

Джеймс Фрейзър
Златната клонка

ПРЕДГОВОР КЪМ АНГЛИЙСКОТО ИЗДАНИЕ

Настоящата книга има за цел да обясни необикновеното правило, което урежда уиаследяването на жреческия пост на Немийската Диана. Преди повече от тридесет години се залових да намеря решение на проблема и смятах да го изложа съвсем накратко, но скоро установих, че за да звучи правдоподобно, вероятно и по-разбираемо, е необходимо да се обсъдят и някои по-общи постановки, тъй като част от тях почти не бяха засягани дотогава. С всяко ново издание тези и други, свързани с тях въпроси заемаха все повече и повече място, проучването се разпротря във все нови и нови насоки, докато първоначалните два тома набъбнаха на дванадесет. Междувременно често се чуваха пожелания книгата да излезе в по-сбита форма. Настоящото съкратено издание е опит да се задоволят тези искания и по този начин книгата да стане достъпна за по-широк кръг читатели. Съкращавайки значително нейния обем, се старах да запазя основните принципи и за да станат те ясни, да ги придружа с достатъчно доказателствен материал. Езикът на оригинала, общо взето, е запазен, макар на места изложението да е по-сбито. За да остане колкото се може повече от текста, пожертвувах всички бележки, а с тях и точните данни за източниците, които съм използвал. Така че читателите, които искат да научат определен източник, ще трябва да се справят с пълното съчинение, където всичко е документирано и има пълна библиография.

В съкратеното издание не съм добавял нов материал, нито съм променил становищата, изразени в последното издание, тъй като данните, които научих междувременно, в по-малка или по-голяма степен потвърждават предишните ми заключения или са нова илюстрация на стари положения.

.....

Дали даденото от мен обяснение на институцията на Немийския жрец е вярно или не, ще покаже бъдещето. Винаги съм готов да се откажа от него ако бъде предложено нещо по-добро. В същото време, предавайки книгата в новата ѝ форма на оценката на публиката, искам да се предпазя от погрешно възприемане на нейните задачи, защото, струва ми се, все още съществува подобно тълкуване, макар да съм се опитвал да го поправа. Смятам че ако в настоящия труд съм се спрял по-

подробно на култа към дървото то не е защото преувеличавам важността му в историята на религията още по-малко защото искам да извлека от него цялата митологична система, а просто защото не мога да пренебрегна този момент, след като се опитвам да обясня значението на един жрец с титлата Горски цар и след като една от претенциите му за този пост е откъсването на клонка – Златната клонка – от дърво в свещената дъбрава. Но съм далеч от мисълта да издигам преклонението пред дървото като първостепенно в еволюцията на религията. Напротив, според мен тя е била изцяло подчинена на други фактори и по-специално на страха от мъртвите, които, общо взето, епопея мен е оказал най-мощното влияние в изграждането на примитивната религия. Надявам се, че след това изрично опровержение повече няма да се налага да засягам една митологична система, която смятам не само фалшива, но и нелепа и абсурдна. Но хидрата на грешката ми е прекалено позната, за да се надявам, че отсичайки една от главите на чудовището, ще предотвратят израстването на друга, а дори и на същата. Единствено мога да разчитам, че справедливостта и интелектът на читателите ще коригират, сравнявайки го с изричното ми изявление, такова изцяло погрешно разбиране на моите схващания.

Лондон, юни 1922 г.

ДЖЕЙМС ДЖОРДЖ ФРЕЙЗЪР

ГЛАВА I Горският цар

1. Диана и Вирбий.

Едва ли има човек, който да не познава картината „Златната клонка“ на Търнър? Божественото въображение на художника е потопило в златно сияние сцената с малкото, обградено с гора езерце Неми, наричано от древните „Огледалото на Диана“, преобразило е този прекрасен естествен пейзаж, превърнало го е в приказно видение. Който е видял тези тихи води, прикътани в една зелена падина на Албанските планини, няма никога да ги забрави. Сякаш нищо не нарушава тишината и усамотението им, нито двете типично италиански селца, потънали в дрямка на брега, нито типичният италиански дворец, чиито терасирани градини се спускат стръмно към езерото. Може би сама Диана все още не е напуснала тези самотни брегове, все още броди из тези девствени гори.

В древността гористата местност е била сцена на странна и повтаряща се трагедия. На северния бряг на езерото, точно под отвесните скали, на които днес е кацнало селцето Неми, са се намидали свещената дъбрава и светилището на Немийската или Горската Диана. Някога езерото и горичката били познати като „езерото и горичката на Ариция“. Но градът Ариция (сегашият Ла Рича) се намирал на около пет километра оттам, в полите на Албанските планини, отделен със стръмен склон от разположеното в кратероподобна планинска падина езеро. В свещената горичка растяло дърво, около което по всяко време на деня, а вероятно и до късна нощ, бродела мрачна фигура. С гол меч в ръка, човекът неспирно и напрегнато се озъртал, сякаш всеки миг очаквал да го нападне враг. Той бил жрец и убиец, а онзи, от когото се пазел, щял рано или късно да го убие и да заеме неговото място. Такъв бил законът на светилището. Кандидатът за жрец получавал тази длъжност само след като убие предшественика си и я запазвал, докато някой по-силен и похитър съперник не го заколи. Този висящ на косъм пост му носел титлата цар, но едва ли друга коронована глава е спала по-неспокойно или пък е била спожодана от толкова зловещи сънища. Защото година след година, лете и зиме, в хубаво и в лошо време жрецът трябвало да бди за своя единствен пост и винаги, когато успявал да открадне по мъничко

неспокоен сън, го правел с риск за живота си. Най-малкото невнимание, най-лекото отпускане на мускулите или спадане на бойното майсторство го поставяли в опасност. Посивелите коси можели да подпишат смъртната му присъда. Навярно когато този човек се появявал пред кротките и набожни поклонници на светилището, за тях прекрасният пейзаж е помръквал – като че внезапно облак закривал слънцето в ясен ден. Едва ли суровата и зловеща фигура е подхождала на мечтателната синева на италианското небе, на шарената сянка в лягната гора и сияещите на слънчевата светлина вълни. По-скоро си представяме сцената, както би я видял окъснял пътник в една от онези диви есенни нощи, когато мъртвите листа са нападали като дебел килим, а ветровете сякаш пеят погребална песен за умиращата година. Мрачна картина с тъжен погребален съпровод – гората, настръхнала, черна и назъбена на фона на надвисналото и бурно небе, стенанието на вятъра в клоните, шумолението на сбръчканите листа под краката, плискането на студената вода о брега. А на преден план, ту в полусветлината на отиващия си ден, ту в мрака броди мрачна фигура и на рамото ѝ проблясва стомана винаги, когато току-що изгрялата луна се покаже от скупчените облаци и надникне към него през сплетените клони.

Странните правила на този жречески сан нямат паралел в класическата древност и не могат да се обяснят с нейна помощ. Обяснението трябва да се потърси по-назад във времето. Едва ли някой би отрекъл, че този обичай намирихва на варварство и доживял до епохата на империята, той се откроявал напълно изолиран от тогавашното изтънчено италианско общество, като вековна скала сред равно окосена ливада. И тъкмо този груб и варварски характер на обичая ни дава някаква надежда да намерим обяснението му. Защото последните проучвания на ранната история на човека разкриха едно съществено подобие в начина, по който, сред многото повърхностни различия, човешката мисъл е изработила своята първа груба житейска философия. А това означава, че ако успеем да установим съществуването на варварски обичай, като този за Немийския жрец някъде другаде, ако успеем да разкрием мотивите, които са го породили, ако успеем да покажем, че тези мотиви са били широко, даже всеобщо валидни за човешкото общество, което в зависимост от обстоятелствата е създавало институции, привидно различни, но по същество сродни и ако накрая докажем, че същите тези мотиви и някои от институциите, които те са породили, са действували в класическата древност, тогава с право ще заключим, че това са мотивите, които в една по-отдавнашна епоха са породили жречеството от Неми. При липса

на преки данни за начина, по който е възникнала жреческата институция, подобно заключение няма никога да е равностойно на доказателство. Но ще е повече или по-малко вероятно в зависимост от това, доколко пълно отговаря на изброените условия. Настоящата книга има за задача, като изпълни току-що изброените условия, да предложи напълно вероятно обяснение на жречеството от Неми.

В началото ще изложи малкото факти и легенди, достигнали до нас. Според един разказ, началото на култа към Немийската Диана поставил Орест, който, след като убил Таос, цар на Тавридски Херсон (Крим), избягал със сестра си в Италия и отнесъл със себе си култовата статуя на Диана Скитска, скрита в сноп пръчки. Когато умрял, пренесли костите му от Ариция в Рим и ги заровили пред храма на Сатурн, на склона на Капитолийския хълм, до храма на Конкорд. Кървавият ритуал, който легендата приписва на Диана Скитска, е известен на хората, запознати с класиката. Говори се, че всеки слязъл на брега странник бил принасян в жертва на нейния олтар. Но пренесен в Италия, обичаят придобива по-мека форма. В Немийското светилище растяло дърво, от което не бивало да се чупи дори клонче. Това било разрешено само на избягал роб, стига, разбира се, да успее да го направи. И онзи, който смогвал да откъсне клонче от дървото, добивал право да се срещне в единоборство с жреца и ако го убие, да властвува вместо него с титлата Горски цар (*Rex Nemorensis*). Според древните съдбовната клонка е Златната клонка, която Еней, подучен от Сибила, откъсва, преди да предприеме опасното пътуване в света на мъртвите. Твърди се, че бягството на роба символизира бягството на Орест, докато боят с жреца напомня за човешките жертви, принасяни някога на Диана Скитска. Това унаследяване с правото на меча просъществувало до времето на империята, когато на Калигула скимнало, че Немийският жрец е изпълнявал твърде дълго своята служба и наел един по-як негодяй да го убие; от своя страна един гръцки пътешественик, посетил Италия по времето на Антонините, отбелязва как и тогава жрец ставал онзи, който победи в единоборство.

Все още могат да се установят някои основни черти на култа към Немийската Диана. От оброчните дарения, намерени на мястото, може да се съди, че на нея са гледали предимно като на ловец, а също, че е благославяла мъже и жени с потомство, помагала е на бременните леко да раждат. Освен това по всичко личи, че огънят е играл важна роля в нейния ритуал. Защото по време на ежегодния ѝ празник на тринадесети август – в най-горещото време на годината – нейната горичка блестяла от многобройните факли, чиито червени отблясъци се отразявали в

езерото, а надлъж и шир из Италия, край всяко домашно огнище празнували деня със свещени обреди. Бронзовите статуетки, намерени в района на светилището, представят богинята с факла във високо вдигната дясна ръка; жените, чиито молитви е чула, идвали да изпълнят обета си с венци в косите и с горящи факли. Неизвестно лице подарило лампа, за да гори непрестанно в малкото немийско светилище и да гарантира сигурността на император Клавдий и неговото семейство. Теракотните лампи, открити в горичката, сигурно са имали същото предназначение, но по отношение на не толкова издигнати личности. Ако това е така, то очевидна е аналогията с католическия обичай да се даряват църквите с осветени кандила. Освен това титлата Веста, носена от Немийската Диана, дава ясно да се разбере, че в нейното светилище са поддържали непрекъснато свещен огън. Голямата кръгла основа в североизточния ъгъл на храма, повдигната на три стъпала и със следи от мозайка, вероятно е носела кръгъл храм на Диана в качеството и на Веста, подобно кръглия храм на Веста в римския Форум. Навярно свещеният огън е бил поддържан от девствени весталки, защото на това място е намерена глава на весталка от теракота, а и по всичко личи, че култът към вечния огън, за който се грижат свещени девойки, е разпространен в Лациум от ранна до късна древност. Всяка година на празника на богинята коронясвали ловджийските кучета, а дивите животни оставяли на мира; в нейна чест младите хора преминавали през церемония на пречистване. Донасяли вино и пиршеството се състояло от яре, питки, сервирани направо от огъня на листа, както и ябълки, които все още висели на гроздове по клоните.

Но Диана не властвувала сама в дъбравата си край Неми. Тя споделяла своето горско светилище с две по-висши божества. Едното е Егерия – нимфата на бистрата вода, която бликала от базалтовите скали и падала чрез грациозни водопадчета в езерото, недалеч от местността Ле Моле, наречена така, защото на това място някога се намирили водениците на селото Неми. За потока, бълбукащ сред речните камъчета, споменава Овидий и разказва как често пиел от неговата вода. Бременните жени принасяли жертва на Егерия, защото вярвали, че тя, също като Диана, ще им осигури леко раждане. Според преданието нимфата била съпруга или любовница на мъдрия крал Нума и той се срещал с нея тайно в свещената дъбрава и законите, които дал на римляните, били вдъхновени от общуването му с богинята. Плутарх сравнява легендата с други предания за любовта на богини със смъртни мъже, подобно на любовта на Кибела и Луна към красивите младежи Атис и Ендимион.

Според някои мястото за среща на влюбените не било в горите при Неми, а в дъбравата извън влажната Капенска порта в Рим, където от тъмна пещера бликал друг свещен извор на Егерия. Всеки ден римските весталки носели на главите си в глинени кани вода от този извор да мият храма на Веста. По времето на Ювенал облекли естествената скала в мрамор, а свещеното място било поругавано от банди бедни евреи, които клечали като цигани в горичката и никой не ги гонел. Може да се предположи, че изворът, който пращал водите си в езерото Неми, е истинската, първоначална Егерия и когато първите преселници се спускат надолу от Албанските планини към бреговете на Тибър, пренасят и нимфата, като ѝ намират нов дом в дъбравата извън портата. Остатъците от бани, открити в района на светилището, и многото макети от теракота на различни части на човешкото тяло навеждат на извода, че водите на Егерия са използвани за лечение на болни, които изразявали надеждите си или пък доказвали благодарността си към богинята, като я дарявали с макети на болните си крайници съгласно обичая, който все още се спазва на много места в Европа. Изглежда, този извор е запазил лечебните си свойства и до ден-днешен.

Другото по-низше божество в Неми е Вирбий. Според легендата Вирбий е младият девствен и красив гръцки герой Иполит, който научил изкуството на лова от кентавър Хирон и прекарвал цялото си свободно време в зелената гора на лов за диви зверове заедно с девствената богиня на лова Артемида (гръцката Диана). Горд с нейната божествена компания, той презрял любовта на жените и това му донесло нещастие. Защото засегнатата Афродита вдъхнала на мащехата му Федра любов към него, а когато той не отвърнал на порочните ѝ намеци, тя го наклеветила пред баща му Тезей. Тезей повярвал на клеветата и помолил баща си Посейдон да отмъсти за въображаемата обида. И когато Иполит препускал на колесницата си край брега на Сароническия залив, богът на морето направил така, че от водата изскочил разярен бик. Изплашените коне побягнали, съборили Иполит от колесницата, повлекли го и го смазали с копита. Но от любов към Иполит Диана убедила лечителя Ескулап да спаси живота на нейния красив млад ловец с помощта на своите лечебни билки. Възмутен, че смъртен се върнал от портите на смъртта, Юпитер захвърлил нахалния лечител в Хадес. Но Диана скрила своя любимец от разгневения бог в гъст облак, променила чертите на лицето му, като го направила по-стар, а после го отнесла в гористите долчинки на Неми и го поверила на нимфата Егерия да живее под името Вирбий, непознат и самотен, вдън Италийските гори. Там той властвувал като

цар и направил светилище на Диана. Имал красив син, който носел неговото име. Без да се плаши от съдбата на баща си, той се понесъл с впряг буйни жребци да се бие на страната на латините във войната срещу Еней и троянците. Вирбий е почитан като бог не само в Неми. В Кампания имало специален жрец, който да служи на култа към него. В дъбравата и светилището в Ариция не допусkali коне, защото Иполит бил убит от тях. Не било позволено да се докосва изображението му. Някои го смятали за слънцето. „Истината обаче е, казва Сервий, че той е божество, свързано с Диана, тъй както Атис е свързан с Майката на боговете, Ерихтоний с Минерва и Адонис с Венера.“ След малко ще потърсим отговор на въпроса – какъв е бил характерът на тази връзка. За сега си струва да отбележим, че през дългата си и разнообразна кариера този митичен герой проявява забележителна устойчивост. Защото несъмнено св. Иполит от римския календар, когото конете са влачили до смърт на тринадесети август, деня на Диана, не е друг, а едноименният гръцки герой, който, след като умира два пъти като езически грешник, накрая щастливо е върнат към живот като християнски светец.

Не са необходими особени доказателства, за да се убедим, че легендите, привездани като обяснение на култа към Немийската Диана, са неисторически. Те явно принадлежат към онази голяма категория митове, измислени, за да обяснят произхода на даден религиозен ритуал и в тях не би могло да се открие нищо друго, освен едно действително или даже въображаемо сходство с някой друг, чужд ритуал. Нелепостта на митовете за Неми е наистина съвсем прозрачна, тъй като свързват основата на култа ту с Орест, ту с Иполит, в зависимост от това, коя страна на ритуала трябва да се обясни. Истинската стойност на подобни разкази е, че те илюстрират същността на култа, като ни дават мярка за сравняване. Освен това те свидетелствуват косвено за почитаната си възраст, като доказват, че истинският им произход се губи в мъглявините на приказната античност. В това отношение на легендите за Неми може повече да се вярва, отколкото на привидно историческото предание, за което гарантира Катон Стари, а именно, че свещената горичка била дарена на Диана от някой си Егерий Бебий – латински диктатор от Тускулум, от името на народите на Тускулум, Ариция, Ланувий, Кора, Тибър, Помеция и Ардея. Това предание наистина говори за продължителното съществуване на светилището, тъй като датира основаването му някъде преди 495 г. пр.н.е., годината, в която Помеция е разрушена от римляните и изчезва от историята. Но не може да се предполага, че подобно варварско правило, като това за жречеството в Ариция, е съзнателно

въведено от един съюз от цивилизовани общини, каквито несъмнено са били градовете на Лациум. То сигурно се е предало от времето, останало извън човешката памет, когато Италия все още е била в далеч по-първобитно състояние, отколкото през който и да е известен ни исторически период. Достоверността на преданието по-скоро се разклаща, отколкото укрепва от друго предание, което приписва основаването на светилището на някой си Маний Егерий, поставил началото на поговорката „В Ариция има много Маний“. Някои обясняват тази поговорка с твърдението, че Маний Егерий бил предтеча на славна и просъществувала дълго фамилия, докато според други тя означавала, че в Ариция има много грозни и сакати хора, като извеждали името Маний от „маний“ – таласъм или плашило за децата. Един римски сатирик използва името Маний като типично за просящите, които причаквали поклонниците по склоновете на Ариция. Тези различия, заедно с несъответствието между Маний Егерий от Ариция и Егерий Левий от Тускулум, както и сходството на двете имена с митичната Егерия, събуждат нашето подозрение. И все пак преданието, записано от Катон, изглежда твърде подобно, а неговият създател прекалено уважаван, за да я отхвърлим като чиста измислица. По-скоро ще предположим, че в същност то се отнася до някакво древно реставриране или реконструкция на светилището, извършено от конфедеративните, държавници. Във всеки случай тя е свидетелство, че от ранни времена дъбравата е била общо култово средище за много от най-старите градове на страната, ако не и за цялата латинска конфедерация

2. Артемида и Иполит.

Вече казах, че легендите за Орест и Иполит, макар лишени от всякаква историческа стойност, имат известно значение, доколкото ни помагат да разберем по-добре немийския култ, сравнявайки го с ритуалите и митовете за други светилища. Трябва да се запитаме: „Защо авторите на тези легенди са се заловили за Орест и Иполит, за да обяснят Вирбий и Горския цар?“ По отношение на Орест отговорът е очевиден. Той и култовата статуя на Диана Скитска, която можела да се омилостиви единствено с човешка кръв, са били необходими като обяснение на кръвожадния ред за унаследяване на жреческия сан в Ариция. Що се отнася до Иполит, нещата не са така прости. Начинът, по който той е загинал, обяснява лесно защо в горичката не се допускат коне, но това едва ли

стига да обясни отъждествяването. Това обяснение трябва да потърсим по-дълбоко, като анализираме култа и легендата или мита за Иполит.

В родната си Трезена той имал прочуто светилище, разположено в красив, почти напълно затворен залив, където ивицата плодороден бряг в полите на суровата планина сега е обрасла с портокалови и лимонови горички и високи кипариси, които се извисяват над градините на Хесперидите. Оттатък сините води на спокойния залив, запазен от откритото море, се издига свещеният остров на Посейдон, чиито върхове са забулени от тъмната зеленина на боровете. Иполит е бил обожаван на този красив бряг. В неговото светилище имало храм с древна култова статуя. Церемониите извършвал жрец, който заемал поста си до края на живота си. Всяка година в чест на Иполит имало празник с жертвоприношения, всяка година неомъжени девойки със сълзи и тъжни песни оплаквали ранната му смърт. Преди женитбата момчета и момичета дарявали храма с кичури от косите си. В Трезена съществувал гробът му, макар хората да не искали да го показват. Предполага се с голяма правдоподобност, че в лицето на обичания от Артемида красавец Иполит, посечен в младостта и силата си и оплакван ежегодно от девойките, срещаме един от онези смъртни любовници на богини, които се появяват така често в древната религия. И най-известният от тях е Адонис. Твърди се, че съперничеството между Артемида и Федра за любовта на Иполит възпроизвежда с различни имена съперничеството между Афродита и Прозерпина за любовта на Адонис, а Федра е само двойник на Афродита. Струва ми се тази теория е справедлива както към Иполит, така и към Артемида. Защото първоначално Артемида била велика богиня на плодородието и според принципите на ранните религии онази, която опложда природата, сам трябва да е плодovitа, а за да е такава, ѝ е необходим партньор мъж. От тази гледна точка Иполит е партньор на Артемида в Трезена, а кичурите коса, които младежите и девойките преди встъпване в брак поднасят на Иполит съдейства за укрепването на съюза с богинята и увеличаването на плодородието на земята и сред добитъка и хората. Този възглед намира потвърждение: в трезенското сетилище на Иполит се е извършвало поклонение пред две божества от женски пол – Дамия и Ауксезия, чиято връзка с плодородието е неоспорима. Когато Епидавър е страдал от глад, неговите жители, подчинявайки се на указанията на оракула, изрязали от свещено маслиново дърво и издигнали изображение на Дамия и Ауксезия, след това земята отново давала плодове. Освен това в самата Трезена – а може би и светилището на Иполит – в чест на тези момичета, както са ги назовавали трезенци, се устроил

любопитен празник с хвърляне на камъни. Лесно може да се покаже, че подобен род обичаи се практикуват в много страни с цел да се получи богата реколта. А по отношение на трагичната гибел на младия Иполит лесно може да се проследят многобройните аналогии с такива подобни истории за красиви смъртни юноши, които заплащат с живота си за кратки любовни наслади с безсмъртни богини. Тези несретници вероятно не винаги са били митически персонажи и преданията, които виждат в пурпурното цветче теменужка, в аленото цвете на анемоната и в малиновата руменина на розата пролята кръв, са били не просто поетически алегии на младостта и красотата, мимолетни, както и летните цветя. В тях се съдържа много по-дълбока философия за съотношението между живота на човека и живота на природата, мрачна философия, която е породила не по-малко мрачна практика. По-нататък ще узнаем какви са били тази философия и тази практика.

3. Резюме

Сега на нас ни е ясно защо древните хора са отъждествили Иполит, съпругът на Артемида, с Вирбий, който по мнението на Сервий, се отнася с Диана така, както Адонис – към Венера, и Атис – към Майката на Боговете. Нали подобно на Артемида Диана е била богиня на плодородието и на раждането на деца в частност и в това качество, както и нейната гръцка двойничка, се нуждае от партньор от мъжки пол. А такъв партньор, ако се вярва на Сервий, е бил Вирбий – основателят на свещената дъбрава и първият Немийски цар. Вирбий се утвърждава като митически предшественик или прототип жреците, които служат на Диана и, както и той, умират от насилствена смърт. Затова е естествено да се предположи, че те се намират с богинята на дъбравата в същите отношения, както и Вирбий – накратко казано, смъртният Горски цар е имал за своя царица самата Горска Диана. Ако охраняваното от тях с цената на живота им дърво служи като възплъщения на Диана (което е силно вероятно), жрецът може да ѝ се покланя не просто като пред богиня, но и да я прегръща като съпруга. В такова допускане в крайна сметка няма нищо абсурдно. Даже в епохата на Плиний един благороден римлянин именно така се е обръщал към прекрасната бреза в друга свещена горичка на Диана по Албанските хълмове. Той я е прегръщал и целувал лежал в нейната сянка и обливал с вино ствола ѝ. Този римлянин е приемал дървото за богиня. Обичаят да се встъпва в брак с дървета и досега се

практикува от мъже и жени в Индия и други източни страни. Защо тогава той да няма място в древен Лациум.

От приведените примери може да се направи заключение, че култът към Диана в свещената Немийска горичка е имал голямо значение и е извеждал своите корени от незапомнена древност; че Диана се е почитала като богиня на гората и дивите животни, може би и на домашния добитък и реколтата; че древните хора са вярвали в това, че тя дарява мъжете и жените с потомство и помага на майките да раждат; че свещеният огън на Диана, поддържан от целомъдрени девизи, постоянно е горял в кръгъл храм-светилище; че с нея се е асоциирала водната нимфа Егерия, която изпълнява една от функциите на Диана (помощ на жените при родилни болки) и която, според народната легенда, в свещената горичка се сключва брак с древния римски цар; че Диана Горска е имала спътник от мъжки пол на име Вирбий, който е в отношения с нея както Адонис – с Венера, и Атис с Кибела; и накрая, че в историческо време митическият Вирбий е бил представен от жреци, Горски царе. Теса загидали от меча на своите наследници, техният живот е бил свързан със свещеното дърво в горичката. Жрецът бил гарантирано защитен от нападение само до тогава, докато дървото остава недокоснато.

Тези изводи сами по себе си, разбира се, са недостатъчни за обяснение на правилата на приемственост на званието Арицийски жрец. Но може би привличането на по-широк кръг от данни ще ни убеди, че те съдържат в зародиш решаването на проблема. Да се спуснем в пътешествие по морето на фактите. То ще бъде дълго и изморително, но заедно с това в него ще преобладава очарованието от познавателното пътешествие, по време на което ние ще посетим множество чуждоземни народи с още по-странни обичаи. Да вдигнем котва, да издуем платното с вятър и да напуснем Италийското крайбрежие.

ГЛАВА II

Жреци-царе

Поставихме си преди всичко два въпроса: първо, защо е било необходимо жрецът на Диана Немийска, Горският цар, да убива своя предшественик? И второ, защо преди да стори това, е трябвало да откъсне клонка от определено дърво, която според древните се отъждествявала със Златната клонка на Вергилий.¹

Първото нещо, с което ще се заловим, е титлата на жреца. Защо са го наричали Горски цар? Защо са смятали длъжността му царска?

В Древна Италия и Гърция било нещо обикновено царската титла да се свързва с жречески длъжности. В Рим и други градове на Лациум имало цар, наречен Цар на свещените обреди (*Rex Sacrorum* – бел. пр.), а жена му носела титлата Царица на свещените обреди (*Regina Sacrorum* – бел. пр.). В републиканска Атина наричали втория архонт Царя, а жена му – Царицата. И двамата имали религиозни функции. Много други гръцки демокрации имали титуловани царе, чиито задължения, доколкото е известно, били жречески, свързани преди всичко с общото държавно огнище. Някои гръцки държави имали по няколко такива титуловани царе, които заемали едновременно своите длъжности. Съгласно преданията, след премахването на монархията римският Цар на свещените обреди се назначавал да извършва жертвоприношенията, които преди това извършва- ли царете. По всичко личи, че в Гърция са схващали по същия начин произхода на жреците-царе. Само по себе си това становище е правдоподобно и се потвърждава от примера със; Спарта, почти единствената чисто гръцка държава, запазила царската форма на управление в исторически времена. Защото в Спарта всички държавни жертвоприношения се извършвали от царете като потомци на бога. Един от двамата спартански царе бил жрец на Лакедемонския Зевс, а другият – на небесния Зевс.

Съчетаването на жречески функции и царска власт било повсеместно. В Мала Азия например имало различни големи религиозни столици, населявани от хиляди свещени роби и управлявани от първосвещеници, които упражнявали едновременно светска и духовна власт, подобно на папите в средновековен Рим. Такива пренаселени с жреци градове били

1. Публий Вергилий Марон, Буколики, Георгики, Енеида, 1980, Г. VI, с. 208. – Прев. Г. Батаклиев.

Цела и Песинунт. В древни, езически времена тевтонските царе, изглеждат, също са заемали такова положение и са изпълнявали властта на върховни жреци. Китайските императори извършвали публични жертвоприношения, като в подробностите се ръководели от ритуалните книги. Царят на Мадагаскар бил върховен жрец на държавата. На празника на Новата година, когато принасяли в жертва младо биче за благо на царството, царят стоял над жертвата да се моли и да благодари на боговете, докато слугите му колели животното. При монархиите, които все още са запазили своята независимост сред племената гала в Източна Африка, царят извършва жертвоприношения на планинските върхове, а несигурната светлина, достигаща до нас в преданията, разкрива подобно единство на земна и духовна власт, на царски и жречески задължения и при царете на онзи очарователен район на Централна Америка, чиято древна столица, сега погребана под влажната тропическа гора, е оставила следи във внушителните и тайнствени развалини на Паленке.

Като казваме, че древните царе са били обикновено и жреци, с това далеч не изчерпваме религиозния аспект на тяхната длъжност. В онези дни съвсем не смятали празни думите, че царската власт идва от бога, а вярвали твърдо в това. В много случаи царете били почитани не само като жреци, или с други думи, посредници между човека и бога, но и като богове, способни да даряват своите поданици и поклонници с блага, смятани обикновено извън досега на смъртните, които могат да се получат единствено с молитва и жертвоприношение пред свръхчовешки и невидими същества. По този начин от царете често очаквали да осигурят, в зависимост от сезона, дъжд или слънце, да накарат посевите да растат и т.н. Колкото и чудновати да ни се струват тези очаквания, те са напълно в тон с ранните форми на мислене. Дивакът трудно схваща разликата между естествено и свръхестествено, която обикновено правят по-напредналите народи. За него светът е до голяма степен управляван от свръхестествени сили, или с други думи – от същества с определени лични черти, които действуват по импулси и мотиви, подобни на неговите собствени, склонни са като него да се вълнуват, когато призовава тяхното съжаление, техните надежди и техните страхове. В един разбран по този начин свят той не вижда граници за своята възможност да влияе върху природните сили в своя полза. Молитвите, обещанията и заплахите могат да му осигурят от боговете хубаво време и обилна реколта, а ако случайно някой бог „се всели“ в него самия, което той понякога решава, че е станало, няма нужда да се моли на по-висши същества – той, дивакът, сам притежава цялата необходима власт да допринесе за

собственото си благополучие и за благополучието на другите.

Това е един от пътищата, по които се стига до идеята за богочовека. Има и други. Наред със схващането за света като управляван от духовни сили дивакът има различно и може би още по-старо разбиране, в което долавяме зародиша на съвременното разбиране за естествени закони или възгледи за природата като събития, които следват неизменна последователност, без намесата на антропоморфни същества. Имам пред вид зародиша, свързан с магията, която можем да наречем индуктивна и която играе голяма роля в повечето системи от суеверия. В ранното общество царят нерядко е освен жрец и магьосник, дори в много случаи е постигнал своята власт благодарение на предполагаемата си вещина в черната или бялата магия. И за да разберем еволюцията на царската власт и свещения характер, с който тази длъжност обикновено е свързана в очите на дивите или варварските народи, е необходимо в известна степен да схванем принципите на магията и да си създадем представа за необикновената власт, която тази древна система от суеверия е упражнявала върху човешката мисъл във всички епохи и всички страни. Затова намерението ми е да разгледам този въпрос по-подробно.

ГЛАВА III

Индуктивна магия

1. Принцип на магията

Ако анализираме мисловните процеси, на които се основава магията, ще установим, че те се свеждат до два принципа: първо, че подобие то поражда подобие или че следствията наподобяват причините, и, второ, че нещата, които веднъж са били в съприкосновение, продължават да си въздействуват от разстояние и след като физическият им досег е прекъснат. Първият принцип може да се нарече закон за подобие, а вторият – закон за съприкосновението или прилепчивостта. Първият води магьосника до извода, че може да предизвика всякакви последици, просто като ги наподобява, а вторият заключава, че каквото и да стори на някакъв материален обект, той в същата степен ще засегне личността, с която този обект е бил в съприкосновение, независимо дали е представлявал част от тялото му или не. Заклинанията, основани на закона за подобие, могат да се нарекат хомеопатична² или имитативна магия. Заклинанията, основани на закона за съприкосновението или прилепчивостта, могат да се нарекат контагиозна³ магия. За първия вид магия е може би по-добре да използваме термина хомеопатична, защото алтернативният – „имитативна“ или „миметична“, означава или поне подсказва наличието на съзнателна сила, която подражава, а това би наложило твърде тесни граници на магията. Защото магьосникът вярва, че принципите, които използва в своето изкуство, управляват и поведението на неодушевената природа. С други думи, той приема за дадено, че законите за подобие и съприкосновението имат универсално приложение и не се свеждат само до човешки действия. Накратко – магията е изопачена система от естествени закони и погрешно ръководство на поведение; тя е лъженаука, но същевременно и бесплодно изкуство; Разгледана като система от естествени закони, или с други думи, изложение на правила, които „определят“ последователността на събитията по света, тя може да се нарече теоретична магия; разгледана като комбинация от

2. От хомеопатия – учение за лекуване на болести с малки дози от вещества, които у здравия човек, приети в големи дози, предизвикват същите заболявания. – Бел. пр.

3. Лат. – Заразителен, предаващ зараза при докосване. – Бел. пр.

правила, които човешките същества спазват, за да постигнат своите цели, тя може да се нарече практическа магия. Едновременно с това не бива да се забравя, че примитивният магьосник познава магията само от практическата ѝ страна – той никога не анализира мисловните процеси, на които се основава неговата дейност, никога не разсъждава за абстрактните принципи, свързани с нея. За него, както и за огромното мнозинство от хората, логиката е косвена, а не явна. Той разсъждава така, както храносмила – в пълно невежество по отношение на умствените и физическите процеси, които изискват едно или друго действие. В същност за него магията винаги е била изкуство и никога наука, в неговия недоразвит разсъдък не може да съществува дори самата идея за наука. Но нека оставим на философите да проследят веригата от идеи, които служат за основа на магическата дейност, нека те да отделят малкото нишки, от които се състои обърканият куп конци, да отделят абстрактните принципи от конкретното им приложение, с две думи – да разкрият лъженаука-та, скрита зад престореното изкуство.

Ако нашият анализ на логическите основи на магията е верен, нейните два големи принципа се оказват просто две неправилно изградени асоциативни вериги. Хомеопатичната магия се основава върху асоциация на идеи на принципа на подобие, а контагьозната – на асоциация на идеи на принципа на съприкосновението. Хомеопатичната магия греши, като приема, че нещата, които си приличат, са еднакви; контагьозната – греши, като приема, че нещата, които веднъж са били в съприкосновение, остават завинаги в контакт. Но на практика двете разновидности често се преплитат. И докато хомеопатичната магия може да се практикува сама за себе си, контагьозната почти винаги е свързана с прилагане на хомеопатични принципи. Изразени по този начин, двете разновидности на магията са може би малко трудни за схващане, но те лесно ще стават разбираеми, ако ги подкрепим с определени примери. Иначе не би могло и да бъде, тъй като те са познати тъкмо в конкретния, а не в абстрактния си вид на примитивния интелект не само на дивака, но и на невежите или глуповати хора, където и да живеят те. И двете разновидности на магията – хомеопатичната и контагьозната, можем за удобство да подведем под общото название индуктивна магия, тъй като и двете приемат, че нещата си въздействуват от разстояние поради наличието на тайна индукция и, доколкото може да се схване, импулсите се предават от едното на другото посредством някакъв невидим ефир, което не се различава много от онова, което съвременната наука постулира с точно същата цел – да обясни как нещата могат да си въздействуват физически

през привидно празно пространство.

За удобство ще съставим следната схема на разновидностите на магията, според законите на мисленето, които им служат за основа.

Индуктивна магия (Закон за индукцията)

Хомеопатична магия (Закон за подобие)	Контагиозна магия (Закон за съприкосновението)
---------------------------------------	--

Сега ще илюстрирам с примери тези два основни вида индуктивна магия, като започна с хомеопатичната.

2. Хомеопатична или имитативна магия

Може би най-известното приложение на принципа, че подобие поражда подобие, са опитите, правени от много хора, да причинят зло или да унищожат своите врагове, като увредят или разрушат техните образи. Те вярват, че съответният човек страда по същия начин, както и неговият образ и ще загине, щом образът му бъде унищожен. Достатъчни са само няколко примера, да докажем широкото разпространение на това поверие и неговата забележителна жизненост през вековете. Защото още преди хиляди години то е било известно на магьосниците в Древна Индия, Вавилон и Египет, в Гърция и Рим, към него и до ден-днешен прибегват коварни и злонамерени диваци в Австралия, Африка и Шотландия. Според северноамериканските индианци например, ако нарисуваш фигурата на някакъв човек върху пясък, пепел или глина или пък обявиш произволно избран предмет за неговото тяло, а после го прободеш с остра пръчка или му нанесеш някаква друга вреда, по този начин причиняваш същата вреда и на онзи, когото олицетворява. Така, когато индианец от племето оджибве иска да причини някому зло, той ще издяла от дърво малка фигурка на своя враг и ще забие в главата или в сърцето ѝ игла, а може също да изстреля в сърцето ѝ стрела, убеден, че когато иглата или стрелата прободат фигурата, врагът ще изпита остра болка в съответната част на своето тяло. Но ако има намерение да го убие, той ще изгори или зарови фигурата, като произнесе някакви магически думи. Индианците от Перу моделирали фигури, омесени с мазнина, за да наподобят човека, когото мразят или от когото се страхуват, а после изгаряли фигурката на пътя, където трябвало да мине жертвата. Това те наричали „изгаряне на душата“.

Съответното малайско заклинание се извършва по следния начин. От бъдещата жертва се вземат изрезки от нокти, косми от косата и

веждите, слюнка и т.н., в достатъчно количество, за да са представени всички части на тялото, а после с тях се прави негово подобие от восъка на изоставена пчелна пита. Фигурата се обгаря, като се държи над лампата всяка нощ в продължение на една седмица и се казва:

„Това, което пърля, не е восък,
това, което пърля, са дробът, сърцето и далакът на...
Изгорете фигурата след седмото пърлене и жертвата «ще умре».“

В това заклинание очевидно се съчетават принципите на хомеопатичната и контагьозната магия, тъй като образът, наподобяващ врага, съдържа неща, които някога са били в съприкосновение с него. Друга форма на малайско заклинание, която още повече наподобява практиката на индианците оджибве, е да си направите от восък на изоставена пчелна пита фигура, дълга една стъпка. След това, ако прободете окото на фигурата, вашият враг ще ослепее, ако прободете стомаха, той ще повръща, а ако прободете главата или гърдите, те също ще пострадат. Ако искате обаче да убиете човека, тогава ще трябва да прободете цялата фигура, като започнете от главата. После я завийте в покров, както бихте направили с истински труп, молете се над нея, сякаш се молите за починал и накрая я заровете в средата на пътеката, там, където сте сигурен, че врагът ще стъпи. А за да не отговаряте за смъртта му, ще трябва да кажете:

„Не съм аз този, който го заравя.
Гавраил е този, който го заравя.“

Така вината за убийството ще падне върху архангел Гавраил, който ще я понесе далеч по-лесно от вас.

Наистина хемеопатичната магия, осъществявана с помощта на фигурки, се е практикувала нашироко със злото намерение да се отстранят от света омразни хора, но тя е използвана, макар и по-рядко, с доброто намерение да се помогне на някого. Иначе казано, използвали са я за облекчавания при раждане или с пожелание към безплодни жени да се сдобият с потомство. Така при батаките от о. Суматра, за да стане майка, безплодната жена трябва да направи дървена фигурка на дете, да я държи в полата си и да вярва, че така желанието ѝ ще се сбъдне. Когато някоя жена на архипелага Бабар иска да има дете, тя поканва мъж, който сам е баща на много деца, да се моли вместо нея на Упулоро, духа на

слънцето. От червено боядисан памук тя прави кукла и я държи на ръце, сякаш ѝ дава да суче. После мъжът с многото деца взема кокошка и като я държи за краката, я допира до главата на жената и казва: „О, Упулуро, вземи кокошката, нека падне, нека падне дете, умолявам те, от сърце те моля, нека падне дете и се озове в ръцете ми и в скута ми!“ После пита жената: „Дойде ли детето?“, а тя отвръща: „Да, суче вече.“ След това многократният баща допира кокошката до главата на съпруга и промърморва никакво заклинание. Накрая заколват кокошката и я слагат заедно с малко бетел на домашния жертвеник. След церемонията из селото се разнася новината, че жената е родила и приятелките ѝ идват да я поздравят. В този случай преструвката, че се е родило дете, е чисто магически ритуал, предназначен с помощта на подражанието или мимикрията да помогне наистина да се роди дете; има обаче и опит да се подсили ефектът на магията с молитва и жертвоприношение. Или с други думи, тук религията е примесена с магията и я подсилва.

Ако някоя жена ражда трудно, даяките от остров Борнео викат магьосника, който се заема да облекчи раждането по рационален път, като въздейства върху тялото на страдащата. Междувременно друг магьосник отвън се напъва да постигне същата цел със средства, които са напълно ирационални. Той в същност се преструва, че е родилката – към корема му, с помощта на увит около тялото плат, е прикрепен голям камък, който представлява детето в утробата. И като следва указанията, които му подвиква от мястото на действителното събитие неговият колега, той мести въображаемото бебе по тялото си и наподобява точно движението на истинското, докато то се появи на бял свят.

Същият, така любим на децата принцип да правиш нещо „наужким“ е накарал други народи да симулират раждане като форма на осиновяване, даже като средство да се върне в живота човек, когото са смятали за умрял. Ако се преструвате, че раждате момче или даже израснал, брадат мъж, който няма и капчица от вашата кръв в жилите си, то според примитивните закони и философия това момче или мъж е във всяко отношение действителен ваш син. Така Диодор разказва, че когато Зевс убедил ревнивата си съпруга Хера да осинови Херкулес, имитирайки действително раждане, богинята легнала в леглото и като притискала към гърдите си едрия герой, избутала го през дрехите си, докато той се изтърсил на земята и добавя, че и по негово време варварите осиновявали по същия начин. Твърдят, че обичаят се е запазил в България и сред босненските турци. Жената взема момчето, което иска да осинови, и го избутва или изтегля през дрехите си. От този момент нататък на

него гледат като на истински неин син и той наследява цялото имущество на осиновителите си. При бераваните от Саравак, когато една жена иска да осинови пораснал мъж или жена, събира много хора и прави угощение. Седнала на видно място на издигнат високо и покрит стол, осиновителката дава възможност на осиновявания да пропъзли изотзад, между нейните крака. Веднага след като той направи това ѝ се покаже отпред, всички започват да го гаят с ароматни цветове от арекова палма и го превързват към жената. После, вързани така един за друг, осиновителката и осиновеният син или дъщеря в присъствието на поканените отиват докрая на къщата и се връщат обратно. Връзката, която се установява между двамата с тази образна имитация на раждане, е много сериозна – да оскърбиш осиновено дете се смята по-осъдително, отколкото да постъпиш по подобен начин с истинско дете. А в Древна Гърция, ако някого по погрешка го обявят за умрял и в негово отсъствие извършат погребален ритуал, той бил мъртъв за обществото, докато не се „роди повторно“. Той минавал през полата на някоя жена, после го окъпвали, пививали и му давали да „суче“. Такъв човек не можел свободно да се движи сред живите хора, докато церемонията не се извърши съвсем акуратно. При подобни обстоятелства в Древна Индия предполагаемият мъртвец трябвало да прекара първата нощ след завръщането си във вана, пълна със смес от вода и мазнина. Той стоял там с притиснати към гърдите юмурици и пазел пълно мълчание като дете в майчина утроба, докато в същото време над него извършвали всички свещени ритуали, които следвало да се извършат с бременна жена. На следващата сутрин той отново преминавал през всички свещени ритуали, в които е участвал от раждането си до момента и особено важно било да се ожени при пълна тържественост за предишната си съпруга или за някоя друга жена.

Друго благотворно приложение на хомеопатичната магия е „да лекува“ или „да предотврати“ болест. Например при лечение от жълтеница древните индуси изпълнявали сложна церемония, основана на хомеопатичната магия. Главна нейна задача била да пропъди жълтия цвят там, където му е мястото – върху жълти същества и предмети, каквото например е слънцето, и да даде на пациента здравословен червен цвят от жив и жизнен източник, в случая червен бик. С такова намерение жрецът произнасял следното заклинание: „Сърдечната ти болка и жълтеницата отиват горе на небето, в цвета на червения бик те потапяме! Потапяме те в червени цветове за дълъг живот. Нека този човек си отиде невредим и се освободи от жълтия цвят! Кравите, чиято богиня е Рохини,

онези, които сами са червени (рохини) – във всяка тяхна форма и всяка тяхна сила те потапяме. На папагалите и дрозда прехвърляме твоята жълтеница, а освен това предаваме твоята жълтеница на жълтата стърчиопашка.“

За да вдъхне на пожълтелите си пациент розовия оттенък на здраве-то, докато произнасял тези думи, жрецът му давал да отпие вода, смесена с козина от червен бик; после поливал гърба на животното и пак карал болния да пие; слагал го да седне на кожа от червен бик и му връзвал парче от също такава кожа. Сетне, за да подобри цвета му и да отграни напълно жълтото, жрецът правел следното: първо намазвал болния от главата до петите с жълта каша от куркума (жълто растение), слагал го на легло, завързвал с жълт канап за крака на леглото три жълти птици – папагал, дрозд и жълта стърчиопашка, после поливал върху него вода и измивал жълтата каша, а с нея „без съмнение“ и жълтеницата, и то така, че да падне върху птиците. Накрая, за да направи цвета му цъфтящорозов, вземал няколко косъма от червен бик, завивал ги в златен лист и го залепял на кожата на пациента. Древните вярвали, че ако човек, който страда от жълтеница, втренчи поглед в турлик и птицата го гледа, без да отмести очи, той ще се излекува от болестта. „Такива са естеството и темпераментът на съществото, че то извлича и приема върху себе си болестта, която се излъчва като поток през погледа“ – казва Плутарх. Птицеловците знаели добре това ценно свойство на птиците и когато ги предлагали за продан, ги държали добре покрити, да не би някой жълтеничав да ги загледа и безплатно да се излекува. Свойството на птицата не се съдържало в цвета ѝ, а в големите златисти очи, които естествено изтегляли жълтеницата. Плиний ни разказва за друга, а може би и за същата птица, на която гърците дали тяхното название за жълтеница, защото, ако я видел болен, жълтеницата го напускала и убивала птицата. Той споменава също и за камък, за който се смятало, че лекува болестта-, защото цветът му напомнял цвета на жълтеничав.

Едно от големите предимства на хомеопатичната магия е, че тя дава възможност лечението да се извършва върху лечителя вместо върху неговата жертва; по този начин жертвата се спасява от всякакви неприятности и неудобство и вместо това гледа как нейният лечител се гърчи мъчително пред очите ѝ. Френските селяни от областта Перш например живеят с илюзията, че продължителни пристъпи на повръщане се дължат на това, че стомахът на пациента се е „откачил“ и пада, както казват те. Затова викат баяч да върне органа на мястото му. Като се осведоми за симптомите, лечителят веднага започва най-страховито да се гърчи,

за да „откачи“ собствения си стомах, След като постигне целта си, се залява да го „закачи“ обратно с нова серия гърчове и гримаси, докато пациентът не изпита съответно облекчение. Такса пет франка. По същия начин, извикан да помогне, магьосникът на даяките ляга и се прави на умрял. С него постъпват като с мъртвец, завиват го в розозки, изнасят го от къщата и го слагат на земята. След около час друг магьосник освобождава направилния се на умрял и го връща към живота – предполага се, че болният ще се възстанови, както се възстановява магьосникът. В своя интересен труд по медицина Марсел от Бордо, придворен лекар на Теодосий Първи, препоръчва лечение на тумор на принципа на хомеопатичната магия. Ето какво е то. Вземате корен от върбинка, срязвате го напреко, окачвате единия край около врата на пациента, а другия над огнището. Туморът ще изсъхне и изчезне тъй, както върбинката съхне на дима. Ако след това пациентът прояви неблагодарност, добрият лекар може да си отмъсти много лесно, като постави върбинката във вода и докато коренът поема влага, ще се възстановява и туморът. Същият добре осведомен автор препоръчва, ако страдате от пъпки, да следите за падаща звезда и докато звездата все още пада от небето, да потъркате пъпките си с плат или с каквото ви падне под ръка. Пъпките ще паднат от тялото ви също както звездата пада от небето, само много трябва да внимавате да не ги потъркате с ръка, защото тогава ще се прехвърлят на ръката.

Хомеопатичната и изобщо индуктивната магия играе не по-малка роля и в мерките, които първобитният ловец или рибар взема, за да си осигури храна в изобилие. На принципа, че подобие поражда подобие, той и неговите приятели правят редица неща, наподобявайки съзнателно резултатите, които искат да постигнат; от друга страна, те избягват да правят много други, повече или по-малко въображаемо подобни неща, които наистина биха довели до катастрофа.

Никъде теорията на индуктивната магия не се прилага така системно на практика, за да осигури храна, както в безплодните райони на Централна Австралия. Тамошните племена са разделени на множество тотемни кланове, като всеки от тях е натоварен със задължението с помощта на магически церемонии да множи своя тотем за общото благо. Повечето тотемни са животни и растения, които се употребяват за ядене и резултатът от тези церемонии е да осигури на Племето храна и други необходими неща. Често ритуалът се свежда до наподобяване на резултата, който хората искат да постигнат. С други думи, магията е хомеопатична или имитативна. Така сред племето варамунга главата на

тотемния клан какаду се старее да умножи белите какаду, като държи в ръце изображение на птицата и наподобява нейния писък. Сред племето арунта мъжете от тотема на „личинките“ (witchetty grub)⁴ изпълняват церемонии, за да се множат личинките, които останалите членове на племето използват за храна. Една от церемониите е пантомима, която представлява напълно развито насекомо в момента, когато излиза от какавидата. От клони правят дълга тясна постройка, която наподобява какавидата на личинката. Няколко мъже, които имат личинката за свой тотем, седят вътре и пеят за нея и различните ѝ фази на развитие. После се измъкват оттам в клекнало положение, като едновременно с това пеят за насекомото, което излиза от какавидата. Така се надяват да умножат броя на личинките. За да умножат броя на птиците ему, хората рисуват с бои по земята свещеното изображение на своя тотем, като се спират на онези части, които най-много обичат да консумират – мазнината и яйцата. Мъжете сядат около рисунката и пеят. След това се появяват танцьори, които са сложили на главите си маски, наподобяващи дългата шия и малката глава на ему, като имитират появяването на птицата, как тя застава и се оглежда безцелно във всички посоки.

Индианците от Британска Колумбия живеят до голяма степен от рибата, която изобилствува в техните морета и реки. Ако рибата не се появи в определения сезон и индианците са гладни, шаманът на племето нутка изработва подобие на плуваща риба и го слага във водата в посоката, от която обикновено се появяват пасажите. Тази церемония, придружена от молитва за идването ѝ, „кара“ рибата незабавно да пристигне. Островитяните от Торесовия проток използват макети на дугон и костенурка, за да примамят със заклинание дугоните и костенурките към тяхната гибел. Племето тораджи от Централен Целебес вярва, че нещата от един и същи вид се привличат посредством общия си вроден дух или жизнен етер. Затова окачват челюстните кости от елени и диви свини, та духовете, които одушевяват костите, да привлекат живите същества от този вид на пътя на ловеца. Когато на о. Нюас диво прасе падне в пригответия за него трап, животното се изважда и по гърба му отъркват девет паднали листа и това ще „накара“ още девет прасета да паднат в трапа. Когато рибар от индонезийските острови Сапароа, Хароко и Ноеса Лаут се готви да изгради в морето даляк, той търси дърво, чиито плодове са много накълвани от птиците. Отсича от това дърво здрав клон и го прави основен кол на своя даляк, защото вярва, че както дървото е

4. Вид бръмбар – Бел пр.

примамило много птици към своите плодове, така клонът, отсечен от това дърво, ще примами много риба в неговия далян.

Племената в западната част на Британска Нова Гвинея използват заклинание, за да помогнат на ловеца да пробожда с копие дугон или костенурки. В отвора на дръжката на копието се поставя неговият връх, слагат малка гъсеница, която напада кокосовите палми. По този начин те „правят“ острието готово да се забие здраво в дугона на костенурката, тъй както гъсеницата се впила в кожата на човека, когато го хапе. Ако камбоджански ловец заложи мрежите си и не намери нищо в тях, той се съблича гол, отдалечава се, а после се насочва към мрежата, сякаш не я вижда, оставя се да се заплете в нея и вика: „Я виж! Какво става? Като че съм се уловил.“ След това в мрежата „не може“ да не се хване дивеч. Все още има хора, които помнят, че подобна пантомима се е разигравала в нашите шотландски планини. Преподобният Джеймс Макдоналд (сега от Рей), в Кейтнес разказва как като дете ловял риба с другарчета в Лох Елин и минело ли много време, без рибата да кълве, те се престрували, че хвърлят едно от момчетата извън лодката, а после го вадели от водата като риба, след което пъстървата или съответно силокът, в зависимост от това дали са в сладка или в солена вода, започвала да кълве. Преди индианец от племето носачи⁵ да излезе да залага капани за белки, спи около десет ноци сам край огъня, с малка пръчка, притисната към врата си. Това естествено би трябвало да накара подвижната пръчка на неговия капан да падне върху врата на белката. При племето галело, което населява един район в северната част на Халмахера, голям остров на запад от Нова Гвинея, е задължително, когато пълниш пушката си за лов, преди да поставиш в нея патрона, да го сложиш в устата си, защото по този начин практически ядеш ударен от него дивеч – така той просто няма как да пропусне целта си. Когато малаецът, който е заложил капан за крокодили и иска да успее в лова, седне да се храни, най-напред поглъща една след друга три топки от ориз, защото вярва, че това помага уловката да се плъзне по-лесно в гърлото на крокодила. Освен това той много се пази да не вади от храната си каквито и да е кости, защото това може да стане причина изострената клечка, на която е нанизана примамката, да се откачи и крокодилът да се измъкне заедно с уловката. Ако това се наложи, предпазливият ловец ще накара друг да извади костите от кърито му и едва тогава ще пристъпи към яденето. В противен случай ще бъде поставен пред избора: да погълне костите, или да

5. Така американците наричат племето такули от народността атапаски. – Бел. пр.

изпусне крокодила.

Последното правило е пример за едно от онези неща, които ловецът трябва да не прави. В противен случай в съответствие с принципа, че подобие поражда подобие, те ще му провалят късмета. Защото, трябва да отбележим, че системата на индуктивната магия не се състои само от положителни, тя включва и много отрицателни догми, или с други думи – забрани. Тя казва не само какво да се прави, но и какво да не се прави. Положителните догми са заклинанията, а отрицателните – табу. В същност цялата теория на табу или поне голяма част от нея не е нищо друго освен особено приложение на индуктивната магия с двата ѝ основни закона – на подобие и на съприкосновението. На практика дивакът не формулира по този начин въпросните закони и дори не ги схваща абстрактно, той косвено вярва, че те регулират развитието на природата независимо от човешката воля. Той смята, че ако постъпва по определен начин под действието на единия или другия от законите, неизбежно ще предизвика определени последици и ако последиците от някакво определено действие му се струват неприятни или опасни, той естествено внимава да не ги предизвика. Казано най-общо, той се въздържа да върши онова, което поради погрешната си представа за причинно-следствената връзка, е убеден, че ще му нанесе вреда. Накратко – той си налага табу. Така че табу е отрицателно приложение на практическата магия. Положителната магия или вълшебството казва: „Направи това, за да стане онова.“ Отрицателната магия или табу казва: „Не прави това, за да не стане онова.“ Целта на положителната магия или вълшебството е да доведе до определено желано събитие, докато целта на отрицателната магия, или табу, е да се избегне определено нежелано събитие. Но се предполага, че и двете – желаното и нежеланото – са плод на законите за подобие и съприкосновението. И тъй както желаното следствие не е резултат от изпълнената магическа церемония, тъй онова, от чиито последици се страхуват, не е резултат от нарушаването на някакво табу. Ако предполагаемото зло неминуемо следва нарушаването на дадено табу, то не би било табу, а морална догма или здрав разум. Не е табу например: „Не слагай ръката си в огъня!“ Това е изискване на здравия разум, защото забраненото действие е свързано с действително, а не с въображаемо зло. Накратко казано, отрицателните догми, наречени табу, са също тъй напразни и безполезни, както и положителните, наречени вълшебство. Двете неща са само противоположните страни на голяма и катастрофална грешка, на погрешна асоциация на идеи. При тази грешка вълшебството е положителният, а табу отрицателният полюс. Ако на

цялата погрешна теоретическа и практическа система дадем името магия, то табу може да се определи като отрицателна форма на практическата магия. Да изразим това в таблична форма.

Магия

Теоретическа (магията като лъженаука)	Практическа (магията като лъжеизкуство)
	Положителна магия или вълшебство; Отрицателна магия или табу

Направих тези бележки за табу и връзката му с магията, защото се готвя да дам няколко примера на табу, спазвани от ловци, рибари и други и ми се ще да докажа, че те попадат под категорията „индуктивна магия“ и са само конкретно приложение на тази обща теория. Така на момчетата на ескимосите е забранено да играят на котешка люлка⁶ защото има опасност по-късно в живота пръстите им да се преплетат във въжето на харпуна. Тук табу е очевидно приложение на закона за подобие, който стои в основата на хомеопатичната магия: както пръстите на детето се заплитат в конците, докато играе на котешка люлка, така те ще се заплетат във въжето на харпуна, когато то стане мъж и ходи на лов за китове. По същата логика при гуцулите в Карпатите жената на ловеца не бива да преде, докато съпругът ѝ се храни, защото дивечът ще се върти и извива като вретеното и ловецът няма да го удари. И това табу е плод на закона за подобие. По същата причина почти навсякъде в Древна Италия на жените било забранено със закон да предат, докато вървят по пътя, забранено било даже да носят открито вретената си, защото смятали, че подобно нещо може да донесе вреда на посевите. Вероятно са си представяли, че въртенето на вретеното ще накара стеблата на посевите също да се извият и да не могат да израснат прави. При айните от Сахалин два месеца преди раждането бременната жена не бива да преде или да плете въжета, защото смятали, че от това и червата на детето ще се заплетат като нишката. И още един пример – когато първенците на някое село в Биласпур⁷ се съберат на съвет, не бива да се преде, защото иначе обсъждането; също като вретеното, ще се върти в кръг и никога няма да приключи. По някои острови от Малайския архипелаг всеки, който идвал в дома на ловец, трябвало да влиза веднага в къщата, без да се бави на вратата, защото в противен случай дивечът по същия начин ще се поколебае пред капана на ловеца, а после ще се

6. Игра с преплитане на конци между пръстите. – Бел. пр.

7. Област в Индия. – Бел. пр.

обърне и ще си отиде, вместо да се хване в него. Същите причини са наложени при племето тораджа от Централен Целебес правилото никой да не се бази по стълбата на къща, в която има бременна жена, защото това ще забави раждането на детето, а в различните части на Суматра при подобни обстоятелства и на самата жена е забранено да стои на вратата или на горното стъпало на стълбата на къщата, за да не бъде наказана с тежко раждане поради непредпазливостта си и неспазването на една толкова елементарна предпазна мярка. Малайците, които търсят камфор, се хранят със суха храна и не смилат ситно солта си. Обяснението е, че камфорът се намира на малки зърна в пукнатините на ствола на камфоровото дърво. При това положение за малайците е съвсем очевидно, че ако, докато търсят камфор, ядат солта си ситно смляна, и намереният от тях камфор ще е на дребни зрънца, а ако солта е едра, те си „осигуряват“ едри камфорови зърна. Търсачите на камфор в Борнео използват като блюдо за своята храна подобната на кожа обвивка от листо на пенангова палма и по време на цялата експедиция не го мият от страх, че камфорът ще се разтвори и ще изчезне в пукнатините на дървото. Очевидно те приравняват миенето на чиниите си с отмиването на камфоровите кристали от дърветата. Червеният лак, чието събиране е основният поминък в някои части на Лаос, провинция Сиам, представлява смолист клей, изпускан от едно червено насекомо по младите клонове на дърветата, към които малките животинки предварително се прикрепят. Всички, заети със събиране на този клей, не се мият и особено важно е да не си мият главите, да не би като премахнат паразитите от тях, да отстранят и насекомите от клоните. По подобни съображения индианец от племето алгонкини, който е поставил капан за орли и го наблюдава, в никакъв случай не бива да дъвче глогинки, защото ако го стори и някой орел кацне до клопката, глогинките в собствения му стомах ще предизвикат у птицата сърбеж и тя, вместо да глътне примамката, ще започне да се чеше. Ловецът на орли не използва и шило, когато преглежда капаните си, защото ако драска с шило, орлите положително ще го издерат. Същите пагубни последици ще настъпят и ако докато той е на лов за орли, неговите жени или деца боравят у дома си с шило. И за да не го поставят във физическа опасност, на тях им е забранено да използват в негово отсъствие такъв инструмент.

Едва ли сред спазваните от диваците табу има по-многобройни и по-важни от забраните да се консумират определени храни и не е трудно да се докаже, че тези забрани произтичат от закона за подобие и са примери за отрицателна магия. Както дивакът използва за храна много

животни и растения, за да придобие някои желани качества, с които смята, че те са надарени, той избягва да се храни с много други животни и растения, за да не придобие недостатъци, с които според него те са заразени. Като яде от първите, той прави положителна магия, а като се въздържа да яде от вторите, той прави отрицателна магия. По-нататък ще се натъкнем на много примери на положителна магия. Тук ще приведа само няколко случая на отрицателна магия, или табу. Например на войниците в Мадагаскар е забранено да използват редица храни, да не би по пътя на хомеопатичната магия да придобият някои опасни или нежелани качества, които се предполага, че притежават тези храни. Така те не трябва да ядат месо от таралеж, „защото се смята, че това животно ще придаде на онези, които ядат от неговото месо, склонността си да се свива на кълбо“. По същите съображения войникът не бива да яде коляно от вол, за да не стане като вола слаб в коленете и да не може да върви. Освен това боецът трябва да внимава да не яде убит при бой петел или каквото и да е умряло от пронизване същество, а докато е на война, в къщата му не бива да се коли мъжко животно. Защото съвсем безспорно е според тях, че ако се храни с петел, убит при бой, самият ще падне на бойното поле, а ако се храни с месо от прободено с копие животно, сам ще бъде прободен. Ако докато го няма в къщата му, заколят мъжко животно, той самият ще бъде убит, може би дори в същия миг. Най-сетне малгашкият войник не трябва да яде бъбреци, защото на малгашки думата „бъбреци“ звучи като „застрелян“ и че ако той яде бъбреци, положително ще го застрелят.

Може би читателят е забелязал как в някои от предишните примери на табу се приема, че магическото влияние действа на значително разстояние – така при индианците алгонкини, когато ловецът на орли го няма у дома, на жените и децата му е забранено да използват шило, да не би орлите да го издерат, макар самият той да е далеч от къщи; докато малгашкият войник е на война, в дома му не се коли мъжко животно, да не предизвикат загиването му с това. Съществена за магията е вярата в индуктивното влияние, което хората и нещата упражняват от разстояние. И ако науката има някакви съмнения, доколко е възможно дистанционно въздействие, магията не страда от подобни съмнения и телепатията е измежду основните ѝ принципи. Съвременният привърженик на идеята, че е възможно един разсъдък да влияе на друг от разстояние, не би се затруднил да убеди в това един дивак – дивакът го е повярвал много отдавна; нещо повече, той се придържа към тази своя вяра с логическа последователност, каквато цивилизованият му съмишленик все още

не е демонстрирал в своето поведение, поне доколкото на мен ми е известно. Защото дивакът не само вярва, че магическите церемонии въздействуват отдалеч на хора и предмети, той е убеден, че и най-простите ежедневни дейности могат да имат същото въздействие. Затова във важни случаи поведението на приятели и роднини, макар и да са отдалечени, се регулира от повече или по-малко усложнен кодекс от правила и небрежността на дадена група хора би могла да доведе до нещастие и дори до смъртта на отсъстващите. Това в особена степен се отнася за случаите, когато мъжете са излезли на лов или на война. Тогава, за да се гарантират сигурността или успехът на намиращите се далеч ловци или бойци, роднините у дома трябва да внимават да правят някои неща или пък да се въздържат и да не правят други. Сега ще приведа няколко примера за тази магическа телепатия както в положителния, така и в отрицателния ѝ аспект.

Когато лаоският ловец тръгне на лов за слонове, той предупреждава жена си по време на неговото отсъствие да не подстригва косите си й да не маже тялото си с мазнина, защото ако си подстриже косата, слонът ще разбие клопката, а ако се намаже – ще се промъкне през нея. Когато даяките излизат в джунглата на лов за диви прасета, онези, които остават в селото, не бива да докосват с ръце мазнина или вода, докато приятелите им не се върнат – иначе ловците ще бъдат с „мазни пръсти“ и дивечът ще им се изплъзне.

Ловците на слонове от Източна Африка вярват, че ако в тяхно отсъствие жените им са неверни, това „дава на слона власт“ над преследвачите и те ще бъдат убити или тежко ранени. Затова, ако някой чуе подобно нещо за жена си, той зарязва лова и се връща у дома. Ако ловец от племето вагого няма успех или бъде нападнат от лъв, той отдава това на съпругеска измяна и се връща у дома изпълнен с ярост. Докато е на лов, ако е седнала, жена му не позволява на когото и да било да минава зад нея или да застава пред нея, а ако лежи в леглото, трябва да бъде по очи. Индианците мохо в Боливия са убедени, че ако жената на някой ловец му изневери в негово отсъствие, ще го ухапе отровна змия или ягуар. Затова, ако му се случи подобно нещастие, то неизменно води до наказание, а често и до смъртта на съпругата независимо дали е виновна или невинна. Алеутският ловец на морски видри смята, че ако, докато го няма, жена му му измени или пък сестра му загуби девствеността си, той няма да убие и едно единствено животно.

Към един вид кактус, от който, ако човек хапне, изпада в екстаз, индианците хуичол в Мексико се отнасят като към полубог. Растението

не вирее в тяхната област и всяка година група мъже отиват да донесат от него, като пътуването им трае четиридесет и три дни. Докато мъжете са на път, жените у дома допринасят за сигурността на отсъстващите си съпрузи, като внимават да не вървят бързо, камо ли да тичат. Така те съдействуват, доколкото им е по силите, за осъществяването на тази свещена мисия, от която очакват облаги като дъжд, добра реколта и т.н. Имайки това пред вид, те си налагат строги ограничения, сходни с онези, наложени на съпрузите им. През цялото време, докато дойде празникът на кактуса, двете групи не се мият, с изключение на отделни случаи, при това само с вода, донесена от далечната област, където вирее свещеното растение. Освен това те постят строго, не ядат сол и са обвързани със стриктно полово въздържание. Който наруши закона, се наказва с болест и освен това поставя под заплаха резултата, към който всички се стремят. От браненето на кактуса, наречен кратуната на бога на огъня, могат да се спечелят здраве, щастие и живот, но тъй като чистият огън не може да облагодетелствува нечистите, мъжете и жените трябва не само да останат неопетнени през това време, но и да се очистят от петната на стари грехове. Затова четири дни след като мъжете потеглят, жените се събират и изповядват пред Дядо Огън с кои мъже са имали любов от раждането си до този ден. Не бива да пропуснат нито един, в противен случай мъжете може да не намерят нито един кактус. За да опресни паметта си, всяка от жените приготвя връв с толкова възли, колкото са били любовниците ѝ. Занася връвта в храма и застанала пред огъня, високо назовава всички мъже, отбелязани на нея – име след име. Свършила изповедта си, тя хвърля връвта в огъня и когато богът го унищожи в чистия си пламък, прегрешенията са ѝ простени и тя си отива в мир. От този момент нататък жените се пазят даже от това, мъж да мине близо край тях. Търсачите на кактуси също си признават всички слабости. За всяко свое прегрешение те връзват по един възел на връв и след като са „говорили на петте ветрове“, връчват броеницата на греховете си на водача, който ги изгаря в огъня.

Много туземни племена в Саравак са дълбоко убедени, че ако жените изневерят, докато мъжете им търсят камфор в джунглата, камфорът ще се изпари. Съпрузите „откриват“ кога съпругите им изменят по някакви чепове в дървото и както казват, много жени в миналото са били умъртвявани от ревнивците само по показанията на тези чепове. Освен това, ако мъжете им са излезли да събират камфор, жените не смеят да се докоснат до гребен – в противен случай вместо да се напълнят със скъпоценните кристали, цепнатините между жилките на дървото ще

останат празни както пространството между зъбите на гребена. На островите Кай, на югозапад от Нова Гвинея, като пуснат на вода някакъв плавателен съд, който се готви да замине на далечно пътешествие, мястото му незабавно се покрива с палмови клони и става свещено. От този момент нататък, докато корабът не се завърне – никой не бива да стъпва на това място. Ако някой мине оттам, ще предизвика потъването на кораба. Нещо повече, през цялото време, докато той пътува, три или четири, специално подбрани за целта млади момичета трябва „да поддържат“ индуктивната връзка с мореплавателите и да допринасят с поведението си за сигурността и успеха на пътуването. Те не бива да напускат определената им стая освен при крайна нужда. Освен това през времето, за което се предполага, че корабът е в открито море, момичетата трябва да стоят напълно неподвижни, свити на рогозките си, с ръце, стиснати между коленете. Не бива да обръщат глава наляво или надясно, или да правят каквото и да е друго движение. Иначе морето ще подхвърля и клати кораба. Те нямат право да ядат лепкави храни, като например ориз, сварен в кокосово мляко, защото лепкавостта на храната ще затрудни преминаването на лодката през водата. Когато предполагат, че моряците са стигнали вече до своята цел, строгостта на правилата малко се смекчава, но през цялото време, докато трае пътуването, на момичетата е забранено да ядат риба с остри кости или шипове, като например морска звезда, иначе приятелите им ще се натъкнат на остра, непоправима беда.

Какво странно тогава, че където господства вярата в подобна индуктивна връзка между приятели, дори когато са твърде далеч едни от други, едно такова събитие, каквото е войната, с неговото сурово и разтърсващо въздействие върху най-съкровени и нежни човешки чувства, ще засили желанието на изпълнените с тревога роднини, останали у дома, да използват в най-голяма степен тази индуктивна връзка за благото на скъпите им хора, които в този момент може би се бият, а може би и умират. А за да постигнат тази така естествена и похвална цел, приятелите у дома са в състояние да прибегнат до хитрини, които ще ни се сторят трогателни или нелепи в зависимост от това, дали имаме пред вид целта или средствата, избрани за постигането ѝ. Затова в някои райони на Борнео, когато даякът излезел на лов за глави, жена му, или ако не е женен – сестра му, трябва непрекъснато, ден и нощ да носи сабя, та той винаги да мисли за оръжието си; освен това тя не бива да спи през деня или да си ляга преди два часа сутринта, да не би това да стане причина мъжът да бъде изненадан в съня си от неприятеля. Жените на

племето морски даяки от Бантинг в Саравак спазват сложни правила, докато мъжете са заминали на война. Едни от правилата са отрицателни, а други положителни, но всички са основани на принципа на магическата хомеопатия или на телепатията. Ето някои от тях: жените трябва да се будят рано сутрин и да отворят прозорците веднага след като се разсъмне, иначе съществува опасност отсъстващите съпрузи да се успят; не бива да мажат косите си с мазнина, защото мъжете им могат да се подхлъзнат; не бива да спят или да дремят през деня, за да не са сънливи мъжете по време на поход. Те трябва да пукат царевица и всяка сутрин да пръскат пуканките по верандата, за да осигурят на мъжете си сръчни движения. Стаите трябва да са в пълен порядък, всички сандъци трябва да се сложат близо до стените, защото ако някой се спъне в тях, отсъстващите съпрузи могат да паднат и врагът да ги надвие. При всяко хранене в съда оставят по малко ориз – така отдалечените от дома мъже винаги ще имат с какво да се хранят и няма да ходят гладни. Жените в никакъв случай не бива да остават на станове си, докато им се схванат коленете, иначе ставите на съпрузите също ще се схванат и те няма да успеят да стана: бързо или да избягат от неприятеля си. И за да бъдат ставите на мъжете им винаги гъвкави, жените внимават и внасят разнообразие в работата си на стана, като често стават и се разхождат из входното преддверие. Освен това те не бива да покриват лицата си, да не би мъжете да се загубят във висока трева или в джунглата. Жените не шият с игла, иначе мъжете могат да настъпят острите бодли, оставени на пътеката от враговете им. Ако жената измени на мъжа си, докато него го няма, той ще загуби живота си на вражеска територия. Допреди няколко години жените в Бантинг спазваха всички тези и още много други правила, докато съпрузите им се биеха на страната на англичаните срещу бунтовниците. Но уви, предпазните мерки помогнаха малко и много мъже, чиито верни съпруги стояха в тяхно име на поста си у дома, се озоваха във войнишки гробове.

На о. Тимор върховният жрец не напуска храма, докато се води война, храна му се носи или готви там, той трябва да поддържа денонощно огъня, защото ако го остави да угасне, воините ще бъдат сполетени от беда и тя ще продължава, докато огнището е студено. Освен това докато армията не се върне, той трябва да пие само гореща вода, защото всяка глътка студена вода ще понижи духа на хората и те няма да успеят да победят неприятеля. На островите Кай, когато бойците заминават, жените се връщат у дома и изнасят кошници с плодове и камъни. Те намазват с мазнина плодовете и камъните и ги поставят на дъска,

като през цялото време мърморят: „О, боже слънце, луна, нека куршумите отскачат от нашите съпрузи, братя, годеници и други роднини, тъй както капките дъжд отскачат от тези неща, които сме намазали с мазнина.“ Когато чуят първият изстрел, жените веднага захвърлят кошниците, грабват ветрилата си и се втурват навън. После, като веят с тях по посока на врага, тичат из селото и пеят: „О, златни ветрила! Нека нашите куршуми стигат до целта си, а вражеските да я пропускат.“ В случая церемонията, която трябва да направи така, че куршумите да отскачат от мъжете както капките дъжд от намазаните камъни, е чисто хомеопатична или имитативна магия, а молитвата към слънцето да помогне заклинанието да даде резултат е религиозен ритуал, вероятно прибавен покъсно. Махането с ветрилата, изглежда, е заклинание, което насочва куршумите към или извън тяхната цел в зависимост от това, дали са изстреляни от приятели или от врагове.

Стар изследовател на малгашката история ни уведомява, че докато мъжете са на война и до тяхното завръщане жените и момичетата не спират ден и нощ да танцуват и нито лягат, нито се хранят в къщите си. И макар да са много склонни към похотливост, за нищо на света не биха имали връзка с друг мъж, докато съпрузите им са на война, защото са твърдо убедени, че ако направят подобно нещо, те ще бъдат убити или ранени. Жените вярват, че като танцуват, дават на мъжете си сили, смелост и късмет, затова през цялото това време не си дават Почивка и обичаят се спазва с религиозна строгост.

Сред онези от народите на Златния бряг⁸, които говорят езика чи, съпругите на мъжете, заминали с армията, се мажат с бяла боя и се кичат с мъниста и амулети. В деня, когато се очаква да стане битката, те тичат нагоре-надолу, въоръжени с истински или издялани от дърво пушки и като вземат зелени по-по (плодове, подобни на дини), ги секат с ножове, сякаш отсичат главите на враговете. Пантомимата без съмнение е чисто имитативно заклинание, предназначено да помогне на мъжете да направят е врага онова, което жените им правят с по-по. Когато преди няколко години бушуваше войната с ашанти, г-н Фицджералд Мариот видял в западноафриканския град Фрамин танц, изпълняван от жени, чиито съпрузи отишли като носачи с войската. Били намазани с бяла боя и носели само по една къса поличка. Начело танцувала сбръчкана стара заклинателка, е много къса бяла поличка, косата ѝ била подредена във

8. Бивша британска територия на брега на Гвинейския залив, сега част от Гана. – Бел. пр.

формата на дълъг рог, а черното ѝ лице, гърдите, ръцете и краката ѝ били плътно изписани с бели кръгове и полумесеци. Всички носели дълги бели четки, направени от конска или биволска опашка и докато танцували, пеели: „Нашите съпрузи отидоха в земята на ашанти, дано пометат враговете си от лицето на земята!“

Когато индианците от поречието на р. Томпсън, в Британска Колумбия, тръгвали по пътеката на войната, жените им често танцували. Те вярвали, че тези танци осигуряват успеха на похода. Танцьорките размахвали ножове, хвърляли изострени пръчки, теглели назад-напред тояги със завити краища. Хвърлянето на пръчките символизирало пробождането на врага или убягването от него. Тегленето назад символизирало отдръпването на собствените им мъже от опасност. Завитият край на пръчката бил специално пригоден за целта като спасителен инструмент. Жените винаги сочели с оръжията си към земята на враговете. Те боядисвали лицата си в червено и докато танцували, пеели и се молели оръжието да запази съпрузите им и да им помогне да убият много врагове. Някои набождали на върховете на тоягите перушина от орли. Като свършвал танцът, скривали оръжията. Ако на някоя жена, чийто мъж е на война, се сторело, че е видяла косъм или частица от скалп по оръжието, което изважда, била уверена, че съпругът ѝ е убил враг. Но видела ли по него следи от кръв, знаела, че е ранен или убит. Когато мъжете на племето юки в Калифорния заминели на бой, жените у дома не спели, те неспирно танцували в кръг, пеели монотонно и размахвали жилави, неокастрени клони. Защото, казвали те, ако танцуват през цялото време, мъжете няма да се уморят. При индианците от островите Кралица Шарлот, когато мъжете отидели на война, жените у дома ставали рано сутрин и се престрували, че се бият, нападали децата си и привидно ги пленявали. Вярвали, че това помага на мъжете им да извършат същото. Ако жена изневеряла на мъжа си, докато той е на пътеката на войната, той вероятно щял да падне убит. Десет нощи всички жени лежали в домовете си с глави, сочещи посоката, в която са отплавали бойните кану. След това се обръщали в противоположната посока, защото предполагали, че войниците се връщат. В Масет жените от племето хайда танцували и пели бойни песни през цялото време, докато съпрузите им са на война и държали нещата около себе си в определен ред. Смятало се, че ако не спазва тези обичаи, жената може да стане причина за смъртта на съпруга си. Когато група индианци кариба от поречието на р. Ориноко тръгнали по пътеката на войната, приятелите им, останали в селото, изчислявали колкото се може по-точно момента, когато отсъстващите

бойци ще се промъкват, за да нападнат врага. Тогава хващали две момчета, слагали ги на пейка и им нанасяли страхотен бой по голите гърbove. Младежите се оставяли да постъпят с тях така, без да промълвят и дума, продкрепяни в страданията си от твърдото убеждение, възпитано у тях от детинство, че смелостта и успехът на техните другари в битката зависят от постоянството и твърдостта, с която понасят жестокото изпитание.

Сред многото благотворни цели, за които погрешно насочената изобретателност използвала принципа на хомеопатичната или имитативната магия, било да помогнат на дърветата и растенията да родят навреме. В Тюрингия мъжът, който сее лен, носи семето в дълга торба, която стига от раменете до коленете, и върви с широки крачки, та торбата да се мята назад-напред по гърба. Поверието е, че така ще се вее и лентът. Във вътрешността на Суматра оризът се сее от жени и докато сеят, те разпускат косите си – така оризът ще израсне с дълги стебла. Ръководени от същия принцип, в Древно Мексико имали празник в чест на богинята на царевицата, или както я наричали „Дългокосата майка“. Той започвал по времето, „когато растението стигнело до пълното си развитие и влакната, които се подавали от върха на кочана, показвали, че зърната са напълно оформени. На този празник жените носели дългите си коси разпуснати, разклащали ги и ги размятали по време на танците, които били основната част на церемонията, така че кочанът на царевицата да бъде дълъг и гъст, а зърната големи и плоски и хората да се радват на изобилие“. На много места из Европа танците или високите скокове са общоприети хомеопатични средства, с които посевите се „подканят“ да растат нависоко. Във Франш-Конте например казват, че трябва да танцуваш на карнавала, та конопът да порасте високо.

Представата, че благодарение на свое действие или състояние човек може да повлияе на растение по хомеопатичен път, е изразено ясно в думите на една малайка. Запитана защо се съблича гола до кръста, когато жъне ориза, тя обяснила, че го прави да станели тънки люспите на арпата, защото се уморила да чука ориз с дебели люспи. Очевидно смятала, че колкото по-малко дрехи носи, толкова по-малко люспи ще има по ориза. Магическата способност на бременната жена да придава плодородие е известна на баварските и австрийските селяни, които смятат, че ако дадеш първия плод от някое дърво на бременна жена, следващата година то ще роди много. От друга страна, племето баганада смятало, че жена, която не може да има деца, заразява със своето безплодие градината на съпруга си и пречи на дърветата да раждат, затова обикновено

се развеждали с бездетните жени. Гърците и римляните принасяли бременни животни в жертва на богинята на житото и земята, несъмнено да може земята да роди и зърното в класа да наедрее. Когато един католически свещеник протестираше пред индианците по р. Ориноко, че позволяват на жените си да сеят на нивите под палещото слънце с новородени деца на гърди, мъжете отговорили: „Отче, не ги разбираш тези работи, затова те и смушават. Знаеш, че жените умеят да раждат деца, а ние, мъжете, не умеем. Когато сеят жени, царицата ражда по два или три кошана, юката дава по две или три кошници грудки и всичко се умножава по същия начин. А защо? Защото жените знаят как да раждат и знаят как да накарат семето, което сеят, да ражда. Затова нека сеят, ние, мъжете, не знаем тези неща, колкото ги знаят те.“

Така, по теорията на хомеопатичната магия човек може да влияе върху растителността, за добро или за зло, в зависимост от добрия или лошия характер на действията и състоянието си, например плодовитата жена прави растенията плодови, а безплодната – безплодни. Вярата в зловредното и прилепчиво естество на някои лични качества или случки е породила редица забрани или правила за това, какво трябва да се избягва; хората се въздържат да правят някои неща, да не би по хомеопатичен път да вдъхнат на плодовете на земята своето нежелано състояние или положение. Всички подобни обичаи, свързани с въздържание или отбягване, са примери на отрицателна магия или табу. Например галело, извличайки аргументите си от прилепчивостта на личните постъпки или състояния, твърдят, че под плодно дърво не бива да се стреля с лъкове и стрели, защото също както стрелите плодовете му ще изпаднат на земята, а ако ядете пъпеш, не бива да смесвате семките, които изплювате, със семките, отделени за посев, защото в противен случай дори тези семки да поникнат и да дадат цветове, цветовете ще опадат така, както семките са падали от устата ви, следователно няма да дадат плод. Точно такива асоциации навеждат баварските селяни на мисълта, че ако допуснат присадката на плодно дърво да падне на земята, плодовете, получени от тази присадка, преждевременно ще изпаднат. Когато хамите от Кохинхина⁹ засяват сухите си оризови полета, не искат да падне проливен дъжд и да провали реколтата, затова ядат ориза си сух.

В изложените по-горе примери човекът се опитва да повлияе на растителността по хомеопатичен път. Той предава на дърветата и растенията лоши или добри способности и действия чрез сходни свои

9. Бивша френска колония в Индокитай, сега част от Виетнам. – Бел. пр.

способности и действия. Но съгласно принципа на хомеопатичната магия влиянието е взаимно – тъй както човекът „заразява“ растението и растението може „да зарази“ човека. При магията, а доколкото ми е известно такова е положението и с физиката, действието и противодействието са равни и противоположни по сила. Индианците чероки например са специалисти по хомеопатичната ботаника. Корените на растението катгут са толкова жилави, че почти спират палешника в браздата. Затова жените от племето си мият главите с отвара от корените му – да направят косъма си здрав, а играчите на топка се мият със същата отвара, за да станат мускулите им яки. Галело вярват, че ако ядеш паднал от дървото плод, на теб самия ще се предаде склонността да се препъваш и падаш; ако ядеш нещо забравено (например сладък картоф, оставен в тенджерата или банан на огъня), самият ти започваш да забравяш. Галело смятат също, че ако някоя жена яде два банана, израснали от едно и също място, ще роди близнаци. Южноамериканските индианци гуарани смятали, че ако жената яде двойно просено зърно, ще роди близнаци. По времето на ведите съществувало любопитно приложение на този принцип – заклинание, с помощта на което прогонен владетел можел да се върне на трона си. Той трябвало да се храни с ядене, сготвено на огън, запален с дърво, израснало от пъна на отсечено дърво. Упоритата възстановителна сила, проявена от дървото, постепенно ще се предаде чрез огъня на храната, а оттам на владетеля, поел яденето. Суданците смятали, че ако построят къща от бодливи дървета, животът на хората, които живеят в тази къща, също ще бъде трънлив и пълен с беди.

Има специален клон на хомеопатичната магия, който търси съдействието на мъртвите – както мъртвецът не вижда, не чувства и не говори, така на принципа на хомеопатията можете да накарате хора да ослепеят, оглушеят и онемеят, като си послужите с костите на умрели или всяко нещо, по което е прилепнала заразата на смъртта. Например когато младеж галело излиза нощно време да ухажва, той взима малко пръст от гроб и я посипва по покрива на къщата на любимата си точно над мястото, където спят родителите ѝ. Той смята, че пръстта от гроба ще ги накара да заспят дълбок, мъртвешки сън и няма да се събудят, докато разговаря с момичето си. Крадците от всички епохи и в много страни са били привърженици на една разновидност на магията, която им е твърде полезна при упражняване на професията. В Южна Словения например те започват своите действия, като хвърлят над къщата кост от мъртвец и изричат с хаплив сарказъм думите: „Колкото тази кост може да се събуди, толкова и хората в къщата да се събудят!“ След това никой в къщата

„не можел“ да държи отворени очите си. По същата логика крадецът може да вземе пръст от гроб и да я посипе около къщата, която има намерение да обере; това карало обитателите ѝ да потънат в дълбок сън. Индусите посипват пепел от погребална клада пред вратата на къщата, индианците в Перу посипват прах от костите на умрял, в Рутения¹⁰ крадците изваждат мозъка от пищялна кост на човек, наливат вътре восък, запалват го и обикалят къщата три пъти с горящата факла – това карало хората в нея да заспят мъртвешки сън. От човешки пищял рутенийците правят флейта, с която свирят и всички наоколо ги налягало сън. Индианците в Мексико използват за своите престъпни цели лявата подлакътна част от ръката на жена, умряла при раждането на първото си дете, но при условие, че ръката е открадната. Преди да влязат в къщата, която са набелязали да оберат, крадците удрят с нея по земята и това „кара“ всички вътре да загубят способността си да говорят и мърдат – те са като мъртви. Чуват и виждат всичко, но са напълно безпомощни, някои от тях могат наистина да спят и да хъркат. В Европа подобни възможности приписвали на „славната ръка“ – изсушената и осолена ръка на обесен. Ако запалите свещ, направена от мазнината на злосторник, умрял на бесилката, и я поставите в „славната ръка“ като в свещник, тя прави неподвижен всекиго, към когото я поднесете – също като умрелите той не можел и пръста си да помръдне. Понякога ръката на мъртвеца сама служела за свещ, или по-скоро сноп свещи, защото запалвали всичките ѝ сбръчкани пръсти, но се знаело, че ако някой от къщата е буден, един от пръстите няма да пламне. Такива нечестиви светлини се гасели само с мляко. Често предписанието е крадецът да използва за свещ пръста на новородено, или още по-добре на неродено дете; понякога смятат, че крадецът трябва да има по една свещ за всекиго в къщата, защото ако запали една свещ по-малко, някой ще се събуди и ще го заловят. През седемнадесети век крадците убивали бременни жени, за да се снабдят със свещи от утробите им. Древногръцките крадци смятали, че могат да накарат да млъкне всяко, даже и най-свирепото куче, като носят със себе си въглен от погребална клада. По същия начин сръбките и българските, на които тежат ограниченията на семейния живот, слагат медни монети на очите на умрял, след това ги мият във вино или вода и дават на мъжете си да пият. След като погълнат течността, съпрузите „не виждат“ похожденията на жените си, тъй както е и спял за тях и мъртвецът, на чиито очи са били сложени монетите.

10. Област в Южна Украйна. – Бел. пр.

Освен това често се смята, че животните притежават качества или свойства, които биха могли да са полезни за човека и хомеопатичната или имитативната магия се стреми по различни начини да предаде тези качества на човешки същества. Така някои бечуани носят за талисман кожа от пор – това животно е много подвижно и покрай него много трудно ще ги убият. Други носят за същата цел определено насекомо, с откъснати крака, но живо. Пак бечуански бойци вплитат козина от безрог вол в своята коса и пришиват жабешка кожа на наметалото си, защото жабата е хлъзгава, а волът, като няма рога, много трудно се хваща, та и човекът, снабден с тези талисмани, вярва, че също като вола и жабата трудно ще го хванат. И за южноафриканския боец, преплел в къдравите си черни коси снопчета козина на плъх, изглежда очевидно, че има същите шансове да избегне копието на врага, каквито има пъргавият плъх, който ловко се спасява от хвърлените по него предмети; затова когато в тези райони се очаква война, започва голямо търсене на козина от плъх. Една от древните индийски книги препоръчва когато се принася жертва за победа, пръстта, от която е направен олтарът, да се вземе от място, където се е търкалял глиган, защото в тази земя ще се е предала силата на глигана. Ако свирите на еднострунна лютня и пръстите ви са несръчни, трябва да наловите дългокраки, плоски паяци, да ги изгорите, а после да си намажете пръстите с праха им; това ще ги направи гъвкави и пъргави като краката на паяка – така поне мислят галело. За да си върне избягал роб, арабинът очертава на земята магически кръг, забива гвоздей в средата и за него връзва с конец бръмбар, като внимава полът на бръмбара да отговаря на пола на беглеца. Бръмбарът ще пълзи в кръг, ще навива конца около гвоздеа, непрекъснато ще го скъсява и след всяка обиколка ще се приближава към центъра. Така по силата на хомеопатичната магия избягалият роб ще бъде теглен обратно към своя господар.

Сред западните племена в Британска Нова Гвинея, когато убие змия, човек я изгаря и преди да отиде в гората, намазва краката си с нейната пепел – така поне няколко дни змия няма да го ухапе. Ако южнословенец има намерение да краде на пазара, само трябва да изгори сляпо коте, а после да хвърли щипка от праха му по човека, с когото се пазари – после може да вземе от сергията каквото си ще и собственикът няма нищичко да разбере, защото е станал сляп като умрялата котка, с чийто прах са го посипали. Крадецът би могъл дори смело да попита: „Платих ли за това?“, а заблуденият продавач ще отвърне: „Но разбира се!“ Също толкова просто и резултатно е средството, възприето от аборигените

в Централна Австралия, което помага, когато някой реши да си пуска брада. Той набожда с изострена кост кожата на брадичката си, а после я трие внимателно с магическа пръчка или камък, който има вид на плъх с много дълги мустаци. Подобие то на тези предмети с плъха придава на пръчката или камъка качествата на неговите мустаци, а оттам те лесно се предават на брадичката и скоро тя се украсява с богата растителност. Древните гърци смятали, че ако човек яде месо от славей, това ще му попречи да спи, защото славеят будува нощем; ако има замъглено зрение и намаже с жлъчка от орел очите си, това ще им придаде орлов поглед, а гарвановите яйца възстановяват на посребрените коси гарваново-черния им цвят. Само че човекът, който прилага гореспоменатото средство за прикриване на пораженията на времето, трябва много да внимава – докато маже достопочтените си къдри, устата му да бъде пълна със зехтин, иначе не само косата, но и зъбите му щели да се оцветят в гарваново-черно и колкото и да ги мие и трие, няма да успее да ги направи отново бели. Изглежда, това средство за възстановяване цвета на косата било прекалено силно и прилагането му можело да доведе до нежелателни последици.

Индианците хуичол се възхищават на красивите шарки по гърбовете на змиите. Затова, когато жена от това племе се готви да тъче или бродира, съпругът ѝ хваща голяма змия и я придържа с чатал, а в това време жената гали влечугото по цялата дължина на гърба и после прокарва същата ръка по челото и очите си, за да може да създаде такива красиви десени, каквито са шарките по гърба на змията.

Според принципа на хомеопатичната магия неодоушевените предмети, както и растенията и животните, могат да излъчват около себе си благодат или проклетие в съответствие с вродената си природа и способността на магьосника да улови или ограничи, според случая, потока от блага или беди. В Самарканд жените дават на бебетата да смучат захарни пръчки и слагат в ръчичките им туткал, та когато детето порасне, думите му да са сладки, а ценните неща „да се полепят“ по пръстите му. Гърците смятали, че дреха, направена от вълната на разкъсана от вълк овца носи беда, като предизвиква сърбеж или възпаление на кожата на човека, който я носи. Съществувало също схващането, че ако във виното се пусне хапан от куче камък, това ще накара всички, които са пили от него, да се изпокарат. Бездетните жени на арабите от Моаб често заемат дрехи от други жени, които са имали много деца, с надежда дрехата да отнеме безплодието. Кафрите от Софала в Източна Африка много се страхували да не бъдат ударени с нещо кухо, например тръстика или

сламка, и предпочитали да ги бият с яка дебела тояга или желязна пръчка, нищо че боли повече. Те смятали, че ако човек бъде бит с нещо кухо, ще му се стопят вътрешностите и ще умре. По Източните морета има големи миди, които бугинезите от Целебес наричат „старци“ (каджау). В петък те обръщат „старците“ наопаки и ги поставят на прага на къщите си, като вярват, че който прескочи прага на къщата, ще живее дълго. При церемонията на посвещение брахманчето трябва да стъпи с десния си крак на камък и да повтори думите: „Стъпи на този камък, бъди твърд като камък!“; същата церемония се повтаря на сватбата от невестата брахманка. В Мадагаскар се противопоставят на безотговорността на съдбата, като заравят камък под тежкия основен стълб на дома. Вероятно широко разпространеният обичай да се кълнеш над камък отчасти поне се основава на вярата, че силата и здравината на камъка ще затвърдят клетвата. Така например старият датски историк Саксон Граматик разказва, че „когато избирали цар, древните стъпвали на забити в земята камъни и оттам обявявали за кого гласуват, та да предопределят с устойчивостта на камъните дълговечието на делото“.

Но макар „магическата сила“ на камъните изобщо да се дължи на общите им свойства като тежест и якост, на някои камъни или видове камък се приписва особена магическа сила в зависимост от техните индивидуални или специфични качества като форма и цвят. Например индианците в Перу използвали едни камъни за увеличаване добива от царевичката, други – за увеличаване добива от картофи, и трети – за нарастване многочислеността на стадата. Камъните, използвани да увеличават добива от царевичката, били изсичани така, че да наподобяват царевичен кочан, докато тези, предназначени да накарат добитъка да се множи, имали формата на овца.

Из Меланезия е разпространено вярването, че някои свещени камъни обладават чудотворни свойства, които съответствуват на формата на камъка. Така изгладените от водата корали често изненадващо наподобяват плода на хлебното дърво. Затова, ако човек от Банксовите острови намери подобен корал, го поставя при корените на някои от своите хлебни дървета и очаква от това дървото да роди много. Когато резултатът отговаря на очакванията му и за да се отплати по подходящ начин, той взема от други хора камъни, които имат по-малка прилика, и ги слага близо до своя, за да им „предаде“ магическото свойство. По същия начин камък с малки кръгове по него може „да донесе“ пари, а ако се намери голям камък с много малки камъчета под него, приличащи на опрасила се свиня, и отгоре се поставят пари, това неминуемо ще

„донесе“ повече прасета. При тези и други подобни обстоятелства жителите на Меланезия приписват чудотворна сила не на самия камък, а на вселилия се в него дух и понякога, както вече видяхме, се опитват да предразположат духа, като слагат на камъка жертвоприношения. Но идеята за духовете, които трябва да бъдат умилоствени, е извън сферата на магията и попада в сферата на религията. Там, където тази идея е свързана с чисто магически принципи и практика, както в този случай, може общо взето да се приеме, че последните са основата, върху която по-късно е била присадена религиозната представа. Имаме сериозни основания да смятаме, че в еволюцията на мисленето магната предхожда религията. Но към този въпрос ще се върнем отново.

Древните отдавали голямо значение на магическите качества на скъпоценните камъни; твърди се дори, при това с голямо основание, че такива камъни са използвани за амулети далеч преди да се носят като обикновени украшения. Така гърците дали на един камък, който имал характерна, напомняща дърво, шарка, името дървесен ахат и били убедени, че ако вържат един-два от тях на рогата или вратовете на воловете, впрегнати в ралото, реколтата положително ще е обилна. Освен това познавали някакъв млечен камък и когато ги пиели, разтворен в медовина, благодарение на него жените имали кърма в изобилие. Гъркините от Крит и Мелос използват млечния камък за тази цел и до ден-днешен, а в Албания майките-кърмачки носят такива камъни, за да осигурят повече мляко за бебетата си. Освен това гърците вярвали, че някакъв камък помага при ухапване от змия и оттам бил наречен „змийски камък“ – необходимо било само да стриеш камъка на прах и да посипеш раната и той веднага започвал да действа. Виненият аметист, получил името си „ненапиваш се“, защото предполагали, че човекът, който го носи, не се напива, а пък братята, които искали да живеят в единство, съветвали да носят магнити, които да ги привличат взаимно и да не им позволяват да се карат.

В древните индуски книги се съдържа правилото, че в деня на сватбата си, след залез, мъжът трябва да седи с жена си и да мълчи, докато звездите не започнат да трепкат на небето. Когато се появи полярната звезда, той трябва да я посочи на младоженката с думите: „Корава си ти; виждам те аз, корава си, бъди корава и с мен, ти, преуспяваща!“ После, като се обърне към жена си, трябва да каже: „На мен те е дала Брихаспати; като се сдобиеш с потомство от мен – твоя съпруг, живеи още сто есени с мен.“ Очевидно целта на церемонията е да предпази от непостоянството на съдбата и да придаде стабилност на земното щастие с

трайното влияние на непроменлива звезда. Такова желание изразява Кийтс в последния си сонет:

Звезда блестяща! Да бях кат' тебе неизменен,
но не високо във небето самотно величав застанал.

Когато живее край морето, човек неминуемо остава под впечатлението на неговите непрекъснати приливи и отливи и е склонен на принципа на първичната теория за индукцията и подобие, която привлича тук нашето внимание, да установи някаква неуловима връзка, тайна хармония между неговите приливи и отливи и живота на хората, животните и растенията. В прииждащия прилив той вижда не само символ, но и причина за изобилие, за благоденствие и живот, докато в оттеглящия се отлив той вижда истински проводник и тъжен символ на несполуката, слабостта и смъртта. Британските селяни смятат, че ако сеят детелината при прилив, тя ще расте добре, но ако я засеят при отлив, дори когато той едва започва, тя никога няма да достигне зрелост и кравите, които се хранят с нея, ще се подуют. Жените им пък са убедени, че най-доброто масло се бие, когато приливът започва, че млякото, което се пени в буталката, ще продължава да се пени, докато приливът премине най-високата си точка, а водата, извадена от кладенеца, когато приливът се надига, или млякото, издоено от кравата по същото време, ще изкипят от съда и ще прелеят върху огъня. Според някои от древните, дори одраните кожи на тюлените оставали в тайна връзката с морето, защото при отлив козината им видимо настръхвала. Друго древно схващане, приписвано на Аристотел, било, че живо същество може да умре само при отлив. Ако можем да се доверим на Плиний, то намирало потвърждение в опита, поне що се отнася до човешките същества по френския бряг. Филострат също уверява, че в Кадис умиращите никога не предавали богу дух при прилив. Такива представи все още продължават да съществуват в някои части на Европа. На брега при Кантабрия смятат, че човек, умирал от хроническо или остро заболяване, издъхва в момента, когато приливът се обърне и започне да се оттегля. В Португалия, на брега на Уелс и на някои места по бретанския бряг било разпространено вярването, че хората се раждат при прилив и умират при отлив. Дикенс потвърждава съществуването на същото суеверие в Англия: „Хората, които живеят по брега, умират само когато има отлив. А се раждат само в момент на прилив. Сега той си отива с отлива. Ако преживее този отлив, ще си отиде със следващия.“¹¹ Поверие, че повечето кончини настъпват при

отлив, е било разпространено по източния бряг на Англия от Нортъмбърленд до Кент. Шекспир сигурно е знаел за него, защото кара Фалстаф да умре „точно между дванадесет и един – когато приливът се обръща“. На същото поверие се натъкваме по тихоокеанския бряг на Северна Америка при племето хайда. Когато добър хайда се готви да умре, му се привижда кану, управлявано от негови мъртви приятели, които идват с прилива да го приветствуват в земята на духовете. „Ела с нас сега – казват те, – защото приливът преминава в отлив и трябва да си тръгваме.“ В Порт Стивънс, в Нови Южен Уелс, местните жители заравяли своите мъртви само при прилив и никога при отлив, да не би оттеглящата се вода да отнесе душата на покойника в някоя далечна страна.

За да си осигурят дълъг живот, китайците прибягват до сложни заклинания, които съсредоточават в себе си магическата същност, излъчвана на хомеопатичен принцип от времената и сезоните, от хората и нещата. Средствата, използвани за предаване на тези благотворни влияния, са чисто и просто дрехи „за умряло“. Много, китайци си ги приготвят приживе и обикновено искали да ги скрои и ушие неомъжено момиче или много млада жена, като си правели хитра сметка – тъй като подобна личност ще живее още много години, част от тази жизненост положително ще се предаде на дрехите и по този начин ще се отложи с много години времето, когато те ще се използват по предназначение. Освен това някои предпочитали да ушият тези дрехи във високосна година, защото за китаеца било съвсем очевидно, че ако дрехите за погребение са ушити в необикновено дълга година, те ще удължат живота необикновено много. Сред тези дрехи имало едно наметало, на което се придавало особено значение и хората внимавали то да притежава необходимо безценно качество. То било дълго, тъмносино и по него със златен конец навсякъде била избродирана думата „дълголетие“. Ако на напреднал в годините родител подарят такова скъпо и великолепно наметало, известно като одежда за „дълголетие“, това се оценявало като акт на синовна преданост и деликатна проява на внимание. Предполагайки, че одеждата удължава живота му, собственикът я обличал често и най-вече при тържествени случаи, та да може дълголетieto, изписано от златните букви, с които е обсипана тя, да упражни изцяло влиянието си върху него. Той непременно я обличал на рождения си ден, защото здравият смисъл кара китаецът да се запаси с много жизнена енергия на рождения си ден и през цялата година да се ползува от нея под формата на

11. „Дейвид Копърфилд“, С, 1967 г., с. 363, – Прев. Нели Доспевска.

здраве и бодрост. Натруфен с великолепното наметало и попиващ с всичките си пори благотворното му влияние, щастливият собственик приемал самодоволно поздравите на приятели и роднини, които изразяват горещото си възхищение от великолепната погребална одежда и синовната преданост, подтикнала децата да направят такъв красив и полезен подарък на родителя си.

Друго приложение на максимата, че подобие поражда подобие, можем да открием във вярването на китайците, че съдбата на един град силно се влияе от неговите очертания и тя непременно се определя от това, какво наподобяват тези очертания. Разказват например, че едно време град Чънче фу, който наподобява шаран, често ставал жертва на съседния град Ючун, който има форма на рибарска мрежа, докато жителите на първия град не построили две високи пагоди. Веднага след построяването им двете пагоди упражнили своето благотворно влияние, като спирали въображаемата мрежа, преди да падне и омотае въображамия шаран. Преди около четиридесет години мъдреците на Шанхай трябвало много да си блъскат главите, докато открият причината за едно местно въстание. След внимателно проучване установили, че въстанието се дължало на формата на голям новопостроен храм, който за нещастие наподобявал костенурка – животно с най-противен характер. Трудността била сериозна, опасността близка – да се срине храмът, би било липса на набожност, да се остави в същия вид, означавало да предизвикат по-редица от подобни или още по-лоши бедствия. Но геният на местните специалисти по врачуване се оказал на висота, победно преодолял трудностите и отстранил опасността. Като запълнили двата кладенеца, които символизирали очите на костенурка, те ослепили непочтеното животно и го лишили от възможността да предизвиква нови беди.

Понякога хомеопатичната или имитативната магия бива призована да обезсили лошо предзнаменование, като осъществява с мимикрия онава, което то предвещава. Тогава съдбата е заобиколена и истинската беда се заменя с мнима. На Мадагаскар този метод да се мами съдбата е доведен до истинска система. На острова бъдещето на всеки човек се определя от деня или часа на неговото раждане и ако последните се окажат нещастни, съдбата му е белязана, освен ако злото може да се изтръгне, както казват там, с подмяна. Начините на изтръгване на злото из корен са различни. Например, ако човек е роден на първия ден от втория месец (февруари), къщата му ще изгори, когато той навърши пълнолетие. За да „хванат бика за рогата“ и да избягнат катастрофата, приятелите на семейството на новороденото изграждат в някоя нива или в

кошарата навес и го изгарят. За да може тази церемония наистина да даде резултат, детето и майката трябва да са в навеса и да бъдат измъкнати оттам, преди да е станало твърде късно. Ноември пък е месец на сълзите и онзи, който се роди през него, му е писано да скърби. Но за да се разпръснат облаците, надвиснали над бъдещето му, е необходимо само да вземе капака от врящата тенджерка и да го размаха. Капките, които падат, ще изпълнят ролята на неговата съдба и ще стане така, че очите му няма да ронят сълзи. По същата логика, ако съдбата е решила, младо, все още неомъжено момиче да види как спускат скръбно неродените му деца в гроба, то може да избегне нещастieto по следния начин: убива скакалец, омотава го в парцал, за да наподобява саван, и започва да го оплаква, както оплаквала децата си Рашел, и не се оставя да я успокоят. Освен това взема дузина или повече скакалци, откъсва им по някое краче и крилце и ги нарежда около техния мъртъв и увит в саван другар. Бръмченето на изтерзаните насекоми и възбудените движения на осакастените им крайници символизират писъците и хълцането на оплаквачи на погребение. След като погребете покойния скакалец, девойката оставя другарите му да продължават „да го оплакват“, докато смъртта не ги спаси от страданията им, а самата тя прибира разпуснатите си коси и се отдалечава от гроба с походка и поведение на потънал в скръб човек. От този момент тя живее с щастливото очакване децата ѝ да я надживеят, защото е невъзможно да ги оплаква и погребва два пъти. А ако съдбата се е отвърнала от човек още при раждането му и нищетата го е белязала за своя жертва, той може лесно да избегне орисата си, като купи за стотинки няколко евтини бисера и ги зарови. Че кой друг на този свят, освен богатият може да си позволи да хвърли бисери на вятъра?

3. Контагьозна магия

Дотук говорихме преди всичко за онзи клон от индуктивната магия, който може да се нарече хомеопатична или имитативна магия. Както видяхме, ръководният принцип при нея е, че подобие поражда подобие, или с други думи, че следствието прилича на породилата го причина. Другият голям клон на индуктивната магия, който нарекох контагьозна или прилепчива магия, почива на схващането, че ако веднъж са били в съприкосновение, нещата остават завинаги а съприкосновение. И когато са съвсем отделени, каквото се случи на едното, то по индуктивен път ще се предаде и на другото. Така че логическа основа на контагьозната

магия подобно на хомеопатичната, е погрешната асоциация на идеи; нейната физическа основа, ако изобщо може така да се каже, е някакъв вид материален медуим, който подобно ефира на съвременната физика свързва далечни предмети и предава въздействия от единия на другия. Най-често срещаният пример на контагиозна магия е магическата индукция между човека и отрязани части от него – например косми и нокти. И ако се сдобиеш с нечии коси или нокти, ти си в състояние, независимо от разстоянието, да упражниш волята си върху онзи, на когото са принадлежали. Това суеверие е разпространено из цял свят и по-нататък ще дадем примери, които го илюстрират.

Обичайна практика сред австралийските племена била на церемонията за встъпване в пълнолетие, на която трябвало да се подложи всяко момче, преди да получи правата и привилегиите на пълнолетен мъж, да му избият един или повече от предните зъби. Произходът на обичая не е много ясен, но тук ни интересува преди всичко вярата, че след като зъбите са извадени, между тях и момчето продължава да съществува индуктивна връзка. Така сред някои племена, населяващи поречието на река Дарлинг в Нови Южен Уелс, изваденият зъб се поставял под кората на дърво, близо до река или извор. Според местните жители, ако кората на дървото израсне над зъба или зъбът падне във водата, всичко е наред, но ако се оголи и по него тръгнат мравки, момчето ще страда от заболяване на устата. При муринг и други племена в Нови Южен Уелс изваденият зъб бил прибиран отначало от старец, а след това се предавал от един родов глава на друг, докато обиколи цялата община и се върне при баща му, а накрая и при самото момче. Но докато се предава от ръка на ръка, той в никакъв случай не бива да се слага в торба заедно с „магически предмети“, защото собственикът на зъба се излага на голяма опасност. Покойният д-р Хауит веднъж играл ролята на пазач на зъбите, извадени от няколко току-що встъпили в пълнолетие момчета, и старите мъже настойчиво го помолили да не ги носи в торбата, в която знаели, че има кварцови кристали. Те заявили, че иначе магията на кристалите ще мине в зъбите и ще нанесе вреда на момчетата. Близо година след церемонията д-р Хауит бил посетен от един от вождовете на племето, който изминал около четиристотин километра, за да дойде и вземе зъбите. Той обяснил, че идва, защото едно от момчетата заболяло и в племето смятат, че сигурно по някакъв начин зъбът е бил увреден и тъкмо той му е повлиял. Уверили го, че зъбите стоят в кутия, отделно от каквото и да е предмет от рода на кварцовите кристали, които би могъл да им подействува. След това пратеникът се върнал обратно, отнасяйки

внимателно увитите и скрити зъби.

Хората от племето базуто внимателно крият извадените си зъби, да не попаднат в ръцете на митическите същества, които бродят край гробовете и които биха могли да навредят на собственика на зъба, като му направят магия. Преди около петдесет години¹² една слугиня и Съсекк възразила остро против това да се хвърлят падналите зъби на децата, като твърдяла, че ако някое животно ги намери и започне да ги дъвче, новият зъб на детето щял непременно да е като зъба на животното, ухапало детския зъб. За доказателство тя назовала стария Симънз – на горната си челюст той имал много голям свински зъб, личен дефект, който, както той винаги твърдял, бил причинен от майка му, защото по някаква случайност тя хвърлила един от падналите му зъби в копанята на свинята. Поверието довело до обичая, целящ на принципа на хомеопатичната магия да се замени старият зъб с нов, по-добър. Така, на много места по света изваденият зъб се слага там, където ще го намери мишка или плъх, с надеждата, че по пътя на индукцията, която съществува между него и бившия му собственик, новите зъби ще израснат здрави и великолепни като тези на гризачите. Казват например, че в Германия било почти универсална практика да се пъхат извадените зъби в миша дупка. Ако се постъпи така с паднал млечен зъб, детето няма да го болят зъбите. Но може да се направи и друго – влизате зад печката, хвърляте презглава назад зъба си и казвате: „Мишке, дай ми твоя железен зъб, аз ти давам моя костен.“ След това зъбите ви ще бъдат здрави. Далеч от Европа, на о. Раратонга, в Тихия океан, когато извадят зъб на дете, изричат следното заклинание:

Голям плъх! Малък плъх!
Ето стария ми зъб.
Дай ми, моля те, нов.

После хвърлят зъба на сламения покрив на къщата, защото плъховете правят гнездата си в гнилата слама. Причината, която кара местните жители да призовават в подобни случаи плъховете, е, че доколкото им било известно, те имали най-здрави зъби.

Други части, които обикновено остават в индуктивна връзка с тялото след прекъсването на физическия контакт, са пъпната връв и плацентата. Всъщност връзката се е смятала толкова силна, че често свързвали

12. Става дума за средата на миналия век. – Бел. пр.

тези части от тялото на човека с неговата добра или лоша орис; ако пъпната връв или плацентата са запазени и с тях се отнесат по подходящ начин, той ще преуспява, а ако ги повредят или загубят – ще пострада. Някои племена в Западна Австралия например вярват, че човек плува добре или зле в зависимост от това, дали майка му е хвърлила пъпната му връв във водата. Сред хората, които населяват местностите край реката Пенифадър, в Куинсленд (Австралия – бел. пр.) е разпространено вярването, че в плацентата остава част от душата на детето (чо-и). Затова бабата я взема и я заравя в пясъка. Бабата отбелязва мястото с множество вейки, които забива в кръг, после връзва върховете им и се образува конусоподобна постройка. Когато Анджеа – същество, което предизвиква уж забременяването на жените, като поставя в утробите им бебета от кал, мине оттам и види мястото, той взема душата и я отнася в някое от убежищата си – да речем дърво, дупка в скала или лагуна и тя може да си остане там с години, докато не я вложи отново в бебе и то да се появи на бял свят. На Понапе, един от Каролинските острови, пъпната връв се поставя в раковина и с нея постъпват така, че детето най-добре да се подготви за избраната от родителите кариера. Ако например искат да го направят добър катерач – окачват пъпната връв на дърво. Островитяните от архипелага Кай смятат пъпната връв за брат или сестра на (Новороденото в зависимост от пола му. Те я заравят в гърне с пепел, слагат го в клоните на дърво, откъдето то ще пази късмета на другарчето си. Батаките от Суматра и много други народности на Индонезия смятат плацентата по-малък брат или сестра на детето (полът се определя от неговия) и я заравят под къщата. Според батаките тя е свързана с благоденствието на детето и е седалище на прераждащата се душа, за която ще стане дума по-нататък. Каробатаките дори твърдят, че истинската от двете души на човека живее в плацентата под къщата. Това, казват те, е душата, която зачева деца.

Племето баганда вярва, че всеки човек се ражда с двойник и този двойник е плацентата, затова гледат на нея като на второ дете. Майката я заравя в корените на дърво и то става свещено, докато плодовете му не узреят, не бъдат обрани и тържествено изядени от семейството. Индианците чероки заравят пъпната връв на момиче под стъпата за чукане на царевица, та да стане добра пекарка, а пъпната връв на момче окачват на дърво в гарата – за да стане ловец. Инките в Перу запазвали пъпната връв много внимателно и я давали на детето да я смуче, когато е болно. В древно Мексико давали пъпната връв на момче на войници, да я заравят на бойното поле, та момчето да придобие влечение към войната. Но

пъпната връв на момиче заравяли край домашното огнище, защото вярвали, че ще го вдъхновява с любов към дома и вкус към готвене и лекарство.

И в Европа много хора все още вярват, че съдбата на човека е повече или по-малко свързана със съдбата на пъпната му връв или плацентата. В Рейнска Бавария например пъпната връв се държи известно време завита в парче стар чаршаф, а после се нарязва или набожда в зависимост от това, дали детето е момче или момиче, та да стане сръчен работник или добра шивачка. В Берлин акушерката обикновено връчва изсушената пъпна връв на бащата със строгото указание да я пази внимателно, защото докато я пази, детето ще е живо, ще расте и ще е здраво. В Бос и Пеш (Франция) хората внимават да не хвърлят пъпната връв във вода или огън, защото в противен случай детето ще се удави или ще изгори.

Така на много места по света пъпната връв, или по-често плацентата, се смятат за живо същество – брат или сестра на новороденото, или материален предмет, в който живее духът-пазител на детето, или пък част от неговата душа. Освен това предполагаемата индуктивна връзка между човека и неговата плацента или пъпна връв се очертава много ясно в често срещания обичай да се постъпва с тях по начин, който ще повлияе за цял живот върху характера и кариерата на човека, като го направи ловък катерач, добър плувец, опитен ловец или смел войник, ако е мъж, и изкусна шивачка или добра пекарка, ако е жена. Значи вярванията и обичаите, свързани с плацентата и по-рядко с пъпната връв, представляват очевиден паралел на широко разпространената представа за прераждащата се или външната душа и обичаите, свързани с нея. При това положение едва ли ще е необосновано предположението, че не става дума за случайно съвпадение, а по-скоро в последъка или плацентата откриваме физическата основа (не непременно единствената) на теорията и практиката на външната душа. На този въпрос ще се спрем и по-нататък.

Любопитно приложение на теорията за прилепчивата магия е връзката, която обикновено се приема, че съществува между ранения и оръжието, причинило раната, и каквото са направили или направят на причинителя, то непременно въздейства по съответен начин на пострадалия. Плиний например разказва, че ако сте ранили човек и съжалявате за това, е необходимо само да плюете на ръката, нанесла раната, и в същия миг болката на страдащия ще се облекчи. В Меланезия, ако приятелите на ранения се сдобият със стрелата, която го е ранила, те я държат

на влажно място или в хладни листа, защото така възпалението ще бъде незначително и скоро ще се успокои. Междувременно врагът, който е изстрелял стрелите, се старае да влоши е всички възможни средства състоянието на раната. За тази цел той и приятелите му пият горещи и лютивни течности и дъвчат дразнещи листа, защото това очевидно ще възпали и раздразни раната. Те държат лъка близо до огъня, та причинената от него рана да пари. Със същите намерения, ако са намерили стрелата, поставят върха ѝ в огъня. Освен това внимават тетивата да стои опъната и от време на време я дърпат, защото това кара ранения да страда от нервно напрежение и силни спазми. „Винаги се е вярвало и твърдяло, казва Бейкън, че ако мажеш с лекарство оръжието, нанесло раната, това ще накара раната да оздравее. При този експеримент, разказан от човек, на когото може да се вярва (макар аз самият все още да не съм напълно склонен да го вярвам), могат да се отбележат следните моменти: първо, балсамът се прави от най-различни съставки, от които най-странна и най-трудна за намиране е мъх, пораснал на черепа на незаровен мъртвец, и мас от глиган или мечка, убити по време на акта на размножаване.“ Скъпоценният балсам, съставен, както обяснява философът, от тези и други съставки, слагани не на раната, а на оръжието, при това даже и в случай че раненият човек бил на голямо разстояние и не знаел нищо за това. Правилни опит, ни разказва той, да се изтрие балсамът от оръжието, без знанието на ранения и в резултат той получавал страшни болки, които не минавали, докато оръжието не бъде отново намазано. Нещо повече, „твърди се, че ако не можете да намерите оръжието, а вместо това поставите в раната някакъв железен или дървен инструмент, наподобяващ оръжието, и я разкъравите, намазването на този инструмент ще послужи за същото и ще има същия ефект“. Лечебните мерки, които Бейкън смятал достойни за внимание, са все още на мода в източната част на Англия. В Съфък например, ако човек се нарани с градинарска секира или е коса, той полага усилия да държи инструмента винаги лъснат и го маже с мазнина, да не загnoi раната. Ако се убоде на трън, или както би казал той – на храст, маже с мазнина извадения трън. Един човек отишъл на лекар с възпалена ръка. Убол се на трън, когато правел ограда. Като му казали, че раната е забрала, той възкликнал: „Как ли е станало това, та аз намазах храста добре, след като го извадих.“ Ако кон нарани крака си, като стъпи на гвоздей, съфъкският коняр винаги ще запази гвоздеа, ще го почисти и ще го маже с мазнина всеки ден, за да не загnoi раната. По същия начин селяните в Кеймбриджшър смятат, че ако кон стъпи на гвоздей, гвоздеят трябва да се намаже с лой или

растително масло и да се сложи на сигурно място, иначе конят няма да оздравее. Преди няколко години изпратили да повикат ветеринарен лекар да прегледа един кон, който раздрал хълбока си на пантата на селска порта. Като пристигнал на мястото, лекарят установил, че на ранения кон все още с нищо не били помогнали, но един човек вече се бил заловил да вади пантата от стълба на портата – да може да я намаже и да я прибере на сигурно място, което по мнението на многознаещите кеймбриджски познавачи щяло да помогне на животното да оздравее. И селяните от Есекс са на мнение, че ако човек се нарани с нож, за да оздравее, е много важно ножът да се смаже и да се постави напреко на леглото, на което лежи страдащият. В Бавария указанието пък е да намажете ленен парцал с мас и да омотаете с него острието на брадвата, с която сте се наранили, като внимавате острието да остане нагоре. Заедно със засъхването на маста върху брадвата ще заздравее и вашата рана. А в планината Харц твърдят, че ако сте се порязали, трябва да намажете ножа или ножицата с мас и да ги сложите на сухо място в името на отца сина и светия дух. Щом ножът съхне, и раната оздравява. Но на други места в Германия настояват, че ножът трябвало да се забие в земята на влажно място и раната ще оздравее, докато ножът рждясва. Други, пак в Бавария, препоръчват брадвата, или с каквото сте се наранили, да се намаже с кръв и да се сложи под стряхата.

Тази асоциативна връзка, която се нрави на английските и германските селяни, както и е местното население от Меланезия и Америка, е придвижена крачка напред от аборигените в Централна Австралия, които смятат, че при известни обстоятелства, за да осигурят оздравяването на ранения, неговите близки роднини трябва да се мажат с мазнина, да избягват определени храни, да регулират поведението си. Така например, ако раната на обрязано момче не заздравява, майка му не бива да яде опосум, вид гущер, змия-килим или каквато и да е животинска мазнина, защото по този начин пречи на раната да заздравее. Всеки ден тя намазва с мазнина шишовете, с които рови земята, не ги изпуска от очи, нощем ги слага до главата си и на никого не разрешава да ги докосне. Освен това, всеки ден натрива тялото си с мас, уверена, че по някакъв начин това помага на сина ѝ да оздравее. Друго усъвършенствувание на същия принцип са постигнали немските селяни. Разказват, че в Рейнска Бавария или Хесен, ако някоя овца или свиня си счупи крак, селянинът превързвал по всички правила крака на някой стол с бинт и шини. Известно време след това не бива да се сядат на този стол, да се мести, да се блъскат в него, защото по този начин се причинява болка на нараненото

животно и ще се затрудни оздравяването му. Очевидно в последния случай сме преминали изцяло от сферата на контагиозната в сферата на хо-меопатичната или имитативната магия. Подложеният на лечение крак на стола вместо на животното и превръзването му с бинтове само имитира лечението, което една по-рационална медицина би приложила към действителния пациент.

Предполагаемата индуктивна връзка между човека и наранилото го оръжие вероятно почива на идеята, че кръвта по оръжието продължава да е във връзка с кръвта в тялото му. По подобни съображения папуасите от Тумлео, остров край Нова Гвинея, се стараят да хвърлят в морето кървавите бинтове, с които са били превързани раните им, защото се боят, че ако тези парцали попаднат в ръцете на врага, той може да направи с тях магия и да им причини вреда. Веднъж, когато мъж с кървяща рана в устата дошъл при мисионерите да му помогнат, върнатата му съпруга се стараела упорито да събере всичката изтекла кръв, за да я хвърли в морето.

Колкото и пресилена и неестествена да ни се струва тази идея, тя все пак е по-приемлива от вярата, че между човека и неговите дрехи съществува магическа индукция и онова, което се случи на тях, човекът ще го изпита върху себе си, макар и да е далеч от това място. В племето вотжобалък във Виктория магьосникът може да вземе нечия наметка от кожи на опосум и да я изпече бавно на огъня – тогава притежателят ѝ ще се разболе. Ако магьосникът склони да развали магията, той връща наметката на приятелите на болния, като им казва да я сложат във вода, „та да измият от нея огъня“. След това страдащият веднага ще почувствува приятна хладина и вероятно ще оздравее. Когато жител на Танна – остров от архипелага Нови Хебриди – има на някого зъб и желае смъртта му, той се старае да се сдобие с парче плат, попило пот от тялото на врага. Ако успее, натрива плата внимателно с листа и клонки от определено дърво, навива и връзва плата, клонките и листата в дълъг, подобен на салам пакет и го изгаря бавно в огъня. Докато пакетът гори, жертвата се разболявала и когато се превърне в пепел, умира. Би могло да се предполага, че при последната форма на заклинание магическата индукция съществува по-скоро между човека и потта, която се е отделила от тялото му, отколкото между него и плата. Но в други подобни случаи самата дреха сякаш е достатъчна да даде власт на магьосника над неговата жертва. У Теокрит вещицата стопява восъчното изображение или парче восък, та неверният ѝ любовник да се разтопи от любов по нея и не забравя да хвърли в огъня парченце от наметалото, което той е

забравил в къщата ѝ. В Прусия казват, че ако не си успял да хванеш самия крадец, най-доброто, което можеш да направиш, е да намериш дре-ха, която, той е загубил при бягството си, защото ако здравата я напер-дашиш, крадецът ще се разболе. Това вярване е залегнало дълбоко в народното съзнание. В началото на миналия век, в околностите на Бе-ренд забелязали как някакъв човек се опитва да краде мед. Той побяг-нал, но забравил палтото си. Когато чул, че вбесеният собственик на ме-да нанася побой на изоставеното палто, крадецът се изплашил, легнал на леглото и умрял.

Магията може да се предаде индуктивно не само чрез дрехи и отря-зани части от тялото, но и чрез отпечатъците, които човек е оставил на земята или в пясъка. Едно разпространено по цял свят суеверие е, че на-раниш ли стъпките, ще нараниш и краката, които са ги оставили. Така туземците в Югозападна Австралия смятат, че могат да направят човек да окуцее, като сложат остри парчета кварц, стъкло или въглища в стъп-ките му и в много случаи отдават ревматичните си болки на тази причина. Д-р Хауит видял човек от племето татун-голунг силно да куца и го попитал какво му има. Онзи отвърнал: „Някой е сложил бутилка в стъпката ми.“ Той всъщност страдал от ревматизъм, но бил убеден, че негов враг е намерил следи от стъпките му и е заровил в тях парче от счупена бутилка, а магическото влияние се е отразило на крака.

Подобно суеверие е разпространено на различни места в Европа. В Мекленбург смятат, че ако забиеш в нечия следа гвоздей, той ще оку-цее, но понякога изискването е гвоздеят да е взет от ковчег. В някои час-ти на Франция прибягват към подобни средства, когато искат да причи-нят зло на враг. Разказват за една старица, която често ходела в Стоу (в Съфък) и била вещица. Ако някой тръгнел след нея и забиел гвоздей или нож в следите от стъпките ѝ в праха, жената не можела да помръд-не, докато не извадят предмета. При южните славяни момичето изкопа-ва пръстта, в която са останали следи от стъпките на любимия, и я слага в саксия. После засажда невен – цвете, което не увяхва. И както златни-ят цвят расте, цъфти и никога не вехне, така и обичта на любимия ще расте, цъфти и никога няма да увехне. Тук любовното заклинание въз-действува на мъжа чрез пръстта, в която е стъпил. Стара датска церемо-ния при сключване на договор почива на същата идея за индуктивната връзка между човека и следите от стъпките му: договорните страни нап-ръсвали следите от стъпките на другия със собствената си кръв и по този начин давали клетва за вярност. Изглежда, в Древна Гърция също е имало такива суеверия, защото смятали, че ако кон стъпи във вълча

следа, ще се вцепени, а една приписвана на Питагор максима забранява да се пробождат следите от стъпките на човек с гвоздей или нож.

Същото суеверие използват ловците от много страни по света, за да настигнат дивеча. Така немският ловец забива гвоздей от ковчег в прясната следа на преследвания от него дивеч, убеден, че това ще попречи на животното да избяга. Аборигените от Виктория слагат горещи въглени в следите на преследваните животни. Хотентотските ловци хвърлят във въздуха шепа пясък, взет от следите на дивеча, и вярват, че това ще повали животното. Индианците от поречието на р. Томпсън (Канада) слагали муски в следите на ранените елени. Веднъж направили това, смятали за съвсем излишно да продължават преследването същия ден, защото омагьосаното животно няма да отиде далеч и скоро ще умре. По същия начин индианците оджибве слагали „лекарство“ в следата на първия елен или мечка, на които се натъкнат, предполагайки, че това ще накара животното скоро да се появи пред очите им, дори да е на два или три дни път от тях, защото заклинанието имало силата да скъси пътя от няколко дни до няколко часа. Ловците от западноафриканското племе еве пробиват следата от стъпката на дивеча с изострена клечка, за да „наранят“ преследваното животно и да го настигнат.

Но макар и най-забележим, следата от стъпката не е единственият отпечатък от тялото, с помощта на който може да се направи магия. Аборигените от Югоизточна Австралия вярват, че могат да нанесат вреда на човека, като заровят остри парчета кварц, стъкло и т.н. в отпечатъка, оставен от лежащото му тяло. Магическото въздействие на тези остри предмети прониква в тялото и причинява онези остри болки, които „невежите“ европейци отдават на ревматизма. Сега можем да разберем защо за питагорейците било задължително, като станеш от леглото, да изгладиш следите, оставени от тялото по постелката. Правилото било в същност древна предпазна мярка срещу магия, част от сборника суеверни максими, които в древността отдавали на Питагор, макар те да са били несъмнено познати на варварите, предтечи на гърците далеч преди времето на философа.

4. Възходът на магьосника

С това приключваме разглеждането на общите принципи на индуктивната магия. Примерите, с които ги илюстрирах, бяха извлечени в по-голямата си част, да я наречем, частната магия, или с други думи, от

магически обреди и заклинания, целещи да принесат полза или да нанесат вреда на отделни хора. Но в първобитните общества винаги може да се открие и още нещо, което ще наречем обществена магия, или е други думи, магьосничество, упражнявано в полза на цялата община. След като изпълнява церемонии за общото благо, магьосникът очевидно престава да е частно практикуващ и до известна степен се превръща в обществен деец. Възникването на подобна категория дейци е от голямо значение както за политическата, така и за религиозната еволюция на обществото. Защото, след като се предполага, че доброто на племето зависи от изпълнението на тези магически ритуали, магьосникът се издига до положение със значително влияние и слава и лесно може да постигне ранга и властта на вожд или цар. И не е чудно, че такава професия привлича в редовете си някои от най-способните и най-амбициозните хора от племето, защото им обещава перспективата за чест, богатство и власт, каквато трудно би могла да предложи друга кариера. По-острите умове разбират колко е лесно да заблудят по-доверчивите си събратя и да използват тяхното суеверие в своя полза. Но магьосникът не винаги е негодник или измамник, напротив – често той искрено вярва, че наистина притежава чудотворните способности, които му приписва доверчивостта на неговите събратя. Но колкото е по-умен, толкова по-голяма е вероятността да прозре погрешните представи, които налага на хората е помудна мисъл. Така най-способните представители на професията сигурно са склонни към повече или по-малко съзнателна измама и по принцип тези хора вземат връх благодарение на превъзхождащите си способности и си спечелват положение на най-голямо достойнство и власт. Опасностите по пътя на професионалния магьосник са много и по правило успява да ги преодолее само човек с най-голямо присъствие на духа и с най-остър ум. Защото не бива да забравяме, че всяко твърдение или претенция на магьосника е само по себе си лъжливо. Нито едно от тях не може да устои без съзнателна или несъзнателна измама. Следователно магьосникът, който искрено вярва в собствените си необикновени способности и основава на тях прекомерните си претенции, е изложен на далеч по-голяма опасност и е много вероятно да бъде прекъсната неговата кариера, а не тази на съзнателния измамник. Честният магьосник винаги очаква неговите заклинания и магии да произведат предполагаемия ефект и когато не успеят не само в действителност, както е винаги, но очевидно и катастрофално, както често става, губи самообладание. Той не, винаги е готов като колегата си измамник с правдоподобно обяснение на провала и може да се случи, преди още да го е намерил,

разочарованите му и гневни клиенти да го халосат по главата. При това положение, на този етап от еволюцията на обществото, върховната власт обикновено попада в ръцете на най-умните и най-безскрупулните хора. Ако има как да се направи равностметка на злото, което причиняват с безчестието си, и доброто, което носят, благодарение на превъзхождащия си разум, може би ще се установи, че доброто далеч превъзхожда злото. Защото честните, високопоставените глупци са донесли на света повече беди от умните негодници. Веднъж постигнал върха на амбицията си, умният негодник вече няма егоистични цели и често прилага своите способности, опита и възможностите си в полза на обществото. Често хората, проявили най-малко скрупули в борбата за власт, са донесли най-голямо благо при упражняването ѝ, независимо дали властта, към която са се стремили и постигнали, е богатство, политическа власт или друго нещо. В политическата сфера коварният интригант, безмилостният победител може да се окаже мъдър и щедър властелин, благославян приживе, оплакван при смъртта, уважаван и аплодиран от потомците. Такива мъже – да вземем два от най-очевидните примери – са били Юлий Цезар и Август. Но глупакът си е глупак и колкото по-голяма власт е съсредоточена в ръцете му, толкова по-катастрофално я упражнява. Най-голямата катастрофа в английската история е скъсването с Америка и до нея можеше да не се стигне, ако Джордж III не е бил един честен тъпак.

Така, доколкото е засягало устройството на първобитното общество, публичното упражняване на магьосническата професия създавало възможност властта да премине в ръцете на най-способните. В резултат на това то заменило с монархия демокрацията или по-точно олигархията на старейшините, защото, общо взето, първобитното общество се управлявало от съвет на старейшини, а не от всички пълнолетни мъже. Каквито и да били причините, предизвикали тази промяна, каквото и да било естеството на първите владетели, тя в общи линии е много полезна. Защото, изглежда, появата на монархията била съществено условие за излизане на човечеството от дивачеството. Няма друго същество така упорито привързано към обичаи и традиции, както демократичният дивак и следователно на никой етап от развитието на обществото напредъкът не е така бавен и труден. Старото схващане, че дивакът е най-свободният член на човешкото общество, не отговаря на истината. Той е роб, наистина не на видим господар, а на миналото, на духовете на мъртвите си прадеди, които дебнат стъпките му от раждането до смъртта и го управляват с желязна тояга. Те са наложили схемата от правила и неписани

закони, на които той се подчинява сяпко, без да пита. При това положение на способните не се дава почти никаква възможност да променят старите обичаи за по-добро. Най-способните хора са принудени да се принизят до равнището на най-слабите и най-глупавите, които налагат това равнище, защото не могат да се издигнат над него, докато другите могат да паднат до него. Повърхността на подобно общество е равна и мъртва, доколкото изобщо е възможно да се заличи естественото неравенство между хората, неизмеримите действителни различия във вродените способности и темперамент, и да се сведат до едно погрешно, привидно равенство. Всяко нещо, което помага на обществото да се издигне над едно изостанало и застинало състояние на нещата – състояние, което в по-късни времена демагози и мечтатели са възхвалявали като идеално, Златния век на човечеството – открива пред таланта възможност за израстване и степенува властта съобразно естествените възможности на човека и това трябва да се приветствува от всички, които имат наистина присърце действителното добро на своите събратя. Започнат ли да действуват тези прогресивни сили – а те не могат да останат завинаги подтиснати, – напредъкът на цивилизацията става сравнително бърз. Издигането на един човек до върховната власт му дава възможност да осъществи през живота си промени, които не са успели да осъществят много поколения преди него. И ако, както често става, това е човек с необикновен ум и енергия, той с готовност ще се възползува от властта си. Дори прищевките и капризите на тирана могат да бъдат полезни, стига да счупят оковите на обичая, които тежат на дивака. Веднъж престанало да се подчинява на плахия и разединен съвет на старейшините и като се подчини на указанията на един умен и решителен човек, племето става страшно за съседите си и започва да разпространява властта си над тях – нещо, което, в един ранен исторически етап, е често много благоприятно за социалния, икономическия и интелектуалния напредък. Защото, като разпространява властта си отчасти със силата на оръжието, отчасти по пътя на доброволното подчиняване на по-слабите племена, общината скоро се сдобива с богатство и роби и като освобождава някои класи от необходимостта на водят непрестанна борба за съществуване, им дава възможност да се посветят на безкористно търсене на знания, което е най-благородното и най-мощното средство за подобряване положението на човека.

Развитието на съзнанието, което се проявява в развитието на изкуството и науката и разпространяването на по-либерални идеи, не може да е откъснато от промишления и икономическия напредък, а той на свой

ред получава огромен тласък от завладяването на земи и създаването на империя. Не е случайност, че най-енергичните изблици на умствена дейност са следвали победите и обикновено великите народи-завоеватели са направили най-много за развитието и разпространението на цивилизацията, като в мир са лекували раните, нанесени от тях във войната. Вавилонците, гърците, римляните и арабите са нашите свидетели от миналото. Ако се върнем към изворите на историята, ще видим, че едва ли случайно първите големи крачки към цивилизацията са направени при деспотична и теократична власт, какъвто е случаят с Египет, Вавилон и Перу, където в качеството си на цар и бог върховният владетел изисквал и се радвал на робската преданост на своите поданици. Едва ли ще е пресилено, ако се каже, че в тази ранна епоха деспотизмът е бил най-добрият приятел на човечеството и колкото и парадоксално да звучи – на свободата. Защото в края на краищата повече свобода в най-добрия смисъл – свободата да имаш собствени мисли и да градиш съдбата си – има при най-абсолютния деспотизъм, при най-потискащата тирания, отколкото при привидната свобода в живота на дивака, където съдбата на индивида е натикана от люлката до гроба в желязния калъп на наследствените обичаи.

За това, доколкото публичната магия е била един от пътищата, по който до върховната власт са достигали най-способните мъже, тя е допринесла за освобождаването на човечеството от робството на традицията и го е издигнала до по-отворен, по-свободен живот, до по-широк поглед към света. Това е немалък принос за човечеството. А като си спомним как, от друга страна, магията е проправила пътя за науката, ще се принудим да признаем, че макар черното изкуство да е донесло много зло, то е било и източник на много добро, че макар да е плод на заблуждения, то се е превърнало в майка на свободата и истината.

ГЛАВА IV

Магия и религия

Посочените в миналата глава примери достатъчно илюстрират общите принципи на индуктивната магия и нейните две подразделения, които нарекохме хомеопатична и контагиозна. Видяхме, че в някои от изложените досега примери се приема съществуването на духове и се правят опити да се спечели тяхното благоволение с молитви и жертвоприношения. Но тези случаи са, общо взето, изключения. Това е магия, оцветена или примесена с религия. В своята чиста и неподправена форма индуктивната магия приема, че в природата едно събитие следва друго – неизбежно и по необходимост, без намесата на духове и хора. Така нейната основна идея е тъждествена е основната идея на съвременната наука – в основата както на магията, така и на науката е вярата, подразбирана, но твърда и истинска, в природния ред и единство. Магьосникът не се съмнява, че едни и същи причини винаги водят до едни и същи следствия, че изпълнението на съответната церемония, придружена със съответното заклинание, неизбежно ще доведе до желания резултат, освен ако се случи така, че неговите заклинания бъдат осуетени и провалени от по-силните заклинания на друг вълшебник. Той не се моли на повисша сила, не търси благосклонността на някакво непостоянно и капризно същество, не се унижава пред някакво ужасно божество. Но колкото и голяма да е според него силата му, тя в никакъв случай не е произволна и неограничена. Той може да я упражнява единствено докато се придържа строго към правилата на своето изкуство или към, нека ги наречем природните закони, както той ги разбира. Да пренебрегне тези правила, да наруши тези закони и в най-дребните им подробности, означава да предизвика провал и това излага неопитния практик на ужасна опасност. Ако той претендира за власт над природата, то тази власт е конституционна, строго ограничена в своя обхват и упражнявана в пълно съответствие с древната традиция. Затова аналогията между магическата и научната концепция за света е обоснована. И двете приемат, че последователността на събитията е напълно установена и неизбежна, защото се определя от неизменни закони, чието действие може да се предвиди и точно да се изчисли; отхвърлят се елементите на каприз, на случайност в природното развитие. И двете разкриват привидно безграничен кръгзор от възможности за онзи, който знае причините за нещата,

може да задвижи тайните лостове и да постави в движение огромния и сложен механизъм на света. Оттук и огромната привлекателна сила, която са упражнявали върху човешкото съзнание магията и науката, оттук и могъщият стимул, който са дали на стремежа към знания. Те подмамят уморения изследовател, упорития пътешественик напред и все напред през пустинята на разочарование в настоящето, към безкрайните перспективи на бъдещето; те го водят към върха на една изключително висока планина и му показват отвъд тъмните облаци и спускащата се мъгла в краката му, видението на небесния град, който, макар и в далечината, блести с неземно великолепие, потопено в светлината на мечтите.

Фаталната грешка на магията не е, че приема като общо правило една законосъобразна последователност от събития, а нейното изцяло погрешно схващане за естеството на частните закони, които определят тази последователност. Ако анализираме разгледаните на предишните страници примери за индуктивна магия, които могат да се приемат като добра илюстрация на магиите изобщо, ще установим, както вече посочих, че всички те са погрешни приложения на единия или другия от двата основни закона на мисленето, а именно, асоциацията на идеи по съприкосновение в пространството и времето. Погрешната асоциация на подобни идеи води до хомеопатична или имитативна магия; погрешната асоциация на съприкосновени идеи води до контактна магия. Сами по себе си асоциативните принципи са неоспорими и абсолютно нужни в процеса на човешкото мислене. Приложени правилно, те водят до науката, приложени неправомерно, те водят до магията – незаконородената сестра на науката. Затова е банално, едва ли не тавтология да кажем, че всяка магия е по необходимост фалшива и безплодна, защото ако би била вярна и плодотворна, тя няма да е вече магия, а наука. От най-ранни времена човекът се е захванал да търси общи правила, с помощта на които да използва за своя облага реда на природните явления и в дългото си търсене е събрал огромна колекция от максими, някои от тях златни, а други – чист отпадък. Истинските или златните правила представляват корпуса на приложната наука; погрешните са магия.

При това положение, щом магията е най-близък роднина на науката, остава да се запитаме какво е нейното роднинство с религията. Но възгледът, който ще възприемем за тази връзка, ще бъде по необходимост оцветен от идеята, която сме си създали за религията като такава. Затова от автора естествено се очаква, преди да продължи с разглеждането на нейната връзка с магията, да определи своето становище към

религията. На света едва ли има въпрос, по който мненията се различават толкова, колкото по въпроса за естеството на религията и очевидно е невъзможно да предложим задоволително за всички определение. Авторът може само да заяви ясно какво разбира под религия и навсякъде в труда си да използва последователно термина в този смисъл. И така под религия аз разбирам умилюстивяване или спечелване на превъзходящи човека сили, които според него насочват и управляват хода на природните явления и на човешкия живот. Така определена, религията се състои от два елемента – теоретичен и практичен, а именно от вяра в по-висшите от човека сили и от опит да ги умилюстиви или да им се хареса. Очевидно вярата идва първа, тъй като преди да търсим как да се харесаме на божеството, трябва да вярваме в неговото съществуване. Но ако вярата не води до съответна практика, тя не е религия, а само теология; по думите на св. Яков „вярата, ако няма дела, сама по себе си е мъртва.“¹³ С други думи, ако човек не ръководи поведението си поне в някаква степен от страх или от любов към бога, той не е религиозен. От друга страна, лишена от вяра, обикновената практика също не е религия. Двама души могат да имат напълно еднакво поведение, но единият да е религиозен, а другият не. Ако човек действа от любов към бога или от страх от него, той е религиозен, ако действа от любов към човека или от страх от него, той е морален или неморален, доколкото поведението му съвпада или влиза в противоречие с общото благо. Оттук вярата и практиката, или на теологичен език вярата и изповядването ѝ са еднакво присъщи на религията и тя не може да съществува без тях. Но религиозната практика не винаги приема формата на ритуал. Иначе казано, не е необходимо тя да се състои в жертвоприношения, произнасяне на молитви и други външни церемонии. Нейна цел е да се хареса на божеството и ако това божество обича благотворителността, милостта и чистотата повече от проливането на кръв, пеенето на химни и дима на тамяна, онези, които го тачат, ще му се харесат повече, ако са чисти, милостиви и доброжелателни към хората, отколкото ако се просват пред него, възхваляват го и пълнят храмовете му със скъпи подаръци, защото по този начин те ще подражават, доколкото допуска човешката немощ, съвършенството на божествената природа. Точно тази етична страна на религията не се уморяват да насаждат юдейските пророци, вдъхновени от благородната идея за доброто и благочестието. Така например Михей казва: „О, човече, казано ти е що е добро и какво иска от тебе Господ: да

13. Сборно послание на св. апостол Яков, гл. 2/17. – Бел. пр.

работиш справедливо, да обичаш милосърдни дела и смирено да ходиш пред своя Бог.¹⁴ А в по-късни времена силата, с която християнството завладя света, бе до голяма степен същото възвишено схващане за моралната същност на бога и дългът на хората да се придържат към нея. „Чисто и непорочно благочестие пред Бога и отца – казва св. Яков – е това: да пригледаш сираците и вдовиците в техните скърби и да се пазиш неосквернен от света.“¹⁵

Но ако религията е свързана, първо, с вяра в свръхчовешки същества, които управляват света, и, второ, с опит да се спечели тяхното благо-разположение, тя очевидно приема, че природният закон е до известна степен гъвкав и променлив и ние можем да убедим или склоним могъщите същества, които го контролират, да отклонят, за наша полза, потока на събитията от руслото им. Но тази подразбираща се гъвкавост или променливост на природата е противоположна на принципите на магията, както и на науката, защото и двете приемат, че природните процеси са строго определени и непроменливи в своето действие и не могат да бъдат отклонени от пътя си с убеждение и молитви, нито пък със заплахи и принуда. Разликата между двете противоположни схващания за вселената почива на отговора, който дават на основния въпрос: „Са ли силите, които управляват света, съзнателни и лични, или несъзнателни и безлични?“ Религията, в смисъл на умилостивяване на свръхчовешките сили, приема първата част на алтернативата. Защото всяко умилостивяване предполага, че умилостивяваното същество е съзнателна и лична сила, неговото поведение е в известна степен несигурно и то може да бъде убедено да го промени в желаната насока с дискретен призив към неговите интереси, склонности или чувства. Човек никога не търси да умилостивява неща, които смята за неодушевени, нито пък личности, чието поведение при определени обстоятелства може да предвиди с абсолютна точност. Затова, доколкото религията приема, че светът се управлява от съзнателни, одушевени сили, които могат да бъдат отклонени от своята цел по пътя на убеждаването, тя е в основата си антагонистична към магията, както и към науката, тъй като и двете приемат за дадено, че природният закон се определя не от влеченията или капризите на съзнателни същества, а от дейността на непроменливите, механично действащи закони. В магията това се приема косвено, а в науката – открито. Вярно е, че магията често „има работа“ с духове, които са

14. Книга на пророк Михей, гл. 6/8. – Бел. пр.

15. Сборно послание на св. апостол Яков, г. 1 /27. – Бел. пр.

одушевени сили, действащи по своя воля и твърде подобни на тези, възприети от религията, но когато го прави, тя се отнася с тях точно както се отнася с неодушевените неща, или е други думи, тя ги ограничава или принуждава, вместо да ги умиловивява или спечелва, както би направила религията. Така тя приема, че всички одушевени сили, били те хора или божества, са в крайна сметка подчинени на властващите над всичко безлични сили и все пак могат да се използват от всеки, който знае как да им въздейства с подходящи церемонии и заклинания. В Древен Египет например магьосниците твърдели, че имали власт да принудят и най-висшите богове да правят каквото те искат и дори да ги заплашват с унищожение в случай на неподчинение. Понякога, без да отива чак дотам, магьосникът заявявал, че ако Озирис се окаже непокорен, ще разпръсне костите му или ще разкрие неговия свещен мит. По същия начин в съвременна Индия голямата троица на индуизма – Брами, Вишну и Шива, се подчинява на браманите и с помощта на своите заклинания те упражняват дотолкова по-висша власт и над най-могъщите божества, че последните са принудени покорно да изпълняват долу на земята или горе на небето каквото им наредят техните господари-магьосници. Има поговорка, разпространена навсякъде из Индия: „Цялата Вселена е подчинена на богове, боговете на заклинанията (мантрас), заклинанията на брахманите, затова брахманите са нашите божества.“

Този принципен конфликт между магия и религия обяснява достатъчно добре безмилостната враждебност, с която в хода на историята свещенослужителят е преследвал магьосника. Високомерната самостоятелност на магьосника, надменното му държане с по-висшите сили и безсрамните му претенции да упражнява власт, равна на тяхната, не може да не отвори свещенослужителя, с неговото страхопочитание и смирено преклонение пред божие величие – подобни претенции и подобно поведение изглеждат нечестиви и богохулни, узурпиране на прерогативите, които принадлежат единствено богу. А може би понякога са се намесвали и по-низши мотиви и това е изостряло враждебността на свещенослужителя. Той твърдял, че е съответният посредник, истинската връзка между бог и човек, и без съмнение нерядко интересите и чувствата му били засягани от конкурента, който проповядвал по-сигурен и по-гладък достъп до щастието от трудния и хлъзгав път към божие благоволение.

И все пак колкото и познат да ни се струва, този антагонизъм се е появил сравнително късно в историята на религията. В ранния етап функциите на свещеника и магьосника често се съчетавали или, да се

изразим може би по-правилно, все още не били разграничени. За да постигне своята цел, човекът ухажвал богове или духове с молитви и жертвоприношения, а в същото време прибягвал до церемонии и формули и се надявал те да донесат желания резултат сами по себе си, без помощта на бога или дявола. Накратко казано – той изпълнявал едновременно религиозни и магически ритуали. Мълвял молитви и заклинания почти на един дъх и не знаел или не го било грижа за теоретичната непоследователност на поведението му, докато независимо от средствата успявал да постигне желаното. Вече видяхме примери за подобно сливане или смесване на магия с религия в практиката на меланезийците и на други народи.

Същото смесване на магия и религия е просъществувало сред народи, издигнали се до по-високо културно равнище. Било е широко разпространено в Древна Индия и Древен Египет, не е изкоренено и до ден-днешен сред европейските селяни. Що се отнася до Древна Индия, един виден специалист по санскрит ни разказва, че „в най-ранния период ритуалът на жертвоприношението, за който имаме подробна информация, е проникнат с действия в духа на най-примитивната магия“. Като говори за значението на магията на Изтока и особено в Египет, проф. Масперо отбелязва, че „не бива да се свързва самата магия с унизителната представа, която тя почти винаги събужда в съзнанието на съвременния човек. Древната магия е в самата основа на религията. Вярващите, желаещи да се сдобият с някаква облага от бога, нямали друга възможност за успех, освен да сложат ръка на божеството, а това можело да се осъществи само с помощта на известни ритуали, жертвоприношения, молитви и песни, «разкрити» им от самия бог, които ги принуждавали да правят каквото се иска от тях“.

Същото смесване на идеи, същото преливане на религия и магия се проявява в различни форми сред по-непросветените слоеве в съвременна Европа. Твърди се, че във Франция „множеството от селяните все още вярват, че свещениците притежават тайна и непреодолима власт над природните сили. Като прочете някакви молитви, които само той знае и има правото да произнася, но след това трябва да иска опрощение, свещеникът може в случай на надвиснала опасност да спре или за момент да обърне в друга посока действието на вечните закони ма физическия свят. Ветровете, бурите, градушката и дъждът се подчиняват на заповедите и на волята му. Огънят също му е подчинен и пламъците на пожара угасват по негова команда“. Така френските селяни били, а може би и все още са убедени, че свещениците могат да изпълняват

някакви особени ритуали – литургия на Свети Дух, чието въздействие било дотолкова чудотворно, че не можела да ѝ се противопостави и божията воля; колкото и прибързана и неподходяща да е молбата, бог бил принуден да даде онова, което му искали по този начин. Съзнанието на онези, които при изключителни моменти в живота си искали по този странен начин да превземат с атака царството божие, не свързвало ритуала с идеята за безбожие или непочитание. Свещениците обикновено отказвали да отслужат литургията на Светия Дух, но монасите, особено капуцините, имали славата, че се поддават с по-малко скрупули на молбите на тревожните и отчаяните. В тази принуда, която според католическото селячество свещеникът налагал на божеството, сякаш виждаме точно съответствие на властта, която древните египтяни приписвали на магьосниците.

Да вземем още един пример: в много провансалски села все още вярват, че свещеникът притежава способността да отклонява бури. Не всеки свещеник се радва на такава репутация и когато в някое село сменят свещеника, енорияшите бързат да разберат дали новият пастир притежава такава власт (*pouder*), както казват те. При първите признаци на голяма буря го подлагат на изпитание, като го канят да разпръсне застрашителните облаци и ако резултатът съответствува на надеждите им, той може да разчита на любовта и уважението на своето паство. В някои енории, където репутацията на помощника на енорийския свещеник превъзхождала тази на самия енорийски, отношенията между двамата били дотолкова обтегнати, че владиката се виждал принуден да премести енорийския свещеник на друго място. Освен това гасконските селяни вярват, че за да отмъстят на враговете си, злите хора понякога скланят някой свещеник да отслужи така наречената литургия на св. Секер. Много малко свещеници знаят тази литургия и три четвърти от онези, които я знаят, няма за нищо на света да я отслужат. Само порочните се осмеляват да изпълнят отвратителната церемония и трябва да сте напълно сигурни, че когато му дойде времето, ще платят скъпо за това. Никой свещеник или владика, дори архиепископът на Ош не може да им даде прошка – такова право има само папата в Рим. Литургията на св. Секер може да се отслужи само в разрушена или изоставена църква, където се въдят и бухат бухали и прилепи прелитат в сумрака, където цигани се отбиват нощем и жаби клечат под осквернения олтар. Там порочният свещеник идва със своята метреса нощем, точно в единадесет часа започва да мърмори литургията наопаки и свършва, когато часовниците бият полунощ. Ролята на министрант изпълнява метресата му.

Нафората, която благославя, е черна и тривърха; той не благославя вино, а вместо това пие вода от кладенец, в който е хвърлено тяло на некръстено новородено. Той прави кръстния знак на пода и то е левия си крак. И върши още много други неща, които добър християнин не може да види, без да остане сляп, глух и ням за остатък от живота си. Но човекът, за когото се отслужи литургията, започва да линее и никой не знае какво става с него и докторите дори не могат да разберат. Те няма как да знаят, че той умира бавно от литургията на св. Секер.

И така, установихме, че в много епохи и в много земи магията прелива в религията, но има основание да се смята, че това сливане не е първично, а е имало време, когато човекът е разчитал единствено на магията да задоволи нужди, които са надминавали непосредствените му животински апетити. Преди всичко анализът на основните представи на магията и религията ни навеждат на предположението, че магията предхожда религията в историята на човечеството. Вече видяхме, че, от една страна, магията се свежда до погрешно прилагане на най-елементарни мисловни процеси, а именно асоциация на идеите по подобие или съприкосновение, а от друга – религията предполага наличието на съзнателни или лични сили, които превъзхождат човека и се намират зад видимата природа. Очевидно схващането за личните сили е по-сложно от простото разпознаване на подобие или съприкосновение на идеи, а теорията, която приема, че ходът на природата се определя от съзнателни сили, е по-сложна и по-отвлечена и за да се схване, са необходими далеч по-висша степен на разум и мислене, отколкото разбирането, че нещата следват едно след друго просто поради близостта или подобие си. Дори и животните свързват идеите за нещата, които си приличат или в своя опит са намирали заедно и не биха оцелели нито ден, ако престанат да правят това. Но кой приписва на животните вяра, че природните явления се ръководят, зад кулисите от множество невидими животни или от едно огромно и изумително животно. Едва ли ще сме несправедливи към зверовете, ако приемем, че честта да разработи подобна теория е запазена за човешкото съзнание. И така, ако магията може да се извлече непосредствено от елементарните мисловни процеси и е фактически грешка, която мисълта прави почти спонтанно, а религията почива на схващания, до каквито едва ли може да се очаква да е достигнало обикновеното животинско съзнание, съществува вероятност в еволюцията на човечеството магията да е възникнала преди религията и човекът да се е опитвал да подчини природата на желанията си с помощта на заклинания и магии, преди да започне да ласкае и омилостивява едно кокетно,

капризно или раздразнително божество с помощта на кротко подмазване под формата на молитви и жертвоприношения. Заключениета, до които стигнахме по дедуктивен път, докато разглеждахме основните идеи на магията и религията, се потвърждават индуктивно от наблюдението, че сред австралийските аборигени, най-първичните диваци, за които притежаваме точна информация, магията се практикува навсякъде, докато с религията в смисъл на омилостивяване и спечелване на по-висши сили изглежда почти неизвестна. Общо взето, всички хора в Австралия са магьосници и нито един от тях – свещенослужител; всеки си въобразява, че може да повлияе върху събратята си или върху природните процеси с помощта на индуктивна магия, обаче на никого и през ум не минава да предположи боговете с молитви и жертвоприношения.

Но след като установихме, че при най-изостаналото състояние на човешкото общество, което ни е известно, така явно присъствува магията и толкова очевидно отсъствува религията, не можем ли логически да предположим, че цивилизованите народи по света през някакъв период от историята си също са минали през подобна фаза на мислене и са се опитвали да принудят великите сили на природата да правят каквото те искат, преди да са се сетили да търсят тяхното благоразположение с жертвоприношения и молитви – с две думи – тъй както, от гледна точка на материалната страна на човешката култура, навсякъде по света е имало каменна ера, така и по отношение на разума навсякъде е имало ера на магията? Има основание да се отговори утвърдително на този въпрос. Когато изучаваме различните племена от Гренландия до Огнена земя и от Шотландия до Сингапур, ще забележим, че те се отличават с голямо разнообразие на религиозни вярвания и тези различия не съвпадат, така да се каже, с големи расови различия, а са още по-раздробени на държави и общности – нещо повече – те превръщат града, селото, семейството дори, в пчелна пита и повърхността на обществото по цял свят е напукана и сбръчкана, почерняла и надупчена от разломи, пукнатини и раззинали се пропасти, отворени от разпадащото въздействие на религиозни несъгласия. И въпреки това, когато прозрем през тези различия, които засягат предимно интелигентната, мислещата част на общността, ще открием под всичко това солиден пласт суеверни хора, които за съжаление представляват огромното мнозинство от човечеството. Едно от най-големите постижения на деветнадесети век бе, че на много места по света пусна сонди в този пласт на ниско умствено равнище и откри навсякъде принципна прилика. Той е под краката ни, и то не много далеч под тях – тук в съвременна Европа, избива на повърхността в сърцето на

австралийската пустош и навсякъде, където настъплението на по-висшата цивилизация не я е смазало и натикало под земята. Всеобщата вяра, истинското католическо кредо, е вяра във властта на магията. Докато религиозните системи се различават не само в различните страни, но и в една и съща страна в различните епохи, системата на индуктивната магия си остава навсякъде и по всички времена сходна в принципите и практиката си. Сред невежите и суеверни слоеве на съвременна Европа положението е почти същото, както е било преди хиляда години в Египет и Индия, каквото е днес сред най-изостаналите диваци, все още населяващи отдалечените краища на света. Ако мерило за истината е гласуването с ръка или преброяване, системата на магията може с много повече право от католическата църква да претендира за гордото мото: „*Quod semper, quod ubique, quod ad omnibus*“¹⁶, като сигурно и категорично удостоверение; за своята непогрешимост.

Тук нямаме за задача да обсъждаме какво значение за бъдещето на обществото ще има този дебел пласт трайно съществуващо дивачество под повърхността на обществото, който остава незасегнат от незначителни промени в религия и култура. Безстрастният наблюдател, чиито проучвания го накараха да сондира неговата дълбочина, трудно може да гледа на него другояче освен като на трайна заплаха за цивилизацията. Ние сякаш се движим по тънка кора, която може всеки момент да се раздере от дремещите отдолу подпочвени сили. От време на време глух шум или внезапно избухнал пламък ни напомня за онова, което става под краката ни. От време на време изисканият свят остава потресен от съобщение в някой вестник, което разказва как в Шотландия са намерили набодено с карфици изображение – средство да убият омразен земеделец или пастор, как в Ирландия са изпекли бавно, до смърт, някаква обявена за вещица жена, или как в Русия убили и наскели някакво момиче, за да направят от него онези свещи от човешка мазнина, на чиято светлина разбойниците се надяват незабелязани да вършат среднощните си занимания. Но дали в крайна сметка ще надделеят влиянията, които допринасят за по-нататъшния напредък, или онези, които заплахват да унищожат постигнатото, дали импулсивната енергия на малцинството или мъртвата тежест на мнозинството от човечеството ще се окажат с по-голяма сила и дали първата ще може да ни отведе до по-големи висоти, или ще оставим втората да ни натика в по-дълбоки низини, са въпрос по-скоро за мъдреца, моралиста, държавника, чийто орлов взор

16. Винаги, навсякъде, от всички (призната) лат. – Бел. пр.

прониква в бъдещето, отколкото за смирения изследовател на минало и настояще. Тук ни интересува само доколко еднообразието, универсалността и устойчивостта на вярата в магията, сравнена с безкрайното разнообразие и променливото естество на религиозните вероизповедания, пораждаат предположението, че първата представлява първичната и поранна фаза на човешкото мислене, през която са преминали или преминават всички човешки племена по пътя си към религията и науката.

В случай че, както си позволявам да предполагам, ерата на религията е била предшествувана от ерата на магията, ще е естествено да се запитаме какви причини са накарали човечеството, или по-скоро част от него, да изостави магията като принцип на вярата и практиката и да се отдаде вместо на нея на религията. Ако се замислим над множеството, многообразието и сложността на фактите, които трябва да се обяснят и оскъдието на информацията за тях, ще трябва да признаем, че едва ли можем да се надяваме на пълно и задоволително решение на един толкова голям проблем и най-много, което може да се направи при сегашното състояние на нашето познание, е да се осмелим да допуснем едно повече или по-малко правдоподобно предположение. С подобаваща нерешителност бих предположил, че закъснялото разбиране за вродената лъжовност и пустота на магията е накарало по-умната част от човечеството да потърси по-вярна теория за природата и по-плодотворен начин да се използват нейните ресурси. Положително е времето по-острите умове са започнали да схващат, че магическите церемонии и заклинания в същност не могат да осигурят очакваните резултати, докато мнозинството от останалите по-прости техни събратя все още вярвали в техните възможности. Голямото откритие, че магията е неплодна, трябва да е произвело дълбок, макар и бавен преврат в съзнанието на онези, които са били достатъчно умни да го направят. Откритието се свеждало до това, че хората за първи път осъзнали неспособността си да управляват по своя воля някои естествени сили, които дотогава смятали под свой контрол. Това било признание за човешкото невежество и слабост. Човекът разбрал, че каквото е приемал за причини, не са причини и неговите усилия да действуват посредством тези въображаеми причини са били напразни. Мъчителният му труд отишъл напразно, любопитната му находчивост – безцелно прахосана. Дърпал е конци, на които нищо не е било прикрепено; смятал е, че върви право към целта, а в същност се е въртял само в един тесен кръг. А следствията, които толкова усилено се опитвал да предизвика, продължавали да се проявяват. Те все още били причинявани, но не от него. Дъждът все още падал върху жадната

почва, слънцето все още изминавало своя ежедневен, а луната своя еженощен път по небето, тихият кръговрат на сезоните все още преминавал в светлина и сянка, в облачно и тихо време, хората все още се раждали, работели, мъчели се и все още след кратък престой на земята ги прибирали задълго при бащите им в откъдния свят. В същност всичко било както преди и все пак на онзи, от чиито очи паднала старата превръзка, му се струвало различно. Защото не можел повече да храни приятната илюзия, че той ръководи земята и небето по техния път и ако снее слабата си ръка от кормилото, те ще престанат да извършват големите си обороти. В смъртта на враговете и приятелите си той вече не виждал доказателство за неударимата сила на своите собствени заклинания или пък онези на враговете; вече разбирал, че приятели и врагове са сломени от сила, по-голяма от онази, която той може да упражни, и са се подчинили на съдбата, която той е безсилен да управлява.

И така, освободен от възметата, свързващи го с древния пристан, и оставен да се мятат но развълнуваното море от съмнения и несигурност, със сериозно разклатена вяра в силите и възможностите си – нашият примитивен философ сигурно е бил злощастно объркан и развълнуван, докато сякаш след бурно пътуване достигнал тих залив, възприемал нов поток на вяра и практика, които предлагал като решение на неговите мъчителни съмнения, и заменял, колкото и несигурно, върховната власт над природата, от която с нежелание е бил принуден да се откаже. Ако големият свят вървял по свой път без негова и на другарите му помощ, това положително било така, защото има други подобни на него, но много по-силни същества, които невидими управлявали неговото развитие и довеждали различните поредици от събития, които дотогава той смятал зависими от неговата магия. И не той, а както повярвал, те карали да духа бурният вятър, да блясва светкавицата и да трещи гръмотевицата; полагали основата на твърдата земя и налагали на неспокойното море граници, които не може да премине; карали да блещят всички великолепно небесни светила; давали на птиците в небето храна и на дивите зверове на пустинята – жертвите им, нареждали на плодородната почва да ражда изобилно, високите планини да са облечени в гори, бълбукащите потоци да бликат от скалите в долините и край тихите води да растат тучни пасбища; дишат в ноздрите на човека и го правят да живее или го обричат на унищожение от глад, болести и войни. Сега човекът се обърнал към тези могъщи същества, чиято дейност откривал в цялото великолепно многообразие на природата и смирено се признал за зависим от невидимата им власт и ги умолявал да са милостиви и да го

снабдяват с всички хубави неща, да го защитят от опасностите и заплашите, заобикалящи нашия смъртен живот, и накрая да отведат безсмъртния му дух, освободен от товара на тялото, в един по-щастлив, недосегаем за болката и страданието свят, където ще може завинаги да почива в радост и блаженство с тях и с духовете на други добри хора.

Може да се предполага, че по-будните умове са направили великия преход от магията към религията по този или подобен на него път. Но дори и при тях промяната едва ли е била внезапна. Вероятно тя се е извършвала много бавно и са били необходими много векове, за да се стигне до нейната повече или по-малко съвършена форма. Защото човекът вероятно постепенно е осъзнал безсилието си да повлияе на природния закон в голям мащаб, но не му е било възможно да се освободи с един удар от цялата си въображаема власт. Сигурно е отстъпвал крачка по крачка от възвишеното си положение, педа по педа е освобождавал от територията, която преди е смятал за своя. Едно по едно той признавал, че не може да управлява – първо вятъра, после дъжда, слънцето, гърма. От ръцете му се измъквали област след област от природата, докато най-сетне каквото преди изглеждало като царство, заплашвало да се превърне в затвор и човекът вероятно е оставал под все по-силното впечатление на собствената си безпомощност и могъществото на невидимите същества, с които вярвал, че е заобиколен. Така религията започнала като слабо и частично признание на превъзхождащи човека сили, с нарастването на познанието тя постепенно се задълбочавала в признание за пълната и абсолютна зависимост на човека от божествено-то; предишното свободно поведение се заменило с най-смирено преклонение пред тайнствените сили на незримото, неговото най-висше достойнство било да преклони волята си пред тяхната: *In la sua voluntate e postra rasse*.¹⁷ Но това задълбочаващо се религиозно чувство, това все по-пълно подчинение на божествената воля във всичко, засяга само хората с по-висш интелект, чийто поглед е достатъчно широк да схване безбрежността на Вселената и колко е мъничък човекът. Дребните умове не са способни да схващат велики идеи; при тяхното ограничено разбиране, при тяхното късогледство нищо извън тях самите не изглежда голямо и важно. Едва ли подобни умове изобщо са се издигали до религията. На практика те са приучени от себеподобните да се подчиняват външно на нейните догми и да изповядват устно нейните постулати, но в сърцето си се придържат към старите магически суеверия, които религията

17. Във Вашата воля е нашият покой (лат.). – Бел. пр.

повече не търпи и забранява, но не може да изкорени, докато са така дълбоко вкоренени в умствената нагласа и съдържание на голямото мнозинство от човечеството.

Читателят ще се изкуши да запита: „Как така умните хора не са открили по-рано заблудата на магията? Как са продължавали да хранят надежди, които са били вечно обречени на разочарование? С какво сърце са продължавали да разиграват древни клоунади, които водели до нищо, и да мърморят тържествени абракадабри, които оставали без последици? Защо продължавали да се придържат към вярвания, които опитът така категорично опровергавал? Как се осмелявали да повтарят опити, които така често са се проваляли?“ Отговорът, струва ми се, че не е било така лесно да се открие заблудата, защото провалът съвсем не бил така очевиден, тъй като в много, може би в повечето случаи желаното събитие наистина настъпвало подир по-дълъг или по-къс интервал от изпълнението на ритуала, предназначен да го предизвика, и била нужна необикновена проникателност, за да се прозре, че и в тези случаи той по необходимост не е причина за събитието. Всяка церемония, предназначена да накара вятърът да задуха, дъждът да завали или да предизвика смъртта на врага, рано или късно ще бъде последвана от събитието, което се очаква да доведе, и можем да извиним първобитния човек, че гледал на него като пряк резултат от церемонията и най-доброто възможно доказателство за нейната резултатност. По същия начин обредите, изпълнявани сутрин, за да помогнат на слънцето да изгрее, и през пролетта – да накарат дремещата земя да се събуди от зимния си сън, неизбежно ще изглеждат увенчани с успех, поне в зоните с умерен климат защото там слънцето запалва всяка сутрин златната си лампа на изток и година след година пролетната земя се окичва отново с богата зелена наметка. Затова практичният дивак с консервативните си инстинкти може да не се вслушва в теоретични съмнения, в тънките подробности на философствувачи радикали, които си позволяват да намекуват, че в края на краищата изгревът на слънцето и настъпването на пролетта може да не са пряка последица от точното изпълнение на някакви ежедневни или ежегодни церемонии и слънцето може да продължава да изгрява, а дърветата да цъфтят, ако церемониите се разреждат или даже преустановят. Останалите естествено ще отхвърлят с презрение и възмущение тези скептични съмнения като празни заблуди, които подкопават вярата и са очевидно опровергани от опита. Те могат да кажат: „Има ли нещо по-просто от това, че когато запаля моята свещичка на земята, слънцето запалва големия си огън горе на небето? Аз би трябвало да съм щастлив, като

зная, че като си облека зелената дреха през пролетта и дърветата ще направят същото! Тези факти са очевидни за всекиго и аз съм за тях. Аз съм обикновен практичен човек, а не някакъв теоретик и не търся под вола теле, нито пък оспорвам логиката. Както и да е, нямам нищичко против да си позволяваш теории, гадания и тям подобни, стига, разбира се, да не ги провеждаш на практика. Но щом ми се позволи да се придържам към фактите, тогава за мен нещата са ясни.“ За нас е очевидно, че този начин на разсъждение е погрешен, защото той борави с факти, които отдавна сме приели. Но приложете абсолютно същия довод към все още спорни въпроси и вижте дали една британска аудитория няма да го приветства като разумен и да оцени оратора, който го е използвал, като сигурен човек, може би неблестящ или ефектен, но в замяна на това съвсем здравомислещ и практичен. Ако подобен начин на разсъждаване може да издържи изпитанието и в наше време, защо се чудим, че диваците не са го разкрили толкова дълго.

ГЛАВА V

Магията управлява времето

1. Магьосникът с обществени функции

Читателят вероятно помни, че в лабиринта на магията ни отведе анализът на два различни типа човекобог. Това бе следата, която водеше нашите самотни стъпки през лабиринта и най-сетне ни изведе на по-високо място. И оттам, докато си почиваме за малко край пътя, можем да огледаме току-що изкачената пътека и нагоре по-дългия и по-стръмен път, който ни предстои.

В резултат на предходното изложение можем за удобство да разграничим двамата човекобогове, съответно като човекобог на религията и на магията. Първият е същество, различно и по-висше от човека. Вселило се в човешко тяло, то проявява своята свръхчовешка власт и познание, като върши чудеса и пророкува посредством временното си обиталище от плът, където е благоволило да се подслони. Затова можем също така сполучливо да го наречем вселил се или възплъттил се човекобог. При него човешкото тяло е само крехък земен съд, изпълнен с божествен и безсмъртен дух. От своя страна човекобогът от магически тип е чисто и просто човек с необикновени способности, каквито повечето му събрата приписват, но в по-малка степен и на себе си; защото едва ли има човек в първобитното общество, който да не се занимава, макар и само от време на време, с магия. Така, докато човекобогът от първия или вселил се тип извлича своята божествена същност от божество, което е прикрило небесното си сияние зад сивата маска на земния калъп, човекобогът от втория тип извлича необикновената си сила от някакво физическо съзвучие с природата. Той е не само обвивка за божествен дух. Цялото му същество, телом и духом, е така фино настроено към хармонията на света, че докосването на ръката или обръщането на главата му може да предизвика трепет, който ще премине през всеобщата схема на нещата и обратно, божественият организъм е така изострено чувствителен към подобни незначителни промени в заобикалящата го среда, каквито обикновеният смъртен съвсем не би могъл да долови. Но колкото и ясно да е очертана на теория – на практика границата между тези два типа човекобогове рядко се проявява с точност и по-нататък

няма да настоявам на нея.

Видяхме, че на практика магическото изкуство може да се използва за облага на отделни личности или на цялото общество и в съответствие на това, дали има едното или другото за цел, можем да го наречем частна или обществена магия. Посочих освен това, че магьосникът с обществени функции заема много влиятелно положение и ако е благоразумен и способен човек, той може крачка по крачка да напредне до положението на вожд или цар. Така обсъждането на обществената магия допринася за разбирането на първите царства, защото, изглежда, в първобитното или варварското общество много вождове и царе дължат до голяма степен своята власт на славата си на магьосници.

Осигуряването на храна в достатъчно количество е най-съществено сред общественополезните неща, за постигането на които може да се използва магия. Посочените на предидущите страници примери доказват, че снабдителите с храна – ловецът, рибарят, земеделецът – винаги прибягват до магия при изпълнение на различните си призвания; но го правят по-скоро като частни лица, за собствена и на семейството си облага, отколкото като обществени дейци, които работят в интерес на целия народ. Друго е, когато ритуалите се изпълняват не от самите ловци, рибари и земеделци, а от тяхно име, от професионални магьосници. В примитивните общества, където по правило хората имат едно и също занятие и професионалното разграничение едва започва, всеки човек е в по-голяма или по-малка степен магьосник за себе си; той използва магии и заклинания за свое добро и в ущърб на враговете си. Но с възникването на специална категория магьосници, или с други думи, обособяването на известен брой хора с изричната задача да облагодетелствуват със своите способности цялата община, независимо от това дали тези качества са насочени за лечение на болести, предсказване на бъдещето, регулиране на времето или някаква друга общественополезна цел, обществото прави голяма крачка напред. Негодните средства, използвани от повечето такива дейци за постигане на техните цели, не бива да ни пречат да видим огромното значение на самата институция. Това са група хора, освободени, поне в по-висшите етапи на дивачеството, от необходимостта да си осигуряват прехраната с тежък физически труд; на тях е разрешено, дори се очаква, насърчават ги да изследват тайните механизми на природата. В техен интерес и тяхно задължение е да знаят повече от своите събратя, да се запознаят с всичко, което би могло да помогне на човека в неговата тежка борба с природата, всичко, което би могло да облекчи неговите страдания и да удължи живота му.

Свойствата на лекарствените растения и на минералите, причините за валежите и сушата, за гръмотевицата и светкавицата, кръговратът на годишните времена, фазите на луната, дневният и годишният път на слънцето, движението на звездите, тайната на живота и тайната на смъртта – всичко това трябва да е събуждало удивлението на тези първи изследователи и да ги е стимулирало да търсят решения на проблемите, без съмнение често налагани на вниманието им под най-практична форма с настойчивите искания на клиентите, които очаквали от тях не само да разбират, но и да регулират великите природни процеси за доброто на човека. И едва ли би могло да се очаква първите им опити да са сполучливи. Бавното и неспирно приближаване към истината се състои в постоянното предлагане и изпитване на хипотези, в приемането на онези от тях, които за времето си сякаш съответствуват на фактите, и в отхвърлянето на другите. Без съмнение схващанията за причинност, възприети от дивака-магьосник, ни се струват явно погрешни и абсурдни, но макар и да не са издържали изпитанието на опита, за своето време те са били основателни хипотези. Подигравки и обвинения заслужават справедливо не хората, измислили тези първобитни теории, а онези, които упорито са се придържали към тях, след като са им били предложени подобри. Положително не е имало хора, които да са имали помощни стимули да търсят истината от вълшебниците в първобитното общество. Ако не друго, било е абсолютно необходимо поне да се правят, че знаят – дори и най-малката доловена грешка можела да им струва живота. Това, без съмнение, ги е карало да прибегват до шарлатанство, за да прикрият своето невежество, но също било най-силният мотив да заменят с истинско привидното знание, защото, ако трябва да се правиш, че знаеш нещо, е най-добре наистина да го знаеш. Затова, колкото и справедливо да отхвърляме прекомерните претенции на магьосниците и да ги осъждаме, че са мамили хората, възникването на институция от такъв тип е донесло, общо взето, неизмеримо добро на човечеството. Тези хора са преки предшественици не само на нашите лекари и хирурзи, но и на нашите изследователи и откриватели във всеки клон на естествените науки. Те са поставили началото на дейност, продължена с великолепните благотворни постижения на техните последователи в по-късни епохи и ако началото е бедно и немощно, то трябва да се отдаде по-скоро на неизбежните трудности, които среща по пътя си познанието, отколкото на естествената непригодност или на съзнателното шарлатанство на тези хора.

2. Магията управлява дъжда

Една от най-важните задачи, с които общественият магьосник се наема за доброто на племето, била да управлява времето и най-вече да осигури достатъчно валежи. Водата е жизнено необходима и в повечето страни тя идва под формата на дъжд. Без дъжд растителността повяхва, животните и хората линееят и умират. Затова при първобитните общества дъждоносецът е много важна личност и при тях често има специална категория магьосници, чиято задача е да регулират притока на вода от небето. Методите, с които те се опитват да изпълняват задълженията си, почиват обикновено, макар и не винаги на принципа на хомеопатичната или имитативната магия. Ако искат да предизвикат дъжд, те го възпроизвеждат, като пръскат вода или наподобяват облаците. Ако целта им е да опрат дъжда и да предизвикат сухо време, отбягват водата и използват топлина и огън, за да изсушат твърде обилната влага. Такива опити съвсем не са присъщи, както би предположил образованият читател, само на голите обитатели на палеози земи като Централна Австралия и някои части на Източна и Южна Африка, където се случва в продължение на месеци безмилостното слънце да жари от синьото и безоблачно небе и без това обгорялата и напукана земя. Те са, или са били, нещо съвсем обикновено у привидно цивилизованите народи, населяващи Европа, е нейния по-влажен климат. Сега ще илюстрирам казаното с примери от практиката на обществената и частната магия.

Така, когато в селата около Дерпта (сега Тарту) в Русия, имали голяма нужда от дъжд, трима мъже се покатервали по боровете на древна свещена гора. Единият блъскал с чука по котел или малко буре да подражава на гръмотевиците; другият чукал една о друга две главни, от това се разлетявали искри и по този начин наподобявал светкавици, а третият, когото наричали дъждоносец, пръскал наоколо, с помощта на снопче вейки, вода от един съд. За да сложат край на сушата и да извикат дъжда, жените и девойките от село Плоска отиват нощем голи до окрайниците на селото и там изливат на земята вода. В Халмахера или Гилоло, голям остров западно от Нова Гвинея, магьосникът предизвиква дъжд, като потапя във вода клон от специално дърво и после разпръсква влагата по земята. На Нова Британия дъждоносецът завива няколко мокри листа от пълзящо растение на зелени и червени ивици в бананово листо, навлажнява вързопчето и го заравя в земята, после наподобява с уста плискането на дъжда. Когато царевицата на северноамериканските

индианци омаха повехне поради липсата на дъжд, членовете на свещеното Бизонско дружество пълнят голям съд с вода и го обикалят с танци четири пъти. После един от тях отпива и пръска с уста – финият воден прашец наподобява ситен дъждец. После катурва съда и го разлива, при което танцьорите се хвърлят на земята, пият от локвата и намазват лицата си с кал. Накрая те отново разпръскват с уста водата на ситен прашец. Това опасява царицата. Пролетно време хората от племето начез, в Северна Америка, се събирали заедно да си купят от магьосника хубаво време за посевите. Ако имало нужда от дъжд, магьосниците постели, танцували и надували водни पिщялки. Тези пищялки били надупчени като струйника на лейка и през дупчиците дъждоносецът пръскал вода към онази част от небето, откъдето идват най-гъстите облаци. Но ако имало нужда от слънчево време, той се покачвал на покрива на колибата си, духал с все сила и с разперени ръце махал на облаци да отминават. Когато дъждовете не дойдат навреме, хората в Централен Ангониланд¹⁸ отиват в така наречения храм на дъжда. Там разчистват тревата, а вождът налива бира в заровена в земята делва и казва: „Господарю Чаута, сърцето ти стана кораво за нас, какво искаш да направим? Наистина ще загинем. Дай на децата си дъждове, ето бирата е за тебе.“ После всички пият от останалата бира, като карат дори и децата си да сръбнат. След това грабват клони, танцуват и пеят за дъжд. Като се върнат в селото, намират съд с вода, поставен на прага от стара жена, топят клоните в него, високо ги размахват и разпръскват капките. След това дъждът не може да не дойде, натоварен на тежки облаци. В този ритуал виждаме съчетание от магия и религия, защото докато пръскането на вода с клоните е чисто магическа церемония, молитвата за дъжд и жертвоприношението са религиозни ритуали. Дъждоносецът на племето мара, в Северна Австралия, отива при някоя локва и изпява там магическата си песен. После гребва в шепите си вода, отпива от нея и я изплюва в различни посоки. След това се поръсва цял, пръска наоколо вода и се връща тихо в лагера. Предполага се, че дъждът няма да закъснее. Арабският историк Макризи описва метод за спиране на дъжд, към който прибегвало номадското племе алкамар в Хадрамаут. Туземците отсичали клон от специално дърво в пустинята, запалвали го, а после посипвали горящата главня с вода. След това силата на дъжда намалявала, тъй както водата изчезва, когато падне върху нажежената главня. Казват, че някои

18. Страна на ангоните – племе от южните банту от зулуската група, населяващи областта западно от езерото Нянза. – Бел. пр.

племена от източните ангами в Манипур изпълнявали подобна церемония с противоположна цел, т.е. да предизвикат дъжд. Главатарят на селото слагал горяща главня на гроба на човек, умрял от изгаряния, и с молитви за дъжд гасял главнята с вода. Тук гасенето на огън с вода, която имитира дъжд, се подсилва от влиянието на мъртвеца, защото след като е изгорял, той естествено ще копнее да завали дъжд – да охладят паещото му тяло и облекчи страданията му.

Не само арабите, но и други народи са използвали огъня, за да спират дъжда. Така например в племето сулка в Нова Британия нагорещават до червено камъни, а после ги оставят на дъжда или пък разпръскват във въздуха гореща пепел. Хората смятат, че дъждът скоро ще престане да вали, защото няма да му е приятно да се пари на горещите камъни и пепелта. А телуги изпращат малко голо момиче да покаже на дъжда парчето горящо дърво, което държи в ръката си. Предполага се, че това ще спре валежа. В Порт Стивънз, в Нови Южен Уелс, магьосниците прогонвали дъжда, като хвърляли горящи въглени и едновременно с това пуфтели и крещели. Всеки човек от северноавстралийското племе анула може да спре дъжда просто като нагрее зелена клечка на огъня и заудря с нея вятъра.

При голяма суша диерите в Централна Австралия високо оплакват голямата немотия, сполетяла страната, и тежката си участ – че са полумъртви от глад; призовават духовете на далечните си прадеди, наречени мура-мура и им вдъхват сила да предизвикат обилни валежи. Защото вярват, че облаците са тела, в които се създава дъжд с помощта на мура-мура, благодарение на церемониите, изпълнени от тях или съседните племена. Ето как те се опитват да извлекат дъжда от облаците: изкопават дупка, дълга около четири и широка два и половина-три метра, и над нея издигат конусообразна колиба от дървета и клони. Стар и влиятелен мъж пуска с остър кремък кръв от двама магьосници, осенени от особено вдъхновение от мура-мура. Кръвта, бликаща от ръцете им под лактите, се стича върху другите мъже от племето, които седят скупчени в колибата. В същото време двамата окървавени мъже пръскат с шепи пух и част от него се полепва по изцапаните с кръв тела на техните другари, а останалият хвърчи из въздуха. Кръвта символизира дъжда, а пухът – облаците. По време на церемонията слагат два големи камъка в средата на колибата. Те олицетворяват събиращите се облаци и предсказват дъжд. После вълшебниците, от които са пускали кръв, отнасят двата камъка на петнадесет до двадесет и пет километра и ги слагат колкото се може по-нагоре на най-високото дърво. В същото време другите мъже събират

гипс, сгряват го ситно и го хвърлят в някоя локва. Мура-мура виждат това и веднага карат облаците да се появят на небето. Най-сетне мъжете, млади и стари, заобикалят колибата и наведени я блъскат като овни с глави, пробиват си път през нея и се появяват от другата страна. Това се повтаря, докато я разрушат напълно. Забранено им е да използват за тази цел друго освен главите си, но когато останат само тежките пънове, им се разрешава да ги измъкнат с ръце. „Пробивайки стените на колибата с главите си, те символизируют пробиването на облаците, а падането на колибата олицетворява падането на дъжда.“ Очевидно е освен това убеждението им, че поставяйки двата камъка високо на дървото, ще накарат истинските облаци да се дигнат на небето. Освен това диерите си въобразяват, че крайкожията, взети от момчетата при обрязване, имат голямото свойство да предизвикват дъжд. Затова Великият съвет на племето винаги има малък запас от тях, готови за употреба в случай на нужда. Те са внимателно скрити, завити с пера, потопени в лой от диво куче и змия-килим¹⁹. В никакъв случай жена не бива да вижда как се отваря подобен пакет. Когато церемонията приключи, крайкожието се заравя, защото му се е изхабила силата. Винаги след като е паднал дъжд, няколко души от племето се подлагат на хирургическа операция, която се състои в това, че с остър кремък им изрязват кожа от гърдите и ръцете. След това удрят по раната с плоска пръчка, за да се засили кръвотечението и я намазват с червена охра. Така се получават изпъкнали белези. Обяснението, което туземците дават за този обичай, е, че те са доволни от дъжда и между дъжда и белезите има връзка. Очевидно операцията не е особено болезнена, защото докато трае тя, пациентът се смее и шегува. Даже са наблюдавали как около опериращия се трупат деца и търпеливо чакат да им дойде редът, а след като ги оперират, бягат, като пеят и надуват гърдичките, та дъждът да плющи върху тях. На следващия ден обаче не били чак толкова доволни, защото раните се опичали и болели. Понякога, когато в Ява искат дъжд, двама мъже започват да се налагат с жилави пръчки по гърбовете, докато рукне кръв. Кръвта символизира дъжд и без съмнение го кара да падне на земята. В продължение на една седмица всеки януари селата от района Егиу в Абисиния водели помежду си кръвопролитни битки, за да си осигурят дъжд. Преди няколко години император Менелик забранил обичая. Но на следващата година валежите били недостатъчни, а народното недоволство така голямо, че императорът отстъпил и позволил да се възобновят

19. Вид петниста австралийска змия, употребявана от аборигените за храна. – Бел. пр.

безжалостните битки, но само за два дни всяка година. Авторът, който споменава за обичая, разглежда пролятата в тези случаи кръв като умиловително жертвоприношение пред духовете, които управляват облаците, но е възможно така да се наподобява дъждът, също както при церемониите в Австралия и Ява. Пророците на Ваал, които смятали, че като се кълцат с ножове, докато бликне кръв, ще накарат дъжда да заваля, вероятно са действували на същия принцип.

Широко разпространено е поверието, че близнаците имат магическа власт над природата, особено над дъжда и времето. Това суеверие е разпространено сред някои индиански племена в Британска Колумбия и то често налага странни ограничения или табу на родителите на близнаци, макар точното значение на тези ограничения да е доста неясно. Така например индианците цимшиян вярват, че близнаците управляват времето. Затова те се молят за вятър и дъжд по следния начин: „Успокой се, дъх на близнаци.“ Освен това смятат, че пожеланията на близнаците винаги се изпълняват и от тях се боят, защото могат да навредят на хората, които мразят. Те също могат да извикат съомгата и олачена (риба-свещ), затова са известни под название, което означава „носеци изобилие“. По мнението на индианците квакиутл близнаците са преобразена съомга и не бива да приближават до вода, да не се превърнат отново в риби. През детството си те могат да повикат с движения на ръцете си всякакъв вятър и да направят времето хубаво или лошо, а също да лекуват болести, като въртят голямо дървено кречетало. Нутка също вярват, че близнаците са по някакъв начин свързани със съомгата. Затова те не бива да ловят риба, нито пък да ядат, дори да докосват прясна риба. Те могат да доведат добро или лошо време и да предизвикат валеж, като намажат лицата си с черна боя, а после ги мият, символизирайки дъжд, който се стича от тъмни облаци. Племето шусуоп, а също племената по поречието на р. Томпсън свързват близнаците с мечката гризли, като ги наричат „малки гризли“. Според тях близнаците остават за цял живот надарени със свръхестествени способности. По-специално те могат да доведат хубаво или лошо време. Те предизвикват дъжд, като пръскат вода с кошница, оправят времето, като размахват малка плоска дъсчица, прикачена с връв на пръчка; предизвикват бури, като пръскат с вода краищата на смърчови клони.

Баронгите са племе от народността банту. Те обитават бреговете на залива Делагоа в Югоизточна Африка и също приписват на близнаците власт над времето. На жената, родила близнаци, дават името Тило, или небе, а самите новородени наричат „деца на небето“. И когато, въпреки

очакването, бурите, които обикновено се разразяват през септември и октомври, не идват, а това означава глад и цялата природа, опалена и изгорена от слънцето, жарило от безоблачното небе в продължение на шест месеца, пъшка за благодатните порои на южноафриканската пролет, жените изпълняват церемонии, имащи за цел да предизвикат идването на дъжда, за който копнее напуканата земя. Събличат се голи, слагат пояси и венци от трева или къси полички, направени от листа на някое пълзящо растение. Окичени по този начин, те ходят от кладенец на кладенец и докато ги почистват от насъбраната кал и нечистотии, издават особени викове и пеят непристойни песни. Трябва да се каже, че кладенците са просто дупки в пясъка, където застоява мътна, отворителна вода. Освен това жените отиват в къщата на някоя от другарките си, родила близнаци, и я заливат с водата, която носят в малки делвички. Сетне се прибират, като крещат своите непристойни песни и танцуват непристойни танци. Мъж не бива да види как тези облечени в листа жени обикалят из селото, затова ако срещнат някого, те го бият и прогонват. Като почистват кладенците, трябва да отидат и полеят с вода гробовете на прадедите си в свещената горичка. Често се случва, по внушение на магьосника, да поливат гробовете на близнаци, защото смятат, че тези гробове трябва винаги да са влажни; затова близнаците обикновено ги заравят близо до езеро. Ако усилията им да предизвикат дъжд се окажат напразни, ще си спомнят, че някакъв близнак е погребан на сухо място на склон. „Нищо чудно, че небето е огнено – казва в такъв случай магьосникът. – Разкопайте гроба му и го заровете на брега на езерото.“ Заповедта му се изпълнява незабавно, защото всички смятат, че това е единственият начин да предизвикат дъжд.

Някои от изложените по-горе факти напълно потвърждават тълкуването на професор Олденберг на правилата, които трябва да се спазват от брахмана, наел се да разучи специален химн от древния индийски сборник, известен под името Самаведа. Смята се, че химнът, наречен Шаквари, възплачва мощното оръжие на Индра – гръмотевицата, и затова с оглед ужасяващата и опасна сила, с която е зареден той, смелият брахман трябва да е изолиран от събратята си, да напусне селото и да отиде в гората. Там той спазва определени правила за период, който варира според различните специалисти от една до дванадесет години. Те включват следното: три пъти на ден трябва да докосва вода, да е облечен в черно и да яде храна, имаща чер цвят. Когато вали, не бива да търси подслон, а да стои на дъжда и да повтаря: „Водата е песента Шаквари“; когато блясва светкавица, да казва: „Това е като песента Шаквари“;

а когато отекне гръм – „Великият вдига голям шум.“ Не бива никога да преминава през течаща вода, без да я докосне, да се качва на кораб освен в случай, че животът му е застрашен, но дори и тогава да не пропусне да пипне водата, когато се качва на борда, защото, както казва пословицата, „във водата почива силата на песента Шаквари“. Когато най-сетне му разрешат да разучи самата песен, той потапя ръцете си в съд с вода, в който има растения от всякакъв вид. Казват, че ако са спазени всички тези правила, богът на дъжда Парджания ще изпраща валеж винаги, когато този човек пожелае. Явно е, както посочва професор Олденберг, че всички тези правила са предназначени да свържат брахмана в съюз с водата, да го направят съюзник на водните сили и да го предпазят от тяхната враждебност. Черните дрехи и храната с чер цвят имат същото значение – и е достатъчно да си спомним как за дъжд правят жертвоприношение с черна жертва, за да не се съмняваме, че те са свързани с дъждовните облаци – черни са, защото такава е естеството на дъжда. При друго заклинание за дъжд просто се казва; „Той облича черна дреха, обточена с черно, защото такава е естеството на дъжда.“ Затова можем да приемем, че в случая е запазен кръгът от идеи и предписания на ведите, предназначени да подготвят дъждоносеца за неговата длъжност и да го обречат на нея.

Интересно е да отбележим, че когато се търси обратният резултат, примитивната логика задължава магьосника, който „завежда“ времето, да спазва точно противоположните правила на поведение. На тропическия остров Ява, където богатата растителност говори за обилни валежи, церемониите за дъжд са рядкост, за разлика от церемониите, които целят неговото предотвратяване. Когато някой се готви да даде голямо угощение през дъждовния сезон и е поканил много хора, той отива при своя местен „завеждащ“ времето и го моли да „подпре облаците да не се спуснат ниско“. Ако магьосникът се съгласи да впрегне професионалното си умение, той започва да се придържа в поведението си към известни правила непосредствено след като клиентът му си отиде. Трябва да пази диета, не бива да пие вода, нито да се къпе, каквото и да яде, то трябва да е сухо – изобщо в никакъв случай не бива да се докосва до вода. От своя страна домакинът и прислугата му, мъже и жени, също не бива да се къпят, нито да перат, докато не свърши угощението, а освен това през цялото време всички трябва да се въздържат от полови сношения. Малко преди да започне угощението, магьосникът сяда на нова розка в спалнята си и мърмори пред малка газена лампа следната молитва или заклинание: „Дядо и баба Орьокбол (името, изглежда, се избира,

напосоки, защото се използват и други имена – Бел. авт.), върни се в своята страна. Твоята страна е Акемат. Остави си бурето за вода, затвори го както трябва, та и капка да не се излее от него.“ Докато произнася молитвата си, магьосникът гледа нагоре и през цялото време кади благовония. При племето тораджа пък, магьосникът, чиято специална задача е да прогони дъжда, внимава да не докосва вода преди, по време и след изпълнението на професионалните си задължения. Той не се къпе, храни се с неумити ръце, пие само палмово вино, а ако трябва да премине поток, внимава да не стъпи във водата. Като се подготви по този начин за своята задача, той нарежда да му построят колибка в оризище извън селото и там поддържа малък огън, който в никакъв случай не бива да изгасва. В огъня изгаря различни видове дърва, които според него притежават способността да прогонват валежите, духа в посоката, от която има опасност да дойде дъжд, като държи в ръка сноп листа и кора – от тях извлича силата да спре облаците, но не от химическия им състав, а от имената им – по съвпадение означаващи нещо сухо и летливо. Ако, докато работи, на небето се появят облаци, магьосникът взема шепа вар и я издухва срещу тях. Тъй като е суха, вартата очевидно е годна да разпръсне влажните облаци. Ако след това потрябва дъжд, е необходимо само да залее огъня с вода и от небето незабавно ще се излее порой.

Читателят ще забележи колко много церемониите, които жителите на Ява и тораджа изпълняват, за да прогонят дъжда, са противоположни на индийските церемонии, чиято задача е да го привлекат. Индийският мъдрец трябва да докосва вода три пъти на ден, а също и в специални случаи; магьосниците явайци и тораджа не бива да я докосват. Брахманът живее в гората и дори когато вали, не бива да търси подслон, явайците и тораджа седят в къща или колиба. Единият показва индуктивната си връзка с водата, като приема дъжда върху себе си и разговаря с уважение с него, другите палят лампа или огън и правят всичко по силите си да прогонят дъжда. Но принципът на действие и на тримата е един и същ – всеки от тях „наужким“, като децата, се отъждествява с явлението, на което нека да въздейства. Същата стара заблуда, че причината наподобява следствието – за да докараш влажно време, трябва да си влажен, а искаш ли сухо време, трябва да си сух.

И днес в Югоизточна Европа изпълняват церемонии за дъжд, които почиват на същите асоциативни връзки – нещо повече, те и в подробностите си наподобяват церемониите, изпълнявани със същото намерение от племето баронга, край залива Делатоа. Когато сушата продължи дълго, гърците в Тесалия и Македония имат обичай да изпращат

шествие от деца да обиколи всички кладенци и извори в околността. Начело на процесията върви накичено с цветя момиче, а нейните придружители я заливат с вода навсякъде, където спрат и пеят заклинание. Ето част от него:

Перперия, тъй росна, свежа,
околността ти опресни.
Покрай гората докато минаваш
на пътя там се помоли:
„О, боже, изпрати ни в равнината
благодатен, ситен дъжд,
плодородни да са ни полята
и лозята да цъфтят,
зърното във този край да стане
здро и налято,
та богатствата на хората
да се множат.“

В сушаво време сърбите събличат една мома гола и я омотават от горе до долу в трева, билки и цветя. Дори лицето и е покрито с жива зеленина. Пременена по този начин, наречена Додола, тя върви из селото, заобиколена от тъпа момичета. Додолата се върти и танцува, а другите момичета играят и пеят песента на Додолата, докато стопанката излива ведро с вода върху ѝ. Една от песните, които пеят, е следната:

Ний из селото вървим –
а пък облаците по небето.
Ний тръгваме по-бързо –
облаците също се затичват.
Ето на, стигат ни и напояват
посеви и лозя.

Когато искат дъжд, момчетата в Пуна, Индия, обличат едно от другарчетата си в листа и го наричат Дъждовен цар. После обикалят от къща на къща, а стопанинът или жена му пръскат Дъждовния цар с вода и раздават на момчетата различни неща за ядене. Когато обиколят всичките къщи, те свалят листеното облекло на Дъждовния цар и се гощават със събраната храна.

В някои части на Южна и Западна Русия използват къпането като заклинание за дъжд. Понякога, след богослужение, енориашите събарят свещеника на земята и го поливат с вода. Друг път, на св. Йоан

Кръстител, жените се къпят на тълпи, без да се събличат и потапят във водата направена от клони, трева и билки кукла, която олицетворява светеца. Когато има голяма нужда от дъжд, жените в Курска област хващат непознат пътник и го хвърлят в реката или го заливат от главата до петите с вода. По-късно ще видим, че често вземат непознатия пътник за божество или за олицетворение на някоя природна стихия. В официални документи е отбелязано, че по време на сушата от 1790 г. селяните от Шурец и Вербуц събрали всички жени и ги задължили да се изкъпят, за да падне дъжд. Една арменска магия за дъжд изисква да хвърлят съпругата на свещеника във вода и да я намокрят цялата. Като средство против суша арабите от Северна Африка хвърлят насила овят човек в поток. В Минахаса, област в Северен Целебес, за да падне дъжд, се къпе самият свещеник. Когато в Централен Целебес дълго време не е валило и стеблата на ориза се сгърчват, много от селяните, особено младите, отиват до близък поток и се заливат с вода, като крещят и вдигат шум или се пръскат един друг с бамбукови тръби. Понякога имитират плющето на дъжд, като пляскаят с ръце по водата или пък слагат в потока обърната катуна и тропат с пръсти по нея.

В някои случаи хората вярват, че жените могат да предизвикат дъжд, като орат или се правят, че орат. При пшау и хевсурите от Кавказ има церемония, наречена „изораване на дъжда“, която се изпълнява по време на суша. Впрягат момичета в рало и те го влачат из реката, газейки до пояс във водата. При такива обстоятелства и арменските девойки и жени правят същото. Най-старата жена или попадията облича расото на попа, а другите, облечени като мъже, влачат ралото във водата срещу течението. При продължително засушаване в Грузия запрягат момите за женене две по две във волски ярем и те газят през реки, езера и блата, молят се, пишат, плачат и се смеят. В една област на Трансилвания, когато земята се напука от суша, момичетата се събличат голи и водени от една по-възрастна жена, която също е гола, открадват брана и я пренасят през полето до някоя река и там я пускат да плава. После, в продължение на час, седят на браната, като на всеки ъгъл слагат по една запалена свещ. Накрая оставят браната във водата и си отиват. И в някои части на Индия прибягват до сходно заклинание за дъжд: голи жени влачат нощем рало из някоя нива, а мъжете стоят настрана, защото присъствието им ще развали магията.

Понякога заклинанието за дъжд действа с помощта на покойници. В Нова Каледония например дъждоносните се намазват целите с черна боя, изкопават мъртвец, отнасят костите му в пещера, съединяват

ги и окачват скелета над листа от таро. След това го поливат с вода така, че да се стича върху листата. Те вярват, че душата на покойника взема водата, превръща я в дъжд и я излива отново върху земята. Ако може да се вярва на еднородните съобщения, до неотдавна, когато ги сполети суша, селяните от един район в Русия изравяли трупа на някой пропил се до смърт и го хвърляли в най-близкото тресавище или езеро, напълно убедени, че това ще осигури необходимия валеж. Очакванията за лоша реколта поради продължителното засушаване през 1868 г. подтикнали жителите на едно село в района на Тарашанск да изровят трупа на разколник, умрял предишния декември. Едни от тях удряли трупа по главата – или онова, което било останало от него, и викали: „Дай ни дъжд!“, а останалите го заливали с вода през сито. В този случай изливането на вода през сито очевидно наподобява дъжда и напомня за начина, по който, според Стрепсиадите на Аристофан, Зевс прави дъжда. Случва се, за да осигурят дъжд, тораджите да се обръщат към мъртви с молба за милост. В селото Калинга например има гроб на прочут вожд, дядо на сегашния владетел. Когато земята страда от ненавременно засушаване, хората отиват при гроба, поливат го с вода и казват: „О, дядо, съжали се над нас, дай ни дъжд, ако искаш да имаме с какво да се храним тази година.“ След това над гроба окачват пълно с вода бамбуково стебло с малка дупчица на долния край, от която капе непрекъснато. Продължават да пълнят бамбука с вода, докато дъждът не дойде да напои земята. В този случай, също както в Нова Каледония, имаме религия примесена с магия, защото към магическото възпроизвеждане на дъжд на неговия гроб се е прибавяла чисто религиозната молитва към мъртвия вожд. Видяхме, че като заклинание за дъжд баронгите за залива Делагоа поливат гробовете на своите прадеди, особено гробовете на близнаци. При някои индиански племена по поречието на Ориноко имало обичай година след погребението роднините на умрелия да изравят костите му, да ги изгарят и да разпръскват пепелта по вятъра, защото вярвали, че пепелта се превръща в дъжд, който починалият връща на земята в замяна на почитта към него. Китайците са убедени, че когато човешки тела останат непогребани, изложени без подслон на капризите на времето, душите на бившите им собственици също както живите чувствуват неприятно усещане от дъжда. Затова нещастните души правят всичко, което е по силите им, да предотвратят валежите и често техните усилия са прекалено успешни. В резултат на това настъпва суша, най-ужасното от всички възможни бедствия в Китай, защото води до слаба реколта, недоимък и глад. И по време на суша за китайските власти било обикновена

практика да заравят изсъхналите кости на непогребани мъртъвци, за да сложат край на бедата и чрез магия да предизвикат дъжд,

Често и животните играят важна роля в тези заклинания. Северно-австралийското племе анула свързва птицата долар с дъжда и я нарича дъждовна птица. Човекът, който има птицата за свой тотем, може да предизвика дъжд край определен вир, като улови змия, държи я известно време жива под водата, убива я и я оставя край потока. После прави сводест сноп от тревни стебла, наподобяващи дъга, и го закрепва над змията. Накрая той пее на змията и мнимата дъждовна дъга рано или късно ще завали. Обясняват ритуала с това, че едно време птицата долар имала за съпруг змия, която живеела в локва и плюела към небето, докато се появи дъга, а от облаците завали дъжд. Общоприет начин да се предизвика дъжд на о. Ява е да се окъпят една или две – мъжка и женска котки. Понякога носят животните с шествие и музика. Даже в Батавия можете от време на време да видите как деца разнасят котка с такава цел по улиците. След като я потопят в някоя локва, я пускат на свобода.

В Източна Африка, когато магьосникът на племето умбугве иска да предизвика дъжд, хваща при ярко слънце черна овца и черно теле, качва ги на покрива на общата колиба, разпорва коремите на животните и разпръсква вътрешностите им по всички посоки. След това налива в съд вода и пуска вътре муска. Ако заклинанието е успяло, водата завира и следва дъжд. От друга страна, ако магьосникът иска да попречи да завали, той се оттегля във вътрешността на колибата и там нагрива в кратунка прозрачно парче кварц. За да предизвикват дъжд, в племето вагото принасят в жертва на гробовете на мъртвите си прадеди черни птици, черни овце и черни добичета, а през дъждовния сезон дъждоносещът облича черни дрехи. Магьосниците от племето матабеле използват като заклинание за дъжд муска, направена от кръвта и жлъчката на черен вол. В един район на Суматра, за да накарат да завали дъжд, всички жени от селото отиват полуголи на реката, нагазват в нея и се заливат една друга. После пущат въз водата черна котка, принуждават я известно време да плува, а след това я оставят да избяга на брега, като я гонят и поливат. По време на суша народността гаро в Асам принася в жертва черна коза на много висок планински връх. Във всички тези случаи цветът на животното е част от заклинанието – след като е черно, то ще затъмни небето с дъждовни облаци. По същата причина бечуаните изгарят вечерно време говеждо шкембе, защото, както казват: „Черният дим ще събере облаците и ще накара дъжда да дойде.“ За дъжд на о. Тимор принасят в жертва на богинята на земята черно прасе, а бяло или червено на

бога на слънцето – за слънчево време. Във високите планини на Япония има район, където, ако не е валияло дълго време, край планински поток се събират селяни начело с жреца, който води черно куче. Връзват на определено място животното и то се превръща в мишена за куршумите и стрелите им. Когато топлата кръв опръска скалите, хвърлят оръжието си и започват да се молят на висок глас на божествения дракон на пороя да изпрати веднага силен дъжд, за да измие оскверненото място. Обичаят предписва в такива случаи жертвата да е черна, като символ на желаните облаци. Но ако е нужно слънчево време, жертвата трябва да е чисто бяла, без никакво петънце.

Тясното съжителство на водните и дървесните жаби с водата им е спечелило широко разпространена слава на пазители на дъжда и затова те често играят роля в заклинанията, предназначени да привлекат от небето желаните валежи. Някои индиански племена по поречието на Ориноко смятат сухоземната жаба за бог или господар на водите и по тази причина не смеят да я убиват. Случвало се е при суша да държат под гърне жаби и да ги бият с пръчки. Твърди се, че индианците аймара често правят малки статуетки на жаби и други водни животни и ги слагат по върховете на хълмовете като средство да предизвикат дъжд. Индианците от поречието на Томпсън, в Британска Колумбия, и някои народности в Европа смятат, че убият ли жаба, ще завали. За да предизвикат дъжд хората от низшите класи в централните райони на Индия връзват на една тояга жаба, покриват я с листа и клони от дървото ѝ и я разнасят от къща на къща с песента:

Изпрати скоро, о Жабо, скъпоценната вода!
Направи житото и просото на нивата да узреят.

Капу или реди са многочислена каста земеделци и земевладелци от района на Мадрас. Когато няма дъжд, жените от кастата хващат жаба и я връзват на ново бамбуково ветрило на веялка. По ветрилото връзват и няколко листа от маргоза, ходят от къща на къща и пеят: „Госпожа жаба трябва да се окъпе. О, боже на дъжда, дай поне за нея мъничко вода.“ Жените капу пеят, а стопанката полива жабата с вода и раздава милостиня, убедена, че по този начин ще накара дъжда скоро да се излее като порой.

Когато сушата е траяла твърде дълго, случва се хората съвсем да изоставят обикновените фокуси на имитативната магия и прекалено гневни, за да си хабят дъха за молитви, се стараят със заплахи и ругатни,

дори с чисто физическо насилие да изтръгнат водите небесни от свръхестественото същество, което, така да се каже, ги е спряло от главния кран. Когато божеството-пазител в някое японско село оставало прекалено дълго глухо за молитвите на селяните за дъжд, те в крайна сметка смъквали статуята му с шумни и опашати проклетия и я хвърляли с главата надолу във вонящо оризище. „Ето, казвали те, постой за малко тук, да видиш как ще се почувствуващ, когато слънцето, дето изгаря до смърт нашите напукани оризища, поизпече и теб няколко дни.“ При подобни обстоятелства фелупите от Сенегамбия²⁰ смъкват фетишите си, влачат ги из нивите и ги проклинат, докато не завали дъжд.

Китайците са изпипали майсторлъка да превземат небесното царство с атака. Когато искат дъжд, те правят голям книжен или дървен дракон, изобразяващ бога на дъжда, и го разнасят с шествие, но ако не последва дъжд, проклинат и разкъсват на парчета дракона. Друг път, ако богът не прати дъжд, го заплашват и бият, даже го смъкват от ранга му на божество. От друга страна, ако завали желаният дъжд, богът бива издигнат с императорски декрет в по-висок ранг. През април 1888 г. мандарините от Кантон се молили на бога Лун-ван да спре непрекъснатото леещия се дъжд, а когато той останал глух: към молбите им, го хвърлили за пет дни в затвора. Това дало добър резултат – дъждът спрял, а бога пуснали на свобода. Няколко години преди това, по време на суша, същият бог бил окован и в продължение на няколко дни оставен в двора на своя храм, на слънцето, да почувствува спешната необходимост от дъжд. По същия начин, когато сиамците имат нужда от дъжд, излагат своите идоли на палещото слънце, но ако искат сухо време, свалят покривите на храмовете и оставят дъжда да се излива върху идолите. Смятат, че като излагат боговете на неудобство, ще ги убедят да задоволят исканията на поклонниците си.

Читателят може да се усмихне на „метеорологията“ на Далечния изток, но точно до същите средства за предизвикване на дъжд са прибегвали и в християнска Европа и то по наше време. В края на април 1893 г. Сицилия била сполетяна от голяма беда – сушата продължавала шест месеца. Всеки ден слънцето се издигало и заставало на безоблачното синьо небе. Градините Конка д'Оро, които заобикалят Палермо с великолепен растителен пояс, повяхнали. Храната започвала да не достига. Хората били много разтревожени. Напразни били всички изпитани средства за предизвикване на валеж. Шествия обикаляли улиците и

20. Бивша френска колония, сега двете държави Сенегал и Гамбия. – Бел. пр.

нивите. Мъже, жени и деца прехвърлили броениците си и лежали по цели нощи пред светите образи. Денем и нощем в църквите горели светени свещи. Осветените на Връбница палмови клонки висели по дърветата. Съгласно много стар обичай, в Солапарута разпръсквали по нивите праха, изметен от църквите на Връбница. В обикновени години свещеният боклук запазвал посевите, но ако щете вярвайте, тази година не дал никакъв резултат. Гологлави и боси, жителите на Никозия носели кръстовете из всички квартали на града и се налагали един друг с железни камшици. Всичко било напразно. Даже сам великият св. Франциск от Паоло, който ежегодно правел чудото на дъжда и затова хората всяка пролет разнасяли статуята му през зеленчуковите градини, не можал или не поискал да помогне. Литургии, вечерни, концерти, зари, илюминации – нищо не го трогвало. Най-сетне селяните започнали да губят търпение. Повечето светци били прокудени. В Палермо тръснали св. Йосиф в една градина, сам да види как стоят нещата и се заклели да го оставят там, на слънцето, докато не завали. Други светци обърнали като непослушни деца е лица към стените. На трети пък съблекли красивите одежди и ги пропъдили далеч от енориите им, заплашвали ги, грубо ги обиждали, хвърляли ги във водоемите, където поели и къпели конете. В Калтанисета отпорили златните криле на св. Архангел Михаил и ги заменили с картонени, смъкнали пурпурната му мантия и го завили в пачавра. В Ликата светецът покровител св. Анжело пострадал по-лошо, защото го оставили съвсем гол, наругали го, оковали го, заплашили го с удавяне или с обесване. „Дъжд или бесило!“ – ревели разгневените хора и размахвали юмруци под носа му.

Друг път хората търсят състраданието на боговете. Когато житото изгаря на слънцето, зулусите търсят „небесна птица“, убиват я и я хвърлят във вир. Тогава небето се разтапя от жалост по убитата птица и „я оплаква с дъжд от сълзи, оплаква като на погребение“. Понякога жените на зулусите заравят децата си до шията в земята, а после се отдръпват настрана и дълго вият по най-ужасен начин. Предполага се, че небето ще се разтопи от жалост при тази гледка. После жените изравят децата, сигурни, че скоро ще последва дъжд. Казват, че така призовавали „бог там горе“ и го молили да изпрати дъжд. Ако завали, те заявяват, че „Усондо вали“. При суша гуанчите на о. Тенерифе отвеждали овцете на свещена земя и отделяли агнетата от майките им, та жалното им блее не да разчувствува божие сърце. За да спрат дъжда, в Кумаси наливат горещо масло в лявото ухо на куче. Животното вие от болка, Индра чува воя му и от състрадание към животното богът спира валежа. Понякога

тораджа се опитват да призват дъжда по следния начин – слагат стеблата на определени растения във вода и им казват: „Вървете да молите за дъжд, защото докато не завали, няма отново да ви засадя, а ще ви оставя тук да мрете.“ Освен това нанизват на връв живи дъждовни охлюви, окачват ги на дърво и им казват: „Вървете и молете за дъжд, че докато не завали, няма да ви върна във водата.“ Тогава охлювите отиват и плачат пред боговете, а последните се смиляват над тях и изпращат дъжд. Но горните церемонии са по-скоро религиозни, отколкото магически, тъй като включват призив за състрадание от страна на висшите сили.

Често се е смятало, че камъните имат свойство да привличат дъжда, ако ги потопят във вода, ако ги напръскат или обработят по някакъв друг, подходящ начин. По селата на островите Самоа настанявали определен камък в храма като представител на дъждоносния бог и при суша жреците носели камъка начело на шествието и го потапяли в някой поток. Сред племето тата-чи в Нови Южен Уелс дъждоносецът отчупва парче кварцов кристал и го изплюва към небето, остатъка от кристала завива в пера от ему, натопява всичко във вода и внимателно го скрива. Магьосникът на племето керамин в Нови Южен Уелс отива при устието на някой поток, капе вода на плосък кръгъл камък, после го завива и скрива. У някои племена на Северозападна Австралия дъждоносецът отива на мястото, отредено за церемониите за викане на дъжда. Там натрупва купчина камъни или пясък, слага на върха своя магически камък и като пее своите заклинания, ходи или танцува около купчината, докато не падне от изтощение, но тогава мястото му заема неговият помощник. Пръскат камъка с вода и палят големи огънове. Докато се изпълнява мистичната церемония, обикновен човек не бива да доближава священото място. Когато сулките от Нова Британия искат да си осигурят дъжд, почернят камъни с пепел от определени плодове и ги слагат на слънце, потапят във вода шепа вейки и пеейки заклинанието, ги затискат с камък. След такава „операция“ дъждът няма как да не завали. В Минипур, на висок хълм източно от столицата има камък, който народното въображение наподобява на чадър. Когато е необходим дъжд, раджата вади вода от изворчето под него и го пръска. В Сагами, Япония, има камък, който привлича дъжда винаги, когато върху му се излее вода. Когато централноафриканското племе вакондйо има нужда от дъжд, изпращат за вавамба, които живеят в полите на покритите със сняг планини и са щастливи притежатели на „дъждовен камък“. Срещу съответно заплащане вавамба измиват скъпоценния камък, намазват го с масло

и го поставят в гърне с вода. Тогава дъждът няма да закъснее. В безплодните пустини на Аризона и Ню Мексико апачите се опитвали да повикат дъжда, като косели вода от определен извор и я изливали на определено място – високо на една скала. Те вярвали, че скоро след това облаци ще се съберат и ще завали.

Но подобни обичаи не са присъщи само за затъntenите части на Африка и Азия или за палещите пустини на Австралия и Новия свят. Те се изпълняват в прохладата и под сивото небе на Европа. В „дивите гори на Броселианд“, където, ако се вярва на легендата, магьосникът Мерлин все още спи магическия си сън в сянката на глога, има извор, наречен Барантон, който се ползува с романтична слава. Там отивали селяните, когато имали нужда от дъжд. Те гребвали малко вода в чаша и я плисвали върху плоча близо до извора. На Сноудън има самотно малко планинско езерце, наречено Дюлин или Черното езеро, което лежи в „мрачен самотен дол, заобиколен от високи и опасни скали“. Надолу към езерото водят поредица от стъпала и ако човек стъпва по камъните и пръска вода, така че да намокри най-отдалечения камък, наречен Червения олтар, „може само по случайност да не завали дъжд до мръкване, даже и в горещо време“. Вероятно в тези случаи, както на Самоа, смятат камъка за нещо повече или по-малко божествено. Това личи от ритуала, който понякога изпълняват, за да дойде дъжд – потапянето на кръст в извора Барантон – един очевидно християнски вариант на стария езически обичай да се плиска вода върху камък. На различни места във Франция съществува, или доскоро съществуваше обичай, като средство за предизвикване на дъжд да потапят статуя на светец във вода. Близо до стария манастир Комани например има извор на св. Жерве, където жителите от околността отиват, за да си осигурят дъжд или хубаво време, в зависимост от какво се нуждаят посевиите. По време на голяма суша те хвърлят в извора древна каменна статуя на светеца, иначе тя стои в нещо подобно на ниша, от която блика изворът. При Колобриер и Карпентра се извършва същата церемония с образите на св. Пон и св. Жан. В няколко села на Навара молитвите за дъжд се отправят към св. Петър и за да бъдат по-убедителни, селяните правели шествие със статуята на светеца – отивали на реката, три пъти го канели да премисли своето решение и да задоволи молитвите им, и ако продължавал да упорствува, го хвърляли във водата въпреки протестите на духовниците, които умолявали и обяснявали, че най-обикновен поклон или молитва пред статуята биха дали същия резултат и в молбите им имало колкото набожност, толкова и истина. След това до двадесет и четири часа дъждът трябвало

на всяка цена да завали. Католическите страни нямат монопол да призовават валежи, като потапят статуи на светци във вода. Когато в Мингрелия реколтата страда от недостиг на влага, държат във вода статуята на особено тачен светец, докато не падне хубав дъжд, а в Далечния изток, когато оризът гине от суша, шаните нахисват статуите на Буда. Във всички тези случаи обичаят е вероятно в основата си индуктивна магия, но тя може да е скрита зад привидни наказания и заплахи.

Също като други народи, когато молитвите и шествията се оказвали безрезултатни, гърците и римляните се опитвали да привлекат дъжда с помощта на магия. Например, когато посеите и дърветата в Аркадия изгаряли от суша, жрецът на Зевс потапял дъбов клон в един поток на планината Ликеон. След като нарушили по този начин спокойствието ѝ, водата изпускала облак мъгла, от който на земята скоро паднал дъжд. Както видяхме, подобен начин за предизвикване на дъжд все още се използва в Халмахера, близо до Нова Гвинея. Хората от Кранон (в Тесалия) пазели в един храм бронзова колесница. Когато искали хубав дъжд, раздрусвали колесницата и дъждът започвал да вали. Вероятно разтърсването на колесницата имало за цел да наподобя гръмотевица; видяхме, че мнимата гръмотевица и светкавица са част от заклинанията за дъжд в Русия и Япония. Легендарният Салмоней, цар на Елида, уподобявал гръмотевицата, като влачел с колесницата си бронзови казани или преминавал с нея по бронзов мост, като едновременно с това хвърлял разпалени факли, за да наподобя светкавици. Той искал богохулствено да наподобя колесницата на Зевс гръмовержеца, която се търкала по небесния свод. Нещо повече, той заявявал, че в същност е Зевс и като такъв искал да му принасят жертви. Близо до храма на Марс, извън стените на Рим, пазели някакъв камък, известен като *lapis manalis*²¹. По време на суша завличали камъка в Рим и предполагали, че това ще накара дъжда веднага да завали.

3. Магията управлява Слънцето

Тъй както магьосникът смята, че може да направи да завали дъжд, той си въобразява, че може да накара Слънцето да грее, да ускори или да забави залеза му. Оджибве си представяли, че Слънцето угасва при затъмнение. Затова изстрелвали нагоре запалени стрели и се надявали, че по този начин ще запалят отново гаснещото светило. По време на

21. Капещият камък (лат.). – Бел. пр.

затъмнение сенците в Перу също пускали запалени стрели към Слънцето, но, изглежда, са го правели не толкова да запалят отново светлината, колкото да прогонят ужасния звяр, с когото смятали, че то се бори. И обратно – по време на лунно затъмнение някои племена по Ориноко заравяли пламтящи въглени в пръстта, защото, казвали те, ако луната изгасне, с нея ще изгаснат всички огънове на земята, освен онези, които са скрити от погледа ѝ. По време на слънчево затъмнение жителите на Камчатка изнасяли от колибите си огън и се молели голямото светило отново да заблести. Но молитвата, отправена към Слънцето, подсказва, че церемонията била по-скоро религиозна, отколкото магическа. От друга страна, чисто магическа била церемонията, извършвана при подобни случаи от индианците чилкот. Мъже и жени запретвали дългите си горни дрехи като при пътуване, а после, облежнати на тояги, сякаш са тежко натоварени, вървели неспирно в кръг, докато не премине затъмнението. Вероятно са си представяли, че по този начин подкрепят олюляващите се стъпки на Слънцето, което се мъкне по своя уморителен път по небето. По същия начин в Древен Египет царят, като представител на небесното светило, вървял тържествено около стените на храма, за да му помогне да измине вседневния си път, без да го прекъсва затъмнение или друго нещастие. А след есенното равноденствие древните египтяни имали празник, наречен „раждане на слънчевата тояга“. Те предполагали, че като слиза все по-ниско, неговата светлина и топлина намаляват и Слънцето има нужда от тояга, на която да се подпира.

Когато заклинател от о. Нова Каледония иска да доведе слънчево време, занася някакви растения и корали на гробищата и ги прави на пакет, като прибавя към тях два кичура коса, отрязани от живо дете от семейство на умрял човек, както и два зъба или цяла челюст от скелета на някой прадядо. После отива на планината, чийто връх улавя първите лъчи на утринното Слънце. Там, на плосък камък, поставя листа от три растения, а до тях сухо коралово разклонение и очаква пакета с муските над камъка. На следващата сутрин се връща на мястото и запалва пакета в момента, когато Слънцето изплува от морето. Докато димът се дигне нагоре, той трие камъка със сухия корал, призовава прадедите и произнася думите: „Слънце! Правя това, за да си палещо горещо и да изядеш всички облаци на небето.“ Същата церемония се повтаря и на залез. Жителите на о. Нова Каледония си осигуряват сухо време с помощта на подобен на диск камък, с дупка по средата. В момента, когато изгрее Слънцето, заклинателят, който държи в ръка камъка, прекарва назад-напред запалена главня през дупката и произнася думите: „Запалвам

Слънцето да изяде облаците и да изсуши земята ни, та нищо да не роди.“ Островитяните от Банковите острови си осигуряват слънчево време с помощта на слънчев макет. Те вземат съвсем кръгъл камък, наречен „ват лоа“ или „слънчев камък“, намотават около му червен ширит и за лъчи набучват пера от бухал, а през това време пеят на тих глас съответно заклинание. После окачват камъка на високо дърво, банан или касуарина – тяхното свещено място.

Според брахманите жертвоприношенията, които правят сутрин, карали Слънцето да се покаже. Те твърдят, че „ако не направим жертвоприношението, то положително няма да изгрее“. Древните мексиканци смятали Слънцето за източник на всяка жизнена сила и затова го нарекли Ипалнемогуани – „онзи, от когото хората живеят“. Но щом дарявало на света живот, то също трябвало да получава от него живот. И тъй като сърцето е седалище и символ на живота, на Слънцето принасяли в жертва кървящи човешки и животински сърца, за да поддържат енергията му и да му дават възможност да изминава пътя си по небето. Затова жертвоприношенията на Слънцето, които правели мексиканците, били по-скоро магически, отколкото религиозни, предназначени не толкова да му направят удоволствие и да спечелят благоволението му, колкото физически да подновят силите му – топлината, светлината и движението му. Непрекъснатата нужда от човешки жертви за поддържане на слънчевия огън задоволявали с ежегодни войни със съседните племена – оттам водели тълни пленници, за да ги принасят в жертва на олтара. Така непрекъснатите войни на мексиканците и тяхната жестока система на човешки жертвоприношения, най-чудовищната, позната досега, произликала до голяма степен от погрешната им теория за Слънчевата система. Няма по-впечатляващ пример за катастрофалните последици, които могат да се получат на практика, от чисто умозрителна грешка. Древните гърци вярвали, че Слънцето се носи на колесница по небето и затова жителите на о. Родос, които се прекланяли пред Слънцето като тяхно главно божество, всяка година му посвещавали колесница и четири коня и ги хвърляли в морето, за да може да ги използва. Те несъмнено са си представляли, че след една година служба предишните коне и колесницата вече не вършат работа. Вероятно поради същата причина царете-идолопоклонници на Юдея посвещавали на Слънцето колесници и коне, а спартанците, персите и масагетите му принасяли в жертва коне. Спартанците извършвали жертвоприношенията на върха на Тайгет, красивата верига, зад която виждали всяка нощ Слънцето да се скрива. За обитателите на долината на Спарта било толкова естествено да го правят

там, колкото за островитяните от Родос да хвърлят колесницата и конете в морето, в което Слънцето сякаш потъвало вечер. Така че било то наврѣх планината или в морето, за уморения бог имало готови бодри коне тогава, когато ще са му най-добре дошли – в края на дневното му пътуване.

Някои хора смятали, че могат да запалят Слънцето или да го изпроводят на път, а други си въобразявали, че могат да го забавят или спрат. На две срещуположни височини в перуанските Анди има разрушени кули. На стените им закрепвали железни куки, на които опъвали от едната до другата мрежа. Мрежата трябвало да улови Слънцето. Широко разпространени са приказките за хората, които улавяли небесното светило в примка. Когато през есента Слънцето отива на юг и слиза все по-надолу на арктическото небе, ескимосите от Иглулик играят на „котешка люлка“, за да го уловят в плетеницата от конци и да му попречат да излезне. И обратно, когато през пролетта то се придвижва на север, за да ускорят връщането му, играят игра с чаша и топка. Ако австралийски абориген иска да го спре да не залезе, докато се върне у дома, поставя чим в чатала на дърво, точно с лице към залязващото Слънце А за да го накарат да излезе по-скоро, австралийците хвърлят нагоре пясък и духат с уста към Слънцето, може би да издухат маещото се светило на запад и да го погребат в пясъка, където то сякаш потъва нощем.

Ако някои хора са си въобразявали, че могат да накарат Слънцето да побърза, други пък смятали, че могат да подтикнат маещата се Луна. При туземците от Нова Гвинея месеците са лунни. Виждали са ги да хвърлят камъни и копия по Луната, за да ускорят движението ѝ, та приятелите им, които работят на тютюнева плантация далеч от дома в продължение на дванадесет месеца, да се върнат по-бързо. Малайците смятат, че яркото сияние на залез може да предизвика у слаб човек треска. Затова се опитват да изгасят сиянието, като плюят вода и хвърлят пепел по него. Индианците шусуоп вярват, че могат да предизвикат студено време, като горят ударено от гръм дърво. Това поверие може да се основава на друго, според което в тяхната страна след гръмотевична буря настъпва студ. Затова напролет, когато индианците пътуват по височините, покрити със сняг, изгарят трески от такова дърво, та кората на снега да не се топи.

4. Магията управлява вятъра

Освен всичко друго примитивният човек смята, че може да накара вятъра да задуха или да утихне. Когато денят е горещ и якутът има да измине дълъг път, взема намерен в животно или риба камък, навива около му няколко пъти конски косъм и го връзва за пръчка. После размахва пръчката и произнася заклинание. Скоро ще задуха хладен ветрец. За да осигури хладен вятър за девет дни, ще трябва първо да потопа камъка в кръвта на птица или животно, сетне да го покаже на Слънцето, а шаманът да се завърти три пъти обратно на светилото. Ако хотентот иска вятърът да стихне, той вади една от най-тежките си кожи и я окачва на края на прът, като вярва, че докато се мъчи да духа кожата, вятърът ще загуби силата си и волю-неволю ще стихне. За да укротят вятъра, вълшебниците от Огнена земя хвърлят срещу му раковини. Туземците от о. Бибели, край бреговете на Нова Гвинея, се славят с това, че могат, като духат с уста, да накарат да задуха вятър. При буря хората от народността богаджим казват: „Билибилите пак са започнали да духат.“ Друго средство да накараш вятъра да задуха, практикувано в Нова Гвинея, е да чукаш с пръчка по „ветровит камък“, но леко, защото ако удриш силно, ще дойде ураган. По същия начин предизвиквали вятър и вещиците в Шотландия. Те потапяли парцал във вода и го удряли три пъти о камък, като произнасяли:

Блъскам парцала в ей този камък,
на дявола с името вятър ще викна
и докато не пожелае, той няма да стихне.

В Гренландия вярват, че докато ражда и известно време след това, жената е способна да предизвика буря. Необходимо е само да излезе навън, да поеме въздух и като се прибере, да го издуха. В древността в Коринт живяло семейство, което имало славата, че може да укроти бушувания вятър. Не се знае по какъв начин членовете на това семейство упражнявали полезната си функция, но тя вероятно им е печелела нещо по-солидно от чистата слава, тъй като населението на полуострова си вадело прехраната от морето. Дори в християнски времена, при управлението на Константин, в Константинопол убили някой си Сопатер, обвинен, че обвързвал ветровете с магия, защото се случило корабите със зърно от Египет и Сирия да се задържат далеч поради безветрие или насрещни ветрове и гладната византийска папlach била разярена.

Финските шамани продавали вятър на задържаните от буря мореплаватели. Вятърът бил вързан в три възела, ако отвържели и първия възел, задухвал умерен вятър, ако отвържели втория – излизала буря, а от третия – ураган. Нещо повече, естонците, чиято страна е отделена от Финландия с тясна ивица вода, все още вярват в, магическата сила на своите северни съседи. Простите естонски селяни отдават на машинациите на финските шамани и вещици силните ветрове, които духат пролетно време от север и североизток и носят със себе си треска и ревматични възпаления. С особен ужас гледат те на три дни през пролетта, които наричат кръстни дни, защото единият от тях се пада на Възнесение. През тези дни хората от околностите на Фелин се боят да излизат навън, да не би жестоките ветрове, които идват от Лапландия, да ги повалят мъртви. В естонска народна песен се казва:

Кръстни ветрове, шурмуващи, бързи,
тежко удрят крилата ви плющящи!
Финландски шамани са яхнали ветровете
и носят насам скръб и беда!

Говори се също, че моряците, които се борят срещу вятъра във Финския залив, виждат как зад тях изниква непознат платноход, който малко по малко ги настига. Той идва като облак от брезент, разпънал всички допълнителни платна право срещу вятъра, проправя си път през разпространените вълни, изхвърля с кила си огромни струи вода, всяко платно е надут до пръсване, всяко въже – опънато до скъсване. Тогава моряците знаят, че той идва от Финландия.

Изкуството да се връзва вятъра в три възела – така че колкото повече възли се развързват, толкова по-силно да започва да духа той – приписват на шаманите от Лапландия и на вещиците от островите Шетлънд, Луис и Мен. Шетлъндските моряци все още си купуват ветрове във вид на вързани на възел кърпички или върви от стари жени, които си приписват способността да управляват бурите. Говори се, че и досега в Лъруик някои старици си изкарват прехраната от продажба на вятър. Одисей получил ветровете в кожена торба от Еол, бога на ветровете. Племето мотумоту от Нова Гвинея смята, че ветровете изпраща един магьосник от Ой – за всеки вятър той има по един бамбук, който отваря, когато пожелае. На върха на хребета Агу в Того, Западна Африка, има фетиш на име Багба, който управлявал вятъра и дъжда. Казват, че неговият жрец пази ветровете затворени в големи делви.

Често на бурните ветрове гледат като на зли същества, които могат да бъдат сплашени, прогонени или убити. Когато ветровете и лошото време продължат дълго и храната свършва, ескимосите от централните райони на Канада се опитват да направят магия на бурята, като правят от водорасли, дълъг камшик и въоръжени с него отиват на брега и удрят по посока на вятъра, като крещат: „Таба!“ (стига вече). Веднъж, когато северозападните ветрове задържали дълго време леда по брега и храната започнала да свършва, ескимосите изпълнили церемония, за да настъпи затишие. Запалили на брега огън, събрали се около него и занареждали. До огъня се приближил старец и с галъовен глас поканил демона на вятъра да се пхне под огъня, да се стопли. Когато сметнали, че вече е пристигнал, старецът изсипал върху пламъците съд с вода, събрана от всички присъстващи мъже, и в същото време към мястото на огъня полетял облак стрели. Те смятали, че демонът няма да остане там, където са се отнесли така лошо с него. За да подсилят ефекта, стреляли с пушка по всички посоки и поканили капитана на един европейски кораб да стреля срещу вятъра с оръдие. На 21 февруари 1883 г. ескимосите от Понт Бароу, Аляска, изпълнили подобна церемония с намерение да убият духа на вятъра. С тояги и ножове, които размахвали насам-натам, жените прогонвали демона от къщите си, докато мъжете, събрани около огъня, го застреляли с пушките си и го смазали с тежък камък в момента, когато парата се вдигнала като облак от димящите въглени, върху които излели ведро с вода.

Индианците ленгуа от Гран Чако приписват появата на преминаващите от там вихрушки на дух и хвърлят по него тояги, за да го прогонят. Когато вятърът помете колибите им, индианците паягуа, в Южна Америка, грабват главни и тичат срещу вятъра, заплашват го с тях, а други блъскат с юмруци въздуха, за да изплашат бурята. Когато индианците гуайкири са заплашени от силна буря, мъжете грабват оръжие, а жените и децата крещат колкото им глас държи, за да сплашат демона. По време на буря видели обитателите на едно село батаки в Суматра да се втурват навън от къщи, въоръжени със саби и копия. Раджата застанал начело и с викове и крясъци те секли невидимия враг. Забелязали стара жена, която била особено активна в защитата на дома си и сечала енергично наляво и надясно с дългата си сабя. При силна гръмотевична буря са виждали каяните от Борнео да вадят застрашително сабите си наполовина от ножниците, за да изплашат демоните на бурята. Австралийските аборигени смятат, че огромните стълбове червен пясък, които се носят бързо из пустинята, са минаващи духове. Веднъж един

атлетичен абориген хукнал след такава движеща се колона, за да я бие с бумерангите си. Няколко часа, върнал се много изморен и заявил, че убил Кучии (демона), но Кучии е изръмжал срещу му и той трябвало да умре. Разказват за бедуините от Източна Африка, че „не се случва вихрушка да пресече пътя им, без дузина мъже да се втурнат да я преследват с извадени кинжали, да ги забиват в центъра на колоната от прах, за да прогонят злия дух, който според тях е яхнал вихрушката“.

В светлината на тези примери съвсем правдоподобно звучи една разказана от Херодот история, която съвременните критици смятат за легенда. Той разказва, без обаче да гарантира, че това е вярно, как веднъж в страната на псилите (сегашен Триполи) вятърът, който духал от Сахара, пресушил резервоарите за вода. Тогава хората се събрали на съвет и тръгнали вкупом да водят война с южния вятър. Но когато навлезли в пустинята, самумът се втурнал срещу им и ги затрупал всичките. Това спокойно може да е разказ на човек, който ги е видял да изчезват в боен строй, с барабани и цимбали, в червения облак от бушуващ пясък.

ГЛАВА VI

Магьосници-царе

Приведените примери доказват, че в много страни и у много народности магията е имала претенциите да управлява великите сили на природата за доброто на човека. В такъв случай практикуващите това изкуство по необходимост са били важни и влиятелни личности във всяко общество, повярвало в техните неправдоподобни твърдения. И никак не е изненадващо, че благодарение на славата, на която се радват, и на страхопочитанието, което вдъхват, някои от тях се издигат до най-високото положение на власт над своите доверчиви събратя. И наистина, магьосниците, изглежда, често са се превръщали във вождове и царе.

Да започнем с най-низшата човешка група, за която притежаваме сравнително пълна и точна информация – австралийските аборигени. Те не се управляват от вождове и царе. Доколкото може да се говори за политическо устройство на техните племена, то е демокрация или по-скоро олигархия на стари и влиятелни мъже, които се събират на съвет и вземат решения по всички важни въпроси, като по-младите мъже практически са изключени от тази дейност. Техният съвет съответствува на появилия се по-късно сенат. Ако трябва да изкодем термин за такова управление на старейшините, бихме могли да го наречем геронтокрация. Старейшините на австралийските аборигени, които се събират на съвет и по този начин управляват делата на племето, обикновено са старейшините на съответните тотемни кланове. Но в Централна Австралия, където пустинният характер на страната и почти пълната изолация от чужди влияния са забавили напредъка и общо взето са запазили туземците в най-примитивното им състояние, старейшините на различните тотемни кланове са натоварени с важната задача да изпълняват магически церемонии за умножаване на тотемите. А тъй като най-често тотемите са животни или растения, употребявани за храна, следва, че всички очакват повечето от тези старейшини да снабдяват хората с храна посредством магии. Те трябва да направят така, че да завали дъжд или пък с друго да услужат на общината. Накратко казано, сред племената от Централна Австралия старейшините на клановете са обществени магьосници. Тяхната най-важна функция е да се грижат за свещения склад, обикновено пукнатина в скалите или дупка в земята, където се пазят свещените камъни и тояги (чиринга), с които по някакъв начин са свързани душите

на всички живи и мъртви хора. Така независимо от своите, да ги наречем, обществени задължения, като например да налагат наказания за нарушаване обичаите на племето, основните им функции са обредни или магически.

Минавайки от Австралия на Нова Гвинея, установяваме, че макар местните жители да стоят на далеч по-високо културно равнище от австралийските аборигени, в основата си общественото устройство при тях е също демократично или олигархическо и институцията на вожда е все още в зародиш. Сър Уилям Макгрегър например съобщава, че в Британска Нова Гвинея още не се е появил достатъчно умен, достатъчно храбър и достатъчно силен човек, който да се превърне в деспот даже и на отделен район. „Най-близко, макар и все още далеч от това положение, заемат хората, станали прочути вълшебници, но това единствено им дава възможност в известна степен да шантажират събратята си.“

Местните жители свързват произхода на меланезийските вождове с вярването, че имат връзка с могъщи духове и разполагат със свръхестествена власт над тях и техните способности. Ако някой вожд наложи данък, всеки плаща, защото се страхува от неговата власт над духовете и твърдо вярва, че той може да донесе беда или болест на онзи, който му се противопоставя. Когато повече от поданиците му престанат да вярват, че има влияние над духовете, властта да налага данъци е разклатена. Доктор Джордж Браун разказва как в Нова Британия „винаги са очаквали от властващия вожд да упражнява жречески функции, т.е. той си приписва постоянна връзка с табараните (духовете) и използвайки влиянието си пред тях, има възможност да повика дъждовно или слънчево време, добри ветрове или лоши, болест или здраве, успех или поражение във война и изобщо да осигури всяко благо или проклятие, за което молителят е готов да плати подходяща цена“.

Издигайки се още по-горе в културната стълбца, идваме до Африка, където напълно са развити и двете институции – на вождовете и на царете. И тук данните за еволюцията на магьосника и най-вече на дъждоносеца във вожд, са сравнително изобилни. Така например сред вამбугве, племе от народността банту в Източна Африка, първоначалната форма на управление била семейната република, но огромната власт на магьосниците, предавана по наследство, скоро ги издигнала до положението на дребни владетели или вождове. През 1894 г. от тримата живи вождове в страната двама всявали голям страх като магьосници и богатството им, под формата на добитък, било придобито почти изцяло от дарове, в замяна на услугите, които извършвали в това си качество.

Изкуството им се свеждало преди всичко до осигуряване на валежи. Вождовете на вататури, друго източноафриканско племе, били само магьосници, лишени от каквато и да е пряка политическа власт. А както се твърди, при племената вагого, пак в Източна Африка, главната сила на вождовете произтича от тяхното изкуство да предизвикват валежи. Ако даден вожд не може да извика дъжда, трябва да го осигури с помощта на друг, който може.

У племената по Горен Нил заклинателите са обикновено вождове. Тяхната власт почива преди всичко на предполагаемата им способност да предизвикват дъжд, защото „дъждът е едничкото нещо, което има някакво значение за хората от тези райони, тъй като не дойде ли навреме, това означава неописуеми страдания за всички. Затова няма нищо странно, че по-хитрите си приписват способността да го предизвикват и веднъж спечелили си такава слава, се възползват от лековерието на по-елементарните си събратя“. Така че „повечето вождове на тези племена са дъждоносци и се радват на популярност, съответстваща на способността им да даряват своите поданици с дъжд в съответния сезон... Селата на вождовете-дъждоносци винаги се изграждат по склоновете на доста високи възвишения, защото несъмнено те знаят, че възвишенията привличат облаците и затова могат да са сравнително сигурни в прогнозите си за времето“. Всеки от тези дъждоносци има по няколко дъждовни камъка: кварцови кристали, авертурин и аметист, които пази в гърне. Когато иска да предизвика дъжд, той потапя камъните във вода и като взема в ръка разцепена на върха тояга с обелена кора, маха и подканя облаците да идват или ги отпъжда по пътя им, като непрекъснато мърмори заклинания. Или пък слага вода и черва на овца или коза във вдлъбнат камък, а после пръска оттам капки към небето. Макар да забогатяла, като упражнява предполагаемите си магически способности, той често, а може би и винаги умира от насилствена смърт, защото при суша разгневените хора се събират и го убиват, убедени, че той спира дъжда да не завали. И все пак властта е обикновено наследствена и минава от баща на син. Сред племената, които вярват в тези заклинания и спазват такива обичаи, са латука, бари, лалуба и лакояя.

И пак в Централна Африка племето ланду, което населява областта западно от езерото Алберт, твърдо вярва, че някои хора имат способността да предизвикват дъжд. Сред тях дъждоносецът е вожд или неминуемо става вожд. Племето баньоро също изпитва голямо уважение към онези, които даряват дъжд, и ги отрупва с много подаръци. Цар е най-големият дъждоносен, който има абсолютна и неограничена власт над

дъжда, но той може да делегира властта си на други, така че облагите да се разпределят, а водата от небето да се излее навсякъде из царството му.

В Западна, също както в Източна и Централна Африка, се натъкваме на същото съчетание на функциите на вожд и магьосник. При племето фан например, между вожда и заклинателя не съществува строго деление. Вождът е също заклинател, а дори и ковач, защото фаните смятат ковашкото изкуство за свещено и с него не може да се занимава друг освен вождът.

Що се отнася до връзката между длъжностите на вожд и дъждоносен в Южна Африка, добре осведомен източник отбелязва: „В стари времена вожд бил великият дъждоносен на племето. Някои вождове не допускали друг да се съревновава с тях, да не би постигналият успех дъждоносен да бъде избран за вожд.“ Има и друга причина – това е, че веднъж спечелил голяма слава, дъждоносецът положително щял да стане богат, а един вожд очевидно не би допуснал някой друг да стане прекалено богат. Дъждоносецът упражнява голяма власт над народа и затова е много важно тази функция да остава свързана с царското семейство. Преданията винаги свързват източника на славата на древни вождове и герои със способността им да викат дъжда и е вероятно, дори много вероятно, в това да се корени институцията на вождовете. Човекът, който довежда дъжда, естествено става вожд. По същия начин Шака (прочут зулуски деспот – бел. авт.) заявявал, че е единственият гадател в страната, защото ако допуснел съперници, животът му щял да е в опасност. Пишейки за Южна Африка, д-р Мофат също казва, че „дъждоносецът е, по преценка на хората, съвсем не маловажна личност, чието влияние върху съзнанието е по-голямо от това на царя, който също е принуден да се подчинява на диктата на това върховно длъжностно лице“.

Изложеното дотук сочи, че е много вероятно африканските царе да произхождат в повечето случаи от обществени магьосници и особено от дъждоносни. Може да се предполага, че необузданият страх, вдъхван от магьосника и богатството, натрупано от него при упражняването на професията, са допринасяли за по-нататъшното му издигане. Но ако кариерата на магьосник и особено на дъждоносец предлага големи облаги на успешно практикуващия това изкуство, от друга страна, тя е изпълнена с капани, в които може да попадне по-неопитният или лишеният от късмет изпълнител. Положението на обществен заклинател е наистина много несигурно, защото след, като хората твърдо вярват, че той има власт да накара дъжда да вали, слънцето да грее и земята да ражда

плодове, те естествено отдават сушата и лошата реколта на престъпната му небрежност или на чист инат и го наказват по съответен начин. Затова в Африка често са прогонвали или убивали вожда, който не е успял да осигури дъжд. В някои части на Западна Африка например, когато молитвите и даровете за царя не осигуряват дъжд, неговите поданици го връзват и го замъкват на гроба на прадедите му да измоли от тях необходимия дъжд. Банжарите от Западна Африка приписват на своя цар способността да осигурява дъжд или хубаво време. Докато времето е хубаво, го отрупват с дарове – зърно и добитък. Но ако някое продължително засушаване заплашва да провали реколтата, го ругаят и бият, докато времето не се промени. Когато реколтата се провали или крайбрежните вълни са прежалено силни и не позволяват да се лови риба, хората от племето лоанго обвиняват своя цар в „коравосърдечие“ и го смъкват от власт. На Житния бряг върховният жрец или царят-фетиш, който носи титлата Бодио, отговаря за здравето на общността, плодородието на земята и изобилието от риба в морето и реките и ако страната страда, в която и да е от тези насоки, смъкват Бодио от поста му. В Усукума, обширен район на южния бряг на езерото Виктория, дъждът и скакалците са неделима част от управлението на султана. Освен всичко друго той трябва да знае как да вика дъжда и да прогонва скакалците. Ако той и неговият магьосник не са в състояние да се справят с тези проблеми, това поставя под заплаха самото му съществуване. В някои случаи, когато не идва така желаният от хората дъжд, просто прогонвали султана (в Утутуа, близо до Наса). На практика хората твърдят, че владетелите трябва да имат власт над природата и нейните явления. А ето какво разказват за туземците от района на Нянза: „Те са убедени, че дъждът вали само в резултат на магия и главната задача – да го накара да завали – се пада на вожда на племето. Ако дъждът не дойде навреме, всички протестират. Не един дребен цар е бил прогонван от страната си поради суша.“ Когато посевите изгарят и всички усилия на вожда на племето латука (по Горен Нил) да привлече дъжда са напразни, обикновено го нападат нощем, задигат всичко, което притежава, и го прогонват. Но често го и убиват.

На много места по света от царете се очаквало да регулират климата за доброто на своя народ и са ги наказвали, когато не успеят да го сторят. Когато храната започвала да не достига, скитите хвърляли царете си в тъмница. В Египет вината за компрометираната реколта падала върху свещените фараони, но държали отговорни за природните явления и свещените животни. Когато страната била сполетявана от

епидемии или други беди поради продължителна и жестока суша, жреците извеждали нощем животните, заплашвали ги и ако злото не намалее, ги заколвали. Някога на о. Ниуе, известен още като о. Севидж, в южната част на Тихия океан, управлявала царска династия. Но тъй като царете били също върховни жреци и от тях очаквали да накарат растенията да дават плодове, хората се гневели по време на недоимък и ги убивали, докато накрая никой не пожелал да стане цар и с това бил сложен край на монархията. Древнокитайски автори ни осведомяват, че когато в Корея имало прекалено много или прекалено малко дъжд и реколтата не узрявала, винаги падала върху царя. Едни казвали, че трябва да го свалят, а други – да го убият.

Американските индианци са направили най-голям напредък по пътя към цивилизацията по време на монархическата и теократичната власт в Мексико и Перу, но ние знаем прекалено малко за ранната история на тези страни, за да сме в състояние да кажем дали предшествениците на техните обожествявани царе са били магьосници или не. Може би следа от такъв произход може да се долови в клетвата, която полагали мексиканските крале при възкачването си на престола – че ще накарат слънцето да свети, облаците да сипят дъжд, реките да текат и земята да дава богати плодове. Наистина сред коренното население на Америка заклинателят или знахарят, заобиколен от ореол на тайнственост и атмосфера на страхопочитание, бил личност с голямо влияние и значение и у много племена можел съвсем лесно да се превърне във вожд или цар, макар на пръв поглед да не съществуват доказателства за подобно развитие. Катлин например ни разказва, че в Северна Америка шаманите „са ценени като сановници на племето и цялата община им оказвала най-голяма почит не само поради опитността им в тяхната *materia medica*, но особено за опитността им в магията и тайнствата, с които в голяма степен се занимават... У всички племена шаманите са и магьосници, заклинатели, гадатели и, бих могъл да кажа, върховни жреци, доколкото те надзирават и изпълняват всички религиозни церемонии; на тях гледат като на оракули на народа. На всички съвещания, по време на война и на мир, те седят наред с вождовете, с тях се съветват винаги преди да предприемат някаква стъпка, която засяга общността и се отнасят с голяма почит и преклонение към мнението им.“ И в Калифорния „шаманът е бил и все още е може би най-важната личност сред племето майду. В отсъствието на някаква определена система на управление думата на шамана има голяма тежест, на него се гледа с голямо страхопочитание и по правило на него се подчиняват много повече, отколкото на

вожда.“

И в Южна Америка магьосниците или знахарите, изглежда, са били на път да станат вождове или царе. Един от най-ранните заселници по бреговете на Бразилия, французинът Андре Теве, съобщава как тези паже (знахари) са на такава почит и преклонение сред индианците, че ги обожават, или по-скоро идолизират. Можете да видите как при тях идват обикновени хора, хвърлят се в краката им и се молят, като казват: „Направи така, че да не съм болен, да не умра, нито аз, нито децата ми“, и други подобни желания. А той отвръща: „Ти няма да умреш, ти няма да си болен“, и други подобни обещания. Но понякога, когато се случи тези паже да не кажат истината и стане обратното на онова, което са предсказали, хората не изпитват никакво колебание да ги убият като недостойни за титлата и ранга на паже. При индианците ленгуа от Гран Чако всеки род има свой касик, т.е. вожд, който има малко власт. По силата на поста си той трябва да прави много подаръци, затова рядко забогатява и е обикновено по-одърпан от поданиците си. „Магьосникът е на практика човекът, който обладава най-голяма власт и е свикнал да получава, а не да дава подаръци.“ Дълг на магьосника е да носи нещастие и беди на враговете на племето си и да пази своите от вражеска магия. За тези услуги му плащат добре и чрез тях той постига голямо влияние и власт.

Навсякъде в Малая гледат на раджата, т.е. царя, със суеверно благоговение като притежател на свръхестествени сили и имаме основание да смятаме, че и той, подобно на толкова много африкански вождове, произхожда от обикновен магьосник. Понастоящем малайците твърдо вярват, че раджата упражнява лично влияние върху природните процеси като плодородието на посевите и на овошките. Същата плодородна дарба приписват, макар и в по-малка степен, на неговите пълномощници, а дори и на онези европейци, които случайно са натоварени с управлението на областта. Така в Селангор, една от областите на Малайския полуостров, често отдават успеха или провала на оризовата реколта на смяната на областните управители. Хората от народността туратеуа в Южен Целебес твърдят, че доброто състояние на ориза зависи от поведението на техните князе и лошото управление, или както те го разбират, управление, което не се придържа към древните обичаи, проваля реколтата.

Даяките от Саравак вярвали, че прочутият владетел-англичанин раджа Брук имал някаква магическа дарба, която, правилно насочена, прави оризовата реколта богата. Затова посетял ли някое племе, му носели семето, което имали намерение да засеят на следващата година, и той го

оплождал, като размахвал над него огърлиците на жените, потопени предварително в специална смес. А когато влезел в някое село, жените измивали краката му отначало с вода, а после с мляко от млади кокосови орехи и накрая отново с вода, като запазвали всичката вода, която се е докоснала до него, и я разпределяли по нивите си, вярвайки, че по този начин си осигуряват богата реколта. Най-отдалечените племена, които не можел да посети, му изпращали малко парче бял плат и малко злато или сребро и след като тези предмети поемели от неговите размножителни свойства, ги заравяли на нивите си и с увереност очаквали голямо плодородие. Веднъж, когато някакъв европейец забелязал, че оризовите посеви на племето самбан са слаби, вождът веднага му отговорил, че иначе не би могло и да бъде, тъй като раджа Брук никога не ги посещавал и го помолил да убеди г. Брук да посети тяхното племе и да премахне безплодието на земята им.

По всичко личи, че вярата в магическите и свръхестествени способности на царете, по силата на които те могат да оплождат земята и да даряват поданиците си с други облаги, се е споделяла от прадедите на всички арийски народности от Индия до Ирландия и е оставила ясни следи на Английския остров до най-модерни времена. В древната индуска книга, наречена „Законите на Ману“, например резултатите от добро царско управление се описват по следния начин: „В онази страна, където царят не отнема имота на смъртните грешници, хората се раждат навреме и дълго живеят. И посевите на стопанина избуяват – всичко, което е засял, и децата не умират, нито пък се ражда уродливо поколение.“ В Омирова Гърция за царете и вождовете се говорело сякаш са божества и къщите им били божествени, а колесниците – свещени. Вярвали, че управлението на добър цар кара черната земя да дава жито и ечемик, дърветата да са отрупани с плодове, стадата да се множат и морето да дава риба. Когато през Средните векове датският крал Валдемар I пътувал из Германия, майките му носели новородените, като смятали, че след царственото докосване децата ще растат по-здрави, а стопаните му носели семето си за посев и го молели да го хвърли вместо тях. Древните ирландци вярвали, че когато кралете им спазват обичаите на прадедите си, времето ще бъде меко, реколтата – богата, водите пълни с риба, а овошките ще трябва да се подпират, толкова ще натежат от плод. В един канон, приписван на св. Патрик, се изреждат добрините, които съпътствуват управлението на справедлив крал – „хубаво време, спокойно море, обилни реколти и натежали от плод дървета“. От друга страна, оскъдицата, безплодието на нивите, болестите по дърветата и недостигът на

зърно се смятали за безпогрешни доказателства, че властващият е лош.

Може би последният остатък от подобни суеверия, свързани с английските крале, било поверието, че могат да лекуват с докосването си скрофули. Съответно на това болестта била известна като „кралско зло“. Кралица Елизабет често упражнявала тази своя чудотворна лечебна способност. На Еньовден през 1633 г. Чарлз I излекувал с един замах сто пациенти в кралския параклис в Холируд. Но, изглежда, тази практика е достигнала връхната си точка при сина на Чарлз II. Разказват, че през управлението си Чарлз II докоснал близо сто хиляди души, болни от скрофули. Блъсканицата да се доближат до него била страхотна. Един път около шест или седем от дошлите да се излекуват били премазани до смърт. Трезвият Уилям III презрително отказвал да се занимава с такива фокуси и когато обикновената неприятна тълпа обсаждала двореца му, заповядвал да връщат хората с милостиня. При единствения случай, когато го склонили да докосне пациент, той му рекъл: „Бог да ти дава по-добро здраве и повече здрав разум.“ Но както може да се предполага, тази практика била продължена от глуповатия Джеймс II и от не по-малко глуповатата му дъщеря – кралица Ана.

Френските крале също претендирали, че притежават способността да лекуват с докосване; били я наследили от Хлодвиг или от св. Луи, докато английските крале са я наследили от Едуард Изповедника. По същия начин вождовете на местното население на о. Тонга лекували скрофули и втвърдяване на черния дроб, като докосвали болните с краката си, и лечението било чисто хомеопатично, защото както болестта, така и лечението й отдавали на контакта с царската особа или с нещо, което й принадлежи.

Струва ми се, при това положение оправдано може да заключим, че на много места по света царят е пряк приемник на едновременните магьосници или заклинатели. Защото веднъж след като в обществото се обособила специална категория заклинатели и то им поверило задачи, от които вярвало, че зависи общото благо и сигурност, тези хора постепенно се издигнали до богатство и власт, а техните водачи разцъфнали като свещени царе. Но голямата социална революция, започнала с демокрация и завършила с деспотизъм, е придружена от интелектуална революция, която засяга схващането за монархическата институция и за нейните функции. Затова с течение на времето магическата заблуда става все по-очевидна за по-проницателните умове и постепенно се заменя с религия. С други думи, магьосникът отстъпва мястото си на жреца, а

той, като се отказва от опитите да контролира пряко природните процеси за доброто на човека, се стреми да постигне същата цел по косвен път и умолява боговете да направят вместо него онова, което той повече не си въобразява, че може сам да направи. Така, отначало магьосник, царят постепенно замества магическите ритуали с жречески функции – молитва и жертвоприношение. И тъй като разликата между човешкото и божественото все още не е добре очертана, често се е смятало, че хората могат да постигнат божествена същност не само след смъртта си, но и приживе, по пътя на временно или постоянно въплъщаване, т.е. когато човек е изцяло обладан от велик и могъщ дух. Никой не бил облагодетелствуван повече от царете от тази вяра във възможността бог да се въплъти в човешко тяло. Теорията за въплъщението, а заедно с нея и теорията за божествената същност на царската власт, точно в този смисъл на думата, ще бъде тема на следващата глава.

ГЛАВА VII

Богове, въплътени в хора

Примерите за поверията и обичаите на първобитни хора по цял свят, описани в предишните глави, сигурно са достатъчно доказателство, че дивакът не признава онези, така очевидни за нас, граници на своята власт над природата. В общество, където всеки човек се смята надарен с повече или по-малко способности, които ние бихме определили като свръхестествени, разликата между богове и хора е очевидно неопределена или по-скоро не е съществувала. Представата за боговете като свръхчовешки същества, надарени със способности, несравними както по сила, така и по вид е човешките, е възникнала бавно в хода на историята. Примитивните хора не са разглеждали свръхестествените същества като сили, превъзхождащи много или изобщо превъзхождащи човека, защото те могли да бъдат сплашени или принудени от него да се подчинят на волята му. На този етап от развитието на човешкото съзнание светът се схваща като една велика демокрация и се предполага, че всички същества, които го обитават, били те естествени или свръхестествени, са на равна или на поносимо равна нога. Но с развитието на познанието човек започнал да схваща колко огромни са мащабите на природата и колко незначителен и слаб е той в сравнение с нея. Признанието за собствената му безпомощност обаче не води със себе си съответна вяра в безсилието на свръхестествените същества, с които въображението му запълва вселената. Тъкмо напротив, то засилва вярата му в тяхното могъщество. Защото идеята за света като система от безлични същества, които действуват в съответствие с определени и неизменни закони, все още не е просветлила или притъмнила съзнанието му. Наистина той има в себе си зародиша на тези идеи и действува в съответствие с тях не само в магическото изкуство, а до голяма степен и в ежедневието си. Но идеята си остава недоразвита и доколкото се опитва да обясни света, в който живее, човек си го представя като проява на съзнателна воля и лична дейност. Ако при това положение чувствава себе си дребен и крехък, колко огромни и могъщи трябва да са били според представата му съществата, които контролират гигантския механизъм на природата! Така с постепенното изчезване на предишното му самочувствие за равенство с боговете той губи и надеждата да насочва природните процеси независимо, със собствени сили, или с други думи, с магия, и започва да

гледа на боговете като единствени носители на свръхестествените способности, които някога е смятал, че дели с тях. Затова с развитието на познанието молитвите и жертвоприношенията започват да заемат водещо място в религиозните ритуали, а някога равноправната с тях магия постепенно отстъпва и изпада до положението на черно изкуство. Сега на нея гледат като на необосновано и безбожно посегателство срещу могъществото на боговете и затова тя среща неотстъпната съпротива на жреците, чиято слава и влияние расте или намалява заедно със славата и влиянието на техните богове. И затова, когато в един по-късен период възниква разликата между религия и суеверие, жертвоприношенията и молитвите са средствата, използвани от набожната и просветена част от обществото, докато магията е убежище за суеверните и невежите. Но когато още по-късно схващането за природните сили като волеви същества отстъпва на признаването на естествените закони, магията, основана косвено на идеята за необходима и неизменна, независима от личната воля последователност от причини и следствия, изплува отново от дълбините на неизвестността и неверието, в което е изпаднала, и като проучва причинните връзки в природата, подготвя непосредствено почвата за науката. Алхимията води до химията.

Представата за човека-бог, или за човешкото същество, надарено с божествени или свръхестествени качества, принадлежи по принцип към онзи по-ранен период от историята на религията, когато боговете и хората все още се схващат като повече или по-малко еднотипни същества и не са били разделени от непреодолимата пропаст, която се разкрива помежду им по-късно. Затова, колкото и странна да ни се струва идеята за бог, вселил се в човешко тяло, тя не е толкова изненадваща за първобитния човек, защото той вижда в човека-бог или в богочовека само по-висша степен на същите свръхестествени способности, които си приписва с най-чиста съвест. Той също не прави никаква ясна разлика между бог и могъщ вълшебник. Често неговите богове са само невидими магьосници; зад паравана на природата те правят същите заклинания и магии, които човекът-магьосник прави материално и пред очите на всички свои събратя. И тъй като според всеобщо разпространеното вярване боговете са се показвали на своите поклонници в човешки образ, за магьосника с неговите чудотворни способности не било трудно да придобие славата на въплътено божество. Така, започвайки кариерата си като най-обикновен фокусник, заклинателят или магьосникът разцъфва в напълно развито божество и цар едновременно. Само че наричайки го бог, трябва да се пазим да не влягаме в представата на дивака за божество

онези много абстрактни и сложни идеи, които свързваме с този термин. Нашите идеи по този важен проблем са плод на продължителна умствена и морална еволюция и те са дотолкова чужди на дивака, че той не е в състояние да ги разбере, дори да му ги обясняваш.

Разгорещените спорове за религията на първобитните народи е до голяма степен плод на взаимно неразбиране. Дивакът не разбира мислите на цивилизования човек, а малко цивилизовани хора са в състояние да разберат мислите на дивака. Когато дивакът използва своята дума за бог, той има наум някакъв вид същество; когато цивилизованият човек използва думата си за бог, той си представя нещо много по-различно. И ако, както обикновено става, двамата са еднакво неспособни да видят нещата от позицията на другия, от техните спорове няма да произлезе нищо освен объркване и грешки. Ако ние, цивилизованите хора, настояваме да сведем името божие до онова конкретно схващане за божествената природа, което сме си изработили, ще трябва да признаем, че дивакът изобщо няма бог. Но ако допуснем, че повечето диваци в по-висшите стадии на развитие притежават поне зачатъчна представа за някакви свръхестествени същества, които могат с право да бъдат наричани богове, но не в смисъла, който ние влагаме в думата, ще бъдем много по-близо до историческите факти. Тази първична представа е по всяка вероятност зародишът на всичко онова, от което цивилизованите хора постепенно изграждат своите възвишени идеи за божеството и ако успеем да проследим изцяло развитието на религията, може би ще установим, че веригата, която свързва нашата идея за божеството с тази на дивака, е непрекъсната.

След тези обяснения и уговорки пристъпвам към примери за богове, които според техните обожатели са се възплътели в човешки същества, било то мъже или жени. Съвсем не е задължително личностите, в които се разкрива божество, да са царе или потомци на царе. Предполагамото възплъщение може да се случи дори с хора от по-ниско потекло. В Индия например един човек-бог започнал кариерата си, като избелвал памук, а друг като син на дърводелец. И тъй като искам да илюстрирам общия принцип на обожествяване на живи хора, е други думи, вселяването на божество в човешкия образ, няма да посочвам примери само за царствени особи. В първобитното общество възплътените божества са нещо обикновено, възплъщаването може да е временно или постоянно. В първия случай възплъщаването – обикновено известно като обладаване или вдъхновяване – се разкрива по-скоро като свръхестествено познание, отколкото като свръхестествени способности. С други думи,

обикновените му прояви са по-скоро гадания и пророчества, отколкото чудеса. От друга страна, когато възплътването е не само временно, когато божественият дух се е настанил трайно в човешко тяло, от богочовека обикновено се очаква да защити престижа си, като върши чудеса. Само трябва да помним, че на този етап от развитието на човешкото съзнание чудесата не се смятат за нарушаване на естествените закони. След като няма представа за тяхното съществуване, първобитният човек не може и да помисли, че ги нарушава. За него чудото е само необикновено впечатляваща проява на) обикновена способност.

Вратата във временното възплътване или вселяването е разпространена по цял свят. Смята се, че от време на време някои хора са обладани от дух или божество. Докато трае обладаването, тяхната собствена личност временно бездейства, присъствието на духа се проявява в конвулсивен трепет и разтърсване на цялото тяло, в неовладени движения и възбуден вид, които се приписват не толкова на самия човек, а на вселил се в него дух. Всичко изречено от него в това ненормална състояние се приема като глас на настанилия се в него и говорещ през устата му бог или дух. Така например на Сандвичевите (Хавайските – бел. пр.) острови царят мълвял отговорите на оракула, скрит в изплетена от тръстика кабинка. Но по южните тихоокеански острови богът „често се вселява в жреца, който, напоен с божествена сила, престава да действа или говори по волята си, а се движи и говори сякаш е напълно под свръхестествено влияние. В това отношение има поразителна прилика между първобитните оракули на полинезийците и оракулите на прославените народи на Древна Гърция. Веднага след като богът се е вселил в жреца, последният бива обхванат от огромна възбуда и най-висока степен на явна полуда: мускулите на крайниците му са обхванати от конвулсии, тялото се изпъва, изражението става ужасно, чертите разкривени, а очите подивели и изцъклени. В такова състояние той често се търкаля по земята с пяна на уста, сякаш се измъчва под влияние на вдъхновилото го божество, и с остри писъци, бурни и често нечленоразделни звуци разкрива волята божия. Жреците, които присъствуват и са посветени в тайнството, възприемат и предават на хората направените по този начин прорицания. След като жрецът произнесе отговорите на оракула, необузданият пристъп постепенно преминава и настъпва относително успокояване. Но богът не винаги го напуска, веднага след като е направил своето съобщение. Случва се същият «таура», т.е. жрец, да остане обладан от духа или божеството още два или три дни. Че е вдъхновен, показва парче специално изработена местна тъкан, вързана на неговата ръка.

През този период действията на човека се смятат действия на бога и затова всички отдават най-голямо внимание на изражението му, на цялото му държане... Когато е «урухия» (вдъхновен от духа), жрецът се смята свещен, за бог и през този период го наричат «атуа», т.е. бог, докато през останалото време е само «таура», т.е. жрец.“

Навсякъде по света примерите на временно вдъхновение са нещо обикновено и дотолкова познато от етнографски съчинения, че едва ли има нужда от повече илюстрации на общия принцип. Все пак си струва да споменем два конкретни начина за постигане на временно вдъхновение, защото те са може би по-малко известни от останалите, а освен това ще имате случай да споменем за тях и по-късно. Един от начините да се постигне вдъхновение е да се смуче прясна кръв от принесено в жертва животно. В храма на Аполон в Аргос един път месечно нощем принасяли в жертва агне и от кръвта му вкувала жена, която трябвало да спазва обет за девственост. Получила по този начин вдъхновение от бога, тя пророкувала или гадаела. В ахейския град Егир, преди да се спусне в пещерата да пророкува, жрицата на Земята пиела прясна кръв на бик. Пак по същия начин курувикараните, каста птицеловци и просяци в Южна Индия, вярвали, че богинята Кали се вселява в жреца и той дава пророчески отговори, след като смуче кръвта, която тече от прерязаното гърло на коза. Като заколят на празник прасе у алфурите в Минахаса, Източен Целебес, жрецът се втурва бясно към него, навира си главата в трупа и пие кръв. Издърпват го насила, слагат го да седне на стол и той започва да пророкува каква ще е оризовата реколта през годината. После отново се хвърля към трупа и пие кръв, отново го слагат насила на стола и отново пророкува. Хората са убедени, че в него се вселява дух с пророчески способности.

Друг начин да се постигне временно вдъхновение, за който ще спомена тук, е използването на свещено дърво или растение. В Хиндукуш например запалват огън със съчки от свещен кедр и Дайнял, т.е. Сибила, с парче плат на главата, вдъхва от гъстия лют дим, докато я обхванат конвулсии и падне в безсъзнание на земята. Скоро обаче се надига и започва да нарежда с писклив глас, а слушателите подхващат думите ѝ. Пророчицата на Аполон дъвчела свещено лаврово дърво и я къдели с него, преди да започне да пророкува. Вакханките дъвчели бръшлян и според някои вдъхновението им се дължало на възбуждащите и опияняващи свойства на растението. За да го вдъхнови неговият бог, жрецът в Уганда пуши лула неспирно, докато се докара до бяс, а след това разпознават във високите и възбудени звуци гласа на бога, който говори

чрез него. В Мадура, остров край северния бряг на Ява, всеки дух си има определен медиум, и това е по-често жена, отколкото мъж. Като се подготвя да приеме духа в себе си, тя седи с глава, надвесена над кадилницата, и вдъхва дима на тамян. Постепенно изпада в някакъв транс, придружен с писъци, гримаси и силни спазми. Тогава смятат, че духът се е вселил в нея и като се поуспокои, думите ѝ приемат за оракулски, тъй като са изявления на вселилия се дух, докато нейната собствена душа временно отсъства.

Хората смятат, че получила временно вдъхновение личност придобива не само божествено познание, но също поне от време на време и божествена сила. Когато в Камбоджа избухне епидемия, жителите на няколко села се събират и се отправят с оркестър начело да търсят човека, когото местният бог е избрал за свое временно селение. Открит ли го, отвеждат го при олтара на бога, където става тайнството на възплътяването. Тогава човекът става обект на обожание от своите събратя и те го умоляват да предпази селото от чумата. На някаква статуя на Аполон, която стояла в свещена пещера при Хила, близо до Магнезия, приписвали свръхчовешка сила. Светите хора, вдъхновени от нея, скачали в пропасти, изтръгвали из корен огромни дървета и ги носели на гръб по най-тесни и стръмни дефилета. Подвижите на изпадналите във вдъхновени дървиши попадат в същата категория.

Дотук видяхме, че като не може да разпознае границите на своите възможности да управлява природата, дивакът приписва на себе си или на всички хора известни способности, които според нас са свръхестествени. Както видяхме, първобитните смятат, че освен тази обща свръхестественост, някои от тях се вдъхновяват за кратки периоди от божествен дух и по този начин придобиват познанията и силата на обладащите ги духове. Има само една крачка от подобни поверия до убеждението, че в определени личности трайно се вселяват божества, или: пък че са надарени по някакъв неясен начин с такава върховна степен на свръхестествена сила, та са наравно с боговете и на тях се молят и принасят жертви. Понякога функциите на тези хора-богове са чисто свръхестествени или духовни. Други пък освен това упражняват и върховна политическа власт. Във втория случай те са не само богове, но и царе и формата на управление е теокрация. Така например на Маркизките (или Вашингтоновите) острови имало категория обожествени приживе хора. Смятало се, че те притежават свръхестествена власт над природните стихии: били в състояние да дадат обилни реколти или да поразят почвата с неплодие; освен това можели да предизвикат болест или смърт.

За да предотвратят тяхната ярост, им принасяли човешки жертви. Няма-ло много такива богове, най-много по един или двама на остров. Живеели в мистично уединение. Понякога, но не винаги властта им била наследствена. Един мисионер описал такъв човек-бог, след като го наблюдавал лично. Богът бил много стар мъж. Живеел в голяма къща в оградено място. В къщата имало нещо като олтар, а по гредите ѝ и по дърветата наоколо били накачени човешки скелети с главите надолу. Никой не влизал в ограденото място освен хората, посветили се в служба на бога. Само когато се принасяли човешки жертви, обикновените хора могли да проникнат в свещения район. Този човек-бог изисквал повече жертвоприношения от всички свои събратя-богове. Често седял на нещо като платформа пред къщата си и искал по две или три човешки жертви наведнъж. Винаги му ги водели, защото вдъхвал неопикуем ужас. По целия остров му се молели и отвсякъде му изпращали дарове. Южните тихоокеански острови имали по един човек, който представлявал или олицетворявал божеството. Подобни хора наричали богове и смесвали тяхната с божествената същност. Случвало се човекът-бог да е самият цар, но много по-често бил жрец или по-дребен вожд.

Древните египтяни почитали не само котки, кучета и други дребни животни, а много често обожествявали и хора. Един от тези богочовеци живеел в село Анабис и в негова чест на олтарите изгаряли жертви, след което, според писаното от Порфирий, той си изяждал обяда като най-обикновен смъртен. В класическата древност сицилийският философ Емпедокъл се представял не само за магьосник, но и за бог. Обръщайки се в стихове към съгражданите си, той заявявал:

Приятели мои, в града ни голям,
на златния хълм на Агригент покатерил се,
творци на дела благородни сте вий –
прикътали странника в заливче тихо, красиво.
Поздравени бъдете! Почитан вървя между вас
с вдъхновена осанка,
с гирлянди и венци окичено е благородното ми чело,
не вече смъртен, а бог безсмъртен
Където и да ида, хората се трупат
и ме застигат хиляди молитви:
да ги науча да живеят по-добре,
пророческо прозрение да им разкрия
или как от беда да се спасят.
Да чуят искат утешение

и да не страдат повече така.

Емпедокъл твърдял, че може да научи последователите си как да накарат вятъра да задуха или да утихне, дъждът да вали и слънцето да свети. Когато през 307 г. Деметрий Полиоркет възстановил атинската демокрация, атиняните отдали на него и на баща му Антигон почести като на богове и титлата богове-спасители, макар двамата да били все още живи. На спасителите издигнали олтари и определили жрец, който да се грижи за обредите в тяхна чест. Хората излизали да посрещат своя избавител с химни, танци и венци. Кадели тамян и правели възлияния; те изпълвали улиците и пеели, че той е единственият, истинският бог, защото другите богове спели, живеели далеч или не съществували. По думите на съвременник-поет:

От всички най-великите и мили богове
в града ни са дошли.
Че времето събра
Деметра и Деметрий.
Тя идва да изпълни страшния девичи ритуал,
а той е радостен, красив и весел,
както на бога подобава.
О, гледка преславна!
С приятели заобиколени,
като звезди са те, а той подобно слънце.
Бъдете поздравени!
Останалите богове далеч оттук живеят
или пък нямат слух.
А може би ги няма или не ни зачитат.
Но тебе виждам сред нас,
не бог от камък или от дърво,
а божество от плът и кръв
и затова на теб се молим.

Древните германци вярвали, че у жените има нещо свято и затова се съветвали с тях като с оракули. Има съобщения, че техните свещени жени гледали пенеците се реки, вслушвали се в ромона или рева на водата и по видяното и чутото предсказвали какво ще става. Но често обожаването на мъжете отивало още по-далеч и те се молели на жените като на истински живи богини. През царуването на Веспасиан например някаква си Веледа от племето бруктери се смятала от всички за

божество и в това си качество властвувала над своя народ, а властта й признавали надлъж и шир. Живеела в кула при реката Липе, приток на Рейн. Когато град Кьолн изпроводил пратеници да сключат договор, те не били допуснати до нея преговорите се водели чрез жрец, който играл ролята на говорител на божеството и предавал нейните оракулски изявления. Този пример показва как лесно се сливала идеята за божественото и царственото. Казват, че чак до началото на нашата ера сред гетите винаги имало човек, който олицетворявал бога и сам бил наричан сред народа бог. Обитавал свещена планина и играл ролята на кралски съветник.

Според стария португалски историк Душ Сантуш зимба или музимба, народност в Югоизточна Африка, „не се прекланят пред идоли и не признават никакъв бог, а вместо това почитат и се прекланят пред своя цар, на когото гледат като на божество и заявяват, че е най-велик и най-добър на света. А същият този цар казва за себе си, че само той е бог на земята и поради тази причина, когато вали и не иска да има дъжд, или пък е прекалено горещо, изстрелва към небето стрела, защото то не му се подчинява.“ Машоните от Южна Африка уведомили своя владика, че някога са си имали бог, но матабелите го прогонили. „Тук ставаше дума за странния обичай в някои села да има човек, наречен бог. Изглежда, с него се съветват и му дават подаръци. В едно село, принадлежащо на вожда Магонди, имаше такъв бог. Помолиха ни да не стреляме с пушки близо до селото, за да не го пропъдим.“ Този бог на машоните на времето си трябвало да плаща годишен данък на царя на матабелите във вид на четири черни вола и един танц. Един мисионер е видял и описва как божеството е изпълнявало последната част от задължението си пред царската колиба. В продължение на цели три часа без прекъсване дрънчали тамбури, дрънкали кастанети и се пеели монотонни песни, а смуглият бог танцувал бясно, приклякал на бедрото си като шивач и потен като прасе, подскачал насам-натам със сръчност, която свидетелствувала за силата и гъвкавостта на божествените му крака.

Багандите от Централна Африка вярвали в бога на езерото Нянза, който понякога се вселявал у мъж или жена. Хората, включително и вождовете, много се боели от този въплътен бог. Когато се извършвало тайнството на въплътяването, човекът, или по-скоро богът, се оттеглял на около два километра и половина от брега на езерото и очаквал там появата на новата луна, за да се заеме с обредните си функции. От момента, когато на небето се появил едва-едва сърпът на луната, царят и всички негови поданици се подчинявали на светия човек или както го

наричали „лубаре“ (бог), който имал абсолютна власт не само по въпросите на вярата и ритуалите, но и по въпросите на войната и държавната политика. С него се съветвали като с оракул; с две думи, той можел да причини или излекува болест, да спре дъжда или да предизвика глад. Когато търсели съветите му, носели големи дарове. Вождът на Уруа, обширен район на запад от езерото Танганайка, „си присвоява божествена слава и власт и твърди, че не поема с дни храна, без да чувствава нужда от нея, дори заявява, че като бог той стои над необходимостта да се храни и се хранел, пиел и пушел само за удоволствието, което извлича от това“. Когато на някоя жена от племето гала ѝ омръзне да се занимава с домакинство, тя започва да говори несвързано и се. Държи чудато. Това е знак, че в нея се е вселил светият дух Кало. В същия миг съпругът се хвърля в краката ѝ и започва да я обожава, тя престава да носи смиреното название съпруга и започва да се нарича „богиня“, домакинските задължения не се отнасят повече до нея и волята ѝ е закон божи.

Царят на Лоанго е почитан от поданиците си като „божество и го наричат Самби или Банго, което означава бог. Смятат, че може да им даде дъжд, когато пожелае, и веднъж годишно, през декември – периода, когато има най-много нужда от дъжд, хората идват при него и го молят да им го даде“. Тогава царят, застанал на трона си, пуска нагоре стрела, която трябва да доведе дъжда. Почти същото разказват и за царя на Момбаса. Допреди няколко години, когато неговото духовно владичество на земята било внезапно прекъснато от материалните оръжия на английските моряци и морска пехота, царят на Бенин бил главен предмет на обожание в земите си. „Той заема по-висок пост от папата в католическа Европа, защото не само е божи представител на земята, но и сам е бог и като такъв поданиците му едновременно го обожават и му се подчиняват, макар според мен това обожавано да се дължи по-скоро на страх, отколкото на любов.“ Царят на Ида разказал на английски офицери, участници в експедиция по Нигер: „Бог ме е сътворил по свой образ, аз съм все едно бог и той ме е определил за цар.“

Един особено кръвожаден бирмански монарх на име Бадонсачен, чието изражение отразявало вродената му жестокост и под чиято власт от пачул загинали повече хора, отколкото от враговете на държавата, си въобразил, че е повече от смъртен и високият ранг му е даден за многобройните му добри дела. Затова изоставил царската титла и тръгнал да става бог. С тази цел, подражавайки на Буда, който преди да бъде издигнат в божествен ранг, напуснал своя царски палат и харем и се оттеглил от света, Бадонсачен се оттеглил от палата си в огромна пагода, най-

голямата в империята, с чието построяване се занимавал много години. Там той спорел с най-учените монаси и се опитвал да ги убеди, че петте хиляди години, определени за спазването на закона на Буда, вече са изминали и сам той е богът, определен да се появи след този период, да премахне старите закони и да ги замени със свои. Но за голямо негово унижение много от монасите се заели да му докажат обратното и това разочарование, съчетано с любовта му към властта и недоволството от ограниченията на аскетичния живот, бързо го разубедили в божествената му същност и го върнали в двореца и харема му. Царят на Сиам „обожават наравно с бога. Поданиците му не бива да го гледат в лицето. Когато минава, те се хвърлят по очи, а пред него се появяват на колене и лакти, опрени на земята“. Има специален език, посветен на неговата свещена особа и атрибути, и всички трябва, когато говорят за него, да използват този език. Дори местните хора срещат трудности при овладяването на странния речник. Косата на главата на монарха, табаните на стъпалата му, дъхът му и всяка отделна подробност на неговата особа, както външна, така и вътрешна, имат специални названия. Когато се храни или пие, спи или ходи, употребяват специални думи, които показват, че тези действия се извършват от владетеля и те в никакъв случай не могат да описват действията на когото и да било друго. На сиамски няма дума, която да означава същество, по-висше по ранг или по-божествено от монарха, и мисионерите са принудени, когато говорят за господата, да използват местната дума за цар.

Но едва ли на света е съществувала друга страна, където да е имало такова изобилие от хора-богове както в Индия, никъде божествената милост не се е изливала така щедро над всички прослойки на обществото – от царе до мандраджии. У тодите, пастирска народност, обитаваща Нилгирийските планини в Южна Индия например, мандрата е светилище, а мандраджията, който се грижи за нея, наричат бог. Запитан дали тодите се кланят на Слънцето, един от тези божествени мандраджии се потупал по гърдите и отвърнал: „Тези нещастници го правят, но не и аз – не! Защо аз, богът, да трябва да се кланям на Слънцето?“ Всички, дори собственият му баща, падат ничком пред мандраджията и никой не би посмял да му откаже нещо. До него не може да се докосва друго човешко същество освен друг мандраджия и той гадае на всички, които се обърнат към него, говорейки с гласа божи.

Освен това в Индия „всеки цар се смята за нещо като съвременен бог“. Индуската книга със „Законите на Ману“ отива по-далеч, като казва, че „дори и новороденият цар не трябва да се обижда с мисълта, че е

обикновен смъртен, защото той е велико божество в човешки образ“. Разказват, че преди няколко години една секта в Ориса имала за свое божество покойната вече кралица Виктория. И до ден-днешен всеки, който се отличава с голяма сила или с предполагаеми чудотворни качества, е изправен пред риска да го обявят за божество, наричано от тях Никал Сен. Този Никал Сен не бил друг, а страшният генерал Никълсън и каквото и да правел или казал генералът, не бил в състояние да охладни възторга на своите почитатели. Колкото повече ги наказвал, толкова по-голямо ставало религиозното преклонение пред него. Преди не много години в Бенарес се прекланяли пред божество, вселило се в особата на един знатен индус, който се радвал на благозвучното име Свами Баскаранаджай Сарасвати и приличал твърде много на покойния кардинал Манинг, само изражението му било по-умно. От очите му струял интерес към хората и той извличал невинно удоволствие от преклонението, на което се радвал от страна на доверчивите си обожатели.

В Чинчвад, малък градец на около петнайсет километра от Пуна, в Западна Индия, живее едно семейство, за което много от хората вярват, че е свещено – по един негов член от всяко поколение е възплъщение на Гънпути, бога с глава на слон. Това прочуто божество се вселило за първи път около 1640 г. в тялото на брахман от Пуна на име Мураба Го-сейн, който се опитвал да постигне спасението си с полово въздържание, покорство и молитви. Набожността му била възнаградена. Сам богът му се явил през нощта и обещал част от неговия, „на Гънпути“, божествен дух да се всели в него и в потомството му до седмото поколение. Божественото обещание се изпълнило. Седем последователни вселения, предавани от баща на син, носели на един мрачен свят светлината на Гънпути. Последният от преките наследници, пълничък, съвсем недвиждащ бог умрял през 1810 г. Но каузата на истината била така свята, а имотите на храма толкова значителни, че брахманите не могли да понесат с безразличие неописуемата загуба, която би понесъл светът без вселения Гънпути. И затова потърсили и намерили представител, в който отново се появил свещеният дух на господаря и оттогава досега продължава да се проявява в неспирна последователност от божествени представители. Но по силата на тайнствен закон за духовна икономия, чието действие можем и да не одобряваме, но не и да променим, чудесата, вършени от богочовека в сегашните пропаднали времена, не могат да се сравнят с онези, вършени от предшествениците му в миналото и дори се съобщава, че единственият признак, който той благоволява да даде за съществуването си на сегашното поколение, е да нахрани множеството,

което кани ежегодно на обяд в Чинчвад.

Има индуска секта, с много последователи в Бомбай и Централна Индия, която твърди, че духовните ѝ вождове, или както ги наричат махараджи, са представители или направо земни възплъщения на бога Кришна. И тъй като Кришна гледа от небето с най-голямо благоволение на онези, които се грижат за нуждите на приемниците и заместниците му на земята, е въведен особен ритуал, наречен самопосвещение, при който верните му последователи даряват своите тела, души и което е може би още по-важно, земните си имоти на неговите обожавани възплъщения. Жените си пък учат да вярват, че ще постигнат най-висшето блаженство за себе си и семейството си, като се отдават на прегръдките на онези същества, в които божествената природа по някакъв неведом начин съществува съвместно с формата и даже с апетитите на истински хора.

И християнството не навсякъде е избягнало петното на тези нещастни заблуди. Нещо повече, то често е било петнено от необикновените претенции на самозвани претенденти за божественост, равна или дори надминаваща тази на великия Основател. През втори век фригиецът Монтан твърдял, че е възплътената св. Троица и обединява в своята особа бога Отец, бога Син и бога св. Дух. И това съвсем не е изолиран случай, прекомерни претенции на разстроено съзнание. От най-ранни времена и до ден-дневен много секти са вярвали, че Христос, сам Бог дори, се е вселил във всеки напълно посветен християнин и са довеждали вярата си до логичното ѝ заключение, обожавайки се взаимно. Тертулиан отбелязва, че през втори век така постъпвали неговите братя християни от Картаген; последователите на св. Колумб му се прекланяли като на възплъщение на Христос, а през осми век Елипанд от Толедо говори за Христос като „бог сред боговете“, с което иска да каже, че всички вярващи са също толкова богове, колкото и самият Исус Христос. Взаимното обожаване било нещо обикновено сред албигойците и се отбелязва стотици пъти в архивите на Инквизицията в Тулуза от началото на четринадесети век.

През тринадесети век възникнала секта, наречена братя и сестри на Свободния дух, които твърдели, че чрез дълго и усърдно съзерцание всеки човек може да се слее с божеството по един тайнствен начин, да стане едно цяло с източника и бащата на всичко, че оня, който се е възвисил към бога и е бил погълнат от неговата блажена същност, е в действителност част от нея и син божи в същия смисъл и по същия начин, както Христос и затова се радва на величествена неприкосновеност за

оковите на. всякакви човешки и божествени закони. Изпаднали във вътрешен възторг от това щастливо убеждение, макар и външно да показвали с израза и поведението си, че са обхванати от лудост или лунатизъм, членовете на сектата бродели от място на място, облечени по най-фантастичен начин, и молели за хляб с диви викове и шум, отбягвали е възмущение всякакъв честен труд и дейност като пречка за божественото си съзерцание и за възвисяването на духа към Бащата на боговете. Навсякъде по пътя ги придружавали жени, с които живеели в най-тясна близост. Онези от тях, които си представяли, че са стигнали до най-голяма опитност във възвисения духовен живот, преставали изобщо да обличат дрехи при сбирките си и гледали на благоприличието и скромността като на признаци на вътрешна поквара, характерна за душите, които все още пъшкат под властта на плътта и не са се издигнали до сношение с божествения дух. Понякога Инквизицията ускорявала приближаването им до това мистично сношение и те издъхвали сред пламъците не само с безоблачно спокойствие, но и с най-победоносни чувства на веселие и радост.

Около 1830 г. в един от щатите на американския съюз, граничещ с Кентъки, се появил претендент, който твърдял, че е син божи, спасителят на човешкия род, върнал се на земята да припомни дълга на безбожните, на неверниците и на грешниците. Заявявал, че ако не се поправят в определен срок, ще даде знак и в миг светът ще се срине в развалини. Тези необикновени претенции посрещали благосклонно дори хора богати и с положение в обществото. Най-сетне един германец смирено помолил новия Месия да оповести ужасната катастрофа на неговите сънародници на немски, тъй като те не разбирали английски и щяло да е наистина жалко, ако бъдат прокълнати само заради това. В отговор тъй нареченият спасител признал съвсем откровено, че не знае немски. „Какво! – викнал германецът. – Ти, синът божи, да не говориш всички езици и да не знаеш немски дори? Хайде, хайде, ти си негодник, лицемер и луд. Мястото ти е в лудницата.“ Хората наоколо се разсмели и се разотишли, – засрамени от доверчивостта си.

Случва се при смъртта на човешките си превъплъщения божественият дух да се пресели в друг човек. Татарите-будисти²² вярват в многобройни живи Буди, които изпълняват длъжността Велики Лами на най-големите манастири. Когато някой от тези Велики Лами умре, учениците му не скърбят, защото знаят, че той скоро ще се появи отново

22. В същност авторът има пред вид монголците. – Бел. пр.

във вид на пеленаче. Единствената им грижа е да намерят мястото, където се е родил. Ако по същото време видят дъга на небето, смятат, че това е знак, изпратен им от починалия Лама, да ги заведе до неговата люлка. Понякога божественото бебе само разкрива своята самоличност. „Аз съм Великият Лама – казва то, – живият Буда на еди-кой си храм. Заведете ме в моя стар манастир. Аз съм неговият безсмъртен ръководител.“ Независимо от начина, по който се разкрива родното място на Буда, дали с личното му признание или със знак от небето, монасите потеглят на път и радостните поклонници, нерядко придружавани от царя или един измежду най-видните представители на царското семейство, тръгват да дирят и отведат у дома новородения бог. Той обикновено се ражда в святата земя Тибет и в много случаи, за да стигне до него, карванът трябва да премине през най-страшни пустини. Когато най-сетне открият детето, те падат ничком и му се молят. Но преди да бъде признато за Великия Лама, когато търсят, то трябва да ги убеди в самоличността си. Питат го за името на манастира, чийто ръководител претендира да е, на какво разстояние се намира и колко монаси живеят в него. Освен това той трябва да опише навиците на починалия Велик Лама и как е умрял. После слагат пред него различни предмети, като молитвеници, чайници и чаши, и той трябва да посочи онези, които е използвал през предишния си живот. Ако го направи безпогрешно, предявените претенции се признават и той бива отведен триумфално в манастира. Начело на всички Лами стои Далай Лама от Лхаса, тибетския Рим. На него гледат като на бог на земята, а при смъртта му божественият и безсмъртен дух се преражда в дете. Според някои описания начинът за разпознаване на Далай Лама е подобен на вече описания метод за откриване на обикновен Велик Лама. В други описания се говори за избори, за теглене на жребий от златна купа. Там, където се роди, по дърветата и растенията покарват зелени листа, по негова заповед изблিকват извори, а присъствието му излъчва божествена благодат.

Но той в никакъв случай не е единственият човек по тези места, който се представя за бог. Министерството на колониите в Пекин регистрира всички богове в човешки образ в китайската империя. Броят на боговете, които са се сдобили по такъв начин с права, възлиза на 160. Тибет е благословен с тридесет, Северна Монголия се радва на деветнадесет, а Южна Монголия се къпе в светлина, разпръсквана най-малко от петдесет и седем бога. Водено от бащинска загриженост за благоденствието на поданиците си, китайското правителство забранява на боговете, включени в този регистър, да се раждат другаде освен в Тибет. То се

бои да не би раждането на бог в Монголия да има сериозни политически последици, като раздвижи задрямалия патриотизъм и войнствения дух на монголците, които, обединени около някое амбициозно местно божество от царско потекло, да се опитат да му спечелят с мечовете си не само духовно, но и земно царство. Но освен обществено признатите или получените майсторско свидетелство богове има и множество дребни частни божества или хора, упражняващи занаята на божества, без да са регистрирани, които правят чудеса и благославят своите почитатели в различни дупки и ъгълчета, и през последните години китайското правителство се прави, че не вижда прераждането на тези дребни божества извън Тибет. Но веднъж преродени, правителството ги държи под око по същия начин, по който държи под око и редовно практикуващите и ако някой от тях не се държи както трябва, веднага го деградира, прокужда го в далечен манастир и му забранява най-строго отново да се превъплъти.

От нашия преглед на религиозния статут на царя в първобитните общества можем да заключим, че претенциите за божествени или свръхестествени способности, издигани от монарсите в различни империи в човешката история като Египет, Мексико и Перу, не са били само плод на прекомерно тщеславие или лишен от смисъл израз на раболепно обожаване, а само остатък и развитие на апотеоза, отдаван от първобитните хора на живите богове. Така например като Деца на Слънцето перуанските инки почитали своите владетели като богове. Те не могли да сгрешат и на никого и през ум не минавало да посегне на особата, честта или собствеността на монарха, или на член на царското семейство. Освен това, пак по същата причина, за разлика от повечето хора инките не гледали на болестта като зло. Те я смятали пратеник на техния баща, Слънцето, който ги призовава да се приберат и почиват при него на небето. Затова обикновените думи, с които инка съобщава за приближаващия се край, били: „Баща ми ме вика да се прибера и да почивам при него.“ Те не се съпротивявали на бащината си воля, не принасяли жертви за оздравяване, а открито заявявали, че ги е извикал при себе си да си отдъхнат.

Когато испанските завоеватели се изкачили от горещите долини на високото плато в Колумбийските Анди, с удивление открили вместо дивашките орди, които оставили там долу във влажните джунгли, народ е напреднала цивилизация. Той обработвал земята и живеел под управление, което Хумболт сравнил с теокрациите на Тибет и Япония. Това били чибчите, муйските (или моските), разделени на две царства, със

столици Богота и Тунха, но очевидно обединени от духовното си преклонение пред първосвещеника в Согамозо (или Ирака). Този призрачен владетел се ползувал със славата, че е придобил с дълго и аскетично послушничество такава святост, благодарение на която водите и дъждът му се подчиняват, а времето зависи от волята му. Както вече видяхме, при възкачването си на престола мексиканските царе полагали клетва, че ще карат слънцето да свети, облаците да сипят дъжд, реките да текат и земята да дава обилни плодове. Известно е също, че Ментесума, последният мексикански владетел, бил тачен от поданиците си като бог.

Първите царе на Вавилон, от времето на Саргон I до четвъртата династия Ур и дори до по-късно твърдели, че са богове на земята. А монарсите от четвъртата династия Ур имали изградени в тяхна чест храмове, карали да слагат техни статуи в различни светилища и нареждали на хората да им принасят жертви. Осмият месец от годината бил посветен специално на царете, а всяко новолуние и петнадесето число им принасяли жертви. Подобно на тях монарсите на Партия от династията на аршакидите се наричали братя на слънцето и на луната и били почитани като божества. Смятало се за богохулство при спречкване да се посегне дори на частно лице от рода на аршакидите.

Египетските фараони били обожествявани приживе, принасяли им жертви, молели им се в специални храмове и имали специални жреци. Понякога култът към фараоните затъмнявал и култа към боговете. При царуването на Меренра например, висш сановник заявява, че той е построил много свети места, за да може на духа на фараона, вечно живия Меренра, да се молят „повече отколкото на всички богове“. Никога не е имало съмнение, че фараонът е действително божество: той бил „велик бог“, „златен Хор“ и син на Ра. Той имал претенции за власт не само над Египет, но и „над всички земи и народи“, „целият свят надлъж и шир, на изток и на запад“, „всичко, което обгръща слънцето при голямата си обиколка“, „небето и каквото има по него, земята и всичко, което е по нея“, „всяко същество, което ходи на два или четири крака, всичко, което лети или се носи във въздуха, целият свят му принася каквото произвежда“. Фактически онова, което важи за бога-слънце, се приписва догматично за атрибути на египетския фараон. Неговите титли били пряко извлечени от титлите на бога-слънце. Или както пише един автор: „По време на своето съществуване царската институция в Египет си приписвала до една всички възможни, изградени от египтяните, представи за божественост. Свръхчовек и бог по рождение и по време на управлението си, след смъртта си фараонът ставал божествен човек. Затова в него

се е възплъщавало всичко, което било известно за божеството.“

Вече нахвърлихме нашето кратко описание (защото настоящата глава няма други претенции) на еволюцията на свещената царска институция, постигнала най-висша форма, абсолютизма си израз в перуанската и египетската монархия. Исторически институцията води произхода си от обществения магьосник или знахар, а логически почива на дедукция от погрешна асоциация от идеи. Хората погрешно приемали реда на своите идеи за ред в природата и затова си представяли, че властта, която имали или си въобразявали, че имат над своите мисли, им позволява да упражняват съответна власт над нещата. Хората, за които по една или друга причина се смятало, че поради естествената си сила или слабост притежават в най-висша степен тези магически способности, постепенно изпъквали сред своите събратя и се превръщали в отделна категория, определена да упражнява най-голямо влияние върху политическата, религиозната и интелектуалната еволюция на човешкия род. Както знаем, социалният прогрес се свежда до последователно разделение на функциите, или на по-прост език, разделение на труда. Работата, която в първобитните общества се извършва наравно от всички и все така зле, или почти еднакво зле, постепенно се разделя между различни категории трудещи се и се изпълнява в по-голяма или по-малка степен добре и доколкото продуктите на този специализиран труд, били те материални или нематериални, се споделяли от всички, цялото общество се облагодетелствувало от нарастващата специализация. И като че ли магьосниците или знахарите представляват най-старата професионална категория в еволюцията на обществото. Защото във всяко първобитно племе, което познаваме, има заклинатели. А сред най-примитивните народности, каквито са австралийските аборигени, те са единствената съществуваща професионална категория. С течение на времето и с развитието на процеса на диференциация, категорията на знахарите сама по себе си се подразделя на подкатегории като лечители на болести, дъждоносци и т.н., докато най-силният представител на професията си спечели положение на вожд и постепенно се превърне в свещен цар. Магическите му функции отстъпват все повече и повече на заден план и се заменят с жречески или дори с обществени задължения – религията постепенно измества магията. Още по-късно настъпва разделение между гражданския и религиозния аспект на царската институция, като светската власт се поверява на един човек, а духовната – на друг. Междувременно магьосниците, които може да са подтиснати, по не и изкоренени от надмощието на религията, все още предпочитат да се занимават със старото

си окултно изкуство вместо с новите ритуали на жертвоприношения и молитви. Но с времето най-умните сред тях разбират, че магията греша и налучкват по-резултатен метод за насочване на природните сили за доброто на човека. Накратко казано, те изоставят заклинанията в полза на науката.

Съвсем не твърдя, че навсякъде развитието е следвало неизменно тези насоки, защото без съмнение при различните общества те много са се различавали. Просто искам да покажа в най-общи линии онова, което според мен е общата тенденция. От производствена гледна точка еволюцията е била от еднообразие към разнообразие на функциите, от политическа гледна точка тя е била еволюция от демокрация към деспотизъм. В това изследване няма да се занимаваме с по-късната история на монархията, особено с упадък на деспотизма и замяната му с форми на управление, които са по-пригодни за по-висшите изисквания на човечеството. Защото наша тема е не упадъкът на една велика и за своето време благотворна институция, а нейното възникване.

ГЛАВА VIII

Господари на природните стихии

Изложените по-горе факти показаха, че извън границите на класическата древност много често се натъкваме на същото съчетание от обредни функции с царствена титла, какъвто е случаят с Горския цар на Неми, Царят на свещените обреди в Рим и втория архонт в Атина и това е обща особеност на обществото на всички етапи от варварството до цивилизацията. Освен това по всичко личи, че жрецът е цар не само по титла, а фактически държи кръст и скипър. Всичко това потвърждава обичайния възглед за произхода на титулуваните царе с жречески функции в републиките на Древна Гърция и Италия. Най-малкото, доказвайки съществуването на комбинация от духовна и светска власт, за която са запазили спомен гръцко-римските предания, премахнахме всяко подозрение, че тя е неправдоподобна. И сега с право можем да се запитаме: „Дали Горският цар има същия произход, който едно правдоподобно предание приписва на Царя на свещените обреди на римляните и на титулувания цар на атиняните? С други думи, не може ли неговите предшественици по длъжност да са били поредица от царе, които републиканската традиция е лишила от политическа власт и им е оставила само религиозните функции и сянката на една корона?“ На този въпрос ще отговорим отрицателно, и то най-малко по две причини. Първата е местопребиваването на немийския жрец, а другата – неговата титла на Горски цар. Ако предшествениците му са били царе в обикновения смисъл на думата, той положително е щял да бъде настанен, подобно падналите царе на Рим и Атина, в града, чийто скипър са му отнели. Този град би бил Ариция, защото друг наблизо не е имало. Но Ариция се намира на пет километра от горското му светилище край брега на езерото. Ако е властвувал, то не е властвувал над града, а над зелената гора. Същевременно титлата му Горски цар не ни позволява да предполагаме, че някога той е бил господар в обикновения смисъл на думата. По-вероятно е бил цар на природата, и то на определена част от природата, а именно гората, от която е получил и титлата си. Ако успеем да открием случаи на, нека ги наречем господари на стихии, или с други думи на хора, за които се е предполагало, че властвуват над определени сили или части на природата, те вероятно ще предложат една по-близка аналогия с Горския цар от разгледаните дотук божествени царе, чийто

контрол над природата е по-скоро общ, отколкото специализиран. Примери за такива властелини над стихията не липсват.

Намвулу Вуму, господарят на дъжда и бурята, обитава връх в областта Бома, близо до устието на р. Конго. Известно е, че някои племена по Горен Нил не са имали царе в обикновения смисъл на думата. Единствените, които признавали за царе, били Господарите на дъжда (Мата кодоу) и на тях приписвали способността да предизвикват дъжд в подходящо време, т.е. през дъждовния сезон. В края на март, преди да започнат валежите, земята е суха, напукана и неплодна пустиня и добитъкът, основното богатство на тамошните хора, гине поради липса на паша. Затова, наближи ли краят на март, всяко домакинство се отправя към Господаря на дъжда и му дава по една крава, за да накара благодатната небесна вода да закапе по кафявите изсъхнали пасбища. Ако не завали силно, хората се събират и искат от Господаря да им даде дъжд, а ако небето продължава да е безоблачно, му разпорват корема, защото смятат, че там пази бурите. Един от тези Господари на дъжда от племето бари предизвикал дъжд, като пръскал по земята вода от малка камбанка.

Подобна длъжност съществува у племената по границите на Абисиния и един очевиден я описва по следния начин: „Длъжността на жреца, алфай, както го наричат бареа и кунама, е забележителна – хората са убедени, че той може да предизвика валеж. Тази длъжност е съществувала преди у алгедите и, изглежда, все още е разпространена у нубийците. Алфаят на бареите, с когото се съветват и северните кунами, живее сам със семейството си в планината, близо до Тембадера. Хората му носят за дарове дрехи и плодове и обработват една голяма негова нива. Той е нещо като цар и длъжността му преминава по наследство на брат му или на сина на сестра му. Смятат, че може с магия да предизвика дъжд и да пропъди скакалците. Но ако разочарова хората в техните очаквания и настъпи продължителна суша, убиват алфая с камъни и най-близките му роднини са задължени да хвърлят първия камък по него. Когато минахме през тази страна, алфай заемаше един старец, но доколкото чух, извикването на валежи му се видяло прекалено опасно и той се отказал от нея.“

В горските пуцинаци на Камбоджа живеят двама тайнствени владетели – известни като Владетеля на огъня и Владетеля на водата. Славата им се е разнесла навред из южната част на големия Индокитайски полуостров, но до Запада е достигнало само нейното слабо ехо. Доколкото е известно, до преди няколко години европеец не ги е виждал и

самото им съществуване би могло да мине за легенда, ако доскоро кралят на Камбоджа не поддържал връзка и всяка година не разменял с тях дарове. Владетелските им функции са от чисто мистично или духовно естество. Те нямат политическа власт, а са прости селяни, които изкарват прехраната си с пот на челото и от даровете на вярващите. Според едно описание, живеят в пълно усамотение, не се срещат помежду си и не виждат човешко лице. Обитават последователно седем кули, кацнали на седем планини, и всяка година се местят от една кула в друга. Хората се приближават крадешком и подхвърлят близо до тях всичко, от което те се нуждаят за съществуването си. Царската длъжност трае седем години, времето, необходимо да живеят последователно в седемте кули. Но много от тях умират, преди да е изтекъл този срок. Длъжностите са наследствени и се предават в едно, а според други, в две царски семейства, които се радват на голяма почит, получават доходи и са освободени от необходимостта да обработват земята. Не може да се каже обаче, че се завижда на тази чест и когато се случи длъжността да се освободи, всички подходящи кандидати (те трябва да са здрави и да имат деца) се разбягват и се крият. Друга версия, признавайки нежеланието на наследствените кандидати да поемат короната, не потвърждава сведенията за отшелническото усамотение в седем кули. Тя разказва как винаги, когато се появят в обществото, хората се хвърлят ничком пред своите тайнствени владетели, защото смятат, че пропуснат ли да им отдадат този знак на почит, над страната ще се разрази ужасен ураган. Подобно на много други свещени царе, за които ще четем по-нататък, на Владетелите на огъня и на водата не позволяват да умрат от естествена смърт, защото това би принизило славата им и когато някой от тях е сериозно болен, старейшините се събират на съвет и ако решат, че няма да оздравее, го убиват с нож. Тялото му изгарят, събират набожно праха и той е предмет на преклонение в продължение на пет години. Част от праха дават на вдовицата и тя го пази в урна, която трябва да носи на гръб, когато отива да плаче на гроба на съпруга си.

Казват, че Владетелят на огъня бил по-важният от двамата, неговите свръхестествени способности никога не се оспорвали и той извършвал ритуалите при сватби, празници и жертвоприношения в чест на Ян, т.е. на духа. В такива случаи му определят специално място и пътят, по който се движи, е покрит с бяло памучно платно. Причината да се съсредоточи царското достойнство в едни и същи семейства били притежаваните от тях прочути талисмани, които губят силата си или изчезват, ако попаднат у човек извън техните членове. Талисманите са три:

плодът на пълзящо растение, наречено куи, откъснат преди векове, по времето на последния потоп, но все още пресен и зелен; един ратанг, също много стар и с цветове, които никога не увяхват; и накрая меч, в който се е вселил духът Ян, пази го и прави с него чудеса. Разказват, че в същност духът бил на роб, чиято кръв паднала по някаква случайност на меча, докато го ковали и който умрял доброволно, за да изкупи неволното си прегрешение. С помощта на първите два талисмана Владетелят на водата може да предизвика наводнение и да удави цялата земя. Ако Владетелят на огъня изтегли магическия меч само няколко сантиметра от ножницата му, слънцето се скрива, а хората и животните изпадат в дълбок сън, а ако го изтегли напълно, настъпва краят на света. На този чудотворен меч принасят в жертва биволи, прасета, кокошки и патици за дъжд. Държат го завит в памук и коприна сред ежегодните подаръци, които изпраща кралят на Камбоджа, има скъпи тъкани, с които да завият свещения меч.

Противно на обичая на страната, където мъртъвците се погребват, телата на двамата мистични монарси се изгарят, но ноктите и част от зъбите и костите им се запазват внимателно като амулети. Точно когато огънят унищожавя трупа, роднините на починалия магъосник бягат в гората и се крият, за да не ги възвисят в току-що освободеното незавидно достойнство. Хората тръгват да ги търсят и първият, чието скривалище открият, бива провъзгласен за владетел на огъня или на водата.

Това са примери за тъй наречените Господари на природните стихии. Но разстоянието от Италия до камбоджанските гори и изворите на Нил е огромно. И макар Господарите на дъжда, водата и огъня да са открити, на нас ни остава да открием Горски цар, който да съответствува на жреца от Ариция и да носи тази титла. Може би ще го открием не толкова далеч.

ГЛАВА IX

Обожествени дървета

1. Дървесни духове

Култът към дървото е играл важна роля в религиозната история на арийците в Европа. И съвсем естествено. Защото в зората на историята Европа била покрита с огромни вековни гори и намиращите се тук-там полянки сигурно са изглеждали като островчета сред зеления океан. До първи век преди нашата ера Херцинският лес се е простирал на изток от Рейн на разстояние огромно и неизвестно. Разпитваните от Цезар германци пътували по два месеца през него, без да стигнат до края му. Четири века по-късно го посетил император Юлиан и усамотението, мракът и тишината на гората разтърсили издъно впечатлителната му природа. Той заявил, че не познава нещо подобно в Римската империя. В Англия горите на Кент, Съри и Съсекс са останки от големия Андердидски лес, който някога покривал цялата югоизточна част от острова. На запад той, изглежда, се е сливал с друга гора, простираща се от Хемпшър до Девън. През царуването на Хенри II жителите на Лондон все още ходели на лов за диви говеда и глигани в горите на Хемпстед²³. Дори и при по-късните представители на Плантагенетите броят на кралските гори възлизал на шейсет и осем. За Арденекия лес се разказва, че доскоро една катеричка би могла да прескача от дърво на дърво по цялата дължина на Уруикшър.

Разкопките на древни наколни жилища по долината на По показват, че далеч преди възхода, а дори и преди основаването на Рим, Северна Италия била покрита с гъсти гори от бряст, кестен и най-вече дъб. Историците потвърждават данните, получени от археолозите, защото на много места класическите автори споменават за италиийски гори, които сега са изчезнали. Чак до четвъртия век преди нашата ера Рим бил разделен от Централна Етрурия от страховития Киминянски лес, който Ливий сравнява с германските лесовете. Ако може да се вярва на римския историк, никой търговец не прониквал в гъстата и непроходима самота, а когато един римски пълководец, след като изпратил двама разузнавачи да проучат нейните тайни, повел армията си в гората и се отправил към

23. Сега квартал на Лондон. – Бел. пр.

хребета на обраслите с гора планини, от които се откривала гледка към богатите етрурски ниви под нея, това се сметнало за голям подвиг. В Гърция по склоновете на високите планини на Аркадия все още има прекрасни борови, дъбови и други дървета. Те красят със зеленината си дълбокия пролом, през който Ладон бърза да се съедини със свещения Алфей и доскоро се отразяваха в тъмносините води на Феней. Но това са само остатъци от горите, които са покривали големи пространства в древността, а в по-далечни времена сигурно са се простирали от море до море, по целия гръцки полуостров.

След като проучил тевтонските думи за „храм“, Грим смята за вероятно най-старите светилища на германците да са били естествени гори. Независимо дали е така или не, култът към дървото е добре доказан за всички големи европейски народности от арийски произход. Всеки знае за преклонението на келтските друиди пред дъба и тяхната стара дума за светилище изглежда идентична по произход и значение с латинската *petus*, дъбрава или горска поляна, която е доживяла до наше време в името Неми. Свещените горички са били нещо обикновено сред древните германци и при потомците им култът към дървото сякаш не е изчезнал и до ден-днешен. Колко сериозен е бил този култ в миналото, можем да съдим по жестокото наказание, определено от старогерманските закони за онзи, който смее да обели кората на живо дърво. Пъпът на злосторника трябва да бъде изрязан и прикован за онази част от дървото, която е обелил, а след това го въртели около ствола, докато червата му се навиели около него. Очевидно целта на наказанието била да заменят мъртвата кора с жива плът, взета от провинилия се, живот за живот – живот на човека за живота на дървото.

В Упсала, старата религиозна столица на Швеция, имало свещена горичка. Дърветата в нея се смятали за свещени. Езичниците славяни обожавали дървета и горички. Литовците не били покръстени почти до края на XIV в. и сред тях култът към дърветата бил все още много силен по времето на покръстването. Някои от тях почитали забележителни дъбове и други големи дървета с много сянка и от тях получавали оракулски указания. Други поддържали свещени горички край селата и дори край къщите си и било грях да отчупиш дори и вейка от тях. Смятали, че който отсече клонче в такава горичка, ще умре внезапно или ще осакатее. Изобилни са доказателствата за широко разпространения култ към дървото в Древна Гърция и Италия. В светилището на Ескулап в Кос например било забранено да се секат кипарисите и наказанието за такава простъпка било хиляда драхми. Но може би никъде в древния

свят тази стара форма на религия не е била по-добре запазена, отколкото в самото сърце на великата метрополия. Във Форума, оживения център на римския живот, обожавали свещената смокиня на Ромул от времето на империята и ако стеблото ѝ повехнело, това предизвиквало тревога в целия град. Освен това на склона на Палатинския хълм растял дрян, който бил един от най-свещените обекти в Рим. Ако на някой минавач се сторело, че дървото е клюмнало, той вдигал врява, която отеквала сред хората по улицата и скоро безразборно и от всички страни започвала да се стича тълпа с кофи вода, сякаш (както се изразява Плуларх) се втурвали да гасят пожар.

Племената от угро-финската група в Европа изпълнявали повечето от езическите си обреди в свещени горички, които неизменно били обградени. Тези горички представлявали просто полянка с няколко дървета, пръснати из нея, на които в миналото окачвали кожата на принесените в жертва животни. В центъра на горичката, поне що се отнася до племената от поречието на Волга, било свещеното дърво, пред което всичко друго бледнеело. Там се събирали вярващите и жрецът се молел, до дънера принасяли жертвата, а клоните му понякога служели за амвон. От горичката не сечали дърва и не чупели клони и в повечето случаи на жените било забранено да ходят там.

Необходимо е обаче да разгледаме в подробности представите, на които почива култът към дърветата и растенията. За дивака светът изобщо е одушевен, а дърветата и растенията не правят изключение от правилото. Той смята, че те имат душа като неговата и се отнася по съответен начин с тях. „Казват – пише древният вегетарианец Порфирий, че първобитните хора са водили нещастен живот, защото техните суевения засягали не само животните, но и растенията. Защо да е по-голямо зло да заколиш вол или овца, отколкото да повалиш бор или дъб, след като и в тези дървета има душа?“ По подобен начин в Северна Америка индианците хидаца вярват, че всеки предмет в природата има свой дух или по техните думи – своя сянка. На тези сенки дължим внимание и уважение, но не еднакво за всички. Например сянката на тополата, най-голямото дърво по долината на Горна Мисури, има разум и ако се подходи както трябва към нея, тя може да помогне на индианците в някои начинания, докато сенките на храстите и тревата нямат особено значение. Когато, набъбнала от пролетното пълноводие, Мисури отнесе част от брега и повлече по течението някое високо дърво, докато корените му все още се държат за земята и стволът не падне с плясък в реката, духът на дървото плаче. Преди индианците смятали за нередно да се повали

някой от тези гиганти и когато имали нужда от голям дънер, използвали единствено паднали от само себе си дървета. Доскоро някои от полековерните стари хора заявявали, че много от нещастията на техния народ били предизвикани от това съвременно пренебрежение към правата на живата топола. Ирокезите вярвали, че всеки вид дърво, храст, растение и тревичка е със свой собствен дух и имали обичай да благодарят на тези духове. Ваниките от Източна Африка смятат, че всяко дърво и най-вече всяка кокосова палма има свой дух: „унищожаването на кокосово дърво се смята равносилно на **майцеубийство**, защото това дърво им дава живот и храна, както майката на детето си“. Сиамските монаси, които вярват, че всяко нещо има душа, не отчупват и клон от дърво, „защото не искат да счупят ръката на невинен човек“. Разбира се, монасите са будисти. Но будисткият анимизъм не е философска теория. Той е само една първобитна догма, включена в системата на появила се в исторически времена религия. Да предполагаме заедно с Бенфи и други изследователи, че анимистичните теории и теорията за прераждането сред първобитните народи на Азия води началото си от будизма, противоречи на фактите.

Случва се само определени видове дървета да се смятат населени от духове. Говори се, че в Грбал (Далмация) сред големите букове, дъбове и други дървета има някои надарени със сянка или душа, и ако някой повали едно от тях, ще умре на място или най-малкото до края на живота си ще остане инвалид. Ако дървар се бои, че отсеченото от него дърво е от тях, той трябва да отсече главата на кокошка върху пъна със същата брадва, с която е отсякъл дървото. Това ще го предпази от всякаква беда, дори и ако дървото наистина е било одушевено. Копринените тополи, които издигат огромните си стволоче на фантастична височина, далеч над всички останали дървета в гората, са обект на почит навсякъде в Западна Африка, от Сенегал до Нигер, и хората вярват, че в тях живее бог или дух. Народностите по Робския бряг²⁴, говорещи езика еве, наричат заселилия се в този горски гигант бог Хънтин. Дърветата, които той най-вече обитава – защото не всяка копринена топола е почетена по този начин, – увиват с пояс от палмови листа и привързват към ствола им принесените в жертва кокошки, а понякога и човешки същества или пък ги поставят в основата им. Дърво, отличено с пояс от палмови листа, не бива да се сече или да се наранява по какъвто и да е начин. Не

24. В Западна Африка между реките Волта и Нигер. Пристианицата по този бряг били центрове на търговията с роби. – Бел. пр.

могат да се секат дори и онези копринени тополи, които не са обитавани от Хънтин, освен ако дърварят не принесе предварително в жертва кокошка или палмово масло, за да се пречисти от светотатството, което има намерение да извърши. Ако човек пропусне да направи жертвоприношение, неговата постъпка може да бъде наказана със смърт. В планините Кангра, в Пенджаб, всяка година принасяли по една девойка в жертва на старо кедрово дърво и семействата от селото се редували да доставят жертвата. Дървото отсекли едва неотдавна.

Ако дървото има душа, то естествено ще е чувствително и отсичането се превръща в деликатна хирургическа операция, която трябва да се извърши с възможно най-голяма грижа за страдалеца, който иначе може да се ядоса и да разкъса нескопосния или невнимателен оператор. Когато повалят дъб, „той издава писъци и стенания, които се чуват на километър разстояние, сякаш душата на дъба скърби. Г. Уайлд го е чувал няколко пъти“. Хората от племето оджибве „много рядко отсичат зелени или живи дървета, защото смятат, че това им причинява болка, а някои техни знахари твърдят, че са чували риданията на дърво, подложено на брадвата“. В китайски книги, дори в известни исторически съчинения, често ще се натъкнете на дървета, от които тече кръв и които издават викове на болка или възмущение, когато ги секат или горят. Старите селяни в някои части на Австрия все още вярват, че дърветата в гората са одушевени и не позволяват без особена причина да се срязва кората им, защото били чували от бащите си, че дървото усеща порязването тъй както човек раната си. Когато секат дърво, те го молят за прошка. В Горна Бавария старите дървари също тайно молят хубавото, здраво дърво да им прости, преди да го отсекаат. Преди илоките от о. Лузон да отсекаат дърво в девствените гори или планини, те рецитират стихове със следното съдържание: „Не се тревожи, приятелю мой, макар да трябва да отсечем онова, което са ни наредили да отсечем.“ Правят го, за да не си навлекат омразата на духовете, обитаващи дърветата, защото те могат да си отмъстят, като се явят със страховити писъци при оногova, който ги е наранил без особена причина. В Централна Африка басогите смятат, че отсичайки дърво, гневят духа, който ги обитава, и той може да причини смъртта на вожда и неговото семейство. За да предотвратят такава катастрофа, се съветват със заклинателя на племето, преди да отсекаат някое дърво. Ако „специалистът“ им разреши да го направят, дърварят принася в жертва на дървото кокошка или коза и веднага след като му нанесе първия удар, залапя устни на срязаното място и изсмуква малко сок. По този начин той се побратимява с дървото, тъй както

двама мъже стават братя, като вкусят един друг от кръвта си. След това човекът може да отсече своя брат-дърво безнаказано.

Но с духовете на растителността не винаги се отнасят с преклонение и уважение. Ако не ги разчувствуват с добра дума и внимателно отношение, прибягват и до по-груби мерки. Дървото дуриан в Полинезия има гладко стебло и се случва да израсте до височина 25–30 м, без да подаде един-единствен клон; то има плодове, които вонят отвратително, но имат изключителен вкус. Малайците отглеждат дървото заради плодовете му и прибягват до странна церемония, за да стимулират неговата плодовитост. Близко до Джугра в Селангор имало малка горичка от дурианови дървета и в определен ден селяните се събирали в нея. Един от заклинателите грабвал брадвичка и нанасял няколко силни удара по ствола на най-безплодното от дърветата с думите: „Сега ще раждаш ли или няма? Ако не раждаш, ще те отсека.“ А дървото отвърщало чрез устата на друг човек, покатерен на най-близкото мангустиново дърво (тъй като на дуриановото човек не може да се покатери): „Вече ще раждам, моля те, не ме отсичай.“ Пак за да накарат дърветата да дават плод, японците отиват по двама в овощната градина. Единият се покатерва на дървото, а друг стои под него с брадва. Човекът с брадвата пита дървото дали ще роди много плод през следващата година и го заплашва, че ако не направи това, ще бъде отсечено. Тогава другият, сред клоните, отвърща от името на дървото, че ще даде обилен плод. Колкото и странен да ви се вижда този вид овощарство, то си има точни съответствия в Европа. На Бъдни вечер селяните в Южна Словения и в България замахват заплашително с брадва към безплодни овошки, а други, които стоят наблизо, се застъпват за застрашеното дърво, като казват: „Не го отсичай, то скоро ще даде плод.“ На три пъти замахват с брадвата и на три пъти ударът бива спрян от молбата на застъпника. Уплашеното дърво неминуемо ще даде плод на следната година.

Когато дърветата и растенията се възприемат като одушевени същества, това естествено кара хората да се отнасят тях като с лица от мъжки и женски пол, които могат да се оженят едно за друго в действителен, а не само във фигуративен или поетичен смисъл на думата. Представата не е чиста фантазия, защото също както животните, дърветата имат пол и се размножават посредством контакт между мъжките и женските елементи. Но докато при всички по-висши животни органите на двата пола са винаги разделени между различните индивиди, при повечето растения те съжителствуват във всички индивиди от вида. Това правило обаче в никакъв случай не е всеобщо и при много видове

мъжкото растение се различава от женското. Тази разлика сигурно е забелязана от първобитни народи, защото е известно, че маорите „са запознати с пола на дърветата и имат различни имена за мъжките и женските дървета“. Древните познавали разликата между мъжката и женската финикова палма и извършвали изкуствено оплождане, като посипвали цветен пращец от мъжкото дърво по цветовете на женското. Оплождането се извършвало през пролетта. При езичниците от Харан месецът, в който опрашвали палмите, носел името фиников месец и по това време празнували брачния празник на всички богове и богини. Обратни на този истински и плодовит брак на Палмите са привидните и безплодни бракове между растения, които играят роля в индуските суеверия. Така например, ако някой индус е засадил мангова горичка, той и жена му не могат да опитат от плодовете, докато не направят тържествена сватба на едно от дърветата, което е жених, с дърво от друг вид, което расте наблизо до горичката – обикновено тамариндово. Ако там няма тамариндово дърво, необходимо за ролята на булка, за същата цел използват жасмина. Нерядко разходите за подобен брак са значителни, защото колкото повече брахмани нахранят на нея, толкова по-голяма ще е славата на собственика на горичката. Известни са случаи семейства да продават своите златни и сребърни украшения и да заемат колкото се може повече пари, за да оженят едно мангово дърво за жасмин при подобаваща тържественост. На Бъдни вечер немските селяни връзвали едно за друго с въжета от слама плодни дръвчета, за да ги накарат да родят плод, като казвали, че така дърветата са оженени.

Когато на Молукските острови цъфти карамфиловото дърво, с него се отнасят като с бременна жена. Наоколо не бива да се вдига шум, нощно време не се носи светлина или огън, никой не се приближава с шапка на глава – в негово присъствие всички трябва да свалят шапки. Тези предпазни мерки се вземат, да не би дървото да се уплаши и да не роди плод или пък да му опадат прекалено рано плодовете, подобно преждевременно раждане на жена, стресната по време на бременността си. Затова на Изток към развиващите се посеви нерядко се отнасят със същото уважение както към бременна жена. Така, когато на о. Амбойна оризът цъфти, хората казват, че е бременен, не гърмят с пушки, не вдигат врява, близо до оризищата от страх да не го смутят и той да пометне, та да жънат само слама и никакво зърно.

Случва се хората да вярват, че в дърветата се вселяват духовете на мъртвите. Диерите в Централна Австралия смятат за много свещени някои дървета и вярват, че те са преродените им бащи, затова разговарят с

тях с уважение и внимават да не ги отсекаят или изгорят. Ако заселници ги накарат да отсекаят дърво, те настоятелно молят да не искат това от тях, иначе ще са нещастни и могат да бъдат наказани, че не са защитили прадедите си. Някои филипинци смятат, че в определени дървета са се настанили душите на техните прадеди и затова трябва да ги шадят. Ако се налага да отсекаят такова дърво, те му се извиняват, като казват, че жрецът ги е накарал да извършат това. Душите предпочитат високите и представителни дървета с големи клони. Туземците си въобразяват, че когато вятърът шуми в листата, това е гласът на душата и никога не минават покрай някое от тези дървета, без да се поклонят почитателно и да помолят за прошка душата, заедо ѝ нарушават спокойствието. У игоритите всяко село има свещено дърво, в което се настаняват душите на прадедите. На дървото принасят жертви и се смята, че всяка нанесена му вреда носи нещастие. Ако дървото бъде отсечено, селото и жителите му неизбежно ще загинат.

В Корея душите на мъжете, умрели от чума или край пътя, и на жените, издъхнали при раждане, неизбежно се настаняват в дървета. На тези души принасят в жертва сладкиши, вино и свинско. Слагат жертвоприношенията на купчините камъни, натрупани под дърветата. От незапомнени времена в Китай съществува обичай на гроб да се засажда дърво, за да подкрепя душата на починалия и по този начин да се спаси тялото му от разлагане, а тъй като вечнозелените кипариси и борове се смятат по-жизнени от другите дървета, те са предпочитани за такава цел. Така че понякога отъждествяват дърветата, растящи на гробовете, с душите на починалите. При входа на всяко село у мяо-кия (племе, обитаващо Южен и Западен Китай) има свещено дърво и жителите са убедени, че го обитава душата на първия им праядо и оттам управлява съдбините им. Понякога близо до селото има свещена горичка, където дърветата се оставят да умрат и изгният на мястото, където са израснали. Падналите клони се трупат на земята и никой не може да ги мръдне, ако преди това не е помолил душата на дървото за разрешение и не ѝ е принесъл жертва. Южноафриканските марави винаги са смятали гробището за свещено място, където не бива да се секат дървета или да убиват животни, защото всичко там е заселено с душите на мъртвите.

В повечето, ако не и във всички тези случаи, духът се смята за едно цяло с дървото. Той го одушевява и трябва да страда и умре с него. Но съгласно друг и вероятно по-късно появил се възглед, дървото не е тяло, а само жилище на дървесния дух и той може да го напуска и да се връща в него, когато пожелае. Хората от индонезийския остров Сиау вярват

в някакви горски духове, които обитават горите или големи самотни дървета. При пълнолуние духът излиза от скривалището си и скита наоколо. Той има голяма глава, много дълги ръце и крака и масивно тяло. За да умилостивят горските духове, хората принасят в жертва храна, кокошки, кози и т.н. по местата, където се предполага, че бродят. Жителите на Ниас смятат, че когато едно дърво умре, освободеният му дух се превръща в демон, способен да умъртви кокосовата палма само като кацне на клоните ѝ и да предизвика смъртта на всички деца в някоя къща, стига да кацне на една от подпорните греди. Съществуват и възгледи, че някои дървета винаги се обитават от демони-скитници, които, ако се наранят дърветата, се освобождават и тръгват да вършат пакости. За това хората уважават такива дървета и се пазят да ги секат.

Немалко церемонии, свързани с отсичането на дървета, в които са се заселили духове, се основават на поверието, че духовете могат да напускат дърветата когато си искат или само в случай на нужда. Затова, когато островитяните от Палау се готвят да отсекаят дърво, те правят магия на неговия дух, за да го напусне и се засели другаде. Когато предприемчивите негри от Робския бряг искат да отсекаят ашориново дърво, но знаят, че не бива да правят това, докато духът е в дървото, те слагат на земята за примамка малко палмово масло, а после, когато нищо неподозиращият дух напусне дървото, за да вкуси от лакомството, бързат да отсекаят неговото неотдавнашно обиталище. Когато табунгкусите от Целебес се готвят да изчистят част от гората, за да засадят ориз, те изграждат мъничка къщичка и слагат вътре мънички дрешки, храна и злато. После свикват всички духове на гората, предлагат им къщичката и каквото има в нея и ги умоляват да напуснат мястото. След това могат спокойно да изсекат гората, без да ги е страх, че ще се наранят. Преди да отсекаят някое дърво, томорите, друго скитническо племе на Целебес, слагат малко бетел в основата му и канят духа, който обитава дървото, да си смени квартирата. Нещо повече, те опират на ствола стълбичка, за да му помогнат да слезе удобно и безопасно. Манделингите от Суматра се опитват да прехвърлят вината за всички подобни провинения върху холандските власти. Затова, ако някой от тях проправя път през гората и трябва да отсеке високо дърво, което пречи, той не започва да върти брадвата, докато не рече: „Душо, ти, която живееш в това дърво, не се сърди, че отсичам твоето жилище, защото не го правя по свое желание, а по заповед на контролбъра.“ А когато иска да разчисти парче земя в гората, за да го обработва, преди да отсеке листните им жилища, трябва да стигне до задоволителна уговорка с горските духове. За целта той

отива на средата на мястото, навежда се и се прави, че взема от земята писмо. После, като разгъва парче, хартия, чете високо въображаемо писмо от холандските власти, с което му се внушава Строго да се заеме с разчистването на мястото без повече бавене. После казва: „Чухте ли, духове? Ще трябва веднага да започна да разчиствам, иначе ще ме обесят.“

Случва се дори и след като дървото е отсечено, набичено на дъски и употребено за строежа на къща, горският дух да продължава да се таи в дървения материал и затова някои хора се опитват да го умилостивят, преди или след като се заселят в новата къща. Затова, когато новата къща е вече готова, тораджите от Целебес заколват коза, прасе или бивол и намазват цялата дограма с кръвта на животното. Ако сградата е „лобо“, т.е. храм, заколват кокошка или куче на върха на покрива и оставят кръвта да се стича на двете страни. В такива случаи по-изостаналите тонапу принасят в жертва на покрива човешко същество. Това жертвоприношение на покрива на „лобо“, или с други думи на храма, има същата цел както намазването на дограмата на обикновена къща с кръв. Намерението е да се умилостивят горските духове, които може все още да са в дървения материал. По този начин те остават в добро настроение и няма да навредят на обитателите на къщата. По подобни съображения на Целебес и на Молукските острови хората много се пазят, докато изграждат къщата да не поставят някоя греда наопаки, защото горският дух, който е може би все още в дървото, естествено ще се обиди от таква унижение и ще донесе болест на обитателите. Каяните от Борнео са на мнение, че горските духове са много докучливи и когато са раздразнени, могат да сподият хората, които са ги наранили. Така че след като построят къщата, за което са били принудени да се отнесат зле с много дървета, тези хора се покаяват в продължение на година и през това време трябва да се въздържат от много неща, като например да убиват мечки, оцелоти²⁵ и змии.

2. Благотворните сили на дървесните духове

Когато хората престават да смятат дървото за тяло на горски дух, а само за негово жилище, което той може да напусне по желание, те правят важна крачка в религиозното мислене. Анимизмът преминава в политеизъм. С други думи, вместо да смятат всяко дърво за живо и

25. Тигрови котки. – Бел. пр.

съзнателно същество, сега хората виждат в него само бездушна, инертна маса, обитавана за по-дълго или по-кратко време от свръхестествено същество, а след като то може да преминава от дърво на дърво, има известно право на собственост или власт над дърветата и от душа на дърво се превръща в горско божество. Веднага след като душата на дървото се освободи до известна степен от отделното дърво и поради общата склонност на първичното съзнание да облича всички абстрактни духовни същества в конкретна човешка форма, тя започва да се променя и да приема образа на човек. Затова в класическото изкуство горските божества са представени в човешка форма, а горската им същност се маркира с клон или друг също така очевиден символ. Но промяната във формата не засяга същностния характер на дървесния дух. Като бог на дърветата той продължава да упражнява същата власт, каквато е упражнявал като дух с тяло на дърво. И сега ще се опитам подробно да докажа това. Първо, ще докажа, че на дърветата, смятани за одушевени същества, приписват властта да накарат дъжда да завали, слънцето да грее, стадата да се множат и жените да раждат лесно; и, второ, че същите тези способности се приписват на боговете-дървета, схващани като антропо-морфни същества, дори като богове, вселили се в живи хора.

Преди всичко хората смятат, че дърветата или дървесните духове даряват дъжд или слънце. Когато мисионерът Йероним от Прага започнал да убеждава езичниците-литовци да изсекат своите свещени горички, при литовския княз отишла тълпа жени, които замолили да бъде спряна, като заявили, че наред с горичката той унищожавя жилището на бога, от когото те искали дъжд и слънце. Мундарите от Асам са убедени, че ако в свещената гора бъде отсечено дърво, горските богове ще дадат знак на своето недоволство, като не позволят да завали дъжд. За да си осигурят дъжд, обитателите на Монйо, село в област та Саган в Горна Бирма, избират най-голямото тамариндово дърво близо до селото и го наричат обиталище на духа (нат), който управлява дъжда. След това поднасят хляб, кокосови орехи, плантани и кокошки на духа-пазител на селото, и на духа, който дава дъжд, и му се молят: „О, боже Нат, смили се над нас, бедните смъртни, и не спирай дъжда. Ето, принасяме ти жертвата, без да ни се свиди, нека дъждът вали ден и нощ.“ После правят възлияния в чест на духа на тамариндовото дърво и най-накрая три възрастни жени, облечени в празнични дрехи, с огърлици и обеци пеят песента на дъжда.

Освен всичко дървесните духове карат и посевите да растат. Всяко мундарско село има свещена горичка и хората държат „божествата на

горичката отговорни за посевите и на тях се отдава особена почит по време на всички големи земеделски празници²⁶. Негрите от Златния бряг имат обичай да принасят жертви под високи дървета и смятат, че всички плодове на земята ще загинат, ако се отсече такова дърво. Галао танцуват по двойки около свещени дървета и се молят за добра реколта. Всяка двойка се състои от мъж и жена, а връзката помежду им е пръчка, която държат в двата края. Подръка носят зелена пшеница или трева. Шведските селяни забиват във всяка бразда на своите ниви по един разлистен клон, защото вярват, че това ще им осигури богата реколта. Същата идея прозира в немския и френския обичай с Жътвения май. Това е клон или цяло дърво, украсено с житни класове, което докарват с последната каруца от ожънатата нива – закрепват го на покрива на дома или хамбара, където остава през цялата година. Манхард е доказал, че този клон или дърво символизира дървесния дух, схващан като дух на растителността изобщо, чието животелно и оплождащо влияние се разпростира конкретно върху пшеницата. Затова в Швабия завързват Жътвения май сред последните пшенични стебла, оставени на нивата, а на други места го забиват в нивата и за него връзват последния сноп.

Освен това дървесният дух кара стадата да се множат и благославя жените с потомство. *Embllica officinalis* е свещено дърво в Северна Индия. На седмо число от месец фалгун (февруари) под дървото се правят възлияния, около стеблото му връзват червена или жълта връв и му се молят за плодovitостта на жените, животните и посевите. Пак в Северна Индия кокосовият орех се почита като един от най-свещените плодове и се нарича Шрифала, или плодът на Шри, богинята на благоденствието. Той е символ на плодородие из цяла Северна Индия и го пазят в светилища, а жреците го дават на жените, които искат да станат майки. В Куа, град близо до Калабар, расла палма, която осигурявала зачатие на безплодни жени, стига да изядат орех от нейните клонове. В Европа очевидно са смятали, че Майското дръвче притежава същата власт над жени и добитък. Така на Първи май селяните в някои части на Германия слагат майски дръвчета или майски храсти при вратите на обори и краварници, по едно за всеки кон и всяка крава и смятат, че това кара кравите да дават много мляко. Известно е, че ирландските селяни „си представят, че ако прикрепят на Първи май зелен клон от дърво на къщата, през лятото ще има много мляко“²⁶.

На втори юли някои венди²⁶ изправяли наред село дъбово дърво с

26. Венди – предишното название на лужицките славяни. – Бел. пр.

вързан на върха железен петел, а после играели около него и карали добитъка да го обикаля, за да се развива добре. Черкезите смятат крушата за покровител на добитъка. Затова отсичат млада круша от гората, окастрят клоните ѝ и я занасят у дома, където се отнасят с нея като с божество. Почти във всеки дом има такава круша. През есента, на празника, внасят в къщата дървото с голяма церемония, придружена с музика и веселите викове на всички обитатели, които го поздравяват с благополучното му пристигане. То е накичено със свещи, а на върха му връзват парче сирене. Хранят се, пият в пеят около него. После пожелават сбогом на дървото и го връщат в двора, където през останалата част от годината то остава опряно до стената, без да получава повече израз на уважение.

Маорите от племето тухое „приписват на дърветата способността да правят жените плодовити. Тези дървета са свързани с пъпните върви на митически прадеди и наистина съвсем до неотдавна по тях са окачвали пъпните върви на всички деца. Безплодната жена трябва да прегърне такова дърво и в зависимост от това, дали го е прегърнала откъм източната или откъм западната му страна, тя се сдобива с мъжка или женска рожба“. Много вероятно разпространеният из цяла Европа обичай на Първи май да се забожда зелен храст пред къщата на любимото момиче да се корени във вярата в оплождащата сила на дървесния дух. В някои части на Бавария слагат такива храсти и пред къщите на младоженците. Този обичай не се спазва само ако жената е близо до раждане и в такъв случай казват, че съпругът сам „си е сложил майски храст“. У южните славяни безплодна жена, която иска да има дете, в навечерието на Гергьовден окача нова риза на плодно дърво. На следната сутрин преди изгрев разглежда дрехата и ако открие живо същество, полазило по нея, се надява желанието ѝ да се сбъдне през следващата година. После сама облича ризата, убедена, че и тя ще стане плодовита като дървото, на което дрехата е прекарала нощта. За да се сдобият с рожби, безплодните жени на кара-киргизите²⁷ се търкалят под самотна ябълка. И накрая, както в Швеция, така и в Африка на дърветата приписват способността да даряват жените с лесно раждане. На времето в някои области на Швеция в близост до всяко стопанство е имало *bortrad* или дърво-пазител (липа, ясен или бряст). Никой не би откъснал и един-единствен лист от свещеното дърво, защото то наказва с нещастие или болест всяка причинена му рана. Бременните жени прегръщали дървото, за да им осигури леко

27. Сега само „киргизи“. – Бел. пр.

раждане. У някои негърски племена по поречието на Конго бременните жени си шият дрехи от кората на свещено дърво, защото вярват, че то ще ги пази от опасностите, съпровождащи раждането. Легендата, че Лета е прегърнала палмово или маслиново дърво, или две лаврови дървета, когато се готвела да роди божествените близнаци Аполон и Артемида, е указание за съответно гръцко поверие за способността на някои дървета да улесняват раждането.

ГЛАВА X

Остатъци от култа към дървото в съвременна Европа

От направения дотук преглед на благотворните качества на дървесните духове става ясно, че Майското дръвче и Майският стълб са доста широко разпространени и заемат важно място сред народните обичаи на европейското селячество. На много места из Европа и досега съществува обичай напролет, рано през лятото или дори на Еньовден²⁸ да отидат в гората, да отсекат дърво, да го докарат в селото и да го изправят за всеобща радост на хората или да насекат клони и да накичат с тях къщите. Тези обичаи са предназначени да донесат на селото, а и на всяка къща благоденствието, с което дървесният дух има власт да дари. Оттук и практиката да се слага Майско дръвче пред всяка къща или да разнасят едно общо от врата на врата, та всеки дом да получи своя дял благодат. Ще подберем само няколко примера от огромния материал по този въпрос.

В своето „Описание на Уестмит“ сър Хенри Пиърс пише през 1682 г.: „В навечерието на Първи май всяко семейство слага пред вратата си зелен храст, накичен с жълти цветя, каквито има в изобилие по ливадите. По местата, където има много дървен материал, избират високи стройни дървета, изправят ги и те остават така почти през цялата година, та странник може да ги сбърка за знаци, че там се продава бира и всички къщи са кръчми.“ На Първи май в Нортхамптъншър забивали пред всяка къща младо, високо два и половина – три метра дърво, сякаш е израснало на това място и по него и около вратата посиввали цветя. „Сред древните обичаи, запазени в Корнуел, може да се причисли и окичването на вратите и портите със зелени клони от явор или глог и посажданото, или по-скоро забиването на отсечени дървета пред къщите на Първи май.“ На същия ден в Северна Англия имало преди обичай младите хора да стават малко след полунощ и с музика, надувайки рогове, излизали в гората; там кършели клони и ги кичели с китки, венци и цветя. След изгрев слънце се връщали и приковавали накичените с цветя клони над вратите и прозорците на къщите си. Едно време младите в Абингдън, Бъркшър, излизали сутринта на Първи май на групи и пеели

28. 24 юни. – Бел. пр.

песен, от която давам само два куплета:

Разхождахме се цяла нощ,
дори дочакахме деня.
На връщане донесохме за вас
таз китка шарени цветя.

Ний китка шарена ви носим
и на вратата ви стоим,
за вас е клончето, което
сам бог е сътворил.

На Първи май в градовете Сефрън Уолдън и Дебдън, в Есекс, момичетата ходят на групи от врата на врата, носят венци и пеят същата песен. Обикновено в средата на всеки венец има облечена в бяло кукла. Подобни обичаи са съществували и продължават да съществуват из различни части на Европа. Венците обикновено имат форма на пресичащи се под прав ъгъл обръчи. Струва ми се, ирландските селяни все още разнасят украсени с калина и блатниче обръчи с окачени в тях две топки. Твърди се, че обвитите със златна и сребърна хартия топки представляват слънцето и луната.

В първата неделя от май младите момичета в някои села на Вогезите ходят на групи от къща на къща и пеят песен, в която се споменава за „хляба и храната, които идват през май“. Ако им дадат пари, слагат на вратата зелен клон, откажат ли им, пожелават на семейството да има много деца и да няма хляб да ги нахрани. На Първи май във френския департамент Майен от стопанство на стопанство ходели момчета, наречени майотен (Maillotins) и пели весели песни; хората им давали пари или пиене. Те забивали малки дръвчета или клони пред къщите. В Елзас, близо до Саверн, обикалят групи с Майски дръвчета. Пред облечен в бяла риза и с почернено лице човек носят голямо Майско дръвче, но освен това всички държат дръвчета, макар и по-малки. Само един вместо това мъкне огромна кошница, в която събират яйца, сланина и каквото друго им дадат.

В четвъртъка преди „Св. Троица“ руските селяни излизат в гората, пеят песни, плетат венци и отсичат млада бреза, която обличат в женски дрехи, или пък украсяват с разноцветни парцалчета и панделки. После се гощават, а като свършат, отнасят с весели песни и танци накичената брезичка в селото, поставят я в една от къщите и тя остава там като почетен гост до „Св. Троица“. През следващите два дни ходят в къщата,

където е настанена тяхната „гостенка“, а на третия – на „Св. Троица“ – отиват при реката и хвърлят брезичката във водата, а след нея и венците. В този руски обичай обличането на брезичката в женски дрехи показва съвсем ясно, че дървото се одушевява, докато хвърлянето във водата е най-вероятно заклинание за дъжд.

В навечерието на Първи май в някои части на Швеция обикалят момчета със снопове пресни брезови клонки с всичките или само част от листата. Водени от селския цигулар, те обикалят всички къщи и пеят майски песни. Тези песни са в същност молитва за хубаво време, богата реколта, материални и духовни блага. Един от тях носи кошница, в която събират подаръци: яйца и разни други неща. Ако ги посрещнат добре, затъкват клонче с листа на стряхата над вратата. Но в Швеция тези церемонии се изпълняват най-вече на Еньовден. В навечерието на св. Йоан Кръстител (двадесет и трети юни) почистват основно къщите и ги накичват със зелени клонки и цветя. Пред вратите и на други места из стопанството изправят млади ели, а много често издигат и малки сенчести беседки. На този ден в Стокхолм има листен пазар, на който предлагат за продан хиляди Майски дръвчета (Maj Stänger), високи от 15 см до три-четири метра, украсени с листа, цветя, цветни хартиени панделки, боядисани и нанизани на тръстика яйчени черупки и т.н. По височините запалват огньове и хората играят около тях или ги прескачат. Но главното събитие през този ден е изправянето на Майското дръвче – прав и висок смърч, с окастрени клони. „Понякога на известни разстояния прикрепят обръчи и напречни летви, а в други случай му слагат дъги, които ги правят да изглеждат като човек с ръце на хълбоците. Не само Майското дръвче, но и обръчите, дъгите и всичко останало е украсено от горе до долу с листа, цветя, изрезки от разноцветни платове, боядисани черупки от яйца и т.н., а най-отгоре има голям ветропоказател или пък знаме.“ Накиченото от девойките Майско дърво издигат с големи церемонии – хората се стичат отвсякъде към него, танцуват и образуват голям кръг наоколо му. Свързани с Еньовден обичаи има и в Германия. Така из градовете по горен Харц издигали на открито високи, украсени с цветя и яйца, боядисани в жълто и червено борове, с обелена в долната част кора. Младите играят около тях денем, а възрастните – вечер. В навечерието на св. Йоан Кръстител в някои части на Чехия също изправят Майско или Еньовденско дръвче. Момците донасят висок бор или ела и ги издигат на някоя височина, а момите ги украсяват с китки, венци и червени панделки. След това танцуват около тях.

Не е необходимо да продължаваме с примерите за този

разпространен в различни части на Европа – Англия, Германия и Франция – обичай. Достатъчни са само няколко примера. В своята „Анатомия на заблудите“, публикувана за първи път в 1583 г., пуританският автор Филип Стъбз описва с явно отвращение как докарвали Майското дръвче в дните на добрата кралица Бес²⁹. Неговият разказ ни дава възможност да надърнем в колоритната и весела едновременна Англия. „Преди Първи май, по Еньовден или по друго време, всички млади момчета и момичета, стари мъже и женени жени, скитат из гори, горички, възвишения и планини и прекарват нощта в приятни развлечения, а на сутринта се връщат и носят със себе си брези и клони да украсяват с тях своите събирания. И нищо чудно, след като сред тях велик бог и надзорник на техните забавления и игри е не друг, а сатаната, принцът на ада. Но най-голямата ценност, която докарват оттам, е тяхното майско дръвче. А това става с най-голяма почит по следния начин: впрягат двадесет или четиридесет чифта волове, всеки с хубави китки на рогата и тези волове докарват майското дърво (или по-скоро вонящия идол), покрито с цветя и треви, омотано от горе до долу с върви и понякога боядисано в различни цветове и след него вървят с голяма набожност двеста или триста мъже, жени и деца. А като го изправят с развети носни кърпички и знамена на върха, застилат с цветя земята наоколо, връзват по него зелени клони, издигат наблизко летни заслони, навеси и беседки. После започват да танцуват около него, както са правели езичниците при освещаване на идолите си, на които то съвсем прилича или по-скоро е точно това. Чувал съм достоверни сведения (*viva voce*³⁰) от хора съвсем сериозни и достойни, че едва ли една трета от четиридесет, шестдесет или сто девойки, отишли в гората през нощта, се връщат у дома неосквернени.“

На Първи май в швабските села докарвали високи ели, кичели ги с панделки и ги изправяли, после музиката свирела, а хората танцували весело около тях. Дървото стояло на мегдана през цялата година, докато не докарат ново на следващия Първи май. В Саксония „хората не се задоволяват със символичното довеждане в селото на лятото (като крал или кралица); те докарвали самата свежа зеленина от горите в къщите си: Майски или Еньовденски дръвчета, за които се споменава в документи още от тринадесети век. Доставянето на Майското дръвче било празник. Хората отивали в горите да търсят Май (*maјum quaerere*),

29. Елизабет I (1558–1603 г.). – Бел. пр.

30. Устно (лат.) – Бел. пр.

докарвали млади дървета, особено ели и брези и ги изправяли пред вратите на къщите, пред оборите, или пък в стаите. Както вече казахме, млади момци изправяли такива Майски дръвчета пред прозорците на любимите момичета. Освен тези домашни Майски дръвчета изправяли и голямо Майско дърво или Майски стълб, което също докарвали с тържествено шествие и издигали наред село или на градския пазар. Избирала го цялата община и го пазели много внимателно. Обикновено окастряли клоните и листата и оставяли само короната, на която връзвали, освен многото цветни панделки и изрезки от плат, разнообразни храни като наденички, питки и яйца. Младите се състезавали за тези награди. «Мазните стълбове», които все още виждаме по нашите панаири, са остатък от старите Майски стълбове. Обикновено на Майския празник се надбягвали пеша или на коне – забавление по Еньовден, което с течение на времето се изпразнило от своето съдържание и доживяло като народен обичай и досега в някои части на Германия.“ Младежите от Бордо изправяли на Първи май Майски дръвчета на всяка улица, украсявали ги с гирлянди и големи корони и всяка вечер през целия месец младите танцували около дървото. И до ден-днешен във всички села и градчета на веселия Прованс изправят на Първи май Майски дръвчета, накичени с цветя и панделки. Под тях младите се веселят, а старите почиват.

Очевидно във всички тези случаи обичаят е всяка година да се докарва ново Майско дръвче. Но като че ли по правило, поне в по-късни времена, дръвчетата били постоянни, а не се подновявали всяка година. Селата от Горна Бавария подновяват Майските си дръвчета веднъж на всеки три, четири или пет години. Това са докарани от гората ели, а сред венците, знамената и надписите, които ги украсяват, съществено място заема сноп тъмнозелени листа, оставен на върха „да напомня, че в случая това не е мъртва греда, а живо дърво от зелената гора“. Едва ли можем да се съмняваме, че първоначалната практика е била всяка година и навсякъде да се изправя ново Майско дръвче. След като предназначението на обичая било да се внесе събуденият наново оплождащ дух на растителността, той би загубил смисъла си, ако вместо живо, зелено и сочно дърво издигали година след година стара, изсъхнала греда или я оставяли да стои постоянно там. А когато забравили същността на обичая и Майското дръвче се възприело просто като център на празнично веселие, хората не намирали повече смисъл да отсичат всяка година ново дърво и предпочели да оставят да стои едно и също и на Първи май само го украсявали със свежи цветя. Но и след като Майското дръвче се превърнало в нещо постоянно, все още чувствували необходимост да му

придадат вида на зелено дърво, а не на мъртъв пън. В Уевърхем (Чешър) например „имало две Майски дръвчета, които на този ден (първи май) украсявали с подобаващата древна церемония. Те били накичени с гирлянди, а на върха свършвали с бреза или друго високо, стройно дърво с листа. Кората на новото дърво била обелена, а стеблото – наставено към дънера на старото – та отдалеч да изглежда като едно дърво“. Така подновяването на Майското дръвче наподобява подновяването на Жътвения май; и двете са предназначени да внесат нова доза от оплождащия дух на растителността и да я запазят през цялата година. Но докато влиянието на Жътвения май се свежда до подпомагане растежа на посевите, ефикасността на Майското дръвче и на Майския клон се разпростира, както вече видяхме, и върху жените и добитъка. И накрая си заслужава да отбележим, че понякога, в края на годината, изгарят старото Майско дръвче. В околностите на Прага например младите отчупвали парчета от общото Майско дръвче и ги слагали зад иконите в стаите си; те оставали там до следващия Първи май, когато ги изгаряли в огнището. Във Вюртемберг храстите, които слагат по къщите на Връбница, остават там през цялата година, а после ги изгарят.

Достатъчно по въпроса за дървесния дух, схващан като възпътен или присъщ на дървото. Сега трябва да докажем, че той често се възприема и представя отделно от дървото, облечен в човешка форма, нерядко възпътен в живи мъже или жени. Данни за антропоморфната представа за дървесния дух ще намерим преди всичко в народните обичаи на европейското селячество.

В някои доста интересни случаи дървесният дух е представен едновременно в растителна и в човешка форма, които се обособяват сякаш с изричната цел взаимно да се обяснят. В едни случаи антропоморфният представител на дървесния дух е кукла или марионетка, а в други е жив човек. Но независимо дали е кукла или човек, той е поставен до дърво или клон и човекът или куклата и дървото или клонът образуват заедно нещо като двуезичен надпис и единият е, така да се каже, превод на другия. Затова тук не остава място за съмнение, че в същност духът на дървото е представен в човешка форма. Така например на четвъртата неделя от Велики пости младите хора в Чехия хвърлят във водата кукла, наречена Смъртта, после девойките отиват в гората, отсичат младо дърво и привързват към него облечена в бяло и наподобяваща жена кукла. С дръвчето и куклата те обикалят от къща на къща, събират подаръци и пеят песен с припева:

Изнасяме Смъртта от село
и лято внасяме във него.

Тук, както ще видим и по-късно, под лято разбират духа на растителността, който се възражда напролет. На места из Англия децата обикалят и просят по пени, понесли малки имитации на Майско дръвче и красиво облечена кукла, наречена Майска дама. Очевидно в тези случаи дървото и куклата се приемат за равностойни.

В Тен (Елзас) облечено в бяло момиченце, наречено Малка майска роза, разнася украсено с гирлянди и панделки малко Майско дръвче. Нейните спътници събират подаръци от врата на врата и пеят:

Розичке малка майска, триж се завърти,
хубавичко да те видим от всички страни?
Розичке мъничка майска добра,
от гората зелена далечна дошла,
тук заедно да се повеселим.

В песента пожелават на онези, които не подаряват нищо, да загубят кокошките си, лозята им да не вържат грозде, орехът да не даде плод, а нивата да не роди жито. Според поверието добивът през годината зависи от размера на подаръците, дадени на майските певци. Смисълът на споменатия по-горе обичай децата да обикалят на Първи май със зелени клони или гирлянди, да пеят и събират пари е, че с помощта на духа на растителността те носят много щастие на къщата и очакват да им се заплати за услугата. В руската част от Литва имали обичай на Първи май да изправят зелено дърво сред селото. После селските ергени избирали най-красивата девойка, закичвали я с венец и я завивали с разлистени клони, а сетне я слагали до Майското дръвче и танцували около нея, пели и се провиквали „О, Май! О, Май!“ В Бри (Ил дьо Франс) издигат Майско дърво наред село, върхът му е украсен със знамена, по-долу е опасно с листа и клонки, а най-долу с огромни клони. Момите танцуват около него, а в това време момците развеждат увит в листа момък, наречен Татко Май. В малките градчета във Франкенвалд. (Северна Бавария) издигат на втори май пред някоя кръчма Валберово дърво и около него играе мъж, завит от горе до долу със слама, така че класовете да се съединяват над главата му и да образуват корона. Наричат го Валбер и по-рано са правели шествие и са го развеждали по украсените с брезови клонки улици.

На Гергьовден (23 април) у славяни от Каринтия младежи украсяват с цветя и гирлянди отсечено в навечерието на празника дърво. После тръгват да разносят дървото с музика и весели викове; главна фигура в това шествие е Зелен Георги – младеж, омотан от главата до петите в зелени брезови клонки. При завършването на церемонията хвърлят Зелен Георги, или по-точно куклата, която го представя, във водата. Задачата на младежа, който играе ролята на Зелен Георги, е да се измъкне от листната си обвивка и да сложи на свое място куклата така ловко, че никой да не разбере подмяната. На много места обаче хвърлят в река или езеро самото момче, което представлява Зелен Георги, с цел да се осигури по този начин дъжд, та да бъдат нивите и ливадите зелени през лятото. На някои места коронясват с венци добитъка и го изкарват от оборите с песента:

Зелен Георги ви водим,
хайде да го придружим,
да нахрани добре стадата,
че ще го хвърлим във водата.

В случая се вижда, че приписват на дървесния дух, когото схващат като възплътен в дървото, същите способности да довежда дъжд и да спомага за отглеждането на добитъка, каквито има и дървесният дух, представян от жив човек.

Главното пролетно тържество за циганите от Трансилвания и Румъния е празникът на Зелен Георги. Някои от тях го чествуват на втория ден на Великден, а други – на Гергьовден. В навечерието на празника отсичат млада върба, украсяват я с гирлянди и листа и я забиват в земята. Бременните жени слагат по една своя дреха под дървото и я оставят да престои там цяла нощ. Ако на следната сутрин намерят на дрехата листо от върбата, знаят, че ще родят лесно. Вечерта при дървото отиват болните и старите хора, плюят върху него три пъти и казват: „Ти скоро ще умреш, нас остави да поживеем.“ На сутринта циганите се събират около върбата. Главен герой на празника е Зелен Георги – момък, накичен от глава до петите със зелени листа и цветя. Той хвърля шепа трева на добитъка, та през цялата година да не му липсва храна. После взема стояли три дни и нощи във вода гвоздеи и ги забива във върбата, изважда ги и ги хвърля в реката, за да омилостиви водните духове. Най-сетне хвърлят Зелен Георги в реката, но това в същност е направена от клони и листа кукла. Явно при тази версия на обичая приписват на върбата

способността да дарява жените с леко раждане и да придава жизнена енергия на болните и старите, докато Зелен Георги, човекът – двойник на дървото, дарява добитъка с храна, а освен това осигурява доброто разположение на водните духове, като установява контакт между тях и дървото.

Без да привеждаме повече еднообразни примери, можем да обобщим казаното в предходните страници с думите на Манхард: „Цитираните обичаи са достатъчни да докажат с положителност заключението, че при тези пролетни шествия духът на растителността често е представен, наред с Майското дръвче, от мъж или жена, накичени със зелени листа и цветя. Това е все същият дух, който одушевява дървото, действа при по-низшите растения и когото разпознаваме в Майското дръвче и в Жътвения Май. С последователност се предполага, че духът проявява своето присъствие в първото цвете на пролетта, разкрива се в девойката, представяща Майската роза, а също и като дарител на реколта, в лицето на Валбер. Смята се, че шествието с този представител на божеството ще даде добър резултат при кокошките, плодните дръвчета и посевите, все едно че е присъствувало самото божество. С други думи, човекът се възприема не като символ, а като действителен представител на растителния дух. Оттук и пожеланието на придружителите на Майската роза и Майското дръвче, които откаже да им даде подаръци – яйца, сланина и т.н., да няма дял в благодеянията, които прави странстващият дух. Можем да заключим, че тези шествия с Майски дръвчета или Майски клони, които просят от врата на врата (водят Май или Лятото) в началото са имали навсякъде сериозно и, така да се каже, обредно значение. Хората действително са вярвали, че богът на изобилието присъствува невидим в клона, а процесията го води във всяка къща да я дари с благодат. Имената Май, Татко Май, Майска дама, Майска кралица и т.н., с които наричат антропоморфния растителен дух, показват, че идеята за растителния дух се съчетава с периода, когато властта му се проявява най-ярко.“

Дотук видяхме как дървесният или изобщо растителният дух е представен в чиста растителна форма – като дърво, клон или цвете, или в съчетание с човешка форма – дърво, клон или цвете заедно с кукла или жив човек. Остава да се докаже, че в някои случаи представянето му от дърво, клон или цвете изцяло отпада и остава представянето му като жив човек. В този случай представителният характер на човека обикновено се маркира, като го обличат в листа или цветя, или пък като му дават определено име.

Така на Гергьовден в някои части на Русия обличат младеж в листа и цветя, също като английския Зелен Джак. Славяните го наричат Зелен Георги. В една ръка държи запалена факла, а в другата – погача. Той отива на полето, следван от девойки, които пеят подходяща песен. Там правят кръг от сухи клони, слагат в средата погачата и запалват клоните. Сетне участниците в церемонията сядат около огъня и си поделят погачата. Явно в този обичай накиченият с листа и цветя Зелен Георги е тъждествен с обичая, спазван на същия ден в Каринтия, Трансилвания и Румъния. Освен това видяхме, че през седмицата, която започва със Св. Троица, в Русия обличат бреза в женски дрехи и я слагат в къщата. Очевидно равнозначен е обичаят, спазван от руските момичета в Пинска област на понеделник от тази седмица. Те избират най-красивата измежду тях, омотават я в много брезови и кленови листа и я развеждат из селото.

Веднага след като дърветата започнат да се раззеленяват напролет, децата от Руса се събират в неделен ден, отиват в гората и някое от тях се предрешава като Листно човече. Чупят вейки от дърветата и ги увилят около детето, докато изпод зелената одежда останат да надничат само обувките му. И въпреки че има и дупка за очите, две момчета водят Листното човече да не се спъне и падне. С танци и песни те го развеждат от къща на къща и искат дарове – яйца, сметана, наднички и банички. Накрая поръсват Листното човече с вода и се гощават със събраната храна. През седмицата, която започва със Св. Троица, младежите от Фриктал, Швейцария, отиват в гората и накичват един измежду тях с разлистени клони. Наричат го Св. Троицки смешник. Той се качва на кон, взема зелен клон в ръка и всички се отправят към селото. Спират при селския кладенец, свалят накичения с клони смешник и го потапят в коритото. С това той придобива правото да пръска всекиго с вода и той се възползува от него най-вече по отношение на девойките и хлапетата, които играят по улиците. Хлапетата идват сами при него на групи и го молят да ги намокри за здраве.

Най-добре известният английски вариант на накичения е листа смешник е Зелен Джак, коминочистачът, който обикаля скрит в плетена конструкция с формата на пирамида, покрита със зеленика и бръшлян, с корона от цветя и панделки на върха. Така накичен, той танцува на Първи май начело на тълпа коминочистачи, които събират дребни пари. Във Фриктал правят същата плетена конструкция и я наричат Св. Троицка кошница. Веднага след като дърветата в гората напълнят, селските момци избират място и изплитат кошницата там при пълна тайна, да не би

други да им попречат. Около два обръча намотават разлистени клонки. Единият обръч опира на раменете на носача, а другият обгръщал прасците му. Оставят дупки за очите и устата, а най-отгоре забучват огромна китка. Маскиран по този начин, той се появява в селото внезапно по вечерня, предшествуван от трима младежи, които надуват направени от върбова кора рогове. Основната цел на неговите придружители е да поставят кошницата върху селския кладенец и да я задържат там, въпреки усилията на младежите от съседните села, които пък се стараят да я отмъкнат и да я занесат на своя кладенец.

Очевидно, в изложените по-горе случаи накиченият с листа човек, когото развеждат по домовете, е равностоен на Майското дръвче, Майския клон или Майската кукла, разнасяни от къща на къща от децата. И двата ритуала представят благотворителния растителен дух, чието посещение в къщата се възнаграждава във вид на пари или храна.

Често накиченият с листа човек, който олицетворява растителния дух, е известен като крал или кралица. Той или тя биват наричани Майски крал, Св. Троицки крал, Майска кралица и т.н. Както забелязва Манхард, тези титли показват, че въплътеният в растителността дух е владетел, чиято творческа власт се разпростира надлъж и шир.

На Св. Троица в едно село близо до Залцвелд изправят Майско дръвче и младежите се надбягват към него. Онзи, който стигне първи, е крал; около врата му слагат цветен венец, а в ръката си носи Майски храст, с който „измита“ росата (от дърветата) по пътя на шествието. Пред всяка къща пеят песен, с която пожелават на обитателите щастие. В нея се казва, че „черната крава в яхъра пуска бяло мляко, черната кокошка снася в полога бели яйца“ и искат да им дадат яйца, сланина и т.н. На Св. Троица в село Елгот (Силезия) изпълняват церемония, наречена кралско надбягване. На някоя ливада забиват кол с вързано за него парче плат и младежи препускат в галоп, като се опитват да откъснат плата. Който успее и го потопи в минаващата наблизко р. Одер, го обявяват за крал. Очевидно тук колът заменя Майското дръвче. В някои села на Брауншвайг Майският крал на Св. Троица е напълно скрит в Майски храст. В някои части на Тюрингия също си имат Майски крал на Св. Троица, но той е облечен доста по-различно. Там правят дървена рамка, като че в нея да може да застане прав човек, покриват я изцяло в брезови клонки, а на върха ѝ слагат корона от брезови клонки и цветя, с прикрепен в нея звънец. Рамката отнасят в гората и в нея влиза Майският крал. Останалите тръгват да го търсят. Намерят ли го, отвеждат го в селото при съдията, свещеника и другите първенци и те трябва да

отгатнат кой се е скрил в покритата с растителност рамка. Ако не отгатнат, Майският крал клати глава и звъни със звънеца и събркалият първенец трябва да черпи бира или нещо друго за пиене. На Св. Троица младежите от Варшед избират с жребий крал и главен церемониалмайстор. Последният е напълно скрит в Майски храст, има украсена с цветя дървена корона и носи дървен меч. Царят от своя страна се отличава от останалите само по китката цветя на шапката си и тръстиката, която носи в ръка с вързана на нея червена панделка. Младежите ходят от къща на къща, искат яйца и заплашват, че ако не им дадат, кокошките цяла година няма да снасят. По някаква причина в този обичай церемониалмайсторът е узурпирал знаците на кралската власт. В Хилдесхайм в понеделника след Св. Троица група от пет-шест младежи обикалят, плусят в такт с дълги камшици и събират от къщите яйца. Главна фигура в групата е Листният крал, младеж, омотан с брезови клонки така, че от него се виждат само стъпалата. Огромната шапка от брезови клонки го прави много по-висок. Носи голяма гега, с която се опитва да хване срещнатите по пътя кучета и деца. В понеделник след Св. Троица чешките младежи се предрешват с високи гугли от украсена с цветя брезова кора. Един от тях е облечен като крал и на шейна го докарват на селския мегдан. Ако по пътя преминат през локва, шейната непременно се обръща. На мегдана се събират около краля, глашатаят се покачва на някой камък или дърво и рецитира весели стихове за всяка къща и нейните обитатели. После маските от брезова кора се свалят и младежите обикалят из селото в празнично облекло и искат подаръци. Дават им дребни сладки, яйца и зърно.

През XVIII в. в Гросваргула, близо до Лангензалц, правели шествие и развеждали Тревен крал. Той бил скрит в пирамида от тополови клони, която свършвала на върха с кралска корона от клони и цветя. Яздел клон, скрит в листната пирамида, така че долният ѝ край опирал до земята, а отвор имало само за лицето. Заобиколен от кавалкада момци, той отивал тържествено до кметството, жилището на пастора и т.н., където раздавали на всички бира. После под седемте липи на съседния Зомерберг освобождавали Листния крал от зелената му броня, короната връчвали на кмета, а клоните забивали в ленените ниви, та ленът да израсте високо. В последната част изпъква съвсем ясно приписваното на представителя на дървесния дух оплождащо влияние. В околностите на Пилзен (Чехия) младежите изграждат на Св. Троица наред село конусообразна колиба от зелени листа, без врата. Тъпла селски младежи пристига на коне с Краля начело. Той носи сабя, а на главата си има

конусообразна шапка от тръстики. В свитата му има съдия, глашатай и личност, наречена Жабодер или Палач. Последният е нещо като смешник, който носи ръждив стар меч и язди жалка кранта. Стигне ли до колибата, Глашатаят слиза от коня си и обикаля да търси врата. Като не намери, казва: „Охо, това е може би омагьосан замък. Вещиците се промъкват през листата и нямат нужда от врата.“ Накрая вади сабята си и с нея си проправя път в колибата. Там намира стол, сяда на него и започва да критикува в рима девойките, селяните и ратаите от околността. Когато свърши, напред излиза Жабодерът и показва на всички кафез с жаби, после вдига бесилка и на нея беси жабите една по една. В околността на Плас церемонията се различава в някои подробности. Кралят и неговите войници са облечени изцяло в кора, накичени са с цветя и панделки, всички носят саби и яздят коне, които също са накичени със зелени клони и цветя. Докато критикува от колибката селските матрони, Глашатаят тайно щипе и мушка жабата, за да започне тя да квака. Кралят издава смъртна присъда над нея, палачът я обезглавява и хвърля окървавеното ѝ тяло сред зрителите. Накрая прогонват Краля от колибата и войниците го преследват. Както пише Манхард, щипането и обезглавяването на жабата е несъмнено заклинание за дъжд. Видяхме как някои индианци по течението на р. Ориноко удрят жабите, за да доведат дъжда, докато заколването на жаба е европейското заклинание за дъжд.

Нерядко растителният дух е представен напролет от кралица вместо от крал. На четвъртата неделя от Велики пости в околностите на Либховиц (Чехия) девойки, облечени в бяло, закичили в косите си първите пролетни цветя – теменужки и маргаритки, развеждат из селото момиче, наречено Кралица, която има на главата си корона от цветя. Нито едно момиче не бива да остава на мястото си, докато минава тържественото шествие, а трябва непрекъснато да се върти и да пее. Във всяка къща Кралицата обявява идването на пролетта и пожелава на обитателите ѝ щастие и благодат, за което я даряват. В Унгария сред населението от немски произход на Св. Троица момичетата избират най-красивата измежду тях за Кралица, прикрепят на главата ѝ върховата корона и я развеждат с песни из улиците. Спират при всяка къща, пеят стари балади и получават дарове. На Първи май в Югоизточна Ирландия избирали най-красивото момиче за кралица на областта. Тя заемала това положение дванадесет месеца. На главата ѝ слагали венец от полски цветя, а после имало гощавка, танци, селски спортни състезания и всичко завършвало вечерта с величествено шествие. През годината, докато е на власт, тя председателствувала сбирките на младите хора от селата, танците и

веселията. Ако се омъжила преди да изтече годината, губела властта си и до следващия Първи май не избирали нейна наследница. Майската кралица е нещо обикновено във Франция, позната е и в Англия.

Освен това се случва духът на растителността да е представен от крал и кралица, господар и господарка или жених и невеста. И тук остава в сила паралелът между антропоморфната и растителната форма на дървесния дух, защото, както видяхме на друго място в тази книга, понякога женят дърветата едно за друго. На Първи май в Халфърд (Южен Уоруикшър) децата обикалят от къща на къща, вървят две по две и шествието се води от Крал и Кралица. Две момчета носят високо около два метра Майско дръвче, накичено с цветя и зеленина. Близо до върха му са прикрепени под прав ъгъл една към друга две напречни летви. Те също са накичени с цветя, а от краищата им висят украсени обръчи. Пред къщите децата пеят майски песни и получават пари, с които си устройват вечеря в училището. В понеделник след Св. Троица децата в едно чешко село близо до Кьонигрец играят „кралската игра“ – Краля и Кралицата преминават тържествено под балдахин. Кралицата е накичена с гирлянди, а едно момиче носи два венеца на поднос пред тях. Придружават ги момчета и момичета, наречени шафери и шаферки. Те ходят от къща на къща да събират дарове.

В Силезия съревнованието за кралската корона е било и все още си остава част от народните празненства около празника на Св. Троица. Това съревнование имало различни форми, но целта или финишът било обикновено Майското дръвче или Майският стълб. Понякога младежът, който успеел да се покатери по гладкия стълб и да свали оттам наградата, бил обявяван за Крал на Св. Троица, а любимото му момиче ставало негова кралица. След това Кралят се отправял с Майския храст, следван от останалата част от компанията, към кръчмата, където веселието завършвало с гошавка и танци. Често младите стопани и ратаи се надбягвали на коне до украсения с цветя, панделки и корона Майски стълб. Който стигнал първи, ставал Крал на Св. Троица, а останалите трябвало да се подчиняват на заповедите му до края на деня. Най-слабият ездач ставал Смешника. При Майското дърво всички слизали от конете и вдигали на раменете си Краля. Той се покатервал ловко по стълба и свалял прикрепените на върха му Майски храст и корона. Междувременно Смешникът бързал към кръчмата и там изгълтвал с най-голяма скорост четири квартови бутилки³¹ с ракия и тридесет кифлички. В това време Кралят, който носел Майския храст и короната, се отправял начело на групата също към кръчмата. Ако до тяхното пристигане Смешникът

успее да се справи с кифличките и ракията и посрещне Краля с приветствие и с чаша бира в ръка, сметката му плащал Кралят, но иначе трябвало да си я плаща сам. Тържественото шествие започвало да се извива през селото след черква. Начело яздел Кралят, накичен с цветя, с Майския храст в ръка. След него идвал Смешникът, с обърнати наопаки дрехи, с дълга ленена брада и с короната на Св. Троица на главата. Следвали двама ездаци, преоблечени като гвардейци. Шествието спирало пред всяко домакинство, двамата гвардейци слизали, затваряли Смешника в къщата и искали от домакинята откуп – да купят сапун да изперат брадата на Смешника. Обичаят им разрешавал да отнесат всякаква храна, която намерят, стига да не е заключена. После отивали в къщата, където живеела любимата на Краля. Приветствували я като Кралица и ѝ връчвали подходящи подаръци, като например многоцветен шарф, парче плат и престилка. Царят получавал за награда жилетка, шалче и т.н. и имал правото да посади Майския храст или Св. Троицкото дърво пред двора на господаря си, където той оставал като почетен знак до същия ден на другата година. Най-сетне шествието се отправяло към кръчмата, където Кралят и Кралицата откривали танците. Понякога Кралят и Кралицата заемали тези длъжности по друг начин. Правели човек от слама в естествена големина, слагали на главата му каскет и го отвеждали с каруца, седнал между двама предрешени като гвардейци младежи до мястото, където го очаквал съд. След каруцата вървяла голяма тълпа. Проведеният по всички правила съдебен процес водел до произнасяне на смъртна присъда над сламения човек. Завързвали го за стълб на лобното място и млади мъже се опитвали със завързани очи да го прободат с копие. Който от тях успеел, ставал крал, а неговата любима – кралица. Сламеният човек бил известен под името Голиат.

В една датска енория някога съществувал обичай да обличат на Св. Троица малко момиче като булка и малко момче – като младоженец. Обличали я с цялото великолепие на истинска булка, а на главата ѝ слагали корона от най-свежите цветя на пролетта. Младоженецът бил облечен и пишно украсен с цветя, панделки и ленти. Другите деца се закичвали колкото се може по-хубаво с жълти цветя. Те обикаляли къщите с най-голяма тържественост. Начело на шествието вървели две шаферки, а пред него шест-седем вестоносци препускали на дървени кончета и съобщавали за пристигането им. Децата получавали дарове – яйца, масло,

31. Квартова бутилка – около 1,14 литра, т.е. в случая повече от 4,5 литра ракия! (sic!). – Бел. пр.

хляб, сметана, кафе, захар и свещи, и ги отнасяли в кошници. Когато свършели обиколката си, няколко селянки помагали да се устрои сватбеният пир и децата тропали весело с дървените си обувки по пода от утъпкана глина, докато слънцето изгреело и птичките запеели. Но това е вече минало. Само старите хора си спомнят все още за малката булка на Св. Троица и празничното ѝ великолепие.

Видяхме, че церемониите, свързани по други места с Първи май или седмицата след Св. Троица, в Швеция се извършват обикновено по Еньовден. И съответно установяваме, че в някои части на шведската провинция Блекинге все още избират Еньовденска булка, на която отпускат обикновено назаем „короната от черквата“. Девојката си избира жених, събират се дарове за младоженците, на които за известно време гледат като на мъж и жена. Останалите младежи също си избират булки. Изглежда и в Норвегия все още имат подобни обреди.

На Първи май момчетата от околностите на Бриансон (департамент Дофин) завиват в зелени листа момък, чиято любима го е изоставила и се е оженила за друго. Той ляга на земята и се прави на заспал. Тогава момиче, което го харесва и би се омъжило за него, идва да го събуди и да му помогне да стане, като му предлага ръката си и копринен шал. Те отиват заедно в кръчмата и повеждат танците. Но трябва да се оженят в срок от една година, иначе започват да се отнасят към тях като със стар ерген и стара мома и ги изключват от компанията на младите. Момъкът наричат Майски жених. В кръчмата той сваля от себе си листата; от тях и цветя неговата партньорка прави китка и я закичва на гърдите си следния ден, когато той отново я води в кръчмата. Руският обичай, спазван в Нерехтинска област, е свързан с четвъртъка преди Св. Троица. Девојките отиват в брезова гора, слагат пояс или лента около величествена бреза, извиват долните ѝ клони така, че да образуват венец, и се целуват две по две през венеца. Момичетата, които са се целунали през венеца, се наричат една друга кръстници. После една от тях излиза напред и като се преструва на пиян мъж, се просва на земята и се прави на дълбоко заспала. Друго момиче я буди, целува я и накрая цялото ято се пръска из гората да вие венци, които девојките хвърлят в някой поток. По плаващите в потока венци те четат своята съдба. Най-вероятно някога ролята на заспалия се е изпълнявала от момък.

В тези френски и руски обичаи имаме изоставен годеник, докато в следващите става дума за изоставена годеница. На Заговезни словенците от Оберкрайн влчат с весели викове нагоре-надолу из селото сламена кукла. После я хвърлят във водата или я изгарят и по височината на

пламъците съдят колко, ще е богатата реколтата през годината. Шумната тъпна завършва с предрешен като жена мъж, който влачи дъска и се преструва на изоставена годеница.

В светлината на изложеното по-горе събуждането на изоставения сънливек от последните церемонии вероятно олицетворява събуждането на растителността напролет. Но не е лесно да се определят съответните роли на изоставения годеник и момичето, което го събуждат от сън. Дали спящият е безлистната гора или голата земя на зимата? Дали момичето, което го събужда, е прясната зеленина или благодатните лъчи на пролетното слънце? Едва ли ще е възможно да отговорим на тези въпроси при данните, с които разполагаме.

В планинската част на Шотландия събуждането на растителността през пролетта се представя образно на 1 февруари, деня на св. Бриджит. На Хебридските острови например във всяка къща господарката и слугините вземат снопове овес и ги обличат в женски дрехи, слагат ги в големи кошници, оставят край тях тояги и наричат това булчинско легло; а после господарката и слугините извикват три пъти: „Бриджит дойде, Бриджит е добре дошла“. Правят това точно преди да си легнат, а когато станат на сутринта, търсят из пепелта отпечатък от тоягата на Бриид. Намерят ли, смятат, че това означава добра реколтата и богата година, а обратното приемат като лошо предзнаменование. Друг свидетел описва случая по следния начин: „Обикновено вечерта преди Сретение господне в част от къщата близо до вратата се прави легло от слама и сено, на което постилат одеяла. Когато всичко е готово, някой излиза и повтаря три пъти: «Бриджит, Бриджит, влезни, леглото ти е готово.» До него оставят да горят цяла нощ една или повече свещи.“ По-рано в навечерието на 1 февруари на о. Ман имаше празник, наречен на манкски език³² Лаал Брииши (Laa'l Breeshey) в чест на ирландската дама, която отишла на о. Ман да получи було от св. Мохолд. Според обичая събираха сноп зелена тръстика и с него в ръка приканваха блажената св. Бриджит да дойде да преспи в къщата им тази нощ. На манкски поканата звучи по следния начин: „Brede, Brede, tar gys my thie tar dyn thie aym's noght. Foshil jee yn dorrys da Brede, as lhig da Brede e heet staigh.“ А това означава: „Бриджит, Бриджит, ела в моята къща тази нощ. Отворете вратата на Бриджит и нека Бриджит влезе.“ След като повторят няколко пъти тези думи, пръскат тръстиката по пода вместо килим или легло за Бриджит. Много подобен на този обичай се спазва на някои от Външните острови

32. Езикът на местното население, келтско наречие. – Бел. пр.

на древното Манкско кралство. От тези манкски и шотландски церемонии става ясно, че под излинялото християнско расо на Св. Бриид или Бриджит се крие стара езическа богиня на плодородието. И това най-вероятно не е никой друг, а Бригита, келтската богиня на огъня, а очевидно и на посевите.

В много случаи бракът на растителния дух през пролетта е намекнат, макар и косвено, защото назовават неговия представител „булка“ и съответно го обличат в булчинско облекло. Така на Св. Троица младежите от някои села на Алтмарк обикалят селото, носят Майско дръвче или водят момче, завито в листа и цветя, а момичетата развеждат Майска булка – момиче, облечено като булка, с голяма китка в косата си. Те обикалят къщите, Майската булка пее песен, в която иска подарък и казва на обитателите, че ако ѝ дадат по нещо, самите ще имат по нещо през цялата година, а ако не дадат, и те нищо няма да имат. В някои части на Вестфалия водят от врата на врата момиче с корона от цветя, наречена Булката на Св. Троица, пеят песни и искат яйца.

ГЛАВА XI

Влияние на половете върху растителността

Изложените по-горе примери за пролетни и летни празници в Европа ни навеждат на заключението, че нашите първични прадеди са одушевявали силите в растителния свят и са ги обособявали като мъжка и женска, опитвайки се на принципа на хомеопатичната или индуктивната магия да ускорят развитието на дърветата и растенията, като го свързват с представата за сватба на горските божества, олицетворени от Майския крал и Майската кралица, жениха и булката на Св. Троица и т.н. Така че тези представления не са били само символични или алегорични драми, пасторални игри, предназначени да забавляват или да поучават селската аудитория. Те са били заклинания, целещи да накарат горите да станат зелени, новата трева да избуи, житото да пусне клас и цветята да цъфнат. И естествено хората са смятали, че колкото по-отблизо привидните бракове на облечените в листа или накичени с цветя хора следват истинския брак на горските духове, толкова по-резултатна ще бъде магията. Така че разюздаността, съпровождала тези церемонии едно време, не е била случаен разгул, а максимална степен на достоверност при подражанието, съществена част от ритуалите и по мнението на онези, които ги изпълнявали, бракът между дърветата и между растенията не би бил плодит без действително съчетаване на човешкителове. Може би в днешна цивилизована Европа напразно, ще търсим обичаи от този вид, предназначени да насърчат развитието на растителността. Но по-примитивните народи в други части на света съзнателно използват сношението между половете като средство да осигурят плодородието на земята. Освен това някои от все още изпълняваните или поне доскоро изпълняваните ритуали в Европа могат да получат разумно обяснение единствено като закърнели остатъци от подобна практика. Това ще стане ясно от изложените по-долу факти.

Четири дни преди да хвърлят зърното в почвата, пипилите от Централна Америка стояли настрана от жените си, „за да могат през нощта преди сеитбата да се отдадат изцяло на страстите си. Твърдеше, че имало хора, определени да изпълняват половия акт в същия миг, когато първите зърна паднат в земята“. Нещо повече, жреците внушавали на мъжете, че сношението с жените им било религиозен дълг и ако не се спази, ще е противозаконно да се сеят семената. Единственото

възможно обяснение на този обичай е, че индианците смесвали процеса, чрез който човешките същества възпроизвеждат своя род, с процеса, чрез който растенията изпълняват същите функции. Те си представяли, че прибягвайки до първия, подпомагат втория. В сезона, когато предстои да цъфти оризът, в някои части на Ява стопанинът и жена му отиват на нивите си нощем и там се сношават, за да подпомогнат растежа на посевите. На Лети, Суматра, и други групи острови, разположени между Западна Нова Гвинея и Северна Австралия, езическото население възприема слънцето като мъжкото начало, което опложда земята, т.е. женското начало. Те го наричат Уру-лера или г. Слънце и го представят под формата на лампи, направени от листата на кокосова палма. Ще ги видите окачени навсякъде из къщите и по свещеното смокиново дърво. Под, дърветата има голям плосък камък, който служи за жертвен олтар. На някои острови на него слагали и продължават да слагат тавите на убитите врагове. Един път годишно, в началото на дъждовния сезон, г. Слънце влиза в свещеното смокиново дърво, за да оплоди земята, и от деликатност, за да му помогнат при слизането, опират на дървото стълба със седем стъпала. Украсяват я с изрязани от дърво фигури на птици, чийто пронизителен зов съобщава за приближаването на слънцето от изток. По този случай принасят в жертва много прасета и кучета, мъжете и жените се отдават на разгул и мистичното единение на слънцето и земята се представя пред публика, съпроводено с песни и танци, с действително сношение на половете под дървото. Както казват, празникът имал за цел да осигури от господин Слънце дъжд и достатъчно храна и пиене, много добитък, деца и богатство. Молят се всяка коза да роди по две или три козленца, хората да се множат, мъртвите прасета да бъдат заменени с живи, празните кошници да се напълнят с ориз и т.н. И за да го предразположат да задоволи тези искания, му предлагат свинско, ориз и алкохол и го канят да се нахрани. На този празник на островите Бабар издигат специално знаме, символ на творческата енергия на слънцето. То е направено от бял памучен плат, дълъг около три метра, и на него е изобразена фигурата на мъж в съответната поза. Ще е несправедливо да гледаме на тези оргии като на обикновен изблик на необузdana похотливост. Без съмнение хората ги организират съзнателно и тържествено, защото ги смятат необходими за плодородието на почвата и благоденствието на човека.

Естествено средствата, възприети да стимулират развитието на посевите, се използват да осигурят и плодородието на дърветата. Когато състоянието на карамфиловите насаждения в някои части на о. Амбойна

показва, че реколтата вероятно ще бъде слаба, мъжете отиват нощем голи при насажденията и се опитват да оплодят дърветата точно тъй, както биха оплодили жените си, и в същото време викат: „Дайте още!“ Според тях по този начин те карат дърветата да родят повече.

Багандите от Централна Африка вярват толкова дълбоко в интимната връзка между сношението на половете и плодородието на почвата, че обикновено пропъждат безплодните жени, убедени, че те са причина градината на съпруга им да не роди плодове. И обратното – баганда смятат, че двойката, дала доказателство за необикновена плодовитост с раждането на близнаци, е надарена със съответната способност да увеличи добива на банановите дървета, които са източник на основната им храна. Скоро след раждането на близнаци се изпълнява церемония, която очевидно има за цел да предаде на банановите дървета възпроизводителната способност на родителите. Майката ляга на гръб в гъстата трева близо до къщата и слага между краката си цвят от бананово дърво, идва съпругът и бута цвета настрана с половия си орган. Освен това родителите ходят из околността и изпълняват танци в градините на любими приятели, очевидно с цел да накарат банановите дървета да раждат повече плод.

В различни части на Европа има пролетни и жетвени обичаи, които очевидно имат за основа същата примитивна идея, че връзката между човешките полове може да се използва да ускори развитието на растенията. В Украйна например попът, облечен в църковните си одежди и придружен от дякони, отива на Гергьовден на селските ниви, там, където посевите са наболи от земята зелени връхчета, и ги благославя. След това младите лягат по двойки из засетите ниви и се претъркулват няколко пъти из тях, убедени, че така подпомагат растежа на посевите. В някои части на Русия жените търкалят самия поп по наболите посеви, без оглед на калта и локвите, в които може да попадне при благодатното си придвижване. Ако духовният пастир се противи или протестира, паството му мърмори: „Попе, ти май не ни желаеш доброто. Не щеш да имаме жито, макар че и ти живееш от него.“ По жътва на някои места в Германия мъжете и жените, които са жънали, се търкалят заедно из нивата. И това вероятно е остатък от един по-древен и по-примитивен обичай, предназначен да придаде плодородие на полетата, с методите, възприети от пилилите в Централна Америка и до които прибягват явайците сега при отглеждането на ориза.

За изследователя, готов отново да извърви обиколките пътеки, изминати от човешкото съзнание в търсене на истината, пипнешком и с

много препъвания, ще е интересно да забележи, че същата теоретична вяра в индуктивното влияние на половете върху растителността, която е накарала някои хора да се отдадат на страстите си като средство за оплождане на земята, е подтикнала други да се стремят към същата цел с обратните средства. От момента, когато царевицата бивала засята, до времето, когато я обирали, индианците от Никарагуа живеели целомъдрено, стоели настрана от жените си и спели отделно от тях. Не употребявали сол, не пиели какао или чича (ферментирало питие от царевица – бел. авт.) и, с две думи казано, това било за тях време на въздържание, както отбелязва един испански историк. И до ден-днешен някои индиански племена в Централна Америка прибъгват към въздържание, за да подпомогнат развитието на посевите. Разказват, че преди да посеят царевицата, индианците кекчи спят отделно от жените си и не ядат месо в продължение на пет дни, докато при племената ланкинеро и каябонеро периодът на въздържание от тези плътски удоволствия трае единадесет дни. У някои трансилвански немци има правило мъжът да не спи с жена си през цялото време, докато засява нивите си. Същото правило се спазва в Колотасег (Унгария). Хората смятат, че ако този обичай не се спазва, житото ще хване болест. По същата логика предводителят на племето кайтиш в Централна Австралия спазва строго въздържание от брачни връзки с жена си през цялото време, докато изпълнява магически церемонии, за да накара тревата да расте, убеден, че ако наруши това правило, ще попречи на семената на тревата да покълнат както трябва. На някои меланезийски острови, когато насочват лозите на ямса в желаната посока, мъжете спят близо до градините и не се доближават до жените си. Влязат ли в градината, след като са нарушили правилото за целомъдрие, плодовете ѝ ще се скапят.

Ако се запитаме защо едни и същи поверия са в състояние да доведат различни народи до толкова противоположни правила за поведение като строго целомъдрие или повече или по-малко открит разврат, вероятно няма да е много трудно да разгадаем причината, тъй както я вижда примитивният мозък. При положение, че по някакъв начин първобитният човек се отъждествява с природата, ако не е в състояние да направи разлика между импулсите и процесите в себе си и методите, възприети от природата за възпроизвеждане на растенията и животните, възможно е да направи две прибързани заключения. Той или ще стигне до извода, че ако се поддаде на апетитите си, ще помогне за размножаването на растенията и животните, или пък ще си представи, че жизнената енергия, която се отказва да изразходва, за да възпроизведе собствения си

вид, ще образува нещо като енергиен склад, от който по някакъв начин ще се възползват други същества – животни или растения – при своето размножаване. Така от една и съща примитивна философия, от едни и същи примитивни идеи за природата и живота, дивакът извлича по различни канали правилата за разюзданост или пък за аскетизъм.

Това обяснение, което давам на правилото за целомъдрие, спазвано от първобитни и диви народи при известни обстоятелства, може да се стори пресилено и неправдоподобно за читателите, възпитани в една проникната от аскетичния идеализъм на Изтока религия. Те може би смятат, че моралната чистота, така тясно свързана в тяхното съзнание със спазването на подобно правило, е сама по себе си достатъчно обяснение; те може би като Милтън приемат целомъдрието за възвишена добродетел, че въздържанието, наложено на един от най-мощните импулси на нашата животинска природа, бележи онези, които могат да се отдадат на него, като хора, издигнали се над обикновеното стадо и затова достойни за печата на божественото одобрение. Колкото и естествен да ни се струва този начин на мислене, той е напълно чужд и дори непроуям за дивака. Ако в някои случаи той се съпротивлява на половия си инстинкт, това не е от висш идеализъм, от безплътен стремеж към морална чистота, а поради някаква утилитарна, и при това напълно определена и конкретна цел, за постигането на която той е готов да пожертвува непосредственото задоволяване на желанията си. Примерите, които приведох, са достатъчни да докажат, че това е така, или най-малкото може да е така. Те показват, че там, където инстинктът за самосъхранение, който се проявява преди всичко в търсенето на храна, влиза или сякаш влиза в конфликт с инстинкта, който допринася за размножаването на вида, първият и по-дълбок инстинкт е в състояние да надделе над втория. Накратко казано, в името на храната дивакът е готов да въздържа половите си желания. Друга цел, в името на която той е съгласен да упражни същото себеограничение, е победа във войната. Не само воинът на бойното поле, но и неговите приятели у дома често обуздават половите си апетити, вярвайки, че по този начин ще могат по-лесно да победят врага. За нас е съвсем очевидно колко погрешно е това поверие, заедно с поверието, че целомъдрието на сеяча допринася за развитието на семената и все пак наложеното от подобни поверия въздържание, колкото и погрешни да са те, е било благотворно и е укрепило човешкия род. Защото силата на духа на едно племе, също както при отделната личност, се свежда преди всичко в готовността да пожертвува настоящето в името на бъдещето, да пренебрегне непосредствените съблазни

на ефимерни удоволствия в името на по-далечни и трайни източници на задоволство. Колкото повече тази способност се развива, толкова по-възвишен и силен е духът, докато стигнем до хора, готови да се откажат от удоволствията на живота и дори от самия живот, за да запазят или да спечелят за другите, макар и в далечно бъдеще, благого на свободата и истината.

ГЛАВА XII

Свещеният брак

1. Диана, богинята на плодородието

Видяхме, че според едно широко разпространено поверие, което не е лишено от фактическо основание, растенията се размножават по пътя на половото сношение и на принципа на хомеопатичната или имитативната магия това размножаване се стимулира от истинския или привиден брак на мъже и жени, които временно изпълняват ролята на представители на духовете на растителността. Такива магически представления са играли голяма роля в народните празници на Европа и тъй като са основани на много примитивно разбиране за природните закони, те очевидно са възникнали в най-далечна древност. Затова едва ли ще сбъркаме, ако приемем, че те датират от времето, когато прадедите на цивилизованите европейски народи все още били варвари, пасели своя добитък и отглеждали жито по откритите места сред огромните гори, които тогава са покривали по-голямата част от континента, от Средиземно море до Арктика. Но ако тези стари заклинания и магии, предназначени да подпомогнат растежа на листата и цветовете, на тревата, цветята и плодовете, са оцелели до наши времена под формата на пасторални сцени и народни веселия, не е ли логично да предположим, че преди около две хиляди години те са били запазени сред цивилизованите народи на древността в по-малко развита форма? Иначе казано, не е ли вероятно в някои празници на древните да открием еквиваленти на нашите тържества по Първи май, Св. Троица и Еньовден с тази разлика, че в онези дни церемониите не са се свеждали до чисти представления и празници, а все още са били религиозни или магически ритуали, при които актьорите съзнателно изпълнявали възвишените роли на богове и богини? Ето в първата глава от тази книга намерихме основание да смятаме, че Немийският жрец, който носел титлата Горски цар, е имал за своя другарка богинята на дъбравата, самата Диана. Не е ли възможно той или тя като Горски цар и Горска царица да са били сериозно приемани съответствия на веселите кукери, които в съвременна Европа изпълняват ролята на Майски крал и Майска кралица, на жениха и булката на Св. Троица и не е ли възможно техният съюз да се е празнувал всяка година като

теогамия или божествен брак? Както ще видим, подобни обредни сватби на богове и богини са се изпълнявали като тържествени религиозни ритуали на много места в древния свят и затова в предположението, че свещената горичка край Неми е може би сцена на ежегодна церемония от този вид, не е лишено от достоверност. Не разполагаме с преки доказателства, но аналогията говори в полза на това становище и ще се опитам да го докажа.

По начало Диана била богиня на горите, както Церера била богиня на житото и Бакхус – бог на лозята, светилищата ѝ били обикновено в дъбрави. Нещо повече – всяка горичка била посветена на нея и при посещения често я свързвали с горския бог Силван. Но независимо от своя произход, Диана никога не е била само богиня на дърветата. Подобно на нейната гръцка посестрима Артемида, тя сякаш се е развила като олицетворение на плодородието на живата растителна и животинската природа. Господарка на горите, тя естествено се смятала собственица на дивите и питомните зверове, които бродели из нея, дебнели плячката си в мрачните ѝ дълбини, хрупали свежи листа и изникналите сред клоните филизи или пасели тревата на откритите гористи поляни и долчинки. Затова била и богиня, покровителка на ловците и пастирите, също както Силван бил бог не само на горите, но и на добитъка. По същия начин хората във Финландия смятали дивите зверове в горите за стада на горския бог Тапио и на неговата достолепна и красива жена. Човек не можел да убива тези животни без великодушното разрешение на божествения им собственик. Затова ловецът се молел на горските божества и им обещавал богати дарове, ако подкарат дивеча към него. По всичко личи, че и добитъкът се радвал на покровителството на горските духове, когато бил в оборите и когато се губел из горите. Преди да отидат в гората на лов за сърни, диви кози или диви прасета, хората от народността гайо смятат за необходимо да получат разрешението на невидимия господар на гората. Това се прави по предписаната форма от човек със специална подготовка в горското изкуство. Той слага парченце бетел пред изрязан по особен начин стълб, представящ Господаря на гората, а след това се моли на духа да даде знак за своето съгласие или отказ. В своя трактат за лова Ариан разказва, че келтите правели ежегодно жертвоприношение на Артемида на рождения ѝ ден и купували жертвеното животно с парите, събрани от данъка, който плащали за всяка лисица, заек или сърна, убити от тях през годината. Обичаят явно означава, че дивите зверове принадлежат на богинята и тя трябва да бъде обезщетена за загубата им.

Но Диана била не само покровителка на дивите зверове, господарка на горите и планините, на самотните горски полянки и бликащите потоци. Смятали я и за Луната и по-специално за жълтата, пълна луна преди есенното равноденствие. Тя пълнела хамбара на селския стопанин с едър плод и чувала молитвите на родилките. Както видяхме, в свещената горичка при Неми я почитали специално като богиня на раждането, която дарявала мъже и жени с потомство. Така Диана, подобно гръцката Артемида, с която непрекъснато я отъждествявали, може да се нарече богиня на природата изобщо и по-специално на плодородието. В такъв случай няма нищо чудно, че в нейното светилище на Авентинския хълм я представяли със статуя, копирана от многогърдия идол на Артемида в Ефес, с претрупани символи на щедро плодородие. Освен това от тях можем да разберем защо древен римски закон, приписван на цар Тул Хостилий, предписвал при извършено кръвосмешение върховните жреци да правят жертвоприношение в дъбравата на Диана. Защото, както знаем, обикновено се смята, че престъпното кръвосмешение причинява безплодие и затова то трябва да се изкупи по някакъв начин пред богинята на плодородието.

Но съгласно принципа, че богинята на плодородието трябва сама да е плодovита, на Диана подхождало да има партньор-мъж. И ако може да се вярва на свидетелството на Сервий, неин другар бил същият този Вирбий, който има свой представител, или може би свое въплъщение в лицето на Горския цар от Неми. Техният съюз трябвало да допринесе за плодородието на почвата, животните и човешкия род и хората съвсем естествено смятали, че тази цел би могла да се постигне по-сигурно, ако свещеният брак се празнува всяка година, а ролите на божествената булка и божественият жених играят статуите им, или живи хора. Нито един древен автор не споменава, че в горичката е ставало такова нещо, но онова, което знаем за ритуала в Ариция, е много малко и едва ли липсата на информация точно по този въпрос може да се смята за унищожително възражение срещу теорията ми. Защото в отсъствието на преки доказателства теорията се основава по необходимост на аналогия с подобни обичаи, спазвани другаде. В предишната глава описахме примери от съвременността за някои повече или по-малко изродени обичаи. Сега ще разгледаме техните древни съответствия.

2. Сватбата на боговете

Внушителното светилище на Бел във Вавилон се извисявало над града като пирамида – поредица от осем кули или етажи, построени един над друг, а върху най-високата от тях, до която можело да се стигне по виещи се стълби, се издигал просторен храм. В храма имало огромно, великолепно, драпирано и тапицирано легло, а край него – позлатена маса. В храма нямало статуи и нито едно човешко същество не можело да преспи в него с изключение на една жена, която според халдейските жреци богът избирал измежду всички жени на Вавилон. Те твърдели, че божеството идвало в храма нощем и спяло на голямото легло, а бидейки негова съпруга, жената не можела да има връзки със смъртен мъж.

В египетския град Тива в храма на Амон спяла съпругата на бога и според легендата, също като смъртната жена на Бел във Вавилон, тя нямала връзки с мъже. В египетските текстове често се споменава тази „божествена съпруга“ и от тях личи, че са я смятали не по-малко видна личност от самата египетска царица. Защото според египтяните техните монарси в същност се зачевали от бога Амон, който за известно време приемал образа на седящия на трона фараон и така се сношавал с царицата. Божественото създаване на потомство е издялано и изрисувано с големи подробности на стените на два от най-старите храмове в Египет – в Деир ел Бахари и в Луксор, и надписите към рисунките не оставят място за съмнение какво е значението на сцените.

В Атина богът на лозата се женел всяка година за царицата и при церемонията се разигравало не само бракосъчетанието, но и консумирането на божествения брак. Не знаем обаче дали ролята на бога е играна от мъж или от статуя. От Аристотел научаваме, че тя се извършвала в старата официална царска резиденция, известна под названието Хлева, или кметството на североизточния склон на Акропола. Сватбата едва ли е имала друго значение, освен да осигури плодородието на лозята и другите плодни дървета, чийто бог бил Дионис. Така че както по форма, така и по значение церемонията отговаря на брака на Майския крал и Майската кралица.

При големите тайнства, чествувани през месец септември в Елевзин, хиерофантът и жрицата на Деметра представляли брака на небесния бог Зевс и богинята на житото Деметра, играейки ролята на бог и богиня. Но това съвкупление било само театрално или символично, защото

хиерофантът временно се лишавал от мъжествеността си, като за целта използвал бучиниш. Изгасяли факлите и двойката изчезвала в един тъмен ъгъл, докато тълпата вярващи очаквала в тревожно напрежение резултата от това мистично сношение, тъй като смятали, че от това зависи тяхното спасение. След време хиерофантът отново се появявал и на ярка светлина мълчаливо показвал на събраните житен клас – плода на божествения брак. После на висок глас обявявал: „Царица Бримо роди свещено момче Бримий“, с което искал да каже: „Могъщата роди Могъщия.“ Или в крайна сметка, че майката на житото е родила своето дете – житния клас, а в свещената церемония се разигравали нейните родилни болки. По всичко личи, че показването на ожънатия клас било върховен момент в тайнствата. Така при сиянието, хвърляно около тези ритуали от поезията и философията на по-късни векове, все още се очертава, подобно далечен пейзаж зад обляната от светлина омара, простият селски празник, предназначен да покрие широката Елевзинска равнина с богата реколта чрез брака на богинята на житото с бога на небето, който оплождал голата земя с благодатни дъждове. През няколко години жителите на град Платен в Беотия чествували празник, наречен Малка Дедала, на който в древна дъбрава отсичали дъб. От дървото правели статуя, обличали я като булка и я слагали на биволска каруца заедно с жених. Статуята откарвали на брега на Азоп, а оттам в града. Придружавали я хора, които свирели и танцували. Жителите на Беотия празнували деня на Голямата Дедала веднъж на всеки шест години и тогава натоварвали на каруца всички четиринадесет статуи, събрани от малките празници, откарвали ги при р. Азоп, а оттам до върха на планината Китерон, където ги изгаряли на голяма клада. В легендата, с която обясняват празника, се разказва, че хората чествували празника на Зевс и Хера, представена от дървената статуя и булчинските дрехи. Всяка година в Швеция развеждали на каруца в естествена големина статуя на Фрей, бога на животинското и растителното плодородие, придружена от красиво момиче, наречено жена на бога. То играело ролята на негова жрица в големия храм в Упсала. Където и да минела каруцата със статуята на бога и цъфтящата му млада булка, се трупали хора да ги посрещнат и принесат дарове за плодородна година.

Значи, обичаят да се женят богове за статуи или човешки същества бил широко разпространен сред народите от древността. Идеите, на които почиват подобни обичаи, са прекалено първични и няма никакво съмнение, че цивилизованите египтяни и гърци са ги наследили от своите прадеди диваци или варвари. Това предположение придобива по-голяма

достоверност с установяването на подобни по вид ритуали, изпълнявани от по-изостаналите народи. Съобщават например как веднъж вотяките от Малмижска област в Русия били сполетени от поредица слаби реколти. Не знаели какво да правят, докато най-сетне стигнали до заключението, че техният могъщ, но пакостлив бог Керемет вероятно им се сърди, защото не е женен. Изпратили депутация от старейшини при вотяките от Кура и се уговорили с тях. После се върнали, събрали голям запас от ракия и като приготвили празнично украсена конска каруца, организирали шествие и дрънкайки със звънци, както правят, когато вземат булка, се отправили към свещената дъбрава при Кура. Там яли и пили весело цяла нощ, а на сутринта изрязали в горичката четвъртит чим и го отнесли със себе си. Но ако на малмижските вотяки провървяло, на вотяките от Кура тръгнало наопаки, защото в Малмиж посевите били добри, а в Кура лоши. Възмутените селяни от Кура ругали и били онези, които дали съгласието си за сватбата. „Не е много лесно да си представим какво са имали пред вид с тази сватбена церемония – пише авторът, който съобщава за този случай. – Може би, както смята Бехтерев, те са искали да оженят Керемет за добрата и плодородна майка-земя Мукилчин, за да му повлияе за добро.“ Когато в Бенгалия копаят кладенец, правят дървена статуя на някой бог и го женят за богинята на водата.

Често булката, предназначена за бога, не е от дърво, а жена от плът и кръв. Индианците от едно перуанско село женели красиви девойки на около четиринадесет години за камък с формата на човек, когото смятали за бог (хуака). Всички от селото вземали участие в сватбената церемония, която траела три дни и била съпроводена с много веселие. След това момичето оставало девствено и го принасяли в жертва на идола. Проявявали към него извънредно уважение и го смятали за божествено. Всяка година към средата на май, когато започвал риболовният сезон, алгонкините и хуроните женели мрежите си за две малки момичета на шест или седем години. На сватбеното тържество слагали мрежата между тях и я увещавали да събере смелост и да хване много риба. Избирали толкова млади булки, за да са сигурни, че все още са девствени. Твърдят, че обичаят водел произхода си от следния случай: Една година, когато дошъл риболовният сезон и алгонкините хвърлили мрежите си както обикновено, не хванали нищо. Изненадани от неуспеха си, не знаели как да си го обяснят, докато не им се явила душата или геният на мрежата (оки) в образа на висок, добре сложен мъж, който им казал с горко вълнение: „Загубих жена си и не мога да намеря такава, която да не познава друго освен мен, затова не успявате и няма да успеете,

докато не ме задоволите.“ Тогава алгонкините свикали съвет и решили да успокоят духа на мрежата, като го оженят за две толкова млади момичета, че в бъдеще той да няма основание да се оплаква. Това стигнало до ушите на съседите им, хуроните, и те възприели обичая. Част от улова неизменно давали на семействата на двете момичета, които играели ролята на булки на мрежата за годината.

Ораоните от Бенгалия обожават земята като богиня и всяка година по времето, когато цъфти дървото сал, празнуват нейната сватба с бога на слънцето Дарме. Ето как протича церемонията: Всички се къпят, а след това мъжете се оттеглят в свещената горичка (сарна), докато жените се събират в къщата на селския жрец. След като принесат кокошки в жертва на бога-слънце и на демона на горичката, мъжете ядат и пият. „После силен мъж понася жреца на раменете си. Близо до селото жените посрещат мъжете и им измиват краката. При съпровода на барабани и песни те танцуват и подскачат и отиват в къщата на жреца, която е украсена с цветя. След това се извършва обикновената брачна церемония между жреца и жена му, която символизира предполагаемия съюз между Слънцето и Земята. След церемонията всички ядат, пият и се веселят, танцуват и пеят непристойни песни, а накрая се отдават на най-, бурни оргии. Целта им е да направят плодородна майката-земя.“ Така свещеният брак между Слънцето и Земята, олицетворен от жреца и жена му, се празнува като заклинание, което да осигури плодородието на земята и хората се отдават на разпътна оргия по същата причина по пътя на хо-еопатичната магия да помогнат земята да стане плодородна.

Заслужава да се отбележи, че сред свръхестествените същества, които биват женени, е нерядко богът и духът на водата. Така на бога на езерото Виктория – Мукаса, когото хората от племето баганда омилостивяват винаги преди далечно пътуване по вода, осигурявали за жени девойки. Също като весталките те били обречени на целомъдрие, но изглежда, за разлика от тях, често са изменяли на този свой обет. Обичаят съществувал до XIX в., докато техният цар Муанга не се покръстил. Акикуйю от Източна Африка обожавал един речен змей и през няколко години женят змея-бог, и то преди всичко за млади момичета. За целта по заповед на магьосниците изграждат колиби, където те консумират свещения брак с доверчивите жени. Ако не отидат достатъчно момичета по собствено желание, хващат някои и ги замъкват насила да стоплят прегръдките на божеството. По всичко личи, че приписват плодовете на тези мистични бракове на бога Нгай, защото наистина сред акикуйю има деца, които минават за чеда божи. Казват, че веднъж, когато имало

опасност обитателите на Кайели, селище на о. Буру от Малайския архипелаг, да бъдат унищожени от многото появили се крокодили, те приписали нещастieto на страстта, която господарят на крокодилите изпитвал по някакво момиче. Затова заставили бащата на девойката да я облече в булчинско облекло и да я предаде в обятията на влюбения в нея крокодил.

Има съобщения за подобна практика и на Малдивските острови, преди жителите им да се помохамеданчат. Знаменитият арабски пътешественик Ибн Батута описва обичая и начина, по който бил преустановен. Няколко достойни за доверие туземци, чиито имена той посочва, го уверили, че когато хората от острова били идолопоклонници, при тях всеки месец се появявал зъл джин, който идвал отвъд морето под формата на кораб, пълен с горящи лампи. Тогава островитяните хващали млада девица и като я накичвали, я отвеждали в езическия храм на брега. Той имал прозорец, който гледал към морето. Оставяли момичето да прекара нощта там, а на сутринта я намирали обезчестена и мъртва. Всеки месец теглели жребий и на когото се паднело, давал своята дъщеря на морския джин. Последната девойка, предложена на демона по този начин, била спасена от набожен бербер, който рецитирал стихове от Корана и успял да прогони джина обратно в морето.

Разказът на Ибн Батута за демона и неговите смъртни съпруги много прилича на добре познат сюжет на народни приказки, които откриваме в различни варианти от Япония и Анам на изток, до Сенегамбия, Скандинавия и Шотландия на запад. У различните народи приказката се различава в подробностите, но обикновено в нея се разказва следното: В някаква страна е плъзнала многоглава ламя, змей или друго чудовище, което ще унищожи всички хора, ако не получава периодично човешка жертва, обикновено девица. Загиват много моми, докато накрая идва редът на царската дъщеря. Тя бива предадена на чудовището, но героят на приказката, обикновено беден младеж, се намесва в нейна защита, убива чудовището и получава за награда ръката на принцесата. В много приказки чудовището е описано като змей, който живее в море, езеро или извор. В други версии то е змей или ламя, която слага ръка на изворите и позволява на водата да тече, или хората да я ползват, при условие че ще получава човешки жертви.

Бихме сбъркали, ако пренебрегнем всички тези приказки като чиста фантазия на разказвача. По-скоро можем да предположим, че те отразяват действителен обичай да се жертвуват момичета или жени за съпруги на водните духове, които хората често си представят като змейове или

лами.

ГЛАВА XIII

Царете на Рим и Алба

1. Нума и Егерия

От направения преглед на обичаи и легенди стигаме до заключението, че много народи са чествували свещения брак на силите на растителността и водата с намерението да допринесат за плодородието на почвата, от което в крайна сметка зависи съществуването на животните и хората, и при тези ритуали ролята на божествения жених и божествената булка често са се изпълнявали от мъж и жена. Тези свидетелства придават известна достоверност на предположението, че в свещената горичка край Неми, където силите на растителността и водата се проявяват в красивите сенчести гори, пенестите водопади и огледалното езеро, всяка година между смъртния Горски цар и безсмъртната Горска царица Диана се е празнувала сватба, приличаща на сватбата на Майски крал и Майска кралица. В тази връзка важна роля в горичката е играела водната нимфа Егерия, на която се молели бременните жени, защото също като Диана тя можела да им дари леко раждане. Оттук лесно ще стигнем до извода, че както много други извори водата на Егерия имала свойството да улеснява не само раждането, но и зачатието. Намерените на мястото оброчни жертвоприношения явно са свързани със зачеване на деца и най-вероятно са посвещавани по-скоро на Егерия, отколкото на Диана, или в същност водната нимфа Егерия е може би чисто и просто друга версия на Диана – великата богиня на природата, господарката на пълноводните реки и на сенчестите гори, която живеела край езерото и се оглеждала в спокойните му води и също както нейното гръцко съответствие Артемида обитавала водните пространства и изворите. Плутарх потвърждава отъждествяването на Егерия с Диана. Според него Егерия била една от нимфите на дъба, които според римляните властвуват над всяка дъбрава, защото макар и богиня на горите изобщо, Диана била тясно свързана преди всичко с дъба, особено в свещената горичка край Неми. Може би в такъв случай Егерия била самодива на извора, бликащ от корените на свещен дъб. Казват, че такъв извор извира в подножието на големия дъб при Додона и по ромона му жрицата четяла бъдещето. Гърците смятали, че глътка вода от някои свещени извори

или кладенци придава пророчески способности. Това съвсем би обяснило неприсъщата за смъртен мъдрост, която според преданието Егерия вдъхнала на своя царствен съпруг или любовник Нума. Нека си спомним колко често ранните общества са държали царя отговорен за дъжда и плодородието на земята; тогава едва ли ще е прибързано предположението, че легендата за сватбата на Нума и Егерия напомня за свещения брак, който старите римски царе обикновено сключвали с богинята на растителността и водата, за да са в състояние да изпълняват своите божествени или магически функции. В такъв ритуал ролята на богинята би могла да се играе от статуя или жена и ако се играела от жена, то това вероятно е била царицата. Ако в тази хипотеза се съдържа някаква истина, можем да предположим, че при своя брак римският цар и римската царица са играли ролята на бог и богиня, какъвто, изглежда, е бил случаят с царя и царицата в Египет. Легендата за Нума и Егерия ни насочва по-скоро към свещена дъбрава, отколкото към къща, като сцена на брачния съюз, който, също както сватбата на Майския крал и Майската кралица или на бога на лозите и Атинската царица, се е празнувал всяка година като заклинание за плодородие не само за земята, но и на хората и животните. Според някои разкази обаче сцена на сватбата била точно свещената горичка край Неми, а по други пътища стигнахме до предположението, че в същата горичка Горският цар се е женел за Диана. Пресичането на двете отделни насоки на проучване иде да докаже, че легендарният съюз на римския цар с Егерия е може би отражение или копие на съюза между Горския цар и Егерия или нейната двойница Диана. Това не означава, че някога римските царе са изпълнявали длъжността Горски цар в дъбравата на Ариция, а само че първоначално на тях са придавали свещен характер изобщо и властта им е почивала на подобни принципи. Но да бъдем по-конкретни: те може да не са управлявали по рождено право, а благодарение на предполагаемата си божествена същност, като представители или възплъщения на бог, в това си качество са се сношавали с богини и трябвало да доказват своята годност да упражняват божествени функции, като се наемали с тежко единоборство, което често завършвало фатално за тях, а короната попадала у победилия противник. Нашата информация за царската институция в Рим е толкова оскъдна, че не ни позволява да потвърдим с увереност което и да е предположение. И все пак съществуват пръснати тук-там намеци или указания за прилика във всяко отношение между немийските жреци и римските царе, или може би по-скоро между тях и далечните им предшественици от тъмните епохи, когато и легендите още не са били родени.

2. Царят като Юпитер

И така, по всичко личи, че римските царе са олицетворявали не когото и да е, а самия Юпитер. Защото до времето на империята пълководците празнували триумфа си, а магистратите ръководелите игрите в цирка, облечени в костюма на Юпитер, който заемали за такива случаи от големия му храм на Капитолийския хълм. Твърдят също, при това доста убедително, че в тези случаи те подражавали на традиционното облекло и символите на власт на римските царе. И докато всички останали ходели пеша, те се возели из града на колесница, теглена от четири, украсени с лаврови венци коне, носели пурпурни, бродирани или напръскани със злато одежди, в дясната си ръка държали лаврово клонче, а в лявата – скипър от слонова кост с орел на върха; на челата си имали венец от лаврови клонки, лицата им били начервени с цинобър, а един роб държал над главите им тежка корона от масивно злато, направена във формата на дъбови листа. В това облекло оприличаването на бога изпъквало ясно преди всичко от скиптъра с орела, короната от дъбови листа и начервеното лице. Защото орелът бил птицата на Юпитер, дъбът – неговото свещено дърво, а за светите празници редовно оцветявали в червено лицето на статуята му на Капитолийския хълм, изправена в колесница, теглена от четири коня. Нещо повече, дотолкова важно се смятало да се поддържат добре начервени божествените черти на лицето, че едно от първите задължения на цензорите било да сключат договор за извършването на тази дейност. Тъй като триумфалното шествие винаги завършвало в храма на Юпитер на Капитолийския хълм, короната с форма на дъбови листа била съвсем подходяща украса за челото на победителя, защото не само всеки дъб бил посветен на Юпитер, но според преданието Ромул изградил Капитолийския храм на бога до обожаван от овчарите свещен дъб и на него царят очаквал плячката, взета в битка с противника пълководец. Изрично се упоменава, че дъбовата корона била посветена на капитолийския Юпитер, а един пасаж от Овидий доказва, че я смятали за специален символ на бога.

Според преданието, което нямаме основание да отхвърляме, Рим е основан от заселници от Алба Лонга, град, разположен на склона на Албанските планини, надвиснали над езерото и над Кампания. Следователно, ако римските царе са претендирали, че са представители или въплъщения на Юпитер, бога на небето, на гърма и на дъба, то е съвсем естествено да предположим, че царете на Алба, от които основателят на Рим

водел своето потекло, са имали същите претенции преди тях. Но династията на Алба носела името Силвии или Горски и едва ли е без значение, че във видението за историческата слава на Рим, разкрило се пред Еней в подземното царство, Вергилий, който е не само поет, но и познавач на миналото, е представил всички членове на династията на Силвиите с дъбови венци. От това личи, че дъбовият венец бил един от знаците на царска власт на старите царе на Алба Лонга, както и на техните приемници, царете на Рим. И в двата случая той отличавал монарха като представител на бога на дъба. Римските анали отбелязват, че един от царете на Алба на име Ромул, Ремул или Амулий Силвий се обявил за бог, равен на Юпитер, или дори по-голям от него. За да подкрепи претенциите си и да спласи своите поданици, той построил машини, с които наподобявал трясъка на гръмотевиците и блясъка на светкавиците. Диодор разказва как в сезона на плодовете, когато гърми често и силно, царят нареждал на войниците да заглушат рева на небесната артилерия, като бльскат мечовете о щитовете. И бил наказан за своето безбожие – по време на ужасна буря гръм унищожил него и семейството му, а придошлото от дъжда Албанско езеро заляло двореца му. „Но все още – пише един древен историк, – когато водата е плитка и повърхността ѝ не е развълнувана, от брега можете да видите развалините на двореца на дъното на бистрото езеро.“ Заедно с мита за Салмоней, царя на Елида, тази легенда е свидетелство, че първите царе на Гърция и Италия, от които, подобно на техните събратя в днешна Африка, се очаквало да предизвикат дъжд и гръм за доброто на посевите, действително са спазвали такъв обичай. Жрецът-цар Нума минавал за специалист в изкуството да привлича гръмотевици от небесата. След като уподобяването на гръмотевици и днес се използва от различни народи като заклинание за дъжд, защо царете в древността да не са правили същото?

И така, царете на Алба и Рим, носейки венец от дъбови листа, са имитирали Юпитер като бог на дъба, а също са се престрували, че произвеждат гръмотевици и мълнии, подражавайки му като бог на времето. А в такъв случай е много вероятно, че също като Юпитер на небето и много царе на земята те изпълнявали функциите на обществени дъждоносци, които изтискват със своите заклинания дъжд от тъмното небе винаги, когато напуканата земя копнеела за освежителна влага. В Рим небесните шлюзи се отваряли с помощта на свещен камък и церемонията вероятно е представлявала част от ритуала на Юпитер Елиций, бога, който пуска от облаците ярката светкавица и капките дъжд. А кой бил по-достоеен да изпълнява церемонията от царя, живия представител на

небесния бог?

Щом царете на Рим подражавали на Капитолийския Юпитер, техните предшественици, царете на Алба, вероятно са се стараели да подражават на великия Юпитер от Лациум, който имал своето седалище над града, на върха на Албанските планини. За Латин, легендарния предтеча на династията, разказват, че след като изчезнал от света по характерния за старите латински царе тайнствен начин, се превърнал в Юпитер от Лациум. Светилището на бога наврѣх планината било религиозен център на Латинския съюз, тъй както Алба била негова политическа столица, докато Рим не извоювал надмощие над древния си съперник. Очевидно на свещената си планина Юпитер нямал издигнат храм в смисъла, който влагаме в думата сега. Като бог на небото и на грѣмотевицата той съвсем естествено се радвал на почитта на своите поклонници под открито небе. По всичко личи, че дебелия стена, остатъци от която все още оградят старата градина на пасионисткия манастир, са били част от свещения район, който Тарквиний Горди, последният цар на Рим, определил за тържественото годишно събрание на Латинския съюз. Най-старото светилище на бога на прохладния планински връх било в горичка и като се има пред вид не само че дѣбът бил свещеното дърво на Юпитер, но и традиционната корона от дѣбови листа на царете на Алба и аналогията с Капитолийския Юпитер в Рим, можем да предположим, че дърветата в горичката били дѣбове. Знаем, че в древността планината Алгид, отдалечен дял на Албанските планини, била покрита с тъмни дѣбови гори, а едно племе, което принадлежало към Латинския съюз в ранни времена и имало право на дял от месото на белия бик, принесен в жертва наврѣх планината, наричали Хора на дѣба, без съмнение поради горите, които обитавали.

Но бихме сгрѣшили, ако си представим страната в исторически времена покрита с безкрайна дѣбова гора. Теофраст ни е оставил описание на горите в Лациум такива, каквито са били през IV век преди новата ера. Той пише: „Земята на латините е все влажна. Равнините дават лавър, мирта и прекрасни букове, защото там секат дървета с такива размери, че един ствол стига за кил на тиренски кораб. В планините растат борове и ели. Онова, което наричат земя на Цирцея, е гъсто обрасъл с дѣб, мирта и пищни лаври нос. Местните жители казват, че там живеела Цирцея и показват гроба на Елпенор, където растат мирти, от които се плетат венци, докато другите мирти са високи.“ Така че в някои отношения изгледът, който се откривал от върха на Албанските планини в ранните дни на Рим, трябва да е бил много по-различен от това, което се

вижда днес. Без съмнение и тогава пурпурните Апенини със своето вечно спокойствие, от едната страна, и сияещото Средиземно море с неговото вечно неспокойствие, от друга, са изглеждали до голяма степен така, както изглеждат днес, независимо дали ги е къпела слънчева светлина или са били осеяни с петна от сенките на преминаващите облаци. Но вместо безлюдните кафяви пространства на Кампания, през които се простират дългите линии на разрушените акведукти, подобно разрушените арки на моста във видението на Мирза, погледът се е реел над гори, ширнали се надалеч, километър след километър, на всички страни, докато различните оттенъци на зелено или есенен пурпур и злато са се сливали със синьото на далечните планини или на морето.

Но Юпитер не властвувал сам на върха на своята свещена планина. Той бил там със съпругата си, богинята Юнона, която също както на Капитолийския хълм в Рим почитали под названието Монета. Можем да предположим, че след като дъбовата корона била посветена на Юпитер и Юнона от Капитолийския хълм, култът на Капитолия произлиза от връх Алба. Така в свещената дъбрава богът на дъба си имал своя богиня на дъба. Освен това в Додона богът на дъба Зевс бил свързан с Диана, чието име само диалектно се различава от Юнона и както видяхме вече, на планината Китерон той периодично бил женен за дъбова статуя на Хера. Макар че няма как да се докаже с положителност, свещеният брак на Юпитер и Юнона се е празнувал всяка година от всички племена от латински произход в месеца, наречен на тяхната богиня – летния месец юни.

Щом всяка година римляните са празнували свещения брак на Юпитер и Юнона, също както всички гърци празнували съответния брак на Зевс и Хера, то може да се предположи, че по време на републиката церемонията се изпълнявала със статуи на божествената двойка, или пък ролите им са играли Фламен Диалис и съпругата му Фламеника. Защото Фламен Диалис бил жрец на Юпитер. Нещо повече, древни и съвременни автори с основание са го смятали за живия образ на Юпитер, човешко възплъщение на небесния бог. Естествено е, че в по-ранни времена, бидейки представител на Юпитер, римският цар сигурно е играл ролята на небесен жених в свещената сватба, а царицата му е фигурирала като небесна булка, тъй като в Египет царят и царицата са били представяни като божества, а в Атина царицата всяка година била женена за бога на лозата Дионис. За римския цар и царица би било още естествено да играят ролята на Юпитер и Юнона, тъй като тези божества носели титлите цар и царица.

Независимо дали е така или не, легендата за Нума и Егерия, изглежда, възпелтава спомен от времето, когато самият цар-жрец играел ролята на божествен жених. А тъй като имаме основание да предполагаме, че римските царе са олицетворявали бога дъб, а Егерия била изрично определяна като нимфа на дъба, приказката за техния съюз в свещената горичка навежда на предположението, че в Рим, в периода на царството, са изпълнявали периодично церемония, съвсем аналогична на онази, която се празнувала всяка година в Атина до времето на Аристотел. Сигурно сватбата на римския цар с богинята на дъба, подобно сватбата на бога на лозата с царицата на Атина, е имала за цел да ускори развитието на растителността с помощта на хомеопатичната магия. Едва ли може да има съмнение, че по-старата от двете форми е била римската и дълго преди северните завоеватели да срещнат лозата на средиземноморските брегове, техните прадеди са женели дървесния бог за дървесната богиня в огромните дъбови гори на Централна и Северна Европа. В днешна Англия горите почти са изчезнали, а по площади и пътища тази свещена сватба все още продължава да живее в селския първомайски празник.

ГЛАВА XIV

Унаследяване на царската власт в древен Лациум

Що се отнася до римския цар, чиито жречески функции унаследил неговият приемник – Царят на свещените обреди, изложеното по-горе ни доведе до следните заключения. Той представлявал, дори олицетворявал Юпитер, великия бог на небето, гръмотевицата и дъба, и в това си качество предизвиквал дъжд, гръмотевици и светкавици за доброто на своите поданици по същия начин както и много царе в други части на света. Освен че подражавал на бога на дъба, носейки венец от дъбови листа и други божествени знаци, той бил женен за нимфа на дъба на име Егерия, която, както изглежда, е била само местна форма на Диана в качеството ѝ на богиня на горите, водите и раждането на децата. Всички тези заключения, до които стигнахме, преди всичко анализирайки сведенията за Рим, могат най-вероятно да се отнесат и към другите латински общности. И те в стари времена вероятно са имали свои божествени царе или царе-жреци, които предали религиозните си функции, без гражданската власт, на своите приемници – Царете на свещените обреди.

Остава да се запитаме: „Какво е било правилото за унаследяване на царската власт сред племената на древния Лациум?“ Според преданието Рим е имал всичко осем царе и поне що се отнася до последните пет от тях, едва ли има място за съмнение, че са седели на трона и това, което се разказва за тяхното царуване, е в общи линии исторически вярно. При това положение е много странно, как макар според преданията първият римски цар Ромул да бил потомък на царската династия на Алба, където царската власт се унаследявала по мъжка линия, нито един от римските царе не е бил наследен на трона от своя син, при все че няколко от тях са оставили след себе си синове и внуци. От друга страна, едни от тях произхождат от цар по майчина, а не по бащина линия, а трима от царете, а именно Таций, Тарквиний Стари и Сервий Тулий, са наследени от зетъвете си, при това всички те били чужденци или от чужд произход. Това идва да покаже, че царската власт се предавала по женска линия и действително била упражнявана от чужденци, женени за дъщери на царя. На езика на етнографията унаследяването на царската власт в Рим и вероятно в Лациум, изглежда, се е подчинявало на общо взето известните правила, формирали ранните общества в много части на

света, а именно екзогамия и матрилокален брак, т.е. роднинство по женска линия или майчин род. Екзогамията е правило, което задължава мъжа да се жени за жена от друг род; матрилокалността го задължава да напусне родния си дом и да живее при рода на жена си, а женското родство или майчиният род е система за проследяване на връзката и предаване на семейната принадлежност чрез жените, а не чрез мъжете. Ако древните латини са се ръководели от тези принципи на унаследяване на царската власт, положението би било горе-долу следното. Политическият и религиозен център на всяка общност бил вечният огън в царското огнище, за който се грижели девствени весталки от царския род. Царят бил мъж от друг род, може би от друг град или дори от друга народност, който се женел за дъщерята на своя предшественик и с нейната ръка получавал и царската власт. Децата, които има от нея, наследяват майчиното си име, а не неговото, дъщерите остават у дома, а синовете, когато пораснат, тръгват по света, женят се и се настаняват в страната на жена си като царе или обикновени хора. Някои от останалите у дома дъщери за по-дълго или по-кратко време са били посветени в служба на огъня в царското огнище, т.е. девствени весталки, а след време едната от тях ставала съпруга на бащиния си приемник.

Тази хипотеза има преимуществото да обяснява по прост и естествен начин някои неясни аспекти на преданията за царската власт при латините. Поне ще станат малко по-разбираеми легендите, които разказват как латинските царе са раждани от девствени майки и бащи божества. Защото като се лишат от приказните си елементи, подобни разкази означават единствено, че някоя жена е забременяла от неизвестен мъж, а такава несигурност е по-несъвместима с една система на родство, която пренебрегва бащинството, отколкото със система, която го прави възможно най-важното нещо. Ако при раждането на латинските царе техните бащи били действително неизвестни, фактът ни насочва към пълна разпуснатост в царската фамилия или към специално смекчаване на моралните ограничения при определени случаи, когато на дадени празници мъжете и жените се връщали към разпуснатостта на по-ранните епохи. Такива Сатурналии не са нещо неизвестно в някои етапи от общественото развитие. У нас дълго са се запазили отпечатъци от такава практика по времето на Майския празник и по Св. Троица, а може би и по Коледа. Бащинството на децата, родени от повече или по-малко безразборното сношение, характерно за подобни празници, естествено се приписва на бога, на когото е посветен конкретният празник.

Във връзка с това е може би от значение, че в деня на лятното

слънцестоене плебеите и робите действително са чествували празник на веселие и пиянство, посветен на Фортуна, богинята, която обичала Сервий, както Егерия обичала Нума, и празникът бил специално свързан с родения от огъня цар Сервий Тулий. На този ден народните веселия включвали надбягвания и на хора, и на лодки, Тибър пъstreел е окичените с гирлянди лодки, в които седали млади хора и се наливаха с вино. Празникът бил нещо като Сатурналия в деня на лятното слънцестоене и отговарял на истинската Сатурналия, която се падала в деня на зимното слънцестоене. Както ще научим по-късно, големият празник в деня на лятното слънцестоене в Европа е преди всичко празник на влюбените и на огъня и една от основните му особености е събирането на влюбените двойки, които прескачат огньовете, хванати за ръка, или си прехвърлят през огъня китки. С цветята, които цъфтят през този мистичен сезон, са свързани много от поличбите за любов и брак. Това е времето на розите и на любовта, но невинността и красотата на такива празници в днешно време не бива да ни затварят очите пред вероятността в по-ранни времена за тях да са били характерни по-примитивни аспекти, при това съществени в ритуалите. Нещо повече, сред изостаналото естонско селячество тези черти, изглежда, са се запазили до наше време, ако не и до ден-днешен. Особено заслужава да се отбележи една друга черта на римските празненства в деня на лятното слънцестоене. Обичаят на този ден да се гребе по реката в украсени с цветя лодки доказва, че това е бил до известна степен празник на водата, а водата е играла до модерни времена видна роля в ритуалите, свързани с деня на лятното слънцестоене. Това обяснява защо черквата, като облича в своя дреха стария езически празник, го е посветила на св. Йоан Кръстител.

По необходимост хипотезата, че латинските царе били зачевани на някакъв годишен празник на любовта, е само догадка, макар преданието, че Нума се родил на празника на Парилия, когато овчарите прескачали пролетните кладии, тъй както влюбените прескачат еньовденските огньовете, да е някакво указание за нейната достоверност. Напълно възможно е обаче несигурността по отношение на бащите на царете да е възникнала дълго време след смъртта им, когато техните образи започнали да се разтварят в облака на митовете и да добиват фантастични форми и фантастична окраска по своя път от земята към небето. Съвсем естествено, ако тази земя са управлявали пришълци, странници и пътешественици, хората да забравят за произхода им и забравяйки го, да им приписват друг, при който блясъкът да компенсира липсата на истинност. До крайния апотеоз, когато царете се представят не само като деца на

богове, но и самите те за въплътени богове, би се стигнало много по-лесно, ако те са претендирали още приживе за божественост, а че това е било така, вече имаме достатъчно основание да вярваме.

Ако при латините жените от царски произход са оставали у дома и са получавали за съпрузи мъже от друг род, а често и от друга страна и последните придобивали царска власт по силата на своя брак с местните царкини, ще стане ясно не само защо римската корона се носела от чужденци, но и защо в списъка на царете на Алба се срещат чужди имена. В общество, където благородничеството се предава само по женска линия, или с други думи, произходът по майчина линия е всичко, а произходът по бащина – нищо, не би имало възражения срещу това момичетата с най-високо положение да се свързват с мъже от обикновен произход, дори с чужденци и роби, стига мъжете сами по себе си да изглеждат подходяща партия. От значение е царският род, от който, както се предполага, зависи благоденствието, а дори и съществуването на народа, да продължава енергично и резултатно, а за такава цел, съгласно представите на първобитните общества, жените от царското семейство трябва да раждат деца от здрави телом и духом мъже, способни да изпълняват важните си задачи за продължаване на рода. При това положение са се смятали за жизнено важни личните качества на царя с оглед ценностната система на този етап от еволюцията на обществото. Ако те, подобно съпругите си са от царско или божествено потекло, толкова по-добре, но това не е чак дотам съществено.

В Атина, също както в Рим, намираме следи от унаследяване на престола чрез брак с царкиня, защото, както казват, двама от най-древните царе на Атина – Кекроп и Амфитрион, са се оженили за дъщерите на своите предшественици. Преданието се потвърждава до известна степен от доказателствата и навежда на заключението, че в Атина предаването на родство по мъжка линия е предшествувано от предаване на родството по женска.

Освен това, ако съм прав в предположението си, че в древен Лациум царските семейства са задържали дъщерите си у дома, а са изпращали синовете си да се женят за царкини и да управляват техните народи, то следва, че чуждото потомство управлява през различните поколения над различни царства. Но това, изглежда, е ставало не само в Древна Гърция, а и в Древна Швеция и затова с право можем да предположим, че този обичай е съществувал у много народи в Европа, имащи арийски произход. Гръцки легенди разказват как царският син напуска родината си и отива в далечна страна да се жени за дъщерята на тамошния цар и

наследява царството. Древни гръцки автори отдават тази княжеска миграция на различни причини. Обикновено като причина сочат, че царският син е прокуден заради убийство. Това би обяснило много добре защо напуска собствената си страна, но не и защо трябва да стане цар на друга. Можем да подозираме, че тези причини са допълнително измислени от авторите, които, привикнали на правилото, че синът унаследява имота и царството на баща си, били затруднени да обяснят защо в толкова много легенди царските синове напускат родината си и отиват да царуват над чужди царства. И в скандинавския епос срещахме остатъци от подобни обичаи. Там четем за мъже на царкини, които получават дял от царствата и по-точно за петте поколения, предшествували Харолд Русия. В Хеймскрингла, или Сага за норвежките крале, се споменава как мъже от инглингарската династия са се сдобили с най-малко шест норвежки провинции по пътя на сватби с дъщерите на местните крале.

И така, има признаци, че на определен етап от общественото развитие сред някои арийски народи е било обичайно да смятат жените, а не мъжете за каналите, по които се прелива царската кръв и при всяко ново поколение са давали царската власт на мъже от друго семейство, а често и от друга страна, които вземали за жена една от царкините и царували над нейния народ. Често срещаните народни приказки, в които се разказва как някой любител на приключения идва в чужда страна, спечелва ръката на царската дъщеря и заедно с нея половината от царството, са вероятно далечен спомен за действително съществувал обичай.

Очевидно там, където господствуват такива идеи, царската власт е само следствие от брак с жена с царска кръв. Старият датски историк Саксон Граматик влага това схващане за царската власт в устата на легендарната шотландска кралица Хермутруде: „В същност тя беше кралица – казва Хермутруде – и ако на това не пречеше полът ѝ, щяха да я смятат за крал; но (а това е още по-вярно) онзи, когото сметнеше достоен за своето легло, ставаше изведнъж крал и заедно със себе си тя отдаваше и кралството си. Така вървяха заедно нейният скиптър и ръката ѝ.“ Тази декларация изглежда още по-многозначителна, защото отразява действителната практика при пиктските крале. От свидетелството на Бийд знаем, че когато възникнело съмнение за наследника на престола, пиктите избирали кралете си по женска, а не по мъжка линия.

Естествено личните качества, които са лансирали един мъж за царствен брак и приемник на трона, са се различавали в съответствие с идеите на времето за характера на царската власт и за царския приемник. Но е логично да предположим, че при ранните общества физическата сила

и красота са заемали особено място сред тях.

Очевидно правото върху ръката на царкинята и трона се печелело понякога в състезания. Алитемнянските либийци давали царството на най-бързия бегач. Сред старите прусаки кандидатите за благородници се надбягвали на коне и онзи, който стигнал до краля пръв, ставал благородник. Според преданието първите игри в Олимпия провел Ендимион, който наредил на синовете си да се надбягват за царството. Разказват, че гробът му се намира на мястото, където бил стартът за надбягването. Прочутата история за Пелопс и Хиподама е може би само друг вариант на легендата, че първите надбягвания в Олимпия се провеждали за немалка награда – царска власт.

В същност може би тези предания отразяват действителен обичай да се надбягват за определена невеста и той сякаш е бил широко разпространен сред различни народи, макар на практика да се изродил в нещо формално или привидно. Например „има надбягване, наречено любовна надпревара, което може да се смята част от брачния обичай при киргизите³³. Невестата, въоръжена с огромен камшик, възсяда бърз кон и всички младежи, които претендират за ръката ѝ, се втурват да я преследват. Наградата се дава на онзи, който я хване, но тя има правото не само да подкарва коня си да препуска колкото може по-бързо, но и да използва камшика, често с немалка сила, за да държи настрана нежеланите кандидати и най-вероятно тя дава предпочитание на онзи, когото вече е избрала в сърцето си⁴. Надбягване за невеста откриваме и сред коряките в Североизточна Азия. То се провежда в голяма палатка, около която са наредени в непрекъснат кръг много отделения, наречени полови. Невестата тръгва първа и може да се освободи от брака си, ако пробяга през всички отделения, без женихът да я хване. Жените от лагера пречат по всякакъв начин на мъжа, като го препъват, налагат го с пръчки и т.н., и той има малък шанс да успее, ако момичето не го иска и не го изчака. Такива обичаи, изглежда, имало у тевтонските народи, защото във всички германски, англосаксонски и скандинавски езици съществува дума за сватба, която означава просто надбягване за невеста. Нещо повече, следи от обичая са оцелели и до наши дни.

И така, сякаш правото да се ожениш за дадено момиче и особено за царкиня, се давало нерядко като награда в спортно състезание. Затова няма защо да се изненадваме, ако преди да дадат някому дъщерите си за

33. В случая става дума за казахи. По-рано неправилно са смесвали киргизи и казахи. – Бел. пр.

жени, римските царе са прибегвали до този древен обичай за проверка на личните качества на своите бъдещи зетъове и наследници. Ако моята теория е вярна, римският цар и римската царица олицетворявали Юпитер и неговата божествена съпруга и в това си качество изпълнявали ежегодната церемония на свещения брак, за да накарат посевите да растат, а хората и животните да се плодят и множат. Затова са правели онова, което, както можем да предположим, в земите по на север са правели в стари времена Майският крал и Майската кралица. Но вече видяхме, че правото да играеш ролята на Майски крал и да се жениш за Майската кралица понякога се придобива в спортно състезание, особено с надбягване. Това е може би остатък от стар сватбен обичай от вида, който разгледахме, предназначен да провери годността на кандидата за женитба. Логично е да предположим, че такова изпитание ще се приложи особено строго към царя. Нужна била гаранция, че той няма никакви лични дефекти и те да му попречат да изпълни онези свещени обреди и церемонии, от които според хората сигурността и благоденствието на общността ще зависят повече, отколкото изпълнението на неговите граждански и военни задължения. И ще е съвсем естествено от време на време да го подлагат отново на същото изпитание, за да демонстрира публично, че все още е годен за високото си призвание. Остатък от това изпитание сякаш е просъществувал в церемонията, известна като царското бягство (*regifugium*), която се изпълнявала всяка година в Рим до времето на империята. На двадесет и четвъртия ден на февруари принасяли жертва в Комициума, а след това Царят на свещените обреди побягвал от Форума. Можем да предположим, че първоначално наградата за най-бързия бегач при това Царско надбягване била едногодишна царска власт. В края на годината царят имал правото да участва в надбягване за втори мандат и т.н., докато не бъде победен и свален от власт, а нищо чудно и убит. В такъв случай онова, което някога е било надбягване, започва да приема характера на бягство или преследване – на царя дават преднина, а след него тичат съперниците му и ако го настигнат, той трябва да отстъпи короната си, а може би и да загуби живота си от най-бързия в краката. С течение на времето човек с властен характер би могъл да се настани трайно на престола и да сведе ежегодното надбягване до привидно бягство, каквото е било вероятно в исторически времена. Някои тълкуват ритуала като чествуване на прогонването на царете от Рим, но това вероятно е било измислено допълнително, за да обясни церемонията, след като са забравили нейното първоначално предназначение. Далеч по-вероятно е, че разигравайки тази сцена, Царят на свещените обреди е

поддържал древен обичай, който се е спазвал ежегодно по време на неговите предшественици – царете на Рим. Първоначалното предназначение на този обичай ще бъде винаги повече или по-малко предмет на догадки. Изложени тук, те се правят с пълното съзнание за трудностите и неяснотите, свързани с този въпрос.

И така, ако теорията ми е вярна, ежегодното бягство на римския Цар на свещените обреди било отживелица от времето, когато царската власт била едногодишна длъжност, която давали заедно с ръката на царкиня на победения атлет или гладиатор. След това той и съпругата му разигравали ролите на бог и богиня в свещения брак, предназначен да осигури плодородието на почвата на принципа на хомеопатичната магия. Ако съм прав в предположението си, че в много ранни времена латинските царе олицетворявали бог и в това си качество редовно ги убивали, ще стане по-ясен тайнственият им или насилствен край, за който говорят преданията. Видяхме как според преданията, поради безбожното си подражание на Юпитер, един от царете на Алба бил убит от гръмотевица. Твърди се, че Ромул е изчезнал безследно както и Еней, или че оскърбените патриции го разкъсали на парчета и седми юли, денят на неговата гибел, бил празник, който напомнял на Сатурналия. Защото на този ден на робините позволявали своеобразни волности. Те се обличали като свободни жени, в одеждите на матрони и прислужнички и така стъкмени, излизали извън града, подигравали и осмивали всеки срещнат, биели се помежду си, удряли се и се замервали с камъни. Друг римски цар, който загинал насилствено, бил Таций, сабинският колега на Ромул. Според разказите той бил в Лавиниум, за да принесе публично жертва на потомствените богове, когато обидени от него хора грабнали от олтара ножовете и шишовете за жертвоприношения и го убили с тях. Обстоятелствата и начинът, по който са го заклали, говорят по-скоро за жертвоприношение, отколкото за убийство. Освен това, както обикновено твърдят, Тул Хостилий, наследникът на Нума, бил убит от гръмотевица, но много хора настоявали, че е убит поради интригите на Анк Марций, който царувал след него. Говорейки за повече или по-малко митичния Нума, типичния цар-жрец, Плутарх забелязва, че „неговата слава беше подсилена от съдбата на следващите царе. Защото от петимата, царували след него, последният бил свален и завършил живота си в изгнание, а от останалите четирима нито един не е умрял от естествена смърт: трима са убити, Тул Хостилий бил поразен от гръмотевица.“

Преданията за насилствената смърт на римските царе показват, че състезанието, с което спечелвали своя трон, понякога било по-скоро

смъртен бой, отколкото надбягване. Ако това е така, аналогията между Рим и Неми ще бъде още по-близка. И на двете места свещените царе, живите представители на божествената същност, били изложени на опасността да бъдат свалени и убити от всеки решителен мъж, който би доказал със силна ръка и остър меч своето божествено право на свещената длъжност. И няма да се изненадаме, ако сред ранните латини претендентите за царска власт често уреждали спора чрез единоборство, защото чак до исторически времена умбрийците редовно подлагали частните си разногласия на изпитание с бой и се смятало, че онзи, който пререже гърлото на противника си, доказва неоспоримо правата си.

ГЛАВА XV

Култът към дъба

По всичко личи, че култът към дъба, или към бога дъб е бил общ за всички европейски народи от арийски произход. Гърците и италиейците свързвали това дърво със своя върховен бог Зевс или Юпитер, божеството на небето, дъжда и гръмотевицата. Може би най-старото и положително едно от най-прочутите светилища в Гърция било в Додона, където почитали Зевс като дъб-оракул. Гръмотевичните бури, които, както казват, бушували в Додона по-често, отколкото където и да било другаде в Европа, са направили това място подходящ дом за бога, чийто глас се чувал като шум от листата на дъба и трясък на гръмотевиците. Може би накачените из светилището бронзови гонгове, които при вятър звънели протяжно, били предназначени да наподобят гръмотевицата, чийто грохот и трясък се разнася често из доловете на суровите и голи планини, ограждащи мрачната долина. Както видяхме, свещеният брак на Зевс и Хера, на бога и богинята на дъба, бил празнуван много тържествено от религиозната федерация държави. И на планината Ликеон в Аркадия таченето на Зевс, бога на дъба и дъжда, се проявява ярко в заклинанието за дъжд, което правел неговият жрец, който топял в свещения поток дъбов клон. Гърците ревностно се обръщали към Зевс в качеството му на бог на дъжда с молба за валеж. Това е напълно естествено, защото често, макар и не винаги, той обитавал планините, където се събират облаци и растат дъбове. На Атинския акропол имало статуя на Земята, която се моли на Зевс да дъжд. А при суша атиняните се молели: „Дъжд, дъжд, о, мили Зевсе, на нивите на атиняните и из равнините“.

Зевс бил господар не само на дъжда, но и на гръмотевиците и светкавиците. В Олимпия и другаде го обожавали под прозвището Гръмвержец, а в Атина на градската стена имало свещено огнище на Зевс Гръмвержеца, откъдето лица с жречески функции следели през определени сезони на годината дали няма да проблесне светкавица над планината Парнас. Освен това гърците редовно ограждали поразени от гръм места и ги посещавали на Спусналия се Зевс или, с други думи, на бога, който е дошъл с блясък от небето. В тези оградени места издигали олтари и на тях принасяли жертви. По някои надписи може да се съди за съществуването на такива места и в Атина.

Логично е да предположим, че след като древните гръцки царе

претендирали, че произхождат от Зевс и дори носели неговото име, те са се опитвали да упражняват божествените му функции, като предизвикват гръмотевици и дъжд за доброто на своите поданици и за ужас и объркване на враговете си. Може да се предположи, че в това отношение легендата за Салмоней отразява претенциите на цяла плеяда дребни морски монарси, които в стари времена властвували всеки над своя кантон, в покритите с дъбови гори планини на Гърция. От тях, както и от ирландските крале, се очаквало плодородие за земята и плодovitост за добитъка; а как по-добре биха могли да задоволят тези надежди от това, да играят ролята на своя родственик Зевс, великия бог на дъба, на гръмотевицата и на дъжда? Очевидно те са го олицетворявали, също както италиийските царе олицетворявали Юпитер.

В древна Италия всеки дъб бил посветен на Юпитер, италиийското съответствие на Зевс, а на Капитолийския хълм в Рим почитали бога не само като божество на дъба, но и на дъжда и гръмотевицата. Като сравнява набожността на хората в стари времена със скептицизма на една епоха, когато никой не смята небето за небе или пък не дава и смокиня за Юпитер, един римски автор разказва, че в стари времена благородните матрони се качвали по Капитолийския хълм боси, с разпуснати коси и чисти помисли да се молят на Юпитер за дъжд. И веднага, както твърди той, започвало да вали из ведро и всички се връщали мокри като удавени плъхове. „Но днес – заявява той – ние вече не сме религиозни и за това нивите изгарят.“

Минавайки от Южна в Централна Европа, все тъй продължаваме да срещаме великия бог на дъба и гръмотевицата сред варварските народи от арийски произход, обитаващи огромните девствени гори. Така например келтските друиди от Галия смятали за най-свещени имела и дъба, върху който той расте, а за място на своите свещени обреди избирали дъбрави, като не изпълнявали нито един от тях без дъбови листа. „Келтите – пише гръцки автор – обожават Зевс, а келтският образ на Зевс е висок дъб.“ Както изглежда, келтските завоеватели, които се настанили в Азия през III век преди нашата ера, пренесли в своя нов дом култа към дъба, защото в сърцето на Мала Азия галатският сенат се събирал на място, което носи чисто келтското име Дринемит, т.е. „свещената дъбрава“ или „храма на дъба“. Нещо повече, някои добри познавачи смятат, че самото име друиди означавало чисто и просто „хора на дъба“.

Култът към свещените горички заемал първо място в религията на древните германци и според Грим дъбът бил вождът на дърветата. По всичко личи, че бил изрично посветен на бога на гръмотевицата Донар

или Тунар, равностоеен на скандинавския Тор, защото един свещен дъб близо до Гайсмар в Хесен, който Бонифаций отсякъл в VIII век, бил известен сред езичниците под името Юпитеровия дъб (което на старогермански би било *Donares eih* – „Донаров дъб“. Това, че тевтонският бог на гръмотевицата Донар, Тунар или Тор бил отъждествяван с Юпитер, личи от нашата дума Thursday (четвъртък – бел. пр.), т.е. ден на Тунар, а това е само превод на латинското „*dies Iovis*“ Значи, както за древните гърци и италийци, така и за древните тевтонци богът на дъба бил също бог на гръмотевицата. Освен това го смятали за велика оплождаща сила, която изпраща дъжд и кара земята да дава плод, защото Адам от Бремен ни разказва, че „Тор властвува над въздуха, той е този, който управлява гръмотевицата и светкавицата, вятъра и дъждовете, хубавото време и посевите“. Значи, и в това отношение тевтонският бог на гръмотевицата наподобява своите южни двойници.

И сред славяните дъбът бил свещено дърво на бога на гръмотевицата Перун, двойник на Зевс и Юпитер. Казват, че в Новгород имало статуя на Перун, представен като мъж с гръмотевичен камък в ръка. В негова чест денонощно горял огън от дъбово дърво и ако се случело да угасне, онези, които се грижели за него, плащали с живота си за своята небрежност. Перун, подобно на Зевс и Юпитер, бил върховен бог на своя народ, защото според Прокопий славяните „вярват в бог, който праща светкавиците, единствения господар на всичко, и му принасят волове и всякакви други жертви“.

Главното божество на литовците бил Перкунас и Перкунс – бог на гръмотевицата и светкавицата, и неговата прилика със Зевс и Юпитер често се е изтъквала. Дъбовете били посветени на него и когато християнските мисионери ги изсичали, хората високо протестирали, че унищожават техните горски божества. В чест на Перкунас поддържали непрекъснато огньовете от дървото на някакъв вид дъб, а ако такъв огън угаснел, запалвали го отново чрез триене на парчета от свещеното дърво. Хората принасяли на дъбовете жертви за добра реколта, а жените правели същото пред липата, от което можем да заключим, че са смятали дъба за мъжко, а липата – за женско дърво. А по време на суша, когато искали дъжд, те принасяли в дъбовите гори в жертва на бога на гръмотевицата черна юница, черен козел и черен петел. В подобни случаи се събирал много народ от цялата околност, ядели, пиели и призовавали Перкунас. Те обикаляли три пъти около огъня с купа бира, после изливали питието върху пламъците и се молели на бога да изпрати обилен дъжд. Тъй че главният бог на литовците много прилича на Зевс и Юпитер,

защото и той бил бог на дъба, на гръмотевицата и дъжда.

Направеният дотук преглед показва, че богът на гръмотевицата и на дъжда е почитан от всички основни клонове на арийската раса в Европа и че той бил върховен бог в техния пантеон.

ГЛАВА XVI

Дианус и Диана

В тази глава имам намерение да направя равностетка на изводите, до които ни доведе нашият анализ и като събера в едно разпръснатите лъчи светлина, да ги насоча към мрачната фигура на немийския жрец.

Установихме, че при една ранна степен на обществено развитие, в невежеството си по отношение тайните природни процеси и тесните рамки, в които имаме възможност да ги ръководим, навсякъде хората са си приписвали функции, които при сегашното състояние на познанието смятаме за свръхчовешки или божествени. Илюзията била подхранвана и поддържана от породилите я причини, а те са именно чудният ред и хармония, в които природата извършва действията си. Колелата на нейната огромна машина са се въртели равномерно и точно и това давало възможност на търпеливия наблюдател да предугади, ако не точно часа, то сезона, когато тя ще осъществи неговите надежди или ще оправдае страховете му. Скоро редовно повтарящите се събития в този голям цикъл, или по-скоро поредица от цикли, се натрапват дори на неразвита ум на дивака. Той ги предвижда и като ги предвижда, взема желаното повторение за резултат на собствената си воля, а повторението на онова, от което се страхува – на волята на враговете си. По този начин пружините, задвижващи огромната машина, макар и извън кръга на нашето познание, забулени с тайнственост, в която нямаме надежда някога да проникнем, изглеждат на невежата в обсега на неговата власт; той си представя, че може да ги докосне и със средствата на магическото изкуство да постигне всевъзможни облаги за себе си и беди за неприятеля. С време започва да му става ясно, че тази представа е погрешна – той открива, че има неща, които не може да направи, удоволствия, които не може сам да си достави, болки, които дори и най-могъщият магьосник е безсилен да избегне. Непостижимите облаги, неизбежните беди вече се приписват на действието на невидими сили, чиято благосклонност дава радост и живот, а гневът им носи нещастие и смърт. Така религията постепенно измества магията, а свещенослужителят – вълшебника. На този етап от развитието на съзнанието за първопричина на нещата смятат антропоморфни същества, много на брой и често противоречиви по характер, които вземат от човека характера и дори слабостите му, макар тяхната мощ да е по-голяма, а животът им далеч да надминава по

продължителност неговото ефимерно съществуване. Тяхната ясно очертана индивидуалност, ярките им силуети все още не са започнали да се разтварят и сливат под влияние на мощния разтворител, наречен философия, в един непознаваем субстрат от явления, който в зависимост от качествата, вложени в него от нашето въображение, е известен под различни високопарно звучащи имена, сътворени от човешкия ум, за да прикрие своето невежество. И затова, докато си представят боговете като сродни със себе си, а не издигнати на недосегаема височина, те вярват, че е възможно онези, които превъзхождат своите събратья, да постигнат след своята смърт или приживе божествен ранг. Вплътените хора-божества от този тип са, така да се каже, междинна спирка между ерата на магията и ерата на религията. И макар по име и великолепие да са божества, властта, която се предполага, че упражняват, е същата както и тази на техния предшественик – магьосника. Също, както от него, от тях очакват да предпазят хората си от враждебните заклинания, да ги излекуват от болест, да ги дарят с потомство, да им осигурят изобилие от храна, като регулират времето и като изпълняват другите церемонии, които смятат необходими за плодородието на почвата и размножаването на животните. Естествено онези, на които приписват дотолкова висша и с такива далечни последици сила, заемат най-високото място в страната и докато разривът между духовната и светската сфера не достигне големи размери, те имат върховна власт както по гражданските, така и по религиозните въпроси, с една дума, са не само царе, но и богове. Така божествената същност, приписвана на царя, има дълбоки корени в човешката история и са изминали дълги епохи, преди да ги пресуши едно по-дълбоко опознаване на природата и на човека.

В класическия период на гръцката и латинската древност времето на царете било вече минало и при все това преданията за техния произход, титли и претенции са достатъчно доказателство, че и те са си приписвали божествена власт и свръхчовешки способности. Затова можем без излишно колебание да приемем, че Горският цар в Неми, макар и лишен в по-късни времена от своята слава и стигнал до дни на упадък, водел началото си от дълга поредица свещени царе, които някога се радвали не само на подчинението, но и на обожанието от страна на своите поданици – знак на признателност за многобройните блага, които според хората те дарявали. Малкото, което знаем за функциите на Диана Арицийска, сякаш доказва, че на нея са гледали като на богиня на плодородието и особено като божество на раждането на човека. Затова е логично да предположим, че при изпълнението на тези важни задължения

й е помагал жрец и двамата играели ролята на Горски цар и Горска царица в тържествения брак, предназначен да украси земята с цветовете на пролетта и плодовете на есента и да зарадва сърцата на мъжете и жените със здраво поколение.

Ако жрецът на Неми е минавал не само за цар, но и за бог на горичката, тогава ни остава да се запитаме кой бог по-специално е олицетворявал? Отговорът на древността е, че той представлял Вирбий, съпруга и любовника на Диана. Но това не ни помага много, защото за Вирбий знаем почти само името му. Ключ към тайната може би ще ни даде огънят на весталките, който горял в горичката. Защото изглежда, че арийците са поддържали вечните си огънове навсякъде из Европа с дъбово дърво. Както доказва микроскопският анализ на обгорените въглени, направен от комендаторе Дж. Бони³⁴ в хода на паметните разкопки, проведени от него в Римския форум в края на деветнадесетото столетие и в самия Рим, не много далеч от Неми, весталките са горили в своя огън дъбови пръчки и цепеници. Но по всичко личи, че ритуалите на различните латински градове били еднакви и е логично да заключим, че навсякъде в Лациум, където са поддържали свещен огън, е горяло също както и в Рим, дърво от свещения дъб. Ако е било така и в Неми, нараства вероятността свещената горичка да е представлявала естествена дъбрава и дървото, което Горският цар трябвало да охранява с риск на живота си, да е било дъб. И наистина според Вергилий Еней откъснал Златната клонка от вечно зелен дъб. Но дъбът бил свещено дърво на Юпитер, върховния бог на латините. От това следва, че Горският цар, чийто живот бил свързан по някакъв начин с един дъб, е представлявал не някое друго божество, а самия Юпитер. Поне сведенията, колкото и оскъдни да са те, сякаш сочат натам. Очевидно старата династия на Силвиите от Алба, с венеца от дъбови листа, подражавала на облеклото и се съревновавала по сила с лацийския Юпитер, който живеел на върха на Албанските планини. Не е изключено Горският цар, който пазел свещения дъб малко почти под върха, да е бил законен наследник на Силвиите. Във всеки случай, ако както предполагам съм прав, че той е минавал за Юпитер в човешки образ, то Вирбий, с когото го отъждествява легендата, е бил само местна форма на Юпитер, виждан може би в първоначалния му вид като бог на гората.

Хипотезата, че поне в по-късно време Горският цар е играл ролята на бога-дъб Юпитер, намира потвърждение от анализа на неговата

34. Бони Джакомо (1859–1925) – италиански археолог.

божествена партньорка Диана. Защото две независими доказателства сочат, че ако Диана била богиня на горите, то конкретно в Неми е била богиня на дъба. На първо място тя носи титлата Веста и като такава има власт над свещения огън, който, както имаме основание да смятаме, поддържали с дъбово дърво. Но богинята на огъня не е много далеч от богинята на горивото, примитивното съзнание най-вероятно не е прокарвало ясна разграничителна линия между пламъка и дървото, което пламти. Освен това, както изглежда, нимфата Егерия от Неми била само двойник на Диана, а за Егерия определено се знае, че била дриада, т.е. дъбова нимфа. На други места из Италия тя обитавала покритите с дъб планини. Например планината Алгид, разклонение на Албанските планини, била покрита в древността с мрачна дъбова гора от вечнозеления и листопадния вид. През зимата снегът дълго се задържал по тези студени височини, а мрачните дъбови гори били смятани за любимо място за Диана, тъй както са били любимо свърталище на бандити в по-ново време. Освен това на времето планината Тифата – дългият стръмен хребет на Апенините, който се е надвесил над равната Кампания зад Капуа, била обрасла с вечнозелен дъб и Диана имала храм сред гората. В този храм Сула благодарил на богинята за победата си над марианците, постигната долу в равнината, и дал израз на признателността си с надписи, които дълго след това можели да се видят в храма. Изобщо стигнахме до заключението, че при Неми Горският цар е олицетворявал бога на дъба Юпитер и се съчетавал в свещената дъбрава с богинята на дъба Диана. До нас е стигнало ехо от техния мистичен съюз в легендата за любовта на Нума и Егерия, които според някои уреждали любовните си срещи в свещените гори.

Естествено, на тази теория може да се възрази, че свещеният брак на Юпитер е бил с Юнона, а не с Диана, и ако изобщо Диана е имала другар, трябва да се очаква той да е бил не Юпитер, а Дианус или Янус, като втората от тези форми е просто изопачение на първата. Всичко това е вярно, но възражението може да се обори със забележката, че двете двойки божества, Юпитер и Юнона, от една страна, и Дианус и Диана, от друга, са само синоними и по същност и произход имената и функциите им са тъждествени. Що се отнася до имената, те и четирите изхождат от арийския корен ди, „светъл“, който се среща в имената на съответните гръцки божества Зевс и старата му спътница Диона. По отношение на техните функции Юнона и Диана са богини на плодородието и раждането на деца; и двете в крайна сметка са били отъждествявани с Луна. Що се отнася до истинската природа и функции на Янус, то и

самите древни били озадачени, а там, където те са се колебали, ние нямаме право да сме категорични, но мнението на Варон, че Янус бил бог на небето, намира подкрепа не само в етимологичната тъждественост на името му с това на бога на небето Юпитер, но също и в отношенията, които е имал с двете партньорки на Юпитер – Юнона и Ютурна. Защото определението Юнонски, дадено на Янус, е указание за брачен съюз между двете божества, а според едно твърдение Янус бил съпруг на водната нимфа Ютурна, за която казват, че била любимка на Юпитер. Освен това към Янус, също както към Юпитер, се обръщали дори и в обикновени разговори с думата „отец“. Нещо повече, с Юпитер го отъждествява не само логиката на учения св. Августин, но и набожността на един религиозен езичник, направил дар на Юпитер Дианус. Следа от връзката му с дъба е останала в дъбовите гори на Янкула, височината на левия бряг на Тибър, където, според легендите, Янус е властвувал като цар в най-далечните епохи от италийската история.

И така, ако съм прав, същата древна двойка божества била известна сред гръцките и италийските народи съответно като Зевс и Диона, Юпитер и Юнона, или Дианус (Янус) и Диана, а тези имена били в същност тъждествени по съдържание, макар и различни по форма, съобразно диалекта на племето, което ги почитало. Отначало, докато племената живеели в съседство, божествата едва ли се отличавали по друго, освен по име; иначе казано, разликата била чисто диалектна. Но постепенното разселване и последвалата изолация допринесли схващанията за боговете и култът към тях, който хората носели от своята прародина, все повече да се отдалечат едни от други и с течение на времето да възникнат несъответствия в митологията и ритуалите и по този начин номиналната разлика между божествата да стане действителна. А когато с бавния напредък на културата периодът на варварство и разделение започва да отминава, растящата политическа власт на отделната силна общност започва да привлича или да се налага над по-слабите си съседи и заедно с тях да образува нация, сливащите се народности слагали ведно както боговете, така и диалектите си и това довело до положението едни и същи древни божества, които прадедите им обожавали заедно преди разселването, да са така прикрити от натрупаните диалектни и религиозни различия, че първоначалната им тъждественост да е неизвестна и те да намерят място едно до друго като независими божества в националния пантеон.

Това размножаване на божествата, резултат на окончателното сливане на свързани с родствени връзки племена, живели дълго време

отделно, обяснява появата на Янус до Юпитер и на Диана (или Яна) до Юнона в религията на римляните. И сякаш тази теория е по-вероятна от становището, защищавано от някои съвременни учени, че първоначално Янус бил чисто и просто бог на вратите. Струва ми се съвсем невероятно едно божество с неговото достойнство и значение, почитано от римляните като бог на боговете и баща на своя народ, да е започнало кариерата си като смирен, макар и съвсем порядъчен вратар. Възвишеният край едва ли съответствува на смиреното потекло. По-вероятно е вратата (janua) да е получила името си от Янус, отколкото той да го е получил от нея. Това схващане намира подкрепа в анализа на самата дума janua. Обикновената дума за врата е обща във всички езици от арийското семейство от Индия до Ирландия. Dur – на санскрит, thura – на гръцки, tüg на немски, doog на английски, dogus на староеврейски и foris на латински. Но освен това обикновената дума за врата, която латините използвали заедно с всички свои арийски събратя, те имали и думата janua, която няма съответствие в нито един индоевропейски език. Думата напомня по вид прилагателна форма на съществителното Янус. Аз предполагам, че е било нещо обичайно на главната врата на къщата да се издига статуя или символ на Янус, за да се постави входът под защитата на великия бог. Вратата, пазена по този начин, ще е била известна като janua foris т.е. Янусова врата, и с времето фразата се е съкратила на janua, като съответното forus се подразбирало, но не се е произнасяло. Оттук лесно и естествено се преминало към употребата ѝ в значението на врата изобщо, независимо дали била пазена от образа на Янус или не.

Ако в това предположение се съдържа истина, то би обяснило много просто произхода на двуличието на Янус, което отколе напруга изобретателността на митолозите. Може да се очаква, че когато станало нещо обичайно да пазят входовете на къщи и градове със статуя на Янус, хората започнали да правят така, че да пази едновременно и от двете посоки – напред и назад, та нищо да не убегне от бдителния му взор. Защото лесно можем да си представим каква беда би могла да се случи некажана зад гърба му, ако божественият пазач гледа непрекъснато в една посока. Това обяснение на двуликия Янус от Рим се потвърждава от двуликия идол, който „тороките“ негри от вътрешността на Суринам поставят обикновено като пазач на входа на селото. Идолът представлява парче дърво с по едно грубо изрязано човешко лице от двете страни. Той стои под свод, образуван от две отвесни и една хоризонтална греда. Обикновено до идола виси бял парцал, предназначен да държи дявола настрана, а се случва да има и тояга, която, изглежда, представлява

боздуган или изобщо някакво оръжие. От хоризонталната греда виси малка цепеница; която имала полезната функция да удря по главата всеки зъл дух, който би се опитал да мине под арката. Очевидно двуликният фетиш на портите на негърските села в Суринам прилича много на двуликните статуи на Янус, който, стиснал в една ръка тояга, а в друга ключ, стоял на пост пред римските порти и врати. А едва ли можем да се съмняваме, че и в двата случая гледащите в две посоки лица намират едно и също обяснение – като израз на бдителността на бога-пазител, който наблюдава враждебните духове отпред и отзад и е готов да им счупи на място главите. Затова можем да се лишим от скучното и незадоволително обяснение, което, ако може да се вярва на Овидий, сам лукавият Янус пробутал на настойчивите въпроси на един римлянин.

Прилагайки тези заключения към Немийския жрец, можем да предположим, че като другар на Диана той в началото е представлявал Дианус или Янус, а не Юпитер, но че разликата между тези божества е била на времето си повърхностна и се свеждала единствено до имената им, като оставяла практически незасегнати основните функции на бога като повелител на небето, гръмотевицата и дъба. Затова било съвсем подходящо неговият представител в Неми да обитава дъбрана, както вече имаме основание да вярваме. Титлата му Горски цар ясно показва горския характер на божеството, на което служел; а тъй като можел да го убие само онзи, който откъсне клонка от определено дърво в дъбравата, излиза, че самият му живот бил свързан с живота на свещеното дърво. Така той не само служел на великия арийски бог на дъба, но го и възплъщавал и като такъв имал за другарка богинята на дъба, независимо от това дали се явява под името Егерия или Диана. Както и да се консумирал, техният съюз се смятал от съществено значение за плодородието на земята и плодovitостта на хората и животните. Освен това след като богът на дъба бил бог и на Слънцето, на гръмотевицата и на дъжда, от неговия представител се очаквало, както и от много други божествени царе, да кара облаците да се събират, гръмотевицата да гърми и дъждът да вали в съответния сезон, та нивите и овощните градини да носят плод и пасищата да са покрити с тучна трева. Човекът, който се славел, че притежава такава огромна власт, трябва да е бил много важна личност и остатъците от сгради и оброчни дарове, намерени на мястото на светилището, съчетани със свидетелствата на древните автори, доказват, че в по-късни времена това е било едно от най-великите и популярни светилища в Италия. Знае се, че дори в древността, когато равнината наоколо все още си поделяли малките племена, образуващи Латинския съюз,

свещената горичка била обект на общо преклонение и грижа. И както далеч от Неми камбоджанските крале изпращали дарове на мистичните владетели на огъня и на водата в сумрачните дълбини на тропическата джунгла, така погледът и стъпките на италиийските поклонници от всички краища на широката латинска равнина на Лациум се отправяли към мястото, където Албанските планини се извисяват, очертани ясно на фона на бледата синя линия на Апенините, или по ярко синьото далечно море към обиталището на тайнствения Немийски жрец, Горския цар. Там, сред зелените гори до тихите води на самотните планини древният арийски култ към дъба, гръмотевицата и дъждовното небе се запазил в своята ранна, почти друидска форма дълго след като великата политическа и културна революция преместила столицата на латинската религия от гората в града, от Неми в Рим.

ГЛАВА XVII

Тежестите на царската власт

1. Царствени и жречески табу

На даден етап от развитието на първобитното общество хората смятали, че царят или жрецът е надарен със свърхестествени сили или е възплъщение на божество. От това следва предположението, че природният закон е до голяма степен в негова власт и затова го държали отговорен за лошо време, компрометирана реколта и други подобни бедствия. Те сякаш са приемали, че както над поданиците и робите царската власт над природата се упражнява с определени волеви актове и хората отдавали сушата, глада, чумата или бурята на небрежността или злонамереността на своя цар и го наказвали с камшик или окови, дори със сваляне и смърт, ако се заинати. Понякога обаче природният закон се смятал донякъде независим от нея, от волята на върховния господар. Ако можем да се изразим така – смятали особата му за динамичен център на Вселената, от който се разпространяват радиално силови линии към всички части на небето и всяко негово движение – ако си обърне главата или вдигне ръка, незабавно засяга и може сериозно да разстрои нещо в природата. Царят е опорна точка на света и най-малката негова простъпка може да смути деликатното равновесие. Затова той и хората около него трябва да са особено предпазливи, а целият му живот да е уреден до най-големи подробности, та нито един негов акт, волен или неволен, да не разстрои или наруши установения природен ред. Микадо, духовният император на Япония, е, или по-скоро беше, типичен пример за тази категория монарси. Той е възплъщение на богинята на слънцето, божеството, което управлява Вселената, боговете и хората. Всяка година боговете идват да му прислужват и прекарват един месец в неговия двор. През този месец, чието име означава „без богове“, никой не ходи в храмовете, защото хората смятат, че боговете са ги напуснали. Поданиците наричат Микадо „видима или възплътило се божество“, а той самият приема в официалните си прокламации и укази титлата, като твърди, че има власт над всички японски богове. В официален указ от 646 г. например императорът е наречен „въплътен бог, който управлява Вселената“.

Преди около двеста години са ни оставили следното описание за начина на живот на Микадо:

„И до ден-днешен князете от това семейство и по-специално онези, които седят на престола, се смятат за свети личности и папи по рождение. И за да запазят тези изгодни представи за себе си в съзнанието на своите поданици, те трябва да обръщат необикновено внимание на свещените си особи и да правят неща, които, разглеждани в светлината на обичаите на други народи, ще изглеждат смешни и самонадеяни. Редно е да дадем няколко примера за това. Императорът смята, че противоречи на неговото достойнство и святост да докосва с краката си земята, затова, когато иска да отиде някъде, хората трябва да го носят на раменете си. Още по-малко допуска да покаже свещената си особа на открито; слънцето е недостойно да свети над главата му. На всички части на тялото му приписват такава святост, че той не смее да подстриже косата и брадата си, нито да изреже ноктите си. Но за да не е прекалено мръсен, го почитват нощем, когато спи, защото казват, че каквото се вземе от тялото му, е откраднато и следователно това не накърнява неговата святост или достойнство. В древни времена Микадо бил длъжен всяка сутрин да престоява известно време на престола с императорската корона на главата си, но неподвижен като статуя, без да помръдне ръце и крака, глава или очи, нито пък която и да е друга част от тялото си. Смятали, че по този начин запазва мира и спокойствието в империята си и се бояли, че ако за беда се обърне към някоя част от своите владения, от тази посока приближава война, глад, пожар или друго голямо бедствие, което ще обезлюди страната. Но по-късно установили, че благодарение на своята неподвижност императорската корона може да запази мира в империята и сметнали за добре да освободят от това тежко задължение отдадената на леност и удоволствия императорска особа и сега всяка сутрин слагат короната за няколко часа на престола. Храната, която Микадо поема, трябва да се приготвя всеки път в нови гърнета и да се сервира на масата в нови съдове. Тази посуда е съвсем, чиста и хубава, но е направена от обикновена глина, та без особени разходи да се хвърля или троши, след като веднъж е използвана. Обикновено я трошат от страх да не попадне в ръцете на обикновени хора, твърдо убедени, че ако мирянин си позволи да се храни от свещените съдове, устата и гърлото му ще се възпалят и надуют. Същото зловредно въздействие очакват и от свещените одежди, защото вярват, че ако мирянин ги облече без изричното разрешение или заповед на императора, те ще причиняват подуване и болки по всички части на тялото му.“ В същия смисъл е едно по-

ранно описание на Микадо: „Смятало се за позорно падение дори да докосне земята с крака си. И на слънцето и луната не се разрешавало да светят над главата му. Нито един телесен излишък не свалят от него – не подстригват нито косата, нито брадата, нито режат ноктите му. Яденето му се поднася винаги в нови съдове.“

Подобни жреци-царе, или по-скоро богове-царе, откриваме у варварите от Западна Африка, които са по-слабо развити. В Шарк Пойнт, близо до Кейп Падрон в Долна Гвинея, сам в джунглата живее богът-цар Кукулу. Той няма право да докосва жена, нито да напуска къщата си; нещо повече, той не бива да става от стола си и е принуден да спи седнал, защото ако легне, вятърът ще престане да духа и корабоплаването ще спре. Той контролира бурите и изобщо поддържа атмосферата в нормално и уравновесено състояние. Наврѣх планината Агу в Того живее фетиш или дух на име Багба, който е от голямо значение за околната област. На него приписват властта да дава или отнема дъжда; той е господар на ветровете, включително и на харматана, сухия, горещ вятър, който духа от вътрешността. Жрецът живее в къща, построена на най-високия връх на планината и там държи ветровете, затворени в големи делви. Към него отправят молбите за дъжд; освен това той върши добра търговия с амулети от леопардови зъби и нокти. Но макар властта му да е голяма и той да е действителният господар на страната, правилото на фетиша му забранява да напуска планината и трябва да прекара целия си живот на върха ѝ. Оттам може да слезе само веднѣж в годината, за да направи покупките си от пазара, но и тогава няма право да стѣпва в колибата на смъртен и трябва още същия ден да се върне на мястото на заточението си. Отделните села управляват назначавани от него и подчинени нему вождове.

В западноафриканското царство Конго имало върховен първожрец на име Читоме или Читомбе, когото негрите смятали за бог на земята и на небето и преди сами да вкусят от новата реколта, му давали първите плодове, защото се страхували, че ако нарушат това правило, ще ги сполетят безброй нещастия. Когато се случело да напусне резиденцията си, за да посети други места под своя власт, през цялото време докато е извън нея, всички женени хора трябвало да спазват пълно полово въздържание, защото се предполагало, че всеки акт на невъздържание ще бъде фатален, за него. Хората вярвали, че ако умре от естествена смърт, светът ще загине, а земята, която единствено той поддържа със своята власт и достойнство, ще бъде незабавно унищожена. По времето, когато дошли испанците, сред полуварварските народи от Новия свят

съществували йерархии и теокрации от рода на японската. Върховният първожрец на сапотеките например предлага близка аналогия с Микадо. Могъщ съперник на самия цар, този духовен господар имал абсолютна власт над Йопаал – един от главните градове на царството. Разказват, че се радвал на невъобразимо преклонение. На него гледали като на бог, когото земята не е достойна да крепи, а слънцето – да осветява. Длъжностните лица, които носели носилката му на раменете си, били от най-издигнатите семейства. Той не удостоявал с поглед нищо около себе си и всеки срещнат падал по очи, защото се страхувал, че смъртта може да го настигне дори и защото е видял само сянката му. Жреците на сапотеките и особено върховният жрец били задължени да спазват целомъдрие; но имало обичай „в определени дни от годината, които отбелязвали с гошавки и танци, върховният жрец да се напие. Докато бил в това състояние, когато сякаш не принадлежал нито на небето, нито на земята, му водели една измежду най-красивите девизи, посветили се в служба на боговете“. Ако тя родяла син, отглеждали го като чистокръвен принц и най-възрастният син наследявал баща си на трона. Не се съобщава какви точно свръхестествени сили приписвали на първожреца, но по всяка вероятност те съвпадали с тези на Микадо или Читоме.

Явно винаги, когато смятали, както в Япония и Западна Африка, че природният закон и дори самото съществуване на света е свързано с живота на царя или жреца, поданиците му го възприемали не само като източник на безкрайна благодат, но и на безкрайна опасност. От една страна, хората трябвало да са му благодарни за дъжда и слънчевата светлина, които помагат на земята да ражда плодове, за вятъра, който довежда кораби до техните брегове, и дори за земната твърд под краката им. Но от друга, той може и да не даде всичко това. Зависимостта на природата от особата му е толкова голяма, толкова е деликатно равновесието на системата от сили, в чийто център стои той, че дори най-малката негова простъпка ще предизвика трус, който ще разлюлее из основи земята. А ако природата се разтърсва от най-дребния и неволен акт на царя, можем да си представим конвулсиите, които би предизвикала неговата смърт. Както видяхме, хората мислят, че естествената смърт на Читоме води до пълна разруха. Очевидно загрижени за собствената си безопасност, застрашена от някакво негово прибързано действие, а още повече от смъртта му, те изискват от своя цар или жрец да се придържа строго към правилата, които смятали необходими за безопасността му и следователно за оцеляването на народа и света. Мнението, че ранната царска власт била деспотизъм, при който хората живеели единствено за

самодържеца, е изцяло неприложимо за разглежданите от нас монархии. При тях самодържецът съществува единствено за своите поданици, животът му е ценен само докато изпълнява присъщото на положението си задължение да управлява природния закон в полза на своя народ. Не успее ли да направи това, грижата, предаността и религиозното преклонение, които са го заобикаляли дотогава, секват и се заменят с омраза и презрение, свалят го най-безславно и трябва да е благодарен, ако успее да отърве кожата си. Днес обожаван, на следващия ден го умъртвяват. Но промяната в поведението на хората не е каприз или непоследователност. Тъкмо напротив, поведението им е напълно логично. Техният цар е и техен бог, той е, или би трябвало да е, техен пазител и ако не ги пази, следва да отстъпи мястото си на друг, който ще го прави. Но докато задоволява очакванията им, нямат граници грижите, които полагат за него, и го заставят да полага за себе си. Такъв цар живее ограден от церемониален етикет, система от забрани и ритуали, чиято цел не е да допринесат за неговото достойнство и още по-малко за неговото удобство, а да го възпрат от постъпки, които, нарушавайки хармонията на природата, биха довели него, народа и Вселената до катастрофа. Ритуалите далеч не му помагат да живее по-добре, а ограничавайки всяко негово действие, ликвидират свободата му и често правят бreme и нещастие живота, който са предназначени да запазят.

За свръхестествено надарените царе на Лоанго разказват, че колкото по-могъщ е един цар, толкова повече табу е принуден да спазва; те ръководят всяко негово действие, как върви и как стои, как се храни и как пие, как спи и как се буди. Наследникът на трона е подложен на ограничения още от пеленаче, а с годините нараства и броят на нещата, които не бива да прави, и церемониите, които трябва да изпълнява, „а в момента, когато се възкачи на престола, той се потопява в океан от ритуали и табу“. Разпръснатите колиби и ямсови ниви на Риба, столицата на Фернандо По, са разположени в кратера на угаснал вулкан и са заобиколени отвсякъде с тревисти склонове. Тайнственият цар на тази страна живее в най-големите дълбочини на кратера, заобиколен е с харем от четиридесет жени и както казват, е облечен в стари сребърни монети. Гол дивак, той упражнява далеч по-голяма власт над острова от испанския губернатор в Санта Исабел. Сякаш в него се е концентрирал консервативният дух на бубите – както наричат коренното население на острова. Той не е виждал бял човек и според твърдото убеждение на всички буби, види ли го, незабавно ще умре. Не понася вида на морето, нещо повече, твърдят, че не бивало изобщо да го вижда, дори и отдалеч

и затова прекарва живота си с оковани крака в бледия сумрак на своята колиба. Той положително не стъпва на плажа, не използва нищо, което произхожда от белите, освен мускета и ножа си, до неговата особа не се докосва европейска тъкан, той не употребява тютюн, ром и дори сол.

Според народите, говорещи на езика еве по Робския бряг, „царят е едновременно и върховен жрец. В това си качество той бил недостъпен за поданиците си, особено в миналото. Само нощем му се разрешавало да напуска жилището си, за да се изкъпе, и т.н. С него можели да разговарят единствено неговият представител (така нареченият «видим цар») и трима избрани старейшини, но при това и те трябвало да седат на волската кожа с гръб към владетеля. Той не бивало изобщо да вижда европеец или кон, нито пък да гледа към морето и затова не му се позволявало дори за миг да напуска столицата си. В последно време тези правила се пренебрегват.“ И на царя на Дахомей е забранено да вижда морето, а също и на царете от Лоанго и Великата Ардра в Гвинея. За ойо, обитаващи област северозападно от Дахомей, морето е фетиш и заплашва със смърт царя и жреците им, ако посмеят да го погледнат. Хората мислят, че царят на Кайор, в Сенегал, ще умре в срок от една година, ако премине река или владено в сушата море. До неотдавна вождовете в земите на машините не преминавали някои реки, особено Рурикви и Ниадири и в последните години поне един от тези вождове спазвал строго обичая. „Вождът в никакъв случай не преминава сам реката. Ако е абсолютно необходимо да го направи, му връзват очите и с викове и песни го пренасят през нея. Ако я премине със собствените си крака, той ще ослепее, ще умре, или с положителност ще загуби положението си на вожд.“ На някои царе на махафалите и сакалава от Южен Мадагаскар например е забранено да плават по море или да преминават някои реки. Сакалава смятат вожда си свещен, но „го подлагат на множество ограничения, които определят поведението му както на китайския император. Той не може нищо да предприеме, ако гадателите не са обявили предзнаменованията за благоприятни, не може да яде топла храна, в определени дни не бива да напуска колибата си и т.н.“. Според някои планински племена в Асам главатарят и жена му трябва да спазват множество табу по отношение на храната – например не бива да ядат биволско, свинско, кучешко, пилешко месо и домати. Главатарят трябва да е целомъдрен, да има само една жена и да се отделя от нея в навечерието на обо – общоплеменно отбелязване на табу. При една група племена на главатаря е забранено да се храни в чуждо село, да произнася оскърбителни думи, независимо от предизвикателството. Очевидно хората си представят, че

ако главатарят наруши някое от тези табу, това би донесло нещастие на цялото село.

Древните ирландски крале, както и кралете на четирите провинции Ленстър, Мънстър, Конът и Ълстър също били подложени на някои странни забрани или табу. Смятало се, че тяхното собствено благополучие и благополучието на страната зависят от това, дали ги спазват или не. Така например, когато се намирал в Тара, старата столица на Ерин, кралят трябвало да е станал от леглото си преди изгрев слънце. В сряда му било забранено да слиза от коня си в Мах Брей, да пресича Ма Кулин след залез, да подканя коня си, когато язди през Фан Хомеър, да пътува с кораб в понеделника след Първи май, а във вторника след Всички светци да преминава с армията си през Ат Махни. В сряда кралят на Ленстър не можел да обикаля Туат Лихейн по посока, обратна на часовата стрелка, да спи между Дотеър (Додър) и Дувлин (Дъблин) с наведена на една страна глава, да лагериува в продължение на девет дни в равнината Куалан, да пътува по дувлинския път в понеделник, да язди кон с изцапани в черно копита през Мах Мейстийн. Кралят на Мънстър не бивало да празнува на Лох Лийн от понеделник до понеделник, да пирува нощем в началото на жътвата пред Гойм, в Лийтраха, да не лагериува в продължение на девет дни при Щур и да не урежда среща на границата при Гавран. Кралят на Конът не можел да сключва договор, свързан с древния му дворец Круахан, след като е постигнал мир на Всички светци, да ходи облечен в шарена дреха, възседнал шарен сив кон в степта на Дал Хейс, да ходи на женски събор в Шейхис, да сяда през лятото на погребалните могили на жената на Мейн, да се надбягва между два стълба при Ат Галта с ездач на сив едноок кон. На краля на Ълстър било забранено да посещава конския панаир при Рат Лайн, придружен от младежите на Дал Арал, да слуша след залез слънце пляска на ятата птици при Лин Салейх, да празнува празника на бика на Деър мик Деър, да ходи в Мах Кова през месец май и да пие от водата на Боу Немхид, когато е тъмно. Хората смятали, че ако ирландските крале следват строго тези и много други обичаи, които налагала практиката от незапомнени времена, те никога няма да са без късмет или нещастни и ще живеят до деветдесет години, без да изпитат старческа немощ, през тяхното царуване няма да има епидемии и да измрат много хора, сезоните ще са благоприятни и земята ще даде обилен плод, а ако изоставят древните обичаи, страната ще бъде сполетяна от чума, глад и лошо време.

Египетските фараони също били почитани като божества и ежедневието им било уредено до най-малката подробност от точни и твърдо

установени правила. „Животът на египетските фараони – пише Диодор – не бил като на други монарси, които нямат отговорности и могат да правят каквото поискат, тъкмо напротив, за тях всичко било определено от закон – не само официалните им задължения, но и подробностите от всекидневието. Били определени часовете на деня и нощта, в които фараонът трябва да прави каквото му е предписано, а не каквото си ще... Защото точно били посочени не само времето, когато трябва да е зает с държавни дела и да съди, но и часовете, в които трябва да се разхожда и да се къпе, да спи с жена си и накратко казано, било уточнено изпълнението на всеки негов жизнен акт. Обичаят налагал лека храна; разрешавало му се да яде само телешко и гъше месо и да пие само определеното количество вино.“ Но имаме основание да смятаме, че тези правила били спазвани не от древните фараони, а от жреците-царе, които управлявали в Тива и Етиопия в края на дванадесетата династия.

Пряк пример за правилата на живот, налагани на жреците, виждаме в лицето на римския Фламен Диалис, когото схващали като живия образ на Юпитер, или човешко възплъщение на небесния дух. Между другото ограниченията предвиждали: Фламен Диалис не бивало да язди, дори да се докосва до кон, да вижда въоръжена войска, да носи пръстен, който не е счупен, да има изобщо взел по облеклото си; от неговата къща не можело да се изнася друго освен свещения огън; нямал право да се докосва или дори да споменава за коза, куче, сурово месо, фасул и бръшлян; не бивало да минава под лоза; краката на леглото му трябвало да са намазани с кал; можел да го подстригва само свободен човек и то с бронзов нож, а след като се изрежат косата и ноктите му, трябвало да се заровят под дърво, което носи щастие; той не бивало да докосва мъртво тяло, нито да ходи на място, където е изгорен труп; не бивало да вижда човек, който работи на свят ден, да се съблича на открито; ако в къщата му заведат вързан пленник, трябвало да го отвържат и въжетата да се изтеглят през дупка на покрива и оттам да бъдат спуснати на улицата. Жена му Фламеника спазвала почти същите правила и допълнително свои собствени. Не трябвало да слиза по повече от три от така наречените гръцки стъпала; на определен празник не бивало да си реше косите; кожата на обувките ѝ не бивало да е взета от умряло от естествена смърт животно, а само от заклано или принесено в жертва. Ако чуела гръмотевица, оставала табу, докато не принесе изкупителна жертва.

Народността гребо в Сиера Леоне има първожрец, който носи титлата Бодио, и някои го сравняват, малко неубедително, с върховния жрец на евреите. Назначават го по повелята на оракул. При встъпването

му в длъжност го миропомазват със сложна церемония. На глезена му слагат гривна като знак за неговия сан, а касата на вратата на къщата му напръскват с кръвта на жертвена коза. Той отговаря за обществените талисмани и идоли, които храни с ориз и масло при всяко новолуние и от името на града принася жертви на мъртвите и на демоните. Формално властта му е много голяма, но на практика е съвсем ограничена, защото не смее да не зачита общественото мнение и отговаря, дори с живота си, за всяка беда, която сполети страната. От него се очаква да накара земята да роди богат плод, хората да са здрави, войната да е прогонена надалеч, а магията да не действа. Животът му е строго канализиран от определени ограничения или табу. Например той не може да спи другаде освен в официалната си резиденция, наречена във връзка с миропомазването му при церемонията по встъпване в длъжност „миропомазаната къща“. Той не бива да пие вода на път. Не бива да се храни, когато в града има труп, погребват го в потайна доба и за погребението му трябва да са чули малко хора, а когато оповестят смъртта му, никой не бива да скърби по него. Ако е станал жертва на изпитанието с отрова, като е пил отвара от кората на растението Sassywood, трябва да го зароят под течаща вода.

При народността тода в Южна Индия светият мандраджия, който играе ролята на жрец на свещената мандра, е предмет на най-различни тягостни и непосилни ограничения през цялото време, докато заема тази длъжност, а това може да означава много години. Например трябва да живее в свещената мандра и няма право да посещава дома си или обикновено село. Трябва да спазва обет за безбрачие, а ако е женен, да напусне жена си. Обикновен човек няма в никакъв случай правото да докосва свещения мандраджия или свещената мандра, защото подобно докосване би осквернило неговата светост до такава степен, че той ще трябва да се откаже от длъжността си. На обикновен човек е разрешено да се доближи до мандраджията само в два дни от седмицата – понеделник и четвъртък, а през останалите дни, ако има някаква работа с него, трябва да стои отдалечен (някои твърдят на около половин километър) и да крещи каквото има да казва от такова разстояние. Освен това, докато заема тази длъжност, свещеният мандраджия никога не се подстригва, нито си реже ноктите, не преминава река по мост, а я прегазва през брод, и то през определени бродове; ако умре човек от неговия род, не присъства на погребалните церемонии, освен ако преди това не си подаде оставката и не слезе от възвишеното си положение на мандраджия до това на обикновен човек. Има сведения, че в стари времена трябвало

да предава своя печат, или по-скоро гюмовете си, винаги, когато се поимне човек от неговия род. Но тези тежки ограничения се налагат в пълен размер само на мандраджия от най-висока категория.

2. Отделяне на духовната от гражданската власт

Тягостните обичаи, свързани с царския или жреческия сан, довели до своя естествен резултат. Хората отказвали да приемат длъжността и поради това тя оставала вакантна или, като я приемали, се огъвали под нейното бреме и се превръщали в бездушни същества, в отшелници, от чиито неподатливи пръсти юздите на властта лесно се изплъзвали и попадали в по-здравите ръце на хора, които често се задоволявали да упражняват действителната върховна власт, без да носят съответната титла. В някои страни тази пукнатина се задълбочила до пълно и трайно отделяне на духовната от светската власт, като старата династия запазвала религиозните си функции, а гражданската власт Преминавала в ръцете на по-млад и по-енергичен род.

Ето някои примери. В предишните глави видяхме как в Камбоджа често се налагало да търсят нежелаящите наследници и да ги принудят да поемат владението си над огъня и водата, а на о. Севидж приключили с монархията, защото се стигнало дотам да не могат никого да убедят да поеме опасното достойнство. Когато царят умре, в някои части на Африка се събира таен семеен съвет да определи неговия приемник. Избраника хващат внезапно, връзват го, хвърлят го в къщата-фетиш и го държат там, докато се съгласи да приеме короната. Понякога приемникът намира средства да отклони честта, която искат да му натрапят. Разказват за един свиреп вожд, който ходел винаги въоръжен, решен да се противопостави със сила на всеки опит да го поставят на трона. Дивите тими от Сиера Леоне избират царя си, но си запазват правото да го набият в навечерието на коронацията. Те се възползват от конституционното си право с такова чистосърдечно усърдие, че се случва нещастният монарх да не доживее дълго след възкачването си на престола. Затова, когато най-изтъкнатите вождове имат на някого зъб и искат да се отърват от него, избират го за цар. Едно време имало обичай, преди да обявят някого за цар на Сиера Леоне, да го оковат и здравата да го наложат. После му сваляли веригите, на гърба му слагали царската мантия и той получавал в ръцете си символа на царско достойнство, който бил брадата на палача. Затова не се изненадваме, когато четем, че в Сиера

Леоне, където имало такива обичаи „освен при мандинго и сузи, малко са царете, родени в страните, които управляват. Толкова различни са техните представи от нашите, че много малко хора се стремят към тази чест, а съперничеството е почти непознато.“

По всичко личи, че японските Микадо отрано са прехвърлили почестите и тежестите на върховната власт на своите невръстни деца и издигането на тайкуните³⁵, които дълго били гражданските владетели на страната, се свързва с абдикацията на някакъв Микадо в полза на своя тригодишен син. Върховната власт била отнета от узурпатор, каузата на Микадо защитил Йоритомо, човек, силен по дух и поведение, който свалил узурпатора и върнал на Микадо сянката, запазвайки за себе си същинската власт. Той завещал на потомците си спечеленото достойнство и по този начин станал основател на династията на тайкуните. До втората половина на XVI век тайкуните били енергични и действени управници, но ги сполетяла участта на Микадо. Оплетени в същата несломима мрежа от обичаи и закони, те се изродили в обикновени марионетки, които рядко напускали палатите си, заети в неспирна поредица от празни церемонии, а с държавните дела се занимавал държавен съвет. Тонкинската монархия се развила по същия начин. Царят живеел подобно на предшествениците си, изнежен и мързелив, и бил пропъден от трона от амбициозен авантюрист на име Мак, който се издигнал от рибар до Велик мандарин. Но Тринг, братът на царя, свалил узурпатора и върнал царя на власт, запазвайки за себе си и своите потомци поста главнокомандуващ всички въоръжени сили. От този момент нататък царете, макар и облечени със силата и разкоша на върховната власт, престанали да управляват. Те живеели уединени в своите палати, а цялата действителна политическа власт се упражнявала от потомствените пълководци.

На полинезийския остров Мангая религиозната и гражданската власт се намирала в различни ръце, духовните функции се изпълнявали от царска династия, докато гражданската власт поверявали от време на време на победил във война вожд, но той получавал инвеститурата си от царя. По същия начин на архипелага Тонга освен граждански цар, чието право върху престола било отчасти потомствено и отчасти зависело от славата му на воин и броя на бойците му, имало и велик свещен вожд, който произхождал от един от главните богове и затова стоял по-високо от царя и останалите вождове. На ежегодна тържествена церемония му

35. Тайкун – титла, употребявана от чужденците за шогуните – военните управители на Япония, които до 1886 г. представлявали нещо като династия, упражняваща абсолютна власт, докато властта на императора била само формална. – Бел. пр.

върчвали първите плодове на земята и хората вярвали, че ако не му ги дадат, върху тях ще се стовари по най-страшен начин гневът на боговете. Когато говорели с него, използвали специални форми, каквито не употребявали за други, а докоснел ли нещо, то ставало свещено или табу. Срещнел ли го царят, той трябвало да седне на земята в знак на почит, докато негово светейшество отмине. Но макар че благодарение на своя божествен произход се радвала на най-голямо преклонение, тази свещена особа нямала никаква политическа власт и всяка нейна намеса в държавните дела криела риска да бъде отхвърлена от царя, комуто принадлежала действителната власт и който в крайна сметка успял да се освободи от своя духовен съперник.

В някои части на Западна Африка господствуват редом религиозен и граждански цар, но в същност фетишът е върховният господар. Той управлява климата и може да сложи на всичко край. Постава ли на земята червения си жезъл, никой не бива да върви в съответната посока. Разделянето на властта на духовна и светска се среща навсякъде, където е останала незасегната същинската негърска култура, но там, където негърското устройство на обществото е разрушено, както в Дахомей и Ашанти, има тенденция двете форми на власт да се слоят в един-единствен цар.

В някои части на о. Тимор (Малайския архипелаг) срещахме разделение на властта, подобно на описаното в Западна Африка. Някои от тиморските племена признават двама раджи – обикновен, граждански раджа, който управлява народа, и раджа-фетиш или табу, на когото е възложено да управлява всичко, свързано със земята и нейните плодове. Последният има право да обявява всяко нещо за табу; трябва да търсят неговото разрешение, преди да започнат да обработват нови земи, и той трябва да изпълни определени задължителни церемонии, когато започват да отглеждат посевите. Ако ги заплашва суша или болести, го призовават да ги спаси. Макар че стои по-долу от гражданския раджа, той упражнява съдбовно влияние върху хода на събитията, защото мирският му колега е задължен да се съветва с него по всички важни въпроси. На някои съседни острови, като например Роти и Източен Флорес, признават духовен властелин от същия тип, известен под различни туземни имена и всички те означават „господар на земята“. По същия начин в Макео, район в Британска Нова Гвинея, има двама вождове. Според своите семейства хората са разделени на две групи и всяка група има вожд. Единият е военният, а другият вождът-табу. Властта на последния е наследствена; негово задължение е да налага табу на определена реколта,

т.е. винаги, когато сметне за желателно, забранява употребата например на кокосови орехи или орехи арека. В неговия сан различаваме белезите на жреческа династия, но сега засега функциите му са повече магически, отколкото религиозни, свързани по-скоро с осигуряването на реколтата, отколкото с умилюстивяването на по-висшите сили.

ГЛАВА XVIII

Рисковете на душата

1. Душата като джудже

Изброените по-горе примери показаха, че длъжността на свещения цар или жрец често е обект на редица тягостни ограничения или табу, които имат за основна цел да запазят живота на светия мъж за доброто на народа му. Но ако целта на табу е да запази живота му, възниква въпросът; какво кара хората да смятат, че постигат своята цел? За да разберем това, трябва да знаем същността на опасността, която заплашва живота на царя и от която тези странни ограничения имат за цел да го предпазят. Затова трябва да се запитаме: „Как първобитният човек разбира смъртта? На какви причини я отдава? И как смята, че може да се пази от нея?“

Дивакът обикновено си обяснява процесите в неодушевената природа като резултат от дейността на живи същества, прикрити зад явленията. По същия начин той си обяснява и явлението живот. Ако едно животно живее и се движи, според него това е възможно, защото то има вътре в себе си малко животинче, което го задвижва, ако човекът живее и се движи, то може да се дължи единствено на това, че и той има в себе си мъничко човече или животинче, което го задвижва. Животинчето в животното, човечето в човека – това е душата. И както дейността на едно животно или човек се обяснява с присъствието на душата, неподвижността на съня или смъртта се обяснява с неговото отсъствие; сънят и трансът са временно, а смъртта – трайно отсъствие на душата. Затова, ако смъртта е постоянно отсъствие на душата, начинът да се предпазиш от нея е да попречиш на душата да напусне тялото или ако го напусне, да си осигури нейното връщане. Предпазните мерки, които диваците вземат, за да постигнат едното или другото, приемат формата на определени забрани или табу, а те не са нищо друго освен правила, предназначени да осигурят непрекъснатото присъствие или връщане на душата в тялото. Накратко казано, те са методи за запазване на живота или спасителен пояс. Сега да илюстрираме с примери тези обобщения.

Обръщайки се към австралийски аборигени, европейски мисионер заявил: „Аз не съм един, както мислите, а двама.“ Те се разсмели.

„Можете да се смеете колкото си щете – продължил мисионерът, – но ви казвам, че съм две неща заедно. Това голямо тяло, което виждате, е едно, а вътре в него има още едно, малко. То не се вижда. Голямото тяло умира и го погребват, но малкото тяло излита, когато голямото тяло умре.“ А цветнокожите отвърнали: „Да, да. И ние сме две неща в едно, ние също имаме малко тяло в гърдите.“ Когато ги запитал къде отива малкото тяло след смъртта, едни казали, че то се скрива зад храстите, други – че отива в морето, а трети – че не знаят. Хуроните смятали, че душата има глава и. тяло, ръце и крака, накратко, че е завършен малък модел на самия човек. Ескимосите вярват, че „душата притежава формата на тялото, на което принадлежи, но има по-изискана и ефирна природа“. Според индианците нутка душата представлява мъничко човече и се намира на темето. Докато то стои право, собственикът му е здрав и весел, но ако по някаква причина престане да бъде право, човекът губи съзнание. Индианските племена по Долен Фрейзър вярвали, че човек има четири души, от които главната е с формата на джудже, а другите три са нейни сенки. Малайците си представят човешката душа като мъничко колкото палец и почти невидимо човече, което съответствува съвсем точно по външен вид, пропорции и дори по цвят на човека, в чието тяло е настанено. Това джудже е прозрачно и безплътно, макар и не чак толкова недоловимо, защото влезе ли във физически обект, може да го отмести. То прелита бързо от място на място, напуска временно тялото при сън, транс или болест, или завинаги – след смъртта.

С други думи приликата между джуджето и човека е така голяма, че както има дебели и тънки тела, така има дебели и тънки души и както има тежки и леки, ниски и високи тела така има тежки и леки, ниски и високи души. Обитателите на о. Ниас смятат, че преди да се роди, всеки човек бива питан колко дълга и колко тежка душа би искал да има и му се отмерва душа с желаното тегло и дължина. Най-тежката душа, която се дава, е около десет грама. Продължителността на човешкия живот е пропорционална на дължината на душата. Децата, които умират, имат къси души. Представата на жителите на островите Фиджи за душата като мъничко човече изпъква ясно в обичаите, изпълнявани при смъртта на вожд от племето накело. Когато умре вожд, определени мъже, които са потомствени гробари, идват при него, както си лежи на хубави рогозки, намазан с масла и украсен, и му казват: „Стани, господин вожде, и да вървим. Денят дойде на земята.“ После го придружават до брега, където призрачният лодкар идва да прекара душите на накело през реката. Придружавайки вожда при неговото последно пътуване, те държат

големи ветрила близо до земята, да го прикрият, защото, както един от тях обяснил на някакъв мисионер: „Душата му е съвсем малко дете“. Хората от Пенджаб се татуират и вярват, че след смъртта душата, „мъничкият мъж или жена“ в смъртното тяло, ще отиде на небето, украсена със същите татуировки, които са украсявали тялото приживе. Но както ще видим, случва се човешката душа да няма човешка, а животинска форма.

2. Напущане и връщане на душата

Хората обикновено пред полагат, че душата излиза през естествените отвори на тялото, особено през устата и ноздрите. Затова на о. Целебес връзват за носа, пъпа и краката на болния въдици за риба, та ако душата му се опита да избяга, да се закачи за тях и да не може да мръдне. Някакъв турик на р. Барам на о. Борнео отказал да се раздели с камъни, подобни на куки, защото те в същност придържали душата му към тялото и по този начин пречели на неговата духовна част да се отдели от материалната. Приморските даяки смятат, че когато някой е посветен като вълшебник или знахар, пръстите му вече са снабдени с въдици и оттам нататък ще хващат човешката душа, щом тя се опита да излети и ще я връщат в тялото на страдащия. Но както може да се предположи, въдиците биха могли да се използват да хващат душите не само на приятели, но и на врагове. Следвайки този принцип, ловците на глави, от о. Борнео окачват до черепите на убитите си врагове куки и вярват, че на тях ще се закачат нови глави. Един от инструментите на знахаря на хайда е куха кост, в която хваща отдалечаващи се души и ги връща на собствениците им. Прозинеш ли се в присъствието на индуси, те винаги щракат с пръсти, защото вярват, че това ще попречи на душата да се измъкне през отворената уста. Жителите на Маркизките острови запущвали устата и носа на умиращите, за да ги запазят живи, като попречат на душата да избяга; съобщава се за същия обичай при жителите на о. Нова Каледония. С такива намерения филипинските багобо слагат гривни от месингова тел на китките и глезените на болните. От своя страна хората от племето итомама, в Южна Америка, запечатват очите, носа и устата на умиращия, да не би душата му да се измъкне и да отнесе със себе си и други; по същата причина жителите от о. Ниас, които се страхуват от духовете на неотдавна починалите и ги отъждествяват с дъха, се стремят да затворят странствуващата душа в земното ѝ

обиталище, като запушват носа или връзват долната челност на трупа. За да задържат душата в тялото, преди да се разделят с трупа, австралийските вакелбури слагали в ушите му разпалени въглени и така си осигурявали достатъчна преднина, та тя да не може да ги настигне. За да попречат на душата на жената да избяга при раждане, бубите в Южен Целебес връзват колкото се може по-здраво една лента около тялото на бъдещата майка. Минангкабауерите от о. Суматра имат подобен обичай: около китката или слабините на родилката връзват конец или връв, та ако душата се опита да излезе при родилните болки, да установи, че изходът е затворен. А за да не би душата на новороденото да избяга и да се загуби веднага, след като се е появила на бял свят, когато предстои раждане, алфурите от Целебес грижливо затварят отворите на къщата, дори и дупката на ключалката, освен това затъпкват всички пукнатини и пролуки по стените. Нещо повече, те връзват устата на всяко животно вътре и вън от къщата от страх някое от тях да не глътне душата на детето. По същите причини всички присъстващи, и майката включително, трябва да държат устата си затворена през цялото време, докато трае раждането. Когато ги запитали защо не стискат и носовете си, да не би душата на детето да влезе през тях, някои отговорили, че тъй като през носа не само се поема, но и се изпуска въздух, душата ще бъде пропъдена, преди да има време да се настани. Популярни изрази в езиците на цивилизованите народи, като например да си стискаш душата между зъбите, да ти е на устните или в носа, показват колко естествена е идеята, че животът или душата може да те напусне през устата или ноздрите.

Често хората си представят душата като птица, готова да отлети. Това вярване е оставило следи в повечето езици и то продължава да се среща като поетична метафора. Представата на малайците за душата-птица се долавя в поредица странни обичаи. Ако душата е летяща птица, тя може да бъде примамена с ориз и по този начин ще ѝ се попречи да отлети или ще бъде върната от опасния ѝ полет. На о. Ява например, когато пускат за първи път детето на земята (момент, смятан от много слабокултурни хора за особено опасен), го слагат в кокошарника и майката кътка с език, сякаш вика кокошки. А на о. Борнео, в областта Синтанг, когато някой, било то мъж, жена или дете, падне от къща или от дърво и го донесат у дома, неговата съпруга или пък друга роднина се втурва към мястото на злополуката и разпръсва там жълто боядисан ориз и казва: „Кът, кът, кът, душо!“ Тук е очевидно намерението да се примами обратно разтакаващата се душа-птица и да се върне в главата на собственика ѝ.

Хората си представят, че душата на спящия скита във от тялото му, посещава местата, вижда хората и прави онова, което човек сънува. Например, когато индианец от Бразилия или Гвиана се събуди от дълбок сън, той е твърдо убеден, че душата му наистина е отсъствувала и е ходила на лов за риба, сяка е дърва, изобщо е правила онова, което той е сънувал, докато през всичкото това време тялото му е лежало неподвижно в хамака. В едно село на племето бороро настъпила паника и почти всички го изоставили, защото някой видял насън как към него се приближават крадешком врагове: Болнав индианец от племето макуси сънувал как господарят му го накарал да мъкне кануто нагоре през поредица от трудни водопади и на следната сутрин го упрекнал горчиво, че не е проявил никаква милост към бедния болен, а го накарал да излиза през нощта и да върши тежък труд. Индианците от Гран Чако често разказват най-невероятни истории така, сякаш сами са ги видели и чули, затова чужденците, които не ги познават отблизо, прибързано ги обявяват за лъжци. В същност индианците са Твърдо убедени, че онова, което разказват, е истина, защото чудните приключения са чисто и просто сънища, а те не правят разлика между тях и действителността.

Но напушането на душата по време на сън е съпроводено с опасности, защото ако я задържат далеч от тялото за постоянно, лишеният от жизнено начало човек ще умре. Съществува немско поверие, че душата бяга през устата на спящия под формата на бяла мишка или птичка и за него би било Фатално, ако нещо попречи на птичката или животинката да се върне. Затова в Трансилвания казват, че децата не трябва да се оставят да спят с отворена уста, иначе душата ще се измъкне и детето повече няма да се събуди. Много са причините, които могат да задържат душата на спящия. Например тя може да срещне душата на друг спящ и да се сбие с нея. Ако някой гвинейски негър се събуди на сутринта с болки по тялото, той е убеден, че докато е спал, друга душа е набила неговата. Възможно е душата да срещне друга, на току-що умрял човек, и да бъде отнесена от нея; така на островите Ару обитателите на къща, в която някой е умрял, не остават да спят през нощта след смъртта там, защото смятат, че душата на мъртвия е все още в къщата и се боят да не я срещнат в съня си. Освен това душата на спящия може да бъде възпряна да се върне в тялото му от нещастен случай или с физическа сила. Когато някой даяк сънува, че е паднал във вода, той предполага, че действително е имало такава злополука с душата му и вика магьосника, който я гони с мрежа в съд с вода, докато я хване и я върне на собственика ѝ. Хората от племето сантал разказват как един човек заспал,

душата му Ожадняла, напуснала тялото му във вид на гущер и влязла да се напие в кана с вода. Точно в този момент собственикът на каната я захлупил, душата не могла да се върне и човекът умрял. Докато приятелите се готвели да изгорят тялото, някой отворил капака на каната да пие вода. Така гущерът избягал и се върнал в тялото, което незабавно възкръснало, човекът станал и попитал приятелите си защо плачат. Те му казали, че го сметнали за мъртъв и се готвели да го изгорят. Той разказал как влязъл в кладенец да вземе вода, но не можал лесно да излезе от него и току-що се върнал. Тогава всичко станало ясно.

У примитивните хора съществува общо правило да не се буди спящият, защото ако душата му е далеч, няма да успее да се върне бързо и когато човекът се събуди, а душата му я няма, ще се разболее. Ако се налага да събудят някого, трябва да го направят постепенно и да дадат възможност на душата да се върне. Веднъж на Матуку, остров от групата Фиджи, чули един местен жител, когото настъпили и събудили, да плаче и вика душата си да се върне. Тъкмо сънувал, че е на о. Тонга и тревогата му била голяма, когато се събудил и видял, че тялото му се намира на Матуку. Вече виждал смъртта в очите и щял да загине, ако не успеел да убеди душата да се върне колкото се може по-бързо през морето и да оживи отново напуснатото си обиталище. Човекът вероятно щял да умре от ужас, ако наблизко нямало мисионер да го успокои.

Още по-опасно според примитивно мислещите е да се мести спящ човек или пък да се променя видът му, защото е възможно, като се върне душата, да не намери или да не познае тялото си и тогава човекът ще умре. За минангкабауерите е недопустимо да се черни или цапа лицето на спящ човек, защото отсъстващата душа може да не иска да се върне в обезобразеното тяло. Патанските малайци си въобразяват, че ако някой намаже с боя лицето на човек, докато той спи, душата, която го е напуснала, няма да го познае и той ще спи, докато не му измият лицето. В Бомбай смятат за простъпка, равностойна на убийство, да се промени видът на спящ човек, например да му боядисат лицето във фантастични цветове или да се нарисуват мустаци на спяща жена. Защото, когато се върне, душата няма да познае собственото си тяло и човекът ще умре.

Но за да напусне душата тялото си, не е необходимо човек да спи. Тя може да го направи и докато той е буден и това ще доведе до болест, безумие или смърт. Един мъж от племето вуруиджери в Австралия например се готвел да. издъхне, защото душата му го напуснала. Някакъв знахар се втурнал да преследва душата и я уловил през кръста тъкмо когато се канела да се потопи в светлината на залеза, чрез която в същност

душите на мъртвите влизат и излизат от отвъдния свят, където отива да почива Слънцето. След като хванал бягащата душа, знахарят я върнал завита в наметката си от кожи на опосум, проснал се върху умиращия, сложил обратно душата в тялото му и след време той се съживил. Карените от Бирма живеят в постоянна тревога за душите си – да не би последните да излязат от телата им да скитат и да оставят собствениците да мрат. Когато човек има основания да се бои, че душата му се готви да предприеме тази фатална стъпка, изпълнява церемония, предназначена да я задържи или върне, а в нея участва цялото семейство. Приготвя се гошавка от петел и кокошка, особен вид ориз и банани. После главата на семейството взема съда, в който чистят ориза, удря го о най-горното стъпало на стълбата на къщата и казва: „кът, кът, кът, върни се, душо, не се бави отвън! Ако завали, ще се намокриш. Ако слънцето пече, ще ти е горещо. Комарите ще те хапят, пиявиците ще ти смучат кръвта, тигрите ще те разкъсат, гръмотевицата ще те поразии! Кът, кът! Върни се, душо! Тук ще ти е добре. Няма нищо да ти липсва. Върни се и се нахрани, подслонена от вятъра и дъжда.“ После семейството изяжда приготвената храна и церемонията свършва с това, че всички си връзват на лявата китка омагьосан от вълшебника конец. По същия начин племето лоло в Югозападен Китай вярва, че при хронично заболяване душата напуска тялото. Тогава четат сложна литания, зоват душата по име и я умоляват да се върне от планините и долините, реките и горите, полята, където и да се е зареяла. В същото време слагат пред вратата чаши с вода, вино и ориз, та да може да се освежи уморената душа-скиталец. Когато церемонията свърши, връзват червена връв на ръката на болния, за да е вързана и душата към тялото; той носи връвта, докато тя изгние и падне сама.

Някои конгоански племена вярват, че когато човек е болен, душата му е напуснала тялото и се скита по света. Тогава викат на помощ знахаря да залови избягалата душа и да я върне на болния. Той обикновено заявява, че е успял да открие душата на клона на някое дърво. Тогава целият град придружава знахаря до дървото и там най-силните мъже получават задачата да отчупят клона, на който се е настанила душата. Те го отчупват и го отнасят в града, като с жестове дават да се разбере, че товарът е тежък и трудно се носи. Когато донесат клона при колибата на болния, знахарят кара пациента да застане прав до него и прави заклинация, благодарение на които душата се връща при собственика си.

Батаките от о. Суматра приписват линеенето, болестта, голямата уплаха и смъртта на отсъствие на душата от тялото. Отначало се

опитват да привлечат обратно скиталеца, да го примамят като кокошка – пръскат по земята ориз и повтарят приетата фраза: „Върни се, о, душо, където и да си се задържала – в гората, в планината или в долината. Виж аз те викам с toemba bras, с яйце от птицата-раджа moelija, със седемте лекуващи листа. Не се бави, върни се право тук, не се бави в гората, нито в планината, нито в долината. Така не бива. О, върни се право у дома!“ Веднъж, когато известен пътешественик напускал едно кайанско село, майките се разтревожили да не би душите на децата им да го последват и му донесли дъските, на които носели бебетата си с молба да каже на душите на малките да се върнат при познатите дъски и да не тръгват е него в далечна страна. За всяка дъска била вързана връв с примка, с която да се задържи бягащата душа и те накарали всяко бебе да си пхне пухкавото пръстче в примката, за да има гаранция, че мъничката му душа няма да тръгне да скита.

В индийска приказка душата на един цар влиза и мъртвото тяло на брахман, а душата на един гърбав влиза в тялото на царя. Гърбавият става цар, а царят – брахман. Но убедили гърбавия да покаже изкуството си, като накара душата си да влезе в тялото на мъртъв папагал и царят се възползувал от възможността да си върне собствеността върху царското тяло. Същата приказка, с малка разлика в подробностите, е разпространена сред малайците. Царят непредпазливо прехвърлил душата си в маймуна, а везирът ловко намъкнал своята в тялото на царя и по този начин се сдобил с царството и царицата, докато истинският цар линейл в двора с външността на маймуна. Но лъжливият цар обичал да залага на едро и се случило така, че един ден, както наблюдавал бой на овни, животното, на което заложил, паднало мъртво. Всички усилия да го върнат към живота се оказали напразни, докато накрая лъжливият цар, воден от инстинкта си на истински комарджия, прехвърлил душата си в тялото на покойния овен и подновил боя. Действителният цар видял, от тялото на маймуната, откритата му се възможност и с голямо присъствие на духа се втурнал в собственото си тяло, така непредпазливо напуснато от везира. Така той си върнал своето, а везирът бил сполетян от заслужена съдба. По същия начин гърците разказвали как душата на Хермотим от Клазомен напускала тялото си, скитала надалеч и разказвала на приятелите у дома какво е видяла, но един ден, докато душата била далеч, враговете му успели да грабнат изоставеното тяло и да го хвърлят в пламъците.

Душата не винаги излиза доброволно. Тя може да бъде измъкната против волята ѝ от духове, демони и вълшебници. Затова, когато покрай

къщата минава погребално шествие, карените връзват децата си със специална връв към определена част от сградата, да не би душите на децата да напуснат телата си и да се вмъкнат в минаващия покрай къщата труп. Децата стоят вързани така, докато трупът престане да се вижда. А след като положат мъртвеца в гроба, но преди да започнат да го зариват, опечалените и приятелите се нареждат около него с разцепени по дължина бамбукови пръчки в едната ръка и малка клечка в другата, пхат бамбука в гроба и изтеглят клечката по цепнатината и по този начин показват на душите си, че могат да се измъкнат от гроба в такава посока. Докато зариват гроба, държат бамбуковите пръчки настрана, да не би душите им да са в тях и случайно да останат под хвърлената в гроба пръст, а когато напускат мястото, отнасят със себе си бамбуковите пръчки и молят душите да се върнат с тях. Освен това на връщане от гробища всеки се снабдява с три малки, направени от клони куки и като вика на кратки интервали душата си да го последва, прави движения, сякаш я закача и забива куката в земята. Всичко е предназначено да попречи на душата на живия да остане при душата на умрелия. При каро-батаките, докато заравят гроба, една заклинателка тича наоколо и размахва тояга. Така тя пропъжда душите на живите, защото ако някоя от тях се пхне случайно в гроба и я затрупат с пръст, собственикът ѝ ще умре.

По всичко личи, че на душите на мъртвите на Уса, един от островите Лоялти, приписвали способността да крадат душите на живите. Ако някой се разболе, заклинателят на душите отива на гробищата с голяма тъпла мъже и жени, мъжете свирят на флейта, а жените подсвиркват тихо, за да примамят душата да се прибере у дома. Известно време след това те образуват шествие и се придвижват към селото, като през цялото време мъжете свирят на флейтите си, а жените подсвиркват, за да отведат обратно тръгналата на скитня душа и лекичко я подкарват по пътя с отворени длани. Щом влязат при болния, те на висок глас заповядват на душата да си влезе в тялото.

Често приписват отвличането на души на демоните. Китайците например обикновено отдават пристъпите и конвулсиите на дейността на пакостливи духове, които най-много обичат да измъкват душите на хората от телата им. В Амой духовете, които спхождат по този начин бевбетата и децата, се радват на пищни титли от рода на „небесни пратеници, възседнали галопиращи коне“ и „литератори, живеещи на половина път до небето“. Когато някое пеленаче започне да се гърчи в конвулсии, уплашената майка тича на покрива на къщата, размахва бамбуков пръст, на който е вързала някоя дрешка на детето, и се провиква няколко пъти:

„Дете мое... еди-кой си, върни се у дома!“ Междувременно друг обитател на къщата удря гонг с надеждата да привлече вниманието на заблудилата се душа, да познае тя дрешката си и да се пъкне в нея. После слагат дрехата с душата върху или до детето и ако то не умре, положително рано или късно ще се оправи. По същия начин някои индианци хващат изгубената душа в ботушите на болния и я връщат в тялото, като напъкват краката му в тях.

На Молукските острови смятат, че ако човек не се чувства добре, някой дявол положително е отнесъл душата му на дървото, планината или височината, където той (дяволът) живее. Заклинател открива и показва жилището на дявола и приятелите на болния отнасят там варен ориз, плодове, риба, сурови яйца, кокошка, пиле, копринена роба, злато, панделки и т.н. Те нареждат храната и започват да се молят: „Дошли сме да ти предложим, о дявол е, тази храна, тези дрехи, това злато и т.н.; вземи ги и пусни на свобода душата на болния, за когото се молим. Позволи ѝ да се върне в тялото му и онзи, който сега е болен, да стане здрав.“ После похапват и пускат на свобода кокошката като откуп за душата на болния, оставят също и суровите яйца, но отнасят робата, златото и панделките със себе си. Щом се приберат, слагат в плитка купа подаръците, които са върнали, поставят я на главата на болния и му казват: „Сега душата ти е свободна, ти ще се оправиш и ще живееш на земята, докато побелееш.“

Хората, влезли в нова къща, особено се боят от демони. Затова при осветяването на къщата жрецьт на алфурите от Минахаса, на о. Целебес, изпълнява церемония, предназначена да опази душите на обитателите. Той окачва на мястото за жертвоприношения торба, а после произнася едно по едно имената на всички богове. Но списъкът е толкова дълъг, че му се налага да нарежда цяла нощ, без да спре. На сутринта той им принася в жертва едно яйце и малко ориз. Предполага се, че дотогава в торбата са се събрали душите на обитателите. Затова жрецьт я взема и като я държи над главата на собственика, казва: „Ето ти душата; утре (душо) отиди отново надалеч!“ После повтаря заклинанието на жена му и на другите членове на семейството. Пак при алфурите един от начините да върнеш душата на болен човек е да спуснеш от прозореца вързана за колан купа и да се мъчиш да я хванеш. Когато тя най-сетне се озове в купата, я изтегляш вътре. При същото племе, когато жрецьт носи завитата в парче плат душа на болния, за да му я върне, пред него върви момиче, което държи като чадър над главата му голямо листо от определен вид палма и пази жреца и душата да не се намокрят, ако завали дъжд.

Следва го човек, който размахва сабя, за да възпре други души при евентуалните им опити да освободят заловената душа.

Понякога душата на човека се връща във видима форма. Индианците селиш (известни и като плоскоглави) в Орегон вярват, че тя може да се раздели за известно време с тялото, без това да предизвика смъртта на човека и без той да разбере загубата. Необходимо е обаче загубената душа бързо да се намери и да се върне на собственика, иначе той ще умре. Името на човека, който е загубил душата си, се разкрива на знахаря насън и той бърза да уведоми пострадалия за станалото. Обикновено се случва подобна загуба да са понесли много хора наведнъж. На знахаря са се разкрили имената на всичките и те заедно го наемат да намери душите им. Цялата нощ хората без души обикалят от колиба на колиба селото, пеят и играят. На разсъмване влизат в определена колиба, която е затворена отвсякъде и вътре е съвсем тъмно. На покрива се прави малка дупчица, през която знахарят избутва с помощта на сноп пера душите, взели формата на парченца кост, и различни други неща, които му поднасят на парче рогозка... После запалват огън и на неговата светлина знахарят разпределя душите. Първо отделя настрана душите на умрелите. Такива обикновено се оказват по няколко и ако даде на жив човек душата на умрял, той незабавно ще умре. След това избира душите на присъстващи, кара хората да седат пред него, взема съответната душа под формата на късче кост, дърво или раковина и я слага на главата на собственика ѝ, дълго я потупва, моли се и Се гърчи, докато не я вмъкне в сърцето и по този начин тя заема подобаващото ѝ място.

Но не само духове и демони могат да измъкнат душите от телата или да ги задържат по време на скитанията им. Ако някой престъпник на островите Фиджи откаже да си признае вината, вождът нарежда да му донесат чаршаф, с който „да хване и измъкне душата на негодника“³⁶. Обикновено при вида или даже споменаването на чаршафа провинилият се веднага признава всичко. Защото в противен случай вождът ще го размахва над главата му, докато не улови в него душата и като я завие внимателно, ще прикове чаршафа на кануто си, а след това престъпникът ще започне да линее и ще умре, защото душата му няма да си е в тялото. Вълшебниците от о. Дейнджър³⁶ залагали капани за души. Капани те правели от здраво лико с дължина от пет до десет метра и им слагали от двете страни примки с различна големина, подходящи за души с различни размери – за дебелите души имало големи примки, за тънките –

36. Сега атол Пука. – Бел. пр.

малки. Когато човек се разболеел и заклинателите му имали зъб, те залагали тези примки за души близо до неговата къща и започвали да следят кога душата му ще побегне. Ако тя се е хванала в примката под формата на птичка или насекомо, човекът неизбежно умираше. Дори в някои части на Западна Африка вълшебниците непрекъснато залагат капани и хващат души, които скитат, докато телата им спят, и хванат ли някоя, връзват я над огъня и тя се сгърчва от топлината, а в това време собственикът се разболява. Това не се прави с никаква злоба към потърпевшия, а е най-обикновена търговия. Вълшебникът не се интересува чия душа се е хванала и е готов да я върне на собственика ѝ, стига да му се плати за това. Някои заклинатели държат на склад постоянен запас от заблудени души и всеки, който е загубил или забутал някъде душата си, може да получи друга, стига да плати установената такса. Но никой не вини хората, които поддържат тези частни санаториуми или залагат капани за минаващи души; такава им е професията и при нейното упражняване те не се водят от зла умисъл или жестокост. Но има и нещастници, които от чиста злоба или за лична изгода залагат примки и примамки да хванат душата на определен човек, а под примамката, на дъното на гърнето, има скрити ножове и остри куки. Те разкъсват бедната душа на парчета, убиват я на място или я обезобразяват и ако тя все пак успее да избяга и се върне, най-малкото рушат здравето на нейния собственик. Г-жа Кингсли познавала един круман, който се безпокоял много за душата си, защото в продължение на няколко нощи подушвал насън приятния аромат на пушен рак, подправен с червен пипер. За него било ясно, че някой злонамерен човек е заложил капан и за примамка е сложил този деликатес с намерение да улови душата му и да ѝ нанесе тежка телесна или по-скоро душевна повреда и затова през следващите няколко нощи положил големи усилия да възпре душата си да тръгне да скита, докато той спи. В задушния зной на тропическата нощ той лежал и се потял, хъркайки под одеяло, носът и устата му били вързани с носна кърпичка, за да попречи на скъпоценната си душа да избяга. На Хаваите имало заклинатели, които залавяли душите на живи хора, затваряли ги в кратуни и давали на други да ги ядат. Като стиснели в ръцете си заловената душа, те откривали къде има тайно заровени хора.

Но едва ли другаде изкуството да се откъмват човешки души е така ревностно разработено и доведено до толкова високо съвършенство както на Малайския полуостров. Методите, с които вълшебникът налага волята си, са различни, различни са и неговите мотиви. Понякога той иска да унищожи свой враг, друг път – да спечели любовта на студена

или срамежлива красавица. Да вземем за пример последния вид заклинание. Ето какви наставления се дават за спечелването на душата на онази, която искаш да плениш. Когато от изток започне да наднича току-що изгрялата червена луна, излезте и като застанете на лунна светлина и сложите палеца на десния си крак върху палеца на левия, направете дясната си ръка на фуния и рецитирайте през нея следните стихове:

Ом. Аз пускам своята стрела
– луната облаци покриват,
аз пускам своята стрела
– и слънцето угасва на небето.
Аз пускам своята стрела
– звездите потъмняват.
Но не към тях се целя аз,
а стрелям към сърцето ти,
дете от нашто паство.

.....
Кът, кът, душо иа еди-коя си,
ела и с мен тръгни,
ела и тук седни,
на моята възглавница легни!
Кът кът, душо!

Повторете ги три пъти и всеки път духайте през направената на фуния ръка. Душата можете да заловите в тюрбана си и по следния начин: излизате при пълнолуние и в две следващи нощи седате на мравуняк с лице към луната, палите тамян и произнасяте следното заклинание:

Листо бетел ти нося, за да дъвчеш,
на него клей ти намажи, о княже страшен,
и дъщерята на безумието да го съдвече,
и някой сутринта по мен ума си да загуби,
по залез някой ум по мене да загуби.
Помни ме, както помниш своите близки,
помни ме, както помниш своята къща,
помни ме стълбата ѝ както помниш.
Когато гръмотевица трещи, за мене си спомни,
когато вятърът свисти, за мене си спомни,
когато дъжд вали, за мене си спомни,
когато и петли пропеят, за мене си спомни,
когато кукувица приказки разказва, за мене си спомни,

когато слънцето погледнеш, за мене си спомни,
когато към луната взор повдигнеш, за мене си спомни.

През всяка от тези три нощи размахвайте края на тюрбана си по посока на луната. Върнете се у дома и го сложете под възглавницата, а ако искате да го носите през деня, запалете тамян и кажете: „В пояса си нося не тюрбан, душата на еди-коя си.“

Индианците от бреговете на р. Нас в Британска Колумбия живеят с убеждението, че знахарят може по погрешка да погълне душата на пациента си. Ако сметнат, че с някого се е случило такова нещо, неговите колеги го карат да застане над пациента, един от тях бърка с пръсти в гърлото му, друг мачка корема му с юмрук, а трети го тупа по гърба. Ако все пак душата не е в него и ако гореописаната процедура се извърши безуспешно върху всички знахари, стигат до заключението, че душата вероятно е в кутията на главния знахар. Затова група знахари го изчаква в къщата му и иска от него да им покаже кутията. Когато, изпълнявайки желанието им, той нареди съдържанието ѝ на нова рогозка, те хващат служителя на Ескулап и като го държат за краката, пхат главата му в дупка на пода. В това положение му измиват главата, а „водата, останала от измиването, се събира и се излива върху главата на болния“. Несъмнено изгубената душа е във водата.

3. Душата – сянка или отражение

Но изброените дотук опасности не са единствените, които застрашават душата на дивака. Често той смята сянката или отражението си за своя душа или поне за жизненоважна частица от себе си и като такава тя се превръща в източник на опасност за съществуването му. Защото, ако я настъпят, ударят или прободат, той ще почувствува това, сякаш са го извършили върху него, а ако му бъде отнета (както той е убеден, че може да стане), ще умре. На о. Ветар има магьосници, които разболяват човека, като прободат сянката му с копие или я разсичат със сабя. Разказват, че след като разбил будистите в Индия, Санкара направил пътешествие до Непал, където имал разногласия с Великия Лама. За да докаже своите свръхестествени способности, той се понесъл във въздуха. Но докато се възнасял, Великият Лама забелязал как сянката му се движела и се носела по земята, забил ножа си в нея, Санкара паднал и си счупил врата.

В Банковите острови има необикновено дълги камъни, които хората са нарекли „хранещите се духове“, защото вярват, че ги обитават мощци и опасни призраци. Ако сянката на човек падне върху някой от тези камъни, призракът измъква душата му и той умира. Затова тях ги слагат пред домовете си да пазят и ако отсъстващият собственик изпрати в къщи някого по работа, човекът спира пред вратата и извиква името на собственика, който го изпраща, да не би бдителният дух от камъка да помисли, че е дошъл с лоши намерения и да му стори зло. При китайските погребални церемонии, когато се готвят да сложат капака на ковчега, повечето от стоящите наоколо, с изключение на най-близките роднини, се оттеглят няколко крачки назад или направо отиват в друга стая с убеждението, че ако човек позволи да затворят сянката му в ковчега, ще пострада здравето му. А когато се готвят да спуснат ковчега, присъстващите отскачат малко назад, да не би сенките им да попаднат в гроба и така да си навлекат беда. Врачът и неговите помощници стоят от обратната на слънцето страна, а гробарите и носачите на ковчега привързват здраво сенките си, като силно се пристягат с лента през кръста. Но не само човешките същества могат да пострадат посредством сенките си. До известна степен и животните са поставени под такава заплаха. Разказват, че в района на варовиковите възвишения на Перак имало малък охлюв, който смучел кръвта от сенките на добитъка и тогава животните започват да слабеят, а и понякога дори умират от загубата на кръв. Древните араби предполагали, че ако хиена настъпи сянката на човек, той губи дар слово и се парализира. А също, че ако при лунна светлина стоящото на покрива куче хвърли сянка на земята и върху нея стъпи хиена, кучето пада сякаш са го дръпнали с въже. Очевидно в тези случаи сянката е равностойна на душата или най-малко се смята за жива част от човека или животното и вредата, нанесена на нея, се възприема като нанесена на тялото.

И обратното, ако сянката е жива част от човека или животното, съществуват обстоятелства, при които нейното докосване може да е също така опасно, както ако се докосне и съответният човек или Животно. Затова дивакът бяга от сянката на определени хора, които по всякакви причини смята за опасни. Сред категорията опасни хора той слага по принцип оплаквачките на мъртвите, жените и най-вече тъща си. Индианците шусоуп смятат, че ако сянката на някоя оплаквачка падне върху някого, той ще се разболе. При церемонията по встъпване в пълнолетие курнаите от Виктория предупреждават новопосветените да не допускат женска сянка да падне върху им, тъй като това ще ги направи слабосилни,

мързеливи и глупави. Разказват как един австралийски абориген едва не умрял от ужас, когато сянката на неговата тъща паднала върху краката му, докато спял под едно дърво. Страхопочитанието и ужасът, с които неукният дивак гледа на своята тъща, са едни от най-популярните факти от антропологията. Сред племената юин в Нови Южен Уелс имало много строго правило, което забранявало на мъжа да поддържа каквито и да е връзки с майката на жена си. Ако неговата сянка паднала върху тъща му, това се смятало основание за разтрогване на брака. В такъв случай той изпъждал жена си и тя се връщала при родителите си. Въображението на туземците от о. Нова Британия е безсилно да си представи мащаба и същността на бедствията, които биха последвали, ако мъж случайно заговори майката на жена си. Единственият изход за двамата е – единият или другият да се самоубие. Най-тържествената възможна клетва, която може да положи жител на о. Нова Британия, е следната: „Господине, да се здрависам с тъща си, ако не казвам истината!“

В местата, където хората смятат сянката си тясно свързана със своя живот и нейната загуба – съпроводена с болест или смърт, съвсем естествено можем да очакваме те да гледат с грижа и страх как тя намалява, защото това означава съответно спадане на жизнената енергия на собственика ѝ. На Амбойна и Улиасе, два острова, близо до екватора, където по пладне естествено има малка или няма никаква сянка, съществува обичай, хората да не излизат от къщи по това време, защото смятат, че така човек може да загуби сянката на душата си. Мантианите разказват за могъщия воин Тукайтауа, чиято сила се изменяла заедно с дължината на сянката му. Най-силен бил сутрин, когато имал най-дълга сянка, към обед, когато сянката се скъсявала, силата си отивала с нея, точно по пладне стигала до най-ниската си точка, но следобед, когато сянката му започвала да се удължава, тя се връщала. Някакъв герой открил тайната на силата на Тукайтауа и го убил по пладне. Дивите бисиси от Малайския полуостров се страхуват да погребват мъртвите си по пладне, защото смятат, че по индукция късите им по това време сенки биха съкратили живота им.

Но едва ли другаде приравняването на сянката с живота или душата на човека изпъква по-ясно, както в някои обичаи, съществуващи и до ден-днешен в Югозападна Европа. В съвременна Гърция има обичай, когато полагат основите на нова сграда, да заколят петел, овен или агне и да оставят кръвта му да изтече върху основния камък, а после да заровят под него животното. Целта на жертвоприношението е да придаде здравина и устойчивост на сградата. Но понякога, вместо да коли

животно, строителят подмамва човек при основния камък, взема мярка на тялото, на част от него или пък на сянката му и я заравя под основния камък, а може и да сложи основния камък върху сянката. Според поверието до една година човекът умира. Румънците в Трансилвания смятат, че човек, чиято сянка е зазидана така, умира в срок от четиридесет дни, затова хората, които минават край ограда или строеж, могат да чуят предупредителен вик: „Внимавай, да не ти вземат сянката!“ До неотдавна там все още имало търговци на сенки, чиято делова дейност се състояла в това да доставят на архитектите сенките, необходими за укрепване на стените. Тук мярката на сянката се разглежда като равностойна на самата сянка и като я заравяш, все едно, че заравяш живота или душата на човека, който, лишен от нея, трябва да умре. Значи обичаят заменя старата практика да зазидват жив човек в стените, или да го зазидат под основния камък на новата сграда, та той да придаде сила и трайност на градежа, или по-точно гневният призрак да броди около мястото и да го пази от врагове.

Едни хора мислят, че душата на човека се крие в неговата сянка, а други (или същите) придават такова значение на отражението си във вода или в огледало. Така „андамезите не смятат сенките, а отраженията си (в която и да е огледална повърхност) за своя душа“. Когато хората от племето мотумоту на о. Нова Гвинея видели за първи път образите си в огледало, помислили, че отраженията са душите им. На о. Нова Каледония старите хора са на мнение, че отражението на човек във вода или в огледало е неговата душа; но по-младите, научени от католическите свещеници, твърдят, че това е отражение и нищо повече, също както отражението на палмовите дървета във водата. След като е извън човека, душата-отражение е изложена до голяма степен на същите опасности, на които е изложена и душата-сянка. Зулусите не гледат в тъмни вировете, защото са убедени, че в тях има звяр, който ще им грабне отраженията и те ще умрат. Хората от племето базуто твърдят, че крокодилите имат способността да убият човек, като повлекат сянката му под водата. Когато някой от тях умре внезапно и без видима причина, роднините му смятат, че сигурно крокодил е взел сянката му, когато е преминавал река. На о. Седъл в Меланезия има „вир, в който, надникнеш ли, умираш; злият дух сграбчва живота ти чрез твоето отражение във водата“.

Сега можем да разберем защо в Древна Индия и в Древна Гърция имало максима да не гледаш образа си във вода и защо гърците смятали за фатално предзнаменование, ако човек се сънува така отразен. Те се страхували, че водният дух ще повлече отражението (или душата) на

човека под водата и ще го остави да загине без нея. Такъв е вероятно произходът на класическия мит за красивия Нарцис, който залянял и умрял, съзерцавайки отражението си във водата.

Това обяснява също и широко разпространения обичай огледалата да се покриват или да се обръщат към стените, когато в къщата умре някой. Хората се боят, че душата, проектирана като отражение в огледалото, може да бъде отнесена от призрака на починалия. Защото обикновено се смята, че до погребението призракът на умрелия се навърта из къщата. Този обичай предлага точен паралел с обичая на народността ару да не спят след кончина от страх да не би душата, излязла от тялото по време на съня, да срещне призрака и той да я отнесе. Ясна е също причината, поради която болните не бива да се виждат в огледало и защо огледалото в стаята на болен се покрива – когато душата може така лесно да избяга, е особено опасно тя да се проектира като отражение в огледалото. Това правило е точно съответствие на правилото при някои народи да не позволяват на болни хора да спят, защото като заспят, душата ще излезе от тялото, а винаги съществува опасността тя да не се върне.

Често се смята, че портретите, също както сенките и отраженията, съдържат душата на човека. Естествено хората, които вярват в такова нещо, не обичат да бъдат фотографирани, защото ако портретът е душата, или най-малкото жизнена част от човека на снимката, онзи, който го притежава, ще е в състояние да упражнява съдбоносно влияние върху оригинала. Индианците от Беринговия проток например вярват, че ако се занимаваш с магия, си в състояние да откраднеш сянката на човек и той, лишен от нея, ще залийне и ще умре. В някакво село по Долен Юкон един изследовател нагласил камерата си, за да снима как хората се движат около къщите си. Докато фокусирал апарата, дошъл главатарят на селото и настоял да надникне под плата. След като получил разрешение, той близо минута гледал съсредоточено движещите се в рефлектора фигури, после внезапно дръпнал главата си и изревал с все сила: „В тази кутия той има на всички ви сенките.“ Настъпила паника и мигом хората се изпокрили в къщите. Тепехуаните в Мексико живеели в смъртен ужас от фотоапарата и трябвало пет дни да ги убеждават да позират пред него. Когато най-сетне се съгласили, имали вид на престъпници преди екзекуция. Смятали, че като снима хората, фотографът може да им отнесе душите, да ги разкъса и изяде, когато си пожелае. Заявили, че когато снимките стигнат в неговата родина, те ще умрат или ще ги сполети друго някакво зло. Когато доктор Катат и сътрудниците му

изследвали областта Бара, на западния бряг на Мадагаскар, туземците внезапно започнали да се държат враждебно. Предишния ден пътешествениците фотографирали, не без трудности, семейството на племенния вожд и сега се оказали обвинени, че са взели душите им, за да ги продадат, когато се върнат във Франция. Всички уговорки били напразни. Затова изследователите се видели принудени в съответствие с обичая на страната да уловят душите, да ги сложат в кошница и да ги върнат на съответните собственици.

Селяните на Сиким изпаднали в пълен ужас и се криели винаги, когато обективът на някой фотоапарат, или „лошото око в кутията“, се обърнал към тях. Смятали, че той отнема душите им, като по този начин ги предава във властта на собственика на снимките, и твърдели, че ако се снима природен пейзаж, това ще окаже пагубно влияние върху него. До царуването на покойния цар на Сиам³⁷ върху сиамските монети не се отпечатвал царският образ, „защото по това време имало силен предрасъдък срещу всякакви портрети. И до сега европейците, които пътуват в джунглата, могат да осигурят незабавното разпръскване на всякаква тълпа, като насочат към нея фотоапарата си. Когато се вземе копие от лицето на даден човек, част от живота му си отива със снимката. Дори и да е бил дарен с годините на Матусалем, владетелят едва ли би позволил животът му да се разпръсне на късчета заедно с монетите.“

Поверия от този вид продължават да съществуват в различни части на Европа. Преди няколко години на гръцкия о. Карцатос рисували стари жени и те много се разгневили, убедени, че поради това ще залинент и умрат. В Западна Шотландия има хора, „които отказват да ги снимат, за да не си загубят късмета и дават за пример няколко свои приятели, които се разболели на следващия ден, след като се фотографирали.“

37. Някогашното название на Тайланд. – Бел. пр.

ГЛАВА XIX

Действия под табу

1. Табу върху общуване с чужденци

Толкова за примитивните представи за душата и опасностите, на които е изложена тя. Те не се свеждат до един народ или до една страна; о различни нюанси в подробностите ги откриваме по цял свят и както видяхме, са се запазили и в съвременна Европа. По необходимост такива дълбоко вкоренени и широко разпространени поверия са се отразили върху изработването на калъпа, в който са се изливали ранните форми на царска власт. Защото, ако обикновеният човек полагал толкова грижи да предпази душата си от опасностите, които я грозили от всички страни, колко по-грижливо ще са пазили онзи, от чийто живот зависело благоденствието и дори съществуването на цял народ и в името на общия интерес се налагало да бъде запазен. Затова би трябвало да очакваме животът на царя да е защитен от система, включваща още по-многобройни и подробни мерки или гаранции, които в примитивното общество всеки човек предприемал за сигурността на собствената си душа. И както вече видяхме, животът на ранните царе се уреждал с много точен кодекс от правила, които ще разглеждаме сега в далеч по-големи подробности. Във всеки случай не е ли логично да допуснем, че това са точно онези предпазни мерки, които бихме очаквали да са предприети в защита на царския живот? Предположението се потвърждава от анализа на самите правила. Защото се оказва, че някои от правилата за царете са тъждествени със спазваните от частните лица, а освен това много, ако не и всички мерки, които изглеждат специфични за царя, намират лесно обяснение, ако изходим от хипотезата, че те чисто и просто са предназначени да предпазят или да спасят неговия живот. Ще изброя някои от тези царски правила или табу, придружени с обяснения и коментар, които хвърлят необходимата светлина върху причините, довели до въвеждането на съответното правило.

След като царските табу са предназначени да изолират царя от всевъзможни източници на опасност, взети заедно, те го принуждават да живее, в зависимост от броя и строгостта на спазваните правила, в голямо или пълно усамотение. Но измежду всички опасности дивакът най-

много се страхува от тъмното изкуство на магьосници и вещици и той подозира всички чужденци, че се занимават с подобна дейност. При това положение елементарната му предпазливост повелява да се пази от зловредното влияние, упражнявано волно или неволно от тях. Затова, преди да се разреши на чужденци да навлязат в някаква област, или поне да им се позволи да общуват свободно с жителите, местните хора изпълняват известни церемонии, предназначени да лишат пришълците от магическата им власт, да противодействуват на опасното влияние, което те излъчват, или така да се каже, да обеззаразят заобикалящата ги атмосфера. Така когато посланиците, изпратени от византийския император Юстиниан II да сключат мир с турците, стигнали своята цел, ги посрещнали шамани, които ги подложили на церемониално пречистване, за да прогонят от тях зловредните влияния. Като оставили донесените дарове на открито място, тези магьосници разнасяли около тях горящи тамянови клонки и едновременно с това дрънкали със звънци и биели тъпани, хъркали и падали, побеснели в усилията си да прогонят злите духове. После пречистили и самите посланици, като ги превели през пламъци. На остров Нануме (южната част на Тихия океан) не позволявали на чужденците от корабите или от други острови да влизат в контакт с местните жители, докато всички или няколко техни представители не влезели във всеки от четирите храма на острова, където се отправяли молитви към боговете да предотвратят всяка болест или коварство, които тези чужденци може да са донесли със себе си. На олтарите поднасяли в жертва месо и всичко било придружено с песни и танци в чест на бога. Докато траели церемониите, не се показвал никой с изключение на жреците и техните помощници. Даномите на о. Борнео имат обичай да изискват от чужденците, които навлизат в тяхната територия, да плащат на местните жители известна сума, която те изразходвали за жертвоприношения на биволи и прасета на духовете на земята и водата, за да ги примирят с присъствието на чужденци и да ги убедят да не лишават от благоволения си хората от тази страна, а да благословят оризовата реколта и т.н. Мъжете от един район на о. Борнео, които се бояли да погледнат някакъв европейски пътешественик, да не би да се разболеят, предупреждавали жените и децата си да не се приближават до него. Онези, които не могли да овладеят любопитството си, за да умиловият злите духове, колели пилета и се мажели с кръвта им. „Страхът от далечни зли духове, които придружават пътешествениците, е по-голям от страха от местните зли духове – пише един пътешественик за Централно Борнео. – През 1897 г., докато бях сред каяните, ме посети група

хора от средното поречие на р. Магакам и нито една жена не се показва във от къщата си без запалено снопче кора от *plehiding*, чийто зловонен дим прогонва злите духове.“

Докато пътувал из Южна Америка, френският пътешественик Крево влязъл в село на индианци апалаи. Мигове след пристигането му група индианци донесли, впити в палмови листа, големи черни мравки от вид, който хапел много болезнено. Жителите на селото, без оглед на пол или възраст, му се представили до един и той трябвало да сложи на всеки мравки по лицето, бедрата и други части на тялото. Когато слагал хапещите насекоми прекалено нежно, те викали: „Още! Още!“ и не се задоволили, докато кожата им не се покрила с гъст обрив, както би станало, ако ги нашибат с коприва. Целта на тази церемония става ясна, когато се сравни с обичая, спазван на островите Амбойна и Улиасе, да се посипват болните с добре сдъвкани силни подправки като джинджирил и карамфил, та паренето да прогони демоните на болестта, които са се полепили по тях. На о. Ява народното лечение за подагра и ревматизъм е да се натрият ноктите на ръцете и краката на страдащия с испански пипер. Приема се, че пиперът е прекалено лют за подаграта или ревматизма и затова набързо изчезват. По същата логика майката на болното дете на Робския бряг е убедена, че в него се е настанил зъл дух и тя прави разрези по тялото на малкия страдалец, пъха в тях люти чушки или подправки, уверена, че така ще причини болка на злия дух и ще го прогони. Бедното дете, разбира се, пици, но майката стиска зъби, вярвайки, че и демонът страда не по-малко.

Много вероятно е мотивът за някои церемонии, изпълнявани при посрещането на чужденци, чието предназначение не е открито заявено, е нежеланието да им се окаже чест, а по-скоро същият страх. Жреците или вълшебниците упражняват голямо влияние над населението в полинезийските острови Онтонг Ява. Тяхната главна задача е да призовават или прогонват духове, за да предотвратят или да прогонят болестта или да осигурят благоприятни ветрове, голям улов на риба и т.н. Когато на островите пристигнат чужденци, първо ги приемат магьосниците, поръсват ги с вода, намазват ги с мазнина и им слагат пояси от сухи панданасови листа. В същото време разпръскват наоколо вода и пясък, а новодошлият и неговата лодка изтриват със зелени листа. След тази церемония магьосниците представят чужденците на вожда. Често, преди пътешественикът да влезе в някое село в Афганистан и Иран, го посрещат с жертвоприношение от храна или животно, или палят огън и кадят тамян. Минавайки покрай някои села, афганистанската гранична комисия

често била срещана с огън и тамян. Понякога под копитата на коня на пътешественика хвърлят поднос тлееща жарава с думите: „Добре дошъл!“ Когато Емин Паша влизал в едно село в Централна Африка, го посрещнали, принасяйки в жертва две кози; разлели кръвта им по пътеката и за да го приветствуват, вождът я прескочил. Случва се страхът от чужденците и техните магии да е прекалено голям, за да позволи изобщо да бъдат приети. Така например, когато Спик³⁸ пристигнал в едно село, туземците затворили пред него вратите си, „защото никога преди те не бяха виждали бял човек, нито тенекиените сандъци, които носеха хората. «Кой знае, казваха те, дали същите тези сандъци не са преобразените грабливи ватути, които са дошли да ни избият? Няма да ви пуспнем!» Колкото и да ги убеждавахме, те бяха непреклонни и трябваше да продължим към следващото село.“

Страхът от чужденци е взаимен. Навлизайки в непозната територия, дивакът има чувството, че върви по омагьосана земя и предприема мерки да се запази от демоните, които бродят из нея и от магическото изкуство на обитателите ѝ. Маорите например, когато отивали на чужда територия, изпълнявали определени церемонии, предназначени да я направят „обикновена“, защото е възможно преди това тя да е била „свещена“. Когато Миклухо-Маклай се приближил към едно село на Брега Маклай в Нова Гвинея, един от придружаващите го туземци отчупил клон, отишъл настрана и му шепнал известно време, а после пристъпвал поотделно към всеки член на групата, плюел на гърба му и го тупал с клона. Най-накрая отишъл в гората и заровил клона под изсъхнали листа в най-гъстата част на джунглата. От тази церемония се очаквало да предпази групата от всякакво коварство и опасност в селото, към което се приближавали. Вероятно идеята била, че зловредните влияния се прехвърлят от хората в клона, а после се заравят заедно с клона в гората. Когато в някой район на Австралия поканят чуждо племе и то се приближава към лагера на хората, които притежават земята, „чужденците носят запалена кора или горящи пръчки в ръце, за да проветрят и пречистят, както казват те, въздуха“. Щом тораджиите, тръгнали на лов за глави, навлизат в чужда територия, не бива да ядат каквито и да е плодове от засадени от неприятеля растения, нито месото на животно, отгледано от него, докато не предприемат първия си враждебен акт, например да подпалят къща или да убият човек. Те смятат, че ако нарушат това правило, ще приемат в себе си част от духовната същност на врага и тя ще

38. Спик Джон Хенинг (1827–1864) – английски пътешественик. – Бел. пр.

обезсили магическите свойства на талисманите им.

Освен това съществува поверие, че завърналият се отнякъде човек може да се е заразил със зловредна магия от чуждестранните, с които е бил в контакт. Затова, когато се върне у дома, преди племето и приятелите му да го приемат отново в своя кръг, той трябва да премине през определени церемонии на пречистване. Така бечуаните „се очистват или пречистват след пътуване, като обръсват главите си и т.н., да не би чрез магия или вълшебство чужденците да са ги заразили с някакво зло“. В някои части на Западна Африка, преди да позволят на човека, върнал се след дълго отсъствие, да посети жена си, той трябва да измие тялото си със специална течност и да получи от вълшебника определен знак на челото си като противодействие срещу магическото заклинание, което може да му е направил някой чужденец, докато е отсъствувал, а чрез него то да се предаде на жените от селото. Двама индуски посланици, изпратени в Англия от един туземец княз, били дотолкова омърсени от допира си с чужденци, че нищо не било в състояние да им върне чистотата освен повторно раждане. „Правилото за повторно раждане изисква да се направи от чисто злато статуя на женската природна сила във формата на жена или крава. В тази статуя затварят човека, който трябва да се роди отново, и го прекарват през съответните канали. Но да се направи статуя от чисто злато с необходимите размери, ще е твърде скъпо, затова достатъчно е да се направи статуя на свещената Йони, през която преминава човекът, който трябва отново да се роди.“ По нареждане на княза направили такава статуя, неговите посланици се промъкнали през нея и се родили отново.

При положение че подобни предпазни мерки срещу зловредните влияния, които упражняват чужденците, се предприемат за обикновени хора, никак не е странно, че за да се защити от същите коварни опасности царят, се предприемат специални мерки. В Средните векове посланиците, посетили татарския хан, трябвало да преминат два огъня, преди да бъдат допуснати при него, между огньовете пренасяли и подаръците, които те му носели. Обичаят се обяснява с това, че огънят пречиствал всяко магическо влияние, което чужденците биха могли да упражнят върху хана. Когато подчинени вождове идват да посетят със свитата си Каламба (най-могъщия вожд на башилангите в басейна на Конго), за първи път или след като са се бунтували срещу властта му, те трябва да се окъпят, мъжете и жените заедно, в два потока, в два последователни дни, да прекарат нощта на открито на пазарния площад. След второто окъпване те отиват съвсем голи при къщата на Каламба, който нанася

дълъг бял знак върху гърдите и челото на всеки. После се връщат на пазарния площад, обличат се и тогава ги подлагат на изпитание с чер пипер. В очите на всеки посипват чер пипер и през това време страдалецът трябва да изповяда всичките си грехове, да отговори на всички зададени му въпроси и да положи съответни клетви. С това церемонията приключва и на чужденците се разрешава да се настанят в града и да останат колкото време желаят.

2. Табу относно храна и пиене

Според диваците моментът, когато се приема храна или питие, е свързан с особени опасности, защото тогава душата може да избяга през устата или да бъде изтръгната оттам с магическото изкуство на враг, който присъства. Сред народностите, говорещи на езика еве по Робския бряг, „е всеобщо разпространено поверието, че душата, която обитава тялото, го напуска и се връща в него през устата, а оттам следва, че човек трябва да внимава да не си отваря устата, да не би душата му да е излязла и някоя бездомна душа да се възползува от възможността и да се напъха в тялото. Изглежда, те смятат, че е най-вероятно това да стане докато човек се храни.“ Затова вземат мерки да се предпазят от тази опасност. За батаките например е известно, че „тъй като душата може да напусне тялото, те непременно вземат мерки да ѝ попречат да се отдалечи точно когато имат най-голяма нужда от нея. Но единственият начин да направиш това е да си у дома си. По време на гошавки къщите са затворени отвсякъде, за да може душата да остане и да се радва на вкусните ястия, сложени пред нея.“ Зафиманелите в Мадагаскар заключват вратите, когато се хранят, и едва ли някой ги е виждал по време на ядене. Хората от племето варуа не допускат някой да ги види как се хранят или пият и полагат големи грижи да не види как правят това представител на противоположния пол. „Трябваше да платя на един човек, за да видя как пие; не можах да накарам мъж да пие пред погледа на жена.“ Предложат ли им питие, те молят, докато пият, да ги прикрият с някаква тъкан.

И все пак това са обикновени предпазни мерки, вземани от обикновени хора, докато мерките, с които се предпазват царете, са изключителни. Никой, бил той човек или животно, не бива да види как царете на Лоанго се хранят или пият, иначе ще умре. Ако любимо куче влезе в стаята, където царят обядва, той нарежда на място да го убият. Веднъж

собственият син на царя, момче на дванадесет години, видял неволно как царят пие. Той незабавно наредил да го облекат и нахранят богато, след което дал заповед да го нарежат на четири парчета и да го разнесат из града, като съобщят, че е видял царя да пие. „Когато царят пожеласе да пие, му донесят чаша вино. Онзи, който му я носи, държи звънец и като поднесе чашата на царя, се обръща с гръб към него и дрънка със звънеца, при което всички присъстващи падат по очи на земята и стоят така, докато царят пие... Храненето му става до голяма степен по същия начин. За целта има специална къща, където слагат яденето му на бенза, т.е. маса. Той отива там, затваря вратата, а когато свърши, чука и излиза навън. Така никой не може да види как царят яде и пие. Защото смятат, че ако някой види, царят незабавно умира.“ Остатъците от храната му заравят, за да не попаднат в ръцете на заклинатели, които с тяхна помощ да направят на монарха фатална магия. Подобни били правилата, спазвани от царя на съседно Каконго – смятало се, че той ще умре, ако някой от поданиците му го види да пие. Тежко престъпление е да видиш и царя на Дахомей по време на ядене. Когато пие пред хора, нещо, което прави само в извънредни случаи, той се крие зад завеса или около главата му държат носни кърпи и всички присъстващи се хвърлят по очи на земята. Когато царят на баньоро, в Централна Африка, отива да пие мляко в мандрата, всички мъже трябва да напуснат заграденото царско селище, а всички жени да покрият главите си, докато не се върне. Никой не бива да го види как пие. Една от жените му го придружава до мандрата, подава му гърнето с мляко, но се извърща, докато той не го изпразни.

3. Табу върху откриването на лицето

Може би в някои от изложените по-горе случаи относно храненето и пиенето в строго усамотение е скрито намерението по-скоро да се попречи на злите влияния да влязат в тялото, отколкото да се предотврати бягството на душата. С положителност това е в основата на някои обичаи, спазвани при пиене от туземците по поречието на р. Конго. За тези хора например разказват, че „едва ли има туземец, който би посмял да погълне някаква течност, преди да призове духовете. Един от тях непрекъснато дрънчи със звънец, докато трае пиенето, друг прикляка и опира лявата си ръка на земята, трети си покрива главата, друг пъха стрък трева или листо в косата си или пък прави с глина белег на челото

си. Този фетишки обичай приема различни форми. Тъмнокожият се задоволява с обяснението, че това са начини енергично да се призовават духовете.“ Обикновено в тази част на света вождът звъни със звънец при всяка глътка бира, която поглъща, а някое момче, изправено пред него, размахва копие „и не допуска наблизко духовете, иначе биха могли да се промъкнат в тялото на стария вожд заедно с бирата“. Същият мотив – да се предпазят от зли духове – вероятно обяснява обичая някои африкански султани да си забулват лицата. Султанът на Дарфур си завилява лицето с парче бял муселин, който намотава около главата си няколко пъти, покрива си първо устата, а после челото, така че му се виждат само очите. Казват, че същият обичай – да се забулва лицето, бил белег за царствена власт в други части на Централна Африка. Султанът на Уадай винаги говори иззад завеса и никой не му вижда лицето освен близките и няколко любимци.

4. Табу за напускане на къщата

Понякога обхватът на подобни мерки се разширява и на царете се забранява да напускат дворците си; или на поданиците – да ги виждат извън дворците. Царят-фетиш на Бенин, почитан от поданиците си като божество, не бивало да напуска двореца, След коронацията царят на Ланго остава затворен в двореца и не го напуска. Царят на Оничка не бива да пристъпва извън къщата си в града, освен ако не принесат човешка жертва за умилюстивяване на боговете, по тази причина той никога не напуска двореца си, защото иначе ще понесе смъртно наказание или ще трябва да позволи в негово присъствие да екзекутират един или повече от робите му. И тъй като богатствата на страната се мерят по броя на робите, царят внимава да не нарушава закона. И все пак веднъж годишно на ямсовото пиршество на царя разрешават, дори обичаят го изисква, да танцува пред поданиците си извън високите, направени от кирпич стени на двореца. Той танцува с голям товар, обикновено чувал пръст на гърба си – доказателство, че все още е в състояние да носи товара и грижите на държавната власт. Ако не успее да изпълни това задължение, го свалят незабавно, дори го пребиват с камъни. Етиопските императори били почитани като богове и ги държали повечето време затворени в дворците им. На планинския бряг на Понтус³⁹ живеел в древността примитивен и войнствен народ, наречен мосини или мосиноки, през чиито земи

39. Има се предвид Понтус Евксинус – Черно море. – Бел. пр.

трябвало да преминат десетте хиляди гърци по време на прочутото си изтегляне от Азия в Европа⁴⁰. Тези варвари държали своя цар под строг арест на върха на висока кула. Веднъж избран, не му позволявали да слезе от нея. Оттам той раздавал правосъдие на своите хора, но ако ги оскърбял, те го наказвали, като спирали дажбите му за цял ден, дори можело да го оставят и да умре от глад. Царете на Сабеа или Шеба, страната на подправките в Арабия, нямали право да излизат извън дворците си – ако излезели, тълпата ги пребивала до смърт с камъни. Но на върха на двореца имало прозорец с прикрепена към него верига. Ако някой се сметнел за онеправдан, дърпал веригата, царят го удостоявал с вниманието си, канел го вътре и произнасял своята присъда.

5. Табу върху недоядена храна

Освен многото други начини, зла магия могат да ти сторят и с остатъците от храната, която си ял, или съдовете, от които си се хранил. На принципа на индуктивната магия между храната, която човек има в стомаха си, и остатъците от нея продължава да съществува индуктивна връзка и причиненото на остатъците зло ще се отрази върху човека, поел в себе си храната. Всеки пълнолетен нариниер в Южна Австралия търси непрестанно кости от животни, птици или риби, чието месо е изядено, за да направи с тях убийствено заклинание. При това положение всеки се грижи да изгори костите на изяденото от него животно, за да не попаднат в ръцете на заклинател. Много често заклинателят успява да се сдобие с такава кост, а постигне ли целта си, смята, че вече има власт над живота и смъртта на мъжа, жената или детето, което е изяло месото на животното. За да задействува заклинанието, той прави паста от червена охра и рибено масло, вкарва я в око от риба-треска, взема малко парченце от труп, прави всичко това на топче, което залепя в края на костта. Като подържи магическото средство известно време в гърдите на мъртво тяло, за да придобие смъртоносна сила от контакта с разложението, слага го на земята близо до огъня и както топчето се топи, така залянява и човекът, срещу когото е насочено заклинанието; оставиш ли

40. Става дума за десетте хиляди гръцки наемници, взели участие на страната на Кир Млади в борбите му за персийския трон срещу брат му Атаксеркс II. След поражението при Кунакса през 401 г. пр. н. е. успели да се изтеглят от Месопотамия до континентална Гърция под предводителството на Ксенофонт. Това е описано в прочутата му книга „Анабазис“. – Бел. пр.

топчето съвсем да се стопи, жертвата ти умира. Когато обаче тя научи за направеното срещу нея заклинание, се опитва да откупи от заклинателя костта и ако се сдобие с нея, разваля магията, като я хвърля в река или езеро. На Тана, един от новохебридските острови, хората заравят в земята или хвърлят в морето остатъците от храната си, за да не попаднат в ръцете на болестотворците. Защото, ако някой болестотворец намери остатъците от храна, да речем кора от банан, той я взема и бавно я пече на огъня. Докато кората се пече, човекът, който е ял банана, се разболява и за да се спаси, изпраща хора при болестотвореца и му предлага дарове, за да престане да пече банановата кора. На о. Нова Гвинея туземците полагат големи грижи да унищожат или да скрият черупките и другите остатъци от храната си, за да не ги намерят врагове и да ги изпълзват, като им причинят зло или ги унищожат. За да се предпазят от беда, те изгарят всичко останало, хвърлят го в морето или намират друг начин да го премахнат.

Несъмнено страх от магия възпира хората да не докосват храната, която царят на Лоанго оставя в чинията си, и ги кара да я заравят в земята. Освен това никой не бива да пие от съд на царя. В древността римляните веднага разтрошавали черупките на изядените от тях яйца или охлюви, за да попречат на враговете да им сторят магия. Все още разпространеният сред нас обичай да се разтрошават черупките на изядените яйца може спокойно да води произхода си от същото суеверие.

Суеверният страх, че с помощта на остатъците от храната може да се направи магия, е имал благотворен ефект, защото е карал някои диваци да унищожават отпадъците, които, оставени да се разлагат, биха се оказали действителен, а не само въображаем източник на зараза и смърт. От това е печелело не само санитарното състояние на племето, защото, колкото и да е странно, същият неоснователен страх, същото погрешно разбиране за причинно-следствена връзка е укрепило косвено сред хората, които го изповядват, моралните връзки на гостоприемство, а често и на добра воля. Очевидно никой, който има намерение да причини някому зло, като му стори магия с отпадъците от храната, не би ял от нея, защото съгласно принципа на индуктивната магия, направи ли го, ще пострада наравно с врага си. Това е идеята, която в примитивното общество придава свещен характер на връзката, установена със съвместното хранене – ако двама души се хранят с една и съща храна, те дават, така да се каже, залог за добро поведение и всеки гарантира пред другия, че няма да подготви някакво зло срещу му – след като са свързани физически чрез общата храна в stomасите си, всяко зло, което единият

стори на приятеля си, ще се стовари и върху неговата глава със същата сила. От гледна точка на строгата логика обаче индуктивната връзка съществува само докато храната е все още в стомаха на двамата. Затова сключеният при съвместно хранене съюз (covenant) е по-малко тържествен и траен от съюза, сключен с взаимното преливане на кръв във вените, а нали такова преливане свързва хората за цял живот.

ГЛАВА XX

Табу върху хора

1. Вождове и царе табу

Видяхме как всеки ден храната на Микадо се готвела и сервирала в нови гърнета и чинии, а гърнетата и чиниите били от обикновена глина – да могат след употреба да се чупят или изхвърлят. Обикновено ги чупели, защото смятали, че ако друг се храни от тези свещени съдове, усатата и гърлото му ще се подуят и възпалят. Смятали, че същото ще постигне всеки, който носи дрехите на Микадо без негово разрешение – той ще получи отоци и болки по цялото тяло. На островите Фиджи болестта, която се причинява от това, че човек се е хранил от съдовете на вожда и е носил неговите дрехи, има специално име (кана лама). „Гърлото и тялото на човека се подува и безбожната личност умира. Получих хубава розетка от туземец, който не смееше да я използва, защото на нея е седял най-големият син на вожда Такомбау. Но винаги имало семейство или род обикновени хора, които не били застрашени от тази опасност. Веднъж разговарях за това с Такомбау. «Разбира се, рече той. – Хей, еди-кой си! Ела ме почеси по гърба!» Онзи го почесва; беше един от хората, които могат да правят това безнаказано.“ Името на човека, който се ползувал с такава висша привилегия, била „На ндука ни“ или „мръсотията на вожда“.

В зловредните влияния, които произтичат от използването на съдовете или облеклото на Микадо или фиджийския вожд, виждаме другата страна от същността на богочовека, към която вече привлякох вниманието ви. Свещената особа е източник и на блага, и на опасности; не само тя трябва да бъде пазена, но и хората трябва да се пазят от нея. Свещеният организъм – дотолкова деликатен, че да се разстрои само при докосване – е сякаш зареден с могъща магическа и духовна сила и тя може да се изяви с фатално въздействие върху всеки предмет, до който се е допрял. При това положение изолацията на богочовека е еднакво необходима както за неговата сигурност, така и за сигурността на другите. В най-буквалния смисъл на думата магическите му свойства са различни: светостта му е огън, който, правилно канализиран, носи безкрайна благодат, но ако се докосне неразумно или се допусне да излезе от

очертанията си, изгаря и унищожава всичко. Оттук и катастрофалните последици, свързани с нарушаването на това табу – нарушителят си е пхнал ръката в свещения огън и той го обгаря и унищожава на място.

Нубийците, които населяват гористата и плодородна област Джебел Нуба в Източна Африка, вярват например, че ако влязат в къщата на своя цар-жрец, ще загинат, но могат да заобиколят наказанието за простъпката си, като си оголят лявото рамо и накарат царя да сложи ръка на него. Ако някой седне на камък, който царят е осветил за свое ползуване, натрапникът ще умре в срок от една година. Казамбите от Ангола смятат царя си дотолкова свят, че никой не може да го докосне, без да загине от магическата сила, с която е пропита свещената му особа. Но съприкосновението с него не винаги може да се предотврати и те са открили средства, които позволяват на прегрешилия да не си загуби живота. Коленичил пред царя, той докосва с опакото на ръката си опакото на ръката на царя и шраква с пръсти. Церемонията се повтаря четири или пет пъти и отклонява предстоящата смърт. На островите Тонга смятали, че ако някой се храни със собствените си ръце, след като е докоснал свещената особа на по-висш вожд или изобщо някакъв предмет, който му принадлежи, той ще се надуе и ще умре. Като силна отрова светостта на вожда заразява ръцете на поданика, предава се от тях на храната и се оказва фатална за него. Ако си е навлякъл такава опасност, обикновеният гражданин можел да се дезинфекцира, като изпълни церемония, която се състояла в това, че докосвал стъпалото на крака на вожда с дланта и опакото на двете си ръце, а после ги изплаквал с вода. Ако наблизко нямало вода, той натърквал ръцете си със сочно бананово стебло. След това можел да се храни със собствените си ръце, без да го е страх, че ще го сполети болестта, която следва да го нападне, ако се храни с ръце табу, т.е. заразени със светост. Но ако иска да се храни, преди да е изпълнил церемонията на изкуплението и дезинфекцията, той трябва да накара друг да му дава храната или застанал на колене като животно, да я поема от земята. Не бива дори клечка за зъби да използва сам, но може да насочва ръката на човека, който я държи. Жителите на островите Тонга страдали от втвърдяване на черния дроб и някои възпаления и често отдавали това на факта, че не са изпълнили необходимата изкупителна церемония, след като неволно са докоснали вожда или предмети, които му принадлежат. Затова те изпълнявали церемонията като предохранителна мярка, без да знаят дали е нужно да го правят. Царят на Тонга нямал право да откаже да играе своята роля в ритуала и да дава крака си на онези, които искали да докоснат стъпалото му дори и когато това

ставало в неудобно за него време. Разказват как един тлъст и трудно-подвижен цар, като разбрал по време на разходката си, че негови поданици се приближават с такова намерение, побягнал колкото му държат краката далеч от тях, за да избегне натрапения и съвсем не безкористен израз на преклонение. Когато някой решавал, че вече се е хранил с ръце табу, той сядал пред вожда, хващал краката му и докосвал стъпалото до корема си, та храната в него да не му навреди, т.е. да не се подуе и да умре. Тъй като жителите на Тонга смятали, че са получили някакво възпаление, защото са се хранили с ръце табу, можем да допуснем, че онези измежду тях, които страдали от тази болест, често прибегвали до лечение с докосване на царското стъпало. Съвсем очевидна е аналогията със стария английски обичай да водят пациенти, получили възпаление, при краля да ги излекува с докосване и това показва, както вече посочих на друго място, че нашите древни прадеди са наричали възпаленията кралско зло, защото са смятали, също както тоганците, че болестта се причинява, но се и лекува с докосване до Негово пресвето величество краля.

В Нова Зеландия страхът от светите вождове е бил не по-малък, отколкото на островите Тонга. Призрачната им власт, придобита благодарение на родов дух, се разпространява като зараза върху всичко докоснато от тях, повяля мъртъв всеки, който неразумно или неволно се бърка там, където не му е работата. Случило се новозеландски вожд от висок ранг и голяма светост да остави остатъците от обедата си край пътя. Един роб, здрав, гладен мъж, минал след вожда, видял останената храна и я изял, без да пита. Свършил-несвършил и ужасен наблюдател го уведоми, че изядената от него храна е останала от вожда. „Познавах добре нещастния грешник – разказва един пътешественик. – Той се отличаваше с голяма смелост и се беше проявил във войните на племето, но като научи фаталната вест, веднага го обхванаха ужасни конвулсии и болки в стомаха, които не престанаха, докато не умря някъде към залез слънце същия ден. Беше здрав мъж, в разцвета на силите си и ако някой свободомислещ «пакеха», т.е. европеец, би рекъл, че не е убит от «тапу» на вожда, предала се с допира на храната, биха го изслушали с презрение към неговото невежество и неспособност да разбере очевидни и преки доказателства.“ Това не е изолиран случай. Маорка яла някакъв плод и като ѝ казали, че плодът е взет от място табу, възкликнала, че дъхът на вожда, чиято светост е поругана, ще я убие. Това станало следобед, а към дванадесет часа на следния ден вече била мъртва. Друг път кутия с огниво на маорски вожд станала причина за смъртта на неколцина – той я загубил, намерили я някакви хора и си палили с огнивото лулите, а

като научили чия била кутията, умрели от страх. Облеклото на висш новозеландски вожд също е в състояние да убие всеки друг, който го носи. Мисионер наблюдавал как маорски вожд хвърлил в една пропаст наметката си, защото прекалено му тежала. Мисионерът го запитал защо не я е оставил на някое дърво, та друг да я използва, някой пътник, а вождът отвърнал, че постъпил по този начин от страх да не би да я вземе някой, защото неговото тапу (т.е. духовната му сила, предала се от допира върху наметката, а от наметката на човека – Бел. пр.) би убило нещастника. По същата причина маорски вожд не духа огън с уста, защото свещеният му дъх ще предаде своята светост На огъня, той пък ще я предаде на гърнето върху огъня, от него тя ще премине на месото в гърнето, а от месото – в човека. Така онзи, който яде от месото в гърнето, вряло на огъня, раздухан от вожда, ще се зарази от неговия дух чрез тези посредници и положително ще умре.

Следователно сред полинезийските народности, към които принадлежат маорите, суеверието, заобикалящо особите на свещените вождове, издига около тях истинска, макар и едновременно с това чисто въображаема бариера и преминаването ѝ действително води до смъртта на провинилия се, когато той разбере какво е направил. Фаталната сила на въображението, което действа с помощта на суеверния ужас, в никакъв случай не се свежда само до полинезийците; тя, изглежда, е присъща на диваците изобщо. Например австралийският абориген може да умре и от най-повърхностна рана, стига да повярва, че върху оръжието, нанесло раната, има заклинание и по този начин е придобило магическа сила. Чисто и просто ляга, отказва да се храни и бавно умира. Същото важи и за някои индиански племена в Бразилия: ако знахарят пророкува смъртта на някого, който го е засегнал, „нешастникът незабавно се прибира в хамака си; дотолкова е убеден в предстоящия край, че престава да се храни, нито да пие и така превръща пророчеството в резултатно изпълнена присъда“.

2. Табу върху загубилите близък човек

След като смята, че неговите вождове и царе са надарени с тайнствена духовна сила, която, така да се каже, се взривява при съприкосновение, дивакът естествено ги причислява към опасните обществени категории и им налага ограничения както върху убийците, жените с менструация и други личности, на които гледа със страх и ужас. Така

например на свещените царе и жреци в Полинезия не било разрешено да докосват храна с ръце и затова ги хранят, а както видяхме, техните съдове, дрехи и принадлежности не се ползват от други от страх някой да не се разболе и да умре. Но точно същите изисквания някои диваци поставят и по отношение на момичетата при първата им менструация, жените след раждане, убийците, загубили близък, и онези, които са били в съприкосновение с мъртвите. Да започнем с последната категория хора. При маорите всеки, който е пипал труп, помагал е да бъде пренесен до гроба или е докоснал костите на умрял, бил поставен в изолация и лишен от всякакви връзки с човешкия род. Той не можел да влезе в никоя къща или да е във връзка с човек или в съприкосновение с предмет, без напълно да ги омагьоса. Дори не бивало да докосва храна с ръце, тъй като те били поставени под ужасяващото табу или дотолкова замърсени, че да са безполезни. Слагат му храната на земята, а той сяда или коленичи, слага ръцете си зад гърба и я ръфа както може. В някои случаи го храни друг, който успява някак да го направи с тояга, с протегнатата ръка, без да се докосва до човека-табу. Но и другият бил подложен на много строги ограничения, само малко по-леки от тези на първия. В почти всяко по-голямо село живеел пропаднал нещастник, най-нисшият от нисшите, който припечелвал жалката си прехрана, като прислужвал на опетнените. Облечен в парцали, наплескан от главата до петите е червена охра и вонящ на масло от акула, винаги самотен и мълчалив, обикновено стар, мършав и сбръчкан, често полулуд, той седял по цял ден настрана от главната пътека или улица на селото и наблюдавал с помътени очи усилената дейност, в която никога не можел да вземе участие. Два пъти на ден му подхвърляли по милост храна на земята, да я поеме както може, без да си помага с ръце, а нощно време се загръщал в мазните парцали и пропъльзвал в отвратителна бърлога от листа и отпадъци, за да прекара там злощастна нощ, мръсен, мръзнец и гладен, в неспокоен, населен с призраци сън, прелюдия към друг злощастен ден. Такова било единственото човешко същество, достойно да общува от разстояние една ръка с хората, отдала последна почит и приятелски дълг към мъртвите. А когато свършвал мрачният срок на изолация и загубилият близък се готвел да се присъедини към събратята си, той грижливо изпочупвал всички използвани по време на уединението съдове и изхвърлял всички носени от него дрехи, за да не разпространят своята зараза сред другите, по същия начин и по същата причина, както унищожавали и хвърляли на боклука съдовете, и другите принадлежности на свещените царе и вождове. Дотолкова пълна е аналогията, която

дивакът прави между духовното влияние, излъчвано от божествата и от мъртвите, между аромата на светостта и вонята на разложението.

По всичко личи, че правилото, забраняващо на хората, които са били в допир с мъртви, да докосват храна с ръце, е било разпространено навсякъде в Полинезия. На о. Самоа например „онези, които подреждали умрелите, се пазели много да не пипат храна и в продължение на дни ги хранели други като безпомощни бебета. Нарушили ли това правило, домашното божество ги наказвало с плешивост и опадане на зъбите.“ Освен това на островите Тонга „никой не може да докосне мъртъв вожд, без да стане табу десет лунни месеца, освен ако не е вожд и тогава табуто продължава три, четири или пет месеца, според положението на умрелия вожд. Но ако това тяло е на Туитонга (великия свещен вожд), и най-големият вожд става табу за десет месеца. Докато човекът е табу, не бива да се храни със собствените си ръце, а трябва да го хранят, не бива да ползува дори клечка за зъби сам, а трябва да насочва ръката, която държи клечката. Ако е гладен и няма кой да го нахрани, пада на ръце и колене и поема храната с уста. Наруши ли някое от тези правила, може със сигурност да очаква да се подуе и да умре.“

Индианците шусуоп от Британска Колумбия отделят вдовиците и вдовците, докато носят траур, и им забраняват да си докосват главата или тялото, а използваната от тях храна, чаша и съдове не могат да се пипат от друго. Те трябва да си построят потилия до поток, да се потят там по цяла нощ, да се къпят редовно, а след това да разтриват телата си със смърчови клони. Клоните се използват само еднократно и веднъж изпълнили предназначението си, ги набождат в земята около колибата. Ловец не се приближава до такива хора, защото те носят нещастие. Ако сянката им падне върху някого, той незабавно се разболява. За постелка и възглавница те използват тръни, та душата на покойника да стои настрана. Тръни има поставени и навсякъде около леглата им. Тези предпазни мерки показват ясно, че причината такива хора да са изключени от обществото е просто страхът от душата на мъртвия, защото се предполага, че тя се навърта около тях. В областта Макео, в Британска Нова Гвинея, вдовецът губи всичките си граждански права и се превръща в отбягван от всички парий, обект на боязън и ужас. Не може да отглежда градина, да се показва пред хората, да минава през селото, нито пък да ходи по пътищата и пътеките. Той трябва да се гуши като див звяр във високата трева и храстите и ако чуе или види да идва някой, особено жена, да се крие зад дърво или в храсталака. Ако иска да ходи на лов или да лови риба, трябва да отива сам, при това нощем. Ако иска

да се съветва с някого, дори и с мисионера, го прави тайно нощно време и сякаш загубил гласа си, говори само шепнешком. Ако се присъедини към група рибари или ловци, ще им донесе нещастие, призракът на умрялата му жена ще плаши рибата или дивеча. Навсякъде и по всяко време въоръжен с томаха, за да се защитава не само от дивите зверове, но и от вдъхващата ужас душа на покойната си съпруга, която ще му стори зло, стига да може, защото всички души на покойници са злосторни и единственото им удоволствие е да вредят на живите.

3. Табу върху жени по време на менструация и раждане

Общо взето може да се каже, че забраната да се използват съдовете, облеклото и т.н. на определени хора и резултатът, който би последвал от нарушаването на правилото, са едни и същи при случаите, когато особата, чиито са предметите, е свещена и когато, ако можем да я наречем така, тя е нечиста или омърсена. Дрехите, докоснати от свещения вожд, убиват онзи, който ги пипа, но същото причиняват и нещата, докоснати от жена с менструация. Открил ли австралийският абориген, че жена му е лежала на неговото одеяло, докато е имала менструация, я убивал и сам умираше от страх в срок от две седмици. Затова през този период под страх от смъртно наказание на австралийските жени е забранено да докосват нещо, което се използва от мъжете, дори да ходят по пътека, по която минават мъже. Отделят ги и при раждане и изгарят всички съдове, използвани от тях по време на усамотението. В Уганда гърнетата, до които се е докосвала жена, нечиста поради раждане или менструация, трябва да се унищожат, но копията и стрелите, опетнени от нейното докосване, само се пречистват. „Едва ли сред всички племена от народността дене и сред повечето американски племена има същество, което да е обект на такъв страх, както жена с менструация. Появят ли се признаци за такова състояние при младо момиче, веднага го отделят напълно от всички освен от жените. То трябва да живее само в малка колиба, далеч от погледа на мъжете от селото или от преминаващи групи мъже. Докато е в такова състояние, то не бива да докосва нищо, принадлежащо на мъж, месото на елен или друго животно, да не го замърси и да осъди ловците на несполука поради гнева на обидения по този начин дивеч. То се храни със суха риба, пие със сламка студена вода и тъй като дори самият му вид е опасен за обществото, известно

време след като се е върнало към предишното си състояние, носи специално боне от кожа, със забрадка, падаща до гърдите му и закриваща лицето му от очите на хората.“ Индианците брибри в Коста Рика смятат, че жената с менструация е нечиста. Като се храни, тя може да използва за съдове листа от банани и свърши ли, трябва да ги хвърли на специално определено за това място, защото намери ли ги крава и ги изяде, ще умре. По същата причина жената пие от специален съд, защото пие ли от същата чаша след нея мъжът, положително ще последва смъртта му.

Очевидно по същите причини при много народи на родилката налагат сходни ограничения. Смята се, че в такива периоди жените са в опасно състояние, с което могат да заразят всекиго и всичко, до което се докоснат; затова ги поставят под карантина, докато с възстановяването на здравето и силата им отmine въображаемата опасност. На о. Таити например изолирали след раждане жените за две седмици във временна колиба, издигната на свещена земя. По време на изолацията не им се разрешавало да докосват ядене и се налагало друг да ги храни. Освен това на същите ограничения като майката се подлагал всеки, който се докоснал до детето, преди да е изпълнена церемонията по пречистването ѝ. Така жената, която се готви да ражда на о. Кадияк край Аляска, се оттегля в жалка, построена от тръстики колиба, където независимо от сезона трябва да остане двадесет дни след раждането на детето и я смятат за толкова нечиста, че никой не я докосва, а храната ѝ подават с пръчки. Индианците брибри смятат омърсяването при раждане далеч по-опасно отколкото при менструация. Когато жената почувствува, че раждането приближава, уведомява съпруга си, който бързо изгражда колиба на усамотено място. Там тя трябва да живее сама и да не разговаря с никого освен с майка си или друга близка жена. След раждането знахарят я пречиства, като духа върху нея и слага отгоре ѝ някакво животно, независимо какво. Но церемонията намалява само отчасти нейната нечистота до състояние, което се смята равностойно на това на жена с менструация и в продължение на цял месец тя трябва да живее отделно от хората, от своето домакинство и да спазва същите правила по отношение на храненето и приемането на течности, каквито спазва при ежемесечната си менструация. Случаят е още по-тежък, замърсяването – още по-смъртоносно, ако е пометнала или е родила мъртво дете. Тогава тя няма право да се доближава до жива душа. Дори съприкосновението е използвани от нея неща е изключително опасно, храната ѝ се подава с помощта на дълга тояга. Това трае обикновено три седмици, след което жената може да се върне у дома и подлежи само на ограниченията,

свързани с обикновено раждане.

Някои от племената банту имат още по-преувеличени представи за силната зараза, разпространявана от тайно пометнала жена. Според опитен специалист кръвотечението при раждане „изглежда в очите на южноафриканците замърсено със зараза, която е по-опасна и от заразата в кръвта при менструация. Съпругът не влиза в колибата през осемте дни на родилния период главно от страх да не се зарази от този секрет. През първите дни след раждането той не смее да вземе в ръцете си детето. Но секретията на родилката е особено страшна, когато е продукт на аборт, особено на скрит аборт. В този случай със смърт са заплашени не само мъжът, но и страната, дори и самото небе страда от това. По някаква странна асоциация на идеи един физиологичен факт предизвиква космически бедни!“ Що се отнася до пагубния ефект, който един аборт би могъл да има за цялата страна, ще цитирам думите на знахаря и дъждоносеца на племето ба-педи: „Ако една жена пометне, ако позволи кръвта ѝ да тече и скрие детето, това е достатъчно да накара горещите ветрове да задухат и да пресушат с горещината си страната. Дъждът не вали, защото в страната нещо вече не е наред. Приблужи ли се до мястото, където е останала кръвта, той се плаши и не смее да дойде. Страхува се и стои настрана. Такава жена е направила голям грях. Тя замърсява страната на вожда, като е скрила кръв, която не се е съсирила добре, та да се превърне на човек. Такава кръв е табу. Тя не бива да капе по пътя. Вождът ще събере хората си и ще ги попита: «Всичко наред ли е във вашите села?» Някой ще отвърне: «Такава и такава жена беше бременна и все още не сме видели детето, което е родила.» Тогава отиват и задържат жената. Казват ѝ: «Покажи ни къде си го скрила.» Отиват и разкопават мястото и напръскват дупката с отвара от два вида корени, приготвени в специално гърне. Вземат малко пръст от гроба и я хвърлят в реката. Донасят обратно вода от реката и напръскват мястото, където е изтекла кръвта на жената. Тя самата трябва да се мие всеки ден със специално лекарство. Тогава страната отново ще се навлажни (от дъжд – Бел. пр.). Освен това ние (знахарите) свикваме жените от страната, казваме им да приготвят топка от пръстта, в която е текла кръвта. Някоя сутрин ни я донасят. Ако искаме да приготвим лекарство, с което да напръскаме цялата страна, стриваме тази пръст на прах и в края на петия ден събираме малки момчета и момичета, които не познават още женските работи и не са имали работа с мъже. Слагаме лекарството във волски рокове и изпращаме тези деца да отидат до всички бродове, до всички входове към страната. Малко момиче обръща почвата с кирка, другите бъркат с клон

в рога, посипват отвътре дупката и казват: «Дъжд! Дъжд!» По този начин отстраняваме нещастieto, донесено на страната от жените, и дъждът може да дойде. Страната е пречистена!»

4. Табу върху бойци

Още нещо. Според диваците бойците живеят така да се каже в атмосфера на духовна заплаха и това ги задължава да изпълняват най-различни суеверни ритуали, различни по характер от онези предпазни мерки, които вземат по принцип срещу враговете от плът и кръв. В същност тези обреди поставят войника, преди и след победата, в същото усамотение или духовна карантина, в която примитивният човек поставя своите богочовеци и други опасни личности. Например маорите, тръгнали по пътеката на войната, били свещени или табу от най-висока степен; те и приятелите им у дома трябвало да спазват строго освен останалите многобройни табу от обикновения живот, много други странни обичаи. Те се покривали, да се изразим е непочтителния език на европейците, които са ги познавали в старите им бойни дни, е „два пръста дебело табу“, а колкото до ръководителя на експедицията, той бил недосегаем. По същия начин, когато израилтяните тръгвали на война, ги обвързвали с определени правила на религиозна чистота, тъждествени с правилата, спазвани от маорите и австралийските аборигени, когато потеглят на бой. Използуваните от тях съдове ставали свещени, те трябвало да спазват полово въздържание и лична чистота. Последното, ако може да се съди по мотивите, споделяни от диваци, които се придържат към същия обичай, е плод на страха да не би врагът да се снабди с телесните им излишъци и с помощта на магия да ги унищожи. В някои северноамерикански племена при първата бойна кампания младите бойци трябва да спазват известни обичаи и два от тях са тъждествени с ограниченията, налагани от индианците на момичетата при първата им менструация: не бивало друг човек да докосва съдовете, от които те се хранят и пият, забранявали им да се чешат по главата или по която и да е друга част на тялото си с пръсти – ако не можели да изтърпят, почесвали се с пръчка. Вероятно последното правило, също като онова, което забранява на човек под табу да се храни със собствените си пръсти, почива на предполагаемата светост или замърсяване, в зависимост от това, как ще предпочетем да го наричаме, на ръцете, поставени под табу. При тези индиански племена мъжете, когато са на война, трябвало да спят нощно

време с лице, обърнато към обитаваната от тях област и колкото и неудобна да е тази поза, нямали право да я променят. Не бивало да спят на голата земя, да си мокрят краката, да вървят по утъпкана пътека, а когато нямали друг избор, се стараели да противодействуват на зловредните влияния, като мажели краката си с някакви лекарства или слагали талисмани, които носели със себе си за такава цел. На нито един от хората не се разрешавало да прескача краката, ръцете или тялото на друг член от групата, който седи или лежи на земята. Също било забранено да се прескача наметка, пушка, томахавка или каквато и да е друга принадлежност. При неволно нарушаване на правилото дълг на човека, чиято собственост е прескочена, бил да повали нарушителя е юмрук, а той от своя страна имал задължението да се остави да го повалят мирно и без съпротива. Бойците обикновено се хранели от малки панички от дърво или брезова кора, белязани от две страни. На отиване индианците неизменно пиели от едната страна на паницата, а на връщане – от другата. На един ден път от селото окачвали всичките си паници по дърветата или ги хвърляли из прерията, без съмнение с намерението да попречат тяхната светост или омърсяване да се предадат е катастрофални последици на приятелите им – отново вече познатата ни причина, която кара да се разтрошават или да се оставят настрана съдовете и дрехите на свещения Микадо, на родилките и жените с менструация, на хората, опетнени от допира си е мъртвите. Първите четири пъти, когато индианецът апачи тръгва на война, не трябва да чеше главата си с пръсти и да допуска вода да докосне устните му. Затова се чеше с пръчка и пие през куха тръстика, които са прикрепени към коляното на боеца с кожена кашка. Правилото да не си чешат главата с пръсти, а да използват за тази цел пръчка, се спазвало редовно от оджибве, тръгнали на бой.

Що се отнася до индианците кри и сродните с тях племена научаваме, че „тръгнали на война, те не съжителствуват с жени; въздържат се религиозно от сношение дори със собствените си жени в продължение на три дни и нощи преди да тръгнат на война и също толкова време след като се приберат, защото трябва да се посветят“. При южноафриканските племена ба-педи и ба-тонга настрана от жените трябвало да стоят не само бойците; и мъжете, останали в селата, спазвали полово въздържание. Смятало се, че всяко невъздържание от тяхна страна ще предизвика по пътя на бойците появата на тръни и експедицията няма да постигне успех.

Трудно е да се каже с положителност защо много диваци са въвели правилото по време на война да се въздържат от сношения с жени, но

може да се предположи, че на принципа на индуктивната магия такава интимна връзка ще ги зарази с женска слабост и боязливост. Освен това някои диваци си представят, че съприкосновението с родилка обезсилва бойците и прави оръжията им по-слаби. Дори кайяните от Централно Борнео стигат дотам да твърдят, че докосне ли стан или женска дреха, мъжът става дотолкова слаб, че няма да има успех в лова, риболова и войната. Затова дивакът-боец отбягва не само половото сношение с жените, а се пази изобщо от тях. Така по време или след поход на мъжете от планинските племена от Асам е забранено не само да съжителствуват с жените си, но и да ядат храна, приготвена от жена, нещо повече, забранено им е да кажат и дума на собствените си жени. Една жена неволно нарушила правилото, докато мъжът ѝ бил под военно табу, и като научила, че е извършила това ужасно престъпление, се разболяла и умряла.

5. Табу върху отнелите човешки живот

Ако читателят все още се съмнява дали наложените по-горе правила за поведение са основани на суеверния страх, или са продиктувани от разумна предпазливост, съмненията му вероятно ще се разпръснат, като научи, че подобни правила често се налагат, дори по-строго, на бойците, след като те са постигнали победа и врагът от плът и кръв не може повече да им навреди. Вероятно в тези случаи една от причините за тежките ограничения, наложени на победителите в часа на техния триумф, е страхът от гневните духове на убитите. Дори изрично се твърди, че поведението на отнелите човешки живот често е повлияно от страха от отмъстителните духове. Изобщо табу, наложено на свещените вождове, загубилите близък, родилките, воините и т.н., води до усамотение или изолация от обикновеното общество и те се осъществяват с разнообразни правила, които принуждават мъжете или жените да живеят в отделни колиби или на открито, да отбягват половите връзки, да не употребяват съдовете, използвани от други, и т.н. Но същото постига и победителите, особено онези от тях, които наистина са пролели кръвта на своите врагове. Когато на о. Тимор бойната експедиция се върне с победа и носите главите на убити врагове, религията и обичаят забраняват на водача на експедицията да отиде веднага в своята къща. За него приготвят специална колиба, където трябва да остане два месеца и да се подложи на телесно и духовно пречистване. През това време той не бива да ходи

при жена си, нито да се храни сам. Друг трябва да му слага храната в устата. По всичко личи, че тези правила е продиктувал страхът от духовете на убитите, защото от друго описание на церемониите, изпълнявани при завръщането на победилия ловец на глави на същия остров, научаваме как се правят жертвоприношения да се умилостави душата на човека, чиято глава са взели. Хората смятат, че ако победителят не направи тези жертвоприношения, ще бъде сполетян от нещастие. Част от церемонията се състои в танц, придружен от песен, в която се оплаква смъртта на убития, когото умоляват за прошка. „Не се гневи – нареждат те, – че главата ти е при нас. Ако имахме по-малко късмет, нашите глави щяха да са изложени във вашето село. Принесохме ти жертва да те омилостивим. Сега духът ти може да почива и нас на мира да остави. Защо ти беше наш враг? Нямахте ли да е по-добре, ако бяхме останали приятели? Тогава нямахте да проливаме кръвта ти, а главата ти нямахте да отрежем.“ Когато воюват, жителите на Палу, в Централен Целебес, вземат главата на враговете си, а след това умилоствивят душите им в храма.

При племената, населяващи устието на р. Ванигела, в Нова Гвинея, „онзи, който е отнел човешки живот, се смята за опетнен, докато не се подложи на определени церемонии – колкото е възможно по-скоро, като чрез тях той пречиства себе си и оръжието. Направи ли ги, се връща в селото и сяда върху гредите на жертвената платформа. До него никой не се доближава, нито пък му обръща някакво внимание. Приготвят му къща, която се обслужва от две или три малки момчета. Той може да яде само печени банани, при това средната им част – краищата се хвърлят. На третия ден от усамотението приятелите му устройват гощавка. Освен това му приготвят нова превръзка за слабните. Тя се нарича «иви поро». На другия ден човекът слага най-хубавите си украшения и значките за всеки убит враг, излиза напълно въоръжен и минава тържествено през селото. На следния ден устройват лов и от убития дивеч отделят кенгуру. Разпорват го и натриват гърба на човека с далака и черния дроб на животното. След това той се отправя тържествено до най-близкия водоем и разкрячен се мие. Всички млади и неизпитани бойци плуват между краката му. Смята се, че това им придава смелост и сила. Призори на другия ден той изскача от къщата си напълно въоръжен и вика високо името на своята жертва. Убеден, че е изплашил както трябва душата на мъртвия, се връща у дома. Друг начин да се подплаши духът е да се тропа по дъските на пода и да се палят огньове. Пречистването приключва след още един ден. Тогава човекът може да влезе в къщата при

жена си.“

Когато група ловци на глави от Виндсен, Холандска Нова Гвинея, е имала сполука и се приближава към къщи, тя съобщава за връщането и успеха, като хората надуват черупки от тритони. Освен това канутата им са накичени с клони. Лицата на хората, взели глави, са почернени с въглен. Ако няколко души са убили заедно враг, те си поделят главата му. Винаги преценяват времето си така, че да пристигнат рано сутрин. Гребат към селото и вдигат голям шум, а жените стоят на покритите преддверия на къщите готови да танцуват. Канутата преминават край zoom stam, т.е. къщата, в която живеят младите мъже. Докато минават, убийците хвърлят по стените и на покрива на сградата толкова заострени бамбукови пръчки, колкото врагове са убили. Прекарват деня много тихо. От време на време бият барабани или надуват раковини. Друг път удрят по стените на къщите и крещят високо, за да прогонят духовете на убитите. По същия начин ябимите от о. Нова Гвинея вярват, че душата на убития преследва убиеца си и се стреми да му стори зло. Затова я прогонват с викове и биене на барабани. Обитателите на островите Фиджи често заравяли живи хора и тогава с падането на нощта вдигали голям шум е бамбукови пръчки, раковини и т.н., за да подплашат душата, та да не се опитва да се втурне у дома си. А за да направят къщата неприветлива за нея, разрушават я и я посипват с всичко, което според тях е най-отблъскващо. Често вечер, след като са измъчвали до смърт някой пленник, американските индианци тичали из селото е ужасни крясъци, удряли с тояги по покъщнината, по стените и покривите на колибите, за да попречат на душата на жертвата да се настани там и да си отмъсти за мъките, които тялото ѝ е изпитало. „Веднъж – пише един пътешественик, – като приближих през нощта едно село на отави, заварих суматоха. Те се занимаваха с това да вдигат колкото се може повече шум и да издават по-разнородни звуци. Запитах и разбрах, че неотдавна между отавите и кикапу се водила битка и целта на врявата била да попречи на душите на убитите бойци да влязат в селото.“

При базуто „след връщане от битка се извършва специално пречистване. Абсолютно е необходимо бойците да се освободят колкото се може по-скоро от пролятата кръв, иначе сенките на техните жертви ще ги преследват неспирно и ще смущават съня им. Те образуват шествие и се отправят в пълно бойно снаряжение към най-близката река. В момента, когато влязат във водата, магьосникът хвърля в потока пречистващи вещества. Това обаче не винаги е необходимо. Копията и бойните брадрави могат да се пречистят и само с вода.“ При багешу, в Източна Африка,

онзи, който е отнел човешки живот, не може да се върне у дома същия ден, но му разрешават да влезе в селото и да прекара нощта в къщата на свой приятел. Убиецът заколва овца и намазва гърдите, дясната си ръка и главата със съдържанието на шкембето на животното. Довеждат при него децата му и той ги намазва по същия начин. После намазва двете страни на входа и накрая хвърля останалото на покрива на къщата. През целия ден не бива да докосва храна с ръце, а я взема и поднася към уста-та си с помощта на две клечки. Жена му не е подложена на никакви ог-раничения. Ако пожелае, може дори да отиде да оплаква убития от съп-руга ѝ човек. При ангоните, които живеят на север от река Замбези, бой-ците, убили при някоя експедиция врагове, намазват телата и лицата си със сажди, окачват дрехите на жертвите по себе си и връзват около вра-товете си въжета от кора така, че краищата да висят на плещите или гър-дите им. Три дни след завръщането си ходят така накичени, стават при-зори, тичат из селото и издават ужасяващи крясъци, за да прогонят ду-шите на убитите, че ако те се настанят в къщите, могат да донесат не-щастие и болест.

В тези описания не винаги се говори за принудително усамотение, поне след церемониалното пречистване, но при някои южноафрикански племена има точно изискване онзи, който е убил в бой особено храбър враг, да се държи настрана от жена си и семейството си десет дни, след като си умие тялото с течаша вода. Освен това той получава от знахаря на племето лекарство, което дъвче с храната си. Когато боец от източно-африканското племе нанди убие човек от друго племе, той боядисва ед-ната страна на тялото, копието и меча си червено, а другата бяло. Чети-ри дни след като е убил, той се смята за нечист и не може да се прибере у дома. Трябва да си построи малък заслон край река и там да живее. Не може да влиза във връзка с жена си или с любимата си и не може да яде друго освен каша, телешко и козе месо. В края на четвъртия ден трябва да се пречисти, като погълне силно очистително, направено от кората на дървото *segetet*, и да пие смесено с кръв козе мляко. Ако боец от племе-то банту от Кавирондо убие враг в бой, той си обръсва главата, а прия-телите натриват тялото му с лекарство, обикновено кози фашкии, да попречат на духа на убития да го безпокои. Такъв обичай, продиктуван от същата причина, съществува у племето вагеите от Източна Африка. В племето джа-луо от Кавирондо церемонията е малко по-различна. Три дни след връщането си боецът си обръсва главата. Но преди да влезе в селото, той трябва да окачи около врата си жива кокошка с главата наго-ре. Заколват птицата, както е на него, и оставят главата ѝ да виси около

врата му. Скоро след връщането на боеца устройват угощение за убития, та душата му да не преследва убиенца си. Когато мъжете от островите Палау се връщат от боен поход и са отнели човешки живот, затварят в голямата общинска колиба младите бойци, излезли за първи път на бой, и всички, които са докосвали убитите, стават табу. Не могат да напускат сградата, да се къпят, да докосват жена и да ядат риба. Могат да се хранят само с кокосови орехи и сироп. Натриват се с омагьосани листа и дъвчат омагьосан бетел. След три дни отиват да се окъпят, колкото се може по-близо до мястото, където са убили човека.

А когато младите воители на северноамериканските индианци натъчат заловели първия си скалп, били принудени да спазват определени правила на въздържание в продължение на шест месеца. Не трябвало да спят с жените си и да ядат месо. Можели да ядат само риба и качамак. Смятало се, че ако нарушат тези правила, душата на убития от тях човек ще ги умъртви с магия, няма повече да имат успех над враговете си и най-малката рана ще бъде фатална за тях. Ако индианец чоктау убие враг и вземе скалпа му, започва едномесечен траур, по време на който не реши косата си, а ако го сърби главата, трябвало да я чеше със специална малка пръчица, привързана на пояса му. Този церемониален траур за убитите врагове бил нещо обикновено сред северноамериканските индианци.

Виждаме как воините, отнели живота на враг в битка, са временно изолирани от събратята си и особено от жените си и преди да ги допуснат отново в обществото, трябва да се подложат на известни пречистващи церемонии. След като усамотяването и изкупителните ритуали, които трябвало да изпълнят, били предназначени не за друго, а както имаме основание да вярваме, да отблъснат, уплашат или умилюват гневния дух на убития, можем спокойно да предположим, че сходното пречистване, приложено към убийци, опетнили ръцете си с кръвта на съплеменник, първоначално е имало същото значение и по-късната идея за морално или духовно възраждане чрез умиване, постене и т.н. е едно тълкуване на стария обичай, което дават хората, надраснали примитивните начини на мислене. Предположението ще се потвърди, ако успеем да докажем, че диваците действително са налагали определени ограничения на убийците на съплеменниците си от страх, че са преследвани от душите на своите жертви. Такава възможност ни дават северноамериканските омахи. У тях роднините на убития имали право да убият убиенца, но те понякога се отказвали от това и се съгласявали да приемат в замяна подаръци. Когато животът на убиенца бил пожален, той трябвало да

спазва определени строги правила за период от две до четири години. Трябвало да ходи бос, да не яде топла храна, да не говори на висок глас, да не се оглежда. Бил принуден да се завива непрекъснато в наметката си и тя да е стегната около врата даже и в най-горещо време. Не бивало да я оставя да виси свободно или да се разтваря. Не можел да размахва ръце, а трябвало да ги държи притиснати към тялото си. Не му се разрешавало да реши косата си и тя да се развява от вятъра. Когато племето излизало на лов, той опъвал вигвама си на няколко метра от останалите, „иначе духът на неговата жертва щял да вдигне силен вятър и да причини зло“. Само на един от роднините му се разрешавало да остава при него, защото казвали: „Ако се храним с онзи, когото Ваканда мрази, Ваканда и нас ще намрази.“ Понякога човекът бродел нощем, ридал и се каел за своята простъпка. В края на дългата изолация роднините на убития, като чували как ридас, казвали: „Достатъчно. Тръгвай да вървиш с хората. Сложи си мокасини и носи хубава наметка.“ В този случай причината да държат убицеца на значително разстояние от ловците по време на лов показва, че и всички останали ограничения му се налагат, защото го преследва душата на убития и е опасен. Древните гърци смятали, че душата на току-що убития е сърдита на своя убиец и го безпокои. Затова неволно убилият трябвало да напусне страната си за една година, докато гневът на убития се поуспокои. Освен това убиецът не можел да се прибере, докато не се направи жертвоприношение и не се извърши церемония на пречистване. Ако се случило жертвата да е чужденец, убиецът трябвало да бъде далеч не само от своята собствена страна, но и от страната на убития. Легендата за майцеубицеца Орест, който скитал от място на място, преследван от фурните на убитата си майка, и никой не сядал да яде с него месо, и никой не го приемал у дома си, докато не се пречистил, отразява съвсем точно действителния страх на гърците от човека, преследван от разгневен дух.

6. Табу върху ловци и риболовци

В първобитното общество ловците и рибарите често трябвало да спазват правила на въздържание и да се подлагат на церемонии за пречистване, подобни на онези, изпълнявани от бойците и убийците. Макар не винаги да схващаме точната цел на тези правила и церемонии, можем с известна доза увереност да приемем, че също както страхът от душите на враговете е главният мотив за усамотяването и пречистването на

боеца, на когото предстои да отнеме или вече е отнел живот, така и ловецът или риболовецът спазва подобни обичаи, мотивиран по принцип от страха от духовете на животните, птиците или рибите, които е убил или има намерение да убие. Защото дивакът обикновено смята, че животните имат своя душа и разум и се отнася към тях с подобаващо уважение. И тъй както се опитва да умилостиви душите на убитите от него хора, той се опитва да предразположи и душите на убитите животни. Тези церемонии на умилостивяване ще опишем по-нататък в този труд. Тук е необходимо да се има пред вид първо – табу, спазвани от ловеца и риболовеца преди или след ловния и риболовния сезон, и второ – церемониите на пречистване, които тези хора трябва да изпълняват при връщането си от успешен лов.

Макар дивакът да зачита повече или по-малко душите на всички животни, той се отнася с особено уважение към душите на онези от тях, които са особено полезни или страшни за него поради размерите, силата или кръвожадността си. И съответно ловът и убиването на тези ценни или опасни животни е предмет на по-сложни правила и церемонии, отколкото изстребването на някое безполезно или незначително същество. Така например индианците от пролива Нутка се подготвят за лов на китове, като спазват едноседмични пости и през това време ядат много малко, къпят се в морето по няколко пъти на ден, пеят и трият телата, крайниците и лицата си с мидени черупки и храсти, докато заприличат на жестоко издрани от шипки хора. Освен това от тях се искало за същия период да се въздържат от каквото и да е сношение с жени и последното условие се смятало изключително важно за успеха им. Случвало се, когато вождът не успее да убие кит, да припише своя неуспех на това, че хората му не са спазвали правилото за полово въздържание. Трябва да се отбележи, че предписаното като подготовка за лов поведението съвпада изцяло с поведението, което същото индианско племе изисква като подготовка от мъжете, поели пътеката на войната. Едно време малгашките китоловци спазвали същите правила. Осем дни преди да излезе в морето, екипажът на китоловния кораб постел, въздържал се от алкохол и жени, членовете му взаимно си изповядвали най-тайните прегрешения, а ако се оказало, че някой има голямо провинение, му се забранявало да вземе участие в експедицията. На о. Мабуяг на хората налагали въздържание както преди да излязат на лов за дугонг, така и по времето, когато костенурките са в любовния си сезон. Сезонът на костенурките обхваща част от октомври и ноември и според поверието, ако по това време неженени хора общуват помежду си полово, когато

кануто приближи плаващите костенурки, мъжката ще се отдели от женската и двете ще се гмурнат в различни посоки. По същия начин в Моуат на о. Нова Гвинея мъжете не поддържат връзки с жените по времето, когато костенурките се любят, макар по друго време да цари значителна морална разпуснатост.

На Яп, един от групата Каролински острови, рибарите са обект на най-строго табу през целия риболовен сезон, който трае от шест до осем седмици. Когато са на брега, те прекарват времето си в сградата на мъжкия клуб и под никакъв претекст не бива да посещават собствените си къщи или дори да погледнат лицата на жените си и женските същества у дома. Убедени са, че само един откраднат поглед и нощно време летящите риби със сигурност ще му извадят очите. Ако жената, майката или дъщерята на някого от тях му донесе подарък или иска да говори с него, тя трябва да застане с лице към морето и с гръб към мъжкия клуб. Тогава рибарят може да излезе и да разговаря с нея или пък, застанал с гръб, да получи онова, което тя му е донесла. Веднага след това обаче трябва да се прибере в строгия си арест. Нещо повече, рибарите не могат дори да потанцуват и да попеят заедно с другите хора вечер в сградата на клуба. Те трябва да стоят настрана и да мълчат. В Мирзапур, когато се внасят бубите в къщи, мъжете от племената кол, или буйяр, ги слагат на място, което, за късмет, внимателно измазвали със свещен кравешки тор. От този момент собственикът трябва да не допусне да се опетни по никакъв начин. Той се отказва от каквото и да е съжителство с жена си, не спи на легло, не се бръсне, не си реже ноктите, не се маже с мазнини, нито пък яде храна, приготвена с масло, не лъже, не върши нищо, което може да се сметне за грешно. Той се къдне на Сингармати Деви, че ако бубите се излюлят както трябва, ще ѝ принесе жертва. Когато пашкулите се отворят и се появят гъсениците, той събира жените от къщата и пее песента, която се пее при раждането на дете; освен това размазва миний в косите на всички женени съседски жени. Когато гъсениците се любят, устройва сватбено веселие. Очевидно с копринените буби се отнасят, доколкото е възможно, както с човешки същества.

Понякога ловците на о. Ниаз ловят дивеч, като копаят ями, покриват ги с клонки, трева и листа, а после го подгонват към тях. Докато копаят ямите, те трябва да спазват редица табу. Не плюят, иначе дивечът ще избяга, отворен от ямата. Не се смеят, за да не се срутят стените ѝ. Не ядат сол, не приготвят храна за прасето, а докато са в ямата, не се чешат, защото в противен случай пръстта ще стане рохкава и ще се срути. А през нощта, след като са изкопали ямата, не се сношават с жени,

иначе целият им труд ще отиде напразно.

Правилото за строго целомъдрие, като условие за успех при лова и риболова, е нещо обикновено у примитивните народи, а примерите, цитирани дотук, показват, че то се основава по-скоро на суеверие, отколкото на съображения за временна слабост, до която нарушаването му би довело ловеща или риболовеща. Струва ми се, че общо взето лошите последици от невъздържанието са не толкова отслабването – по-скоро поради някаква причина то оскърбява животните и затова те няма да се оставят да ги хванат. Индианците от племето носачи се отделят от жените си за цял месец, преди да зложат капани за мечки, и през това време не пият от съдовете, които използват и жените им, а от специална, направена от брезова кора, чаша. Ако не спазват тези предпазни мерки, дивечът ще се измъкне от клопката. Но когато се готвят да залагат капани за белки, периодът на въздържание се намалява на десет дни.

Анализът на множеството случаи, в които дивакът обуздава своите страсти и воден от суеверни мотиви, остава целомъдрен, би бил поучителен, но не мога да си го позволя тук. Само ще добавя още няколко разнообразни примера, преди да премина към церемониите на пречистване, изпълнявани от ловците и рибарите, след като ловът и риболовът приключат. Работниците в солниците край Сифум, в Лаос, трябва да се въздържат от всякакви полови сношения на мястото, където работят. Те не покриват главите си, нито се подслоняват под чадър от изгарящите лъчи на слънцето. У качините от Бирма бирената мая се приготвя от две избрани с жребий жени и през трите дни, докато трае процесът, те не бива да ядат нищо кисело, нито да имат полови връзки със съпрузите си, иначе бирата ще е кисела. При масаите медовината се вари от мъж и жена, които живеят в отделена за тях колиба, докато виното стане готово за пиене. Но през това време им е строго забранено да общуват полово. Освен това било много важно те да са опазвали целомъдрие два дни преди да започнат да приготвят медовината и през шестте дни, докато трае приготвянето ѝ. Масаите били убедени, че ако двойката престъпи обета за целомъдрие, медовината няма да може да се пие и дори пчелите, направили меда за нея, ще отлетят другаде. Пак при тях съществува изискването мъжът, който приготвя отрова, да спи сам и да спазва други табу, така че се превръща едва ли не в изгнаник. Племето вандоробо, живеещо в съседство с масаите, смята, че самото присъствие на жена около мъжа, който вари отрова, я лишава от нейната сила; същото ще се случи и ако жената на производителя му измени през това време. Очевидно в току-що приведенния пример е невъзможно да се намери

рационално обяснение на табу. Как липсата на качество при отровата може да бъде физическа последица от липсата на целомъдрие у жената на производителя на отрова? Очевидно въздействието върху отровата, приписвано на измяната на жената, е пример за индуктивна магия – нейното лошо поведение въздейства по индуктивен път върху съпруга и работата му. Затова можем с известна увереност да заключим, че правилото за въздържание, наложено на самия производител на отрова, също е обикновен пример за индуктивна магия, а не, както би предположил цивилизованият читател, разумна предпазна мярка – да не отрови жена си по някаква случайност.

Когато ба-педите и ба-тонгите в Южна Африка избират място за ново село и строят къщи, на всички женени хора се забранява да имат полови сношения помежду си. Ако се установи, че някоя двойка е пресъпила правилото, строителството незабавно спира и се подбира ново място за село. Те са убедени, че нарушаването на правилото за целомъдрие ще нанесе вреда на израстващото село, вождът ще отслабне и дори ще умре, а виновната жена никога няма да роди дете. Когато хамите от Кохинхина правят или поправят бент за напояване, вождът, който извършва традиционните жертвоприношения и моли божествата за покровителство, трябва през цялото време да стои в ужасяващ сламен коптор, да не взема участие в работата и да спазва най-строго полово въздържание, защото хората вярват, че наруши ли го, бентът ще се разруши. Тук очевидно не става дума за намерение да се поддържат чисто физически сили на вожда, тъй като той не взема участие в работата.

Ако, както вече имаме основание да вярваме, табу или ограниченията, спазвани от ловците и риболовците преди и по време на лова, са продиктувани от суеверни мотиви и преди всичко от опасението да не обидят или подплашат душите на съществата, които те се готвят да убият, трябва да предполагаме, че въздържанието, наложено след убиването, е не по-малко строго, тъй като за убицеца и неговите приятели вече се е прибавил и страхът от разгневените души на жертвите. Но докато от гледна точка на хипотезата, че ограниченията, за които става дума, включително въздържанието от ядене, пиене и спане, са само похвални предпазни мерки, предназначени да поддържат здравето и силата на мъжете при тяхната работа, то очевидно спазването на тези ограничения или табу след свършването на работата, т.е. след като дивечът вече е убит, а рибата уловена, е напълно излишно, абсурдно и необяснимо. Но както ще видите, сега тези табу често се налагат дори с по-голяма строгост след смъртта на животните, е други думи, след като ловецът и

рибарят са постигнали своята цел и са убили много дивеч или са наложили много риба. При това положение рационалистичната теория е напълно срината и единствена възможна остава теорията за суеверния страх.

При инуитите, т.е. ескимосите от Беринговия проток, „ловецът трябва да се отнася много внимателно е мъртвите тела на различните убити от него животни, иначе техните сенки ще се засегнат и ще донесат нещастие или дори смърт на него и на хората му“. Затова ловецът инуит, който е взел участие в убиването на бял кит или дори само е помагал да бъде изваден от мрежата, няма право да се занимава с каквато и да е работа през следващите четири дни, т.е. докато, както се предполага, сянката или душата на кита стои до своето тяло. В същото време никой в селото не използва каквото и да е инструмент с острие или връх – да не нарани сянката на кита, която според всички се навърта из околността; не се издават и високи шумове, да не се подплаши или засегне душата. Който нарязва тялото на кита с желязна брадва, ще умре. Нещо повече, през тези четири дни в селото е забранено да се използват каквито и да е желязни инструменти.

Всеки декември същите ескимоси имат голям празник. Тогава отнасят в общата сграда пикочните мехури на всички тюлени, китове, моржове и бели мечки, убити в течение на годината. Те остават там няколко дни, а през това време ловците не общуват със своите жени и казват, че ако не изпълнят това изискване, сенките на умрелите животни ще се почувствуват оскърбени. По същия начин ловецът алеут от Аляска, засегнал кит с омагьосано копие, не го хвърля повече, а се връща веднага в селото, отделя се от всички близки в специално построена за целта колиба и стои там три дни без храна и пиене и без да докосне и дори да погледне жена. Докато е в усамотение, той през час пръхти, подражавайки на ранения и умиращ кит, за да му попречи да напусне брега. На четвъртия ден излиза от усамотението си, къпе се в морето, крещи с предран глас и пляска с ръце по водата. После взема придружител и отива на онова място от брега, където очаква да намери заседналия кит. Ако животното е мъртво, той веднага изрязва мястото, където е нанесена смъртоносната рана. Ако китът е все още жив, отново се връща у дома и продължава да се къпе, докато китът умре. Тук подражаването на ранения кит вероятно цели с помощта на магия да накара животното най-сетне да умре. Пак същите ескимоси смятали, че душата на страшната бяла мечка се засяга, ако не се спазят свързаните с нея табу. Тя се навъртала три дни около мястото, където е напуснала тялото си, и през

това време ескимосите се придържали особено строго към законите на табу, защото вярвали, че наказанието много по-бързо стига провинилия се по отношение душата на мечката, отколкото прегрешилите по отношение морските животни.

Каянът, застрелял някоя от страшните пантери на о. Борнео, е много загрижен за сигурността на душата си, защото смята душата на пантерата едва ли не по-могъща от своята. Затова той прескача осем пъти трупа на убития звяр и повтаря заклинанието: „Пантеро, душата ти е под моята.“ Върне ли се у дома, намазва себе си, кучетата и оръжието си с кокоша кръв, за да успокои душата си и да ѝ попречи да побегне – след като сам обича месото на тези птици, той приписва същия вкус и на нея. Осем дни след това ловецът трябва да се къпе денем и нощем, преди отново да излезе на лов. При хотентотите човекът, убил лъв, леопард, слон или носорог, се смята за голям герой, но в продължение на три дни трябва да стои напълно бездеен у дома, а през това време жена му не го доближава и той трябва да яде малко, колкото да не се поболее. По същия начин при лапландците върхът на славата е да убиеш мечка, защото я смятат за царица на животните. Но всички мъже, взели участие в убиването ѝ, се смятат за нечисти и трябва да живеят три дни в колиба или палатка, направена специално за тях и там да нарежат и приготвят трупа на мечката. Еленът, докарал шейната с убитата мечка, не бива да се кара от жена в продължение на една година, а според друго описание през този период той не може изобщо да се използва. Преди мъжете да отидат в палатката, където остават изолирани, събличат дрехите, които са носили, когато са убили мечката, а жените плюят по лицата им червен сок от елова кора. В палатката влизат не през обикновения вход, а през едно отворстие отзад. Когато сварят част от месото на мечката, изпращат го по двама мъже на жените си, които не трябва да се доближават до палатката на мъжете, докато месото се вари. Мъжете отнасят на жените месото и се правят на чужденци, които носят подаръци от „своята“ страна; жените пък се преструват, че не ги познават, и обещават да вържат червени конци на краката на чужденците. Жените не вземат месото през входовете, а то им се предава през специален отвор, получен чрез повдигане на единия край на палатката. Когато трите дни на усамотение минат и мъжете могат да се върнат при жените си, те тичат в колона по един около огнището и се държат за веригата, на която окачват казаните над огъня. Това е форма на пречистване. Сега вече могат да напуснат палатката през вратата и да се присъединят към жените. Само водачът на групата трябва още два дни да се въздържа от сношение с

жена си.

Съобщават, че кафрите се боели много от боата-удушвач и друга подобна на нея огромна змия „и повлияни от някакви суеверни схващания, те дори се страхуват да я убият. Преди, ако се случело някой да убие такава змия при самоотбрана или просто така, трябвало в продължение на няколко седмици денем да лежи в течащ поток, а в селцето му не разрешавали да се коли каквото и да е животно, докато той не изпълни задължението си докрай. После вземали тялото на змията, внимателно го заравяли в ров, изкопан близо до говедарника и останките лежали там необезпокоявани, сякаш са на вожд. За щастие сега периодът на поканване, също както периодът на траур за мъртвите, е сведен до няколко дни.“ В Мадрас е голям грях да убиеш кобра. Случи ли се нещо такова, обикновено изгарят тялото на змията, тъй както изгарят тялото на човешко същество. Убиеца смятат спасен в продължение на три дни. На втория ден поливат останките на кобрата с мляко. На третия ден нещастният грешник се смята за пречистен.

В последните няколко случая животно, чието убийство трябва да се изкупва, е свещено, т.е. принадлежи към онези същества, чийто живот хората пазят, водени от суеверни мотиви. Но отношението към богохулника убиец наподобява много отношението към ловците и рибарите, убили животни за ядене в редовния ход на живота и можем да приемем, че по същество и двата обичая почиват на една и съща идея. Ако съм прав, това е уважението, което дивакът храни към душите на животните, особено към ценните или страшните животни, и на страха, който той изпитва от техните отмъстителни души. Този възглед намира известна подкрепа в церемониите, спазвани от рибарите от Анам, когато морето изхвърли на брега труп от кит. Разказват, че тези рибари обожавали кита заради облагите, които извличат от него. Едва ли има крайбрежно село без малка пагода, в която се намира повече или по-малко запазен скелет на кит. Когато морето изхвърли мъртъв кит, хората му устройват тържествено погребение. Ролята на главен оплаквач играе човекът, който пръв го е видял и той изпълнява съответните обреди, сякаш е наследник на кита. Той навлича обърната наопаки бяла дреха с дълги ръкави, слага си сламена шапка и другите атрибути на пълния траур. Като пряк наследник на покойника човекът ръководи погребалната церемония. Изгарят благовонни, палят тамянови пръчки, пръскат златни и сребърни листа, изстрелват ракети. След като изрежат месото и извлекат маста, заравят останките от трупа на кита в пясъка. После изграждат навес и под него правят жертвоприношения. Обикновено известно време след

погребението душата на мъртвия кит се „вселява“ в някой човек от селото и заявява през неговите уста дали е мъжки или женски.

Глава XXI Предмети табу

1. Смисълт на табу

Установихме, че в примитивното общество правилата за ритуалната чистота, спазвани от свещените царе, вождове и жреци, съвпадат в много отношения с правилата, отнасящи се до отнелите човешки живот, загубилите близък, родилките, момичетата в пубертет, ловците и риболовците и т.н. За нас тези категории хора са различни по характер и състояние. Някои бихме нарекли свещени, други ще определим като нечисти или омърсени. Но дивакът не прави разлика между тях. В съзнанието му все още не са се изградили идеите за светост и оскверняване. За него общото между всичките тези хора е, че те са опасни и застрашени, а опасността, на която са изложени и на която излагат останалите, бихме нарекли духовна или призрачна и следователно въображаема. Но макар и въображаема, тя е доста реална; въображението влияе на човека също както гравитацията, то е в състояние да го убие така сигурно, както доза синилна киселина. Целта на такива табу, към които подобни хора трябва да се придържат, е да се изолират от останалия свят, за да не ги стигне ужасяващата духовна опасност или пък те да я разпространят. Тези табу действуват, така да се каже, като изолация, която не позволява сама да пострада, нито другиму да причини вреда при съприкосновението си с външния свят онази духовна сила, с която са заредени такива хора.

Към приведените вече примери на тези общи принципи ще прибавя нови и ще илюстрирам, първо, категорията предмети-табу и, второ, категорията думи-табу. Според дивака предметите и думите могат също като хората, временно или трайно, да са заредени или наелектризирани с тайнственото свойство табу и затова се налага да бъдат извадени за по-дълго или по-кратко време от привичната им употреба в обикновения живот. При това ще подбера примерите си така, че да се отнасят предимно до онези свещени вождове, царе и жреци, които са оградени повече от всекиго чрез стена от табу. В тази глава ще приведа примери за предмети-табу, а в следващата – за думи-табу.

2. Табу върху желязото

Преди всичко трябва да отбележим, че страховитата светост на царете естествено води до забрана да се докосват свещените им особи. Било противозаконно например да се пита особата на спартанския цар; никой нямал право да докосва тялото на царя и царицата на Таити; под заплаха от смъртно наказание е забранено да се докосва особата на сямския цар; никой не може да докосва камбоджанския крал с каквато и да е цел, без неговото изрично нареждане. През юли 1874 г. кралят бил изхвърлен от своята карета и лежал в безсъзнание на земята, но никой от свитата му не посмял да го докосне. Един европеец минал оттам и отнесъл наранения монарх в двореца му. Преди никой нямал право да докосва корейски цар, а благоволял ли той да докосне свой поданик, мястото ставало свещено и почетената по този начин особа трябвало до края на живота си да носи видим знак (обикновено червен копринен шнур). Но най-вече тялото на царя не бивало да се допира до желязо. През 1800 г. цар Тиенг-тоонг-тай-оанг умрял от тумори по гърба и на никого и през ум не минало да използва скалпел, макар че по всяка вероятност това щяло да опаси живота му. Разказват как един цар страдал ужасно от абсцес на устната, докато неговият лекар не повикал шут, чиито шеги размели царя така силно, че абсцесът се пукнал. Римските и сабинските жреци не можели да използват железни, а само бронзови бръснари и ножици и винаги, когато в свещената горичка на арвалските братя⁴¹ в Рим внасяли длето да изсекат каменен надпис, принасяли изкупителна жертва – агне или прасе; това се повтаряло и когато изнасяли длетото от горичката. В гръцките светилища по правило не внасяли железни предмети. На о. Крит жертвоприношенията на Менедем извършвали, без да използват желязо, защото според легендата Менедем бил убит с желязно оръжие по време на Троянската война. Архонтът на Платея не можел да докосва желязо, но веднъж в годината, когато чествували падналите в битката за Платея, му се разрешавало да носи меч, с който принасял в жертва бик. И до ден-днешен хотентотските жреци не употребяват железен нож при жертвоприношенията, а използват остро парче кварц. Сред племето свамбо от Югозападна Африка обичаят изиска момчетата да се обрязват с остър кремък. Ако под ръка няма подходящ предмет, операцията може да се извърши с желязо, но след това то

41. Fratres arvales – колегия от дванадесет жреци начело с магистър, който всяка година се преизбирал. – Бел пр.

трябва да се зарови. При моките от Аризона каменните ножове, бравички и т.н. са излезли от всекидневна употреба, но са запазени при религиозните обреди. След като поуните престанали да слагат каменни върхове на своите стрели, те продължили да ги използват при убиването на принасяните жертви (пленници или биволи и сърни). При строежа на храма в Ерусалим или при направата на олтари евреите не използвали железни инструменти. Смятаният за свещен стар дървен мост (Pons Sublicius)⁴² в Рим бил направен и се поддържал, без да се използва желязо или бронз. Имало специален закон, който разрешавал храма на Юпитер Либер във Фурфо да се поддържа с железни инструменти. Заседателната зала в Цизикус била построена от дърво без железни гвоздеи, и гредите били подредени така, че да могат да се вадят и подменят.

Това суеверно възражение срещу желязото датира може би от онези времена в ранната история на обществото, когато то все още било новост и затова много хора гледали на него с подозрение и неприязън. Всичко ново предизвиква у дивака благоговение и ужас. „Дусуните имат странно суеверие – пише заселник на о. Борнео – да приписват всичко, което им се случва в живота – добро или зло, щастливо или нещастно – на нещо ново, появило се в страната им. Например пребиваването ми в Киндрам предизвиква много горещото време, което имаме напоследък.“ Разтревожените туземци отдали необикновено силните дъждове, които се случили след проучването на Никобарските острови от англичаните през зимата на 1886–1887 г., на гнева на духовете срещу теодолитите, нивелирите и другите странни инструменти, появили се по толкова любими техни места и затова някои от местните хора предложили да умиротворят боговете, като принесат в жертва прасе. Поредица от лоши сезони през XVII век предизвикали бунт сред естонските селяни. Те виждали корена на злото в една воденица, която, задържайки течението, причинявала неудобство на потока. Въвеждането на железните палешници в Полша било последвано от поредица слаби реколти, селяните ги отдали на тях и върнали старите, дървени палешници. И до деннешен примитивните бадуви от Ява, които се препитават предимно от земеделие, не използват железни инструменти при обработването на своите ниви.

Широко разпространената неприязън към нововъведенията, която се проявява най-силно в религията, е достатъчна сама по себе си да

42. Дървен мост на колове през Тибър, построен през царуването на Анц Марций (според преданието 641–616 г. пр. н. е.), легендарния четвърти цар на Рим. – Бел. пр.

обясни суеверното отвращение от желязото, таено от царе и жреци и приписвано от тях на боговете. Може това отвращение да се е засилило там, където се е намесила случайността, както е станало с поредицата слаби реколти, дискредитирали железните палешници в Полша. Но неприязънта на боговете и техните служители към желязото има и друга страна. Антипатията им към метала дава на хората оръжие, което, ако го изисква случаят, може да се обърне срещу духовете. След като ненавистта им към желязото е така голяма, че не биха приближили хора и неща, защитени от отвратителния метал, желязото очевидно може да се използва като заклинание, което ще пропъди призраците и другите опасни духове. И наистина то често се използва за такава цел. В шотландските планини например желязото и още повече стоманата са най-добрата предпазна мярка срещу самодивите. Под каквато и ще форма да е то – сабя, нож, дуло на пушка, този метал е всемоушен в случая. Когато влизате в самодивско жилище, не забравяйте да забодете на вратата нещо от стомана, например нож, игла или въдица за риба: така самодивите няма да могат да я затворят преди отново да излезете. Освен това ако застреляте елен и го понасяте нощем към къщи, не забравяйте да забие-те в трупа му нож. Така самодивите няма да могат да натежат върху него. Нож или гвоздей в джоба са напълно достатъчни да им попречат да ви повдигнат нощно време. Гвоздеите в предната табла на леглото пазят родилките и техните бебета от самодиви, но е по-сигурно, ако под леглото се постави ютията, а на прозореца – сърп. Ако бик падне от скала и се убие, забийте в него гвоздей и така ще запазите месото му от самодивите. Музиката от еврейска арфа пази ловеца от самодиви, защото грифът ѝ е стоманен. В Мароко смятат, че желязото е великолепна защита против демони, затова под възглавницата на болния обикновено слагат нож или кама. Цейлонците са убедени, че винаги са заобиколени от зли духове, които при първа възможност им причиняват зло. Селянинът не смее да носи вкусна храна, например питки или печено месо, от едно място на друго, без да сложи върху ѝ железен гвоздей, та да не може демонът да обсеби храната и който яде от нея, да се разболее. Независимо дали е мъж или жена, болният не излиза от къщи, без да държи в ръка ключове или нож, защото без такъв талисман някой дявол може да се възползува от слабостта му и да се вмъкне в неговото тяло. А ако човек има по тялото си голяма рана, той се старее да държи върху нея парченце желязо като защита срещу демони. Когато на Робския бряг майка забележи, че детето ѝ слабее, стига до заключението, че в него се е вмъкнал демон и взема съответни мерки. За да примамва демона да излезе от

тялото на чедото ѝ, тя прави жертвоприношение под формата на храна и докато „той се тъпче“, тя прикрепя железни пръстени в малки звънчета към глезените на детето, а около врата му окачва железни вериги. Убедена е, че дрънкането на желязото и звънът на звънчетата ще попречат на демона, когато свърши да яде, да влезе отново в тялото на малкия страдалец. Затова в тази част на Африка често ще видите деца с железни украшения.

3. Табу върху остри предмети

Северно от гр. Зенгвих в Бирма живее жрец-цар. Сотихите го почитат като най-висша духовна и земна власт и в неговата къща не бива да се внася оръжие или режещ инструмент. Може би правилото се обяснява със съществуващия при много народности обичай да не използват след кончина остри инструменти, защото предполагат, че духът на покойника е наоколо и могат да го наранят. При ескимосите от Беринговия проток например „през деня, в който някой в селото умре, е забранено да се работи, а роднините не работят и през следващите три дни. Особено строго е забранено през този период да се използва какъвто и да е инструмент с острие, например нож или брадва; също така е забранено използването на инструменти с остър връх, например игли или шила. Това, казват, било, за да не се пореже или набоде сянката, която вероятно се навърта там по всяко време през този период и ако случайно се нарани на някое от тези неща, тя ще се разгневи много и ще донесе болести и смърт на живите. През това време роднините трябва също да се пазят да не издават високи или резки звуци, които могат да стреснат или разгневят сянката.“ Видяхме как по същата тази логика ескимосите не използват режещи и островърхи инструменти в продължение на четири дни, да не би неволно да порежат или прободат духа на кита. Понякога същото табу се спазва, ако в селото има болен човек, вероятно от страх да не наранят сянката му, която може би е излязла от тялото и се навърта наоколо. След смърт и докато трупът е все още в къщата, румънците от Трансилвания внимават да не оставят нож с острието нагоре, „иначе душата ще е принудена да възседне острието“. В продължение на седем дни след кончина, докато тялото е все още в къщата, китайците не използват ножове и игли, дори пръчки за хранене, и ядат с пръсти. На третия, шестия, деветия и четиридесетия ден след погребението старите прусаци и литовци приготвяли храна и застанали на

вратата, канели душата на покойника. През това време около масата стоели мълчаливо и не си служели с ножове, а и жените, които сервирали храната, също не използвали ножове. Ако от масата паднела хапка, я оставяли на пода за самотните души, които нямат живи роднини или приятели, да ги нахранят. След като се нахранили, свещеникът вземал метла и измитал душите навън от къщата с думите: „Души мили, ядохте и пихте, а сега вървете, вървете.“

Вече е ясно защо в къщата на бирманския първосвещеник не се внасят режещи инструменти. Подобно много други жреци-царе и той вероятно се смята за свещен и затова е в реда на нещата неговият свещен дух да не се излага на риска да се пореже или нарани, когато напуска тялото, за да стои невидим във въздуха или да отлети по някаква далечна задача.

4. Кръвта табу

Видяхме, че на Фламен Диалис било забранено да докосва, дори да споменава за сурово месо. В някои моменти от брахмана-учител се изисква да не гледа сурово месо, кръв или хора с отсечени ръце. В Уганда бащата на близнаци е поставен известно време след раждането под табу. Сред многото правила, които трябва да спазва, му се забранява да убива и да вижда кръв. Когато някое село на островите Палау бъде нападнато от неприятели и те отнесат със себе си нечия глава, роднините на убития се поставят под табу и трябва да се подложат на определени ритуали, за да не си спечелят яростта на духа. Затварят се в къщи, не докосват сурово месо и дъвчат бетел, над който са били произнесени заклинания за прогонване на духовете. След това душата на заклятия отивала в страната на враговете да преследва убиецата си. Това вероятно се основава на общоразпространеното вярване, че душата или духът на животното е в кръвта. Щом се предполага, че хората табу са застрашени – например роднините на убития могат да бъдат нападнати от негодуващия дух – е особено необходимо те да бъдат изолирани от съприкосновение с духове. Оттук и забраната да се докосват до сурово месо. Но това обикновено табу е всъщност приложение на общ принцип. С други думи спазването му се предписва конкретно при обстоятелства, които сякаш настоятелно изискват неговото прилагане, но освен това същата забрана се спазва, макар и не така строго, като най-обикновено жизнено правило. Така например някои естонци не вкусват кърваво месо, защото

смятат, че в кръвта се съдържа душата на животното и тя ще се вмъкне в тялото на човека, който я погълне. При някои северноамерикански индиански племена „строг религиозен принцип забранява най-строго да ядат храна, в която има кръв от каквото и да е животно, тъй като тя съдържа живота и духа на животното“. Ловците евреи изцеждали кръвта на убития от тях дивеч, защото вярвали, че животът или душата на животното се съдържа в кръвта или всъщност е кръвта.

Правилото, че царска кръв не можела да се пролива на земята, е широко разпространено по цял свят. Затова, когато трябва да бъде убит цар или член на царското семейство, се прилага екзекуция, при която царската кръв няма да се пролее на земята. Около 1688 г. генералисимусът на армията въстанал срещу сиамския цар и го убили „по системата на царствените престъпници или както се отнасят с осъдените на смърт потомствени князе, т.е. поставят се в голям железен купел и там биват с дървени чукала размазани на парченца, та на земята да не се пролее и капка царствена кръв, защото съгласно тяхната религия се смята за голям грях божествената кръв да се замърсява, като се смесва с почвата“. Когато Кублай хан разгромил и пленил чичо си Найан, който въстанал против него, накарал да убият Найан, като го завият в килим и го подхвърлят, докато умре, „защото не искал кръвта на императорската му династия да се пролее на земята или да я видят небето и слънцето“. Монахът Риколд споменава татарската максима: „Един хан убива друг, за да се сдобие с трона, но се пази много да не пролее кръв. Защото, казват, е крайно неприлично на земята да се пролива кръвта на велик хан; затова те удушават жертвата по някакъв начин.“ Същото е положението в бирманския двор, където за потомствени князе се е запазила особена форма на екзекуция, без проливане на кръв.

Нежеланието да се пролива царска кръв, изглежда, е само конкретно приложение на общоразпространеното нежелание да се пролива кръв или поне да се допусне тя да падне на земята. Марко Поло разказва, че по негово време хората, заловени в забранени часове по улиците на Ханбалък (Пекин), бивали задържани и ако се окажели виновни, ги биели с тояга. „Понякога се случва при това наказание хората да умрат, но то е възприето, за да се избегне кръвопролитие, защото техните бакши⁴³ казват, че е злосторничество да се пролива човешка кръв.“ Жителите на Западен Съсекс вярват, че земята, на която се е проляла човешка кръв, е прокълнатата и остава завинаги неплодна. Срещат се примитивни

43. Монголската дума за жрец.

народи, сред които, ако трябва да се пролее кръвта на човек от племето, за да не падне тя на земята, подлагат тела на неговите съплеменници. Така например когато в някои австралийски племена обрязват момчетата, слагат ги легнали на платформа, образувана от живи тела на членовете на племето, а когато избиват зъб на момче на церемонията при въстъпване в пълнолетие, то седи на раменете на мъж, а кръвта, която тече по гърдите му, не бива да се изтрива. Галите пиели кръвта на своите врагове и се мажели с нея. Има сведения, че и старите ирландци имали такъв обичай и веднъж аз видях как се прави това, но не с кръвта на врагове, а на приятели, както стана в Лимерик на екзекуцията на известен предател, наречен Мърох О'Брайън; където, след като го разсякоха на четири части, стара жена, която беше неговата доведена майка, хвана главата му и изсмука всичката кръв, която изтече оттам, като казваше, че земята не била достойна да я пие; после тя намаза лицето и гърдите си с нея, късаше косите си, ридаеше и крещеше по най-ужасен начин. Латуките от Централна Африка внимателно изтрещват с желязна лопата пръстта, в която е капнала кръв при раждане. Слагат я в едно гърне заедно с водата, използване за измиване на майката и я заравят дълбоко до къщата от лявата страна. Ако в Западна Африка на земята падне капчица от кръвта ти, трябва много внимателно да я покриеш, да заличиш петното и да затыпчеш пръстта; ако капне на кану или на дърво, мястото се изрязва и парчето се унищожават. Тези африкански обичаи са основани на желанието да се попречи кръвта да попадне в ръцете на магьосници и те да я използват, за да направят зло. Очевидно това е причината хората в Западна Африка да стъпкват под краката си падналата от тях кръв или да изрязват дървото, напоено с нея. Поради същия страх от магьосничество туземците на о. Нова Гвинея внимателно изгарят всякакви клони, листа или парцали, по които има тяхна кръв, а ако кръвта е изтекла на земята, разравят почвата и по възможност запалват на мястото огън. Този страх обяснява и странните задължения на една категория хора, наречени „раманга“ или „синя кръв“, и племето бецилео в Мадагаскар. Тяхна работа е да изяждат всички изрезки от нокти и да излижат всяка пролята от благородниците кръв. Когато същите си режат ноктите, изрезките се събират до последното парченце и „раманга“ ги поглъщат. Ако са прекалено големи, нарязват ги на ситно и така ги гълтат. Освен това ако някой благородник се нарани, да речем, докато си реже ноктите или стъпи на нещо, „раманга“ изблизват колкото се може по-скоро кръвта. Висшите благородници почти никога не излизат без тези смирени прислужници, но ако се случи да не присъствува нито един от

тях, прибират изрязания нокът или пролятата кръв, за да може по-късно „раманга“ да ги погълне. Едва ли има благородник, който да не спазва строго този обичай, породен най-вероятно от желанието да не допусне части от неговата особа да попаднат в ръцете на магьосници и той да им стори зло по пътя на контагьозната магия.

Общото обяснение на нежеланието да се пролива кръв на земята ще намерим вероятно във вярването, че душата е в кръвта и затова място, на което се пролее кръв, по необходимост става табу или свещено. В Нова Зеландия всяко нещо, на което се е случило да падне дори капчица кръв от висш вожд, става табу или посветено на вожда. Веднъж група туземци дошли да посетят един вожд с чудесно ново кану, вождът се качил в него, но при това в крака му влязла тресчица, по кануто потекла кръв и то веднага било посветено на него. Собственикът изскочил, издърпал кануто на брега пред къщата на вожда и го оставил там. Друг път, когато влизал в къщата на мисионер, някакъв вожд си ударил главата о една греда и потекла кръв. Туземците казали, че ако това се е случило в миналото, къщата щяла да принадлежи на вожда. Както става обикновено при табу с универсално приложение, забраната да се пролива кръв на съплеменник на земята се отнася с особена строгост до вождове и царе и за тях се спазва дълго след като е престанало да бъде в сила за другите.

5. Главата табу

Много хора смятат главата за особено свята. Понякога приписват това на поверието, че в нея се съдържа душата, която е много чувствителна към нараняване или неуважение. Йоруба от Западна Африка например твърдят, че всеки човек има по три духовни същности, от които първата, наречена Олори, се помещава в главата и е покровителят, защитникът и водачът на човека. На този дух се принасят в жертва главно кокошки, а част от кръвта им, примесена с палмово масло, се натрива на челото. Карените в Бирма предполагат, че горната част на главата се обитава от същество, наречено цо, и докато то си стои на мястото, на човека няма да се случи зло, породено от усилията на седемте келахи или олицетворени страсти. Но ако цо престане да внимава или отслабне, това ще донесе на човека беда. Затова на главата се отделя особено внимание и се вземат всички мерки да бъде снабдена с такава прическа и шапка, която би била приятна на цо. Сиамците смятат, че човешката

глава се обитава от дух, наречен куан или куун, който е неин дух-пазител. Духът трябва да е внимателно защитен от каквото и да е нараняване, затова обръсването или подстригването на косата е придружено от много церемонии. Куун е много честолюбив и би се почувствувал смъртно обиден, ако главата, в която се е настанил, бъде докосната от ръката на непознат. Камбоджанците смятат за тежко оскърбление да докоснеш някого по главата. Някои от тях не влизат в помещение, където има окачен над главата им предмет. Дори и най-жалкият камбоджанец никога не би се съгласил да живее под населена с хора стая. Затова къщите им са само едноетажни; дори властите зачитат тези техни съображения и не слагат затворник в мазето под пода, макар къщите да са издигнати високо над земята. У малайците съществува същият предрасъдък и един от първите пътешественици съобщава, че на о. Ява хората „не носят нищо на главите си, твърдят, че не бива да имат нищо на главите си... и ако някой сложи ръка на главата им, ще го убият, а освен това не строят къщи на етажи, та да не си ходят един на друг над главите“.

Същото суеверие по отношение на главата е разпространено с пълна сила навсякъде из Полинезия. За вожда Гатанеуа от Маркизките острови съобщават следното: „светотатство било да докоснеш темето му или което и да е място по главата. Да минеш над главата му било непозволително оскърбление“. Виждали са сина на върховен жрец на Маркизките острови да се търкаля, обхванат от яростна и отчаяна агония и да се моли да го убият, защото някой опозорил главата му и го бил лишил от светост, като пръснал няколко капки вода по косата му. Но на Маркизките острови свещени глави имали не само вождовете. Главата на всеки жител на архипелага била табу и друг не бивало да я докосва или прескача; дори бащата не бивало да прескача главата на спящото си дете; на жените било забранено да носят или да пипат каквото и да е, което е в съприкосновение или просто висящо над главата на техния съпруг или баща. Не се допускало никой да стои над главата на царя на о. Тонга. На о. Таити може да бъде убит всеки, който е застанал по-високо от царя и царицата, или е прекарал ръка над главите им. До изпълнението на определени обреди новородените на Таити били специално табу. Всяко нещо, което се е допряло до главата на детето, докато то е в това състояние, ставало свещено и се пазело на специално, оградено непосредствено до къщата осветено място. Ако до главата на детето се докоснел клон, дървото се отсичало, а ако при падането си то засегнело друго дърво така, че да нарани кората му, второто също се отсичало като опетнено и негодно за употреба. След изпълнението на обредите действието

на тези табу се прекратявало, но главата на таитянина си оставала свещена, той нищо не носел на нея и било оскърбление да бъде докосната. Дотолкова свещена била главата на един маорски вожд, че „ако я докоснел с пръсти, бил задължен незабавно да ги поднесе към носа си, да вдъхне светостта, която те са придобили при докосването, и по този начин да я върне на мястото, откъдето е отнета“. Поради светостта на главата си един маорски вожд не трябвало да духа огън с уста, защото, след като дъхът му е свещен, така той предавал светост на огъня и можело да се случи някой роб или пък човек от друго племе да вземе главня или пък да използва огъня например да готви и това да предизвика смъртта му.

6. Табу върху косата

Очевидно след като главата се смята толкова свята, та не бива да се докосва, защото оскърблението ще е тежко, подстригването ѝ ще е било деликатна и трудна операция. Трудностите и опасностите, с които примитивното мислене свързва този момент, са от два вида. Първо има опасност да се разбута и нарани духът на главата и той да си отмъсти на онзи, който го безпокои. Втората съществена трудност е какво да се прави с отрязаните кичури. Защото дивакът е убеден, че индуктивната връзка между него и всяка част от тялото му продължава да съществува и след като се наруши физическата връзка и че той ще пострада от всяко зло, направено на отрязаната част от тялото му – отрязаните коси или изрезките от ноктите му. Ето защо той се пази да не остави такива части от тялото си на места, където те са изложени на случайно увреждане или могат да попаднат в ръцете на злосторници, които да му сторят чрез тях магия и да му навредят и дори да причинят смъртта му. Тези опасности важат за всички, но свещените особи имат основания да се боят повече от обикновените хора и поради това вземат още по-строги предпазни мерки. Най-простият начин да се избегне заплахата е косата изобщо да не се подстригва и това е възприето в случаите, когато рискът е необикновено голям. На франкските царе не било разрешено да подстригват косите си; още от детинството си те трябвало да ги оставят да растат. Да се острижат ниско дългите къдри, които падали на раменете им било равносилно на лишаване от правото им на престола. Когато злите братя Клотер и Шилдеберт пожелали кралството на починалия си брат Клодомир, те подмамили и заловили малките си племенници,

двамата сина на Клодомир, после изпратили в Париж при баба им, кралица Клотилде, пратеник, който носел ножици и гол меч. Пратеникът показал ножиците и меча на Клотилде и ѝ предложил да избере да острижат децата и те да живеят, или да останат неподстригани и да умрат. Гордата кралица отговорила, че ако нейните внуци ни се възкачат на трона, тя предпочита да ги види мъртви, отколкото остригани. И безскрупулният им чичо Клотер сам ги убил. Царят на Понапе, един от Каролинските острови, трябва да носи дълга коса; същото се отнася и до неговите благородници. При хо, негърско племе от Западна Африка, „има жреци, по чиято глава цял живот не минава бръснач. Богът, вселил се в човека, забранява под страх от смъртно наказание да се реже косата. Ако в крайна сметка косата е прекалено дълга, собственикът трябва да се помоли на своя бог да му разреши да подстриже поне краищата ѝ. Смята се, че косата е мястото, където се е настанил богът, така че, ако се остриже, той ще се лиши от своето обиталище у жреца.“ Членовете на един клан масаи, които владеят изкуството да управляват валежите, не могат да си оскубят брадата, защото оскубят ли я, загубват и властта си над дъжда. Водени от тези съображения, главният вожд и магьосниците на масаите спазват същото правило. Те са убедени, че свръхестественици им способности ще ги изоставят, ако изскубят брадите си.

Понякога и хората, които са се клели да отмъстят, си оставят косата неостригана, докато не изпълнят обета си. За жителите на Маркизките острови например съобщават, че „понякога си обръсват напълно главите, като оставят само един кичур на върха и го носят свободен или вързан на възел. Но такава прическа си правят единствено когато са дали тържествена клетва, например да отмъстят за смъртта на близък роднина и т.н. В случая кичурът не се реже, докато не се изпълни обетът.“ Подобен обичай имали и древните германци; младите воители на чатите не подстригвали косите си или брадите, докато не убият враг. Когато остригват някое дете, за да премахнат паразитите, тораджите му оставят няколко кичура на темето, като подслон за една от душите му. Иначе тя няма да има къде да се настани и детето ще се разболе. Каробатаките се боят да не подплашат душата на детето, затова, когато му стрижат косите, оставят по едно неостригано място, където душата да се оттегли пред настъпването на ножиците. Обикновено този кичур остава до края на живота му или поне до пълнолетието му.

7. Ритуали при подстригване

Когато е необходимо да се стриже косата, хората вземат мерки да намалят опасността, с която е свързана тази процедура. В такива случаи вождът на наместите от архипелага Фиджи хапвал като предпазна мярка човешко месо. „Имало определен род, който трябвало да осигурява жертвата, и неговите членове се събирали на тържествен съвет да разрешат помежду си кой ще е избраникът. Този жертвен пир целял да не се случи зло на вожда.“ При подстригване маорите произнасяли много заклинания. С едно от тях например освещавали ножа от обсидиан, с който подстригвали косата, друго произнасяли да предотвратят гръмотевиците и светкавиците, които според тях подстригването ще предизвика. „Онзи, който се подстригва, е в непосредствената власт на Атуа (духа); той е изолиран от обществото, от своето семейство и племе; не смее сам да докосва храна; друг човек му я слага в устата; не бива, преди да минат няколко дни, да поднови привичните си занимания или да общува със своите събратя.“ Бръснарят е също табу. Ръцете му, които са били в досег със свещената глава, не бива да докосват храна и той не може да се занимава с каквото и да било. Храни го друг човек с ядене, приготвено на свещен огън. Той се освобождава от табу на следния ден, когато разтърва ръцете си със сварен на свещен огън картоф или корен от папрат; занасят тази храна на главата на семейството по женска линия и едва когато я изяде, ръцете се освобождават от табу. В някои части на Нова Зеландия денят, определен за подстригване, бил най-свещен от цялата година. Тогава от цялата околност се събирал много народ.

8. Отстраняване на отрязаните коси и нокти

И все пак след като косата е подстригана и ноктите са сполучливо изрязани, остава проблемът за тяхното отстраняване, защото собственикът им е убеден, че ще го сполетят какви ли не злини, причинени на тях. Идеята, че човек може да бъде омагьосан посредством остригани от главата му коси, изрезките от ноктите или всяка друга отрязана от тялото му част, е разпространена почти по цял свят и съществуването ѝ е твърде обстойно документирано и общоизвестно, а примерите са твърде скучни със своята монотонност и няма да ги анализираме надълго и нашироко. Общата основа, на която почива суеверието, е предполагаемата индуктивна връзка между човека и всяко нещо, което е било част от

тялото му или по някакъв начин свързано с него. Достатъчни ще са само няколко примера. Те принадлежат към онзи клон от индуктивната магия, която нарекохме контактозна.

Разказват, че навремето си страхът от магьосничество бил характерна черта на населението на Маркизките острови. Заклинателят вземал коси, слюнка или други телесни отпадъци от човека, на когото искал да навреди, завивал ги в листо и поставял пакета в торбичка, изплетена от навързани по сложен начин конци или нишки. После заравял всичко това с определени обреди и жертвата започвала да боледува и да слабее двадесет дни. Но животът ѝ можел да се спаси, ако се намерят и се изровят погребаната коса, слюнка и т.н., защото тогава магията незабавно губела силата си. При маорите заклинателят, който се е заловил да омагьоса някого, търси кичур коса от жертвата си, изрезки от нокти, малко слюнка или частица от дрехата му. Когато ги намери, изрича над всичко това някакви заклинания и проклетия с писклив глас и го заравя в земята. Предполагало се, че когато тези неща започнат да се разлагат, човекът, на когото са, започва да линее. В случай че австралийски туземец иска да се отърве от жена си, докато тя спи, той отрязва кичур от косата ѝ, връзва го на копиемета си, отива при съседното племе и го дава на свой приятел. Този приятел слага всяка нощ копиемета при лагерния огън и когато кичурът падне, това е знак, че жената е мъртва. Човек от племето вираджура обяснил на д-р Хауит как действувa заклинанието. „Виждаш ли – рекъл той, – когато черният знахар се докопа до нещо, принадлежащо на някой човек, и започне да го пече и да му пее заклинания, огънят долавя миризмата на човека и с нещастника е свършено.“

Карпатските гуцули си представят, че ако мишка намери остригана човешка коса и си направи гнездо от нея, човекът ще страда от главоболие, дори ще загуби ума си. Също така е разпространено поверието, че ако птица намери отрязани човешки коси и постеле с тях гнездото си, човекът ще страда от главоболие; понякога вярват, че на главата му ще се появи обрив. Същото суеверие е разпространено или поне беше разпространено в Западен Съсек.

Съществува и поверие, че подстриганите или опадалите при ресане коси могат да променят времето, да предизвикат дъжд и градушка, гръмотевици и светкавици. Видяхме, че в Нова Зеландия, за да предотвратят гръмотевиците и светкавиците, правят заклинание. В Тирел вярват, че с отрязани или опадали при ресането коси вещиците предизвикват гръмотевични бури или градушка. Известно е, че индианците тлинкит отдавали бурите на безотговорността на момиче, което си е сресало

косите навън от къщи. Изглежда, и римляните са имали подобни възгледи, защото при тях имало максима, че на борда на кораб човек не бива да се подстригва или да си реже ноктите освен при буря, т.е. когато бедата вече е налице. Шотландските планинци казват, че жена, чийто брат е в открито море, не бива да се разресва нощем. В Западна Африка, винаги когато умираше Читоме, или иначе казано Джумба, хората се втурвали на тълпи към трупа, изтръгвали косата, зъбите и ноктите му и ги пазели като талисмани за дъжд, убедени, че иначе няма да вали. Макокоето на Анзико помолило мисионерите да им дадат половината от брадите си като талисман за дъжд.

Явно, че ако косите и ноктите остават в индуктивна връзка с човека, от чието тяло са били отрязани, всеки, който ги притежава, ще може да ги използва като залог за добро отношение, защото на принципа на контагиозната магия е достатъчно той да направи зло на косите или на ноктите и едновременно с това ще направи зло на първоначалния им собственик. Затова нанди обръсват главите на пленниците и пазят изрязаните кичури като залог, че те няма да се опитат да избягат, но когато откупят пленника, връщат го на неговите хора заедно с косата.

За да се запазят изрязаните коси и нокти от увреждане и от злоупотреба от страна на заклинатели, те трябва да се сложат на сигурно място. Отрязаните коси на маорските вождове били събирани с най-голямо внимание и заравяни в близко гробище. Таитяните заравяли отрязаните си коси в светилищата. Съвременен пътешественик забелязал по улиците на Соку натрупани до стените грамади от големи камъни със снопчета човешки коси, патикани в пукнатините. Запитал за тяхното значение и му казали, че когато някой местен жител си стрижел косите, той внимателно събирал изрязаните коси и ги слагал в една от тези грамади. Те били посветени на фетиш и следователно неприкосновени. Освен това той разбрал, че тези купчини свещени камъни били най-обикновени предпазни мерки срещу магьосничество, защото, ако човек не се грижи за косите си, част от тях могат да попаднат у враговете му и те да му направят магия с тях и да го унищожат. Когато се изпълнява тържествената церемония с отрязването на плитките на сиамските деца, късите коси се слагат в малък съд, направен от листа на бананово дърво, и се пускат да плават по течението на най-близката река или канал. Смята се, че с тях си отива всичко лошо или вредно в склонностите на детето. Дългите коси се пазят, докато детето се поклони на свещената Стъпка на Буда на свещения хълм в Прабат. Тогава ги даряват на жреците, а те правят от тях метли, с които метат Стъпката, но на практика всяка

година жреците получават толкова много коса, че не могат всичката да я използват и щом видят гърба на поклонниците, без много шум изгарят излишната. Ксите и ноктите, изрязани от Фламен Диалис, заравяли при носещо късмет дърво. Отрязаните кичури от девствените весталки окачвали на старо лотосово дърво.

Често отрязаните коси и изрязаните нокти се събират на тайно място, но не непременно в храм, гробище или на дърво, както в споменатите вече случаи. В Швабия препоръчват косите да се приберат там, където върху тях няма да падне слънчева или лунна светлина, например в земята или под камък, В Данциг ги заравят в торба под прага. В Уги, един от Соломоновите острови, мъжете заравят косите си, да не попаднат в ръцете на враг и той да стори с тях магия и да им причини болест или нещастие. Същият страх е като че ли широко разпространен в Меланезия и е довел до утвърдената практика да се крият отрязаните коси и изрязаните нокти. Много южноафрикански племена също крият отрязаните части от страх да не би магьосници да ги намерят и чрез тях да им сторят зло. Кафрите довеждат тези свои опасения до крайност, защото не само заравят отрязаните коси и изрязаните нокти на тайно място, но когато пощят нечия глава, грижливо запазват хванатите паразити „и ги предават на човека, у когото са намерени, като предполагат съгласно своята теория, че след като те са се хранили с неговата кръв, ако друг ги убие, той ще стане притежател на тази кръв и така ще придобие свръхестествена власт над съседа си“.

Случва се да запазват отрязаните коси и изрязаните нокти не за да попречат те да попаднат в ръцете на магьосник, а за да може техният собственик да ги има при възкресението, на което много народи разчитат. Инките от Перу например полагат огромни грижи да запазят изрезките от ноктите си и отрязаните или отскубнати от гребена коси и ги поставят в дупки или ниши по стените. Ако изпаднат оттам и някои индианец види това, независимо кой е, ги вдига и поставя на мястото им. Питал съм много индианци и по различно време защо го правят, да видя какво ще ми кажат, и всички отговаряха с едни и същи думи: „Знай, че всички хора, които са се родили, ще се върнат към живота (те нямат дума за възкресение), а душите трябва да се вдигнат от гробовете си с всичко, принадлежало към тялото им. И за да не се налага да търсим косите и ноктите си по време, когато ще цари голяма бъркотия и всички ще бързат, ги слагаме на едно място, та да са събрани; освен това когато е възможно, плюем на едно и също място.“ По същите съображения турците никога не изхвърлят изрезките от своите нокти, а ги складират

грижливо в пукнатини на стените или дъските, убедени, че ще им потрябват при възкресението. Арменците не изхвърлят отрязаните си коси и изрязаните нокти, както и извадените зъби, а ги крият на места, които се смятат за свещени, като например пукнатини в черковни стени, стълб на къща или хралупа на дърво. Те вярват, че всичко ще им потрябва при възкресението и който не го е прибрал на сигурно място, ще трябва в големия ден да броди и да го търси. В селото Дръмконрат в Ирландия стари жени се убедили от Светото писание, че косите на главите им са заведени от Всемогъщия под брой и ще трябва да отговарят за тях в деня на Страшния съд. За да са в състояние да го направят, натиквали отрязаните си коси в сламата, с която покривали къщите си.

Някои народи изгарят падналите коси, за да не отидат в ръцете на заклинатели. Така постъпват патагонците и някои племена от Виктория. В Горни Вогези казват, че не бива да оставяш на видно място изрязаните си нокти и коси, а да ги гориш, за да попречиш на заклинателите да ги използват срещу теб. По същата причина италианките горят падналите си коси или ги слагат на място, където едва ли някой ще ги намери. Всеобщият страх от магия кара западноафриканските негри, макалоло от Южна Африка и таитяните да горят или заравят своите отрязани коси. В Тирол много хора горят косите си, да не би вещиците да предизвикат с тях гръмотевични бури; други ги горят или заравят, за да попречат на птиците да постилат с тях гнездата си, защото вярват, че онзи, от когото са опаднали, ще страда от главоболие.

Унищожаването на косите и ноктите говори за очевидна логическа непоследователност. Целта е да се попречи тези отрязани от тялото части да бъдат използвани от заклинатели. Но възможността те да се използват за това, зависи от предполагаемата индуктивна връзка между тях и човека, от когото са взети. А ако съществува такава индуктивна връзка, отрязаните части не могат да бъдат унищожени, без от това да пострада и човекът.

9. Слюнката табу

И отново страхът от магия, който е накарал много народи да крият или унищожават опадалите или отрязаните си коси и изрязаните си нокти, е накарал други или същите народи да се отнасят по такъв начин със слюнката си. Защото според принципите на индуктивната магия слюнката е част от човека и каквото ѝ сторят, то ще се отрази по съответен

начин върху него. Индианецът чилот събира слюнка от своя враг, слага я в картоф, а картофа окачва над огъня, като произнася определени заклинания, убеден, че докато той изсъхва на огъня, врагът ще започне да слабее. Или пък „влага“ слюнката в жаба и хвърля животното в недостъпна, неплавателна река, което ще накара жертвата му да квака и да се тресе от треска. Туземците от Уревера, район от Нова Зеландия, се радвали на голяма слава като опитни магьосници. За тях се говорело, че могат с помощта на слюнка да омагьосат човека. Затова чужденците се пазели и криели слюнката си, та да не дадат възможност на тези магьосници да им причинят зло. По същата причина, когато врагът е наблизко, хората от някои южноафрикански племена никога не плюят, да не би той да намери слюнката и да я даде на някой магьосник, да я омеси с магически съставки и така да причини зло. Затова дори в собствения си дом те внимават да изтрият и унищожават слюнката си.

Ако обикновените хора са толкова предпазливи, царете и вождовете са двойно повече. На Сандвичевите острови⁴⁴ вождовете имали доверен прислужник, който вървял е преносим плювалник след тях и всяка сутрин внимателно заравял съдържанието му, за да не попадне в ръцете на заклинател. По същата причина, когато на Робския бряг цар или вожд плюе, събират най-грижливо слюнката и я крият или заравят. Такива предпазни мерки се вземат и по отношение на вожда на табали от Южна Нигерия.

Възможността слюнката да се използва за магически цели я прави, също както кръвта или изрезките от нокти, подходяща материална основа за споразумения, тъй като, обменяйки своята слюнка, договорните страни взаимно си дават гаранция за добра воля. Ако някоя от страните измени на клетвата си, другата може да накаже измяната, като обработи магически слюнката на клетвопрестъпника, която има на свое разположение. Затова когато се случи ваджагите от Източна Африка да сключват споразумение, двете страни сядат пред купа мляко или бира, произнасят заклинание над течността, всеки си напълва устата и изплюва съдържанието в устата на другия. В спешни случаи, когато няма време за ритуали, двамата просто си плюят един на друг в устата и това скрепва споразумението не по-зле.

44. Хаваите. – Бел. пр.

10. Храни табу

Както може да се очаква, около въпроса за храната предразсъдъците се сгъстяват и дивакът се въздържа да използва като храна много животни и растения, които сами по себе си са годни, но по различни причини той си въобразява, че са опасни или дори фатални. Примерите за такова въздържане са прекалено познати и многобройни, за да ги посочваме. Но ако суеверният страх възпира обикновените хора да не приемат различни храни, съответните ограничения, наложени на свещени хора или хора-табу, каквито са царете и жреците, са повече и много по-строги. Вече видяхме, че Фламен Диалис не бивало да яде и дори да споменава няколко растения и животни, а египетските царе могли да се хранят, само с телешко и патешко месо. В древността много жреци и много царе на варварски народи се въздържали изцяло от употребата на месо. На Ганга – царете-фетиши от брега на Лоанго, е забранено да ядат или дори да виждат различни животни и риби, в резултат на което тяхната консумация на месо е крайно ограничена. Те често се хранят само с билки и корени, но пък могат да пият прясна кръв. На наследника на трона на Лоанго е забранено от раждане да яде свинско; от ранно детство му предписват да не яде без компания плода на кола; по време на пубертета жрец го обучава да не яде месо от птици освен от онези, които сам е убил и сготвил. Така броят на табу нараства с броя на годините му. След като заеме поста си, на царя на Фернандо По е забранено да яде како (*agut asaule*), месото на сърна или таралеж, а това е обикновена храна на неговите сънародници. Върховният вожд на масаите не може да яде друго освен мляко, мед и печен черен дроб от коза, защото ако поеме някаква друга храна, ще загуби способността си да врачува и да приготвя талисмани.

11. Възли и пръстени табу

Видяхме, че сред многото табу, които трябвало да спазва римският Фламен Диалис, едно му забранявало да има възел по дрехите си, а друго – да носи пръстен, освен ако е счупен. Мюсюлманите-поклонници за Мека са в състояние на светост, или с други думи са табу, и не могат да имат по себе си каквито и да е възли или пръстени. Тези правила са най-вероятно близки по значение и могат за удобство да се разглеждат заедно. Да започнем с възлите. Много хора в различни страни по света се

пазят в определени критични моменти да имат каквото и да е взел по себе си, особено при раждане, женитба или смърт. Например когато саксонка от Трансилвания ражда, развързват всички възли по дрехите ѝ, водени от убеждението, че така ще облекчат раждането. По същата причина всички ключалки в къщата – по врати или сандъци – са отключени. Лапландците смятат, че родилката не бива да има възли по дрехата си, защото възелът ще направи раждането ѝ трудно и болезнено. В Индонезия това суеверие се е разпространило и върху цялата бременност. Хората смятат, че ако бременна жена връзва възли, плете плитка или прикрепя каквото и да е, детето ѝ ще се задуши или когато настъпи раждането, тя самата ще е „завързана“. Нещо повече, това изискване се прилага не само върху майката, но и върху бащата на нероденото дете. У морските даяки, докато жената е бременна, нито един от родителите не бива да завързва връв или да прикрепя нещо здраво. През четвъртия или петия месец от бременността на жената в племето тумбулу, в Северен Целебес, се изпълнява обред и след него на съпруга е забранено между многото други неща да връзва здрави възли и да седи прехвърлил крак върху крак.

Изглежда, идеята във всички тези случаи е, както казват в Индонезия, че връзването на възел ще „завърже“ жената, с други думи ще затрудни и дори ще ѝ попречи да роди или ще забави възстановяването ѝ след това. На принципа на хомеопатичната или имитативната магия физическата пречка или препятствие, каквото е възелът за връвта, ще създаде съответно препятствие или пречка в тялото на майката. Че обяснението на правилото наистина е такова, става ясно от обичая, който се спазва от западноафриканското племе хо при трудно раждане. Когато жената се гърчи от силни болки и не може да роди, викат магьосника да помогне. Той я преглежда и казва: „Детето е вързано в утробата ѝ, затова не може да го роди“. Жените, роднини на родилката, започват да го молят и той обещава да развърже възела. Нарезда им да донесат от гората здраво пълзящо растение и с него връзва ръцете и краката на страдащата зад гърба ѝ. После вади нож, произнася високо името на жената, а когато тя му отвърне, той срязва пълзящото растение и казва: „Така прерязвам твоите възли и възлите на детето“. След това насича пълзящото растение на ситно, слага парченцата в съд с вода и къпе жената с водата. В случая срязването на пълзящото растение, с което са вързани ръцете и краката на жената, е чиста хомеопатична или имитативна магия. Магьосникът си въобразява, че едновременно с онова, което извършва, освобождава детето в утробата от веригите, които му пречат да се

роди. Същият ред на мисли стои зад обичая у някои народи, когато в къщата има раждане, да отключват всички ключалки, да отворят врати и т.н. Видяхме как в такъв момент трансилванските немци отключват всички ключалки. По същия начин постъпват във Фойгванд и Мекленбург. Някога в северозападната част на Аргайлшър суеверните хора отваряли при раждане всички ключалки в къщата. Когато на о. Салсете, близо до Бомбай, има трудно раждане, отключват всички ключалки на врати или чекмеджета, за да помогнат на жената. Манделингите от Суматра отворят капациите на всички сандъци, кутии, тенджери и т.н., а ако и това не даде желания резултат, разтревоженият съпруг започва да блъска по издадените краища на гредите на къщата, за да ги размърда, тъй като хората смятат, че „за да се улесни раждането, всичко трябва да е отворено и разхлабено“. Когато жена от Читагонг не може да роди детето си, акушерката дава заповед да се отворят широко всички врати и прозорци, да се извадят тапите на всички бутилки и чеповете на всички бурета, да се развържат кравите в яхъра, кучето в колибката, да се освободят овце, кокошки, патици и т.н. Местните жители мислят, че дадената на животни и неодушевени предмети свобода безпогрешно осигурява на детето възможност да се роди. Когато на о. Сахалин жената ражда, съпругът развързва плитките на косите си и връзките на обувките си, после развързва всичко вързано в къщата или около нея. В двора вади брадвата от дръвника, където тя е забита. Развързва лодката, ако е вързана за някое дърво, изважда патроните от пушката и стрелите от арбалета си.

Както видяхме, по време на бременността на жена си мъжът от племето тумбулу, освен всичко друго не трябва да прехвърля крак върху крак. И в двата случая асоциативната верига е една и съща. Независимо дали връзваш възел или само прехвърляш крак върху крак, за да седнеш удобно, ти пресичаш или пречиш на свободния ход на събитията и на принципа на хомеопатичната магия действията ти естествено спират или пречат на всичко, което се извършва около теб. Римляните съзнавали напълно тази важна истина. Да седиш до бременна жена или подложен на лечение пациент със стиснати ръце, заявява великият Плиний, означава да сториш на човека зла магия. Още по-лошо е когато препдетеш стъпалата на крака си или сложиш крак върху мрак. Старите римляни смятали, че такива пози са пречка за всякаква работа и при военен съвет или събрание на магистратите, при молитви и жертвоприношения никой не можел да кръстосва краката или ръцете си. Типичен пример за ужасните последици, които могат да произтекат от едното или другото,

бил този с Алкмена, която раждала Херкулес в продължение на седем дни и седем, нощи, защото богинята Луцина стояла пред къщата си със стиснати ръце, прехвърляла крак върху крак и детето не могло да се роди, докато не я подлъгали да промени позата си. Българско суеверие е, че ако бременната жена има навика да стои с кръстосани крака, ще страда много при раждането. Когато в някои части на Бавария разговорът замре и настъпи мълчание, казват: „Сигурно някой е прехвърлил крак върху крак.“

Съществува и поверие, че магическата власт на възлите да сковават или възпират човешка дейност се проявява при женитба, и то не в помалка степен, отколкото при раждане. През Средните векове и чак до XVIII век в Европа било всеобщо разпространено мнението, че на консумирането на един брак може да попречи всеки, който по време на сватбената церемония заключи катинар или върже възел на връв, а след това ги хвърли. И докато не се намерят катинарът или вързаната връв и съответно не се отключат или развържат, нямало да има действителен брак между тази двойка. Затова било тежко престъпление не само да направиш такова заклинание, но и да откраднеш или да избягаш с материалното средство за осъществяването му, каквото и да е то – заключен катинар, завързана връв и т.н. През 1718 г. парламентът на Бордо осъдил да бъде изгорен жив човек, който нанесъл опустошение на цяло семейство посредством вързана на възел връв, а през 1705 г. в Шотландия осъдили двама души на смърт за това, че откраднали омагьосани възли, направени от някаква жена, за да разруши брачното щастие на някой си Спалдинг от Ашинтили. По всичко личи, че поверието за последиците от такива заклинания е просъществувало в планините на Пъртшър до края на XVIII век, защото по това време все още било обичайно в красивата енория Логирей, между реките Тумел и Тай, преди да отпразнуват сватбената церемония, да развързват внимателно всеки възел по дрехите на булката и жениха. И до ден-днешен в Сирия срещаме същото суеверие и същия обичай. Хората, които помагат на сирийския жених да облече сватбените си дрехи, внимават по тях да няма възел или закопчано копче, защото са убедени, че те биха дали възможност на враговете му да го лишат с магия от брачните му права. Страхът от такива заклинания е разпространен в наше време из цяла Северна Африка. Достатъчно е заклинателят да върже възел на носна кърпичка, с която преди това е докоснал някоя част от тялото на жениха, когато, качен на кон, е готов да вземе булката, за да го направи импотентен. Докато възелът на кърпичката остава вързан, женихът няма да е в състояние да консумира

брака си.

Злосторната сила на възлите може да се използва, за да причини болест и всякакви други нещастия. Магьосникът на хо от Западна Африка проклина врага си и връзва стеблото на трева на възел, като казва: „Вързал съм еди-кой си в този възел. Нека го споходи зло! Нека змия го ухапе, когато излезе на полето! Нека жесток звяр го нападне, когато излезе на лов! Нека водата го отнесе, когато стъпи в реката! Нека гръм го удари, когато вали! Нека страшни да са нощите му!“ Хората са убедени, че животът на врага е вързан във възела на заклинатели. В Корана се съдържа намек за злото, причинявано от онези, които „духат във възли“, а един арабски коментатор на пасажа обяснява, че думите се отнасят до жените, които се занимават с магия, като връзват възли на върви и после духат и плюят на тях. Той разказва как веднъж зъл еврейин омагьосал самия пророк Мохамед, като вързал на една връв девет възела, а след това я скрил в кладенец. Така пророкът заболял и никой не би разбрал какво се е случило, ако архангел Гавраил не разкрил навреме на светия мъж мястото, където била скрита връвта с възлите. Верният Али скоро донесъл злосторната вещ и пророкът произнесъл над нея някакви заклинания, които му били специално разкрити за целта. Всеки стих от заклинанията развързвал по един възел и пророкът изпитвал известно облекчение.

Възлите могат не само да убиват, но и да лекуват. Това произтича от вярването, че ако се отвържат възлите, причинили болестта, това ще донесе облекчение на страдащия. Но освен тези негативни способности на злосторните възли има и благотворни възли, на чието въздействие приписват положителната способност да лекуват. Плиний ни разказва как хора лекували херния, като вземали нишка от паяжина, връзвали на нея седем или девет възела, а после я омотавали около слабините на пациента. Но за да има резултат лечението, трябвало за всеки вързан възел да се наименува по една вдовица. О'Донован описва лечение за треска при тюркмените. Заклинателят взема камилска вълна и изприда от нея здрава връв, като през цялото време мърмори заклинания. После връзва на връвта седем възела и духа на всеки възел, преди да го затегне. Болният носи тази връв като гривна на ръката си; всеки ден развързва по един възел и духа върху него, а когато развърже и седмия, прави връвта на топка, хвърля я в реката и тя отнася (както те си въобразяват) и треската със себе си.

Възлите могат освен всичко друго да послужат на жена да направи заклинание, за да спечели любовта на мъж и да го привърже силно към

себе си. Затова страдащата от любов девойка у Вергилий се опитва със заклинания да привлече от града при себе си Дафнис, като връзва по три възела на три върви с различен цвят. По същия начин една арабска девойка, загубила сърцето си по някакъв мъж, се опитвала да спечели неговата любов и да го привърже към себе си, като връзвала възли на камшика му, докато ревнивата ѝ съперница ги развързвала. На същия принцип магическите възли се използват да се спре беглец. В Свaziленд често ще видите вързана на възел трева край пътеките. Всеки от тези възли говори за домашна трагедия. Жена е напуснала съпруга си, той и приятелите му са тръгнали да я преследват, завързват, както казват те, пътеките и пр този начин пречат на бегълката да им се изплъзне. Поради самото си естество – изобилието от възли по нея – в Русия смятали мрежата много ефикасно средство против заклинатели. Затова когато на някои места обличат булката в булчинските ѝ одежди, хвърлят отгоре ѝ рибарска мрежа – да я пази от зло. По същата причина женихът и неговите приятели се запасват с парчета мрежа или поне със здраво завързани пояси, защото преди да започне да им прави зло, вълшебникът ще трябва да развърже всички възли по мрежата или да им свали поясите. Но често руският амулет представлява просто вързана на възел връв. Смята се, че намотано около ръцете и краката чиле червена вълна предпазва от малария и треска, а девет чилета, вързани около врата на дете, го предпазват от скарлатина. В Тверска губерния на врата на кравата, която води стадото, окачват специална торба, за да стоят вълците настрана, защото нейната сила връзва муцуната на кръвожадният звяр. На същия принцип през пролетта, преди да пуснат конското стадо на полето, обикалят три пъти около него с катинар и онзи, който го носи, непрекъснато го отключва и заключва с думите: „Заключвам с тази стоманена ключалка устата на сивите вълци за стадото си.“

Възлите и ключалките могат да послужат не само да отклонят заклинатели и вълци, но и самата смърт. Когато през 1572 г. в Сейнт Андрию довели на кладата една вещица да я изгорят жива, намерили на нея подобна на яка бяла тъкан с върви и много възли по вървите. Тя отчаяно се съпротивлявала, докато я свалили от нея, защото по всяка вероятност си мислела, че ако парчето тъкан с навързани по него върви е на нея, тя няма да умре в огъня. Когато го свалили, рекла: „Сега за мен няма надежда!“ На много места из Англия има поверие, че човек не може да умре, докато в къщата има заключени ключалки или пуснати резета. Затова е обичайна практика да се отключват всички ключалки и дръпнат всички резета, когато страдащият явно наближи своя край – да не се

удължава ненужно агонията му. Например през 1863 г. в Тонтън лежало дете, болно от скарлатина, и смъртта му изглеждала неизбежна. „Съставено бе, така да се каже, жури от матрони и за да не «умре трудно» детето, отвориха широко всички врати, всички чекмеджета, всички кутии, всички шкафове, извадиха ключовете, а тялото на детето поставиха под една греда от тези, дето крепят покрива, та по този начин да му осигурят сигурно, неизбежно и леко преминаване във вечността.“ Колкото и да е странно, детето отказало да се възползува от улесненията, направени и предоставени му от мъдростта и опита на британските матрони от Тонтън. То предпочело да живее вместо точно тогава да предаде богу дух.

Правилото, което предписва при определени магически и религиозни ритуали косата да е разпусната, а краката боси, вероятно се основава на същия страх да не би с наличието на някакъв възел или пристягане, било на главата или на краката на изпълнителя, да се екове и попречи на действието, което се извършва, каквото и да е то. Някои народности приписват на пръстените същата способност да свързват и пречат както на духовните, така и на физическите действия. На о. Карпатос хората никога не закопчават дрехите, с които обличат мъртвец, и внимават да свалят всичките му пръстени, „защото, както казват те, духът може да бъде задържан дори и в малкия пръст и да не може да почива“. Тук става ясно, че даже да не смятат, че при смъртта душата излиза от върховете на пръстите, за тях пръстенът има определено възпрепятстващо влияние, като задържа и спира безсмъртния дух, който, въпреки усилията си, не може да напусне тленното си обиталище. Накратко казано пръстенът, подобно възела, играе ролята на духовни окови. Тук може би трябва да търсим смисъла на древната гръцка максима, приписвана на Питагор, която забранява на хората да носят пръстени. Никой не можел да проникне в древното светилище на господарката на Ликосура в Аркадия с пръстен на ръката. Хората трябвало да са непорочни, да не ядат месо и да не носят пръстени.

От друга страна, онова, което пречи на душата да излезе, може да попречи на злите духове да влязат, затова установяваме, че пръстените се използват като амулети против демони, вещици и призраци. В Тирол казват, че родилката не бива да си сваля сватбения пръстен, или духовете и вещиците ще придобият власт над нея. При лапландците човекът, който поставя мъртвеца в ковчега, получава от съпруга, жената или децата на починалия пиринчен пръстен, който трябва да носи вързан за дясната си ръка, докато трупът не бъде поставен на сигурно място в гроба. Хората смятат, че пръстенът служи като амулет срещу всякаква беда,

която душата на покойника може да му стори. Доколко обичаят да се носят пръстени по ръцете може да е бил повлиян или дори да е произлязъл от вярата в свойствата им на амулети, които пазят душата и тялото и държат демоните вън от него, е въпрос, по който си струва да се помисли. Тук ние се интересуваме от поверието само дотолкова, доколкото то хвърля светлина върху правилото? то Фламен Диалис да не носи цял, а само счупен пръстен. Свързано с другото, което му забранявало да има по дрехите си възли, то ни подтиква да потърсим обяснението в опасението, че такива телесни и духовни окови като пръстени и възли могат да спрат възплътения в него могъщ дух и да му попречат да влиза и излиза, когато си иска.

ГЛАВА XXII

Думи табу

1. Лични имена табу

Дивакът не може да направи ясна разлика между думи и неща и за него между името и човека или предмета, който то означава, съществува не чисто случайна и идеална асоциация, а действителна и материална връзка. В съзнанието му тя обединява двете така, че с нейна помощ на човека могат да направят магия със същата лекота, както и с косите, ноктите или каквато и да е друга материална част от тялото му. В същност първобитният човек смята името си жива част от собствената си персона и се грижи по подобаващ начин за него. Северноамериканският индианец например „смята името си не просто етикет, а определена част от своята личност, също както очите и зъбите си, и вярва, че злото, сторено на неговото име, ще му навреди не по-малко от раната, нанесена на която и да е част от тялото му. Това поверие откриваме у различни племена от Атлантическия до Тихия океан и то е дало повод за множество странни правила за укриване и сменяне на имената.“ Когато ескимосите остаряят, те вземат нови имена и се надяват да продължат живота си по този начин. Хората от племето толампу от о. Целебес вярват, че напишеш ли името на човека, отнасяш с него и душата му. И днес много диваци смятат имената жива част от себе си и затова полагат големи грижи да ги скрият, за да не дават възможност на зле настроени към тях хора да ги използват и да им нанесат вреда.

И така, да започнем е диваците, които се намират на дъното на обществена стълбица. Както съобщават, тайната, в която австралийските аборигени пазят личните си имена, „се обяснява до голяма степен с поверието, че ако знае името ви, врагът разполага със средство да ви стори зло с магия“. „Австралийският абориген – пише друг автор – не обича да си казва името и несъмнено това нежелание се дължи на страх, че с помощта на името му някой заклинател ще му стори зло.“ У племената от Централна Австралия всеки мъж, жена и дете има освен собственото си име, което е публично достойние, тайно или свещено име. То се дава от по-старите мъже скоро след раждането и не е известно никому извън напълно посветените членове на клана. Тайното име се споменава само

при най-тържествени случаи. Който го произнася пред жени или пред мъже от друг клан, извършва тежко нарушение на племенните обичаи, равностойно на най-крещящите случаи на богохулство у нас. Когато е необходимо, то се произнася само шепнешком, при това след като са взети най-сложни предпазни мерки да не го чуе друг освен членовете на групата. „Туземецът смята, че ако чужд човек научи тайното му име, ще има особена власт да му стори зло с помощта на магия.“

Вероятно същият страх е породил подобен обичай у древните египтяни, чиято относително висока цивилизация била странно примесена и оцветена е остатъци от най-ниската степен на дивачество. Египтяните получавали по две имена, известни съответно като истинското име и доброто име, или голямото и малкото име, и по всичко личи, че докато доброто или малкото име било известно, истинското или голямото име внимателно се криело. Брахманът често получава две имена, едно за обща употреба, а другото тайно – известно само на родителите му. Последното се използва само при церемонии от рода на сватба. Обичаят цели да защити личността от магия, тъй като заклинанието действа само в комбинация с действителното име. По същия начин туземците от о. Ниас вярват, че човек може да пострада, ако демони чуят името му. Затова имената на новородените, които са особено изложени на нападенията на злите духове, никога не се произнасят; по същата причина в обитаваните от духове места, каквито са мрачните дълбини на гората, речните брегове или пенливите потоци, хората не се викат един друг по име.

Индианците от племето чиоте пазят имената си в тайна и не обичат да ги чуват произнесени на висок глас, като казват, че на континента или на околните острови има самодиви и дяволчета. Ако знаят имената на хората, те им правят зло, но ако не ги знаят, злосторниците са безсилни. Арауканците почти никога не казват имената си на чужд човек, защото се боят, че така той ще придобие свръхестествена власт над тях. Ако чужденец, който не знае за това суеверие, попита арауканец за името му, той ще се обърне към стоящ наблизо човек и ще го помоли да отговори. „Това нежелание е плод на идеята, която им втълпяват от малки, че ако произнасят името си много често, няма да пораснат и ще останат дребни. Това им нежелание да си казват имената кара много чужденци да смятат, че те нямат имена или пък са ги забравили.“

В последния случай човекът сякаш няма задръжки да споменават името му пред чужди хора, не се бои от последиците, които може да донесе разкриването му. Бедата идва единствено ако името се произнесе

от собственика му. Защо? Освен това с какво основание той смята, че като произнесе името си, спира своя растеж? Можем да предположим само, че за диваците, които действуват и мислят по този начин, името е част от човека само когато той го произнесе със собствените си уста; произнесено от друго, то няма жизнена връзка с него и не може да се използва в негова вреда. Както биха твърдели тези първобитни философи, друго ще е, ако човек допусне собственото му име да премине устните му – той се разделя с живо парче от себе си и ако продължава да постъпва така безотговорно, положително ще пропилее силите си и ще разруши здравето си. Сигурно тези елементарни моралисти са сочели на обзетите си от страхопочитание последователи много смазани прахосници, много излинали от болест тела, като ужасяващ пример за съдбата, която рано или късно ще ги сполети, ако си позволят невъздържано да задоволят примамливия навик да произнасят собственото си име.

Както и да го обясняваме, факт е, че много диваци проявяват най-голямо нежелание да произнасят собствените си имена, но нямат нищо против да ги произнасят други хора и дори приканват околните да направят това, за да задоволят любопитството на чужденеца. В някои части от Мадагаскар например е табу човек да каже собственото си име, но вместо него отговаря роб или слуга. Същата, както ни се струва, странна непоследователност е отбелязана и при някои индиански племена. Разказват например, че „за американския индианец името е нещо свято и собственикът му не го разкрива, без да помисли добре. Ако запитате воин от което и да е племе за името му, той направо ще ви откаже или дипломатично ще отклони въпроса в смисъл, че не разбира какво искате от него. Приближи ли се приятел обаче, воинът му прошепва какво се иска от него и приятелят може да каже името, а другият се отплаща, като съответно произнася неговото.“ Това се отнася например за индианските племена от Британска Колумбия. За тях съобщават, че „един от най-странните им предразсъдъци, който сякаш засяга в еднаква степен всички племена, е нежеланието да си казват имената – така че никога не чувате истинското име на човека от него самия, но си казват взаимно имената без колебание“. Същият етикет е установен по целия Индонезийски архипелаг. По правило никой не произнася собственото си име. В обществото на туземците въпросът „Как се казваш?“ показва пълна липса на деликатност. Ако при разрешаването на административни или делови въпроси запитат туземеца за името му, вместо да го каже, той ще погледне към другаря си, давайки да се разбере, че онзи трябва да отговори вместо него или направо ще заяви: „Него питай“. Суеверието е

разпространено навсякъде из Индонезия. Среща се сред племената моту и мотумоту, папуасите от Финшхафен (Северна Нова Гвинея), нуфурите от Холандска Нова Гвинея и меланезийците от Бисмарковия архипелаг. У много южноафрикански племена мъжете и жените никога не споменават имената си, ако могат да накарат друг да направи това вместо тях, но не отказват категорично да ги съобщят, когато няма как да го избягнат.

Случва се наложената върху собствените имена забрана да не е постоянна, а да зависи от обстоятелствата и когато те се променят, тя да престане да действа. Така например когато мъжете нанди предприемат набег, никой у дома не бива да произнася имената на отсъстващите бойци, за тях се говори като за птици. Ако все пак дете се изпусне и спомене името на някого от заминалите, майката ще го укори с думите: „Не говори за птиците в небето“. Когато човек от племето бангала (по горното течение на р. Конго) излезе за риба и се върне с улова си, името му временно престава да се използва и никой не бива да го споменава. Без разлика какво е истинското име на рибаря, го наричат „мвеле“. Защото реката е пълна с духове и ако чуят истинското му име, могат да попречат на рибаря да улови много риба или изобщо нещо да улови. Дори когато е уловил рибата и се е върнал с нея, купувачът не бива да се обръща към него по име, а да го нарича „мвеле“, че и тогава духовете могат да чуят името му, да го запомнят и да му направят беля друг ден или да повредят рибата, която е уловил, и той да получи малко пари за нея. Затова рибарят има право да наложи тежки компенсации на всеки, който спомене името му, или да принуди несъобразителния бърборко да изкупи рибата му на добра цена, за да му върне късмета. Когато сулките от о. Нова Британия приближават територията на своите врагове гактеите, те се пазят да не ги споменават с истинските им имена, убедени, че иначе враговете им ще ги нападнат и избият. И затова при такива обстоятелства те употребяват вместо названието „гактеи“ определението „о лапсиек“, т.е. „гнилите пънове“, и си представят, че наричайки ги така, правят краката на страшните си противници тежки и трудноподвижни като пънове. Този пример илюстрира крайно материалистичното схващане на сулките за същността на думите. Те предполагат, че само споменаването на израз, означаващ тромавост, влияе по хомеопатичен път и прави трудноподвижни краката на намиращите се далеч врагове. Друга илюстрация на тази странна заблуда дава суеверието на кафрите, че млад крадец може да се поправи, ако извикаш името му над кипящ чайник със светена вода, а после затвориш чайника и оставиш името на

крадеца да постои няколко дни във водата. При това съвсем не е необходимо крадецът да знае за какво са използвали името му. Моралното пречистване ще се извърши без негово знание.

Както видяхме, ако смятат за необходимо да пазят в тайна истинското име на човека, към него ще трябва да се обръщат на фамилно име или на прякор. По всичко личи, че за разлика от действителните или първичните имена вторите не се смятат част от човека и могат свободно да се използват и разкриват на всекиго, без това да навреди на неговата сигурност. Случва се, за да не споменат собственото му име, да наричат човека на името на детето му. Известно е например, че „туземците от Джипсланд не допускат човек извън племето да знае имената им, да не би, като ги чуят враговете, да ги използват за заклинание и да им отнемат живота с магия. Тъй като се смята, че децата нямат (врагове, обикновено говорят за даден човек като «бащата, чичото или братовчеда на еди-кой си», назовавайки дете, и във всички случаи се въздържат да споменават името на възрастен“. Алфурите от Посо (о. Целебес) не признават собствените си имена и ако искате да се уверите в истинското име на даден човек, не трябва да питате него, а другите. Но ако това е невъзможно, например ако няма никого наоколо, трябва да запитате как се казва детето му и след това да се обърнете към него като „бащата на еди-кой си“. Нещо повече, алфурите не обичат да споменават дори имената на деца, така че, когато едно момче или момиче има племенник, или племенница, към него се обръщат като „чичото на еди-кой си“ или „лелята на еди-кой си“. Както съобщават в чисто малайското общество никога не питат човек за името му, а обичаят да се именува родителите на децата си се възприема само като средство да не се споменава собственото име на родителя. Авторът, който съобщава това, добавя като потвърждение, че мъжете без деца се именува на своите по-малки братя. Пораснат ли децата на сухоземните даяки, започват да се наричат според пола им – баща или майка на едно от децата на по-малък брат или сестра на техните родители, или с други думи ги наричат баща или майка на първите им братовчеди. Кафрите смятат за проява на невъзпитание да се обръщат към невястата на собственото ѝ име и я наричат майка на „еди-кой си“, още докато е годеница, камо ли като стане жена и майка. При муките, земите и качагите от Асам, след като им се роди дете, родителите изоставят имената си и започват да се наричат баща или майка на еди-кой си. Бездетните двойки получават имена като „бездетния баща“, „бездетната майка“, „бащата без дете“, „майката без дете“.

Някои отдават широко разпространения обичай бащата да се именува на детето си на желанието му да утвърди своето бащинство като средство да придобие права над децата си, които преди, при системата на матриархата, принадлежали на майката. Но това не обяснява успоредния обичай майки да се именува на децата си, който обикновено съществува наред с практиката бащата да се именува на детето си. Още по-малко, ако изобщо е възможно, това обяснява обичаите да наричат бездетни двойки баща и майка на несъществуващи деца, мъже да се наричат на по-малките си братя, да се определят деца като чичовци и лели на някого си или като бащи и майки на първите си братовчеди. Но всички тези обичаи намират просто и естествено обяснение, ако предположим, че те се коренят в нежеланието да се произнасят истинските имена на хората, когато се обръщат към тях или се говори за тях. Вероятно това им нежелание се корени отчасти в страха да не привлекат по този начин вниманието на злите духове и отчасти в опасението да не разкрият името си на заклинатели и да дадат средство, с помощта на което да им бъде сторено зло чрез името.

2. Имена на роднини табу

Логично е да предположим, че така широко разпространената въздържаност по отношение споменаването на личните имена ще отпадне или най-малкото ще намалее сред роднини и приятели. Много често обаче става тъкмо обратното. Правилото важи с най-голяма строгост именно при хора, свързани пряко по кръв или брак. В много случаи на такива хора е забранено не само да произнасят имената си, а дори да произнасят обикновени думи, които наподобяват или имат обща сричка с тези имена. Хората, на които е взаимно забранено да споменават имената си, са най-вече съпрузите – съпругът и родителите на жена му и съпругата и бащата на мъжа ѝ. У кафрите например жената не бива да споменава пред хора името на съпруга си и на всичките му братя, нито пък да употребява забранената дума в обикновения ѝ смисъл. Така например ако съпругът ѝ се нарича У-Мпака (от *ипрака* – дребно животинче от рода на котките, Бел. авт.), тя трябва да използва друго име за зверчето. Освен това на кафърската жена е забранено да произнася, дори да споменава наум, имената на свекъра и на всички мъжки роднини на съпруга си по възходяща линия и винаги, когато сричката под ударение в което и да е от имената им влиза в състава на друга дума, тя

трябва да заменя тази дума изцяло с нова или поне да замени само повтарящата се с друга. Този обичай е довел до положението жените да говорят различно от мъжете на т.нар. от кафрите „женски език“. Очевидно е много трудно да се разбира този „женски език“, защото няма определени правила за образуване на заменените думи, нито пък е възможно да се състави речник за тях, тъй като броят им е много голям при положение, че може да има много жени, дори от едно племе, на които не се разрешава да си служат с използваните от други заместители, а не само с първоначалните имена. От своя страна кафърът не може да споменава името на тъща си или тя неговото, но той е свободен да произнася думи, в които се съдържа сричката под ударение в нейното име. Киргизката не смее да произнася имената на по-възрастните роднини на съпруга си, нито да използва думи, които ги наподобяват по звучене. Ако един от тези роднини се нарича например Овчар, тя не може да използва думата овце, а ги нарича „блеещите“. Ако той се нарича Агне, тя трябва да говори за агнетата като за „младите блеещи“. В Южна Индия съпругата вярва, че ако произнесе дори и насън името на съпруга си, това ще доведе до преждевременната му смърт. У приморските даяки съпругът не може да произнесе имената на тъста и тъща си, без да предизвика гнева на духовете. И тъй като за своя тъст и тъща той смята не само майката и бащата на жена си, но и бащите и майките на жените на братята си и на мъжете на сестрите си, плюс бащите и майките на всичките си братовчеди, броят на думите табу може да е доста голям, а съответно на това нарастват и възможностите за грешки. Объркването се превръща в пълна каша и от това, че даяките често се именуваат на обикновени неща като луна, мост, ечемик, кобра, леопард и т.н., така че ако някой от многобройните тъстове и тъщи на мъжа имат такива имена, през устата му не трябва да излизат и тези така обикновени думи. У алфурите от Минахаса (на о. Целебес) обичаят се разпространява и върху думите, които наподобяват по звучене личните имена, и тяхната употреба се забранява. Под тази забрана е поставено най-вече името на тъста. Ако той се нарича, да речем, Калала, неговият зет не може да говори за кон и да споменава обикновената дума за кон – „kawalo“, а ще го нарича ездитно животно (sasakajan). Така за алфурите от о. Буру са табу имената на собствените родители и имената на родителите на съпруга или съпругата, дори не се говори за обикновени предмети с думи, които наподобяват по звучене тези имена. Ако например майката на мъжа ти или на жената ти се нарича Далу, което означава бетел, не бива да искаш бетел с обикновеното му название, а да попиташ за „червена уста“; ако ти трябва

бетелов лист, не можеш да споменеш думата за него (далу мун), а трябва да кажеш „карон фена“. На този остров също е табу да споменеш името на по-възрастен брат в негово присъствие. Престъпването на тези правила се наказва с глоби. На Зондските острови смятат, че ако мъж спомене името на баща си и майка си, ще се провали определена реколта.

У нуфурите от Холандска Нова Гвинея се забранява роднините по брак да споменават взаимно имената си. Поставените под табу имена включват съпругата, тъщата, тъста, чичовците и лелите на жената, а също братята и сестрите на дядовците и бабите им и всички братя и сестри на мъжа или на жената от съответното поколение, но мъжете могат да споменават имената на шуреите си, а жените – не. Табуто влиза в сила преди да се е празнувала сватбата, веднага след като се извърши годежът. На семействата, свързани с годежа на двама свои членове, е забранено не само да произнасят взаимно имената си, но и да се поглеждат и това правило води до много комични сцени при неочаквана среща. Най-стриктно се избягват не само имената, но и всякакви думи, които ги наподобяват по звучене, и на тяхно място се употребяват други. Ако се случи някой да произнесе неволно забранено име, трябва незабавно да се хвърли по очи на пода и да рече: „Споменах погрешно име. Пускам го през цепнатината на пода, за да мога да се храня спокойно.“

По западните острови от Торесовия проток мъжът никога не споменава имената на тъста, тъщата, шуреите и балдъзате, а жената е подложена на съответни ограничения. За девера и шурей се говори като за съпруга или брата на някого, чието име може да се спомене и обратно, зълвата или балдъзата наричат съпругата на еди-кой си. Ако мъж случайно употреби името на шурей си, той се засрамва и навежда глава. Срамът му минава едва когато направи подарък като компенсация на онзи, чието име е споменал напразно. Същата компенсация за неволно изпуснато име има по отношение на балдъзата, тъста и тъщата. Да споменеш името на шурей си, е за жителите на полуостров Газела в Нова Британия възможно най-голямото оскърбление, което би могъл да му нанесеш. Това престъпление се наказва със смърт. На Банковите острови (в Меланезия) са много стриктни наложените върху имената табу на хора, свързани с брак. Мъжът не произнася името на тъста си, не може да споменава името на брата на жена си, но може да споменава името на сестрата на жена си – тя не е нищо за него. Жената не може да произнася името на свекъра си, нито пък, при каквито и да е обстоятелства, името на девера си. На сватовете е забранено не само да произнасят

взаимно имената си – те не бива да произнасят обикновени думи, когато се случи да са идентични с тези имена или да имат общи срички с тях. Съобщават например за един туземец от тези острови, който не бивало да използва обикновените думи за „прасе“ и „да умреш“, защото те влизали в състава на многосричното име на зетя му; научаваме също и за друг нещастник, който не бивало да произнася обикновените думи за „ръка“ и за „горещо“ заради името на брата на жена си; забранено му било дори да споменава числото „едно“, защото думата за „едно“ представлявала част от името на братовчедна жена му.

Нежеланието да се споменават имената или дори срички от имената на хора, свързани с говорещия чрез брак, едва ли могат да се отделят от проявяваното от много хора нежелание да произнасят собствените си имена, имената на мъртвите или на вождовете и царете. И след като резервите по отношение на последните се дължат преди всичко на суеверие, можем да заключим, че резервите по отношение на първата категория имена почиват на същата основа. Вече се доказва, че поне отчасти нежеланието на първобитния човек да споменава собственото си име се основава на суверен страх да не го използват враговете – били те хора или духове – против него. Остава да разгледаме сходните обичаи по отношение имената на покойници и на царствени особи.

3. Табу върху имената на мъртвите

Обичаят да не се споменават имената на мъртвите е бил спазван в древността от албанците в Кавказ⁴⁵. Днес той важи в пълна сила сред много диви племена. Научаваме например, че един от най-стриктно спазваните обичаи сред австралийските аборигени е никога да не споменават името на мъртвец, независимо дали е мъж или жена; споменаването на глас на името на починал било грубо нарушение на най-светите им предразсъдъци и те внимават да не го правят. По всичко личи, че основният мотив за това въздържание е страхът да не повикат по този начин духа на покойния. Но несъмнено е и естественото нежелание да се подновяват претръпнали болки. Веднъж г. Олдфийлд извикал високо името на покойник и хвърлил в такъв ужас един туземец, че онзи побягнал и не посмял да се покаже отново в продължение на няколко дни. При следващата им среща той горчиво упрекнал безотговорния бял човек за

45. В древността Източното Закавказие (сегашен Азербайджан) се наричало Албания. – Бел. пр.

неговата нетактичност. Освен това, добавя г. Олдфийлд, „колкото и да се мъчих, не можах да го убедя да произнесе ужасното име на мъртвия, защото по такъв начин щял да се постави във властта на злите духове“. Аборигените от Виктория много рядко приказвали за мъртвите, а когато го правели, не споменавали имената им; говорили тихичко за тях като за „загубения“ или „нешастния, дете вече го няма“. Смятали, че ако споменат име на покойник, ще предизвикат озлоблението на Куит-джил, духа на починалия, който се навърта известно време на Земята, преди да се отправи завинаги към залязващото Слънце. За племената по долното течение на Мъри разказват, че когато починел някой, „те внимателно отбягвали да споменават името му; ако са принудени да го произнесат, го прошепвали, но съвсем тихо, толкова тихо, че както си въобразявали, духът да не чуе гласа им“. У племената в Централна Австралия през периода на траур никой няма право да произнася името на починалия освен ако е абсолютно необходимо, и то само шепнешком, от страх да не се обезпокои и раздразни душата на човека, която се разхожда наоколо като дух. Ако духът чуе да се споменава името му, той решава, че роднините не спазват полагащия се Траур за него – нали ако скръбта им е истинска, те не биха могли да понесат името му да се подмята насам-натам. Дълбоко засегнат от коравосърдечното им безразличие, възмутеният дух ще дойде и ще смути съня им.

По всичко личи, че същото нежелание да произнасят имената на мъртвите споделят всички индиански племена от Хъдсоновия залив до Патагония. Да споменеш името на мъртвец пред неговите роднини е ужасна простъпка сред колумбийските гоахири и нерядко се наказва със смърт, защото ако това се случи на ранчото на покойника в присъствието на негови близки родственици, те положително, стига да могат, ще убият на място виновника. Но ако той избяга, наказанието се редуцира на тежка глоба, обикновено два или повече вола.

За такова нежелание да споменават имената на мъртвите се съобщава по отношение на такива отдалечени една от друга народности като самоедите от Сибир и тода в Южна Индия; монголците и туарегите от Сахара; айните от Япония и акамба и нанди от Източна Африка; тингняните от Филипините и населението на Никобарските острови, Борнео, Мадагаскар и Тасмания. Макар и не навсякъде ясно изявена, основната причина за това нежелание е най-вероятно страхът от духа. Съобщава се с положителност, че това е действителната причина при туарегите. Те се страхуват от завръщането на духа на починалия и правят всичко по силите си да го избягнат и след кончината на някой съплеменник сменят

мястото на лагера си, престават завинаги да произнасят името на починалия и се пазят от всичко, което може да се сметне за призоваване на душата му. Затова туарегите назовават отделните хора, като прибавят към личните имена имената на бащите, както правят арабите, никога не говорят за някого като еди-кой си, син на еди-кой си, а на всекиго дават име, което живее и умира заедно с него. И при някои австралийски племена от Виктория личните имена рядко продължават да съществуват, защото туземците смятат, че който приеме името на починал човек, няма дълго да живее; вероятно предполагат, че неговият покоен едноименник ще дойде и ще го отведе в царството на душите.

Същият страх, заради който хората премълчават името на починалия, естествено кара всички е подобно име да го заменят, да не би, когато го произнасят, то да привлече вниманието на духа, защото разумният човек не може да очаква от един дух да прави разлика между различната употреба на едно и също име. Разказват например, че сред южноавстралийските племена от Аделаида и залива Енкаунтър нежеланието да се споменават имената на наскоро починалите е доведено до крайност: онези, които носят името на починалия, изоставят собствените си имена и приемат временни или пък към тях се обръщат с други техни имена, ако случайно имат такива. Подобен случай съществува у някои племена от Куинсленд, но забраната да се използват имената на мъртвите не е постоянна, макар и да продължава много години. У някои австралийски племена станалата по тези причини промяна е постоянна, старото име се изоставя завинаги и през остатъка от живота си, или поне докато не се принуди да го промени отново по същата причина, човекът е известен е новото си име. У северноамериканските индианци всички хора, било то мъже или жени, които носят името на някой току-що починал, го изоставят и приемат друго и то става официално при първата траурна церемония за починалия. За някои племена на изток от Скалистите планини името се сменяло само през периода на траур, докато при други, по тихоокеанския бряг на Северна Америка, промяната сякаш е трайна.

Понякога, следвайки логиката на това мислене, обичаят се разпространява върху всички близки роднини на покойника и те си сменят имената, каквито и да са били, несъмнено от страх звукът на познатите имена да не привлече скитания се дух към стария дом. При някои племена от областта Виктория обикновените имена на всички роднини от първо коляно престават да се използват по време на траура и се заменят с определени, предписани от обичая термини. Смятало се за обида към починалия да се обърнеш по име към някого от опечалените и при такива

случаи често се стигало до бой и кръвопролитие. Сред индианските племена в Северозападна Америка близките роднини на покойника често си сменят имената „под впечатлението, че като чуват да се повтарят често познатите имена, духовете ще бъдат привлечени на земята“. У индианците кайова името на мъртвия никога не се произнася в присъствието на роднините му и при смъртта на който и да е член на семейството всички останали приемат нови имена. Колонистите на Рейли на Роанок отбелязали този обичай още преди повече от три века. При индианците ленгуа не се споменава името на покойника, а всички останали сменят своите. Те твърдят, че сред тях е била Смъртта, отнесла е списъка на живите и скоро ще се върне за още жертви; и за да ѝ попречат да изпълни коварните си планове, си сменят имената, убедени, че като се върне, макар и да ги има всички в списъка си, Смъртта няма да ги разпознае под новите им имена и ще отиде да търси други жертви. За да избягнат нежеланото внимание на духа, близките на починалия на Никобарските острови приемат нови имена; по същата причина те обръснат главите си, та призрактът да не ги разпознае.

Освен това, когато се случи името на покойника да е дума, означаваща обикновен предмет, да речем животно, растение, огън или вода, хората понякога смятат за необходимо да престанат да използват тази дума в обикновения говор и да я заменят с друга. Очевидно подобен обичай е могъщ фактор за езикови промени, защото там, където той е разпространен, в значителна степен много думи непрекъснато ще отпадат и ще се заменят с нови. Такава тенденция е отбелязана от хора, наблюдавали и описали обичая в Австралия, Америка и другаде по света. За австралийските аборигени например се казва, че „почти всяко племе има различен диалект. Някои племена наричат децата си на обекти от природата, а когато умре човек с такова име, думата отпада от употреба и се налага да се измисли друга за предмета, на който е било наречено детето“. Авторът дава за пример случая с човек, чието име Карла означавало „огън“; когато Карла умрял, трябвало да се въведе нова дума за огън. „От това следва – продължава авторът, – че езикът непрекъснато се променя.“ Така също, ако почине човек на име Нгнке, което означава „вода“, цялото племе от южноавстралийския залив Енкаунтър трябва да използва друга дума за вода дълго време след неговата кончина. Авторът, който описва този обичай, предполага, че това може би обяснява присъствието на множество синоними в езика на това племе. Предположението му се потвърждава от онова, което вече знаем за някои племена от Виктория, чийто език включва пълен набор от синоними и по време

на траур те се използват вместо обикновените думи от всички хора на племето. Ако човек на име Ваа („врана“) се прости с живота, по време на траура за него никой не може да нарича враната „Waa“: всички трябва да говорят за птиците като mazgarart. Когато човек, който се е радвал на титлата Кръглоопашат опосум тръгне по пътя на всяка плът, скърбящите му роднини и цялото племе трябва за известно време да използват за животното по-звучното име „mannungkuurt“. Ако обществото е потънало в скръб поради загубата на уважавана жена, която е носела почтеното име Дропла, истинското име на птицата barrim barrim излиза от употреба и се заменя с tillit tliitsh. И така се променяли задължително имената на черното какаду, сивата патица, гигантския жерав, кенгуруто, орела, кучето динго и т. и.

По-рано подобен случай непрекъснато променял езика на туземците в Парагвай, но при тях веднъж извадена, думата повече не се връщала в употреба. Както разказва мисионерът Добрицхофер, новите думи никнели като гъби след дъжд, защото всички думи, които напомняли имената на мъртвите, се премахвали от езика с прокламация и на тяхно място се измисляли нови. Новите думи се изковавали от старите жени на племената и която получила печата на тяхното одобрение, влизала в употреба и се приемала безропотно от високопоставени и низши, разпространявала се като прериен огън из всички лагери и селища на племето. Бихте се изненадали, разказва същият мисионер, като видите как смирено и мълчаливо цялата народност приема решението на някаква сбръчкана стара вещица и как старите, познати думи изчезват незабавно и напълно от езика и повече не се чуват, дори но силата на навика или от небрежност. За седемте години, прекарани от Добрицхофер сред тези индианци, местната дума за ягуар се променила три пъти, а думите за крокодил, трън и колене на добитък претърпели подобни, макар и не толкова бурни превратности. В резултат на този навик речниците на мисионера се изпълнили със зачеркнати думи, защото твърде често се налагало да се заменят излезли от употреба думи с нови. При много племена от Британска Нова Гвинея човешките имена също са имена на обикновени неща. Хората вярват, че ако произнесат името на покойник, неговият дух ще се върне и тъй като не изпитват желание да го видят, споменаването на името му е табу и винаги, когато се случи това да е обикновена дума от езика, на нейно място се създава нова. Така много думи винаги са загубени или пък се възраждат с изменено или съвършено ново значение. На Никобарските острови този обичай е имал същия ефект върху езика на туземците. „Сред тях съществува

изключително странен обичай – пише г. де Репстор, – който, както може да предположи човек, препятствува много резултатно «творенето на история», или най-малкото предаването на исторически разказ. По едно строго правило, плод на суеверието на жителите на Никобарските острови, името на човека не се споменава след смъртта му. Стига се до такива крайности, че ако, както много често се случва, човекът се е радвал на име като «кокошка», «шапка», «огън», «път» и т.н. в никобарския им еквивалент тези думи престават да се използват не само като название на покойния, но дори и като имена на обикновени неща; думите отмират от езика и за да се изразяват тези неща, измислят нови или отпадналата от употреба дума се заменя със съответната от друг никобарски диалект, или пък от чужд език. Този необикновен обичай придава елемент на нестабилност на езика, а освен това ликвидира възможността за приемственост в политическия живот и прави несигурен и неопределен, може би дори невъзможен, спомена за отминали събития.“

И други работещи в тази област хора са отбелязали факта, че суеверието, което покрива със забравя имена на мъртвите, неизбежно прерязва корените на историческите предания. „Народността кламат – отбелязва г. А. С. Гачет – няма исторически предания, които се връщат повече от век назад по простата причина, че съществува строг закон, който забранява да се говори за личността или действията на покойници, като се споменават имената им. Законът се е изпълнявал строго не само от орегонците, но и от калифорнийците и престъпването му можело да се накаже със смърт. Това наистина стига, за да потъпче всякаква историческа памет у един народ. Как се пише история без имена?“

Но при много племена силата на това суеверие да заличи спомена за миналото е до известна степен отслабена или подкопана от присъщата на човешкото мислене склонност да притъпи и най-дълбоките впечатления; тя неизбежно притъпява и даже изтрива изцяло отпечатак, оставен върху съзнанието на първобитния човек от тайнството и ужаса от смъртта. Рано или късно споменът за обичните хора избледнява, той проявява по-голяма готовност да говори за тях и техните грубовати имена биват спасени от изследователя, преди да са се изгубили като есенни листа или зимен сняг в огромния и мрачен склад за вехтории от миналото. У някои племена от Виктория забраната да се споменават имената на мъртвите оставала в сила само по време на траура: у едно южноавстралийско племе в околностите на Порт Линкълн тя продължавала много години. У индианците чинук в Северна Америка „обичаят забранява да се споменава името на покойник, докато не минат много години след

смъртта му“. У индианците пуялуп строгостта на табу намалява след няколко години, когато опечалените са забравили своята скръб, а ако покойникът е бил прочут воин, на него може да се нарече негов потомък, да речем правнук. Но в това племе табу изобщо не се спазва много строго. Както разказва йезуитският мисионер Лафито, като се изключат роднините, името на покойния и подобните нему имена на преживелите го, биват, така да се каже, погребани заедно с трупа, докато болката претръпне и близките могат да „вдигнат дървото и да възкресят мъртвите“. Под възкръсване на мъртвите имат пред вид да дадат името на покойника на друго и така да го превърнат изцяло в негово превъплъщение, тъй като по принципите на първобитната логика името е съществена част от човека, ако не и самата му душа.

Когато бременната лапландка се готви да ражда, тя сънувала някой покоен праядо или роднина, който я уведомявал за покойник, определен да се роди наново в тялото на нейното дете и следователно чие името трябва да носи. Ако жената нямала такъв сън, трябвало бащата или роднините да определят името чрез врачуване или да попитат някой магьосник. В деня след събитието кондите празнуват раждането на детето с гошавка, за жреца и цялото село. За да определи името му, жрецът пуска оризови зърна в чаша вода и нарича всяко от тях на покоен праядо. От движението на зърното във водата и от наблюденията, извършени над личността на бебето, той определя кой от неговите прародители се е появил отново на бял свят в негово лице и в повечето случаи, поне при северните племена, детето получава името на този праядо. Скоро след като се роди дете у йоруба, се появява жрец на Ифа, богът на пророчествата, да установи душата на кой праядо се е родила наново в бебето. Щом изясни фактите, той уведомява родителите, че детето трябва да отговаря във всяко отношение на своя праядо, който сега го одушевява, и ако както често се случва, те признаят своето невежество по въпроса, жрецът им дава необходимата информация. Детето обикновено получава името на преродилия се в него праядо.

4. Имената на царе и други свещени особи табу

След като видяхме как в първобитното общество имената на най-обикновените хора, били те живи или мъртви, са обект на такава тревожна грижа, няма да се чудим на усилените предпазни мерки, които се вземат, за да се предотврати евентуалната беда, надвиснала над имената

на свещените царе и жреци. Името на царя на Дахомей винаги се пази в тайна, защото ако го знае някой злонамерен човек, може да му стори зло. Названията, под които са известни на европейците различните царе на Дахомей, не са истинските им имена, а просто титли, или както ги наричат туземците „силни имена“. Те, изглежда, смятат, че няма нищо страшно да се знаят тези титли, тъй като за разлика от собствените имена те не са неразривно свързани с притежателите им. В царството Гала от областта Гера поданикът не бива да произнася рожденото име на самодържеца под страх от смъртно наказание, а обикновените думи, които го наподобяват по звучене, се заменят. Когато царят на централноафриканското племе бахими умре, името му се премахва от езика, а ако то означава някакво животно, незабавно му намират ново название. Например царят често се наричал Лъв и при смъртта на цар с такова име и за лъвовете трябвало да се измисля ново име. Някога в Сиам било трудно да се установи със сигурност името на царя, тъй като внимателно го криели от страх от магьосничество и всеки, който го споменал, го натиквали незабавно в затвора. За царя можело да се говори само като се използват високопарни титли от рода на „августейшия“, „идеалния“, „върховния“, „великия император“, „потомъка на ангелите“ и т.н. В Бирма смятали за връх на безбожието да се спомене името на самодържеца; никой не бил в състояние да убеди поданиците му, даже и далеч от родината им, да го споменат; след възкачването си на трона той бил известен единствено с царските си титли.

Нито един зулус няма да изговори името на вожда на племето си, или доколкото ги помни, имената на предшествениците му, нито пък ще произнесе обикновени думи, които съвпадат или просто наподобяват звученето на думата табу. В племето двандве имало вожд на име Ланга, което означава слънце; затова названието на слънцето се променило от „ланга“ на „гала“ и така останало до ден-днешен, макар Ланга да е умрял преди повече от сто години. На езика на племето кснумайо думата, означаваща „да пасеш добитък“, се променила от „алуса“ (или „аюса“) на „кагеса“, защото името на вожда било у-Маю-си. Освен различните табу, спазвани от племената поотделно, всички зулуси били обединени от табу върху името на царя, който властвувал над цялата народност. Затова, докато Панда бил цар на Зулуленд, думата за „корен на дърво“, която е ухабо, се променила на „пхаво“. Освен това думата за „лъжа“ или „клевета“ се променила от „impando“ на amakwata, защото amasebo съдържа сричка от името на прочутия цар Кечвайо. Тези суеверия обаче се спазват повече от жените, отколкото от мъжете, защото жените

изпускат всеки звук, който макар и далечно напомня нещо в имена табу. Дори в „краала“ на царя понякога е трудно да се разбере езикът на царските жени, тъй като те се отнасят по този начин не само е имената на царя и неговите прадеди, но и на неговите и на техните братя поколения назад. Когато към тези племенни и народностни табу се прибавят семейните табу върху имената на хора, свързани чрез брак, както вече описахме, лесно разбираме защо в Зулуленд всяко племе има думи, свойствени само за него, а жените имат значителен по обем собствен речник. Освен това на членовете на едно семейство може да е забранено да употребяват използвани от други думи. Може жените от един краал да наричат например хиената с обикновеното ѝ име; жените от съседния да използват известен неин синоним; а в трети тази замяна да не е възможна и да се наложи да се измисли ново название. По този начин днес езикът зулу изглежда почти двоен – за огромен брой вещи в него има три или четири синонима, които паради сливането на племената, са известни в цял Зулуленд.

Подобен обичай е разпространен в цял Мадагаскар и е довел, както при зулусите, до диалектни различия в говора на отделните племена. На о. Мадагаскар няма фамилни имена; почти всяко лично име се взема от ежедневиия език и означава обикновен предмет, действие или качество като например птица, животно, дърво, растение, цвят и т.н. И когато една от тези обикновени думи е име или част от името на племенен вожд, тя става свещена и не може повече да се употребява в обикновения си смисъл. На мястото на изоставеното трябва да се измисли ново название. Лесно е да си представим до какво объркване и несигурност може да доведе това, след като езикът се говори от много племена, а всяко от тях се управлява от дребен вожд със свое свято име. И все още има племена и народности, които се подчиняват на тази тирания на думите, както са правили бащите и дедите им от незапомнени времена. Неудобствата, предизвикани от обичая, са особено силно изразени по западния бряг на острова; там, поради многобройните независими вождове, имената на неща, местности и реки са претърпели големи промени и често настъпва объркване, защото веднъж, след като вождовете им забранят тези, някога обикновени думи, туземците не признават, че са им били известни в предишния им смисъл.

Но табу в Мадагаскар са не само имената на живите царе и вождове, имената на покойните владетели също са забранени, поне в някои части на острова. Например когато умре цар на сакалавите, благородниците и народът се събират на съвет около мъртвото тяло и тържествено

избират новото име, под което покойният монарх ще е известен от този момент нататък. След като се приеме новото име, старото, което е носил приживе, става свещено и не може да се произнася под страх от смъртно наказание. Нещо повече, обикновените думи, които имат някаква прилика със забраненото име, също стават свети и се заменят с други. Който произнесе забранени думи, се смята не само за ужасно невъзпитан, но дори за негодник, извършил тежко углавно престъпление. Лексикалните промени обаче са ограничени в областта, където е властвувал мъртвият цар; в съседните области думите продължават да се използват в стария им смисъл.

Светостта на вождовете в Полинезия се разпространявала естествено и върху техните имена, защото за примитивното мислене те са едва ли не част от самата личност. Така че там установяваме същата систематична забрана да се произнасят имената на вождовете или обикновени думи, които ги наподобяват, на каквато се натъкнахме в Зулуленд и Мадагаскар. В Нова Зеландия например името на вожда се смятало дотолкова свято, че случи ли се да е обикновена дума, тя не можела да се използва в езика и трябвало да се намери друга да я замени. Един вожд от областта южно от Източния нос носел името Марипи, което означавало нож, затова била въведена нова дума за нож (пекча), а старата отпаднала от употреба. На друго място трябвало да сменят думата за вода, защото съвпадала с името на вожда и то би се осквернило, ако наред със святата му особа означава и недостойната течност. Това табу естествено създавало обилна реколта от синоними в езика на маорите и новопристигналите пътешественици се озадачавали как съседни племена наричали едни и същи неща по различен начин. Когато на трона на о. Таити се възкачва нов цар, всички думи, които наподобяват по звучене името му, трябва да се заменят с други. Ако едно време се случело някой да е дотам безотговорен, че да използва забранените думи, незабавно убивали не само него, но и цялото му семейство. И все пак въвежданите промени били само временни: със смъртта на вожда новите думи преставали да се използват и в употреба се връщали старите.

В Древна Гърция, докато са живи, не произнасяли имената на жреците и другите висши сановници, свързани с изпълнението на Елевзинските мистерии. Било престъпление пред закона да ги изговориш. Педантът на Лукиан разказва как се присъединил към тези августейши особи, когато те отвеждали в съда някакъв непочтителен тип, който посмял да ги назове, макар добре да знаел, че това е противозаконно, защото след тяхното освещаване са станали анонимни – загубили са старите си

имена и са придобили нови, и то свещени титли. От два надписа в Елевзин личи, че имената на жреците се предавали на дълбините на морето; вероятно са ги гравирани на бронзови или оловни плочки и са ги хвърляли в Саламинския залив. Причината без съмнение била да ги запазят в най-дълбока тайна, а има ли по-сигурен начин да постигнат целта си от това, да ги потопят в морето? Има ли човешки взор, който да ги зърне дълбоко долу в мрачните дълбини на зелената вода? Едва ли би могъл да се намери по-ярък пример за смесване на тленно и нетленно на името и материалното му възплъщение от този обичай на цивилизована Гърция.

5. Табу върху имената на боговете

Първобитният човек създава богове по свой образ и подобие. Ксенофонт навремето си забелязва, че цветът на кожата на негрските богове е черен и носовете им са сплеснати; тракийските богове са румени и синеоки; и ако конете, воловете и лъвовете вярвали в богове и имали ръце, с които да ги нарисуват, без съмнение биха представили божествата си под формата на коне, волове и лъвове. И след като потайният първобитен човек крие истинското си име, защото се бои да не го използват злонамерените вълшебници, той си представя, че и неговите богове трябва да пазят в тайна истинските си имена, да не би други богове или дори хора да научат мистичните звуци и да им сторят с тях магия. Никъде това примитивно схващане за тайнствеността и магическите свойства на божиято име не било така дълбоко залегнало и дотолкова развито, както в Древен Египет, където суеверията били балсамирани от незапомнени времена в сърцата на хората, при това не по-малко резултатно от телата на котките, крокодилите и останалата свещена менажерия в техните изсечени в скалата гробници. Това схващане се илюстрира добре от легендата, която обяснява как коварната Изиди измъкнала от великия египетски бог на Слънцето Ра тайното му име. Разказват, че Изиди била жена, силна на думи, на която омръзнал светът на хората и тя копнеела за света на боговете. И в сърцето си се питала: „Не мога ли с помощта на великото име на Ра да стана сама богиня и като него да властвувам на небето и на земята?“ Защото Ра имал много имена, но великото име, което му давало пълна власт над богове и хора, било известно само на него и на никого другото. А по това време богът бил вече остарял; лигавел се и слюнката му падала по земята. Тогава Изиди събрала слюнката заедно с пръстта, изваяла от нея змия и я сложила на пътеката, по

която великият бог минавал всеки ден – към едното или към другото си царство – според волята на сърцето си. И както вървял по своя обичаен път, свещената змия го ухапала, той отворил уста и надал глас, та викът му стигнал до небето. А придружаващите го богове извикали: „Какво те мъчи?“ и после се разкрещели „Вижте чудо!“ Но той не можел да отговори, челюстите му тракали, крайниците му се тресели и отровата течала из жилите му, както Нил тече по земята. Когато великият бог се овладял, извикал на следовниците си: „Елате, деца мои, плодове на тялото ми, аз съм княз, син на княз, свещеното семе на бог. Баща ми измисли името ми, баща ми и майка ми ми дадоха името и то остава скрито в тялото ми откак съм се родил, та никой да няма магическа власт над мен. Излязох да видя какво съм създал, ходих из две сътворени от мен земи и, о, чудо!, нещо ме ухапа. Какво е то, не зная. Огън ли бе? Вода ли бе? Сърцето ми гори, плътта ми трепери, крайниците ми се тресат. Доведете тук моите чеда с лекуващите думи и разбиращите устни, чиято власт стига до небето.“ И дошли при него децата на боговете и тъжни били те. Дошла и изкусната Изидида и изпълнено с полъха на живота било словото ѝ, и прогонвали болката магиите ѝ, а думите ѝ правели мъртвите да оживеят. Тя казала: „Какво има, божествени отче? Какво става?“ Отворил устата си светият бог и казал: „По пътя си вървях, обхождах по волята си двете създадени от мен земи, да се наслаждавам на онова, което съм сътворил и, о, чудо, ухапа ме змия, която не видях. Огън ли е това? Вода ли е? По-студен съм от водата и по-горещ от огъня, облян съм в пот, треперя, очите ми се замъглиха, не виждам небето, влагата покрива лицето ми както през лятото.“ А Изидида рекла: „Каж ми името си, отче свети, защото ще живее онзи, към когото се обърна по име.“ Но отвърнал Ра: „Аз създадох небето и земята, аз заповядах да станат планините, аз направих голямото обширно море, аз прострях като завеса двата хоризонта. Аз съм онзи, който като си отвори очите, става светло, а затвори ли ги – се стъмнява. По моя заповед прелива Нил, но не знаят боговете моето име. Хепри съм сутрин, Ра съм по обед, Атум съм привечер.“ Но отровата не излизала от него; тя прониквала все по-дълбоко и великият бог не можел повече да върви. Тогава Изидида му казала: „Не беше името ти туй, което ти ми каза. О, кажи ми името си, та отровата да изчезне; защото ще живее назованият по име.“ И горяла като огън отровата, и парела повече от пламъка на огъня. Рекъл богът: „Съгласен съм Изидида да потърси в мен името ми и то да премине от моята в нейната гръд.“ Тогава богът се скрил от боговете и останало празно мястото му в кораба на вечността. По този начин отнели името на великия бог и

вещицата Изида заговорила: „Изтечи, отрово, махни се от Ра. Аз, аз, а не друг, съм тази, която побеждава отровата и я предава на земята; защото е огнето името на великия бог. Нека Ра живее, а отровата да умре.“ Така казала великата Изида, царицата на боговете, която познавала Ра с истинското му име.

От разказаното излиза, че истинското име на бога, с което е неразривно свързана неговата власт, се е помещавало едва ли не физически някъде в гърдите му, откъдето Изида го изтръгнала като с хирургическа операция и го присадила на себе си заедно с всичките му свръхестествени способности. В Египет правените по подобие на Изида опити да се присвои властта на върховен бог, като се обсеби името му, не са само легенди за митически същества от далечното минало; всеки египетски магьосник се домогвал по същия начин до такава власт. Вярвало се, че който узнае истинското име, притежава и самото същество на бога или човека и може да принуди дори божеството да му се подчинява, тъй както робът се подчинява на господаря си. Следователно изкуството на магьосниците се състояло в това, да заставят боговете да разкрият имената си и не се спирали пред нищо, за да постигнат целта си. Веднъж предало на магьосника чудотворното познание, в момент на слабост или на забрава, на божеството му оставало само да се подаде смирено на властта на човека или да плати възмездие за непокорството си.

Римляните споделяли вярата в магическите свойства на божиите имена. Когато обсаждали някой град, жреците им, призовавали с установена молитва или заклинание божеството – пазител на селището, и го приканвали да изостави застрашения град и да дойде при тях, а те от своя страна обещавали да се отнасят с него също така добре, дори по-добре, отколкото в стария му дом. Затова името на божеството – пазител на Рим, се пазело в дълбока тайна, та враговете на републиката да не могат да го подмамят, тъй както римляните примамили много богове да изоставят като плъхове злощастните градове, които ги приютявали в пощастливи дни. Затова истинското, име не само на божеството-пазител, но и на самия град, било обвито в тайна и не бивало никога да се произнася, дори и при свещените обреди. Някой си Валерий Сорани, който посмял да разкрие безценната тайна, вероятно бил убит, но във всеки случай не свършил добре. Изглежда, че и на древните асирийци било забранено да споменават мистичните имена на градовете – а едва ли не до наши дни кавказките черемиси⁴⁶, водени от суеверни мотиви, пазят в тайна имената на селата си.

Ако читателят е имал търпението да проследи това изложение на

предразсъдъци, свързани с лични имена, вероятно ще се съгласи, че тайнствеността, с която често са забулени имената на царствените особи, съвсем не е изолирано явление, не е произволна проява на дворцова сервилност и обожание, а само конкретно приложение на всеобщ закон на първобитното мислене и той включва в действието си обикновени хора и богове, царе и жреци.

46. Черемисите, т.е. марийците, живеят по средното поречие на Волга, а не в Кавказ. – Бел. пр.

ГЛАВА XXIII

Какво дължим на първобитния човек

Няма да е трудно да продължим списъка на царствени и жречески табу, но събраните на предишните страници примери са достатъчно показателни. За да приключим с тази част на нашето изследване, остава само да изброим набързо общите заключения, до които ни е довело то. Видяхме, че в стадия на дивачеството и варварството често се срещат хора, на които суеверието на техните събрата приписва власт над природните закони. Такива хора са обект на преклонение и с тях се отнасят като с богове. Тук едва ли има някакво значение дали тези богочовечеци имат и светска власт над живота и съдбата на своите обожатели или функциите им са чисто духовни и свръхестествени. С други думи, дали те са едновременно царе и богове или само последното. Същественният факт, който обсъждаме тук, е предполагаемата им божественост. Тя е залог и гаранция за техните почитатели, че ще продължават в системна последователност онези физически явления, от които зависи оцеляването на всички. И естествено животът и здравето на такъв богочовек са голяма грижа за хората, чието благоденствие, съществуването им дори, са свързани с него и те го принуждават да се придържа към правилата, изработени от остроумието на ранните хора, за да отклонят от него присъщите на плътта злини, включително и последната от тях – смъртта. Анализът на правилата показва, че те са чисто и просто максими, към които според първобитните възгледи трябва да се придържа всеки нормално предпазлив човек, ако иска да живее дълго на земята. Но докато в случая с обикновения човек спазването на правилата е оставено на лична преценка, богочовекът е заставен да ги спазва, иначе е застрашен със сваляне от високия си пост, дори със смърт. Защото обожателите разчитали прекалено много на живота му, за да допуснат да се отнася неразумно с него. Затова всички странни поверия, максимите на древността и достопочтените сентенции са резултат от находчивостта на първобитните „философи“ и са предавани от старите жени като скъпоценни бисери на потомците, събрани около огъня през зимните вечери. В центъра на тези древни приумици стоят царете, т.е. човекобоговете, които се оплитат в тях като мухи в мрежите на паяците и едва помръдват, обвързани с нишките на обичая, „леки като въздух, но здрави като брънките на желязото“. Те се пресичат отново и отново в безкраен лабиринт и ги

държат здраво вързани в системата от ритуали, от които можела да ги освободи единствено смъртта или свалянето от власт.

Следователно животът на старите царе и жреци е изпълнен с поуки за онези, които изучават миналото. В тях е обобщено всичко, което е минавало за мъдрост, когато светът бил млад. Това е идеалната схема, по която всеки човек се опитвал да формира начина си на живот, безпогрешен модел, създаден в строго съответствие с насоките на варварската философия. Колкото и несъвършена и погрешна да ни изглежда тази философия, ще е несправедливо да ѝ се отрече едно качество – логическа последователност. Изхождайки от схващането за жизненото начало като мъничко същество или душа, обитаваща живото същество, но отделно и отделимо от него, тя извежда като практически насоки в живота система от правила, които са общо взето добре свързани логически и образуват сравнително завършено хармонично цяло. Слабостта, при това фаталната слабост на системата, се крие не в доводите, а в предпоставките, на които почива, в схващането за същността на живота, а не в несъстоятелността на неудачните изводи, които извлича от това схващане. Но да заклеимяваме като смехотворни тези предпоставки, защото сме в състояние лесно да установяваме, че са погрешни, е признак не само на неблагодарност, но и на отстъпление от философията. Ние се облягаме на основа, изградена от поколенията преди нас, и можем само съмтно да си представим мъчителните и продължителни усилия, положени от човечеството, за да се изкатери до точката, на която сме сега, а тя не е чак толкова извисена. Ние дължим благодарност на безименните и забравени труженици, чието търпеливо мислене и активни усилия са ни направили до голяма степен такива, каквито сме днес. Обемът на живите знания, които една епоха, а още повече един човек, могат да добавят към общото познание, е малък, и глупаво и незначително, както и признак на непризнателност е да отричаме купчината, а да се хвалим с няколко зрънца, които сме добавили към нея. И наистина сега няма голяма опасност да се подцени приносът на съвременността, а и на класическата древност към общия напредък на човечеството. Но минем ли тези граници, е друго. Твърде често дивакът и неговият начин на живот се удостоверяват единствено с презрение и присмех, или отвращение и осъждане. Но много, ако не и повечето от благодетелите си, на които дължим благодарност и признание, са били диваци. Защото в крайна сметка нашите прилики с дивака са все още далеч по-многобройни отколкото отликите, а общото, което имаме с него и съзнателно запазваме като истинно и полезно, дължим на своите първобитни прадеди; те са

придобили бавно по пътя на опита и са ни предали по наследство тези привидно основни идеи, които сме склонни да смятаме за оригинални и интуитивни. Ние сме като наследниците на богатство, предавано от поколение на поколение в продължение на толкова много епохи, че сегашните му притежатели гледат на него като на присъща и несменяема тяхна собственост, откак свят светува. Но ако разсъждаваме и анализираме, ще стигнем до заключението, че каквото ценим най-много като наше, дължим на предшествениците си и техните грешки не са преднамерено чудачество или лудешки брътвежи, а просто хипотези и като такива, оправдани за времето, в което са били предлагани, а по-късно опровергани от по-богатия опит. До истината в крайна сметка се стига само по пътя на изпробване на хипотези и отхвърлянето на погрешните от тях. В крайна сметка истина наричаме онази хипотеза, която смятаме за най-състоятелна. Затова, като правим преглед на мненията и поведението в по-изостаналите епохи и при по-изостаналите племена, ще е добре да погледнем на грешките им като на неизбежни подхлъзвания по пътя към истината и да проявим към тях онова снизхождение, от което и ние може един ден да се нуждаем: *cum excusatione itaque veteres sunt*.⁴⁷

47. Навред старите трябва да бъдат изслушвани със снизхождение (лат.). – Бел. пр.

ГЛАВА XXIV

Умъртвяване на свещените царе

1. Боговете са смъртни

Човекът е създал боговете по свой образ и подобие и бидейки сам смъртен, той естествено е предполагал, че същата печална съдба очаква и неговите създания. Гренландците например вярвали, че вятърът може да убие най-могъщия им бог и той непременно ще умре, ако докосне куче. Когато чули проповедите за християнския бог, те казали, че трябва да е наистина много велик. Отговаряйки на въпросите на полковник Додж, един северноамерикански индианец заявил, че светът е направен от Великия дух. Запитан кой Велик дух има пред вид, добрия или лошия, той отвърнал: „Нито един от двамата. Великият дух, който е създал света, отдавна е умрял. Той не би могъл да живее толкова дълго.“ Хората от едно племе на Филипините обяснили на испанските завоеватели, че гробът на Създателя бил на връх Кабунан. Хейци-ейбиб, бог или свят герой на хотентотите умирал и се възраждал няколко пъти. Гробовете му ще срещнете обикновено в тесни дефилета между планините. Когато хотентотите минават покрай някой от тях, хвърлят камък за късмет и промърморват „Дай ни много добитък.“ До началото на нашата ера на посетителите на Крит показвали гроба на Зевс, върховния бог на гърците. Тялото на Дионис било погребано в Делфи до златната статуя на Аполон и гробницата му носела надписа: „Тук лежи мъртъв Дионис, син на Семела“. Според един вариант сам Аполон бил погребан в Делфи и Питагор изсякъл на гробницата му надпис, в който се разказвало как богът бил убит от питона и погребан под триножника.

И великите богове на Египет не били избавени от общата участ. И те остарявали и умирали. Но по-късно, когато открили изкуството да балсамират и то дало на душите на мъртвите нов живот, защото запазвало телата им от разложение за неопределено време, осигурили на божествата възможността да се ползват от облагите на едно откритие, което предполагало известна надежда за безсмъртие на богове и хора. И всяка провинция се сдобила с гробница и мумия на своя мъртъв бог. Мумията на Озирис можела да се види в Мендес; Тинис се гордеел с мумията на Анхури; а Хелиопол – че притежава мумията на Атум. Върховните

богове на вавилонците се явявали на почитателите си само в сънища и видения, но за тях смятали, че имат тела с човешка форма, че притежават човешки страсти и човешка съдба и също като хората се раждат на този свят, любят, бият се и умират.

2. Умъртвяване на царете, когато силите ги напуснат

Върховните богове, които живеят далеч от неспокойния и трескав земен живот, в края на краищата умират; следователно не може да се очаква от бога, настанен в крехката черупка на плътта, да избегне същата съдба (макар да има съобщения за африкански царе, които си въобразявали, че са безсмъртни по силата на своите вълшебства). И така, както вече видяхме, примитивните народи понякога вярват, че сигурността им, дори сигурността на света, е свързана с живота на някого от тези богочовеци или човешки въплъщения на божеството. Следователно съвсем естествено от грижа за света те полагат големи грижи за неговия живот. Но никакви грижи и предпазни мерки не могат да попречат богочовекът да остарее, да отпадне и най-сетне да умре. Обожателите му трябва да се съобразяват с тази печална необходимост и да се справят с нея колкото се може по-добре. Опасността е ужасна, защото представите си какви катастрофални последици могат да се очакват от постепенното отслабване на неговите сили и окончателното им изчезване при смъртта, след като естествените закони зависят от богочовека? Има един-единствен начин да се избягнат тези опасности. Човекът-бог трябва да бъде убит веднага след първите симптоми, че силите му отпадат и душата му да се пренесе в здрав приемник, преди да е сериозно увредена от предстоящото разложение. За първобитния човек е съвсем очевидно какви предимства има, ако убие човека-бог вместо да го остави да умре от старост и болест. Защото в случай че богочовекът умре, както я наричаме, от естествена смърт, това според него означава, че душата му е напуснала доброволно тялото и не иска да се върне повече в него, или по-скоро са я измъкнали оттам или най-малкото е задържана при скитанията си от демон или вълшебник. Във всеки от тези случаи душата на човека-бог е загубена за обожателите му, а заедно с нея са поставени под заплаха благоденствието, дори самото им съществуване. Дори да успеят да уредят нещата така, че да уловят душата на умиращия бог, когато напусна устните или ноздрите му, и да я прехвърлят в негов наследник,

резултатът няма да е кой знае какъв, защото умирайки от болест, душата ще напусне тялото крайно отслабнала, изтощена и немощна и в което и тяло да се пренесе, ще продължава да влачи жалко съществуване. Ако го умъртвят, обожателите му биха могли преди всичко със сигурност на хванат душата, като тръгне да бяга, и да я прехвърлят в подходящ приемник; на второ място, като го умъртвят, преди да са отслабнали естествените му сили, ще попречат на света да изпадне в разруха заедно с разрухата на човека-бог. Така, убивайки човека-бог и прехвърляйки душата му в тялото на жизнен приемник, докато тя е все още в разцвета на силите си, те изпълняват всички изисквания.

На мистичните владетели на Огъня и Водата в Камбоджа не дават възможност да умрат от естествена смърт. Когато някой от тях е сериозно болен и старейшините смятат, че няма да се възстанови, го убиват с нож. Както видяхме, конгоанците вярват, че ако техният първожрец Читоме умре от естествена смърт, светът ще загине, а земята, която единствен той поддържа със силата и достойнството си, незабавно ще бъде унищожена. Затова, когато се разболеет и има вероятност да умре, човекът, определен за приемник, влиза в къщата му с въже или тояга и го удушават или пребиват до смърт. Етиопските царе от Мерое били почитани като богове; но когато жреците решили, изпращали вестител на царя и му нареждали да умре, като твърдели, че така им внушил оракул на боговете. До времето на Ергамен, съвременник на египетския владетел Птолемея II, царете винаги се подчинявали на заповедта. Ергамен, получил образованието си в Гърция и освободен от властта на суеверието, си позволил обаче да пренебрегне заповедта на жреците, нахлул в отряд войници в Златния храм и ги изклал.

Имаме основание да смятаме, че подобни обичаи са просъществували в тази част на Африка до ново време. У някои племена от народността фазокл царят трябвало да раздава всеки ден правосъдие под определено дърво. Ако поради болест или друга причина не бил в състояние да изпълни задълженията си в продължение на три пълни дни, го обесвали на дървото; в примката вплитали две остриета по такъв начин, че когато тя се затегне от тежестта на царското тяло, те да му прережат гърлото.

У шилуките от Бели Нил доскоро имало обичай, а не се знае дали наистина е умрял или е само латентен, да убиват божествените си царе при първите признаци на слабост или старост; в последните години той е грижливо проучен от д-р С. Дж. Селигмън. По всичко личи, че почитата, изпитвана от шилуките към техния цар, произтича главно от

убеждението, че той е превъплъщение на духа Няканг, полубогът-герой, който основал династията и заселил племето на сегашната му територия. Основен принцип на вярата при шилуките е, че духът на божествения или полубожествения Няканг е въплътен в царя на власт и той съответно е надарен в известна степен с божествен характер. Но макар шилуките да почитат във висша, дори религиозна степен своите царе и да вземат всички необходими предпазни мерки да не ги сполети случайна смърт, те са убедени, че царят не бива да се разболее или да грохне от старост, защото с намаляването на жизнените му сили, добитъкът ще се поболее и няма да дава приплод, посевите ще изгният на полето, а хората, сполетени от болести, масово ще измират. За да не се струпат на главите им такива бедствия, шилуките имали обичай да убиват царете си винаги, когато проявят признаци на лошо здраве или загуба на силите. Един от фаталните симптоми на разруха се смятала неспособността на царя да задоволи половите желания на жените си, а той имал много жени, разселени в множество къщи във Фашода. Появяла ли се тази злокобна слабост, жените докладвали за нея на вождовете, а те, както е известно сред народа, давали му да разбере за предстоящата гибел, като просвали бял плат върху лицето и коленете му, докато дремел в следобедната горещина. Смъртната присъда привеждали в изпълнение скоро след това. За целта построявали специална колиба: въвеждали в нея царя, той лягал и слагал главата си в скута на девойка за женене, после заиждали вратата на колибата и оставяли двойката без храна, вода или огън да умре от глад и задушаване. Такъв бил старият обичай, но го премахнали преди около пет поколения заради страшните мъки на един от загиналите по този начин царе. Казват, че вождовете съобщавали на царя съдбата му, а след това го удушавали в специално построена за целта колиба.

От проучванията на д-р Селигмън излиза, че шилукските царе подлежат на церемониално умъртвяване не само при първите признаци на физическа разруха, но и когато са все още в пълното си здраве и сила, те могат да бъдат нападнати по всяко време и трябва да защитят короната си в смъртен двубой със съперника. Според разпространената сред шилуките традиция всеки син на господстващ цар има право да се бие с него и ако успее да го убие, да заеме трона му. Като се има пред вид, че всеки цар имал голям харем и много синове, във всеки момент вероятно е имало значителен брой възможни кандидати за трона и управляващият монарх трябвало, така да се каже, да носи живота си в ръка. Но можели да го нападнат с някаква вероятност за успех само нощем, защото през

деня царят се заобикалял с приятели и телохранители и претендентът за трона трудно можел да се надява, че ще си пробие път през тях, да нанесе своя удар. Други били нещата нощем. Тогава освобождавали пазачите и царят оставал сам с любимите си жени в своите покои и около него нямало мъже, които да го защитят, с изключение на няколко пастири, чиито колиби се издигали малко по-настрана. Той, както твърдят, ги прекарвал в неспирно бдение, обикалял колибите си в пълно въоръжение, надничал в най-тъмните сенки или пък сам стоял като войник на своя пост, безмълвен и напрегнат в някой тъмен ъгъл. Когато най-сетне се появил негов съперник, боят се водел в мрачно мълчание, нарушавано само от ударите на копия и щитове, защото за царя било въпрос на чест да не вика пастирите си на помощ.

Също както Няканг, техният основател, всеки от шилукските царе е почитан след смъртта си в издигнато над гроба му светилище, а царят винаги бива погребван в родното си село. Царската гробница-светилище наподобява светилището на Няканг и се състои от няколко заобиколени с ограда колиби, едната от които е направена над самия гроб, а в другите живеят пазителите на светилището. В същност светилището на Няканг и светилищата на царете трудно се различават и религиозните ритуали, изпълнявани в тях, били идентични по форма с изключение на някои подробности. Различията се дължали, както си личи, на далеч по-голямата святост, приписвана на светилищата на Няканг. За гробове-светилища на царете се грижат определени стари мъже и жени, които съответствуват на пазителите на светилищата на Няканг. Обикновено това са вдовици или стари слуги на покойния цар, а когато те умрат, мястото им заемат потомците им. Освен това на царските гробове-светилища се посвещава добитък и в тях се правят жертвоприношения също както в светилището на Няканг.

Общо взето, основният елемент в религията на шилуките е почитта, която отдават на своите покойни или живи свещени или божествени царе. Вярват, че ги оживява божествен дух, който се предава до ден-днешен на потомците от полумитичния, но по всяка вероятност действително съществувал основател на династията. Приемайки своите царе за възплътени божества, от които косвено зависи благоденствието на хората, на добитъка и на посевите, шилуките естествено им отдават най-голяма почит и ги заобикалят с големи грижи и колкото и странно да ни изглежда, обичаят да убиват божествените царе веднага след като проявят признаци на лошо здраве или слабост, се корени пряко в дълбоката почит към тях и грижата да ги запазят, или по-скоро да запазят

божествения дух, който ги одушевява, във възможно най-добро състояние. Ще отидем по-далеч: практикуваното царевичество е най-доброто доказателство, което те биха могли да дадат за огромната си почит към своите царе. Защото, както видяхме, те вярват, че животът или духът на царя е индуктивно свързан с благоденствието на цялата страна и ако той се разболее или грохне, добитъкът ще се поболее и ще престане да се множи, посевите ще изгният на полето и хората ще загинат от масова болест. Следователно те смятат, че единственият начин да избягнат тези бедствия е да убият царя, докато все още е здрав и читав, и божественият дух, който е наследил от предшествениците си, да премине от него в неговия приемник, докато все още е енергичен и незасегнат от болест или старост. Многозначителен в тази връзка е конкретният симптом, който слагал печата на смъртната присъда върху царя; когато той вече не можел да задоволява половите желания на многото си жени, или с други думи, когато престане отчасти или напълно да е в състояние да продължава своя род, е време да умре и да отстъпи място на по-жизнен приемник. Заедно с другите причини, на които отдават умъртвяването на царя, това идва да покаже, че според шилуките плодовитостта на хората, на добитъка и на посевите зависи индуктивно от оплождащата способност на царя и затова пълната загуба на тази способност повлича със себе си съответна загуба у хората, животните и растенията и по такъв начин води не след дълго до пълното загиване на всякакъв живот, бил той човешки, животински или растителен. Нищо странно, че при такава заплаха шилуките внимават много да не допуснат царят им да умре от естествена смърт, от болест или старост. Характерно за отношението им към смъртта на царете е, че те не говорят за нея като за смърт. Те не казват „царят умря“, а просто „отиде си“, както говорят и за божествените предшественици Няканг и Даг, първите двама царе от династията, за които се знае, че не са умрели, а са изчезнали. Съществуването на сходни легенди за тайнственото изчезване на царе в други земи, например в Рим и Уганда, показва съществуването на подобен обичай, за да ги запазят живи.

В общи линии теорията и практиката на божествените царе на шилуките е много близка до теорията и практиката на жреците от Неми, на Горските царе, ако е вярно моето схващане за тях. И в двата случая имаме божествени царе, от чийто живот зависи плодовитостта на хората, на добитъка и растителността. Те са били умъртвявани в единоборство или по друг начин, за да се предаде на приемниците им напълно жизнен, незасегнат от слабост или разруха, от болест или старост божественият им

дух, защото според убеждението на съплеменниците такова израждане на царя би породило съответно израждане на хората, добитъка и посевите. По-нататък ще се спрем върху някои подробности от обичая да се умъртвяват божествените царе и по-специално как пренасят божествените им души в приемниците им. Междувременно ще дадем други примери за разпространението на този обичай.

Динка са групи независими племена в долината на Бели Нил. Те са предимно пастири, отдадени страстно на грижата за многобройните си стада добитък, макар да имат също овце и кози, а жените да отглеждат по малко просо и сусам. Техните посеви и най-вече пасищата им зависят в огромна степен от редовните валежи. Естествено е при това положение по време на продължителна засуха те да се изправят пред големи затруднения. Следователно и до ден-днешен при тях дъждоносецът е много важна личност. В същност вождовете или шейховете, както ги наричат пътешествениците, са действителни или потенциални дъждоносци на племето или на общността. Хората вярват, че всеки от тях носи в себе си духа на велик дъждоносец и този дух е достигнал до него, след като е обладал поредица от дъждоносци; благодарение на своите способности, постигащият успехи дъждоносец се радва на много голяма власт и с него се съветват по всички важни въпроси. Но въпреки, или по-скоро поради огромната почит, на която се радва, дъждоносецът на динка не може да умре от естествена смърт, от болест или от старост, защото случи ли се такова нежелано събитие, племето ще страда от болести и глад и стадата няма да дадат приплод. Затова почувствува ли се стар и грохнал, дъждоносецът казва на децата си, че иска да умре. Агар динка например изкопават голям гроб и дъждоносецът ляга в него, заобиколен от приятели и роднини. От време на време проговаря на хората и напомня историята на племето, как ги е управлявал и съветвал и им дава напътствия как да постъпват в бъдеще. После, когато вече е привършил своите поучения, им нарежда да го покрият. Те хвърлят върху него пръст, както си лежи в гроба, и той скоро се задушавя. Изглежда, че навсякъде у динка краят на почетната кариера на дъждоносеца е такъв, с дребни вариации. Хор-адар динките разказали на д-р Селингмън, че след като изкопаят гроба на дъждоносеца, те го удушат в къщата му. Бащата и чичото на един от осведомителите на д-р Селингмън били дъждоносци и двамата умъртвени по най-редовен и общоприет начин. Дори и ако е съвсем млад, дъждоносецът трябва да бъде умъртвен, когато има вероятност да умре от болест. Освен това вземат всички предпазни мерки да не допуснат дъждоносецът да умре от случайна смърт,

защото подобен край, макар и съвсем не така опасен, какъвто е смъртта от болест или старост, положително ще повлече след себе си болести за племето. Както се предполага, веднага след умъртвяването на дъждоносеца неговият скъпоценен дух преминава в подходящ приемник – негов син или друг близък роднина.

До неотдавна в централноафриканското царство Баньоро обичаят изисквал, веднага след като царят заболее сериозно или започне да се поддава на възрастта, да се самоубие, защото според едно старо пророчество, ако някога царят умре от естествена смърт, династията ще загуби трона. Той се самоубивал, като изпивал до дъно чаша с отрова. Ако се поколебаел, или бил прекалено болен, за да поиска отрова, дълг на жена му било да му я даде. Когато царят на кибанга, по горното течение на Конго, давал признаци, че приближава към своя край, знахарите слагали около врата му въже и Постепенно го затягали, докато умре. Ако наранели царя на гинджиро във война, другарите му го умъртвявали, а ако не успели, с това се заемали роднините му, колкото и жално да ги молел за милост. Твърдели, че постъпват така, за да не умре в ръцете на неприятелите си. Джуките са езическо племе, заселено по поречието на Бенуе, голям приток на Нигер. В тяхната страна град Гатри се управлява от цар, когото първенците на града избират по следния начин. Когато по мнението на големците царят е управлявал прекалено дълго, те дават да се разбере, „че царят е болен“ – формула, която, както всички разбират, означава, че се готвят да го умъртвят, макар това намерение никога да не се уточнява повече. После решават кой ще е следващият цар. На съвещание влиятелните хора обсъждат колко време ще управлява; до решението стигат, като всеки от участниците хвърля на земята по една малка клечка за всяка година, колкото години смята, че трябва да управлява царят. После съобщават на царя и се подготвя голямо угощение, на което той се напива с направена от индийско просо бира. След това го пробождат с копие и избраникът става цар. Така всеки джука знае, че няма още много години да живее, защото му е добре известна съдбата на неговия предшественик. Но това сякаш не плаши кандидатите. Разказват, че същият обичай, да се умъртвява царят, съществувал не само в Гатри, но и в Куонде и Укари. В трите царства на хауса – Гобир, Кацина и Даура (Северна Нигерия), веднага след като царят даде признаци, че се разболява или започва да губи сили, явява се официално лице, което носи Титлата Убиец на слона, и го удушава.

Матиамво е велик цар или император от вътрешността на Ангола. Един от Местните царе в страната, на име Чала, дал на една португалска

експедиция следното описание за начина, по който свършва Матиамво. „Било е обичай – казал той – нашите Матиамво да умират на война или от насилствена смърт. И сегашният Матиамво ще трябва да има същата съдба, защото при тежките си задължения е живял прекалено дълго. Когато осъзнаем това и решим, че трябва да умре, ние го караме да започне война с нашите врагове и всички го придружаваме заедно със семейството му в боя, където изгубваме някои от нашите хора. Ако той не бъде засегнат, отново се връщаме да се бием и се бием три или четири дни. После внезапна изоставяме него и семейството му на съдбата им, оставяме ги в ръцете на враговете. Като разбере какво става, той започва да издигнат трона му и като сяда на него, свиква семейството около себе си. Тогава нарежда на майка си да се приближи; тя коленичи в краката му; първо отсича нейната глава, после обезглавява един след друг синовете си, после жените и роднините си и най-накрая най-обичаната си жена, наричана Анакуло. Като привърши с клането, Матиамво, облечен в цялото си великолепие, очаква собствената си смърт, която следва незабавно – умъртвява го пратеник на могъщите съседни вождове Каникинка и Каника. Пратеникът му отсича първо ръцете и краката в ставите и най-накрая главата, а след това пада и главата на самия пратеник. Всички владетели напускат лагера, да не гледат неговата смърт. Мой дълг е да остана и да съм свидетел на смъртта му и да отбележа мястото, където двамата велики вождове, врагове на Матиамво, оставят главата и ръцете му. Освен това те обсебват цялата собственост на покойния монарх и семейството му и я отнасят в собствената си резиденция. Тогава аз организирам погребението на осакатените останки на покойния Матиамво и отивам в неговата столица да обявя новата власт. След това се връщам на мястото, където са оставени главата, краката и ръцете му, и ги откупвам заедно със стоките и другата собственост на покойния срещу четиридесет роби и я давам на обявения нов Матиамво. Това се случва с много Матиамво, ще се случи и със сегашния.“

И зулусите, изглежда, са имали обичай да умъртвяват царя веднага след като започне да има бръчки или бели коси. Поне така личи от следния пасаж, писан от човек, живял известно време в двора на спечелилия си печална слава в началото на деветнадесетия век зулуски тиранин Чака: „Необикновената ярост на царя срещу мен се дължеше най-вече на абсурдния цар, помадата за коса, за която Феъруел му бе внушил, че била предназначена специално да премахва всички признаци на старост. От първия момент, когато чул, че може да се сдобие с такъв препарат, той проявил желание да го получи и не пропускаше случай да ни

напомни колко държи да го има и най-вече при заминаването ни той изрично даде указания по този въпрос. Види се, едно от изискванията на варварските обичаи на зулусите при избора на цар, е той да няма бръчки или бели коси, тъй като и двете са видими белези, които го правят неподходящ кандидат за монарх на един воинствен народ. Освен това е задължително техният цар да не дава доказателства, че е станал негоден или неподходящ да управлява и затова е важно тези признаци да се крият колкото е възможно по-дълго. Чака беше започнал да се тревожи много от възможната поява на бели коси, които за него биха означавали да се готви да напусне незабавно този подлунен свят, тъй като те винаги са предвестник на смъртта на монарха.“ Авторът, на когото дължим този поучителен анекдот за помадата за коса, пропуска да конкретизира начина, по който побелелият и сбръчкан вожд на зулусите напускал „този подлунен свят“; но по аналогия можем да предположим, че са го умъртвявали.

Обичаят да се умъртвяват царете веднага след като проявят някакъв личен дефект, съществувал преди два века в Софала, царството на кафрите. Видяхме как царете на Софала били смятани от своя народ за богове, на тях се молели да дават дъжд или слънце в зависимост от това, какво е нужно. Но дори и най-дребният телесен недостатък, като например загубата на зъб, бил достатъчно основание да се умъртви такъв богочовек, както научаваме от следния пасаж от стар португалски историк: „Обичаят преди бил царят на тази земя да се самоубие, като вземе отрова тогава, когато го сполети нещастие или придобие физически дефект като импотентност, заразна болест, загуба на преден зъб, което го обезобразявало, или пък всяка друга уродливост или беда. За да сложат край на тези дефекти, се самоубивали, като казвали, че царят не трябва да има какъвто и да е дефект и ако добие такъв, е по-добре за негова чест да умре и да търси друг живот, където ще го направят отново цял, защото там всичко е идеално. Но Квитеве (царят), който управляваше, когато бях по тези места, не искаше да подражава на предшествениците си в това, защото беше съобразителен и много се бояха от него. Като загуби преден зъб, той нареди да обявят в цялото царство, всички да знаят, че е загубил зъб и да го познават, когато го срещнат без зъб, и ако неговите предшественици са се убивали за такива неща, са били много глупави и той нямало да направи като тях, тъкмо напротив – щял да скърби много, когато му дойде времето да умре от естествена смърт, защото животът му бил много необходим за запазване на царството и защитата му от враговете, и препоръчва на наследниците си да следват

неговия пример.“

Така царят на Софала, който посмял да надживее загубата на предния си зъб, бил омел реформатор подобно етиопския цар Ергамен. Можем да предположим, че основанията за умъртвяването на етиопските царе били, както в случая с царете на Зулу и Софала, появата по техните особи на някакви телесни дефекти или признаци на повяхване и оракулът, на когото се позовавали жреците, щом дойдело времето на царя, в същност оповестявал, че царуването на монарха с някакви телесни недостатъци ще доведе до големи бедствия, също както онзи оракул, който предупредил Спарта за „куцата власт“ т.е. властта на куц цар. До известна степен това предположение се потвърждава от факта, че етиопските царе били избирани по ръст, сила и красота далеч преди да се премахне обичаят с умъртвяването. И до ден-дневен султанът на Вадай не трябва да има видими телесни дефекти, а царят на Ангой не може да бъде коронясан, ако има и най-дребния телесен дефект, като например счупен или изпилен зъб или белег от стара рана. Според Книгата на Акаил и много други авторитетни източници над Ирландия не можел да управлява цар с физически дефекти. Затова великият крал Кормък Мак-Арт незабавно абдикирал, когато загубил окото си при нещастен случай.

Царството Ойо се намирало на много дни път на североизток от Абомей, старата столица на Дахомей. Ойо се управлява от цар и той има същата абсолютна власт както царят на Дахомей, но подлежи на държавен закон, който е колкото унизителен, толкова и необикновен. Когато народът реши, че той управлява зле, а това понякога се насажда коварно, с притворството на министрите, изпращат при него депутация, която доказва пълномощията си, като му носи за подарък яйца от папагал и му обяснява как товарът на властта сигурно много го е изморил и според тях е вече време да си почине от грижите и да си позволи малко да поспи. Той благодари на поданиците си за вниманието и грижата за неговото добро и се оттегля в покоите си, сякаш да спи, а там дава нареждане на жените си да го удушат. Това се изпълнява незабавно и синът му без много шум се възкачва на трона и държи юздите на властта, докато се ползува с одобрението на народа. Но когато около 1774 г. министрите се опитали да отстранят по обичайния начин един от царете на Ойо, той отказал да приеме предлаганите му папагалски яйца и казал, че няма намерение да ходи да спи, а тъкмо напротив, решен е да бди за благо на поданиците си. Министрите се изненадали, възмутили се от упорството му и вдигнали бунт, но ги разгромили и изклали; така със смело поведение царят се освободил от тиранията на съветниците си и създал

прецедент, от който да се ръководят неговите наследници. Обаче старият обичай сякаш се възстановил и просъществувал до късно през XIX век. През 1884 г. католически мисионер описва по следния начин обичая на емба и йоруба в Западна Африка: „Несъмнено най-странният от всички обичаи на страната е саденето и наказването на царя. Ако превишавайки правата си, той спечели омразата на народа, един от неговите съветници, комуто се пада тежката задача, поставя пред монарха искането «да заспи», което означава просто «вземи отрова и умри». Ако смелостта му измени във върховния момент, тази последна услуга му оказва приятел и без да шумят и издават тайната, подготвят народа за вестта, че царят е мъртъв. У йоруба това става малко по-различно. Когато на Ойо се роди син, извайват от глина модел на дясното краче на новороденото и го пазят в дома на старейшините (огбони). Ако царят не спазва обичаите на страната, вестител му показва безмълвно крачето на детето. Владетелят знае какво означава това. Той взема отрова и заспива.“ Старите прусаци признавали за върховен господар властелин, който ги управлявал от името на боговете и бил известен като „божията уста“. Когато се почувствувал слаб и болен и искал да остави след себе си добро име, той нареждал да направят голям куп от тръни и слама, качвал се и произнасял пред народа дълга проповед, като го призовавал да служи на боговете и обещавал да отиде при боговете и да се застъпи пред тях за хората. После вземал главня от вечния огън, който горял пред свещения дъб, запалвал купчината и се изгарял на нея.

3. Царе, умъртвявани в края на определен период

В описаните дотук случаи народът оставя божествения цар или жрец да запази длъжността си, докато външен дефект, видим симптом на слабо здраве или напреднала възраст не ги предупреди, че той не може повече да изпълнява божествените си задължения, но не го умъртвява, докато не се проявят такива признаци. По всяка вероятност обаче е имало народи, които са смятали, че не е сигурно да чакат да се проявят дори и най-малките доказателства за повяхване и предпочитали да умъртвят царя, докато е все още в разцвета на силите си. Затова определяли срок, след който не може повече да управлява, и когато му свърши времето, той трябва да умре, като определеният срок е достатъчно къс да изключи вероятността от физическо сриване. В някои части на Южна Индия например периодът бил дванадесет години. Според древен

пътешественик в провинция Килакар „има езически молитвен дом и в него стои идол, който те много почитат, а всеки дванадесет години му правят голямо празненство и там се събират всички езичници да пируват. Храмът притежава много земя и получава големи доходи. Тази провинция си има цар, който управлява не повече от дванадесет години – от празник до празник. Толкова време и живее, т.е. когато изминат дванадесетте години, в деня на гощавката се събират безброй хора и се похарчват много пари за храна за брахманите. За царя правят дървена платформа и я покриват с коприна и този ден с голяма церемония и под звуците на музика той най-напред отива да се къпе в една вана, после при идола, да му се моли, а накрая се качва на платформата и там, пред всички, взема много остри ножове и започва да си реже носа, после ушите и устните и всичките си крайници, стреми се да махне колкото се може повече месо от себе си и бърза да го разхвърли, докато загуби толкова кръв, че започне да губи свят и тогава сам прерязва гърлото си. И той прави тази жертва за идола, а който желае да управлява други дванадесет години и да приеме това мъченичество от любов към идола, трябва да присъствува и да гледа какво става и на същото място го издигат за цар.“

Царят на Каликут, на Малабарския бряг, носи титлата Саморин или Самори. Той „претендира да има по-висок ранг от брахманите и да стои по-ниско само от невидимите богове; твърдение, признато от поданиците му, но смятано за абсурдно и отвратително от брахманите, които го третират само като шудра“. По-рано Саморинът трябвало да си пререже гърлото публично в края на дванадесетгодишното си управление. Но към края на XVII век правилото било променено както следва: „В минали времена в тази страна са имали много странни обичаи и продължават да спазват някои и сега. Древният обичай бил Саморинът да управлява само дванадесет години – не повече. Ако умре преди да е изтекъл този срок, той си спестявал неприятната церемония сам публично да пререже гърлото си на издигната за целта платформа. Първо давал угощение за своите знатни и дребни благородници, каквито имало в изобилие. След гощавката поздравявал гостите си, отивал на платформата и много елегантно прерязвал гърлото си пред събраното множество; малко по-късно изгаряли тялото му при голяма тържественост. Не зная дали това било религиозна или гражданска церемония, но сега обичаят е изоставен. Съвременните Саморини следват нов обичай: в края на дванадесетте години във всичките владения на Саморина се обявява празник, на просторна равнина издигат за него палатка и в продължение на десет или

дванадесет дни и нощи се устройва голямо угощение, а накрая на пиршеството четирима от гостите му, които са си наумили да спечелят короната с отчаян бой, се опитват да си пробият път през 30 или 40-хилядната му гвардия и да убият Саморина в палатката, а онзи, който го убие, наследява империята. През 1695 г. имало такава годишнина и палатката била опъната близо до Панани, пристанище на море, на около петдесет левги⁴⁸ южно от Каликут. Само трима мъже се осмелили да предприемат това отчаяно действие и се нахвърлили срещу Саморина с меч и щит в ръка, но след като убили и наранили много гвардейци, сами били убити. Един от отчаяните смелчаци имал племенник, който стоял близо до чичо си при нападението срещу гвардията и когато го видял да загибва, младежът се промъкнал през охраната в палатката, замахнал към главата на Негово Величество и положително щял да го отпрати на онзи свят, ако на удара не попречила голяма бронзова лампа, която горяла над главата на владетеля; преди да нанесе втори удар, той бил убит от пазачите и според мен самият Саморин все още управлява. Случи се така, че по това време минавах по брега и чух как топовете гърмяха в продължение на два или три дни и нощи.“

Английският пътешественик, когото цитирах, не бил свидетел на описвания от него празник, макар че чул как се гърми в далечината. За щастие в архивата на царското семейство в Каликут са запазени точни описания на тези празници и сведенията за броя на хората, които са загинали на тях. Във втората половина на XIX век ги проучвал г. У. Лоугън с личното съдействие на тогавашния Саморин и от неговото изследване можем да получим точна представа както за трагедията, така и за сцената, на която тя се разигравала периодично до 1743 г., когато се състояла за последен път.

Церемонията, на която владетелят на Каликут залагал короната и живота си на изхода от битката, била известна като Голямото жертвоприношение. Тя се устройвала всяка дванадесета година, когато планетата Юпитер се връщала в съвездието Рак, и траела двадесет и осем дни, като кулминацията ѝ била по време на осмия лунен астеризъм през месец макамар. Тъй като датата на празника се определяла от положението на Юпитер на небето, интервалът между два празника бил дванадесет години, както е общо взето периодът на въртене на Юпитер около Слънцето. Можем да предположим, че ярката планета е в конкретен

48. Левга – стара келтска мярка за път с различна големина в разните страни и провинции. В Англия 4 мили се равняват на 4828 м. – Бел. пр.

смисъл царска звезда и според хората тя управлявала съдбата на владетеля. Ето защо периодът на обиколката ѝ около Слънцето съответствувал на периода на неговата власт на земята. Както и да е, церемонията се извършвала при голяма тържественост в храма Тирунавайи, на северния бряг на р. Понани. Мястото е близо до сегашната ж.п. линия. Докато влакът минава, ще зърнете само за миг храма, почти скрит зад група дървета на брега на реката. От западната му порта към намиращия се на по-малко от километър стръмен рид, по чийто склон все още личат очертанията на три или четири тераси, води абсолютно прав път; той е почти на равнището на оризищата, през които минава, и двете му страни са оградени с чудесни дървета. В съдбовния ден Саморинът заставал на най-горната от терасите. Оттам се открива прекрасен изглед. Погледът минава по равните оризища с виещата се сред тях широка спокойна река и достига на изток до високото плато с гористи склонове; в далечината се извисява голямата верига на Западните Гати, а някъде много далеч, едва различими на синевата на небето, се очертават Нилгерийските или Сините планини.

Но съвсем естествено, че след като ставало дума за съдбата му, очите на Саморина не били насочени към тази далечна гледка. Вниманието му било погълнато от зрелището, което се разигравало наблизко. Защото цялата равнина под него била изпълнена с войска, знамената се веели весело на вятъра, белите палатки на множеството военни лагери се откроявали рязко сред зелените и златисти поля на оризищата. Повече от четиридесет хиляди бойци били събрани там да защищават царя. Но ако равнината гъмжала от войници, пътят, който я пресичал от храма до мястото, където стоял той, бил свободен. По него не се мяркала жива душа. От двете страни го затваряла ограда от колове, а от нея стърчали, насочени към празния път, жив плет от копия, стиснати в здрави десници, остриетата им се срещали в средата и образували блестяща стоманена арка. Всичко било готово. Царят размахвал меча си. В същия момент на стоящия до него слон поставяли голяма, украсена с розетки верига от масивно злато. Това бил знакът. Тогава при портите на храма се забелязвало раздвижане. От тълпата излизала група начернени със сажди мечоносци. Току-що се били нахранили за последен път в живота си и приятелите им давали последна благословия и се прощавали с тях. След миг те тръгвали по алеята от копия, сечали и замахвали наляво и надясно към копиеносците, извивали се, въртели се и се гърчели сред остриетата, сякаш нямали кости. Напразно. Един по един падали, някой по-близо, друг по-далеч от Саморина, умирали не за сянката на една

корона, а да докажат пред света своята несломима смелост и изкуството си да въртят меча. През последните дни на празника се повтаряла отново и отново същата великолепно проява на смелост, същата безплодна саможертва. Но може би не е съвсем напразна такава саможертва, ако доказва, че има хора, които предпочитат честта пред живота.

„Необикновен обичай имат в Бенгалия – пише един стар специалист по история – царската власт много рядко се наследява от потомците. ...Който убие царя и успее да седне на трона, бива признат незабавно за цар; всички емири, везири, войници и селяни незабавно му се подчиняват и признават властта му и го смятат дотолкова свой владетел, колкото предишния княз и се подчиняват безпрекословно на заповедите му. Бенгалците казват: «Ние сме верни на трона; подчиняваме се и сме на онзи, който седи на трона.»“ Подобен на този обичай съществувал по-рано в малкото царство Пасиер на северния бряг на о. Суматра. Старият португалски историк де Барош, който ни съобщава за него, отбелязва с изненада, че никой умен човек не би искал да е цар на Пасиер, тъй като поданиците не оставяли своя монарх дълго да живее. От време на време хората, обхванати от някаква ярост, хуквали по улиците и крещели злокобните думи: „Царят трябва да умре!“ Когато царят чуел песента на смъртта, знаел че часът му е ударил. Човекът, който нанасял смъртния удар, бил от царско потекло и веднага след като извършел кървавото си дело и седнел на трона, го признавали за законен цар, стига да успее по някакъв начин за един ден да си запази мястото необезпокояван. Но царевичът не винаги успявал да постигне това. За времето, което прекарал в страната Фернао Периш д'Антради, който се отбил там за товар подправки на път за Китай, заклали двама царе и при това по най-мирен и редовен начин, без ни най-малък признак на вълнение или бунт в града, където всичко било нормално, сякаш всеки ден ставали убийства или екзекуции на царе. Нещо повече, имало случаи, когато в един-единствен ден трима царе се издигнали до опасното си положение и после поели пътя към праха. Хората защищавали обичая, който смятали за много похвален, дори за божествена институция, като казвали, че бог не би допуснал такова високопоставено и могъщо същество като царя, който управлява като негов заместник на земята, да загине насилствено, ако не го заслужавал напълно с греховете си. Подобен обичай имало и у древните славяни. Когато пленниците Гун и Ярмерик успели да убият царя и царицата на славяните и хукнали да бягат, били следвани от варварите, които викали след тях, че ако се върнат, ще управляват вместо убития монарх, тъй като с древен държавен закон тронът

наследявал онзи, който убил царя. Но бягащите цареубийци не се вслушали в обещанията, защото смятали, че са примамка да ги върнат и убият. Те продължили да бягат и виковете и шумът на варварите постепенно стихнали в далечината.

Там, където трябвало да умрат от собствена или чужда ръка при изтичането на определен брой години, царете съвсем естествено са се постарали да делегират болезненото си задължение, заедно с някои привилегии на властта, на заместник, който да бъде умъртвен вместо тях. Изглежда, че някои малабарски князе са прибягнали до такова разрешение. Така един специалист по история на този регион съобщава, че „по определени места самодържецът делегирал на местни хора цялата власт както изпълнителна, така и съдебна, за определен период. Тази институция се наричала «талаветипаротиам» или «власт, получена в замяна на обезглавяване»... Тази длъжност имала срок пет години, през които носителят имал върховна, деспотична власт в границите на своята юрисдикция. При изтичането на петте години му отсичали главата и я хвърляли надалеч така, че да падне сред голяма тълпа селяни и всеки се надпреварвал да я хване. Който успеел, получавал поста за следващите пет години.“

Но щом царете, които дотогава трябвало да мрат след броени години от насилствена смърт, родили щастливата идея да умират по пълномощие в лицето на други, те много естествено я привели в изпълнение и няма защо да се чудим, че установяваме наличието или поне следи от разпространението на такъв обичай в много земи. Скандинавските предания съдържат известни намеци, че старите шведски царе управлявали само за период от девет години, след което ги умъртвявали или трябвало да намерят заместник да умре вместо тях. Например казват, че Аун или Он, цар на Швеция, принасял жертви на Один много дни и богът му обещал да живее, докато жертвува по един от синовете си на всеки девет години. Той пожертвувал девет от тях и щял да пожертвува и десетия, но не му разрешили. Той умрял и го погребали в могила в Упсала. Друго указание, че някои царе са си запазвали короната по подобен начин, се съдържа в любопитната легенда за свалянето от власт и прогонването на Один. Оскърбени от неговите простъпки, другите богове го обявили извън закона и го прогонили, като поставили на негово място заместник на име Олер, лукав магьосник, комуто връчили символите на цар и божество. Наместникът приел името Один и управлявал близо десет години, но бил прогонен от трона и истинският Один си възвърнал своето. Разстроеният му съперник се оттеглил в Швеция и впоследствие

го убили при опит да възстанови разклатените си позиции. Тъй като често боговете са само хора, придобили несъразмерни очертания в мъглата на преданията, можем да предположим, че тази северна легенда запазва смътен спомен за древните шведски царе, които управлявали в продължение на девет-десет години, а после абдикирали, отстъпвайки на други привилегиите да умрат за своята страна. Нищо чудно, големите празненства в Упсала, които се провеждали през девет години, да са били времето, когато са умъртвявали царя или неговия заместник. Знаем, че в ритуала влизало принасяне на човешки жертви.

Имаме основания да смятаме, че управлението на много древногръцки царе се ограничавало в рамките на осем години или най-малкото в края на всеки период от осем години им било необходимо ново посвещаване, нов изблик на божествена милост, за да могат да изпълняват гражданските и религиозните си задължения. В Спарта имало закон, според който на всеки осем години ефорите трябвало да подберат ясна и безлунна нощ и да наблюдават мълчаливо небето. Ако зърнели по време на бдението си метеор или падаща звезда, те стигали до заключението, че царят е прегрешил срещу божеството и го лишавали от функциите му, докато делфийският или олимпийският оракул не му ги възстанови. Този обичай, който носи белезите на най-дълбока древност, не бил оставен да се превърне в мъртва буква даже и в последния период на спартанската монархия. През III век преди нашата ера един цар, който станал непоносим за реформистката партия, бил наистина свален въз основа на измислени обвинения; сред тях на видно място фигурирало твърдението, че видели на небето злокобния знак.

Ако наистина царската длъжност при спартанците някога се ограничавала до осем години, ще е естествено да се запитаме защо са избрали точно такъв период за мярка на царската власт? Вероятно причината се крие в астрономически съображения, които определяли ранния гръцки календар. Трудността да се съгласуват лунното и слънчевото време била една от големите загадки, пред които се изправила находчивостта на хората, излизали от периода на варварството. А осемгодишният цикъл е най-краткият период, в края на който слънцето и луната действително се движат заедно, след като, така да се каже, са се застъпвали през целия този интервал от време. Така например само веднъж на всеки осем години пълнолунието съвпада с най-дългия или най-късия ден и след като това съвпадение може да се наблюдава с помощта на най-обикновен слънчев часовник, то естествено ще е едно от първите условия, които давали някаква основа за календар, привечащ лунното и

слънчевото време в поносимо макар и неточно съответствие. Но в древността корекцията на календара е въпрос от религиозно значение, тъй като от това зависи дали ще са известни точните моменти, когато могат да се предразположат божествата, без чиято благосклонност общността няма да благоденствува. В такъв случай няма нищо странно, че царят като върховен жрец на държавата, а понякога и бог, ще бъде свален или умъртвен в края на един астрономически период. Вероятно хората спокойно са смятали, че когато големите светила са изминали своя кръговрат и се готвят да подновят надбягването си по небосвода, би трябвало и царят да се зареди отново с божествена енергия или поне да докаже, че все още е изпълнен с нея, иначе ще трябва да отстъпи място на по-енергичен наследник. Както видяхме, в Южна Индия властта на царя и животът му приключвали с приключването на обиколката на Юпитер около Слънцето. В Гърция съдбата на царя се решавала на везните на съдбата в края на всеки осем години и една падаща звезда била достатъчна, за да натежи другата страна така, че да го изхвърли от блюдото.

Но какъвто и да е произходът на този обичай, осемгодишният цикъл, изглежда, съвпадал с нормалната продължителност на царската власт и в други части на Гърция, а не само в Спарта. Така например Минос, цар на Кносос (о. Крит), чийто дворец беше открит при разкопки преди няколко години, бил на власт за периоди от по осем години. В края на всеки период се оттеглял за известно време в оракулската пещера на планината Ида, там установявал връзка с божествения си баща Зевс, давал му отчет за управлението си през изминалите и получавал указания, от които да се ръководи през предстоящите осем години. Преданието ясно дава да се разбере, че в края на всеки период свещените способности на царя се нуждаели от презареждане чрез контакт с божеството и без това презареждане той би загубил правото си на трона.

Без да правим ненужно прибързани заключения, можем да предположим, че данъкът от седем младежи и седем девойки, които атиняните били задължени да пращат на Минос всеки осем години, имал някаква връзка с презареждането на царя с енергия за новия осемгодишен цикъл. Преданията за съдбата, която очаквала момчетата и момичетата при пристигането им на о. Крит са различни, но струва ми се, общото мнение е, че ги затваряли в лабиринта, за да бъдат изядени от Минотавъра или поне да останат там до края на живота си. Може би са ги принасяли в жертва, като са ги изпичали живи в бронзова статуя на бик или на мъж с глава на бик, за да дадат на царя и на слънцето, което той олицетворявал, нови сили. Във всеки случай до такива предположения води

легендата за Талос, бронзовия човек, който притискал към гърдите си хора, скачал с тях в огъня и те се изпичали живи. Казват, че Зевс го дал на Европа или Хефест на Минос, да пази о. Крит и той обикалял острова три пъти на ден. Според едни версии бил бик, а според други – слънцето. Вероятно е тъждествен с Минотавъра и лишен от митическите си белези, бил чисто и просто бронзова статуя на слънцето, представено като мъж с глава на бик. Може би са принасяли човешките жертви на идола, като са ги изпичали в кухото му тяло или са ги поставяли на наклонените му ръце и оттам са се претъркулвали в огнище, за да подновят слънчевия огън. По този начин картагенците принасяли децата си в жертва на Молох. Слагали децата на ръцете на бронзова статуя с глава на теле и по тях те се плъзгали в огнената пещ, а хората танцували под звуците на флейти и дайрета, да заглушат писъците на горящите жертви. Приликата между критските предания и картагенските обичаи показва, че култът, свързан с имената на Минос и Минотавър, е може би силно повлиян от култа на семитския Ваал. В преданието за Фаларис, тиранина на Агригент и неговия бронзов бик, може би срещаме ехо от подобни ритуали в Сицилия, където влиянието на Картаген имало дълбоки корени.

Племето иджебу, заселено около Лагос, от народността йоруба, е разделено на два клона, които са известни съответно като иджебу оде и иджебу ремон. Клонът оде се управлява от вожд, който носи титлата авуджале и е обвит с голяма тайнственост. До неотдавна никой, дори неговите поданици, не можел да вижда лицето му и ако обстоятелствата го принуждавали да разговаря с някого от поданиците си, той стоял зад параван, който го скривал от погледа му. Другият клон на племето – иджебу ремон, се управлява от вожд, който стои по-долу от авуджале. Г. Джон Паркинсън разбрал, че едно време, след като управлявал три години, този подчинен вожд бил тържествено умъртвяван.

В исторически времена царският пост във Вавилон бил на практика до живот, но на теория мандатът като че ли продължавал само една година. Защото всяка година на празника на Загиуик царят трябвало да възстановява силите си, като се хване за ръцете на статуята на Мардук в големия му храм Езагил във Вавилон. Дори след като Вавилон минал под властта на Асирия, от монарсите на тази страна се изисквало всяка година да узаконяват претенциите си за трона, да идват във Вавилон и да изпълняват древната церемония на новогодишния празник; за някои от тях задължението било толкова тягостно, че вместо да го изпълняват, се отказали от царската титла и се задоволили с по-скромната – управител. Освен това имаме основание да смятаме, че в по-стари времена,

макар и не в историческия период, царете на Вавилон, или предшествениците им варвари, са губели не само правото върху своята корона, но и живота си в края на едногодишния царски мандат. Най-малкото до такова заключение ни навеждат следните сведения. Според историка Берозт, а в качеството си на вавилонски жрец той говорел въз основа на обширни познания по въпроса, всяка година във Вавилон чествували празник наречен Сакеа. Той започвал на шестнадесетия ден от месец лус и продължавал пет дни, през което време господари и слуги си сменяли местата, слугите давали заповеди, а господарите се подчинявали. Осъден на смърт затворник обличал одеждите на царя, сядал на царския трон; той имал правото да дава каквито заповеди си ще, да яде, да пие и да се забавлява, да ляга с наложниците на царя. Но като минели петте дни сваляли царските одежди, биели го с бич и го бесели или набивали на кол. През краткото си царуване носел титлата Зоган. Този обичай може да се обясни просто като жестока шега, която си правели по време на веселието за сметка на нещастен престъпник. Но обстоятелствата – правото на лъжецаря да се забавлява с наложниците на царя – говорят решително против такова тълкуване. Като се има пред вид колко ревниво източният деспот пази от други хора харема си, можем да сме съвсем сигурни, че той не би дал разрешение и най-малкото на осъден престъпник да влезе в него, освен ако няма съвсем сериозни основания за това. Основанията едва ли са други, освен че осъденият умираше вместо царя и за да е замената пълна, било необходимо по време на краткото си управление да се радва на всички царски права. Тази замяна съвсем не е изненадваща. Правилото да умъртвяват царя при появата на симптоми на телесен недъг или в края на определен период е нещо, което царете рано или късно са се постарали да отменят или да изменят. Видяхме как в Етиопия Софала и Ойо, просветени монарси, отменили този обичай, а в Каликут старият обичай да умъртвяват царя в края на дванадесетата година бил изменен така, че разрешили на всекиго в края на периода да нападне царя и в случай че го убие, да управлява вместо него, макар разрешението да било чисто формално, защото по това време царят вземал мерки да е заобиколен от гвардията си. Друг начин да се промени строгото старинно правило виждаме в току-що описания вавилонски обичай. Когато приближавало времето да умъртвяват царя (във Вавилон като че ли краят идвал след едногодишно управление), той абдикирал за няколко дни и през това време управлявал временен цар, който загивал вместо истинския. Отначало временните царе били вероятно невинни хора, дори може би членове на царското семейство; но с развитието на цивилизацията

общественото мнение се отвращавало, ако се жертвува невинен човек и може би така се е стигнало дотам, краткотрайната и фатална царска власт да се дава на осъден престъпник. По-долу ще намерим други примери как умиращият престъпник представлява умиращия бог. Защото не бива да забравяме, че както показва случаят с шилуките, царете бивали умъртвявани в качеството им на богове или полубогове и тяхната смърт и възкресение се смятали необходимо и единствено средство за продължаване и запазване на божествения живот за благо на народа и на света.

Остатък от практиката да се умъртвява царят в края на едногодишно управление е просъществувал в празника, наречен Макахити, който се е чествувал на Хаваите през последния месец на годината. Преди около сто години руски пътешественик описва обичая по следния начин: „Табу Макахити наподобява нашите коледни празници. Той продължава цял месец и през това време хората се забавляват с всевъзможни танци, игри и привидни боеве. Царят открива празненството, където и да се намира. По този случай Негово величество се облича в най-пищната си наметка и слага шлем; прекарват го с лодка покрай брега, понякога следван от много свои поданици. Той се качва на лодката рано и трябва да приключи пътешествието си при изгрев слънце. Избират най-силния и опитен негов боец да го посрещне при слизането му. Този воин следи как кануто се движи покрай брега и щом царят слезе от него и отхвърли наметката си, той мята по него копието си от разстояние около тридесет стъпки и царят трябва да улови копието с ръка или да понесе удара му – в тази работа няма никаква шега. Хване ли го, държи го под мишница, с острието надолу и го внася в храма или «хиву». При влизането му на събраното множество започва своите привидни боеве и въздухът се изпълва с облаци копия, направени за случая с притъпено острие. Много често са съветвали Камааеа (царя) да отмени тази нелепа церемония, в която всяка година рискува живота си, но без каквото и да било резултат. Отговорът му винаги е, че той може да хване копието, хвърлено от който и да е човек на острова. По време на Макахити се отменят всички наказания в страната и никой не може да напусне мястото, където го зарежат тези празненства, колкото и важна работа да има.“

Когато научим как до ден-днешен има царство, където царуването и животът на самодържеца се свеждат до един-единствен ден, сигурно ще престане да ни се струва толкова невероятно, че царят системно е бил умъртвяван в края на едногодишното си управление. В Нгойо, провинция на древно Конго, съществува правилото вождът, ръкоположен с

шапката на самодържието, да се умъртвява през нощта след коронацията. Правото на унаследяване принадлежи на вожда на племето – Мусуронго, но нищо странно, че той не упражнява това си право и тронът остава свободен. „Никой не желае да даде живота си за няколко часа величие на трона на Нгойо.“

ГЛАВА XXV

Временни царе

На някои места са смекчили и изменената форма на стария обичай на цареубийство, която съществувала във Вавилон. Царят продължава да абдикира всяка година и мястото му се заема от повече или по-малко номинален владетел; но в края на краткото му управление последния вече не го убиват, а извършват с него привидна екзекуция, която напомня времето, когато действително са го умъртвявали. Ето няколко примера. През месец меак (февруари) камбоджанският крал абдикирал за три дни. През това време той не изпълнявал държавническите си функции, не се докосвал до печатите, дори не получавал приходите, които му се полагаха. Вместо него управлявал временен крал, наречен Сдач Меак, т.е. крал февруари. Постът временен крал бил наследствен по линията на далечно сродство с кралската династия, като синовете наследявали бащите си, а по-младите – по-възрастните братя, по същия начин, по който се наследява и царската корона. На подходящ, определен от астролозите ден, мандарините отвеждали временния крал с триумфална процесия. Той яздел кралски слон, седнал в царския паланкин; ескортирали го войници, облечени в подходящи костюми, така че да представят съседните народи на Сиам, Анам, Лаос и т.н. Вместо златна корона носел бял каскет и всичките му царски символи били изработени от грубо дърво, вместо от злато и диаманти. След като отдавал почит на действителния крал, от когото получавал властта за три дни, заедно с полагаемите се за това време приходи (тачи част от обичая в последно време се пропуска), той продължавал да се движи с шествието около двореца и по улиците на столицата. На третия ден, след редовното шествие, временният крал давал заповед слоновете да стъпчат под краката си „планината от ориз“ – бамбукова платформа, заобиколена от снопове ориз. Хората събирали ориза и всеки вземал по малко, за да си осигури добра реколта. Част от него отнасяли на краля, който го сварявал и поднасял на монасите.

На шестия ден от Луната в шестия месец (края на април) в Сиам назначават временен крал, който се радва на кралски прерогативи в продължение на три дни, а истинският стои затворен в двореца си. Временният крал изпраща многобройните си спътници във всички посоки да загребят и конфискуват каквото намерят в отворените магазини на базарите; дори корабите и джонките, които пристигат в пристанището през

тези дни, стават негови и трябва да се откупуват. Той отива на площада в средата на града и там му докарват позлатено рало, теглено от ярко накичени волове. След като ралото бъде осветено и воловете – натрити с тамян, лъжекралят изорава девет бразди, следван от стари дворцови жени, които разпръсват първото семе за сезона. Веднага след като изоре деветте бразди, тълпата зрители се втурва и се боричка за току-що засятото семе, вярвайки, че то, размесено с ориза за посев, ще осигури богатата реколта. После разпрягат воловете и слагат пред тях ориз, царевица, сусам, саго, банани, захарна тръстика, дини и т.н.; според поверието онова, което започнат да ядат първо, ще струва скъпо през следващата година, макар някои да тълкуват предзнаменованието в обратния смисъл. През това време временният крал стои облегнат на едно дърво, сложил дясното си стъпало на лявото коляно. От това, че стои на един крак, идва и народното му название Еднокракия крал, но официалната му титла е Фая Фолатеп – Господар на небесните войнства. Той е нещо като министър на земеделието – всички спорове за ниви, ориз и т.н. се отнасят до него. Освен това представя краля на още една церемония. Тя се извършва на втория месец (който се пада през студения сезон) и трае три дни. Отива с тържествено шествие на открито място срещу храма на брахманите, където има множество накичени като Майски дървета стълбове, на които брахманите се люлеят. През цялото време, докато те се люлеят и танцуват, Господарят на небесните войнства трябва да стои на един крак на седалка, направена от измазани тухли, покрита с бяло платно и накичена с килими. Крепи се на дървена рамка с позлатен навес, а от двете му страни стои по един брахман. Танцуващите брахмани носят биволски рогове, в които наливат вода от голям меден котел и пръскат с нея зрителите; според поверието това носи щастие и прави хората да живеят в мир и спокойствие, здраве и благоденствие. Господарят на небесните войнства трябва да престои на един крак около три часа. Смята се, че това „доказва благоразположението на Девата и духовете“. Ако си пусне крака, „той губи имота си и членовете на семейството му стават роби на царя, защото това се смята за лошо предзнаменование, което вещае разруха на държавата и несигурност на трона. Но ако остане така, печели победа над злите духове, а освен това има привилегията, поне привидно, да залови всеки кораб, който влезе в пристанището през тези три дни, и да вземе товара му, както да влезе във всеки отворен магазин в града и да отнесе със себе си каквото си избере.“

Такива били задълженията и привилегиите на Еднокракия сиамски крал до средата на XIX век, дори и до по-късно. При управлението на

покойния просветен монарх тази странна личност била до известна степен облекчена от бремето на длъжността си, но и лишена от свързаната с това слава. Той все още наблюдава, както едно време, как брахманите се люлеят във въздуха на люлка, окачена между две високи по около тридесет метра мачти, но му се разрешава да седи, вместо да стои прав; и макар че общественото мнение все още очаква от него да държи дяното си стъпало на лявото коляно през цялото време, докато трае церемонията, според закона той няма да си навлече наказание, ако за ужас на хората сложи уморения си крак на земята.

И други признаци говорят за нахлуването на западните идеи и западната цивилизация в Ориента. Булевардите, водещи към мястото на церемонията, са запълнени с колесници, телеграфните стълбове и стълбовете за осветлението, по които са се накачили като маймуни нетърпеливите зрители, се издигат над гъстата тълпа; а докато оркестърът от дрипльовци, навлекли пищни яркочервени и жълти дрехи, блъска барабани и надува тръби по стария начин, колона боси войници в блестящи униформи марширува бодро под звуците на съвременен военен оркестър, който свири „В поход през Джорджия“.

На първия ден от шестия месец, който смятали за начало на годината, царят и народът на Самарканд обличали нови дрехи и си подстригвали косите и брадите. После отивали в гората близо до столицата и седем дни, възседнали препускащи коне, стреляли с лъкове от седлото. На последния ден мишената била златна монета и онзи, който я улучел, получавал правото да стане цар за един ден. На първия ден от слънчевата година – по пресмятанията на копитите, – а това означава на десети септември, когато Нил е достигнал, общо взето, най-високата си точка, в Горен Египет редовното правителство е суспендирано и всеки град избира свой управник. Този временен господар носи подобна на шотовска шапка, има дълга ленена брада и е завит със странна мантия. С жезъла на властта в ръка, придружен от облечени като писари палачи и т.н. хора, той отива в къщата на губернатора. Последният се оставя да го свалят от власт, лъжецарят сяда на трона и ръководи трибунал, пред чиито решения се покоряват дори губернаторът и неговите чиновници. След три дни осъждат на смърт лъжецаря и го предават на пламъците, но изгаря само дървената клетка, а фелахът се измъква невредим. Обичаят може би напомня старата практика да се изгаря истинският цар. В Уганда изгаряли братята на царя, защото било противозаконно да се пролива царска кръв.

Мохамеданските студенти от мароканския град Фес имат право да

назначават свой султан, който управлява в продължение на няколко седмици и е известен като Султан т-гулба – Султана на писарите. До тази кратка власт се стига чрез наддаване – получава я онзи, който плати най-много. Тя носи някои съществени привилегии, защото от този момент Султанът на писарите се освобождава от данъци и има право да поиска услуга от истинския султан. Тази услуга рядко се отказва и обикновено се състои в освобождаването на затворник. Освен това агентите на студентския султан налагат глоби на собственици на магазини и къщи, срещу които измислят различни комични обвинения. Временният султан е заобиколен с истинско придворно великолепие и преминава тържествено по улиците с музика и крясъци, а над главата му държат царски чадър. С така наречените глоби и доброволните дарения, към които истинският султан добавя щедро провизии, студентите имат възможност да си устроят великолепно пиршество и изобщо да прекарат чудесно, като се отдават на най-различни игри и забавления. През първите седем дни лъжливият султан остава в колежа; след това излиза на брега на реката на около километър и половина извън града, придружен от студентите и някои граждани. На седмия ден от престоя му там го посещава истинският султан, който удовлетворява искането му и му дава да управлява още седем дни, така че царуването на Султана на писарите трае формално три седмици. Но когато изминат шест дни от последната седмица, лъжливият султан бяга през нощта в града. Този временен султан винаги се пада през пролетта, около началото на април. Разправят, че водел началото си от следния случай: когато Мулай Рашид II се борел за трона през 1664 или 1665 г., някакъв евреин узурпирал царската власт в Таза. Но благодарение на предаността и верността на студентите бунтът бил скоро потъпкан. За постигането на целта си те прибегнали до остроумен ход. Четиридесет души били затворени в сандъци, които изпратили като подарък на узурпатора. През нощта, докато нищо неподозиращият евреин спял кротко сред сандъците, капаците им се отворили безшумно, храбрите четиридесет студенти се измъкнали от тях, убили узурпатора и взели властта в града в името на истинския султан, който изразил благодарността си за оказаната му помощ, като дал на студентите правото да назначават всяка година свой султан. Този разказ има всичките белези на измислица, предназначена да обясни стар обичай, чието истинско значение и произход са забравени.

До XVI век в Лоствитиел в Корнуел съществувал обичай всяка година да се назначава лъжекрал за един ден. На „малък Великден“ фрихолдерите от града и околността се събирали лично или изпращали

пълномощници и един от тях, както се падало по ред, облечен великолепно, с корона на глава и скиптър в ръка, минавал на кон по главната улица до черквата, следван покорно от останалите конници. Свещеникът го посрещал на стъпалата на черквата и го отвеждал да чуе божествената служба. След службата той се оттеглял със същата церемониалност в подготвена да го посрещне къща. Там за него и свитата му уреждали гощавка. Той седял начело на масата, обслужвали го с подвити колене, с всички ритуали, дължими на царствена особа. Церемонията приключвала с обедата и всички се връщали по домовете си.

Случва се временният цар да заеме трона не всяка година, а само веднъж в началото на всяко царуване. Такъв например е обичаят в царството Джамби на о. Суматра; в началото на всяко ново царуване човек от народа заема трона и се ползува от царските прерогативи за един ден. Произходът на обичая се обяснява с преданието, че някога имало петима царски синове, четиримата по-стари отказали да се качат на трона поради различни телесни недъзи и го оставили на най-малкия брат. Но най-големият от тях заел трона за един ден и запазил за наследниците си подобна привилегия в началото на всяко царуване. Следователно длъжността временен цар е наследствена по линията на род, свързан с царското семейство.

В Биласпур има обичай, като почине раджата, брахман да яде ориз от ръката на мъртвеца и след това да заеме трона за една година. В края на годината брахманът получава подаръци, изгонват го от страната и очевидно му се забранява да се връща там. „Идеята вероятно е, че духът на раджата влиза в брахмана, който яде *khig* (ориз с мляко) от ръката на мъртвеца, тъй като през цялата година внимателно го следят, за да не може да избяга.“

Същият или подобен обичай съществувал в планинските държавици около Кангра. Може би прогонването на брахмана, който представлява царя, заменя умъртвяването му. При идването на княз в Каринтия селянин, чиято длъжност се предавала по родова линия, се възкачвал на мраморна скала, която се издигала заобиколена от ливади, в просторна долина. От дясната му страна имало черна отелена крава, а от лявата – дръглива грозна кобила. Около него се събирала тълпа селяни. Тогава бъдещият княз, облечен като селянин и с гега в ръка, се приближавал, придружен от царедворци и съдии. Като го видел, селянинът се провиквал: „Кого виждам да върви така гордо?“ Хората отговаряли: „Нашия княз“. Тогава селянинът се съгласявал да отстъпи мраморния трон на княза при условие че получи шейсет пенса, кравата и кобилата и бъде

освободен от данъци. Но преди да отстъпи мястото си, той умрял княза леко по страната.

Преди да преминем към следващите примери, трябва да обърнем особено внимание на някои моменти, свързани с тези временни царе. Преди всичко примерите с Камбоджа и Сиам показват ясно, че на временния заместник прехвърлят конкретно божествените или магическите функции. Това личи от вярването, че като държи вдигнат крака си, временният цар на Сиам печели победа над злите духове, а като го пусне, застрашава съществуването на държавата. Докато камбоджанската церемония на стъпкването на „планината от ориз“ и сиамската с откриването на сезона на оранта и сеитбата са заклинания за богата реколта. Хората отнасят у дома част от стъпкиния ориз или от засятото семе, като смятат, че по този начин ще си осигурят добра реколта. Освен това, когато в Сиам представителят на краля оре с ралото, народът го наблюдава тревожно, да види не дали браздата е права, а точно докъде стига копринената му роба, защото от това според тях зависи времето и посевите през следващия сезон. Ако Господарят на небесните войнства вдигне дрехата си над коляно, времето ще е влажно и силните дъждове ще провалят реколтата. Ако я остави да се смъкне до глезена, ще последва суша. Но ако краят на робата му виси точно на половината на прасците, ще последва чудесно време и обилна реколта. Дотолкова тясно е свързано развитието на природните процеси, а с това благоденствието или мъките на хората с най-дребния акт или жест на царския представител. Но задачата да карат посевите да се развиват, делегирана на временните царе, е една от магическите функции, които се очаква да изпълняват действителните царе в първобитните общества. Правилото, че лъжливият цар трябва да стои на един крак на издигнатия сред оризището трон, е предвидано първоначално като заклинание посевите да растат високо, най-малкото такава била целта на една подобна церемония, изпълнявана от старите прусаци. Най-високото момиче, застанало на един крак върху трон, с пола, пълна с хлебчета, с чаша ракия в дясната и парче кора от бряст или липа в лявата ръка, се молело на бога Вайзгантос ленът да порасте колкото него. После изпивало наведнъж ракията, давало да напълнят чашата отново, изливало налятото на земята като жертвоприношение на Вайзгантос и подхвърляло хлебчетата на духовете, които го придружават. Ако останело право на един крак през цялото време, докато траела церемонията, това било знамение, че ленената реколта ще е добра, но хората се страхували, че ако спусне крака си, реколтата може да се провали. Същото значение вероятно е имало люлеенето на

брахманите, което в минали времена е наблюдавал, застанал на един крак, Господарят на небесните войнства. Вероятно са смятали на принципа на хомеопатичната или имитативната магия, колкото по-високо се люлеят жреците, толкова по-високо ще израсте оризът. Защото церемонията се описва като празник на реколтата, а люлеенето се практикува от литовците в Русия с откритото намерение да повлияят на растежа на посевите. Казват, че през пролетта и ранното лято, между Великден и Еньовден (лятното слънцестоене), всеки литовски селянин посвещавал всичкото си свободно време да се люлее, защото колкото по-високо се люлее, толкова по-висок ще стане ленът през годината.

В изброените по-горе случаи временният цар се назначава всяка година съгласно установен обичай. Но в други назначаването става в отговор на особена необходимост, като например да освободи истинския цар от някаква действителна или въображаема опасност, насочвайки я към неговия заместник, който заема мястото му на трона за кратко време. Персийската история дава такива примери за случайни заместници на шаха. Така, предупреден от астролозите си през 1591 г., че над него е надвиснала голяма опасност, шах Абас Велики се опитал да отклони предзнаменованието, като абдикирал и назначил някакъв си неверник на име Юсуфи (вероятно християнин) да управлява вместо него. Заместникът бил коронясан по всички правила и ако можем да вярваме на персийските историци, три дни той се радвал не само на името и положението, но и на властта на шаха. В края на краткото му царуване го умъртвили; така, принасяйки го в жертва, Абас изпълнил пророчеството на звездите и като се върнал на своя трон в най-подходящия час, получил уверенията на своите астролози, че ще царува дълго и славно.

ГЛАВА XXVI

Принасяне в жертва царския син

Едно от нещата, които правят впечатление при описаните в предходната глава временни царе, е, че на две места (Камбоджа и Джамби) те произхождат от кръвно свързан с царското семейство род. Ако възприетият от нас възглед за произхода на временното царуване е верен, лесно ще разберем защо понякога се налага заместникът на царя да е от неговата кръв. Когато царят успял за първи път да накара хората да приемат друг да се принесе в жертва вместо него, той трябвало да докаже, че смъртта на другия ще постигне целта не по-зле от неговата. Но царят умирал в ролята си на бог или полубог, затова, който умирал вместо него, трябвало да е надарен, поне за случая, с божествените атрибути на царя. Както видяхме, това се отнася изцяло за временните царе на Сиам и Камбоджа; тях натоварвали със свръхестествени функции, т.е. със специалните атрибути на царя в по-ранен етап от развитието на обществото. Но кой би представлял по-добре царя в ролята му на божество от неговия син, за когото се предполага, че споделя божественото вдъхновение на своя баща. Значи, никой не би могъл да загине по-подходящо за царя, а оттам и за народа като цяло от царския син.

Видяхме как според преданието шведският крал Аун или Он принесъл девет от синовете си в жертва на Один, за да бъде пожален неговият живот. След като принесъл и втория си син в жертва, богът обещал да живее дотогава, докато му дава по един от синовете си на всеки девет години. Когато пожертвувал седмия си син, той бил все още жив, но толкова отслабнал, че не можел да върви, а го носели на стол. Тогава пожертвувал и осмия и живял още девет години, но на легло. След това пожертвувал и деветия си син и живял още девет години, но го хранили през рог, като отбито дете. Поискал да пожертвува на Один единствения си останал син, но шведите не му разрешили. Така умрял и го погребали в една могила в Упсала.

По всичко личи, че в Древна Гърция имало поне един много древен царски род, в който неизменно жертвували най-възрастния син вместо царствения родител. Когато Ксеркс минавал начело на могъщата си армия през Тесалия, за да нападне спартанците при Термопилите, стигнал в град Алое. Там му показали храма на Зевс Лафистийски⁴⁹ и водачите му разказали една странна история. Ето каква била тя. Навремето си

царят на страната на име Атамант се оженил за Нефела и имал от нея син, наречен Фрикс, и дъщеря Хела. След това взел втора жена на име Ино, от която имал двама сина, Леарх и Меликерт. Но втората му жена ненавиждала заварените си деца Фрикс и Хела и искала да ги убие. Тя се заела да постигне нечестната си цел по много коварен начин. Преди всичко убедила жените да опекаат семето, преди да го хвърлят в почвата. Така на следната година нямало реколта и хората мрели от глад. Тогава царят изпратил посланици при Делфийския оракул да попита на какво се дължи бедата. Но злата мащеха подкупила посланиците да донесат отговор, който гласял, че няма да има край на нещастieto, докато децата на Атамант от първата му жена не се принесат в жертва на Зевс. Когато Атамант научил за това, изпратил да доведат децата, които пасели овците. Но един овен със златно руно заговорил като човек и ги предупредил за грозящата опасност. Тогава те го възседнали и полетели с него над земи и морета. Но докато летели над морето, момичето се изплъзнало от гърба на животното, паднало във водата и се удавило. Брат му Фрикс обаче стигнал благополучно до земята на колхите, където властвувал синът на Слънцето. Фрикс се оженил за дъщерята на царя и тя му родила син на име Китисор. Тогава той принесъл в жертва на Зевс, бога, който уредил бягството, овена със златното руно. Някои обаче твърдят, че принесъл животното в жертва на Зевс Лафистийски, златното руно дал на бащата на жена си и той го провесил в свещената гора на Арас на дъбово дърво, охранявано от дракон, който никога не заспивал. Междувременно в родината на Фрикс оракул наредил да принесат като изкупителна жертва самия цар Атамант. Накичили го с гирлянди, както се кичи жертва, и го повели към олтара, но тъкмо се готвели да го умъртвят, пристигнал от Колхида внукът му Китисор или Херкулес и донесъл вест, че царският син Фрикс все още е жив. Така се спасил Атамант, но след това полудял и мислейки сина си Леарх за див звяр, го убил. След това се опитал да убие сина си Меликерт, но майка му Ино го спасила, като избягала и се хвърлила заедно с него от висока скала в морето. Майката и синът се преобразили в морски божества и синът бил особено тачен на о. Тенедос, където му принасяли в жертва малки деца. Останал сиротен и нещастен, Атамант напуснал страната си. Той запитал оракула, къде да отиде да живее, и последният му отвърнал, че трябва да отиде да живее там, където ще го нахранят дивите зверове. Тогава Атамант се присъединил към глутница вълци, които разкъсвали овце;

49. Зевс Унищожителят, защото в неговия храм принасяли човешки жертви. – Бел. пр.

като го видели, животните побягнали и го оставили с кървавите останки от своите жертви. Така се изпълнило пророчество на оракула. Но боговете постановили, че след като царят не е пожертвуван като изкупление за греха на цялата страна, при всяко положение най-голямата мъжка рожба от неговото семейство трябва да се принася незабавно в жертва, ако някога стъпи в кметството, където потомък на Атамант извършвал жертвоприношенията на Лафистийския Зевс. Казали на Ксеркс, че много такива синове са отишли в чужди земи, за да избягнат тази участ, но дълго време след това някои от тях се връщали и ако постовеите ги заловели, когато влизали в кметството, увенчавали ги според обичая, устройвали шествие и ги принасяли в жертва. Тези случаи се ползват с печална слава, дори, изглежда, са били доста чести, защото авторът на приписван на Платон диалог, след като говори за принасяните от картагенците човешки жертви, добавя, че такива обичаи са известни и сред гърците и споменава с ужас за жертвите, принасяни на планината Ликен от потомците на Атамант.

Мнението, че варварският обичай съвсем не бил прекратен, дори и по-късно, по времето на Плутарх, се засилва от случая с принесената човешка жертва в Орхомен, много древен беотийски град, който се намирал в равнината, само на няколко километра от родното място на историка. Там живеело семейство, в което мъжете носели името Псолей – т.е. Саждъ, а жените Олее, или Разрушителка. Всяка година на празника на Агриония жрецът на Дионис преследвал тези жени с изваден меч и настигнал ли някоя от тях, имал право да я убие. По времето на Плутарх това право се упражнявало от жреца Зоил. Родът, който трябвало да достави поне една човешка жертва всяка година, имал царско потекло, защото водел родословието си от Миний, прочутия стар цар на Орхомен, монарх с баснословно богатство, чието, както го наричали, „държавно съкровище“, все още се намира из развалините, на мястото, където продълговатата височина на Орхомен се прелива в обширната Копайдска равнина. Според преданието трите дъщери на царя отдавна се отвращавали от другите жени за това, че се поддават на вакханското безумие, стояли си у дома в царската къща и изпълнени с презрение, предели и тъчели, докато останалите, напичени с цветя, с разрошени от вятъра кичури бродели, обхванати от екстаз из голите планини, които се издигат над Орхомен, и карали самотните възвишения да ехтят от дивите звуци на цимбали и дайрета. Но след време божественото безумие заразило и царкините в тихите им покои; обхванало ги диво желание да хапнат човешко месо и хвърлили жребий коя от тях да даде детето си за

канибалското пиршество. Жребият се паднал на Левкипа, тя дала сина си Хипазий и трите го разкъсали на парчета. От тези заблудени жени произхождат Олее и Псолей и казват, че мъжете се наричали така. защото носели траурни одежди в знак на своята скръб и печал.

Но обичаят да се вземат човешки жертви от царски произход в Орхомен придобива още по-голямо значение, защото се казва, че сам Атамант е царувал в земята на Орхомен още преди времето на Миний. Освен това зад града се извисява планината Лафист, където също както на Алое в Тесалия имало светилище на Лафистийския Зевс, където според преданието Атамант се готвел да принесе в жертва двете си деца Фрикс и Хела. Общо взето, като сравняваме преданията за Атамант с обичая, свързан с потомците му в исторически времена, можем с основание да направим извода, че в Тесалия и вероятно в Беотия е управлявала стара династия, в която царете били принасяни в жертва за доброто на страната на бог, наречен Зевс Лафистийски, но са успели някак да прехвърлят фаталното задължение на поколението си и най-големият син бил неизменно предназначен за олтара. С течение на времето жестокият обичай дотолкова се смекчил, че приемали овен вместо царствената жертва, стига князът да не стъпва в кметството, където един от неговите роднини принасял жертвите на Зевс Лафистийски. Но ако бил дотолкова неблагоприятен, че да отиде на гибелното място, така да се каже сам да се натика на вниманието на бога, който така добродушно си затварял очите пред жертвоприношението на овена, древното задължение се възстановявало в цялата си сила и не оставало нищо друго освен да го умъртвят. Преданието, което свързва принасянето на царски деца в жертва с голям недоимък, сочи явно към широко разпространеното сред първобитните хора поверие, че царят е отговорен за времето и посевите, и е справедливо той да плати с живота си за неблагоприятността на едното и провала на другото. Накратко казано, както личи, Атамант и неговата династия обединявала в себе си божествените или магическите с царските си функции и това становище намира силна подкрепа от претенциите за божественост, които според легендата си приписвал Салмоней, братът на Атамант. Видяхме как този самонадеян смъртен твърдял, че в същност е сам Зевс и владее гръмотевиците и светкавиците и ги наподобявал изкуствено с помощта на тимпани и разпалени факли. Ако съдим по аналогията, неговите лъжегръмотевици и лъжесветкавици не са били само представление, целящо да направи впечатление и измами зрителите, а заклинания, правени от царствения магьосник, за да предизвика небесните явления, които така немощно имитирал.

При всеобща опасност царят на семитите от Западна Азия принасял сина си в жертва за благо на народа. Филон от Библос например пише в труда си за евреите: „Било древен обичай при появата на голяма опасност за благо на целия народ владетелят на града или страната да предложи като откуп на отмъстителните демони любимия си син и принесените по този начин деца умъртвявали с мистични ритуали. Така Кронос, когото финикийците наричат Израил, бидейки цар на страната и имайки само един син на име Йехуда (на езика на финикийците Йехуда означава «единствен син»), го облякъл в царски одежди и го принесъл в жертва на олтара по време на война, в момент на голяма опасност за страната.“ Когато израилтяните обсадили царя на Моаб, изпаднал в тежко положение, той принесъл в жертва първородния си син, който трябвало да управлява след него, изгаряйки го жив край градската стена.

ГЛАВА XXVII

Унаследяването на душата

Някой би възразил, че в ранни времена първобитните народности нерядко умъртвявали владетелите си в края на краткото им царуване: та нали подобен варварски обичай би довел до изстребване на царското семейство. По повод на това възражение ще отбележа, първо, че в много случаи царският пост не се давал само на едно семейство, а на него се изреждали представители на няколко семейства; второ, много често той не е наследствен, а е открит за мъжете от всеки род, дори за чужденци, които отговарят на поставените условия, като например да се оженят за царската дъщеря или да победят царя в бой; и трето, даже обичаят наистина да води до изстребване на една династия, това съображение едва ли би възпряло хора, които мислят по-малко за бъдещето и не ценят човешкия живот като нас, да го спазват.

Не само отделни хора, но и цели народности са възприемали обичая, които в края на краищата са ги унищожавали. Имаме основание да смятаме, че полинезийците системно са избивали две трети от децата си. Твърдят, че в някои части на Източна Африка съотношението на избитите към останените живи деца е същото. Допуска се да живеят единствено децата, които са в определено положение при раждането си. Съобщават, че у войнственото анголско племе яга избивали без изключение всички деца, та при поход жените да не са обременени с бебета. Попълвали редовете си, като осиновявали тринадесет или четиринадесетгодишни момчета и момичета, чиито родители са убили и изяли. Индианките мбайа в Южна Америка избивали всичките си деца освен последното или поне онова, което смятали, че ще е последно. Ако някоя от тях родяла отново след това, убивала новороденото. Нищо чудно, че този обичай е избребил напълно народността мбайа, която в продължение на много години била най-страшният враг на испанците. Мисионерите при индианците ленгуа от Гран Чако разкрили, както те казват, „внимателно разработена система за национално самоубийство чрез изстребване на поколението с аборт и други средства“.

Но избиването на новородените не е единственият начин, по който едно дивашко племе може да извърши самоубийство. Неограниченото прилагане на обичая да се използва като изпитание поглъщането на отрова може да има същия резултат. Преди време малко племе, наречено

увет, слязло от планините и се заселило по левия ръкав на р. Калабар в Западна Африка. Когато мисионерите посетили за първи път мястото, намерили многобройно население, разпределено в три села. Оттогава насам непрекъснатото подлагане на изпитание с отрова почти е изстребило племето. В един случай цялото население взело отрова, за да докаже своята невинност. Около половината от него загинало на място, а останалите, както гласят съобщенията, продължават да спазват своите суеверни обичаи и сигурно скоро ще изчезнат. Като имаме такива примери, защо да не приемем, че някои племена не са имали скрупули или задръжки, спазвайки обичай, който може да доведе до изстребването на един род. Да им приписваме такива скрупули означава да извършим общоразпространената и непрекъснато повтаряна грешка – да съдим за дивака от позициите на европейската цивилизация. Ако някой от моите читатели е започнал да чете тази книга с представата, че всички раси и народи мислят и постъпват до голяма степен като образовани европейци, то би трябвало доказателствата за суеверия и обичаи, събрани в настоящия труд, да го разубедят в тези му погрешни изходни представи.

Даденото тук обяснение на обичая да се умъртвяват божествени хора приема или поне лесно се съчетава с идеята, че душата на убитото божество се пренася в неговия наследник. Не разполагам с пряко доказателство за този пренос на душата освен в случая с шилуките, където обичаят да умъртвяват божествения цар съществува в типична форма и вярата, че душата на божествения основател на династията е вродена във всеки от умъртвените му потомци, е основен принцип. Но ако това е единственият действителен пример на подобно вярване, който бих могъл да приведа, то по аналогия е много вероятно и в другите случаи хората да са предполагали, че настъпва такова унаследяване на душата на умъртвения бог, макар да нямаме преки доказателства за това. Защото вече показахме колко често се приема, че при смъртта му душата на възплътеното божество се превъплътява в друг човек и ако това става, когато смъртта е естествена, не виждам никаква причина да не става и когато е насилствена. Несъмнено идеята, че душата на умиращ човек може да се пренесе в неговия наследник, е добре позната на примитивните народи.

На о. Ниас обикновено най-големият син наследява баща си като вожд. Но ако поради телесен или умствен дефект той не е подходящ за властта, бащата решава приживе кой от синовете му ще го наследява. А за да утвърди правото си на унаследяване, е необходимо избраният от бащата син да улови с уста или в торба последния дъх, а с него и душата

на умирация вожд. Защото, който улови последния дъх на вожда, става вожд наравно с определения наследник. Затова другите братя, а понякога и чужди хора, се трупат около умирация, да уловят душата му, когато издъхва. На о. Ниас къщите са издигнати на колове над земята и се е случвало, когато умиращият лежи с лице към пода, един от кандидатите да пробие дупка отдолу и с бамбукова тръба да изсмуче последния дъх на вожда. Когато вождът няма син, улавят душата му в торба и я връзват на чучело, направено така, че да напомня за покойника; тогава вярват, че душата е преминала в чучелото.

Има признаци, че понякога духовната връзка между царя и душите на предшествениците му се дължи на някаква част от тях, която той притежава. В Южен Целебес символ на царската власт често са тленни останки на покойния раджа, които се пазят като свещени мощи и дават правото върху трона. По същия начин сакалавите от Южен Мадагаскар слагат вратен прешлен, нокът или кичур коса от покойния цар в крокодилски зъб и заедно с подобни останки от негови предшественици ги пазят най-внимателно в специално определена за целта къща. Притежанието на тези реликви дава правото върху трона. Ако бъдат отнети от законния наследник, той губи цялата си власт над народа и обратното, узурпаторът, който стане господар на реликвите, се признава за цар без каквото и да е възражение.

Когато Алака, т.е. царят на племето абеокути в Западна Африка, умре, първенците отсичат главата му, слагат я в голям пръстен съд и я връзват на новия суверен; тя става негов фетиш и той трябва да ѝ отдава почит. Случва се новият вожд да изяде парче от своя мъртъв предшественик, очевидно за да може по-сигурно да унаследи магическите и други способности на династията. В Абеокута например донасят главата на покойния цар, но предварително му отрязват езика и го дават на наследника да го изяде. Оттук и обяснението на формулата, използвана от туземците, когато искат да кажат, че някой е на власт: „Той е изял царя.“ В Ибадан, голям град във вътрешността на Лагос (Западна Африка), има подобен обичай. Когато царят умре, отсичат главата му и я изпращат на номиналния му сюзерен, алафина на Ойо, върховния цар на йоруба, но сърцето му изядва неговият наследник. Тази церемония се изпълнила преди няколко години при възкачването на трона на нов цар на Ибадан.

Като вземем под внимание изложените по-горе доказателства, можем с основание на предположим, че когато умъртвявали божествения цар или жрец, хората смятали, че духът му преминава в неговия приемник. И действително всеки цар на шилуките от Бели Нил, които

системно убиват божествените си царе, трябва при възкачването си на трона да изпълни церемония, предназначена, както изглежда, да пренесе в него същия свят и чудотворен дух, който е одушевявал последователно всичките му предшественици.

ГЛАВА XXVIII

Умъртвяването на дървесния дух

1. Еньовденските кукери

Остава да се запитаме каква светлина хвърля обичаят с умъртвяването на божествения цар върху конкретната тема на нашето проучване. В началото на настоящия труд намерихме основание да предположим, че Горският цар от Неми се е схващал като възплъщение на дървесния дух или духа на растителността и като такъв бил надарен, както смятали неговите обожатели, с магическата власт да накара дърветата да раждат плодове, посевите да растат и т.н. При това положение неговите почитатели трябва да са смятали живота му за много ценен и са го обграждали със система от сложни предпазни мерки или табу, подобни на онези, които на толкова много места са бранели живота на човека-бог от злосторното влияние на демони и заклинатели. Но видяхме също, че точно защото ценели така високо живота на човека-бог, за тях било необходимо да го умъртвят насилствено – единственият начин да го запазят от неизбежната разруха от преживените години. Същата логика важи и за Горския цар. И той трябвало да бъде умъртвен, за да може възплъщението в него божествен дух да се пренесе непокътнат в приемника му. Може би са се надявали, че правилото да остане на поста, докато някой по-силен от него не го убие, е гарантирало запазването на божествения живот в пълната му сила и пренасянето му в подходящ приемник веднага след като тази сила започне да запада. Защото, както се предполага, докато е в състояние да запази положението си със силата на ръката си, естественията му мощ не е намаляла, но ако загуби боя и бъде убит, това се смята за доказателство, че силата му е започнала да намалява и е време божественият му живот да се настани в здрава, а не в немощна обвивка. Най-малкото подобно обяснение прави напълно разбираемо правилото, че Горският цар трябвало да бъде убит от своя приемник. Това намира убедително потвърждение в теорията и практиката на шилуките, които умъртвявали своя цар при първите признаци на западащо здраве, та неговата разруха да не повлече със себе си и съответно отслабване на посеви, добитъка и хората. Нещо повече, тя не се опровергава от аналогията с Читоме, от чийто живот зависи, както се смята, съществуването

на света и затова неговият приемник го убивал, щом даде признаци, че започва да губи сили. Освен това условията, при които царете на Каликут запазвали властта си в по-късни времена, са идентични с тези на Горския цар, с тази разлика, че докато първият може да го нападне всеки кандидат по всяко време, царят на Каликут могат да го нападнат само веднъж на дванадесет години. Но тъй като разрешението, дадено на царя на Каликут, да властвува, докато може да се защити срещу всички желаещи, смекчавало старото правило, което определяло колко ще живее той, можем да предположим, че същото разрешение, дадено на Горския цар, смекчавало стар обичай да го умъртвяват в края на определен период. И в двата случая новото правило давало на богочовека възможност да опази живота си, каквато нямало преди, а хората вероятно са се примирили с тази промяна, разсъждавайки, че докато богочовекът може да се запази с меча си от нападатели, няма причини да се боят от настъпването на фатална немощ.

Предположението, че първоначално са умъртвявали Горския цар при изтичането на определен срок, без да му дават възможност да спаси живота си, ще се потвърди, ако успеем да приведем доказателства за периодично умъртвяване на неговите съответствия – представителите на дървесния дух в Северна Европа. В същност този обичай наистина е оставил видими следи в селските празници. Ще посоча примери.

В Нидерпрюдинг (Долна Бавария) енъовденският представител на дървесния дух, или както са го наричали Пфингстл – бил облечен от горе до долу в листа и цветя. На главата си носел островърха шапка, която опирала на раменете му, като оставяли само две дупки за очите. Шапката била украсена с цветя от водни растения, а на върха ѝ забождали китка божури. Ръкавите на дрехата му също били закичена с водни растения, докато тялото му обвивали с елхови и лескови листа. От двете страни на Пфингстл вървяло по едно момче и го държало за ръка. Двете момчета носели голи саби, както и повечето от хората, които образували шествието. Те спирали пред всяка къща, където се надявали да получат подарък, а селяните изневиделица заливали с вода облеченото в листа момче. Всички се радвали, когато хубаво го намокрят. Най-накрая Пфингстл влизал до кръста в поток, а едно от момчетата заставало на моста и се правело, че му отсича главата: Дванадесет младежи в швабското село Бурмлинген се обличат в понеделника след Енъовден с бели ризи и бели панталони; връзват около кръста си червени пояси, а от поясите им висят саби. Водени от двама тръбачи, които надуват тръбите си, те отиват на коне в гората. Там отсичат разлистени дъбови клони и с тях

увиват от главата до петите онзи, който излезе последен от селото. Краката му обаче увиват поотделно, да може да възседне отново коня. Освен това му слагат изкуствен дълъг „врат“, на края на който има изкуствена глава, покрита с маска. После отсичат триметрово Майско дръвче, обикновено трепетлика или бук, и го поверяват на специален „Майски носач“. Кавалкадата се връща с музика и песни в селото. Сред представените в процесията личности са Мавърски цар с начернено със сажди лице и корона на главата, доктор Желязната брада, ефрейтор и палач. Спират на селския мегдан и всеки от героите произнася слово в рима. Палачът оповестява, че облеченият в листа човек е осъден на смърт и му отсича фалшивата глава. След това ездачите се надбягват до издигнатото недалеч от мястото Майско дръвче. То с цялата си украса се пада на първия, който успее да го изтръгне от земята, както минава в галоп край него. Церемонията се провежда всяка втора или трета година.

В Саксония и Тюрингия има еньовденска церемония, наречена „прогонване на дивака от хрусталака“ или „докарване на дивата от гората“. Увиват младеж с листа или мъх и го наричат Дивака. Той се скрива в гората и другите момчета от селото излизат да го търсят. Залавят го, извеждат го от гората и стрелят по него с халосни патрони. Той пада, сякаш е мъртъв, но едно облечено като доктор момче му пуска кръв и той се връща към живота. Всички се радват, връзват го здраво за една каруца, завеждат го в селото и разказват как са заловили Дивака. Във всяка къща получават подаръци. Около началото на XVII век в планините Харц са имали следния обичай по заговезни: отвеждали двама маскирани като диваци мъже, единия в клонки и мъх, а другия в слама, на площада, където ги гонели насам-натам, стреляли по тях и ги мушкали. Преди да се строполят, те се олюлявали, правели странни жестове и пръскали хората с кръв от мехурите, които носели в дрехите си. Когато паднали, ловците ги слагали на дъски и ги отнасяли в кръчмата, а край тях вървели миньорите и надували своите свирки, сякаш са ударили прекрасен дивеч. Подобен е обичаят, който все още се изпълнява по заговезни близо до Шлукенау, Чехия. Там преследват мъж, облечен като дивак, докато стигне до тясната уличка, през която е опъната връв, в която той се спъва. Тогава палачът притичва и пронизва със сабята си напълнения с кръв мехур, който преследваният носи окачен на тялото си. Земята се обгаря с кръв, а Дивакът предава богу дух. На следващия ден правят човек от слама, приличащ на дивак, отнасят го при някой вир и палачът го хвърля във водата. Тази церемония се нарича „погребване на Карнавала“.

В Семик (Чехия) церемонията с обезглавяването на царя се извършва в понеделника след Света Троица. Група младежи се маскират, всеки от тях има пояс от кора и носи дървена сабя и тръба от върбова кора. Кралят е облечен в мантия от кора на дърво, украсена с цветя, на главата си също има корона от кора, украсена с цветя и клонки, около краката му е намотана папрат, лицето му е скрито от маска и вместо скипър носи в ръка вейка от глог. Едно момче го развежда из селото с вързано за крака му въже, а останалите танцуват наоколо, надуват тръбите и свирят. Във всяка къща гонят Краля из стаята и един от групата, сред много думи и викове го удря по мантията от кора така, че тя да затрепти. След това искат подаръци. В други части на Чехия церемонията, която тук е малко замъглена, е по-правдоподобна. В понеделник след Света Троица в някои села от околностите на Кьониграц девойките се събират под липово дърво, а младежите под друго и всички са облечени най-празнично и накичени с панделки. Младежите плетат венец за Кралицата, а момичетата – за Краля. Когато изберат Краля и Кралицата, образуват двама по двама шествие до кръчмата и от балкона ѝ глашатаят обявява имената на Краля и Кралицата. Връчват им знаците на техния сан и ги коронясват с венци под звуците на музика. После някой се покачва на пейка и обвинява Краля в най-различни неща, като например, че се отнася зле с добитъка. Той вика свидетели и започва съд. Съдията, който носи бяла пръчка като белег на своя пост, произнася присъдата – „Признава се за виновен“ или „признава се за невинен“. Ако присъдата е „виновен!“ съдията си счупва пръчката. Кралят коленичи на бяло платно, всички свалят шапките си и един войник слага една върху друга три или четири шапки на главата на негово величество. Тогава съдията произнася три пъти високо думата „виновен“ и нарежда на глашатая да обезглави краля. Глашатаят се подчинява, като поваля шапките с дървената си сабя.

Но може би най-поучителна от тези мними екзекуции е част от следния чешки обичай. В понеделника след Света Троица по някои места около Пилзен обличат Краля в кора и го кичат с цветя и панделки. На главата си той носи корона, украсена с варак, а конят, който язди, е украсен с цветя. Придружен от съдия, палач и други личности и следван от свита войници, всичките на коне, той отива на селския площад. Там под Майските дръвчета – прясно отсечени, обелени до върха и украсени с цветя и панделки ели – има издигната колибка или беседка. След като критикуват жените и девойките от селото и обезглавяват жаба, кавалката отива до предварително определено място на широка права улица. Там се нареждат в две редици и Кралят побягва. Дава му се малка

преднина и той започва да препуска с все сили, преследван от цялата група. Ако не успеят да го заловят, той остава крал за още една година, а другите трябва да му платят сметката, която ще направи вечерта в кръчмата. Но ако го настигнат и го заловят, бият го с пръчки от леска и с дървените си саби и го принуждават да слезе от коня. Тогава палачът пита „Да обезглавя ли Краля?“ Отвърщат му: „Обезглави го!“, палачът поваля с брадвата си короната на Краля с думите: „Едно, две, три, Краля обезглави!“ Под виковете на зрителите Кралят се свлича на земята, слагат го на носило и го отнасят в най-близката къща.

Невъзможно е да не разпознаем в повечето от тези привидно обезглавени личности представители на дървесния или на растителния дух такъв, какъвто предполагат, че се появява напролет. Кората, листата и цветята, с които са накичени актьорите и сезонът, когато се появяват, показват, че те принадлежат към категорията на Тревния крал, Майския крал, Зеления и другите представители на пролетния растителен дух, за когото говорихме вече в настоящия труд. Сякаш за да няма никакво съмнение по въпроса, в два от примерите се вижда как тези умъртвени хора са пряко свързани с неодоушените Майски дръвчета; също както Майският крал, Тревният крал и т.н. те са одушевени представители на дървесния дух. Докато заливането с вода на Пфингстл и това, че той влиза до кръста в потока, са без съмнение заклинания за дъжд, подобно на вече описаните от нас.

Но ако тези личности представляват наистина пролетния растителен дух, възниква въпросът „Защо ги убиват?“ Какво цели умъртвяването на растителния дух по всяко време и най-вече през пролетта, когато най-много има нужда от неговите услуги? Единственото правдоподобно обяснение на този въпрос сякаш е предложената вече хипотеза, обясняваща обичая да се умъртвява божественият цар или жрец. Божественият живот, въплътен в материално и тленно тяло, подлежи на омърсяване и разложение поради нетрайността на крехкия съд, в който временно се е подслонил, и ако искаме да го спасим от нарастващата немощ, която по необходимост трябва да споделя с остаряването на човешката си плът, той трябва да се извади оттам, преди или поне веднага, след като се проявят признаци на повяхване, и да се пренесе в енергичен приемник. Това става, като се умъртви старият представител на божеството и се пренесе божественият дух от него в новото му въплъщение. Значи умъртвяването на бога, или по-точно на човешкото му въплъщение, е само необходима стъпка за възраждането или възкръсването му в по-добра форма. Това съвсем не е унищожаване на божествения дух, а само по-чисто и

силно негово проявление. Ако това обяснение важи за обичая да се умъртвяват божествените царе и жреци изобщо, то очевидно е още приложимо към обичая всяка пролет да се умъртвява представителят на дървесния или на растителния дух. Защото първобитният човек бърза да обясни линеенето на растителния живот през зимата като немощ на растителния дух; той мисли, че духът е остарял и отслабнал, и затова трябва да бъде обновен, като го умъртвят и върнат към живота в по-млада и по-жизнена форма. Затова умъртвяването на представителя на дървесния дух през пролетта се разглежда като средство да се подпомогне и ускори развитието на растителността. Умъртвяването на дървесния дух винаги се свързва (както предполагаме) косвено, а понякога и пряко, с неговото възраждане или възкръсване в по-млада и енергична форма. При обичая в Саксония и Тюрингия лекар връща към живота Дивака, след като е бил „застрелян“, а във вурмлигенската церемония присъствува доктор Желязната брада, който вероятно играе същата роля. И наистина в друга пролетна церемония, която ще опишем сега, доктор Желязната брада се прави, че връща мъртвия към живота. Но по въпроса за това възраждане или възкръсване и божеството ще говорим по-подробно на друго място.

Допирните точки между тези северноевропейски действащи лица и обектът на нашето проучване – Горският цар или жрец от Неми, са достатъчно убедителни. В този западен маскарад облеклото от кора и листа заедно с колибата от зелени клонки и елите, под които става заседанието на съда, прави кралете подобни на италианското им съответствие – Горският цар. Също като него те умират насилствено и отново като него могат да избягнат тази участ благодарение на физическата си сила и ловкост, защото при няколко от тези северни обичаи в церемонията видна роля играят бягството и преследването на царя и най-малко в един от тях, ако царят успее да избяга от преследвачите си, запазва живот и длъжност за още една година. В последния случай царят остава на поста си при условие че избяга и се спаси веднъж годишно, също както раджата на Каликут го запазвал в по-късни епохи, ако успее да спаси живота си от своите нападатели веднъж на всеки дванадесет години, а жрецът от Неми оставал на служба, стига да съумява да се брани срещу всяко нападение и по всяко време. В приведените примери оставят богочовека да живее, ако покаже в суров физически двубой или бягство, че физическите му сили са запазени и насилствената смърт, която рано или късно ще е неизбежна, може за момента да се отложи. Що се отнася до бягството, прави впечатление, че то има важно място както в легендата

за Горския цар, така и в свързания с него обичай. Трябвало да е избягал роб, в памет на бягството на Орест, според преданието основател на култа; поради това Горският цар е описан от древните автори като човек „с силна ръка и бързи крака“. Ако знаехме изцяло ритуала на горичката край Ариция, вероятно щяхме да установим, че на Царя се е давала възможност да спаси живота си с бягство, подобно неговия чешки сърат. Вече предположих, че ежегодното бягство на жреца-цар в Рим (regifugium) било първоначално също такова бягство, с други думи, първоначално той е бил един от божествените царе, които били умъртвявани след определен период или им давали възможност да докажат със силна ръка и бързи крака колко енергична и незасегната е божествената им същност. Ще отбележа още една допирна точка между италиятския Горски цар и северните му съответствия. В Саксония и Тюрингия, след като умъртвят представителя на дървесния дух, с помощта на лекар го връщат към живота. Точно това, както се твърди в легендата, се е случило с първия Горски цар от Неми, Иполит или Вирбий, който, умъртвен от конете си, бил върнат към живота от лекаря Ескулап. Тази легенда съвпада добре с теорията, че умъртвяването на Горския цар е само стъпка към възраждането или възкресението му в неговия приемник.

2. Погребване на Карнавала⁵⁰

Дотук предложих едно обяснение на правилото, което изисквало жрецът на Неми да бъде умъртвен от своя приемник. Това обяснение само претендира за достоверност, защото бедните ни познания за обичая и неговия произход не допускат нещо повече. Но правдоподобността му ще нараства в съответствие на това, доколко може да се докаже, че в примитивното общество съществуват мотивите и начинът на мислене, които той предполага. Дотук божеството, с чиято смърт и възкресение се занимавахме най-вече, е дървесният бог. Но ако успее да докаже, че обичаят да се умъртвява божеството и вярата в неговото възкръсване имат своите корени, или най-малкото е съществувал в ловния и пастирския етап от обществото, когато умъртвеният бог бил животно, и е просъществувал в земеделския етап, когато умъртвеният бог бил житото или човешко същество, представляващо житото, достоверността на мое то обяснение значително ще нарасне. Това ще се опитам да направя сега

50. Става въпрос за обичай, който се изпълнява на т.нар. Сирни заговезни, когато хората се маскират. – Бел. пр.

и в хода на изложението си се надявам да разчистя някои все още съществуващи неясноти и да отвърна на някои евентуални възникнали у читателя възражения.

Ще започна оттам, откъдето свърших – пролетните обичаи на европейското селячество. Освен вече описаните церемонии има още две групи обичаи, в които смъртта на божественото или свръхестественото същество заема важно място. В един от тях съществото, чиято смърт се разиграва, е олицетворение на Карнавала, а в друг – самата Смърт. Първата церемония се пада естествено в края на Карнавала, или на последния ден от този период на веселие, т.е. на Заговезни, или на първия ден от Велики пости, на т.нар. Пепеляна сряда. Датата на другата церемония – Изнасяне или Прогонване на Смъртта, както обикновено я наричат, не е така твърдо установена. Общо взето, тя се извършва на четвъртата неделя от Велики пости и оттам този ден се нарича Мъртва неделя, но по някои места чествуването става една седмица по-рано, или пък, както у чехите – една седмица по-късно, докато в някои немски села в Чехия се извършва в първата неделя след Великден. Може би, както вече предположихме, датата е била поначало променлива, в зависимост от появата на първата лястовица или някой друг предвестник на пролетта. Някои автори смятат церемонията за славянска по произход. Грим предполага, че това е празник на Новата година у старите славяни, които започвали годината си през март. Първо ще посочим примери за мимическата смърт на Карнавала, която се разиграва винаги преди другите.

Във Фиозиноне – в Лациум, на около половината път между Рим и Неапол, скучната монотонност на живота в едно провинциално градче е приятно нарушена през последния ден на карнавала от древния празник, известен под името Radica. Към четири часа следобед градският оркестър се отправя, подхванал живи мелодии, придружен от голяма тълпа, към Piazza del Plebescita, където се намират седалището на заместник-префекта и останалите правителствени сгради. Тук, в средата на площада; очите на изпълненото с очакване множество са възнаградени от вида на огромната каруца, украсена с многоцветни гирлянди и теглена от четири коня. На нея е качен огромен трон, на който седи царствената фигура на Карнавала, висок около три метра човек от гипс, с кръгло, усмихнато лице. Внушаващата респект фигура носи огромни ботуши, ламаринен шлем, подобен на онези, които украсяват главите на офицерите от италианския флот, и странно украсено многоцветно палто. Лявата му ръка почива на страничната облегалка на трона, докато дясната поздравява изискано тълпата, задвижвана за този акт на внимание с помощта

на връв от скрит под трона човек. При това възбудената тъпла се втурва към каруцата и дава простор на чувствата си с необуздани, радостни викове и благородници, и обикновени хора танцуват заедно буйния народен танц салтарело. Особена черта на празника е, че всеки трябва да носи в ръката си така наречения *gadica* (корен), под което в същност имат предвид огромен лист от алое или по-скоро американска агава⁵¹. Всеки, който се опита да се присъедини към множеството без такъв лист, бива безцеремонно изхвърлен, освен ако не носи в замяна на това набучена на дълга тояга голяма зелка или преплетен по особен начин сноп трева. Малко по-късно множеството изпраща бавно движещата се каруца до седалището на заместник-префекта, спира пред него и каруцата, поклащайки се по неравния паваж, шумно влиза в предния двор. Тъплата се смълчава, тихите гласове на хората звучат, според описанието на очевидец, като шепота на развълнувано море. Всички очи са обърнати в напрегнато нетърпение към вратата, от която се очаква да излязат самият заместник-префект и другите представители на законната власт и да се поклонят пред героя на деня. Няколко мига напрежение, а после буря от приветствия и аплодисменти отбелязва появата на сановниците, които излизат един по един и като слизат от стълбите, заемат местата си в шествието. Сега гръмва химнът на Карнавала, след което при оглушителен рев листата от столетник и зелките се размахват във въздуха и се стоварват безразборно върху главите на праведници и грешници. А те се хвърлят да се боричкат и правят церемонията още по-оживена. Когато подготовката привърши и всички са доволни, шествието тръгва на път. То завършва с каруца, натоварена с бъчви вино и полицаи; последните изпълняват приятното задължение да дават вино на всеки, който поиска, а загрижена да не пропусне великолепната възможност да се напие за държавна сметка, развълнуваната тъпла около опашката на каруцата води междуособна борба, придружена с кръсъци, удари и богохулства. И накрая, след като шествието обиколи главните улици по този достолепен начин, отвеждат статуята в средата на градския площад, свалят от нея цялото великолепие, слагат я на струпаните там дърва и я изгарят сред кръсъците на множеството, което изпълнява гръмовно още веднъж песента на Карнавала, хвърля своите така наречени „корени“ върху кладата и несдържано се отдава на удоволствието на танца.

В Арбуци картонената фигура на Карнавала се носи от четирима гробокопачи със свирки в уста и шишета вино, затъкнати в презрамките.

51. И двете растения са известни у нас под името столетник. – Бел. пр.

Отпред върви съпругата на Карнавала, облечена в траур и обяна в сълзи. От време на време групата спира, гробокопачите се подкрепят с погълтка от бутилката. На площада полагат лъжливия труп на клада и под барабанен бой, пискливите крясъци на жените и грубоватите викове на мъжете я подпалват. Докато фигурата гори, от множеството хвърлят кестени. Понякога Карнавала е представен от сламено чучело на върха на дълга върлина и кукери го разнасят цял следобед из градските улици. Дойде ли вечерта, четирима кукери разтварят юрган или чаршаф и Карнавала пада в него, след което шествието отново потегля, като играчите леят крокодилски сълзи и с помощта на тигани и звънци дават да се разбере колко страдат. Случва се, пак в Арбуци, мъртвият Карнавал да е олицетворен от жив човек, който лежи в ковчег; придружава го друг човек, който изпълнява ролята на свещеник и пръска обилно наоколо си вода от корито за къпане.

През 1877 г. английски пътешественик станал свидетел на погребението на Карнавала в Лерида, Каталония. По Заговезни голямо шествие от пехота, кавалерия и най-различно маскирани хора, някои на коне, други пеша, съпровождало великолепната каруца на Негово преподобие Пи, както наричали куклата, която разнасяли из главните улици на града. Веселието продължило три дни, накрая в полунощ на последния ден същата процесия отново преминала по улиците, но в друг ред и с друга цел. Триумфалната каруца била заменена с катафалка; в нея почивала куклата на покойното преподобие, а групата маски, които в първото шествие играели ролята на смешници, сипещи закачки и остроумия, сега били облечени като свещеници и владици и вървели бавно, държали високо огромни запалени свещи и пеели погребални песни. Маските били в траур, а конниците носели запалени факли. Процесията преминала скръбно по главната улица между високите многоетажни къщи и на всеки прозорец, на всеки балкон, на всеки покрив се тълпели зрители, облечени и маскирани с фантастично великолепие. Сцената се осветявала от преплитащите се отблясъци и сенки на движещите се факли, проблясвали и гаснели червени и сини бенгалски огньове и над шума на конските копита и отмерените стъпки на преминаващото множество се издигали гласовете на свещениците, пеещи реквием, а военната музика се присъединила с тържествените удари на приглушени барабани. Когато стигнали главния площад, процесията спряла, над покойния Пи произнесли пародия на погребално слово и светлините угаснали. Незабавно дяволът и неговите помощници се втурнали от тъпата, грабнали тялото и побягнали с него, преследвани от разпаленото множество, което крещяло,

викало и аплодирало. Естествено демоните били настигнати и разпръснати, а спасеният лъжетруп бил положен в подготвения да го приеме гроб. Така през 1877 г. в град Лерида умрял и погребали Карнавала.

В Прованс празнуват подобна церемония на Пепеляна сряда. В една колесница или на носилка водят облечена по комичен начин кукла-чучело на име Карамантран; придружават я местни хора, облечени в гротескни костюми; те носят кратуни, пълни с вино, и пият от тях с всички истински и привидни признаци на опиянение. В началото на шествието вървят хора, облечени като съдии и защитници, и висока мършава особа, която се представя за Велики пости. Следват млади хора, възседнали злощастни кранти. Те са облечени като оплаквачи и престорено оплакват съдбата, която очаква Карамантран. Шествието спира на главния площад, където се разиграва съдебен процес, и Карамантран е поставен на подсъдимата скамейка. По всички правила го осъждат на смърт сред воплите на тълпата. Защитникът прегръща своя клиент за последен път, служителите на съда изпълняват дълга си: осъденият е изправен с гръб към стена и изпратен набързо във вечността под град от камъни. Обезобразените му останки хвърлят в морето или в някоя река. Все още навсякъде из Ардените има обичай на Пепеляна сряда да изгарят кукла, която, предполага се, представлява Карнавала, а около горящата фигура четат подходящи стихове. Много често се опитват да направят куклата така, че да наподобява съпруга, който се слави с това, че е най-неверен на жена си в селото. Както може да се очаква, честта да те изберат за изобразяване при тези неудобни обстоятелства е свързана с домашни сътресения, особено когато куклата бива изгорена пред къщата на разпуснатия измамник, когото представя, докато мощен хор от мяукания, стенания и други мелодични звуци доказва публично мнението на приятели и съседи за неговите „подвизи“. В някои села из Ардените ролята на Заговезни (Марди Гра), както често наричат олицетворението на Карнавала, се изпълнявала от млад човек. След последния ден от представения от него период, го извеждали пред лъжлив съд, осъждали го на смърт, изправяли го с гръб пред някоя стена като обречен на екзекуция войник и го разстрелвали с халосни патрони. Във Врино-Боа убили един от тези безобидни шегаджии на име Тиери с тампон, оставен в един от мускетите на наказателния взвод. Нещастният Марди Гра паднал толкова естествено, че гръмнали високи и продължителни аплодисменти, но когато повече не станал, се втурнали към него и открили, че е мъртъв. Оттогава в Ардените прекратили тези привидни екзекуции.

Вечерта на Заговезни в Нормандия имало обичай да се прави

празненство, наречено погребението на Марди Гра. Разпуснатият стар женкар, който трябвало след дълга безпътица да плаща за греховете си, бил представен от мърляво, оскъдно покрито с парцали чучело, с нахлупена стара шапка на мръсното лице, с натъпкан със слама голям кръгъл корем. Вдигнато на раменете на як мъж, който се преструвал, че се олюлява под своя товар, това народно олицетворение на Карнавала се разхождало за последен път из улиците по далеч не триумфален начин. Предшествувано от барабанчик и придружено от гавреща се с него тълпа, която включвала всички гамени и цялата измет на обществото в града, чучелото обикаляло насам-натам при непостоянната светлина на факли и нестройното дрънчене на маши и лопати, тенджери и тигани, рогове и чайници, примесено с дюдюкания, степания и свиркане. От време на време шествието спирало и проповедник на морала обвинявал сломения стар грешник за всички невъздържани негови деяния, за които се готвят жив да го изгорят. Тъй като виновникът нямал какво да каже в своя защита, го хвърляли върху купчина слама, поднасяли към нея факла и лумвал висок огън за голяма радост на децата, които подскачали наоколо и крещели с пълен глас стари народни песни за смъртта на Карнавала. Понякога, преди да я изгорят, претъркулват куклата или чучелото по склона на някоя височина. В Сен Ло вдовицата – широкоплещест дебелианко, облечен като жена с траурен воал, който издавал скръбни звуци с гръмлив глас – следвала парцаливата кукла на Марди Гра. След като разнасяли чучелото из града на носилка, придружена от тълпа маски, го хвърляли в р. Вир. Финалната сцена е описана ярко от мадам Октав Фейе, така както я наблюдавала в детството си преди около шестдесет години. „Родителите ми поканиха приятели да видят от върха на кулата Жан Куярд как минава погребалното шествие. Точно там, както пиехме на големи глътки лимонада – единственото разрешено от постите питие, – привечер станахме свидетели на спектакъл, от който винаги ще пазя ярък спомен. Под краката ни, под стария каменен мост, течеше Вир. В средата на моста, върху куп листа, лежеше чучелото на Марди Гра, заобиколено от десетки пеещи, танцуващи и размахващи факли маски. Някои от тези разноцветни маски тичаха като демони по парапета на моста. Останалите, уморени от веселие, бяха насядали и дремеха. Скоро танците спряха, някой от тълпата запали куклата и я хвърли в реката сред още по-силни крясъци и шум. Напоеното със смола сламено чучело заплава надолу по течението на Вир, осветявайки с погребалните си огънове гората покрай брега и бойниците на стария замък, където са спали Луи XI и Франсоа I. Когато последните отблясъци на горящия

фантом се загубиха като падаща звезда в края на долината, тълпата зрители и маските се оттеглиха, а ние с нашите гости напуснахме бойниците.“

В деня след карнавала в околностите на Тюбинген правят сламено чучело, известно като Мечката от Заговезни. Обличат го в стари панталони, във врата му нанизват прясна кървавица или два мехура, пълни с кръв. Осъждат го официално на смърт, обезглавяват го, слагат го в ковчег и на Пепеляна сряда го погребват в гробищата. Това наричат „Погребване на Карнавала“. Някои саксонци от Трансилвания бесят Карнавала. В Бралер на Пепеляна сряда или на Заговезни два бели и два кестеняви коня теглят шейна с омотано в бяло платно сламено чучело, до него има колело от каруца, което непрекъснато се върти. Двама маскирани като стари мъже младежи следват шейната и оплакват. Останалите момчета от селото, яхнали коне и накичени с панделки, придружават шествието, водено от две момичета с венци от вечнозелени клонки, седнали в каруца или шейна. Под едно дърво устройват съд, на който облечени като войници момчета обявяват смъртната присъда. Двамата старци се опитват да спасят чучелото и да избягат с него, но напразно; залавят го двете момичета и го предават на палача, който го обесва на някое дърво. Напразно старците се опитват да се покатерят по дървото и да го свалят оттам; те все се смъкват надолу, докато най-сетне отчаяни се хвърлят на земята, плачат и нареждат за обесения. След това длъжностно лице заявява, че Карнавала е осъден на смърт, защото им е сторил зло, като им е износил обувките и ги е направил уморени и сънливи. На „Погребването на Карнавала“ в Лехрайн четирима души носят на носилка мъж, преоблечен като жена в траур; други мъже, облечени като жени в траур, го оплакват, после го хвърлят пред селското торище, заливат го с вода, заравят го в торището и го покриват със слама. Вечерта на Заговезни естонците правят сламено чучело, наречено Медик или Горски дух. Една година той е облечен в мъжка дреха и шапка, на следната година – с наметка и фуста. Носят чучелото на дълга върлина, обикалят с него границите на селската мера с високи радостни крясъци, а после го връзват на върха на някое дърво в гората. Смятат, че с тази церемония се предпазват от всевъзможни беди.

Понякога се разиграва възкресяването на привидно умрял човек. На Заговезни в някои части на Швабия например доктор Желязната брада се прави, че пуска кръв на болния, при което той пада мъртъв на земята. В края на краищата докторът го връща към живота, като духа в него въздух през една тръба. Когато карнавалът свърши, в планините Харц

слагат човек в ношви и го отнасят с погребални песни до пригответен гроб, но там заравят вместо човека шише ракия. Произнася се реч и хората се връщат на селския мегдан и пушат дълги глинени лули, каквито обикновено раздават на погребения. На следващата година сутринта на Заговезни изравят най-напред ракията и празненството започва с това, че всички опитват от духа, който, както се казва, се е върнал към живот.

3. Изнасяне на Смъртта

Обичаят „Изнасяне на Смъртта“ има почти същите особености като „Погребението на Карнавала“, само че, общо взето, тя е последвана от церемония или поне придружена от привидно довеждане на Лятото, Пролетта или Живота. Така в Мителфранкен (Бавария) на четвъртата неделя от Пости селските момчетии правели сламено чучело на Смъртта, което разнасяли с пародична тържественост из улиците, а след това го изгаряли извън селото. Един автор от XVI век описва по следния начин хранконския обичай: „Насред Пости, времето, когато църквата ни призовава да се радваме, младите хора от моята родна страна правят сламено чучело на Смъртта, завързват го на един прът и го разнасят шумно из съседните села. Някои ги посрещат любезно и след като ги подкрепят с мляко, грах и сушени круши, обикновената храна за сезона, ги отправят да си ходят. Други обаче не се отнасят с тях любезно, защото ги“ смятат за вестители на нещастие, на смърт и ги прогонват от своите предели с оръжие и обиди. Когато дойдела четвъртата неделя от Пости, девойките от селата около Ерланген се обличали в най-хубавите си дрехи и закичвали косите си с цветя. Така стъкмени се отправяли към съседния град и носели кукли, украсени с листа и покрити с бяла тъкан. На двойки ги разнасяли от къща на къща, спирали пред всяка врата, където очаквали да получат по нещичко, и изпявали по няколко стиха, с които известявали, че е сред Пости и че се готвят да хвърлят Смъртта във водата. Когато съберели дребни подаръци, те отивали на р. Регниц и хвърляли във водата куклите, представляващи Смъртта. Правели го да осигурят плодородна и богата година и освен това смятали, че по този начин се предпазват от чума и внезапна смърт. В Нюрнберг момичетата от седем до осемнадесет години излизат на улицата с малък отворен ковчег, в който има завита с покров кукла. Други носят буков клон със завързана на върха отворена кутия с ябълка вътре. Те пеят: „Носим Смъртта във водата, на добре е“ или „Отнасяме Смъртта във водата,

отнасяме я и отново я донасяме.“ До 1780 година в някои части на Бавария вярвали, че ако не се изпълни обичаят „Изнасяне на Смъртта“, ще настъпи убийствена епидемия.

На четвъртата неделя от Пости децата в някои села от Тюрингия изнасят от селото направена от брезови клонки кукла, а после я хвърляли в някой вир и пеели: „Изнасяме старата Смърт зад старата къща на пастира; дошло е лято и минзухарът е прецъфтял.“ В Дебшвиц или Добшвиц, близо до Гера, церемонията „Изнасяне на Смъртта“ се извършва, или се извършвала, ежегодно на първи март. Младите хора правят чучело от слама или от нещо подобно, обличат го в стари дрехи, изпросени от къща на къща по селото, изнасят го и го хвърлят в реката. Като се върнат, съобщават на хората добрата вест и получават за награда яйца и други провизии. Предполага се, че церемонията пречиства селото и пази жителите му от болести и чума. В други села на Тюрингия, чието население е било първоначално славянско, изнасянето на куклата е придружено с песен, която започва така: „Изнасяме Смъртта от село и внасяме пролетта.“ В края на XVII и началото на XVIII век в Тюрингия обичаят се изпълнявал по следния начин: Момчетата и момичетата правели чучело от слама или подобен материал, но всяка година формата била различна. Едната година то представлявало старец, на следната – старица, на третата – млад мъж, а на четвъртата – девойка, като облеклото на куклата се изменяло в съответствие с представяния образ. Имало голям спор къде да се направи фигурата, защото хората смятали, че къщата, от която бъде изнесена, няма да е споходена през годината от смърт. Завързвали куклата за прът и я носела девойка, ако представлявала старец, или момък, ако представлявала старица. Образували шествие, младежите държели в ръцете си тояги и пеели, че прогонват Смъртта. Когато стигнали до вода, хвърляли в нея чучелото и побягвали колкото се може по-бързо назад, защото се страхували да не им скочи на раменете и да им извие врата. Внимавали също да не го докоснат, за да не ги изсуши. Щом се върнели, удряли добитъка с тоягите, защото вярвали, че така ще стане тлъст и плодовит. След това отивали в къщата или къщите, откъдето са изнесли фигурата на Смъртта, и получавали по паница полусварен грах. Обичаят „Изнасяне на Смъртта“ се изпълнявал и в Саксония. В Лайпциг всяка година по средата на Пости незаконородените деца и проститутките правели сламено чучело на Смъртта, разнасяли го из всички улици с песни и го показвали на младите невести. Най-накрая го хвърляли в р. Парта. Твърдели, че с тази церемония правят младите невести плодовити, прочистват града и спасяват за тази година жителите

му от чума и от други епидемии.

Подобни церемонии се изпълняват сред Пости в Силезия. На много места по-големите момичета обличат, с помощта на младите мъже, сламено чучело в женски дрехи и го изнасят от селото по посока на залязващото слънце. На края на селската мера го събличат, разкъсват го на парчета и разпръсват частите из нивите. Това наричат „Погребване на Смъртта“. Докато изнасят чучелото, пеят, че се готвят да погребат Смъртта под дъб, та да си отиде от хората. Понякога в песента се казва, че носят Смъртта през долини и планини, та повече да не се връща. В полския район Грос-Шрелиц наричат чучелото Гоик. Изнасят го на кон и го хвърлят в най-близката река. Хората смятат, че това ще ги предпази от всякакви болести през идващата година. В района на Волау и Турау хвърляли чучелото на Смъртта в мерата на съседното село. Но съседите се страхували от злокобния символ и бдели да не го допуснат, така че между двете групи често се разменяли яки удари. В някои части на Горна Силезия чучелото, представляващо стара жена, носи името Марцана, богинята на смъртта. Правят го в къщата, където е имало най-скоро смъртен случай, и го изнасят на прът извън селото, където го хвърлят в някой вир или го изгарят. В Полквиц престанали да изпълняват обичая „Изнасяне на Смъртта“, но избухването на смъртоносна епидемия накарало хората да го възстановят.

В Чехия децата изнасят сламеното чучело на Смъртта на края на селото и там го изгарят, като пеят:

Изнасяме Смъртта от село
и срещаме новото лято,
добре дошло, чакано Лято,
добре дошло, жито зелено.

В Табор, Чехия, изнасят чучелото на Смъртта извън града, хвърлят го от висока скала във водата и пеят:

Смъртта се носи по водата,
пристига лятото във този час,
изнесохме Смъртта от село
и лятото ви водим с нас.
А ти, е, пресвета Маркета,
добра година ни дари,
пшеница, ръж да се роди.

В други части на Чехия изнасят Смъртта накрай село и пеят:

Изнасяме Смъртта от село
и водим Новата година.
Добре дошла, ти мила Пролет,
добре дошла, трева зелена.

Там издигат клада, на която изгарят сламеното чучело, и през цялото време го ругаят и се гаврят с него. После се връщат и пеят:

Изнесохме Смъртта навън,
сега довеждаме Живота.
Запейте всички с весел глас,
че той се настани при нас.

В някои немски села в Чехия, като например Ясниц и Зайтендорф, младите се събират на третата неделя от Пости и правят сламено чучело, което обикновено е украсено с калпак и стари кожени гащи (ако намерят такива). След това момите и момците вдигат на прът чучелото и го изнасят сред нивята. През всичкото време пеят песен, в която се казва, че изнасят Смъртта и водят доброто Лято у дома, а с лятото водят май и цветята. Като стигнат до определено място, танцуват в кръг около чучелото, крещат и пищят, а после отведнъж се втурват към него и го разкъсват на парчета. Най-накрая събират накуп парчетата, начупват вършината и подпалват всичко. Докато огънят гори, младежите танцуват весело наоколо и се радват на победата на Пролетта, а когато той почти угасне, отиват при стопаните да молят за яйца, с които да си устроят пиршество, и не пропускат да съобщят причината за молбата, че са изнесли Смъртта навън и далеч от село.

Описаните по-горе случаи показват, че чучелото на Смъртта често предизвиква страх и с него се отнасят с омраза и отвращение. Например голямото желание на хората от едно село да го пренесат от своята на земята на съседите и нежеланието на последните да приемат злокобния гост, са достатъчно доказателство за ужаса, който то предизвиква. Освен това в Лужица и Силезия надничат с куклата през прозорците и поверието е, че ако живеещите в къщата не откупят живота си с пари, някой от тях ще умре до една година. Освен това след като хвърлят чучелото, носачите бягат, да не би Смъртта да ги последва, и смятат, че ако докато бягат, някой падне, той ще умре в срок от една година. В Хрудим, Чехия, чучелото на Смъртта се прави от кръст, с глава и маска,

забучени на върха и опъната на него риза. На петата неделя от Пости момчетата отнасят чучелото до най-близкия поток или езеро и застанали в редица, го хвърлят във водата. После всички скачат след него, но хване ли го някой, другите нямат повече право да влизат във водата. Момъкът, който не е сварил или е останал последен, ще умре през годината и трябва да отнесе Смъртта обратно в селото. След това изгарят чучелото. От друга страна, според поверието, никой няма да умре през годината в къщата, от която са изнесли чучелото; освен това понякога вярвали, че селото, от което е прогонено то, е запазено от болести и чума. В някои села на Австрийска Силезия в съботата преди първата постна неделя правят чучело от стари дрехи, сено и слама, за да прогонят Смъртта от селото. В неделята хората, въоръжени с тояги и каиши, се събират пред къщата, където е настанено чучелото. Четири момчета го влачат с въже-та по улиците, а другите крещят ентузиазирани и го налагат с тоягите и каишите си. Когато стигнат до нива, която принадлежи на съседно село, оставят чучелото на земята, разнищват го от бой и разпръсват парчетата из нивата. Хората смятат, че село, от което са изнесли по този начин Смъртта, през цялата година няма да страда от каквато и да е заразна болест.

4. Въвеждане на Лятото

В описаните дотук церемонии завръщането на Пролетта, Лятото или Живота след прогонването на Смъртта само се намеква или най-много се съобщава. В описаните по-долу церемонии това явно се разигравя. В някои части на Чехия например дават чучелото на Смъртта, като го хвърлят във водата при залез, след това момите влизат в гората, отсичат младо дърво със зелена корона, окачват на него облечена като жена кукла, накичват всичко със зелени, червени и бели панделки и образуват шествие, с което отвеждат Лито (лято) в селото, събират подаръци и пеят:

Смъртта плава по водата,
Пролет идва ни на гости
с яйчица червени,
с жълти палачинки.
Изведохме Смъртта от село,
водим лятото при вас.

В много силезийски села след като са се отнесли с чучелото с уважение, го събличат и го хвърлят с клетви във водата или го разкъсват на някоя нива. После младите отиват в гората, отсичат млада ела, обелват стebelото ѝ и я накичват с гирлянди от вечнозелени клонки, книжни рози, боядисани яйчени черупки, шарени парцалчета и т.н. Накиченото дърво се нарича Лято или Май. Момчетата го разнасят от къща на къща, петя подходящи песни и искат подаръци. Една от песните е следната:

Изнесохме навън Смъртта,
 доведохме ви Лятото любимо,
 доведохме ви Лятото и Май
 и всички весели цветя.

Случва се да донесат от гората и красиво накичена фигура, която наричат Лято, Май или Невестата, а в населените с поляци райони – Джевана, богинята на пролетта.

На четвъртата Постна неделя младите хора в Айзенах привързвали на колело сламено чучело, представляващо Смъртта, и го изтъркулвали до върха на някоя височина. После подпалвали чучелото, пускали колелото да се търкаля надолу заедно с него. Сетне отсичали висока ела, накичвали я с панделки и я забучвали в равнината. Най-накрая мъжете се покачвали по дървото да свалят панделките. В Горна Лужица чучелото на Смъртта, направено от слама и парцали, е облечено с булото на последната булка и с риза от къщата, където най-скоро е умрял човек. Така накичено го набождат на края на дълга върлина и най-високият и здрав момък го понася с пълна скорост, докато останалите замерват чучелото с камъни и пръчки. Който успее да го удари, положително ще преживее годината. Така изнасят от селото Смъртта и я хвърлят във водата или през синора в землището на съседно село. На връщане всеки отчупва по един зелен клон и го носи бодро със себе си, докато стигне селото, а после го хвърля. Случва се младежите от съседното село, в чието землище е хвърлено чучелото, да изтичат след тях и да го хвърлят обратно, защото не искат Смъртта да остане при тях. Затова понякога се стига до бой между двете групи.

В изброените примери Смъртта е представена от чучело, което се изхвърля, а Лятото или Животът от клони, които се донасят в селото. Но понякога сякаш приписват новата жизнена сила на самата фигура на Смъртта и с помощта на някакво възкръсване тя се превръща в средство за всеобщо възраждане. В някои части на Лужица само жените се

занимават с изнасянето на Смъртта и не търпят в тази работа да се намесват мъже. Облечени в траур, който носят през целия ден, те правят сламено чучело, обличат му бяла риза и слагат в едната му ръка метла, а в другата коса. С песни, следвани от хлапетиите, които хвърлят камъни, те го изнасят до крайнината на селото и там го разкъсват на парчета. После отсичат хубаво дърво, окачват на него ризата и го отнасят у дома с песни. На Възнесение саксонците от Бралер, трансилванско село, недалеч от Херманшад, изпълняват церемонията „Изнасяне на Смъртта“ по следния начин. След утринната литургия всички ученички отиват в къщата на една от тях и там гласят Смъртта. Това става, като оформят очукан сноп така, че да наподобява глава и тяло, а ръцете получават, като през снопа прокарат хоризонтално дръжка на метла. Обличат чучелото в празничната носия на млада селянка, с червена наметка, сребърни брошки и множество панделки по ръцете и гърдите. Девоичките бързат да свършат по-скоро, защото още малко камбаната ще удари за вечерня, а Смъртта трябва да е готова навреме, за да я поставят на отворения прозорец, та всички хора да я видят, като отиват на черква. Когато свърши вечерня, настъпва дългоочакваният момент за започване на първото шествие със Смъртта, а на това имат право само ученичките. Две от поголемите момичета понасят чучелото за ръцете, а другите ги следват две по две. Момчетата нямат право да участвуват в шествието, но се мъкнат след него и зяпат с отворени от възхищение уста „красивата Смърт“. Шествието минава по всички улици на селото, а момичетата пеят стария църковен химн, който започва така:

Gott mein Väterq deine Lieve
Reicht so weit der Himmel ist,⁵²

но мелодията се отличава от обикновената. Когато шествието мине по всички улици, момичетата отиват в друга къща и затварят вратата под носа на любопитната тълпа надничащи момчета, които я следват по петите, събличат Смъртта и през прозореца подават голата сламена конструкция на хлапетата, те я грабват, излизат бегом от града и без всякакви песни хвърлят разнебитеното чучело в близкия поток. След това започва втората сцена от малката драма. Докато момчетата изнасят Смъртта извън селото, момичетата остават в къщата и едно от тях се облича в цялото великолепие, което преди е красяло чучелото. Нагиздено по този начин, момичето тръгва с шествието, което отново обикаля

52. Боже, Отче наш, безкрайна е като небето твоята обич. – Бел. пр.

всички улици, а момчетата пак пеят предишния химн. Когато обиколката свърши, всички отиват в къщата на момичето, което е играло главната роля. Там ги очаква гошавка, от която момчетата са изключени. Според народното поверие, след като Смъртта е изнесена по този начин, децата вече могат без страх да ядат цариградско грозде и други плодове, защото Смъртта, която дотогава се е таила в цариградското грозде, е унищожена. Освен това те могат безнаказано да се къпят навън от къщи. Церемонията, изпълнявана до неотдавна в немските села в Моравия, много прилича на гореописаната. Момчета и момичета се събират следобед на първата неделя след Великден и заедно правят сламена кукла, която олицетворява Смъртта. Накичена с ярки панделки и парцалчета, я окачват на края на дълга върлина, а след това тръгват с песни към най-близката височина, където ѝ смъкват празничната шарения и я хвърлят или пускат да се търкаля надолу по склона. След това обличат едно от момчетата в цялото, свалено от чучелото на Смъртта, великолепието и начело с него шествието се връща в селото. В някои села съществува обичай да заравят чучелото на мястото, което се ползува с най-лоша слава в цялата околност, докато други го хвърлят в течаща вода.

Очевидно при тази церемония в Лужица дървото, което връщат в селото, е равностойно на дръвчетата или клоните, които в описаните преди това обичаи младите носят като представители на Лятото или Живота, след като Смъртта е вече захвърлена или унищожена. Но прехвърлянето на носената от куклата на Смъртта риза върху дървото показва ясно, че то символизира възраждане на разрушеното изображение под нова форма. Това проличава и в трансилванските и моравските обичаи: обличането на момичето в дрехите, носени преди от Смъртта, и това, че го повеждат из селото със същата песен, която са пели, докато са разнасяли Смъртта, показва, че този обичай се схваща като връщане на току-що унищоженото същество към живота. Тези примери говорят, че Смъртта, чието унищожаване представят в тези церемонии, не бива да се разглежда единствено като проводник на разрушителната сила, както обикновено разбираме смъртта. След като на дървото, донесено обратно като възплъщение на възраждащата се пролетна растителност, обличат ризата, носена от току-що направената на парчета Смърт, целта едва ли ще е да се спре и противодействува на възраждането на растителността, тя може да бъде единствено да я подкрепя и подсилва. Затова току-що унищоженото чучело – така наречената Смърт – трябва да е било надарено с ободряващо и ускоряващо развитието влияние, което то може да предаде на растителния и дори на животинския свят. Това даряващо

живот свойство, приписвано на Смъртта, се вижда, без каквото и да е съмнение, в обичая, спазван на някои места, да се събират парчетата от сламеното чучело на Смъртта и да се разхвърлят по нивите, за да накарат посевите да растат, или в яслите – да накарат добитъкът да се развива добре. В Шпахендорф, село в Австрийска Силезия, направеното от слама, клонки и парцали чучело на Смъртта бива изнасяно с буйни песни до открито място извън селото и там го изгарят, а докато то гори, започва борба за парчетата, които измъкват с голи ръце от пламъците. Който успее да се снабди с парче от чучелото, го връзва на най-голямото дърво в своята градина или го заравя в нивата си, убеден, че така реколтата ще е по-добра. В областта Тропа, в Австрийска Силезия, сламеното чучело, което момчетата правят на четвъртата Постна неделя, момичетата обличат в женски дрехи и накичват с панделки, огърлица и гирлянди. Окачват го на дълга върлина и го изнасят от селото, следвани от тълпа моми и момци, които ту лудуват, ту скърбят и оплакват. Стигнат ли до определеното място – нива извън селото, – свалят от чучелото дрехите и украсата му, после всички се втурват и го разкъсват, като се боричкат за парчетата. Всеки се опитва да се докопа до мъничко от сламата, от която е било направено то, защото според поверието, сложена в яслите, тя кара добитъкът да се развива добре. Или пък я слагат в полога на кокошките, което според поверието им пречи да снасят другаде яйцата и ги кара да мътят по-добре. Същата оплождаща способност, отдавана на чучелото на Смъртта, се проявява в поверието, че ако онези, които са носили чучелото, ударят добитъка с тоягите си, след като го захвърлят, животните ще станат по-тлъсти или по-плодовити. Може би по-рано са използвали тоягите да налагат с тях Смъртта и по този начин те са поемали от приписваната на чучелото оплождаща способност. Видяхме освен това, че в Лайпциг показвали на младите невести сламена фигура на Смъртта, за да станат плодовити.

Едва ли може да се направи разлика между Майските дръвчета и дръвчетата или клоните, внасяни в селата след унищожаването на Смъртта. Онези, които ги носят, твърдят, че водят лятото и затова дръветата очевидно представляват лятото, дори в Силезия обикновено ги наричат Лято или Май, а куклата, която понякога привързват към лятното дърво, е двойник, представител на Лятото, също както Май понякога бива представен едновременно от Майско дръвче и Майска господарка. Освен това Летните дръвчета са украсени като Майските с панделки и т.н. и също като тях, когато са големи, ги забиват в земята и по тях се катерят; и пак като тях, когато са малки, момчета и момичета ги носят

от врата на врата, пеят песни и събират пари. И сякаш за да докажат тъждествеността на двата обичая, носачите на Летните дръвчета понякога съобщават, че водят Лятото или Май. При това положение обичаите с въвеждането на Май и на Лятото са в основата си еднакви и Лятното е само друга форма на Майското дръвче, като единствената разлика (освен името) е във времето, по което ги донасят, защото, докато Майското дръвче обикновено се внася на Първи май или на Света Троица, Лятното се внася на четвъртата Постна неделя. И затова, ако Майското дръвче е възплъщение на дървесния или растителния дух, то Лятното трябва да е също възплъщение на дървесния или растителния дух. Но видяхме, че лятното дръвче символизира в някои случаи връщането на чувелото на Смъртта към живота. От това следва, че в тези случаи чувелото, наречено Смърт, трябва да е възплъщение на дървесния или на растителния дух. Този извод се потвърждава, първо, от възраждащото и оплождащото влияние на частиците от него върху растителния и животинския свят, защото то, както вече видяхме в началото на тази книга, се смята за специално свойство на дървесния дух. На второ място, той се потвърждава от факта, че чувелото на смъртта понякога е накичено с листа или е направено от вейки, клони, коноп или изронен житен сноп; на някои места го окачват на малко дръвче и момичета, които събират пари, го разнасят по същия начин, както Майското дръвче и Майската господарка или Лятното дръвче и окачената на него кукла. Накратко, стигаме до мисълта, че прогонването на Смъртта и довеждането на Лятото, поне в някои случаи, е само друга форма на смъртта и възраждането на растителния дух през пролетта, която видяхме да се представя в церемонията с убиването и възкресяването на Дивака. Погребването и възкресяването на Карнавала вероятно е друг начин да се изрази същата идея. Погребването на представителя на Карнавала в торището е естествено, ако се предполага, че той има съживяващо и оплождащо въздействие, като това, приписвано на чувелото на Смъртта. В същност естонците, които изнасят сламеното чувело от селото в последния ден от карнавала, не го наричат Карнавал, а Горски дух (Мецик) и дават ясно да се разбере, че отъждествяват чувелото с горския дух, като го прикрепят към върха на някое дърво в гората и то остава там през цялата година. Освен това ходят почти ежедневно при него с молитви и жертвоприношения, за да покровителствува стадата, защото като истински горски дух Мецик е покровител на добитъка. Понякога правят Мецик от житни снопи.

При това положение можем с основание да предположим, че

имената Карнавал, Смърт и Лято са сравнително късни и незадоволителни названия за съществата, олицетворени или възплътени в обичаите, които разгледахме досега. Самата абстрактност на имената говори, че са нови, защото олицетворяването на времената и сезоните като карнавала и лятото, или една абстрактна представа като тази за смъртта, не са примитивни. Самите церемонии обаче носят белега на незапомнена древност. И не ни остава друго, освен да предположим, че отначало те са имали по-прост и конкретен характер. Представата за дърво, може би определен вид дърво (защото някои диваци нямат дума за дърво изобщо) или дори за отделно дърво, е достатъчно конкретна да послужи за основа, от която по пътя на постепенно обобщаване се стига до по-широката идея за дух на растителността. Но тази обща идея за растителността лесно може да се смеси със сезоните, през които се проявява, оттам и замяната Пролет, Лято или Май вместо дървесен или растителен дух ще е лека и естествена. По същия начин конкретната представа за умиращо дърво или растителност би преляла, но по пътя на сходен процес на обобщение, в идеята за смъртта изобщо, така че изнасянето на умиращата или мъртва растителност през пролетта като подготовка за нейното възраждане с времето ще се разшири в опит да се прогони смъртта изобщо от селото или от областта. Възгледът, че в тези пролетни церемонии Смъртта първоначално е символизираща умиращата или мъртва растителност има авторитетната подкрепа на В. Манхард и той я потвърждава с аналогията на думата „смърт“, приложена към духа на зрялото жито. Обикновено духът на зрялото жито се схваща не като мъртъв, а като стар, а оттам той е известен под името Старец или Старица. Но на някои места последният ожънат сноп, който обикновено се смята за жилище на житния дух, се нарича Мъртвеца. Ето защо предупреждават децата да не влизат в житните ниви, защото в житото седи смъртта, а в една игра на саксонските деца в Трансилвания по време на брането на царицата смъртта е представена от дете, покрито изцяло с царевични листа.

5. Борбата между Лятото и Зимата

Случва се контрастът между дремещите сили на растителността през зимата и тяхното събуждане напролет да приеме формата на драматична борба между актьори, които играят съответно ролята на Зимата и на Лятото в популярните селски обичаи. В шведските градове например

на Първи май се срещали две кавалкади младежи сякаш за смъртен бой. Едната от тях се водела от облечен в кожи представител на Зимата, който хвърлял снежни топки и парчета лед, за да продължи студеното време. Другата група се командувала от представител на Лятото, покрит със свежи листа и цветя. В последвалия привиден бой групата на Лятото побеждавала и церемонията приключвала с гощавка. По средното течение на Рейн покрит изцяло с бръшлян представител на Лятото се бие с облечен в слама или мъх представител на Зимата и накрая спечелва победа. Победеният враг пада на земята, смъкват от него сламената му обвивка, разкъсват я на парченца и я разпръсват, докато младите другари на двамата съперници пеят песен, за да отпразнуват победата на Лятото над Зимата. После разнасят от къща на къща летен венец или клон и събират яйца и сланина. Случва се човекът, който играе ролята на Лятото, да е накичен с листа и цветя и да носи на главата си венец от цветя. В Палатинат тази пантомима се представя на четвъртата Постна неделя. Същата игра се разигравала на този ден навсякъде в Бавария и на някои места са продължавали да я изпълняват до средата на XIX век и дори и по-късно. Докато Лятото се появявало цялото облечено в зелено, накичено с развяващи се панделки и с разцъфнал клон в ръка или малко накичено с ябълки и круши дръвце, Зимата била завита в кожена шапка и кожух и носела в ръка лопата за ринене на сняг или млатило. Придружени от своите облечени по съответния начин свити, те ходели из улиците на селото, спирали пред къщите, пеели строфи от стари песни и в замяна получавали хляб, яйца и плодове. Най-накрая след кратка борба Лятото побеждавало Зимата. Тогава я пускали в селския кладенец или я прогонвали с викове и смях в гората.

В Гьопфриц, Долна Австрия, в последния ден от карнавала двама мъже, олицетворяващи Лятото и Зимата, ходели от къща на къща и навсякъде децата ги посрещали с голяма радост. Представителят на Лятото бил облечен в бяло и носел коса, неговият другар, който играел ролята на Зимата, имал на главата си кожена шапка, ръцете и краката му били омотани със слама, а в ръката си носел млатило. Във всяка къща пеели по ред по един стих. В Дрьомлинг (Брауншвайг) и досега група момчета и момичета разиграват борбата между Лятото и Зимата всяка година на Света Троица. Момчетата тичат от къща на къща, пеят, викат и дрънчат със звънци, за да прогонят зимата, а след тях, водени от Майска булка, идват момичетата, които пеят тихо. Те са облечени в ярки рокли, накичени с цветя и венци и представят идването на меката пролет. Преди ролята на Зимата играло сламено чучело, което момчетата разнасяли със

себе си, но сега тя се представя от истински човек в съответен костюм.

У северноамериканските ескимоси борбата между представителите на лятото и зимата, която в Европа отдавна се е изродила в обикновено представление, е просъществувала и досега като магическа церемония с определеното намерение да повлияе на времето. През есента, когато бурите оповестяват приближаването на безрадостната арктическа зима, ескимосите се разделят на две групи, наречени съответно бели яребици и патици, като белите яребици са хората, родени през зимата, а патици – родените през лятото. Изваждат дълго въже от тюленови кожи, групите се хващат за двата му края и започват с все сила да дърпат. Едната група се стреми да изтегли другата към себе си. Ако белите яребици загубят, лятото е спечелило борбата и може да се очаква през зимата да преобладава хубаво време.

6. Смъртта и възкресението на Кострубонко

В Русия погребалните церемонии от рода на „Погребване на Карнавала“ и „Изнасяне на Смъртта“ съществуват под други названия – някакви митически фигури като Кострубонко, Кострома, Купало, Лада и Ярило. Тези руски церемонии се изпълняват както през пролетта, така и през лятото. Така в Украйна около просната като мъртва на земята девойка се образува кръг от певци, които обикалят бавно наоколо и пеят:

Умря, умря нашият Кострубонко!
Умря, умря, милият той!

Докато момичето не скочи внезапно, при което хорът весело възкликва:

Оживя, оживя нашият Кострубонко!
Оживя, оживя, милият той!

В навечерието на св. Йоан Кръстител (Еньовден – Бел. пр.) правят сламено чучело на Купало, което „е облечено в женски дрехи с огърлица и корона от цветя. После отсичат дърво и като го украсят с панделки, го вдигат на определено, предварително подбрано място. Поставят сламеното чучело заедно с маса, на която има ядене и пиене, близо до това дърво, което наричат Марена (зима или смърт). След това запалват голям огън и младите момци и моми го прескачат на двойки, като носят

със себе си и чучелото. На следния ден свалят от дървото и от чучелото украсата и ги хвърлят в поток.“ На Петровден, двадесет и девети юни, или на следващата неделя, в Русия шествува „погребението на Кострома“, на Лада или на Ярило. В Пензенска и Симбирска губерния погребението се разиграва по следния начин. На 28 юни запалват голям огън, а на другия ден момичетата избират коя от тях ще играе ролята на Кострома. Нейните дружки я поздравяват с дълбоки поклони, слагат я на дъска и я отнасят на брега на поток. Там я къпят във водата, а през това време най-възрастната девойка прави кошница от липова кора и бие по нея като на барабан. След това се връщат в селото и завършват деня с шествие, игри и танци. В Муромска област Кострома била представена от сламено чучело, облечено в женски дрехи и накичено с цветя. Слагали го в корито и го отнасяли с песни до брега на езеро или река. Там тълпата се разделяла на две и едната нападала, а другата защищавала чучелото. Най-накрая нападателят постигали победа, сваляли от него роклята и украсата му, разкъсвали го на парчета, стъпквали сламата, от която е направено, и я хвърляли в потока, докато защитниците му криели с ръце лицата си и се престрували, че оплакват смъртта на Кострома. В Костромска област празнували погребението на Ярило на 29 или 30 юни. Хората избирали старец и му давали малък ковчег, в който имало чучело, наподобяващо Приап и олицетворяващо Ярило. Той го изнасял извън града, следван от жени, които пеели погребални песни и изразявали с жестове своята скръб и отчаяние. Там, на открито, имало изкопан гроб и сред плачове и ридания спускали в него ковчега с чучелото, а после започвали игри и танци и това напомняло древните погребални обреди на езичниците славяни. В Украйна полагали чучелото на Ярило в ковчег, разнасяли го след залез слънце из улиците, заобиколено от пияни жени, които скръбно повтаряли: „Умря! Умря!“ Мъжете вдигали и разтърсвали чучелото, сякаш се опитвали да върнат мъртвец към живота. После казвали на жените: „Не плачете, жени. Знаем какво е по-сладко от мед.“ Но жените продължавали да оплакват и нареждат, както правят на погребения. „Какво сбърка? Беше толкова добър. Той няма повече да стане. О, как ще се разделим с теб? Как без теб ще живеем? Стани, макар и за малко. Но той не става, той не става.“ Най-накрая погребвали Ярило в гроб.

7. Смърт и възраждане на растителността

Очевидно тези руски обичаи имат характера на обичаите, известни в Австрия и Германия като „Изнасяне на Смъртта“. При това положение, ако приетото тук тълкуване на последните е вярно, руските Кострубонко, Ярило и т.н. също първоначално са били възплъщения на духа на растителността и смъртта се е смятала една необходима подготовка за възраждането им. Възраждането като следствие на смъртта се разиграва в първата от описаните церемонии – смъртта и възкръсването на Кострубонко. Причината, поради която тези руски церемонии, изразяващи смъртта на растителния дух, се празнуват по Еньовден, може би е тази, че от деня на лятното слънцестоене лятото, достигнало своя възход, започва да губи силата си, дните стават по-къси и слънцето тръгва по пътя си надолу:

Към най-тъмните глъбини,
дето зимните мразове се таят.

Първобитният човек спокойно може да е избрал този повратен момент от годината, от който нататък растителността започва да споделя настъпващото, макар и недоловимо отминаване на лятото, като подходящ да прибегне до онези магически ритуали, с които се надява да спре намаляването на жизнеността или поне да гарантира възраждането на растителния свят.

Но макар че смъртта е сякаш представена във всичките, а възраждането само в някои от тези пролетни и летни обичаи, те имат черти, които едва ли могат да се обяснят само с тази хипотеза. Тържественото погребение, оплакването и траурното облекло, с които те често се характеризират, са наистина подходящи за смъртта на благотворния растителен дух. Но какво да кажем за радостта, с която често изнасят чувелото, тоягите и камъните, с които го нападат, за гаврите и проклятията, отправени към него? Какво да кажем за страха от чувелото – нали носачите бързо побягват към къщи, след като са го захвърлили – и поверието, че някой може скоро да умре в къщата, в която е надничало? Този страх се обяснява може би с предположението, че в мъртвия дух на растителността има някаква зараза, която прави приближаването му опасно. Но освен че е пресилено, това обяснение не включва радостта, която често придружава Изнасянето на Смъртта. Затова трябва да различим две определени и привидно противоречиви страни на тези ритуали: от една

страна, скръб поради смъртта и привързаност и уважение към покойника, а от друга, страх и омраза към покойника и радост, че е умрял. Опитих се да покажа как може да се обясни първата група черти, а как втората група е станала така тясно свързана с първата е въпрос, на който ще се опитам да отговоря по-долу.

8. Аналогични ритуали в Индия

В индийската област Кангра има обичай, изпълняван от младите момичета напролет, който, напомня много на някои от току-що описаните пролетни церемонии в Европа. Нарича се Рали Ка Мела, или празника на Рали. Рали е малка боядисана глинена фигурка на Шива или Парвати. Обичаят е разпространен из цялата област, засяга само малките момичета и трае през по-голямата част на Чет (март) до Санкранта (април) на Байсак. В една мартенска утрин всички момичета от селото вземат малки кошнички, изплетени от тревата дуб и цветя. Отиват на определено място и там ги струпват накуп. Образуват кръг и пеят. Това се прави десет дни подред, докато купчината от трева и цветя достигне значителна височина. Тогава отсичат от джунглата два клона, всеки от тях с три разклонения на върха и ги поставят надолу с разклоненията върху купа от цветя, та да се образуват два триножника или пирамиди. Карат някой скулптор да моделира две глинени статуйки – едната на Шива, а другата на Парвати, и ги закачат на единичните краища на клоните. После момичетата се разделят на две групи, едната за Шива, другата за Парвати, и оженват статуйките по обичайния начин, като не пропускат нищо от церемонията. След сватбата правят угощение с измолени от родителите средства. На следващия Санкрант (Байсак) отиват заедно на брега на реката, хвърлят статуйките в дълбок вир и започват да плачат, сякаш са изпълнили погребална церемония. Момчетата от околността често ги дразнят, като се гмуркат след статуйките, изваждат ги от дъното и ги размахват, докато момичетата ги оплакват. Целта на празненството била да осигури на момичетата добри съпрузи. На статуйките на Шива и Парвати се поставят на купчина от трева и цветя и струва ми се, този факт е доказателство, че те се схващат като растителни духове. При това, както често става в народните обичаи от Европа, божествата на растителността са представени в два вида – като растения и като кукли. Сватбата на тези индийски божества през пролетта съответствува на европейските церемонии, в които сватбата на пролетните духове на

растителността се представя от Майския крал и кралица, Майската булка, Майския жених и т.н. Хвърлянето на статуйките във водата и оплакването им са равностойни на европейските обичаи с хвърлянето на мъртвия растителен дух под името Смърт, Ярило, Кострома и т.н. във водата и вайкането по тях. Освен това в Индия, както става често и в Европа, ритуалът се изпълнява изключително от жени. Представата, че церемонията помага да се намерят съпрузи за момичетата, може да се обясни с ободряващото и оплождащото влияние, което растителният дух упражнява върху живота не само на растенията, но и на хората.

9. Магията на природата

Общото обяснение, до което стигнахме по отношение на тези и много други подобни церемонии, е, че те са, или отначало са били, магически ритуали, предназначени да осигурят възраждането на природата напролет. Средствата, възприети за постигане на тази цел, били подражание или индукция. Заблуден от своето невежество за истинските причини за нещата, първобитният човек вярвал, че за да предизвика големите природни явления, от които зависи животът му, е необходимо само да ги наподобява и незабавно, по тайна индукция или мистично влияние малкото представление, което е разиграл на горската полянка или в планинската долчинка, на пустинната равнина или обруления морски бряг, ще се подеме и повтори от по-могъщите актьори на далеч по-голямата сцена. Представял си, че като се пъчи, облечен в листа и цветя, помага на голямата земя да се облече и като разиграва смъртта и погребването на зимата, прогонва мрачния сезон и проправя пътя на завръщащата се пролет. И ако ни е трудно дори да си представим подобна степен на развитие на мисълта, която прави възможни такива разсъждения, ние може би по-лесно ще разберем тревогата на дивака, когато, вече успял да издигне мислите си над задоволяването на най-непосредствените си нужди, той е започнал да мисли и за причините за нещата, за това, дали ще продължават да действуват силите, които сега наричаме природен закон. За нас схващането за еднаквостта и системността, с които следват тези величествени космически явления е така привично, та не намираме особени основания да се боим, че причините, които предизвикват такива следствия, ще престанат да действуват. Но тази увереност в природната стабилност е породена от опита, натрупан с по-широки наблюдения и дълга традиция, докато дивакът с неговата тясна сфера на

наблюдения и кратка традиция не е имал точно тези елементи от опита, които единствено биха го успокоили при непрекъснато променящите се и често застрашителни природни явления. Затова нищо чудно, че той изпада в паника от затъмнения и смята, че слънцето или луната положително ще загинат, ако не вдигне шум и не изстреля стреличките си нагоре в защита на светилата от чудовището, което се готви да ги погълне. Нищо чудно, че изпада в ужас, когато нощната, тъмнина внезапно се озари от проблясването на метеор или когато целият небесен свод се освети с непостоянната светлина на северното сияние. Дивакът е гледал с опасение дори на явленията, които се повтарят непрекъснато, на определени и еднакви интервали, преди да осъзнае системността, с която те се повтарят. Доколко той по-бързо или по-бавно осъзнава подобни периодични или циклични промени в природата, ще зависи до голяма степен от продължителността на даден цикъл. Например навсякъде освен зад полярния кръг денонощният цикъл е кратък и затова толкова чест, че хората скоро престанали да се безпокоят сериозно дали ще се повтарят дните, макар, както вече видяхме, древните египтяни ежедневно да правели заклинания, за да доведат отново, сутрин от изток, огромното кълбо, което е потънало вечерта в аления запад. Но годишните сезони са нещо съвсем различно. За всеки човек годината е продължителен период, като се има пред вид, че и в най-добрия случай нашите години не са чак толкова много. Какво странно, ако за първобитния човек, с неговата къса памет и несъвършени средства за отбелязване хода на времето една година да е била така дълга, че изобщо да не е успявал да я осъзнае като цикъл и да е наблюдавал променящия се вид на земята и небето с неспирно удивление, ту зарадван, ту разтревожен, понякога приповдигнат, понякога смазан, в съответствие с променящата се светлина и топлина, растителен и животински свят, които допринасяли за задоволяването на неговите нужди или застрашавали самото му съществуване. Можел ли е той да бъде спокоен, когато наесен студеният повей на вятъра носел из гората сбръчканите листа и погледнел ли нагоре, виждал само голите клони и да бъде сигурен, че те отново ще се покрият със зеленина? Можел ли е да очаква, след като ден след ден слънцето потъвало все пониско на небето, че светилото отново някога ще премине по своя небесен път? Дори намаляващата луна, чийто блед сърп се появявал всяка нощ все по-тънък и по-тънък на източния хоризонт, вероятно го е плашел да не би, когато напълно изчезне, повече да няма луни.

Тези и хиляди други подобни опасения сигурно са претрупвали въображението и са нарушавали спокойствието на човека от момента, в

който е започнал да мисли за бъдеще по-далечно от утрешния ден. И съвсем естествено е при тези мисли и страхове той да прави всичко по силите си, за да върне повяхналата зеленина на клона, да изпрати ниското зимно слънце отново на старото му място на лятното небе, да възстанови напълно сребърния диск на намаляващата луна. Можем, колкото си щем, да се усмихваме на празните му усилия, но едва след дълга поредица от експерименти, някои от тях неизбежно осъдени на провал, човекът научил от опит, че едни методи са безрезултатни, а други носят успех. В края на краищата магическите церемонии са само опити, които са се провалили, и продължават, както вече посочихме, да се повтарят само защото изпълнителят не е осъзнал техния неуспех. Но с нарастването на познанието тези церемонии престават да се изпълняват изобщо или се запазват по силата на навика, дълго след като е забравено тяхното предназначение. Така, изпаднали от високото си положение, без да се схващат като тържествени ритуали, от чието точно изпълнение зависи благоденствието, дори животът на общността, те постепенно се озовавали в положението на обикновени представления, кукерски игри и забавления, докато в последния етап на упадък по-възрастните хора ги изоставили изцяло и от някогашни най-сериозни занимания на мъдреците се превърнали в последна сметка в празни детски игри. Точно в този последен етап на упадък са повечето от старите магически ритуали на нашите европейски прадеди. Но надигащата се вълна на онези многобройни морални, умствени и обществени сили, които водят човечеството напред към нова и неизвестна цел, ти помита дори от това тяхно последно убежище. Естествено можем да изпитваме известно съжаление поради изчезването на забавните обичаи и пищните церемонии, запазили в една епоха, често смятана за сива и прозаична, нещо от аромата и свежестта на древните времена, полъх от пролетта на света, но съжаленията ни ще намалееят, когато си спомним, че тези красиви представления, тези понастоящем невинни забавления се коренят в невежество и суеверия и макар и да са доказателство за човешкото търсене, те са паметник на безплодно остроумие, напразен труд и покрусени надежди и въпреки цялото си привидно веселие и пъстрота, въпреки цветята, панделките и музиката, те са свързани по-скоро с трагедията, отколкото с фарса.

Тълкуванието, което се опитах да дам на тези церемонии, следвайки стъпките на Манхард, се потвърди в значителна степен след написването на тази книга от откритието, че туземците от Централна Австралия системно изпълняват магически церемонии, предназначени да събудят спящите природни сили при приближаването на онова, което бихме

могли да наречем австралийска пролет. По всичко личи, че никъде другаде смяната на сезоните не е по-внезапна и контрастът между тях по-впечатляващ, както в пустинята на Централна Австралия, където в края на продължителен сух период след няколкодневни проливни дъждове пясъчната и камениста пустиня, сякаш царство на тишината и безнадеждността на смъртта, се превръща внезапно в усмихнато с весела зеленина пространство, гъмжащо от множество насекоми и гущери, жаби и птици. Дори и европейци са сравнявали приказната промяна, която настъпва в природата по такова време, с магия. Какво чудно тогава, че дивакът наистина гледа на нея по този начин. А точно когато приближава добрият сезон, туземците от Централна Австралия предпочитат да изпълняват онези магически церемонии, чието предназначение е да умножат растенията и животните, които използват за храна. Затова тези церемонии предлагат близка аналогия с пролетните обичаи на нашите европейски селяни не само от гледна точка на времето, когато се празнуват, но и на целта си, защото едва ли можем да се съмняваме, че създавайки ритуалите, предназначени да помогнат за възраждането на растителния свят напролет, нашите първобитни прадеди не са се ръководели от някакво сантиментално желание да помиришат уханието на минзухарите или да откъснат утринна иглика и да гледат как жълтите нарциси танцуват на лекия вятър, а от съвсем практически съображения, които положително не са били така абстрактно формулирани – че животът на човека е неразривно свързан с този на растенията и ако загинат те, той няма да остане. И можем да предположим, че също както австралийските диваци и европейските диваци в прастари времена са вярвали в резултатността на своите магически ритуали, потвърдена от наблюдението, че рано или късно тяхното изпълнение неизбежно ще е последвано от съживяване на растителния и животинския свят – целта, която са преследвали. Видът на свежата зеленина по храсталаци и гори, на пролетни цветя, разцъфнали по мъхести брегове на реки и потоци, на идващите от юг лястовици и на слънцето, което с всеки изминат ден се издига все по-високо на небето, са приветствувани от тях като видими признаци, че заклинанията им наистина са имали резултат и са им вдъхвали бодрост и увереност, че не е лош светът, който могат да моделират по свое желание. Само в есенните дни, когато лятото започвало да пожълтява, тяхната увереност отново се разклащала от съмнения и опасения, вдъхнати от симптомите на упадък, доказващи колко напразни са били всичките им усилия да отклонят завинаги приближаването на зимата и на смъртта.

Глава XXIX

Митът за Адонис

Спектакълът на огромните промени, които година след година се извършват по лицето на земята, е въздействувал върху съзнанието на хората от всички епохи и ги е подтиквал да разсъждават върху причините за тези огромни и чудотворни преобразования. Любопитството им не е било съвсем безкористно – дори и дивакът не може да не разбере колко тясно е свързан животът му с живота на природата и как процесите, които сковават потоците и оголват земята от растителност, заплашват и него със смърт. На определен етап от развитието си хората са си представяли, че средствата да се отклони надвисналата катастрофа са в собствените им ръце и те могат да ускорят или забавят хода на сезоните с магическото си изкуство. Затова изпълнявали церемонии и произнасяли заклинания, с които да накарат дъжда да завали, слънцето да свети, животните да се множат и плодовете на земята да растат. С течението на времето бавният напредък на познанието разбил лелеяните илюзии и най-сетне убедил мислещата част от хората, че смяната на лятото и зимата, на пролетта и есента не са просто плод на магическите им ритуали, а зад променящия се природен декор се крие някаква по-дълбока причина, по-могъща сила. И започнали да си представят разцъфтяването и повяхването на растителността, раждането и смъртта на живите същества като плод на растящата или намаляващата мощ на божествени създания, на богове и богини, които се раждат и умират, женят се и раждат деца по схемата на човешкия живот.

Така старата магическа теория за сезоните била изместена или по-скоро допълнена от една религиозна теория. Защото макар хората вече да отдавали годишния цикъл от промени преди всичко на известни изменения, произхождащи от божества, те все още смятали, че изпълнявайки определени магически ритуали, могат да помогнат на бога, който е жизненото начало, в борбата му с противопоставящото се начало на смъртта. Те си представяли, че могат да му върнат загубените сили и дори да го възкресят. Изпълняваните с такава цел церемонии са в същност инсценираното представяне на природните процеси, които искали да подкрепят – та нали познат постулат на магията е, че можеш да предизвикаш всеки желан от тебе резултат, стига да го наподобиш. И тъй като те вече обяснявали колебанията на растеж и повяхване,

възпроизводството и разпадането с женитбата, смъртта и повторното раждане или възкресение на боговете, темите на религиозните или по-скоро магически представления се въртели до голяма степен около това. Те представлявали плодотворния съюз на силите на плодородието, печалната смърт на поне един от божествените партньори и радостното му възкресение. Така религиозната теория се смесила с магическа практика, съчетание, познато от историята. В същност малко религии са успели да се освободят напълно от старите окови на магията. Колкото и да смуцава душата на философите, непоследователността, породена от два противостоящи основни принципа, не безпокои обикновения човек, нещо повече – той дори рядко я съзнава. Неговата работа е да действа, а не да анализира мотивите за действията си. Ако човечеството е било винаги логично и мъдро, историята нямаше да е дълга хроника на глупости и престъпления.

Най-впечатляващи в умерените климатични зони са промените, настъпващи с растителността в хода на сезоните. Влиянието на сезоните върху животните, макар и голямо, не е така очевидно. Затова съвсем естествено магическите представления, предназначени да прогонят зимата и да върнат пролетта, слагат ударение върху растителността и дърветата и в тях растенията имат повече място от животните и птиците. Но двете страни на живота – растителна и животинска, не били разделени в съзнанието на онези, които изпълнявали церемониите. Нещо повече, те смятали връзката между животинския и растителния свят дори по-близка, отколкото е в действителност, и често съчетавали инсценираното представяне на възраждането на растенията с действителен или привиден съюз на половете, та едновременно и със същото действие да допринесат за множението на плодовете, на животните и на хората. За тях жизненото и плодотворното начало и при животни, и при растения било единно и неделимо. Да живееш и да направиш нещо да живее, да се храниш и да създаваш деца – такива били в миналото главните изисквания на хората по отношение на бъдещето, стига светът да продължавал да съществува. Човешкият живот би могъл да се обогати и разкраси, ако се прибавят и други неща, но не се ли задоволят преди всичко първичните нужди, ще престанат да съществуват самите хора. Затова двете неща – храната и децата – било основното, което хората искали да си осигурят, като изпълнявали магически ритуали за регулиране на сезоните.

По всичко личи, че тези ритуали били най-разпространени и най-тържествено изпълнявани по земите, които опират на Източно Средиземно море. Под имената Озирис, Тамуз, Адонис и Атис народите на

Египет и Западна Азия представляли ежегодното повяхване и възраждане на живота, особено на растителния живот, като бог, който всяка година умира и отново възкръсва. Имената и подробностите в ритуалите са различни, но по същество те са еднакви. Сега ще разгледаме предполагаемата смърт и възкресение на това източно божество, което има много имена, но в същност е едно. Започваме с Тамуз или Адонис.

Култът към Адонис бил разпространен сред семитските народи на Вавилон и Сирия, а гърците го заели от тях още в VII век преди новата ера. Истинското име на божеството било Тамуз, названието Адонис е чисто и просто семитското *adon*, т.е. господ, почетната титла, с която се обръщали към него почитателите му. Но по погрешка гърците превърнали почетната титла в собствено име. От религиозната литература на Вавилон излиза, че Тамуз е младият съпруг или любовник на Ищар, великата богиня-майка, олицетворение на възпроизводителните сили на природата. Връзката им се споменава доста неясно и частично в митове и ритуали, но от тях може да се разбере, че всяка година Тамуз умира, минавайки от слънчевата земя в мрачния свят и всяка година неговата божествена любовница тръгвала да го търси „в земята, от която връщане няма, от тъмната сграда, където прах покрива врати и резета“. Докато отсъствувала, преставало да действа любовното влечение, хора и животни забравяли да възпроизвеждат своя вид, изобщо животът бил заплашен с изчезване. Дотолкова тясно били свързани с богинята половите функции на цялото животинско царство, че в нейно отсъствие те не могли да се изпълняват. Затова великата богиня Еа изпращала пратеник да спаси онази, от която зависело толкова много. Суровата богиня на ада на име Алату или Ереш-Кигал без особено желание разрешавала да напръскаат Ищар с водата на живота и тя, а вероятно и любовникът ѝ Тамуз, да се върнат заедно на горния свят и така да се възроди цялата природа.

В няколко вавилонски химна се съдържат жалби по покойния Тамуз. Те го оприличават на растения, които бързо повяхват. Той е:

Тамариск, в градината роса не пил,
и като цвят, в полето неразцъфнал.
Край вода течаща плачеща върба –
плачеща върба, без корени в земята.
Билка във градината, непийнала роса.

Изглежда, всяка година около деня на лятното слънцестоене през

месеца, който носел неговото име – тамуз, оплаквали смъртта му при пискливите звуци на флейтите. По всичко личи, че погребалните песни са се пели над измита с чиста вода, намазана с масло и облечена в червена дреха статуя на мъртвия бог, а наоколо се стелел димът на тамяна, който сякаш трябвало с острата си миризма да разбуди заспалите му сетива и да го изтръгне от мъртвешкия му сън. В една от тези погребални песни, наречена „Скръбта на флейтите по Тамуз“, като че ли все още чуваме гласовете на певците, които нареждат припев, и долавяме далечните проточени звуци на флейтите:

Тя при изчезването му издига скръбен глас;
 „О, мое дете!“
 Тя при изчезването му издига скръбен глас:
 „О, мой Даму!“
 Тя при изчезването му издига скръбен глас:
 „Очаровател мой и жрец!“
 Тя при изчезването му издига скръбен глас.
 Към лъскавия кедър, здраво вкоренен,
 в Еанна нагоре и надолу издига скръбен глас.
 Тъй както къщата за своя господар издига скръбен глас.
 Тъй както град за своя господар издига скръбен глас
 и тя издига скръбен глас за него.
 И жалбата ѝ жали билката, която не расте в лехата,
 и жалбата и жали житото, което клас не пуска.
 Чертогът ѝ богатството е което богатство не поражда,
 жена отпаднала, отпаднало деге, изчерпано докрай.
 Тя жалба жали за поле, където жито и трева не никне.
 Тя жалба жали за вира, във който риба се не въди.
 Тя жалба жали за тръстиково поле, където не расте тръстика
 Тя жалба жали за гора, където тамарискът не расте.
 Тя жалба жали за гъстака, където кипариси не растат.
 Тя жалба жали за овощната градина, в която няма мед и вино
 Тя жалба жали за поляни, където нищо не расте.
 Тя жалба жали за палат, където няма повече живот.

Трагичната история и печалните ритуали за Адонис са по-добре известни от описанията на гръцките автори, а не от фрагментите от вавилонска литература или краткия пасаж на пророка Йезекиил, който видял жените на Ерусалим да плачат за Тамуз при северните порти на храма. Отражено в огледалото на гръцката митология, ориенталското божество се появява като красив младеж, обичан от Афродита. Като малко бебе

богинята го крила в сандък и дала да го пази Персефона, богинята на отвъдния свят. Но Персефона отворила сандъка, видяла красивото бебе и отказала да го върне на Афродита, макар богинята на любовта да отишла сама в ада, за да откупи любимия си от властта на гроба. Спора между двете богини – на любовта и на смъртта, уредил Зевс, който постановил, че Адонис ще прекарва при Персефона в долния свят едната част от годината, а другата – с Афродита на горния. В края на краищата младежът загинал, докато бил на лов за глигани, или от ревнивия Арес, който се превърнал в глиган, за да постигне смъртта на съперника си. Горчиво оплаквала Афродита своя любим и изгубен Адонис. В тази си форма митът за съперничеството на Афродита и Персефона за Адонис явно отразява борбата между Ишар и Алату в земята на мъртвите, докато решението на Зевс Адонис да прекарва част от годината под, а другата над земята е само гръцка версия на ежегодното изчезване и появяване на Тамуз.

Глава XXX

Адонис в Сирия

Митът за Адонис бил локализиран и ритуалът му се изпълнявал при голяма тържественост на две места в Западна Азия. Едното – Библос, на сирийския бряг, а другото – Пафос, на о. Кипър. Те били също големи центрове на култа към Афродита, или по-скоро към семитското ѝ съответствие Астарта, и ако се вярва на легендите, цар и на двата града бил Кинир, бащата на Адонис. Библос бил по-древният от двата града; в същност той имал претенциите да е най-старият финикийски град, основан в зората на света от великия бог Ел, отъждествяван от гърци и римляни съответно с Кронос и Сатурн. Но във всички случаи той минавал в исторически времена за свято място, религиозна столица на страната, Мека или Ерусалим за финикийците. Градът се издигал на височина край морето и в него имало голямо светилище на Астарта; в храма, сред заобиколен от сводести галерии просторен открит двор, към който отдолу водело стълбище, се издигал висок конус или обелиск – оброчната статуя на богинята. В това светилище изпълнявали ритуалите в чест на Адонис. Нещо повече, целият град бил посветен на него, а реката Нар Ибрахим, която се влива в морето малко по на юг от Библос, носела в древността името Адонис. Това било царството на Кинир. Изглежда, че от най-ранни до най-късни времена градът се управлявал от царе, подпомагани вероятно от сенат или от съвет на старейшини.

Последният цар на Библос носел древното име Кинир и бил обезглавен от Помпей Велики заради невероятната си тирания. Разказват, че неговият легендарен едноименник Кинир основал светилище на Афродита, т.е. на Астарта в планината Ливан, на един ден път от столицата. Мястото било вероятно Афака, при изворите на р. Адонис, на половината път между Библос и Баалбек, защото в Афака имало прочута гора и светилище на Астарта, което Константин Велики разрушил поради порочния характер на култа. Мястото на храма, открито от съвременни пътешественици близо до малкото селце, което все още носи името Афака, се намира в началото на дивата, романтична гориста клисура на р. Адонис. Селището е разположено сред гори от вековни орехови дървета на ръба на клисурата. Малко по-нататък реката изскача от една пещера, разположена в основите на огромен амфитеатър от стръмни канари и се спуска в поредица от водопади в огромните дълбочини на клисурата.

Колкото е по-ниско, толкова по-гъста и обилна става растителността; изникнала от пукнатини и цепнатини в скалите, тя просва зелен воал над ревящата или шумоляща в страшната пропаст вода. Има нещо много приятно, почти опияняващо в свежестта на тези гмуркащи се води, в сладостта и чистотата на планинския въздух, в ярката зеленина на растителността. Храмът, чието място все още личи по няколкото масивно изсечени блока и чудесна колона от сиенит, бил разположен на тераса, от която се открива великолепна гледка към извора на реката. През пясната и рева на водопадите погледът се отправя нагоре към пещерата и още по-нататък към върха на грандиозната пропаст. Толкова високи са канарите, че за наблюдателя козите, които се катерят и пасат от храстите по скалите в долината, изглеждат като мравки. Особено впечатляваща е гледката към морето, когато слънцето изпълни дълбоката клисура със златиста светлина, на нея се открояват всички фантастични опорни точки и кръгли кули на планинската крепост и тя пада плавно надолу към разнообразната зеленина на горите в дълбините ѝ. Там, според легендата, Адонис срещнал Афродита за първи или за последен път и там било заровено разкъсаното му тяло. Човек трудно би могъл да си представи по-красив декор за една легенда за трагична любов в смърт. Но колкото и откъсната да е била тази долина по всяко време, тя не е напълно пуста. Тук или там на фона на небето се вижда манастир или селце на върха на надвиснал зъбер или залепнало за челото на почти перпендикулярна скала, високо над пясната и шума на реката; вечер светлинките проблясват в мрака и говорят за човешко присъствие на изглеждащите недостъпни склонове. Вероятно в древността цялата красива клисура е била посветена на Адонис и до ден-днешен тук витае споменът за него, защото на различни места по височините, които я заобикалят, има разрушени паметници на неговия култ; някои от тях са надвиснали над ужасяващата пропаст, а погледнете ли надолу, ще ви се завие свят и ще видите как орлите кръжат над гнездата си под вас. Такъв паметник има в селцето Гине. На голяма скала над грубо вкопана ниша са изсечени фигурите на Адонис и Афродита. Той е представен с отпуснато копие, очаквайки нападението на мечка, докато тя седи – потънала в скръб. Нейната покрусена от скръб фигура е вероятно ливанската Афродита, описана от Макробий, а нишата в скалата – гробницата на нейния любим. Както вярвали неговите обожатели, всяка година Адонис бил смъртно раняван в планините и всяка година лицето на природата се оцветявало от святата му кръв. Година след година сирийски момичета оплаквали ранната му смърт, докато сред ливанските кедри цъфтяло

неговото цвете, алената анемона, а реките потичали кървави към морето и винаги, когато вятърът духал към брега, опасвали извивките на средиземноморския бряг с лъкатушна алена лента.

ГЛАВА XXXI Адонис в Кипър

Остров Кипър се намира само на един ден път с платноход от брега на Сирия. Дори в хубавите вечери планините му се открояват на фона на заревото на огнения залез. Финикийците, народ от търговци и мореплаватели, естествено били привлечени от неговите богати медни мини и горите от ели и величествени кедри, докато изобилието от зърнени храни, вино и зехтин вероятно са го правели обетована земя в сравнение с бедната природа на собствения им каменист, притиснат между планините и морето бряг. И те се заселили на Кипър много рано и останали там дълго, след като на неговите брегове се настанили и гърците, защото от надписи и монети разбираме, че до времето на Александър Велики в Китим (Хитим за евреите) властвували финикийски царе. Естествено семитските колонисти довели със себе си и боговете на родината. Те обожавали ливанския Ваал, който спокойно може да е бил Адонис, а в Амафонт, на южния бряг, въвели ритуалите на Адонис и Афродита, или по-скоро Астарта. И тук, както в Библос, тези ритуали напомняли толкова силно култа към Озирис, че някои хора дори отъждествявали амафонтския Адонис с Озирис.

Но големият център на култа към Афродита и Адонис на Кипър бил Пафос, на югозападния край на острова. Пафос е едно от най-хубавите царства сред многото, на които се разделял Кипър от най-ранни времена до края на IV век преди нашата ера. Областта е хълмиста, със закръглени планински ридове, разнообразна от ниви и лозя, и прорязана с реки, които през вековете са си издълбали корита с огромна дълбочина и пътуването из вътрешността е трудно и уморително. Високата верига на планината Олимп (съвременната Троодос), покрита през по-голямата част от годината със сняг, прикрива Пафос от северните и източните ветрове и го отделя от останалата част на острова. Тук-таме по склоновете на планинската верига са запазени последните борови гори на Кипър, приютили някои манастири в обстановка, достойна за Апенините. Старият Пафос бил разположен на върха на една височина, на около километър и половина от брега, докато новият град е изникнал край залива на около петнадесет километра оттам. Светилището на Афродита в стария Пафос (съвременния Куклия) е едно от най-прочутите в древността. Според Херодот то било основано от финикийски колонисти от

Аскалон, но е твърде възможно на това място още преди пристигането им да е съществувал култ към местната богиня на плодородието и ново-дошлите да са я отъждествили със своята собствена Ваалат или Астарта, тъй като двете най-вероятно са имали нещо много сходно. Ако по този начин двете божества са се слели в едно, можем да предположим, че те са разновидности на онази велика богиня на майчинството и плодородието, чийто култ бил разпространен из цяла Западна Азия от най-ранни времена. Това предположение се потвърждава също от архаичната форма на нейната статуя, както и от развратния характер на ритуала ѝ, защото както формата, така и ритуалите били еднакви с тези на други азиатски божества. Статуята представлявала чисто и просто бял конус или пирамида. Тъй както емблемата на Астарта в Библос била конус, а същото се отнася до богинята, наречена от гърците Артемида, в Перга – в Тамфил, и на богинята-слънце Хелиогабала в Емза – в Сирия. В Голги (Кипър) и във финикийските храмове на о. Малта са намерени конични камъни, които очевидно са служели за идоли. Конуси от пясъчник се откриха и в светилището на Господарката на тюркоаза сред голите хълмове и мрачните пропасти на Синайската планина.

По всичко личи, че навремето, преди да се оженят, всички жени на о. Кипър трябвало да проституират с чужденци в светилището на богинята, независимо под какво име била известна – Афродита, Астарта или друго. Каквито и да са били мотивите, очевидно обичаят не се е схващал като похотлива оргия, а тържествено религиозно задължение, изпълнявано в служба на онази Велика богиня – майка на Западна Азия, с различно име, но навсякъде еднотипна по същество. Във Вавилон например всяка жена, бедна или богатата, трябвало веднъж в живота си да се отдаде в прегръдките на чужденец в храма на Милита, т.е. на Ишар или Астарта, и да посвети на богинята парите, спечелени с тази религиозна проституция. Свещеното място било претъпкано с жени, готови да изпълнят обичая. Някои от тях трябвало да чакат с години. В прочутия с внушителното величие на разрушените си храмове Хелиопол или Баалбек в Сирия обичаят на страната изисквал всяка девойка да проституира с чужденец в храма на Астарта и не само момичета, но и омъжени жени доказвали своята преданост към богинята по един и същи начин. Константин Велики забранил обичая, разрушил храма и издигнал черква на негово място. Жените се отдавали срещу пари във финикийските храмове в служба на религията, убедени, че така омиловивават богинята и печелят нейното благоволение. „Според закона на Аморея онази, която се готви да се ожени, седем дни трябва да се занимава край портата с

разврат. “ В Библос хората обръсвали ежегодно главите си в знак на траур за Адонис. Жените, които отказвали да пожертвуват косите си, трябвало да се отдадат на странници в определен ден от празненствата и да дарят припечелените пари на богинята. Гръцки надпис, намерен в Трал (Лидия), доказва, че обичаят с религиозната проституция просъществувал в тази страна чак До II век от нашата ера. Той съобщава за жена на име Аурелия Емилия, която служела на бога по изричното му искане в качеството на проститутка, че и нейната майка и баба, прабаба и т.н. правели същото преди нея и това публично съобщение, изсечено на мраморна колона, което потвърждава оброчното жертвоприношение, показва, че такъв живот и такъв произход не били срамни. В Армения най-благородните семейства обричали дъщерите си в служба на богинята Анахит, в храма ѝ в Асилезен, и момичетата работели там като проститутки дълго време, преди да Ги дадат на някого за жени. Никой не изпитвал скрупули да вземе едно от тези момичета за жена след приключването на службата ѝ. И в Комана, в Понт, на богинята Ма служели множество свещени проститутки и на всеки две години към светилището се стичали тълпи мъже и жени от съседните градове и от околността да чествуват празника или да отдадат почит на богинята.

Ако направим преглед на сведенията по този въпрос (макар не всички те да са представени на читателя), ще стигнем до извода, че много народи на Западна Азия са имали култ към една Велика богиня-майка, олицетворение на всички възпроизводителни сили на природата. Те я свързвали под различни имена, но с еднакви в основата си митове и ритуали, с някакъв любовник или по-скоро поредица от божествени, но смъртни любовници, с които тя се съчетавала година след година и тяхното полово сношение се смятало съществено необходимо за плоденето на много животни и растения. Освен това приказното единение на божествената двойка се стимулирало и в същност умножавало на земята от действителното, макар и временно единение на човешките полове в светилището на богинята, предназначено да осигури плодородието на земята и размножаването на хора и животни.

Твърдят, че обичаят с религиозната проституция в Пафос бил въведен от цар Кинир и се практикувал от дъщерите му, сестрите на Адонис, които, като си навлекли гнева на Афродита, трябвало да се съвкупляват с чужденци и свършили дните си в Египет. В тази си форма преданието вероятно е придобило подробността с гнева на Афродита от покъсен автор, който можел да разглежда това шокиращо нашето чувство за морал поведение единствено като наложено от богинята наказание, а

не като жертва, принасяна редовно от нейните поклонници. Във всеки случай легендата показва, че към обичая трябвало да се придържат и пафоските княгини, а не само жените с по-скромен произход.

Сред легендите, които се разказват за Кинир, предшественик на царете-жреци на Пафос и баща на Адонис, има някои, които заслужават нашето внимание. Преди всичко за него се казва, че създал сина си Адонис в кръвосмесително сношение с дъщеря си Мира на празник на Житната богиня, на който облечени в бяло жени поднасяли житни венци като първи плодове на жътвата и трябвало да спазват девет дни строго целомъдрие. За много древни царе се разказват легенди за кръвосмесителни връзки с дъщери. Малко вероятно е тези разкази да нямат действителна основа и също така невероятно е те да се отнасят до случаен изблик на неестествена похотливост. Можем да подозираме, че те се основават на обичай, който действително се е спазвал по определена причина и при определени обстоятелства. Имаме основание да смятаме, че в страните, където царското потекло се проследявало единствено по женска линия и следователно царят оставал на власт единствено благодарение на брака си с потомствена княгиня, която била действителният самодържец. Много често князът се женел за собствената си сестра, наследничка на династията, за да се сдобие с короната, която иначе би отишла заедно с ръката ѝ у друг мъж, може би чужденец. Не би ли могло същото правило за унаследяване на властта да се е превърнало в мотив за кръвосмешение с дъщеря? Защото, след като заемал трона само благодарение на брака си с царицата, струва ми се, естествен е извод от правилото, че царят трябвало да го освободи при нейната смърт. С прекратяването на този брак се прекратявало и правото му върху трона и веднага преминавало у съпруга на дъщеря му. И ако царят искал да управлява и след смъртта на жена си, единственият начин да продължава да го прави по законен път бил да се ожени за дъщеря си и чрез нея да продължи да носи титлата, която преди това носел благодарение на майка ѝ.

Кинир, казват, бил прочут с изключителната си красота и затова го ухажвала самата Афродита. Излиза, както учените вече са отбелязали, че в известен смисъл Кинир е двойник на красивия си син Адонис, по когото влюбчивата богиня също си загубила сърцето. Освен това легендите за любовта на Афродита към двама членове на пафоската царска династия трудно може да се отделят от съответната легенда за Пигмалион, финикийския цар на Кипър, който, както твърдят, също се влюбил в статуя на Афродита и я взел в леглото си. Като се има предвид, че

Пигмалион бил тъст на Кинир, че Адонис бил син на Кинир и че и тримата, в три последователни поколения имали любовна интрига с Афродита, не ни остава нищо друго, освен да заключим, че ранните финикийски царе на Пафос или синовете им редовно претендирали да са не само жреци на богинята, но и нейни любовници или е други думи, официално олицетворявали Адонис. Във всеки случай, според легендата, Адонис царувал в Кипър и изглежда сигурно, че синовете на всички финикийски царе на острова са носели титлата Адонис. Наистина титлата означава просто „господар“, но легендите, които свързват тези кипърски князе с богинята на любовта, показват, че много вероятно е те да са предявявали претенции не само за човешкия сан, но и за божествената същност на Адонис. Историята на Пигмалион ни навежда на мисълта за свещена брачна церемония, в която царят се женел за статуята на Афродита или по-скоро на Астарта. Ако това е така, в известен смисъл легендата се отнасяла не само до един, а до цяла поредица от мъже и това е още по-вероятно за Пигмалион, щом това име обикновено се е давало на семитските и по-специално на кипърските царе. Във всеки случай под името Пигмалион е известен и прочутият цар на Тир, от когото побягнала сестра му Дидона, а царят на Кития и Идалия (Кипър) по времето на Александър Велики се наричал Пигмалион, или по-скоро Пумиатон, финикийско име, което гърците изродили в Пигмалион. Заслужава да се отбележи освен това, че имената на Пигмалион и Астарта се срещат заедно в пунически надпис върху златен медальон, намерен в картагенски гроб, и буквите от надписа са от най-ранен тип. След като обичаят с религиозна проституция в Пафос, бил въведен, според легендата, от цар Кинир и се изпълнявал и от дъщерите му, можем да предположим, че царят на Пафос играел ролята на божествения жених в не дотам невинния (в сравнение с брака със статуя) ритуал и на определени празници трябвало да се съвкупява с една или повече от свещените проститутки в храма. Те играели ролята на Астарта, а той на Адонис. Ако е било така, то в упрека, отправен от християнските отци, че онази Афродита, която Кинир любел, била най-обикновена курва, има повече истина, отколкото обикновено се предполага. Плодовете на тяхното единение се смятали синове и дъщери на богинята и след време, също както бащите и майките им преди тях, ставали родители на богове и богини. Така Пафос, а може би и всички светилища на Великата азиатска богиня, в които се практикувала свещена проституция, вероятно били добре обзаведени с човешки божества, потомци на божествения цар от неговите жени, конкубинки и проститутките от храма. Вероятно всеки от тях можел

да наследи трона на баща си или да бъде принесен вместо него в жертва, когато ходят на някоя война или други сериозни причини изисквали, както се случвало, да се принесе царска жертва. Този кръвен данък, налаган от време на време на многобройната царска челяд за доброто на страната, не би изтребил божествения род, нито пък би разбил сърцето на бащата, който трябвало да разпределя бащинската си привързаност сред толкова много синове. Във всеки случай, ако както имаме основания да вярваме, семитските царе се смятали за наследствени божества, лесно ще разберем честотата на семитските лични имена, които показват, че носителите им са били синове или дъщери, братя или сестри, бащи или майки на бог. Не ще е необходимо да прибягваме, както правят някои учени, до отклонения, за да избегнем обичайния смисъл на думата. Това тълкуване се потвърждава от успореден египетски обичай, защото в Египет, където царете се почитали като божества, наричали царицата „съпругата на бога“ или „майка на бога“ и титлата „баща на бога“ носел не само действителният баща на царя, но и неговият тъст. Може би по същия начин при семитите всеки мъж, който е изпратил дъщеря си да увеличи броя на царския харем, е имал правото да се нарича „баща на бога“.

Ако се съди по името, семитският цар, който носел името Кинир, бил арфист също както цар Давид, защото името Кинир е очевидно свързано с гръцката „кинира“, „ира“, а тя на свой ред идва от семитската „кннор“ – „лира“, точно думата, използвана за инструмента, на който Давид свирел пред Саул. Вероятно няма да сгрешим, ако приемем, че в Пафос, също както и в Ерусалим, свиренето на лира или арфа не било просто забавление, предназначено да запълни свободно време, а част от религиозната служба, докато впечатлението, оставено от техните мелодии, са отдавали, подобно ефекта на виното, на прякото божествено вдъхновение. И действително в Ерусалим официалното духовенство в храма пророкувало при музикалния съпровод на арфи, псалтери и цимбали, а по всичко личи, че и неофициалното духовенство, ако можем да наречем така пророците, се нуждаело от същия стимул, за да изпадне в екстаз, състояние, смятано за пряк контакт с божеството. Четем например за група пророци, идващи от високо място; предшествували ги хора, които свирели на псалтери, дайре, свирка и арфа, а те както си вървели, предричали. Освен това, когато обединените сили на Юда и Ефраим, преследвайки врага, прекосявали пустинята Моаб, не могли да намерят три дни вода и щели да умрат от жажда заедно с товарните животни. В това тежко положение пророкът Елиша, който бил с армията, повикал

свирач и го накарал да свири. Под влияние на музиката той наредил на войниците да копаят ровове в песъчливото леговище на безводната пустинна река, през която минавала армията при своя поход. Те го послушали и до сутринта рововете се напълнили с вода, която се отцедила под земята от голите, сурови планини от двете им страни. Пророкът, който открил вода в пустинята, напомня съвременните иманяри, които търсят вода с помощта на върбово клонче, въпреки че пристъпил към решението по различен начин. Между другото той помогнал на родината си с още нещо. Защото дебнешите обитатели на Моаб видели от леговищата си сред скалите как червеното слънце на пустинята се отразява във водата и като решили, че това е кръвта, или по-скоро предзнаменование за кръвта на враговете им, събрали кураж да нападнат лагера, но били разгромени и изклани.

Освен това, също както облаците на меланхолията, които подтискали от време на време мрачното съзнание на Саул, се смятали за зъл дух, изпратен от бога да го мъчи. Тържествените звуци на арфата, които го успокоявали и внасяли ред в тревожните му мисли, вероятно са изглеждали на измъчения цар като нашепващия спокойствие глас на самия бог или на добрия му ангел. Дори в наши дни един голям религиозен автор, който сам е много чувствителен към магията на музиката, казва, че музикалните ноти с тяхната способност да накарат кръвта да ври и да стопят сърцето, не могат да са само празни звуци: не, те са дошли от по-висша сфера, излияния на вечна хармония, ангелски гласове, хвалебствен псалом на светиите. По този начин примитивните фантазии на първобитния човек се преобразяват и неговото фъфлене отеква с могъщ тътен в музикалната проза на Нюмън. Наистина влиянието на музиката върху развитието на религията е въпрос, чието проучване ще възнагради непредубедения изследовател. Защото не може да има съмнение, че това най-интимно и въздействащо от всички изкуства, е допринесло много не само за изразяването, но и за създаването на религиозни чувства и по този начин дълбоко е променило повече или по-малко тъканта на вярата, на която на пръв поглед само служи. Наравно с пророка и мислителя музикантът има свой дял в създаването на религията. Всяка вяра има съответна музика и разликата между религиите сякаш може да се изрази с музикално нотирание. Така например пропастта, която отделя дивото веселие на Кибела от тържествения ритуал на католическата църква, се измерва с пропастта, която отделя нестройните звуци на цимбали и тамбурины от тържествените хармонии на Палестрина и Хендел. В различната музика проличава и духовното различие.

ГЛАВА XXXII

Ритуали на Адонис

Всяка година на празниците на Адонис хората и предимно жените от Западна Азия и по гръцките земи оплаквали с горчиво вайкане смъртта на божеството, изнасяли завити като мъртвци негови статуи, сякаш отивали на погребение, а после ги хвърляли в морето или в потоци. По някои места на следния ден празнували връщането му към живота. Но на различните места церемониите малко се различавали по своя характер, очевидно и по времето, когато се празнували. В Александрия излагали статуите на Афродита и Адонис на две ложета и край тях слагали всевъзможни зрели плодове, питки, растения в саксии и мънички зелени, изплетени от анасон беседки. Единия ден празнували сватбата на любовниците, а на следващия облечени в траур жени с разпуснати коси и разголени гърди носели статуята на мъртвия Адонис към брега на морето и я предавали на вълните. Но те не били обхванати от безнадеждна скръб, защото пеели за загубения, който отново ще се върне. Датата, на която се изпълнявала тази александрийска церемония не е точно установена, но по споменатите зрели плодове може да се съди, че става дума за късно лято. В голямото финикийско светилище на Астарта в Библос всяка година скърбели за смъртта на Адонис при съпровод на жалните звуци на флейти, с плач, вайкане и блъскане по гърдите, но вярвали, че на следващия ден той ще се върне към живот и ще се възнесе на небето пред очите на обожателите си. Разстроените поклонници, останали на земята, си обръсвали главите също както египтяните при смъртта на божествения бик Апис; жените, които не могли да понесат лишаването от красивите си къдри, трябвало на определен ден от празненствата да се отдадат на странници и да посветят на Астарта припечеленото със срама си.

Има признаци, че финикийските празненства били пролетни, защото датата се определяла от оцветяването на река Адонис, а това става напролет, както са забелязали съвременните пътешественици. През този сезон червената почва, която дъждовете отмиват от планините, оцветява в кървавочервено водите на реката, а дори и на морето и то доста навътре; хората смятали, че аленото петно е кръвта на Адонис, разкъсан от глигана в Ливанските планини. Освен това според легендата алената анемона е поникнала от кръвта на Адонис или се е оцветила от нея и тъй

като в Сирия анемоната цъфти около Великден, излиза, че празненствата на Адонис или поне едно от неговите празненства ставали през пролетта. Името на цветето вероятно произхожда от aman („мил“), а това като че ли е един от епитетите на Адонис. Арабите все още наричат анемоната „раните на Нааман“. И за червената роза се казва, че дължала своя цвят на това печално събитие; защото, като бързала да отиде при ранения си любовник, Афродита стъпила на храст с бели рози, жестоките бодли разкъсали нежната ѝ плът и свещената ѝ кръв завинаги ги оцветила в червено. Може би е несериозно да се отдава голяма тежест на данни, извлечени от календара на цветята, и по-специално да настояваме на такъв оспорим аргумент като цвета на розата. Но доколкото изобщо може да се приеме, легендата, която свързва дамаската роза със смъртта на Адонис, насочва по-скоро към лятно, отколкото към пролетно чествуване на неговите мъки. В Атика празникът с положителност се падал в разгара на лятото. Защото флотата, която Атина подготвила срещу Сиракуза и чието унищожение отнело завинаги нейната мощ, отплавала в деня на лятното слънцестоене и по някакво злокобно съвпадение по същото време изпълнявали ритуала на Адонис, Когато войниците отивали към пристанището да се качат на корабите, улиците, по които вървели, били изпълнени с ковчези и наподобяващи трупове чучела, а въздухът се раздирал от воплите на жените по мъртвия Адонис. Обстоятелствата хвърлили сянка върху отплаването на най-великолепната въоръжена сила, която Атина изпращала по море. Векове по-късно, когато император Юлиан влязъл в Антиохия, намерил веселата пищна столица на Изтока също потънала в привидна скръб по смъртта на Адонис и ако е имал способност да предчувствува предстоящата беда, гласовете на оплаквачките би трябвало да са прозвучали като собствения му погребален звън.

Очевидна е приликата на тези с вече описаните от мен на друго място церемонии в Индия и Европа. А като не се взема предвид съмнителната дата на нейното провеждане, александрийската церемония е почти тъждествена с индийската. И в двата случая празнуват сватбата на божествени създания, чийто афинитет към растителността проличава от свежата зеленина, с която са заобиколени статуите им, а после ги оплакват и хвърлят във водата. При наличието на такова сходство между тези церемонии и пролетните и летните обичаи на съвременна Европа можем да очакваме те да се поддават на едно общо обяснение. Затова, ако възприетото от мен обяснение на последните е правилно, то и церемонията със смъртта и възраждането на Адонис трябва да е

представлявала повяхването и възраждането на растителния свят. Изводът, основан на подобие на обичаите, се потвърждава от следните аспекти на легендите и ритуалите на Адонис. Неговата връзка с растителността проличава още в общата легенда за раждането му. Според нея той се родил от смирново дърво – след деветмесечно съзряване кората на дървото се пропукала и от нея излязло красивото детенце. Според други легенди глиган разкъсал със зъб кората и отворил път на бебето. На легендата е придаден слаб рационален оттенък с версията, че майка му била жена на име Смирна, която се превърнала в дърво малко след като заченала. Тази измислица може да е породена от факта, че на празненствата на Адонис използвали за благовоние смирна. Видяхме, че и при съответните вавилонски ритуали горели тамян, а същото правели и идолопоклонниците евреи в чест на Богинята на небето, която била не друга, а Астарта. Освен това митът, че Адонис прекарвал половината или според други една трета от годината на долния свят, а останалата – на горния, се обяснява съвсем просто и естествено, ако предположим, че той представя растителността, особено житото, което половин година лежи заровено в почвата и се появява над нея през останалата половина. Наистина няма друго ежегодно природно явление, което така очевидно да навежда на идеята за смърт и възкресение, както изчезването на зелената през есента и появата ѝ отново през пролетта. Адонис е вземан и за слънцето, но няма нищо в пътя, изминаван от слънцето всяка година в умерените тропическите зони, което да показва, че е мъртво през половината или една трета от годината и живо през останалото време. Наистина то може да се схваща като немощно през зимата, но не и мъртво, защото неговата всекидневна поява противоречи на това предположение. Зад Полярния кръг слънцето изчезва всяка година за продължителен период, който в съответствие с географската ширина варира от 24 часа до шест месеца и там ежегодната му смърт и възкресение може да е очевидна идея, но никой освен злощастния астроном Бейли не е твърдял, че култът към Адонис произхожда от арктическите райони. От друга страна, ежегодната смърт на растителността и връщането ѝ към живота е идея, която лесно се налага на всеки етап от дивачеството и цивилизацията, и огромните мащаби на непрекъснато повтарящото се повяхване и възкресяване заедно с тясната зависимост на изхранването на човека от него го правят най-впечатляващото природно явление през годината, поне в умерените зони. Нищо странно, че такова важно, въздействащо и всеобщо явление, внушаващо едни и същи идеи, е породило толкова сходни обичаи в много райони. При това положение можем да

приемем за вероятно едно обяснение на култа към Адонис, което отговаря на природните факти и на аналогичните или сходните ритуали в други райони. Отгоре на всичко то съвпада с мнението на значителна част от самите древни, които многократно тълкували умирация и възрождения бог като ожънатото и покарващото жито.

Същността на Тамуз или на Адонис като житеен дух става ясна в едно описание на неговото празненство, дадено от арабски автор от X век. Като описва ритуалите и жертвоприношенията, правени през различните сезони на годината от езичниците сирийци от Харан, той пише: „Тамуз (юли). В средата на този месец е празникът на ел-Бугат, т.е. на плачещите жени, това е празникът на Та-уз, който празнуват в чест на бога Та-уз. Жените го оплакват, защото неговият господар го умъртвил жестоко, смлял костите му в мелница, а после ги пръснал на вятъра. Жените (през този празник) не ядат нищо смляно а мелница, а свеждат диетата си до накиснато жито, грах, фурми, стафиди и тям подобни.“ Тук Та-уз, т.е. Тамуз, наподобява Бърнсовия Джон Ечемиченото зърно:

Изгуби се в изгарящия пламък
на костите му мозъкът;
но случи и по-зле – с воденичен камък
там смля го сам мливарят.

Това, да го наречем съсредоточаване на същността на Адонис в житото, е характерно за културното равнище, достигнато от поклонниците му в исторически времена. Те са изоставили далеч зад себе си скитническият живот на ловеца и пастира, в продължение на векове са се заселвали и обработвали земята, зависели са за препитанието си главно от това, което им дава тя. Дивите плодове и корени в пустинята, тревата на пасищата, които били въпрос на живот или смърт за по-примитивните им прадеди, сега имали малко значение. Все повече и повече мислите и силите им поглъщали основният продукт за съществуване – зърнените храни, и съответно на това все повече и повече умилостивяването на божествата на плодородието изобщо и на житния дух в частност се превръщали в основен белег на тяхната религия. Изпълнявайки ритуалите, те си поставяли изцяло практическа цел. Не някакво неопределено чувство, а изпитаният глад или страхът от него ги подтиквавал да приветствуват с радост възраждането на растителността и да оплакват нейното появяване. Това била главната пружина на култа към Адонис.

Отец Лагранж вижда в скръбта по Адонис един по същество

жътвен ритуал, предназначен да умилюва бога на житото, който по това време гинел от сърпове на жътварите, или го смазвали до смърт копитата на воловете на хармана. Докато мъжете го поваляли на нивата, у дома жените леели крокодилски сълзи – да смекчат естественото му възмущение, като се правели, че скърбят за смъртта му. Тази теория съвпада добре с датите на празненствата, които са през пролетта и лятото. Те, а не есента, са сезоните, когато жънат ечемика и пшеницата по земите, където тачели Адонис. Тази хипотеза се потвърждава и от обичая на египетските жътвари – когато пожънат първата ръкойка, да оплакват и призовават Изиди; тя намира подкрепа и в аналогични обичаи у много ловуващи племена, които проявяват голямо уважение към убитите и изядените от тях животни.

Изгълкувана по този начин, смъртта на Адонис не е естественото повяхване под влияние на летните горещини или зимните студове на растителността изобщо, а насилственото унищожаване на житното растение от човека, който го отрязва на полето, стъпква го на хармана и го смелва на прах в мелницата. Може да се допусне, че наистина в по-късни времена това е бил главният аспект, в който се представял Адонис на земеделските народи на Левант⁵³, но се съмнявам дали още от самото начало той е бил божество на житото и само на житото. В един по-ранен период за пастира той може да е бил бог на нежната трева, която пониква след дъжда и предлага богата паша на изпосталелия и изгладнял добитък. Още по-рано той може да е възплъщавал духа на дивите плодове, които гората предлагала на ловеца и неговата жена. И също както земеделецът трябва да умилюва духа на житото, което изяжда, така пастирът трябва да умиротвори духа на тревата и листата, които неговият добитък дъвче, а ловецът да успокои духа на корените, които изкопава, и на плодовете, които събира от клоните. Естествено във всички случаи умилюването на обидения и гневен дух съдържа сложни обяснения и извинения, придружени с шумно оплакване на неговата кончина винаги, когато поради нежелателен случай или необходимост го убиват, а и отгоре на това го обират. Но трябва да имаме пред вид, че вероятно през тези ранни времена първобитният ловец или пастир все още не е стигнал до абстрактната идея за растителността изобщо и съответно на това, доколкото за него съществувал Адонис, той трябва да е бил по-скоро Адон, т.е. господарят на всяко отделно дърво или растение, отколкото

53. Общо название на страните, разположени край източната част на Средиземно море. – Бел. пр.

олицетворение на растителния свят изобщо. Тогава ще е имало толкова адониси, колкото растения и храсти и всеки от тях трябвало да получи удовлетворение за нанесената на него самия или на неговата собственост щета. Година след година, когато дърветата сменят листата си, всеки Адонис сякаш проливал кръвта си и умирали с червените листа на есента и се е възраждал със свежата зеленина напролет.

Имаме основание да смятаме, че в ранни времена Адонис е бил олицетворяван от жив човек, който умирали от насилствена смърт в качеството си на божество. Освен това има сведения, че в земеделските райони от Източното Средиземноморие житният дух (под каквото име е известен там) се представял от заколвани на нивата човешки жертви. Ако е така, има вероятност умилостивяването на житния дух до известна степен да се слее с култа към мъртвите. Защото може би са смятали, че тези жертви се връщат към живота в наторените с кръвта им растения и умират отново при жътвата. Но призраците на загиналите от насилствена смърт са мрачни и готови да отмъстят на убийците винаги, когато им се предложи такава възможност. Оттук и усилията да се умиротвори закланият житен дух. И както той се възражда в наболото жито, така и мъртвите се връщат в пролетните цветя, събудени от дългия си сън от нежния полъх на пролетта, след като са оставени да почиват в мир в почвата. Какво по-естествено от това да си представиш, че виолетките и зюмбюлт, розите и анемоните, които изникват от техния прах, са поаленели или са станали тъмночервени от собствената им кръв и следователно съдържат някаква част от този техен дух?

Едва ли има роза, по-червена
от таз, разцъфнала, където
на Цезар текла е кръвта;
че всеки цвят зюмбюл поникнал
от устни нечии е паднал.

Дори в тревата нежна, свежа,
обрасла пътя край потока,
ти леко стъпвай!
О, пази я ти –
че знаеш ли дали не никне
от нечии красиви нявга устни.⁵⁴

54. Цитатът е взет от силно авторизирания английски превод на Омархаямовия „Рубаят“, направен от Едуард Фицджералд (1809–1882). – Бел. нр.

През лятото, след битката при Ланден, най-кръватавата през XVII век в Европа, земята, напоена с кръвта на двадесет хиляди убити, разцъфнала в милиони макове и който минавал покрай тази алена покривка, може да си е представял, че тя е върнала мъртвите. В Атина голямото празненство за мъртвите се падало през пролетта, около средата на март, когато цъфтели ранните цветя. Според поверието, тогава мъртвите стават от гробовете си, бродят по улиците и напразно се мъчат да проникнат в храмовете и жилищата, затворени за техните смутени души с възгедата, стебла от смрадлика и насипи. Според най-очевидното и естествено обяснение името на празника означава Празник на цветята и това съвпада напълно със същността на церемониите, ако хората наистина са смятали, че по това време нещастните духове изпълзват от тясното си обиталище заедно с разцъфващите цветя. Затова може би има нещо вярно в теорията на Ренан, който вижда в култа към Адонис мечтателно-сладострастен култ към смъртта, схваната не като царица на ужаса, а като лукава изкусителка, която подмамва жертвите си и ги приспива във вечен сън. Безкрайната прелест на ливанската природа според него предразполага към религиозни, страстни въображаеми чувства, някъде между болка и удоволствие, между сън и сълзи. Без съмнение ще е грешка да се приписва на сирийските селяни култ към една чисто абстрактна идея, каквато е идеята за смъртта изобщо. Но може би е вярно, че в простите им глави мисълта за възвръщания се към живот растителен дух се е примесвала с много конкретната представа за душите на мъртвите, които се връщат към живота напролет с ранните цветя, с нежната зеленина на житото и пъстрите цветове на дърветата. Така техните възгледи за смъртта и възкръсването на природата ще са били оцветени от възгледите им за смъртта и възкръсването на човека, от личните им скърби, надежди и страхове. Защото не можем да се съмняваме, че теорията на Ренан за Адонис е обогатена от вълнуващи спомени за наподобяващ смъртта сън, който затворил неговите собствени очи на склоновете на ливанските планини, и спомена за сестрата, която спи в земята на Адонис и никога вече няма да се събуди с анемоните и розите.

ГЛАВА XXXIII „Градините на Адонис“

Може би най-доброто доказателство, че Адонис е божество на растителността и по-специално на посевите, са така наречените „градини на Адонис“. Те представлявали пълни с пръст кошници или саксии, в които се засявали и отглеждали в продължение на осем дни пшеница, ечемик, марули, копър и различни цветя, изключително от жени. Подпомогнати от слънчевата топлина, растенията бързо израствали, но тъй като били без корени, те също тъй бързо повяхвали и в края на осмия ден ги изнасяли заедно със статуйки на мъртвия Адонис и ги хвърляли в морето или в някой поток.

Тези „градини на Адонис“ намират най-естественото си обяснение като възплъщение на Адонис или проява на неговата същност. Те го представят верни на природата му, в растителна форма, докато статуите, които изнасяли и хвърляли във водата, го представяли в неговата покъсна, антропоморфна форма. Ако съм прав в предположението си, всички тези Адонисови церемонии са били първоначално заклинания, предназначени да стимулират растежа и възкръсването на растителността, а принципът, на който очаквали да постигнат своя резултат, била хомеопатичната или имитативната магия. Защото невежите хора предполагат, че наподобявайки желанния резултат, наистина спомагат той да се постигне: пръскат вода и произвеждат дъжд, запалват огън и карат слънцето да блесне и т.н. По същата логика, наподобявайки растежа на посевите, те се надяват да осигурят добра реколта. Бързото развитие на пшеницата и ечемика в „градините на Адонис“ цели да накара житото да израсне бързо, а хвърлянето на „градините“ и статуйките във водата е заклинание, предназначено да осигури необходимото количество напоителни дъждове. Предполагам, че същото важи за хвърлянето на чучелата на Смъртта и Карнавала във водата при съответните церемонии в съвременна Европа. Положително обичаят да се полива с вода увитият в листа човек, който без съмнение олицетворява растителността, все още се изпълнява в Европа с безспорната цел да се предизвика дъжд. По същия начин обичаят да заливат с вода последното жито след жътва, или човека, който го прибира (спазван в Германия и Франция, а доскоро в Англия и Шотландия), се изпълнява с откритото намерение да осигури дъжд за посевите през следващата година. У власите и румънците от

Трансилвания всеки, който срещне момичето с венеца от последните класове, бърза да го залее с вода; освен това от двете страни на вратата стои със същата цел по един ратай и хората са убедени, че ако не постъпят така, на следващата година посевите ще загинат от суша. При пролетната оран в Прусия, когато орачите и сеячите се върнели вечер от работа на нивата, стопанката и слугините ги плискали с вода. Орачите и сеячите отвръщали, като ги сграбчвали, хвърляли ги в басейна и ги потопявали под водата. Жената на стопанина можела да се освободи срещу откуп, но всички останали трябвало да бъдат потопени. Спазвайки този обичай, хората се надявали да осигурят достатъчно дъжд за посевите.

Мнението, че „Градините на Адонис“ са в същност заклинания, подпомагащи растежа на растителността, особено на посевите, и принадлежат към категорията пролетни и еньовденски селски обичаи в съвременна Европа, описани от мен на друго място, не се основава единствено на видима прилика. За щастие сме в състояние да докажем, че „градините на Адонис“ (ако можем да използваме този израз в най-общ смисъл) все още се засяват, първо, от примитивна народност при сеитба и второ, от европейски селяни на Еньовден. Когато дойде времето бенгалските ораони и мунда да разсаждат ориза, отглеждан дотогава в лехи, група младежи от двата пол отиват в гората и отсичат младо кармово дръвче или клон от такова дърво. Връщат се триумфално с песни и танци и думкане на тъпани и го забиват напред селото, на площадката за танци. На дървото принасят жертва, а на следващата сутрин хванати подръка, младите от двата пола играят в голям кръг около кармовото дръвче, накичено с ленти, цветни тъкани, с гривни и огърлици от слама. Като подготовка за празненството дъщерите на селския първенец отглеждат стръкове ечемик по особен начин. Засяват семето във влажна, песъчлива почва, примесена с куркума, та стеблата, които никнат и растат, да имат бледожълт цвят. В деня на празненството момичетата откъсват стеблата и в кошници ги отнасят на площадката за танци. Там се просват почтително пред кармовото дръвче и слагат част от ечемика под него. След тържеството отнасят дръвчето и го хвърлят в някой поток или водоем. Едва ли можем да се съмняваме в значението на засаждането на ечемичени стебла и представянето им на кармовото дръвче. Предполага се, че дърветата ускоряват растежа на посевите, а що се отнася до въпросната народност – мунда или мундари, – „те държат горските божества отговорни за посевите“. Така че, когато по време на разсаждането на ориза мундарите отсичат дръвче и се отнасят с такава Почит

към него, те искат да допринесат за растежа на ориза, който се готвят да засеят; а обичаят да се отгледа ечемик така, че бързо да израсне, трябва да е подчинен на същата цел – може би да напомни на дървесния дух дълга му към посевите и с този видим пример да стимулира неговата активност за бързо развитие на растенията. Хвърлянето на кармовото дръвче във водата трябва да се тълкува като заклинание за дъжд. Не се съобщава дали хвърлят и стръковете ечемик във водата, но ако моето тълкуване на обичая е вярно, сигурно го правят. Разликата между този бенгалски обичай и гръцките ритуали на Адонис е, че при първите дървесният дух се появява в първоначалния си образ на дърво, докато в култа към Адонис той има човешки образ, представен като мъртвец, макар неговият растителен характер да се подчертава от „Градините на Адонис“, които са, така да се каже, вторична проява на първоначалната му власт на дървесен дух.

„Градини на Адонис“ отглеждат и индусите с очевидното намерение да гарантират плодородие на почвата и на човека. В Удейпур в Раджапутана има празник в чест на Гаури или Исани, богинята на плодородието. Ритуалът започва, когато слънцето навлезе във фазата на Овена, началото на индуската година. От пръст правят една голяма статуя на богинята Гаури, а също и една по-малка – на съпруга ѝ Ишвара и ги слагат заедно. След това изкопават малък ров, засяват в него овес, напояват и загряват изкуствено почвата, докато растенията поникнат; тогава жените играят около рова, хванати за ръце, и молят Гаури да благослови съпрузите им. После изкореняват младите растения и жените ги разпределят сред мъжете да ги носят в тюрбаните си. В този ритуал разпределянето на овесените кълнове между мъжете и молитвите на жените богинята да благослови съпрузите им показват ясно, че един от мотивите на този обичай е желанието за поколение. Може би същият мотив обяснява наличието на „Градини на Адонис“ при браковете на брахмани в Мадрас. Смесват се семена от пет или девет сорта и се засяват в специално направени за целта пръстени саксии. Невяста и младоженец поливат саксиите четири дни сутрин и вечер, а на петия хвърлят покълналите семена като истински „Градини на Адонис“ във водоем или река. В Сардиния все още засяват „Градини на Адонис“ във връзка с големия празник на лятното слънцестоене, който носи името на св. Йоан Кръстител (нашият Еньовден – Бел. пр.). В края на март или на първи април младеж от селото идва при някое момиче и го моли да стане негова избраница (сoмаге) и му предлага да бъде неин избраник (соmраге). Поканата се смята за чест и семейството на момичето с готовност я приема. В

края на май момичето прави саксия от кората на корково дърво, пълни я с пръст и засява в нея шепа пшеница и ечемик. Слага саксията на слънце и често я полива, по този начин растенията бързо поникват и в навечерието на св. Йоан Кръстител (двадесет и трети юни) са израсли доста. Тогава „наричат“ саксията на св. Йоан Кръстител, облечени в празничните си дрехи, следвани от дълга свита и предшествувани от скачащи и лудуващи деца, младежът и девойката отиват в черква извън селото. Там удрят саксията във вратата на църквата и я разбиват. След това участниците в процесията сядат в кръг на тревата и ядат яйца и зеленина под звуците на флейта. От ръка на ръка минава стакан с вино и всеки пие от него. Хващат се за ръце и пеят многократно при съпровод на флейтата „Избраниците на св. Йоан“, а като им омръзне да пеят, стават и играят весело хоро до вечерта. Този обичай е разпространен навсякъде из Сардиния. В Озиери той има някои особености. Саксиите се правят от корк и се засяват по описания начин. В навечерието на св. Йоан Кръстител первазите на прозорците се накичват богато с тъкани и там слагат саксиите, украсени с алена и синя коприна и разноцветни панделки. Преди са слагали във всяка саксия по една облечена като жена статуетка или парцалена кукла или пък наподобяваща Приап фигура от тесто. В същност поради строгата забрана на църквата този обичай вече не съществува. Селските момци тръгват на групи да оглеждат саксиите и украсата им и да чакат момичетата, които се събират на площада да танцуват. Там запалват голям огън, около който танцуват и се веселят. Онези, които искат да са „избраници на св. Йоан“, постъпват по следния начин: младежът застава от едната страна на огъня, а момичето от другата и всеки държи единия край на дълга тояга, която теглят назад-напред през огъня и по този начин на три пъти бързо си пххват ръцете в пламъците. Това скрепява връзката им. Танците и музиката продължават до късно през нощта. Съответствието на тези сардински саксии с „градините на Адонис“ изглежда пълно, а статуетките, слагани преди в тях, отговарят на статуетките на Адонис, които придружавали неговите градини.

По същото време и в Сицилия изпълняват сходни на тези обичаи. Момичета и момчета стават избраници на св. Йоан Кръстител, като откубват по един косъм от косите си и изпълняват различни церемонии с тях. Връзват космите заедно и ги подхвърлят, или си ги разменят над глинени чирепи, които счупват на две и всеки най-старателно пази по едно парче. Предполага се, че връзката, създадена по този начин, е до живот. В някои части на Сицилия на св. Йоан влюбените си даряват прораснало жито, леща или канарено семе, засадени на подноси четиридесет дни

преди празника. Онзи, на когото поднесат такова нещо, изскубва едно от младите растения, връзва му панделка и го запазва сред най-големите си съкровища, като връща подноса на дарителя. В Катания влюбените си разменят саксии с босилек и големи краставици. Момичетата се грижат за босилека и колкото по-гъст става, толкова е по-ценен.

Възможно е, както предполага Р. Вюнш, св. Йоан Кръстител да замества Адонис в тези сардински и сицилийски обичаи. Видяхме, че ритуалите на Тамуз или Адонис се празнували някъде по същото време, а според св. Йероним⁵⁵ датата им била през юни.

В Сицилия все още засяват „градините на Адонис“ през пролетта и през лятото, от което можем да заключим, че и там, също както едно време в Сирия, празнували пролетния обичай на умрелия и възкръснал бог. С приближаването на Великден жените в Сицилия засяват пшеница, леща и канарено семе в чинии, които държат на тъмно и поливат на всеки два дни. Когато растенията набодат, прихващат стеблата им с червени панделки и също както преди слагали „градините на Адонис“ на гроба на покойното божество, сега занасят чиниите върху поставките с фигурата на мъртвия Христос, които се излагат в католическите и гръцките черкви на Велики петък. Обичаят е разпространен не само в Сицилия, а се изпълнява и в Козенца (Калабрия), а може би и на други места. Вероятно целият обичай – както гробниците, така и подносителите с покланяло жито – е продължение, под друго име, на култа към Адонис.

Но сицилианските и калабрийските обичаи не са единствените великденски церемонии, напомнящи ритуала на Адонис. „През целия ден на Велики петък в гръцките черкви е изложена восьмична статуя на мъртвия Христос и тълпящото се множество я обсипва с горещи целувки и цялата сграда ечи от печалните, монотонни погребални песни. Късно вечерта, когато съвсем се е стъмнило, свещениците изнасят на улицата восьмичната фигура върху носило, украсено с лимонови листа, рози, жасмин и други цветя и започва величествено шествие на множеството, което обикаля в стегнати редици бавно и тържествено из целия град. Всеки носи вошеницата си и скръбно нарежда. Пред всяка къща, покрай която минава шествието, седят жени и кадят с кадилници минаващата тъпла. Така местните хора погребват тържествено своя Христос, сякаш токущо е умрял. Най-сетне восьмичната фигура се връща в черквата и отново започват същите скръбни песни. Тези жалби, придружени от строг пост,

55. Св. Йероним (ок. 340–420 г.) – виден богослов на ранното християнство, превел Библията от гръцки на латински език. – Бел. пр.

продължават до полунощ в събота. Когато часовникът удари дванадесет, излиза владиката и оповестява радостната новина, че «Христос воскресе», на което тълпата отговаря «Наистина воскресе» и отведнъж целият град избухва във възторг, който намира израз в писъци и викове, в непрестанни гърмежи на топове и пушки и всевъзможни фойерверки. В същия час хората заменят отведнъж строгите пости с насладата на великденското агне и чистото вино.“

И католическата църква е привикнала да представя пред своите последователи смъртта и възкръсването на Спасителя във видима форма. Тези религиозни представления са добре подготвени, за да направят силно впечатление на възбуденото въображение и да развълнуват топлия чувства на податливите южняци, на които великолепието и пищността на католицизма са по-приятни, отколкото на по-студения темперамент на тевтонските народи.

Когато си спомним колко често църквата е успявала да посади ловко семената на новата вяра върху старата езическа почва, можем да предположим, че великденските тържества на мъртвия и възкръснал Христос са присадени на сходните тържества на мъртвия и възкръснал Адонис, които, както имаме основание да смятаме, са чествувани в Сирия по същото време. Създаденият от гръцките скулптори образ на скърбящата богиня с мъртвия си любовник на ръце наподобява, дори може да е модел за Пиета в християнското изкуство – Богородица с мъртвото тяло на божествения си син в полите, чийто най-прочут образец е създадената от Микеланджело композиция в катедралата „Св. Петър“. Тази възвишена скулптурна група, в която живата скръб на майката контрастира много добре с отпуснатото в смъртта тяло на сина, е една от най-прекрасните мраморни композиции. Древногръцкото изкуство ни е завещало малко толкова красиви и нито едно така покъртително произведение.

Може би в тази връзка не е без значение известното становище на Св. Йероним. Той ни разказва, че Витлеем, според преданието родно място на божия син, оставал в сянката на горичката на още по-стария сирийски бог Адонис и плачът на новородения Исус се чувал там, където отеквали жалбите по любовника на Венера. Макар и да не го казва изрично, Св. йероним, изглежда, е смятал, че горичката на Адонис била засадена от езичниците след раждането на Христа с намерение да осквернят светото място. Тук вероятно греша. Ако Адонис наистина е, както твърдя аз, бог на посевите, едва ли би могло, да се намери по-подходящо име за обиталището му от Витлеем – „дома на хляба“. Той

спокойно може да е почитан в своя „дом на хляба“ много векове преди раждането на Онзи, който е рекъл: „Аз съм хлябът на живота“. Дори да приемем хипотезата, че Адонис е дошъл не преди, а след Христос във Витлеем, изборът на неговата печална фигура като средство да се отклонят верността на християните от техния бог ще ни се стори изключително подходящ, като имаме пред вид подобие на ритуалите, които отбелязват смъртта и възкресението и на двамата.

Един от най-първите центрове на култа към новия бог бил Антиохия, а там, както видяхте, всяка година чествували много тържествено смъртта на стария бог. Обстоятелствата, при които Юлиан влязъл в града в деня на чествването на Адонис, може би ще хвърлят светлина върху датата на този празник. Когато императорът приближил, той бил посрещнат с всеобщи молитви, сякаш бил бог. Учудило го голямото множество, което провъзгласило, че от изток е изгряла Спасителната звезда. Без съмнение това би могло да е само лицемерен комплимент за римския император от страна на раболепната ориенталска тълпа. Но не е изключено знак за започването на празненството да е било издигането на ярка звезда и може да се е случило така, че звездата да се е появила на хоризонта на изток точно в момента, когато императорът се приближил. Съвпадението, ако има такова, положително би подействувало на въображението на суеверното и възбудено множество и то приветствувало великия мъж като божество, чието идване е оповестено със знак небесен. Или пък императорът е приел виковете към звездата за поздравления към него. Астарта, божествената любовница на Адонис, е отъждествявана с планетата Венера и вавилонските астрономи грижливо отбелязвали промяната ѝ от утринна във вечерна звезда, като виждали и предзнаменования в последователното ѝ появяване и изчезване. Оттук можем да предположим, че празникът на Адонис винаги се е определял така, че да съвпадне с изгряването на Венера като Зорница или Вечерница. Но звездата, която жителите на Антиохия поздравявали на празника, се виждала на изток и следователно, ако това наистина е Венера, тя би могла да е единствена Зорницата. В Ахака (Сирия) имало прочут храм на Астарта и там знак за започването на ритуалите било проблясването на метеор, който на определен ден падал като звезда от Ливанските планини на р. Адонис. Хората вземали метеора за самата Астарта и гмуркането ѝ от небесата естествено се приемало като падането на чувствената богиня в обятията на нейния любовник. По същия начин в Антиохия и навсякъде другаде може да са приветствували Зорницата, появила се в деня на празника като богинята на любовта, дошла да събуди своята

мъртва изгора от пръстеното му ложе. Ако е така, можем да предположим, че точно Зорницата е водела източните мъдрци към Витлеем, святото място, което по думите на Св. йероням слушало едновременно плача на новородения Христос и риданията по Адонис.

ГЛАВА XXXIV

Митът за Атис и неговият ритуал

Атис е още един от онези богове, чиято предполагаема смърт и възкръсване са пуснали дълбоки корени в религията и ритуалите на Западна Азия. За Фригия той бил същото, което бил Адонис за Сирия. Излиза, че като Адонис и той бил бог на растителността и всяка година на пролетно празненство оплаквали неговата смърт и ликували за неговото възкръсване. Легендите и ритуалите на двете божества толкова си приличали, че и древните понякога ги отъждествявали. Според легендата Атис бил красив млад овчар, обичан от Кибела, Майката на боговете, Великата азиатска богиня на плодородието, чието главно седалище било във Фригия. Има и легенди, които твърдят, че Атис е неин син. Разказват, че също като много други герои раждането му е било чудотворно. Майка му, Нана, заченала девствена, като сложила зрял бадем или нар в пазвата си. В същност в космогонията на фригийците бадемът фигурира като баща на всички неща, защото нежнолилавият цвят е един от първите предвестници на пролетта и се появява по голите клони, преди да са се разтворили листата. Разказите за девствени майки са остатъци от епохата на детинско невежество, когато хората все още не разпознавали половото сношение като истинската причина за появата на поколение.

Има две описания на смъртта на Атис. Според едното, също като Адонис, той бил убит от глиган. Според другото той се скопил сам под едно дърво и там му изтекла кръвта. Последната версия е местно предание, разказвано от жителите на Песинунт, голям център на култа към Кибела, и целият мит, от който тази легенда е само част, носи белезите на примитивизъм и дивачество, които свидетелствуват настоятелно за нейната стародавност. И двете версии могат да намерят потвърждение в обичаите, или по-скоро и двете вероятно са измислени, за да обяснят обичаите, изпълнявани от поклонниците. Легендата за самоскопяването на Атис е очевидно опит да се обясни самоскопяването на неговите жреци, които редовно се кастрирали при постъпването си в служба на богинята. Преданието, че е убит от глиган, обяснява защо обожателите му и най-вече жителите на Песинунт не ядели свинско. По същия начин поклонниците на Адонис не ядели свинско, защото техният бог бил убит от дива свиня. Казват, че след смъртта си Атис се превърнал в бор.

Римляните възприели култа към фригийската Майка на боговете

през 204 г. преди н.е., към края на дългата им борба е Анибал. Защото упадащият им дух извълякъл навреме подкрепа от пророчеството, съдържащо се в удобния сборник от безсмислици, наречен Книга на Сибилиците, че чуждестранният нашественик ще бъде прогонен от Италия, ако доведат великата източна богиня в Рим. Изпратили съответно посланици в свещения Песинунт във Фригия. Поверили им задачата да пренесат в Рим малкия черен камък, който възплъщавал могъщото божество. Камъкът бил посрещнат с голямо уважение и настанен в храма на Виктория на Палатинския хълм. Богинята пристигнала в средата на април и незабавно се заловила за работа. Защото тази година имало небивала реколта, а още на следващата Анибал и войните му се качили на корабите си и отпътували за Африка. Докато гледал за последен път изчезващия в далечината бряг, пълководецът едва ли е предполагал, че, отблъснала въоръжената сила на Изтока, Европа ще се предаде на източните богове. Преди навъсенният ариергард на разгромената армия да се оттегли от бреговете на Италия, авангардът на победителите вече се настанил в нейното сърце.

Макар и да няма сведения, можем да предположим, че в новото си обиталище на Запад Майката на боговете е донесла със себе си и култа към своя млад любовник или син. И наистина римляните били свикнали с галите, скопените жреци на Атис, още преди края на републиката. По всичко личи, че тези полово осакатени същества, в ориенталски одежди и с малки статуетки, окачени на гърдите, били позната гледка по римските улици, където правели шествия със статуята на богинята и пеели своите химни под звуците на цимбали и тамбурини, флейти и хорни, а хората под впечатлението на фантастичното представление и развълнувани от странните мелодии, им подхвърляли щедра милостиня и засипвали статуята и носителите ѝ с дъжд от рози. Император Клавдий направил нова крачка към включването на фригийския култ към свещеното дърво, а по всяка вероятност заедно с него и необуздания ритуал на Атис. Големият пролетен празник на Кибела и Атис е най-добре известен във формата, която е имал в Рим. Но след като разполагаме със сведения, че римските церемонии били и фригийски, можем да приемем, че ако изобщо са се различавали от своя азиатски оригинал, то разликите са били малко. Редът на празника, изглежда, бил следният:

На 22 март отсичали в гората бор. Донасяли го в светилището на Кибела и там се отнасяли с него като с голямо божество. Задължението да пренесат святото дърво било поверено на специална категория хора. Завивали ствола на дървото като труп с вълнени ленти и го кичели с

венци от теменужки, тъй като според легендата от кръвта на Атис поникнали теменужки, така както от кръвта на Адонис поникнали рози и анемони, а по средата на ствола привързвали фигура, изобразяваща млад мъж, без съмнение самият Атис. Вторият ден от празненствата, 23 март, преминавал преди всичко в надуване на тръби. Третият ден, 24 март, бил известен като Ден на кръвта: архигалът, или върховният жрец, си пускал кръв от ръцете и я принасял в жертва. Но не бил сам в тази кръвна жертва. Опиянени от варварската музика на дрънчащите цимбали, думкащите тъпани, протяжните звуци на роговете и писъка на флейтите, по-нисши духовници се понасяли в танц, клатели глави с разпуснати коси, докато изпаднали в екстаз от възбуда и безчувствени към болката, раздирали телата си с глинени чирепи или ги разрязвали с ножове, за да опръскаат с кръвта си олтара и свещеното дърво.

По всяка вероятност отвратителният ритуал представлявал част от траура по Атис и бил предназначен да го подкрепи при неговото възкръсване. Австралийските аборигени се кълцат по сходен начин над гробовете на приятелите си, най-вероятно с цел да им дадат възможност отново да се родят. Освен това, макар да няма изрични сведения, можем да предположим, че на същия този Ден на кръвта и новопосветените жертвували своето мъжество със същата тази цел. Достигнали до най-висока степен на религиозна възбуда, те хвърляли отрязаните си органи върху статуята на жестоката богиня. След това увивали с преклонение тези унищожени оръдия на плодородието и ги заравяли в земята или в подземните помещения, посветени на Кибела, защото също като кръвната жертва сигурно са ги смятали средство да върнат живота на Атис и да ускорят всеобщото възкръсване на природата, която по това време се разлиствала и разцъфтявала под пролетното слънце. Известно потвърждение това предположение намира в първичната легенда, че майката на Атис заченала, като сложила в пазвата си нар, израснал от отрязаните полови органи на получовека-получудовище Агдест, нещо като двойник на Атис.

Ако има някаква истина в това предполагаемо обяснение на обичая, лесно ще разберем защо и други азиатски богини на плодородието са обслужвани по същия начин от жреци-евнуси. Тези женски божества трябвало да получат от служителите си мъже, които олицетворявали божествени любовници, средствата за осъществяване на благодатните си функции; преди да могат да я предадат на света, самите те трябвало да бъдат оплодени с животворна енергия. Сред богините, на които служели жреци-евнуси, са великата Артемида от Ефес и великата сирийска

Астарта от Хиерапол, чието светилище, посещавано от тълпи поклонници и обогатявано от щедрите дарове на Асирия и Вавилония, на Арабия и Финикия, било в дните на своето величие може би най-известното на Изток. А лишените от полово мъжество жреци на сирийската богиня толкова приличали на тези на Кибела, че някои хора ги смесвали. И начинът, по който те се посвещавали на религиозна служба, бил същият. Най-големият празник за годината в Хиерапол се падал в началото на пролетта, когато в светилището се стичали тълпи поклонници от Сирия и околните области. Флейтите пищели, тъпаните биели, жреците-евнуси се режели с ножове и постепенно религиозната възбуда се разпространявала като вълна сред тълпата зрители и много от тях правели неща, каквито не са имали намерение да направят, идвайки на празника. Защото един след друг, с пулсиращи от музиката вени, с опиянен от струящата кръв взор, мъжете разкъсвали дрехите си, изскачали с крясък и като грабвали един от приготвените за тази цел мечове, се скопявали. След това тичали из града с кървавите парчета месо в ръка, докато най-сетне ги хвърляли в някоя от къщите, край които минавали в бесния си карьер. Зачетеното по този начин домакинство трябвало да снабди новопосветения с женски одежди и женски украшения, които той щял да носи през остатъка от живота си. А след като бурята на чувствата стихнала и мъжът дойдел на себе си, невъзвратимата жертва сигурно често е била повод за дълбока скръб и доживотно съжаление. В прочутата си поема Катул е описал с голяма сила възмущението на човешката природа след безумието, плод на фанатичната религия.

Този паралел със сирийските поклонници потвърждава становището, че в аналогичния култ към Кибела принасянето на мъжествеността в жертва се е извършвало в Деня на кръвта при пролетните ритуали на богинята, когато сред боровете цъфтели теменужки, които според преданието поникнали от капките кръв на ранения ѝ любим. В същност легендата, че Атис се скопил под едно борово дърво, е очевидно измислена да обясни защо на празника му неговите жреци правели същото край украсеното с венци от теменужки дърво. Във всеки случай едва ли можем да се съмняваме, че в Деня на кръвта то ставало свидетел на жалбата по Атис, изливана край неговата фигура, която по-късно погребвали. Следователно поставената в гробницата статуя вероятно ще е същата, която висяла на дървото. През траурния период поклонниците не ядели хляб, защото уж така била направила Кибела в скръбта си по кончината на Атис. В същност обаче причината била същата, която карала жените от Харан да не ядат нищо смляно в мелница, докато оплаквали Тамуз.

Да погълнеш хляб или брашно по това време, вероятно се е смятало за безотговорно оскверняване на смазаното и наранено тяло на бога. Или пък постите били подготовка за светопричастна гощавка.

Но паднала ли нощта, скръбта на поклонниците се превръщала в радост. Внезапно в тъмнината проблясвала светлина, отваряли гроба, Атис възкръсвал от мъртвите и докато докосвал с балсам устните на ридаещите, жрецът тихо им шепнел на ухото радостната вест за спасение. Последователите на божеството приветствували неговото възкръсване като обещание, че и те няма да се поддадат на разложението в гроба. На следния ден, 25 март, който се смятал за пролетно равноденствие, празнували възкръсването на бога с див изблик на радост. В Рим, а може би и другаде, празненството приемало формата на карнавал. Това бил Празник на радостта (Hilaria). Царяла пълна свобода. Всеки можел да говори каквото си ще. Хората ходели из улиците преоблечени. И най-низшият гражданин можел да се предреша безнаказано като най-висш сановник. При управлението на Комодий група заговорници намислили да се възползват от маскарада, да се облекат в униформите на императорската гвардия и като се смесят с веселящата се тълпа, да се приблизят достатъчно до императора и да го убият. Но заговорът се провалил. На този радостен ден дори суровият Александър Северий се разпускал дотам, че разрешавал да му бъде поднесен за храна фазан. Следващият ден, 26 март, бил посветен на почивка, вероятно крайно необходима след разнообразната възбуда и умора от предишните дни. Най-накрая римският празник приключвал на 27 март с шествие до р. Алмо. Сребърната статуя на богинята с ръце от грапав черен камък стояла на теглена от волове каруца. Предшествувана от благородници, които вървели боси, тя се придвижвала бавно, съпроводена от гръмката музика на свирки и тамбурины, излизала от Портата Капена и стигала до бреговете на Алмо, която се вливала в Тибър, точно под стените на Рим. Там облеченият в пурпур върховен жрец измивал каруцата, статуята и другите свещени предмети с вода от потока. Каруцата и воловете били обсипвани със свежи пролетни цветя. Всички се смеели и веселели. Никой не мислел за пролятата наскоро кръв. Дори жреците-евнуси забравяли раниците си.

Такава, както изглежда, била тържествената церемония със смъртта и възкръсването на Атис през пролетта. Известно е обаче, че освен тези публични ритуали неговият култ включвал някакви тайни или мистични церемонии, които вероятно целели да приблизят поклонниците и поспециално новопокръстените до техния бог. За съжаление разполагаме с

много малко сведения за характера на тези тайнства и датата, на която се празнували, но те, изглежда, са включвали причастие и кръвно посвещение. При причастието новопосветеният участвувал в тайнствата, като ядял от барабан и пиел от цимбалите, които имали такова видно място във възбуждащия оркестър на Атис. Постите, които съпровождали траур по мъртвия бог, вероятно целели да подготвят тялото на причастяващия се да приеме благословеното причастие, като се пречисти от всичко, което би осквернило с контакта си свещените елементи. При посещаването поклонникът, увенчан със златна корона и накичен с панделки, влизал в ров, покрит с дървена решетка. После извеждали върху решетката бик, украсен с венци от цветя и с лъщящ варак на челото, и там го пронизвали с осветено копие. С религиозно отдаване поклонникът приемал върху всяка част на тялото и дрехите си горещата, изпускаща пара кръв, която струяла през процепите, и излизал от рова облян от глава до пети в нея; тя все още капела от него, докато той приемал преклонението, дори обожанието на своите събрата като човек, роден отново за вечен живот, измил греховете си в бичата кръв. Известно време след това поддържали фикцията с прераждането, като му давали да яде само мляко, сякаш бил новородено дете. Прераждането на поклонника ставало едновременно с прераждането на неговия бог, а именно в деня на пролетното равноденствие. В Рим новото раждане и опрощението на греховете чрез проливането на бича кръв, изглежда, се е извършвало преди всичко в светилището на фригийската богиня на Ватикана, на мястото или поне близо до мястото, където сега се издига голямата базилика „Св. Петър“, защото, когато през 1608–1609 г. разширявали сградата, намерили много, свързани с ритуала, надписи. По всичко личи, че от Ватикана, от центъра, тази варварска система от суевория се разпространила и в други части на Римската империя. Надписи, намерени в Галия и Германия, доказват, че са съществували провинциални светилища, които имали за свой модел ритуала в светилището на Ватикана. От същия източник научаваме, че тестикулите и кръвта на бика са играли важна роля в церемониите. Вероятно са ги смятали за могъщо заклинание в подкрепа на плодородието и за ускоряване на новото прераждане.

ГЛАВА XXXV

Атис – богът на растителността

Първичната същност на Атис като дървесен дух проличава ясно от ролята, която играе борът в легендата, ритуала и паметниците, посветени на божеството. Твърдението, че бил човешко същество, превърнато в борово дърво, е само прозрачен опит да се придаде някакъв рационален оттенък на старите вярвания – един от онези, на които се натъкваме така често в митологията. Докарването на накичения с теменужки и вълнени ленти бор от гората съответствува на докарването на Майското или Лятното дръвче в съвременните народни обичаи, а прикрепеното към бора чучело е само двойник, представител на дървесния дух Атис. След като го прикрепели на дървото, пазели чучелото една година, а после го изгаряли. Същото се случва понякога с Майския стълб и пак по същия начин запазват направеното по жътва чучело, докато не го заменят с ново при следващата жътва. Първоначалното предназначение на този обичай е несъмнено да се запази духът на растителността жив през цялата година. Можем само да гадаем защо фригийците са предпочели да обожават бора пред останалите дървета. Може би неговата вечна, макар и мрачна зеленина, очертана на склоновете на високите планини като корона над повяхналото великолепие на есенните гори в долините, им се е струвала седалище на божествен живот, освободена от тъжните смени на сезоните, постоянна и вечна като небето, което се свеждало, за да се срещне там с нея. Може би по същата причина бръшлянът пък бил посветен на Атис. Във всеки случай четем, че неговите жреци-евнуси си татуирали листа от бръшлян. Друго основание за светостта на бора може би е, че той е много полезен. Шишарките на пинията съдържат ядливи, подобни на орех семена, използвани за ядене от древността до наши дни от победните римляни. Освен това от тези семки приготвяли вино и вероятно това обяснява отчасти защо древните сравнявали необузданите, подобни на оргии ритуали на Кибела с тези на Дионис. Освен това боровите шишарки се смятали символи или по-скоро оръдия на плодородието. Затова на празника на Тесмофория ги хвърляли заедно с прасета и други представители или символи на плодородието в светите подмоли на Деметра, та да заредят с енергия почвата и утробите на жените.

По всичко личи, че като всички дървесни духове и Атис имал власт над плодовете на земята и дори бил отъждествяван с житото. Един от

епитетите му е „много плодотворен“, обръщали се към него като „ожънатия зелен (или жълт) клас“, а преданието за страданията, смъртта и връщането му към живота тълкували като зрялото жито, наранено от жътваря, положено в хамбара и върнато към живота, след като са го засели в почвата. Една негова статуя в Латеранския музей в Рим показва явно връзката му с плодовете на земята и по-специално с житото, защото го представя със сноп житни класове и плодове в ръката и венец от шишарки, нарове и други плодове на главата, а по фригийската му шапка е изникнало жито. На каменна урна, която съдържала праха на един архигал, т.е. върховен жрец на Атис, е изразена същата идея по малко по-различен начин. Капакът на урната е украсен с релефно изсечени житни класове, а отгоре е изобразена фигурата на петел с опашка от житни класове. И Кибела схващали като богиня на плодородието, която може да създаде или провали плодовете на земята; хората от Аугустодун (Отъой) в Галия разнасяли на каруца статуята ѝ за доброто на нивите и лозята и танцували с песни около нея. А вече видяхме как отдали необикновено богатата реколта в Италия на неотдавнашното пристигане на Великата майка. Къпането на статуята на богинята в река спокойно може да се приеме като заклинание за дъжд с цел да се осигури изобилна влага за посевите.

ГЛАВА XXXVI

Човешки възплъщения на Атис

Ако се съди по надписите в Песинунт и в Рим, върховният жрец на Кибела често бил наричан Атис. Затова имаме основание да предположим, че при ежегодните празненства той играел ролята на своя едноименник. Видяхме как в Деня на кръвта той си пускал кръв от ръцете, уподобявайки смъртта на Атис под бора. Това предположение не противоречи на факта, че на тази церемония Атис е представян и от чучело, защото могат да се посочат много случаи, когато божественото същество се представя първо от жив човек, а после от чучело, което след това се изгаря или унищожава по някакъв друг начин. Бихме могли да направим още една крачка и да предположим, че във Фригия и другаде това привидно умъртвяване на жреца, придружено от действително пускане на кръв, символизира и човешката жертва, която в по-ранни времена действително са принасяли.

Може би в прочутата история с Марсий се съдържа далечен спомен за начина, по който са умъртвявали тези древни представители на божеството. Според една легенда той бил фригийски сатир или селен, а според друга – овчар или пастир, който свирел прекрасно на флейта. Приятел на богинята Кибела, той бродел сред природата да я успокоява и утешава в скръбта ѝ по мъртвия Атис. Жителите на фригийския град Селена му приписвали композицията на Мелодията на майката, която се изпълнявала в чест на Великата майка на боговете. Възгордял се Марсий от изкуството и умението си и предизвикал Аполон да се надсвирват – той на флейта, а Аполон на лира. Марсий загубил и победителят Аполон или някакъв скитски роб го завързал за един бор и го одрал жив или го разкъсал парче по парче. Кожата му била показвана в Селена и много по-късно. Тя висяла в подножието на крепостта, в една пещера, от която реката Марсий се втурва с неудържима и шумна сила, за да се влее в р. Меандър. Също както река Адонис изскача сякаш наново от ливанските пропасти, а Ибриз изтича като кристално чиста струя от червените скали на Таврус, така и Марсий и днес шумоли дълбоко под земята, проблясва, докато преминава от тъмнината в мрака при слабата светлина в Корикската пещера. В тези големи извори, обещаващи живот и плодородие, древните виждали божията ръка и край бързотечащата река, вслушани в шума на плискащата се вода, те се кланяли на своя

бог. Ако може да се вярва на преданието, окачен в своята пещера, флейтистът Марсий запазвал и в смъртта си чувство за хармония, защото при звука на родните фригийски мелодии кожата на мъртвия сатир потръпвала, а ако музикантът засвирел мелодия в чест на Аполон, тя оставала глуха и неподвижна.

Не долавяме ли в този фригийски сатир, овчар или пастир, който се радвал на приятелството на Кибела, изпълнявал така характерна за нейния ритуал музика и умрял от насилствена смърт под свещеното ѝ дърво – бора, близко сходство с Атис, любимия овчар или пастир на богинята, сам описан като музикант, загинал под бор и ежегодно представян окачен като Марсий на това дърво? Можем да предположим, че отначало редовно са бесели или умъртвявали по друг начин на свещеното дърво жреца, който носел името и играел ролята на Атис в пролетните празненства на Кибела, сетне смекчили варварския обичай във формата, която ни е известна в по-късни времена, когато жреците само си пускали кръв под дървото и вместо себе си привързвали на неговия ствол чучело. В свещената горичка в Упсала принасяли в жертва хора и животни, като ги бесели на свещените дървета. Принесените в жертва на Один хора редовно умъртвявали чрез обесване или с комбинация от обесване и пробождане – първо окачвали човека на дърво или бесилка, а после го пробождали с копие. Затова наричали Один Господар на бесилата или Бог на обесените и го представяли седнал под бесилка. Нещо повече, според преданието са го принесли в жертва сам на себе си по приетия начин. Това научаваме от странните стихове на „Хавамала“, в които богът описва как придобил божествената си власт, като научил магичните руни:

Аз зная, цели девет нощи
висях на брулено дърво
със копието на Один прободен,
на себе си сам посветен.

Багобо, жителите на Минданао, един от Филипинските острови, принасяли човешки жертви за доброто на посевите по-сходен начин. Рано през декември, когато съзвездието Орион се появявало в седем часа вечерта, хората разбирали, че е дошло времето да приготвят нивите за сеитба и да принесат в жертва роб. Жертвата принасяли на някакви могъщи духове като възнаграждение за добрата година, на която са се радвали и за да си осигурят благоволенieto им за идващия сезон.

Завеждали роба под някое голямо дърво в гората, връзвали го с гръб към него, с високо вдигнати над главата ръце, в положението, в което древните художници изобразявали висящия от фаталното дърво Марсий. Убивали го увиснал на дървото, като го пробождали през мишниците с копие. След това го прерязвали в кръста и както проличава, оставяли известно време горната част да виси на дървото, докато долната се валяла в кръв на земята. Най-сетне хвърляли разполовения труп в плитък ров край дървото. Преди да сторят това обаче, всеки, който искал, можел да си отреже парче месо или кичур коса и да го отнесе на гроба на роднина, чието тяло е нападнато от вампир. Привлечен от пресния труп, вампирът ще остави на мира гниещото тяло. Още има живи хора от онези, които са принасяли такива жертви.

По всичко личи, че бесели и самата велика богиня Артемида във вид на чучело в свещената ѝ горичка Кондилеа, сред хълмовете на Аркадия и там тя била известна като Обесената. Нещо повече, може би в Ефес, най-прочутото от светилищата ѝ, можем да открием следа от подобен ритуал в легендата за жената на име Хеката, която се обесила и изпълнената със съчувствие богиня я облякла в собствените си божествени одежди. И в Мелит, във Фтия, разказвали легендата за момиче на име Аспалида, която се обесила, но това сякаш е само разновидност на самата Артемида. Защото след смъртта ѝ не намерили тялото ѝ, а открили нейна статуя край статуята на Артемида и хората я дарили с титлата Хекерге, или Стрелящата надалеч, един от честите епитети на богинята. Всяка година девствениците принасяли в жертва на тази статуя козле, като го обесвали, защото според легендата Аспалида се обесила. Това жертвоприношение вероятно е заменило обесването на статуя или на човек – възплъщение на Артемида. Освен това в Родос почитали хубавата Елена под името Дървесната Елена, защото царицата на острова накарала слугините си, преоблечени като фурии, да я обесят на един клон. Има троянски монети, които представят увиснали на дърво бик или крава и прободени с нож от човек, седнал на клоните или яхнал животното. Те показват, че гърците в Азия са принасяли по този начин животни в жертва. И в Хиерапол първо обесвали на дървета жертвите, а после ги изгаряли. При наличието на тези гръцки и скандинавски паралели едва ли можем да отхвърлим като съвсем невероятно предположението, че на свещеното, но фатално дърво във Фригия всяка година е увисвал по един човек-бог.

ГЛАВА XXXVII

Източни религии в Европа

Култът към Великата майка на боговете и нейния любовник или син бил много популярен в Рим по време на империята. Надписите показват, че ги почитали като божества, поотделно или заедно, не само в Италия и най-вече в Рим, но и в провинциите, особено Африка, Испания, Португалия, Франция, Германия и България. Култът към тях надживял и въвеждането на християнството от Константин, защото Симах съобщава за възвръщането на празненствата на Великата майка, а в дните на Августин нейните женствени жреци все още ходели открито по улиците и площадите на Картаген с набелени лица, парфюмирани коси и кръшна походка и просели милостиня от минувачите. От друга страна, кървавите оргии на азиатската богиня и нейния любовник сякаш са намерили малко почва в Гърция. Несъмнено варварският и жесток характер на култа с необузданите си крайности противоречи на добрия вкус и хуманността на гърците и те предпочитали сходния, но смекчен ритуал на Адонис. А може точно тези черти, които шокирали и отблъсвали гърците, да са привлекли по-малко изтънчените римляни и варварите от Западна Европа. Необузданият екстаз, приеман за божествено вдъхновение, и осакатяването на тялото, теорията за новото раждане и опрощаването на греховете с кръв се коренят в дивачеството и те естествено допадали на народите, у които дивашките инстинкти били все още. силни. Наистина същинският им характер често бил прикриван под почтения воал на алегорични и философски тълкувания и това вероятно било достатъчно те да се наложат на ентузиазиранияте, изпаднали в екстаз почитатели и примирявали дори по-изтънчените сред тях с неща, които иначе биха ги изпълнили с ужас и отвращение.

Култът към Великата майка, тази странна смесица от дивачество и духовни стремежи, бил само един от многобройните източни култове, разпространили се в Римската империя в късното езичество, и насищайки европейските народи с чужди идеали, постепенно подкопали цялата система от древна цивилизация. Гръцкото и римското общество се изградили върху схващането за подчинението на отделната личност на обществото, на гражданина – на държавата, те поставяли сигурността на държавата като върховна цел над сигурността на отделната личност на този и на онзи свят. Възпитани от люлка в този самоотвержен идеал,

поданиците посвещавали живота си на държавна служба, готови да го пожертвуват за общото благо, или пък, ако отбягвали тази върховна саможертва, оставали с дълбокото убеждение, че са постъпили подло, като са предпочели собственото си съществуване пред интересите на родината. Всичко това се променило с разпространението на източните религии, които внушавали, че единението на душата с бога и нейното вечно спасение са единствената цел, за която си струва да живееш, и в сравнение с нея цели от рода на благоденствието и дори на съществуването на държавата са повече от незначителни. Като неизбежен резултат на тази егоистична и неморална доктрина нейните привърженици се оттегляли все повече и повече от служба в името на обществото и съсредоточавали мислите си върху собствените си духовни вълнения, развивали у себе си презрение към настоящия живот, който разглеждали единствено като изпитателен срок за един по-добър и вечен живот. Светецът и отшелникът, презрели земното и изпаднали в пълен екстаз по небето, се превърнали във възгледи на обществото, в най-висш идеал на човечеството, изместили стария идеал за патриота и героя, който забравил себе си, живее и е готов да умре за благо на родината. В очите на хората, които виждали как в облаците по небето се очертава царството божие, земното съществуване изглеждало бедно и достойно за презрение. Така да се каже, центърът на тежестта, се преместил от настоящия в бъдещия живот и колкото повече печелел онзи свят, толкова повече губел земният. Настъпило всеобщо разпадане на държавата. Обществените и семейните връзки западнали, структурата на обществото започнала да се разпада на съставните си елементи и по този начин да се връща към варварството, защото цивилизацията е единствено възможна при активното сътрудничество на гражданите и на тяхната готовност да пожертвуват личните си интереси за общото благо. Мъжете не желаели да защитават страната си, дори да продължат своя род. Загрижени за спасението на собствените си души и душите на останалите, те с радост оставяли да се сринe наоколо им материалният свят, отъждествяван от тях със злото начало. Тази мания просъществувала хиляда години. Възраждането на римското право, на философията на Аристотел, на древното изкуство и литература в края на Средните векове отбелязало връщането на Европа към местните идеали за живот и поведение, към по-смислено, по-човешко отношение към света. Приключил дългият застои в стремежа към цивилизация. Приливът на Ориента най-сетне се обърнал. Все още продължава отливът.

Древноперсийският Митра е един от онези богове с ориенталски

произход, които се съревновавали за предаността на Запада. За огромната популярност на култа към него свидетелствуват множеството паметници, разпръснати из цялата Римска империя. По всичко личи, че култът към Митра е имал голямо сходство не само с култа към Майката на боговете, но и с християнството. Приликата направила впечатление и на християнските теолози и те я обяснявали като дяволско дело, предназначено да изкуши човешките души и да ги отклони от истинската вяра с погрешна и коварна имитация. Местните езически ритуали се стрували на испанските завоеватели в Мексико и Перу дяволски имитации на християнските тайнства. Много по-вероятно е, сравнявайки религиите, съвременният изследовател да види в тези прилики сходни и независими разсъждения на човека в неговите искрени, макар и първобитни опити да разгадае вселената и да пригоди живота си към нейните страховити загадки. Във всеки случай култът към Митра се оказал внушителен враг на християнството, защото съчетавал тържествения ритуал със стремеж към морална чистота и надежда за безсмъртие. Дори за известно време изходът от сблъсъка на двете религии бил неясен. В нашите коледни празненства се е запазил поучителен остатък от дългата борба и църквата, изглежда, го е заела направо от езическия си съперник. Според юлианския календар 25 декември се смятал за ден на зимното слънцестоене и за Рождество слънчево, защото след тази повратна точка през годината денят започвал да става по-дълъг и слънцето все по-силно. Ритуалът на рождеството, както са го празнували в Сирия и Египет, е забележителен. Празнуващите се оттегляли в някакви вътрешни покои, от които в полунощ излизали с високи викове: „Девицата роди! Светлината става по-силна!“ Дори египтяните представляли новороденото слънце в образа на бебе, изнасяли го на неговия рожден ден – деня на зимното слънцестоене, и го показвали на обожателите му. Без съмнение Девицата, заченала и родила син на 25 декември, е Великата източна богиня, наричана от семитите Небесната дева или просто Небесната богиня, и в техните земи тя била разновидност на Астарта. Но поклонниците на Митра системно го отъждествявали със слънцето, Непобеденото слънце, както го наричали те; така че неговото рождество също се надало на 25 декември. В Евангелието не се казва нищо за деня на Христовото рождество и при това положение отначало църквата не го празнувала. С времето обаче християните в Египет започнали да смятат 6 януари като ден на рождеството, обичаят да се чествува рождението на Спасителя на този ден постепенно се разпространил и към четвъртия век се установил навсякъде на Изток. Но в края на третия и началото на четвъртия

век Западната църква, която изобщо не признала 6 януари като ден на рождеството, възприела 25 декември за истинската дата и с време решението ѝ се възприело и от Източната църква. В Антиохия промяната не била въведена докъм 375 г.

Какви съображения са накарали църковните власти да въведат коледните празници? Мотивите за нововъведението са дадени с голяма откровеност от един сирийски автор, сам християнин: „Причината, съобщава ни той, отците да пренесат тържеството от 6 януари на 25 декември бе следната: езичниците имаха обичай да празнуват на същия 25 декември рождеството на Слънцето и на него запалваха светлини в знак на веселие. Християните също вземаха участие в тези тържества и веселия. Затова, когато сановниците на църквата разбраха, че християните имат склонност към този празник, те се посъветваха и решиха на този ден да се празнува Рождество, а на 6 януари – Богоявление. И съответно се разпространи обичаят да се палят огънове до шести.“ Св. Августин открито намеква, дори мълчаливо признава езическия произход на Коледата, когато апелира към своите братя християни да не празнуват този тържествен ден като езичниците заради слънцето, а заради онзи, който го е създал. По същия начин Лъв Велики упреждал вредното суеверие, че Коледа се празнувала, както казвали, заради раждането на новото слънце, а не заради рождеството Христово.

Очевидно християнската църква избрала да празнува рождеството на своя основател на 25 декември, за да прехвърли предаността на езичниците от слънцето върху онзи, когото наричали Слънце на добродетелта. Ако е така, то няма присъща неправдоподобност в предположението, че сходни мотиви са накарали църковните власти да асимилират във Великденския празник на смъртта и възкресението на своя бог празника на смъртта и възкресението на друго азиатско божество, който съвпадал по време. Спомнете си, че великденските ритуали в Гърция, Сицилия и Южна Италия приличат в много отношения на ритуала на Адонис. Ето защо предположих, че за да спечели души за Христа, църквата може съзнателно да е пригодила новия празник към своя езически предшественик. Но такава адаптация е имало вероятно по-скоро в гръцки говорещите, отколкото в латински говорещите части на древния свят, защото празникът на Адонис, който има такъв успех сред гърците, сякаш направил слабо впечатление на Рим и на Запада. Той с положителност не бил част от официалната римска религия. Мястото, което би могъл да заеме в сърцата на най-обикновените хора, било вече заето от подобния, но много по-варварски култ на Атис и Великата майка. Спомнете си, че

смъртта и възкресението на Атис се празнували официално в Рим на 24 и 25 март, а последната дата се смятала за пролетно равноденствие. При това положение тя била най-подходящият ден за възраждане на мъртвия или заспал през зимата бог на растителността. Но според древната и широко разпространена традиция Христос страдал на 25 март и някои християни редовно празнували разпятието на този ден, без оглед положението на луната. Положително е, че този обичай е съществувал във Фригия, Кападокия и Галия, а може би имаме основание да смятаме, че по едно време са го спазвали и в Рим. Така че традицията, която определя деня на Христовата смърт на 25 март, е древна и дълбоко вкоренена. Това е още по-интересно, защото по астрономически съображения тя няма исторически основания. Сякаш е неизбежен изводът, че страданията на Христос са произволно отнесени към тази дата, за да се съчетаят с един по-стар празник на пролетното равноденствие. Такова е становището на учения църковен историк магистър Дюшен, който сочи, че така смъртта на Спасителя съвпадала с деня, когато според широко разпространеното вярване е създаден светът. Но на същия този ден в Рим празнували официално възкресението на Атис, който съчетавал в себе си ролите на божествения Отец и на неговия Син. Като си спомним, че празникът на св. Георги през април е заменил древния езически празник Парилия, че празникът на св. Йоан Кръстител през юни наследил езическия празник на водата в деня на лятното слънцестоене, че празникът Успение Богородично през август е изместил Празника на Диана, че Задушница е продължение на стария езически празник на мъртвите и че самото Рождество Христово съвпаднало с деня на зимното слънцестоене през декември, защото този ден се смятал за ден на Рождеството, на Слънцето, едва ли ще е прибързано или неоправдано предположението, че другият главен празник на християнската църква – Великден – по същия начин и със същите благородни подбуди към сходния празник на фригийския бог Атис се е празнувал в деня на пролетното равноденствие. Ако не друго, то поне е знаменателно съвпадението, че християнският и езическият празник на божествената смърт и възкресение се празнуват по същото време и по същите места. Защото местата, по които смъртта на Христос се празнувала в деня на пролетното равноденствие, са Фригия, Галия и очевидно Рим, с други думи точно онези райони, откъдето е произлязъл или е пуснал дълбоки корени култът към Адонис. Трудно е да повярваме, че това е случайно съвпадение. Нищо по-естествено от това да се приеме, че възкресението на новото божество е станало в същия ключов момент от годината, в сезона, когато в умерените

климатични пояси целият облик на природата говори за изблик на жизнена енергия, отколе известен като период от годината, когато светът се пресъздава с възкресението на някой бог. Необходимо е само да се отбележи, че ако смъртта на Христос е датирана на 25 март според християнското предание, то неговото възкресение трябва да е станало на 27 март, което е само два дни по-късно от пролетното равноденствие според юлианския календар и от възкресението на Атис. Същото отменяване с два дни при нагаждането на християнските към езическите празненства се наблюдава и при Гергьовден и Успение Богородично. Но друго християнско предание, признавано от Лактанций и може би от практиката на църквата в Галия, датирало смъртта на Христос на 23, а възкресението му на 25 март. Ако това е така, то възкресението му съвпада точно с възкресението на Атис.

В същност от свидетелството на анонимен християнски автор от IV век излиза, че както на християните, така и на езичниците правело впечатление забележителното съвпадение между смъртта и възкресението на съответните божества и това било предмет на остър спор между привържениците на съперниещите си религии. Езичниците твърдели, че възкресението на Христос било фалшиво подобие на възкресението на Атис, а християните пък настоявали със същата жар, че възкресението на Атис било дяволска фалшификация на възкресението на Христос. В тези недостойни спорове езичниците, както би се сторило на повърхностния наблюдател, имали силен аргумент – те твърдели, че техният бог е по-стар и следователно е оригиналът, а не фалшификацията, тъй като по правило оригиналът е по-стар от копието. Християните отхвърляли с лекота този аргумент. Те признавали, че хронологически Христос бил помладо божество, но триумфално доказвали неговото старшинство, припомняйки коварствата на Сатаната, който в един така съществен момент надминал себе си, като обърнал наопаки обикновения природен ред.

Взети заедно, съвпаденията на християнските с езическите обичаи са прекалено близки и прекалено много, за да са случайни. Те показват компромиса, който църквата била принудена да направи в победния си час по отношение на своите разгромени, но все още опасни съперници. Непреклонният фанатизъм на първите мисионери, които разпалено разобличавали езичеството, се заменил с гъвкавата политика на спокойна толерантност, с благосклонното снизхождение на проникателни духовници, които разбирали ясно, че за да победи света, християнството ще трябва да смекчи прекалено скованите принципи на своя основател, да поразшири тясната вратичка към спасението. В това отношение можем

да направим поучителен паралел между историята на християнството и на будизма. По своя произход и двете системи са в основата си етически реформи, плод на щедрия ентузиазъм, благородните възжелания и нежното съчувствие на своите извисени основатели, две от онези благородни души, които се появяват рядко сред нас, сякаш са дошли от друг, по-добър свят, за да укрепят и насочват нашата слаба и склонна да греши природа. И двамата проповядвали моралната чистота като средство за постигане на онова, което смятали за върховна цел в живота – вечното спасение на отделната душа, макар че по една любопитна антитеза единият го търсел в блажена вечност, а другият в унищожението на тялото и душата като окончателно спасение от страданията. Но аскетичните идеали за лична святост, насаждана от тях, били толкова противоположни не само на слабостите, но и на естествените пориви на човечеството, че не могли да се приложат на практика от повече хора, а само от малобройни последователи, които се отказвали от семейни и граждански задължения и отивали да търсят своето собствено спасение в тихото усамотение на манастира. За да ги приемат макар и формално народите, а оттам и светът като цяло, било необходимо първо да се модифицират или трансформират така, че да съответствуват до известна степен на предрасъдъците, страстите и суеверията на най-обикновените хора. Този процес на пригаждане бил проведен в по-късни времена от последователи, изтъкани, за разлика от техните учители, от по-земен материал и затова по-годни да служат за посредници между тях и обикновеното паство. С течение на времето двете религии се прониквали от онези недостойни принципи, за чието подтискане били създадени и съответно на това печелели популярност. Този духовен упадък е неизбежен. Светът не може да съществува на равнището на великите хора. Но няма да е справедливо да припишем изцяло постепенното отклонение на будизма и християнството от техните първоначални принципи на умствената и моралната неустойчивост на по-голямата част от нашия вид. Защото никога не бива да забравяме, че като възхвалявали нищетата и безбрачието, и двете религии нанасяли удар не само срещу обществото, но и срещу самото човешко съществуване. Ударът бил отклонен от мъдростта или глупостта на огромното мнозинство на човечеството, което отказало да замени неминуемото изчезване на човешкия род срещу някаква възможност да спаси душите си.

ГЛАВА XXXVIII

Митът за Озирис

Богът, чиято смърт и възкресение египтяните празнували всяка година, заменяйки скръбта с радост, бил Озирис, най-популярното от всички египетски божества. Ние имаме значителни основания да причислим един от неговите образи в категорията на Адонис и Атис – като олицетворение на големите ежегодни промени на природата, особено на житните растения. Но огромната популярност, на която се радвал в продължение на много векове, подтикнала преданите му обожатели да му припишат качествата и способностите на много други богове, та не винаги е лесно да го лишим, така да се каже, от чуждите пера и да ги върнем на истинските им собственици.

Единствено Плутарх разказва историята на Озирис в някаква последователност, а неговият разказ е намерил потвърждение и до известна степен е обогатен от свидетелството на паметниците.

Озирис бил рожба на връзка между бога на земята Себ (Кеб или Геб както понякога транскрибират името му) и богинята на небето Нут. Гърците отъждествявали родителите му със своите собствени божества Кронос и Рея. Когато богът на слънцето Ра видял, че жена му Нут му изневерила, я проклет да не роди детето си в нито един от месеците и нито през една година. Но богинята имала още един любовник – богът Тот, или както го наричали гърците Хермес; като играл на дама с Луната, той спечелил от нея по 1/72 от всеки ден и като събрал по този начин пет цели дни, ги прибавил към египетската година от триста и шейсет дни. Това е митичното обяснение на петте допълнителни дни, които египтяните прибавяли всяка година, за да изравнят лунното и слънчевото време. Проклятието на бога-слънце не засягало тези пет дни, които се смятали извън годината от дванадесет месеца, и Озирис се родил на първия от тях. При раждането му отекнал глас, който обявил, че се е родил на света Върховният бог. Според едни легенди някой си Памил чул глас от храма в Тива, който му повелявал да викне и съобщи, че се е родил велик цар, благодатният Озирис. Но Озирис не бил единствено дете на майка си. На втория от тези допълнителни дни тя родила Хор старши, на третия бога Сет, когото гърците нарекли Тифон, на четвъртия богинята Изида, а на петия богинята Нефтида. По-късно Сет се оженил за сестра си Нефтида, а Озирис – за сестра си Изида.

Властувайки като цар на земята, Озирис изтръгнал египтяните от етапа на дивачеството, дал им закони и ги научил да почитат боговете. Преди него египтяните били канибали. Но Изидата, сестрата и жената на Озирис, открила диворастваща пшеница и ечемик и Озирис въвел отглеждането на житните растения сред своя народ, който веднага изоставил канибализма и започнал с удоволствие да яде жито. Освен това Озирис пръвbral плодове от дърветата, вързал лозата на колове и смачкал грозде. Готов да предаде тези благодатни открития на всички хора, той поверил цялото управление на Египет на жена си Изидата и тръгнал да пътува и да разпространява по света богатата на цивилизацията и земеделието. В страните, където острият климат или бедната почва не позволявали отглеждането на лозата, той научил жителите да се утешават за това, че няма вино, като правят бира от ечемик. Натезжал от богатствата, с които го обсипали благодарните народи, той се върнал в Египет и с оглед заслугите му към човечеството единодушно го приветствували и почитали като божество. Но брат му Сет (когото гърците наричали Тифон) организирал заговор против него. Като взел тайно мярката на тялото на своя брат, злият Тифон направил и украсил ракла със същите размери и веднъж, когато всички пиели и се веселели, донесъл раклата и на шега обещал да я даде на онзи, на когото най-приляга по мярка. И опитвали един след друг всички, но никой не се хванал. Последен влязъл и легнал в раклата Озирис, тогава заговорниците се втурнали и затръшнаха върху му капака, заковали го здраво и го залели с разтопено олово и хвърлили сандъка в Нил. Това се случило на седемнадесетия ден от месец Атир, когато слънцето навлиза в знака на Скорпиона и в двадесет и осмата година от управлението или живота на Озирис. Когато Изидата научила, тя отрязала кичур от косата си, облякла траурни одежди и тръгнала отчаяна да скита и да търси тялото.

По съвета на Бога на мъдростта тя се скрила в папирусите из блатата на делтата. В бягството ѝ я придружили седем скорпиона. Една вечер стигнала уморена до къщата на някаква жена, която, уплашена от скорпионите, затворила вратата под носа ѝ. Тогава един от тях пропъзлял под вратата, ухапал детето на жената и то умряло. Но като чула плача на майката, Изидата се разчувствувала, сложила ръце на рожбата ѝ, изрекла своите могъщи заклинания, прогонила отровата от детето и то оживяло. След това Изидата родила син в блатата. Тя го заченала, докато прелитала, превърната на ястреб, над трупа на мъртвия си съпруг. Новороденото било младият Хор, който като малък носел името Харпократил, т.е. детето Хор. Буто, богинята на севера, го скрила от яростта на злия му чичо

Сет. Но все пак не успяла да го предпази от всички беди, защото когато един ден Изида дошла при скривалището на малкия си син, го намерила проснат безжизнен и скован на земята – ухапан от скорпион. Тогава Изида се помолила на бога-слънце Ра за помощ. Богът я чул и спрял ладията си в небето и изпратил долу Тот да я научи на заклинанието, с което може да върне живота на сина си. Тя произнесла могъщите думи и веднага отровата изтекла от тялото на Хор, в него влязъл въздух и той оживял. Тогава Тот се възнесъл на небето, заел отново мястото си в слънчевата ладия и изпълнено с радост, светилото отново потеглило.

Междувременно раклата с тялото на Озирис плавала по реката и стигнала до морето, а то най-сетне я изхвърлило на сирийския бряг при Библос. И внезапно тук, на това място, поникнало дърво ерика и обхванало раклата със ствола си. Местният цар се възхитил от големината на дървото, накарал да го отсекаат и да направят от него колона в къщата му. Той не знаел, че в него е раклата с тялото на Озирис. Научила за това, Изида отишла в Библос и седнала край кладенеца бедно облечена, с обляно от сълзи лице. На никого не проговорила, докато не дошли царските слугини. Обърнала се към тях с мили думи, сплела косите им и им вдъхнала чуден аромат от божественото си тяло. Но когато царицата видяла плитките на слугините си и вдъхнала аромата, който се излъчвал от тях, изпратила за чужденката, взела я в къщата си и я направила дойка на детето си. Но Изида давала бебето да суче вместо от гърдата си, от пръста си и нощно време започнала да изгаря всичко тленно наоколо, като през това време, превърната в лястовица, пърхала край стълба с тялото на мъртвия си брат и тъжно цвърчала. Но царицата я проследила какво върши, изпищяла когато видяла детето си в пламъци и така му попречила да стане безсмъртно. Тогава богинята се разкрила и помолила да ѝ дадат стълба, който подпирал покрива. Когато желанието ѝ било изпълнено, тя извадила от стълба раклата, хвърлила се и започнала да я прегръща и да плаче така високо, че най-малкото дете на царя умряло на място. А дънера на дървото завила в тънко платно, заляла го с благовонни масла и го дала на царя и царицата. Това дърво и до ден днешен стои в храма на Изида и на него се кланят жителите на Библос. А Изида сложила раклата на един кораб, взела със себе си най-голямото от децата на царя и отплавала. Щом останали сами, тя отворила раклата, притиснала лице до лицето на брат си, целувала го и плачела. Но детето дошло тихо зад нея и видяло какво прави, а тя се обърнала и го изгледала гневно. Детето не могло да понесе погледа ѝ и умряло; някои обаче твърдят, че в същност то паднало в морето и се удавило. Това дете е същото, за

което египтяните пеят на своите угощения и което носи името Манерос.

А Изидата скрила раклата и отишла да види сина си Хор в града на Буто, но една нощ, преследвайки на лунна светлина една дива свиня, Тифон намерил раклата. Той познал тялото и го разкъсал на четиринадесет парчета и ги разхвърлил на всички страни. Тогава Изидата започнала да плава нагоре-надолу из блатата в направена от папирус ладия да търси частите и затова, когато хората плават в направени от папирус ладии, крокодилите не ги закачат, защото се боят от богинята или я уважават. Тази е причината в Египет да има толкова много гробове на Озирис, защото тя погребвала всяка част, щом я намерела. Но други предпочитат версията, че богинята е заровила по една негова статуя във всеки град, твърдейки, че това е тялото му, за да може Озирис да бъде почитан на много места и ако Тифон търси истинския гроб, да не го намери. „Изида – пише историкът Диодор Сицилийски – намерила всички части от тялото освен гениталната и тъй като искала гробът на съпруга ѝ да остане неизвестен и почитан от всички обитатели на египетската земя, прибегнала до следното средство: Изваяла човешки статуи от восък и благовония, които съответствували на ръста на Озирис и във всяка от тях вложила по едно парче от него. След това повикала жреците на всички родове и ги накарала да се закълнат, че на никого няма да разкрият тайната, която се готвела да им довери. И на всеки поотделно тя казала, че само на него поверява погребението на тялото и им напомнила получените от тях блага и ги призовала да погребат тялото в собствената си земя и да тачат Озирис като бог. Тя също настоятелно ги помолила да посветят едно от животните в своята страна по свой избор на него и да го тачат приживе тъй, както по-рано са тачили Озирис и когато умре, да му отдадат същите почести, както и на него. И тъй като искала да насърчи жреците в техен интерес да отдават споменатите почести, тя им дала една трета от земята да я използват в служба и почит към бога. Разказват, че затова жреците, помнейки получените от Озирис облаги, желаяйки да направят добро на царлицата и подтикнати от перспективите за нови облаги, изпълнили всичко, което им заръчала Изидата. Затова и досега всеки от тях смята, че Озирис е погребан в собствената му страна и почита посветените на него животни, а когато животните умрат, при погребението им жреците отново скърбят за Озирис. Но свещените бикове, единият наричан Апис, а другият – Мневис, били посветени на Озирис и било предписано всички египтяни да ги почитат като богове, защото тези животни повече от другите помогнали да се открие тайната на посяването на семената и да се получат всеобщите облаги от

земеделието.“

Такъв е митът или легендата за Озирис, разказана от гръцки автори и допълнена от повече или по-малко разпръснати бележки или намеци в оригиналната египетска литература. В един обширен надпис в храма в Дендера е запазен списък на гробовете на бога, а в други текстове се споменава за частите от неговото тяло, пазени като свети реликви във всяко от светилищата. Така сърцето му било в Атрибий, гръбнакът – в Бузирис, вратът му – в Летопол, а главата – в Мемфис. Както често става при подобни случаи, божествените му части по чудо се размножили. Главата му например била не само в Мемфис, но и в Абидос, а краката му станали толкова много, че стигат за няколко обикновени смъртни. В това отношение Озирис е нищо в сравнение със св. Денис, от когото се пазят ни повече, ни по-малко от седем глави – все истински.

Според оригинални египетски обяснения, които допълват разказаната от Плутарх история, когато Изидата намерила трупа на съпруга си Озирис, тя и сестра ѝ Нефтида седнали край него и запели елегия, която станала образец на всички египетски погребални песни. „Върни се у дома – нареждали те. – Върни се у дома. О, бог Он, върни се у дома, ти, който нямаш врагове. Младеж прекрасен, върни се у дома, за да ме видиш. Аз съм обичаната ти сестра; от мен ти няма да се разделиш! О, върни се у дома, младеж прекрасен... Не те виждам, а сърцето ми по теб копнее и очите ми те желаят. Ела при онази, която те обича, която те обича, Уннефер благодатен! Върни се при сестра си, върни се при жена си, ти, чието сърце е спряло. Върни се при твоята домакиня. Аз съм твоя същинска сестра, от мен далеч не ще си ти. Богове и хора са обърнали към теб лице и заедно за теб ридаят... Зова те аз, ридая, та да чуят на небето моя глас, но ти гласа ми повече не чуваш, а аз съм твоята сестра, която любеше на таз земя; обичаше ти само мен и никой друг, о, брате мой! Брате мой!“ Тази жалба за красивия младеж, покосен в разцвета на силите, напомня за жалбата по Адонис. Титлата уннефер или „благодатен“, която му се дава, е белег за благо, което според преданието дължали на Озирис. Това същевременно била най-обикновената му титла и едно от имената му като цар.

Жалбите на двете опечалени сестри не останали напразни. От съжаление към тяхната скръб богът-слънце Ра изпратил от небето бога Ану-бис с глава на чакал, който с помощта на Изидата и Нефтидата, на Тот и Хор събрал разкъсаното тяло на убития, завил го в ленени ленти и извършил всички останали ритуали, които извършвали египтяните над телата на покойните. Изидата започнала да вее с крилата си студената плът и

възкръснал Озирис и оттогава започнал да царува над мъртвите на оня свят. Там носел титлите Господар на подземния свят, Господар на вечността, Властелин над мъртвите. Също там, в големия Дом на двете истини, подпомогнат от четиридесет и двама съдебни заседатели, съдел душите на умрелите, които правели тържествената си изповед пред него и след като им претеглили сърцата на везните на правосъдието, получавали награда за благочестието си под формата на вечен живот или полагащото им се за греховете наказание.

Възкресението на Озирис се схващало от египтяните като обещание за вечен живот в задгробния свят за самите тях. Те вярвали, че всеки човек ще живее вечно на другия свят, стига оцелелите му приятели да направят за неговото тяло онова, което боговете направили за тялото на Озирис. Затова церемониите, изпълнявани от египтяните над мъртвите хора, са точно копие на онези, които Анибус, Хор и останалите богове изпълнили над мъртвия бог. „При всяко погребение се представяло божественото тайнство, изпълнено на времето над Озирис, когато синът, сестрите и приятелите му се събрали около разкъсаните останки и успели със заклинания и други средства да превърнат раздробеното му тяло в първата мумия, която после върнали към живота и й дали възможност да започне ново съществуване след смъртта. Мумията на покойника представлявала Озирис, професионалните оплаквачки – двете му сестри Изиди и Нефтида, а събраните около трупа били Анибус, Хор и всички богове от легендата за Озирис.“ Така всеки умрял египтянин бил отъждествяван с Озирис и носел неговото име. От Средното царство нататък станала редовна практика да се обръщат към мъртвите като „Озирис еди-кой си“, сякаш бил самият бог, и да добавят постоянния епитет „говорещ истината“, защото за Озирис било характерно словото на истината. Хилядите изписани и нарисувани гробници, открити по долината на Нил, доказват, че сцената с възкресението на Озирис се разигравала за доброто на всеки мъртъв египтянин; както Озирис умрял и възкръснал от мъртвите, така всички хора се надявали да възкръснат като него за вечен живот.

Значи според общото местно предание Озирис бил добър и обичан цар на Египет, убит насилствено и възкръснал от мъртвите и оттогава почитан като божество. В съответствие с преданието той винаги е представян от скулптори и художници в човешки и царски образ, като мъртъв цар, завит в обвивката на мумия, но с царска корона на глава и царски скиптер в едната, оставена незавита от бинтовете ръка. С неговия мит или със спомена за него свързвали най-вече два града – Бузирис в

Долен Египет, който претендирал, че притежава гръбнака му, и Абидос в Горен Египет, който се къпел в славата, че притежава главата му. Първоначално затънтено място, обвит в ореола на мъртвия, но жив бог, Абидос станал в края на Старото царство най-святото място в Египет. По всичко личи, че гробницата му означавала за египтяните онова, което е за християните църквата на гроба господен в Ерусалим. Всеки набожен човек желяел мъртвото му тяло да почива в осветена земя, близо до гроба на славния Озирис. Но в същност малко били достатъчно богатите сред тях, които се радвали на неограничената привилегия, защото освен цената за гробница в свещения град самото транспортиране на мумии на големи разстояния било както трудно, така и много скъпо. Но много хора толкова държали да попият в смъртта благословеното влияние, излъчвано от светия гроб, че карали живите си приятели да пренесат смъртните им останки в Абидос, за да постоят там известно време, а после да ги върнат по реката и да ги погребат в приготвените в родната земя гробници. Други си изграждали празни гробници или паметни плочи близо до гробницата на своя мъртъв и възкръснал бог, та да споделят с него благодатта на щастливото възкресение.

ГЛАВА XXXIX

Ритуалът на Озирис

1. Народният ритуал

Сезонът, през който се чествува празникът на някой бог или богиня, е обикновено полезно указание за неговия или за нейния първоначален характер. Ако например празникът се пада на нова или на пълна луна, това навежда на предположението, че божеството, почетено по този начин, е луната или поне има връзка с нея. Ако празникът се чествува в деня на зимното или на лятното слънцестоене, естествено ще предположим, че богът е слънцето, или най-малкото има някаква близка връзка със светилото. Ако празникът съвпада с времето на сеитба или жътва, склонни сме да заключим, че божеството е олицетворение на земята или на житото. Взети сами за себе си, тези изводи или предположения не са неоспорими, но ако се потвърждават и от други признаци, това свидетелство може да се смята за достатъчно убедително.

За съжаление, когато съдим за египетските богове, за нас е невъзможно да се възползуваме от това. Причината не е, че датите на празниците са все неизвестни, а че са се променяли от година на година, докато след дълъг промеждутък от време се извъртели през целия цикъл от сезони. Постепенното въртене на египетския празничен цикъл се дължи на техния календар, който не съответствувал точно на лунната година, нито пък се коригирал периодично с вмъкване на дни.

След като в стари времена египетските селяни не са могли да прибягнат, освен в много редки случаи, до помощта на официален или жрецески календар, те са били принудени сами да следят за естествените признаци, които показват, че е дошло времето за различни земеделски операции. През цялото време, за което имаме такива сведения, египтяните били земеделски народ, зависим за своето изхранване от развитието на посевите. От житните растения отглеждали пшеница, ечемик и може би сорго (*Holkus sorghum* Linnaeus), или дура, както го наричат тогавашните фелахи. И както и сега, с изключение на една ивица край брега на Средиземно море, цялата страна била винаги сушава и дължала изцяло огромното си плодородие на ежегодното разливане на Нил, което, регулирано от сложна система от насипи и канали, се разпределяло по

нивите и подновявало всяка година почвата с ново отлагане на тиня, довлечена от големите екваториални езера и планините на Абисиния. Затова обитателите на тази страна винаги са следили с огромна тревога надигането на реката, защото ако то не достигне или надвиши известна височина, неизбежните последици са лоша реколта и глад. Реката започва да повишава равнището си в началото на юни, но едва във втората половина на юли се превръща в мощна вълна. В края на септември разливът достига най-високата си точка. Тогава страната е потопена и има вид на море от кална вода, сред която се издигат като острови по високите места градове и села. За около месец притокът на вода остава почти постоянен, след това започва все по-бързо и по-бързо да спада, докато към декември или януари реката се е върнала в коритото си. С приближаването на лятото равнището на водата продължава да пада. В първите дни на юни от Нил е останала половината от нормалната му ширина и Египет, ожарен от слънцето, обрулен от вятъра, духал много дни от Сахара, изглежда продължение на пустинята. Дърветата се задъхват под дебел слой сив прах. В непосредствена близост до селата продължават да се борят за съществуването си с по няколко лехи със зеленчук, напоявани с голям труд. Край каналите и в падините, от които влагата не се е изпарила напълно, продължава да съществува нещо, подобно на зеленина. Равнината сякаш пъшка под безмилостното слънце, гола, прашна, пепелява и нацепена с мрежа от пукнатини, докдето ти стигат очите. От средата на април до средата на юни египетската земя е полужива, в очакване на новия Нил.

Безброй векове този цикъл от природни явления е определял заниманията на египетския селянин. Първата работа от земеделската година е разриването на насипите, които дотогава са пречели на пълноводната река да наводни каналите и нивите. Това се прави през първата половина на август и окованата дотогава вода се освобождава да извърши благодатното си дело. През ноември, когато приливът е намалял, засяват пшеница, ечемик и сорго. Жътвата започва по различно време, като на север закъснява с около месец в сравнение с южните области. В Горен или Южен Египет жънат ечемика в началото на март, пшеницата – в началото на април, и соргото – около края на същия месец.

Естествено е да предположим, че египетските селяни празнували различните събития от земеделската година с прости религиозни обреди, предназначени да осигурят на техния труд благословията на боговете. Те изпълнявали тези селски обреди година след година по едно и също време, докато тържествените празници на жреците продължавали да

се местят с местещия се календар от лятото в пролетта, а оттам през есента в зимата и отново в лятото. Обредите на стопаните били точно установени, защото почивали на пряко наблюдение на природата, а ритуалите на жреците – неустановени, защото се опирали на погрешно изчисление. В същност много от официалните празници сигурно са старите селски тържества, силно променени с хода на вековете от ритуалната тържественост и поради грешката на календара откъснати от своите корени в естествения цикъл на сезоните.

Тези предположения се потвърждават от малкото, което знаем за народните обреди и за официалната египетска религия. Съобщават например, че египтяните чествували празника на Изидата по времето, когато Нил започвал да се разлива. Те вярвали, че тогава богинята скърбяла по загубения Озирис и сълзите, които падали от очите ѝ, придавали сила на речната вълна. Но щом в един от своите образи Озирис бил бог на житото, няма нищо по-естествено от това да го оплакват в деня на лятното слънцестоене. Защото тогава жътвата е отминала, полетата са голи, реката тече плитка, животът сякаш е замрял, житният бог е мъртъв. В такъв момент хората, които виждали ръката на божествени същества във всички дела на природата, отдавали надигането на свещеното течение на проливането от богинята сълзи по смъртта на благодетелния бог – нейния съпруг.

А надигането на водите на земята се придружава от знак на небето. Защото в ранните дни на египетската история, три или четири хиляди години преди нашата ера, около времето на лятното слънцестоене, когато Нил започвал да се надига, великолепната Сириус, най-светлата от всички неподвижни звезди, се появявала сутрин на изток точно преди изгрев слънце. Египтяните я наричали Сотис и я смятали за звезда на Изидата, също както вавилонците смятали Венера за звезда на Астарта. Очевидно на утринното небе яркото светило изглеждало и за двата народа богиня на живота и любовта, дошла да оплаче и събуди от мъртвите умрелия си любовник или съпруг. Затова издигането на Сириус отбелязвало началото на свещената египетска година и то се чествувало редовно на един празник, който не се променял в зависимост от официалния календар.

Разриването на насипите и пускането на водата в каналите и нивите е голямо събитие в египетската година. В Кайро операцията обикновено се извършва между 6 и 16 август и доскоро се придружавала от церемонии, които заслужават да се отбележат, защото По всяка вероятност са наследени от дълбоката древност. По-рано през стария Кайро минавал

древен канал, известен под името Халидж. Близо до мястото, където каналът влизал в града, той се преграждал от пръстена дига, много широка в основата и все по-тясна нагоре, която се построявала преди или скоро след като Нил започвал да повишава нивото си. Пред дигата, откъм реката, издигали пресечен конус от пръст, наречен agoosch или „невяста“, на чийто връх обикновено засявали малко царевица или просо. Тази „невяста“ обикновено се размивала от надигашката се вода около седмица-две преди сриването на дигата.

Според преданието едно време имало обичай да накичат млада девойка, да я облекат в красиви дрехи и да я хвърлят в реката като жертвоприношение за обилен разлив. Независимо дали това е вярно, предназначението на обичая, изглежда е било реката, схващана като мъжко начало, да се ожени за раждащата зърно земя, на която предстояло скоро да бъде оплодена от водата. Следователно церемонията била заклинание да растат посевите. В ново време по този случай хвърляли пари и хората се гмуркали след монетите във водата. И този обичай изглежда древен, защото Сенека съобщава, че недалеч от Тива, на място, наречено Вените на Нил, на празника, който очевидно се чествувал при надигането на водата, жреците хвърляли златни монети в реката.

Следващата голяма операция от земеделската година в Египет е засяването на семето през ноември, когато водата на разлива се е оттеглила от нивите. При египтяните, също както при много народи от древността, хвърлянето на семето в почвата приемало характер на тържествен и тъжен ритуал. По този въпрос ще дам думата на Плутарх: „Как да си обясним, пита той, тъжните, безрадостни и скръбни жертвоприношения, щом е грешно да пропуснем да изпълним установените обреди, или да объркаме или смутим нашите разбирания за боговете с абсурдни подозрения? Та нали и гърците имат много прилични на египетските ритуали и те се изпълняват по същото време. Например на празника на Тесмофория в Атина жените седят на земята и постят. А беотийците отварят подземията на Скърбящата и наричат празника скръбен, защото Деметра скръбяла по спускането на Девицата в света на сенките. Това става по време на сеитбата, месеца, когато залязват Плеядите. Египтяните го наричат атир, атиняните – пианепсион, беотийците – месеца на Деметра... Защото по това време от годината виждат как някои от плодовете повяхват и падат от дърветата, докато те неохотно и трудно засяват, дращят земята с ръце и отново я зариват, без да са сигурни, че някога онова, което са вложили в нея, ще поникне и узрее. Затова го правят в много отношения така, сякаш погребват и оплакват мъртвите.“

Както видяхме, египетската жътва не е през есента, а през пролетта, през месеците март, април и май. За стопанина времето за жътва, най-вече през добра година, трябва да е радостно – като прибира снопите, той е възнаграден за дългия труд и напрегнатото очакване. Но дори да е изпитвал тайна радост, когато жънел и прибирал реколтата, старият египетски селянин смятал за необходимо да скрива естествените си реакции и да си придава вид на дълбоко униние. Нали прерязвал със сърпа си и стъпквал под копитата на добитъка на хармана тялото на житния бог? Затова съобщават, че според древния обичай египетските жътвари се биели по гърдите и оплаквали първия ожънат сноп, като призовавали Изидата. По всичко изглежда, че заклинанието имало формата на меланхоличен напев, на който гърците дали названието Манерос. Същите плачливи мелодии нареждали жътварите във Финикия и други части на Западна Азия. Вероятно всички горестни песнички били вопли по житния бог, убит от сърповете на жътварите. В Египет убитото божество бил Озирис, а названието Манерос, дадено на погребалната песен, вероятно е извлечено от думите „Ела си у дома“, които се повтарят често в жалбата по мъртвия бог.

И други народи са изпълнявали аналогични церемонии, вероятно със същата цел. Съобщават например, че от всички култури царицата стояла на първо място в стопанската дейност и церемониите, изпълнявани от индианците чероки. При тях тя носи названието „Старицата“ – намек за мита, че е поникнала от кръвта на стара жена, убита от непокорния си син. След като приключела жътвата, жрецът и неговият помощник отивали на полето и пеели песни-заклинания на духа на царицата. Чувало се високо шумолене и хората смятали, че го причинява Старицата, която донася царица на нивата. От нивата до къщата винаги оставяли ясна следа, „та царицата да си стои у дома и да не тръгне да скита другаде“. Друга странна церемония, за която дори и споменът е забравен, се изпълнявала след първото бране на царицата, когато стопанинът или жрецът заставали последователно в четирите ъгъла на нивата и високо ридаели. Дори жреците вече не са в състояние да обяснят защо се прави това; то може да е жалба по кървавата смърт на Селу – Царевичната старица. В този обичай на чероките жалбите и молитвите към Царевичната старица наподобяват древния египетски обичай да оплакват първия ожънат сноп и да зоват Изидата в едно от превъплъщенията ѝ като Житната старица. Освен това предпазната мярка на чероките – да оставят ясна следа от нивата до къщата, напомня поканата, която египтяните отправяли към Озирис: „Върни се у дома!“ И до ден днешен в

Индонезия е разпространен сложен ритуал, предназначен да върне в хамбара оризовия дух. През септември, когато зрее елевзинското зърно, източноафриканските нанди изпълняват следната церемония: Всяка жена, която е засяла елевзин, отива с дъщерите си на нивите и пали голям огън от клоните и листата на определено дърво. След това изскубват по малко елевзин, слагат по едно зърно в огърлиците си, сдъвкват друго и го натриват на челото, гърлото и гърдите си. При това жените не проявяват радост, а тъжно ожънват кошница зърно, отнасят го у дома и го слагат на тавана да съхне.

Идеята, че житният дух е остарял и мъртъв по жътва явно може да се открие и в част от обичая, спазван от моабските араби. Когато жътварите почти са свършили своята работа и остава да се ожъне малко ъгълче от нивата, стопанинът взема вързана като сноп ръкойка. Изкопават дупка във формата на гроб и изправят два камъка, един при главата, друг при краката, също както при обикновено погребение. След това полагат снопчето на дъното на гроба и шейхът произнася думите: „Старецът е мъртъв.“ После хвърлят пръст върху снопчето, като повтарят молитвата: „Нека аллах ни върне пшеницата на мъртвия.“

2. Официалните ритуали

Такива били главните събития в календара на древноегипетския селянин и простичките религиозни церемонии, с които ги отбелязвал. Но все още ни остава да разгледаме празниците на Озирис в официалния календар, така както са ги описали някои гръцки автори или са отбелязани на паметниците. Разглеждайки ги, трябва да имаме пред вид, че поради неустановената година на древноегипетския календар истинските астрономически дати на официалните празници сигурно са се местели от година на година, поне до въвеждането на установената александрийска година през 30 г.пр.н.е. Очевидно от този момент нататък датите на празниците се определяли от новия календар и така престанали да се въртят през цялата слънчева година. Във всеки случай Плутарх, пишейки към края на I век, дава да се разбере, че тогава празниците са били постоянни и не са се местели, защото той ясно ги датира. Освен това дългият календар от празници в Есне, важен документ от имперската епоха, е очевидно основан на установената александрийска година, защото дава знака за новогодишния празник на деня, който съответствува на 29 август – първия ден от александрийската година, а бележките за

разливането на Нил, положението на слънцето и земеделските работи са в пълна хармония с това предположение. Затова можем да приемем за почти сигурно, че от 30 г. пр. н. е. египетските празници били определени точно според слънчевия календар.

Херодот съобщава, че гробът на Озирис се намирал в Саис, в Долен Египет. Там имало езеро, където нощно време се представяли мъките на бога като религиозно тайнство. Това чествуване на мъките божии ставало веднъж годишно: тогава хората скърбели и се блъскали по гърдите, за да докажат скръбта си по смъртта на бога. Изкарвали дървена крава с позлатено слънце между рогата от помещението, където тя прекарвала останалата част от годината. Без съмнение животното представлявало самата Изида, защото кравите били посветени на нея, а освен това редовно я изобразявали с рога на крава на главата или дори като жена с глава на крава. Възможно е изнасянето на нейната статуя в образа на крава да е символизиращо как богинята търси мъртвото тяло на Озирис, защото такава тълкуване дали египтяните на сходната церемония, изпълнявана по времето на Плутарх около деня на зимното слънцестоене, когато обикаляли няколко пъти с позлатената крава около храма. Особено на празника били нощните илюминации. Хората навързвали отвън на къщите си редове лампи и те горели цяла нощ. Такъв обичай имало не само в Саис, а из целия Египет.

Осветяването на къщите един път в годината показва, че това бил празник не само на мъртвия Озирис, но и на мъртвите изобщо, а може би нощ на всички души. Затова било широко разпространено поверието, че една нощ в годината душите на мъртвите посещават старите си домове и за този тържествен случай хората се подготвяли да ги посрещнат, като им слагали да ядат и запалвали лампи да им показват накъде да вървят из тъмните пътища от и към гробовете. Херодот описва накратко празника, но пропуска да спомене датата, на която е ставал. И все пак ние можем да го определим с известна достоверност по други източници. Плутарх например съобщава, че Озирис бил убит на седемнадесетия ден от месец атир и съответно египтяните изпълнявали скръбните обреди в продължение на четири дни, като се започне от 17 атир. Но в александрийския календар, използван от Плутарх, тези четири дни съответствуват на 13, 14, 15, 16 ноември и това съвпада точно с други дадени от него указания – той казва, че по време на празника Нил спадал, северните ветрове замирали, нощите ставали по-дълги, а листата падали от дърветата. През тези дни излагали на показ завита с черен покров позлатена крава, представляваща Изида. Несъмнено това е статуята, спомената от

Херодот в неговото описание на празника. На деветнадесетия ден от месеца хората отивали на морето, а жреците носели параклисче, в което имало позлатено ковчеже. Наливали прясна вода в ковчезето и присъстващите започвали да викат, че се е намерил Озирис. После вземали торна пръст, навлажнявали я с вода, примесвали я със скъпи подправки и благовония и извайвали от получената смес малка, подобна на луна кукла, която след това обличали и украсявали. Изглежда, целта на описаните от Плутарх церемонии била да представят първо търсенето на мъртвото тяло на Озирис и, второ, радостта при откриването му, последвано от възкресението на мъртвия бог, който се върнал към живот в новия си образ от торна пръст и подправки. Лактанций разказва как при тези случаи жреците с обръснати тела се блъскали по гърдите и оплаквали, наподобявайки скръбната Изиди, диреща своя загубен син Озирис, и как след това скръбта им се превръщала в радост, когато Анубис, богът с глава на чакал, или по-точно маскираният като него човек, показвал малко момче, живо олицетворение на загубения и намерен бог. Следователно Лактанций схващал Озирис като син, а не като съпруг на Изиди; освен това той не споменава нищо за кукла от торна пръст. Вероятно момчето, което вземало участие в това свещено тайнство, играло ролята не на Озирис, а на сина му Хор, но тъй като смъртта и възкресението на божеството се празнувало в много египетски градове, възможно е по някои места ролята на върналия се към живота бог да се играела от жив актьор вместо от изображение. Друг християнски автор описва как египтяни с бръснати глави оплаквали всяка година погребан идол на Озирис, блъскали се по гърдите, режели се по раменете, отваряли стари рани, а след няколко дни траур се престорвали, че намират разкъсаните останки на бога и започвали да се радват на това. Но независимо че подробностите на церемонията сигурно са били различни в отделните египетски градове, сцената, представляваща откриването на тялото на бога и вероятно връщането му към живота, била голямо събитие в поредицата от ежегодни египетски празници. Много древни автори са описали или споменали радостните възгласи, с които се посрещало то.

Погребалните обреди на Озирис, изпълнявани на големия му празник в шестнадесетте провинции на Египет, са описани подробно в един надпис от епохата на Птолемеите, изсечен на стените на неговия храм в Дендера (Тентира за гърците), град в Горен Египет, разположен на западния бряг на Нил, на около 65 км северно от Тива. За съжаление, макар получената от него информация да е изключително пълна и подробна по много точки, подреждането на надписа е така объркано и изразите

често така мъгляви, че от него едва ли може да се извлече ясно и последователно описание на церемониите като цяло. Освен това от този документ научаваме, че в няколко града церемониите се различавали, ритуалът в Абидос например бил различен от този в Бузирис. Без да се опитвам да проследя всички подробности на местните варианти, ще посоча онези според мен отличителни черти на празника, доколкото те могат да се установят с приемлива точност.

Обредите траели осемнадесет дни – от дванадесетия до тридесетия ден на месец кояк, и представляли Озирис в трите му аспекта – мъртъв, раздробен на парчета и напълно възстановен след съединяването на разпръснатите му части. В първия аспект го наричали Хент-Имент (Кенти-Именти), във втория – Озирис-Сеп, а в третия – Сокари (Секер). От пясък или торна пръст и зърно, към които понякога прибавяли благовония, правели малки статуйки на бога, лицето му боядисвали в жълто, а скулите – в зелено. Тези статуйки се формовали в калъп от чисто злато и представляли бога във формата на мумия с бялата корона на Египет на главата си. Празненствата започвали на дванадесетия ден на кояк с церемониална оран и сеитба. В направено от тамарискова дървесина рало впрягали две черни крави, а палешникът бил от черна мед. Зърното било разпръсвано от момче. Единия край на полето засявали с ечемик, другия – с лимец, а средата – с лен. По време на работата ръководителят на церемонията рецитирал ритуалната глава „Засяване на нивите“. В Бузирис на двадесети кояк в „градината“ на бога (нещо като голяма саксия) слагали пясък и ечемик. Това ставало пред статуята на богинята-крава Шенти. Тя била направена от позлатено кипарисово дърво, а вътре в нея имало обезглавена статуя на човек. После вземали златна ваза и поливали богинята и „градината“ с прясна разливна вода и оставяли ечемика да расте като символ на възкресението на бога след погребението му в пръстта, „защото израстването на растенията в градината е израстването на божествената същност“. На двадесет и втория ден от кояк в осмия час статуйките на Озирис, придружени от тридесет и четири статуйки на божества, правели тайнствено пътуване в тридесет и четири, направени от папирус ладийки, осветени от триста шейсет и пет лампи. На двадесет и четвърти кояк след залез полагали статуята на Озирис в ковчег от черничево дърво, пускали го в гроба, а в деветия час на нощта изваждали статуята, оставена там предишната година, и я поставяли върху кипарисови клонки. И най-сетне на тридесети кояк слизали в подземното помещение на свещената гробница, над която, доколкото се разбира, растяла горичка от овощни дървета. Влизали през западната врата,

полагали статуята на мъртвия бог почително върху пясъчно легло, оставяли я в покой и излизали от гробницата през източната врата. Така приключвали церемониите през месец кояк.

В даденото по-горе описание на празненствата, извлечено от подробния надпис от Дендера, погребението на Озирис заема видно място, докато за възкресението му по-скоро само се намеква. Тази слабост на документа обаче е богато компенсирана от забележителна поредица барелефи, които придружават и илюстрират надписа. Те представят в поредица от сцени как завитият в ленено платно мъртъв бог лежи като мумия на носилото, после постепенно се надига, докато напусне носилото и накрая е изобразен застанал прав между протегнатите в защита крила на върната Изида, която стои зад него, а в това време мъжка фигура държи пред очите му *Sux ansata*⁵⁶ – египетски символ на живота. Едва ли би могло да се представи по-графично възкресението на бога. Същото събитие е изобразено още по-нагледно в помещението, посветено на Озирис, в големия храм на Изида във Фила. Там виждаме как от мъртвото тяло на Озирис прорастват житни стебла, а един жрец ги напоява с кана, която държи в ръка. В надписа към изображението се казва, че „това е формата на онзи, чието име не бива да се произнася, Озирис от тайнствата, който изскача от връщащите се води“. Взети заедно, картината и думите едва ли оставят място за съмнение, че тук Озирис е схващан и представян като олицетворение на житото, което пониква на оплодените от разлива ниви. Според надписа, това е сърцевината на тайнствата, най-дълбоката тайна, разкривана на просветените. И при ритуала на Деметра в Елевзин на обожателите показвали ожънат житен клас като централно тайнство на тяхната религия. Сега става съвсем ясно защо на големия празник през месец кояк жреците заравяли направени от пръст и зърно фигури на Озирис. Когато след година или по-кратък период извадели тези фигури, намирали прораснало от тях жито, сякаш то е покълнало от тялото на Озирис и го приветствували като знак или по-скоро причина за развитието на посевите. Житният бог раждал от себе си жито, давал тялото си да се хранят хората, умирали, за да живеят те.

А от смъртта и възкресението на своя велик бог египтяните извличали не само подкрепа и средство за съществуване тук на земята, но и надежда за живот в задгробния свят. Тази надежда е показана много

56. *Sux ansata* – кръст с особена форма с ръкохватка в долния край. Често се среща в египетски изображения като символ на живота. – Бел. пр.

ясно в интересните фигури на Озирис, разкрити в египетските гробници. В Долината на царете в Тива например е открита гробница на царски носач на ветрило, живял около 1500 г. пр. н. е. Сред богатите находки в гробницата имало носило за ковчег с тръстиков дюшек, покрит с три пласта лен. На горната страна на лепеното платно бил нарисован Озирис в естествена големина, а вътрешността на водонепроницаемата фигура съдържала смес от торна пръст, ечемик и леплива течност. Ечемикът бил прораснал и покарал кълнове, дълги от пет до седем сантиметра. Освен това в некропола на Кинополи „имаше множество погребения на фигури на Озирис. Те бяха направени от завито с плат зърно, грубо оформени като Озирис и поставени в изградени с тухли ниши встрани от гробниците, някои в малки керамични ковчези, други в дървени ковчези с формата на мумия на ястреб, а пък трети без каквито и да е ковчези.“ Тези натъпкани със зърно фигури били завити с ленено платно като мумии, тук-там с позлата, сякаш да наподобят позлатения калъп, в който се формовали подобните фигури на Озирис по време на сеитбения празник. Такива фигури на Озирис са намерени заровени близо до некропола на Тива. Най-сетне, както съобщава професор Ерман, между краката на мумиите „понякога има направена от тиня фигура на Озирис; тя е пълна със зърна от житни растения, чието покълване трябва да отбележи възкресението на бога“. Несъмнено, също както натъпканите със зърно образи на Озирис, погребани в земята на сеитбения празник, били предназначени да ускорят развитието на семената, така и погребението на подобни фигури в гробовете имало за цел да ускори възкресението на мъртвите, с други думи, да осигури тяхното духовно безсмъртие.

ГЛАВА XL Същността на Озирис

1. Озирис – житен бог

Предложеният по-горе преглед на мита и ритуала на Озирис доказва как в един от своите образи богът олицетворявал житото, за което би могло да се каже, че всяка година умира и се връща към живота. През цялата тържествена пищност, която жреците придали на култа към него в по-късни времена, в празника на неговата смърт и възкресение, честуван през месец кояк и в един по-късен период, през месец атир, прозира ясно богът на житото. Както изглежда, в основата си той бил празник на сеитбата и се падал, както би трябвало, точно по времето, когато стопанинът действително хвърля семето в почвата. По този случай изпълнявали погребални обреди над изваяна от пръст и зърно фигура на бога на житото, за да се върне към живота с новата реколта. В действителност церемонията е заклинание, предназначено да осигури развитието на посевите по пътя на индуктивната магия и вероятно всеки египетски селянин я е изпълнявал в по-проста форма на своята нива далеч преди свещениците да я нагодят и преобразят в тържествен ритуал. А в съвременния, но без съмнение с древни корени арабски обичай да погребват „Стареца“ – снопче пшеница – в ожънатата нива и молитвата той да се върне от мъртвите, виждаме зародиша, от който вероятно се е развил култът към бога на житото Озирис.

Подробностите от неговия мит съвпадат добре с това тълкуване. За бога се казва, че бил рожба на небето и земята. Та би ли се намерила подходяща родителска двойка за житото, което пониква от земята, оплодена от небесната влага? Наистина земята на Египет дължала своето плодородие пряко на Нил, а не на валежи, но неговите обитатели сигурно са знаели или предполагали, че голямата река на свой ред е подхранена от падналите във вътрешността дъждове. Освен това легендата, че Озирис пръв научил хората да използват зърнените храни, би била естествена за бога на житото. А тази за разпръсването на разкъсаните му части и заравянето им на различни места може би е митичен начин да се изрази сеитбата или отвиването на житото. Последното тълкуване се подкрепя от легендата, според която Изида поставяла разкъсаните части

на Озирис на сито за жито. Но не е изключено тя да е далечен спомен за обичая да се умъртвява човешка жертва като представител на житния дух и да се разпръсват частите или праха ѝ, за да оплодят полето. В съвременна Европа понякога разкъсват чучелото на Смъртта и заравят парчетата в земята, та посевите да растат добре, а на други места постъпват по същия начин с човешки жертви. Що се отнася до древните египтяни, ще се позовем на авторитетния Манетон⁵⁷, който съобщава, че те изгаряли червенокоси мъже и разпръсвали пепелта им с ветрилата на веячките. Знаменателен е фактът, че това варварско жертвоприношение се извършвало от царете на гроба на Озирис. Предполагам, че жертвите символизирали не друг, а самия Озирис; тях всяка година ги умъртвявали, нарязвали ги на парчета и ги заравяли вместо него, за да ускорят развитието на семето в почвата.

Вероятно в праисторически времена ролята на бога са играли самите царе и именно те са били умъртвявани и нарязвани. И за Сет разказват, че го разкъсали на парчета след седемнадесетдневно управление и отбелязвали това всяка година с празненства, които продължавали също толкова време. Според една версия сенаторите напали Ромул, първия цар на Рим, и погребали парчетата в земята, а традиционният празник на неговата смърт, 7 юли, бил чествуван с определени ритуали, очевидно свързани с изкуственото оплождане на смокинята. Освен това гръцките легенди разказват как Пентей, цар на Тива, и Ликург, цар на тракийските едони, се противопоставили на бога на лозата Дионис и как тези безбожни монарси били разкъсани на парчета, – единият от побеснелите вакханки, а другият – от коне. Тези гръцки предания може да са Просто изопачени спомени за обичая да се принасят в жертва човешки същества и особено божествени царе, олицетворяващи Дионис, бог, който в много отношения напомня за Озирис и за когото също разказват, че бил разкъсан. Съобщават, че в Хиос правели жертвоприношение на Дионис, като надробявали на парчета хора и тъй като те умирали от смъртта на своя бог, имаме основания да предположим, че са го олицетворявали. Преданието, че тракиецът Орфей бил направен на парчета от вакханките, показва, че и той е загинал в ролята на бога и от неговата смърт. Многозначително е, че според легендата тракиецът Ликург, цар на едоните, бил умъртвен, за да може земята, която престанала да ражда, да възстанови своето плодородие.

57. Манетон (III в. пр. н. е.) – египетски жрец и учен. Съставил първата история на египетските царе. – Бел. пр.

Освен това за норвежкия крал Халфдан Черния се говори, че тялото му било насечено и заровено в различни части на кралството му, за да се осигури плодородие на почвата. Според преданието той се удавил на четиридесетгодишна възраст – било пролет и ледът се счупил под него. Онова, което последвало след смъртта му, е описано по следния начин от стария скандинавски историк Снори Стурлосон: „Бил най-заможният (буквално преведено благословен с изобилие – Бел. авт.) от всички крале. Хората много го ценели и като научили, че е мъртъв и отнесли тялото му в Хрингарики с намерение да го погребат там първенците от Раумарики, Вестфьолд и Хейтмьорик. Всички поискали да вземат със себе си тялото му и да го погребат в различните си провинции; смятали, че то ще донесе изобилие на онези, които го получат. В края на краищата се разбрали то да се разпредели на четири места. Главата положили в гробна могила в Стейн, в Хрингарики, а всяка група отнесла със себе си своя дял и го погребала. Всички тези могили се наричат Халфданови.“ Не трябва да забравяме, че Халфдан принадлежал към династията на Инглингите, които водели произхода си от Фрей, великия скандинавски бог на плодородието.

Туземците от Кивай, остров, разположен край устието на р. Флай в Британска Нова Гвинея, разказват за магьосник на име Сегера, който имал за свой тотем саговата палма. Когато Сегера остарял и се поболял, казал на хората, че скоро ще мре, но въпреки това ще направи градините им да цъфтят. Затова наредил след смъртта му да го нарежат на парчета и да сложат парчетата в своите градини, но главата му да погребат в неговата. Според преданието той надживял обикновената възраст и никой не знаел кой е баща му, но при него саговата палма давала много плод и никой повече не гладувал. Старците, поживели повече години, твърдели, че помнят Сегера от своята младост. Всички жители на Киваи сякаш са на мнение, че Сегера е умрял преди не повече от две поколения.

Взети заедно, тези легенди говорят, че е съществувал широко разпространен обичай да се насича на части тялото на царя или магьосника и да се заравят различните парчета от него из страната, за да се осигури плодородието на почвата, а вероятно и плодовитостта на хора и животни.

Но да се върнем към човешките жертви, чиято пепел египтяните разпръсвали с ветрилата на веялките, тъй като червените коси на тези нещастници вероятно са имали някакво значение. Защото в Египет принасяните в жертва бикове трябвало също да са червени, един-единствен черен или бял косьм правел животното негодно за жертвоприношение.

Ако, както предполагам, човешките жертви били предназначени да подпомогнат развитието на посевите – а разпръсването на праха им с веялките сякаш потвърждава това становище, – червенокосите жертви вероятно били избирани като най-пригодни да представят духа на червеното зърно. Защото, когато жив човек ще представя бога, естествено е да го изберат на основата на неговото подобие с божествения оригинал. Затова древните мексиканци, които гледали на царицата като на одушевено същество, изминаващо целия си жизнен път от засяване до жътва, принасяли в жертва новородени деца когато се засявала царицата, поголеми деца – когато тя покарвала, и така нататък – докато съвсем узрела и тогава принасяли в жертва възрастен човек. Едно от имената на Озирис било „реколтата“ или „жътвата“ и древните понякога го обяснявали с това, че той е олицетворение на житото.

2. Озирис – дървесен дух

Но Озирис не бил само дух на житото, а и дървесен дух и това може би е първоначалната му същност, тъй като в историята на религията култът към дървото естествено е по-стар от култа към житните растения. Същността на Озирис като дървесен дух е представена много графично при една церемония, описана от Фирмик Матерн. Отсичали бор, издълбавали го и от издълбаното правели изображение на Озирис, а после го погребвали като труп в издълбаното дърво. Трудно е да си представим как по-явно може да се изрази представата за дървото като обитавано от одушевено същество. Така направения Озирис пазели една година, а после го изгаряли, също както постъпвали с прикрепения към бора образ на Атис. Плутарх сякаш наемква за церемонията по отсичането на дървото, описана от Фирмик Матерн. Вероятно това е ритуалното съответствие на митическото откриване на тялото на Озирис в ствола на дървото ерика. В залата на Озирис в Дендера раклата с глава на ястреб, съдържаща мумията на бога, е ясно представена като враснала в дърво, очевидно иглолистно, чийто ствол и клони се виждат над и под нея. Така че сцената съответствува много на мита, а и на описаната от Фирмик Матерн церемония.

Това, че на неговите обожатели е забранено да причиняват болка на плодни дръвчета, съответствува на същността на Озирис като дървесен дух, а че не им се разрешавало да запушват кладенци, които са така важни за напояването на горещите южни земи – на неговата същност като

бог на растителността изобщо. Според една легенда той научил хората да връзват лозите на колове, да ги подрязват и да изваждат сока от гроздето. В папируса от Небсени, създаден около 1550 г.пр.н.е. Озирис е описан как седи в светилище, от чийто покрив висят чепки грозде, а в папируса на царския писар Нект го виждаме седнал на трон пред вир, от чиито брегове по посока към зеленото лице на седналото божество расте голяма лоза с много гроздове по нея. Бръшлянът му бил посветен и го наричали негово растение, защото е винаги зелен.

3. Озирис – бог на плодородието

Като бог на растителността, Озирис естествено се смятал и за бог на жизнената енергия изобщо, тъй като на определен етап от еволюцията хората не могат да правят разлика между възпроизводителните сили на животни и растения. Затова характерна черта на неговия култ е грубият, но изразителен символизъм, с който представлявали нагледно тази страна на същността му не само на посветените, но и пред множеството. На празника на Озирис жените ходели из селото, пеели песни, възхвалявали го и носели непристойни негови подобия, които привеждали в движение с помощта на конци. По всяка вероятност този обичай бил заклинание, предназначено да осигури развитието на посевите. Казват, че в един храм пред фигурата на Изиди стояла подобна негова статуя, накичена с плодовете на земята, а в посветените му помещения във Фила мъртвият бог е представен легнал на носилото си в положение, което по най-очевиден начин показва, че дори и в смъртта неговата оплождаща сила не е изчезнала, а само временно е спряна и когато ѝ се предложи случай, е готова да се представи пред света като източник на живот и плодородие. Химните, отправени към Озирис, съдържат намеци за тази важна страна на неговата същност. В един от тях се казва, че светът расте триумфално зелен чрез него, а в друг се заявява: „Ти си бащата и майката на хората, те живеят от твоя дъх, те се изхранват от плътта на тялото ти.“ Можем да предположим, че в това си родителско естество от него се очаквало, както и от другите богове на плодородието, да благослови мъжете и жените с поколение и шестивията на празника му били предназначени да допринесат за тази цел, както и да ускорят развитието на семето в почвата. Зле ще преценим древната религия, ако осъждаме като похотливи и разпътни символи и церемониите, използвани от египтяните единствено да постигнат резултат от това схващане за божествени

сили. Целите, които си поставяли с тези обреди са естествени и похвални, само възприетите за постигането им средства били погрешни. Същата грешка подтикнала гърците да възприемат сходен символизъм в своите празненства на Дионис, и повърхностното, но поразително сходство между двете религии повече от всичко друго е подвело изследователите, както древни, така и съвременни, да отъждествяват двата култа, които макар и сходни по природа, са напълно отделни и независими по произход.

4. Озирис – бог на мъртвите

Видяхме, че в един от своите аспекти Озирис бил владетел и съдник на мъртвите. За народ като египтяните, който не само вярвал в задгробния живот, но и действително изразходвал много време, труд и пари да се готви за него, това едва ли изглеждало по-маловажно от функцията му да накара, когато му е времето, земята да роди своите плодове. Можем да приемем, че за неговите поклонници двете качества на бога били тясно свързани. Като полагали в земята мъртвите си, те ги давали нему, който можел да ги възкреси от праха за вечен живот, тъй както карал семето да поникне от почвата. Красноречиво и неоспоримо доказателство за тази вяра са натъпканите със зърно фигури на Озирис, открити в египетските гробници. Така в кълнящото зърно древните египтяни виждали предзнаменование за безсмъртието на човека. Те не са единственият народ, изградил такива възвишени надежди на същите крехки основи.

Естествено един бог, който не само изхранва своя народ с обезобразеното си тяло на този свят, но им обещава и блажен вечен живот в друг, по-добър, ще стои на първо място. Какво чудно има тогава, че в Египет култът към Озирис засенчил култа към другите божества и защото всяко едно от тях било тачено само в дадена област, него и божествената му партньорка Изида били обожавани от всички.

ГЛАВА ХLI Изида

Първоначалната същност на богинята Изида е дори по-трудна за определяне от същността на нейния брат и съпруг Озирис. Нейните атрибути и епитети били толкова многобройни, че в йероглифите я наричат „многоименната“, „хилядоименната“, а в гръцките надписи – „с десетте хиляди имена“. И може би все пак ще сме в състояние да доловим първоначалното ядро, около което са се добавили другите елементи, благодарение на един бавен процес на натрупване. Защото ако нейният брат и съпруг Озирис бил в един от своите аспекти житен бог, както намерихме основание да смятаме, тя положително е била богиня на жито. Защото, ако можем да вярваме на Диодор Сикул, чийто източник, доколкото може да се разбере, е египетският историк Манефон, откриването на пшеницата и ечемика били приписвани на Изида и на нейния празник имало шествие със стебла на тези растения – така отбелязвали благо, с което тя дарила хората. Августин добавя друг детайл, Той казва, че Изида открила ечемика в момента, когато принасяла жертва на нейни и на съпруга ѝ общи прадеди, а всички те били царе, и че показала новооткритите класове на Озирис и на неговия съветник Тот или Меркурий, както го наричали римските автори. Затова, добавя Августин, те отъждествяват Изида с Церера. Освен това когато египетските жътвари жънали първите стебла, те ги полагали на земята и се блъскали по гърдите, ридаяйки и призовавайки Изида. Обичаят вече намери своето обяснение като скръб по посечения от сърпа житен дух. Сред епитетите, с които определят Изида в надписите, са „Създателка на зеленина“, „Зелена богиня, чийто зелен цвят е като зеленото на земята“, „Господарка на хляба“, „господарка на бирата“, „господарка на изобилието“. Според Бруг тя е „не само създателка на свежата зеленина на растителността, която покрива земята, а е и самата зелена нива, която олицетворява“. Това се потвърждава от нейния епитет *sochig* или *sochet*, означаващ „житна нива“, дума, която е запазила смисъла си на коптски. Гърците схващали Изида като богиня на зърното, защото я отъждествявали с Деметра. В една гръцка епиграма я наричат „онази, която роди плодовете на земята“ и „майката на житния клас“, а в композиран в нейна чест химн тя говори за себе си като за „царица на житната нива“ и е определена като „натоварена с грижата за богатата на жито brazda“.

Съответно на това, гръцките и римските художници често я представят с класове в косата или в ръката.

Можем да предположим, че такава е била Изидата в прастари времена – селска майка на зърното, обожавана от египетските момци с нескъпосани ритуали. Но грубите черти на недосяланата богиня трудно проличават в изтънчената като на светица форма, одухотворена от вековете на религиозна еволюция. На обожателите си в по-късни времена тя се представя като вярна съпруга, нежна майка, благодетелна царица на природата, заобиколена от нимба на морална чистота, с вековечна и тайнствена святост. Така, възвисена и преобразена, Изидата печели много сърца извън границите на своята родна страна. Сред бъркотията от религии, която придружавала упадъка на националния живот в древността, нейният култ бил един от най-популярните в Рим и навсякъде из империята. Дори някои римски императори открито се пристрастили към него. И независимо че култът към Изидата може както много други да е бил прикритие за мъжете и жените с леко поведение, както, изглежда, нейните ритуали, общо взето са се отличавали с достойнство и съдръжаност, тържественост и благоприличие; те били пригодени да успокоят разтревожените умове и да облекчат притеснените сърца. Затова привличали нежните души и най-вече жените, които се шокирали и отблъсквали от кървавите и безпътни ритуали на другите ориенталски богини. Какво чудно, че в един период на упадък, когато устоите на традиционните религии били разклатени, когато се сблъскали системи, когато човешките умове били обезпокоени, когато в самата тъкан на империята, смятана някога за вечна, започнали да се появяват злокобни пукнатини, ведрият образ на Изидата, с нейното душевно спокойствие и щедрото обещание за безсмъртие, е изглеждал за много хора като звезда на смръщено небе и е предизвиквал у тях религиозен екстаз, подобен на онзи, който хората през Средните векове са изпитвали по отношение на Дева Мария. И наистина, ритуалът на Изидата – жреци с обръснати тела и тонзури, утринни и вечерни служби, звънлива музика, кръщенията и ръсенето със свята вода, тържествените шествия, украсените със скъпоценни камъни образи на Божията майка – имали много сходни черти с великолепието и церемониите на католическата църква. И това подобие не е случайно. Древният Египет сигурно е дал своя принос за пищния символизъм на католическата църква, както и за безплътните абстракции на нейната теология. И наистина в изкуството фигурата на Изидата, която кърми невръстния Хор, дотолкова прилича на Мадоната с младенца, че понякога е бивала обожавана от невежи християни. А Дева Мария вероятно

дължи на Изида придобития по-късно аспект на покровителка на мореплавателите и красивия епитет *Stela Maris*, Морска звезда, на която се молели мятаните от бурята моряци. В същност атрибутите на морско божество може би са приписани на Изида от гръцките мореплаватели от Александрия. Защото те са съвсем чужди на първоначалната ѝ същност и на навиците на египтяните, които не обичали морето. Съгласно тази хипотеза Сириус, ярката звезда на Изида, която в летните утрини се появява от огледалните води на Източно Средиземно море, светлият предвестник на тихо време за мореплавателите, е била истинската Стела Марис, Морската звезда.

ГЛАВА XLII

Озирис и слънцето

Озирис е бил считан и за бог на слънцето, а в наше време това становище се поддържа от толкова много изтъкнати автори, че заслужава кратък анализ. Ако се запитаме на какво основание отъждествяват Озирис със слънцето или с бога на слънцето, ще се окаже, че доказателствата са много малко по количество и съмнителни, ако не и абсолютно не-сериозни, по качество. Прилежният Яблонски, първият съвременен учен, събрал и пресял написаното от класическите автори за религията на египтяните, твърди, че имало много начини да се докаже, че Озирис бил слънцето, и можел да приведе безброй свидетели в полза на това, но не било необходимо да го прави, след като нямало учен човек, който да не го знае. Само двама от древните автори, които благоволява да цитира – Диодор и Макробий – изрично отъждествяват Озирис със слънцето. Но на техните показания може да се отдаде много малко тежест, защото твърдението на Диодор е мъгляво и реторично, а съображенията, които Макробий, един от бащите на слънчевата митология, привежда за отъждествяването, са крайно неубедителни.

Основанието, на което се облягат някои съвременни автори при отъждествяването на Озирис със слънцето, е, че легендата за неговата смърт съпада по-добре със слънчевите явления, отколкото с което и да е друго природно явление. С готовност ще признаем, че всекидневната поява и изчезване на слънцето би могла много естествено да се изрази с един мит за неговата смърт и възкресение, а авторите, които схващат Озирис като слънце, не пропускат да посочат, че както те го разбират, митът се отнася за ежедневиия, а не за ежегодния път на слънцето. Ренуф например, който отъждествява Озирис със слънцето, признава, че египетското слънце много трудно би могло да се определи от който и да е смислен човек като мъртво през зимата. Но ако тема на легендата е всекидневната му смърт, защо празненствата били ежегодни? Само този факт е сякаш достатъчен да разгроми тълкуванието на мита като описание на залеза и изгрева. Освен това, макар и да може да се каже, че слънцето умира всеки ден, какво би означавало разкъсването му на парчета?

В хода на нашия анализ стана ясно, както ми се ще да вярвам, че има и друго природно явление, към което идеята за смъртта и

възкресението е също така приложима, както към появяването и изчезването на слънцето. Това именно се е схващало и се е представяло в народните обичаи – ежегодното израстване и повяхване на растителността. Сериозно основание да тълкуваме смъртта на Озирис по-скоро като повяхването на растителността, отколкото като залез, можем да намерим в общото, макар и не всеобщо мнение на древните, които слагали в една категория култа към Озирис, Адонис, Атис, Дионис и Деметра и митовете за тях като еднакви по същността си. Единодушието на древните по този въпрос ми се струва прекалено голямо, за да се отхвърли като най-обикновена приумица. Толкова много ритуалите на Озирис приличали на ритуалите на Адонис в Библос, че някои от самите жители на града твърдели, че оплакват смъртта на Озирис, а не на Адонис. Не би съществувало подобно становище, ако ритуалите на двете божества не били дотолкова еднакви, че почти да не могат да се различат. Херодот намерил приликата между ритуалите на Озирис и Дионис толкова голяма, че сметнал за невъзможно последният да е възникнал независимо и предположил, че гърците са ги заели неотдавна от египтяните и само слабо са ги изменили. Плутарх, който е проявявал голям интерес към сравняването на религиите, от своя страна е настоявал, че има прилика в подробностите на ритуалите на Озирис и Дионис. Не можем да отхвърлим доказателствата на такива интелигентни и надеждни свидетели по фактически положения, които са били в кръга на тяхното познание. Наистина могат да се отхвърлят техните обяснения на култовете, защото същността на религиозните култове често е спорен въпрос, но подобията в ритуалите се установяват с наблюдение. Затова онези, които обясняват Озирис като слънце, са изправени пред алтернативата да отхвърлят като погрешно свидетелството на древността за приликата на ритуалите на Озирис, Адонис, Атис, Дионис и Деметра или да тълкуват всички тези ритуали като култ към слънцето. Няма съвременен автор, който да се е изправил пред алтернативата и да е приел една от двете тези. Ако приемем първата, това означава да твърдим, че познаваме ритуалите на тези божества по-добре от хората, които са ги изпълнявали, или най-малкото са били свидетели на тях. Да приемем втората ще означава да изкривим, окастрим, смачкаме и изопачим мита и ритуала, нещо, от което сам Макробий се е въздържал. От друга страна, мнението, че в основата си всички тези ритуали наподобяват смъртта и възкръсването на растителността ги обяснява поотделно и заедно по един лек и естествен начин и е в хармония с единодушните свидетелства на древните за същностното им подобие.

ГЛАВА XLIII

Дионис

В предходните глави видяхме как в древността цивилизованите народи от Западна Азия и Египет са си представяли смяната на сезоните и по-специално ежегодното разцъфтяване и повяхване на растителността като епизоди от живота на боговете, чиято печална смърт и щастливо възкресение празнували с ритуални сцени, в които се сменяли печал и възторг. Театрални по форма, церемониите били магически по същество. С други думи, те били предназначени да осигурят на принципа на индуктивната магия пролетното възраждане на растенията и множението на животните, които им се стрували застрашени от зимата. Но в света на древността подобни идеи и ритуали в никакъв случай не били характерни само за източните народи на Вавилон и Сирия, на Фригия и Египет, те не били плод на религиозния мистицизъм на мечтателния Изток, а се споделяли и от народи с по-жива фантазия и безгрижен темперамент, населяващи бреговете и островите на Егейско море. Не е необходимо, като някои изследователи в древни и модерни времена, да предполагахме, че тези западни народи са заели от по-старите цивилизации на Изтока идеята за умиращия и възкръснал бог заедно с тържествения ритуал, с който тя драматично се представяла пред взора на поклонниците. Повероятно е приликата, която може да се проследи в това отношение между религиите на Изтока и на Запада, да е само онова, което обикновено, макар и неправилно, наричаме щастливо съвпадение, резултат на еднаквото действие на еднакви причини върху еднакво устроеното човешко съзнание в различните страни и под различно небе. Не било необходимо гърците да пътуват до далечни страни, за да научат за смяната на сезоните, да забележат преходната красота на дамаската роза, нетрайното величие на златното жито, временното великолепие на пурпурните гроздове. Година след година те наблюдавали в собствените си страни с естествено съжаление как яркото великолепие на лятото повяхва в мрачния застои на зимата, година след година те приветствували с естествена радост пропукването на свеж живот през пролетта. Привикнали да одухотворяват природните сили, да облаграт техните студени абстракции с топлите цветове на въображението, да обличат голите й реалности с великолепните одежди на митическата фантазия, те си създали от променящата се външност на природата свита от богове и богини, духове и

самодиви и следвали ежегодните промени в тяхната съдба с постоянно сменящи се чувства на радост и отчаяние, на задоволство и скръб, които намирали естествен израз в сменящи се ритуали на възторг и печал, на веселие и траур. Ако разгледаме някои от гръцките божества, които умирали и възкръсвали от мъртвите по този начин, това може да ни даде поредица от сходни картини, които да сложим наред с печалните фигури на Адонис, Атис и Озирис. Започваме с Дионис.

Богът Дионис или Бакхус е най-добре известен като олицетворение на лозата и опиянението, причинено от сока на гроздето. Неговият възторжен култ, отличаващ се с танци, възбуждаща музика и пианство, по всяка вероятност произхожда от първобитните тракийски племена, известни с пристрастието си към виното. Тайнствената доктрина и необузданите ритуали са по принцип чужди на ясения интелект и трезвия темперамент на гръцката народност. Но като въздействувала на любовта към тайнството и склонността, която е сякаш присъща на всеки човек – да се връща към дивачеството, религията се разпространила като горски пожар из цяла Гърция, докато божеството, което Омир едва благоволил да забележи, се превърнало в най-популярната фигура в пантеона. Приликата между неговия мит и ритуал и тези на Озирис са накарали някои изследователи както в древността, така и сега да твърдят, че Дионис е чисто и просто предрешен Озирис, внесен в Гърция направо от Египет. Преобладаващата част от данните обаче сочат към неговия тракийски произход и приликата между двата култа намира достатъчно обяснение в приликата между идеите и обичаите, на които те са се основавали.

Макар лозата и нейните гроздове да са най-характерното проявление на Дионис, той бил също и бог на дърветата изобщо. Съобщава се например, че почти всички гърци правели жертвоприношения на „Дионис Дървесния“. Една от титлите му в Беотия била „Дионис в дървото“. Много често той бил изобразяван като изправен стълб без ръце, но с мантия, с брадата маска за глава и с разлистени клони, които се подават от главата или тялото, за да покажат природата на божеството. На една ваза грубата му фигура се подава от ниско дърво или храст. Някои твърдят, че в Магнезия, на р. Меандър, намерили статуя на Дионис в пречупен от вятъра чинар. Той бил покровител на облагородените дървета и му се молели да накара дърветата да растат; а особено бил тачен от стопаните, най-вече овощарите, които слагали в овощните си градини негово изображение във формата на естествен пън. Според преданията той открил всички дървесни плодове, като изрично се споменават ябълките и смокините. За него употребявали изрази като „отрупан с

плодове“, „той, от зеления плод“ и „който кара плодовете да растат“. Една от титлите му била „напращял“ или „разцъфнал“ (от сок или цвят), а в Атика и Патре в Ахея имало Цветен Дионис. Атиняните му принасяли жертви за благоденствието на плодовете на земята. Освен лозата едно от неговите свещени дървета бил борът. Делфийският оракул наредил на коринтяните да почитат определено борово дърво „наравно с бога“, затова те направили от него две статуи на Дионис с червени лица и позлатени тела. В изкуството той или неговите поклонници обикновено носят клонка с борова шишарка на върха. Освен това конкретно с него били свързани бръшлянтът и смокиновото дърво. В градчето Ахарне в Атика имало дионисиев бръшлян, в Лакедемон имало Смокинов Дионис, а на о. Наксос, където смокините се наричат „мейлихия“, имало Дионис Мейлихийски и лицето на статуята му било направено от смокиново дърво.

Освен това има свидетелства, малко на брой, но значителни, че Дионис е схващан като бог на земеделието и на житните растения. За него се говори като за онзи, който върши работата на стопанина, съобщава се, че той пръв е запретнал волове в хомота на ралото, докато преди то било теглено само на ръка, а някои хора открили в това предание ключ към образа на вол, под който богът често се представял на обожателите си. За Дионис се казва, че впрягайки воловете и разпръсвайки семето по своя път, той облекчил работата на стопанина. В допълнение се съобщава, че в земите на тракийското племе бисалти имало голямо и хубаво светилище на Дионис, където нощем на неговия празник блестяла ярка светлина като белег за обилната реколта, гарантирана от божеството, но ако имало опасност посевите да се провалят през годината, мистичната светлина не се виждала и над светилището тегнел както и по друго време мрак. Освен това сред символите на Дионис било и ветрилото на велката, т.е. голямата, отворена кошница с форма на лопата, с която и до наше време селяните отделят зърното от плевата, като ги хвърлят нагоре. Това обикновено земеделско оръдие също играло роля в дионисиевите тайнства. Нещо повече, в преданията се казва, че при раждането си вместо в кошче богът бил сложен в такова ветрило; в изкуството той е представен, като настанено по описания начин бебе, а от тези предания и изображения той получил епитета си Ликнитес, с други думи, „онзи от ветрилото“.

Смятало се, че също като други богове на растителността Дионис е загинал от насилствена смърт и отново е оживял и в посветените на него ритуали се разигравали неговите страдания, смърт и възкресение.

Поетът Нон описва трагичната му съдба по следния начин: „Под формата на змия Зевс посетил Персефона и тя му родила Загрея, т.е. Дионис, бебе с рога. Родено-неродено, бебето се покачило на трона на баща си и подражавало на великия бог, като размахвало светкавицата в мъничката си ръчичка. Но това не продължило дълго, защото коварните Титани, с белосани с тебешир лица го, нападнали с ножове, докато се гледал в огледалото. Известно време той отблъсквал техните атаки, като приемал образа последователно на Зевс и Кронос, на млад мъж, на лъв, на кон и на змия. Най-сетне в образа на бик бил насечен на парчета от кръвожадните си врагове.“

Митът за Дионис на о. Крит, предаден от Фирмик Матерн, е следният: За него се казвало, че е незаконен син на Юпитер, цар на о. Крит. Заминавайки на път, Юпитер предал трона и скиптъра на младия Дионис, но като знаел, че жена му Юнона храни ревнива омраза към детето, доверил Дионис на пазачи, на чиято вярност можел да разчита. Но Юнона подкупила пазачите и като залъгвала детето с кречетала и изкусно направени огледала, го подмамила в засада, където нейните спътници Титаните го нападнали, наскели го на парчета, сварили тялото му с различни треви и го изяли. Но сестра му Минерва, която участвувала в пъкленото дело, запазила сърцето му и го дала на Юпитер при връщането му, като му разказала всичко за престъплението. В яростта си Юпитер предал Титаните на мъчителна смърт и за да се утеши от загубата на сина си, направил статуя, в която вложил сърцето на детето, а после построил храм в негова чест. На мита тук е придадена евхемеристична⁵⁸ окраска, като Юпитер и Юнона (Зевс и Хера) са представени като цар и царица на Крит. Споменатите пазители са митичните курети, които играли боен танц около новородения Дионис, тъй както, според легендата, са играли и около новородения Зевс. Заслужава голямо внимание преданието, отбелязано както от Нон, така и от Фирмик, че невръстен, Дионис е заемал за кратко време трона на баща си Зевс. Така Прокл съобщава, че „Дионис бил последният назначен от Зевс цар на боговете. Затова баща му го сложил да седи на царския трон, дал му скиптъра в ръката и го направил цар на всички богове на света.“ Тези предания сочат към обичай да обличат царските синове временно с царско достойнство, като подготовка за принасянето им в жертва вместо бащите им. Предполагали, че от кръвта на Дионис са израснали нарове, тъй както от кръвта

58. Евхемер (ок. 300 г.пр.н.е.) – привърженик на теорията, че гръцките богове и герои са били исторически личности, обожавани от човечеството от благодарност за великите им дела. – Бел. пр.

на Адонис поникнали анемони, а от кръвта на Атис – виолетки и затова на празника на Тесмофория жените не ядели семето на нара. Според някои по заповед на Зевс Аполон събрал парчетата на Дионис и ги погребал в планината Парнас. В Делфийския храм показвали гроба на Дионис до позлатена статуя на Аполон. Но според друга версия гробът на Дионис бил в Тива, където в същност са го разкъсали на парчета.

До тук не се споменава за възкресение на убития бог, но в други версии на мита то се предава по различни начини. Според една от тях, в която Дионис е представен като син на Зевс и Деметра, майка му събрала раздробеното тяло и го направила отново младо. В други просто се казва, че скоро след погребението той възкръснал от мъртвите и се възкачил на небето или че Зевс го върнал към живота, както лежал смъртно ранен, или пък че Зевс погълнал сърцето на Дионис и после отново заплодил с него Семела, която фигурира като майката на Дионис в общоразпространената легенда. Или пък най-сетне, че сърцето му било смляно и дадено на Семела да го изпие, при което тя го заченала.

Като преминем от мита към ритуала, установяваме, че критяните чувствували всеки две години празник, на който се представляли в подробности мъките на Дионис. Пред очите на обожателите му се разигравало всичко, което е направил или изстрадал в последните си мигове, защото те разкъсвали със зъби жив бик на парчета и бродели из горите с неистови викове. Пред тях носели ковчеже със свещеното сърце на Дионис и сред дивите звуци на флейти и цимбали те наподобявали кречеталата, с които невръстният бог бил подмамен към неговата гибел. Там, където възкресението представлявало част от мита, то също се разигравало в ритуала и има признаци, че у поклонниците му се насаждала обща доктрина за възкресението, или поне за безсмъртието. Плутарх, като пише на жена си по повод смъртта на невръстната им дъщеря, я утешава с мисълта за безсмъртието на душата, както учи преданието и както се разкрива в Дионисиевите тайнства. Друга форма на мита за смъртта и възкресението на Дионис е, че той се спуснал в Хадес, за да върне от мъртвите майка си Семела. Местното аргивско предание било, че той се спуснал през Алкионското езеро и всяка година аргивите празнували на това място неговото връщане от долния свят, или с други думи, възкресението му, призовавали го с тропети да излезе от водата и хвърляли в езерото агне – жертвоприношение за пазителя на мъртвите. Не личи дали това бил пролетен празник, но лидийците положително празнували излизането на Дионис от долния свят през пролетта – смятало се, че богът води със себе си и сезона. Онези богове на растителността, които

прекарват известна част от годината под земята, естествено започват да се смятат богове на подземното царство или на мъртвите. Така гледали и на Дионис и Озирис.

Една страна на митическия Дионис, която на пръв поглед изглежда несъвместима с представата за него като растително божество, е, че той често е представян и схващан в животински образ, особено като бик или най-малкото с рогата на бик. Оттам и употребяваните за него изрази като „роден от крава“, „бик“, „бикоподобен“, „с лице на бик“, „с чело на бик“, „с бичи рога“, „рогоносец“, „двурог“, „рогат“. Появявал се поне от време на време като бик. Статуите му често го представляли, както на пов Кизик, като бик или с рога на бик. Сред оцелелите антични паметници се намират изображения на рогат Дионис. На една статуйка той е облечен в бича кожа, а зад гърба му висят глава, рога и копита. Другаде е представен като дете с гроздове около челото и глава на теле с покарали рога, прикрепена на тила му. На една ваза с червени фигури богът е изобразен като дете с глава на теле, седнало в полите на жена. Хората от Кинета чествували празника на Дионис през зимата, когато мъже намазвали специално за целта телата си с мазнина, избирали от стадото бик и го откарвали в светилището на бога. Смятало се, че Дионис вдъхновявал избора им на конкретния бик, който вероятно представлявал самия бог, защото според хората на празниците той се появявал в такъв образ. Жените от Елис го приветствували като бик и го молели да дойде с бичите си крака. Те пеели „Ела насам, Дионис, в светия си храм край морето, ела с грациите в твоя храм, препускайки на бичите крака, о биче добро, о биче добро!“ Тракийските вакханки носели рога, за да приличат на своя бог. Според мита той бил разкъсан от Титаните в образа на бик, а критяните, когато представляли мъките и смъртта на Дионис, разкъсвали на парчета жив бик със зъбите си.

В същност изглежда, че разкъсването на живи бикове и телета и изяждането на суровото им месо е постоянна страна на Дионисиевите ритуали. Ако вземем под внимание практиката да се представя божеството като бик или с някои от чертите на животното и изобщо поверието, че се появявал в образа на бик на обожателите си при свещените ритуали, и легендата, че в образа на бик е разкъсан на парчета, не можем да се съмняваме, че разкъсвайки и изяждайки жив бик на неговия празник, поклонниците на Дионис вярвали, че сами умъртвяват бога, изяждат плътта му и пият кръвта му.

Друго животно, чийто образ Дионис приемал, бил козелът. Едно от названията му било „козле“. В Атина и в Хермион го обожавали под

титлата „онзи, с черната козя кожа“. Според легендата при някои случаи той се появявал облечен в кожа, от която получил и титлата си. В лозарската област Флиунт, където през есента равнината е гъсто покрита с червено-златистите вехнещи листа на лозите, имало стара бронзова статуя на козел, която стопаните позлатявали като средство за защита на лозята от главня. По всяка вероятност тя представлявала самия бог на лозата. За да го спаси от гнева на Хера, баща му Зевс го превърнал в яре, а когато боговете избягали в Египет, за да се спасят от яростта на Тифон, Дионис бил превърнат в козел. Затова, като правели на парчета жив козел и ядели суровото му месо, обожателите му сигурно са вярвали, че се хранят с плътта и кръвта на бога. Обичаят да разкъсват телата на животни и хора и да ги ядат сурови съществувал като религиозен ритуал у някои диваци до модерни времена. Затова не бива да отхвърляме като легенда древните свидетелства за съществуването на същите ритуали при побеснелите поклонници на Бакхус.

Обичаят да убиват бог в животинска форма, който ще разглеждаме в подробности по-нататък, принадлежи към много ранен етап от човешката култура и често в по-късни времена бил погрешно разбираан. Напредъкът на човешкото мислене лишава старите растителни и животински богове от тяхната животинска и растителна черупка и запазва като окончателен и единствен остатък техните човешки атрибути, които винаги били сърцевината на култа. С други думи, животинските и растителните богове все по-често започнали да се възприемат като антропоморфни. Когато станали изцяло или почти изцяло такива, животните и растенията, които отначало се възприемали като самите божества, запазили неясна и зле разбрана връзка с възникналите от тях антропоморфни богове. Произходът на връзката между божеството и животното или растението вече са забравени и за да ги обяснят, измислят различни легенди.

Тези обяснения следват две насоки. Или се обяснява как се отнасят със свещеното животно или растение обикновено или как постъпват с него при определени случаи. Свещеното животно най-често пожалвали и само рядко го умъртвявали. Затова трябвало да се измисли мит, за да обясни защо се пожалва или защо бива умъртвено. Измислен с първата цел, митът ще разказва за някаква услуга, която животното е направило на божеството, ако пък става дума за второто, той ще разкаже за някакво зло, което животното му е сторило. Причината, давана като обяснение, че са принасяли козли в жертва на Дионис, е пример за мит от втория тип. Казва се, че постъпвали така, защото нанасяли вреда на лозата.

Но както вече видяхме, първоначално козелът бил въплъщение на самия бог. Когато обаче божеството се освободило от своята животинска същност и станало антропоморфно, умъртвяването на козела при неговия ритуал престанало да се смята като умъртвяване на самото божество, а като жертва, принасяна в негова чест. И тъй като трябвало да се даде някакво обяснение защо жертвуват точно козел, твърдели, че това е наказание, защото той уврежда лозата, обекта на специалните грижи на божеството. По този начин се получава странното положение, че богът бива принесен в жертва сам на себе си на основание на това, че сам на себе си е враг. А тъй като от божеството се очаква да хапне от принесената в негова чест жертва, следва, че когато жертвата е старата същност на бога, той яде собствената си плът. Затова именно козелът-бог Дионис е представен как пие сурова козя кръв, а бикът-бог Дионис е наречен „бикоед“. По аналогия от тези примери можем да предположим, че винаги когато едно божество е описано като любител на плътта на определено животно, животното, за което става дума, е било първоначално самото божество. По-нататък ще видим, че някои диваци умилюствиват мъртви мечки и китове, като им предлагат части от собствените им тела.

И все пак всичко това не обяснява защо едно божество на растителността се появява в животински образ. Но по-добре е да оставим анализа на този въпрос, след като разгледаме същността и атрибутите на Деметра. Междувременно остава да споменем, че на някои места при ритуалите на Дионис разкъсвали не животно, а човешко същество. Така било в Хиос и Тенедос, а според преданието в Понтия, в Беотия, по-рано съществувал обичай да се принася дете в жертва на унищожителя на козелите Дионис, а след това го заменили с козел. Както видяхме, в Орхомен в жертва били принасяни жени от стар царски род. След като умъртвеният бик или козел представлял мъртвия бог, можем да предположим, че и човешката жертва е била въплъщение на бога.

Легендите за смъртта на Пентей и Ликург, двама царе, за които разказват, че били направени на парчета, единият от вакханките, другият от коне поради съпротивата им срещу ритуалите на Дионис, може, както вече предположих, да са изопачени спомени за обичая да се принасят в жертва божествени царе в ролята на Дионис и да се разпръсват частите им из нивите, за да ги оплодят. Едва ли е случайност, че според легендата сам Дионис бил разкъсан в Тива, където, пак според нея, същата съдба сполетяла цар Пентей в ръцете на обезумелите поклонници на бога на лозата.

Но преданието за човешки жертвоприношения може понякога да е

погрешно тълкуване на жертвен ритуал, в който животно се третира като човешко същество. На о. Тенедос например новороденото теле, принесено в жертва на Дионис, било обуто в полуботуши, а с майка му се отнасяли като с жена-родилка. В Рим в жертва на Юпитер принасяли коза, като смятали, че е човешка жертва. Но пък от друга страна е по-вероятно тези странни ритуали да са били сами по себе си смекчаване на един по-стар и по-първичен обичай да се принасят човешки жертви и по-късното привидно третиране на жертвеното животно като човешко същество е било част от набожна и милосърдна измама, с която залъгвали божеството с по-малко ценни жертви вместо мъже и жени. Това тълкуване намира подкрепа в много безспорни случаи, в които човешките жертви са заменени с животни.

ГЛАВА XLII

Деметра и Персефона

Дионис не е единственото гръцко божество, чиято трагична съдба и ритуал отразяват повяхването и възраждането на растителността. Старата легенда се появява в друга форма и с различно приложение в мита за Деметра и Персефона. В основата си техният мит е тъждествен със сирийския за Афродита (Астарта) и Адонис, с фригийския за Кибела и Атис и с египетския за Изиди и Озирис. Също както азиатските и египетските си съответствия, гръцката легенда разказва за богиня, която скърби за загубата на любимо същество, което олицетворява растителността и по-специално житните растения, и умира през зимата, за да се върне към живот през пролетта; но докато ориенталското въображение си представяло обичното и загубено същество като мъртъв любовник или съпруг, оплакван от любимата или съпругата си, гръцката фантазия въплътила същата идея в по-нежната и чиста форма на мъртва дъщеря, оплаквана от скърбящата ѝ майка.

Най-старият литературен документ, който описва мита за Деметра и Персефона, е красивият Омировски химн „Към Деметра“, който критиците отнасят към VII век пр.н.е. Предназначението на химна е да обясни произхода на Елевзинските мистерии и пълното мълчание на поета по отношение на Атина и атиняните, които в по-късни времена вземат видно участие в празника, ни дава основание да предполагаме, че химнът е съставен в много далечни времена, когато Елевзин бил все още малка, независима държава, а тържественото шествие на мистерии-те все още не се извивало в слънчевите септемврийски дни сред ниската верига от голи скалисти възвишения, която отделя Елевзинската житна равнина. Във всеки случай химнът ни разкрива представата на автора за характера и функциите на двете богини, разгледани достатъчно ясно под тънкия воал на поетичната образност.

Според химна младата Персефона събирала рози и лилии, минзухари и теменужки, зюмбюли и нарциси на една избуяла ливада, когато земята се отворила, от гълбините излязъл Плутон, господарят на мъртвите, отнесъл я с позлатената си колесница и я взел за своя жена и царица в мрачния подземен свят. Скърбящата ѝ майка Деметра, с пшеничени къдри, обвити в тъмно траурно покривало, я търсела по земи и морета. Като научила от Слънцето съдбата на дъщеря си, тя се разгневила на

боговете и се оттеглила да живее в Елевзин, където се представила на царските дъщери предрешена като стара жена, седнала скръбно в сянката на едно маслиново дърво край кладенеца на девите, от който момичетата дошли да вадят за дома на баща си вода в бронзови кани. Разгневена от постигналата я загуба, богинята не могла да понесе семето да поникне в земята, а го държала скрито под почвата и се заклела кракът ѝ да не стъпи на Олимп и да не позволи на житото да покълне, докато не ѝ върнат дъщерята. Напрасно теглели воловете ралата насам-натам из нивите, напрасно сеячът пускал ечемичено семе в кафявите бразди – нищо не покарвало от изгорялата и ронеща се почва. Дори Рарийската равнина близо до Елевзин, която иначе полюлявала златни класове, стояла гола и неплодна. Човечеството щяло да загине от глад, а боговете да бъдат лишени от дължимите им жертвоприношения, ако разтревоженият Зевс не заповядал на Плутон да върне плячката си, да върне жена си Персефона на майка ѝ Деметра. Мрачният господар на мъртвите се усмихнал и се подчинил, но преди да върне своята царица на горния свят на позлатена колесница, ѝ дал да яде нарово семе, което гарантирало, че тя ще се върне при него. И Зевс поставил условието, че оттогава Персефона ще прекарва две трети от всяка година с майка си и боговете на горния свят и една трета от годината със съпруга си на долния, откъдето ще се връща всяка година, когато земята е накичена с пролетни цветя. Радостна се завърнала дъщерята на слънчева светлина, радостна я посрещнала и прегърнала майка ѝ и в радостта си, че е намерила загубеното си чедо, Деметра накарала зърното да поникне от буците разорана почва и цялата широка земя да се отрупа с листа и цветове. И веднага тя отишла и показала тази радостна гледка на князете на Елевзин – Триптолем, Евмолп, Диокл и на самия цар Келей и освен това им разкрила своите свети мистерии и ритуали. Благословен е смъртният, казва поетът, който е видял тези неща, но онзи, който не ги е споделил приживе, няма да е щастлив в смъртта, когато се спусне в мрака на гроба. Така двете богини отишли да живеят в блаженство при боговете на Олимп и поетът свършва своя химн с набожна молитва към Деметра и Персефона да го благославят в замяна на песента със средства за препитание.

Всички признават, пък едва ли може да има съмнение, че основната задача на поета при съставянето на химна е била да опише, според преданието, как богинята Деметра е поставила основите на Елевзинските мистерии. Цялата поема подготвя почвата за сцената с преобразяването на голата безлистна Елевинска равнина, която по волята на богинята се покрила на дълж и шир със загара на посеви; благодатната богиня

извежда князете на Елевзин, показва им какво е сторила, научава ги на мистичните ритуали и изчезва с дъщеря си на небето. Разкриването на тайнствата е триумфалният завършек на творбата. Един по-подробен анализ на поемата потвърждава това заключение и доказва, че авторът е дал не само общо обяснение на произхода на мистериите, но също повече или по-малко завоалирано е привел митичното обяснение за произхода на конкретните ритуали, които ние с голямо основание смятаме са представляли съществените черти на празника. Сред ритуалите, за които поетът намеква многозначително, са предварителното постене на кандидатките за посвещаване, факелното шествие, нощното бдение, как кандидатките седят забулени и мълчаливи на покрити с овчи кожи столчета, непристойният жест, неприличните шеги и накрая тържественото приближаване към божеството с отливане на ечемичена вода от осветената чаша.

Но авторът като че ли разкрива и нещо по-дълбоко от самите мистерии. Той разказва как веднага след като преобработила голата кафява шир на Елевинската равнина в голяма златна нива, тя зарадвала очите на Триптолем и другите елевзински князе, като им показала прорасналите и изправени стебла на житото. Когато сравним тази част от разказа със съобщението на Иполит, християнски автор от II век, че сърцевината на мистериите се състояла в показването на ожънат клас на посветените, едва ли остава място за съмнение, че авторът на химна е бил добре запознат с този тържествен ритуал и че той съзнателно имал намерение да обясни неговия произход точно по същия начин, както обяснява и другите ритуали от мистериите, а именно как Деметра дава пример, като лично изпълнява церемонията. Така мит и ритуал взаимно се обясняват и потвърждават. Поетът от VII в. пр.н.е. ни дава мита – той не би могъл без да богохулства да ни разкрие ритуала; християнският отец ни разкрива ритуала и неговите разкрития съвпадат с намеците на стария поет. В такъв случай можем заедно с много съвременни изследователи с увереност да приемем съобщението на учения християнски отец Климент Александрийски, че митът за Деметра и Персефона е разиграван като свещена драма в Елевзинските мистерии.

Но ако митът бил разиграван като част, а вероятно основна част, от най-прочутите и тържествени религиозни ритуали на Древна Гърция, все още се питаме: каква е била в края на краищата, изчистена от натрупвания, първоначалната сърцевина на мита, който в по-късни времена сякаш е заобиколен и преобразен от ореол на страхопочитание и тайнство, осветен от най-ярките лъчи на гръцката литература и изкуство? Ако

следваме указанията, дадени от най-стария литературен източник по въпроса, авторът на Омировския химн, посветен на Деметра, загадката не е трудна за разгадаване. Образите на двете богини, майката и дъщерята, се разкриват като олицетворение на житните растения. Поне що се отнася до дъщерята, това сякаш е съвсем сигурно. Богинята прекарва три, а според друг вариант на мита шест месеца от годината с мъртвите под земята и остатъка – с живите горе над земята. При нейното отсъствие ечемичените зърна са скрити в почвата и нивите се простират голи и неплодни, докато при връщането ѝ през пролетта на горния свят те поникват от буците пръст, а земята се обсипва с листа и цветове. Такава богиня не може да е друго освен митическо възплъщение на растителността и по-специално на житните растения, които всяка зима по няколко месеца са заровени и се връщат към живот сякаш от гроба, на наболите стебла и разцъфтелите и разлистени растения напролет. Едва ли има друго разумно и вероятно обяснение на Персефона. А ако дъщерята-богиня е олицетворение на младия ечемик от настоящата година, не може ли майката-богиня да е олицетворение на стария от миналата, който е родил нова реколта? Единствената алтернатива на това схващане за Деметра може да е, струва ми се, че тя е олицетворение на земята, от чиято широка гръд поникват житните и всички останали растения и затова би могло да се предположи, че те са нейни дъщери. Това становище за първоначалния характер на Деметра е възприето от някои автори както древни, така и съвременни, и то наистина може да се поддържа с основание. Но авторът на Омировския химн на Деметра сякаш го отхвърля, защото той прави разлика между Деметра и одушевената земя, нещо повече, остро ги противопоставя. Той ни разказва, че Земята била тази, която по волята на Зевс и за да направи удоволствие на Плутона, подмамил Персефона към нейната гибел, като накарала да пораснат нарцисите и те изкушили младата богиня да се отклони надалеч в избуялата ливада, където никой не можел да ѝ се притече на помощ. Следователно Деметра от химна съвсем не е тъждествена с богинята на земята и трябва да е смятала това божество за свой най-зъл враг, тъй като благодарение на нейните коварни ходове е загубила дъщеря си. Но ако Деметра от химна не би могла да е олицетворение на земята, очевидно ни остава да заключим, че е била олицетворение на ечемика.

Това заключение се потвърждава от паметниците, защото в древно-то изкуство Деметра и Персефона са изобразени и двете като богини на житните растения с венци от ечемик, които носят на главите си, и със стебла ечемик, които държат в ръцете си. Освен това именно Деметра

разкрила първа на атиняните тайната на житните растения и разпространила благодатното откритие на дълж и шир с помощта на Триптолем, когото изпратила като скитащ проповедник да предаде благого на цялото човечество. В паметниците на изкуството, най-вече в декорациите по вази, той винаги е представен заедно с Деметра, като държи в ръка овесени стебла, седи в колесницата си, която е понякога крилата, а друг път е теглена от дракони, защото според легендата Триптолем летял над земята и той е посял семето по целия свят. От благодарност за безценното благо много гръцки градове продължавали дълго време да изпращат първите плодове на ечемика и пшеницата си като благодарствена жертва на двете богини, Деметра и Персефона в Елевзин, където построили подземни хамбари, за да прибират обилните дарове. Теокрит разказва как на о. Кос в сладостно ароматното лято селянинът поднасял първите плодове на жътвата на Деметра, която напълнила хармана му с ечемик, и по селата била изобразявана в ръце със снопове и макове. Много от епитетите, дадени от древните на Деметра, показват убедително близките ѝ връзки с житните растения.

Доколко дълбоко е залегнала в съзнанието на древните гърци вярата в Деметра като богиня на житните растения, може да се съди по обстоятелството, че тя е просъществувала сред техните потомци християни в старото ѝ Елевзинско светилище до началото на XIX век. Защото, когато английският пътешественик Додуел посетил Елевзин, жителите се окайвали пред него за загубата на колосалната статуя на Деметра, отнесена от Кларк през 1802 и подарена на Кембриджския университет, където все още се намира. „При моето първо пътуване из Гърция – пише Додуел – тази богиня-покровителка стоеше в пълното си величие в центъра на един харман, сред развалините на своя храм. Селяните живееха с убеждението, че богатите им реколти са плод на нейната щедрост и както ме уверяваха, след като я отнесли, те вече не били така обилни.“ Следователно богинята на житото стояла на хармана в Елевзин и давала на обожателите си зърно през XIX век на християнската вяра, тъй както статуята ѝ стояла и давала зърно на обожателите си на хармана на о. Кос в дните на Теокрит. И точно както хората от Елевзин отдавали през XIX век намаляването на реколтите си на загубата на статуята на Деметра, така в древността сицилианците, които отглеждали зърно и се отдавали на култа към двете богини на зърнените храни, се окайвали, че реколтата в много градове се компрометирала, защото безбожният римски губернатор Верес отнесъл статуята на Деметра от нейния прочут храм в Хена. Трябва ли да търсим по-ясно доказателство, че Деметра е била

наистина богиня на зърното, от поверието, просъществувало у гърците до наше време – че зърнената реколта зависи от присъствието ѝ, а щедростта ѝ погива, когато изчезне нейната статуя?

Така че ако и по отношение на Елевзинските мистерии оставим теориите настрана и се придържаме към свидетелствата на самите древни, вероятно ще се съгласим с римлянина Варон, най-учения сред античните специалисти по въпросите на древната култура, който, да цитираме съобщението на Августин за неговото становище, „тълкувал Елевзинските мистерии като свързани изцяло с житните растения, открити от Церера (Деметра) и Прозерпина (Персефона), която била отвлечена от Плутон. А самата Прозерпина, казва той, олицетворявала плодородието на семената, чието безплодие понякога кара Земята да скърби и затова се е породило мнението, че дъщерята на Церера, с други думи, на самата плодovitост, била отвлечена насила от Плутон и задържана на онзи свят. Когато оплакали публично безплодието и плодovitостта отново се върнела, настъпвала радост от завръщането на Прозерпина и затова били въведени тържествените ритуали. След това той казва – продължава Августин, говорейки за Варон, – че по време на мистерии се показват много, неща, които имат изключително отношение към откриването, на житните растения“.

Дотук преди всичко приех тъждествеността на Деметра и Персефона, божествените майка и дъщеря, олицетворяващи житото в двата му образа – семето за посев от мигалата година и зрелите класове от тази, а това схващане за същностната тъждественост на майка и дъщеря се потвърждава от изображенията им в гръцкото изкуство, които често дотолкова си приличат, че не могат да се различат. Такова близко сходство между художествените типове на Деметра и Персефона се противопоставя решително на разбирането, че двете богини са митически олицетворения на две неща, дотолкова различни и лесно различими едно от друго като земята и растителността, която изниква от нея. Ако гръцките творци са приемали това становище за Деметра и Персефона, те положително щяха да разработят за тях такива типове, които биха разкрили дълбокото различие между двете богини. Но ако Деметра не е олицетворявала земята, то може ли да има някакво разумно съмнение, че също като дъщеря си, тя е олицетворявала зърното, което обикновено наричали на Нейно име от времето на Омир досега? Същностната тъждественост на майка и дъщеря се предполага не само от близкото сходство на техните художествени типове, но и от официалната титла „двете богини“, която редовно им давали в Голямото елевзинско светилище, без да

се конкретизират отделните им атрибути и титли, сякаш техните индивидуалности почти се сливали в едно.

Оглеждайки цялостно онова, което знаем, ние сме в правото си да заключим, че в съзнанието на обикновените гърци двете богини били в същност олицетворение на житните растения и че това е зародишът, в който намираме косвено обяснение на пълния разцвет на култа към тях. Но твърдейки подобно нещо, ние съвсем не отричаме, че в дългия ход на религиозната еволюция към това първоначално стебло не са били присадени схващания, които са разцъфнали в по-красиви цветове от тези на ечемика и пшеницата. Преди всичко мисълта за семената, заровени в земята, за да поникнат за нов и по-добър живот, лесно навежда на едно сравнение с човешката съдба и укрепва надеждата, че и за човека гробът може да е само начало на едно по-добро и по-щастливо съществуване в някакъв неизвестен и по-щастлив живот. Това просто и естествено разсъждение ми се струва съвсем достатъчно, за да се обясни връзката на житната богиня в Елевзин с тайнството на смъртта и с надеждата за блажено безсмъртие. Защото, струва ми се, това, че древните са гледали на посвещаването в Елевзинските мистерии като на ключ за вратите на рая, се доказва от забулените намеци на добре осведомени автори; за щастието, което очаква посветените в по-късния живот. Несъмнено за нас е лесно да разкрием липсата на логическо основание, на което да се изграждат такива големи надежди. Но давещият се както е известно се хваща за сламка и няма защо да се чудим, че гърците, изправени също като нас пред смъртта и с голяма любов към живота в сърцата си, не са си дали прекалено много труд да преценят съвсем точно аргументите за и против перспективата за човешкото безсмъртие. Логиката, която е задоволрила св. Павел и е утешила неизброими хиляди тъгуващи християни, застанали край смъртното ложе или отворения гроб на обичните им хора, ще е била достатъчно подходяща и за древните езициници, когато са приведени от скръб глави при догарящата вошеница на живота са надничали в мрака на неизвестното. Затова, когато проследяваме неговия произход в някои от най-познатите и вечно вълнуващи човека страни на природата – в тъжната печал и повяхването на есента и свежестта, светлината и зеленината на пролетта, ние не омаловажаваме мита за Деметра и Персефона – един от малкото митове, в който лъчезарният и чист гръцки гений се помрачава от сянката и тайнството на смъртта.

ГЛАВА XIV

Житната майка и Житната дева в Северна Европа

В. Манхард твърди, че първата сричка на името Деметра произлиза от критската дума „деай“ – „ечемик“ и ако е така, Деметра означава просто Ечемичена или Житна майка, защото коренът на думата е означавал за различните арийски народи различни видове житни растения. Не бих се изненадал, ако името Деметра има критски произход, след като както личи Крит е бил един от най-древните центрове на нейния култ. Тази етимология обаче поражда сериозни възражения и затова ще е по-добре да не слагаме ударението на нея. Във всеки случай, независимо от това, ние намираме основания да отъждествяваме Деметра с Житната майка. От ечемика и пшеницата, двата вида житни растения, свързани с нея в гръцката религия, ечемикът има вероятно по-сериозни претенции за първенство, защото, доколкото можем да съдим, той е бил основна храна на гърците в епохата на Омир. Нещо повече, има данни, че той е едно от най-старите, ако не и най-старото житно растение, отглеждано от арийците. И наистина мястото, което ечемикът заема в религиозните ритуали на древните индуси, а и на древните гърци, ни дава сериозни основания да твърдим, че е отглеждан в много древни времена, още от хората, обитавали наколните жилища от каменната епоха в Европа.

В. Манхард е описал много обичаи от фолклора на съвременна Европа, в които се срещат аналогични на древногръцката Житна или Ечемичена майка. За илюстрация могат да послужат следните от тях:

В Германия обикновено житните растения се одушевяват, като ги наричат Житна майка. Така например през пролетта, когато посевите се полюляват от вятъра, селяните казват: „Житната майка иде“ или „Житната майка тича из полето“. Когато децата искат да отидат на полето да берат метличина и макове, им казват да не го правят, защото в посевите се таи Житната майка и тя ще ги хване. Или пък я наричат в съответствие с културата Ръжена или Грахова майка и плашат с нея децата, за да не влизат в ръжта или граха. Освен това хората смятат, че Житната майка кара посевите да растат. В околностите на Магдебург например се казва: „Годината ще е добра за лена; виждали са Ленената майка.“ В едно село в Щирия, където правят последния сноп на облечена в бяло жена, казват, че Житната майка, в образа на кукла може да се види как

ската в полунощ из нивите и ги опложда, минавайки през тях, но ако някой селянин я е разгневил, тя изгаря посевите му.

Житната майка играе важна роля и в обичаите по жътва. Хората вярват, че тя се таи в последната ръкойка, останала неожъзната на нивата, и след като я отрежат, я залавят, прогонват или убиват. В първия от тези случаи последният сноп се отнася с радост у дома и го почитат като божество. Поставят го в плевника и при вършитбата житният дух отново се появява. В района на Хаделн, в околностите на ХанOVER, жътварите застават около последния сноп и го налагат с пръчки, та да прогонят Житната майка от него. Подвикват си: „Ето я! Удари я! Внимавай да не те пипне!“ Това продължава докато не изронят съвсем зърното – според поверието тогава Житната майка е прогонена. В близост до Данциг онзи, който ожъне последните класове, прави от тях кукла, наречена Житна майка или Старица, и я отнася у дома върху последната каруца. В някои части на Холщайн последният сноп се облича в женски дрехи и се нарича Житна майка. Отнасят го с последната каруца, а после го поливат обилно с вода. Поливането с вода е несъмнено заклинание за дъжд. В района на Брук, в Щирия, най-старата омъжена жена в селото, на възраст от петдесет до петдесет и пет години, прави от последния сноп женска фигура, наречена Житна майка. От него измъкват най-хубавите класове, оплитат ги на венец заедно с цветя и най-хубавото момиче от селото го отнася на чифликчията или господаря, а в това време слагат Житната майка в плевника да го пази от мишки. В други села от същия район, като привършат жътвата, двама младежи разнасят Житната майка на върха на върлина. Те вървят след момичето, което отнася венеца в къщата на господаря и докато той го приема и го окачва в салона, оставят Житната майка върху купчина дърва и тя се превръща в център на внимание на вечерята и танците по случай приключването на жътвата. След това я окачват в хамбара и я оставят там до приключването на вършитбата. Мъжът, нанесъл последния удар при вършитбата, бива наричан син на Житната майка, връзват го в последния сноп, бият го с тогя и го разнасят из селото. На следната неделя даряват венеца на черквата, а навръх Великден седемгодишно момче го оронва и разпръсва зърното сред младите посеви. На Коледа слагат сламата от венеца в яслите, за да е здрав добитъкът. В този случай оплождащата сила на Житната майка изпъква добре от разпръсването на семето, взето от тялото ѝ (защото венецът е направен от Житната майка), сред младите растения, докато влиянието ѝ върху животните проличава от това, че слагат сламата в яслите. При славяните последният сноп е известен като Овесена,

Пшеничена, Ръжена, Ечемичена и т.н. майка, в съответствие с културата. В околностите на Тарнов (Галиция) венецът, направен от последните стебла, се нарича Пшеничена, Ръжена или Грахова майка. Поставят го на главата на девойка и после го пазят до пролетта, когато смесват част от зърното му със семето за посев. Тук също проличава оплождащата сила на Житната майка. И във Франция, в района на Оксер, последният сноп е известен като Майка на пшеницата, на ечемика или на овеса. Оставят го прав на полето, докато последната каруца е вече готова да се прибере. Тогава правят от него кукла, обличат я в дрехи на чифликчията и я накичват с корона и синкавобял шарф. В гърдите на куклата, която носи името Церера, набучват клон от дърво. На танците поставят Церера в средата на площадката и жътварят, който е жънал най-бързо, играе около нея и има за партньор най-хубавото момиче. След танците се прави погребална клада. Момичетата, всяко от тях с венец в косите, събличат куклата, разкъсват я на парчета и я слагат на кладата заедно с цветята, с които е била накичена. След това момичето, което първо е свършило да жъне, подпалва кладата и всички се молят Церера да им даде плодородна година. Както отбелязва Манхард, тук старият обичай е останал непокътнат, макар името Церера да намирисва на познанията на селския учител. В Горна Бретания винаги придават на последния сноп човешка форма, но ако чифликчията е женен, правят фигурата двойна и тя се състои от малка сламена кукла, поставена в по-голяма. Наричат я Снопа-майка и я връчват на съпругата на чифликчията, която я развързва и дава в замяна пари за почерпка.

В някои случаи на последния сноп викат не Житна майка, а Жътвена майка или Великата майка. В областта Оснабрюк (Хановър) му казват Жътвена майка, направен е във формата на жена и жътварите танцуват около него. На някои места във Вестфалия правят последния сноп от ръжената реколта особено тежък – в него връзват камъни. Донасят го в къщи с последната каруца и го наричат Великата майка, макар да не му придават някаква особена форма. В района на Ерфурт наричат Великата майка особено тежък сноп, но не непременно последния и го отнасят с последната каруца в хамбара, където го свалят всички ратаи сред канонада от шеги.

На други места на последния сноп казват Баба и го кичат с цветя, панделки и женска престилка. По жътвата на ръжта или пшеницата жътварите подвикват на жената, която връзва последния сноп: „Падна ти се Старата баба“. В околностите на Магдебург ратаите и ратайкините се надпреварват кому ще се падне последният сноп, наречен Бабата,

защото това означава женитба през следващата година, но съпругата или съпругът им ще е стар. Ако се падне на момиче – ще вземе вдовец, падне ли се на мъж – ще се ожени за стара мома. По-рано в Силезия онзи, който върже последния сноп, трябвало да направи Бабата – огромна бала от три или четири снопа, грубо наподобяваща човек. И в околностите на Белфаст понякога наричат последния сноп Баба. Не го жънат по приетия начин, а всички жътвари хвърлят по него сърповете си и се опитват да го повалят. Сплитат го и го пазят до (следващата) есен. На когото се падне, ще се ожени през годината.

Често казват на последния сноп Старицата или Стареца. В Германия го правят обикновено във форма на жена и го обличат в женски дрехи, а за човека, който го ожъне или върже, се казва, че му се е „паднала Старицата“. Когато в Алтисхайм (Швабия) ожънат всичкото жито на стопанството и остане само една ивица, жътварите застават в редица пред ивицата, всеки жъне колкото се може по-бързо своя дял и онзи, който замахне последен със сърпа, „му се пада Старицата“. Когато натрупат снопите на кръстци, останалите започват да се подиграват и да подвикват на онзи, комуто се е паднала Старицата – а това е най-големият и най-дебел сноп – „твоя си е, гледай си я“. Понякога наричат самата жена, вързала последния сноп, Старицата и според поверието тя ще се ожени на следната година. В Нойзас (Западна Пруссия) казват Старица както на облечения в палто и шапка и накичен с панделки последен сноп, така и на жената, която го е вързала. Докарват ги заедно на последната каруца и ги заливат с вода. На различни места в Северна Германия правят последния сноп от жътвата на чучело и му викат Стареца, а за жената, която го е вързала, се казва, че ѝ се е паднал Стареца.

Когато събират последната ръж, жените и момичетата в Западна Пруссия бързат колкото могат, защото никоя от тях не би желала да остане последна и да ѝ се падне „Стареца“, т.е. чучелото, направено от последния сноп, защото който е свършил последен, трябва да го носи пред останалите жътвари. В Силезия наричат последния сноп Старицата или Стареца и той дава повод за много шеги. Правят го необикновено голям и често слагат в него камъни, та да е по-тежък. Вендите казват, че на мъжа или жената, която връзва последния сноп от пшеничната реколта, се е „паднал Стареца“. От пшеничена слама и класове правят чучело на мъж и го накичват с цветя. Онзи, който е вързал последния сноп, трябва да отнесе Стареца у дома, а останалите му се смеят и му се подиграват. Окачват чучелото в къщата на чифликчията и то остава там, докато на следващата жътва не направят нов Старец.

Както забелязва Манхард, в някои от тези обичаи явно отъждествяват човека с последния сноп и той седи до него на последната каруца; той или тя представят хванатия в този сноп житен дух, с други думи, житният дух се дублира от човешко същество. Отъждествяването на човека със снопа изпъква още по-ясно от обичая да завиват в последния сноп онзи, който го е ожънал или вързал. В Хелмсдорф (Силезия) например, изглежда, било обикновена практика в последния сноп да слагат жената, която го е вързала. Във Вайден (Бавария) в снопа завиват онзи, който го е ожънал, а не който го е вързал. В този случай омотаният в житото човек представя житния дух, също както омотаният в клони и листа човек представя дървесния дух.

Последният сноп, наречен Старицата, често се отличава от останалите по големината и тежестта си. Така в някои села на Западна Пруссия правят Старицата два пъти по-дълга и по-дебела от обикновен сноп, а вътре в нея поставят камък. Случва се тя да е толкова тежка, че човек едва-едва да успява да я повдигне. В Алт Пелау (Замланд) понякога връзват заедно осем или девет снопа, за да направят от тях Старицата и човекът, който я изправя, пъшка под тежестта ѝ. В Ицгрунд (Сакс Кобург) последният сноп, наречен Старицата, е голям с изричното намерение да се осигури богата реколта на следната година. С други думи, обичаят да се прави необикновено голям или тежък този сноп е заклинание, основано на индуктивната магия и е предназначено да осигури богата и тежка реколта през следващата година.

Когато ожънели последното жито след деня на Всички светци, в Шотландия правели от него женско чучело и го наричали Карлин или Карлайн, т.е. Старицата. Но ако свършили преди Всички светци, го наричали Девата, а след залез – Вещицата, защото се предполагало, че носи нещастие. При шотландските планинци последното ожънато жито е известно като Жътвената старица (Cailleach) или като Девата, като общо взето първото име е по-разпространено в западните, а второто в централните и източните райони. За Девата ще говорим след малко. Тук става дума за Жътвената старица. Преподобният Дж. Г. Кампбъл, свещеник на отдалечения Хебридски остров Тайри, един съвестен и добре осведомен изследовател, дава следното общо описание на обичая: „Жътвената старица (a Chailleach). По жътва се надпреварвали да не са последни и по времето, когато са обработвали общо земята, били известни случаи да остане неожънатата тясна ивица (никой не се захващал с нея, за да не изостане от другите). Живеели в страх да не ги сполети «глад в стопанството» (gort a bhaile) под формата на въображаема Старица (Cailleach),

която ще трябва да хранят до следващата жътва. Страхът от тази Старица бил повод за голямо надпреварване и забавление... Които свършили първи, правели чучело от ечемичени стебла, наречено Старицата и го изпращали на най-близкия съсед. Той на свой ред, като свършел, го изпращал на друг, още по-бавен, и онзи, при когото останела «Старицата», трябвало «да я гледа през годината».

На о. Айлей последното ожънато жито също носи името Старицата (Cailleach) и като изпълни задълженията си по жътва, го окачват на стената и то остава там, докато дойде време да орат нивите за следващата реколта. Тогава го свалят и на първия ден, когато мъжете тръгват да орат, стопанката на къщата го разпределя между тях. Те вземат дела си в джобовите и щом стигнат на нивата, дават на конете да го изядат. Поверието е, че това осигурява късмет до следващата жътва и се смята подходящ край за Старицата.

От Уелс също съобщават за подобно нещо. Така в Северен Пембрукшър сплитат 15 до 30 см от стеблата на житото, този сноп е известен като Вещицата (Wrach) и с него е свързан интересен древен обичай, за който все още си спомнят много хора. Жътварите били много възбудени, когато стигнали последната ивица неожънато жито. Всички подред хвърляли сърповете си по него и онзи, който успеел да го среже, получавал стомна домашна бира. След това набързо правели Вещицата (Wrach) и я отнасяли в съседното стопанство, където жътварите все още били заети със своята работа. Това обикновено правел орачът, но трябвало много да се пази да не го забележат съседите, защото ако го видели да идва и имали и най-малкото подозрение за това, което се готви да прави, щели набързо да го върнат назад. Той се промъквал крадешком зад някоя ограда и чакал докато надзирателят на съседските жътвари е точно срещу него и достатъчно близо. Тогава внезапно мятал през оградата Вещицата, по възможност върху сърпа на надзирателя. След това си плюел на петите и хуквал колкото му държат краката и имал късмет, ако успеел да избяга, без да бъде хванат или наранен от сърповете, които разгневените жътвари хвърляли по него. В други случаи един от жътварите примъквал Вещицата в къщата. Той полагал големи грижи да я донесе суха и без да го забележат, но ако хората от къщата заподозрели неговата цел, можел да си пострада. Понякога го събличали, друг път го заливали с вода, с която предвидливо се запасявали в кофи и тенджери. Но ако успеел да внесе Вещицата суха в къщата, господарят му трябвало да плати откуп – жътварят искал кана „от бурето до стената“, където очевидно държали най-хубавата бира. Тогава окачвали Вещицата на

пирон, обикновено в антрето, и я оставяли там през цялата година. Обичаят да се внася Вещицата (Wrach) в къщата и да се окачва там все още се спазва в някои стопанства в северната част на Пембрукшър, но древните церемонии, които току-що описах, вече не се изпълняват.

Допреди няколко години, когато сърпът бе прогонен от жътварски машини, в графство Антрим сплитаха последните няколко стебла на нивата, а после жътварите хвърляха с вързани очи сърповете си по преплетените растения и който успееше да ги пререже, ги отнасяше у дома и ги окачват? над вратата. Тази шепа жито се наричаше Карли – вероятно от Карлин.

Славянските народи имат същите обичаи. В Полша например последният сноп се нарича обикновено Баба. Там казват: „Бабата се таи в последния сноп.“ Случва се Бабата да се състои от дванадесет по-малки снопа, вързани заедно. В някои части на Чехия на Бабата, направена от последния сноп, придават формата на жена с голяма сламена шапка. Отнасят я в селището с последната каруца и две момичета я предават заедно с венец на чифликчията. Жените, които връзват снопите, се стараят да не останат последни, защото онази от тях, която върже последния сноп, ще роди дете през годината. Случва се жътварите да подвикват на жената, която връзва последния сноп, „Падна ти се Бабата“ или „Ти си Бабата“. Когато някои мъж в района на Краков връзва последния сноп, за него казват: „В него се таи Дядото“, а когато го връзва жена – „Бабата е в него“ и запиват жената в снопа така, че да се подава само главата ѝ. Омотана по този начин, я отнасят с последната жътварска каруца в дома ѝ, където цялото семейство я полива с вода. Остава така, докато свършат танците и през цялата година си запазва името Баба.

В Литва названието на последния сноп е Боба, което отговаря на полското Баба. Поверието е, че Боба се таи в последното неожънато жито. Лицето, което връзва последния сноп или изравя последния картоф, е обект на много закачки и получава и запазва задълго името Ръжената или Картофената старица. Последният сноп – Бобата – се прави във формата на жена, разнася се тържествено през селото с последната жътварска каруца и се полива с вода в къщата на стопанина, а после всички наред танцуват с нея.

И в Русия често оформят последния сноп като жена, обличат го по съответен начин и го отнасят с песни и танци в дома на помешчика. От последния сноп българите правят чучело, което наричат Житна царица или Житна майка, обличат го в женска риза, разнасят го из селото, а после го хвърлят в реката, за да осигури обилен дъжд и влага за

следващата реколта. Или пък го изгарят и разпръсват пепелта по нивите, без съмнение, за да ги оплодят. Названието Царица за последния сноп има аналогия в Централна и Северна Европа. В района на Залцбург (Австрия) например в края на жътвата правят голямо шествие и младежи теглят на малка колесница Царицата на житните класове (Ahrekönigin). Изглежда обичаят с Жътвената царица е бил нещо обикновено в Англия. Милтън трябва да е бил запознат с него, защото в „Изгубеният рай“ той казва:

По този час Адам
в очакване нетърпеливо бе изплед венец
от най-прекрасните цветя къдриците ѝ с него
да украси и полския ѝ труд да увенчае
като жътваря, който кичи Житната царица.⁵⁹

В много случаи тези обичаи се изпълняват не на нивата, а на хармана. Житният дух бяга от ожънатото жито и се скрива в хамбара, където се появява в последния овършан сноп, за да загина под ударите на млатилата или да побегне оттам във все още неовършаното жито на съседното стопанство. Така че последното овършано жито се нарича Житна майка, Майка на житото или Старицата. Понякога онзи, който нанася последния удар с млатилото, се нарича Стареца, омотават го в последния сноп или му връзват слама на гърба. Независимо от това дали е завит в слама или я носи на гърба си, го возят на каруца из селото и всички му се присмиват. В някои области на Бавария, Тюрингия (пък и другаде), казват за мъжа, овършал последния сноп, че му се е паднала Старицата или Житната старица, връзват го в слама, развеждат го на каруца из селото и най-накрая го слагат на бунище или го отвеждат на хармана на някой, който не е свършил с вършитбата. В Полша онзи, който нанася последния удар при вършитбата, се нарича Баба, завиват го в слама и го търкалят през селото. Понякога в Литва последният сноп не се овършава, а се оформя като жена и се отнася в хамбара на съсед, който не е свършил с вършитбата.

Когато в някои части на Швеция на хармана се появи непозната жена, връзват около кръста ѝ млатилото, намотават около врата ѝ житни стебла, а на главата ѝ слагат венец от класове; тогава вършачите подвикват: „Вижте Житната жена.“ В този случай вземат внезапно

59. Милтън, Дж. „Изгубеният рай“, Народна култура, С, 1978, с. 255, превод на Ал. Шурбанов. – Бел. пр.

появилата се непозната за житния дух, когото млатилата току-що са прогонили от житните стебла. В други случаи пък житният дух се представя от жената на стопанина. В общината Салинъе (Вандея) завиват в платно жената на стопанина заедно с последния сноп, слагат я на носилка, отнасят я при вършачката и я натикват под нея. После измъкват жената, овършават снопа, а стопанката подхвърлят в платното, сякаш я отвяват. Невъзможно е да се изрази по-ясно отъждествяването на жената с житото от това картинно наподобяване на вършитбата и отвяването.

Във всички тези обичаи се приема, че духът на зрялото жито е стар или поне на зряла възраст. Оттам и името Майка, Баба, Старица и т.н. Но в други случаи житният дух се схваща като млад. Когато в Залдерн, близо до Волфенбутел ожънат ръжта, връзват с въже три снопа заедно и правят от тях чучело, което има за глава ръжени класове. Наричат чучелото Девата или Житната дева. Случва се житният дух да се схваща като дете, отделено от майка си със замахането на сярпа. Последното схващане проличава от полския обичай да подвикват на мъжа, който е срязал последната ръкойка: „Преряза пъпната връв“. В някои области на Западна Пруссия направената от последния сноп фигура се нарича Копелето и в него завиват момче. За жената, която връзва последния сноп и представя Житната майка, казват, че е легнала да ражда, тя вика като родилка, а една възрастна жена играе ролята на баба, която я изражда. Най-сетне се чува вик, че детето се е родило, при което вързаното в снопа момче започва да плаче и скимти като новородено. Бабата завива мнимото бебе в чувал, сякаш с бебешки повой, и го отнасят радостно в хамбара, за да не настине навън. В други части на Северна Германия наричат последния сноп или направеното от него чучело Детето, Жътвеното дете и т.н. и подвикват на жената, вързала последния сноп: „Падна ти се детето“.

В някои части на Шотландия, а и в Северна Англия наричат последната ръкойка, ожъната на полето, Кири, а за онзи, който я е отрязал, казват, че е „спечелил Кири“. След това я обличат като детска кукла и по този начин тя се превръща в бебе-Кири, кукла-Кири или Девата. Почти до средата на XIX век сред жътварите в Бъркшър имало разпадена надпревара кой да ожъне последната ръкойка на полето. Нареджали се на известно разстояние около нея, хвърляли подред сярповете си и който от мъжете успеел да я пререже, я давал на предпочитаното от него момиче. То правело от нея кукличка-Кири, после я отнасяло в къщи и тя стояла окачена там до следващата жътва, когато мястото ѝ заемала друга кукличка-Кири. В Спотисууд в Бъркшър ожънването на

последното жито наричали „ожънването на Кирна“ и „ожънването на кралицата“. Но не го жънели с хвърляне на сърпове. Един от жътварите се съгласявал да му вържат очите, тогава му давали сърп в ръката, завъртали го два или три пъти и му казвали да отиде и да ожъне Кирна. Той започвал да търси пипнешком, да размахва напосоки сърпа си и това давало повод за голямо веселие. Когато мъжът, уморен, се отказвал от задачата си като безнадеждна, връзвали очите на друг и той се залавял с нея и така един след друг, докато най-сетне Кирнът бъде ожънат. Победилите жътвар подхвърляли три пъти. Всяка година в Спотисууд две жени правели кукли-Кирн или кралици, за да украсят стаята, където устройвали вечерята, с която отпразнували края на жътвата, а също и хамбара, където ставали танците. Много от тези фигурки на житния дух все още висят, събрани заедно там.

По някои места из шотландските планини последната ръкойка, ожъната в дадено стопанство, се нарича Девата или с галската дума Maidhdeanbuain. Буквално преведено, това означава „остриганата мома“. Със спечелването на Девата са свързани различни поверия. Ако я спечели млад човек, това е знак, че той или тя ще се оженият преди следващата жътва. Затова или по други причини между жътварите има борба кой ще спечели Девата и те прибегват до всякакви хитрости, за да се сдобият с нея. Случва се например някой да остави неожъната ръкойка и да я покрие с пръст, за да я скрие от останалите, докато не се ожъне всичкото жито на нивата. Случва се и няколко души да прибегнат до същия трик и тогава най-хладнокръвният, който издържа най-дълго, получава желаното отличие. Ожънат ли Девата, украсяват я с панделки, та да заприлича на кукла, и я закрепват на някоя от стените на къщата. В Северна Шотландия Девата се пази грижливо до Коледа и на сутринта се разпределя между добитъка, „за да се плоди през цялата година“. В околностите на Балкидър, Пъртшър, последната ръкойка ожънва най-младото момиче на полето и я накичва с панделки. Наричат я Девата и дълго я пазят в къщи, обикновено над комина, понякога чак докато не внесат новата Дева от следващата жътва. Авторът на този труд е бил свидетел на церемонията по ожънването на Девата в Балкидър през септември 1888 г. Една приятелка ме уведоми, че като младо момиче на няколко пъти е жънала Девата по искане на жътварите от околностите на Пърт. Названието Девата давали на последната неожъната ръкойка и един от жътварите държал ръкойките, докато тя я прерязвала. След това я сплитали, накичвали я с панделки и я окачвали на видно място на стената в кухнята, където оставала до идването на следващата Дева. По тези места

наричали вечерята, с която отбелязвали приключването на жътвата, Девата и на нея жътварите танцували.

Около 1830 г. в някои стопанства в Геърлох (Дамбъртъншър) последната неожъната ръкойка също наричали Девата. Разделяли я, сплитали я и след това я прерязвала със сърпа си девойка, на която според поверието това щяло да донесе късмет и скорошно задомяване. После жътварите се събирали и хвърляли нагоре сърповете си. Накичвали Девата с цветя и я окачвали в кухнята, близо до покрива, където оставала няколко години с прикрепен на нея етикет с датата. Понякога можели да се видят как пет или шест Деви висят едновременно. Вечерята след жътвата наричали Кири. По други стопанства в Геърлох наричали последната ръкойка Девицата или Девата. Сплитали я внимателно, понякога я украсявали с панделки и я окачвали в кухнята за една година, после давали зърното на кокошките.

В графство Абърдийн жътварите отнасят последния ожънат сноп, или „Девата“ с весело шествие в селото. Там го връчват на стопанката на къщата, която го облича и пази, докато някоя кобила не се ожреби. Тогава свалят Девата и я дават на кобилата при първото ѝ хранене. Пропуснат ли да го направят, това ще има неблагоприятни последици за селскостопанските работи през сезона. Обикновено в североизточната част на графство Абърдийн наричат последния сноп „кляк“. Ожънвало го най-младото от присъстващите момичета, облечено като омъжена жена. Отнасяли го триумфално в къщи и го пазели до Коледа, когато сутринта го давали на ожребена кобила, а ако нямало такава в стопанството – на най-старата отелила се крава. На други места разпределяли снопа между всички крави и телетата им или между всички добитък на стопанството. В графство Файф последната ръкойка, известна като Девата, жънело младо момиче. То правело от нея грубо чучело, на което връзвали панделки, а после го окачвали на стената. Обичаят се спазвал и от жителите в графство Инвърнес и Съдърлът.

Житният дух придобива малко по-зряла, но все още млада възраст в названията Булката – Просената и Пшеничената булка, каквито дават понякога в Германия на последния сноп, а и на жената, която го връзва. При жътвата на пшеницата в околностите на Мюглиц (Моравия) оставят накрая малко неожънато жито. После сред веселите викове на жътварите го прерязва младо момиче, което носи на главата си венец от житни класове и е известно като Пшеничената булка. Предполага се, че тя наистина ще бъде булка през идващата година. Близо до Рослин и Стоунхейвън (Шотландия) последната ожъната ръкойка „получаваше името

Невястата и я слагаха над бреса, т.е. над огнището. Под многобройните си уши⁶⁰ имаше привързана панделка, а друга обвиваше кръста и“.

Случва се идеята, изразена косвено с названието Булка, да се разшири дотолкова, че да представи възпроизводителните сили на растителността като жених и булка. На жътвения празник във Форхарц например танцуват омотани в слама Овесен мъж и Овесена жена. На жътвения празненство в Южна Саксония са представени заедно Овесен Жених и Овесена Булка. Овесеният жених е изцяло омотан в овесена слама мъж, а Овесената булка е облечен в женски дрехи, но неомотан със слама мъж. Откарват ги с каруца в кръчмата, където има танци. В началото на танците участниците скубят шепи овес от Овесения жених, който се бори да ги спаси, докато най-сетне му ги измъкнат всичките и той остане разголен сред смеха и подигравките на останалите. В Австрийска Силезия младежите празнуват церемонията с Пшеничената булка в края на жътвата. Жената, която върже последния сноп, играе ролята на Пшеничената невеста и носи на главата си жътвена корона от пшеничени класове и цветя. Накичена по този начин, тя сяда до своя жених и придружена от шаферки, се отправя към кръчмата в теглена от чифт волове каруца. Всичко това наподобява сватбено шествие. Танците продължават до сутринта. Малко по-късно през сезона се празнува със сходно селско великолепие сватбата на Овесената булка. В околностите на Нийсе (Силезия) на брана, теглена от чифт волове, сядат облечени като сватбена двойка Овесен крал и Овесена кралица и така ги отвеждат в селото.

В последните примери житният дух е олицетворен в двойствената форма на мъж и жена. Но се случва той да се появи отново двойствен, но този път като млада и стара жена и ако тълкуването ми е вярно, това съответствува точно на гръцките божества Деметра и Персефона. Видяхме, че в Шотландия, особено сред говорещото галски население, наричат последното ожънато жито веднъж Старица, а друг път Дева. Но има и места, където едновременно ожънват Старица (Cailleach) и Дева. Съобщенията за този обичай не са съвсем ясни и последователни, но сякаш общото правило било от ожънатото жито да оформят Дева и Старица (Cailleach), като Девата правят от последните стръкове и тя остава при собственика на земята, докато Старицата правят от други, понякога от първите ожънати стебла, и обикновено я предават на забавил се стопанин, който все още жъне, след като по-оправният му съсед е свършил. Така всеки пази своята Дева като олицетворение на младия и

60. Игра на думи – ear на английски означава „ухо“ и „клас“. – Бел. пр.

плодотворен житен дух, а веднага след като има такава възможност, пробутва Старицата на съседа и така старата „дама“ може да обиколи всички стопанства в областта, преди да намери къде да положи уморена глава. Стопанинът, при когото тя най-сетне се приютава, е, разбира се, онзи, който последен в околността е привършил жътвата и честта да я подслони е доста незавидна. Смята се, че той е обречен на нищета или ще има задължението да „компенсира недостига в околността“ през следващия сезон. Видяхме как по подобен начин в Пембрукшър подхвърлят последното ожънато жито, наречено Старицата, колкото могат по-бързо на съседа, който продължава да работи на нивите си и той съвсем не приема престарялата си посетителка с изблик на радост. Съвсем естествено е, ако Старицата представя житния дух от предната година (а такъв е вероятно случаят винаги, когато тя се противопоставя на Девата), повяхналата ѝ прелест да привлича стопанина по-малко от напетата ѝ щерка, защото от последната очакват да стане майка на златното зърно, което годишният кръговрат ще доведе отново наесен. Същото желание – да се отърват от изчерпалата се Житна майка, като я пробутат на други, изпъква ясно в някои обичаи, спазвани при приключването на вършитбата, особено в практиката да се прехвърли отвратителното сламено чучело на съседен стопанин, който все още има да вършее.

Току-що описаните обичаи по жътва са удивително аналогични с пролетните обичаи, които разгледахме на друго място в настоящия труд.

1. Както при пролетните обичаи дървесният дух е представен едновременно от дърво и от човек, така при жътвените житният дух е представен едновременно от последния сноп и от човека, който го ожъне, върже или овършее. Еднозначността на човека и снопа се проявява в това, че те получават едно и също име, че завиват човека в снопа, а също и в правилото, спазвано по някои места, когато наричат снопа Майка, той да се прави във формата на човек от най-старата омъжена жена, а когато го наричат Дева – да го направи най-младото момиче. Тук възрастта на антропоморфния представител съответствува на предполагаемата възраст на житния дух, също както възрастта на човека, принасян в жертва от мексиканците, за да помогне на царицата да расте, се е променяла с тази на растението. Защото в мексиканския, както и в европейския обичай човешкото същество било по-скоро представител на житния дух, отколкото принесена на него жертва.

2. На житния дух приписват оплождащото влияние, което дървесният дух упражнява върху растителността, добитъка и дори върху

жените. По този начин неговото предполагаемо влияние върху растителността се проявява в практиката да се взема шепа зърно от последния сноп (в който обикновено смятат, че е скрит житният дух) и през пролетта да се разпръсква сред младите посеви или да се смесва със семето за посев. Влиянието му върху животните личи от това, че дават последния сноп на ожребила се кобила, на отелила се крава и на конете, които започват да орат. И най-сетне, предполагаемото му влияние върху жените се проявява в обичая да се връчва снопа-майка, направен да изглежда като бременна жена на стопанката, с поверието, че жената, която го връзва, ще роди дете на следващата година, а вероятно и в идеята, че онзи, комуто се падне, скоро ще се ожени.

В такъв случай тези пролетни и жътвени обичаи очевидно се коренят в същия начин на мислене и са части на едно и също езическо наследство – без съмнение неща, практикувани от нашите прадеди далеч преди зората на историята. Можем да изброим следните белези на първобитния ритуал;

1. За изпълнението на ритуалите не се отделя специална категория хора, т.е. няма жреци. Те могат да се извършват от всекиго, както се случва.

2. За изпълнението им няма отделни специални места, т.е. няма храмове. Ритуалите могат да се изпълнят навсякъде.

3. Става дума за духове, а не за богове.

а) За разлика от боговете, духовете имат ограничено действие в отделните сфери на природата. Названията им са родови, а не лични. И атрибутите им са по-скоро родови, отколкото индивидуални, с други думи, във всяка категория има неопределен брой духове и индивидите в категорията много си приличат; имат определена индивидуалност; няма разпространено и прието предание за произхода, живота, приключенията и характера им.

б) От друга страна, боговете, за разлика от духовете, не са ограничени в определена сфера от природата. Наистина обикновено има една сфера, над която имат особена власт – тяхна конкретна област, но те не са строго ограничени в нея, а могат да упражняват властта си, за добро или за зло, в много други сфери на природата и живота. Освен това те имат индивидуални или лични имена като Деметра и Персефона, Дионис и отделните им същности и деяния са уточнени от разпространени митове и изображения в изкуството.

4. Ритуалите по-скоро са магически, отколкото умиловителни. С други думи желаната цел се постига не с търсене на благоволенieto на

божествените същества по пътя на жертвоприношения, молитви и възхвали, а с церемонии, които, както вече обясних, влияят на природните процеси пряко, по пътя на физическата индукция или по подобие между ритуала и търсения резултат.

Ако се съди по тези критерии, пролетните и жътвените обичаи на европейското селячество трябва да се причислят към примитивните. Защото няма специална категория хора и специални места, отделени изключително за изпълнението им; могат да се изпълнят от всекиго – господар или слуга, господарка или слугиня, момче или момиче, но не в храмове или черкви, а в горите и по поляните, край потоци, в хамбари, на нивата и на хармана. Свръхестествените същества, чието съществуване се приема за дадено, са духове, а не божества; функциите им са сведени до определени, до точно определени сфери на природата; названията им са родови, като например Ечемичена майка, Старицата, Девата, а не лични, като Деметра, Персефона, Дионис. Родовите им атрибути са познати, но индивидуалните им преживявания и характери не са предмет за митове. Защото съществуват в категория, а не като индивиди и членовете на всяка категория не се различават помежду си. Например всяко стопанство си има своя Житна майка, Старица или Дева, но всяка житна майка много прилича на другите житни майки, а същото се отнася до стариците и девиците. И най-сетне в жътвените, също както при пролетните обичаи, ритуалът е по-скоро магически, отколкото умиловителен. Това показва хвърлянето на Житната майка в реката, за да осигури дъжд и влага за посевите, от това, че правят Старицата тежка, та и реколтата да е тежка през следващата година, че разпръсват зърно от последния сноп сред младите пролетни посеви и дават последния сноп на добитъка, за да расте здрав.

ГЛАВА XLVI

Житната майка на други места по света

1. Царевичната майка в Америка

Древните и съвременните европейски народи не са единствените, които са олицетворявали зърнодайните растения като богиня-майка. Същата елементарна идея се е родила и у други земеделски народи в далечни краища на света и е била приложена по отношение на местни зърнодайни растения. Ако Европа има своята Пшеничена и Ечемичена майка, Америка има своята Царевична, а Индонезия – своята Оризова майка. Сега ще дадем примери за тези олицетворения, като започнем с американската царевица.

Видяхме, че у европейските народи е нещо обикновено от жътва до жътва да запазват в къщата сплетени стебла от последния сноп, или направена от него кукла. Несъмнено намерението, или по-скоро първоначалното намерение е било, запазвайки представител на житния дух, да поддържат неговия живот и активност през цялата година, та посевите да растат и реколтата да е добра. Това тълкуване става доста по-вероятно при положение че и древните перуанци са имали същия обичай. Ето как го описва старият испански историк Акоста: „Те вземат няколко стръка от най-плодородната царевица, която расте на полето, и с церемонии и тринощно бдение я слагат в определен хамбар, наречен пируа; обличат царевицата с най-богатите дрехи, които имат, прекланят се пред така завитата и облечена пируа и я обожават много, като заявяват, че това е майката на царевицата от потомствените им ниви и че така царевицата се множи и запазва. През този месец (шестия месец, който отговаря на май) те принасят специална жертва и захарите питат тази пируа дали има достатъчно сили да продължи съществуването си и през следващата година. Ако отвърне с «не», я отнасят на полето – всеки колкото може да помъкне, и там я изгарят; сетне правят със същите церемонии друга пируа, твърдейки, че я подновяват да не загине царевичното семе, а ако отвърне, че има сили да съществува, ще я оставят до следващата година. Тази глупава заблуда продължава да съществува и за индианците е нещо съвсем обикновено да имат тази пируа.“

Струва ми се, че в това описание на обичая трябва да има някаква

грешка. Вероятно перуанците са почитали наконтения сноп царевица, а не хамбара (пируа) и него са смятали за Царевична майка. Това се потвърждава и от друг източник. Според съобщенията перуанците вярвали, че всички полезни растения са одушевени от божествени същества, които ги карат да растат. В зависимост от конкретното растение наричали тези божествени същества Царевична майка (*Zaga-mama*), Киноа майка (*Quinoi-mama*), Кока майка (*Coca-mama*) и Картофена майка (*Acho-mama*). Правели фигури на тези божествени майки съответно от царевични листа или от листата на киноа и кока, обличали ги в женски дрехи и ги почитали. Представяли Царевичната майка като кукла, направена от стеблата на царевица и облечена в пълна женска носия. Индианците вярвали, че „като майка тя има способността да даде и да роди много царевица“. При това положение Акоста вероятно е разбрал погрешно своя източник и описаната от него Царевична майка не била хамбарът (пируа), а облеченият богато сноп царевица. Перуанската Царевична майка, също като Жътвената дева в Бакидър, се пазела една година, та с нейна помощ посевите да растат и да се множат. Но за да не стане така, че да не ѝ достигнат силите до следващата жетва, я питали как се чувства и ако се чувствувала отпаднала, я изгаряли и правели нова Царевична майка, „за да не загине царевичното семе“. Ако забелязвате, тук намираме категорично потвърждение на вече даденото обяснение за умъртвяването на божеството – периодично и инцидентно. По правило оставяли Царевичната майка да живее цяла година, т.е. интервала, в който може логически да се предполага, че ще си запази силите. При първия симптом на отпадналост я умъртвявали и нейното място заемала свежа и енергична Царевична майка, та царевицата, чието съществуване зависи от нея, да не залинее и загине.

2. Оризовата майка в Индонезия

Ако у читателя все още съществуват някакви съмнения относно значението на жътвените обичаи, изпълнявани до неотдавна от европейските селяни, те би трябвало да се разсеят след сравнението с обичаите, спазвани от малайците и даяките в Индонезия по жътвата на ориза. Защото тези източни народи не са надживели, като нашето селячество, умственото равнище, в което се корени обичаят; у тях са в хармония теория и практика, любопитните ритуали, които в Европа отдавна са минало, станали са забавление за невежите и загадка за учените, при тях са

все още жива действителност и хората могат разумно и вярно да ги обяснят. Затова изучаването на техните вярвания и обичаи, свързани с ориза, хвърля светлина върху истинското значение на обряда с житните растения в Древна Гърция и съвременна Европа.

В същност целият обред на малайците и даяките се основава на простата идея, че и оризът като хората има душа. Те обясняват явленията възпроизводство, растеж, повяхване и смърт на ориза със същите принципи, с които обясняват съответните явления при човешките същества. Те си представят, че в тъканите на растението, също както в тялото на човека, съществува жизнен елемент, дотолкова независим, че може за известно време да се отдели напълно от тях, без фатални последици, но ако отсъствието му продължи извън определени граници, растението ще повехне и ще умре. Този жизнен, но отделен елемент е онава, което, по липса на по-добра дума, трябва да наречем душа на растението, също както при хората подобният жизнен и отделен елемент обикновено се смята за човешката душа. Целият култ към зърнодайните растения се основава на тази теория или мит, тъй както култът към умрелите се изгражда на теорията или мита за човешката душа – огромна надстройка, изградена на слаби и несигурни основи.

След като вярват, че в ориза има душа, подобна на човешката, индонезийците естествено ѝ засвидетелствуват уважението и вниманието, които проявяват към своите събратя. Затова, когато цъфти, се отнасят с него както с бременна жена: не стрелят с огнестрелни оръжия и не вдигат шум в оризищата, да не стреснат душата на ориза, та той да пометне и да не даде зърно, по същата причина там не говорят за трупове и демони. Освен това поднасят на цъфтящия ориз храни, които се смятат полезни за бременната жена, но когато оризовите класове едва започват да се оформят, те се приемат за новородени и жените вървят из полето, за да ги хранят с оризова каша сякаш са бебета. Точно в това естествено и очевидно сравняване на размножаващото се растение с бременната жена, на младия ориз и малкото дете трябва да търсим произхода на сродната идея у гърците за Житната майка и Житната дъщеря, за Деметра и Персефона. Но ако плахата женска душа на ориза може да се сепне и да пометне дори и при силен шум, можем лесно да си представим как ще се чувствава по жътва, когато хората са изправени пред печалната необходимост да посекаат ориза. В такъв критичен момент трябва да се вземат всички предпазни мерки необходимата хирургическа операция да се извърши колкото се може по-незабелязано и безболезнено. Затова оризът за посев се жъне с особен вид ножове, чиито остриета са скрити в

ръцете на жътварите и няма да уплашат неговия дух до последния момент, когато главата му ще отхвъркне, преди да е разбрала какво става. Същите деликатни съображения карат жътварите на полето да си служат с особен вид говор, който оризовият дух няма как да знае – иначе биха могли да го предупредят или пък той сам да предугади какво има да става. А така, докато разберат какво им готвят, оризовите класове ще се озоват на сигурно място в кошниците.

Като типични измежду индонезийските народности, които одушевяват по този начин ориза, можем да посочим каяните от Централно Борнео. Те прибягват до редица средства, за да закрепят и задържат непостоянната Оризова душа. За тази цел те си служат с мъничка стълбичка, шпатула и кошница с куки, тръни и канап. С помощта на шпатулата жрицата приканя с галещи движения душата на ориза по стълбичката в кошничката, където тя естествено бива задържана от куките, тръните и канапа и после бива отведена в хамбара. Случва се за същата цел да използват бамбукова кутия и мрежа. А за да си осигурят добра реколта за следващата година, е необходимо не само да задържат душата на всички оризови зърна, прибрани на сигурно място в хамбара, но и да привлекат и върнат душите на всички загубен ориз – разпилян или изяден от сърни, маймуни и прасета. За изпълнението на тази задача жреците са измислили най-различни инструменти. Един от тях например е бамбуков съд, снабден с четири куки от свещено дърво, с помощта на които излязлата оризова душа може да се закачи и изтегли в съда, а после заедно с него да се окачи в къщи. Понякога за същата цел използват две издялани от плодно дърво ръце. И всеки път, когато каянската домакиня взема ориз от хамбара, тя трябва да омилостиви душите, да не се разгневят, че им ограбва материала, в който живеят.

Необходимостта да се гарантира присъствието на душата на ориза, за да могат посевите да се развиват добре, е дълбоко осъзната от бирманските карени. Те смятат, че по такъв начин душата (кела) на ориза е била задържана и ако не я привикат обратно, реколтата ще се провали. За приканване на кела (душата) на ориза се използва следната формула: „О, ела, оризова кела, ела! Ела на оризището! Ела при ориза! Върни се със семето от всякакъв сорт! Ела от реката Ху, ела от реката Кау, от мястото, където те се срещат, се върни. Върни се от запад, върни се от изток! От човката на птицата, от устата на маймуната, от гърлото на слона се върни! Върни се от страната на шаните и бирманците! Върни се от далечните царства! От всичките хамбари се върни! О, кела оризова, върни се при ориза!“

Житната майка на нашите европейски селяни има свое съответствие в Оризовата майка на минангкабауерите от о. Суматра. Те определено приписват на ориза душа и се случва да настояват, че счукан по стария начин, оризът има по-добър вкус от олющения в мелница, защото в мелницата тялото му е така наранено и набито, че душата е избягала от него. Също като явайците те смятат, че оризът се намира под специалното покровителство на женския дух на име Санинг Сари, която си Представят тясно свързана с растението, и затова то често носи нейното име, тъй както римляните са наричали житото Церера. Санинг Сари е представена от определени стебла или зърна, наречени индоеа пади, или буквално Оризова майка, име, което дават на духа-покровител. Тази така наречена Оризова майка е повод за множество церемонии, изпълнявани при засаждането и жътвата на ориза, а и докато го пазят в хамбара. Когато се готвят да засеят ориза в разсадника или парника, където той покарва, преди да се разсади на полето, избират най-добрите зърна, за да направят от тях Оризовата майка. Те се засаждат в средата на лехата, а обикновените – около тях. Смята се, че като Оризова майка, тя упражнява най-голямо влияние върху растежа на ориза и ако клюмне или започне да вехне, това ще предизвика лоша реколта. Жената, която засажда в разсадника си Оризовата майка, разпуска косата си, а после се къпе – по този начин осигурява богата реколта. Когато дойде времето оризът от разсадника да се засади на полето, на Оризовата майка отделят специално място в средата или в ъгъла на оризището и произнасят следната молитва или заклинание: „Санинг Сари, нека всяко стебло да даде крина зърно, а от корен – цял кош! Не се плаши от светкавиците и минувачите! Радвай се на слънцето! Бурята да не те тревожи и нека дъждът ти умие лицето!“ Докато оризът се развива, онзи, който са почитали като Оризова майка, се изгубва сред останалите, но преди жътвата хората намират друга Оризова майка. Излиза да я търси най-старата жена от семейството или пък заклинателят. Първите стебла, които видят да се превиват от вятъра, са Оризовата майка. Сплитат ги, но не ги жънат, докато не отнесат от нивата първите плодове и не ги предложат като празничен обед на семейството на приятели, дори и на домашните животни, защото Санинг Сари се радва, когато животните се хранят с добрите ѝ дарове. След като приключи гощавката, пъстро облечени хора довеждат Оризовата майка; носят я внимателно под чадър, в красиво извезана торба, слагат я в хамбара, където ѝ е отделено място в средата. Всички смятат, че там тя се грижи за ориза и дори го умножава.

Когато томорите от Централен Целебес се готвят да засаждат ориз,

те заравят на полето малко бетел като дар за духовете, които карат ориза да расте. Засаденият около това място ориз се сплита и се жъне последен. Наричат го Майката на ориза (инено пае) и пред него слагат дарове – ориз, птичи дроб, яйца и т.н. Когато ожънат цялата нива, отрязват Майката на ориза и я отнасят със съответни почести в хамбара, където я слагат на пода и натрупват върху ѝ всички останали снопове. Съобщава се, че томорите смятали Майката на ориза за особен дар на Омонга, оризовия дух, който живее на луната. Ако не се отнасят с уважение с духа, ако например хората, които вземат ориз от хамбара, не са облечени както трябва, той се гневи и наказва прегрешилите, като изязжда два пъти повече ориз, отколкото са изнесли; някои хора са го чували как мляска с уста, докато лапа ориза. От своя страна тораджите от Централен Целебес, които също спазват обичая с Оризовата майка, при жътва я смятат за действителна майка на цялата реколта и затова полагат големи грижи за нея, да не би в нейно отсъствие запасът от ориз да се стопи и да изчезне.

И както в Шотландия представят стария и младия дух на житото, съответно като Старица (Cailleach) и Дева, на Малайския полуостров намираме Оризовата майка и детето ѝ, представени на ожънатата нива от различни снопи, или ръкойки. Г. У. У. Скийт бил свидетел на отрязването и отвеждането у дома на оризовия дух в Чодой, Селангор, на 28 януари 1897 г. Ръкойката или снопът, който трябвало да послужи за Майка на оризовия дух, били предварително търсени и разпознати по белезите или формата на класа. При голяма тържественост стара заклинателка отрязала от този сноп снопче от седем класа, намазала ги с мазнина, вързала ги с многоцветен конец, кадила ги с благовония, а след като ги завила в бяло платно, ги сложила в малка кошница. Тези седем класа били новороденият оризов дух, а малката кошница – неговата люлка. В къщата на стопанина я отнесла друга жена, която пазела с чадър крехкото новородено от горещите слънчеви лъчи. Там жените от семейството приветствували оризовото дете и заедно с люлката го сложили да спи на нова рогозка с възглавница за главата. След това жената на стопанина получила указание да спазва определени табу в продължение на три дни и тези изисквания в много отношения били идентични със спазваните в продължение на три дни табу при раждането на дете. Към майката на новороденото, т.е. към снопа, от чието тяло е взето оризовото дете, естествено проявяват почти същите нежни грижи. След като са взели внимателно оризовата душа и са я сложили да почива, с изправения на полето сноп се отнасят като с току-що родила майка – счукват

новопокаралите филизи и в три последователни вечери ги разпръсват на дълж и шир, а когато трите дни изминат, вземат пулп от кокосов орех и т.нар. „кози цветя“, смесват ги с малко захар и ги ядат, като изплюват част от сместа сред ориза. При действително раждане се прави нещо като салата от младите филизи на джек-фрут, индонезийски ябълки, определени сортове банани, рядка каша от смлени млади кокосови орехи, сушена риба, сол, киселина, подправки от скариди и други подобни деликатеси и ги дават на майката и детето в три последователни дни. Последния сноп ожънва жената на стопанина и го отнася в къщи, където го овършават и смесват с оризовата душа. После стопанинът взема оризовата душа и кошничката ѝ и ги слага заедно със зърното, получено от последния сноп, в голям кръгъл хамбар, където малайците обикновено пазят ориза. Част от зърната на оризовата душа се смесват със семето, което засяват на следната година. В Оризовата майка и Оризовото дете на Малайския полуостров разпознаваме съответствие и в известен смисъл прототип на древногръцките Деметра и Персефона.

Европейският обичай житният дух да се представя в двойния образ на невяста и жених има също своя паралел в церемония, извършвана при жътвата на ориза на о. Ява. Преди жътварите да се заловят за работа, жрецът и заклинателите избират няколко класа, връзват ги, намазват ги с благовония и ги украсяват с цветя. Накичените по този начин класове се наричат *padī-penganten*, т.е. Оризовата невяста и Оризовият жених. След като отпразнуват сватбеното им угощение, се залавят веднага за жътвата. Сетне, когато дойде време да внасят ориза в хамбара, отделят младоженска стая, слагат младоженците на нова рогозка, с лампа и всевъзможни тоалетни принадлежности, нареждат около тях снопове, които играят ролята на сватбари и едва тогава прибират цялата реколта. Четиридесет дни след това никой не бива да влиза в хамбара, за да не безпокои младоженците.

Когато на остров Бали и Ломбок дойде време за жътва, собственикът на оризището отрязва „главния ориз“ със собствените си ръце и го връзва на два снопа, всеки съставен от сто и осем стебла с листата им. Единият представлява мъж, а другият – жена, и ги наричат „мъж и жена“. Мъжкният сноп е омотан с конец така, че да не се вижда нито едно листо, докато на женския листата са превити навън и вързани, да наподобяват женски кок. Понякога, за да се различава още по-добре, около женския сноп връзват огърлица от оризова слама. Когато пренасят ориза от полето, една жена носи на главата си двата снопа, представляващи съпруг и съпруга, и ги прибират последни в хамбара. Там ги полагат на

леко повдигнато място или на възглавница от оризова слама. Всичко това, както съобщават, цели да накара оризът в хамбара да се умножи и собственикът да добие повече, отколкото е вложил. Затова, когато хората от о. Бали внасят двата снопа, т.е. съпруга и съпругата в хамбара, казват: „Множете се и непрестанно растете.“ След като оризът в хамбара свърши, съпругът и съпругата остават в празното помещение, докато постепенно се разпилеят или ги изядат мишките. Случва се, принудени от глада, отделни хора да изядат ориза от двата снопа, но на постъпилите по този начин нещастници гледат с отвращение и събратята им ги заклеят като прасета и кучета. Никой не би и помислил да продаде свещените снопи заедно с останалите им простосмъртни събрата.

Същата идея за размножаване на ориза, с помощта на мъжкия и женския елемент, намира израз у племето сзи от Северна Бирма. Когато изсушат и струпат закуп ориза за вършитба, те канят всички приятели на домакинството на хармана и там изнасят ядене и пиене. Ожънати ориз се разделя, като половината се разстила за вършитба, а останалият се оставя на купчина. На купчината слагат ядене и пиене и един от старейшините се обръща към „бащата и майката на оризището“ и им се моли за бъдещи богати жътви, увещава ги семето да роди много. После компанията яде, пие и се весели. Церемонията на хармана е единственият случай, когато тези хора призовават „бащата и майката на оризището“.

3. Житният дух, въплътен в човешки същества

Следователно теорията, която разпознава в европейската Житна майка, Житна дева и т.н. въплъщение на духа, който оживява житните култури в растителна форма, намира потвърждение в многобройни сведения за други народи по различни части на света, които, изоставайки в духовното си развитие от европейците, са запазили по-ясно съзнанието за първоначалните съображения, стоящи зад тези селски обреди, които са се свели у нас до равнището на безсмислени отживелици. Читателят може би си спомня, че според Манхард, чиято теория развивам, житният дух се появява не само в растителна, но и в човешка форма; онзи, който ожъне последния сноп или нанесе последния удар по време на вършитба, минава за временно въплъщение на житния дух, също както ръкоятката жито, която ожънва или овършава. Но в паралелните обичаи на народи извън Европа, приведени от мене тук, духът на посевите се

появява само в растителна форма. Значи остава да се докаже, че и други освен европейците са стигнали до идеята за възплъщаване на духа на посевите в живи мъже и жени или най-малкото, че може да е представен от тях. Ще си позволя да напомня на читателя, че такова доказателство е ключ към темата на нашата книга, защото колкото повече примери открием за човешки същества, представящи живота или одушевяващия елемент на растенията, толкова по-малко трудности ще срещнем, когато класифицираме сред тях немийския Горски цар.

Северноамериканските мандани и минетари чествували пролетен празник, който наричали женски празник на царевичната магия. Те смятали, че има Старица, която не умира и кара посевите да растат. Тя живеела на юг и напролет изпращала прелетните водни птици като свои представители, за да напомни за съществуването си. Всеки вид птици представлял определена, отглеждана от индианците земеделска култура: дивите гъски представляли царицата, дивите лебеди – кратуните, дивите патици – боба. И когато през пролетта пернатите представители на Старицата започвали да пристигат, индианците празнували Женския празник на царевичната магия. Издигали подиуми, на които окачвали сушено месо и други дарове за нея, а на определен ден старите жени на племето – представителки на Старицата, която не умира – се събирали край подиумите и всяка от тях носела в ръка по една завързана на тояга царица. Първо забивали тоягите в земята, после танцували около подиумите и най-сетне отново грабвали тоягите. Междувременно стариците биели барабани, въртели кречетала и изобщо осигурявали музикалния съпровод. На свой ред идвали млади жени и слагали в устата на стариците сушено месо, в замяна на което получавали по едно зърно от осветената царица. Три или четири зърна от свещените поставяли в съдовете на младите жени, за да ги размесят след това внимателно със семето за посев, защото предполагали, че така ще го оплодят. Окаченото на подиумите сушено месо принадлежало на старите жени, защото те представляли Старицата, която не умира.

Сходен празник на царевичната магия имало наесен – да привлечат стадата бизони и да си осигурят необходимото месо. На него всяка жена носела в ръцете си по едно изкубнато царевично стъбло. Названието „Старицата, която не умира“ давали едновременно на царицата и на птиците, които смятали за символи на плодовете на земята, и наесен им се молели с думите: „Съжали се, майко, над нас! Не ни изпращай прекалено скоро острия студ, че да не останем без достатъчно месо! Нека да не си ходи всичият дивеч, та да има по нещо за нас и през зимата!“

Есенно време, когато птиците отлетали на юг, индианците смятали, че си отиват у дома при Старицата и ѝ отнасят окачените на платформите дарове, най-вече сушеното месо, което тя изяждала. В случая божеството на царицата се схваща като Старица и е представено в материална форма от стари жени, които в това си качество получават част от предназначенията за нея дарове.

На някои места из Индия богинята на жътвата Гаури била представена едновременно като младо неомъжено момиче и като сноп див балсам, направен да изглежда като женска фигура, облечена със съответна маска, дрехи и украшения. Там почитат както антропоморфния, така и растителния представител на богинята и изглежда предназначението на цялата церемония е да осигури добра оризова реколта.

4. Двойственото олицетворяване на зърнените храни като майка и дъщеря

Сравнени с Житната майка в Германия и Жътвената дева в Шотландия, гръцките Деметра и Персефона са по-късни плодове на религиозното развитие. Но като членове на арийското семейство гръците трябва по някое време да са имали жътвени обичаи като обичаите, изпълнявани все още от келти, тевтонци и славяни, и далеч извън границите на арийския свят – от перуанските индианци и от много народи в Индонезия. Това доказва, че идеите, на които почиват тези обичаи, не се свеждат до някаква раса, а възникват естествено у всички необразовани земеделски народи. В такъв случай Деметра и Персефона, тържествените и красивите фигури от гръцката митология, вероятно са произлезли от някакви простички вярвания и обичаи, които са все още разпространени сред съвременните европейски селяни, и сигурно далеч преди майсторските ръце на Фидий и Праксител да излеят техните образи от бронз и да ги изсекат от мрамор, на множество ожънати ниви ги представяли с груби, направени от жълтите снопи чучела. Блед спомен от прастарото време, да го наречем аромат от ожънатата нива, се е запазил докрай в названието Дава (Коре), под което обикновено имали пред вид Персефона. Така че ако прототипът на Деметра е Житната майка от Германия, то прототипът на Персефона е Жътвената дева, която в Балкидър продължават всяка есен да правят от последния сноп. И наистина, ако знаехме повече за древногръцките селяни, щяхме да установим, че дори и в класическата древност те са продължавали всяка година да правят своята

Житна майка (Деметра) и Дева (Персефона) от зрялото жито на ожънатите ниви. Но за жалост известните ни деметри и персефони са били гражданки, царствени обитателки на господарски храмове; недодялните ритуали, които обикновените селяни изпълнявали сред посевите, не били достойни за вниманието им. Но дори и да са ги забелязвали, те вероятно никога не са и сънували, че има някаква връзка между чучелото от житни стебла на слънчевата ожъната нива и мраморното божество в сенчестия хлад на храма. И все пак, дори написаното от тези градски и културни личности, ни дава понякога възможност да надзърнем и видим Деметра дотолкова първична, колкото първичен не може да е обичаят и в най-затънтеното германско село. Например историята как Деметра заченала от Ясион детето Плутос („богатство“, „изобилие“) на три пъти преорана нива, може да се сравни със западнопруския обичай с привидното раждане на дете на ожънатата нива. В този пруски обичай мнимата майка представя Житната майка (Zytnia maika); мнимото бебе – Житното бебе, и цялата церемония е заклинание, предназначено да осигури реколта през следващата година. Обичаят и легендата сочат все към една по-стара практика да се изпълни напролет сред наболото жито и наесен по стърнищата онзи действителен или привиден акт на създаване на поколение, с който, вече видяхме, първобитният човек често се опитва да вдъхне своята собствена жизнена енергия на задрямалите или западащи сили на природата. Под лустрото на цивилизованата Деметра прозира още една страна на дивака, но за нея ще стане дума, когато говорим за друг аспект на земеделските божества.

Може би на читателя е направило впечатление, че в съвременните народни обичаи житният дух е представен обикновено от Житна майка (Старица и т.н.) или от Дева (Житно дете и т.н.), а не от Житна майка и Дева. Тогава защо гърците представят житото едновременно като майка и дъщеря?

В бретонския обичай снопът-майка – голяма фигура, направена от последния сноп с малко житно бебе в него – явно представя едновременно Житната майка и Житната дъщеря, но последната още не е родена. Освен това в току-що споменатия пруски обичай жената, която играе ролята на Житна майка, представя зрялото жито, детето вероятно представя житото от следващата година, което съвсем естествено може да се смята за дете на тазгодишното, защото от семето на тазгодишната реколта ще покарат посевите през следващата година. Видяхме също, че и малайците от полуострова, и шотландските планинци представят житния дух в двойствена женска форма, стара и млада, посредством

взетите от зрялото жито класове; в Шотландия старият житен дух се появява като Карлин или Cailleach, младият като Дева; докато у малайците духовете на ориза са определено свързани като майка и дъщеря.

Ако се съди по тези аналогии, Деметра ще е зрялото тазгодишно жито, а Персефона – взетото от него семе, засято наесен, за да се появи наново напролет. Следователно слизането на Персефона в долния свят ще е митическо обяснение на засяването на семето, докато появата ѝ отново напролет ще означава поникването на младото жито. Така тазгодишната Персефона се превръща в Деметра на следващата и това спокойно може да е било първоначалната форма на мита. Но когато с развитието на религиозното мислене започнали да олицетворяват житото вече не като същество, което преминава през целия цикъл на раждане, растеж, възпроизводство и смърт, в рамките на една година, а като безсмъртна богиня, последователността изисквала да бъде пожертвувано едно от двете олицетворения – майката или дъщерята. Но двойствената идея като майка и дъщеря сигурно е била прекалено стара и прекалено дълбоко залегнала в народното съзнание, за да бъде изкоренена от логиката и затова в преработения мит трябвало да се намери място както за майката, така и за дъщерята. Това се постигнало, като дали на Персефона ролята, на засятото наесен жито, което покарва през пролетта, докато Деметра останала да играе малко неопределена роля на натежалата майка на житото, която оплаква неговото ежегодно изчезване под почвата и се радва на повторното му появяване през пролетта. Така вместо системна последователност от божествени същества, всяко от които живее по една година и ражда своята приемничка, преработеният мит дава израз на идеята за две божествени и безсмъртни същества, едното от които всяка година (изчезва и отново се появява от земята, докато на другото не му остава нищо, освен според сезона да плаче или да се радва.

Тази теория за двойното олицетворяване на житото в гръцкия мит приема и двете олицетворения (Деметра и Персефона) за оригинални. Но ако предположим, че гръцкият мит е започнал като единично олицетворяване, то допълнителното появяване на второто олицетворение би могло да се обясни по следния начин. Ако огледаме жътвените обичаи, които предложихме на вашето внимание, ще забележим, че те се подразделят на две обособени идеи за житния дух. Защото докато в някои от тях житният дух се разглежда като вселен в житото, в други той се смята за отделен от него. Така че когато наредат определен сноп с името на житния дух, облекат го и се отнесат с него с преклонение, духът очевидно се схваща като иманентен. Но когато се казва, че като

минава през тях, духът кара посевите да растат или че обрича на безплодие зърното и стопаните, които са го разгневили, той очевидно се схваща като отделен от житото, макар и упражняващ власт над него. Възприеманият по втория начин житен дух е на път да се превърне в божество на житото, дори може би вече е станал такова. По-старата от двете идеи е несъмнено тази за вселен житен дух, тъй като общо взето схващането за природата като одушевявана от вселени духове сякаш предхожда идеята, че тя се управлява от божества извън нея. Накратко казано, анимизмът предхожда деизма.

В жътвените обичаи на нашите европейски селяни житният дух сякаш веднъж се появява като вселен, а друг път като отделен от житото. От друга страна, в гръцката митология Деметра е по-скоро богиня на житото, отколкото вселен в него дух. Мисловният процес, който води до промяната от едната към другата идея, е антропоморфизъм или постепенно придаване на все повече човешки черти на вселените духове. С излизането на хората от дивачеството тенденцията да се хуманизират техните божества набира сили и колкото повече те заприличват на човека, толкова по-широка е пропастта, която ги разделя от естествените обекти, чиито обикновени вселени духове, т.е. души, са били те. Но в процеса на излизане от дивачеството хората от едно и също поколение не вървели заедно и макар новите антропоморфни богове да задоволявали религиозните нужди на по-развитите интелекти, останалите членове на общността предпочитали да се придържат към старите анимистични представи. А когато на духа на някакъв естествен обект, какъвто е например житото, се придадат човешки качества, когато го отделят от обекта и го превърнат в божество, което управлява обекта, то самият обект, от който вече се е отделил духът, се превръща в духовен вакуум. Но народното въображение не търпи подобен вакуум, с други думи, неспособно да схване какъвто и да е предмет като неодоушевен, то незабавно създава ново митическо същество и с него населява празния предмет. По този начин един и същ естествен обект е представен в митологията от две отделни същества: първо, от стария, вече отделен от него и издигнат до равнището на божество дух, и второ, от новия дух, създаден от народната фантазия, за да запълни освободеното от стария дух при издигането му в по-висок ранг място. В такива случаи митологията е изправена пред проблема какво да прави с две обособени олицетворения на един и същ обект. Как да се уредят отношенията помежду им и да се намери място в митологичната система и за двете. Когато старият дух или новото божество се схваща като създател или производител на

въпросния обект, проблемът лесно се решава. Тъй като обектът се създава от стария дух и одушевява от новия, последният, като душа на обекта трябва да дължи съществуването си на предишния. По този начин старият дух е в положението на създател към създаването си, или с други думи, в митологията, като родител към дете и ако двата духа се схващат като женски, връзката им ще е на майка и дъщеря. По този начин, започвайки с единичното олицетворяване на житото като женско същество митическата фантазия може с времето да стигне до двойствено олицетворение във вид на майка и дъщеря. Прекалено ще е прибързано да твърдим, че митът за Деметра и Персефона наистина се е оформил по този начин. Струва ми се обаче основателно предположението, че двойствените божества, пример за които са Деметра и Персефона, може да са възникнали по посочения вече начин. Ако вземем за пример двойките божества, споменати по-рано в настоящия труд, доказва се, че има основание да смятаме Изида и нейния партньор Озирис за олицетворения на житото. Изхождайки от току-що предложената хипотеза Изида ще е старият житен дух, а Озирис – по-новият, чиято връзка със стария се обяснява по различни начини, като брат, съпруг и син, защото митологията, разбира се, винаги ще е свободна да обясни съществуването на божествата по повече от един начин. Но не бива да се забравя, че предложеното тук обяснение на двойки божества като Деметра и Персефона, или Изида и Озирис, е само предположение и не претендира за повече.

ГЛАВА XLVII Литиерс

1. Жътварски песни

На предидущите страници направихме опит да докажем, че в Житната майка и в Жътвената дева от Северна Европа имаме прототипи на Деметра и Персефона. Основният момент в гръцкия мит е смъртта и възкресението на Персефона и точно той, съчетан със същността ѝ на богиня на растителността, свързва мита с култовете на Адонис, Атис, Озирис и Дионис и точно поради тази причина намира място в нашето изложение по въпроса за умирация бог. При това положение остава да видим дали идеята за ежегодната смърт и възкресение на бог, който заема такова видно място в големите гръцки и източни култове, произхожда или е аналогичен на обичаите, изпълнявани от жътварите и лозарите сред кръстците и лозите.

Вече признахме голямото си невежество по отношение на народните поверия и обичаи на древните. За щастие обаче в този случай до известна степен се е разсеяла мъглата, която скрива началото на древната религия. Както видяхме, култовете към Озирис, Адонис и Атис имат съответни центрове в Египет, Сирия и Фригия. Известно е също, че във всяка от тези страни са съществували обичаи, свързани с жътвата и гроздобера; сходството им с народните ритуали правело впечатление и на древните, а когато ги сравним с обичаите по жътва на съвременните селяни и на първобитните народи, те сякаш хвърлят светлина върху произхода на въпросните обреди.

Вече споменахме, позовавайки се на Диодор, че в Древен Египет жътварите оплаквали първия ожънат сноп, призовавайки Изида, богинята, на която дължали откриването на зърнените храни. Гърците дали на плачливата песен или вопъл на египетските жътвари названието Манерос, като обяснявали името с мита за Манерос – единствен син на първия египетски цар, той открил земеделието, но умрял преждевременно и народът го оплаквал. Излиза обаче, че името Манерос е най-вероятно плод на неразбирането на израза маа-не-хра – „Ела у дома“, открит в различните египетски източници, например в погребалната песен на Изидата в „Книгата на мъртвите“. Оттам можем да предположим, че

жътварите са повтаряли монотонно вопъла маа-не-хра над ожънатото жито като погребална песен за житния дух (Изида или Озирис) и молитвата за връщането му. След като този вик се е разнасял при първите повалени класове, то вероятно според египтяните житният дух присъствувал в първото ожънато жито и сърпът го е умъртвил. Видяхме как на Малайския полуостров и на о. Ява първият ожънат ориз се смята за представител на Душата на ориза или на Оризовата невяста и Оризовия жених. По някои места в Русия се отнасят с първия сноп тъй, както се отнасят другаде с последния. Ожънва го самата стопанка, отнасят го в къщи и го поставят на почетно място до иконите, след това го овършават отделно и често смесват зърното със семето за посев. Макар и рядко, в графство Абърдийн обличат първото ожънато жито като жена и го отнасят тържествено в къщи, но обикновено снопът-кляк се прави от последното.

По време на гроздобера, а вероятно (ако се съди по аналогията) и по жътва във Финикия и Западна Азия пеели плачлива песен, наподобяваща песента на египетските жътвари. Гърците наричали тази финикийска песен Лин или Айлин и я обяснявали, също като Манерос, със скръбта по починал младеж на име Лин. Според една легенда Лин бил отгледан от овчар, но кучетата му го разкъсали. И също като Манерос името Лин или Айлин се дължи на недоразумение и най-вероятно това било чисто и просто вопълът ай лану, т.е. „горко ни“, който финикийците повтаряли, докато оплаквали Адонис; Сафо например смята Адонис и Лин за двойници.

Мариандинските жътвари във Витиния пеели сходна скръбна песничка, наречена Борм или Борим. Борим бил красив младеж, син на цар Упиас, или на богат и виден мъж. Един летен ден той наблюдавал жътварите на полето и когато отишъл да им донесе вода за пиене, повече не се видял. Затова жътварите го търсели, призовавали го с тъжни мелодии и продължавали след това да ги повтарят по жътва.

2. Умъртвяване на житния дух

Във Фригия съответната песен на жътварите при жътва и вършитба се наричала Литиерс. Според една легенда Литиерс бил незаконен син на, фригийския цар Мидас и живеел в Келена. Той жънел житото и имал необикновен апетит. Когато се случело странник да влезе в нивата или да мине край нея, Литиерс му давал да се нахрани и напие до насита, а

после го завеждал на нивите по бреговете на Меандър и го заставял да жъне наравно с него. Накрая имал обичай да върже странника в сноп, да отреже главата му със сърп и да отнесе омотаното му в жито тяло. И така докато Херкулес не се наел да жъне заедно с него, не му отразял главата със сърпа и не хвърлил тялото му в реката. Можем да предположим, че след като според легендата Херкулес го е заклал и хвърлил в реката и Литиерс е хвърлял телата на жертвите си в реката. Според друга версия Литиерс, син на Мидас, обичал да предизвиква хората да се надпреварват с него в жътвата и като ги побеждал, ги пребивал от бой. Но един ден попаднал на по-силен жътвар, който го убил.

Можем да предполагаме, че в тези легенди за Литиерс се описва фригийски жътвен обичай, според който някои хора, особено минаващи покрай ожъната нива странници, се приемали системно за vyplъщения на житния дух и като такива жътварите ги залавяли, омотавали ги в снопове и ги обезглавявали, а после хвърляли завитите в жито тела във водата като заклинание за дъжд. Основанията за подобно предположение са, първо, сходството между легендата за Литиерс и жътвените обичаи на европейските селяни, и второ, че много често първобитните народи принасят човешки жертви, за да допринесат за плодородието на нивите. Ще разгледаме тези основания последователно. Да започнем с първото.

При сравняването на легендата с жътвените обичаи в Европа особено внимание заслужават три момента: I. Надпреварата в жътвата и омотаването на хора в снопове; II. Умъртвяването на житния дух или на неговите представители; III. Отношението към новодошлите на нивата или към странниците, минаващи покрай нея.

I. Колкото се отнася до първия въпрос, видяхме как в съвременна Европа онзи, който ожънва, завързва или овършава последния сноп, е често обект на грубости от страна на своите другари по работа. Връзват го в последния сноп и омотан по този начин, го мъкнат или разнасят с каруца, бият го, поливат го с вода, хвърлят го върху купище и т.н. Дори когато му спестяват тези дебелашки шеги, той си остава обект на подигравки или пък се смята, че му е писано да преживее някакво нещастие през годината. Следователно жътварите се стараят да не са те тези, които ожънват последната ръкойка, да нанасят последния удар при вършитбата или пък да връзват последния сноп, а когато работата е на привършване, това нежелание става повод за надпревара сред работниците и всеки се стреми да свърши колкото се може по-бързо своя дял, за да избегне незавидната привилегия да е последен. В Прусия, в околностите на Мителмарк например, когато ожънат ръжта и предстои да връзват

последните снопи, връзвачките застават в две редици една срещу друга, всяка от тях със снопа и въжето от слама пред себе си. По даден сигнал те връзват снопите си и която остане последна, е обект на подигравките на останалите. Нещо повече, правят нейния сноп така, че да получи форма на човек, наричат го Стареца и тя трябва да го отнесе в двора на стопанството, където жътварите танцуват в кръг около нея и снопа. После отнасят Стареца на стопанина му и го връзват с думите: „Водим Стареца при стопанина. Да го пази, докато му дадем нов.“ Накрая слагат Стареца до някое дърво, където остава задълго и е обект на много подигравки. Когато жътвата е почти приключила в Ашбах (Бавария) жътварите казват: „Сега ще прогоним Стареца.“ Всеки се залавя да ожъне по-бързо своята ивица от нивата и онзи от тях, който ожъне последната ръкойка или последния стрък, бива приветствуван от останалите с възторжения вик: „На теб се падна Стареца.“ Случва се да вържат на лицето на жътваря черна маска и да го облекат в женски дрехи, а ако е жена в мъжки. Следват танци. По време на вечерята Стареца получава два пъти по-голяма порция от останалите. Същата история се повтаря при вършитба. Стареца се пада на онзи, който нанесе последния удар. На вечерята, дадена на вършачите, той трябва да яде от бъркалката и много да пие. Освен това го закачат и задяват по най-различни начини и за да се освободи от по-нататъшен тормоз, той черпи с ракия или бира.

Тези примери на надпревара по жътва, вършитба и връзване, които стават между жътварите, показват нежеланието на хората да са обект на подигравки и неудобства – каквато е участва на онзи, който последен си свършва работата. Ще си спомните, че последният в жътвата, връзването или вършитбата се смята за представител на житния дух и тази идея намира по-пълнен израз, когато го омотават в жито. Вече дадохме пример за такъв обичай, но могат да се добавят още няколко. В Клоксин, в околностите на Шчечин, жътварите подвикват на жената, която връзва последния сноп: „Падна ти се Стареца, гледай си го.“ До средата на XIX век обичаят изисквал да вържат самата жена в грахова слама, да я отвеждат при съпровод на музика в къщата на стопанина и жътварите да танцуват с нея докато не изпадна всичката слама. В други села около Шчечин, когато товарят със снопи последната каруца, има истинска надпревара между жените – никоя не иска да остане последна. Защото онази, която сложи последния сноп на каруцата, наричат Стареца. Омотават я цялата в жито, а освен това я накичват с цветя и на главата ѝ слагат украсен с цветя сламен шлем. Начело на тържествено шествие тя отнася жътвената корона на шляхтича и като я държи над главата му,

произнася поредица от благопожелания. На последвалите танци Стареца има право да си избере партньор. Чест е да се танцува с него. В Гомерн, близо до Магдебург, често омотават в жито жътваря, ожънал последните класове, така че е трудно да се разбере има ли човек в пакета. Вързан по този начин, го мятат на гърба на друг як жътвар и го разнасят с възторжени викове из нивата. В Нойхаузен, близо до Мерсербург, омотавали човека, който върже последния сноп, в овесени класове, наричали го Овесения човек и танцували около него. В Бри, Ил дьо Франс, слагат самия стопанин в първия сноп. До средата на XIX век в Нингелщед, област Ерфурт, съществувал обичай да завиват човек в последния сноп. Наричали го Стареца и го докарвали с последната каруца, съпроводен от подсвирквания и музика. Като стигнали в двора на стопанството, го търкаляли из плевнята и го поливали с вода. В Ньордлинген (Бавария) омотават в слама човека, който нанася последния удар при вършитбата, и го търкалят по хармана. По някои места в Оберпфалц (Бавария) за същия човек казват, че му се паднал Стареца, увиват го в слама и го отнасят у съсед, който не е привършил с вършитбата. В Силезия жената, която връзва последния сноп, трябва да изтърпи много груби шеги – бутат я, блъскат я на земята и я връзват в снопа, след което я наричат Житна кукла (Kornpopel).

„Идеята във всички тези случаи е, че духът на житото – Стареца, бива прогонен от последното ожънато или овършано жито и през зимата живее в хамбара. Дойде ли сеитба, той излиза отново на полето да поднови дейността си сред поникналото жито като одухотворяваща сила.“

II. Преминавайки към втората част от сравнението между легендата за Литиерс и европейските жътвени обичаи, ще видим как при последните често се приема, че житният дух е бил убит при жътвата или при вършитбата. Когато приключат сенокоса, хората в Ромсдал, а и на други места из Норвегия, казват: „Старецът-сено е умъртвен.“ В някои части на Бавария смятат, че човекът, нанесъл последния удар при вършитбата, е убил Житния, Ръжения или Пшеничения човек (съобразно културата). Когато в кантона Тило (Лотарингия) овършават последното жито, хората удрят млатилата си в такт и подвикват: „Убиваме Старицата! Убиваме Старицата!“ Ако в къщата има стара жена я предупреждават да се пази или ще умре. В околностите на Рагнит (Литва) оставят последната ръкойка неожъната с думите: „Там вътре стои Старицата (Вова).“ После млад жътвар си наостря косата и със силен замах я поваля. Тогава казват: „Отсече главата на Боба“ и стопанинът му дава награда, а стопанката излива на главата му кана вода. Според друго описание всеки

литовски жътвар бърза да свърши своя дял, защото Ръжената старица живее в последните стебла и който ги отреже, я убива, като по този начин си навлича беда. Във Вилкишкен, в околностите на Гилсит, човекът, който ожъне последната ръкойка, носи названието „Убиец на Ръжената жена“. Пак в Литва смятат, че житният дух бива убит не само при жътва, но и при вършитба. Когато остане да се овършее само една купчина, всички вършачи отстъпват като по команда няколко крачки. Сетне се залавят за работа и въртят млатилата си с най-голяма бързина и ожесточение, докато стигнат до последния сноп. На него се нахвърлят едва ли не с ярост, напрягайки всичките си сили и сипят върху му удари, докато водачът им не произнесе внезапно думата „Спри!“ Онзи, чието млатило падне последно, бива заобиколен от всички останали, които викат: „Той уби Ръжената старица“. Човекът трябва да изкупи деянието си, като почерпи ракия и също както онзи, който е ожънал последната ръкойка, става известен като „Убиеца на Ръжената старица“. В Литва се случва умъртвеният житен дух да бъде представен от кукла. Тогава правят от стебла женска фигура, обличат я в дрехи и я слагат на хармана под купчината, която трябва да овършеят последна. И който удари последен, казват, че е „пребил Старицата“. Вече се натъкнахме на примери, когато изгарят чучелото, представлящо житния дух. В Ист Райдинг (Йоркшър) в последния ден от жътвата имат следния обичай, наречен „изгаряне на Дъртата вещица“. Запалват стърнището и в него изгарят малък сноп, на огъня пукат грах и обилно поливат това мезе с бира, а младите играят около пламъците и се забавляват, като си чернят взаимно лицата. Случва се житният дух да е представен от човек, легнал под последното жито, което овършават върху тялото му; тогава хората казват: „Пребиха до смърт Стареца.“ Вече видяхме как се случва да пхнат под вършачката, заедно с последния сноп и стопанката, сякаш я овършават, а после да се преструват, че я отвяват. Във Фолдерс (Тирол) натикват на човека, свършил последен вършитбата, люспи във врата и го задушават със сламено въже. Поверието гласи, че ако той е висок, на следната година житото ще порасне високо. После го привързват върху бала сено и го хвърлят в реката. В Каринтия връзват със сламени въжета ръцете и краката на вършача, останал последен, и на онзи, който развърже последния сноп на хармана, украсяват главите им с корони от слама, после ги връзват лице срещу лице, слагат ги на шейна, разкарват ги из селото и ги хвърлят в течаща вода. Обичаят да хвърлят представителя на житния дух в течаща вода, също както и да го поливат с вода, обикновено е заклинание за дъжд.

III. Дотук давахме примери, в които представителите на житния дух са обикновено мъжът или жената, ожънали, вързали или овършали последния сноп. Сега стигаме до случаите, когато житният дух е представен от странник, който минава през нивата (както при легендата за Литиерс) или посетител, който влиза в нея за първи път. Обичай на жътварите по цяла Германия е да хващат и връзват с направено от житни стебла въже минаващите странници и да искат от тях откуп: когато самият стопанин или някой от гостите отиде за първи път на нивата или на хармана, постъпват и с него по същия начин. Понякога връзват въже-то само около ръцете, краката или врата му. Но друг път го омотават целия в жито. Когато някой влезе в нивата, бил той странник или самият стопанин, в Сольбор (Норвегия) го връзват в сноп и той трябва да плати откуп. В околностите на Соест, когато стопанинът посети за първи път работниците, които скубят лен, го увиват в лен. Освен това жените заобикалят минаващите оттам, омотават ги в лен и ги принуждават да черпят. В Ньордлинген хващат странниците с въжета от слама и ги връзват в снопи, докато не платят откуп. У германците от Халсберг (Западна Чехия) веднага след като стопанинът е дал последното жито да се овършее, го омотават в него и той трябва да се откупи, като дарява питки. В кантона Пютанж (Нормандия) все още (поне доскоро е било така) инсценират връзването на стопанина. Това е задача само на жените. Те се нахвърлят върху него, хващат го за ръцете и краката и го просват върху последния сноп. След това уж го връзват и му диктуват условията, които трябва да спазва на вечерята при привършването на жътвата. Приеме ли, освобождават го и му позволяват да стане. Когато покрай нивата мине някой, който не е от това стопанство, в Бри, Ил дьо Франс, жътварите го погват. Хванат ли го, връзват го в сноп, хапят го един след друг по челото и викат: „Ти ще носиш ключа от нивата.“ „Да носиш ключа“ е израз, използван от жътвари и по други места, в смисъл да ожънеш или овършееш последния сноп и следователно е равнозначен на фразите „Падна ти се Стареца“, „Твой е Стареца“, отправени към онзи, който е ожънал, вързал или овършал последния сноп. Затова, когато, както в Бри, вържат някой странник в сноп и му рекат, че ще носи „ключа от нивата“, все едно му казват, че е Стареца, т.е. възплъщение на житния дух. При брането на хмела жените хващат добре облечените странници, които минават покрай тях, натикват ги в чувал и не ги пускат, докато не платят откуп.

Следователно, подобно на древния Литиерс, жътварите в съвременна Европа имат обичай да залавят минаващите и да ги връзват в снопи.

Едва ли бихме могли да очакваме да довършат паралела, като им режат главите, но ако не предприемат такива крайни мерки, то езикът и жестовете им подсказват желание да го направят. В Мекленбург например, ако на първия ден от жътвата господарят или господарката влязат в нивата или само минат покрай нея, всички жътвари се обръщат към него или нея и си острят косите, като удрят по тях с точилата в такт, сякаш ги готвят за коситба. После жената, която води жътварите, излиза напред, връзва на лявата ръка на дошлия лента и той трябва да се откупи. Когато господарят или друг изтъкнат човек влезе в нивата или мине покрай нея, всички жътвари спират работа и тръгват накуп към него, като мъжете държат косите пред себе си. Когато го стигнат, мъже и жени образуват редица. Мъжете забиват дръжките на косите в земята, както правят когато ги острят, после свалят шапките си и ги слагат на косите, а водачът им излиза напред и произнася слово. Като свърши, всички започват да острят много шумно и в такт косите си, а после си слагат шапките на главите. Две от жените, които връзват снопите, излизат напред и едната връзва господаря или странника с житни класове или копринена лента (както се случило), а другата се обръща към него в рима. По-долу давам примери за онова, което казват жътварите в такива случаи. В Померания препречват пътя на всеки минувач със сламено въже, образуват около него кръг и си острят косите, а водачът им нарежда:

Готови са хората, косите са остри.
Израсло е житото високо и ниско,
а ние сега ще окосим господина.

След това повтарят церемонията с остренето на косите. В Рамин, в околностите на Шчечин, се обръщат към непознатия в кръга с думите:

Господина ще погалим
ний със сабите си остри.
Те косят ливади, ниви,
ний – князе и господари.
Често жадни са жътварите
и шегата ще приключи,
щом почерпи господинът
с бира или пък с ракия.
Но не чуе ли молбата,
сабята ще заиграе.

На хармана също приемат непознатите като възплъщение на житния дух и постъпват с тях по съответен начин. Когато непознат дойде на хармана във Видингхарде, Шлезвиг, питат го: „Да те науча ли как играе млатилото?“ Ако каже да, му слагат дръжка на млатило около врата, сякаш е сноп и го стягат така здраво, че почти го задушават. Когато непознат дойде на хармана, в някои енории на Вермланд (Швеция) вършачите, които работят там, казват, че „ще го научат песента на вършитбата“. После му слагат около врата млатило, а около тялото въже от слама. Освен това, както вече видяхме, ако непозната жена дойде на хармана, вършачите завиват около тялото ѝ млатило, а на врата ѝ венец от житни стебла и викат „Ето я Житната жена! Ето как изглежда Житната Дева.“

Следователно в съвременна Европа с онзи, който ожъне, върже или овършее последното жито, се отнасят като към възплъщение на житния дух, омотават го в снопи, привидно го умъртвяват със земеделски сечива и го хвърлят във водата. Тези съвпадения с легендата за Литиерс сякаш потвърждават, че тя е действително описание на фригийски жътвен обред. Но тъй като в съвременните обичаи умъртвяването на антропоморфния представител на житния дух по необходимост се пропуска, или най-много само привидно се изпълнява, ще е необходимо да докажем, че в първобитното общество е било нещо обикновено при земеделските церемонии да умъртвяват човешко същество, за да стимулират плодородието на нивите. Това ще стане ясно от примерите.

3. Човешки жертви за посевите

Когато засаждали нивите си, индианците от Гуаякил, Еквадор, принасяли в жертва човешка кръв и човешки сърца. Някога, по жътва, жителите на Канар (сега Кеника), Еквадор, принасяли ежегодно по сто деца в жертва. Царете на Кото, перуанските инка, а дълго време след това и испанците не били в състояние да сложат край на кървавия ритуал. На един мексикански жътвен празник, когато предлагали на слънцето плодовете на сезона, слагали престъпник между две огромни, закрепени една срещу друга канари, а после ги пускали да паднат и да го смажат. Заравяли останките му, а след това следвала гощавка и танци. Жертвоприношението било известно като „срещата на канарите“. Вече видяхме как мексиканците принасяли човешки същества в жертва при различни етапи на развитие на царицата, като възрастта на жертвите съответствувала на възрастта на растението. При засяването в жертва принасяли

новородени бебета, по-големи деца, когато растението пониква, и т.н., докато узрее съвсем и тогава принасяли в жертва старци. Несъмнено съответствието между възрастта на жертвите и състоянието на растението трябвало да подсили ефекта на жертвоприношението.

Всяка пролет, когато засаждали нивите си, поуните принасяли в жертва човек. Според поверието тези жертви изисквала от тях Зорницата, или някаква птица, изпратена им като посланик от нея.

Птицата била препарирана и запазена като могъщ талисман. Поуните били убедени, че ако пропуснат да направят такова жертвоприношение, ще последва пълен провал на реколтата на царевица, боб и тикви. Жертвата била пленник и полът не бил от значение. Обличали го в най-пищни и скъпи одежди, угоявали го с най-хубавата храна и се пазели да не разбере какво го очаква. Когато бил достатъчно угоен, го връзвали на кръст пред тълпата, израели наоколо тържествен танц, сетне му разцепвали главата с томаhawk и изстрелвали в него стрели. Според един търговец след това индианците режели парчета месо и мажели с тях мотиките си, но друг присъствувал на церемонията търговец твърди, че това не било вярно. Веднага след жертвоприношението хората се залавяли да засадат нивите си. Запазено е конкретно описание на жертвоприношението на едно сиуско момиче, извършено от поуните през април 1837 или 1838 г. Момичето било четиринадесет-петнадесетгодишно и се отнасяли с него добре шест месеца. Два дни преди жертвоприношението го развеждали от вигвам на вигвам и го придружавал целият съвет от вождове и бойци. На всяко място му връчвали къса пръчка и малко боя, които то подавало на боеца до себе си. Така влизало от вигвам във вигвам и навсякъде получавало все същия подарък. На 22 април извели момичето да го принесат в жертва. Придружавали го бойците и всеки от тях носел по две пръчки, връчени му от него. Тялото му било боядисано наполовина червено, наполовина черно, прикрепили жертвата на нещо като бесило и известно време я пекли на бавен огън преди да я убият със стрели. След това главният участник в жертвоприношението изтръгнал сърцето ѝ и жадно го заръфал. Докато тялото било все още топло, изрязали месото от костите на малки парченца, сложили ги в мънички кошнички и ги отнесли на съседната царевична нива. Там върховният вожд взел парче месо от една кошничка и изцедил от него капчица кръв върху новозасетите царевични зърна. Примерът му бил последван от останалите, докато всички семена били напръскани с кръв, а после ги покрили с почва. Според друго описание смилали тялото на жертвата на кайма и я натривали или пръскали не само по царевицата, но и по картофите,

боба и другите семена, за да ги наторят. Разчитали, че това жертвоприношение ще им донесе богата реколта.

Някаква западноафриканска царица принасяла всеки март в жертва по един мъж и една жена. Умъртвявали ги с лопати и мотики, а телата им заравяли сред новоизораната нива. В Лагос⁶¹ (Гвинея) имало обичай всяка година скоро след пролетното равноденствие да набучат на кол младо момиче, за да им донесе добра реколта. Принасяли в жертва още овце и кози и ги окачвали наред с ямс, царевични кочани и банани на колове до него. Жертвите били отглеждани в сараите на царя и съзнанието им било така повлияно от служителите на фетиша, че те посрещали с усмивка съдбата си. Подобно жертвоприношение се извършвало всяка година в Бенин (Гвинея)⁶². Маримо, племе от народността бечуани, принасят човешко същество в жертва на посевите. Избират обикновено нисък пълен мъж. Сграбчат го или го напиват, отвеждат го на полето и там го умъртвяват сред пшеницата, за да послужи като „семе“ (така се изразяват те). След като кръвта му се съсири на слънцето, те я изгарят заедно с гръдната кост, месото около нея и мозъка и после разпръсват пепелта върху почвата, за да я оплодят. Останалото месо изяждат.

Преди да се засее оризът, племето багобо на Миндао, един от Филипинските острови, принася човешка жертва. Това е роб, когото насичат на парчета в гората. Туземците от Бон ток, във вътрешността на о. Лусон, друг Филипински остров, са страстни ловци на глави. Основните ловни сезони са когато засяват и жънат ориза. За да се получи добра реколта, всяко стопанство трябва да се сдобие поне с една глава при засаждането и една при жътвата. Ловците на глави излизат на двойки и тройки и притаени чакат жертвата, била тя мъж или жена, отсичат ѝ главата, ръцете и краката и бързо ги отнасят в селото, където били посрещани с голяма радост. Овесвалн главите на клоните на две или три изсъхнали дървета, оставени на открито място край селото и заобиколени от големи камъни, на които се сядат. Хората танцуват наоколо, пируват и се нападат. Когато плътта изгние и падне от костите, онзи, който е отрязал главата, отнася черепа в къщи и го пази като реликва, а другарите му постъпват по същия начин с ръцете и краката. Подобни са обичаите на апайо, друго племе от вътрешността на о. Лусон.

Лхота нага, едно от многото диви племена, населяващи дълбоките, назъбени, лабиринтоподобни клисури, които се вият нагоре в планините

61. Сега столица на Нигерия – Бел. пр.

62. Сега самостоятелна държава – Република Бенин със столица Порто Ново. – Бел. пр.

над богатата планина на Брахмапутра, имали обичай да отсичат главите, ръцете и краката на срещнатите хора, а сетне да набучват отсечените крайници в нивите, за да си осигурят богатата реколта. Не изпитвали никакви лоши чувства към хората, с които постъпвали така безцеремонно. Веднъж одрали живо едно момче, нарязали го на парчета и разпределили месото му между всички селяни, а те го сложили в хамбарите си, за да отклонят лошия късмет и да си осигурят богатата реколта. Индийските гонди, които принадлежат към дравидската група народности, отвличали брахмански момчета и ги отглеждали, за да ги пренесат в жертва при различни случаи. По сеитба и жътва, след тържествената церемония умъртвявали по едно момче, като го убождали с отровна стрела. След това пръскали кръвта му по разораната нива или зрялото жито, а месото му изяждали. Ораоните (или Ураоните) от Чота Нагпура се прекланят пред богиня на име Анна Куарп, която давала добра реколта и можела да направи човека богат, но за това било необходимо да ѝ принасят човешки жертви. Говори се, че независимо от бдителността на британските власти те продължавали тайно да правят такива жертвоприношения. Жертвите били бедни и безпризорни деца и бездомници, чието изчезване нямало да привлече вниманието. През април и май те тръгвали да обикалят като пристави. По това време хората не пътували сами из страната, а родителите не пускали децата си да излизат в джунглата или да пасат добитъка. Когато ораонът намери жертва, прерязва ѝ гърлото и отнася със себе си горната фаланга на безименния пръст и носа. Богинята се настанява в къщата на всеки човек, който ѝ е принесъл жертва, и от този момент неговите ниви дават двойна реколта. Тук богинята приема образа на малка кукла. Когато стопанинът докара в къщи неовършан ориз, взема богинята и я търкала по купа, та той да стане двойно по-голям. Но скоро тя става отново неспокойна и могат да я успокоят единствено нови човешки жертви.

Най-добре описаните случаи на системни човешки жертвоприношения, предназначени да осигурят добра реколта ни дават кондите (или кандите), друга дравидска народност в Бенгалия. Онова, което знаем за тях, дължим на британски офицери, натоварени към средата на XIX век да потушат въстанието им. Жертвите били принасяни на богинята на земята Тари Пену (или Бера Пену), убедени, че тя ще им осигури богатата реколта и ще ги пази от всякакви болести и нещастия. Това се смятало особено необходимо при отглеждането на куркума и кондите твърдели, че тя не би могла да добие жълточервен цвят, ако не се пролее кръв. Богинята приемала жертвата, наричана мериа, само ако е закупена или пък

се е родила жертва – т.е. ако е дете на принесен в жертва баща или е обречена от баща си или настойника си. Изпадналите в притеснение конди често продавали децата си за жертви, „смятайки, че така осигуряват блаженството на техните души, убедени, че смъртта им за благо на хората е възможно най-почтената“. Веднъж видели човек от племето пануа да обсипва с клетви конд и най-сетне да плюе в лицето му, защото кондът продал собственото си дете за жертва, а човекът от племето пануа искал да се ожени за момичето. Група конди видели това и веднага се притекли да успокоят човека, който продал собственото си дете с думите: „Детето ти умря, за да може целият свят да живее и сама богинята на земята ще изтрие плюнките от лицето ти.“ Случвало се да държат жертвите с години, преди да ги предадат на богинята. Смятани за обречени на боговете същества, с тях се отнасяли с голяма обич, примесена с преклонение и където и да отидели били добре дошли. Достигналият зрелост мериа обикновено получавал за жена девойка мерна, а заедно с нея и парче земя и земеделски инвентар. Тяхното поколение също били жертви. Човешките жертви били принасяни на богинята на земята по племена, части от племена или села както на периодични празници, така и при извънредни случаи. Периодичните жертвоприношения се устройвали обикновено от племената и от техните подразделения, така че всеки глава на семейство да получи поне веднъж в годината късче месо от жертвата, обикновено когато засаждал или засявал основната си култура.

Жертвоприношенията се извършвали по следния начин: десет-дванадесет дни преди церемонията освещавали жертвата, като ѝ отрязвали косата, която дотогава била неостригана. На церемонията се събирали тълпи от мъже и жени и никой не бил изключен, защото се знаело, че тя се принася за цялото човечество. Няколко дена преди това царяло диво веселие и груб разврат. На деня преди жертвоприношението извеждали с тържествено шествие, музика и танци облечената в нови дрехи жертва до горичката мериа – група високи дървета, пощадени от бравата, близо до селото. Там я връзвали на кол, поставен понякога между два санкисарови храста. След това я помазвали с растително масло, топено масло и куркума, украсявали я с цветя и през целия ден ѝ оказвали „преклонение, което трудно се отличава от обожание“. Започвала голямата борба и за най-малката частица, свързана с нея: засъхналата куркумена каша, с която била намазана, капчица от слюнката ѝ, защото кондите, особено жените, ги смятали за реликви с огромна власт. Множеството танцувало около кола и обръщайки се към земята, хората нареждали: „О,

боже, на теб принасяме тази жертва, дай ни добра реколта, сезони и здраве“, а после, обръщайки се към жертвата, казвали: „Купихме те с пари, не сме те хванали насила, сега те принасяме в жертва според обичая и не правим грях“.

На следната сутрин подновявали оргиите, а те и без това почти не преставали през цялата нощ и така до обед, когато спирали и сборището пристъпвало към жертвоприношението. Отново помазвали жертвата с растително масло и всички докосвали помазаната част и размазвали мазнината по челата си. По някои места правели шествие и развеждали жертвата от къща на къща из селото и едни скубели коси от главата ѝ, а други молели за малко слюнка, с която се мажели по главите. Тъй като не бивало да е вързана, нито да проявява признаци на съпротива, чупели костите ѝ на ръцете, а ако е необходимо, и на краката, но често тази предпазна мярка не се налагала, защото я упоявали с опиум. На различните места бил различен начинът, по който я умъртвявали. Най-разпространени били задушаването и премазването до смърт. Разцепвали по средата, по протежение на метър-два клон от зелено дърво, пъхали в цепнатината врата (а на някои места и гръдния кош) на жертвата и жрецът и помощниците му се стараели с все сила да доближат двете разцепени части. После жрецът наранявал жертвата леко с бравдата си, при което тълпата се втурвала към нещастника и всеки кълцал месо от тялото му, но оставяли главата и червата недокоснати. Случвало се жив да го нарежат. В Чина Кипеди го влачели по полето, заобиколен от тълпата, която режела парчета месо, докато умре, но не пипала главата и червата. Друг много разпространен в същата област метод на жертвоприношение бил жертвата да се върже за хобота на дървен слон и докато той се въртял около дебел кол, тълпата режела месо от все още живата жертва. Когато установил майор Кембъл, някои села разполагали с по четиридесет от тези дървени слонове, използвани при жертвоприношения. Имало места, където умъртвявали жертвата бавно на огън. Изграждали дървен подиум, наклонен от двете страни като покрив, слагали там жертвата, с намотани около крайниците въжета, за да ѝ попречат да се бори. След това запалвали огньовете и поднасяли разпалени главни, за да я накарат да се търкаля нагоре-надолу по наклоните колкото се може по-дълго, защото колкото повече сълзи пролеела, толкова по-обилни щели да бъдат дъждовете. На следния ден нарязвали тялото на късчета.

От всяко село присъствувал определен човек, който веднага си тръгвал с отрязано парче месо. Понякога, за да ускорят пренасянето, устройвали щафета от мъже, които постигали средна пощенска скорост –

осемдесет до сто километра на ден. До идването на месото чакащите в селото се подлагали на строг пост. Делегатът го донасял до мястото, където били събрани всички жители, и там го предавали на жреца и на родовите глави. Жрецът разделял парчето на две. Едната част принасял в жертва на богинята на земята – заравял я в дупка, като правел това гърбом и без да гледа. После всеки мъж прибавял по мъничко пръст в дупката, а жрецът поливал мястото с вода от кратуна. Другата част разделяли на толкова дяла, колкото родови глави присъствували на церемонията. Всеки завивал своето месо в листа и го заравял на най-добрата си нива, като го влагал в почвата заднешком, без да гледа. На някои места всеки отнасял своя дял месо до потока, който напоявал нивите му, и там го окачвал на върлина. Три дни след това в къщи не метели, а в един район пазели строго мълчание, не палели огън, не сечали дърва и не приемали чужди хора. През нощта след жертвоприношението останките от жертвата (главата, червата и костите) се пазели от засилени постове, а на другата сутрин се изгаряли на погребална клада, заедно с бяла овца. Пепелта разпръсвали по нивите, правели от нея каша, която намазвали по къщите и хамбарите или я ръсели по новопоникналите посеви, за да ги пази тя от вредители. Случвало се обаче да заравят главата и костите, не да ги изгарят. След като човешките жертви били забранени, по някои места ги заменили с животни, например кози, както е в столицата Чина Кипеди. Други принасят в жертва бивол. Връзват го за кол в свещената горичка, танцуват буйно около него, като размахват ножове, а после се нахвърлят върху животното и за няколко минути го накълцват на парчета и парченца, като се борят помежду си за всяка частица месо. Щом някой докопа късче, се понася с пълна скорост да го зарови според древния обичай на нивите си, преди да е залязло слънцето. Тъй като понякога трябва да изминат голямо разстояние, тичат много бързо. Всички жени замерват отдалечаващите се фигури на мъжете с буци пръст и някои от тях се целят доста добре. Така свещената горичка, доскоро сцена на буйна дейност, утихва и опустява с изключение на няколко души, които остават да пазят останките от бивола – главата, костите и червата му, които изгарят тържествено в основата на стълба.

Нашите източници представят мерия на кондите като жертви, принесени да омилостивят богинята на земята. Но ако се съди по това, как постъпват с жертвите преди и след смъртта им, обичаят не може да се обясни просто като умилостивително жертвоприношение. Част от месото наистина предлагат на богинята на земята, но другата заравят в нивите си, а пепелта и останалите части на тялото отнасят на полето,

размазват я по житниците или я разпръсват сред поникналите посеви. Последните обичаи показват, че на тялото на мериа се е приписвала пряка или присъща власт да накара посевите да растат, независимо от непрекия резултат, който може да има като жертвоприношение, предназначено да осигури благоразположението на божеството. С други думи, на месото или пепелта на жертвата приписвали магическа или физическа власт да оплодят земята. Същата сила на власт приписвали на кръвта и сълзите на мериа – кръвта му правела тумерика червен, а сълзите предизвиквали дъжд; защото едва ли можем да се съмняваме, че поне първоначално са смятали, че сълзите карат дъжда да завали, а не само го предвещават. Освен това обичаят да се полива вода върху заровеното месо от мериа е несъмнено заклинание за дъжд. И най-сетне магическата власт, присъща на мериа, се проявява във върховното свойство, присъщо на всичко, което произхожда от него – косите или слюнката му. Тази приписвана на мериа власт показва, че е бил нещо повече от обикновен човек, принесен в жертва, за да умилюва божеството. И дълбокото преклонение пред него навежда на същото заключение. Майор Кембъл казва, че на мериа гледали като на „нещо повече от смъртен“, а майор Макферсън добавя: „Оказват му преклонение, което трудно може да се отличи от обожание.“ С две думи, по всичко личи, че на мериа са гледали като на божество. Като такова той първоначално може би е представлявал богинята на земята или пък богинята на растителността, макар в по-късни времена да са започнали да гледат на него по-скоро като на жертва, принесена на богинята, отколкото като на вселил се в човешкото тяло бог. Този възглед за мериа, по-скоро жертва, отколкото божество, може да е несъразмерно подчертан от европейските автори, описали религията на кондите. Привикнали към възникналата по-късно идея за жертви, принасяни на бога, за да осигурят благоразположението му, европейските наблюдатели са били склонни да тълкуват всички свързани с умъртвяване религиозни обичаи в този смисъл и да предполагат, че винаги, когато има такова умъртвяване, трябва по необходимост да има божество, за което, както смятат хората, кръвопролитие е приемливо. По този начин, повлияни от предварително залегналата идея, те могат неволно да изопачат и да оцветят своите описания на дивашките ритуали.

Същият обичай да се умъртвява представителят на някое божество, който е оставил ясни следи в жертвоприношенията на кондите, можем да установим вероятно и у други, описани по-горе, човешки жертвоприношения. Пепелта на заклятия маримо например разпръсват по нивите,

кръвта на брахманското момче разливат по посевите и нивата, месото на заклания нага се прибира в хамбара, а кръвта на сиуското момиче оставят да капе върху семето. От друга страна, отъждествяването на жертвата с растението или с други думи, възгледът, че тя е възплъщение на духа на растението, проличава в грижата да се осигури физическо съответствие между нея и естествения обект, който възплъщава или представя. Така мексиканците колели млади жертви за младата царица и стари за зрялата, а при жертвоприношението на ниския пълнен маримо в качеството му на „семе“, ниският ръст съответствува на ръста на младите посеви, а пълнотата му – на състоянието, което хората желаят да постигнат посевите, защото по всяка вероятност и поуните са уговявали жертвите си със същата цел. Освен това отъждествяването на жертвата със зърното проличава в африканския обичай да я умъртвяват с лопати и мотики и в мексиканския – да я смазват също като зърното между два камъка.

Внимание заслужава още един момент от тези дивашки обичаи. Вождът на поуните налапвал сърцето на сиуското момиче, а маримо и кондите изяждали месото на жертвата. Ако, както предполагаме, жертвата е смятана за божество, то следва, че като ядат месото ѝ, неговите почитатели смятат, че приемат в себе си тялото на своя бог.

4. Умъртвяване на житния дух в лицето на неговите антропоморфни представители

Току-що описаните варварски обичаи предлагат аналогии с жътвените обичаи в Европа. Например оплождащото свойство, приписвано на житния дух, се проявява и във варварския обичай да смесват кръвта на жертвата или нейната пепел със семето и в европейския – да разпръсват сред младите посеви напролет семето от последния сноп. Отъждествяването на човека със зърното можем да открием и в обичая да се съобразяват възрастта и ръстът на жертвата с възрастта и действителния или очакван ръст на посевите. В Шотландия и Щирия, там, където житният дух се възприема като Дева, правилото е последният сноп да се ожъне от младо момиче, а когато се схваща като Житна майка – от стара жена. В Лотарингия предупреждават старите жени да се пазят, когато умъртвяват Старицата, т.е. когато вършеят последното жито, а в Тирол смятат, че ако човекът, нанесъл последния удар при вършитбата, е висок, и посевите през следващата година ще пораснат високи. Същото

отъждествяване проличава в дивашкия обичай да умъртвяват представителя на житния дух с мотики и лопати или да го смажат между два камъка и европейския – да се правят, че го пребиват с млатила. И най-сетне правилото на кондите да поливат вода върху заровеното месо от жертвата предлага паралел на европейския обичай да заливат с вода представителя на житния дух или да го хвърлят в някой поток. Както при кондите, така и при европейците, това са заклинания за дъжд.

А сега да се върнем към легендата за Литиерс. Показахме, че в първобитното общество често принасят човешки същества в жертва, за да подпомогнат посевите. Следователно не е невероятно предположението, че някога във Фригия са умъртвявали хора със същата цел. А след като фригийската легенда и европейският народен обичай дотолкова съвпадат и навеждат на заключението, че са били умъртвявани хора, трябва, поне условно, да приемем това заключение. Има също сведения, че както митът за Литиерс, така и европейските жътвени обичаи съвпадат по това, че и в двата случая жертвите са били умъртвявани като представители на житния дух, а това вече се съгласува с възгледа, който, изглежда, съществува у някои първобитни народи – че умъртвяваната жертва кара посевите да се развиват добре. Тогава можем да предположим, че както във Фригия, така и в Европа всяка година на полето са умъртвявали представителя на житния дух. Вече показахме, че имаме основание да смятаме, че и в Европа всяка година са умъртвявали представителя на дървесния дух. Доказателствата за тези два забележителни и близко аналогични случая са съвършено независими едно от друго. Това, че съвпадат, е сякаш допълнително основание в полза и на двете.

Вече дадохме един отговор на въпроса, как са избирали представители на житния дух. Както легендата за Литиерс, така и европейските народни обичаи показват, че непознатите минувачи са схващани като проявления на житния дух, избягал от ожънатото или овършано жито, и като такива са ги залавяли и убивали. Но това не е единственият отговор, който ни предлагат данните. Според фригийската легенда жертвите на Литиерс не били просто непознати минувачи, а хора, които той побеждавал в надпреварата по жънене, а после връзвал в снопове и обезглавявал. Това показва, че представителят на житния дух може да е избран посредством състезание на нивата и победеният състезател е бил заставян да приеме фаталната чест. Предположението не противоречи на европейските обичаи по жътва. Видяхме как и в Европа има надпревара между жътварите: те се стремят да не са последни и който загуби такова състезание, т.е. който ожъне последното жито, трябва да търпи

различни грубости. Наистина не сме установили случаи да се правят, че ги убиват, но от друга страна, привидно убиват човека, нанесъл последния удар при вършитбата, т.е. който бъде победен в състезанието по вършитба. При това положение, след като вършачът овършеел последното жито, бивал привидно убит в качеството му на представител на житния дух. Същият представителен характер се приписва на онзи, който ожъне или върже последното жито, и най-сетне, след като и жътварите проявяват същото нежелание да са последни в тази работа, можем да допуснем, че обикновено се разиграва привидно умъртвяване на жътваря или на онзи, който е вързал последен, какъвто е случаят с човека, овършал последното жито. В древни времена това умъртвяване действително се е извършвало. Това предположение се потвърждава от общоразпространеното суеверие, че който ожъне последното жито, скоро ще умре. Случва се да смятат, че човекът, вързал последния сноп на нивата, ще умре през следващата година. Причината да се спират на онзи, който върже или овършее последното жито, като представител на житния дух, може да е следната: предполага се, че житният дух се таи колкото се може по-дълго в житото и отстъпва пред жътварите, вързачите и вършачите. Но когато го прогонят от убежището му в последното ожънато жито, последния вързан сноп или последното овършано зърно, той по необходимост приема друг образ, различен от житните стебла, които са били дотогава негова дреха или тяло. А какъв друг образ по-естествено ще приеме прогоненият житен дух от този на човека, който стои най-близо до житото, от което той (житният дух) е бил току-що прогонен? По необходимост въпросният човек е онзи, който е ожънал, вързал или овършал последното жито. Затова го хващат и се отнасят с него сякаш е самият житен дух.

По този начин човекът, когото умъртвявали на полето като представител на житния дух, може да е бил минаващ оттам странник или онзи жътвар, който е останал последен в жътвата, връзването или вършитбата. Но има и трета възможност, към която ни насочват древната легенда и съвременните народни обичаи. Литиерс умъртвявал странниците, но сам бил умъртвен по същия начин, а именно, завързали го в житен сноп, обезглавили го и го хвърлили в реката и както се подразбира, това се случило с Литиерс на собствената му земя. По същия начин в съвременните жътвени обичаи, не по-рядко от странниците, обект на мнимо умъртвяване е господарят (стопанинът или земевладелецът). Вероятно си спомняте, че според преданието Литиерс бил син на фригийския цар и в една от версиите сам е цар; а когато съчетаем това с легендата, че го

умъртвили, както личи по всичко, като представител на житния дух, това ни навежда на предположението, че сме се натъкнали на една следа от обичая всяка година да се умъртвява по един от тези божествени царе или жреци-царе, обладавали призрачна власт в много части на Западна Азия и по-специално във Фригия. Както изглежда, на места обичаят бил изменен и вместо самия цар умъртвявали царския син. Легендата за Литиерс би могла да е поне в една от своите версии далечен спомен от така променения обичай.

Сега да разгледаме връзката между фригийския Литиерс и фригийския Атис и да си спомним, че по всяка вероятност в Песинунт – селището на жреческия царски пост – умъртвявали върховния жрец всяка година в качеството му на Атис, бога на растителността, и че Атис е описан от древен (източник като „ожънат житен клас“. Следователно Атис, възплъщението на житния дух, когото умъртвявали всяка година в лицето на неговия представител, може в крайна сметка да се приеме като тъждествен с Литиерс, като последният е само селският прототип, от който се е развил държавният култ към Атис. Това е възможно, но от друга страна, аналогията с европейските народни обичаи ни предупреждава, че при някои народи може да е имало две отделни божества на растителността с отделни свои представители, като и двамата умъртвявали в качеството им на богове по различно време на годината. Защото видяхме, че в Европа, както личи, са умъртвявали един човек в качеството му на дървесен дух напролет, а друг – в качеството му на житен дух през есента. Може да е било така и във Фригия. Атис може да е бил по-специално дървесен дух и неговата връзка с житото може да е била следствие на властта на дървесния дух, както тя се проявява в обичаи от типа на Жътвения май. Освен това изглежда, че представителят на Атис е умъртвяван напролет, докато Литиерс сигурно е умъртвяван през лятото или есента в зависимост от това кога е била жетвата във Фригия. В такъв случай общо взето нямаме оправдание да разгледаме Литиерс като прототип на Атис, но двамата могат да се приемат като паралелни плодове на същата религиозна идея и да са свързани по същия начин, както са свързани в Европа Стареца по жътва и Дивака, Листния човек и т.н. през пролетта. И двамата оили духове или божества на растителността и всяка година умъртвявали техните антропоморфни представители. Но най-вероятно е, че докато култът към Атис бил въздигнат в достойнството на държавна религия и се разпространил в Италия, обредът на Литиерс никога не е преминал границата на родната му Фригия и е запазил характера си на селски церемонии, изпълнявани на ожънатата

нива. Най-многого, както при кондите, да са се събирали по няколко села, за да осигурят човешка жертва, която да бъде умъртвена като представител на житния дух за общото им благо. Жертвите може да са давани от родовете на жреците-царе или на царчета и това би обяснило защо в легендата Литиерс е син на фригийския цар и сам той е цар. Ако не са се обединявали, всяко село се е снабдявало със свой собствен представител на житния дух, като обричало на смърт минаващ оттам странник или жътваря, ожънал, вързал или овършал последния сноп. Може би в прастари времена ловът на глави да е бил нещо обикновено сред примитивните обитатели на Европа и Западна Азия като средство да се поощри развитието на житото, както все още е или поне доскоро беше нещо обикновено у първобитните земеделски племена в Асам, Бирма, Филипините и Индонезийския архипелаг. Едва ли е необходимо да добавям, че във Фригия, а също и в Европа, старият варварски обичай да се умъртвява човек на ожънатата нива или на хармана се е превърнал просто в преструвка далеч преди класическата ера и вероятно е бил схващан от жътвари и вършачи само като груба шега, която жътвеният обичай им разрешавал да изиграят на минаващ оттам непознат, на другар по работа или на самия господар.

Спрях се нашироко на химна за Литиерс, защото ни дава множество общи точки между европейските и дивашките обичаи. На другите жътварски песни от Западна Азия и Египет, към които привлякох вниманието ви по-горе, ще се спрем много по-накратко. Подобие на витинския Борм с фригийския Литиерс е в подкрепа на тълкуването, което дадохме на последния. Също като Литиерс Борм, чиято смърт или по-скоро изчезване жътварите оплаквали всяка година с тъжна песничка, бил царски син или най-малкото син на богат и виден човек. Жътварите, които наблюдавал, работели на собствените му ниви и той изчезнал, когато отишъл да им донесе вода. Според една версия на легендата той бил отнесен от нимфи, без съмнение от нимфите на потока, вира

или реката, където отишъл да налее вода. Разглеждано в светлината на легендата за Литиерс и на европейските народни обичаи, това изчезване на Борм може да е смътен спомен за обичая да се върже самият стопанин в житен сноп и да се хвърли във водата. Със скръбната мелодия, която пеели, жътварите оплаквали смъртта на житния дух, умъртвен при ожънването на житото или в лицето на своя антропоморфен представител, а като го зовели вероятно са се молели да се върне с нова енергия на следната година.

Финикийците пеели песента за Лин по гроздобер, поне както

научаваме от Омир така било в западната част на Мала Азия. А това, в съчетание с легендата за Силей показва, че в древни времена лозарите постъпвали с минаващите покрай тях непознати тъй, както правел жътварят Литиерс. Лидиецът Силей принуждавал минаващите оттам да окопават лозето вместо него, докато не минал Херкулес, който го убил и изтръгнал из корен лозите му. Такава сякаш е основната сюжетна линия на легенда, наподобяваща легендата за Литиерс, макар че с помощта на древните автори, нито на съвременните народни обичаи можем да я възстановим в подробности. Но песента за Лин изглежда се е пеела от финикийските жътвари, защото Херодот я сравнява с песента Манерос, а тя както вече видяхме, била вопълът на египетските жътвари над посеченото жито. Освен всичко Лин бил отъждествяван с Адонис, а Адонис има известни конкретни претенции да е житен дух. Така вопълът за Лин по жътва би бил идентичен с този за Адонис – и в двата случая става дума за скръбта на жътварите по мъртвия житен дух. Но докато Адонис, подобно на Атис, се извисил като тържествена митична фигура, обожавана и оплаквана във великолепни градове, далеч от границите на родната му Финикия, Лин оставил една песничка, пята от жътвари и берачи на грозде сред житните снопи и лозите.

Аналогията между Литиерс и народните обичаи на европейци и на първобитните народи показва, че във Финикия умъртвеният житен дух – мъртвият Адонис – е може би представян преди от човешка жертва. А това предположение сякаш намира подкрепа в харанската легенда, че Тамуз (Адонис) бил умъртвен от жестокия си господар, който смлял костите му в мелница и ги разпръснал по вятъра. Видяхме, че в Мексико по жътва смазвали човешки жертви между два камъка, а както в Африка, така и в Индия разпръсвали по нивите пепелта и другите останки от жертвата. Но харанската легенда е може би само митично средство да се изрази смелването на зърното в мелница и засяването на семето. Струва си сякаш да предположим, че мнимият цар, умъртвяван всяка година на вавилонския празник Закае, на шестнадесетия ден от месец лус, може би е представлял точно Тамуз. Защото историкът Бероз, който отбелязва празника и неговата дата, е използвал по всяка вероятност македонския календар – тъй като посветил своята история на Антиох Сотер, а, изглежда, по негово време македонският месец лус е съответствувал на вавилонския тамуз. Ако това предположение е вярно, тогава се потвърждава възгледът, че на празника на Закае мнимият цар е бил умъртвяван в качеството му на бог.

В Египет съществуват много повече данни, че умъртвеният житен

дух – мъртвият Озирис – е представян от човешка жертва. Жътварите я умъртвявали на ожънатата нива и оплаквали смъртта ѝ с погребална песен, на която поради езиково недоразумение гърците дали названието Манерос. Защото легендата за Бузирис сякаш съдържа далечен спомен за човешките жертви, принасяни някога от египтяните във връзка с култа към Озирис. Според легендата Бузирис бил египетски цар, който жертвувал всички чужденци пред олтара на Зевс. Произходът на обичая бил отнасян към безплодието, сполетяло земята на Египет в продължение на девет години. Кипърски ясновидец уведомил Бузирис, че земята ще започне да ражда, ако всяка година принася човешка жертва на Зевс и Бузирис въвел жертвоприношението. Но когато в Египет дошъл Херкулес и го повлекли към олтара да го принесат в жертва, той разкъсал въжетата, с които бил вързан, и убил Бузирис и сина му. Ето и легенда, че в Египет всяка година е принасяна човешка жертва, за да не се провали реколтата. И в нея се намеква, че да се пропусне жертвоприношението, би означавало да се върне безплодието. Видяхме как и поуните били убедени, че пропуснат ли да принесат човек в жертва при засаждането на реколтата, ще последва пълен провал на посевите им. Името на Бузирис означава в същност името на град Ре-Asar, „домът на Озирис“, и се наричал така, защото там бил гробът на Озирис. Дори някои авторитетни съвременни специалисти са на мнение, че Бузирис е в същност дома на Озирис, откъдето култът му се разпространил и в останалите части на Египет. Според легендата човешките жертвоприношения се правели на неговия гроб, като подбирали червенокоси мъже, чиято пепел разпръсвали с помощта на веялки. Данните от паметниците потвърждават това предание.

В светлината на вече казаното египетското предание за Бузирис допуска логично и задоволително достоверно обяснение. Всяка година Озирис, житният дух, бил представян от чужденец, чиято червена коса напомняла зрялото жито. В качеството си на негов представител този човек бил умъртвяван на ожънатата нива и жътварите го оплаквали и същевременно се молели житният дух да възкръсне и да се върне (маанехра, Манерос) с нова сила на следната година. Накрая жертвата или част от нея била изгаряна, а пепелта разпръсвали с помощта на веялки, за да ги оплоди. В случая изборът на жертвата се основава на нейното подобие с житото, което трябва да представя и да съответствува на вече описаните мексикански и африкански обичаи. По същия начин при мексиканските жертвоприношения в деня на лятното слънцестоене боядисвали лицето на жената, която умирала в качеството си на Житна майка,

в жълто и червено – цветовете на царицата, и тя носела картонена митра, на върха на която се развявали пера, наподобяващи косата на царицата. От друга страна, на празника на Богинята на бялата царица, мексиканците принасяли в жертва прокажени. За да предотвратят предполагаемото болестотворно влияние на Сириус, през пролетта римляните принасяли в жертва червени кутрета и били убедени, че така посевите ще пораснат зрели и червени. Езичниците от Харан принасяли на Слънцето, Луната и планетите човешки жертви, избирани по предполагаемата си прилика с небесните тела, на които ги посвещавали. Например жреците, облечени в червено и намазани с кръв, принасяли в жертва червенокос и червенобузест човек на „червената планета Марс“, в храм, боядисан в червено и накичени по него червени завеси. Тези и други подобни случаи, оприличаващи жертвата на бога или на представените от него природни явления, се основавали в крайна сметка на принципа на хомеопатичната или имитативната магия и идеята била желаната цел да се постигне най-лесно посредством жертвоприношение, наподобяващо желаната резултат.

Легендата, че частите от тялото на Озирис били разпръснати и погребани от Изида на местата, където ги е намерила, може спокойно да е далечен спомен от обичай, наподобяващ обичая на кондите човешката жертва да се разпределя на късове и те да се заравят понякога на много километри разстояние един от друг.

В такъв случай, ако съм прав, ключ към тайнствата на Озирис дава онзи скръбен вик на египетските жътвари, който отеквал всяка година на полето, до римски времена, за да оповести смъртта на житния дух, селския прототип на Озирис. Сходни вопли, както видяхме, се чували по всички ожънати ниви на Западна Азия. Древните говорят за тях като за песни, но ако се съди по анализа на имената Лин и Манерос, те са се състояли само от няколко думи, произнасяни като проточен музикален звук, който се чувал на голямо разстояние. Такива мелодични и проточени викове, издавани едновременно от много и силни гласове, трябва да са имали поразително въздействие и неизбежно привличали вниманието на всеки случаен минавач. Повтаряните многократно звуци сигурно са се разпознавали много лесно, дори на разстояние, но за един гръцки пътешественик из Азия или Египет чуждите думи не са имали никакво значение и той съвсем естествено ги е приемал за нечие име (Манерос, Лин, Литиерс, Борм), когото жътварите викат. А ако пътят му минавал през повече от една страна, като Витиния и Фригия, или Финикия и Египет, по времето, когато жънели житото, той е имал възможността да

сравни жътварските призиви на различните народи. Тогава лесно ще разберем защо гърците така лесно отбелязвали и сравнявали тези жътварски призиви. Защото ако бяха истински песни, те не биха привлекли вниманието на толкова много пътешественици, а дори ако случайният пътник е бил достатъчно близо да ги чуе, той не би могъл така лесно да различи думите.

До неотдавна жътварите в Девъншър са издавали подобни викове и изпълнявали на нивата церемония, почти напълно аналогична на онази, която, ако не греша, е поставила началото на ритуалите на Озирис. Ето как един наблюдател от първата половина на XIX век е описал вика и церемонията. „Скоро след като в Девън житото е ожънато, в повечето стопанства жътварите имат обичая да «викат врат». Според мен този обичай рядко се пропуска в по-големите стопанства из тази част на страната. Постъпва се по следния начин. Старец или човек, добре запознат с церемониите, изпълнявани по този случай (когато жътварите жънат последната житна нива), минава из кръстците и снопите и събира малък сноп от най-добрите класове, които свари да намери, връзва ги красиво и здраво, като подрежда сламките с голям вкус. Това се нарича «врат». След като нивата е ожъната и каната обиколи още веднъж жътварите, връзвачите и жените се нареждат в кръг. Човекът с «врата» застава в средата и го държи с две ръце. Първо се привежда и го сваля близо до земята, при което мъжете от кръга свалят шапки, привеждат се и ги опират о земята. След това всички започват отведнъж да викат много протяжно и съгласувано «Врат!» Едновременно с това бавно се изправят и издигат ръцете и шапките си над главите, като човекът, който държи «врата», също го вдига високо. Това се повтаря три пъти. После променят вика на «Чак тук!» или «Дотук!» който отеква три пъти по същия протяжен и бавен начин както преди с изключителна хармония и въздействие. И този път викът се придружава от същите движения на тялото и ръцете както при «врат»... След като повторят три пъти «врат» и също толкова пъти «Чак тук!» или «Дотук!», избухва висок и весел смях, хвърлят шапките и каскетите си във въздуха, лудуват наоколо и може би целуват момичетата. Сетне един от тях грабва «врата» и хуква колкото му държат краката към къщата на стопанина, където на вратата стои готова с ведро вода млекарката или друга жена от прислугата. Ако онзи, който държи «врата», успее да влезе в къщата по друг начин освен през вратата, на която стои момичето с ведрото, той има право да го целуне, но обикновено не успява и го заливат. В тиха есенна вечер «викането на врата» има великолепно въздействие отдалеч, много по-силно

от вика на мюезина, който лорд Байрон толкова възхвалява и смята, че е за предпочитане пред християнските камбани. Един-два пъти съм чувал да викат по повече от двадесет мъже, понякога към тях се присъединяват не по-малко женски гласове. Преди три години бях на високо място, където жънеха, и една вечер чух шест или седем пъти да викат «врат», а знаех, че някои от жътварите се намираха на 6–7 километра. Случва се, ако вечерта е тиха, да се чуват на значително разстояние.“

Г-жа Брей разказва как пътувала из Девъншър и видяла група жътвари, застанали в кръг на издигнато място, конто вдигали високо сърпове си. Един от тях в средата държал вързани с цветя житни класове и както тя пише, те викали три пъти „врат, врат, врат!“ а после „Имаме, имаме, имаме.“ И си отишли с викове и песни в къщи, придружени от жени и деца, които носели букети цветя. Слугата, който придружавал г-жа Брей, казал, че „хората играят, както правят обикновено, в чест на «духа на жътвата».“

Ето и друго описание на този стар обичай, записано в Труъроу през 1839 г.: „Но когато в Хелигън всичкото жито бъде ожънато, ратаите и ратайкинните идват пред къщата и носят със себе си малко снопче жито, ожънато най-накрая То е украсено с панделки и цветя, а на едно място е пристегнато, та да изглежда като врат. Те се провикват колкото могат по-високо: «Нашата (моята) страна, моята страна!» и млекарката дава врата на главния ратай. Той го взема и казва много високо: «Ето го, ето го, ето го.» А друг ратай вика силно: «Какво държиш там? Какво държиш там? Какво държиш там?» И главният ратай отвърща: «Врат, врат, врат.» После всички започват високо да викат. Това се прави три пъти и като извикат страховито, си отиват, вечерят, танцуват и пеят.“ Според друго описание „всички отиваха на полето, когато се жънеше последното жито, връзваха «врата» с панделки и го сплитаха, танцуваха около него и го отнасяха в голяма кухня, където малко по-късно ставаше вечерята“. Думите били същите, каквито се дават в предишното описание, и „Хип, хип, хей, хей, ето те, ето те, ето те“. Окачват го в преддверието. В още едно описание се съобщава как един от хората се втурнал от нивата с последния сноп, а останалите го преследвали със съдове, пълни с вода, и се опитвали да го излеят върху снопа, преди да го внесат в хамбара.

В описаните по-горе обичаи за врат на житния дух се приема конкретно жито, обикновено последното, останало неожънато, и следователно той бива обезглавен, когато го ожънат. По същия начин в Шропшър давали названието „врат“ или „врата на гъсока“ на последната шепа класове, останали неожънати в средата на нивата. Сплитали ги, а жътварите

заставали на около десет или двадесет крачки и хвърляли по тях сърпове си. Когато някой успеел да ги покоси казвали, че е отсякъл врата на гъсока. Отнасяли „врата“ на стопанката, която трябвало да го пази за късмет в къщата до следващата жътва. В околностите на Тривз човекът, който ожънвал последното жито „отрязвал врата на козела“. Във Фаслейн, в околностите на Геърлох (Дъмбъртъншър), наричали последното жито „главата“. В Аурих, Източна Фризия, човекът, ожънал последното жито, „отрязва опашката на заека“. Когато косят последното ъгълче на нивата, френските жътвари понякога се провикват: „Хванахме котката за опашката!“ В Брес (Бургундия) последният сноп представлявал лисица. До него оставяли десетина класове да представят опашката ѝ и всеки от жътварите, застанал на няколко крачки, хвърлял по нея сърпа си. Който успеел да я пререже, отрязвал „опашката на лисицата“. И в негова чест отеквал викът „Йо-хо-хо“. Тези примери не оставят място за съмнение за онова, което са имали пред вид под „врат“ в Девъншър и Корнуел, когато ставало дума за последния сноп. Житният дух се схващал като антропоморфен или зооморфен и последното неожънато жито е някаква част от тялото му – врата, главата или опашката. Случва се, както видяхме, последното жито да се възприема като пъпна връв. И най-сетне девъншърският обичай да се полива с вода човекът, който внася „врата“ в къщата, е заклинание за дъжд, едно от многото срещнати от нас. Негов паралел в тайнствата на Озирис е обичаят да се полива с вода статуята на бога или онзи, който го представя.

ГЛАВА XVIII

Зооморфният житен дух

1. Житният дух, въплътен в животни

В някои от примерите, които дадох, за да изясня значението на термина „врат“, отнесен към последния сноп, житният дух се появява в образа на животно – гъсок, козел, заек и лисица. Това ни води до нов негов аспект, който ще разгледаме сега. Така ще се натъкнем на нови примери за умъртвяване на божеството, но и ще изясним, както поне се надявам, и някои все още неясни моменти в митовете и култовете на Адонис, Атис, Озирис, Дионис, Деметра и Вирбий.

В големия брой животни, чийто образ приема житният дух, влизат вълкът, кучето, заекът, лисицата, петелът, гъсокът, пъдпъдъкът, котката, козелът, кравата (волът, бикът), прасето и конят. Често се смята, че житният дух се таи сред житото в образа на едно от тези животни и затова го залавят и убиват, когато ожънат последния сноп. Докато жътварите работят, животното отстъпва пред тях, а ако на някого му прилошее на полето, хората смятат, че се е препънал неволно в житния дух, който назова безбожния нарушител. В такива случаи се казва: „Докопал го е Ръженият вълк“, или „Бутнал го е Жътвеният козел“. Човекът, ожънал последното жито или вързал последния сноп, получава името на животното, например Ръжен вълк, Ръжена свиня, Овесен козел и т.н. и понякога го запазва за цяла година. Освен това много пъти представят животното във вид на кукла, направена от последния сноп, от горски цветя и т.н. и я отнасят в къщи с последната каруца. Дори и когато последният сноп не се оформя като животно, много често го наричат Ръжения вълк, козел и т.н. Общо взето всяка култура има свое специално животно, което намира убежище в последния сноп и наричат Ръжен, Ечемичен, Овесен, Грахов или Картофен вълк – според културата. В някои случаи обаче правят фигурата на животното само веднъж – когато приберат цялата реколта. Понякога смятат, че животното е убито с последния замах на сърпа или косата. Но много по-често приемат, че то живее докато все още има неовършано жито и го залавят с последния овършан сноп. Затова казват на нанеслия последния удар с млатилото, че е негова Житната свиня, Вършитбеното куче и други подобни. Когато привършат

вършитбата, правят кукла във формата на животното и онзи, който е овършал последния сноп, го отнася в съседното стопанство, където все още продължават да вършеят. Това показва, че житният дух се смята за жив докато все още има неовършано жито. Случва се човекът, овършал последния сноп, сам да представя животното и ако хората от съседното стопанство, които все още продължават вършитбата, го хванат, постъпват с него, както е прието да се постъпва е представяното животно – затварят го в кочина, подвикват му тъй, както обикновено подвикват на прасетата, и т.н. Сега ще илюстрирам тези общи положения с няколко примера.

2. Житният дух в образа на вълк или куче

Започваме с представянето на житния дух от вълк или куче. Това схващане е разпространено във Франция, Германия и славянските страни. Например, когато вятърът кара житото да се полюлява като развълнувано море, ще чуете селяните да казват: „Над (или през) житото минава Вълка“, „Ръженият вълк профуча над житото“, „Вълкът е в житото“, „Бясното куче е в житото“, „Ей го там голямото куче“. Когато децата искат да отидат да събират класовете или да берат метличина, възрастните ги предупреждават да не ходят на нивите, защото „Голямото куче се крие в житото“ или „Вълкът се е спотаил в житото и ще те разкъса на парчета“. Вълкът, с когото плашат децата, не е обикновен, защото често е „Ръжен, Житен“ и т.н. Казва се например: „Ще те отнесе Ръженият вълк“ и други подобни. И все пак по външност той напълно прилича на вълк. Защото като видели вълк да тича през нива, селяните от Файленхоф (Източна Пруссия) гледали дали опашката му е вирната или я влачи по земята. Ако я влачи по земята, тичали след него, благодарели му, че им е донесъл благодат и дори му предлагали вкусни хапки. Но ако опашката му била вирната, го проклинали и се мъчели да го убият. В случая вълкът се приема за житен дух, чиято оплождаща си ла е в опашката му.

Кучетата и вълкът се появяват като възплъщение на житния дух в жътвените обичаи. В някои части на Силезия например човекът, оженал или вързал последния сноп, се нарича Пшеничено куче или Грахов мопс. Но идеята за Житното куче проличава най-ясно в жътвените обичаи в Североизточна Франция. Така за жътваря, който поради болест, умора или мързел не може или не желае да работи наравно с другите,

говорят, че „Бялото куче е минало край него!“ „Негова е бялата кучка“, или „Бялата кучка го е ухапала“. Във Вогезките планини имат вместо Жътвен май Жътвено куче, а за човека, окосил последното сено или ожънал последната пшеница, се казва, че е „утрепал кучето“. Последният сноп в околностите на Лон-ле Суние (Юра) се нарича Кучката. Край Вердюн обикновеният израз за приключване на жътвата е „Готвят се да претрепят кучето“, докато в Епинал казват според културата „Ще трепем Пшениченото (Ръженото или Картофеното) куче“. В Лотарингия човекът, ожънал последното жито, убива Жътвеното куче. В Дукс (Тирол) човекът, нанесъл последния удар при вършитбата, е „пребил Кучето“, а в Анеберген, край Щаде, го наричат съобразно културата Житен, Ръжен или Пшеничен мопс.

Същото е и с вълка. Когато в Силезия жътварите се съберат около последното неожънато жито, се казва, че се готвят да „хванат вълка“. По различни места около Мекленбург, където поверието за Житния вълк има особена сила, всички се боят да ожънат последното жито, защото вълкът стоял в него и всеки жътвар се напъва колкото може да не е последен, а жените се боят да връзват последния сноп, защото „в него е вълкът“. Така че между жътвари и връзвачи има надпревара и никой не иска да е последен. А в Германия е сякаш обикновена фразата „вълкът се крие в последния сноп“. По някои места подвикват на жътваря: „Пази се от вълка“, или пък казват: „Той прогонва вълка от житото“. В Мекленбург обикновено викат на последното неожънато жито вълка, а за човека, който го ожъне, че е „хванал вълка“; животното пък описват като Ръжен, Пшеничен, Ечемичен и т.н. вълк, според конкретната земеделска култура. Онзи, който ожъне последното жито, сам се нарича вълка или Ръжения вълк, ако културата е ръж, а по много места около Мекленбург той трябва да играе роля – да се прави, че хапе другите жътвари или да вие като вълк. Последният сноп също се нарича вълка, или пък, в зависимост от културата, Ръжения, Овесения и т.н. вълк, а за жената, която го връзва, казват: „Ухапа я вълка“, „Падна ѝ се вълка“, „Трябва да прибере вълка“ (от житото Освен това и нея самата наричат вълк, подвикват ѝ „Ти с? вълка“ и тя трябва да носи това название цяла година. Случва се с оглед на културата, да я наричат Ръжен или Картофен вълк.

На о. Рюген наричат жената, която връзва последния сноп, вълчица, а освен това, като се върне, тя трябва да ухапе стопанката на дома и икономката и срещу това получава голямо парче месо. Но никой не обича да е вълк. Същата жена може да е Ръжена, Пшеничена или Овесена вълчица, в зависимост от това, дали последният сноп, който е вързала, е от

ръж, пшеница или овес. В Буир, в околностите на Кьолн, по-рано е имало обичай да дават на последния сноп формата на вълк. Пазели го в плевнята докато не овършеят цялата реколта. Тогава го поднасяли на стопанина, а той трябвало да го полее с бира или ракия. В Брунсхауптен, в Мекленбург, младата жена, която връзвала последния сноп пшеница, измъквала от него стиска стебла и правела от тях „Пшеничен вълк“, дълъг около две стъпки и висок около половин, краката на животното били от здрави стебла, а опашката и козината на врата – от пшеничени класове. Застанала начело на жътварите, тя отнасяла в селото Пшеничения вълк. Слагали го нависоко в гостната и той оставал дълго време там. По много места придават на снопа, наречен вълка, човешка форма и го обличат в дрехи. Това показва смесването на две отвлечени представи – житният дух е представен в човешки и животински образ едновременно. Обикновено докарват вълка на последната каруца сред голямо веселие. Оттам последният товар сам получава названието вълка.

Предполага се също, че вълкът се крие сред ожънатото жито, докато ударите на млатилото не го прогонят от последната купчина. Затова след вършитба селяните от Вапцлебен, в околностите на Магдебург, образуват шествие и водят за верига завит в слама човек, когото наричат вълка. Той представя житния дух, заловен когато е бягал от последното овършано жито. В областта Трир вярват, че при вършитбата убиват Житния вълк. Мъжете вършеят последния сноп, докато го превърнат в дребна плява, и са убедени, че по този начин Житният вълк, който се крие в него, положително е убит.

Житният вълк се появява и във Франция по време на жътвата. Там например подвикват на човека, ожънал последното жито: „Ще хванеш вълка“. В околностите на Шамбери образуват кръг около последното неожънато жито и викат „Там е вълкът!“ Когато наближи да свършат, жътварите от Финистер викат: „Ето го вълка!“ „Ще го хванем!“ Всеки захваща по една ивица и който свърши пръв, се провиква: „Хванах вълка.“ Когато в Гюен ожънат и последното жито, обикалят с един овен цялата нива. Наричат го „Вълка от нивата“. Рогата му са накичени с венец от цветя и житни класове, а вратът и тялото му също са омотани с гирлянди и панделки. Всички жътвари вървят след него и пеят. След това го заколват на нивата. В тази част на Франция последният сноп се нарича *conjoulage*, което на местен диалект означава „овен“. Следователно заколването на овена представя умъртвяването на житния дух, който обитава в последния сноп, но и тук са се смесили две представи за

житния дух – в образа на вълка и на овена.

Случва се вълка, заловен в последното жито, да остане да живее през зимата в къщата, готов да поднови дейността си на житен дух през пролетта. При това положение той се появява още веднъж по време на зимното слънцестоене, когато дните започват да растат и да предвещават приближаващата пролет. По Коледа в Полша развеждат човек, наметнал през главата вълча кожа, или пък разнасят препариран вълк и събират пари. Има факти, които говорят за съществуването на стар обичай да развеждат завит в листа човек, наречен Вълка, и да събират пари.

3. Житният дух в образа на петел

Житният дух приема много пъти образа на петел. В Австрия плашат децата да не ходят на нивите, защото Житният петел ще им изкълве очите. В Северна Германия казват: „Петелът седи в последния сноп“, а като ожънат последното жито, жътварите се провикват: „Сега ще изпдим петела“. Когато го ожънат, казват: „Хванахме петела“. Щом стигнат до последната ивица, в Брелер (Трансилвания), се провикват: „Ей, сега ще хванем петела.“ Когато се готвят да вържат последния сноп, във Фюрстенвалде господарят пуска донесен в кошница петел да тича из нивата. Жътварите го гонят докато го хванат. По други места всички жътвари се опитват да грабнат последното ожънато жито и който успее да го докопа, трябва да кукурига и се нарича Петелът. У вендите било прието стопанинът да скрие жив петел под последния сноп на полето и когато събирали снопите, жътварят, на когото се паднело да вдигне този сноп, имал право да запази петела за себе си, стига да го хване. Това отбелязвало приключването на празника на жътвата и било известно като „залавянето на Петела“, а бирата, която поднасяли по това време на жътварите, била известна като „Петелска бира“. Последният сноп се нарича Петелски сноп, Жътвен петел, Жътвена кокошка, Есенна кокошка. Прави се разлика между Пшеничен петел, Бобен петел и т.н. съобразно културата. Във Вюншензул (Тюрингия) на последния сноп придават формата на петел и го наричат Жътвен петел.

Пред каруцата с последния сноп носят фигура на петел, направена от дърво, картон, житни класове или цветя и това най-вече се отнася до Вестфалия, където петелът носи в човката си най-различни плодове на земята. Понякога по жътва закачат петела на върха на Майско дръвче, сложено на последната каруца. Другаде пък прикрепват жив петел или

негова фигура върху жътварска корона и ги разнасят на върлина. В Галиция, а и другаде, този жив петел е вързан за венец от житни класове или цветя и стои на главата на водачката на жътварките, която върви начело на тяхното шествие. Жътвената вечеря се нарича Жътвен петел, Стърнищен петел и т.н. и главното ястие, поне на някои места, е с месо от петел. Ако някой каруцар обърне каруцата със снопите, казват, че е „разцепил Жътвения петел“ и губи петела, т.е. жътвената вечеря. Преди да отиде при плевнята, каруцата с фигурата на петела обикаля около къщата. После приковават петела над вратата или на фронтоната и той остава там до следващата жътва. В Източна Фризия човекът, който нанася последния удар на вършитбата, се нарича Квачката и пред него пръскат зърно като пред кокошка.

И отново житният дух бива умъртвен и в образа на петел. В някои части на Германия, Унгария, Полша и Пикардия жътварите слагат в житото, което ще се жъне последно, жив петел и го гонят по нивата или го заравят до врата в пръстта, след което му отсичат главата със сърп или с коса. В много части на Вестфалия жътварите носят на стопанина дървен петел, а той им дава жив, когото пребиват с камшик или тояги, обезглавяват го с остра сабя, хвърлят го в хамбара при момичетата или го дават на стопанката да го сготви. Ако Жътвеният петел не се разцепи – т.е. ако не се обърне нито една каруца, – жътварите имат право да убият петела в стопанския двор, като го замерят с камъни или го обезглавяват. И там, където обичаят повече не се изпълнява, все още е нещо обикновено стопанката да сготви за жътварите петел на чорба и да им покаже главата му. В околностите на Клаусенберг (Трансилвания) заравят на нивата петел така, че да му се подава само главата. След това млад мъж взема коса и отсича с един замах главата на петела. Ако не успее, през цялата година го наричат Червеният петел и хората се страхуват, че следващата реколта може да е лоша. В околностите на Удварели (Трансилвания) връзват в последния сноп жив петел и го пробождат с шиш. После го одират. Месото хвърлят, но запазват кожата с перата до следващата година и напролет смесват зърното от последния сноп с перата на петела и ги разпръсват из нивата, която ще се оре.

Нищо не би могло да покаже по-ясно отъждествяването на петела с житния дух. Завързвайки петела в последния сноп, хората го отъждествяват с житото, а смъртта му – с ожънването на житото. Пазенето на перата му до пролетта, за да ги смесят със семето за посев и то точно от снопа, в който е била вързана птицата, както и разпръсването им заедно със семето по нивите, отново подчертават тъждествеността на птицата с

житото и намекуват по най-явен начин за нейната животелна и оплождаща способност като възплъщение на житния дух. Така житния дух, в образа на петел, се умъртвява по жътва, но се връща отново за живот и работа през пролетта. Освен това равнозначността между петела и житото се изразява не по-малко явно в обичая да се заравя птицата в земята и да ѝ се отсича главата (като житните класове) с косата.

4. Житният дух в образа на заек

Заекът е друго често срещано възплъщение на житния дух. В Гелъуей наричат ожънването на последното жито „Посичане на заека“. Това става по следния начин. Когато свършат с жътвата, оставят малко неожънато жито за заек. То се разделя на три части и се сплита, като класовете се връзват на възел. След това жътварите се оттеглят на няколко крачки и всеки хвърля сърпа си, за да го повали. Стеблата трябва да се прережат под възела и жътварите се редуват, докато някой успее. След това отнасят заека в къщи и го дават на слугинята от кухнята, която от своя страна го закача на кухненската врата отвътре. Случва се да запазят по този начин заека до следващата жътва. Когато го посекаат, неженените жътвари в енория Минигаф бягат с всички сили към селото и който пристигне първи – ще се ожени. И в Германия едно от названията на последния сноп е заека. В някои части на Ангалт например, когато житото е ожънато и остават само няколко стебла, казват: „Заека скоро ще дойде“, или си подвикват: „Гледай как изскача заека“. В Източна Прусия казват, че Заека се крие в последното неожънато жито и последният жътвар трябва да го прогони. Жътварите бързат да не им се падне да „прогонват заека“, защото на човека, който го направи, т.е. ожъне последното жито, много му се присмиват. Както видяхме, в Аурих Изразът за приключване на жътвата е „да се отреже опашката на заека“. В Германия, Швеция, Холандия, Франция и Италия обикновено казват за човека, ожънал последното жито: „Той убива заека.“ Който „убие заека“, в Норвегия трябва да даде на другарите си да пият „заешка кръв“, т.е. ракия. На о. Лезбос, когато жънат на съседни ниви, двете групи се надпреварват коя да свърши първа и да „прогони заека“ в нивата на съседите. Победителите смятат, че за тях следващата реколта ще е по-добра. Те правят малко снопче жито и го пазят при икона до следващата жътва.

5. Житният дух в образа на котка

Има случаи, когато житният дух приема образа на котка. В околностите на Кил плашат децата да не ходят из нивите, защото „Там се крие котката“. В Айзенах Оберланд им казват „Ще дойде да те вземе Житната котка“, „Житната котка влиза в нивата“. Когато жънат последното жито в някои части на Силезия казват: „Хванахме котката“, а който при вършитба нанесе последния удар, го наричат Котката. В околностите на Лион наричат последния сноп и жътвената вечеря „котката“. Когато жънат последното жито край Весул казват „Хванахме котката за опашката“. В началото на жътвата в Бриансон, в Дофине, накичват котката с панделки, цветя и класове. Наричат я котката с пухкавата кожа (*le chat de peau de balle*). Ако жътвар се нарани по време на работа, карат го да ближе раната. Когато жътвата приключи, отново украсяват котката с панделки и класове, танцуват и се веселят, а щом свършат танците, момичетата тържествено свалят от нея цялото това великолепие. В Грунеберг (Силезия) наричат жътваря, който ожънва последното жито, Котарака. Омотават го в ръжени стебла и тънки върбови пръчки за връзване на снопи и му слагат дълга плетена опашка. Понякога има за другар облечен по същия начин мъж, наречен Котката. Задължението им е да гонят когото видят и да го бият с дълга тояга. В околностите на Ампен изразът за приключване на жътвата е „Ще утрепят котката“, а когато е ожънато и последното жито, убиват котка в двора на къщата. При вършитба в някои части на Франция слагат жива котка под последната купчина жито и я пребиват с клатилата, а в неделя я изпичат и изяждат като празнична гозба. Във Вогезите приключването на сенокоса или жътвата наричат „хващането на котката“, „убиването на кучето“ или по-рядко „хващането на заека“. В зависимост от това, дали реколтата е добра или слаба, говорят, че котката, кучето или заекът са тлъсти или мършави. За онзи, който окоси последното сено или пшеница, казват, че хванал котката или заека или е прибил кучето.

6. Житният дух в образа на козел

Освен това житният дух се появява и в образа на козел. Когато житото се превива от вятъра, в някои части на Прусия можете да чуете: „Козите се гонят“, „Вятърът гони козите из житото“, „Там пасат козите“ и живеят в очакването на добра реколта. Освен това казват „Овесеният

козел се крие в овесената нива“ или „Ръженият козел се крие в ръжената низа“. Плашат децата да не ходят да берат метличина из нивите или да не късат бобени шушулки, защото Ръженият, Ечемиченият или Бобеният козел седи или лежи или изобщо се крие там и ще ги отнесе или ще ги убие. Когато някой от жътварите се чувства неразположен или изостава, се провикват: „Бутнал го е Жътвеният козел“. В околностите на Браунсберг (Източна Прусия) всички жътвари се надпреварват при връзването на ечемика да не ги „бутне Житният козел“. В Оефотен (Норвегия) всеки има определена ивица. Когато жътварят, който жъне вътрешна ивица, не е свършил заедно със съседите си, казват: „Остана на острова“. Ако изоставащият е мъж, издават звуците, с които се вика козел, а ако е жена – звуците, с които викат коза. В околностите на Щраубинг (Долна Бавария) за човека, който ожъне последното жито, говорят: „Падна му се Житния (или пък Пшеничния, Овесения) козел“ – съобразно конкретната земеделска култура. Освен това на последната купчина жито слагат два рога и я наричат „Рогатият козел“. В Кройцбург (Източна Прусия) подвикват на жената, която връзва последния сноп: „В снопа се крие козелът“. Когато жънат последната овесена нива от някое стопанство, жътварите в Баблинген (Швабия) издялват дървен козел. В ноздрите и устата му слагат овесени класове и го украсяват с венци от цветя. Слагат го на нивата и го наричат Овесения козел. Щом наближи краят на жътвата всеки бърза да свърши работата си пръв, защото който остане последен, получава Овесения козел. Освен това последният сноп се нарича козела. Така в долината на Визент (Бавария) последният, връзан на нивата сноп, се нарича козела и съществува поговорката: „Нишата трябва да роди козел.“ В Шпахбрюкен (Хесен) последната ръкойка ожънато жито наричат козела, а който го ожъне, е обект на много шеги. Понякога правят последния сноп във формата на козел и за него казват: „Вътре се крие козелът“. И отново на човека, ожънал или връзал последния сноп, дават названието козела. В някои части на Мекленбург наричат жената, която връже последния сноп, „Жътвена коза“ Край Йолцен (в околностите на ХанOVER) жътвеният празник започва с „Довеждане на Жътвената коза“ – омотават в слама жената, която е връзала последния сноп, коронясват я с жътвения венец и я докарват на ръчна количка в селото, където правят хоро. А в околностите на Луненбург наклончват онази, която е връзала последния сноп, с корона от житни класове и я наричат Житната коза. В Мюнцесхайм (Баден) жътварят, който ожъне последното жито или овес, наричат Житен или Овесен козел. В кантона Сент Гал (Швейцария) наричат Житния или Ръжения

козел онзи, който ожъне последната ръкойка на нивата или вкара последната каруца в хамбара; окачват му звънец около врата, заливат го с алкохол и триумфално го развеждат. На места в Щирия човекът, ожънал последното жито, се нарича Житен, Ръжен или някакъв подобен вид козел. По правило веднъж получил названието Житен козел, човекът го носи до следващата жътва.

Според един възглед житният дух, заловен в образа на козел или някакво друго животно, остава да живее в стопанството или хамбара през зимата. Следователно всяко стопанство има свое въплъщение на житния дух. Но според друг възглед житният дух е гений или божество не на житото на едно стопанство само, а на всичкото жито. Затова когато бъдат ожънати всички житни култури в стопанството, той бяга в друго, където все още не са свършили. Тази идея изпъква в жътвения обичай, който по-рано се спазваше в Скай. Приключилият с жътвата стопанин изпраща мъж или жена с един сноп при съседа, който все още жъне; когато свърши, последният на свой ред изпраща снопа на друг съсед, който още работи, и така снопът обикаля стопанствата, докато не бъдат ожънати всички житни култури. Той се нарича *goabbir bhacagh*, т.е. Сакатият козел. По всичко личи, че обичаят не е преустановен и сега, защото от Скай съобщиха за него преди не много години. Вероятно житният дух е бил осакатен докато са жънали житото. Понякога старата жена, която донася последния сноп, трябва да куца с единия си крак.

Случва се обаче да смятат, че житният дух в образа на козел е умъртвен на нивата от сърпа или косата. Така, в околностите на Бернкастел, на р. Мозел, жътварите определят с жребий реда, по който ще се движат. Първият се нарича предницата, а последният – опашката. Ако някой изпревари „предницата“, минава напред, като прави отклонение, така че по-бавният жътвар да остане на отделна ивица. Ивицата нарича козела, а на човека, на когото по този начин са „срязали козата“, му се присмиват и подиграват до края на деня. Когато „опашката“ жъне последните стебла, казват, че „отсича врата на козела“. Преди да свърши жътвата, в околностите на Гренобъл украсяват жив козел с цветя и панделки и го пускат да тича из нивата. Жътварите го гонят и се опитват да го хванат. Когато го уловят, жената на стопанина го държи здраво, докато той му отреже главата. От месото на козела приготвят празничната вечеря. Парче от него осоляват и пазят до следващата жътва, когато колят друг козел. Тогава всички жътвари ядат от това месо. На същия ден от кожата на козела се прави наметка и стопанинът, който работи наред с хората си, трябва да я носи винаги, когато вали или настъпи лошо

време. Но ако някой от жътварите получи болки в гърба, стопанинът му дава да носи козята кожа. Изглежда идеята е, че болките в гърба, причинени от житния дух, се лекуват пак от него. Вече видяхме как на други места, когато някой от жътварите се нарани, карат котката, представителя на житния дух, да ближе раната. Естонските жътвари на о. Мон смятат, че онзи, който ожъне първите стебла жито, ще получи болки в гърба, тъй като житният дух особено се гневи на първата нанесена му рана. И за да избягнат това неудобство, жътварите саксонци в Трансилвания връзват около кръста си първата ожъната ръкойка. И тук използват житния дух за лечение или профилактика, но в първоначалната му растителна форма, а не в образа на козел или котка.

Освен това понякога се смята, че житният дух се крие в ожънатото жито в плевнята, докато го прогони млатилото. В Баден например последният овършан сноп се нарича Житен. Лимецов или Овесен козел – в зависимост от културата. В близост до Марктл (Горна Бавария) наричат снопите Сламени козли или просто козли. Слагат ги на голям куп на откритата нива и ги вършеят мъже, застанали в две редици една срещу друга и докато въртят млатилата си, те пеят песен, в която разказват как виждат Сламения козел сред житните стебла. Последният козел, т.е. последният сноп, е украсен с венец от виолетки и други цветя и нанизани на връв хлебчета. Слагат го точно в средата на купчината. Някои от вършачите се втурват да го разтурят, а други се нахвърлят с млатилата си така безразборно, че се случва да се чупят и глави. В Оберинтал (Тирол) последният вършач получава името Козела. Същото е в Хазелберг (Западна Чехия) – където понякога викат на човека, нанесъл последния удар при вършитбата на овеса – Овесения козел. В Тетпанг (Вюртемберг) вършачът, който нанесе последния удар на последната купчина жито преди да го обърнат, получава името Козела и казват, че е „прогонил козела“. Онзи пък, който нанесе последния удар след като обърнат купчината, наричат Козата. В този обичай се намеква, че житото се обитава от двойка житни духове, мъжки и женски.

Житният дух, заловен при вършитбата в образа на козел, се предава на съсед, който не е приключил с нея. Веднага след като свърши вършитбата, младите хора във Франш Конт правят от слама фигура на козел в двора на съсед, който все още има да вършее. В замяна той трябва да им даде вино или пари. В Елванген (Вюртемберг) от последния сноп правят чучело на козел. Краката му са направени от четири, а рогата – от две пръчки. Човекът, който нанесе последния удар с млатилото, трябва да отнесе козела в плевнята на съсед, който все още вършее, и да го

хвърли на пода. Ако при това успеят да го хванат, връзват Козела на гърба му. Подобен обичай се спазва и в Индерсдорф (Горна Бавария). Там човекът, който хвърля сламения козел в плевнята на съседа, наподобява блеенето на това животно. Хванат ли го, черният лицето му и връзват козела на гърба му. Когато някой стопанин от Саверн (Елзас) изостане с вършитбата със седмица или повече от съседите, слагат пред неговата врата препариран козел или лисица.

В някои случаи се приема, че житният дух в образа на козел е умъртвен при вършитбата. В района Краунцапн (Горна Бавария) смятат, че Овесеният козел се крие в последния сноп. Той е представен от изправено старо гребло със стара тенджерата за глава. След това казват на децата да убият Овесения козел.

7. Житният дух в образа на бик, крава или вол

Друг образ, който житният дух често приема, е образът на бик, крава или вол. Когато вятърът се понесе над житото, в Кьониц (Западна Пруссия) говорят: „Бичето тича из житото.“ Когато на определено място житото е гъсто и здраво, в някои части на Източна Пруссия казват: „Бикът лежи в житото.“ Когато жътвар се е пресилил и окуцал, в областта Грауденц (Западна Пруссия) казват: „Бутнал го е бикът“, а в Лотарингия – „Падна му се бикът“. Значението и на двата израза е, че той неволно се е натъкнал на божествения житен дух и последният е наказал безбожния нахалник, като го е окуцил. Затова когато някой жътвар от околностите на Шамбери се нарани със сърпа, казват, че има „раната на вола“. В областта Бунцлау (Силезия) понякога правят последния сноп във формата на вол с рога, натъпкани с кълчища и завит в житни класове. Фигурата се нарича Старецът. На места из Чехия на последния сноп придават формата на човек и го наричат Биволът. Тук имаме същото смесване на идеи, както при овена, когото колят, като го наричат вълк. Из цяла Швабия последната купчина жито на полето се нарича Кравата, човекът, който жъне последните стебла, е „случил кравата“ и самия него наричат Кравата или пък Ечемичената, Ръжената и т.н. крава, в зависимост от културата. На празничната вечеря той получава китка цветя от житни класове и повече пиене от останалите. Но го задяват и му се присмиват, затова никога не обича да е Кравата. Случва се кравата да бъде представена от чучело на жена, направено от жито и метличина. Отнася я в къщи онзи, който е ожънал последната ръкойка. След него тичат децата, а

съседите му се подиграват, докато стопанинът не вземе от него Кравата. И тук проличава смесването на антропоморфния и зооморфния образ на житния дух. В различни части на Швейцария жътварят, който отрязва последните стебла жито, се нарича Пшеничена, Житна, Ръжена крава или Житно биче и е обект на много шеги. Когато някой стопанин в района на Розенхайм (Горна Бавария) закъснее с прибирането на реколтата, правят на неговия участък земя така наречения Сламен бик. Това е грамадно чучело, направено от дървена рамка, покрита с плява и украсена с цветя и листа. На нея окачват надраскани хумористични стихчета, в които подиграват човека, на чиято земя е направен Сламеният бик.

Понякога приелият образа на бик или вол житен дух бива умъртвен на полето при приключване на жътвата. Когато се готвят да ожънат последните стебла, в Пуали (околностите на Дижон) развеждат из нивата накичен с панделки, цветя и житни класове вол. Следва го цяла тълпа танцуващи жътвари. После предрешен като дявол човек прерязва последните стебла и веднага коли вола. Част от месото на животното изяждат на тържествената вечеря, друга запазват осолено за първия ден от пролетната сеитба. Последната вечер от жътвата в Понт а Мусон, а и другаде, украсено с цветя и житни класове теле обикаля три пъти двора на стопанството, като го примамват, подкарват го с пръчки или стопанката го води вързано. Телето, избрано за тази церемония, е първото, което се е родило в стопанството през пролетта на същата година. Следват го жътварите с оръдията на своя труд. После пускат телето да бяга, жътварите го гонят и онзи, който успее да го хване, се нарича Кралят на телето. Най-сетне тържествено го заколват. В Люневил човекът, който играе ролята на касапин, е търговецът евреин от селото.

Случва се също житният дух да се крие сред ожънатото жито на хармана, за да се появи в образа на бик или крава при вършитбата. Така във Вурмлинген (Тюрингия) човекът, който нанася последния удар при вършитбата, се нарича Кравата, или по-скоро Ечемичената, Ръжената, Граховата крава или нещо подобно, в зависимост от културата. Омотават го целия в слама, на главата му слагат пръчки, наподобяващи рога и две момчета го отвеждат с въжета да пие вода на кладенеца. Докато вървят натам, той трябва да мучи като крава и дълго време след това го наричат Кравата. Когато дойде краят на вършитбата, в Обермедлинген (Швабия) всеки се старае да не нанесе последния удар. Онзи, на когото се случи, „му се пада Кравата“ – сламено чучело, облечено в стара дрипава фуста, качулка и чорапи. Връзват го на гърба му с въже от слама, намазват със сажди лицето му, и вързан с въжета от слама, го развеждат

на градинска количка из селото. И тук се натъкваме на смесване на антропоморфния със зооморфния житен дух, което вече забелязахме в други обичаи. В кантона Шлафхаузен човекът, който овършее последното жито, се нарича Кравата, в кантона Тургау – Житния бик, а в кантона Цюрих – Вършитбената крава. В последния район го завиват в слама и го връзват на едно от дърветата в овощната градина. В Арад (Унгария)⁶³ завиват човека, който нанесе последния удар при вършитбата, в слама и му слагат кравешка кожа с рогата. В Песниц (в околностите на Дрезден) се нарича Бика. Той трябва да направи сламено чучело и да го сложи пред прозореца на някой съсед, който не е приключил с вършитбата. Например в Хербрехтинген (Тюрингия) на хармана на стопанина, който остане последен да вършее, хвърлят чучело на одърпана стара жена. Хвърлящият вика: „Ето ви я кравата.“ Ако вършачите го хванат, задържат го през нощта и го наказват, като не му дават възможност да участвува в празничната вечеря. В последните няколко обичая отново се натъкваме на смесване на антропоморфния и зооморфния образ на житния дух.

И отново понякога се смята, че житният дух в образа на бик бива умъртвен при вършитбата. Когато овършеят последния сноп в Оксер се провикват три пъти: „Трепем бика.“ В околностите на Бордо, където каспин коли вол на полето веднага след приключването на жътвата, казват за човека, нанесъл последния удар при вършитбата, „Той утрепа бика“. В Шамбери наричат последния сноп Младия вол и той служи за финал на надбягване, в което вземат участие всички жътвари. Когато нанесат последния удар при вършитбата, там казват: „Бикът е убит“, при което жътварят, ожънал последното жито на нивата, веднага коли истинския вол. На вечерята вършачите ядат от месото на вола.

Вече видяхме как младият житен дух, който има за задача да вдъхне на посевите живот през следващата година, се ражда като Житно бебе на ожънатата нива. По същия начин във Вери предполагат, че младият житен дух се ражда на полето в образа на теле, защото когато някой от връзваните няма достатъчно въжета да върже всичкото жито и снопи, той бута настрана останалата пшеница и мучи като крава. Това означава: „Снопът роди теле“. Когато в Пюп де Дом онзи, който връзва снопите, не насмогва на жътваря пред него се казва: „Той (или тя) ражда теле“. При подобни обстоятелства в някои части на Пруссия подвикват на жената: „Бикът идва“ и наподобяват мученето на бик. В тези случаи се

63. Сега град в Румъния, област Банат. – Бел. пр.

приема, че жената е Житната крава, или с други думи, старият житен дух, докато въображаемото теле е Житното теле, т.е. младият житен дух. В някои части на Австралия виждат в никнешното жито митично теле (Munkalbchen), което закача децата, защото когато житото се полюлява на вятъра, казват: „Върти се кравата“. Явно, както забелязва Манхард, това теле напролет е същото животно, което смятат за умъртвено при жътвата.

8. Житният дух в образа на кон или кобила

Случва се житният дух да приеме образа на кон или кобила. Когато посевите се навеждат от вятъра, между Калв и Щутгарт казват: „Ей там тича кон“. В Болинген (близо до Радолфцел в Баден) наричат последния сноп Овесения жребец. При приключването на жътвата в Хърфордшър можете да се натъкнете на церемония, наречена „викане на кобилата“. Последното жито на нивата се връзва и застанали на известно разстояние от него, жътварите хвърлят сърпове си. Онзи, който успее да го пререже, „получава наградата сред овации и веселие“. След като вързаното жито е прерязано, жътварите викат три пъти високо: „Намерих я!“ Другите отвърщат три пъти: „Какво намери?“ – „Кобила! Кобила! Кобила!“ – „Чия е тя?“ (Пак три пъти). „На А. Б.“ – три пъти се повтаря името на стопанина. „Къде ще я изпратиш?“ „На В. Г.“ – друг стопанин, който още не е ожънал всичкото си жито. В този обичан житният дух в образа на кобила от стопанството, където всичкото жито е ожънато, се предава в друго, където все още има да се жъне и където, съвсем естествено, може да се предполага, че той ще се приюти. Стопанинът, който последен свърши да жъне и следователно няма на кого да изпрати кобилата, ще трябва да я гледа през цялата зима. Понякога присмехулното предлагане на кобилата на изоставащ съсед се приема не по-малко присмехулно и от самия него. Когато запитали един старец, той обяснил: „Докато вечеряхме, дойде човек с оглавник да я отведе.“ Някъде изпращали истинска кобила, но в стопанството, където правел нежеланото си посещение, ездачът бил посрещан доста грубо.

Идеята за житния дух в образа на кон е запазена много добре в околностите на Лил. Когато жътвар се умори от работа, там казват: „Има конска умора.“ Първият сноп се нарича Кръстът на коня, слага се на хармана върху кръст от чемшир и най-младият кон в стопанството трябва да стъпи, върху него. Жътварите танцуват около последните

стебла жито с виковете: „Вижте какво е останало от коня“. Снопът, направен от тези последни стебла, се дава на най-младия кон в околността. Този кон, както отбелязва Манхард, е житният дух за следващата година, Житното конче, което, като яде последното ожънато жито, поема в себе си духа на стария Житен кон, както обикновено старият житен дух намира последно убежище в последния сноп. За човека, който овършава последния сноп, се казва, че „бие коня“.

9. Житният дух в образа на прасе (свиня или нерез)

Последното животинско превъплъщение на житния дух, на което ще се спрем, е прасето (свинята или нерезът). Когато вятърът раздвижи младото жито, в Тюрингия казват: „Нерезът препуска през житото.“ Естонците от о. Йозел⁶⁴ наричат последния сноп Ръжен нерез, а човекът, на когото се случи, приветствуват с вика: „На гърба ти е Ръженият нерез!“ В отговор той поема песен, в която се моли за изобилие. При приключването на жътвата в Колервинкел, близо до Аусбург, последното жито се срязва стрък по стрък подред от жътварите. Който среже последния, „получава свинята“ и му се присмиват. А в други швабски села казват, че на човека, който е срязал последното жито, „му се е паднала свинята“ или е „получил Ръжената свиня“. В Болинген (близо до Радолфцел в Баден) наричат последния сноп Ръжената или Пшеничената свиня, в зависимост от културата, докато в Рьоренбах (Баден) на онзи, който донесе последния наръч за последния сноп, викат Житната или Ръжената свиня. Във Фридинген (Швабия) вършачът, нанесъл последния удар, наричат свиня – Ечемичена, Пшеничена или друга, в зависимост от засятата култура. В Онстметинген казват Свинята на човека, нанесъл последния удар при вършитбата. Често го омотават в сноп и го влачат с въже по земята. Изобщо в Швабия, който нанесе последния удар с млатилото, се нарича Свинята. Но той може да се освободи от тази незавидна чест, като пробута на някой съсед отличителния си белег – въжето от слама. За това той отива до съответната къща, хвърля въжето вътре и вика: „Ето, донесох ти свинята“. Всички обитатели се втурват след него и ако го хванат, го бият, затварят го за няколко часа в кочината и го заставят да си вземе обратно „свинята“. На много места в Горна Бавария

64. Някогашно немско име на о. Сааремаа – сега в състава на Република Естония – Бел. NomaD

въпросният човек трябва да „носи прасето“ – т.е. сламено чучело на прасе или просто сламени въжета. Отнася го в съседното стопанство, където вършитбата не е приключила и го хвърля на хармана. Ако вършачите го хванат, постъпват доста грубо с него – бият го, начернят или нацапват лицето му, хвърлят го в мръсотии, връзват на гърба му свинята и т.н., а ако свинята им занесе жена – отрязват ѝ косата. На празничната вечеря или обед човекът, който е „носил прасето“, получава една или повече кнедли, направени във формата на прасе. Когато му сервират кнедлите, всички хора на масата викат „гуци-гуци“ – както са свикнали да викат на прасетата. Случва се след вечеря да начернят лицето на човека, който е „носил прасето“, да го сложат в каруца и да го разхождат из селото, а тълпата да го следва и да подвиква „гуци-гуци“, сякаш подвиква на свинете. Понякога, след като го влачат нагоре-надолу из селото, го хвърлят на купището.

Освен всичко житният дух в образа на прасе играе ролята си не само при жътва, но и при сеитба. Когато засяват първия за годината ечемик в Нойаутц (Курландия), стопанката сварява рибица от прасе заедно с опашката. Стопанинът яде от него, отсича опашката и я заравя на нивата. Хората вярват, че тогава класовете на ечемика ще са дълги като опашката на прасето. В този случай прасето е житният дух, чиято оплождаща способност се е настанила преди всичко в опашката. В образа на прасе го заравят в земята при сеитба и в същия образ се появява отново сред зрялото жито по жътва. Защото, както вече видяхме, при съседите – естонци, последният сноп носи названието Ръжен нерез. В областта Залца, близо до Майнинген, наричат определена кост от прасето „евреина на ветрилото на веялката“. Месото по тази кост се вари на Заговезни, но костта се слага сред пепелта, която съседите разменят като подарък на Месни заговезни (22 февруари), а после я смесват със зърното за посев. Навсякъде в Хесен, Майнинген и други области хората ядат грахова супа със сушени свински ребра на Пепеляна сряда или на Сретение господне. След това събират ребрата и ги окачват из стаята до сеитба, когато ги набождат из засятата нива или ги слагат в торба сред лененото семе. Това се смята за безпогрешно средство против вредители и къртици, а благодарение на това ленът расте висок и здрав.

Но никъде идеята за възплътения в образа на прасе растителен дух не е изразена така ясно, както в скандинавския обичай с Коледния нерез. В Швеция и Дания има коледен обичай да се изпече хляб във формата на нерез. Нарича се Коледен нерез. Често за целта използват зърното от последния сноп. Коледният нерез стои на масата през цялата

Коледа. Нерядко го пазят до сеитбата напролет, когато размесват част от него със семето за посев, а остатъка дават на орача и конете или воловете му в очакване на добра реколта. В този обичай житният дух, присъстващ в последния сноп, се появява около деня на зимното слънцестоене под формата на нерез, направен от зърното на последния сноп и неговото стимулиращо влияние върху житото проличава от смесването на част от Коледния нерез със семето за посев и даването на част от него на орача и неговия добитък. По същия начин видяхме как Житният вълк се появява отново, когато годината започне да клони към пролетта. По-рано на Коледа са принасяли истински нерез в жертва, а както си личи, и жив човек в качеството му на Коleden нерез. До такива предположения ни навежда един коleden обичай, който все още се спазва в Швеция. Облечен в кожи човек носи в устата си снопче слама така, че подаващите се сламки да изглеждат като мустаците на нереза. Донесят нож и старица с начернено лице се преструва, че го принася в жертва.

На Коледа в някои части на естонския о. Йозел пекаат дълга, вирната в двата края погача. Наричат я Коleden нерез и я оставят да стои на масата до Нова година, когато я разпределят сред добитъка. В други части на острова Коледният нерез не е погача, а младо прасенце, родено през март, което домакинята охранва тайно, често без останалите членове в семейството да знаят. На Бъдни вечер скришом заколват прасето, опичат го в пещта и го слагат на масата, застанало на четирите си крака, и то остава там в същото положение няколко дни. В други части на острова пък погачата няма форма и името нерез, но също я пазят до Нова година и тогава разпределят половината от нея между всички двукраки и четирикраки членове на домакинството. Останалата част от погачата пазят до сеитба и сутринта я разпределят на всички хора и животни. Но на други места в Естония изпичат така наречения Коleden нерез от първата ожъната ръж; той има конична форма и на него с помощта на свинска кост или ключ се вдълбава кръст или пък се правят три вдълбнатини с помощта на тока от колан или парче дървени въглища. Той остава на масата и през празниците до него непрекъснато гори светлина. На Нова година и Богоявление правят една част на трохи и я дават със сол на добитъка преди изгрев. Остатъкът се пази до деня, когато изведат за първи път добитъка на паша. Тогава го слагат в торбата на пастира и вечерта той го разпределя между животните, за да ги запази от магия и беда. По други места Коледният нерез се разпределя между ратаите и добитъка по време на сеитбата на ечемика, за да донесе по-добра реколта.

10. За въплъщаването на житния дух в образа на ЖИВОТНО

Толкова за животинските превъплъщения на житния дух, отбелязани в народните обичаи на Северна Европа. Тези обичаи показват ясно светопричастния характер на празничната вечеря на жътварите. Житният дух е въплътен в животно, това животно бива умъртвено, а с месото и кръвта му се причестяват жътварите. Така те изяждат като причастие петела, заека, котката, козела и вола, а прасето се приема като причастие през пролетта. Освен това в замяна на истинското месо на божественото животно правят хляб или кнедли по негов образ и подобие, които жътварите изяждат, а погачите, направени във формата на нерез (Коледен нерез), изяждат напролет орачът и неговият добитък.

На читателя вероятно е направил впечатления пълният паралел между идеята за житния дух в антропоморфен и зооморфен образ. Тук можем накратко да подчертаем този паралел. Когато житото се олюлява от вятъра, казват, че през него минава Житната майка или Житният вълк и т.н. Предполага се, че в последния ожънат или овършан житен. сноп присъствува Житната майка или Житният вълк и т.н. и го правят във формата на жена, на вълк и т.н. Човекът, който ожъне, върже или овършее последния сноп, се нарича Старица или Вълк и т.н., според името, дадено на самия сноп. На някои места направеният във формата на човек, сноп се нарича Девата, Царевичната майка и т.н. Топ се пази от едната до другата жътва, за да осигури нескончаем благодат на житния дух. На други места пазят със същата цел Жътвения петел или пък месото от козела от едната до другата жътва. Както по някои места зърното, взето от Житната майка, се смесва със семето за посев, за да стане реколтата богата, така другаде пазят перата, а в Швеция Коледния нерез до пролетта, когато ги смесват със семето за посев пак със същата цел. Тъй както част от Житната майка или Дева се дава на добитъка по Коледа или на конете при първата оран, така част от Коледния нерез се дава на конете или воловете, впрегнати в ралото през пролетта. Най-сетне смъртта на житния дух се представя с умъртвяването или привидното умъртвяване на неговия антропоморфен или зооморфен представител и поклонниците му се причестяват с действителната плът и кръв на представителя на божеството или с хляб, направен по негово подобие.

Житният дух приема и други форми – лисица, елен, сърна, овца, мечка, магаре, мишка, пьдпъдък, щъркел и каня. На въпроса защо

житният дух трябва да се появява в образа на животно, и то в образа на толкова много различни животни, можем да отвърнем, че вероятно за първобитния човек, появата на животно или птица сред житото е била достатъчна да го наведе на мисълта за тайнствената връзка между живото същество и житото, а като си спомним как в прастари времена, преди нивите да бъдат оградени, из тях свободно са се скитали всевъзможни животни, няма какво да се чудим, че житният дух е бил отъждествяван дори с едри животни, като кон и крава, каквито днес не биха могли освен поради някаква много рядка случайност, да се видят из английска житна нива.

Това обяснение се отнася най-вече до много често срещания случай, когато хората приемат, че зооморфното въплъщение на житния дух се крие в последното неожънато жито. Защото обикновено по жътва жътварите прогонват много диви животни – зайци, яребици и т.н., в последната ивица неожънато жито и те побягват оттам, когато тя бъде ожъната. Това е толкова обикновено, че жътварите, пък и други хора често застават около нея, въоръжени с тояги или пушки, и убиват животните, когато те напуснат последното си убежище сред стеблата. А първобитният човек, за когото магическите превъплъщения изглеждат абсолютно достоверни, намира за съвсем естествено прогоненият от своя дом в зрялото жито дух да избяга оттам, приел образа на животното, което жътварите виждат да се втурва, когато последната ивица пада под сърпа на жътваря.

При това положение отъждествяването на житния дух с животното е аналогично с отъждествяването му с минаващ оттам непознат. Като внезапната поява на непознат човек близо до нивата или хармана е достатъчна, за да бъде отъждествен той с житния дух, който бяга от ожънатото или овършано жито, така внезапната поява на животно, излизашо от ожънатото жито, е достатъчна да го отъждести с побягналия от сриятия си дом житен дух. Дотолкова аналогични са двете отъждествявания, че едва ли бихме могли да ги разграничим, опитвайки се да ги обясним. Онзи, който би потърсил някакво друго, различно от изложеното, принципно обяснение на второто отъждествяване, ще трябва да докаже, че неговата теория обяснява и първото.

ГЛАВА XLIX

Древни зооморфни божества на растителността

1. Дионис – козелът, бикът

Както и да обясняваме факта, че в селския фолклор житният дух много често се схваща и представя в образа на животно, той остава. Не бихме ли могли тогава да обясним с него връзката на определени животни с древните божества на растителността – Дионис, Деметра, Адонис, Атис и Озирис?

Да започнем с Дионис. Видяхме, че са го представяли един път като козел, а друг – като бик. В образа на козел той трудно може да бъде отделен от по-дребните божества – пановете, сатирите и селените, а всички те са свързани с него и са представени почти изключително в образа на козли. Така пановете системно са изобразявани в скулптури и рисунки с лице и крака на козел. Сатирите са дадени с вирнати кози уши, а понякога с рога и къси опашки. Случва се дори за тях да се говори просто като за козли, а в драмите ролите им играели облечени в кози кожи хора. В изкуството селените са представени облечени в кози кожи. Освен това фавните – италиятското съответствие на гръцките панове и сатири, са изобразени наполовина като козли – с кози крака и рога. Тези дребни божества в образа на козли имат относително ясно изразен характер на горски божества. Аркадийците наричали пана Господар на гората. Селените живеели заедно с дървесните нимфи. Фавните изрично са определени като горски божества и тяхната същност изпъква още по-силно във връзката им, дори с отъждествяването им със силваните, а последните, както показва самото им име, са горски духове. И накрая връзката на сатирите със селените, фавните и силваните доказва, че и сатирите са горски божества. Тези духове на горите, в образа на козли, имат свои съответствия във фолклора на Северна Европа. Така руските горски духове, наречени лещи (от лес – Бел. авт.) имали отчасти човешки образ, но били с рога, уши и крака на козли. Лещите могат да си променят ръста по желание – когато ходят из гората, са високи като дърветата, когато вървят из ливадите, са не по-високи от тревата. Някои лещи са не само духове на гората, но и на житото. Преди жътва са високи колкото стеблата на житото, а след това намаляват до височината на

стърнището. Това сочи – както вече отбелязахме – близката връзка между дървесните и житните духове и доказва колко лесно едните преливат в другите. Макар и горски духове, фавните също помагат на посевите да растат. Видяхме колко често житният дух е представен в народните обичаи в образа на козел. В такъв случай, както твърди Манхард, пановете, сатириите и фавните принадлежат вероятно към една широко разпространена категория горски духове, които хората си представяли в образа на козел. Навикът на козите да влизат в гората, да рѳат кората на дърветата и по този начин да ги увреждат е очевидна и може би достатъчна причина горските духове така често да приемат формата на козли. Непоследователността, изразяваща се в това, че богът на растителността се изхранва с онова, което олицетворява, едва ли би направила впечатление на първобитното съзнание. Такава непоследователност възниква, когато божеството, преставайки да бъде вътрешно присъщо на растителността, започва да се разглежда като неин собственик или господар, защото идеята за собствеността върху растителността естествено навежда на идеята, че той се изхранва с нея. Случва се житният дух, първоначално схващан като вътрешно присъщ на житото, да се разглежда по-късно като негов собственик, който живее в житото и ако го лишат от него, ще бъде доведен до глад и до просешка тояга. Оттук той често е известен под названието Бедняка или Беднячката. В някои случаи оставят на нивата последния сноп за „Бедната старица“, т.е. за Ръжената старица.

Следователно представянето на дървесните духове е широко разпространено и едновременно сякаш естествено за примитивното мислене. Затова, установявайки, както вече стана, че понякога Дионис, един дървесен бог, е представян в образа на козел, не ни остава друго освен да заключим, че това изобразяване е просто част от неговия присъщ характер на дървесен бог и то не се обяснява със сливането на два обособени и независими култа, при единия от които той се е проявявал първоначално като дървесен бог, а при другия – като козел.

Видяхме също, че Дионис е представян и в образа на бик. В светлината на изложеното по-горе естествено сме наведени на мисълта, че зооморфната му форма трябва да е била само друг израз на неговата същност на божество на растителността, особено като се има пред вид, че бикът е широко разпространено въплъщение на житния дух в Северна Европа, а тясната връзка на Дионис с Деметра и Персефона в Елевзинските мистерии показва, че той е имал най-малкото ярко изразена връзка със земеделието.

Достоверността на това схващане ще нарасне, ако успеем да

докажем, че и в други, освен в Дионисиевите обреди, са колели вол като представител на растителния дух. Такова изглежда е било жертвоприношението, извършвано в Атина под названието „убийството на вола“ (буфония). То ставало в края на юни или в началото на юли, т.е. по времето, когато в Атина вършитбата почти е приключила, и според преданието било въведено, за да сложи край на някаква суша и неплодие на земята. Обредът бил следният: на бронзовия олтар на Зевс Полиесос на Акропола слагали размесен с пшеница ечемик, или питки, направени от съответното брашно. Край олтара прекарвали волове и онзи от тях, който се покачи на олтара да яде сложената на него храна, принасяли в жертва. Бравата и ножът, с които колели животното, предварително мокрели с вода, донесена от девойки, наречени „водоносачки“. След това наостряли оръжията и ги давали на касапите, единият от които повалил вола с бравата, а другият му прерязвал гърлото с ножа. Веднага след като повалил вола, първият захвърлял бравата и побягвал, последван от човека, който е прерязал гърлото. Междувременно одирали жертвата и всички присъстващи хапвали от месото, а сетне натъпквали кожата със слама, зашивали я, изправяли препарираното по този начин животно на краката му и го запрягали в рало, сякаш ще оре. След това, под ръководството на царя (както го наричали) в едно древно съдилище се гледало дело, за да определят кой е убил вола. Момичетата, донесли водата, обвинявали мъжете, наострили бравата и ножа; мъжете, наострили бравата и ножа, обвинявали мъжете, подали сечивата на касапите; те пък обвинявали касапите, а касапите от своя страна хвърляли вината на бравата и ножа; съдът обявявал последните за виновни и произнасял над тях присъда – да бъдат хвърлени в морето.

Названието на това жертвоприношение – „убийството на вола“, – усилията на всички, замесени в умъртвяването, да прехвърлят вината на другото, заедно с официалния съдебен процес и наказанието за бравата или ножа или и за двете доказва, че волът е схващан не просто като жертва, предложена на някое божество, а сам той е бил свещено животно, чието умъртвяване се смятало за светотатство и убийство. Това се потвърждава от Варон, който съобщава, че някога за Атика било углавно престъпление да се умъртви вол. Начинът, по който подбирали жертвата, показва, че волът, хапнал от житото, се е схващал като житно божество, влязло във владение на нещо, което по право му принадлежи.

Това тълкуване намира подкрепа в следния случай: на 24 или 25 април в Бос, в околностите на Орлеан, правят сламено чучело, известно като „Големия лакомник“. Казват, че старият лакомник е вече мъртъв и

е необходимо да направят нов. Шествието разнася чучелото нагоре-надолу из селото и най-сетне го слага на най-старото ябълково дърво. Там той остава, докато оберат ябълките, след което го свалят и хвърлят във вода или го изгарят и хвърлят пепелта във вода. Но човекът, който откъсне първия плод от дървото, наследява титлата Големия лакомник. В този случай чучелото, наречено Големия лакомник и поставено през пролетта на най-старото ябълково дърво, олицетворява духа на дървото, който, мъртъв през зимата, се връща към живота, когато на клоните се появят ябълковите цветове. Така човекът, откъснал първия плод на дървото и получил името „Големия лакомник“, се приема вероятно за представител на дървесния дух.

Обикновено първобитните народи се въздържат да опитат първите плодове на годината от която и да е култура, докато не се изпълни някаква церемония, а след това могат да ядат безнаказано и без да богохулстват. Причината за това въздържание вероятно се корени във вярването, че първите плодове принадлежат на някакво божество или то действително се съдържа в тях. Затова, когато видят човек или животно да посегне смело към свещените първи плодове, той или то естествено биват схващани като самото божество, приело човешки или животински образ и встъпващо в притежание на своята собственост. Времето, по което се извършвало жертвоприношението в Атина – около вършитба, показва, че сложените на олтара ечемик и пшеница са били жътвен дар, а светоприсъщият характер на последвалата церемония, това, че присъстващите хапвали от месото на свещеното животно, представлява паралел с гошавките при приключването на жътвата в съвременна Европа, защото както видяхме, жътварите изядат месото на животното, олицетворяващо житния дух. Освен това преданието, че жертвоприношението било въведено да сложи край на суша и глад говори, че става дума за жътвен празник. Възкръсването на житния дух, представено с изправянето на препарирания вол и запрягането му в ралото, може да се сравни с възкръсването на дървесния дух в лицето на неговия представител – Дивака.

Волът се появява като олицетворение на житния дух и в други части на света. Всяка година в Голям Басам (Гвинея) колят по два вола, за да си осигурят добра реколта. Но за да има резултат жертвоприношението, е необходимо воловете да плачат. Затова всички жени от селото седят пред животното и скандират: „Волът ще плаче, да, той ще плаче!“ От време на време някоя от тях обикаля около тях и ги ръси с брашно от маниока или палмово вино, като гледа да влезе най-вече в очите им.

Когато от очите потекат сълзи, хората танцуват и пеят: „Волът плаче! Волът плаче!“ После двама мъже хващат опашките на животните и ги отсичат с по един удар. Според поверието, ако опашките не бъдат отсечени с един удар, годината ще донесе голямо нещастие. След това колят воловете и главатарите изяждат месото. В този случай сълзите на жертвите, също както при кондите и ацтеките са заклинание за дъжд. Вече видяхме как понякога се смята, че способностите на приелия животински образ житен дух се намират в опашката му, а в някои случаи последната ръкойка жито се приема за опашката на житния дух. В култа към Митра тази идея е представена графично в многобройните скулптури, които го изобразяват коленичил на гърба на бик, забиващ ножа си в него. На някои от тези паметници опашката на бика завършва с три стръка жито, а в една от тях се вижда как вместо кръв от нанесената рана покарват житни стебла. Тези изображения определено показват, че бикът, чието принасяне в жертва сякаш е било водеща черта в ритуала на Митра, е схващан, поне в един от своите аспекти, като възплъщение на житния дух.

Волът се появява още по-ясно като олицетворение на житния дух в една церемония, с която във всички провинции на Китай приветствуват приближаващата пролет. На първия ден от пролетта – обикновено трети или четвърти февруари (а това е началото на китайската Нова година), губернаторът или префектът на града отива начело на шествие при източните порти и там принася в жертва на Божествения стопанин, представен като човешко тяло с бича глава. Извън източната порта на града за случая има приготвено чучело на вол, крава или бивол, заобиколено със земеделски сечива. Правели чучело от разноцветни парчета хартия, които трябвало да бъдат залепени върху скелета от слепец или пък според указанията на заклинател. Цветовете на хартията предсказват характера на задаващата се година. Ако преобладава червеното, ще има огньове, ако преобладава бялото – ще има наводнения и дъжд, и т.н. Мандарините обикалят бавно около вола и на всяка крачка го удрят ожесточено с разноцветни пръчки. Той е пълен с пет вида зърно, което изтича, щом чучелото се разкъса от ударите. След това запалват накъсаната хартия и започва боричкане за горящите късове, защото хората са убедени, че който се сдобие с такъв къс, положително ще има щастие през цялата година. Най-сетне колят бивол и разпределят месото му между мандарините. Според други описания чучелото на вола е направено от глина, губернаторът го налага с пръчка, а после хората започват да хвърлят по него камъни, докато не се разпадне на парчета, „от които очакват

спорна година“. В този случай житният дух очевидно е олицетворен от напълненото със зърно чучело, от чиито парчета очакват плодородие.

Може би, общо взето, можем да заключим, че и в двата си образа – на козел или на бик, Дионис е бил преди всичко бог на растителността. Посочените по-горе китайски и европейски обичаи хвърлят светлина върху обичая на неговите обреди да се разкъсва жив вол или козел. Разкъсвали животното на парченца, също както кондите нарязват на парчета жертвите си, за да може всеки от обожателите да се сдобие с късче от даряващото живот и оплождащо влияние месо божие. Месото се поема ло сурово, като причастие, и можем да предположим, че част от него са отнасяли в къщи, за да го заровят на нивите или да го използват по някакъв друг начин да придаде на плодовете на земята стимулиращото въздействие на бога на растителността. Нищо чудно при тези обреди възкръсването на Дионис, разказвано в мита за него, да се е разигравало, като са натъпквали кожата на умъртвения вол по подобие на атинската буфония.

2. Деметра – прасе и кон

Преминаваме към житната богиня Деметра. Нека си спомним, че в европейския фолклор прасето често е възплъщение на житния дух и да се запитаме дали след като е тясно свързано с Деметра, то не би могло да е първоначалният зооморфен образ на богинята. Прасето било посветено на нея. В изкуството е представяна как носи или се придружава от прасе, а на нейните тайнства системно са ѝ принасяли в жертва прасета; причината, така както я представяли, била, че прасето опустошавало житото и затова било враг на богинята. Но както видяхме, случва се, след като едно животно е прието за божество или пък едно божество е прието за животно, богът да отхвърли своя животински образ и да стане изцяло антропоморфен и тогава животното, което първоначално е умъртвявано в качеството му на божество, започва да се разглежда като жертва, предложена на божеството поради враждебността ѝ към него. Накратко казано – принасят бога в жертва сам на себе си, на основание на това, че е свой враг. Така е станало с Дионис, а може би и с Деметра. И действително, ритуалите на един от нейните празници – Тесмофория – потвърждават схващането, че първоначално прасето е било възплъщение на самата житна богиня Деметра или на дъщеря ѝ Персефона, която е и неин двойник. Както личи по всичко, в Атика Тесмофорията е бил

ежегоден празник, чествуван през октомври само от жените, и е представял погребалните ритуали, свързани със спускането на Персефона (или Деметра) в долния свят и с ликуването на хората при завръщането ѝ от царството на мъртвите. Оттам названията Възкачване или Спускане, дадени на първия, и названието Калигения (Благорождение), дадено на третия ден на празника. Но на Тесмофория имало обичай да хвърлят прасета, питки и борови клони в „бездните на Деметра и Персефона“, които изглежда са били някакви свещени пещери или подземия. Твърди се, че в тези пещери или подземия обитавали змии и те изяждали питките и по-голямата част от месото на прасетата. По-късно, по всяка вероятност на следващия празник, жени, наречени „чистачки“, изваждали разложените остатъци от прасетата, питките и боровите клони. Преди това в продължение на три дни те спазвали правилата за церемониална чистота, а после се спускали в пещерите, пропъждали змиите, като плескали е ръце, изваждали горе остатъците и ги слагали в олтара. Според поверието онзи, който получил парче разложено месо или питка и ги поее с семето на своята нива, си осигурявал добра реколта.

Ето легендата, с която се обяснява първичният и древен празник Тесмофория. Случило се така, че един свинар на име Евбул пасял свинете там, където Плутон изчезнал с Персефона, и стадото му било погълнато от пропастта. И за да отбележат изчезването на свинете на Евбул, всяка година на Тесмофория хвърляли в пещерите прасета. От това следва, че хвърлянето на прасетата в подземията на Тесмофория било част от сценичното представяне на спускането на Персефона в долния свят, а след като няма признаци да са хвърляли нейни изображения, можем да заключим, че хвърлянето на прасета е представлявало по-скоро самото спускане, а не го е придружавало, или с две думи – прасетата били самата Персефона. По-късно, когато Персефона или Деметра (защото двете са равностойни) приела човешки образ, се наложило да се намери обяснение на обичая да хвърлят прасета в пещерите и така се появила легендата, че докато Плутон отнасял Персефона, се случило наблизко да пасат някакви свине и земята ги погълнала заедно с нея. Легендата е очевидно насилена и нескопосан опит да се хвърли мост между старото схващане за житния дух в образа на прасе и новото – на антропоморфна богиня. Следа от старата идея се е запазила в легендата, че опечалената майка търсела следите на изчезналата Персефона, но стъпките ѝ били заличени от стъпките на прасе. Можем да предположим, че първоначалните следи на прасето са били стъпките на Персефона, а и на самата Деметра. Близката връзка между прасето и житото се крие в легендата, че

свинарят Евбул бил брат на Триптолем, на когото Деметра първо разкрила тайната на житото. И наистина според един вариант на легендата Деметра научила самия Евбул заедно с брат му Триптолем да отглеждат жито като награда за това, че той ѝ разкрил участта на Персефона. Освен това трябва да отбележим, че както личи на Тесмофория жените са ядели свинско. Ако съм прав, то това трябва да е било тържествено посвещение или причастие – поклонниците на бога приемали в себе си неговата плът.

Обяснен по този начин, празникът на Тесмофория има аналогии във вече описаните народни обичаи от Северна Европа. Също както на Тесмофория – ежегоден празник в чест на житната богиня – месото на прасето било отчасти изядано, отчасти пазено в подземните пещери до следващата година, когато се изнасяло, за да бъде засято със семето в нивите и по този начин да осигури добра реколта, така в околностите на Гренобъл част от козата, заклана на нивата в края на жътвата, се изяжда на жътвената вечеря, а друга част от нея се осолява и се пази до следващата жътва. По същия начин в Пуали част от вола, заклан на ожънатата нива, се изяжда от жътварите, а останалата част се осолява и се пази до първия ден на сеитбата напролет, когато вероятно я смесват със семето за посев или я изяжда самият орач, а може би правят и двете. В Удварели перата на петела, заклан в последния сноп по жътва, се пазят до пролетта и тогава се засяват със семето на нивата, а в Хесен и Майнинген изяждат месото на прасетата на Пепеляна сряда или на Сретение господне, а костите пазят до сеитба и тогава ги заравят в нивата или ги смесват със семето в торбата и ги посяват. Най-сетне, зърното от последния сноп се пази до Коледа, от него се прави Коледен нерез, който бива разчупен и смесен напролет със семето за посев. Следователно, ако трябва да се обобщи казаното дотук, зооморфният житен дух бива умъртвен през есента, част от месото му се яде като причастие от неговите почитатели, а останалата се пази до сеитба или до жътва като гаранция и обещание, че силата му ще просъществува или ще се поднови.

На хората с изискан вкус, които ще възразят, че гърците никога не биха си представили Деметра и Персефона възплътени в образа на прасе, бихме отговорили, че в пещерата край Фигалия в Аркадия Черната Деметра била изобразена с главата и гривата на кобила и тялото на жена. От гледна точка на варварите между изображението на богинята като прасе и като жена с конска глава няма голяма разлика. Легендата за фигийската Деметра показва, че конят е бил един от зооморфните образи, приемани от житния дух в Древна Гърция, а и в съвременна Европа.

Разказват как докато търсела дъщеря си, за да избегне ухажването на Посейдон, Деметра приела образа на кобила и как, оскърбена от неговото натрапчиво упорство, се затворила в една пещера в планините на Западна Аркадия, недалеч от Фигалия. Облякла се в черно и се забавила там толкова дълго, че плодовете на земята започнали да гният и хората щели да измрат от глад, ако Пан не утешил разгневената богиня и не я убедил да напусне пещерата. В памет на това събитие жителите на Фигалия поставили в пещерата статуя на Черната Деметра и тя изобразявала облечена в дълга роба жена, с глава и грива на кобила. Черната Деметра, при чието отсъствие плодовете на земята гниели, е очевидно митическо представяне на голата през зимата земя, лишена от зелената си лятна дреха.

3. Атис, Адонис – прасе

А сега, преминавайки към Атис и Адонис, можем да отбележим няколко факта, които сякаш показват, че тези божества на растителността са имали, подобно други божества от същата категория, свои животински въплъщения. Обожателите на Атис не ядели свинско. Това също показва, че прасето се е смятало за въплъщение на Атис. На същите заключения навежда и легендата, че е убит от глиган. Защото по логиката на козела Дионис и свинята Деметра може да се приеме почти като правило, че животното, което според легендата е навредило на бога, е било първоначално самият бог. Може би викът „Хиес Атес! Хиес Атес!“ който издигали обожателите на Атис, е означавал чисто и просто „Прасето Атис! Прасето Атис!“ и хиес да е била фригийската форма на гръцкото *hus* – „прасе“.

Що се отнася до Адонис, връзката му с глигана не винаги се обяснява с легендата, че го е убило това животно. Според друга легенда глиганът разкъсал със зъба си кората на дървото, от което се появило бебето Адонис. А според още една легенда той загинал от ръката на Хефест в Ливанските планини докато бил на лов за диви прасета. Тези варианти на легендата идват да покажат, от докато връзката на глигана с Адонис била сигурна, то причината за тази връзка не се разбираше и се създали различни версии, за да я обяснят. Навярно прасето е било священо животно за сирийците. В голямата религиозна столица Хиерапол на Ефрат не се принасяли в жертва прасета и не се ядяло свинско, а ако човек се докосне до прасе, бил нечист до края на деня. Едни го обяснявали с

това, че прасето било нечисто, други – защото прасетата били свещени. Това различие в мненията показва неизяснено религиозно мислене, в което идеите за сваятност и чистота не са ясно разграничени, а се сливат в една смътна представа, която наричаме табу. Предположението, че прасето е схващано като въплъщение на божествения Адонис, не противоречи на аналогията с Дионис и Деметра, а само прави вероятно обяснението, че враждебността на животното към божеството е изопачено покъсно разбиране на старата идея за въплътеното в прасе божество. Правилото поклонниците на Атис да не принасят в жертва прасета и да не ядат свинско (а това вероятно се отнася и до поклонниците на Адонис) не изключва възможността при тържествени случаи прасето да е било умъртвявано като представител на божеството и приемано като причастие от почитателите му. Фактически светопричастното умъртвяване и изяждане на дадено животно показва, че то е свято и по правило не се използва за храна.

Отношението на евреите към прасето било също толкова двусмислено, колкото и на езичниците сирийци към него. Гърците не могли да решат дали евреите обожавали свинята или се отвращавали от нея. От една страна, те не бивало да ядат свинско, от друга – не могли да убиват прасета. И ако първото правило говори за нечистота, второто навежда още по-силно на мисълта, че прасето е било свещено. Нито едно от тях не се обяснява само с това, а убиването изобщо не може да се обясни с предположението, че прасето е нечисто. Затова ако приемем първото предположение, ще стигнем до заключението, че поне първоначално прасето е било по-скоро почитано, отколкото презирано от израилтяните. Ние стоим твърдо на това мнение, като отбелязваме, че още по времето на Исаия някои евреи се срещали тайно в градини да ядат като религиозен обред свинско и мише месо. Несъмнено става дума за много древна церемония, датираща от времето, когато прасето и мишката са били почитани като божества и в редки и тържествени случаи месото им се приемало като причастие с тялото и кръвта на божеството. А може би така наречените „нечисти“ животни са били първоначално свещени и това е причината да не ги ядат в обикновени случаи.

4. Озирис – прасе и бик

В исторически времена в Древен Египет прасето заемало същото двусмислено положение, каквото и в Сирия и Палестина, макар на пръв

поглед да изпъквала по-скоро неговата нечистота, отколкото святост. Според гръцките автори египтяните общо взето са се отвращавали от прасето и са го смятали за мръсно и гнусно животно. Ако човек дори неволно се докоснел до прасе, той влизал в реката заедно с дрехите, за да измие от себе си петното. Смятало се, че който пие свинско мляко, ще се разболее от проказа. Макар да били египтяни, на свинарите се забранявало да влизат в храмовете и всъщност единствено на тях не се давала такава възможност. Никой не би дал дъщеря си за жена на свинар, нито пък би се оженил за дъщерята на свинар; свинарите се женели помежду си. И все пак веднъж в годината египтяните принасяли в жертва на луната и Озирис прасета и не само ги принасяли в жертва, но и хапвали от месото им, нещо, което не ставало по никое друго време. Онези, които били прекалено бедни да принесат в жертва прасе, изпичали на този ден хляб и предлагали него вместо свинско. Това не може да се обясни по друг начин освен с предположението, че прасето било свещено животно и веднъж годишно го изяждали като причастие.

Възгледът, че в Египет прасето било свещено, се потвърждава от самите факти, които на пръв поглед подсказват обратното на нашите съвременници. Както стана дума, египтяните смятали, че свинското мляко предизвиква проказа. Но това съвпада напълно с мнението на първобитните народи за животните и растенията, които тачат като най-свещени. Например на о. Ветар (между Нова Гвинея и Целебес) хората смятат, че произхождат от диви прасета, змии, крокодили, костенурки, кучета и змиорки и човек не бива да яде месото на животното, от което произхожда, защото, ако го направи, ще се разболее от проказа и ще полудее. В Северна Америка индианците омаха, които имат свой тотем лоса, вярват, че ако ядат месото на мъжки лос, ще им излязат мехури и бели петна по различни части на тялото. В същото племе мъжете, които имат за тотем червената царица, смятат, че ако ядат червена царица, ще имат непрекъснато херпеси по устата. Негрите от Суринам, които са тотемисти, вярват, че ако ядат капиай (подобно на прасе животно), ще се разболеят от проказа; вероятно то е един от тотемите им. В древността рибата била за сирийците свещена и те смятали, че ако ядат риба, телата им ще се покриват с язви, а краката и коремите ще се подуят. Часите от Ориса са убедени, че ако наранят своето тотемно животно, ще бъдат нападнати от проказа и родът им ще загине. Както доказват тези примери, често хората смятат, че ако ядат месо от свещено животно, ще се разболеят от проказа или други кожни заболявания, с други думи, това подкрепя становището, че прасето вероятно е било свещено в Египет,

защото според египтяните, ако човек пие от неговото мляко, ще се разболее от проказа.

Правилото човек да се измие и опере, след като е докоснал прасе, също говори в полза на схващането, че прасето е било свещено. Защото е разпространено убеждението, че въздействието на свещен предмет, предизвикано от неговото докосване, трябва да се отстрани чрез умиване или по някакъв друг начин и едва тогава човек е свободен да се движи сред събратята си. Така например евреите мият ръцете си, след като са чели светите писания. След като е извършил жертвоприношението и преди да излезе от скинията⁶⁵, върховният жрец трябвало да се измие и да сваля от себе си всички дрехи, които е носил на свещеното място. Правило в гръцките обреди било, че когато принася изкупителна жертва, човек не бива да я докосва и ако е извършил такова жертвоприношение, е длъжен да влезе в град или в собствения си дом да измие тялото си и да изпере дрехите си в течаща вода. Полинезийците чувствували необходимост да се освободят от свещената зараза, ако можем така да я наречем, която полепва по хората при докосването на свещен предмет. Изпълнявали най-различни церемонии за нейното отстраняване. Видяхме как на островите Тонга например, ако случайно докосне свят вожд или нещо, което му принадлежи, човек трябва да изпълни определена церемония преди да може да се храни със собствените си ръце; смятало се, че в противен случай той ще се подуе и ще умре, или най-малкото ще се разболее от скрофули или друга болест. Видяхме също какви фатални последици се очакват, а и в действителност настъпват, от контакта със свещен предмет в Нова Зеландия. С две думи, примитивният човек смята, че онова, което е свещено, е опасно, защото е проникнато от някаква святост и тя поразява като ток всяко докоснало го нещо, макар не винаги да убива. Затова първобитният човек не иска да докосва, дори да вижда онова, което смята за особено свещено.

Бечуаните от клана на крокодилите например смятат за нещо „омразно и предизвикващо нещастие“ да срещнат или дори да зърна крокодил; смята се, че само видът му предизвиква възпаление на очите, макар крокодилът да е най-свещеният предмет за тях, да го наричат свой баща, да се кълнат в него и да го чествуват на празниците си. Козата е свещеното животно на бушмените от Маденасана и въпреки това, „ако я погледне човек, става известно време нечист и това предизвиква у него някакво неразположение“. Лосовият клан на индианците омаха смята, че

65. Лек преносим храм при древните евреи. – Бел. пр.

от самото докосване на мъжки лос ще избият циреи и бели петна по тялото. Членовете на клана на влечугите от същото племе вярват, че ако някой от тях докосне или подуши змия, косата му ще побелее. На о. Самоа хората, които имат за свой бог пеперудата, смятали, че хванат ли пеперуда, ще паднат мъртви на земята. Пак на о. Самоа обагрениите в червено бананови листа обикновено се използвали като съдове за храна, но се смятало, че ако някой член на клана на дивите гълъби ги използва за такава цел, ще започне да страда от ревматично подуване или наподобяващи варицела обриви по цялото тяло. При билите в Централна Индия кланът мори обожава пауна като свой тотем и му принася в жертва зърно, но членовете му са убедени, че ако само стъпят на следи от паун, ще се поболят, а ако жена види паун, трябва да забули лицето си и да отклони погледа си. Следователно примитивното съзнание схваща святостта като някакъв опасен вирус, който предпазливият човек трябва, доколкото му е възможно, да избягва, а ако се случи да се зарази с него, внимателно да се дезинфекцира с някакъв вид церемониално пречистване.

В светлината на тези паралели вярванията и обичаите на египтяните по отношение на прасето вероятно се обясняват с това, че са основани по-скоро на върховната святост, отколкото на крайната нечистота на животното, или, нека се изразим поточно, те показват, че на животното са гледали не като на мръсно и отвратително същество, а като на създание, надарено с висши свръхестествени сили и са се отнасяли с него с онова първично религиозно чувство, в което преклонението и отвращението са почти равностойни и се сливат. Самите древни, изглежда, са разбирали, че ужасът, който прасето предизвиквал у египтяните, сигурно има и друга страна. Защото гръцкият астроном и математик Евдокс, който прекарал четиринадесет месеца в Египет и разговарял с жреци, бил на мнение, че египтяните не колели прасета не от отвращение, а поради ползата им за земеделието, тъй като според него, когато Нил спаднал, пускали из нивите стада прасета да натъпчат семето във влажната земя. Би могло обаче да се каже, че когато някое същество е обект на смесени и потенциално противоречиви чувства, то заема положението на несигурно равновесие. С течение на времето едното ще надделее и в зависимост от това, какво в последна сметка ще надделее – преклонението или отвращението, съществото, което е негов обект, ще се превърне в бог или ще се смъкне до положението на дявол. С прасето в Египет, изглежда, се е случило последното. Защото по всичко личи, че в исторически времена страхът и ужасът от прасетата е надделял над

преклонението и обожанието, на които то може би се е радвало някога и дори в упадък си не е загубило напълно. На прасето започнали да гледат като на възплъщение на Сет (т.е. Тифон), египетския дявол и враг на Озирис. Защото тъкмо в образа на черно прасе Тифон наранил око на бога Хор, който го изгорил и след като бога-слънце Ра обявил животното за отвратително, въвел жертвоприношението на прасето. Освен това легендата, че Тифон преследвал диво прасе, когато открил и разкъсал тялото на Озирис, която се сочела за причина веднъж годишно да принасят прасета в жертва на Озирис, е явно модернизирания вариант на по-старата легенда, че Озирис, също като Адонис и Атис, бил умъртвен или разкъсан от глиган или от Тифон в образа на глиган.

Така прасето, принасяно всяка година в жертва на Озирис, би могло естествено да се изтълкува като отмъщение срещу животното-враг, което умъртвило или разкъсало божеството. Но когато някакво животно се умъртвява като тържествено жертвоприношение един едничък път през годината, това, общо взето, винаги означава, че животното е свещено и през останалата част от годината го щадят и уважават, а когато го умъртвяват, го умъртвяват в качеството му на бог. На второ място примерите с Дионис и Деметра, а и с Атис и Адонис, са ни научили, че животното, което се принася в жертва на бога, защото било враг на божеството, може да е било и вероятно е било първоначално самият бог. И фактът, че всяка година принасяли прасе в жертва на Озирис, съчетан с приписваната на животното враждебност към божеството, показва, първо, че в началото то е било божество, и второ, че е било самият Озирис. В по-късна епоха, когато Озирис станал антропоморфен и първоначалната му връзка с прасето се забравила, животното започнало най-напред да се отличава от него, а по-късно митолозите го противопоставили като враг и а Озирис, тъй като не могли да измислят друга причина да с умъртвява точно това животно във връзка с култа към определено божество, освен че животното е враг на божеството; или както се изразява Плутарх, подходящо за жертва е на онова, което е скъпо на боговете, а тъкмо обратното. На този по-късен етап безчинствата, които глиганът има злощастната слава да върши из посевите, ще послужи за правдоподобна причина да гледат на него като на враг на житния дух, макар първоначално, ако съм прав, самата свобода, с която дивото прасе вилнеело из нивите, накарала хората да го отъждествят с житния дух, на когото след това го противопоставили като враг.

Становището, което отъждествява прасето с Озирис, извлича немалка подкрепа от това, че са го принасяли в жертва точно в деня,

когато според преданието бил убит богът, защото, умъртвявайки прасе, египтяните всяка година представяли смъртта на Озирис, също както на Тесмофория гърците хвърляли прасета в подземните пещери и така всяка година представяли спускането на Персефона в долния свят. Двата обичая са паралелни на европейските обичаи по жътва да се коли козел, петел и т.н. като представител на житния дух.

5. Вирбий и конят

Сега вече сме в състояние да предложим едно предполагаемо обяснение за значението на преданието, че Вирбий, първият свещен цар на горичката край Ариция, бил убит в образа на Иполит от коне. Установихме, първо, че житните духове нерядко са представяни в образа на коне и второ, че животното, което според по-късните легенди е причинило зло на бога, е било в началото самият бог. При това положение можем да предположим, че конете, които според легендата са убили Вирбий (или Иполит), са били всъщност негови възплъщения като божество на растителността. Митът, че е убит от коне, вероятно е измислен, за да обясни някои аспекти на неговия култ, между другото и обичая да не се допускат коне в свещената му горичка. Защото митовете се променят, а обичаят остава постоянен, хората продължават да правят онова, което са правили бащите им преди тях, макар и поводът да се постъпва по този начин отдавна да е забравен. Историята на религията представлява непрестанно усилие да се пригоди ново обяснение към стария обичай, да се намери смислена теория за една абсурдна практика. Можем да сме сигурни, че в случая, за който става дума, митът е по-нов от обичая и в никакъв случай не разказва за причината да се държат настрана конете от горичката. Тази забрана може да наведе на заключението, че конете не биха могли да са свещените животни или възплъщенията на божеството на горичката. Но то ще е прибръзано. Както може да се съди по това, че Атина е представена облечена в козя кожа (егида), някога козата е била свещено животно или възплъщение на богинята. Но по правило козата не ѝ е принасяна в жертва, нито пък са ѝ допускали да влиза във великото ѝ светилище – атинския Акропол. Предлаганото обяснение е, че козата увреждала маслината, свещеното дърво на Атина. Значи дотук връзката на козата с Атина е същата, каквато е връзката на коня с Вирбий, защото и двете животни не се допускали в светилището заради злото, което са причинили на божеството. Но от Варон научаваме, че имало едно

изключение от правилото, което не допускало коза на Акропола. Веднъж годишно, разказва той, на Акропола извеждали коза за обичайното жертвоприношение, а както вече отбелязахме на друго място, когато едно животно се принася в жертва един-единствен път през годината, то вероятно не се умъртвява като предлагана на бога жертва, а като представител на самия бог. Затова можем да заключим, че ако козата е принасяна веднъж годишно на Акропола в жертва, тя е била жертвувана като представител на самата Атина и бихме могли да предположим, че са обличали кожата на току-що принесеното ѝ жертва животно на статуята на богинята и това е била егидата, която се подновявала всяка година. По същия начин в египетския град Тива овните били свещени и не се принасяли в жертва. Но веднъж в годината умъртвявали овен и мятали кожата му на статуята на бога Амон.

Ако знаехме по-добре ритуала в горичката край Ариция. бихме установили, че правилото, което не допускало да влизат в нея коне, също както правилото, което не допускало кози да влизат в Акропола в Атина, разрешавало едно изключение през годината, когато в горичката извеждали кон и го принасяли в жертва като възплъщение на божеството Вирбий. С течение на времето в резултат на обикновено недоразумение от възплъщение на Вирбий конят се превърнал в негов враг и убиец и започнали да го принасят в жертва на Вирбий, също както се случило с прасето, когато започнали да го принасят в жертва на Деметра и Озирис, или с козата – на Дионис, и много вероятно на Атина. Много лесно е за един автор да съобщи за едно правило, без да забележи някакво негово изключение, и не бива да се учудваме как правилото на горичката край Ариция е било описано, без да се спомене изключението, каквото предполагам е имало. Ако разполагаме само със свидетелствата на Атений и Плиний, щяхме да знаем единствено правилото, което забранявало да се принасят в жертва на Атина кози и не ги допускало на Акропола, без да подозираме за съществуването на едно важно изключение, достигнало до нас поради щастливото обстоятелство, че се е запазил трудът на Варон.

Предположението, че веднъж в годината в горичката край Ариция са принасяли в жертва кон като представител на божеството на горичката, получава известна подкрепа от едно също така ежегодно жертвоприношение на кон в Рим. На петнадесетия ден от октомври всяка година на Марсово поле имало надбягване с колесници. Десният кон от победителя впряг бил пробождан с копие и го принасяли в жертва на Марс, за да осигури добра реколтата, а главата му отсичали и украсявали с венец от

хлебчета. След това жителите на двата квартала – Светия път и Субура, се състезавали кой от тях ще спечели главата. Ако с нея се сдобиели хората от Светия път, прикрепяли я на една от стените на царската къща, ако я спечелели жителите на Субура, я прикрепяли на Мамилианската кула. Опашката на коня отрязвали и я отнасяли колкото се може по-бързо в къщата на царя, та кръвта да покапе на огнището. Освен това, изглежда, събирали и запазвали кръвта на коня до двадесет и първи април, когато весталките я смесвали с кръвта на неродени телета, принесени в жертва шест дни преди това и я раздавали на овчарите и пастирите, а те от своя страна кадели с нея стадата си.

Украсяването на конска глава с венец от хлебчета и поводът за жертвоприношението, а именно да осигури добра реколта, показва, че при тази церемония конят се е смятал за един от онези многобройни представители на житния дух, за които приведохме толкова примери. Обичаят да се отсича опашката на коня наподобява африканския обичай да се отсичат опашките на воловете и да се принасят в жертва за добра реколта. Както в римския, така и в африканския обичай животното вероятно представя житния дух и се смята, че оплождащата му сила е съсредоточена по-конкретно в опашката. Вече се натъкнахме на тази идея и в европейския фолклор. И отново практиката да се кади добитъка през пролетта с кръвта на кон може да се сравни с практиката да се дава снопът, наречен Стареца, Старицата, Девата или „кляк“, за храна на конете през пролетта или на добитъка по Коледа, а Коледният нерез – на воловете и конете, които ще орат през пролетта. Всички тези обичаи са предназначени да осигурят благодатта на житния дух за стопанството и неговите обитатели и да осигурят запаси от храна за още една година.

Жертвоприношението на октомврийския кон, както го наричали в Рим, ни отвежда назад към онова ранно време, когато Субура, известен по-късно като мръсен и мизерен квартал на голямата столица, бил все още отделно село и по жътва неговите жители устройвали приятелско надпреварване на полето със съседите си от Рим – по това време малко провинциално градче. Марсово поле, където се извършвала церемонията, се намирало до Тибър и до премахването на монархията било част от царските земи. Защото, според преданието, по времето, когато прогонили последните царе от Рим, на царските ниви край реката житото било узряло и готово за сърпа, но никой не пожелал да яде прокълнатото зърно, та го хвърлили в Тибър и то било толкова много, че образувало нещо като остров в спадналата от летните горещини река.

Следователно принасянето на коня в жертва бил стар есенен

обичай, изпълняван на царските ниви в края на жътвата. Опашката и кръвта на коня, смятани за основни части на представителя на житния дух, били отнасяни в къщата на царя и ги пазели там също както в Германия приковават жътвения петел на фронтона на къщата или над вратата, или пък както в Шотландските планини отнасяли последния сноп – Девата – в къщи и го пазят над огнището. По този начин внасяли благословията на житния дух в царския дом и на царското огнище, а чрез тях и във възглавяваната от царя общност. По същия начин при пролетните и летните обичаи в Северна Европа се случва да забиват Майското дръвче пред къщата на кмета или бюргермайстера, а последния сноп от жътвата да поднасят на селския старейшина. Но докато опашката и кръвта се падали на царя, на съседното село Субура, където несъмнено някога е имало същата церемония, оказвали честта да се състезава за наградата – конската глава. Мамилианската кула, на която жителите на Субура приковавали главата на коня, когато успели да я спечелят, сигурно е била на времето си гранична или централна кула на стария Мамилиански род, магнатите на селото. Така че церемонията, извършвана на царските ниви и в царската къща от името на целия град и на съседното село, се отнася към времето, когато всяко селище е изпълнявало сходна церемония на собствените си ниви. А вероятно селата от земеделските райони на Лациум са продължавали да спазват обичая, всяко на собствената си земя дълго след като римските поселения слели своите отделни жътвени церемонии в общо чествуване на царската нива. Предположението, че свещената горичка край Ариция, също както Марсово поле в Рим, може да е била сцена на общо жътвено празненство, на което са принасяли в жертва кон от името на съседните села при същите първобитни ритуали, никак не е неправдopodobно. В такъв случай конят е представял оплождащия както дървесен, така и житен дух, защото, ако се съди по обичаи от рода на Жътвения май, двете идеи преливат една в друга.

ГЛАВА L

Причестяване с божеството

1. Причестяване с първите плодове

Видяхме, че житният дух се представя ту в човешка, ту в животинска форма и че и в двата случая бива умъртвен в лицето на своя представител. Остава ни, разбира се, да потърсим примери за действително умъртвяване на антропоморфния представител на житния дух сред първобитните народи, но гощавките при приключването на жътвата ни дадоха непогрешими доказателства за обредно изяждане на животните-представители на житния дух. Освен това, както можем да предположим, новото жито се приема като причастие, т.е. като тялото на житния дух. Във Вермланд (Швеция) жената на стопанина използва зърното от последния сноп да опече хляб с формата на малко момиче. Хлябът се разпределя между всички членове на домакинството и те го изяждат. В този случай хлябът представлява житния дух и се схваща като девойка, също както в Шотландия, където е представен от последния сноп, направен във формата на жена и наречен Девата. Приема се, че житният дух се намира в последния сноп и да се изяде хляб, направен от последния сноп, означава да се изяде самият житен дух. По същия начин в Ла Палис (Франция) окачват на някоя ела направено от тесто човече и го докарват на последната каруца. Занасят дървото с човечето в къщата на кмета и ги държат там докато приберат реколтата. Приключването на жътвата се празнува с гощавка, на която кметът начупва на късчета теснетото човече и ги раздава на хората да ги изядат.

В тези примери житният дух се представя в антропоморфна форма. В други случаи от новото жито не се изпича хляб във формата на човек, но тържествените церемонии показват достатъчно ясно, че става дума за причестяване с тялото на житния дух, който се съпровожда с използване на ново брашно. Литовските селяни например спазвали следните церемонии при изяждането на новото жито. Около времето на есенната сеитба, когато е прибрано всичкото жито и вършитбата е започнала, всеки стопанин чувствувал празник, наречен Сабариос, т.е. „смесване или хвърляне заедно“. Той вземал девет пълни шепи от всеки вид зърно – пшеница, ечемик, овес, лен, боб, леща и т.н., и разделял всяка шепка на три.

След това хвърлял всичките двадесет и седем части от всяка култура накуп и ги смесвал. За церемонията използвали първото овършано и отсято зърно, което специално отделяли и запазвали. Част от смесеното зърно използвали да изпекат малки хлебчета – за всеки член от домакинството, а към остатъка добавяли ечемик или овес и правели бира. Първата, приготвена от тази смес бира пиели стопанинът, жена му и децата му, а втората – слугите.

След като бирата била готова, стопанинът избирал вечер, когато не очаквал в къщата чужд човек. Тогава коленичел пред бъчвата, източвал една кана бира и я изливал върху чепа с думите: „Земя плодородна, направи така, че да се роди овес, ечемик и всякакво зърно.“ После отнасял каната във всекидневната, където го очаквали жена му и децата. На пода на всекидневната лежали вързани черен, бял или шарен (но не червен) петел и кокошка с еднакъв цвят и от едно и също люпило, излюпено през същата година. След това стопанинът коленичел с каната в ръка, благодарил на бога за добитото през изтеклата година и се молел за добра реколта през следващата. Тогава всички вдигали ръце и произнасяли думите: „О, боже, и ти, земьо, даряваме те от душа с този петел и тази кокошка.“ При това стопанинът умъртвявал птиците с дървена лъжица, защото не бивало да им отрязва главите. Той изливал по една трета от бирата – след първата молитва и след като умъртвял всяка от птиците. После жена му ги сварявала в неизползувана тенджерка, слагали на пода крина с дъното нагоре и на нея нареждали споменатите вече малки хлебчета и сварените птици. После донасяли от новата бира, а също черпак и три чаши, които се използвали единствено за тази церемония. Когато стопанинът налеел бира в чашите, семейството коленичело около крината. Бащата произнасял молитва и изпивал трите чаши. Другите следвали примера му, изяждали хлебчетата и месото на птиците, а след това церемонията с бирата се повтаряла, докато всеки изпразвал по девет пъти всяка от трите чаши. Изяждали до троха храната, но ако се случело да остане, довършвали я на следната сутрин при същите церемонии. Кокалите давали на кучето и ако то не ги изяде всичките, заравяли остатъците под тора в яхъра. Церемонията се извършвала в началото на декември. На този ден не бивало да се произнася лоша дума.

Такъв бил обичаят допреди около двеста и повече години. Сега, когато в Литва ядат картофи от новата реколта или хляб от новото зърно, всички на масата си скубят взаимно косите. Значението на този обичай не е ясно, но той действително се е спазвал от езичниците литовци при тържествените жертвоприношения. Много естонци от о. Йозел не ядат

хляб от новото зърно, преди да са захапали желязо. Очевидно желязото е заклинание, предназначено да обезвреди духа в житото. В наши дни в Съдърландшър всички членове на семейството опитват извадените пресни картофи, че иначе „духовете в тях (в картофите) ще се обидят и картофите няма да се запазят“. На места в Йоркшър има все още обичай първото жито да бъде жънато от свещениците и източникът, който съм ползувал, вярва, че от него правят причастие. Ако втората част от обичая е наистина такава (а аналогията говори изцяло в подкрепа на това), тя показва, че християнството е включило в себе си причастие, което несъмнено е далеч по-древно от самото християнство.

Японските айни смятат различни видове просо съответно за мъжко и женско и всичките видове, взети заедно, наричат „божествените мъж и жена“ (умурек хару камуи). Затова, преди да счукат и приготвят хлебчетата за обикновено ядене, старците правят по няколко, за да им се молят. Когато са готови, им се молят много сериозно и казват: „О ти, боже на зърното, ние те почитаме. Тази година ти израсна много добре и е сладък твоят аромат. Добър си ти. Богинята на огъня ще е щастлива и ние много ще се радваме. О, боже! О, ти божествено зърно, ти изхранваш хората. Сега хапвам от теб. Аз те почитам и ти благодаря!“ Като изрекат тази молитва, богомолците вземат по хлебче и го изяждат и след това хората вече могат да ядат от новото просо. Така, с много почитателни жестове и молитви храната се посвещава на благоденствието на айните. Несъмнено чрез церемонията със зърното се отдава почит на божеството, но това божество е всъщност самото зърно и то е божество само доколкото е благодатно за човешкото тяло.

След като приключи жътвата на ориза, всеки род на индонезийския остров Буру се събира на общо ритуално угощение, за което всеки от членовете на рода трябва да даде по малко от новия ориз. Това угощение се нарича „изяждане на душата на ориза“, название, което явно показва причастния характер на гошавката. Част от ориза се отделя и предлага на духовете. У алфурите от Минахаса (о. Целебес) жрецът засява първото оризово семе и отскубва първия зрял ориз от всяка нива. Той го изпича, смила го на брашно и дава по мъничко на всяко домакинство. Малко преди жътвата на ориза в Боланг Могондо (друга област на о. Целебес) се принася в жертва малко прасе или кокошка, после жрецът отскубва по малко ориз първо от собствената си нива, а после от нивите на съседите. Той изсушава отскубания по този начин ориз заедно със своя и го дава на съответните стопани, които го смилат и сваряват. Като го сварят, жените го отнасят обратно на жреца с едно яйце, а той взема

яйцето като дар и връща ориза на жените. От този ориз трябва да хапне всеки член на семейството, дори и бебетата. След церемонията всички могат да прибират реколтата.

При бургерите (или бадага), племе, обитаващо Нилгерийските планини в Южна Индия, първата шепа зърно засява човек от друго племе – курумбар, и това се отнася и до ожънването на първия сноп, защото бургерите смятат курумбарите за магьосници. Зърното от този първи сноп „още същия ден се смила на брашно, прави се на хлебчета и се принася като жертвен дар от първите плодове, които бургерът и цялото му семейство изяждат заедно с жертвеното животно като част от общата жертва на цялата община“. В Южна Индия изяждането на ориза от новата реколта е повод за семеен празник, наречен понгол. Новият ориз се сварява в ново гърне на огън, запален по пладне в деня, когато според индуските астролози слънцето навлиза в тропика на Козирог. Цялото семейство наблюдава напрегнато как ще възври гърнето, защото от това зависи каква ще бъде следващата година. Ако възври бързо, годината ще е богата, а точно обратното ще се случи, ако възври бавно. Част от сварения ориз се предлага на статуята на Ганеша⁶⁶, а после всички хапват от останалия. В някои части на Северна Индия празникът на новата реколта е известен като наван, т.е. „новото зърно“. Когато посевите узреят, стопанинът се справя с предзнаменованията, отива на полето, изскубва шест класа ечемик от пролетните посеви и един просо от есенните, донася ги в къщи, запича ги леко и ги смесва с нерафинирана захар, масло и извара. Част от сместа хвърля в огъня в чест на боговете на селото и в памет на покойните прадеди, а останалата изяжда със семейството си.

Ето как е описана церемонията с освещаването на ямса от новата реколта в Онич, на брега на р. Нигер. „Всеки главатар изважда по шест глави ямс, отсича млади палмови клони и ги поставя пред портите си, изпича три от шестте ямсови глави и изважда по малко кола, орехи и риба. След като ямсът се изпече, «либия», т.е. местният знахар, го взема, стрива го като грис и го разделя на части; после взема едната част и я поставя на устните на онзи, който ще яде новия ямс. Той духа парата от горещия ямс, сетне набутва всичко с пръст в устата си и произнася думите: «Благодаря на бога, че ми даде да ям от новия ямс», а после започва да го дъвче с апетит заедно с рибата.“

66. Един от популярните богове в индуизма, син на Шива. Изобразяван като човек с глава на слон. – Бел. пр.

Когато наесен просото на нандите от Британска Източна Африка узрее, всяка жена, която обработва нива, отива на нея с дъщерите си и всички отскубват по малко зряло просо. След това всяка от жените закачва по едно зърно на огърлицата си, сдъвка друго, а после го разтрива на челото, шията и гърдите си. Те не дават никакви признаци на радост; изпълнени с печал, те ожънват кошница ново просо, отнасят го в къщи и го слагат на тавана да изсъхне. Тъй като таванът е изплетен от ракита, голяма част от зърното пада през дупките в огъня и започва да пука. Хората не правят опит да попречат на това разпиляване, защото смятат пукането на зърното в огъня знак, че го ядат душите на мъртвите. Няколко дни по-късно правят каша от новото зърно и я поднасят с мляко на вечеря. Всеки член от семейството взема от кашата и я размазва по стените и покрива на колибата, освен това слагат по малко в уста п излезли навън, го изплюват на изток. После главата на семейството взема малко зърно в ръка и се моли на бога за здраве, за сили и за мляко и всички присъстващи повтарят след него думите на молитвата.

У кафрите от Натал и Зулуленд никой не може да яде от новите плодове, докато не мине празникът, който бележи започването на кафърската година и се пада в края на декември или началото на януари. Всички хора се събират в краала на царя, където се гощават и танцуват. Преди да се разпръснат, се извършва „посвещаването на хората“. В големи казани сваряват различни плодове на земята – жито, царевица и тиква, месото на принесено в жертва животно и муска, и сам царят слага по малко от това ядене в устата на всеки мъж. След като опита от осветените плодове, мъжът е осветен за цялата година и може веднага да започне да прибира реколтата от нивите си. Според поверието, който хапне от новите плодове преди празника, ще умре; а ако го видят, го убиват или най-малкото му изземват всичкия добитък. Святостта на новите плодове изпъква ясно от правилото, че трябва да се варят в специално гърне, което се използва само с такава цел и на нов огън, запален от магьосника с търкане на две пръчки, наречени „мъж и жена“.

Правило у бечуаните е да се пречистят преди да хапнат от новата реколта. Пречистването се извършва в началото на новата година, през един януарски ден, определен от вожда. Той започва в главния краал на племето, където се събират всички пълнолетни мъже. Всеки от тях взема в ръката си листа от кратунка, наречена от туземците „лероце“ (описват я като нещо средно между тиква и тиквичка), смачква листата и намазва с потеклия сок палците на краката си и пъпа; много хора намазват всички стави на тялото си, но по-добре осведомените твърдят, че това

било грубо отклонение от древния обичай. След церемонията в главния краал се разотиват – всеки в своя собствен краал, където събират всички членове на семейството си – мъже, жени и деца, и ги намазват със сока от „лероце“. Някои счукват листата с мляко в голям дървен съд и дават приготвеното на кучетата да го излечат. След това натриват с листа от „лероце“ чиниите за каша на всеки член от семейството. Едва след като приключи това пречистване, хората са свободни да ядат от новата реколта.

Индианците бороро от Бразилия смятат, че ако ядат от новата царевица преди да е благословена от шамана, ще ги сполети сигурна смърт. Церемонията на благославянето е следната. Полуузрелият кочан се измива и се слага пред шамана, който пее и играе в продължение на няколко часа и през цялото време пуши, докато изпадне в състояние на пълен екстаз, когато цял разтреперан захапва кочана и от време на време издава писъци. Подобна церемония се извършва всеки път, когато убият голямо животно или хванат голяма риба. Бороро са твърдо убедени, че ако някой докосне царевица или месо, преди да завърши церемонията с осветяването, ще загинат той и цялото му племе.

Главният обред на годината при индианците крийк (Северна Америка) е бъск, т.е. празникът на първите плодове. Той се чествува през юли или август, когато царевицата е узряла, и с него се ознаменува края на старата и началото на новата година. Преди това никой от индианците не посяга да яде или дори да пипне нещо от новата реколта. Всеки град има свой собствен бъск, но се случва по няколко града да се обединят и да устроят общ празник. За празника хората се снабдяват с нови дрехи, с нови домашни съдове и покъщнина, събират старите си дрехи и боклуци и заедно с всичкото останало им зърно и стари хранителни запаси ги хвърлят на общ куп и ги изгарят. Преди церемонията изгасят всички огньове в селото и измитат пепелта от тях. Но най-вече изкопават и разчистват огнището или олтара на храма и изнасят пепелта. Тогава главният жрец слага на дъното на огнището корени от лиартис, зелени тютюневи листа и нови плодове и казва да ги покрият с бяла глина и да ги полеят с чиста вода. Над олтара сплитат навес от зелени клонки на млади дървета. Междувременно жените са почистили къщите си, подновили са старите огнища и са почистили всички съдове за готвене, за да могат да приемат новия огън и новите плодове. Свещеният, т.е. градският площад е изметен внимателно, да няма и най-мъничка троха от предишни угощения „от страх да не замърсят дароприношението на първите плодове“. Освен това, преди да залезе слънцето, от храма изнасят

всички съдове, в които са държали или са използвали по някакъв начин за храна през изтеклата година. След това глашатай призовава всички мъже, за които се знае, че не са нарушили през годината закона за дароприношението на първите плодове и на брака, да дойдат на свещения площад и да застават на церемониален пост. Но с изключение на шест старици на жените, децата и всички, които не са се издигнали до положението на бойци, е забранено да идват на площада. Освен това по краищата му поставят постове, които не допускат хората, смятани за нечисти, както и животни. Започва строг пост, който трае две нощи и един ден и набожните пият горчивата отвара от корените на лиартис, „за да повръщат и да пречистят грешните си тела“. За да могат и останалите извън площада да се пречистят, един старец слага известно количество зелен тютюн някъде в края на площада, оттам го взема стара жена и го разпределя между хората, които го дъвчат и поглъщат, „за да бичуват душите си“. По време на общия пост на жените, децата и мъжете в тежко състояние се разрешава да ядат, но не преди пладне. На сутринта след поста жените донасят от старата храна. Провизиите се нареждат пред изгладнялото множество, но до пладне от тях не бива да остане и следа. Когато слънцето започне да залязва, глашатай призовава всички да останат по къщите, да не постъпват зле и да се погрижат да угасят и почистят всякакви следи от стария огън. Настъпва пълна тишина. Тогава върховният жрец започва да трие две парчета дърво, за да получи новия огън и го разпалва на олтара под зеления навес. Смята се, че този огън носи изкупление за всички престъпления с изключение на убийство. След това донасят кошница с нови плодове, върховният жрец взема по малко от всеки вид плод, намазва го с меча мас и го предлага заедно с малко месо „на щедрия свещен дух на огъня, като дароприношение на първия плод и като годишно дароприношение“. Освен това той освещава свещените средства за предизвикване на повръщане (отвара от корени на лиартис и касина, или т.нар. „черно питие“), като излива по малко от тях в огъня. В този момент хората, останали навън от свещения площад, приближават, без да навлизат в него, и върховният жрец произнася реч, като ги призовава да спазват старите ритуали и обичаи и съобщава, че новият свещен огън е пречистил всички грехове от миналата година и настойчиво предупреждава жените, ако някоя от тях не е загасила стария огън или по някакъв начин е оставила някаква нечистота, веднага да си отиде, „иначе свещеният огън ще унищожи нея и народа“. Изнасят от новия огън извън свещения площад, жените го отнасят с радост в къщи и го слагат на почистените си огнища.

Случва се по няколко града да се обединят да празнуват и тогава новият огън се отнася на километри разстояние. Плодовете от новата реколта готвят на новите огньовете и ги ядат с нищо незаменимата меча мазнина. В някакъв момент от празненствата мъжете стриват нова царевица в ръцете си, а после я размазват по лицата и гърдите си. По време на последвалото веселие бойците, облечени в дивото си бойно великолепие, с бял пух на главите и с бели пера в ръце танцуват около свещения навес, под който гори новият огън. Обредите продължават осем дни и през всичкото това време се спазва най-строгото полово въздържание. Към края на празненствата бойците разиграват привидна битка, а сетне мъжете и жените образуват три кръга и танцуват около свещения огън. Най-накрая всички се намазват с бяла глина и се къпят в течаща вода. Излизат от водата с вярата, че повече не може да ги сполети беда заради стореното от тях прегрешение в миналото и се разотиват радостни и спокойни.

И до ден-днешен остатъците от индианците семиноли във Флорида, които принадлежат към същата народност, се пречистват всяка година. Празникът се нарича Танцът на зелената царевица и на него ядат от новата реколта. Вечерта на първия ден от празненствата изгълтват отвратителното „черно питие“, което предизвиква повръщане и едновременно с това служи за очистително. Индианците смятат, че който не поеме от него, не може безнаказано да яде от новата царевица, а освен това ще се разболеє през годината. Докато пият течността, започват танците, в които участвуват шаманите. На другия ден ядат зелена царевица, на последващия постят, вероятно от страх да не замърсят свещената храна в stomасите си, като я поставят в допир с обикновена, а на третия устройват голяма гощавка.

Дори племена, които не обработват земята, спазват аналогични обреди, когато събират първите диви плодове или изравят първите за сезона корени. У индианците салиш и тиних в Северозападна Америка, преди младите да хапнат първите за сезона диви плодове или корени, винаги се обръщат към плода или растението и молят за неговата благосклонност и помощ. Някои племена устройват празници всяка година по времето, когато се берат първите плодове или се събират корените, а що се отнася до племената, които се изхранват със съомга – когато започнат да идват първите пасажи. Обредите имали за цел по-скоро да осигурят богата реколта или да доставят желан предмет, отколкото да благодарят за полученото преди, защото ако не се извършат както трябва и с почит, има опасност да се обидят духовете на предметите и те да лишат

индианците от тях. Например индианците, които обичат да ядат младите филизи на дивата малина, спазват тържествен обред, когато през новия сезон хапват за първи път от тях. Издънките сваряват в ново гърне, хората се събират и застават в голям кръг със затворени очи, а в това време вождът или шаманът, който ръководи обреда, призовава духа на растението и го моли да е благосклонен към тях и да им даде много филизи. След като приключи тази част на обреда, връчват на шамана сварените филизи в новоиздялан съд и той раздава по малко от тях на всички присъстващи, които ги изяждат с преклонение и смиреност.

Индианците, населяващи бреговете на р. Томпсън (в Британска Колумбия) готвят и ядат корените на слънчогледа (*Bal samorrhiza sagittata*, Nutt), но по-рано са го смятали за тайнствено същество и са спазвали редица табу, свързани с него. Например жените, заети с изравянето и варенето на корени, трябвало да спазват полово въздържание и мъж не бивало да се приближава до пещта, където те ги изпичали, а първия път, когато децата хапвали от дивите плодове, корените и другите неща, предлагани им от сезона, трябвало да се обърнат със следната молитва към корена на слънчогледа: „Уведомявам те, че имам намерение да те изям. Помогни ми да порасна голям, та да стигна върховете на планините и никога да не съм несръчен! За това те моля, Слънчогледов корен. Ти си най-велик от всичко тайнствено.“ Пропусне ли да произнесе тази молитва, детето ще стане мързеливо и ще спи до късно сутрин.

Обичаите на индианците от поречието на р. Томпсън в другите племена от Северозападна Америка са показателни, защото при тях личи съвсем ясно мотивът или най-малкото един от мотивите, които стоят в основата на обредите, свързани с опитването на първите плодове на сезона. В случая с тези индианци мотивът е чисто и просто вярата, че растението е одухотворено от съзнателен и повече или по-малко могъщ дух, който трябва да се умилостави, преди хората да могат спокойно и безопасно да ядат неговото тяло. А ако това е така за дивите плодове и корени, можем да предположим с известна достоверност, че същото се отнася и за култивираните плодове и корени, като ямса и по-специално до зърнените храни от рода на пшеницата, ечемика, овеса, ориза и царевичата. Изобщо, струва ми се, имаме основания да заключим, че скрупулите, проявявани от първобитните хора, когато ядат първите плодове от всяка култура и обредите, които изпълняват преди да ги преодолеят, се дължи до голяма степен на представата им, че растението или дървото са населени от дух или дори божество и че те трябва да получат неговото разрешение или благосклонност, преди да могат безопасно да ядат от

новата реколта. Айните поне го заявяват открито; те наричат просото „свещено житно растение“, „житното божество“ и му се молят и кланят, преди да ядат питките от новото просо. А дори и когато обитаващото първите плодове божество не се споменава изрично, то сякаш се намеква както с тържествената подготовка за изяждането им, така и с предполагаемата опасност, която застрашава хората, осмелили се да ядат от тях, без да спазват предписания обред. И съответно във всички такива случаи можем с основание да наречем изяждането на новите плодове обредно или причастно по отношение на божеството или най-малкото на могъщ дух.

Сред обичаите, които насочват към такова заключение, са използването на нови или специално предназначени за целта съдове, които приемат новите плодове, практиката хората да се пречистват от други неща, преди да им се разреши да пристъпят към тържествения акт на причастие с божеството. От всички начини на пречистване, възприети в такива случаи, сакраменталният характер на ритуала изпъква сякаш най-добре в обичая на индианците крик и семиноли да приемат очистително преди да хапнат от новата царевица. Намерението е да се предотврати възможността свещената храна да се оскверни от контакта с обикновена храна в стомаха на човека. По същата причина католиците спазват евхаристичен⁶⁷ пост, а сред пастирите масаи от Източна Африка младите бойци, които се хранят изключително с месо и мляко, са задължени да ядат само мляко в продължение на много дни, а след това само месо също толкова дни и преди да преминат от едната към другата храна, трябва да се погрижат в stomасите им да не е останало нищо от старата и постигат това, като поглъщат нещо, което служи като много силно очистително и като средство за повръщане.

При някои от разгледаните тук празници причестяването с първите плодове се съчетава с жертвоприношение или представянето им на богове или духове и с течение на времето жертвоприношението оставя в сянка причастieto, дори го заменя. Самият факт на принасянето на първите плодове в дар на боговете или духовете започва да се смята за достатъчна подготовка за изяждането им, защото по-висшите сили са получили своя дял и човекът е свободен да се радва на останалото. Този възглед за новите плодове показва, че те самите вече не се смятат свързани със свещения живот, а само дар от боговете за човека и той трябва да

67. Религиозен термин, произлизащ от гръцкото *eucharistia* (благодарност) и означаващ тайнството причастие. В случая се има предвид това, че преди да се причестят, католиците не бива да са яли и пили вода поне от вечерта. – Бел. пр.

изрази благодарността и преклонението си пред божествените благодетели, като върне част от онова, което са му дали.

2. Причестяване с божеството при ацтеките

Преди откриването и завладяването на Мексико от испанците ацтеките са имали обичай да се причестяват с хляб, смятан за тяло на божеството. Два пъти годишно, през май и декември, правели от тесто статуя на великия мексикански бог Уитцилопочтли (или Витцилипуцтли), а после я начупвали на парчета и почитателите му тържествено ги изяждали. Историкът Акоста описва последния начин майската церемония: „Мексиканците устройват основната гощавка в чест на своя бог Витцилипуцтли през месец; май и два дни преди тази гощавка девиците, за които вече говорих (същите, дето бяха затворени и отделени в храма като жени-духовници) смесваха семе от цвекло с печена царевича, забъркваха го с мед и от полученото тесто правеха идол, голям колкото онзи, който изработват от дърво, слагаха му вместо очи зърна зелено, синьо или бяло стъкло, а за зъби – царевични зърна и го накичваха със споманатите от мен украшения. Когато всичко беше готово, идваха благородниците и му носеха великолепна и богата дреха, същата като на онзи идол и го обличаха в нея. След като го облечаха и накичаха, слагаха го на син стол и на носилка, та да могат да го носят на раменете си. Дойдеше ли утринта на празненството, един час преди изгрев, облечени в бяло и с нови украшения, всички девиси, които на този ден биваха наричани сестри на своя бог Витцилипуцтли, идваха с венци от печена и пукана царевича, която приличаше на азахар (оранжево цвете), а през вратовете им бяха праметнати големи гирлянди от печена царевича, които наподобяваха портупей и минаваха през рамото и под лявата им ръка. Страните си начервяваха с циновър, ръцете им от лактите до китките бяха покрити с червени пера от папагал.“ Юноши, облечени в червени роби и също като девиците с корони от царевича на глава, отнасяли идола върху неговата носилка в подножието на големия храм с формата на пирамида, изтегляли го нагоре по стръмните и тесни стъпала при съпровода на флейти, тропети, корнети и барабани. „Докато изкачваха нагоре идола, всички стояха на двора, изпълнени с преклонение и страхопочитание. Когато стигнеха на върха и го сложеха в подготвената за него малка лоджия от рози, излизаха юношите и разпръскваха много и най-различни цветя, е които покриваха храма отвътре и отвън. Тогава девиците

излизаха от своята обител и носеха със себе си късове от онази смес – цвекло и печена царевица, същата, от която беше направен и идолът – и те бяха с формата на големи кокали. Даваха ги на юношите, а те ги слагаха в краката на идола и ги трупяха там, докато се свършеше мястото. Тези късове се наричаха «месото» и «костите» на Витцилипуцтли. Като натрупяха «костите», излизаха подредени един подир друг по своя ранг и старейшинство (защото при тях имаше строг ред) старейшините на храма, жреците-левити и всички останали свещенослужители с различни по цвят и тъкан, съобразно ранга и длъжността им, була, с венци на главите и гирлянди цветя около вратовете, следвани от идолите на обожаваните от тях богове и богини. Облечени в същите дрехи, те се нареждаха около тези късове и късчета и изпълняваха някакви церемонии с песни и танци. Така те ставаха благословени и осветени като плътта и костите на самия идол. След тази церемония и благослов (при която те се превръщаха в месото и костите на идола) им отдаваха почести, сякаш бяха самият техен бог... Целият град идваше на това голямо представление и из цялата земя имаше строго спазвано правило – в деня на празника на идола на Витцилипуцтли да не се яде друго, освен тази смес с мед, от която правеха идола. И тя трябваше да се яде на разсъмване и не биваше да пият вода или каквото и да било до пладне; и смятаха за лошо предзнаменование, за светотатство дори да постъпят иначе, но след приключването на церемониите вече беше позволено всичко да ядат. По време на този обред те криеха водата от малките си деца и поучаваха всички, които можеха да мислят, да не пият никаква вода, защото ако го направят, върху тях ще се стовари гневът божи и те ще загинат; и спазваха това много грижливо и строго. След обряда, танците и жертвоприношението отиваха да се преоблекат, а жреците и старейшините на храма вземаха идола от тесто, сваляха от него всички украшения и го разчупяха на много късчета, както самият идол, така и осветените кокали, а после ги даваха на хората като причастие, започвайки с по-първите хора и продължавайки с останалите мъже, жени и малки деца, а те го приемаха с набожни сълзи, страх и преклонение и казваха, че ядат плътта и костите на бога и затова страдат. Онези от тях, които имаха болни в къщи, искаха да им дадат и за тях и отнасяха причастията с огромно преклонение и почит.“

От този интересен пасаж научаваме, че още преди идването на християнските мисионери древните мексиканци били напълно запознати с доктрината за трансубстанцията⁶⁸ и се основавали на нея при напълно тържествени обреди на своята религия. Те вярвали, че

освещавайки хляба, жреците им го превръщат в тялото на техния бог и всички, които хапнат от осветения хляб, влизат в мистично общение с божеството, получавайки част от неговата божествена субстанция в себе си. Доктрината за транссубстанцията или магическото превръщане на хляба в плът била позната и на арийците в Древна Индия далеч преди разпространяването и дори преди появата на християнството. Брахманите учили, че с манипулациите на жреците оризовите питки, които предлагали като дароприношение, заменяли човешки същества и действително се превръщали в човешки тела. Четем, че „когато тя (оризовата питка) е все още оризово брашно, това е косата, когато му сложат вода, става кожата, когато го замесят – става плътта, а когато се сгъсти, се сгъстява и плътта. Когато се изпече, се превръща в кост, защото става твърдо, а костите са твърди. А когато вече се готвят да го свалят (от огъня) и го пръскат с масло, се превръща в костен мозък. Това е процедурата, която те наричат петорно животинско жертвоприношение.“

Освен това можем чудесно да разберем защо в деня на своето тържествено причестяване с божеството мексиканците отказват да ядат каквото и да е освен осветеното тесто, което почитат като плътта и костите на своя бог и защо не бива да пият нищо, дори и вода, преди пладне. Несъмнено са се боели да не опетнят частицата от бога при контакта с нещо обикновено в стомасите си. Видяхме как същият набожен страх е карал индианците крик и семиноли да възприемат по-радикалното средство да прочистят отвътре телата си със силно очистително, преди да посмеят да приемат причастието с първите плодове.

На празника на зимното слънцестоене през декември аптеките първо умъртвявали своя бог Уитцилопочтли във вид на чучело от тесто, а после го изяждали. Този тържествен обред се подготвял, като от детска кръв и най-различни семена правели тесто и от него приготвяли подобие на човек. Костите на божеството били представени от акациево дърво. Поставяли тази статуя на главния олтар на храма и в деня на празника царят я кадял с благовония. Рано на следния ден я сваляли от олтара и я слагали изправена в голяма зала. Тогава жрецът, който носел името и играел ролята на бога Кетцалкоатл, вземал стрела с кремъчен връх, забивал я в гърдите на статуята от тесто и я пронизвал от край до край. Това се наричало „умъртвяване на бога Уитцилопочтли, така че тялото да може да се яде“. Един от жреците изрязвал сърцето на статуята и го давал на царя да го изяде. Остатъкът надробвявали на мънички късчета и

за тях се редели всички мъже, големи и малки, дори мъжките бебета в люлката. Но жена не бивало да опитва и троха от бога. Обредът се наричал „теокало“, т.е. „изяждането на бога“.

На друг празник мексиканците правели малки статуйки с формата на хора, които играели ролята на обвитите в облаци планински върхове. Тези статуйки били извайвани от тесто, получено от различни семена, и те били окичвани с книжни украшения. Едни извайвали по пет, други – по десет, а трети дори по петнадесет такива статуйки. Когато ги приготвили, ги слагали в молитвеното помещение на всяка къща и им се кланяли. Четири пъти през нощта им се принасяла в дар храна, която им носели в мънички съдове и хората им пеели и свирели на флейти през цялото време, докато било тъмно. При изгрев слънце жреците набождали статуйките със совалка, отсичали главите им, изтръгвали сърцата им и ги връчвали на господаря на къщата в зелена чинийка. Телата на статуйките били изяждани от членовете на семейството и най-вече от прислугата, „така че като ги изядат, да бъдат предпазени от различни смущения, на които се смятаха изложени тези хора, небрежни в преклонението си пред боговете“.

3. Много Мани в Ариция

Сега сме в състояние да предложим едно обяснение на поговорката „В Ариция има много Мани“. Римляните имали хлябове, направени във формата на хора и ги наричали мании (ташае) и по всичко си личи, че този вид хляб се правел специално в Ариция. Но мания, названието на един от тези хлябове, било също името на майката или бабата на духовете, на която били посветени вълнените чучела на мъже и жени на празника на Компиталия. Накачали тези чучела по вратите на всички къщи в Рим – по едно за всеки свободен човек от къщата и по едно, различно по вид чучело – за всеки роб. Защото на този ден духовете на мъртвите скитали наоколо и хората смятали, че от добродушие или просто от нехайство те ще отнесат чучелата от вратата вместо живите хора от къщата. Според преданието тези фигурки от вълна заменяли предишния обичай да се принасят човешки жертви. Невъзможно е да се градят предположения върху такива откъслечни и несигурни данни, но според мен си струва да предложим хипотезата, че хлябовете в човешка форма, печени в Ариция, са били причастен хляб и в стари времена, когато умъртвявали всяка година божествения Горски цар, хлябовете,

също както тестените фигури на боговете в Мексико, се правели по негов образ и подобие и се изяждали от почитателите му. Мексиканското причестяване в чест на Хуитцилоночтли било придружено от човешки жертвоприношения. В такъв случай преданието, че основателят на свещената горичка край Ариция бил мъж на име Маниа, от когото произлезли много мании, представлява в същност етимологичен мит, измислен да обясни названието на тези причастни хлябове. Може би и легендата, че чучелата, посветени на Маниа на празника Компиталия, заменяли човешки жертви, се съдържа някаква следа от първоначалната връзка на хлябовете с човешки жертви. Но самата легенда е най-вероятно лишена от основания, тъй като практиката да се слагат чучела, които да отклонят вниманието на духовете и демоните от живите хора, е нещо много обикновено.

Тибетците например се страхуват от безброй земни демони, които се подчиняват до един на властта на старата майка Хьон-Ма. Тази богиня, която може да се сравни с римската Маниа, майката или бабата на духовете, е облечена в златистожълти дрехи, държи позлатена примка в ръка и язди овен. За да запазят жилището си от злите духове, чиято подарка е старата майка Хьон-Ма, отвън на вратата на къщата се прикрепят сложни, напомнящи на полилей приспособления. В тях има череп от овен, различни скъпоценни предмети – варак, сребро и тюркоаз, а също и малко суха храна – ориз, пшеница и варива, и най-сетне статуйки или картинки на мъж и жена и на къща. „Предназначението на тези фигурки на мъж, жена и къща е да заблуди демоните, ако те въпреки принесените им жертви, все още искат да влизат и да ги накарат да мислят, че картинките са обитателите на къщата, та върху тези парченца дърво да се излее тяхната ярост и истинските обитатели да се спасят от нея.“ Когато всичко е готово, жрец се моли на старата майка Хьон-Ма да благоволи да приеме тези изящни жертвоприношения и да затвори зейналите врати на земята, та демоните да не могат да излизат оттам, за да спхождат и праят злини на хората от къщата.

Освен това чучелата често се използват и като средство да се предотврати и лекува болест; демоните на болестта приемат чучелата за живи хора, или могат да бъдат убедени или принудени да влязат в тях и да оставят здрави и невредими истинските мъже и жени. Алфурите от Минахаса (на о. Целебес) например понякога пренасят болния в друга къща, като оставят на неговото място в леглото чучело, направено от възглавница или дрехи. Предполага се, че демонът ще сбърка и ще приеме чучелото за болния, който съответно ще се освободи и оздравее.

Изглежда, че подобни методи на лечение са особено разпространени сред туземците от о. Борнео. Така, когато сред тях върлува епидемия, даяките от поречието на Катунгоув слагат на вратите на къщите си дървени статуи с надежда, че демоните на чумата могат да се измамят и да отнесат чучелата вместо хората. Когато оло нгаджу на о. Борнео решат, че някой болен страда от нападението на призрак, правят куклички от тесто или оризово брашно и ги хвърлят под къщата, за да заместят болния и по този начин той да се отърве от духа. Ако човек заболее внезапно и силно в някои западни райони на о. Борнео, лечителят, а по тези места това обикновено е старица, издялва дървена фигурка и докосва с нея седем пъти главата на болния, като казва: „Тази фигурка трябва да заеме мястото на болния човек! Болест, мини във фигурката!“ После фигурката, заедно с малко ориз, сол и тютюн отнасят в малка кошничка на мястото, където се предполага, че злият дух е влязъл у човека. Там я изправят на земята, след като лечителката е призовала духа с думите: „О, дяволе, ето чучелото, което е на мястото на болния. Освободи неговата душа и се всели във фигурката, защото тя е по-хубава и по-добра от него.“ Магьосниците на батаките могат да пренасят демона на заболяването от тялото на болния в статуйка с човешко лице, направена от бананово дърво и омотана в магически билки, която след това бързо отнасят и хвърлят или заравят извън селото. Случва се да поставят статуйката, облечена като мъж или жена, според пола на болния, на кръстопът или на централен път, с надежда, че като я види някой минавач, може да се стресне и да извика: „Я виж, еди-кой си е мъртъв!“ И така ще заблуди демона на болестта, който ще сметне, че е постигнал пъклената си цел, ще си отиде и ще даде на страдащия възможност да се оправи. Май дарат, племе от народността сакай от Малайския полуостров, приписва всички видове болести на дейността на духове, които те наричат няни. За щастие обаче магьосникът може да подмами тези злосторни създания да излязат от болния и да се подслонят в грубите фигурки от трева, накачени пред къщите в мъничките камбанообразни светилища, украсени с обелени клечки. При епидемия от едра шарка негрите еве разчистват място извън града и издигат там множество ниски могилки и на тях нареждат толкова глинени фигурки, колкото хора има в града. Слагат също гърнета с храна и вода, за да има с какво да се подкрепят духовете на едрата шарка, които, както се надяват хората, ще отнесат глинени фигурки и ще оставят на мира живите и за по-сигурно вземат двойни предпазни мерки и запречват пътя към Града.

При наличието на тези примери можем да предположим, че

вълнените чучела, които висели по вратите на всички къщи в Древен Рим на празника на Компиталия. не са замествали човешките жертви, принасяни преди това на този ден, а са били по-скоро жертвоприношения на майката или бабата на призраците, предлагани с надеждата, че докато обикаля града, тя ще приема или ще вземе чучелата за обитателите на къщата и ще остави живите на мира още една година. Възможно е куклите от тръстика, които върховните жреци и девствените весталки хвърляли всяка година в Тибър от стария Сублицийски мост, да са имали първоначално същото значение и да са били предназначени да пречистят града от влиянието на демоните, като отклонят вниманието им от човешките същества към куклите, а после да изсипят набързо злите демони в реката и тя бързо да ги отнесе в морето. Точно по същия начин жителите на стария Калабар периодично прочиствали града си от проникналите в него дяволи, като подмамвали нищо неподозиращите демони в множество малки плашила и след това ги хвърляли в реката. Това тълкуване на римския обичай намира, до известна степен, подкрепа в свидетелството на Плутарх, който говори за церемонията като за „най-голямото пречистване“.

ГЛАВА LI

Хомеопатичната магия на месната храна

И така, проследихме обичая да се умъртвява богът сред народите, достигнали земеделската фаза на обществото. Видяхме, че духът на житото или на другите култивирани растения, е бил навсякъде представян в човешки или животински образ и по някои места е имало обичай всяка година да се умъртвява антропоморфният или зооморфният представител на божеството. На друго място в този труд се посочи косвено една от причините да се умъртвява житният дух в лицето на неговия представител. Можем да предположим, че намерението е било да предпазят него или нея (защото житният дух нерядко е от женски род) от старческата немощ, като пренесат духа, докато все още е здрав и жизнен, в помлад и изпълнен с енергия приемник. Освен това така желаното подновяване на божествената му сила, смъртта на житния дух, може да се смятала неизбежна последица от работата на сърповете или ножовете на жътварите и неговите обожатели не са виждали друг изход, освен да се примирят с тази печална необходимост. Установихме обаче и наличието на широко разпространен обичай да се изяжда божеството като причастие в образа на човека или животното – представител на божеството, или под формата на наподобяващ човек или животно хляб. От гледна точка на първобитния човек основанията да се изяжда тялото на божеството са съвсем очевидни. Той смята, че като яде плътта на едно животно или човек, придобива не само физическите, но и моралните и интелектуалните качества, характеризиращи животното или човека, а когато съществува се смята за свещено, първобитният човек естествено очаква да погълне заедно с материалното късче и частица от тази божественост. Но нека илюстрираме с примери тази общоразпространена вяра в придобиването на най-различни добродетели или слабости посредством животинските храни, дори когато не се смята, че те са тялото или кръвта на божеството. Тази вяра е част от гъсто разклонената система на индуктивната или хомеопатичната магия.

Индианците крик, чероки и сродните им племена от Северна Америка например „вярват, че природата има свойството да прелива в хората и животните качества на употребяваните от тях храни или на възприеманите от сетивата им предмети. Според техните възгледи за природата онзи, който се храни с месото на сърна, става по-бърз и остроумен

от човека, който живее от месото на несръчната мечка или безпомощните птици на бунището, бавните и тромави питомни добичета или трудноподвижната, валяща се в нечистотиите свиня. Затова някои техни старци дават за пример най-великите вождове, които са спазвали строги правила за храненето си и рядко са яли тлъсти и трудноподвижни животни, защото си представяли, че те притъпяват цялата им жизненост и им пречат да упражняват с необходимата енергия своите военни, граждански и религиозни задължения.“ Индианците сапаро от Еквадор „никога, освен при крайна нужда, не ядат тежкото месо на тапира и на американската дива свиня, а се задоволяват с птици, маймуни, сърни, риба и т.н. главно защото, както твърдят, по-тежките меса ги правят неспособни като животните, на които принадлежат, затрудняват тяхната ловкост, правят ги неподходящи за лов“. По същата причина някои бразилски индианци не ядат месото на звяр, птица или риба, които тичат, летят или плуват бавно, да не би като приемат в себе си месото им, да загубят ловкостта си и да не са в състояние да избягат от враговете си. Карибите не ядели свинско, за да не станат очите им мънички като на прасетата и отказвали да се хранят с месото на костенурката от страх, че ще станат тежки и глупави като това животно. По същата причина, докато са в разцвета на силите си, мъжете на фаните от Западна Африка никога не ядат костенурка; те си представят, че ще загубят силата си и лекотата, с която бягат краката им. Но възрастните мъже могат да ядат месо от костенурка, защото и тъй вече са загубили способността си да бягат и месото на бавноногоото животно няма да им навреди.

Но докато по тази логика много първобитни народи се страхуват да ядат месото на тромавите животни, за да не станат самите те бавни в краката, южноафриканските бушмени съзнателно ядат месото на такива същества и причината, с която обясняват това, демонстрира любопитно усъвършенствуване на първобитната философия. Те си представяли, че преследваният от тях дивеч се влияе индуктивно от храната в тялото на ловеца и ако той е ял месо от бързоного животно, преследваният от него обект ще бъде също бързоного и ще му избяга, а ако е ял месото на тромаво животно, ще бъде бавен и ще може да го настигне и убие. По тази причина ловците на антилопата гемсбок се пазят особено да не ядат месото на бързата и ловка спригбок, нещо повече, те дори не я докосват, защото вярват, че много гъвкавата и бърза антилопа спригбок е животно, което не спи нощем и ако ядат нейното месо, гемсбокът, за когото са тръгнали на лов, също няма да иска да заспи дори и през нощта, а как биха могли да го хванат тогава?

Намака се въздържаха да ядат заешко месо, защото смятали, че то ще ги направи страхливи като заека, а ядели месото на лъва и пиели кръвта на леопарда, за да бъдат смели и силни като тези животни. Бушмените не позволявали на децата си да ядат сърцето на чакала, за да не станат и те плашливи, а вместо това им давали да ядат леопардово сърце, за да добият смелост. Когато мъж от източноефриканското племе вагого убие лъв, той изядва сърцето му, за да стане храбър като него, а не яде сърцето на кокошка, за да не е страхлив като нея. Когато краалът на зулуса бъде нападнат от сериозна болест, местният лечител смила кост от много старо куче, крава, бик или друго животно и го дава на болни и здрави, за да живеят до дълбока старост като животното, чиято кост са погълнали. По същия начин, за да върне младостта на застаряващия Язон, Медея вкарва във вените му отвара от черния дроб на сърна, която живее дълго, и от главата на врана, която е преживяла девет поколения хора.

У даяките от Северозападно Борнео младите мъже и бойци не бива да хапват месо от сърна, защото то ще ги направи плахи като нея, докато жените и много старите мъже могат да го ядат. В замяна на това даяките от същия район споделят становището за лошите последици от консумацията на месото на сърната, но мъжете могат да хапнат от опасното ядене, стига да е било оставено на открито, защото плахият дух на животното ще избяга веднага в джунглата и няма да влезе у човека, който го яде. Айните смятат, че сърцето на черния дрозд е много мъдро и птицата умее много красноречиво да се изразява. Затова убият ли такава птица, незабавно я разпорват, изтръгват сърцето ѝ и го поглъщат преди да е имало време да изстине или да бъде по някакъв начин увредено. Ако човек свари да го погълне навреме, става много красноречив и мъдър и ще е в състояние да победи в спор всички свои противници. В Северна Индия хората си въобразяват, че ако ядат очите на бухала, ще могат като него да виждат в тъмното.

Когато индианците канза тръгвали на война, устройвали угощение в колибата на вожда и главното меню било кучешко месо, защото според тях животното, което е така смело и готово да бъде разкъсано на парчета в защита на господаря си, непременно ще вдъхне и на тях смелост. Хората от индонезийските острови Буру и Ару се хранят с кучешко месо, за да са храбри и сръчни във войната. При папуасите от Порт Морзби и мотумоту на о. Нова Гвинея младежите ядат прасета, уалаби⁶⁹

69. Вид дребно кенгуру. – Бел. пр.

и едри риби, за да придобият силата на животните или рибата. Някои туземци от Северна Австралия си въобразяват, че от месото на кенгуруто или на ему ще придобият способността да скачат и да бягат по-бързо отпреди. Мирисите от Асам възхваляват месото на тигъра като храна за мъже, защото им придава сила и храброст. Но „то не е подходящо за жени, защото ще ги направи прекалено упорити“. В Корея костите на тигъра са по-скъпи от тези на леопарда като средство за вдъхване на смелост. В Сеул един китаец закупил и изял цял тигър, за да стане и той храбър и свиреп. Според скандинавските легенди като малък Ингиалд, син на крал Аунунд, бил плах, но след като изял сърцето на вълк, станал много храбър. Хиалко придобил сила и смелост, като изял сърцето на мечка и изпил кръвта ѝ.

В Мароко дават на апатичните пациенти да погълнат мравки. Пак там, ако се хранят с лъвско месо, страхливите стават храбри, но хората се въздържат да ядат сърцата на птици, за да не станат плахи като тях. Когато някое дете не се научи навреме да говори, турците от Централна Азия му дават езици от определени птици. Северноамерикански индианец смятал, че ракията трябва да е отвара от сърца и езици, защото, както казал той, „след като я пих, не се боя от нищо и чудесно приказвам“. На о. Ява има малко червейче, което издава от време на време писклив звук, подобен на звънеца на неголям часовник. Затова когато някоя професионална танцьорка прегракне при упражняването на професията си, ръководителят на трупата я кара да яде тези червеи, убеден, че по този начин ще ѝ се върне гласът и тя ще може да пици също така остро, както и преди. Жителите на платото Дарфур (Централна Африка) смятат, че черният дроб е мястото, където се намира душата и човек може да направи душата си по-голяма, като изяде черния дроб на някое животно. „Винаги когато убият животно, изваждат черния му дроб и го изяждат, но полагат много голямо старание да не го докоснат с ръце, тъй като се смята за свещен; нарязват го на малки късчета и го изяждат суров, като поднасят парченцата към устата си с върха на ножа или с помощта на изострена клечка. Ако някой докосне неволно черния дроб, строго му се забранява да яде от него и такава забрана той смята за най-голямо нещастие“. На жените не се разрешава да ядат черен дроб, защото нямат души.

Много разпространен е обичаят да се яде месото и да се пие кръвта на мъртви хора, за да придобие смелост, мъдрост или други качества, с които са се отличавали, а когато се смята, че те се намират в някоя определена част от тялото – изяждат нея. Така например у планинските

племена от Югоизточна Африка има обреди, с които младите се разпределят в гилдии или ложи и там се извършват ритуали на посвещаване, като един от младежите е предназначен да предаде смелост, разум и други качества у новопосветените. Когато убият особено смел враг, отрязват от тялото му и пекат, докато стане на пепел черният му дроб, който се смята убежище на неговата смелост; кожата от челото му – на упорството; ушите – на разума, тестисите – на силата; други части са смятани за убежище на други добродетели и качества. Пепелта пазят в рог от бик и по време на обредите, които се изпълняват при обрязването, я смесват с други съставки в нещо като тесто, което жрецът на племето дава на младежите. По този начин силата, смелостта, разумът и другите качества на убития се предават на онзи, който изяде сместа. Твърдят, че когато сър Чарлз Маккарти бил убит от ашанти през 1824 г. вождовете им изяли сърцето му с надеждата да се сдобият с неговата смелост. Месото му изсушили и разпределили сред по-нисшите офицери със същата цел, а костите му пазили дълго в Кумаси като национални фетиши. Индианците наура от Нова Гренада изяждали сърцата на испанците, когато имали такава възможност, и се надявали така да станат безстрашни като всяващата ужас кастилска кавалерия. Индианците сиуси правели на прах сърцата на храбрите си врагове и гълтали този прах, надявайки се да се сдобият със смелостта на мъртвия.

Наистина, за да се придобият качества, най-често се изяжда сърцето на неговия първоначален притежател, но както вече видяхме, то не е единствената част от тялото, която се консумира с такава цел. Войниците от племената тедора и нгариго от Югоизточна Австралия изяждали ръцете и краката на убитите врагове, смятайки, че по този начин придобиват някои от качествата и смелостта на убития. Камилароите от Нови Южен Уелс постъпвали по същия начин с черния дроб и сърцето на някой смел мъж, за да придобият неговата смелост. В Тонкин има също широко разпространено поверие, че черният дроб на смелия прави смел всеки, който го изяде. Със същата цел китайците пият жлъчката на екзекутирани прочути разбойници, Даяките от Саравак изяждали месото по дланите и по коленете на убитите от тях врагове, за да укрепят собствените си ръце и колене. Толалаките, известните ловци на глави от Централен Целебес, пият кръвта и изяждат мозъците на жертвите си, за да станат храбри. Филипинските италони пият кръвта на убитите си врагове и изяждат част от врата и червата им сурови, за да получат тяхната смелост. По същата причина ефугаосите, друго филипинско племе, изсмукват мозъците на враговете си. И каи от германска Нова Гвинея

изяждат мозъците на убитите от тях врагове, за да придобият тяхната сила. Когато на трона на кимбунда (от Западна Африка) дойде нов цар, убиват храбър военнопленник, за да могат царят и благородниците да изядат месото му и да станат като него силни и смели. Спечелилият си печална слава зулуски вожд Матуана изпил жлъчката на тридесет вождове, чиито народи унищожил, убеден, че това ще го направи силен. Зулусите си представят, че, като изядат средата на челото и веждите на убит враг, ще получат способността да гледат врага право в очите. Преди всяка бойна експедиция хората от Минахаса (на о. Целебес) вземали кичури коса от убит враг, топели ги във вряща вода и бойците изпивали тази напоена с храброст отвара, за да извлекат от нея смелост. В Нова Зеландия „вождът бил атуа (бог), но имало могъщи и безсилни богове и всеки естествено се стремил да бъде от първата категория. Възприетият за целта способ бил да се слоят чужди със собствената душа и затова, когато боец убил вожд, незабавно му избождал очите и ги поглъщал, защото се смятало, че божествената святост – атуа тонга – се намира в този орган; така той не само убивал тялото, но придобивал и душата на врага и следователно, колкото повече вождове убивал, толкова по-голяма ставала неговата святост.“

При това положение лесно ще разберем защо първобитният човек иска да яде плътта на животното или човека, които смята за свещени. Като яде тялото на божеството, той придобива дял от божествените му атрибути и способности. А когато това е житно божество, тогава житото е неговото истинско тяло, когато то е божество на лозата, сокът на гроздето е неговата кръв и като яде хляб и пие вино, поклонникът яде тялото и пие кръвта на своя бог. От това следва, че пиенето на вино в ритуала на бога на лозата Дионис не е въпрос за веселие, а за тържествено причастие. Но идва време, когато разумните хора трудно могат да разберат как, ако е с всичкия си, човек би могъл да предполага, че като яде хляб или пие вино, яде тялото или пие кръвта на някакво божество. „Когато наричаме житото Церера, а виното Бакхус“, казва Цицерон, използваме позната метафора: „но представяте ли си, че може да има достатъчно безумен човек, който да вярва, че се храни с божество?“

ГЛАВА LII

Умъртвяване на божественото животно

1. Умъртвяване на свещения мишелов

В предишните глави видяхме, че много общности, напреднали до-там, че да се изхранват предимно със земеделие, са имали навика да убиват и изяждат своите брашнени божества в обикновения им образ на жито, ориз и т.н. или в заетите образи на животни и хора. Остава да докажем, че не само земеделските народи, а и ловните и пастирските племена са имали навика да умъртвяват обожаваните от тях същества. Сред обожаваните същества или богове (ако те наистина заслужават да бъдат почетени с такова име), на които ловците и пастирите се покланят и които умъртвяват, има най-обикновени животни, а не само такива, които се схващат като възплъщения на други свръхестествени създания. Първият ни пример е от калифорнийските индианци, които населяват плодородната страна под спокойно и умерено небе и все пак се намират на дъното на дивашката стълбица. Племето акагчемен обожават големия орел мишелов и веднъж годишно устройва в негова чест внушителен празник, наречен Панес, или угощението с птицата. Денят, избран за празника, се оповестява предишната вечер и веднага започва подготовка за изграждането на специален храм (ванкеч), който, по всичко си личи, представлявал кръгло или елипсовидно, оградено с колове място; на напречната летва висял препариран който или прериен вълк, който представлявал бога Чинигчинич. Когато храмът бил готов, в него с тържествено шествие внасяли птицата и я слагали на издигнат за целта олтар. Всички млади, женени и неженени жени започвали да тичат като обезумели насам-натам; по-възрастните и от двата пола оставали мълчаливи зрители на сцената, докато накичените с пера вождове танцували около обожавания от тях орел. След като завършили тези церемонии, грабвали го и го отнасяли в главния храм. Всички се присъединявали към шествието, начело на което танцували и пеели вождовете. Когато стигнали до храма, умъртвявали птицата, без да губят и капка от кръвта ѝ. Кожата сваляли цяла и я запазвали с перата – като реликва или за да направят от нея празнична дреха, наречена паелт. Трупа заравяли в изкопан в храма гроб, а старите жени се събирали около гроба, плачели и

стенели горчиво, хвърляли върху него различни семена или парчета храна и нареждали: „Защо избяга? Нямахте ли да ти е по-добре при нас? Щеше да си направиш като нас поноле (нещо като овесена каша); нямаше да станеш панес, ако не беше избягал“ и т.н. Когато приключела тази церемония, започвали отново танците и продължавали три дни и три нощи. Според легендата Панес била жена, която избягала в планините, където богът Чинигчинич я превърнал в птица. Индианците били убедени, че макар всяка година да принасят птицата в жертва, тя оживява и се връща у дома си в планините. Освен това смятали, че „винаги когато умъртвяват птицата, тя се множи, защото всяка година различните вождове празнуваха все същия празник на Панес с твърдото убеждение, че принесените в жертва птици са една, и то една и съща женска птица“.

Постулираното от калифорнийските индианци единство в множеството е много интересно и помага да намерим обяснение на мотива им да умъртвяват свещената птица. Изглежда, че колкото и очевидна да ни се струва на нас, калифорнийският индианец не прави разлика между живота на вида и живота на индивида. Той не е в състояние да си обясни живота на видовете иначе освен като индивидуален и като изложен на същите опасности и беди, които заплашват и в края на краищата унищожават живота на индивида. Очевидно си представя, че видът също както индивидът оставен сам на себе си, ще остарее и ще умре и затова трябва да се предприеме някаква стъпка, за да се спаси от измиране определен вид, смятан за свещен. Единственото, което той може да измисли, за да предотврати катастрофата, е да умъртви представител на вида, в чиито вени животът тече енергично, а не е застоял сред тресавищата на старостта. Отклоненият от един канал живот ще потече по-свеж и свободен в новия. С други думи умъртвеното животно ще се съживи и ще започне нов живот с гъвкавостта и енергията на младостта. За нас такива разсъждения са очевидно абсурдни, а това се отнася и до обичая. Същото смесване на живота на индивида с този на вида има у жителите на о. Самоа. Всеки род има за свое божество определено животно, но смъртта на едно от тези животни, например на един бухал, не е смъртта на божеството, защото се „предполага, че то е все още живо и впълтено във всички съществуващи бухали“.

2. Умъртвяване на свещения овен

Току-що разгледаният първичен обред на калифорнийските

индианци има близък паралел в религията на Древен Египет. Жителите на Тива и всички останали египтяни, които обожавали таванското божество Амон, смятали овните за свещени и не ги принасяли в жертва. Но веднъж в годината, на празника на Амон, те колели овен, одирали го и обличали в кожата му статуята на бога. След това оплаквали овена и го погребвали в свещена гробница. Този обичай се обяснява с легендата, че веднъж Зевс се явил на Херкулес облечен в руното на овен и с овнешка глава. Разбира се, овенът в този случай е бил зооморфното божество на Тива, също както вълкът бил зооморфното божество на Ликопол, а козата – зооморфното божество на Мендес. С други думи, овенът бил самият Амон. И наистина на паметниците Амон се появява в получовешки образ с тялото на мъж и глава на овен. Но това само показва, че е преминал обикновеното ембрионално състояние, през което минават всички зооморфни богове, преди да се развият изцяло в антропоморфни божества. Следователно овенът не бил умъртвяван като жертва за Амон, а като самия бог, чиято тъждественост с животното проличава ясно от обличането на статуята му с кожата на заклания овен. Причината всяка година да се умъртвява овенът-бог може да е била същата, която посочих във връзка с обичая да се умъртвява божеството изобщо, както и конкретния калифорнийски обичай да се умъртвява свещеният орел-мишелов. Приложено към случая в Египет, това обяснение намира подкрепа в аналогията с бога-бик Апис, на когото не давали възможност да надживее определен брой години. При това положение, както вече твърдах на друго място, обяснението на факта, че са слагали граница за живота на антропоморфния бог, е желанието да го спасят от немощта и упадък, които настъпват с възрастта. Същата логика може да обясни вероятно по-стария по своята същност обичай – да се умъртвява всяка година зооморфният бог, както са постъпвали с овена в Тива.

Особено внимание заслужава един аспект на тиванския ритуал – обличането на статуята на божеството с кожата на животното. Ако божеството е било отначало живият овен, начинът, по който е изобразено в статуята, ще е по-късна идея. Но как е произлязла тя? Един отговор на този въпрос може би дава обичаят да се запазва кожата на умъртвеното божествено животно. Както видяхме, калифорнийците запазвали кожата на орела-мишелов, а кожата на козела, заколен на нивата в качеството му на представител на житния дух, се запазвала по най-различни суеверни съображения. Всъщност я запазвали като символ или паметен знак на божеството, или по-скоро като нещо, съдържащо част от божествения живот, и било достатъчно да я натъпчат със слама или да я опънат на

рамка, за да стане негов образ. Отначало подновявали всяка година този образ, като новия вземали от принесеното в жертва животно. Но преминаването от ежегодното към постоянното е много лесно. Видяхме как старият обичай да се отсича всяка година ново Майско дръвче бил заменен от практиката да се запазва постоянен Майски стълб, но всяка година да го кичат с пресни листа и цветя, а дори върху му да поставят свежо младо дръвче. По същия начин, след като заменили натъпканата със слама кожа с постоянна негова статуя от дърво, камък или метал и тя станала представител на божеството, всяка година обличали постоянната статуя с прясно одрана кожа на принесеното в жертва животно. Когато се стигнало до тази фаза, умъртвяването на овена започнало съвсем естествено да се тълкува като жертвоприношение в чест на статуята и да се обяснява с легенди като тези за Амон и Херкулес.

3. Умъртвяване на свещената змия

Западна Африка ни дава друг пример за ежегодно умъртвяване на свещено животно и запазване на кожата му. Негрите от Исапу, на о. Фернандо По, смятат кобрата очиларка за свое божество-пазител, което може да им стори добро или зло, да им даде богатства или да им причини болести и смърт. Кожата на едно от тези влечуги се окачва с опашката надолу на клон от най-високото дърво на градския площад. Този обред се изпълнява всяка година. Веднага след приключването му изнасят всички родени през изминалата година деца и докосват с ръцете им змийската кожа. Този обичай очевидно означава, че бебетата се поставят под знака на племенното божество. По същия начин в Сенегамбия⁷⁰ хората от клана на питона очакват всяко тяхно дете да бъде посетено от питона до осем дни след раждането му, а псили, змийски клан в Древна Африка, поднасяли новородените си деца на змиите, вярвайки, че те не биха сторили зло на наистина принадлежащите към клана деца.

4. Умъртвяване на свещените костенурки

В Калифорния, Египет и Фернандо По обичаите, свързани с култа към животното, сякаш нямат никаква връзка със земеделието и затова

70. Така е била известна територията на двете големи африкански реки, която днес представлява държавите, наречени на тях – Сенегал и Гамбия. – Бел. пр.

би могло да се приеме, че принадлежат към ловния или скотовъдния период от развитието на обществото. Същото би могло да се каже за следния обичай, макар че индианците зуни от Ню Мексико, които го изпълняват, сега живеят в оградени със стени села или градчета от особен тип и се занимават със земеделие и занаяти – грънчарство и тъкачество. Но обичаят на зуни има определени аспекти, които го поставят в малко различна категория от предишните. Затова може би ще направя най-добре да го опиша изцяло по думите на един пряк свидетел.

Дойде Еньовден и горещината стана много голяма. Брат ми (т.е. главата на семейството, с което се е побратимил авторът на тези редове – Бел. пр.) и аз седяхме ден след ден в хладните долни стаи на нашата къща и последният превръщаше с помощта на мъничката си наковалня и първобитни сечива мексикански монети в гривни, колани, обеци, копчета и какви ли не още дивашки накити. Въпреки че сечивата му бяха необикновено примитивни, онова, което постигаше с комбинация от търпение и находчивост, бе необикновено красиво. Един ден, както седях и го гледах, по височината премина бързо шествие от петдесет мъже и се отправи в западна посока през равнината. Водеше ги тържествено намазан с бои и накичен с черупки жрец, следван от огненото божество Шу-лу-вит-си. Когато изчезнаха от погледа, попитах брат ми какво означава това.

– Отиват – каза той – в града Ка-ка, там, където живеят другите наши.

Четири дни по-късно, след залез слънце, те се върнаха по същата пътека в колона по един, облечени и маскирани в красивото разнообразие на Ка-к'ок-ши – добрия танц – и всеки от тях носеше по една кошница с живи, шаващи костенурки, които гледаше и държеше внимателно и нежно както майка невръстната си рожба. Някои от злощастните влечуги бяха внимателно завити в меки одеяла, главите и предните им крака се подаваха от тях; те бяха окачени на гърбовете на накичените с пера поклонници, превърнати в смехотворни, но тържествени карикатури на малки деца, които се кичат по същия начин. Докато вечеряхме горе, дойде зетят на стопанина. Семейството го приветствува като небесен вестител. В треперещите си пръсти той носеше една от многострадалните и отвратителни костенурки. По ръцете и краката му все още имаше боя, което ме караше да заключа, че той е бил сред хората, изпратени със свещената мисия.

– И така ти си бил на Ка-тлу-ел-лон, нали? – попитах го.

– И'и – отвърна умореният човек с прегракнал от дългото пеене

глас, отпусна се почти напълно изтощен на предложението му вързоп кожи и внимателно остави костенурката на пода. Щом се озова на свобода, създанието хукна колкото бързо можеха да го носят къпоавите му крака. Като един членовете на семейството зарязаха чинии, лъжици и чаши, грабнаха от свещената купа цели шепи брашно и се втурнаха да преследват костенурката из помещението, в тъмните ъгли, около стоните с вода, зад мелачката за брашно и отново в средата на стаята. През цялото време се молеха, пръскаха брашно върху гърба ѝ. Най-сетне, странно наистина, тя се доближи до уморените нозе на човека, който я бе донесъл.

– Ха! – възкликна възбудено той. – Ето я, пак при мен идва. О, какво благоволение ми оказват днес бащите на всичко! – и като погали нежно по гърба легналото животно, той вдъхна от дланта си дълбоко и продължително, като едновременно с това отново призова благоволенieto на боговете. Сетне облегна брадичка на ръката си и загледа с широко отпорени, изпълнени с копнеж очи грозния си пленник, а той се въртеше около себе си, мигаше със замъглени от брашното очи и дращеше по гладкия под, търсейки естествената си среда. В този момент си позволих да задам въпрос:

– Защо не я пуснеш да си отиде или не ѝ дадеш мъничко вода?

Той извърна бавно очи от нея, погледна ме и на лицето му се изписа странна смесица от болка, възмущение и жал, докато преизпълненото с религиозно вълнение семейство ме зяпна със свещен ужас.

– Бедни по-малки братко! – рече най-сетне той. – Не знаеш ли колко е ценна тя? Тя умира! Тя няма да умре! Казвам ти, тя не може да умре.

– Но ако не я нахраниш и не ѝ дадеш вода, тя ще умре.

– Казвам ти, че тя не може да умре; утре тя само ще смени къщата си и ще отиде в дома на братята и сестрите си. Но, разбира се! Как би могъл ти да знаеш? – запита се той. После се обърна отново към ослепената костенурка: – О, ти, която си била мое бедно загубено дете или родител, моя сестра или брат, кой може да знае какво? Може би мой прапра-прадядо или прабаба?

При тези думи започна да плаче много жално и разтърсван от ридания, скри лице в ръцете си, а жените и децата последваха примера му. Изпълнен със съчувствие към неговата макар и неоправдана скръб, вдигнах костенурката и целунах студената ѝ черупка, после я сложих на пода и побързах да изляза и да оставя преизпълненото с печал семейство да скърби. На следния ден с молитви и нежни увещания, пера и

дарове заклаха нещастната костенурка, извадиха месото и костите ѝ и ги сложиха в потока, та да може „да се върне още веднъж към вечен живот сред другарите си в тъмните води на езерото на мъртвите“. Черупката, внимателно изстъргана и изсушена, направиха на кастанет и покрита с парче еленова кожа, тя все още виси от опушените греди на братовата ми къща. Веднъж един навахо се опита да я вземе в замяна на една бъркалка; отрупаха го с възмутени упреци и го прогониха от къщата. Ако някой рече, че костенурката вече не е жива, ще предизвика поток от сълзи и ще му напомнят, че тя само е „сменила къщата си и е отишла да живее завинаги в дома на «нашите изгубени другари».“

В този обичай е изразена по най-ясен начин вярата в прераждането на човешката душа в телата на костенурките. Вярата в прераждането се изповядва от индианците моки, които принадлежат към една и съща народност със зуните. Моките са разделени на тотемни кланове – мечи, еленов, вълчи, заешки и т.н. Те смятат, че прадедите на клановете са били мечки, елени, вълци, зайци и т.н. и при смъртта си хората се превръщат съответно в мечки, вълци, елени, зайци и т.н. Зуните също са разделени на кланове; тотемите им до голяма степен съвпадат с тези на моките и костенурката е един от тези тотеми. Следователно вярата им в преселването на душата в костенурката е по всяка вероятност един от аспектите на тяхната тотемна религия. Какво значение има в такъв случай умъртвяването на костенурката, в която според тях се е вселила душата на роднина. Целта е очевидно да се поддържа връзка с другия свят, където, според вярването, душите на починалите са събрани под формата на костенурки. Вярата, че се случва духовете на мъртвите да се връщат в старите си домове е широко разпространена и невидимите посетители биват приветствувани и хранени от живите, а после изпращани обратно. При обредите зуните „довеждат“ мъртвите в къщи в образа на костенурки и умъртвяването на тези костенурки е начин да ги „изправят“ обратно в страната на душите.

И така, общото обяснение на обичая да се умъртвява божеството е сякаш неприложимо към обичая на зуните, тъй като истинското му значение е малко неясно. Но неяснотата по въпроса не се разпръсна от едно по-късно и по-правдоподобно описание на обреда, с което разполагаме. От него научаваме, че тя била част от сложния ритуал, спазван от тези индианци по време на лятното слънцестоене, за да осигурят обилни дъждове за посевите. Изпращали пратеници да доведат „техните двойници – водните костенурки“ от священото езеро Котлувала, където според тях отиват душите на покойниците. Донасяли ги най-тържествено,

поставяли ги в съд с вода и мъже, облечени в костюми, които олицетворяват богове и богини, изпълнявали танци около тях. „След церемонията онези, които са ги уловили, отнасят водните костенурки по домовете си и ги накачват да висят обесени за вратовете до сутринта, после ги хвърлят в гърнета с вряща вода. Яйцата им се смятат за голям деликатес. Месото рядко докосват, освен като лекарство, което помага при кожни заболявания. Част от него слагат в реката с кохаква (черупки от бели охлювчета, които служат за маниста) и тюркоазени мъниста като даропринижение за Съвета на боговете.“ Във всеки случай това описание потвърждава заключението, че водните костенурки се смятат за превъплъщение на мъртвите, защото са наречени от зуните „другото аз“. И наистина, след като идват от населеното с души езеро, какво друго биха могли да бъдат, освен душите на мъртвите в тела на костенурки? И тъй като основната цел на молитвите и танците, изпълнявани на тези, свързани с деня на лятното слънцестоене, церемонии е да осигурят за посевите валежи, най-вероятно е, че намерението, което преследват зуните, като донасят водните костенурки и танцуват около тях, е да помолят въплътените в тях души на прадедите да са така добри да упражнят властта си над небесните води в полза на живите си потомци.

5. Умъртвяване на свещената мечка

На пръв поглед съмнения поражда и смисълът на жертвопринижението на мечката от айните (айнуите) – първобитна народност, обитаваща японския о. Йезо или Йесо, а освен това Сахалин и южните Курилски острови. Не е много лесно да се определи отношението на айните към мечката. От една страна, те ѝ дават названието камуи, т.е. „бог“, но тъй като употребяват същата дума и за чужденци, тя би могла да означава чисто и просто същество, за което се предполага, че е надарено със свръхестествени или най-малкото необикновени способности. Освен това се казва, че „мечката е главното им божество“, „в религията на айните мечката играе главната роля“, „сред животните, обект на идолопоклонническо преклонение, е най-вече мечката“, „те я обожават по свой начин“, „няма съмнение, че това диво животно предизвиква у тях голямо преклонение, по-голямо, отколкото неодошевените сили на природата“ и „айните могат да бъдат определени като поклонници на мечката“. От друга страна обаче, те убиват мечките винаги когато им се удава случай да го направят. „В минали години айните са смятали лова на мечки

за най-мъжествения и полезен начин, по който човек може да си прекара времето“; „мъжете използват есента, зимата и пролетта за лов на сърни и мечки. Част от данъците си те плащат в кожи и се хранят със сушено мече месо“. И наистина мечето месо е тяхна основна храна, те го ядат както прясно, така и осолено, а кожата на мечките им дават материал за облекло. В действителност култът, споменат от авторите, които пишат по въпроса, сякаш се отнася предимно до мъртвото животно. Така, макар да убиват мечката винаги, когато имат възможност, „в процеса на нарязването на трупа те се опитват да омиротворят божеството, чийто представител са убили, като правят сложни поклони и се обръщат с коленопреклонни изрази към него“; „когато има убита мечка, айните сядат и започват да ѝ се възхищават, кланят ѝ се, обожават я, молят ѝ се и ѝ предлагат дарове – инау“; когато мечката е уловена в капан или наранена със стрела, ловците изпълняват обред, за да ѝ се извинят или да я омилостивят. Черепите на убитите мечки стоят на почетно място в колибите им, поставят ги на свещени тояги извън колибите и към тях се отнасят с голямо уважение: правят се възлияния от просена бира и упойващото саке и към тях се обръщат като към „божествени хранители“ или „скъпоценни божества“. Черепите на лисиците също окачват на свещени тояги пред колибите; тях смятат за талисмани против зли духове и им искат съвет като от оракули. Изрично се казва обаче, че „живата лисица е почитана също толкова малко, колкото и мечката; и доколкото им е възможно, по-скоро я избягват, защото я смятат за коварно животно“. Следователно мечката трудно би могла да бъде наречена свещено животно на айните, или пък техен тотем, защото те не се наричат мечки, а освен това убиват и ядат животното без никакви ограничения. Но те имат легенда за жена, която родила син от мечка, и много от тях, които живеят в планините, се гордеят с това, че произхождат от мечка. Такива хора се наричат „потомци на мечката“ (Кимун Камуи санкири) и с гордост заявяват: „Що се отнася до мен, аз съм дете на бога на планините; аз произхождам от божеството, което господства над планините“ и под „бога на планините“ имат предвид не друг, а мечката. Затова е възможно, както вярва нашият основен източник преподобният Дж. Бачелър, мечката да е била тотем на един от родовете на айните, но дори и това не обяснява уважението, с което всички айни се отнасят към животното.

Но в случая ни интересува мечият празник на айните. Към края на зимата хващат мече и го отвеждат в селото. Ако е малко, кърми го някоя жена, но ако няма подходяща, му дават да яде от ръка или му съдъкват

храната. През деня то си играе из колибите с децата и към него се отнасят с голяма любов. Но когато мечето порасне и може да нарани или да одраска хората с прегръдките си, затварят го в здрава дървена клетка и го държат там две или три години, хранят го с риба и просена каша, докато дойде време да го умъртвят и изядат. Но „особено силно впечатление прави фактът, че не отглеждат младото мече, за да си осигурят хубаво ядене; по-скоро то е фетиш, дори нещо по-възвишено“.

На о. Йезо обикновено чествуват празника през септември или октомври. Но преди да настъпи той, айните се извиняват на боговете си, настояват, че са се отнасяли с мечето добре, докато са могли, че повече не могат да го хранят и са принудени да го убият. Човекът, който дава мече угощение, кани роднини и приятели, а в по-малките села почти всички вземат участие в гошавката, дори канят гости от далечни села и те обикновено се отзовават, привлечени от перспективата да се напият за чужда сметка. Поканата има горе-долу следната форма: „Аз, еди-кой си, се готвя да принеса в жертва сладкото малко божествено същество, което живее в планините. Мои приятели и господари, елате на угощението, така заедно ще изпитаме голямото удоволствие да изпратим божеството. Елате!“ Когато пред клетката се съберат всички хора, избран за целта оратор се обръща към мечката и ѝ казва, че имат намерение да я изпратят при прадедите ѝ. Той я моли да го извини за това, което се готвят да направят, изразява надежда, че тя няма да се разгневи, утешава я, като я уверява, че заедно с нея на дългия път ще бъдат изпратени много свещени инау и много питки и вино. Една от тези речи, изслушана от г. Бачелър, прозвучала така: „О, ти божествена, ти си изпратена на този свят, за да можем да ходим на лов за теб. О, ти скъпоценно мъничко божество, ние те почитаме. Моля те, бъди така добра и чуй нашата молитва. Хранихме те и те отгледахме с много усилия и мъка, защото много те обичаме. Сега, като стана голяма, се готвим да те изпратим при майка ти и баща ти. Моля те, когато отидеш при тях, разкажи им хубави неща за нас, разкажи им колко добри сме били с теб. Бъди така добра и се върни, та отново да те принесем в жертва.“ Връзват мечката с въжета, извеждат я от клетката и я обсипват с тъпи стрели, за да я накарат да побеснее. Когато се изтощи от безплодни напъни, връзват я на кол с притегнатата муцуна, слагат врата ѝ между две летви, притискат ги една към друга с все сила и всички помагат да удушат животното. Освен това добър стрелец пуска в сърцето ѝ стрела, но така, че да не пролее кръв, защото ако на земята капне и капка кръв, това вещае голямо нещастие. Случва се обаче мъжете да изпият топлата кръв на мечката, „та

храбростта и другите добродетели, които притежава, да преминат у тях; в други случаи размазват кръвта по себе си и по дрехите си, за да си осигурят успеха в лова. Одират удушеното животно и отрязват главата му, слагат я на източния прозорец на къщата и там поставят под муцуната от собственото му сурово месо, заедно с паница сварено месо, просени кнедли и сушена риба. След това отправят молитви към мъртвото животно и между другото го канят, след като отиде при татко и мама, да се върне на този свят, за да могат отново да го отгледат и да го принесат в жертва. Когато сметнат, че мечката е свършила да яде от своето месо, мъжът, който ръководи церемонията, взема паницата със свареното месо, покланя ѝ се и разделя съдържанието между всички присъстващи. От нея трябва да хапне по мъничко всеки, млад и стар. Паницата наричат «панница на жертвоприношението», защото непосредствено преди това са я предложили на мъртвата мечка. Когато сварят останалото месо, разпределят го по същия начин и всеки трябва да хапне поне по трошица, защото ако не хапне, това ще е равносилно на отлъчване – би означавало отстъпникът да се постави извън обществото на айните. По-рано правилото било на банката да се изяде всичкото месо на мечката, но сега то е смекчено. Главата, отделена от кожата, набучват на висока върлина, край свещените инау извън къщата, където стои, докато от нея остане само голият бял череп. Така набучените черепи са обект на обожание не само по време на празника, но много често и докато не се разпаднат. Айните уверили г. Бачелър, че духовете на животните, които те обожават, се намират в черепите и затова към тях се отнасят като към «божествени защитници» и скъпоценни божества“.

На десети август д-р Шойбе бил свидетел на церемония с умъртвяване на мечка в Кунуи, село на вулканичния залив на о. Йезо. Може би си струва да обобща онова, което разказва той, защото даденото от него описание на ритуала съдържа някои интересни подробности, които не са споменати по-горе.

Като влязъл в колибата, там намерил около тридесет айни – мъже, жени и деца, всички облечени в най-хубавите си дрехи. Стопанинът на къщата направил най-напред възлияние над огнището в чест на бога на огъня и гостите последвали примера му. След това направили възлияние на домашния бог в посветения на него ъгъл на колибата. Междувременно домакинята, отгледала мечката, седяла сама, мълчалива и тъжна и от време на време ронела сълзи. Явно скръбта ѝ била искрена и ставала все по-дълбока с течение на времето. След това стопанинът и някои от неговите гости излезли от колибата и направили възлияние пред клетката на

мечката. На нея поднесли няколко капки вода на малка чинийка, но тя моментално я бутнала. После жените и момичетата танцували около клетката с обърнати към нея лица, с леко подвити колене, повдигали се и приклякали на пръсти. Докато играели, пляскали с ръце и пеели монотонна песен. Домакинята и няколко стари жени, които сигурно били отгледали много мечки, танцували със сълзи на очи, протягали ръце към мечката и се обръщали с гальовни думи към нея. Като че ли младите помалко се вълнували. Те не само пеели, но се и смеели. Обезпокоена от шума, мечката започнала да тича из клетката си и жалостиво да вие.

След това направили възлияние пред инау (инабу) – свещените тояги, забити пред колибата на айна. Тези тояги са високи около два метра и на върха са обелени спираловидно. За празника били поставени пет нови тояги с прикрепени към тях бамбукови листа. Това се правело винаги, когато умъртвявали мечка. Листата означавали, че животното може да се върне към живота. После пуснали мечката от клетката, хвърлили на врата ѝ въже и я развели около колибата. Когато свършили с това, мъжете начело със стопанина започнали да изстрелват по животното стрели с дървени топчета на върха. И д-р Шойбе трябвало да последва примера им. След това отвели мечката при свещените тояги, натикали в муцуната ѝ парче дърво, деветима мъже коленичили върху нея и натиснали врата ѝ с една греда. Пет минути по-късно животното издъхнало, без да издаде и звук. Междувременно жените и момичетата, заели мястото си зад мъжете, играели, оплаквали и биели онези, които умъртвявали мечката. После поставили трупа на рогозка пред свещените тояги. Взели от тоягите сабя и колчан и ги окачили на врата на животното. И тъй като мечката била женска, окичили я с огърлица и обеци. Сетне ѝ предложили ядене и пиене, просена чорба, просени питки и паница саке. Тогава мъжете, насядали на рогозки пред мъртвата мечка, правели възлияния и пиели на големи глътки. Междувременно жените и момичетата изоставили всякакви признаци на скръб и танцували весело, но не повесело от старите жени. Когато веселието стигнало връхната си точка, двамата млади айни, които пуснали мечката от клетката, се покатерили на покрива на колибата и започнали да хвърлят просени питки сред събраните, които се боричкали за тях без оглед на пол и възраст. После одрали и изкормили мечката, отделили главата от трупа и оставили кожата да виси на нея. Мъжете жадно изпили събраната в чаши кръв. Очевидно жените и децата не пиели кръв, макар обичаят да не им забранявал. Черния дроб нарязали на малки късчета и го изяли суров със сол. Жените и децата също получили своя дял от него. Месото и останалите

вътрешности отнесли в колибата и ги запазили там за следващия ден, когато ги разделели сред хората, присъствували на угощението. Кръв и черен дроб предложили и на д-р Шойбе. Докато изкормвали мечката, жените и момичетата танцували също както и в началото, но не около клетката, а пред свещените тояги. Докато играели, старите жени, допреди малко весели, отново започнали да леят обилно сълзи. След това извадили мозъка от главата на мечката и го изляли със сол, а отделената от кожата глава окачили на кол до свещените тояги. На кола окачили също и парчето дърво, с което запушили устата на мечката, а също сабята и колчана, които окачили на трупа ѝ. Последните свалили след около час, но другото си останало. Цялата компания, мъже и жени, играели шумно около кола и празникът приключил с ново пиянство, в което участвували и жените.

Японски автор ни е оставил вероятно първото описание на мечия празник на айните, публикувано през 1652 г. То е преведено на френски и гласи: „Когато намерят малко мече, отнасят го в къщи и жената го отглежда. Порасне ли, хранят го с риба и птици и го убиват през зимата заради черния дроб, който смятат за противоотрова, средство против глисти, колики и стомашни разстройства. Той има много горчив вкус и ако убият мечката през лятото, не става за нищо. Това клане става през първия японски месец. За целта слагат главата на животното между две дълги летви, които се притискат от петдесет или шестдесет души, мъже и жени. Когато мечката умре, изяждат месото ѝ, запазват черния дроб като лекарство и продават кожата, която е черна и е дълга обикновено шест стъпки, а най-дългите достигат дванадесет стъпки. Щом я одерат, хората, отгледали звяра, започват да го оплакват, след това правят малки питки, за да нагостят онези, които са им помагали.“

Айните от о. Сахалин отглеждат мечета и ги умъртвяват при същите ритуали. Съобщава се, че не смятали мечката за божество, а само за посланик, когото изпращат с различни задачи при бога на гората. Държат животното около две години в клетка, а после го умъртвяват на празника, който винаги става през зимата и нощем. Денят преди жертвоприношението е посветен на оплакване, старите жени плачат и ридаят на смени пред клетката на мечката. После, към полунощ или рано сутринта, оратор произнася дълга реч пред животното, напомня му как са се грижили за него и са го хранили, къпали са го в реката и са го държали на топло и удобно място. „Сега – продължава той – устройваме голям празник в твоя чест. Не се страхувай. Няма да ти причиним болка. Само ще те убием и ще те изпратим при боговете на гората, които те

обичат. Ще ти дадем да вечеряш добре, най-добрата ти вечеря откак си при нас и всички заедно ще плачем за тебе. Айнът, който ще те убие, е най-добрият стрелец измежду нас. Ей го там, плаче и те моли за прошка; но ти почти нищо няма да почувствуваш, толкова бързо ще стане всичко. Нали разбираш, че не можем вечно да те храним. Достатъчно сторихме вече за теб. Сега е твой ред да се принесеш в жертва за нас. Ще помолиш бога да ни изпрати за зимата много видри и черни лисици, а за лятото много моржове и риба. Не забравяй какво сме ти казали да предадеш, ние толкова те обичаме, а децата никога няма да те забравят.“

Когато мечката изяде последното си ядене сред общата възбуда на зрителите, старите жени започват да плачат отново, а мъжете ридаят сподавено. Връзват не без труд и опасност мечката с въже, извеждат я от клетката, водят я с въже или я влачат, в зависимост от това, доколко се противи и я карат да обиколи три пъти клетката, после къщата на господаря си и най-сетне къщата на оратора. След това я връзват за едно дърво, накичено с обикновените свещени тояги (инау) и ораторът отново се обръща към нея със слово, което се случва да продължи дори до зори. „Помни! – вика той. – Помни! Напомням ти за целия ти живот и за услугите, които сме ти направили. Сега е твой ред да изпълниш дълга си. Не забравяй какво те помолих. Ще кажеш на боговете да ни дадат имане, нека нашите ловци се връщат от гората превити под тежестта на редки кожи и добри за ядене животни; нека рибарите да намерят множество моржове на брега и в морето, мрежите им да се скъсат под тежестта на рибите. Ти си ни единствената надежда. Злите духове ни се присмиват и твърде често са неблагоприятни и злосторни към нас, но сега те ще се преклонят пред теб. Дадохме ти храна, радост и здраве; сега ще те убием, за да можеш в замяна на това да изпратиш богатства на нас и на нашите деца.“

Мечката изслушва това слово „без особена радост“, все по-неспокойна и навъсена, тя обикаля около дървото, вие и ръмжи жалостиво, докато най-сетне, точно когато се появят първите лъчи на изгряващото слънце, стрелец изпрати стрела в сърцето ѝ. Той веднага захвърля лъка и пада ничком на земята, старите мъже и жени правят същото, плачат и ридаят. После предлагат на мъртвото животно ориз и диви картофи, говорят му със съжаление и му благодарят за онова, което е сторило и изстрадало, отсичат му главата и лапите и ги запазват като свещени реликви. Следва угощение с месото и кръвта на мечката. Жените, които преди са били изключени от него, сега сядат редом с мъжете. Кръвта се пие топла от всички присъстващи, месото се сварява, защото обичаят

забранява да се пече. И тъй като реликвите от мечката не бива да влизат през вратата, а къщите на айните от о. Сахалин нямат прозорци, един мъж се покатерва на покрива и пуска месото, главата и кожата през дупката за дима. След това предлагат на главата ориз и диви картофи, до нея слагат грижовно лула, тютюн и кибрит. Обичаят изисква гостите да изядат всичкото месо на животното преди да си отидат, забранено е да се използва сол и пипер и на кучетата не бива да се дава и трошица от него. Но като угощението свърши, отнасят главата вдън гора и я слагат върху купчина побелели от слънцето мечешки черепи – гниещи останки от други подобни празници.

Гиляките, тунгуска⁷¹ народност от Източен Сибир, имат всяка година през януари подобен празник. „Мечката е обект на нежни грижи от страна на цялото село и играе главна роля в религиозните им обреди.“ Застрелват стара мечка и отглеждат мечето, но не го кърмят. Когато порасне достатъчно голямо, извеждат го от клетката и го влачат из селото, но първо го водят на брега на реката, защото това осигурява много риба за всяко семейство. После развеждат животното из всички къщи, където му предлагат риба, ракия и т.н. Някои хора се хвърлят по очи пред него. Смята се, че посещението на мечката носи благодат, а ако тя подуши предложената ѝ храна, я благославя. Но през цялото време дразнят и безпокоят, мушкат и гъделичкат животното, за да е навъсено и гневно. След като го разведат из всички къщи, завързват го за колче и го убиват със стрели. Тогава му отсичат главата, накичват я със стърготини и я слагат на масата, където е наредена гошавка. Там я молят за прошка и ѝ се прекланят. След това изпичат месото и го изяждат в специални съдове с фина резба по тях. Не ядат сурово месо и не пият кръвта като айните. Последни изяждат мозъка и червата, а черепът, все още посипан с талаш, поставят на дърво близо до къщата. Най-накрая хората от двата пола пеят и танцуват в редици, подражавайки на мечки.

През януари 1856 г. руският пътешественик Л. фон Шренк и спътниците му присъствували на такъв празник в гиляшкото село Тебеч. От изчерпателното описание на обряда можем да разберем някои подробности, които са останали незабелязани във вече обобщените от мен кратки описания. Според руския пътешественик мечката играе голяма роля в живота на всички народи, населяващи района на р. Амур от Сибир чак до Камчатка, но никъде нейното значение не е така голямо

71. Явно тук авторът греша. Езикът на гиляките не принадлежи към тунгуската група. – Бел. пр.

както при гиляките. Огромните размери, до които достига животното по долината на р. Амур, неговата засилена от глада свирепост и честотата на появяването му се съчетават, за да го направят най-страшното хищно животно в областта. Нищо чудно при това положение, че въображението на гиляките е в плен на мечката и те я заобикалят жива или мъртва, с ореол от суеверен страх. Така например смятат, че ако някой гиляк падне в борбата си с мечка душата му преминава в нейното тяло. Но вкусовете усещания от мечето месо привличат гиляките непреодолимо към това животно, особено когато то е държано известно време затворено и е угоявано с риба, която, според тях, придава на месото му особено приятен вкус. Но за да се радват на този деликатес безнаказано, смятат за необходимо да изпълнят дълга поредица от обреди, с намерението да заблудят живата мечка с прояви на преклонение и да умиловият гнева на мъртвото животно с уважението, което оказват на напускащата го душа. Проявите на уважение започват веднага след залавянето на животното. Довеждат го триумфално, слагат го в клетка и цялото село се изрежда да го храни. Защото, макар да е заловена или купена от един човек, тя принадлежи в известен смисъл на цялото село. С нейното месо си устройват общо угощение и затова всички трябва да допринесат за издръжката ѝ. Колко време мечката ще стои в клетката зависи от възрастта ѝ. Възрастните мечки се държат само няколко месеца, мечетата стоят докато отраснат напълно. Дебелият слой мазнина на пленената мечка е признак, че празненството трябва да започне, а то винаги става през зимата, обикновено през декември, но понякога и през януари или февруари. Както съобщава руският пътешественик, по време на празненствата, които продължили няколко дни, убили и изiali три мечки. Много пъти устройвали шествия с животните, принуждавали ги да влизат във всяка къща, където им предлагали храна като признак на уважение и за да им покаже, че са добре дошли. Но преди да поведат животните на обиколка, гиляките скачали пред тях на въже и както е склонен да вярва Л. фон Шренк, в тяхна чест. През нощта, преди да ги умъртвят, водили мечките на дълга разходка по леда на скованата река. Тази нощ никой в селото нямал право да спи. На следния ден повеждали животното отново надолу по стръмния бряг на реката и го карали да обиколи три пъти дупката в леда, от която жените от селото вадели вода, отвеждали го на определено място недалеч от селото и го убивали със стрели. Мястото на жертвоприношението или екзекуцията било отделено като свещено и заобиколено с тоягите, от чиито върхове висяла навита обелената кора. За гиляките, също както и за айните, тези тояги са вечните

символи, които съпровождат всички религиозни обреди.

Подреждат и украсяват къщите, за да посрещнат кожата на мечките, които не са отделени от главите, но не ги внасят през вратата, а през някой прозорец. След това ги окачват на нещо като скеле срещу огнището, където ще се приготвя месото. При гиляките мечето месо се вари само от най-старите мъже и това е тяхна привилегия; жените и децата, младите мъже и момчетата не участвуват в тази работа. Задачата се изпълнява без никакво бързане, тържествено и церемониално. В описания от руските пътешественици случай връзвали и около котела дебел венец от талаш, а после го пълнели със сняг, защото е забранено мече месо да се вари с вода. Междувременно, точно под муцуната на мечките окачвали голямо, богато украсено с фигури и резба дървено корито, от едната му страна била изрязана в релеф мечка, а от другата голяма жаба. Когато нарязвали труповите, поставяли една по една лапите на земята пред главите, сякаш искали разрешение да започнат да ги варят, а свареното месо вадели от котела с желязна кука и го слагали пред тях, та първи да опитат собственото си месо. Нарязвали сланината на ивици и я окачвали пред главите, а сетне я оставяли пак пред тях в малко дървено корито. Най-накрая нарязвали вътрешните органи и ги нареждали в малки съдове. В същото време жените правели бинтове от многоцветни парцали и след залез слънце ги навивали около муцуните на мечките, точно под очите, „за да попият сълзите, които текат от очите им“.

След като се изпълни церемонията с поливането на сълзите на бедните мечани, се залавят здравата с изяждането на месото им, но преди това изяждат бульона, в който то е варено. Дървените купи, чинии и лъжици, с които гиляките ядат в такива случаи мечето месо, са винаги направени специално за целта и се използват само тогава; те са грижливо украсени с изрязани фигури на мечки и други неща, свързани с мечките яли празника, и хората не искат да се разделят с тях, защото изпитват силен суеверен страх. След като бъдат напълно оглозгани, кокалите се връщат в котела, където са варили месото, а когато приключи празничната гошавка, един старец застава на вратата на къщата с клон от ела в ръце и потупва леко на излизане хората, които са яли от месото или мазнината на мечката, може би като наказание за това, че са се отнесли по този начин с обожаваното животно. След обяда жени изпълняват странен танц. Играят една по една, като заемат с горната част на тялото си най-невероятни положения, а в ръцете си държат клон или нещо като дървени кастанети. Останалите жени акомпанират, като удрят с тояги по стените на къщата. Фон Шренк смята, че след като месото е

изядено, най-старите хора отнасят костите и черепа на определено място в гората, недалеч от селото. Там погребват всички кости с изключение на черепа. После отсичат младо дърво на петнадесет-двадесет сантиметра от земята, разцепват пънчето и слагат черепа в разцепеното дърво. Когато тревата порасне, черепът изчезва от погледа и това е краят на мечката.

Лео Щернберг ни дава друго описание на мечия празник на гиляките. То съвпада до голяма степен с изложените по-горе, но заслужава да се отбележат някои детайли. Според г. Щернберг празникът обикновено се устройвал в чест на поминал се роднина – наследникът му купува или улавя мече и го храни две или три години, докато стане готово за жертвоприношение. Само някои изтъкнати гости (нар-хи) имат привилегията да ядат месото на мечката, докато домакинът и членовете на неговото семейство ядат бульона; по този случай се приготвят и изяждат огромни количества бульон. Почтените гости (нар-хи) трябва да са от рода, в който са се омъжили дъщерите и другите жени от рода на стопанина; на един от тези гости, обикновено зетя на домакина, се дава задачата да убие мечката със стрела. Кожата, главата и месото на убитото животно се внасят в къщата през отдушника за дима, а не през вратата, под главата слагат пълен със стрели колчан, а до нея – тютюн, захар и други храни. Предполагат, че в далечното пътешествие душата на мечката отнася със себе си душите на тези неща. За сваряването на мечото месо се използва специален съд и огънят трябва да се запали със свещен камък и огниво, които принадлежат на рода, предават се от поколение на поколение и никога не се използват за друго. Пред главата на мечката слагат в специален съд по малко от сготвените за събраните хора гозби и това се нарича „хранене на главата“. След като убият мечката, принасят в жертва по двойки мъжки и женски кучета. Преди да ги удушат, ги хранят и канят да отидат при господарите си на най-високата планина, да си сменят кожата и да се върнат на следващата година в образа на мечки. Душата на покойната мечка се упътва към същия бог, който е и бог на прастарата гора. Тя се отправя натам натоварена с дарове, придружена от душите на кучетата и душите на свещените издялани тояги, които заемат особено видно място в обряда-

Почти по същия начин постъпват и голдите⁷², съседи на гиляките. Те ходят на лов за мечки и ги убиват, но понякога хващат жива мечка и я държат в клетка, хранят я добре и я наричат свой син и брат. Но на

72. Предишното название на нанайците. – Бел. пр.

голям празник я извеждат от клетката, развеждат я насам-натам с всички признаци на внимание, а накрая я убиват и изяждат. „После окачват на дърво черепа, челюстите и ушите ѝ като противодействие срещу зли духове, а месото изяждат с голямо удоволствие, защото смятат, че всеки, който хапне от него, придобива енергия за лов, става храбър.“

Орочите, друга тунгузка народност от района на р. Амур, имат еднотипни мечи празници. Всеки, който улови мече, смята за свое задължение да го отглежда в клетка около три години, за да може в края на този период да го убие публично и да изяде месото му с приятели. Тъй като, макар и организирани от отделни хора, празниците са публични, всички се стараят да уредят нещата така, че във всяко село на орочи да има по един такъв празник през годината. Когато изведат мечката от клетката, мъкнат я вързана с въжета от колиба на колиба; придружават я въоръжени с копия, лъкове и стрели хора. Във всяка колиба черпят мечката и водачите ѝ с по нещо хубаво за ядене и пиене. Това продължава няколко дни, докато бъдат посетени всички колиби не само в това, но и в съседното село. Тези дни са отделени за забави и шумно веселие. После връзват мечката за дърво или някой кол и тълпата я убива със стрели, след което изпичат и изяждат месото ѝ. При орочите от р. Тунджа жените участвуват в мечите празници, докато при орочите от р. Ви жените не бива да се докосват до месото на мечката.

Едва ли може да се прави разлика между начина, по който тези племена се отнасят към пленените мечки и култа им към тях. Да вземем за пример молитвите към нея докато е жива и след като я умъртвят, предлаганата ѝ храна, включително част от собствената ѝ плът, която поставят пред главата на животното, обичаят на гиляките да развеждат живата мечка по реката, за да им осигури улов на риба, и това, че я мъкнат от къща на къща, за да може всяко семейство да получи нейната благословия, също както в Европа разнасят напролет Майското дръвче, или представителя на дървесния дух от врата на врата, за да разпръсне сред всички новия заряд от енергия на възраждащата се природа. Освен това обичаят да се взема участие в изпиването на кръвта и изяждането на месото на мечката и особено обичаят на айните да разделят съдържанието на свещената чаша, сложена пред мъртвото животно, напомнят много за причастие; предположението се потвърждава и от практиката на гиляките да имат специални съдове за месото и да го варят на огън, запален със свещен камък и огниво, които никога не използват за други цели. Нещо повече, преподобният Джон Бачелър, нашият главен източник на сведения за религията на айните, откровено описва като култ

церемониалното уважение, отдавано от тях на мечката и твърди, че без съмнение тя е един от боговете им. И наистина, когато говорят за нея, те системно употребяват думата „камуи“ (бог). Но както посочва сам г. Бачелър, тази дума се употребява с различни отсенки на значението и за множество предмети, така че не можем със сигурност да правим извода, че щом я използват за мечката, действително смятат животното за божество. Нещо повече, изрично ни се казва, че айните от о. Сахалин не смятат мечката за божество, а само за пратеник на боговете и това се потвърждава от посланието, което тя трябва да отнесе след смъртта си. Очевидно за гиляките мечката е посланик, изпратен с дарове при Бога на планината, от когото зависи благоденствието на хората. В същото време те се отнасят към животното така, сякаш то стои по-високо от човека, дори сякаш е дребно божество, чието присъствие в селото разпръсква благодат, докато го хранят и гледат, а най-вече то пази от тълпите зли духове, които непрекъснато дебнат хората, крадат нещата им и разрушават телата им с болести и зарази. Освен това, като пият прясната кръв на мечката, гиляките, айните и голдите смятат, че ще придобият известна част от нейните големи способности, особено смелостта и силата ѝ. Нищо чудно, че се отнасят с най-голямо уважение и обич към такъв голям благодетел.

Известна светлина върху това двойствено отношение на айните към мечката може да хвърли сходното им отношение към някои други създания. Например те смятат бухала за добро божество, което предупреждава с писъка си хората за надвисналата над тях опасност и ги защитава от нея. Затова го обичат, вярват му и дълбоко го почитат като божествен посредник между хората и Създателя. Различните имена, които употребяват за него, са показателни както за божествената му природа, така и за посредническата му роля. Винаги когато им се удаде случай обаче, те ловят тези птици, държат ги в кафези, обръщат се към тях с галовни названия като „любим бог“ и „мило мъничко божество“. Но идва момент, когато удушват милото мъничко божество и го изпращат в качеството му на посредник да отнесе послание до по-висшите богове или до самия Създател. Ето каква форма приема молитвата, която отправят към бухала, когато предстои да го принесат в жертва: „Любимо божество, отгледахме те, защото те обичаме и сега се готвим да те изпратим при баща ти. Ето, предлагаме ти храна, инау, вино и питки; занеси ги на родителя си и той ще е много доволен. Когато отидеш при него, кажи: «Живях дълго сред айните, където ме отгледаха майка и баща айни. Сега идвам при теб. Нося ти разни хубави неща. Докато живях при айните,

видях много беди. Видях как хората бяха обхванати от демони, ранени от диви животни, смазани от срутване или пострадали при корабокрушение, а много бяха нападнати и от болести. Хората са в голямо затруднение. Татко, чуи ме и побързай да обърнеш поглед към айните и да им помогнеш.» Ако го направиш, баща ти ще ни помогне.“

Освен това айните отглеждат в клетки орли, кланят им се като на божества и ги молят да защитят хората от зло. Но те принасят птиците в жертва и когато се готвят да го направят, им се молят, като казват: „О, скъпоценно божество, о ти, свещена птицо, аз те моля да се вслушаш в думите ми. Ти не принадлежиш на този свят, защото твоят дом е при Създателя и неговите златни орли. Затова ти поднасям в дар тези инау и питки и други скъпи неща. Яхни тези инау и се възнеси в дома си на величествените небеса. Когато стигнеш там, събери подобните ти божества и им благодари от наше име, че са управлявали света. Умоляваме те, върни се отново, за да ни управляваш. О, мой скъпоценен, отиди си в мир.“ Айните почитат и ястребите, държат ги в клетки и ги принасят в жертва. Когато ги умъртвяват, трябва да отправят към птицата следната молитва: „О, ястребе божествен, ти си опитен ловец, направи така, че изкуството ти да се пренесе в мен.“ Ако с ястреба са се отнасяли добре, докато е бил в плен, и са му се молили по този начин, когато са се канели да го умъртвят, той положителна ще изпрати помощ на ловеца.

Следователно като умъртвява съществата, към които се отнася като към свещени, айнът се надява да извлече най-различна полза. Той очаква от тях да отнесат послание от негово име на другите от своя вид или на боговете в отвъдния свят; надява се, като поглъща части от телата им или по друг начин, да придобие техните качества; а очевидно очаква също те да възкръснат физически и това да му даде възможност отново да ги улови, да ги умъртви и да се възползува от всички облаги, които веднъж вече е извлякъл от умъртвяването им. Защото в молитвата, отправена към почитаната от него мечка и обожавания орел, преди да ги цапне по главата, той кани съществата да се върнат, което, струва ми се, очевидно говори за вяра във възкръсването им. Всякакви съмнения по този въпрос ще се разпръснат от свидетелството на г. Бачелър, който разказва как айните били „твърдо убедени“, че духовете на птиците и животните, убити на лов или принесени в жертва, се връщат на земята, облечени в тяло, а освен това се появяват, за да облагодетелствуват хората и по-специално ловците айни. Айните, съобщава г. Бачелър, „признават, че колят и изяждат животното, за да може друго да дойде на негово място и с него да постъпят по същия начин“, а по време на

жертвоприношението към животните се отправят молитви, „които формулират искането те отново да се върнат и да осигурят храна за друга гощавка, сякаш за тях е чест, дори удоволствие да ги умъртвят и изядат. Тези хора наистина смятат така.“ Както показва смисълът, последните забележки се отнасят конкретно до принасяните в жертва мечки.

Сред облагите, които айните очакват от умъртвяването на обожаваните животни, стои не на последно място да се нахранят с тяхното месо и да се напият с кръвта им, както сега, така и в много подобни случаи в бъдеще, а тази чудесна перспектива произтича от твърдото им убеждение в безсмъртието на душата и във физическото възкръсване на мъртвите животни. Тази вяра се споделя от много първобитни ловци в много части на света и е породила най-разнообразни и любопитни обичаи, някои от които ще опишем след малко. Междувременно не е без значение да отбележим, че тържествените празници, на които айните, гиляките и други племена колят опитомени в клетка мечки с прояви на уважение и скръб, са може би развитие или издигане на по-високо равнище на сходни ритуали, изпълнявани от ловеца над всяка дива мечка, която се случи да убие в гората. И наистина източниците твърдят изрично, че що се отнася до гиляките, случаят е точно такъв. Ако искаме да разберем значението на обряда у гиляките, пише г. Щернберг, трябва преди всичко да си спомним, че мечите празници не се чествуват както обикновено и погрешно се приема, само при умъртвяването на домашна мечка, а винаги когато някой гиляк успее да убие мечка на лов. Вярно е, че тогава празникът не е така внушителен, но по същество си остава същият. Когато донесат в селото главата и кожата на убитата в гората мечка, жителите им устройват триумфално посрещане с музика и тържествен обред. Главата слагат на осветено скеле, предлагат ѝ храна и дарове, също както когато умъртвяват домашна мечка и отново се събират почетните гости (нар-хи). Принасят в жертва и кучета, а костите на мечката се запазват на същото място и със същите признаци на уважение, както костите на домашната мечка. Следователно големият зимен празник е само едно продължение на ритуала, който се спазва винаги когато убият мечка.⁴ Така че противоречието в обичаите на тези племена, прекланящи се и почти обожавачи животните, за които обикновено ходят на лов, убиват и ядат, не е така очевидно и натрапчиво, както изглежда на пръв поглед. Хората имат при това много сериозни основания да постъпват така. Защото първобитният човек в никакъв случай не е алогичен и неппрактичен, както се струва на повърхностния наблюдател; той се е замислял, дори не престава да мисли задълбочено по въпросите, които

непосредствено го засягат, той разсъждава по тях и макар неговите заклинания често да се различават съществено от нашите, не трябва да му отричаме способността внимателно и продължително да анализира някои основни проблеми на човешкото съществуване. И ако в нашия случай той се отнася с мечките изобщо като към същества, напълно подчинени на човешките нужди и въпреки това отделя определени индивиди от вида като обекти на почитание, което е почти равностойно на обожание, ние не бива прибързано да го обявяваме за ирационален и непоследователен, а да се опитаме да се поставим на негово място и да видим нещата, както ги вижда той и по този начин да се освободим от преубежденията, които така силно повлияват нашите възгледи за света. Успеем ли да го направим, вероятно ще установим, че колкото и абсурдно да ни се струва поведението му, първобитният човек, общо взето, следва логиката, която според него съответствува на фактите от неговия ограничен опит. Това имам намерение да илюстрирам в следващата глава, където ще се опитам да докажа, че тържественият ритуал на мечия празник на айните и другите племена от Североизточна Азия е само особено впечатляващ пример за уважението, което първобитният човек оказва на убиваните и изяждани от него животни въз основа на принципите на своята първобитна философия.

ГЛАВА LIII

Умилостивяване на диви животни от ловците

Когато си обяснява живота с теорията за въплътената и практически безсмъртна душа, първобитният човек не се ограничава с човешките същества, а разпространява това обяснение върху животинския свят изобщо. В това отношение той е по-либерален и може би дори по-логичен от цивилизования човек, който обикновено отрича на животното привилегията, за която сам претендира – да е безсмъртен. Първобитният човек не е така горделив; той обикновено вярва, че и животните като човека са надарени с чувства и разум и също като хората и те притежават души, които надживяват смъртта на телата си и започват да скитат като безплътни духове или се раждат отново в образа на животни.

Следователно той приема всички живи същества практически за равностойни на човека и при това положение убиването и изяждането на едно животно изглеждат много по-различно от начина, по който ние гледаме на този акт, защото смятаме животинския разум далеч по-низш от нашия и отказваме на животното правото да има безсмъртна душа. Затова от гледна точка на своята първобитна философия, като убива животното, примитивният ловец се смята изложен на отмъщението на безплътния му дух или на всички други животни от същия вид, взети заедно, защото според него те са обединени, също като хората от родствени връзки и задължението за кръвно отмъщение, т.е. те положително ще се разгневят заради злото, сторено на едно от тях. В съответствие с това първобитният човек приема правилото да щади живота на животните, които не е необходимо да убива, поне що се отнася до онези Свирепи и опасни животни, способни да потърсят кръвно отмъщение за смъртта на едно измежду тях. Такива животни са крокодилите. Те се срещат само в горещите страни, където по правило храната е изобилна и следователно на първобитния човек не се налага да ги убива заради жилавото им и неприятно на вкус месо. Оттук и обичаят у някои диваци да щадят крокодилите, или по-скоро да ги убиват само когато това изисква законът за кръвното отмъщение, т.е. като възмездие за убити от крокодилите хора. Даяките от о. Борнео например не убиват крокодил, освен ако той не е убил човек. „Че защо – казват те – да го нападаме, когато той и подобните му могат толкова лесно да си отмъстят?“ Но ако алигатор отнеме човешки живот, отмъщението е свещен дълг на живите роднини, които

залавят човекоядеца, тъй както представителят на правосъдието преследва някой престъпник. Но и тогава някои се дърпат, не са склонни да се намесят в кавга, която не ги засяга. Алигаторът-човекоядец, предполагат те, ще бъде преследван от справедливата Немезида и когато заловят един от тях, те са дълбоко убедени, че той е виновникът или най-малкото е негов съучастник.

Също както даяките, туземците от Мадагаскар никога не убиват крокодил „освен като възмездие за това, че някой от приятелите им е бил убит от такова влечуго. Те вярват, че безпричинното унищожаване на тези влечуги ще бъде последвано от загуба на човешки живот, в съответствие е принципа на *lex talionis*⁷³.“ Хората, които живеят близо до езерото Итаси на о. Мадагаскар, отправят всяка година възвание до крокодилите и им съобщават, че ще отмъщават за смъртта на свои приятели, като убиват съответен брой животни и предупреждават всички доброжелателно настроени да стоят настрана, тъй като нямат нищо против тях, а само против злонамерените им роднини, отнели човешки живот. Различни племена на о. Мадагаскар вярват, че са произлезли от крокодили и смятат на практика за свои братя тези люспести влечуги. Ако някое от тези животни се забрави дотам, че да изяде свой роднина, глава-тарят на племето или в негово отсъствие запознат с племенните обичаи старец отива до брега начело на хората и призовава семейството на виновника да го предаде на правосъдието. След това хвърлят в езерото въдица с примамка. На следния ден виновният брат или някой от неговото семейство бива извлечен на сухо, подлага се на строг разпит и след като престъплението му се изясни, го осъждат на смърт и го екзекутират. След като са спазени изискванията на правосъдието и законът Се изпълни докрай, оплакват и погребват покойния крокодил, като над останките му издигат купчина пръст и отбелязват мястото, където му е главата.

Тигърът е друго опасно животно, което първобитният човек предпочита да остави на мира, за да не предизвика враждата на останалите. Нищо не е в състояние да убеди жител на о. Суматра да улови и нарани тигър, освен при самоотбрана или непосредствено след като някое такова животно е убило приятел или роднина. Случвала се е европеец да заложил капани за тигри, а хората от околността да отидат на мястото и да обяснят на животните, че капаните не са били заложени от тях или с тяхно съгласие. Обитателите на възвишенията близо до Раджмахал (Бенгалия) не обичат да убиват тигри, освен ако тези зверове не

73. Законът за отмъщението (лат.) – Бел. пр.

отвлекат някой роднина. В такива случаи те излизат да намерят и убият тигър и успеят ли, слагат лъковете и стрелите си върху трупа му и призовават бога, като заявяват, че са убили животното като възмездие за загубата на своя роднина. След като са си отмъстили, те се кълнат повече да не нападат тигри, освен ако не бъдат предизвикани по същия начин.

Индианците от Каролина не безпокоят змиите, когато ги срещнат, а минават от другата страна на пътеката, вярвайки, че ако убият змия, роднините на влечугото ще убият за отмъщение някой приятел или роднина. Така индианците семиноли не убиват гърмяща змия, защото се страхуват, че душата на мъртвата змия ще насъска своите събрата да си отмъстят. Според чероките гърмящата змия е вожд на змийското племе и изпитват към нея съответен страх и уважение. Не са много онези, които биха си позволили да убият гърмяща змия, освен ако нямат друг изход, а дори тогава трябва да изкупят престъплението си, като молят духа на змията за прошка, според определената форма лично или чрез посредничеството на жрец. Ако бъдат пренебрегнати тези предпазни мерки, роднините на убитата змия ще изпратят някой измежду тях като кръвен отмъстител и той ще преследва убицеца, докато не го ухапе и умъртви. Никой обикновен чероки не смее да убие вълк, ако има друг изход, защото вярва, че роднините на убития звяр положително ще отмъстят за неговата смърт и в бъдеще оръжието, с което е извършил това дело, ще е безсилно, ако не се пречисти и освободи от духа с помощта на шамана. Но има и индианци, които знаят съответните ритуали за изкупуване на такова престъпление и затова могат да ги бият безнаказано. Понякога те биват наемани от хората, чийто добитък или даляни са пострадали от набезите на вълци. В Джебел Нуба (район в Източен Судан) е забранено да се докосват гнездата или да се вземат от тях пилета на вид черна птица, наподобяваща нашите косове, защото хората смятат, че родителите на пилетата ще отмъстят за стореното им зло, като предизвикат силна буря и тя ще унищожи реколтата.

Но очевидно първобитният човек не може да си позволи да остави всички животни на мира. Той трябва или да яде някои от тях, или да гладува, а когато въпросът опре до това, кой да загине, се налага да преодолее суеверните си скрупули и да отнеме живота на животното. В същото време той прави всичко по силите си да умилюва жертвите и техните роднини. Дори когато ги убива, доказва уважението си към тях, опитвайки се да се извини или дори да прикрие своето участие в смъртта им и обещава да се отнася почитателно с останките им. Той се надява, че така ще лиши смъртта от ужаса, с който е съпроводена, ще примири

жертвите със съдбата им и ще убеди техните събрата също да идват, за да бъдат убивани. У жителите на Камчатка например имало принцип никога да не убиват земни или морски животни, ако преди това не им се извинят и не ги помолят да не се обиждат. Освен това им предлагали кедрови орехи и други лакомства, за да ги убедят, че не са жертви, а гости на угощение. Смятат, че по този начин другите животни от същия вид няма да станат предпазливи. Например като убият мечка и се нагостят с месото ѝ, домакинът донася главата при компанията, завива я в трева и я дарява с най-различни дреболии. После моли мечката да уведоми другите мечки колко добре са се отнесли с нея, та и те да дойдат без страх. Жителите на Камчатка се отнасяли към моржовете, морските лъвове и другите животни със същото ритуално уважение. Освен това се слагали в устата на убитите от тях животни вейки от определено растение, след което убеждавали ухилените черепа да не се боят, а да отидат и да разкажат на своите събрата и те да дойдат да се порадват на това великолепно гостоприемство и така да ги заловят. Когато осиаките убият мечка, отрязват главата ѝ и я окачват на дърво, събират се в кръг около нея и ѝ оказват почести като на божество, обяснявайки ѝ, че перата, които ускорявали полета на стрелата, били от крилото на непозната птица и те не са направили нищо, само са пуснали стрела. И всичко това, защото вярват, че ако не го умиротворят по този начин, бродещият наоколо дух на убитата мечка ще ги нападне при първа възможност. Или пък натъпкват със сено кожата на убитата мечка и празнуват победата си с подигравателни и обидни песни, плюят я и я ритат, после я слагат изправена на задните ѝ крака „и тогава продължително ѝ отдават дължимата на бога-пазител почит“. Когато група коряки убие мечка или вълк, одират звяра и един от тях навлича кожата. След това танцуват около облечения в кожа човек и казват, че не те, а някой друг е убил животното. Когато убият лисица, я одират, завиват тялото в трева и я молят да отиде при своите събрата и да им разкаже колко гостоприемно са я посрещнали и как са я дарили с нова, вместо стара дреха. Един по-близък до нашето време автор е дал по-пълно описание на корякските обреди. Той съобщава, че когато донесат в къщи убита мечка, жените изливат да я посрещнат, танцуват с главни в ръка. Кожата е оставена заедно с главата и една от жените я слага на себе си, играе с нея и умолява мечката да не се гневи, а да е добра с хората. В същото време предлагат месо на мъртвия звяръ на дървен поднос и му казват: „Яж, приятелю.“ После изпълняват обред, предназначен да изпрати мъртвото животно или по-скоро духа му в къщи. Снабдяват го с припаси за из път под формата

на сладкиши и еленово месо, поставени в торба от треви. Натъпкват кожата с трева и я носят около къщата. Предполага се, че след това той се отправя към изгряващото слънце. Предназначението на обредите е да предпазят хората от яростта на убитото животно и неговите роднини и да осигурят успех в бъдещия лов на мечки. Фините се опитвали да убедят убитата мечка, че не те са я убили, а тя е паднала от дърво или е намерила смъртта си по някакъв друг начин; освен това изпълняват погребален ритуал в нейна чест и при приключването му народни певци започват надълго и нашироко да разказват за оказаното ѝ уважение и настояват тя да разкаже на другите мечки за голямото внимание, с което са се отнесли към нея, та и те да последват примера ѝ и да дойдат, за да бъдат убити. Когато лапландците успеят да убият безнаказано мечка, те ѝ благодарят, че не ги е наранила и не е счупила топорите и копията, които са нанесли смъртоносните рани, и молят животното да не им отмъщава за смъртта си, като изпраща бури или пък други нещастия. След това си устройват угощение с месото ѝ.

Следователно почитта на ловците към мечката, която редовно убиват и изяждат, може да се проследи навсякъде из северните части на Стария свят – от Беринговия проток до Лапландия. Тя се проявява в подобни форми и в Северна Америка. У американските индианци ловът на мечки бил събитие, за което се подготвяли с дълги пости и пречистване. Преди да тръгнат, принасяли изкупителна жертва на душите на убитите при предишния лов мечки и ги умолявали да са благосклонни към ловците. Когато ловецът убиел мечка, запалвал лулата си, слагал я между устните на мечката, духал в нея и изпълвал с дим устата на звяра. Тогава се молел на мечката да не се гневи, че е убита и да не му пречи, когато пак отиде на лов. Изпичали трупа цял и го изяждали до парче. Не бивало да остане и трошица от мечката. Главата, боядисана в червено и синьо, окачвали на кол и оратори се обръщали към нея с речи, като обсипвали с похвали убития звяра. Когато мъжете от мечия клан на племето отава убиели мечка, си устройвали угощение с месото ѝ и се обръщали към нея по следния начин: „Не ни имай зъб за това, че сме те убили. Разбери ни! Виждаш, че децата са гладни. Те те обичат и искат да те приемат в телата си. Не е ли голяма чест да те ядат децата на главатаря?“ Когато индианците нутка от Британска Колумбия убият мечка, я донасят и изправят пред върховния вожд, като поставят на главата ѝ украсена с фигури шапка, а кожата ѝ посипват с бял пух. След това слагат пред нея поднос с храна и я подканят с думи и жестове да яде. Най-сетне одират, сваряват и изяждат Животното.

Ловците оказват същото уважение и към други опасни животни, които улавят и убиват. Когато ловците кафри хвърлят облак от копия по някой слон, те викат: „Не ни убивай, велики военачалнико, не ни удряй, нито стъпквай, могъщи главатарю!“ Падне ли мъртъв, те му се извиняват и се преструват, че смъртта му е чиста случайност. Като знак на уважение заравят хобота му с тържествена церемония, защото твърдят, че „слонът е велик господар; хоботът е ръката му“. Преди кафрите амакоса Да нападнат слон, подвикват на животното и го молят да ги извини за убийството, което се готвят да извършат, като твърдят, че дълбоко му се прекланят и обясняват ясно каква голяма нужда имат от неговите бивни, за да могат да се снабдят с мъниста и да задоволят нуждите си. Когато го убият, заравят заедно с края на хобота му някои от предметите, които са придобили срещу неговите бивни, надявайки се по този начин да отклонят нещастieto, което може да ги сполети. Когато убият лъв, ловците от някои източноафрикански племена донасят трупа му пред царя, който му оказва чест, като се просва по очи на земята и трие лице о муцуна-та на звяра. В някои части на Западна Африка, ако негър убие леопард, връзват го здраво и го отвеждат пред вождовете да отговаря за това, че е убил един от техните равни. Човекът се защитава, като настоява, че леопардът бил вожд на гората и следователно чужденец. Тогава го пускат на свобода и го награждат. А мъртвия леопард, украсен с шапката на вожд, слагат наред село и цяла нощ танцуват около него и в негова чест. Баганда много се боят от духовете на биволите, които са убили, и затова винаги ги умилостивяват. Те в никакъв случай не донасят главата на убития бивол в селото или на банановата плантация, а винаги изяждат месото от нея на открито. След това слагат черепа в построената за целта колибка, където изливат като жертвоприношение бира и се молят на духа да си остане там и да не прави злини.

Китът е от онези страховити животни, които първобитният ловец убива с готовност, но също така изпълнен със страх и трепет. След като убият кит, морските коряки от Североизточен Сибир устройват всеобщ празник, основната част на който „се съдържа в идеята, че убитият кит е дошъл на гости в селото и ще остане за известно време, към него ще се отнасят все с голямо уважение, след това ще се върне в морето, за да поднови посещението си на следващата година и ще убеди роднините си да дойдат, като им разкаже за оказаното му гостоприемство. Според коряките китовете като всички други животни представляват едно племе или по-скоро семейство от свързани с роднинство индивиди, които също като хората живеят в селища. Те отмъщават, щом някой от тях

бъде убит, и изпитват благодарност за оказаното им внимание⁴. Когато жителите на о. Св. Мария, северно от о. Мадагаскар, тръгнат на лов за китове, те нападат предимно китчетата и „смирено молят майката да ги извини, разказват каква необходимост ги подтиква да убият нейната рожба и я молят да се гмурне, докато го правят, та майчините ѝ чувства да не се оскърбят от това, че е станала свидетел на нещо, което положително ще и причини голяма горест“. Един ловец от племето аджумба убил женски хипопотам край езерото Азинго в Западна Африка, отрязал главата на животното, задните му части и му извадил червата. След това влязъл гол в разпореното и изкормено тяло, клекнал в локвата кръв и намазал цялото си тяло с нея и съдържанието на червата и през всичкото време се молел на душата на хипопотамката да не се обижда за това, че я е убил и по този начин е осуетил надеждите ѝ пак да ражда; освен Това умолявал душата да не подбужда другите хипопотами да отмъстят за причинената смърт, като блъснат и обърнат неговото кану.

Рисът, животно, подобно на леопарда, вдъхва голям страх на бразилските индианци с опустошенията, които прави. Когато хванат някое от тези животни в капан, убиват го и отнасят тялото му в селото. Там жените украсяват трупа с многоцветни пера, слагат на краката му гривни, плачат над него и нареждат: „Моля те, не си отмъщавай на нашите малки за това, че са те хванали и убили поради собственото ти невежество. Защото не ние те измамихме, а ти сам се излъга. Нашите съпрузи заложиха капан за животни, които са добри за ядене; Те изобщо не са имали намерение тебе да хващат. Затова нека душата ти не подбужда твоите събрата да си отмъщават на нашите малки за смъртта ти!“ Когато индианец от племето черноноги залови в капана си орли и ги убие, той ги отнася в специална постройка, наречена орлова хижа, която е подготвил извън лагера. Там нарежда птиците на редица върху земята и като подпира главите им на клечки, поставя им по парче сушено месо в човките, за да могат душите на мъртвите орли да отидат и да кажат на другите орли колко добре са се отнесли с тях. А когато ловците от басейна на р. Ориноко убият някое животно, отварят устата му и капват в нея по няколко капки от питието, което обикновено носят със себе си, за да може душата на мъртвия звяр да уведоми събрата си колко добре е била приета, та при перспективата на това мило гостоприемство и те с готовност да дойдат, за да бъдат убити. Когато индианец тетон срещне на път сив или жълтокрак паяк, убива го, защото иначе ще го споleti нещастие. Но полага големи грижи паякът да не разбере, че го е убил той, защото ако знае, душата му ще отиде да разкаже на другите паяци и един

от тях положително ще си отмъсти за смъртта на своя роднина. Затова, докато смазва насекомото, индианецът нарежда: „О, дядо паяк, убиват те гръмотевичните същества.“ Смазаният отведнъж паяк вярва каквото са му казали. Душата му вероятно тича да съобщи на останалите паяци, че гръмотевичните същества са го убили, но от това не може да произлезе никакво зло. Защото какво могат да направят сивите и жълтокраките паяци на гръмотевичните същества?

Първобитният човек иска да поддържа добри отношения не само с опасните животни. Наистина уважението, което проявява към дивите зверове, е до известна степен пропорционално на тяхната сила и свирепост. Така първобитните стиени от Камбоджа, които вярват, че всички животни имат души и те бродят наоколо след смъртта им. Затова, когато убият някое животно, те го молят за извинение, та да не би душата му да дойде и да Ти мъчи. Освен това му принасят жертви, които съответствуват на големината и силата на животното. Обредите, които изпълняват, когато убият слон, са много тържествени и траят по седем дни. Северноамериканските индианци правят същата разлика. Мечките, бизоните и бобрите са манидо (божество), които дават храна. Мечката е страшна и добра за ядене. На нея устройват обреди, като я молят да позволи да я изядат, макар да знаят, че това не би я привлякло. „Ние те убиваме – казват те, – но ти не си унищожена.“ Главата и лапите ѝ са обект на преклонение... По същите причини се отнасят по този начин и с други животни. С много от животните-манидо, които не са опасни, се държат с презрение – с водните костенурки, невестулките, поровете и т.н. Разделението, което правят, е многозначително. С животните, които вдъхват страх, добри са за ядене или притежават и двете качества, се отнасят с уважение; а с онези, които не са нито страшни, нито добри за ядене – с презрение. Имахме примери за преклонение пред животни, които са едновременно страшни и добри за ядене. Остава да докажем, че същото уважение се проявява към животни, които, без да са страшни, са добри за ядене или се ценят заради кожата им.

Когато уловят самур, сибирските ловци не разрешават на никого да го види и са убедени, че ако за заловеното животно се говори каквото и да е, добро или зло, повече няма да могат да хващат самури. Разказват за ловец, който изразил убеждението си, че самуриците могат да чуят какво се говори за тях чак в Москва. Той заявил, че вече не хващат толкова много самури единствено защото изпратили в Москва живи животни. Там ги гледали с удивление като някакви странни същества, а такова нещо самуриците не понасяли. Друга, макар и по-дребна причина за

намалелия улов на самури според него била, че светът сега е много по-лош, отколкото преди, и се случва ловец да скрие уловения самур вместо да сложи кожата му в общия склад. А това, както твърдял той, самурите също не можели да понасят. Ловците, от Аляска пазят една година костите на самурите и бобрите да не ги стигнат кучетата и ги заравят много грижливо, „иначе духовете, които се грижат за бобрите и самурите, ще решат, че на тях се гледа с неуважение и ще стане така, че да не могат повече да убият или уловят в капан нито едно животно“. Индианците в Канада също държали кучетата да не гризат кокалите или поне някои от кокалите на бобрите. Те внимателно събирали и запазвали тези кости и ако бобърът е хванат в мрежа, ги хвърляли в реката. Един йезуит настоявал, че бобрите просто няма как да знаят какво е станало с костите им, а индианците отвърнали: „Нищо не знаеш за лова на бобри, а бърбориш за него. Преди бобърът да умре съвсем, душата му обикаля колибата на човека, който го е убил, и гледа какво правят с костите му. Ако ги дадат на кучетата, другите бобри ще научат за това и няма да се оставят да бъдат хванати. А ако хвърлят костите му в огън или река, те са доволни, а освен това такава неща прави много голямо удоволствие на мрежата, която ги е хванала.“ Когато се готвели да тръгнат на лов за бобри, индианците се молели тържествено на Великия бобър и го дарявали с тютюн, а свършел ли ловът, ораторът произнасял надгробно слово над мъртвите животни. Той възхвалявал техния дух и мъдрост. „Повече няма да чуете – казвал той – гласовете на главатарите, които ви ръководеха и които избрахте измежду всички бойци бобри да ви дават закони. Вашият език, който шаманите чудесно разбират, няма да се чува повече на дъното на езерото. Повече няма да водите боеве с видрите, вашите жестоки врагове. Да, бобри! Но вашите кожи ще ни послужат да си купим оръжие; ще отнесем опушените ви бутове на нашите деца; няма да пуснем кучетата да ядат кокалите ви, които са така твърди.“

Американските индианци се отнасяли със същото голямо уважение към елените, сърните и лосовете, и то пак по същата причина. Не давали костите им на кучетата, не ги хвърляли в огъня, нито пък било разрешено мазнината да пада в огъня, защото душите на мъртвите животни виждали какво се прави с телата им и казвали на останалите живи и мъртви животни. Следователно, ако с телата им се отнасяли зле, животните от вида нямало да се оставят да ги хванат на този и на отвъдния свят. В Парагвай шаманът пита болния чикит дали не е хвърлял месо от елен или костенурка и ако той отговори утвърдително, му казва: „Това те мори. Душата на мъртвата сърна (или костенурка) е влязла в тялото ти, за да

си отмъсти за обидата.“ Канадските индианци не ядат ембрионите на лоса, освен ако това не е в края на ловния сезон, иначе майките-лосове ще се пазят и няма да се оставят да бъдат хванати.

На островите Тимор-Лаут от Индонезийския архипелаг под къщата на всеки рибар са накачени черепите на уловените костенурки. Преди да тръгне отново на лов, той се обръща към черепа на последната убита от него костенурка и като вмъква между челюстите ѝ бетел, се моли на духа на мъртвото животно да подмами роднините си в морето да дойдат и да бъдат уловени. В областта Посо (Централен Целебес) ловците запазват челюстите на убитите сърни и на диви прасета и ги окачват в къщите си, близо до огъня. После се обръщат към челюстите с думите: „Викайте вашите другари, нека не си отиват дядовците, племенниците и децата.“ Идеята е, че душите на мъртвите сърни и прасета се навъртат около челюстите, привличат душите на животните и по този начин ги подмамват в капаните на ловеца. Следователно хитрият дивак използва убитите животни, за да подмами живите към тяхната гибел.

Индианците ленгуа от Гран Чако обичат да ловуват шрауси, но когато убият някой и го носят в къщи, вземат мерки да надхитрят гневния дух на своята жертва. Те смятат, че след като премине първият естествен шок от смъртта, духът на шрауса се осъзнава и тръгва след тялото си. Основавайки постъпките си на това мъдро предположение, индианците скубят пера от гърдите на птицата и ги пръскат на определени разстояния по своя път. При всяка купчинка пера духът спира и мисли: „Това цялото ми тяло ли е или само част от него?“ Съмнението го кара да губи време и докато стигне до заключение на всичките тези места и след като загуби още скъпоценно време поради зигзагообразния път, който неминуемо изминава от едната до другата купчинка, ловците се връщат в къщи и измаменият дух напразно ще броди около селото и няма да събере смелост да влезе в него.

Ескимосите от Беринговия проток вярват, че душите на мъртвите морски животни – тюлени, моржове и китове остават прикрепени към пикочните им мехури и като върнат пикочните мехури в морето, те ще направят така, че душите да се превъплътят в нови тела и по този начин ще умножат животните, които ловуват и убиват. Воден от тази логика, ловецът внимателно отделя и запазва пикочните мехури на всички убити от него морски животни и веднъж годишно, на тържествен зимен празник, тези пикочни мехури, съдържащи душите на морските животни, убити през годината, биват почетени с танци, предлага им се храна в помещение, където се събират хората от общината, а после ги отнасят

на леда и ги намушкват през дупки във водата, защото елементарният ескимос си представя, че душите на животните, изпаднали в много добро настроение от любезното отношение към тях, ще се преродят отново в тюлени, моржове и китове и в тези тела ще идват с желание и на тълпи, за да бъдат прободени с копия и харпуни и изобщо ловците да ги умъртвят.

По същите причини племената, които се изхранват предимно или отчасти с риболов, внимават и се отнасят с рибата с всички признаци на почит и уважение. Перуанските индианци „обожаваха уловената от тях в изобилие риба, защото бяха убедени, че първата риба, създадена на горния свят (както те наричат небесата), е родила всички риби от този вид и е имала грижата да изпраща достатъчно свои деца, за да се изхранва племето им. Така в един район обожаваха сардините, защото улавяли повече сардина, отколкото друга риба, в други – морските лисици; в трети – един вид малки акули; в четвърти – златните рибки заради красотата им; в пети – речните раци и най-сетне, поради липса на по-едри богове, където няма друга риба или не знаят как да я хващат и убиват – морските раци. Иначе казано, те имаха за свои богове рибата, която им служеше най-много“. Индианците квакиутл от Британска Колумбия смятат, че когато умъртвяват съомга, душата ѝ се връща в страната на съомгите. Затова вземат мерки да хвърлят костите и вътрешностите в морето, та душата да може отново да им вдъхне живот при възкръсването на съомгите. А ако изгорят костите, душата ще се загуби и ще е съвсем невъзможно съомгата да се върне от мъртвите. И канадските отави вярват, че душите на мъртвите риби минават в други тела и никога не горят костите им, защото се боят да не ги разсърдят и те повече да не идват в мрежите им. Хуроните също не хвърляли кости от риба в огъня, че иначе душите на рибите щели да отидат и да предупредят другите риби да не се хващат, защото хуроните ще изгорят и техните кости. Нещо повече, имало хора измежду тях, които проповядвали на рибите и ги убеждавали да дойдат и да се хванат. Добрите проповедници били много търсени, защото се смятало, че призивите на един умен човек имат голямо въздействие върху рибата и я привличат в мрежите. Проповедникът на рибата в рибарското село на хурони, където пребивавал френският мисионер Сагар, се гордеел много с красноречието си, което действително било много цветисто. Всяка вечер проверявал, за да се убеди, че всички хора са на местата си и се пази пълно мълчание и тогава започвал да проповядва на рибата. „След това, развивайки необикновено убедително тази тема, той призоваваше и викаше, канеше и умоляваше

рибата да дойде и да се хване, да не губи смелост и да не се бои от нищо, защото идва да послужи на приятелите си, които ѝ правят чест и не горят костите ѝ.“ Всяка година туземците от о-вите Йоркски херцог кичат кану с цветя и папрат, натоварват го с пари-черупки и го пускат в морето да компенсира на рибата събратята ѝ, които са били хванати и изядени. Смята се за особено важно да се отнесеш с внимание към първата уловена риба и така да спечелиш благоразположението на останалата, чието поведение се влияело от приема, оказан на онези от техния вид, които са се хванали първи. При това положение маорите винаги пускат в морето първата уловена риба „и ѝ се молят да примами друга риба да дойде и да се хване“.

Още по-строги предпазни мерки се вземат, ако рибата е първа за сезона. Когато през пролетта съомгата тръгне нагоре по течението на реките, където хвърля хайвера си, индианските племена по тихоокеанския бряг на Северна Америка, които се изхранват до голяма степен с нея, я посрещат с голямо внимание. В Британска Колумбия индианците излизали да посрещнат първата риба, която се качвала по течението: Те ѝ оказваха почести и се обръщаха към нея с думите: „Вие риби! Вие риби! Вие все сте вождове, такива сте вие – все вождове.“ Тлингитите от Аляска пипат внимателно първата уловена за сезона камбала, обръщат се към нея като към вожд и в нейна чест устройват празник, след което риболовът продължава. През пролетта, когато задухат топлите ветрове от юг и съомгата тръгне нагоре срещу течението на Кламат, кароките от Калифорния танцуват в чест на рибата, за да осигурят добър улов. Един от индианците, наречен Карея или Богочовек, се оттегля в планината и пости в продължение на десет дни. При връщането му хората се разбягват, той отива на реката, грабва първата уловила се съомга, хапва от нея и с остатъка запалва свещения огън в потилнята. „Никой индианец не може да лови съомга, преди да се изпълни този танц, нито пък през следващите десет дни, макар и семейството му да гладува.“ Кароките също вярват, че рибарят няма да хване съомга, ако коловете, от които е направена кабинката, откъдето пробождат рибата, са били натрупани край реката, защото съомгата може да ги е забелязала. Коловете трябва да са донесени от върха на най-високата планина. Рибарят ще се труди напразно, ако използва старите колове, за да направи кабинки и бентове, „защото старата съомга вече е разказала на младите за това“. Айните много обичат един вид риба, която се появява в реките им през май и юни. Те се подготвят за риболов, като спазват правилата на церемониална чистота, а когато излизат да я ловят, жените в къщи трябва да пазят

строго мълчание – че рибата ще ги чуе и ще изчезне. Когато уловят първата риба, донасят я в къщи и я подават през малък отвор в края на колибата, а не през вратата, защото ако мине оттам, „другата риба положително ще ги види и ще изчезне“. С това може отчасти да се обясни обичаят, спазван понякога от други първобитни народности, да внасят дивеча в колибите си не през вратата, а през прозореца, през дупката за дима на покрива или през специален отвор в дъното на колибата.

Някои първобитни народи имат конкретна причина да уважават костите на дивеча и изобщо на животните, които ядат – това е поверието, че ако се запазят, с течение на времето те отново ще се покрият с плът и по този начин животното ще се върне към живот. При това положение е очевидно в интерес на ловеца да ги остави цели, защото повечето индианци минетари „вярват, че костите на онези бизони, които са убили и лишили от плътта им, ще възкръснат, облечени в ново месо и придобили нов живот, ще станат охранени и готови за колене през следващия юни“. Затова в западните прерии на Америка може да видите черепи на бизони, наредени в кръгове и симетрични купчини, в очакване на възкръсването си. След като се нагостят с куче, дакотите грижливо събират костите, остъргват ги, измиват ги и ги погребват „отчасти, както се казва, да докажат на всички кучета, че като се хранят с тях, не го правят от неуважение към самия вид, а и поради поверието, че костите на животните ще възкръснат и ще възпроизведат друго“. Като принасят в жертва животни, лопарите винаги слагат костите, очите, ушите, белите дробове, сърцето, половите органи (ако животното е мъжко) и по частица месо от всеки крайник настрана и след като изядат другото месо, поставят костите и останалите части в анатомичен ред в ковчег и ги погребват с обикновените ритуали, вярвайки, че божеството, на което е принесено в жертва животното, отново ще покрие костите с месо и ще го върне на живот в Ямбе-Аймо, подземния свят на мъртвите. Понякога, например като са се нагостили с мечка, те също заравят по същия начин костите ѝ. Следователно лопарите очакват възкръсването на умъртвеното животно да стане на другия свят и наподобяват в това отношение жителите на Камчатка, които вярват, че всяко същество, до най-малкото насекомо ще възкръсне от мъртвите и ще живее под земята.

От друга страна, северноамериканските индианци очаквали възкръсването на животните на този свят. Навикът, наблюдаван най-вече при монголските народности да натъпкват кожата на принесеното в жертва животно или да я опънат на рамка насочва по-скоро към вяра във възкресение от втори тип. Възражението, което примитивните

народи обикновено издигат срещу разчупването на костите на животните, които са изяли или принесли в жертва, може да се дължи на вяра във възкресението на животните, на страх да не уплашат други същества от същия вид или пък да оскърбят душите на убитите животни. Това, че северноамериканските индианци и ескимосите не допускат кучета да гложат костите на животни, е може би само предпазна мярка те да не ги изпотрошат.

Но възкръсването на мъртвия дивеч може да има и своите неудобства и следователно ловците предприемат мерки да ги предотвратят, като прерязват коленните сухожилия, за да попречат на животното или на духа му да скочи и да побегне. Това е мотивът, който приписват на обичая, спазван от ловците куи в Лаос. Те смятат, че заклинанията, които произнасят по време на лов, могат да загубят магическите си качества и убитото животно да възкръсне и да избяга. За да предотвратят такава катастрофа, те прерязват коленните сухожилия на животното веднага след като го убият. Когато ескимосите от Аляска убият лисица, те внимателно прерязват всички сухожилия на краката ѝ, за да не може, ако духът се съживи, тялото ѝ да си отиде. Но окуцяването на трупа не е единствената мярка, която предпазливият дивак взема, за да осакати духа на своята жертва. В стари времена, когато айните излезели на лов и убиели първата лисица, имали грижата да ѝ вържат здраво устата, за да попречат на духа ѝ да се измъкне и да предупреди всички останали свои събратя за приближаването на ловците. Гиляките от поречието на р. Амур вадят очите на убитите тюлени, да не би душите им да запомнят своите убийци и да отмъстят за смъртта си, като провалят по-нататъшния лов.

Освен животните, от които първобитният човек се страхува поради силата и свирепостта им, и онези, които почита поради очакваните от тях облаги, той понякога смята за необходимо да предразположи чрез преклонение и жертвоприношение друга категория животни. Това са вредителите, които нападат неговите посеви и добитък. За да се освободи от тези смъртни врагове, земеделецът прибегва до различни суеверни ходове, някои от които са предназначени да унищожат или сплашат вредителите, а други целят да ги умилостивят, да ги убедят с почтени средства да пожелат плодовете на земята и стадата. Естонските селяни от с. Йозел например изпитват страхопочитание пред гъгрицата – насекомо, което нанася големи поражения на житото. Дават ѝ много красиво име, а ако някое дете се готви да убие гъгрица, му казват: „Недей, колкото повече зло ѝ правим, толкова повече зло ще ни направи тя.“ Ако намерят гъгрица, вместо да я убият, я заравят в земята. Някои дори слагат

гърицата под камък на полето и ѝ предлагат зърно. За да прогонят врабците от посевите, когато започват да сеят, саксонците от Трансилвания хвърлят първата шепа семе презглава назад с думите: „Това е за вас, врабци!“ За да предпазят посевите от нападения на листоядите, си затварят очите и разпръсват по три шепи овес в различни посоки. Принесат ли тази жертва на листоядите, се чувствуват уверени, че те ще пожалят посевите им. А какъв е начинът, който използват трансилванците да предпазят посевите си от всякакви птици, животни и насекоми? След като приключи сеитбата, сеячът минава още веднъж от край до край по нивата и се прави, че сее, но с празни ръце. Вървейки, той казва: „Това сея за животните, сея за всичко, що лети и пълзи, ходи и стои, шава и скача, в името на господата бога и т.н.“ А ето какъв начин използват германците, за да премахнат гъсениците от градината. След залез или в полунощ господарката на дома или пък друг член на семейството от женски пол минава из цялата градина и влачи зад себе си метла. Тя трябва да не поглежда назад и през цялото време да мърмори: „Добър вечер, майко гъсенице, ще дойдеш със съпруга си на черква, нали?“ Вратата на градината се оставя отворена до сутринта.

Случва се в борбата си с вредителите земеделецът да се стреми към щастливия среден път между неумолима строгост и мекушава отстъпчивост; строг, но справедлив, той смекчава суровостта си и я заменя с милосърдие. Един древногръцки трактат по земеделие съветва стопанина, който иска да отърве нивите си от мишки, да постъпи по следния начин: „Вземете лист хартия и напишете следното: «Умолявам ви, тук присъстващи мишки, да не ми нанасяте вреда, нито да позволявате на друга мишка да го прави. Давам ви онази нива (тук се определя коя нива), но кълна се в Майката на боговете, че ако ви хвана отново, ще ви накъсам на седем парчета.» Написвате това и закрепвате хартията на неодялан камък в нивата преди изгрев слънце, внимавайки да е сложена с написаната страна отгоре.“ В Ардените казват, че за да се отървеш от плъхове, трябва да повториш следните думи: „*Erat verbum, apud Deum vestrum*“⁷⁴. Мъжки плъхове и женски плъхове, призовавам ви в името на великия бог да излезете от къщата ми, от всички мои сгради, да отидете еди-къде си и там да свършите дните си. *Decretis, reversis et disembarassis virgo potens, clemens, justitiae.*“⁷⁵

74. Средновековен латински, в най-свободен превод: „И се обърнахме към вашия бог.“ – Бел. пр.

75. Както и по-горе: „Така постановява, да се вразумите и ни освободите всемогъщата, милостива и справедлива Дева“. – Бел. пр.

След това напишете същите думи на парчета хартия, пхнете едно под вратата, изпод която излизат пльховете, а другото сложете на пътя, който трябва да хванат. Пропъждането трябва да стане по изгрев слънце. Както съобщават, преди няколко години един американски фермер написал любезно писмо до пльховете, с което им съобщавал, че реколтата му е слаба и не може да си позволи повече да ги изхранва през зимата, че бил много мил с тях и за собственото им добро им предлага да го оставят и да отидат при някой съсед, който има повече зърно. Забол документа на една от подпорните греди в хамбара си да го прочетат пльховете.

Понякога хората смятат, че могат да постигнат желаната цел, като се отнесат с необикновено уважение към един или два подобрани индивида от омразния животински вид, а В същото време преследват останалите с безмилостна строгост. На индонезийския о. Бали залавят в големи количества мишки, които опустошават оризищата и ги изгарят тъй, както горят трупове. Но две от заловените мишки оставят живи и им връчват по един малък пакет бял лен. После хората им се кланят като пред богове и ги пускат да си отидат. Когато посевите им са нападнати от птици и насекоми, морските даяки или иваните от Саравак хващат по един представител от всеки вид вредител (едно врабче, един скакалец и т.н.), слагат ги в лодчица от кора, в която има достатъчно провизии, и пускат надолу по реката мъничкия съд с омразните пътници. Ако не успеят да прогонят натрапниците по тоя начин, даяките прибягват към друго средство, което смятат за по-резултатно. Правят от глина крокодил в естествена големина, слагат го сред нивите и там му поднасят храна, оризова ракия и платове, а освен това му принасят в жертва кокошка и прасе. Размекнато от тези признаци на внимание, свирепото животно много скоро ще излапа всички вредители, които пакостят на посевите. Когато скакалци и бръмбари опустошават нивите или лозята в Албания, се събират жени с разпуснати коси, залавят няколко насекоми и образуват погребално шествие към извор или поток и там удавят животинките. После една от жените пее: „О, скакалци и бръмбари, защо ни оставяте да скърбим?“ и погребалната песен се повтаря в хор от всички жени. Така, отдавайки последни почести на няколко скакалеца и бръмбара, те се надяват да причинят смъртта на всички останали. Когато в Сирия гъсеници нападнат лозе или нива, събират се девойки, хващат една гъсеница, а сетне обявяват едно от момичетата за нейна майка. После оплакват гъсеницата и я погребват. Накрая завеждат „майката“ на мястото, където има гъсеници, утешават я, та гъсениците да чуят и да избягат от

градината.

ГЛАВА LIV

Типове причастия с животни

1. Египетски и айнски тип причастие

Сега вече сме може би в състояние да разберем двоякото отношение на айните и гиляките към мечката. Доказано бе, че за първобитния човек не съществува ясна разграничителна линия между хора и животни. Много животни му се струват равни, дори стоящи по-високо от него, не само по отношение на груба сила, а и по разум. И когато поради желание или по необходимост е принуден да отнеме живота им, се чувства задължен, от гледна точка на собствената си сигурност, да го направи така, че колкото се може по-малко да предизвика гнева не само на самото животно, но и на отделилия се от него дух и на всички други животни от същия вид, които може да се разгневят и да отмъстят за обидата, нанесена на един индивид от техния вид – така както племе диваци би отмъстило за вредата или обидата, нанесена на член на племето. Видяхме, че сред многото средства, с които първобитният човек се опитва да изкупи злото, което е причинил на животното – негова жертва, е да прояви видими признаци на преклонение пред няколко избрани представители на вида, защото очевидно смята, че подобно поведение му дава право да избива безнаказано всички останали, достъпни за него индивиди. Може би този принцип обяснява на пръв поглед озадачаващото и противоречиво отношение на айните към мечката. Нейното месо и кожа им служат нормално за храна и облекло, но тъй като тя е разумно и силно животно, е необходимо да се даде някакво удовлетворение или да се изкупи вината по отношение на вида изобщо за загубата, която претърпява със смъртта на толкова свои представители. Това удовлетворение или изкупление постигат, като отглеждат млади мечки, докато са живи се отнасят с уважение към тях и ги убиват с необикновени признаци на скръб и преданост. Така умиротворяват другите мечки и те не се гневят за избиването на техния вид, не нападат убийците или не напускат страната, което би лишило айните от средство за съществуване.

Следователно примитивният култ към животните се разделя на два вида, които в някои отношения са противоположни. От една страна, обожават животните и поради това не ги умъртвяват или изяждат. От

друга, обожават животните, защото обикновено ги убиват и изяждат. И при двата типа култ благоговейт пред животното поради известни облаги, които първобитният човек се надява да извлече от него. В първия случай облагата идва в положителния аспект на покровителството, съвет и помощ, които животното оказва на човека, или в отрицателен аспект, т.е. то не причинява злините, които са в негова власт и може да причини. Във втория случай облагите имат материална форма – месото и кожата на животните. До известна степен двата вида култ са взаимна антитеза; при единия животното не се яде, защото се прекланят пред него; във втория се прекланят пред него, защото го ядат, но се случва едни и същи хора да практикуват и двата – както видяхме, северноамериканските индианци, макар и явно да се прекланят пред своите тотемни животни и да ги щадят, почитат също животните и рибите, с които се изхранват. Тотемизмът на австралийските аборигени е най-примитивната, известна ни форма, но няма ясни признаци, че те се опитват, подобно на северноамериканските индианци, да умилюствиват животните, които убиват и изяждат. Средствата, възприети от австралийците да осигуряват достатъчно дивеч, изглежда не се основават на умилюствиване, а най-вече на индуктивна магия, принцип, към който прибягват със същата цел и северноамериканските индианци. Следователно, като се има предвид, че аборигените са несъмнено на един по-ранен и по-примитивен стадий на развитие на човека от индианците, излиза, че преди ловците да се сетят да обожават дивеча като средство за осигуряване на богат лов, те се опитват да постигнат същата цел с индуктивна магия. Това пък от своя страна показва, че имаме достатъчно добро основание да смятаме, че индуктивната магия е едно от най-ранните средства, с които човекът се е опитал да пригоди природните сили към своите нужди.

Съответно на двата обособени типа култ към животните съществуват и два обособени типа обичаи, свързани е умъртвяването на животното-бог. В единия случай обожаваното животно не се убива, освен в тържествени и редки случаи, когато го умъртвяват и дори изяждат. Вече приведохме примери за подобни случаи и предложихме съответно обяснение. От друга страна, когато убиват почитано животно и умъртвяването на който и да е представител на вида най-често означава умъртвяване на божеството, тогава грехът се изкупва на място с извинения и жертвоприношения, особено ако животното е силно и опасно. Освен това обикновено и ежедневно изкупление има и специално годишно изкупление, при което умъртвяват с необикновени признаци на уважение и преданост подбран индивид от вида. Очевидно двата типа

светопрричастно умъртвяване – египетският и айнският, нека ги наречем така, за да направим разлика между тях, могат да бъдат смесени от някой наблюдател; и преди да сме в състояние да кажем към кой тип принадлежи определен пример, е необходимо да се уверим дали животното, умъртвено като причастие, принадлежи към вида, който при нормални обстоятелства не се убива, или към онзи, който племето по правило убива. В първия случай примерът принадлежи към египетския тип причастие, във втория – към айнския.

Практиката на племената, които се занимават със скотовъдство, дава примери и от двата типа причастие. „Пастирските племена – пише Адолф Бастиан⁷⁶ – са принудени понякога да продават своите стада на чужденци, които могат да се отнесат непочтително към костите на животните и затова се стараят да предотвратят опасността, свързана с такова светотатство, като отделят един представител на стадото за обект на обожание, изаяждат го като причастие в семеен кръг, при затворени врати, а след това се отнасят към костите с цялото церемониално уважение, което строго погледнато би трябвало да се оказва на всяка глава добитък, но оказано по всички правила на животното-представител, се смята оказано на всички. Такива семейни угощения откриваме у различни народи, особено в Кавказ. Когато напролет абхазките овчари, облечени е престилки и с гети в ръка седнат заедно да се хранят, това би могло да се разглежда едновременно като причастие и като клетва за взаимна помощ и подкрепа. Та нали най-здравата клетва е онази, която се придружава с изяждането на свещената материя, защото който наруши клетвата си, не може да избяга от отмъщението на божеството, което е приел и асимилирал в тялото си.“ Такова причастие принадлежи към типа, практикуван от айните – нека да го наречем изкупителен тип, тъй като е предназначено да изкупи пред животинския вид възможните злини, причинени на негови представители. Различно по отношение на подробностите причастие, но сходно по принцип прилагат калмиците към овцете, чието месо е основна тяхна храна. Богатите калмици имат обичай да осветяват бял овен под названието „овенът от небето“ или „овенът на духа“. Животното не се стриже и не се продава, но когато остарее и собственикът му иска да освети друго, старият овен трябва да бъде заклан и изяден на угощение, на което се поканват съседите. В щастлив ден, обикновено през есента, когато овцете са тлъсти, шаманът заколва

76. Бастиан Адолф (1826–1905) – крупен немски учен, етнограф и пътешественик, един от основоположниците на етнографската наука в Европа. – Бел. пр.

стария коч, като преди това го пръска с мляко. Месото му изяждат, скелета, заедно с част от лойта изгарят на олтар от торф, а кожата, главата и краката запазват.

Пример за причастие от египетски тип дават тода, пастирска народност в Южна Индия, която се изхранва главно е млякото на биволите си. У тях „биволът е до голяма степен свещен“ и „с него хората се отнасят внимателно, дори донякъде с обожание“. Те никога не ядат месо от биволица и по принцип се въздържат да ядат месото на бивола. Последното правило има едно-единствено изключение. Веднъж годишно всички пълнолетни мъже от селото участвуват в обред, при който колят и изяждат много младо малаче, доколкото може да се разбере – на един месец. Отвеждат животното в мрачните дебри на селската гора, където го умъртвяват с тояга, направена от свещеното дърво на тода *Miltitonia*). Чрез триене запалват свещен огън, изпичат малачето на жарава от определени дървета и го изяждат. Жените са изключени от тази гощавка. Това е единственият случай, когато тода ядат биволско месо. Макар да се занимават и със земеделие, главното богатство на централноафриканското племе мади или мору са техните говеда. В тържествени случаи те колят агне и се причестяват е него. Д-р Фелкин описва обичая по следния начин: „В определено време – доколкото разбирам веднъж годишно – се спазва много интересен обичай. Не схванах точното значение, което му се отдава. Изглежда обаче, че той носи облекчение на човешкото съзнание, защото преди него те проявяват голяма тъга, а когато обредът свърши, изглеждат много радостни. Ето какво става: Събират се много хора от всички възрасти и сядат около кръг от камъни, наредени край пътя (който всъщност е тясна пътека). Едно момче довежда подбрано агне, обикаля с него четири пъти около насъбраните хора. Докато обикаля, те скубят по мъничко от руното и слагат вълната в косата или някъде другаде по тялото си. След това отвеждат агнето при камъните и там го коли човек, който принадлежи към жреческото съсловие. Той взема малко от кръвта и я пръска по хората. После помазва всекиго поотделно. На децата прави мъничък кървав кръг над долния край на гръдната кост, на жените и момичетата прави знак на гърдите, а на мъжете прави знак на двете рамена. После започва да обяснява обреда и да призовава хората да са добри... Когато приключи словото си, което е понякога много дълго, хората стават, всеки слага по едно листо на или до кръга от камъни, а после си отиват с голяма радост. Окачват черепа на агнето на дърво близо до камъните, а бедните изяждат месото му. Същият обред се изпълнява в по-малки мащаби и в други случаи. Ако

някое семейство е изпаднало в беда поради болест или кончина, приятели и съседни се събират и колят агне, смята се, че това ще ги предпази от по-нататъшни беди. Това жертвоприношение се изпълнява на гроба на покойни приятели, а също когато хората имат случай да се радват, когато например син се върне у дома след продължително отсъствие“. Скръбта, проявявана от хората при ежегодното колене на агнето, показва, че то е свещено или божествено животно, чиято смърт се оплаква от обожателите му, също както калифорнийците оплакват смъртта на свещения орел-мишелов, а египтяните – смъртта на тиванския овен. Назването на всеки от набожните с кръвта на агнето е форма на причестяване с божеството, при която носителят на свещения живот се прилага външно, вместо да се вземе вътрешно, както когато кръвта се пие, а месото се изяжда.

2. Шествия със свещени животни

Пример за форма на причестяване, при което развеждат свещеното животно от къща на къща, та всички да получат своя дял от божествено-то му влияние, дава обичаят на гилияките да развеждат из селото мечката, преди да я умъртвят. Подобна форма на причестяване има при едно змийско племе в Пенджаб. Веднъж в годината в продължение на девет дни през септември пред змията се прекланят всички касти и религии. В края на август миразаните, особено тези, които принадлежат към змийското племе, правят змия от тесто, боядисват я в черно и червено и я поставят в коша за отвиване на житото. Коша разнасят из селото и влизайки в къщите, казват: „Бог да е с всички вас! Нека остане далеч всякакво зло! Нека цъфти светът на нашия господар (Гуга)!“ След това поднасят кошницата със змията с думите: „Малка питка от брашно; мъничко масло, ако се подчинявате на змията, вие и ближните ви ще успеете!“ Строго погледнато, трябва да се дава питка и масло, но това рядко се прави. И все пак всеки дава по нещо, обикновено шепа тесто или малко зърно. В къщите, където има млада невяста, откъдето е излязла булката или където се е родил син, обикновено дават по рупия и четвърт или някакъв плат. Понякога хората, които разнасят змията, пеят: „За да ви изправи красива невяста, дайте на змията парче плат!“ След като посетят всяка къща, заравят змията от тесто и оформят над нея мъничък гроб. През деветте дни там идват жените да се молят. Те носят купи с извара и слагат по малко на гроба на змията, коленичат и докосват земята с челата си.

После си отиват в къщи и разделят останалата извара между децата. В този случай змията от тесто очевидно заменя действителна змия. Дори в районите, където има много змии, се молят не на гроба на тестената змия, а в джунглата, там, където знаят, че има змии. Освен този ежегоден ритуал, изпълняван от всички членове на змийското племе, се молят по същия начин всяка сутрин след новолуние. Змийското племе е разселено из Пенджаб. Хората, които принадлежат към него, не убиват змии и твърдят, че ухапването им не им причинява нищо. Ако намерят мъртва змия, обличат я и ѝ устройват най-редовно погребение.

Доскоро в Европа са били живи обредите, които предлагат близка аналогия с този индийски култ към змията и несъмнено водят началото си от най-примитивното езичество. Най-добре известният пример е „ловът на орехчето“. Много европейски народи: древните гърци и римляни, съвременните италианци, испанци, французи, германци, холандци, датчани, шведи, англичани и уелси, дават на птичето имена като царя, малкия цар, царя на птиците, царя на плета и т.н. и го смятат за една от птиците, които, ако ги убиеш, носят голямо нещастие. В Англия вярват, че онзи, който убие орехче или разруши неговото гнездо, неизбежно в срок от една година ще си счупи кост или ще понесе някакво ужасно нещастие; понякога дори смятат, че кравите ще дадат кърваво мляко. В Шотландия наричат орехчето „кокошката на небесната господарка“, а момчетата казват:

Malisons, malisons, mair than ten,
That harry the Lady of Heaven's hen!⁷⁷

Жителите на Сен Донан в Бретан са убедени, че ако деца докоснат малки орехчета в гнездото, ще страдат от „огньовете на св. Лаврентий“, т.е. от пъпки по лицето, краката и т.н. В други части на Франция се смята, че ако човек убие орехче или разруши гнездо на орехче, мълния ще удари къщата му, пръстите, с които е извършил това дело, ще се сбръчат и ще изпаднат, или най-малкото ще бъдат смачкани, а добитъкът му ще има болни крака.

Независимо от тези поверия в Англия и във Франция е бил широко разпространен обичаят всяка година да се убива орехче. На о. Мен обичаят се е спазвал по Бъдни вечер, или по-скоро сутринта на Коледа. На двадесет и четвърти декември привечер всички слуги получавали

77. Беди десет и по десет ще сполетят онзи, който разруши гнездото на небесната царица.
– Бел. пр.

отпуска и не си лягали, а се скитали, докато в полунощ не ударят камбаните на черквите. Когато свършили да се молят, отивали да търсят орехче и като намерели, го убивали и го привързвали на дълга върлина с разперени криле. Така вървели от къща на къща и скандирали следното римувано стихче:

Уловихме орехчето на Робин-Бобиц,
уловихме орехчето на Джак Квас,
уловихме орехчето на Робин-Бобин,
уловихме орехчето за всички вас.

След като обиколели всички къщи и съберели колкото могат пари, слагали орехчето на погребално носило и го отнасяли начело на погребално шествие в енорийските гробища, където правели гроб и го заравяли – „с небивала тържественост, пееха над него песни на манско наречие и ги наричаха погребален звън. Тогава започваше Коледата“. Когато погребението свършело, компанията образувала извън гробищата кръг и танцувала под звуците на музика.

Автор от XVIII век съобщава, че в Ирландия „селяните все още голят и убиват орехчета на Коледа, а на следващия (Стефанов) ден ги разнасят, увиснали за краката в средата на два пресичащи се под прав ъгъл обръча. Във всяко село се устройва шествие, в което участвуват мъже, жени и деца, които пеят ирландска песничка и провъзгласяват орехчето за крал на всички птици“. И до ден-дневен в някои райони на Ленсър и Конът продължава „гоненето на орехчето“. На Коледа или на Стефановден момчетата излизат да търсят и убият орехче, прикачват го на дръжка от метла, сред купчинка зеленина и бръшлян и на Стефановден върват от къща на къща и пеят:

На Стефановден, във прещипа,
орехчето малко уловихме.
Орехчето – крал на всички птици,
дето е от род велик и знатен –
молим те, стопанко, почерпи ни!

Стопанките им давали пари или храна (хляб, масло, яйца и т.н.) и с тях те си устройват вечерта голямо угощение.

До първата половина на XIX век в Южна Франция все още спазвали тези обичаи. Всяка година на първата неделя от декември младите хора от ул. Сен Жан в Каркасон излизали извън града, въоръжени с

тояги, с които шибали храстите и търсели орехчета. Обявявали за крал първия, който успеел да удари една от тези птици. Връщали се в града и начело на шествието вървял кралят и носел орехчето на върлина. Вечерта на последния ден от годината кралят и всички, които били на лов за орехче, минавали по улиците на града с факли, предшествувани от барабани и флейти. Спирали пред всяка къща и един от тях пишел на вратата е тебешир *vive le roi*⁷⁸ и годината, която започва. На сутринта на Дванадесетия ден⁷⁹ кралят отново минавал с тържествено шествие, с корона, мантия и скиптър. Пред него носели орехчето, вързано на върха на върлина, украсена с венец от зелени листа от маслина, дъб, а понякога и имел, отраснал на дъб. Кралят изслушвал голямата литургия в енорийската черква „Сен Винсент“ и заобиколен от длъжностните лица и гвардията си, правел посещения на владиката, кмета, висшите чиновници и изтъкнати жители на града и събирал пари да покрие разносните по „кралското“ угощение, което ставало вечерта и завършвало с танци.

Приликата между обичая с „гоненето на орехчето“ и някои от вече описаните обичаи, особено шествието на гиляките с мечката и на индийците със змията, ни се струва прекалено близка, за да се съмняваме, че всички те са плод на един и същ кръг от идеи. Веднъж годишно убиват обожаваното животно и преди или непосредствено след смъртта му го водят от къща на къща, та всеки от обожателите му да получи частица от божествените свойства, които се излъчват от мъртвия или умиращ бог. Ако може да се съди по многобройните следи от тях, оцелели в народните обичаи, в праисторически времена религиозните процеси от този вид трябва да са играли голяма роля. Например на последния ден от годината, или Хогманей, както го наричали в шотландските планини, имало обичай да обличат човек в кравешка кожа и той да обикаля предрешен по този начин от къща на къща, придружен от младежи, всички въоръжени е тояги с привързана за тях по малко прясна кожа. Облеченият в кожа човек тичал по три пъти *deiseal*, т.е. по посока на въртенето на слънцето, така че къщата да остава отдясно, а другите го преследвали, биели е тоягите си по кожата и вдигали шум, сякаш бият барабан. Минавайки около къщата, удряли и по стените. Когато ги пуснели вътре, един от групата заставал на прага и произнасял благословия за семейството: „Нека бог благослови къщата и всичко, което е в нея – добитък, камъни и дърво! Нека винаги е пълна с много месо, завивки, дрехи

78. Да живее кралят (фр.). – Бел. пр.

79. Богоявление. – Бел. пр.

и със здрави хора!“ После опърлял в огъня мъничка частица от кожата, вързана на тоягата му и с опърлената кожа натърквал носовете на всички хора и животни, принадлежащи към домакинството. Представяли си, че през следващата година това ще ги предпази от болести и други беди и най-вече от магия. Обредът бил наричан *calliuiini* поради големия шум, който вдигали, като удряли по кожата. На Хебридските острови, включително на Сент Килда, той се изпълнявал до втората половина на XVIII век, а има признаци, че се е запазил и през XIX век.

ГЛАВА LV

Пренасяне на злото

1. Пренасяне на злото върху неодоушевени предмети

И така проследихме практиката да се умъртвява божество при ловния, скотовъдния и земеделския етап от развитието на обществото и се опитахме да дадем обяснение на мотивите, които са накарали хората да възприемат един толкова странен обичай. Остава да отбележим още един негов аспект. Понякога върху умирация бог прехвърлят всичките нещастия и грехове на целия народ и по този начин оставят хората невинни и щастливи. Представата, че бихме могли да прехвърлим нашата вина и страдания на друго същество и то да ги понесе вместо нас, е добре позната на първобитното съзнание. Тя възниква от съвсем очевидно смесване на физическото и умственото, на материалното и нематериалното. Първобитният човек си представя, че след като е възможно да прехвърли товар дърва, камъни или каквото и да е още от собствения си на нечий друг гръб, също така е възможно да прехвърли на друго товара на болките и скръбта си и той да страда вместо него. Първобитният човек действа съобразно тази идея и затова прибегва до безкрайно много недружелюбни средства, за да прехвърли бедата, която сам не може да понесе. С две думи казано, принципът за страдане по пълномощие се приема и провежда в практиката от народи, намиращи се на ниско обществено и културно развитие. На следващите страници ще илюстрираме теорията и практиката, каквито ги намираме у първобитните хора в цялата им оголена простота, а не прикрити с рафинирана метафизика и тънкостите на теологията.

Средствата, към които прибегва коварният и егоистичен дивак, за да се облекчи за сметка на съседа си, са много и затова ще приведем само няколко типични примера. Преди това обаче трябва да отбележим, че не е необходимо злото, от което човек прави опити да се освободи, да се прехвърли непременно на друг човек, то спокойно може да се предаде на животно или предмет, макар във втория случай предметът да е обикновено само носител, който предава бедата на първия докоснал го човек. Жителите на някои индонезийски острови са на мнение, че

епилепсията може да се излекува, като нашибаш лицето на пациента с листа от определени дървета и ги хвърлиш. Смята се, че болестта е преминала в листата и е била изхвърлена заедно с тях. За да излекуват зъбобол, някои австралийски аборигени притискат към страната си нагрят копиемет. После хвърлят копиемета и с него си отива и зъбоболът под формата на черен камък, наречен. Kariitch. Такива камъни ще намерите в стари могили и пясъчни дюни. Те се събират внимателно и се хвърлят по посоката, където се намират враговете, та тях да ги заболи зъб. Бахи-ма, пастирско племе от Уганда, често страда от абсцеси: „Това страдание лекуват, прехвърляйки го на друго. За целта вземат от магьосника билки, натриват ги върху отока, а после ги заравят на пътя; първият, който стъпи върху заровените билки, придобива болестта, а болният оздравява.“

Друг път заболяването се пренася на чучело, като междинен етап за преминаването му върху човешко същество. Така например знахарят на баганда прави от глина модел на своя пациент, след това роднина на болния трие фигурката по гърба на страдалеца, заравя я на пътя или я скрива в тревата край него. Първият човек, който стъпи на фигурката или мине край нея, хваща болестта. Понякога правят чучело от бананов цвят, вързан така, че да прилича на човек и си служат с него по същия начин както и с глинената фигурка. Но използването на фигурки за такава злосторна цел било углавно престъпление и умъртвявали всеки, когото заловели да ги заравя на пътя.

Когато жителите на Западен Тимор предприемат дълги и уморителни пътувания, те си веят с разлистени клони, а след това ги хвърлят на определени места, където са ги хвърляли и техните прадеди. Предполага се, че умората, която изпитват, минава в листата и остава назад. Други използват вместо листа камъни. По същия начин уморените хора на архипелага Бабар се удрят с камъни и вярват, че по този начин прехвърлят на тях умората, която изпитват телата им. После хвърлят камъните на специално определени места. Поверия и обичаи са натрупали купчините, които пътешествениците в много отдалечени места на света забелязват край пътищата и към тях всеки минаващ туземец прибавял камък, пръчка или листо. На Соломоновите и Банксовите острови например туземците имат навика да хвърлят пръчки, камъни и листа на купчина там, където започва стръмна пътека с думите: „Ето къде остава умората ми.“ Това не е религиозен обред, защото хвърленият върху купчината предмет не е дароприношение пред духовните сили, а думите, с които придружават действието, не са молитва. Това е чисто магически обред за

освобождаване от умората, който първобитният човек си представя, че може да възплъти в пръчка, лист или камък и да отхвърли от себе си.

2. Пренасяне на злото върху животни

Животните често се използват като средство за пренасяне или отнасяне на злото. Когато мавър има главоболие, хваща агне или коза и я бие, докато падне на земята, вярвайки, че по този начин главоболието му ще се пренесе на животното. В Мароко богатите маври държат в обора си глигани, та джиновете и злите духове да се отклонят от конете и да влязат в глигана. Когато всички останали средства се провалят, кафрите от Южна Африка „довеждат при болния човек коза и признават на животното греховете на краала. Понякога пускат по няколко капки кръв от болния на главата на козата, а след това я оставят на незаселено място в степта. Предполага се, че болестта се пренася на животното и се загубва в пустинята“. Когато върлува чума, хората в Арабия развеждат камила из целия град, та животното да приеме болестта върху себе си. После я духват на священо място и си представят, че са се освободили от камилата и чумата наведнъж. Както се съобщава, когато на о. Формоза⁸⁰ върлува едра шарка, местните жители прогонват демона на болестта в свиня, а после отрязват ушите на животното и ги заравят или пък заравят самото животно, убедени, че по този начин се освобождават от заразата.

У малгашите средството, което отнася злините, се нарича фадитра. „Фадитра може да е всяко нещо, избрано от сикиди⁸¹ да отнесе всички злини или болести, които могат да навредят на щастието, покоя или благодеянието на индивида. Фадитра може да е пепел, монета, овца, тиква или каквото и да е, посочено от сикиди. След като е определен конкретният предмет, жрецът изброява всички злини, които биха могли да навредят на човека, за когото го прави, а после нарежда на фадитрата да ги отнесе завинаги. Ако фадитрата е пепел, я издухва, за да я отнесе вятърът. Ако е монета, хвърля я в дълбока вода или там, където никога няма да я намерят. Ако е овца, трябва да се отнесе на известно разстояние на гърба на човек: той тича с все сили и през цялото време мърмори, сякаш е преизпълнен с ярост към фадитрата заради злините, които отнася.

80. Сега о. Тайван. – Бел. пр.

81. Уред, подобен на лесковата вилка, с която у нас си служат за откриване на подпочвени води или заровено имане. – Бел. пр.

Ако е тиква, я отнасят на гръб на малко разстояние и там я хвърлят на земята с всички признаци на ярост и възмущение“. Гадател уведоми един малгаш, че е осъден на кървава смърт, но може да отклони съдбата си, като изпълни определен обред. С малък съд кръв на главата си трябвало да се покачи на гърба на бивол и както го е възседнал, да изсипе кръвта на главата на бивола, а после да отпрати животното в пустинята, откъдето то никога да не се върне.

Батаките от о. Суматра имат обред, който наричат „да накараш проклятието да отлети“. Бездетните жени правят жертвоприношение на боговете под формата на три скакалеца, представляващи крава, бивол и кон. После пускат на свобода лястовица с молитва проклятието да падне на птицата и да отлети с нея. Малайците смятат, че ако в някоя къща влезе животно, което обикновено стои настрана от човека, това вешае беда. Ако в къщата влети дива птица, трябва внимателно да се улови, да се намаже с мазнина, а после да се пусне на свобода и по определен начин да се нареди на птицата да отнесе със себе си всякакви бедни и нещастия, които могат да се случат на обитателите. Изглежда, че в древността гръцките жени са правели същото е лястовиците, които хващали в къщите си: заливали ги със зехтин и ги пускали да отлетят, очевидно за да отнесат лошия късмет от къщата. Карпатските гуцули си представяли, че могат да предадат лунички на първата лястовица, която видят напролет, като си измият лицето в течаща вода и кажат: „Лястовице, лястовице, вземи си луничките и ми дай розови бузи.“

При смъртен случай бадагите от Нилгерийските планини в Южна Индия предавали греховете на покойника на малаче. За целта хората се събират около трупа и го отнасят на края на селото. Там старейшина на племето, застанал при главата на трупа, прочита или изпява дълъг списък грехове, каквито би могъл да извърши всеки бадага, и хората повтарят след него последните думи от всеки стих. Изповядването на греховете се повтаря три пъти. Казано по-просто, общият брой на греховете, които може да извърши един човек, възлиза на триста. Като признава, че покойникът е извършил всичките, старейшината вика високо: „Не спирайте техния полет към чистите божи нозе.“ След като свърши, цялото множество скандира високо „Не спирайте полета им“. И отново старейшината навлиза в подробности и вика: „Той уби пълзящата змия. Това е грях. Това е грях.“ В миг хората подемаат последната му дума и всички викват: „Това е грях“. Докато викат, старейшината слага ръка на малачето. Така грехът се предава на него. По този внушителен начин се изрежда цялата поредица от грехове. Но това не е достатъчно. Когато

замре последният вик „Нека всичко е добре“, единият старейшина отстъпва мястото си на друг и отново започва изповед, и отново всички викат „Това е грях“. Прави се за последен път, после всички застиват в тържествена тишина и пускат малачето на свобода. Също както еврейския изкупителен козел, то никога повече не може да се използва за светски цели. На едно погребение на бадага, наблюдавано от преподобния А. К. Клейтън, обиколили с малачето три пъти около носилото и слагали ръката на мъртвеца на главата му. „Предполага се, че по този начин малачето приело всички грехове на покойника. После го прогонили на голямо разстояние, та да не може никого да опетни и се казва, че никога няма да го продават, а ще гледат на него като на посветено на бога свещено животно.“ „Идеята на този обред е, че греховете на покойника влизат в малачето или че задачата за опрощаването им се възлага на него. Казват, че малачето скоро изчезва, и повече не се чува, не се вижда.“

3. Предаване на злото на хора

Ролята на изкупителен козел понякога играят и хора, като отклоняват към себе си злините, заплашващи другото. Когато някой цейлонец е тежко болен и лечителят не може да направи нищо за него, викат „танцьор на дявола“ и той прави жертвоприношение на дяволите, танцува със съответни маски и призовава един след друг демоните на болестта да излязат от тялото на болния и да влязат в неговото. След като успешно измъкне причинителя на болестта, изкусният танцьор ляга на погребално носило, прави се на умрял и го изнасят на открито място извън селото. Оставен на себе си, той скоро се съживява и бързо се появява отново, за да получи възнаграждението си. През 1590 г. осъдили шотландска вещица на име Агнес Сампсън, че е излекувала някой си Робърт Кеърс от болест, „предадена му от магьосник от запад по времето, когато бил в Дъмфриз, която болест взела върху себе си и я запазила с високи стенания и мъки до сутринта, когато в къщата се чула голяма тупурдия“. Шума вдигала вещицата, в усилията си с помощта на дрехи да предаде болестта от себе си на котка или куче. За нещастие опитът бил отчасти несполучлив. Болестта не се лепнала на животното, а сполетяла Александър Дъглас от Далкийт, който повяхнал и умрял от нея, докато първоначално болният Робърт Кеърс оздравял.

„В една част на Нова Зеландия смятат за необходимо да си изкупят

греховете: обредът се изпълнява над един индивид и се приема, че той поема всички грехове на племето; към тялото му предварително връзват стрък папрат, с който човекът скача във водата, където го отвързва и го пуска да отплава към морето и да отнесе греховете със себе си⁴. При извънредни обстоятелства пренасяли греховете на раджата на Манипур в други хора, обикновено престъпници, и той ги помилвал, защото понасяли неговите страдания. За да постигнат това предаване, облечени в хубави дрехи, раджата и съпругата му се къпели на издигнато на базара скеле, а престъпникът клечал под него. Водата измивала греховете и те падали върху човека-изкупителна жертва. За да се извърши процесът, раджата и съпругата му давали хубавите си дрехи на техния заместител, докато? самите те се обличали в нови и оставали сред народа до вечерта. Когато приближава краят на раджата, в Траванкоре търсят свят брахман, който се съгласява срещу сумата от десет хиляди рупии да поеме върху себе си греховете на умирация. Светият човек, готов да се пожертва за олтара на дълга, бива въведен в стаята на смъртника, където прегръща здраво умирация раджа и му казва: „О, царю, наемам се да понеса всичките ти грехове и болести. Нека, ваше величество, живее дълго и щастливо да управлява.“ Приеме ли върху си греховете на страдация, прогонват го от страната и повече не го допускат в нея. В Учкурган (Туркестан) г. Шуйлер видял старец, за когото му казали, че изкарвал прехраната си, като поемал върху себе си греховете на мъртвите и бил посветил живота си на това, да се моли за душите им.

В Уганда имало обичай, когато армията се връщала и боговете предупредели чрез своите оракули царя, че на войниците се е прилепило някакво зло, да изберат измежду пленниците една робиня, заедно с крава, коза, кокошка и куче от плячката и да ги върнат под усилена стража до границата на страната, откъдето са дошли. Там им счупвали крайниците и ги оставяли да умрат; защото така осакатени не могли да изпълнят пак в Уганда. За да осигурят предаването на злото на тези заместници, изтривали хора и добитък със снопчета трева и ги привързвали към жертвите. След това обявявали армията за неопетнена и ѝ позволявали да се върне в столицата. По същия начин при възкачването си на престола новият цар на Уганда наранявал човек и го изпращал като изкупителна жертва в Баньоро да отнесе със себе си всевъзможните злини, които биха се полепили по царя.

4. Предаване на злото в Европа

Приведените дотук примери за предаване на злото бяха извлечени от обичаите на първобитни народи. Но подобни опити да се прехвърли товарът на болестта, нещастieto и грехът от един на друг човек, на животно или на предмет са били разпространени и сред цивилизованите европейски народи както в древно, така и в по-ново време. Римляните лекували треска, като изрязвали ноктите на пациента, набобждали изрезките във восък и ги залепили на съседска врата преди изгрев слънце; тогава треската минавала от болния на съседа. И гърците прибавяли до подобни методи, защото, когато определял законите за своята идеална държава, Платон бил на мнение, че ще е прекалено да се очаква от хората да не се тревожат, когато намерят восъчни фигурки, залепени на вратите си, на надгробните камъни на родителите си или хвърлени на кръстопът. В IV век от нашата ера Марсел от Бордо предписвал лечение за брадавици, което е все още на мода сред суеверните хора на различни места в Европа. Докоснете с по едно камъче всяка своя брадавица; завийте камъчетата в место от бръшлян и ги хвърлете на оживен път. Който ги вдигне ще му пораснат брадавици, а вие ще се отървете от тях. Жителите на Оркнейските острови измиват болния, а после изливат водата пред някоя порта, убедени, че болестта ще напусне болния и ще се пренесе на онзи, който първи мине през портите. Баварски лек за треска е да напишеш на парче хартия „Треско, стой настрана. Не съм си у дома“ и да пъкнеш хартиятката в нечий джоб. Тогава човекът хваща треската, а болният се отървава от нея. Чешката рецепта за лечение на същата болест е следната. Вземете празно гърне, отнесете го на кръстопът, хвърлете го и бягайте. Който първи се спъне в гърнето, ще пипне вашата треска и вие ще се излекувате.

Също като първобитните народи и европейците се опитват да предадат болка или болест от човек на животно. Сериозни автори от древността препоръчват, ако човек бъде ухапан от скорпион, да седне на магаре с лице към опашката или да прошепне в ухото му: „Ухапа ме скорпион.“ Според тях и в двата случая болката ще се пренесе от човека на животното. Марсел препоръчва много такива начини за лечение. Той например ни дава следното средство за премахване на зъбобол. Стъпил обут на земята под откритото небе, хвани жаба за главата, плюй й в устата, помоли я да отнесе болката, а после я пусни. Но церемонията трябва да се изпълни в щастлив ден и час. В Чешър много често лекуват по

подобен начин болестта, наречена афта, която засяга устата или гърлото на новородени. Пъхва се за няколко мига главата на млада жаба в устата на страдалеца и се предполага, че той ще оздравее, а жабата ще се разболее. „Уверявам ви – разказвала стара жена, която често провеждала подобно лечение – в продължение на много дни след това чувахме как бедната жаба кашля и буха, ще се пръсне от кашляне и бухане; да ти се скъса сърцето, като чуващ как бедното животно кашля из градината.“ В Нортхамптъпшър, Девъншър и Уелс лекуват кашлица, като слагат късмет от главата на болния между две парчета намазан с масло хляб и дават този сандвич на кучето. Животното хваща кашлицата и пациентът се освобождава от нея. Болест може да се предаде на животно и като разделиш яденето си с него. В Олденбург например, ако сте трескав, слагате купа с прясно мляко пред куче и казвате: „Пожелавам ти късмет, хрътко, нека ти се разболееш, а аз да оздравея!“ Когато кучето излочи част от млякото, отпивате от него и давате на кучето пак да лочи. Пак отпивате и когато това се е повторило три пъти, треската се е прехвърлила на него и вие сте се отървали.

Чехите лекуват треска, като излизат в гората преди изгрев слънце и търсят гнездо на бекасина. Открият ли, вземат едно от пилетата и го държат три дни при себе си. После отиват в гората и пускат пилето на свобода. Треската веднага напуска човека. Отнася я бекасинчето. По подобен начин по времето на ведите старите индуси прогонвали туберкулозата с помощта на сойка. Те казвали: „Ти, туберкулозо, изчезни, със сойката отлети! С буйния порив на бурята, с вихрушката изчезни!“ В село Хландехла в Уелс има черква, посветена на преподобната мъченица Св. Текла, където лекуват или са лекували епилепсия, като я предавали на кокошка или петел. Болният първо измивал крайниците си в свят кладенец съвсем наблизко, пускал в него като дар четири пенса, обикалял три пъти наоколо му и три пъти повтарял божията молитва. Слагали в кошница кокошка или петел – в съответствие с пола на болния, и обикаляли с нея първо около кладенеца, а после около черквата. След това болният влизал в черквата, лягал пред олтара и оставал там до зазоряване. Най-сетне давал за черквата шест пенса и си отивал, като оставял птицата. Ако тя умре, смятали, че болестта се пренесла от мъжа или жената на нея и болният се е излекувал. Дори през 1855 г. стар енорийски служител разправял, че си спомня много добре как птиците се олюлявали и падали от припадъците, които са поели върху себе си.

Много често страдалецът се стреми да прехвърли своето бреме, било то болест или лош късмет на неодоушевен предмет. В Атина има

малка църквица на Св. Йоан Кръстител, построена до древна колона. Болните от треска отиват там, защото вярват, че като прикрепят навосъчен конец към вътрешната част на колоната, ще ѝ предадат своята треска. В Бранденбургска околия казват, че ако страдаш от световъртеж, трябва да се съблечеш гол след залез и три пъти да обиколиш поле с лена; световъртежът ти ще се предаде на лена и ти ще се отървеш от него.

И все пак в Европа може би най-често използвали за приемник на болести и беди всевъзможни храсти и дървета. Българите лекуват треска, като обикалят на изгрев слънце три пъти върба и викат: „Тебе треската да разтресе, слънцето мене да стопли.“ На гръцкия о. Карпатос свещеникът връзва червен конец около врата на болния. На следващата сутрин приятелите на болния свалят конца, отиват на високото и го окачват на някое дърво, като смятат, че по този начин предават болестта на дървото. Италианците се опитват да лекуват треска по същия начин – връзват я за дървото като животно. Нощем страдалецът връзва конец за лявата си китка и на следващата сутрин го окачва на дървото. Така той връзва треската за дървото и се освобождава от нея, но трябва да се пази да не минава отново край същото дърво, иначе треската ще се откъсне от конца, с който е превързана, и отново ще го нападне. Фламандците лекуват треска по следния начин: отиват рано сутрин при стара върба, връзват три възела на един от клоните и казват: „Добро утро, старо, давам ти настинката си, добро утро, старо.“ После се обръщат и побягват, без да поглеждат назад. Ако в Зоненберг искате да се отървете от подагра, отивате при млада ела и връзвате възел на една от клонките ѝ с думите: „Добро дърво, благородна ела. Нося ти подаграта си. Ето, връзвам възел и в него остава подаграта ми. В името на... и т.н.“

Ето и друг начин да се предаде подагра от човек на дърво: изрежете ноктите от пръстите на страдалеца, а също и няколко косъма от краката му. Пробийте дупка в дъб, натъпчете ноктите и космите в дупката, запушете я и я замажете с кравешки тор. Ако в срок от три месеца болният се излекува от подаграта си, бъдете сигурни, че се е лепнала на дървото. За да се отървете от брадавици, в Чешър е достатъчно да ги натриете със сланина, да срежете кората на ясен и да пхнете парчето сланина под кората. Скоро брадавиците ще изчезнат от ръката ви, но ще се появят под формата на груби изриви или чепове по кората на дървото. В Бъркхемпстед, Хартфордшър, има дъбове, които се ползват със старата слава, че лекуват треска. Болестта се предава на дървото по прост, но болезнен начин. Прикрепят кичур коса на болния с пирон към такъв дъб,

после с рязко дърпане той се откъсва от дървото, като му оставя кичур от косата си заедно с треската.

ГЛАВА LVI

Публично пропъждане на злини

1. Вездесъщите демони

В предишната глава обяснихме примитивните принципи на предаване на злини на други хора, на животни или предмети. Но подобни средства са били възприети и за да се освободи цяла група от хора от различни сполетели ги злини. Съвсем не са редки и опитите да се премахнат отведнъж натрупалите се страдания на цял народ; тъкмо напротив, такива опити са правени в много страни, като тенденцията е да се превръщат от инцидентни в периодични.

Трябва да направим усилие, за да си представим мисълта, която би могла да доведе до такива опити. Възпитани в един дух, който не възприема природните сили като личности, а ги свежда до неизяснени причини за системна поредица от въздействия върху нашите сетива, ние трудно ще се поставим на мястото на първобитния човек, за когото същите въздействия приемат формата на духове или на дела на духове. В течение на вековете армията духове, някога така близо до човека, е започнала да се отдалечава от нас, прокуждана от магическата пръчка на науката все по-далече от домашното огнище, от порутената килия и обвитата в бръшлян кула, от населените с призраци горски полянки и водни пространства, от мрачните облаци, които се разцепват и бълват мълнии, от прекрасните бели облачета, на които се обляга, като на пухена възглавница сребърната луна и от обсипани с рояк пламтящи червени искри златен залез. Духовете са прогонени и от последната си крепост — небето, чийто син свод не се възприема от никого, освен от децата, като завеса, която крие великолепието на небесното царство от очите на смъртните. Тях можем да доловим единствено във въображаемия свят на поезията или във възвишените изблици на ораторите, да зърнем изчезващите знамена на тяхната оттегляща се армия, да чуем плясъка на невидимите им крила, ехото на насмешливия им смях или отзвучаващата мощ на потъващата в далечината ангелска музика. Друго е положението с първобитния човек. За неговото въображение светът продължава да гъмжи от тези отхвърлени от по-трезвата философия разнородни същества. Самодивите и таласъмите, призраците и демоните продължават

да кръжат около него – насън или наяве. Те вървят по петите му, замаяват съзнанието му, влизат в него, тревожат го, подлъгват го, измъчват го с хилядите си причудливи и пакостливи средства. Когато не отдава сполетелите го нещастия, претърпените загуби и изстраданияте болки на вражеска магия, той ги приписва на злобата, гнева или капризите на духовете. Неотклонното им присъствие го уморява, безсънното им злосторство го изкарва от търпение; по неописуем начин той копнее да се отърве напълно от тях и от време на време, притиснат до стената, съвсем загубил самообладание, той се обръща яростно срещу преследвачите си и прави отчаяно усилие да прогони цялата им глутница от своята страна, да прочисти въздуха от тълпящото се множество, за да може да въздъхне по-свободно и поне за известно време да си гледа необезпокояван работата. Затова усилията на първобитните хора да разчистят с един замах всичките си беди обикновено приемат формата на масово прогонване на дяволи или призраци. Те смятат, че стига да успеят, ще се отърсят от триж проклетите си мъчители, ще започнат живота си ново, щастливи и неопетнени, ще се осъществят приказките за рая и поетичното златно минало.

2. Инцидентно прогонване на злини

При това положение можем да разберем защо тези масови пречиствания от злото, към които първобитният човек прибегва от време на време, приемат обикновено формата на насилствено прогонване на дяволи. В тези зли духове първобитният човек вижда причината за много, ако не и за всичките си беди и си въобразява, че стига да успее да се отърве от тях, нещата ще тръгнат по-добре. Публичните опити да се прогонят натрупаните злини на цяла общност от хора могат да се разделят на две категории, в зависимост от това, дали прогонваните злини са нематериални и невидими, или са въплътени в материален носител, който се случва да е изкупителна жертва. Първото ще наречем пряко, или непосредствено прогонване на злини; второто – непряко, или опосредствено прогонване, или изгонване с помощта на изкупителна жертва. Ще започнем с примери от първата категория.

Когато на о. Рук, между о. Нова Гвинея и о. Нова Британия, се случи нещастие, всички хора хукват заедно, крещат, проклинат, вият и бият въздуха с тояги, за да прогонят дявола, който според тях е причината за станалото. Тръгват от мястото, където се е случила бедата, и го

отпъждат крачка по крачка към морето, а като стигнат брега, удвояват крясъците и енергията, с която блъскат въздуха, за да го прогонят от острова. Той обикновено се оттегля в морето или на о. Лотин. Туземците от о. Нова Британия приписват болестите, сушата, провалилата се реколта и, казано с две думи, всички свои неблагоприятия, на влиянието на злите духове. И затова, ако се случи много хора да се разболеят и умрат, както става в началото на дъждовния сезон, всички жители на дадена област, въоръжени с клони и тояги, излизат при лунна светлина на полето и там тропат и тъпчат по земята с необуздани крясъци до сутринта, а после се втурват през селото с пламтящи факли, убедени, че това прогонва дяволите. Туземците от о. Нова Каледония вярвали, че всички злини се причиняват от могъщ и злосторен дух и за да се отърват от него от време на време изкопавали голяма яма, около която се събирало цялото племе. След като прокълнели демона, те запалвали ямата и тъпчели върху нея с гръмки викове. Това наричат погребване на злия дух. Когато диерите от Централна Австралия бъдат сполетени от сериозна болест, магьосниците прогонват Кутчи, т.е. дявола, с препарирани опашки от кенгуру, като удрят по земята около лагера, докато не прогонят демона на известно разстояние от него.

Когато селото е сполетяно от поредица от катастрофи или тежка епидемия, жителите на Мяхааса на о. Целебес стоварват отговорността за това на дяволите, които са го напълнили и трябва да бъдат пропъдени от него. Затова в някоя ранна сутрин всички хора – мъже, жени и деца, излизат от домовете си заедно с покъщнината и се настаняват във временни колиби, издигнати извън селото. Прекарват там няколко дни, правят жертвоприношения и се готвят за крайната церемония. Най-сетне мъжете, някои от тях маскирани, други с начернени лица или изобщо променена външност, но всички въоръжени със саби, пушки, копия или метли, се премъкват предпазливо и тихо в изоставеното село. После по даден от жреца сигнал се втурват яростно насам-натам по улиците, в или под къщите (защото те са издигнати на колове над земята), крещат и тропат по стени, врати и прозорци, за да прогонят дяволите. След това жреците и останалите хора идват със свещения огън и го разнасят по девет пъти около всяка къща и три пъти около стълбата, която води към нея. Накрая отнасят огъня в кухнята и той трябва да гори там непрекъснато три дни. Сега вече дяволите са прокудени и радостта е голяма и всеобща.

Алфурите от о. Халмахера приписват епидемиите на дявола, който идвал от други места, за да ги отнесе. И за да освободи селото от

болестта, заклинателят трябва да го прогони. От името на всички жители той получава скъпа дреха и я просва върху четири съда, които отнася в гората на мястото, където се предполага, че се крие дяволът. После с подигравки подканва демона да напусне свърталището си. На островите Кай, разположени на югозапад от о. Нова Гвинея, злите духове представляват могъща армия и са нещо съвсем различно от душите на мъртвите. Почти всяко дърво и всяка пещера се обитава от някой демон, който освен това е крайно сприхав и готов да избухне при най-малкото предизвикателство. Демоните проявяват своя гняв, като изпращат болести и други нещастия. Затова при всеобщи бедни, като например при избухването на епидемия, ако нищо не помага, цялото население излиза начело с жреца на известно разстояние от селото. На залез издигат два кола с напречна летва между тях и на нея окачват торби с ориз, дървени модели на мускети, гонгове, гривни и т.н. После, след като всички са заели места около коловете и се възцари мъртва тишина, жрецът издига глас и се обръща към духовете на техния собствен език с думите: „Хо! Хо! Хо! Вие зли духове, които живеете по дърветата, вие зли духове, които живеете в подземните пещери, вие зли духове, които живеете в земята, даваме ви тези мускети, тези гонгове и т.н. Нека се свърши с болестта и да не мрат толкова хора от нея.“ После всички се втурват, колкото им държат краката, към къщи.

Когато човек е сериозно болен и са опитани напразно всички останали средства, заклинателят на о. Ниас се залавя да прогони дявола, предизвикал болестта. Пред къщата забиват кол и от върха му до покрива й опъват въже от палмови листа. После заклинателят се покачва на покрива с прасе, заколва го и го оставя да се претъркули оттам на земята. В желанието си да се сдобие с прасето, дяволът бързо се спуска от покрива по въжето от палмови листа и призованият от заклинателя добър дух му попречва да се покатери отново горе. Ако и това средство не успее, хората стигат до заключението, че в къщата продължават да се крият други дяволи. Затова се предприема поголовна гонитба. Затварят всички врати и прозорци, с изключение на малко прозорче-отдушник на покрива. Затворени в къщата, мъжете размахват сабите си – бодат и съсичат наляво и надясно сред дрънченето на гонгове и бой на барабани. Ужасени от тази атака, дяволите бягат през прозорчето-отдушник и се спасяват, като се плъзгат по въжето от палмови листа. Тъй като са затворени всички врати и прозорци с изключение на прозорчето на покрива, те не могат да влязат в къщата отново. Подобни са мерките и при епидемия. Затварят всички порти на селото, с изключение на една, после

масово надават глас, започват да бият гонгове и барабани и да размахват безразборно саби. По този начин дяволите биват прогонени и последната врата се затваря зад тях. Осем дни след това селото е в състояние на обсада и на никого не се разрешава да влиза в него.

Ако в някое бирманско село избухне холера, всички по-здрави мъже се покачват по покривите и налагат въздуха наоколо с бамбукови пръчки и тояги, докато насъбраното под тях останало население удря барабани, надува тръби, крещи, пищи, тропа по подове, стени, тигани и изобщо по всяко нещо, което дрънчи и трещи. Повторена през три последователни нощи, тази шумотевица се смята за много резултатен начин за прогонване на холерни демони. Когато сред племето кини (Югоизточна Индия) за първи път се появила едра шарка, те сметнали, че това е някакъв дявол, дошъл от Аракан. Селата преминали в обсадно положение и на никого не се разрешавало да влиза или излиза от тях. Умъртвили маймуна, като ѝ раздробили главата о земята и окачили тялото ѝ на портата на селото. С кръвта ѝ, омесена с дребни речни камъчета, напръскали къщите, помели всички прагове с маймунската опашка и през цялото време заклевали дявола да си отиде.

Все още, когато на Златния бряг на Западна Африка вилнее епидемия, хората излизат навън, въоръжени с тояги и факли да прогонят злите духове. По даден сигнал цялото население започва да хлопа във всички ъгли на къщите с ужасяващи крясъци, после се втурват бясно на улиците, размахват факли и бият като луди въздуха. Тупурдията продължава, докато някой не съобщи, че сплашените и смирени демони наистина са избягали през портите на града или селото. Тогава хората се втурват след тях и ги преследват на известно разстояние в гората, като ги предупреждават никога повече да не се връщат. Прогонването на дяволите бива последвано от поголовно клане на петлите в селото или града, да не би с ненавременното си кукуригане да покажат на прогонените демони посоката, която трябва да вземат, за да се върнат в старите си домове. Ако в село на хурони настъпи епидемия и нито едно от средствата за лечение не помага, индианците прибегвали до обред, наречен Лонуйройа „който е най-доброто и най-подходящото средство, както самите твърдят, да се прогонят от града или селото дяволите и злите духове, защото те предизвикват, примамват и внасят всички неразположения и болести, от които страдат телата и умовете им“. Затова някоя вечер мъжете се втурват като луди из селото, трошат и събарят каквото им се изпречи на пътя и във вигвамите. Хвърлят жарава и главни по улиците и цяла нощ се щурат наоколо, вият и пеят без прекъсване. След това всички си

пожелават по нещо – нож, куче, кожа и т.н., и на сутринта тръгват от вигвам на вигвам да молят за подаръци. Чакат безмълвно, докато им дадат точно онова, което са си пожелали. Получат ли го, надават радостен вик и се втурват навън, а всички присъстващи ги поздравяват. Смята се, че здравето на онези, които са получили пожеланата вещ, е осигурено, докато, който не е получил пожеланото, съдбата му е решена.

Случва се вместо да прогонят демона на болестта от домовете си, първобитните хора да предпочетат да му ги оставят, а те самите да побягнат и да се опитат да му попречат да ги последва. Когато бъдат нападнати от едра шарка, която те отдават на машинациите на зъл дух, пагагонците например напускали болните и побягвали, като сечали въздуха с оръжията си и пръскали наоколо вода, за да държат настрана вдъхващия ужас преследвач. А когато след няколкодневен преход стигнали място, където се надявали, той да не може да дойде, забивали като предпазна мярка всичките си оръжия с остриетата, обърнати към мястото, от което са дошли, сякаш отблъскват кавалерийска атака. По същия начин, ако индианците луле и тонокоти от Гран Чако бъдат нападнати от епидемия, те винаги опитват да се избавят от нея с бягство, но измъквайки се, криволичат, а не вървят направо, защото вярват, че ако болестта ги последва, ще бъде така изморена от завоите, и криволиците на пътя, че няма да е в състояние да ги стигне. Когато индианците от Ню Мексико бивали покосени от едра шарка или друго заразно заболяване, започнали да си местят жилището всеки ден, отстъпвайки в най-изолираните части на планините и гледали да минават през най-бодливите възможни гъсталаци по пътя си, с надеждата, че шарката ще се уплаши да не се одере на тръните и няма да ги последва. Веднъж някакви китайци, които били на посещение в Рангун, се разболели от холера и започнали да се въртят с изтеглени саби, за да подплашат демона, а за да не може той да ги намери, прекарвали деня скрити в храстите.

3. Периодично пропъждане на злини

Има тенденция пропъждането на злините да се превърне от инцидентно в периодично. Хората започват да си мислят, че е желателно да прогонят злите духове по определено време, обикновено веднъж годишно, за да могат да започнат наново живота си, освободени от всички злосторни влияния, които са се натрупали около тях. Някои австралийци прогонват всяка година призраците на умрелите от своята територия.

Преподобният У. Ридли бил свидетел на тази церемония на бреговете на р. Барван. „Хор от двадесет, стари и млади мъже, пееше и си тактуваше с бумерангите... Внезапно изпод прикритието на една кора от дърво изскочи човек. Тялото му бе намазано с бяла глина, главата и лицето – оцветени на червени и жълти ивици, а на около 60–70 см над главата му се развяваха прикрепени на пръчка сноп пера. Той остана около двадесет минути абсолютно неподвижен, с вперен нагоре поглед. Сетне бавно се раздвижи и скоро започна да препуска насам-натам с пълна скорост, като размахваше един клон сякаш прогонваше невидими за нас врагове. Вече смятах, че тази пантомима свършва, когато внезапно иззад дърветата се появиха още десет души, облечени по същия начин, и цялата група се присъедини към разпалената битка с тайнствените нападатели... Накрая, след няколко бързо променящи се ситуации в боя, в който вложиха всичките си сили, те си починаха от напрегнатия труд, положен през цялата нощ и още няколко часа след изгрев слънце; имаха вида на хора, убедени, че са прогонили духовете за дванадесет месеца. Същата церемония изпълняваха във всички села по реката и доколкото разбрах, това е ежегоден обред.“

Някои годишни сезони естествено се отличават като подходящи моменти за прогонване на дяволи. Такъв момент настъпва в края на арктическа зима, когато, след като е отсъствувало седмици и месеци, слънцето отново се появява на хоризонта. Затова в Пойнт Бароу, най-северния край на Аляска и едва ли не в Америка, ескимосите избират времето, когато слънцето се появява отново, за да прогонят от всяка къща пакостливия дух Туня. Свидетели на церемонията станали членовете на една американска полярна експедиция, които прекарвали зимата на Пойнт Бароу. Ескимосите запалили огън пред общината и поставили на пост пред входа на всяка къща по една старица. Мъжете се събрали около общината, докато младите жени и момичетата прогонили духа от всяка къща, като мушкали на месо с ножовете си под одърите и еленовите кожи и подвиквали на Туня да си отива. Когато сметнали, че е прогонен от всички дупки и ъгли, го изтикали през една дупка на пода и го пропъдили навън със силни викове и възбудени жестове. Междувременно старата жена на входа на къщата размахвала ножа си и не му позволявала да се върне. Всяка група подкарвала духа към огъня и го канела да влезе в него. По това време всички били събрани в полукръг около огъня и няколко първенци произнесли обвинения срещу духа. При завършването на словото си всеки от тях започнал да тръска дрехите си и да призовава духа да го остави и да отиде в пламъците. Двама мъже се

изстъпили напред с пушки, заредени с халосни патрони, докато трети донесъл съд с урина и я плиснал в жаравата. В същото време един от мъжете стрелял в нея, а когато се издигнал облак пара, другият го последвал и с това се сметнало, че Туня е свършен за известно време.

Късно наесен, когато над земята бушуват бури и разчупват ледените окови, с които морето е все още приковано, когато освободените парчета лед се блъскат, трошат се с трясък и се струпват в пълен безпорядък едно върху друго, ескимосите от Бафинова земя си представят, че чуват гласовете на духовете, тълпещи се в изпълнения с предзнаменования за беди въздух. Тогава душите на мъртвите тропат диво по къщите, в които не могат да влезнат и тежко и горко на злощастната твар, която докопат, защото тя скоро се поболява и умира. Тогава фантомът на голямото куче без козина преследва истинските кучета и те издъхват в конвулсии и гърчове при неговия вид. Безбройните духове на злото са навън и се мъчат да причинят болести и смърт, лошо време и несполука на ловеца-ескимос. Най-страшни от всички тези призрачни посетители са Седна, господарката на отвъдния свят, и баща ѝ, комуто принадлежат мъртвите ескимоси. Докато другите духове пълнят въздуха и водата, тя излиза изпод земята. По това време заклинателите са много заети. Можете да ги чуete как пеят и се молят във всяка къща, призовават духовете, седнали в тайнствения мрак в дъното на колибата, която е слабо осветена от мъждивата лампа. Най-трудната задача е да се прогони Седна и тя е определена за най-могъщия заклинател. На пода на голяма колиба навяват въже така, че на върха да остане малка дупка, която представя дупката за дишане на тюлен. Край него стоят двама заклинатели и единият стиска в ръката си копие, сякаш дебне край дупка на тюлен през зимата, докато другият държи въжето на харпуна. Трети заклинател седи на дъното на колибата и нарежда магическа песен, за да привлече там Седна. И ето чуват я да се приближава под пода на къщата и да диша тежко, ето показва се от дупката – в този момент я пробождат с копието и тя потъва отново бързо и разгневено, като помъква със себе си и харпуна, докато двамата мъже държат въжето с все сили. Борбата е ожесточена, но накрая тя се откъсва с отчаяно усилие и се оттегля в жилището си в Адливун. Когато изтеглят харпуна от дупката, установяват, че е опръскан с кръв и заклинателите го показват гордо като доказателство за подвига си. Така Седна и другите зли духове са най-сетне прогонени и на следния ден млади и стари празнуват събитието. Но все още трябва да са предпазливи, защото наранената Седна е бясна и готова да хване всеки, който се намира извън колибата си, затова те носят на

наметалата си муски, да ги пазят от нея. Муските са късчета от първата дреха, която са носили след раждането си.

Ирокезите откривали Новата година през януари, февруари или март (времето вариало) с „празник на сънищата“, подобен на обичая, който хуроните спазвали в особени случаи. Празниците траели няколко дни, дори седмици и наподобявали Сатурналия. От вигвам във вигвам вървели мъже и жени, предрешени по най-различен начин, като трошали и разхвърляли всичко по пътя си. Това било време на всеобща разпуснатост; предполагало се, че хората не са на себе си и не отговарят за действията си. Затова много от тях се възползвали от случая да разплатят стари сметки, като напердасат омразни хора, като ги залееят с леденостудена вода и ги посипят с мръсотия или гореща пепел. Други грабвали разпалени главни и ги хвърляли по главите на първите срещнати. Единственият начин да се избягнат тези преследвачи бил да се сетиш какво са си наумили да правят. През един от тези дни се извършвала церемонията с пропъждането на злите духове от селото. Облечени в кожите на диви животни, с ужасяващи маски на лицата, с покрити с черупки от костенурки ръце мъжете обикаляли от колиба на колиба и вдигали ужасен шум; навсякъде те изваждали огъня от огнището и разпръсвали с ръце жарава и пепел по пода. Вероятно всеобщото признание на греховете, което предшествувало празника, било подготовка за публичното пропъждане на злосторните влияния; това бил начин хората да се освободят от моралния си товар и той да бъде събран и изхвърлен.

През септември перуанските инки чествували празник, наречен Ситуа, който имал за цел да пропъди всички болести и беди от столицата и нейните околности. Празникът се падал през септември, защото по това време започвали дъждовете и с първите валежи имало много болести. Подготвяйки се за празника, хората постели на първия ден от лунния месец след есенното равноденствие. Гладували през деня, а когато настъпела нощта, изпичали груби царевични питки. Те били два вида. Единият се месел с кръвта на деца на възраст от пет до десет години (пускали им кръв между веждите). Тези два вида питки изпичали поотделно, защото имали различно предназначение. За угощението всяко семейство се събирало в къщата на най-големия брат, а онези, които нямали по-голям брат, отивали в къщата на следващия по степен най-възрастен роднина. Тази нощ всички, които са постили през деня, се къпели и като вземали по мъничко от омесеното с кръв тесто, го разтривали по главата, лицето, гърдите, раменете, ръцете и краката си. Това се правело, за да се премахнат от тях всякакви слабости. После главата на семейството

намазвал прага със същото тесто и го оставял там като знак, че обитателите на къщата са извършили своето церемониално измиване и са пречистили телата си. Междувременно върховният жрец изпълнявал същите ритуали в храма на Слънцето. Щом се покажело слънцето, хората се молели и го призовавали да прогони всички злини от града, а после разговявали с изпечените без кръв питки. След като кажели молитвите си и разговеели, което ставало в определен час, всички можели вече да обожават Слънцето. От крепостта като посланик на Слънцето излизал един инка с царска кръв; бил богато облечен, наметката му била привързана към кръста, а в ръката си държал копие. Копието било накичено от край до край с пера във всевъзможни цветове; те били прикрепени със златни пръстени. Той изтичвал от крепостта надолу по височината и размахвал копието си, докато стигнал центъра на големия площад, където стояла златната, напояваща на чешма урна, използвана за жертвоприношението на ферментирания сок от царевица. Там го очаквали четирима други инка от царска кръв, всеки с копие в ръка и привързана към тялото наметка, за да могат да тичат. Вестителят докосвал с копието си техните копия и им казвал, че слънцето им нарежда да прогонят като негови пратеници злините от града. Тогава четиримата инка се разделяли и се затичвали надолу по четирите царски пътища, които водели извън града към четирите краища на света. Докато тичали мало и голямо излизало на вратите на къщите си; крещели радостно и щастливо и всички си тръскали дрехите, сякаш изтърсвали праха от тях и подвиквали: „Нека си отиде злото. Колко искахме този празник! О, Създателю на всички неща, разреши ни да преживеем още една година, за да имаме още един такъв празник.“ След като изтърскали дрехите си, те прокарали ръце по главите, лицата, ръцете и краката си, сякаш се миели. Това вършели, за да прогонят злините от къщите си, та посланиците на слънцето да ги пропъдят от града; така постъпвали не само по улиците, през които тичали тези пратеници, но навсякъде, във всички квартали. После танцували и сред тях бил сам Великият инка; къпели се в реките и на чешмите, като казвали, че болестите им ще ги напуснели. После грабвали факли, направени от вързана е канап слама, запалвали ги и си ги подавали един на друг, удряли се с тях и казвали: „Да си отиде всякаква беда.“ Междувременно бегачите с копията стигали на четвърт левга извън града, където намирали да ги чакат други четирима инка, които получавали копията от тях и побягвали. Отнасяли тази шафета на разстояние от пет или шест левги и там бегачите се изкъпвали, измивали копията си в съответни реки и ги забивали като знак, че това е границата, зад която

пропъдените злини не могат да се върнат.

Всяка година в определено време гвинейските негри пропъждат дявола от своите градове при голяма тържественост. В Аксим, на Златния бряг, това годишно пропъждане е предшествано от осемдневен празник, през който цари радост и веселие, хората подскочат, танцуват и пеят и „е разрешена пълна свобода на сатирата, а злословието достига такава висота, че могат свободно да говорят за всички слабости, разбойничества и мошеничества на знатни и низши, без да ги наказват, без дори да ги прекъсват“. На Осмия ден те погват със страховити викове дявола, тичат след него и го замерват с тояги, камъни и каквото им падне под ръка. Връщат се, когато са го прогонили достатъчно далеч от града. По този начин го пропъждат едновременно от повече от сто града. За да са сигурни, че няма да се върне в къщите им, жените измиват и изтриват всички дървени и глинени съдове, „за да ги освободят от всякаква нечистота и от дявола“.

Един англичанин станал свидетел на обреди, състояли се на 9 октомври 1844 г. в Кейп коуст касъл, на Златния бряг. Той го описва така: „Тази нощ се изпълни ежегодният обред е прогонването на злия дух Абонсам от града. Веднага след като оръдието от крепостта оповести осмия час, хората започнаха да стрелят с мускети из домовете си, извадиха навън цялата покъщнина, удряха с тояги из всички ъгли на стаите и т.н. и крещяха колкото се може по-високо, за да изплашат дявола. След като, както си въобразявах, го прогониха от къщите, излязоха на улиците, разхвърляха запалени факли, крещяха, пищяха, удряха една о друга тояги, тракаха със стари тигани и вдигаха ужасен шум, за да прогонят духа извън града, в морето. Този обред се предшества от четири седмици пълно мълчание; не е разрешено да се стреля с пушка, да се бие тъпан, хората да разговарят помежду си. Ако през тези седмици туземците влязат в спор и вдигнат шум в града, отвеждат ги незабавно при царя и той им налага тежка глоба. Ако на улиците се намери куче или прасе, овца или коза, животното може да бъде убито или взето и предишният собственик няма право да иска някакво обезщетение. Тишината е предназначена да измами Абонсам, за да не е нашрек, да бъде изненадан и подплашен и да избяга оттам. Умре ли някой по време на тишината, роднините му нямат право да плачат, докато не изтекат четирите седмици.“

Случва се датата на годишното пропъждане на дяволите да се определя в съответствие със земеделските сезони. Така у народността хо от Того (Западна Африка) пропъждането се извършва всяка година, преди

хората да започнат да ядат от ямсовата реколта. Вождовете викат жреците и шаманите и им казват; че хората трябва да започнат да ядат нов ямс и да се веселят и че те трябва да прочистят града и да отстранят злините. След това злите духове, вещиците и всички злини, струпали се на хората, биват подмамани в снопове листа и пълзящи растения, завързани на върлини, които трябва да се отнесат надалеч и да се забият в земята по различни пътища извън града. През следващата нощ не бива да се пали огън и да се яде. На сутринта жените измитат огнищата и къщите и слагат изметеното върху счупени дървени чинии. Тогава хората се молят с думите: „Всички вие болести, които сте в нашето тяло и ни мъчите, днес сме решили да ви изхвърлим.“ При което се втурват да тичат колкото могат по-бързо по посока на връх Адаклу, удрят се по устата и крещат: „Днес навън! Днес навън! Всичко, което може да убие човека, днес навън! Вие, зли духове, днес навън! И всичко, от което ни болят главите, днес навън! Анло и Адаклу са местата, където трябва да отиде всяко зло!“ Стигнат ли до определено дърво на връх Адаклу, захвърлят всичко, което носят, и се връщат в къщи.

Когато приберели новите ямсове, жителите на Киригина (Югоизточна Нова Гвинея) пирували и танцували много дни и на видно място на специално издигнат за целта подиум били изложени много скъпи неща като гривни, местни пари и т.н. Щом празненството свършело, всички се събирали и пропъждали духовете от селото, като крещели, удряли по диреците на къщите и обръщали наопаки всяко нещо, под което би могъл да се притаи някой коварен дух. Обяснението, дадено от хората на един мисионер, било, че забавлявали и угощавали духовете и им давали богатства и сега било време те да си ходят. Нима не са видели танците, не са чули песните, не са се натъкнали с душите на ямсовете, не са получили душите и парите и на всички хубави неща, сложени на подиума? Какво повече могат да искат? Значи, трябвало да си отиват.

При народността хо от Североизточна Индия жътвеният празник е най-големият за годината и се провежда през януари, когато хамбарите са пълни със зърно и хората, да използваме техните собствени думи, са пълни с дяволия. „Те имат странната представа, че през този период мъжете и жените са толкова претоварени с порочни наклонности, че за собствената сигурност на човека е необходимо той да изпусне пара, като за известно време даде пълна воля на страстите си.“ Тържествата започват с принасянето в жертва на три птици – един петел и две кокошки, едната, от които трябва да е черна. Заедно с тях се принасят в жертва цветове от дървото палас, хляб от оризово брашно и сусамово семе.

Даровете поднасят на селския жрец, който се моли през предстоящата година те и децата им да са запазени от всякакви нещастия и болести и да имат навреме дъжд и добра реколта. По някои места се молят и за душите на мъртвите. Предполага се, че по това време мястото е проникнато от зъл дух и за да се отърват, от него, мъже, жени и деца образуват шествие, което минава навсякъде из селото и всички носят в ръцете си пръчки, сякаш подкарват дивеч, пеят дива мелодия и крещат с пълен глас, докато се убедят, че злият дух сигурно е побягнал. След това започват да гуляят и се наливат с оризова бира, за да изпаднат в състояние, подходящо за дивия разврат, който следва. Празникът вече „се превръща в Сатурналия, през която слугите забравят дълга си към господарите, децата преклонението пред родителите, мъжете – уважението към жените, а жените всякаква представа за срам, деликатност и нежност и се превръщат в побеснели вакханки“. Хората от народността хо са тихи и сдържани в поведението си, уважават жените си и са нежни с тях. Но по време на този празник „представите им сякаш временно се изменят. Синове и дъщери се гаврят с грубиянски език с родителите си, родителите – със своите деца; мъжете и жените заприличват почти на животни, които не обуздават любовните си склонности“. Мундарите, събрата и съседите на хо, празнуват по подобен начин. „Сходството със Сатурналия е съвсем пълно, тъй като на този празник господарите прислужват на масата на селскостопанските работници и на последните им се разрешава да се обръщат към тях както си щат. Това е жътвеният празник; завършекът на едногодишен тежък труд и кратък отдых от него, преди да се захванат отново с работа.“

У някои племена от Хиндукуш, също както при хо и мундарите, пропъждането на дяволите става след жътвата. Смята се за необходимо, когато приберат последната реколта през есента, да пропъдят злите духове от хамбарите. Яде се някаква овесена каша и главата на семейството взема своя мускет и стреля в пода. Сетне излиза навън и се залавя да пълни оръжието си и стреля, докато не му се изпразни рогът с барут, а в това време съседите му се занимават със същото. Следния ден прекарват в радостно веселие. В Читрал този празник носи наименованието „гонитба на дявола“. Индийските конди пък пропъждат дявола по време на сеитба, а не по жътва. По това време те се молят на Питери Пену, бога на нарастването и придобиването от всякакъв вид. На първия ден на празника се прави грубо сглобена каруца от плетени клонки, сложени върху няколко клечки и вързани вместо за колела за бамбукови ролки. Жрецьт отвежда тази каруца първо в къщата на потомствения вожд на

племето, на когото се дава преднина при всички свързани със земеделието обреди. Там той получава по малко, от всички видове семена и по няколко пера. После обикаля с каруцата останалите къщи и от всяка получава същото. Най-сетне отвеждат каруцата на полето извън селото, придружават я всички млади мъже, които с все сили се бият един друг и въздуха наоколо с дълги тояги. Изнесеното по този начин семе се нарича дял на „злите духове, които развалят семето“. Смята се, че те са изкарани извън селото с каруцата, а след като им оставят нейното съдържание, нямат повече оправдание да посегнат на останалото семе за посев.

Жителите на о. Бали, който е разположен източно от о. Ява, пропъждат периодично дяволите в широк мащаб. Общо взето, времето, избрано за пропъждането, е денят на „тъмната луна“ в деветия месец. Казва се, че когато дяволите са оставени за дълго на мира, страната е „топла“ и жрецът издава заповеди, те да бъдат насилно прокудени. Иначе целият Бали ще стане необитаем. На определения ден хората от селото или района се събират в главния храм. На кръстопът се оставят дарове за дяволите. След като жреците изрекат молитвите, рог призовава дяволите да си хапнат от приготвената за тях храна. В същото време няколко мъже пристъпват напред и запалват факлите си от свещената лампа, която гори пред главния жрец. Веднага след това, следвани от зрителите, те се разпръскват във всички посоки и вървят по улици и улички с вика: „Вървете си! Махайте се!“ Откъдето минат останалите по домовете хора бързат с оглушително тропане на врати, греди, хамбари, и т.н., за да допринесат за пропъждането на дяволите. Изгонените по този начин дяволи побягват към сложената им трапеза, но там жрецът ги посреща с проклетия, които окончателно ги прокуждат от областта. Щом и последният дявол си е отишъл, тупурдията секва и следва мъртва тишина, която се запазва и на следния ден. Смята се, че дяволите много биха искали да се върнат в предишните си домове и за да ги накарат да си помислят, че Бали не е Бали, а някакъв пустинен остров, никой няма право да се покаже от собственото си жилище в продължение на повече от двадесет и четири часа. Преустановява се дори обикновената домашна работа – готвенето например. На улиците могат да излизат само пазачите. По всички входни врати са накичени венци от тръни и листа, които предупреждават непознатите да не влизат. Състоянието на обсада се вдига едва на третия ден, но дори тогава е забранено да се работи на оризищата и да се продава на пазара. Повечето хора продължават да си стоят в къщи, като убиват времето в игра на карти и зарове.

„Текидау“, или всеобщото пропъждане на злосторните духове, се

извършва в Тонкин обикновено веднъж годишно, особено когато е имало голяма смъртност сред хората, слоновете и конете в конюшната на генерала, или сред добитъка на полето, „защото отдават това на злосторните духове на хора, които са били умъртвени за държавна измяна, бунт или заговор за убийството на царя, генерала или принцовете и за да си отмъстят за изтърпяното наказание, те са се посветили на това да унищожават всичко и да извършват ужасни насилия. За да попречат на онова, което им подсказва суеверието, местните жители са въвели това «текидау», като подходящо средство да се пропъди дяволът и да се прочисти страната от зли духове“. Определеният за церемонията ден бил обикновено 25 февруари, един месец след започването на Новата година, която се пада на 25 януари. Месеца, който го предшествувал, бил отдаден на гощавки, веселие и всякакъв вид всеобща свобода. През това време големият печат се пазел затворен в кутия, с лицето надолу и така законът бил приспан. Затворени били всички съдилища, длъжниците не могли да бъдат залавяни, дребните престъпления – кражби, побоища и сбивания, оставали ненаказани, отбелязвали се само държавната измяна и убийството и злосторниците бивали задържани, докато големият печат не влезел отново в употреба. Злите духове били пропъждани при приключването на Сатурналията. След като навън излязат големи контингенти войска и артилерия с развени знамена и всички признаци на тържествена подготовка за война, „генералът предлага месо на престъпните дяволи и злосторни духове (защото по същия начин сред тях е прието да угощават осъдените на смърт, преди да ги екзекутират), като ги кани да ядат и пият, а после започва да ги обвинява на странен език, със странни букви и цифри, и т.н. за многото простъпки и престъпления, извършени от тях, като това, че са объркали земята, убили са неговите слонове и коне и т.н., за което заслужават справедливо да бъдат наказани и прогонени от страната. При това за последно предупреждение гръмват три големи топа, а сетне изпразват мускетите и всички оръдия, така че при техния най-ужасяващ шум дяволите да бъдат прогонени и хората са дотолкова слепи, та са сигурни, че наистина и окончателно са ли накарали да побягнат“.

В Камбоджа пропъждането на злите духове ставало през март. Събирали и донасяли в столицата парчета от счупени статуи и камъни, смятани за обиталища на демоните. Събирали толкова слонове, колкото могли. При пълнолуние изстрелвали залпове с мускетите, а слоновете препускали бясно, за да подгонят дяволите. Обредът бил изпълняван в три последователни дена. В Сиам пропъждането на демоните се

извършва всяка година на последния ден от старата година. От двореца стрелят със сигнален топ. Отговаря му следващият пост и т.н. от пост на пост, докато се стигне до външната врата на града. Така демоните биват пропъдени крачка по крачка. Щом се извърши това, около градските стени връзват осветено въже, за да попречи на пропъдените демони да се върнат. Въжето е изплетено от трескот и е боядисано в редуващи се ивици червено, жълто и синьо.

Ако може да се съди по остатъците от подобни обичаи у съвременните им потомци, сред езичниците в Европа е било нещо обикновено демоните, вещиците и злосторните влияния се пропъждат всяка година. При езичниците вотяки (финска народност в Източна Русия) например всички млади момичета от селото се събират на последния ден от годината или на Нова година, въоръжени с пръчки, чиито краища са разцепени на девет места. С тях те удрят по всички ъгли на къщата и двора с думите: „Прогонваме сатаната от селото.“ След това хвърлят пръчките в реката под селото и те, а заедно с тях и сатаната, плават надолу по течението към съседното, откъдето тамошните селяни го прогонват на свой ред. В някои села пропъждането се извършва по друг начин. Неженените мъже получават от всяка къща булгур, месо и ракия. Отнасят ги на полето, запалват огън под борово дърво, сваряват булгура и ядат донесената храна, след като произнасят думите: „Върви в пустошта, не влизай в къщата.“ Сетне се връщат в селото и влизат във всяка къща, където има млади момичета. Грабват момичетата и ги хвърлят в снега с думите: „Нека духовете на болестта ви напуснат.“ Остатъците от булура и храната се разпределят между всички къщи съответно на количеството, което са дали и всяко семейство изяжда своя дял. Според един вотяк от Малмижка област, младежите повалят в снега всеки, когото намерят в къщите и това се нарича „пропъждане на сатаната“. Освен това част от сварения булгур хвърлят в огъня с думите: „О, боже, не ни поваляй с болест и чума, не ни оставяй жертва на горските духове.“ Но най-древната форма на ритуала се спазва от вотяките от Казанска губерния. Първо по пладне се прави жертвоприношение на дявола. После всички мъже се събират, яхнали коне в центъра на селото и решават с коя къща да започнат. Когато този въпрос, който често довежда до разгорещени спорове, бъде уреден, връзват конете си за оградата, грабват камшици, тояги от липово дърво и снопове запалени клонки. Смята се, че запалените клонки най-много плашат сатаната. Въоръжени по този начин, те започват да удрят всеки ъгъл на къщата и двора, после затварят вратата и плюят по пропъдения демон. Така минават от къща на къща, докато не

го пропъдят от всичките. Сетне възсядат конете си и излизат извън селото, като крещат диво и размахват във всички посоки тоягите си. Там ги захвърлят и още веднъж плюят по дявола. Крамисите, друга финска народност в Източна Русия, пропъждат сатаната от жилището си, като удрят по стените с дебели липови тояги. Със същата цел те стрелят с пушки, забиват ножове в земята и вкарват запалени трески в образуваните цепнатини. Освен това прескачат огньовете, като едновременно с това си изтръскват дрехите, а в някои области надуват дълги тръби от липова кора, за да подплашат сатаната. Когато той избяга в гората, замерват дърветата с част от сиренките и яйцата, приготвени за угощението.

И до днес в християнска Европа е оцелял старият езически обичай с пропъждането на силите на злото в определени сезони от годината. В някои села в Калабрия например месец март започва с пропъждането на вещиците. То става нощно време при звука на черковните камбани; хората тичат из улиците и крещат: „Март дойде!“ Твърдят, че вещиците бродят през март и затова обредът се повтаря всяка петъчна вечер от месеца. Както може да се предполага, древният езически обред е станал част от църковните празници. Навръх Великден албанските младежи палят факли от смолисто дърво, образуват шествие и ги размятат из селото. Най-сетне хвърлят факлите в реката с вика: „Ха, Коре! Хвърляме те в реката като тези факли, та никога повече да не се върнеш.“ Селяните от Силезия вярват, че на Велики петък вещиците бродят наоколо и са способни да сторят големи злини. Затова в Елс, близо до Щерлиц, на този ден хората се въоръжават със стари метли и пропъждат вещиците от къща на къща, от двор на двор и от конюшня на конюшня, като при това вдигат страхотен шум.

В Централна Европа благоприятното време за пропъждането на вещиците е, или по-точно е било, Валпургиевата нощ, навечерието на Първи май, когато, както смятали, злосторната мощ на тези пакостливи същества достига връх. В Тирол, а и на други места, пропъждането на силите на злото по това време носи названието „изгаряне на вещиците“. То става на Първи май, но хората са заети с подготовката му дни преди това. В някой четвъртък в полунощ се приготвят снопове борина, бучиниш, къпиноподобен средиземноморски храст, розмарин и трънкосливка. Запазват ги, за да ги изгорят на Първи май мъже, които преди това трябва да са получили пълно опрощаване на греховете си от църквата. През последните три дни от април всички къщи се изчистват и опушват с плодовете на смрика и седефче. На Първи май, когато удари камбаната за вечерня и започне да пада здрач, започва и обредът с „Изгарянето

на вещиците“. Мъжете и момчетата вдигат шум с камшици, звънци, тенджери и тигани, а жените носят кадилници; отвързват кучетата и те се щурат наоколо, лаят и квичат. Щом започнат да бият камбаните, запалват се вързаните на върлини снопове съчки, разпалва се и тамянт. Тогава започват да дрънкат с домашни звънци и камбани, бият тенджери и тигани, кучетата лаят и всеки трябва да вдига шум. И всред цялата тази тупурдия всички крещат колкото им глас държи: „Бягай, вещице, бягай отгук, иначе лошо те чака.“ Сетне обикалят седем пъти около къщите, дворовете и селото. Димът прогонва вещиците от местата, където те се крият. Обичаят с пропъждането на вещиците във Валпургиевата нощ все още се изпълнява или поне допреди няколко години се изпълняваше по много места в Бавария и сред бохемските немци. Младежите от селата в планините Бюмервалд се събират след залез на някоя височина, особено на кръстопът и плющят с все сили в такт камшиците си. Това пропъжда вещиците дотам, докъдето се чува звукът от плющенето на камшиците, и тези злосторни същества не могат да направят пакост. По някои места едновременно с плющящите камшици на младежите в тихата нощ надалеч се разнасят протяжните звуци на пастирските рогове, които също са много добро средство за пропъждане на вещици.

Периодът от дванадесет дни между Коледа и Богоявление е друго подходящо време за гонитба на вещици. Затова в някои части на Силезия по цяла нощ между Коледа и Нова година хората горят борова смола, за да може лютивият дим да пропъди вещиците и злите духове навън от къщите и стопанствата, а на Бъдни вечер и навръх Нова година стрелят над нивите и ливадите, в храсти и дървета и завиват плодните дръвчета със слама, за да попречат на духовете да им сторят зло. Навръх Нова година, т.е. на Св. Силвестър, чешките младежи, въоръжени с пушки, се нареждат в кръг и стрелят три пъти във въздуха. Това се нарича „застрелване на вещиците“ и се предполага, че то ги прогонва надалеч. Последният от свещените дванадесет дни е Богоявление, или Дванадесетата нощ. На различни места в Европа тя е подбрана като подходящо време за прогонване на силите на злото. Например в Брунен, на Лозанското езеро, на Дванадесетата нощ момчетата излизат и правят шествие. Те носят факли и вдигат голям шум с рогове, звънци, камшици и т.н., за да подплашат двата женски духа на гората, Щрудели и Щретели. Хората смятат, че ако не вдигат достатъчно шум, през годината ще се роди малко плод. По същия начин в Лабружиер (кантон в Южна Франция) в навечерието на Дванадесетия ден хората тичат из улиците, дрънкат със звънци, удрят по казани и полагат големи усилия, за да произведат

нестроен шум. После при светлината на факли и разпалена борина те организират страхотна тупурдия, разкъсващ тъпанчето шум, като се надяват по този начин да пропъдят от града всички скитащи се духове и дяволи.

ГЛАВА LVII

Изкупителни жертви за благо на обществото

1. Пропъждане на въплътеното зло

Досега се занимавахме с всеобщото прогонване на злото от категорията, което нарекох пряко или непосредствено. Злото от тази категория е незримо или най-малкото незабележимо за човешкото око и начинът да се отърве човек от него е най-вече да маха из въздуха и да вдига много шум, за да подплаши пакостливите духове и те да побягнат. Остава да приведем примери за втората категория злини, които са въплътени във видими образи или, както се предполага, са се вселили в материален посредник и при прогонването той служи като средство да ги отдалечи от хората, селото или града.

Всеки седем години калифорнийските помо прогонват дяволите, при което те са представени от маскирани хора. „Двадесет или тридесет мъже се обличат в палячовски дрехи, намазват се като варварите с бои, а на главата си слагат съдове с катран и тайно отиват в околните планини. Те олицетворяват дяволите. На покрива на общината се покачва глашатаят и се обръща с реч към множеството. При уговорен от предишната вечер сигнал маскираните слизат от планината, на главите им горят съдовете с катран и всичко е придружено от най-ужасяващите звуци и костюми, които умът на дивака е способен да сътвори при представянето на демони. Ужасени, жените и децата бягат да се спасят, мъжете ги приютяват в своя кръг и на принципа, че с дявола човек се бори с огън, размахват горящи главни, кресчат, свирят, налитат отчаяно срещу мародерстващите кръвожадни дяволи и по този начин се представя страховита гледка, която предизвиква силен страх у стотиците насъбрани жени; те пищят и припадат и се вкопчват в храбрите си защитници. Накрая дяволите успяват да се намъкнат в общината и най-храбрите мъже влизат в преговори с тях. В заключение на целия този фарс мъжете събират смелост, дяволите биват пропъдени от общината и при страховтна шумотевица и звукови ефекти от привиден бой ги прогонват в планината.“ През пролетта, щом пораснели листата на върбите край реките, индианците мандани празнували своя голям ежегоден празник и един от аспектите му е прогонването на дявола. Боядисан в черно човек, който

представлявал дявола, влизал в селото откъм прерията, гонел и плашел жените и играел ролята на бика в танца на бизоните, чиято цел била да се осигури наличието на много бизони през следващата година. В края на краищата го прогонвали от селото, жените го преследвали, като съскали и го подигравали, биели го с тояги и го замервали с мръсотии.

Някои от туземните племена в Централен Куинсленд вярват в съществуването на злосторно същество на име Молонга, което обикаля невидимо и ако не се изпълнят никакви обреди, убива мъжете и изнасилва жените. Тези обреди траят пет нощи и се състоят от танци, в които вземат участие само фантастично нарисувани и облечени мъже. На петата нощ Молонга, олицетворен от човек, намазан с червена охра и накичен с пера, в ръка с дълго копие с пера на върха, се втурва от тъмнината и сякаш се готви да прегази зрителите. Настъпва голяма възбуда, чуват се високи писъци и викове, но след привидната атака демонът се изгубва в мрака.

През последната нощ от годината дворецът на камбоджанския крал се пречиства от дяволи. Боядисани като демони мъже биват преследвани от слонове из дворовете на двореца. Щом ги прогонят, размотават около двореца памучен конец, за да ги държи вън от него.

Ако в някоя енория на Мунзерабад, район от Мисоре, в Южна Индия, избухне холера или едра шарка, жителите се събират и примамват демона на болестта в дървена статуя, която отнасят, обикновено в полунощ, в съседната околия. Нейните жители я предават по същия начин на съседите си и така демонът бива прогонен от едно село. в друго, докато стигне до брега на реката и там го хвърлят в нея.

Много по-често обаче пропъдените демони изобщо не се представят, а се приема, че съществуват незрими в материалния или видим обект, който ги отдалечава от мястото. И тук ще е по-удобно да правим разлика между инцидентни и периодични прочиствания. Да започнем с първите.

2. Инцидентно прогонване на злини в материални обекти

Предметът, който отнася демона надалеч, може да е от най-различен вид. Много често това е малко корабче или лодка. В южния район на о. Серам например, когато селото е засегнато от някаква болест, приготвят малко корабче и го напълват с ориз, тютюн, яйца и т.н., донесени

от всички хора. На корабчето разпъват мъничко платно. Когато всичко е готово, един човек се провиква много високо: „Хей, всички вие болести, шарки, заушки и т.н., които стоите толкова време при нас и така жестоко ни изтощихте, сега престанете да ни преследвате, приготвили сме за вас този кораб и сме ви снабдили с достатъчно провизии за из път. Няма да чувствувате недостиг на храна и бетелови листа, на кокосови орехи и тютюн. Тръгвайте, веднага отплавайте от нас и повече не се връщайте, а вървете в някоя далечна страна. Нека теченията и ветровете ви отнесат бързо, та като ви отведат в тази страна, ние да живеем здрави и бодри и повече да не ви виждаме тук.“ Сетне десет или дванадесет души отнасят корабчето на брега и го пускат да се носи по крайбрежния бриз, изпълнени с увереност, че вече са се освободили от болестите завинаги или поне до следващия път. Ако заразата ги нападне отново, те са сигурни, че това не е същата болест, а нещо различно и след време се освобождават от нея по описания начин. Когато съдът с демони се отдалечи от погледа, носачите се връщат в селото и се провикват: „Вече ги няма болестите, те са пропъдени, изчезнали са и са отплавали.“ При това всички излизат от къщите и много радостно предават един на други вестта, удрят по гонгове и звънят със звънци.

И по другите индонезийски острови често прибягват до подобни ритуали. Така на Тимор-лаут пускат по вятъра с отлива малка проа⁸², съдържаща статуйка на човек и снабдена с провизии за дълъг път. Като я пускат на вода, хората викат: „О, болест, върви си оттук! Отивай си! Какво правиш в тази бедна страна?“ Три дни след обряда колят прасе и част от месото му предлагат на Дудилаа, духа, който живее в слънцето. Един от най-старите мъже произнася думите: „Уважаеми господине, умолявам те да излекуваш внуците, децата, жените и мъжете, та да можем да ядем свинско и ориз и да прием палмово вино. Аз ще си удържа на обещанието. Изяж си пая и направи така, че всички хора да са здрави.“ Ако корабчето заседне на някое населено място, болестта ще избухне там. Затова заседнало корабче предизвиква много тревога сред крайбрежното население и те незабавно го изгарят, защото демоните бягат от огъня. На о. Буру корабчето, което отнася демоните на болестта, е дълго около шест метра, съоръжено е с платна, гребла, котва и т.н. и е добре снабдено с провизии. Цял ден и цяла нощ хората бият гонгове и тъпани и тичат насам-натам, за да сплашат демоните. На сутринта десет яки млади мъже потупват хората с клони, които са били предварително

82. Малък морски плавателен съд с платна. – Бел. пр.

потопени в пръстен съд с вода. Щом свършат, хукват към брега, слагат клоните на борда на корабчето, бързо спускат друга лодка и изтеглят съда с болестта в морето. Там го отвързват и един от тях се провиква: „Дяволе шарка, отивай си с добром! Върви на гости на друга земя! Пригответе сме ти храна за из път, повече нямаме какво да ти дадем.“ Като се върнат, всички се изкъпват заедно в морето. При този обред причината хората да се удрят с клоните, явно е освобождаването от демоните на болестта, които, предполага се, преминават в тях. Оттук и бързината, е която отнасят клоните на лодката, а нея изтеглят в морето. А когато във вътрешните райони на о. Серам върлува едра шарка или друга болест, жрецът чука по всички къщи с осветени клони, които след това хвърля в реката, за да ги отнесе тя в морето; точно по същия начин вотяките от Русия хвърлят в реката тоягите, които са използвали да пропъдят дяволите от селото, за да може реката да отнесе злокобния товар. Поставянето на чучела, които представят болните, в лодките, за да примамят демоните след тях, е нещо съвсем обикновено. Например повечето езически племена по бреговете на о. Борнео се опитват да пропъдят заразните болести така: издялват грубо една или повече човешки фигури от сърцевината на сагова палма и ги слагат в малък сал или лодка или на малайско корабче с пълен такелаж, заедно с ориз и други храни. Лодката украсяват с цветовете на арекова палма и панделки, направени от листа. С отлива украсеният по този начин плавателен съд бива спуснат да отплава в морето и да отнесе както много се ще на хората и болестта със себе си.

Често носителят, с който си отиват всички демони или злини на цяла една общност, е животно. Когато в някое село от централните провинции на Индия избухне холера, всички се прибират след залез слънце в къщи. Тогава жреците минават по улиците, вземат от всеки покрив по една сламка, която изгарят в някое светилище на изток от селото, като принасят в жертва също ориз, топено масло и куркума. По посока на дима подкарват боядисани в цинобър пилета и хората вярват, че те отнасят със себе си и болестта. Ако не успеят да сторят това, опитват с кози и най-сетне с прасета. Когато сред бхарите, маланите и курмите в Индия върлува холера, те вземат коза или биволица, но и в двата случая животното трябва да е женско и колкото се може по-черно, привързват жито, карамфил и оловен минимум в жълт плат на гърба му и го прогонват. Извеждат животното извън мерата на селото и не му позволяват да се върне. Случва се да бележат биволица с червена боя и да я прогонят към съседното село, та да отнесе със себе си и болестта.

Динките, народност, която се занимава със скотовъдство,

населяваща бреговете на Бели Нил, имат във всяко семейство по една свещена крава. Когато страната е заплашена от война, глад или друга масова беда, вождовете на селото се обръщат с искане към определено семейство да предаде своята свещена крава, която да послужи за изкупителна жертва. Жените подкарват кравата до реката и през нея до другия бряг и я оставят там да броди из дивата местност и да стане жертва на хищниците. След това се връщат мълчаливи и не поглеждат назад, защото си въобразяват, че ако погледнат един единствен път, обредът няма да даде никакъв резултат. През 1857 г., когато индианците аймара в Боливия и Перу страдали от чума, натоварили черна лама с дрехите на засегнатите от чумата хора, напръскали я с ракия, а после натиряли животното в планините, с надеждата, че ще отнесе и чумата със себе си.

Случва се изкупителната жертва да е човек. От време на време например боговете предупреждавали царя на Уганда, че враговете мубаньоро правят магия на него и на народа му, та да измрат от болест. За да избегне такава катастрофа, царят изпращал изкупителна жертва на границата с баньоро. Изкупителната жертва била мъж, момче или жена с дете, подбрани по някакъв белег или телесен дефект; изобщо белязани от боговете жертви. Заедно с тях изпращали крава, коза, кокошка и кучка. До посочената от боговете граница ги придружавала усилена охрана. Там пречупвали крайниците на жертвите и ги оставяли да умрат от бавна смърт на вражеската територия, прекалено осакатени, за да изпълзят обратно в Уганда. Смятало се, че така болестта или чумата се е пренесла на жертвите и се е върнала в тяхно лице на земята, откъдето е дошла.

Като предпазна мярка от епидемия някои от коренните племена в Китай избират човек с голяма мускулна сила да играе ролята на изкупителна жертва. Той си намазва лицето с боя и прави най-различни странни неща, с оглед да привлече всички епидемични и зловредни влияния и те да се полепят само върху него. Помага му жрец. В крайна сметка изкупителната жертва, преследвана разгорещено от мъже и жени, които бият по гонгове и тъпани, бива прогонена с голяма бързина от града или селото. В Пенджаб лекуват чумата по рогатия добитък, като наемат човек от кастата чамар, обръщат го с гръб към селото, жигосват го с нагорещен до червено сърп и го пускат да върви в джунглата, за да отведе със себе си и чумата. Той не бива да поглежда назад.

3. Периодично пропъждане на злини в материални носители

Както непосредственото пропъждане на невидимите демони, опосредстваното пропъждане на злините е изкупителна жертва или друг материален носител се превръща от инцидентно в периодично, и то по същата причина. Така например всяка година, обикновено през март, хората от Лети, Моа и Лакор, острови от Индийския архипелаг, отправят всичките си болести в морето. Те правят дълга около шест стъпки лодка, снабдяват я с платна, гребла и всичко необходимо и всяко семейство слага в нея по малко ориз, плодове, кокошка, две яйца, насекоми, които опустошават нивите и т.н. После я пускат да отплава в морето с думите: „Вземи оттук със себе си всички видове болести, отведи ги на други острови, на други земи, разпреди ги по места, които се намират на изток, там, където изгрява слънцето.“ Биаджите от Борнео изпращат всяка година в морето малка лодка, натоварена с греховете и бедите на хората. Екипажът на кораба, натъкнал се на злокобната лодка в морето, ще страда от всички скърби, с които е натоварена тя. Подобен обичай се опазва всяка година от дусуните в областта Гуаран в Британско Северно Борнео. Това е най-важният обред за годината. Неговата цел е да донесе късмет на селото през следващата година, като прокуди най-тържествено всички зли духове, които може да са се насъбрали в или около къщите през изминалите дванадесет месеца. Задачата да прогонят демоните се пада преди всичко на жените. Облечени в най-хубавите си дрехи, те правят шествие през селото. Една от тях носи в кошница на гърба си малко прасе сукалче, а всички останали държат вейки, с които удрят прасенцето, когато го изисква моментът, защото неговото квичене привлича блуждаещите духове. Във всяка къща жените играят и пеят, дрънкат с бронзови кастанети или чинели и звънят с малки бронзови звънчета, които държат с двете си ръце. Изпълнението се повтаря във всяка къща, а сетне шествието се отправя към реката и всички зли духове, които заклинателките са прогонили от къщите, ги следват до брега ѝ. Там има пригответен и завързан за брега сал. На него са сложени храна, платове, готварски съдове и саби, а на една страна са струпани фигури на мъже, жени, животни и птици, направени от листата на сагова палма. Злите духове се качват на сала и когато всички са на неговия борд, го отблъсват и пускат да се носи надолу по течението, отнасяйки със себе си и демоните. Ако салът заседне близо до селото, го отблъсват с най-голяма

бързина, да не би невидимите му пътници да се възползват от възможността да слязат отново на брега и да се върнат в селото. С това най-сетне се слага край и на страданията на прасенцето, чието квичене е послужило да подмамят демоните от убежищата им – убиват го и захвърлят трупчето му.

Всяка година в началото на сухия сезон островитяните от Никобарските острови разнасят из селата си макет на кораб. Дяволите биват прогонени от колибите и натикани на борда на корабчето, а него пускат на вода и го оставят да отплава по вятъра. Обредът е описан от един изследовател, който го е наблюдавал на о. Кар Никобар през юли 1897 г. В продължение на три дни хората били заети е приготвянето на две големи платформи, оформени като кану, снабдени с платна и натоварени с определени листа, които притежавали ценното свойство да пропъждат дяволи. Докато младите били заети с това, заклинателите и старейшините седели в една къща и пеели подред песни и често излизали навън, ходели нагоре-надолу по брега, въоръжени с тояги и забранявали на дяволите да влизат в селото. Четвъртият ден от тържествата носел название, което означава „пропъждане на дявола с платна“. Вечерта се събирали всички жители на селото. Жените носели кошници с пепел и снопове пропъждащи дявола листа. Листата разпределяли на мало и голямо. Когато всичко било готово, група здрави мъже, охранявани от няколко заклинатели, отнасяли една от платформите на брега на морето от дясната страна на селското гробище и я оставяли да плава във водата. Щом се върнели, група мъже отнасяли втората платформа на брега и я пускали на вода от лявата страна на гробището. Натоварените с демони платформи отбутвали от брега, жените започвали да хвърлят след тях пепел, а тълпата вкупом крещяла: „Отлети, дяволе, отлети и не се връщай повече!“ Вятърът и отливът били благоприятни и платформите бързо отплавали. Тази нощ всички хора се гощавали заедно и били много радостни, защото дяволът се е отправил по посока на о. Чоура. Подобно пропъждане на дяволи се извършва веднъж годишно и в други никобарски села, но на различните места обредите се изпълняват по различно време.

Всяка година през третия месец много от коренните племена в Китай имат голям празник. Той е израз на всеобщата радост на хората, които вярват, че всички злини от изминалите дванадесет месеца са били напълно унищожени. Унищожаването, според тях, се извършва по следния начин. Заравят в земята голямо глинено гърне, пълно с барут, камъни и парчета желязо. След това посипват ивица барут, свързана със

закопания съд, драсват ѝ клечка кибрит и взривяват гърнето и съдържанието му. Камъните и парчетата желязо представят злините и нещастията от миналата година, а тяхното разпръскване от взрива отстранявало самите злини и нещастия. Празникът е придружен с много веселие и пиянство.

В Стария Калабар, на Гвинеийския бряг, дяволите и призраците биват или поне били публично гонени на всеки две години. Пропъжданите от техните убежища духове, са душите на всички хора, умрели през времето, изминало след последното прочистване на града. Около три седмици или месец преди събитието, което според едно описание става през месец ноември, пред всяка къща слагат груби чучела, представлящи хора и животни – крокодили, леопарди, слонове, биволи и птици, изплетени от клонки или направени от дърво. Те са накичени с ивици плат и натруфени с евтини украшения. Към три часа сутринта в деня, определен за обряда; цялото население излиза на улиците и се залавя с оглушителен шум и в състояние на голяма възбуда да натика всички притаили се дяволи и призраци в чучелата, та заедно с тях да ги пропъди от жилищата на хората. За целта по улиците бродят групи хора, удрят по вратите, стрелят с пушки, бият тъпани, надуват рогове, дрънкат звънци, тракат тенджери и тигани, викат и крещят колкото сила имат и с две думи казано, вдигат колкото им е по силите шум. Тупурдията продължава до приближаването на зората, когато постепенно стихва и при изгрев слънце напълно спира. До това време къщите са внимателно пометени и се предполага, че всички духове са се свили подплашени в чучелата и тяхната развяваща се украса. Боклукът, изметен от къщите, и пепелта от вчерашните огънове също се натъпкват в плетените фигури. Тогава хората грабват бързо натоварените с демони чучела и развълнуваното шествие ги отнася до брега на реката и ги хвърля във водата при трясъка на барабанен бой. Отливът ги отнася навътре в морето и по този начин градът бива почистен напълно от призраци и дяволи за следващите две години.

Подобни ежегодни пропъждания на въплътени злини са неизвестни и в Европа. Вечерта на първия ден на Великден циганите от Южна Европа изваждат приличен на кутия за шапки дървен съд и го наместват като люлка върху две кръстосани парчета дърво. В него слагат лечебни и други билки, заедно с изсушена змия или гущер, който всеки от присъстващите трябва да е докоснал с пръсти. След това омотават съда в бяла и червена вълна, най-старият мъж го разнася от палатка на палатка и най-сетне го хвърля в течаща вода, но преди това всеки от катуна

трябва да плюе в него по веднъж, а знахарката да произнесе някакви заклинания. Те смятат, че като изпълнят този обред, пропъждат всички болести, които иначе биха ги сполетели през годината, а ако някой намери съда и го отвори от любопитство, той и близките му ще бъдат нападени от всички болести, от които катунът се е отървал.

Случва се изкупителната жертва, с помощта на която се пропъждат публично всички натрупали се през годината злини, да е животно. Асамската народност гаро например има освен жертвоприношенията при отделните случаи на болест, определени обреди, изпълнявани веднъж в годината от цялата община или село и предназначени да предпазят членовете ѝ от опасности в гората, от болести и беди през предстоящите дванадесет месеца. Най-главният от тях е обредът Асонгтата. Близо до крайнините на всяко голямо село могат да се видят известен брой забити в земята камъни, привидно без някакъв ред или метод. Те са известни като „асонг“ и на тях се прави жертвоприношението, изисквано от Асонгтата. Принасят в жертва козел, а един месец по-късно трябва да се принесе в жертва и маймуна лангур (*Entellus*) или плъх. Избраното животно е вързано с въже около шията и двама мъже, по един от всяка страна, го развеждат от къща на къща из селото. Въвеждат го подред във всяка от тях, а през това време събраните селяни удрят отвън по стените, за да подплашат и пропъдят всевъзможните духове, които може да са се настанили там. След като обикалят по този начин цялото село, отвеждат маймуната или плъха при неговите крайнини, където го изкормват с един удар на дао, а след това го разпъват на забити в земята бамбукови пръчки. Около разпънатото животно набиват други пръчки с изострени върхове – нещо като *chevaux de frise*.⁸³ Те напомнят за времето, когато такива отбранителни съоръжения са заобикаляли селата от всички страни, за да ги пазят от врагове, а сега са символи на отбрана срещу болестите и опасностите за живота, които крият дивите животни в гората. Ловът на необходимия за целта лангур започва няколко дни преди обреда, но ако се окаже невъзможно да го хванат, той може да бъде заменен от кафява маймуна. В този случай разпнатата маймуна или плъх са публичната изкупителна жертва, която със страданията и смъртта си освобождава хората от всички болести и беди през предстоящата година.

Един път в годината хората от народността бхотия от Джахар, в

83. Фр. – отбранителни съоръжения, подобни на днешните противотанкови ежове. – Бел. пр.

Западните Хималаи, хващат куче, упоаят го с алкохол и хашиш, изхранват го с пасти и като обиколят с него цялото село, го пускат на свобода. След това го преследват и пребиват с тояги и камъни и вярват, че така няма да ги сполетяват болести и беди през годината. В някои части на Бредълбан е имало обичай на Нова година да доведат до вратата куче, да му дадат парче хляб и да го подгонят оттам с думите: „Махай се, куче! Ако умре човек или загубим добитък в тази къща до края на тази година, нека падне на твоята глава.“ В Деня на изкуплението, който се падал на десетия ден от седмия месец, върховният жрец на евреите полагал двете си ръце върху главата на изкупителната жертва, изповядвал над нея всички престъпления на децата на Израил и прехвърлял по този начин греховете на хората върху животното и го пропъждал в пустинята.

Изкупителната жертва, върху която се струпват периодично греховете на хората, може да е човек. В Онич, на р. Нигер, принасяли всяка година в жертва по две човешки същества, за да отнесат те греховете на земята. Жертвите закупували със събрани чрез подписка средства. Всички, които в течение на изминалата година са извършили големи грехове като подпалвачество, кражба, брачна измяна, магьосничество и т.н., трябвало да дадат по 28 нгута (малко повече от две лири стерлинги). Със събраните по този начин пари отивали във вътрешността на страната и с тях закупували двама души, страдащи от някаква болест, „за да бъдат пренесени в жертва за всички отвратителни престъпления – един за земята и един за реката“. Наемали човек от съседен град да ги умъртви. На 28 февруари 1858 г. преподобният Дж. С. Тейлър станал свидетел на принасянето на такава жертва. Страдалката била жена на около деветнадесет или двадесет години. Повлекли я по земята, с лице надолу, от къщата на царя към реката, разстояние от около три и повече километра, а тълпите, които вървели след нея викали: „Зло! Зло!“ Намерението било „да се отнемат престъпленията от земята. Тялото беше влачено безжалостно, сякаш по този начин отнасяше тежестта на всичката тяхна злина“. Твърдят, че въпреки бдителността на британските власти, много племена от делтата на Нигер продължават да спазват всяка година подобни обичаи. Сред негрите йоруба в Западна Африка „човешката жертва, избрана за целта, може да е свободен човек или роб, човек от благородно и богато или бедно и обикновено потекло. След като бъде определена и белязана, се нарича Олуво. Жертвата бива винаги добре охранена и докато е задържана, ѝ дават всичко каквото пожелае. Когато му дойде времето, развеждат Олуво наоколо из улиците на града

на самодържеца, който ще го принесе в жертва за доброто на своята власт и народ и на всяко семейство или отделен човек под нея, та да отнесе със себе си греховете, вината, нещастията и смъртта на всички без изключение. За да скрият самоличността му, посипват главата му с пепел, рисуват лицето му с тебешир, а докато ходи из града, от къщите изтичват различни хора, които го докосват, за да прехвърлят върху него своя грях, вина, беда и смърт.“ Като приключат обиколките, го отвеждат в едно вътрешно светилище и там му отсичат главата. Последните му думи или предсмъртни стенания са сигнал за взрив от радост сред насъбраните отвън хора, които вярват, че жертвоприношението е било прието и божественият гняв – смирен.

В Сиам имало обичай един ден от годината да определят грохнала от разврат жена и да я разнасят на носилка из улиците при акомпанимента на барабани и обои. Тълпата я оскърбявала и замервала с нечистотии. След като обиколели целия град, я хвърляли върху купище или трънлив храст извън стените на града и ѝ забранявали повече да влиза в него. Смятали, че жената привлича върху себе си всички зловредни влияния от въздуха и злите духове. Батаките от о. Суматра колели червен кон или бивол като публично изкупление, за да прочистят земята и да спечелят благоволенията на боговете. Твърди се, че по-рано на същия кол привързвали човек и бивол и когато убиели животното, пропъждали човека и никой не можел да го приюти, да разговаря с него или да му дава храна. Несъмнено те са смятали, че той отнася със себе си греховете и бедите на хората.

Има случаи, когато изкупителната жертва е свещено животно. Също както индусите, жителите на Малабар почитат кравата и да се заколи крава и да се яде месото ѝ „смятат за престъпление, равностойно на непредумишлено или дори на предумишлено убийство“. Въпреки това „брахманите прехвърлят греховете на хората върху една или повече крави и след това ги отвеждат заедно с греховете, с които са натоварени на определено място“. Когато древните египтяни принасяли в жертва бик, те призовавали да се струпат върху главата му всички беди, които иначе биха могли да се струпат върху тях и египетската земя, а после продавали бичата глава на гърците или я хвърляли в реката. Разбира се, не можем да кажем, че в известните на нас времена египтяните са обожавали бика изобщо, защото по всичко личи, че са го колели и изядвали. Но доста обстоятелства насочват към заключението, че първоначално те са приемали за светен добитък изобщо – бил той бик или крава. Защото смятали всички крави за свещени и никога не ги принасяли в жертва и

не само тях, но и бикове не можели да се принасят в жертва, освен ако нямали някои природни белези; жрец преглеждал всеки бик – преди да го принесат в жертва; ако животното имало съответните белези, слагал печата си върху него в знак, че може да бъде принесено в жертва; а който принесел в жертва неподпечатан бик, го убивали. Освен това култът към черните бикове Апис и Мневис и особено към първия, играел важна роля в египетската религия: всички бикове, които умирали от естествена смърт, били внимателно погребвани в предградията на градовете, а след това събирали костите им от всички области на Египет и ги погребвали на определено място; когато принасяли бик в жертва при големия ритуал на Изида, всички поклонници се удряли по гърдите и скърбели. В такъв случай ние може би имаме, общо взето, право да заключим, че за египтяните първоначално бикове, а кравите винаги са били свещени и че заколеният бик, върху чиято глава се струпвали всички нещастия на хората, е бил някога свещено изкупително животно. Няма нищо невероятно в предположението, че агнето, което колели мадите в Централна Африка всяка година, е свещена изкупителна жертва, а същото предположение може да обясни защо зуните принасяли в жертва пуяк.

И най-сетне изкупителната жертва може да е и свещен човек. Например през ноември индийските конди чествуват Гансиам Део, покровителя на посевите и на празника самото божество се вселявало в един от обожателите, който внезапно бил обхванат от нещо като припадък, започвал да се олюлява и се втурвал в джунглата, където, както смятали, би умрял от лудост, ако бъде оставен на себе си. Затова го връщат, но той идва на себе си едва след един-два дни. Хората смятали, че един човек бива избран като изкупителна жертва за останалите селяни. В храма на луната албанците от Източен Кавказ⁸⁴ пазят известен брой „свещени“ роби, много от които са вдъхновени и предсказват бъдещето. Когато някой от тези хора проявял повече от обикновените симптоми на вдъхновение или безумие и започнал да ходи сам насам-натам из гората като конда в джунглата, върховният жрец нареждал да го приковат на свещена верига и го държал в охолство една година. В края на годината го помазвали с мехлеми и го отвеждали да го принесат в жертва. Онзи, чиято работа била да умъртвява тези човешки жертви и у когото практиката била развила голяма ловкост, излизал от тълпата, забивал в жертвата свещено копие и пронизвал сърцето му. От начина, по който падал

84. Вече посочихме, че в древността днешен Азербайджан е бил известен като Албания.
– Бел. пр.

убитият, се правели предсказания за благоденствието на общността. После отнасяли тялото на определено място, където всички стъпвали върху него според обряда за причестяване. Последното обстоятелство показва ясно, че греховете на хората се прехвърлили върху жертвата, също както еврейският жрец прехвърлял греховете на хората върху изкупителното животно, като слагал ръце върху главата му и тъй като се смятало, че човекът е обзет от божествен дух; значи в случая имаме несъмнен пример на богочовек, умъртвен, за да отнесе греховете и нещастията на хората.

В Тибет обичаят с изкупителната жертва има някои интересни аспекти. Тибетската Нова година започва с новолуние и новата луна се появява около 15 февруари. В продължение на двадесет и три дни след това властта в столицата Лхаса се отнема от ръцете на обикновените управници и се поверява на онзи монах от Дебангския манастир, който предложи най-високата цена за тази привилегия. Спечелилият наддаването се нарича Джално и той съобщава самолично своето възкачване на власт, като минава по улиците на Лхаса със сребърен жезъл в ръка. Монасите от всички съседни манастири и храмове се събират и му се покланят. Джално упражнява най-произволно властта в своя полза и тъй като всички глоби му принадлежат по право, печалбата е десеторно по-голяма от платената от него сума. Хората му обикалят улиците, за да открият някаква постъпка на жителите, която могат да определят като грешна. Всяка къща в Лхаса плаща по това време данък и най-малкото провинение се наказва с безжалостно наложени глоби. Строгостта на Джално пропъжда всички трудови класи извън града, докато приключат двадесетте и три дни. Но обикновените хора напускат, а идва духовенството. Всички будистки манастири от страната на голямо разстояние наоколо отварят врати и опустяват. Пътищата, които водят към Лхаса от съседните планини, са пълни с монаси, които бързат към столицата, някои пеша, други яхнали коне, магарета или мучащи волове и всички носят молитвениците си и готварски съдове. Те са толкова много, че улиците и площадите на града са препълнени от тълпите и аленеят от червените им наметки. Безпорядъкът и бъркотията са неописуеми. Групи свети мъже вървят по улиците, нареждат молитви или издават диви викове. Срещат се, блъскат се, карат се, бият се, разкървавяват си носове, раздават се синини и се чупят глави на провала. По цял ден, отпреди да се зазори до настъпването на тъмнината, тези монаси с червени наметки не прекратяват църковната служба в тъмните, изпълнени с миризмата на тамян пространства на големия храм Мачиндранат, катедралата на Лхаса. Тук

три пъти на ден се струпват, за да получат своя дял чай, супа и пари. Катедралата е огромна сграда, която се извисява в центъра на града и е забиколенена от базари и магазини. Идолите в нея са богато позлатени и украсени със скъпоценни камъни.

След 23 дни Джално слиза от власт, но той отново я поема и 10 дни управлява по същия произволен начин, както и преди. На първия от тези дни жреците се събират отново в катедралата, молят се на боговете да предотвратят болестите и другите злини сред хората „и като знак за мир принасят в жертва човек. Той не бива убит съзнателно, но ритуалът, на който го подлагат, често се оказва фатален. Замерват го по главата със зърно, а лицето му боядисват наполовина бяло, наполовина черно“. Маскиран по този странен начин и с кожена дреха в ръка, той се нарича Царя на годините, седи всеки ден на пазара и си взема какво му се хареса, върти се насам-натам, размахва над хората опашка от черен як и по този начин те му предават лошия си късмет. На 10 ден цялата войска на Лхаса се явява при големия храм и образува редица пред него. Извеждат Царя на годините от храма и събраното множество му дава дребни дарения. Тогава той започва да се подиграва на Джално, като му казва: „Онова, което възприемаме с петте си сетива, не е илюзия. Нищо от това, което ни учиш, не е вярно“ и т.н. Джално, който представя за известно време Великия Лама, възразява на тези еретични мнения, спорът се разгорещява и най-сетне двамата се съгласяват да го решат, като хвърлят зарове. Джално предлага, ако загуби да размени мястото си с изкупителната жертва. Ако спечели Царят на годините, това вещае големи беди, а спечели ли Джално, настъпва огромна радост, защото това доказва, че неговият противник е бил приет от боговете като жертва, която да понесе всички грехове на жителите на Лхаса. Но щастието никога не напуска Джално, който хвърля непрекъснато шестици, докато противникът му хвърля само единици. И в това няма нищо странно, защото заровете на Джално имат само шестици, а тези на противника му – само единици. Като разбере, че пръстът на съдбата сочи така очевидно против него, Царят на годините изпада в ужас и побягва, възседнал бял кон, с бяло куче, бяла птица, сол и т.н., осигурени му от властите. Лицето му все още е боядисано наполовина бяло, наполовина черно и все още носи кожената си дреха. Цялото население го преследва, свири, крещи и изстрелва халосни залпове подире му. Пропъден от града, той бива задържан седем дни в голямата зала на ужасите в Самийския манастир, забиколен от чудовищни и ужасни образи на дяволи и кожи от големи змии и диви зверове. Оттам той отива в планините Четанг, където трябва да

прекара като отшелник няколко месеца или година в тясна бърлога. Ако умре, преди да изтече това време, хората го смятат за благоприятен знак на съдбата, но оживее ли, може да се върне в Лхаса и отново да играе ролята на изкупителна жертва на следващата година.

Този странен ритуал, който продължава да се изпълнява всяка година в откъснатата от света столица на будизма – азиатския Рим, – е интересен, защото показва в ясно очертано и вече почти установено религиозно разслояване поредица от свещени спасители, самите спасени от различни техни представители – изкупителни жертви на богове, които, запазвайки привилегиите си, са се освободили от страданията и наказанията, произтичащи от тяхната божественост. В лицето на Джално можем без особено усилие да различим приемник на онези временни царе, онези смъртни богове, които с цената на своя живот купуват краткотрайна власт и слава. Той положително е временният заместник на Великия Лама; почти сигурно е, или поне някога е бил задължен да играе ролята на изкупителна жертва за хората, ако се съди от предложението му да си размени мястото с истинската изкупителна жертва, Царя на годините, ако зарът отсъди против него. Вярно е, че условията, при които сега поема риска, са свели предложението до една условна формалност. Но такива формалности не са гъби, които никнат от само себе си за една нощ. Ако сега това са празни формалности, кухи, лишени от съержание черупки, можем да сме сигурни, че някога те са имали живот и значение; ако в наши дни те са задънена улица, която не води никъде, можем да сме сигурни, че в отминалите дни те са били пътеки, които са отвеждали някъде, макар и към смъртта. Много неща говорят в полза на догадката, че целта, към която се е устремявала едновременната тибетска изкупителна жертва след краткия си волен период на пазара, е била смъртта. За това свидетелствува и аналогията: халосните патрони, изстрелвани след него, декларацията, че ритуалът често завършва фатално, вярата, че смъртта му е щастливо предзнаменование – всичко говори в нейна полза. В такъв случай няма защо да се чудим, че след като плаща толкова скъпо, за да играе ролята на заместник-божество в продължение на няколко седмици, Джално е предпочел, когато му изтече времето, да умре негов заместник, а не той. Затова болезнената, но задължителна чест била прехвърлена на някакъв бедняк, на отхвърлен от обществото човек, злощастник, срещу когото се е обърнал светът и който с готовност се е съгласявал да се откаже след няколко дни от живота, стига междувременно да си поживее хубаво. Та забележете, че докато времето, определено на първоначалния заместник-Джално се мерело със

седмици, времето дадено на заместника на заместника било сведено до дни, според един източник до десет дни, а според друг – до седем. Несъмнено са смятали, че това е достатъчно дълго въже за толкова черна или така болна овца; толкова малко песъчинки, които се плъзгат така бързо в пясъчния часовник, били достатъчни за човека, пропилял много ценни години. Така че в лицето на преоблечения и маскиран смешник, който броди с боядисано лице из пазара на Лхаса и измита нещастieto с опашката от черен як, можем да разпознаем с чиста съвест заместника на заместника, пълномощника на пълномощника, делегата на чийто гръб е струпан тежкия товар от рамене по-благородни. Но указанията, ако сме ги следвали правилно, не спират с Джално, защото те водят директно към папата от Лхаса, към Великия Лама, чийто временен заместник е той. Аналогията с много обичаи в много страни води до заключението, че ако този човек-божество се принизява дотам да отстъпи за известно време призрачната си власт на заместник, той е воден или най-малкото е бил воден от едно единствено съображение – че заместникът му ще умре вместо него. Така през неосветения от светлината на историята мрак на вековете се очертава смъртно трагичната и печална фигура на будисткия папа, божият наместник на земята на Азия, човекът-бог, който носел скърбите на своя народ, добрият пастир, който жертвал живота си за овцете.

4. По въпроса за изкупителната жертва изобщо

Направеният дотук преглед на обичая публично да се пропъждат натрупаните злини на цяло село, град или страна навежда на някои общи заключения.

Преди всичко няма място за спор, че прякото и опосредстваното пропъждане на злото, както ги нарекох, са тъждествени по предназначение; с други думи, това, дали злините се схващат като незрими или въплътени в материален образ, е само вторично обстоятелство по отношение главната цел на ритуала, а тя е чисто и просто да се постигне пълно прочистване на всички беди, които са се натрупали около хората. Ако е необходима връзка между двата вида прогонване, ще я установим в обичая да се изпращат злините на носилка или на лодка. Защото тук злините са, от една страна, незрими и неосезаеми, а от друга, има зрим и осезаем носител, който да ги отстрани. А изкупителната жертва не е нищо друго освен носител.

На второ място, когато към всеобщото прочистване на злото се прибъгва периодично, интервалът между двата обряда е обикновено една година и времето от годината, когато се извършват те, обикновено съвпада с някоя добре изразена промяна в сезоните, като например началото или края на зимата в арктическите и умерени зони и започването или края на дъждовния сезон в тропиците. Първобитният човек обикновено отдава повишената смъртност, която подобни климатични промени носят, особено сред недохранените, зле облечени и недостатъчно подслонени диваци, на дейността на демони, които трябва да бъдат пропъдени. Затова в тропическите райони на о. Нова Британия и Перу дяволите се пропъждат или са били пропъждани в началото на дъждовния сезон; докато на голите брегове на Бафинова земя са ги подгонвали в началото на свирепата арктическа зима. Когато едно племе се залови със стопанска дейност, времето за всеобщо пропъждане на дяволите естествено съвпада с един от големите периоди на земеделската година, като засяването или прибирането на реколтата: но тъй като тези периоди естествено съвпадат със сезонни промени, от това не следва, че преходът от ловния или скотовъдния начин на живот към земеделския е свързан с някаква промяна във времето за празнуване на този годишен ритуал. Както видяхме, някои земеделски народности от Индия и Хиндукуш прочистват демоните при събирането на реколтата, други – по сеитбено време. Но независимо от това в кой годишен сезон става всеобщото пропъждане на демоните, то обикновено съвпада с новата година. Защото, преди да навлязат в новата година, хората искат да се освободят от бедите, които са ги мъчили през изтеклото време; затова става така, че в много общности началото на новата година се празнува с тържествено и публично пропъждане на злите духове.

На трето място трябва да се отбележи, че това публично и периодично пропъждане на дяволи най-често се предшества или е последвано от период на всеобща разпуснатост, през който обикновените обществени задръжки биват отхвърлени и всички простъпки, с изключение на най-тежките, остават ненаказани. В Гвинея и в Тонкин периодът на разпуснатост предшества публичното пропъждане на демоните, а отстраняването на обикновената власт в Лхаса преди пропъждането на изкупителната жертва е може би остатък от сходен период на всеобща разпуснатост. У индийските хо периодът на разпуснатост следва пропъждането на дявола, докато при ирокезите трудно проличава дали той го предшества, или го следва. Във всеки случай необикновено смекчаване на възприетите правила за поведение при такива случаи несъмнено

се обяснява с всеобщото разчистване на злините, което го предшества или следва. От една страна, когато всеобщото разчистване на злото и опрощението на всички грехове вече непосредствено предстои, хората добиват смелост да дадат воля на страстите си, вярвайки, че предстоящият обред ще уреди сметката, която така бързо нараства. От друга страна, когато обредът е току-що извършен, съзнанието на хората е освободено от подтискащото чувство, което обикновено им тежи от една претрупана от дяволи атмосфера и при първия порив на радост те прескачат границите, които обичаите и моралът обикновено налагат. Когато обредът става по време на прибирането на реколтата, приповдигнатото настроение, което тя предизвиква, се стимулира допълнително от състоянието на физическо добруване, дошло от богатите запаси храна.

На четвърто място трябва специално да се отбележи използването на свят мъж или животно като изкупителна жертва; нещо повече, тук ние се интересуваме от обичая да се пропъждат злини само дотолкова, доколкото се смята, че тези злини се пренасят върху бог, който след това бива умъртвен. Можем да подозираме, че обичаят да се използва свят мъж или животно като изкупителна жертва за обществото е по-широко разпространен, отколкото личи от приведените примери. Защото, както вече беше посочено, обичаят да се умъртвява бог датира от толкова ранен период на човешката история, че в по-късни времена, дори когато той продължава да се практикува, може неправилно да се изтълкува. Свещеният характер на животно или на човека се забравя и той или то започва да се смята за най-обикновена жертва. Това най-вече се отнася за случая, когато се умъртвява свят човек. Защото когато един народ се цивилизова, той се отказва напълно от човешките жертвоприношения или най-малкото подбира за жертви само злощастници, които, така или иначе, ще бъдат умъртвени. Така че понякога умъртвяването на божеството може да се обърка с екзекуцията на престъпник.

Ако се запитаме защо точно умиращият бог трябва да бъде избран да поеме върху себе си и да отнесе греховете и скърбите на хората, можем да предположим, че това е съчетаване на два обичая, които преди са били различни и независими. От една страна, видяхме, че е имало обичай да се умъртвява антропоморфният или зооморфният бог, за да се спаси свещеният живот от упадък вследствие товара на годините. От друга страна, видяхме също, че е имало обичай да се пропъждат веднъж в годината всички злини и грехове. И ако на хората им е хрумнало да съчетаят тези два обичая, резултатът би бил да използват за изкупителна жертва умиращия бог. Първоначално той не бил умъртвяван, за да

отнесе със себе си греха, а за да се спаси свещеният живот от упадък на възрастта. Но хората може да са сметнали, след като, така или иначе, го умъртвявали, да се възползват от случая и да стоварят върху му тежестта на греховете си, за да ги отнесе със себе си в някакъв неизвестен отвъден свят.

Използуването на божеството за изкупителна жертва разчиства неяснотата, с която сякаш е свързан европейският народен обичай да се „изнася смъртта“. Има основания да смятаме, че в този ритуал така наречената Смърт е била първоначално духът на растителността, умъртвяван всяка година през пролетта, за да може да се върне към живот с енергията на младостта. Но както вече посочих има известни аспекти на ритуала, които не могат да се обяснят единствено с тази хипотеза. Такива са белезите на радост, с която се изнася, заравя или се изгаря чучелото на смъртта, а също страхът и отвращението, проявявани от носачите. Но тези черти стават отведнъж разбираеми, ако предположим, че Смъртта не е била само умиращият бог на растителността, но и публична изкупителна жертва за обществото, върху която са струпани всички злини, сполетели хората през изминалата година. В такъв случай радостта е естествена и подходяща и ако умиращият бог изглежда обект на страх и отвращение, те всъщност не се отнасят до него, а до греховете и нещастията, с които са го натоварили. Това се дължи единствено на факта, че е трудно да се направи разлика или поне да се маркира разликата между носителя и товара. Когато товарът е гибелен по своя характер, онзи, който го носи ще бъде отбягван и от него ще се страхуват също толкова, колкото и ако е тъждествен с тези опасни свойства, чийто носител е само в случая. Видяхме как индонезийските народности отбягват и се боят от натоварените с болести и грехове лодки. Освен това схващането, че при тези народни обичаи Смъртта е едновременно божество на растителността и изкупителна жертва, намира известно потвърждение в още едно обстоятелство – пропъждат я винаги през пролетта и то главно славянските народи. Защото славянската година започва през пролетта и в такъв случай в един свой аспект обредът с изнасянето на Смъртта би бил пример за широко разпространения обичай, преди да навлязат в новата, хората да пропъждат насъбраните през старата година злини.

ГЛАВА LVIII

Хора – изкупителни жертви в класическата древност

1. Хора – изкупителни жертви в Древен Рим

Сега вече имаме основание да разгледаме въпроса за използването на хора за изкупителни жертви в класическата древност. Всяка година на 14 март по улиците на Рим преминавала процесия – участниците биели с дълги бели тояги облечен в кожи човек и го прогонвали извън града. Наричали го Мамурий Ветурий, т.е. „стария Марс“ и тъй като церемонията се провеждала на деня преди първото пълнолуние, съгласно старата римска година (която започвала на първи март), облеченият в кожи човек трябва да е представлял Марс от предишната година, когото прогонвали при настъпването на новата. Но първоначално Марс не бил бог на войната, а на растителността. Защото римският земеделец се молел на Марс за благополучието на посевите и лозята си, на плодните дръвчета и горите; колегията на Арвалските братя, чиято работа била да принасят жертви за растежа на посевите, се обръщала в молитвите си почти изключително към Марс; освен това, както стана ясно, през октомври принасяли в жертва на Марс кон, за да осигури богата реколта. Нещо повече, селяните принасяли на Марс под титлата „Горския Марс“ (Mars Silvanus) жертви за благополучието на своя добитък. Вече видяхме, че било нещо обикновено добитъкът да се смята под специалното покровителство на горските богове. Освен това посвещаването на пролетния месец март на Марс сякаш го определя за божество на покарващата растителност. Следователно римският обичай с прогонването на стария Марс напролет в началото на новата година, е тъждествен със славянския обичай да „изнасят Смъртта“, разбира се, ако се приеме за правилно предложено от нас обяснение на този обичай. Сходството на римските и славянските обичаи е вече отбелязано от учените, които обаче сякаш възприемат Мамурий Ветурий и съответстващите му образи в славянските обреди по-скоро за представители на старата година, отколкото на старото божество на растителността. Възможно е в по-късни години хората, които изпълнявали подобни обреди да са ги тълкували по такъв начин. Но олицетворяването на период от време е прекалено

абстрактна идея, за да е изначална. А сякаш в римските, също както и в славянските обреди с представителя на божеството се отнасят не само като към божество на растителността, но и като към изкупителна жертва. За това говори фактът, че го прогонват, защото няма причини да прогонват божеството на растителността в това му качество. Друг е въпросът, ако то е и изкупителна жертва, защото тогава става необходимо да го прокудят извън границите на града, за да може да отнесе печалния си товар на други земи. И наистина, както изглежда, Мамурий Метурий е бил прогонван в земите на осканите⁸⁵, врагове на Рим.

2. Хора – изкупителни жертви в Древна Гърция

И на старите гърци не било чуждо използването на хора за изкупителни жертви. В Херонея, родния град на Плутарх, главният магистрат изпълнявал подобен обред в кметството, а всеки стопанин – в собствения си дом. Той се нарича „пропъждане на глада“. Биели един роб с пръчки от *agnus castus*⁸⁶ и го прогонвали навън с думите: „Да излезе гладът, да влезе богатството и здравето.“ Когато Плутарх бил главен магистрат в родния си град, той изпълнил обреда в кметството и съобщава за спора, възникнал след това по повод на обичая.

Но в цивилизована Гърция обичаят с изкупителната жертва приемал и по-мрачни форми от невинния обред, извършен под надзора на добродушния и набожен Плутарх. Когато Марсилия⁸⁷, една от най-оживените и блестящи гръцки колонии, била опустошена от чума, използвали като изкупителна жертва беден човек. Цяла година го отглеждали на държавна сметка, хранели го с подобрена и питателна храна. С изтичането на годината, той бивал обличан в свети дрехи, украсяван със свети клонки и го развеждали из целия град, а в това време хората се молели всички беди да се струпат на неговата глава. След това го прогонвали от града или хората го пребивали с камъни извън стените. Атиняните постоянно издържали от държавната хазна известен брой деградирани и безполезни същества и щом над града се струпвало някакво бедствие, като чума, суша или глад, принасяли за изкупителни жертви две от тези отрепки. Едната от жертвите принасяли за мъжете, а другата за жените.

85. Галско племе. – Бел. пр.

86. Непорочният агнец (лат.). – Бел. пр.

87. Гръцка колония на Адриатическо море, няма нищо общо с днешна Марсилия. – Бел. пр.

Първият носел около врата си наниз от черни, а другият от бели смокини. Изглежда, се е случвало принасяната за жените жертва да е жена. Развеждали ги из улиците, а после очевидно ги пребивали с камъни извън града. Но тези жертвоприношения не се извършвали единствено при необикновени случаи на обществени бедствия, защото, както изглежда, всяка година през май на празника на Таргелия, извеждали две жертви извън Атина – една за мъжете и една за жените и там ги пребивали с камъни. Тракийският град Абдера се пречиствал публично веднъж годишно – пребивали с камъни един от гражданите, определен за изкупителна жертва; шест дни преди екзекуцията го отлъчвали от вярата, „та той едничък да понесе греховете на всички хора“.

Всяка година левкадийците⁸⁸ хвърляли от варовикова скала в южния край на своя остров, наречена водопад на влюбените, престъпник като изкупителна жертва. Но за да смекчат падането му, привързвали тялото му към живи птици и пера, а отдолу чакала флотилия от малки лодки, които го улавяли и го извеждали извън пределите на острова. Вероятно тези хуманни предпазни мерки били смекчаване на по-ранен обичай да се хвърля изкупителната жертва, за да се удави в морето. Левкадийският обред съвпадал по време с жертвоприношение в чест на Аполон, който имал там храм или светилище. По други места съществувал обичай всяка година да хвърлят в морето по един младеж с молитвата „Бъди нашата отрепка!“⁸⁹ Предполагали, че този обред освобождава хората от сполетелите ги злини или според едно малко по-различно тълкуване – това им носело спасение, защото така плащали дълга си към бога на морето. През VI век преди нашата ера малоазиатските гърци изпълнявали обичай с изкупителна жертва по следния начин: когато някой град страдал от чума, глад или друга масова беда, избирали грозен или обезобразен човек да приеме върху себе си всички сполетели общността беди. Извеждали го на подходящо място и слагали в ръката му изсушени смокини, самун ечемичен хляб и сирене. Той ги изяждал. Тогава го удряли седем пъти по половите органи със синцец и клони от дива смокиня и други необлагодородени дървета, а през това време флейтите свирели определена мелодия. След това го изгаряли върху погребална клада от горски дървета, а пепелта му хвърляли в морето. По всичко личи, че по време на жътвения празник Таргелия азиатските гърци са изпълнявали аналогични обреди.

Не сме склонни да приемем, че в току-що описания ритуал боят със

88. От Левкада – остров в Адриатическо море. – Бел. пр.

синчец, клони от дива смокиня и т.н. е целял да увеличи страданията на нещастника, защото ако това беше така, всяка тояга би била достатъчно добра, за да го наложат с нея. В. Манхардт обяснил истинското значение на тази част от обряда. Той сочи, че древните отдавали на синчеца магическата власт да отклонява зли влияния, затова го окачвали пред вратите на къщите си и го използвали при обреди за пречистване. Следователно обичаят в Аркадия на някакъв празник или винаги когато ловците се завърнели с празни ръце, да бият статуята на Пан, нямал смисъл на наказание за божеството, а служел да го пречисти от злосторните влияния, които са му попречили да изпълнява божествените си функции – да дава дивеч на ловците. Оттам следва, че удрянето на човека-изкупителна жертва по половите органи със синчец и т.н. трябва да е имало за задача да освободи възпроизводителната му енергия от всякаква задръжка или магия, плод на дейността на демони или други злосторни сили, а след като Таргелия, празникът на който бил принасян всяка година, бил ранен жътвен празник, честван през май, ще трябва да разпознаем в жертвата представител на сътворяващия и оплождащ бог на растителността. Представителят на божеството бил умъртвяван всяка година с посочената от мен цел – да поддържа божествения живот в непрекъснат разцвет, неопетнен от старческа немощ и било нещо съвсем естествено, преди да го умъртвят, да стимулират неговите възпроизводителни сили, та те да се пренесат напълно активни в приемника му, новия бог или новото въплъщение на стария бог, който, както те несъмнено предполагали, заема незабавно мястото на умъртвения.

Сходният начин на мислене би довел до сходно третиране на изкупителната жертва при особени случаи, да речем суша или глад. Ако посевите не отговаряли на очакванията на стопанина, той отдавал това на някаква несполука в творческите сили на божеството, чиято функция била да даде плодовете на земята. Можело да се помисли, че е под действието на някаква магия или пък остарява и губи сили. И съответно го умъртвявали в лицето на неговия представител, с цялата описана вече церемония, та роден наново млад да е в състояние да предаде своята младежка енергия на замрелите сили на природата. На същия принцип можем да разберем защо удряли с борови пръчки Мамурий Ветурий, защо биели роба в Хероней с клонки от *agnus castus* (дърво, на което приписвали магически свойства), защо в някои части на Европа нападат с тояги и камъни чучелото на Смъртта, и защо във Вавилон биели пресътника, който играел ролята на божество, преди да го разпнат. Боят нямал за цел да утежни агонията на божествения страдалец, а тъкмо

напротив – да пропъди всякакви зловредни влияния, които могат да го сполетят във върховния момент на живота му.

Дотук приемах, че човешките жертви на празника Таргелия са представели духовете на растителността изобщо, но както с право отбелязва г. У. Р. Патън, тези злосластници изглежда са играели конкретно ролята на духовете на смокиновите дървета. Той сочи, че процесът на така наречената капрификация, т.е. изкуственото опрашване на култивирани смокинови дървета с помощта на накичени по техните клонове нанизи от диви смокини, се извършва в Гърция и Мала Азия през юни, около месец след датата, на която се падала Таргелия и предполага, че белите и черни смокини, овесени около вратовете на двете човешки жертви, едната от които представлява мъжете, а другата жените, може да са били пряко наподобяване на процеса на капрификация на принципа на имитативната магия, за да се подпомогне опрашването на смокиновите дървета. А тъй като капрификацията е фактически бракосъчетание на мъжкото с женското смокиново дърво, г. Патън предполага още, отново на принципа на имитативната магия, че любовта между дърветата може да е симулирана от лъже или действително бракосъчетание между двете човешки жертви, едната от които, понякога изглежда е била жена. При това положение обичаят да се бият човешките жертви по половите им органи с клонове от диви смокинови дървета и със синчец е било магия, предназначена да стимулира размножителната енергия на мъжа и жената, които временно олицетворявали съответно мъжкото и женското смокиново дърво и със своето действително или наподобяващо единение в брака само помагали, както се смятало, на дърветата да дадат плод.

Възприетото от мен тълкуване на обичая да се бие човекът-изкупителна жертва с определени растения намира подкрепа в много аналогични случаи. Например, когато мъж от племето най от германска Нова Гвинея иска да накара напъпилите банани да родят бързо плод, той ги потупва с пръчка, отсечена от бананово дърво, което вече е родило. Тук е очевидно схващането, че плодовитостта се съдържа в отрязаната от плодовитото дърво пръчка и се предава на младите бананови дървета при контакта им с нея. По същия начин хората в Нова Каледония докосват леко с клон своите тарови растения и докато го правят произнасят следните думи: „Потупвам това таро, та да може да расте“, след което забиват клона в земята в края на нивата. Когато някой бразилски индианец от устието на р. Амазонка иска да направи половия си орган по-голям, потупва го с плода на анинга – бяло водно растение, което расте пишно по бреговете на реката. Плодът, който не се яде, наподобява

банан и очевидно е подбран за целта поради формата си. Процедурата трябва да се извърши три дни преди или три дни след новолуние. В областта Бекеш в Унгария оплодяват бесплодни жени, като ги удрят с пръчка, която са използвали преди това да разделят съвкупяващи се кучета. В случая те вероятно смятат, че оплождащата способност е преминала в пръчката и при контакта тя ще се предаде на жената. Според тораджите от Централен Целебес дървото *Dracaena terminalis* има силна душа, защото като го подрежат, бързо израства отново. Затуй когато човек е болен, приятелите му го потупват по главата с листа от това растение, та да подсилат слабата му душа със силната душа на растението.

С една дума, тези аналогии подкрепят тълкуването, което по примера на своите предшественици В. Манхарад и У. Р. Патън дадох на удяването на човешките жертви при гръцкия жътвен празник Таргелия. Този бой със свежи зелени растения и клони по половите органи на жертвите се обяснява най-естествено като магия, която трябва да подсили възпроизводителните сили на мъжете и жените, като им предаде плодovitостта на растенията и клоните или като ги освободи от злосторни влияния и това тълкуване се потвърждава от наблюдението, че двете жертви представлявали двата пола, едната мъжете изобщо, а другата – жените изобщо. Годишният сезон, когато се изпълнявала церемонията, а именно времето на прибирането на житните растения, приляга на теорията, че обредът имал земеделско значение. Освен това той бил предназначен, преди всичко да оплоди смокиновите дървета, което се проявява от нанизите черни и бели смокини, повесени на вратовете на жертвите, както и от ударите по половите им органи с клонки от дива смокиня, тъй като това напомня отблизо използваната от древните и съвременни стопани по гръцките земи процедура, предназначена за действително опрашване на смокиновите дървета. Да си спомним каква роля е, играело в древността изкуственото опрашване на финиковата палма не само в стопанската дейност, но и в религията на Месопотамия и едва ли ще остане място за съмнение, че изкуственото опрашване на смокиновото дърво може по същия начин да си е извоювало място в тържествения ритуал на гръцката религия.

Ако тези съображения са верни, ние очевидно ще трябва да заключим, че докато в периода на късната античност човешките жертви на Таргелия положително са изглеждали Преди всичко като изкупителни жертви, отнасящи със себе си всички грехове, нещастия и скърби на целия народ, в по-ранни времена те може да са били разглеждани като възплъщение на растителността, може би на житото, но преди всичко на

смокиновите дървета и ударите, които получавали, преди да бъдат умъртвени, имали задача преди всичко да събудят и подновят силите на растителността, която по това време започвала да кълумва и вехне от изгарящия пек на гръцкото лято.

При положение, че приемем схващането за изкупителната жертва на гърците, отпада само по себе си възражението, което би могло да се повдигне срещу основната теза в тази книга. Защото на теорията, че жрецът в Ариция е бил умъртвяван като представител на духа на дъбравата, би могло да се възрази, че такъв обичай няма аналогия в класическата древност. Но сега вече имаме основание да смятаме, че човешките същества, умъртвявани периодично или инцидентно от гърците в Азия, са били системно третиращи като въплъщения на божеството на растителността. Вероятно хората, които атиняните държали на разположение, за да ги принесат в жертва, също са били смятани за божествени. Не е имало значение, че са били отрепки на обществото. От гледна точка на първобитните хора, човек не се избира за представител или за въплъщение на божеството поради възвишения си морал или обществен статут. Божественото откровение се разкрива еднакво на добри и лоши, на високо поставени и низши. В такъв случай, ако гърците в Азия и Атина имали обичай да принасят в жертва хора, които смятали за въплътени божества, няма да звучи неправдоподобно предположението, че в зората на историята подобен обичай са спазвали полуварварите латини в горичката на Ариция.

Но за да решим окончателно спора, трябва да докажем, че обичаят да се умъртвява антропоморфният представител на божеството, е бил известен и практикуван в Древна Италия и на друго място освен в горичката на Ариция. Това имам намерение да направя сега.

3. Римската Сатурналия

Видяхме, че у много народи е съществувал обичай всяка година да има период на всеобща разпуснатост, когато обикновените ограничения на закона и морала се отхвърляли, когато цялото население се отдавало на необузdana веселба, когато се давала воля на по-тъмните страсти, които иначе никога не биха били допуснати при по-уравновесения и трезв ход на обикновения живот. Подобни изблици на набралите се сили на човешката природа много често се израждали в диви оргии на похот и престъпления, те ставали обикновено в края на годината и както вече

имах случай да посоча, често са свързани с един или друг земеделски сезон, особено с времето на сеитба или жътва. Но един от тези периоди на разпуснатост, който е най-добре известен и в съвременния език служи за нарицателно на останалите, е Сатурналия. Прочутият празник се падал през декември, последния месец от римската година и бил известен сред хората като възпоминание за веселото управление на Сатурн, божеството на засяването и селското стопанство, живяло на земята много отдавна като праведен и благодетелен италиански цар. Той обединил първобитните разпръснати обитатели на планините и ги научил да обработват земята, дал им закони и управлявал в мир. Периодът на неговото управление бил приказният Златен век – земята давала обилен плод, благословеният мир не бил обезпокояван от звуците на война или несъгласие, в кръвта на трудолюбивото и задоволено селячество не се просмуквала като отрова злокобната страст за печалба. Също така не били известни робството и частната собственост и всичко било общо. Но се случило, че добрият бог, благият цар изчезнал внезапно, а споменът за него за дълго се запазил, в негова чест издигнали светилища и много хълмове и възвишения в Италия носят името му. Над светлото предание за неговото управление обаче пада черна сянка – твърди се, че олтарите му били опетнени от кръвта на човешки жертви, заменени в по-късни и по-милостиви времена от чучела. В останените ни от древните автори описания на Сатурналия има(малко или изобщо отсъствуват следи от тази печална страна на култа към Сатурн. Седемте дни от 17 до 23 декември, докато траел този античен карнавал, улиците, площадите и домовете на Древен Рим се отличавали, изглежда, най-вече с пируване и веселие и всички необуздани удоволствия.

Но нямало по-забележителна страна на празника, нищо сякаш не правело по-силно впечатление на древните от свободията, давана на робите по това време. Временно се премахвала разликата между свободни и роби. Робът можел да оплюе господаря си, да се напие като хората от по-висшите слоеве, да седне на масата с тях и никой нямало да промълви упрек за поведението му, което по друго време щяло да бъде наказано с бич, затвор или смърт. Нещо повече, в действителност господарите сменяли местата си с робите си, прислужвали им на масата и едва когато робът свършел да яде и пие, трапезата се разчиствала и се слагала за господаря. Дотам стигала размяната на статута, че всяко домакинство ставало за известно време нещо като република, в която висшите държавни длъжности се изпълнявали от робите и те давали заповеди и налагали законите, сякаш наистина са поели цялото достойнство на

консулската, преторската и съдийската длъжност. Лъжецарството, за което по същото време освободените хора теглели жребий, изглежда било бледо отражение на властта, давана на робите по Сатурналия. Комуто се паднал жребият, се радвал на титлата цар и издавал весели и смехотворни заповеди на временните си поданици. Той можел да заповяда на един да смеси виното, друг да го изпие, трети да пее, четвърти да танцува, пети да се самоунижава, да носи на гръб из къщата свирачката на флейта.

Заслужава да припомним, че свободата, давана на робите на този празник, била наподобяване на състоянието на обществото по времето на Сатурн и че изобщо Сатурналия минавал всъщност за временно възраждане или възстановяване на властта на веселия монарх. Изкушаваме се да предположим, че лъжецарят, който ръководел веселието може да е представлявал в началото самия Сатурн. Предположението намира силна подкрепа, макар и да не се потвърждава напълно, от едно много любопитно и интересно описание на начина, по който празнували Сатурналия римските войници, настанени по Дунава през управлението на Максимилиан и Диоклециан. Описанието се е запазило в един разказ за мъченичеството на св. Дасий, намерено в гръцки ръкопис в парижката библиотека и публикувано от проф. Франц Кюмон в Гент. Две по-кратки описания на събитието и обичая се съдържат в ръкописи в Милано и Берлин: единият от тях бил публикуван в малкоизвестна книга, отпечатана в Урбино през 1727 г., но неговото значение за историята на римската религия, древна и съвременна, сякаш е останало незабелязано, докато проф. Кюмон привлече вниманието на учените към трите описания, като ги публикува заедно преди няколко години. Според тях, а те всички имат вид на автентични и най-дългото изглежда почива на официални документи, римските войници в Дуросторум⁸⁹, в Долна Мизия, празнували всяка година Сатурналия по следния начин: Тридесет дни преди празника те избирали с жребий помежду си млад и красив мъж, а след това го обличали в царски одежди, за да прилича на Сатурн. Нагласен по този начин и придружен от множество войници, той се движел из града и имал пълната свобода да задоволява страстите си и да вкуси от всяко удоволствие, колкото и должно и срамно да било. Но веселото му царуване било кратко и имало трагичен завършек, защото когато изтечели тридесетте дни и дойдел празникът на Сатурн, той си прерязвал сам гърлото пред олтара на божеството, което олицетворявал.

През 303 година жребият се паднал на християнина Дасий, но той

89. Днешна Силистра. – Бел. пр.

отказал да играе ролята на езическия бог и да. опетни последните си дни с разврат. Заплахите и увещанията на неговия командир Басий не могли да разклатят решимостта му и той бил съответно обезглавен – което християнският автор на житието описва в най-големи подробности – в Дуросторум от войника Йоан, в петък, в четвъртия) час на двадесетия ден от ноември, а той бил двадесет и четвъртият ден от новолунието.

След като професор Кюмон публикува описанието, чийто исторически характер беше съмнение и се отричаше, то получи силно потвърждение от едно интересно откритие. В криптата на катедралата, която се издига на нос Анкона, има запазен сред други забележителни паметници на древността, бял мраморен саркофаг с гръцки надпис, с букви от епохата на Юстиниан, който гласи: „Тук лежи светият мъченик Дасий, донесен от Дуросторум.“ Саркофагът е пренесен в криптата на катедралата през 1848 г. от черквата Сан Пелегрино, под чийто голям олтар, както научаваме от латински надпис върху мазилката, почитват все още костите на мъченика, заедно с тези на двама други светци. Не се знае колко време саркофагът е стоял в черквата Сан Пелегрино, но е отбелязано, че е бил там през 1650 г. Можем да предполагаме, че по някое време през неспокойните векове, последвали неговото мъченичество, когато Мизия била окупирана и опустошена от последователни вълни варвари-завоеватели, останките на светията са били пренесени за по-сигурно в Анкона. Във всеки случай изглежда сигурно от независими и взаимно потвърждаващи се свидетелства на мартиролога⁹⁰ и паметниците, че Дасий не е митичен светец, а действително съществувал човек, който е загинал за вярата си в Дуросторум в един от ранните векове на християнството. След като по този начин приемаме за установен като истина основния, отбелязан в описанието на неизвестния мартиролог факт, а именно – мъченичеството на св. Дасий, можем с основание да приемем неговото свидетелство за причината за това мъченичество, още повече, че неговият разказ е точен, обстоятелствен и напълно лишен от елементи на чудеса. Следователно стигам до заключението, че може да се приеме за вярно описанието, което той дава на празнуването на Сатурналия сред римските войници.

Това описание хвърля нова и ярка светлина върху длъжността на царя на Сатурналия, древния организатор на веселби, който ръководел зимните веселия в Рим по времето на Хораций и Тацит. То сякаш потвърждава, че неговата задача не винаги е била да играе ролята на

90. Автор на житие на християнски мъченик или светия. – Бел, пр.

забавен Арлекино или смешник, чиято единствена грижа е да поддържа висок градус на настроението и то да е неудържимо и устремно, докато огънят пламти и пращи в огнището, докато улиците са пълни с празнуващи тълпи и далеч на север възвишението Сократе показва снежната си корона през чистия мразовит въздух. Когато сравним този комичен монарх във веселата дивилизована метрополия с неговото мрачно съответствие в по-първичния лагер на Дунава и като си спомним дългия низ от смехотворни, но трагични фигури, които в други времена и други земи, носели лъжекорони, затъвали се в царствени одежди и давали воля на шегаджийството си за няколко кратки часа или дни, а после загивали преждевременно от насилствена смърт, едва ли можем да се съмняваме, че в Царя на Сатурналия в Рим, така както е описан от класическите автори, виждаме само бледо копие на онзи оригинал, чийто силни аспекти са били за щастие запазени за нас от неизвестния автор на „Мъченичеството на св. Дасий“. С други думи, описанието, дадено от мартиролога на Сатурналия, съвпада много точно с описанията на подобни обреди по други места, които няма как да са му били известни и затова точността на неговото описание може да се смята за установена. Освен това, обичаят да се умъртвява лъжецарят като представител на някое божество не може да е възникнал от практиката да се определя за ръководител на празнично веселие, докато обратното – може много по-сигурно да се е случил. Ние сме оправдани да приемем, че в едно по-ранно и по-варварско време в Древна Италия, там, където бил разпространен култът към Сатурн, е имало всеобща практика да се избира човек, който да играе за известно време ролята и да се радва на всички традиционни привилегии на Сатурн, а после да умре от собствена или чужда ръка, независимо дали от нож, огън или бесило, в качеството си на доброто божество, дало живота си за света. Вероятно в самия Рим или в други големи градове развитието на цивилизацията е смекчило този жесток обичай далеч преди времето на Августин и му е предало невинната форма, описана от няколко класически автора, които са споменали между другото за празничния дар на Сатурналия. Но старият и по-жесток обичай може да се е запазил дълго време в по-отдалечените райони. Дори ако след обединението на Италия, римското господство е премахнало варварския обичай, споменът за него се е предавал от поколение на поколение в провинцията и от време на време това е водило, както все още се случва с най-низшите форми на суеверие сред нас, до възраждане на практиката, особено сред обикновените войнишки маси в покрайнините на империята, над която започнала да губи своята власт желязната някога ръка на Рим.

Често е била отбелязвана приликата между древната Сатурналия и съвременния карнавал в Италия. Но в светлината на всички факти, на които спряхме вниманието си, можем с право да се запитаме, дали подобие не е всъщност тъждественост. Видяхме, че в Италия, Испания и Франция, т.е. страните, където влиянието на Рим е било най-дълбоко и трайно, основна фигура по време на карнавала е „бурлескното чучело“, олицетворяващо годишните времена, през които се провеждат празниците. След кратка кариера на величие и разпуснатост то е било застреляно, изгаряно или унищожавано по друг начин публично, при престорената скръб или истинското веселие на населението. Ако предложеният тук възглед за карнавала е верен, тази гротескна личност е пряк приемник на царя на Сатурналия, ръководителя на веселието, живия човек, който представлял Сатурн и когото в това му качество умъртвявали в действителност в края на празненството, Бобовият цар в Дванадесета нощ и средновековният Владика на глупците, Игуменът на безумието или Господарят на безредието – всички те са хора, играли роля на ръководители на някакъв вид веселба и може би са имали едно и също значение и произход. Независимо дали това е така или не, можем да заключим с доста голяма сигурност, че ако Горския цар от Ариция живеел и умирал като възплъщение на горско божество, в стари времена той е имал своя паралел в лицето на хората, които всяка година били умъртвявани в качеството им на цар Сатурн, бога на посятото и поклънано семе.

ГЛАВА LIX

Умъртвяването на божеството в Мексико

Изглежда, че никой друг народ не е спазвал така системно и с такава тържественост обичая да се принася в жертва антропоморфен представител на божеството, както ацтеките от Древно Мексико. Ние сме добре запознати с обряда на тези забележителни жертвоприношения, защото е описан пълно от испанците, завладели Мексико през XVI век. Тяхното любопитство естествено е било възбудено от откритата в тази отдалечена част на света варварска, жестока религия, която имала много интересни черти, съответстващи на догматиката и обредите на собствената им черква. „Те хващаха пленник – заявява йезуитът Акоста, – когото смятаха за подходящ и преди да го принесат в жертва на своите идоли, му даваха името на идола, на когото трябваше да бъде принесена жертва и го обличаха в същите одежди както идола. И докато траеше това негово представяне, което при някои празненства беше цяла година, при други шест месеца, а при трети и по-малко, те го почитаха и обожаваха като истинския идол и междувременно той ядеше, пиеше и се веселеше. Когато минеше по улиците, хората излизаха да му се поклонят и всеки му носеше подаяние, деца и болки да ги излекува и благослови, търпяха го да прави каквото си ще, само че го придружаваха 10–12 мъже, та да не побегне. И той (до самия му край го почитаха, когато мине) понякога свиреше на малка флейта, та хората да са готови да му се поклонят. Когато дойдеше празненството и беше напълнял, го убиваха, разпорваха го и го изяждаха, като правеха от него тържествено жертвоприношение.“

Сега можем да илюстрираме това общо описание на обичая с конкретни примери. Така например на празника, наречен Токскатл, най-големият празник през мексиканската година, всеки път принасяли млад мъж в качеството му на Тецкатлипока, „бога на боговете“, след като бил поддържан и обожаван като това велико божество в продължение на цяла година. Според стария францискански монах Саагун, нашият най-добър източник за религията на ацтеките, принасянето в жертва на антропоморфния бог се падало на Великден, или няколко дни по-късно, така че ако е прав, това ще съответствува по дата, а и по естество на християнския празник на смъртта и възкресението на Спасителя. По-точно той ни съобщава, че жертвоприношението се извършвало на първия ден от

петия месец на ацтеките, който според него започвал на двадесет и третия или двадесет и седмия ден на април.

На този празник великият бог умираше в лицето на своя антропоморфен представител и се връщал отново към живота в лицето на друг, който бил определен да се радва на фаталната чест да е божество за година и като всичките си предшественици да загине, когато свърши тя. Младецът, удостоен с тази висша чест, бивал подбиран внимателно измежду пленниците въз основа на личната му красота. Тялото му трябвало да няма никакви дефекти, да бъде стройно като тръстика и право като колони – нито прекалено високо, нито пък ниско. Ако поради безпътния си живот станел прекалено дебел, го принуждавали да отслабне, като пие солена вода. А за да може да има съответстващо на високото си положение поведение и достойнство, го подготвяли внимателно да се държи като най-изтънчен благородник и да говори правилно и изящно, да свири на флейта, да пуши пури и да помирисва изискано цветята. Той бил настанен да живее най-почтено в храма, където благородниците му прислужвали и му се кланяли, носели му месо и го обслужвали като принц. Сам царят се грижел за това, да е облечен във великолепно одежди, „защото и той го почитал като бог“. На главата му залепяли орлова перушина, а в косата му затъквали пера от бял петел и те падали до пояса му. Венец от подобни на пуканки цветя украсявал челото му и гирлянда от същите цветя се спускала от раменете и минавала под мишниците му. От носа му висели златни висулки, ръцете му били украсявани със златни гривни, на краката му при всяка крачка подрънквали златни звънчета, тюркоазени обеци блестели на ушите му, а на пръстите му имало тюркоазени пръстени; огърлици от цветя обвивали врата и висели на гърдите му; той носел мрежеста наметка и скъп пояс около кръста. Когато великолепно украсеното същество се мъкнело по улиците и свирело на своята флейта, пуфкало пурата си и вдъхвало аромата на букет цветя, срещналите го хора се хвърляли на земята в краката му и му се молели с въздишка и сълзи, гребели и лапали шепа прах в знак на най-дълбоко уважение и преклонение. Жени излизали с деца на ръце и му ги представяли, поздравявали го като божество. Защото „той минаваше за нашия господ бог: хората го признаваха за бог“. Той поздравявал тържествено и любезно всички, които му се прекланяли, докато минавал. За да не избяга, навсякъде го придружавала охрана от осем пажа в кралски ливреи, четирима от тях с обръснати като на дворцови роби глави и четирима – с разветите кичури на бойци. Ако успеел по някакъв начин да се измъкне, началникът на стражата трябвало да заеме неговото място

като представител на бога и да умре вместо него. Двадесет дни преди да умре, сменяли костюма му и му давали за жени изящно възпитани млади дами, носещи имената на четири богини – богинята на цветята, богинята на младата царица, богинята „Нашата майка във водата“ и богинята на солта – и той живеел с тях. През последните пет дни божествените почести се синели като дъжд върху определената жертва. Царят оставал в своя дворец, докато целият му двор тръгвал след антропоморфния бог. Едно след друго следвали тържествените пиршества и танци по определен ред и на определени места. В последния ден младежът, придружен от жените и пажовете си, се качвал на покрито с царски балдахин кану и го прекарвали през езерото до мястото, където се издигал малък хълм. Наричал се Планината на раздялата, защото там жените му се разделяли завинаги с него. После, придружен само от пажовете си, той се отправял към малък усамотен храм край пътя. Като всички мексикански храмове, той бил построен във формата на пирамида и докато се качвал по стълбите, младежът чупел на всяка стъпка по една от флейтите, с които свирел в дните на своето величие. Стигнал ли до върха, жреците го сграбчвали и го просвали по гръб на каменен блок, а един от тях му разрязвал гърдите, пхнал ръката в раната, изтръгвал сърцето и го вдигал над себе си като жертвоприношение на слънцето. За разлика от обикновените жертви не блъскали тялото на бога, за да се изтъркаля надолу по стъпалата на храма, а го отнасяли в основата му, където му отсичали главата и я набучвали на копие. Такъв бил винаги краят на човека, който олицетворявал най-великия бог на мексиканския пантеон.

Честта да живееш известно време като бог и да умреш от насилствена смърт в същото това качество, не било привилегия само на мъжете в Мексико; на жените се разрешавало или по-скоро ги задължавали да се радват на величието и да споделят гибелта като представителки на богини. На голям празник през септември например, който бил предшествуван от строг седемдневен пост, принасяли в жертва млада робиня на дванадесет или тринадесет години, най-хубавата, която можели да намерят, за да представя богинята на царицата Чикомекохуатл. Накичвали я с украшенията на богинята, слагали ѝ митра на главата и кочани царица около врата и ръцете и прикрепели зелено перо да стърчи право на върха на главата, за да наподобява царевично листо. Както се съобщава, правели това, за да покажат, че по време на празника царицата е почти зряла. Но тъй като била все още крехка, за ролята на царевичната богиня избирали момиче на крехка възраст. Цял ден водели бедното дете с цялото му великолепие, с поклащащо се на главата му

перо от къща на къща да танцува весело, за да весели хората след сивотата и изпитанието на поста.

Вечерта населението се събирало в храма, чийто двор бил осветен от множество фенери и свещи. Там прекарвали нощта, без да спят, и в полунощ, при съпровода на тромпети, флейти и рогове, които свирели тържествена мелодия, изнасяли рамка или паланкин⁹¹, украсен с гирлянди от царевични кочани и чушки и пълен с всевъзможни семена. Носачите го слагали пред вратата на помещението, в което се намирала дървената статуя на богинята. То било украсено и накичено както отвън, така и отвътре с венци от царевични кочани, чушки, тикви, рози и всевъзможни семена – било някаква чудна гледка и целият под бил покрит с дебел слой от тази, донесена от набожните, растителност. Когато музиката преставала да свири, излизало тържествено шествие от жреци и първенци, с пламтящи факли и димящи кадилници – водели момичето, което играло ролята на богинята. Карали го да се качи на рамката, където то заставало право върху царевицата, чушките и тиквите, с които я били покрили. Ръцете му почивали на две перила, за да не падне. Тогава жреците започвали да размахват димящите кадилници около него, музиката отново подемала и докато свирела, един първенец на храма внезапно пристъпвал с бръснач в ръка и ловко отсичал зеленото перо, което момичето носело на главата си, заедно с косата, в която било прикрепено. После при голяма тържественост и сложен церемониал поднасял перото и косата на дървената статуя на богинята, ридаейки и благодарейки ѝ за плодовете на земята и богатата реколта, която е дарила на хората през годината. Докато ридаел и се молел, всички ридаели и се молели заедно с него. Когато свършела тази церемония, момичето слизало от рамката и го отвеждали на мястото, където трябвало да прекара остатъка от нощта. Всички оставали будни в дворовете на храма при светлина на факлите, докато пукнела зората.

Утринта идвала и множеството, което би сметнало за светотатство да си отиде, все още изпълвало дворовете на храма, жреците отново отвеждали момичето, облечено в костюма на богинята, с митрата на глава и царевичните кочани около врата и отново то се качвало на преносимата рамка или паланкин и стояло право там, като се държало за перилата. Тогава старейшините на храма го вдигали на раменете си и докато част от тях размахвали димящите си кадилници, други свирели на инструменти или пеели, го понасяли през големия двор към залата на бога

91. Покрита носилка за пренасяне на пътници в някои източни страни. – Бел. гр.

Хуитцилопочтли, а после отново в помещението, където стояла дървената статуя на царевичната богиня, която то олицетворявало. Карали момичето да слезе от паланкина и да застане върху купищата царевица и зеленчуци, разпръснати изобилно по пода на свещената зала. Докато стояло там, всички старейшини и благородници се нареждали в редица един зад друг и носели чинийки, пълни със засъхнала и спечена кръв, която си пускали от ушите като изкупление през седемте дни на поста. Един по един те клякали пред него, което било равностойно на нашето падане на колене, изстъргвали спечения слой кръв от чинийките и го хвърляли като жертва, в замяна на облагите, които момичето, като възплъщение на царевичната богиня им е дарило. След като мъжете предложили така смирено своята (кръв на антропоморфната представителка на богинята, жените, образуващи дълга редица, правели същото, като всяка клякала пред момичето и изстъргвала кръвта от чинийката. Тази процедура продължавала дълго, защото големи и малки, млади и стари, всички без изключение трябвало да минат пред възплътеното божество и да поднесат своя дар. Когато свършело това, хората се връщали в къщи с препълнени от щастие сърца, за да се гощават, както се съобщава, с риба и всякаква друга храна тъй весело, както добрите християни се хранват с месо и други телесни блага след дългото въздържание по пости. А когато се нахранели и напиели до насита и си починели след нощното бдение, те се връщали съвсем освежени в храма да видят края на празника. А този край бил следният: след като се съберяло множеството, жреците тържествено кадели момичето, което олицетворявало богинята, после го просвали по гръб върху купчината царевица и семена, отрязвали му главата, събирали бликащата кръв в съд и я пръскали по дървената статуя на богинята, по стените на помещението и донесените подаръци – царевица, чушки, семена и зеленчуци, които покривали пода. След това одирали обезглавения труп и един от жреците правел усилие да се намъкне в кървавата кожа. Когато го сторел, му обличали всичките носени от момичето дрехи, слагали митрата на главата му, огърлицата от златни царевични кочани около врата, а царевичните кочани от пера и злато – в ръцете. Облечен по този начин, го извеждали пред множеството: всички танцували под ритъма на тъпан, докато той играел ролята на запевач начело на шествието, подскачал и се пъчел колкото се може по-енергично, затруднен от тясната и влажна кожа на момичето и неговите дрехи, които сигурно са били прекалено малки за зрял мъж.

Описаният по-горе обичай сякаш е пълно отъждествяване на младото момиче с царевичната богиня. Златните царевични кочани, които

носело в ръце, зеленото перо, забучено в косата да наподобява (както се каза) зелено царевично листо, всичко това го представя като олицетворение на царевичния дух, а освен това ни уведомяват изрично, че то било специално подбрано да е младо, та да представи младата царица, която по време на празника не била съвсем узряла. Освен това отгъждествяването с царицата и царевичната богиня проличава явно от това, че са го карали да застава върху купищата царица и оттам да приема преклонението и кръвния дар на целия народ – един вид израз на благодарност за благата, които, както се предполага, им е дарило в качеството си на божество. Освен това обичаят да го обезглавяват върху купчина царица и семена, и това, че пръскали кръвта не само по статуята на богинята, но и по царицата, чушките, тиквите, семената и зеленчуците, очевидно не би могъл да има друга цел, освен да събуди и засили царевичната реколта и плодовете на земята изобщо като им предаде кръвта на самата царевична богиня. Аналогията на тази мексиканска церемония, значението на която изглежда неоспоримо, може да се приеме като доказателство в полза на тълкуването, което дадох на другите човешки жертвоприношения, които са се правели за реколтата. Ако мексиканското момиче, с чиято кръв пръскали царицата, наистина олицетворявало царевичната богиня, то става повече от всякога вероятно, че момичето, чиято кръв поуните пръскали по семената на царицата, олицетворявало по същия начин женския царевичен дух. Същото се отнася и за другите човешки същества, които други раси са колели, за да допринесат за растежа на посевите.

И най-сетне заключителният акт на свещената драма, в който одирали и навличали кожата на мъртвата царевична богиня заедно с всичките ѝ свещени символи на мъж, танцуващ пред хората в това отблъскващо облекло, се обяснява сякаш най-добре с хипотезата, че той е имал за цел да помогне свещената смърт да бъде незабавно последвана от свещено възкръсване. Ако това е така, можем да заключим с известна степен на достоверност, че практиката да се умъртвява антропоморфен представител на божество е била в повечето случаи, а може би и винаги, само средство да се увековечи божествената енергия в цялата ѝ младежка сила, неопетнена от слабостта и уязвимостта на възрастта, от които тя неизбежно би пострадала, ако оставели божеството да умре от естествена смърт.

Тези мексикански обичаи доказват достатъчно убедително, че такива човешки жертвоприношения, каквито предполагам са се извършвали в Ариция, обикновено са принасяли хора, чието културно равнище едва

ли е било по-ниско, а може би дори съвсем определено да е превъзхождало италиейските народности в ранния период, към който отнасяме произхода на жреческия сан от Ариция. Положителните в неоспорими доказателства за съществуването на такива жертвоприношения в една част на света биха могли с основание да послужат като повод да се допусне вероятността те да са съществували и другаде, където не намираме така пълни и сигурни доказателства за това. Взети заедно, фактите, които изложихме тук, сякаш сочат, че обичаят да се умъртвяват хора, смятани от вярващите за свещени, е бил разпространен на много места по света.

ГЛАВА LX

Между небето и земята

1. Да не се докосва земята

В началото на тази книга поставихме два въпроса: Защо е трябвало жрецът от Ариция да убие своя предшественик? И защо преди да го направи, е трябвало да откъсне Златната клонка? На първия от двата въпроса вече отговорихме. Ако съм прав, жрецът от Ариция е бил един от онези свещени царе или антропоморфни божества, от чийто живот, както хората вярвали, зависело в голяма степен благополучието на общността, та дори и природният ред. Няма признаци, че обожателите или поданиците на такъв духовен владетел са създали някаква ясна представа за точната позиция, в която се намират по отношение на него; вероятно идеите им по този въпрос са били неясни и променчиви и бихме сбъркали, ако се опитаме да определим връзката с някаква логическа точност. Всичко, което хората знаят или по-скоро си представят, е, че по някакъв начин те самите, добитъкът и посевите им са тайнствено свързани с божествения си цар и в зависимост от това, дали той е добре или зле, общността е здрава или болна, стадата се плодят или се топят от болести и нивите раждат богата или оскъдна реколта. Най-голямото зло, което биха могли да си представят, е естествената смърт на техния ръководител, независимо от това, дали тя се дължи на болест или на старост, защото по мнението на неговите последователи такава смърт ще повлече със себе си най-катастрофални последици за тях и тяхната собственост: смъртоносни епидемии ще пометат всички хора и животни, земята ще откаже да ражда. Какво ти, самата природна даденост ще се разпадне? За да се предпазят от тези катастрофи, е необходимо да умъртвят царя, докато все още е в пълния разцвет на своето божествено мъжество, за да може свещеният живот, предаден с неотслабнала мощ на неговия приемник, да поднови своята младост и по този начин, чрез последователни преселения, в една непрекъсната поредица от енергични превъплъщения да остане вечно свеж и млад, обещание и гаранция, че хора и животни ще подновят по същия начин своята младост по пътя на непрекъснатата приемственост на поколенията и че винаги ще има сеитба и жътва, лято и зима, слънце и дъжд. Затова, ако предположението ми е

вярно, жрецът от Ариция, немийският Горски цар е трябвало да загива системно от меча на своя приемник.

Но все още трябва да се запитаме: Каква е била Златната клонка? И защо всеки кандидат за жреческия сан в Ариция е трябвало да я откърши, преди да убие жреца? Сега ще се опитам да отговоря на тези въпроси.

Добре ще е най-напред да се спра на две от онези правила или табу, които са управлявали живота на божествените царе или жреци. Първото от тези правила, към което сега ще привлече вниманието на читателя, е, че на божествената особа не се разрешава да докосне земята с крак. Това правило било спазвано от върховния жрец на сапотеките в Мексико – той осквернявал святостта си, ако докоснел земята с мрак. Монтесума, императорът на Мексико, никога не стъпвал на земята; винаги го носели на раменете си благородници и ако стъпвал някъде, те му постилали скъпи килими, по които да върви. Срамно унижение било за японския Микадо да докосне с крак земята; нещо повече, през XVI век това било достатъчно да го лиши от неговия сан. Извън двореца го носели на раменете си мъже, вътре в него ходел по изящно изплетени рогозки. Царят и царицата на Таити не могли да докосват земята другаде освен в наследствените си владения, защото земята, на която стъпели, ставала свещена. Когато пътували от едно място на друго, те били носени на рамене от свети мъже. Винаги ги придружавали по няколко двойки от тези осветени прислужници и когато се налагало да бъдат сменени, царят и царицата прескачали на раменете на новите си носачи, без краката им да докоснат земята. Лошо предзнаменование било, ако царят на Досума стъпи на земята, защото трябвало да изпълни една изкупителна церемония. В своя дворец персийският император ходел по килими, на които друг освен него не можел да стъпи. Той никога не вървял пеша, а се возел в колесница или яздел кон. Някога царят на Сиам не стъпвал на земята, а го носели от място на място върху златен трон. По-рано царете на Уганда, техните майки и царици не бивало да ходят пеша извън просторните оградени места, в които живеели. Когато излизали, ги носели на раменете си мъже от биволския клан, няколко от които придружавали царствените особи при пътуване и се редували да носят свещения товар. Царят възсядал врата на носача и краката му били прибирани под неговите ръце. Когато някой от тези носачи се уморял, той прехвърлял царя на раменете на друг, без да допусне царският крак да докосне земята. Така са се придвижвали с голяма скорост и преминавали значителни разстояния. Носачите имали специална колиба в ограденото царско

място, та да са под ръка, когато има нужда от тях. Допреди няколко години на хората с царска кръв от народността бакуба, или по-скоро бушонго, в южната част на Конго, било забранено да докосват земята; трябвало да седят на кожа, стол или на гърба на роб, който стоял на четири крака, краката им почивали на чужди крака. Когато пътували, ги носели хора на гърба си; а царят пътувал на носилка, окачена на два дълги пръта. Жрецът на земята на народността ибо в околностите на Авка (Южна Нигерия) трябвало да спазва много табу. Той например не бивало да вижда труп и ако се натъкнел на такъв по пътя си, трябвало да скрие очите си с превръзка, не бивало да яде много неща, сред които яйца, всевъзможни птици, овнешко, кучешко месо, месо от антилопа и т.н. Не му било разрешено да носи или да докосва маска и в къщата му не бивало да идва маскиран човек. А ако влезело куче, го убивали и извърляли. Като жрец на земята, той нямал право да седи на гола земя, да яде неща, които са паднали на земята, нито пък можело по него да се хвърля пръст. Според древния брахмански обред, при възкачването си на престола царят стъпвал на тигрова кожа и златна чиния, обували го в обувки от кожата на глиган и до края на живота си не можел да стъпи с боси крака на земята.

Обаче освен особите, които са непрекъснато свещени или табу и затова винаги им е забранено да докосват земята с крак, има други, които се радват на святост или са табу само в определени случаи и за тях въпросната забрана се отнася само в определеното време, през което излъчват аромата на святост. Така например, докато са заети с изпълнението на определени ритуали жриците, на каяните или бахаутите от Централно Борнео не бива да стъпват на земята и за целта поставят дъски, на които стоят. Воините, тръгнали по пътеката на войната, са също заобиколени от атмосфера на табу; затова някои северноамерикански индианци не седат на голата земя през цялото време, докато са на бойна експедиция. В Лаос ловът на слонове е довел до поредица от табу; едно от тях е, че на главния ловец е забранено да докосва земята с крак. Затова, когато слиза от своя слон, останалите просват килим от листа и той стъпва на него.

Очевидно святостта, магическата способност, табу или както поискаме да наречем това тайнствено качество, с което се предполага, че е проникната особата табу, тя се схваща от първобитния мислител ката физическа субстанция или течност, с която светият мъж е зареден, също както лайденската стъкленница е заредена с електричество и точно както електричеството в стъкленницата може да се изпразни при контакт с

добър проводник, така и святостта или магическата способност на човека може да се изпразни и да се оттече при контакт със земята, която, съгласно тази теория, служи като чудесен проводник за магическата течност. Следователно, за да се запази зарядът и да не отиде напразно, трябва да се внимава и да се попречи на свещената личност или личността табу да докосне земята; на езика на електротехниката, той трябва да бъде изолиран, за да не бъде изпразнен от скъпоценната субстанция или течност, с която е напълнен догоре като някакъв съд. А очевидно в много случаи изолацията на особата табу се препоръчва като предпазна мярка не само заради самата нея, а заради останалите; защото след като качеството святост или табу е, така да се каже, мощен експлозив, който може да се възпламени и взриви при най-малкото докосване, то е необходимо, в интерес на всеобщата сигурност, да се държи в тесни граници, да не би ако излезе от тях да гръмне, взриви, разруши, попари и унищожи онова, до което се докосне.

2. Да не вижда слънцето

Второто правило за отбелязване е, че слънцето не бива да осветява божествената особа. То се е спазвало от Микадо и от първосвещеника на сапотеките. Последният „се смятал за бог, който земята не е достойна да има на себе си, нито пък слънцето да го осветява“. Японците не позволявали Микадо да изложи свещената си особа на открито и се смятало, че слънцето не е достойно да свети на главата му. В Южна Америка индианците от Гренада „държаха онези, които трябваше да са управници или началници, били те мъже или жени, затворени в продължение на няколко години като деца, някои от тях седемгодишни, и при това така внимателно, че да не виждат слънцето, защото, ако се случеше да го видят, загубваха правото на господство; хранеха ги с определени видове храна; а онези, които ги пазеха, влизаха в усамотените им помещения по определено време и ги биеха жестоко“. Наследникът на трона на Богота например, който не бил син на царя, а на неговата сестра, трябвало още от бебе да се подложи на строга подготовка: живеел в пълно усамотение в храм, където не можел да види слънцето, нито да яде сол, нито да разговаря с жена; заобиколен бил с пазачи, които наблюдавали поведението му и отбелязвали всяка негова постъпка; ако нарушел едно единствено от наложените му правила, се смятал за опозорен и загубвал правата си върху трона. По същия начин наследникът на царството Согамасо

трябвало, преди да наследи короната, да пости седем години в храм, затворен на тъмно, без да вижда слънцето или светлината. Принцът, който трябвало да стане Инка на Перу, постел един месец, без да види светлина.

3. Изолиране на момичета при полово съзряване

Интересно е, че двете правила, обсъждани по-горе – да не се докосва земята и да не се вижда слънцето, трябва да се спазват, поотделно или заедно, от много момичета по света при половото им съзряване. Негрите от Лоанго например отделят по време на пубертета момичетата в специални колиби и те не бива да докосват земята, с която и да е част от голото си тяло. При зулусите и сродните им племена в Южна Африка, ако първите признаци на пубертета се проявят докато момичето върви, събира дърва или работи на полето, то изтичва при реката и се крие сред тръстиките цял ден, за да не я види мъж. Покрива внимателно главата си с наметката, та слънцето да не свети върху нея и да изсуши и превърне момичето в повехнал скелет, което би се случило, ако се изложи на неговите лъчи. След като се стъмни, се връща в къщи, където за известно време стои изолирано в колибата. Правило при Аванконде, племе, населяващо северните брегове на езерото Няса, е след първата менструация момичето да се държи изолирано в затъмнена къща, с няколко компаньонки. Подът е покрит със сухи бананови листа, но в къщата не може да се пали огън и тя се нарича „къщата на Аवासунгу“, т.е. на „момичета без сърца“.

На о. Нова Ирландия отделят момичетата в продължение на четири или пет години в малки клетки, държат ги на тъмно и не им позволяват да стъпят с крак на земята. Очевидец описва по следния начин: „Чух от един учител за някакъв странен обичай, свързан с някои от младите момичета тук, затова помолих вожда да ме заведе в къщата, където са те. Тя беше дълга около петнадесет метра, оградена с тръстики и бамбук, и на входа на тази ограда беше окачен сноп суха трева, за да покаже, че тя е строго «табу». Вътре в къщата имаше три конусообразни кафеза, високи два – два и половина метра и с обиколка три – четири метра в основата, която се намираще на около метър – метър и половина над земята и оттам започваше да се стеснява към върха. Тези кафези бяха направени от широките листа на дървото пан-анус, пришити плътно един към друг, така че вътре да не влиза светлина и въздух. От едната страна на всеки

кафез има отвор, който се затваря с двойна врата, направена от преплетени ивици от листата на кокосова палма и панданус. На около метър от земята е издигнат бамбуков подиум, който служи за под на кафезите. Казаха ни, че във всеки от тях има затворена по една млада жена, която трябва да остане там поне четири или пет години и не ѝ се разрешава да излиза извън къщата. Не можех да повярвам на онова, което чух; всичко това ми се струваше прекалено ужасно, за да е вярно. Обърнах се към вожда и му казах, че искам да видя вътрешността на клетката и да видя момичетата, за да им подаря няколко мъниста. Той ми каза, че това било «табу», забранено било друг мъж, освен роднините им, да ги види; предполагам обаче, че обещаните мъниста действуваша като съблазън и той изпрати да доведат някаква стара дама, която се занимаваше с въпроса и която единствена имаше право да отвори клетките. Докато чакахме, чувахме момичетата, които говореха свадливо на вожда, сякаш възразяваха на нещо или изразяваха страховете си. Най-сетне дойде старицата и тя съвсем нямаше вид на много приятен тъмничар или пазач, нито пък изглеждаше доволна от искането на вожда да ни позволи да видим момичетата, защото ни изгледа по начин, който беше всичко друго освен приятелски. Но когато вождът ѝ заповяда, тя ще не ще трябваше да отвори вратата, момичетата надникнаха да ни видят, а след като разбраха за мънистата, протегнаха ръце да ги получат. Аз обаче съзнателно бях застанал на известно разстояние от тях, тъй като исках да ги накарам да излязат съвсем, за да мога да видя вътрешността на кафезите. Това мое желание създаде нова трудност, тъй като на тези момичета не било разрешено да стъпват на земята през цялото време, докато са затворени там. Но те искаха да получат мънистата, затова старата дама трябваше да излезе отвън и да събере много парчета дърво и бамбук, които нареди на земята, а после отиде при едното от тях, помогна му да слезе и го държа за ръка, докато стъпваше от едно парче дърво на друго, за да дойде достатъчно близо и да получи поднесените ѝ от мен мъниста. После отидох да видя вътрешността на кафеза, от който бе излязло, но едва успях да надникна, защото оттам лъхаше горещина и задух. Беше чисто и се виждаха само няколко съда от бамбук, в които държаха вода. Вътре имаше място, колкото момичето да седи или да легне свито върху бамбуковия подиум, а при затворени врати навярно беше почти или напълно тъмно. На момичетата не се разрешава да излизат навън освен веднъж дневно да се изкъпят в плитък съд с вода, сложен близо до всеки кафез. Казват, че много се потели. Поставят ги в тези задушни тъмници още съвсем малки, оставят ги там, докато не станат млади жени и тогава

ги извеждат и устройват на всяка голямо сватбено угощение. Едната беше на около четиринадесет или петнадесет години и вождът ни каза, че е прекарала там пет години, но предстои скоро да я изведаат. Другите две бяха на осем и десет години и трябвало да останат по още няколко години.“

В Кабади, област в Британска Нова Гвинея, когато „дъщерите на вождовете станат на около дванадесет или тринадесет години, ги затварят за две или три години и изобщо не им разрешават, по какъвто и да било повод, да излизат от къщата и тя е така затворена, че слънцето да не свети върху им“. У ябим и букаа, две съседни и сродни племена на брега на Северна Нова Гвинея, пубертетните момичета биват изолирани в продължение на пет-шест седмици в една вътрешна част на къщата, но не могат да седят на пода, да не би тяхната нечистота да му се предаде, затова слагат пън, на който стоят. Освен това не могат да докосват земята с крака и ако им се наложи да напуснат за кратко време къщата ги завиват в рогозки и те пристъпват на разполовени черупки от кокосов орех, завързани на краката като сандали с помощта на пълзящи растения. У даномите от Борнео затварят момичетата от осем или десетгодишна възраст в малка стая или килия на къщата и те остават дълго време без каквато и да е връзка със света. Килията, също като самата къща, е издигната на колове и се осветява от малък прозорец, който гледа към самотно място, така че момичето се намира в почти пълна тъмнина. То не може да напуска стаята под какъвто и да е претекст, дори и при най-голяма нужда. През цялото време, докато е затворено, никой от неговото семейство не може да го вижда, а само една робиня, която е определена да се грижи за него. По време на усамотения си затвор, който често продължава седем години, момичето се занимава с плетене на рогозки или с друго ръкоделие. Развитието на тялото му е задръжано от дългата липса на движение и когато, станало вече жена, го извеждат навън, тенът му е блед, восъчен. Сега му показват слънцето, земята, водата, дърветата и цветята, сякаш е новородено. Устройва се голямо угощение, умъртвяват роб и намазват момичето с неговата кръв. Преди затваряли пубертетните момичета от о. Серам сами в колиба, която държали тъмна. На Яп, един от Каролинските острови, ако момичето бъде застигнато от първата си менструация на обществено място, то не бива да сяда на земята, а да помоли за черупка от кокосов орех и да го сложи под себе си. Затварят го за няколко дни в малка отдалечена от къщата на родителите колиба, а после трябва да спи сто дни в една от специалните къщи, определени за жени с менструация.

На о. Мабуйаг, в Торесовия проток, когато момичето даде признаци на полово съзряване, правят в тъмен ъгъл на къщата кръг от храсти. Украсено с раменни превръзки, гривни на ръцете и краката, с накити от черупки по ушите, по гърдите и гърба, то стои клекнало сред храстите, които са натрупани толкова високо, че се вижда само главата му. Така, в усамотение, трябва да прекара три месеца. През това време слънцето не може да го осветява, но нощно време му се разрешава да се измъкне от колибата и тогава сменят храстите, които го ограждат. То не може да се храни само и да пипа храна, затова го хранят една или две жени, лели по майчина линия, които са специално определени да се грижат за него. Една от тези жени му готви храна на специален огън в гората. На момичето се забранява да яде месо или яйца от костенурка през разплодния сезон на костенурката, но може да се храни с всякаква растителна храна. Докато трае неговата изолация, в къщата не може да влиза мъж, дори и баща му, защото ако бащата го види през това време, той положително ще има лош късмет в риболова си и най-вероятно кануто му ще се разбие, когато излезе с него. В края на трите месеца лелите го отнасят до поток и то виси на раменете им така, че краката му да не докосват земята, а жените от племето се нареждат около него в кръг и го изпровождат до брега. Когато стигнат там, свалят украшенията му, и носачките влизат, олюлявайки се под товара в потока, където го потапят и всички жени заедно започват да плискат вода върху него и неговите носачки. Когато излязат от водата, едната от двете, които се грижат за него, прави купчина от трева, на която то кляка. Другата изтичва до рифа, хваща малко раче, откъсва щипките му и бързо се връща при потока. Там вече е запален огън и на него изпичат щипките. Жените нахранват момичето с изпечените щипки. След това наново го накичват и цялата група се отправя в редица към селото, а то върви в средата между двете стари лели, които го държат за китките. Там го посрещат съпрузите на лелите и го отвеждат в къщата на единия, където всички сядат да ядат и на момичето се разрешава отново да се храни по обикновения начин. Следва танц, в който то заема видно място между съпрузите на двете лели, които са се грижили за него, докато е било в изолация.

Пубертетните момичета от племето ярайкана от полуострова Йорк, в северната част на Куинсленд, живеели сами месец или шест седмици; мъж не можел, но на жените било позволено да ги виждат. Те лежали по гръб на пода в направените за тях колиби или навеси. Не бивало да виждат слънцето и трябвало да държат очите си затворени, докато то не залезе, защото се смятало, че иначе носовете им ще се разболеят. По

време на изолацията си не можели да ядат нищо, което живее в солена вода, ако не, ще ги убие змия. За тях се грижели стари жени и ги снабдявали с корени, ямс и вода. Някои австралийски племена са свикнали да заравят по такова време момичетата си на различна дълбочина в земята, може би да ги скрият от светлината на слънцето.

При първата си менструация индианското момиче от Калифорния „се смяташе обладано от особена свръхестествена сила и това не винаги се приемаше за напълно заразно или злосторно. Но често надделяваше предположението за силата на злото, присъщо на неговото състояние. То оставаше изолирано от семейството и общността си, нещо повече, правеше се опит да го изолират от околния свят. Една от най-строго наложените му забрани беше да не се оглежда около себе си. Държеше главата си наведена и му се забраняваше да вижда света и слънцето. В някои племена го покриваха с наметка. Повечето от свързаните с това обичаи напомнят за онези по северния тихоокеански бряг, като например забраната момичето да докосва или да си чеше главата с ръка – за целта му дават специално приспособление. Понякога може да яде само когато го хранят, а в други случаи гладува.“

У индианците чинуки, които населяват брега на щата Вашингтон, съществува обичай, когато дъщерята на вождя навлезе в пубертета да я скриват за пет дни от погледа на хората; тя не бива да гледа към тях, нито към небето; нито пък може да бере горски плодове. Смятало се, че ако погледне небето, времето ще се развали; ако бере горски плодове – ще вали; а ако окачи пешкира си от кора на смърч, дървото веднага ще повехне. Девојката излизала от къщата през отделна врата и се къпела в отдалечен от селото поток. Гладувала няколко дни и много време не бивало да яде прясна храна.

Когато достигне пубертета, индианците ахт или нутка от о. Ванкувър слагат момичето в нещо като галерия в къщата и там го заобикалят плътно с рогозки, така че да не вижда слънцето и огъня. Дават му вода, но не и храна. Колкото по-дълго остане така в изолация, толкова по-голяма е честта за родителите на момичето; но то е опозорено за цял живот, ако се разбере, че през време на изпитанието си е видяло огън или слънце. На завесите, зад които е скрито, е нарисувана митичната гръмотевична птица. По време на изолацията си то не бива да мърда или да лежи, а трябва да е приклекло. Не може да докосва косата си с ръце, но му се разрешава да си чеше главата с гребен или с приготвено за целта парче кост. Забранено му е също да чеше тялото си, тъй като вярват, че всяко чесане ще остави белег. След като достигне зрелост, не може в

продължение на осем месеца да яде прясна храна, особено съомга; освен това трябва да яде само и да използва своя собствена чаша и чиния.

В Британска Колумбия пубертетните момичета от племето цецаут носят големи кожени шапки, които падат пред лицето и го пазят от слънцето. Смята се, че ако покажат лицето си на слънцето или на небето – ще завали. Шапката пази и от огъня, който не бива да усещат на кожата си; освен това носят ръкавици, за да си покрият ръцете. В устата си имат зъб от животно, за да не станат кухи техните зъби. Цяла година не бива да виждат кръв, освен ако лицето им е почернено, защото в противен случай ще ослепеят. Две години носят шапката и живеят сами в колиби, макар че им се разрешава да виждат други хора. В края на втората година мъж сваля шапката от главата и я хвърля. Когато момиче от племето бил-кула или бела-кула от Британска Колумбия достигне пубертета, то трябва да стои в пристройка, която му служи за спалня и там има отделно огнище. Не му се разрешава да влиза в главната част от къщата и не може да седи до семейното огнище. В продължение на четири дни то трябва да стои неподвижно в седнало положение. През деня пости, но рано сутрин му се разрешава да поеме по мъничко храна и вода. След четирите дни усамотение може да напусне стаята си, но само през отделен прорязан в пода отвор, защото къщата е издигната на колове. То все още няма право да влиза в главното помещение. Когато излиза от къщата, носи голяма шапка, която прикрива лицето му от слънчевите лъчи. Смята се, че ако слънцето освети лицето му, очите му ще пострадат. Има право да бере горски плодове, но не и да се приближава до реката или морето в продължение на цяла година. Ако хапне прясна съомга, ще си загуби ума или устата му ще се превърне в дълга човка.

Индианците тлингит (тлинкит) или колош в Аляска имали обичай, когато момичето прояви признаци, че става жена, да го оставят в малка колиба или клетка, напълно затворена отвсякъде, с изключение на една малка дупка за проветряване. То трябвало да прекара в това гнусно обиталище без огън, движение или контакт с хора цяла година. Само майка му и една робиня можели да му доставят храна. Оставяли му я на малкото прозорче: трябвало да пие през кост от крилото на белоглав орел. По-късно намалили времето на неговото усамотение на шест или три месеца, дори и по-малко. Трябвало да носи нещо като шапка с дълга периферия, та погледът му да не омърси небето; защото не било достойно слънцето да го осветява и се смятало, че погледът му може да провали късмета на ловеца, рибаря или комарджията, да вкаменява и да свърши куп други бели. В края на изолацията изгаряли старите му дрехи, ушивали

му нови и давали угощение, на което правели под долната устна разрез, успореден на устата, и в него вкарвали парче дърво или черупка, за да стои отворен. При навлизането на момичето в пубертета конягите, ескимоска народност от Аляска, го затваряли в малка колиба, в която то трябвало да остане „на ръце и колене“ в продължение на шест месеца; после поразширявали малко колибата, за да може да си изправи гърба, но в това положение трябвало да остане още шест месеца. През цялото време го смятали за нечисто същество, с което никой не можел да поддържа връзка.

Когато някое момиче започнело да проявява първите признаци на полово съзряване, гуараните от Южна Бразилия, на границата с Парагвай, го зашивали в хамака му, като оставяли в него само малък отвор, през който да диша. Така завито и омотано като труп го държали два или три дни, или колкото продължавали симптомите и през цялото време трябвало да спазва най-строг пост. След това го поверявали на матрона, която му подстригвала косата и му внушавала да се въздържа най-стриктно да яде каквото и да е месо, докато косата му не порасне достатъчно дълга, за да скрие ушите му. При подобни обстоятелства чиригуаните от Югоизточна Боливия вдигали момичето в хамака под покрива, където то оставало един месец; на втория месец свалят хамака на половината височина; а на третия стари жени, въоръжени с пръчки, влизали в колибата и удряли с тях по всичко, което видят, твърдейки, че търсят змията, наранила момичето.

У племето матако или маташеи, индианци от Гран Чако, пубертетното момиче трябва да остане известно време в изолация. То лежало покрито с клони или други неща в ъгъла на къщата, не виждало никого, не говорело с никого и през това време не можело да яде месо и риба. Междувременно мъж биел тъпан пред къщата. Когато някое момиче от юракарите, индианско племе от Източна Боливия, долови първите признаци на пубертета, баща му построява близо до къщата малка колибка от палмови листа. Той затваря дъщеря си в тази колибка, за да не вижда светлина, и тя остава там на строг четиридневен пост.

Когато момиче от племето макуси, в Британска Гвиана, прояви първите признаци за настъпването на полова зрелост, го закачат на хамак на най-високото място на колибата. Отначало няма право да напуска хамака денем, но нощно време трябвало да слиза, да пали огън и да прекарва нощта край него, иначе ще му се появят язви по врата, гушата и други части на тялото. Докато симптомите са съвсем явни, то трябва да пази строг пост. Когато понамалеят може да слезе и да се настани в малко

отделение, приготвено за него в най-тъмния ъгъл на колибата. Сутрин може да си сготви храна, но това трябва да стане на отделен огън и в отделен съд. След около десет дни идва заклинателят и премахва магията, като мърмори заклинания и духа по него и по по-ценните неща, които е докосвало. Чупят съдовете за храна и вода и заравят парчетата в земята. След първата си баня момичето трябва да се остави майка му да го набие с тънки пръчки, без да издаде звук. В края на втория цикъл отново го набиват и с това се свършва. Сега то е вече „чисто“ и може отново да се присъедини към хората. Други индианци от Гвиана държат момичето в хамак на върха на колибата цял месец и му пускат някакви едри мравки, чието ухапване е много болезнено. Понякога освен мъчението с мравките, страдалката трябва да пости ден и нощ, окачена нависоко в своя хамак и когато слезе долу е превърната в скелет.

Когато индуското момиче достигне зрелост, четири дни го държат в тъмна стая и му забраняват да вижда слънцето. Диетата му се свежда до сварен ориз, мляко, захар, извара и тамаринд без сол. На петия ден сутринта отива в съседна черна, придружена от пет жени, чиито мъже са живи. Всички се намазват със сок от куркума, къпят се и се връщат в къщи, накрая хвърлят рогозката и другите неща, които са били в стаята. Рархи брахманите от Бенгалия задължават пубертетното момиче да живее само и не му разрешават да вижда лицето на мъж. Три дни то остава затворено в тъмна стая и трябва да се подложи на някакви покаяния. Забранено му е да яде риба, месо и сладкиши; трябва да живее на ориз и топено масло. При тияните от Малабар момичето се смята омърсено четири дни след започването на първата му менструация. През този период то трябва да стои от северната страна на къщата, където спи на постелка от определен вид трева в стая, накичена с гирлянди от млади листа на кокосова палма. Едно момиче му прави компания и спи с него, но не му е разрешено да докосва друг човек, дърво или растение. Освен това не бива да вижда слънцето и горко му, ако зърне крава или котка! Диетата му трябва да е строго вегетарианска, без сол, тамаринд или люти чушлета. За да се брани от зли духове е въоръжено с нож, който слага на постелката или носи със себе си.

В Камбоджа слагат пубертетното момиче на легло под завеса за комари и то трябва да прекара там сто дни. Обикновено обаче се смята, че четири, пет, десет или двадесет дни стигат, а дори и това е достатъчно мъчително, като се има пред вид горещият климат и затворените мрежи на завесата. Според друго описание, за камбоджанската девойка, започваща пубертета, казвали, че „влиза в сянката“. По време на нейната

изолация, която според положението и ранга на семейството може да трае от няколко дни до няколко години, тя трябва да спазва редица правила, като например – да не бъде видяна от непознат мъж, нито да яде месо или риба и т.н. Тя не ходи никъде, дори в пагодата. Но това състояние на изолация се прекратява по време на затъмнение; тогава тя излиза и се моли на чудовището, което е причинило затъмнението, като е захапало небесните тела. Това разрешение да наруши своята изолация, подсказана колко буквално се тълкува предписанието момичетата, които стават жени, да не гледат слънцето.

Би трябвало да се очаква, че едно така широко разпространено суеверие ще остави следи в легенди и народни приказки. И това е точно така. Старата гръцка легенда за Даная, която била затворена от баща си в подземие или бронзова кула, но заченала от Зевс, който стигнал до нея, приел образа на златен дъжд, принадлежи вероятно към тази категория приказки. Тя намира съответствие в легендата, която разказват за своя произход киргизите от Сибир⁹². Някакъв хан имал красива дъщеря, която държал в тъмна желязна къща, та никой мъж да не я види. За нея се грижела една старица и когато момичето станало девойка, запитало старицата: „Къде ходиш толкова често?“ „Дете мое – отговорила старата жена, – има един светъл свят, на тоя светъл свят живеят баща ти и майка ти, всякакви хора живеят там. Там отивам.“ Момичето казало: „Майчице добра, на никого няма да кажа, покажи ми светлия свят.“ И старицата извела момичето от желязната къща. Но когато видяло светлия свят, момичето се олюляло и паднало, окото божие го зърнало и то забременяло. Разгневеният му баща го сложил в златен ковчег и го пуснал да плава (в страната на приказките златото може да се носи по водата) по широкото море. Златният дъжд в гръцката легенда и окото божие в киргизката вероятно означават слънчевата светлина и слънцето. Идеята, че жените могат да заченат от слънцето, не е нещо необичайно в легендите и следи от нея са останали дори в сватбените обичаи.

4. Причини за изолирането на пубертетните момичета

Причината за ограниченията, които така често се налагат на пубертетните момичета, е дълбоко залегналият ужас, който първобитният

92. Всъщност става дума за казахите. – Бел. пр.

човек неизменно изпитва по отношение на менструалната кръв. Той се бои от нея по всяко време, но най-вече при първата ѝ поява; затова ограниченията, на които са подложени жените при първата им менструация, са обикновено по-строги отколкото тези, които трябва да спазват при редовната поява на това тайнствено течение. На друго място в този труд цитирахме някои данни за страха и обичаите, основани на него; но тъй като този ужас (защото няма по-слаба дума за това), който това явление периодично предизвиква в съзнанието на дивака, е повлиял дълбоко неговия живот и институции. Може би ще е добре да дадем още някои примери.

Така сред племето, населяващо околностите на залива Енкаунтър в Южна Австралия, съществува или поне е съществувало, „суеверие, което задължава жената да се отделя от лагера по време на своето ежеседмично неразположение и ако към нея се приближи млад мъж или момче, тя му се обажда и той незабавно я заобикаля, за да не я срещне. Ако пропусне да направи това, жената се излага на опасността да ѝ се карат, а дори понякога да я набият жестоко – мъжът ѝ, или някой близък роднина, защото на момчетата още от люлката се казва, че ако видят кръвта, главите им незабавно ще посивеят и те преждевременно ще си загубят силите.“ Диерите от Централна Австралия са убедени, че ако жена в такова състояние яде риба или се къпе в реката, всичката риба ще измре и водата ще пресъхне. У племето арунта, от същата област, на жените в менструация е забранено да събират гулии от ириаккура, които представляват основната храна на аборигените. Мислят, че ако някоя жена наруши това правило, повече няма да има такива гулии.

У някои австралийски племена изолацията на жените с менструация била дори още по-строга и се привеждала в сила с помощта на посурови наказания от кавга и побой. Например в лагерите на племето вакелбури „има правило, което забранява на жените да влизат в тях по същата пътека, по която влизат мъжете. В голям лагер всяко нарушение на това правило се наказва със смърт. Причината за това е ужасът, с който гледат на менструалния период на жените. По такова време ги държат напълно отделени, поне на около километър от лагера. В такова състояние жената си връзва около слабините клонки от нейното тотемно дърво и е под непрекъснато наблюдение, защото се смята, че ако някой мъж е дотолкова злочест да види такава жена, ще умре. Ако жена в такова състояние се остави да я види мъж, по всяка вероятност ще бъде умъртвена. Чак когато се нормализира я намазват с червено и бяло, покриват главата ѝ с пера и тя се връща в лагера.“

На Муралуг, един от островите в Торесовия проток, жените с менструация не бива да ядат нещо, което живее в морето, иначе според туземците ще пресекне добивът от риболовните райони край брега. На о. Галела, разположен западно от Нова Гвинея, жена в своя месечен цикъл не бива да влиза в нива с тютюн, че растенията ще бъдат нападнати от болести. На Суматра минангкабуерите са убедени, че ако жена в своето нечисто състояние се приближи до оризище, реколтата ще се провали.

Бушмените в Южна Африка вярват, че един поглед от момиче, което по такова време би трябвало да се пази в строга изолация, е достатъчен мъжете да замръзнат в положението, което заемат в момента и заедно с онова, което държат в ръцете си, да се превърнат в говорещи дървета. Скотовъдците племена в Южна Африка смятат, че кравите им биха измрели, ако млякото им пият жени с мензис, а някои се боят, че същата катастрофа ще ги сполети, ако капка от тази кръв падне на земята и над нея минат волове. За да се предотврати такава катастрофа, не само жените с менструация, а на жените изобщо е забранено да влизат в ограденото място, където държат говедата; нещо повече, те не бива да използват обикновените пътеки, по които се влиза в селото или се отива от една до друга колиба. Принудени са да правят обиколки зад колибите, за да избягнат мястото в средата на селото, където говедата стоят или лягат. Тези женски пътеки могат да се видят във всяко кафърско село. По същия начин у племето баганда жените с менструация не могат да пият мляко или да пипат съд за мляко, нито да докосват нещо, което принадлежи на съпруга им, нито пък да седят на неговата рогозка или да готвят неговото ядене. Ако по такова време докоснат нещо негово, все едно че са пожелали да е мъртъв или са му направили магия, за да го унищожат. Ако пипнат някакъв негов предмет, той положително ще се разболее; ако докоснат оръжията му, положително ще бъде убит в следващата битка. Освен това багандите не търпят жена с мензис да отиде на кладенец, защото се страхуват, че ако го направи, водата ще пресъхне, а тя самата ще се разболее и ще умре, ако не признае греха си и знахарят не направи нещо, за да изкупи грешката ѝ. Ако в село на племето акикую в Британска Източна Африка⁹³ построят колиба и се случи жената да менструира в нея в деня, когато се запали за първи път огън там, колибата трябва да се разруши още на следващия ден. В никакъв случай тя не бива да спи втора вечер вътре, защото върху нея и колибата е паднало проклетие.

93. Днешна Кения. – Бел. пр.

Според Талмуда, ако някоя жена мине между двама мъже в началото на своя цикъл, това означава да убие единия от тях. Селяните в Ливан смятат, че менструиращата жена е причина за много беди; сянката ѝ кара цветята да повяхват и дърветата да загиват, тя дори спира движението на змиите; ако се качи на кон, животното може да умре или най-малкото да осакатее за дълго време.

Гуайкирите от поречието на Ориноко смятат, че когато жената е с мензис, всяко нещо, върху което мине, ще умре и ако мъж стъпи на такова място, краката му незабавно ще се подуют. У индианците бри-бри от Коста Рика женената жена с мензис използва за съдове само бананови листа, които след това хвърля на определено за целта място, и ако случайно ги изяде крава, ще залинее и ще загине. Освен това тя има специална чаша, защото всеки, който пие от една и съща чаша с нея, неизбежно ще залинее и ще умре.

Сред повечето индиански племена в Северна Америка обичаят бил, при менструация жените да се оттеглят от лагера или селото и да остават през времето на своята нечистота в специални, определени за това колиби или навеси. Там живеели поотделно, топлели се всяка на свой огън и стриктно се въздържали от какъвто и да е контакт с мъже, които ги отбягвали като чумави.

Например индианците крик и сродните с тях племена в Съединени щати заставяли жените с менструация да живеят в отделни колиби на известно разстояние от селото. Трябвало да стоят там с риск да бъдат изненадани и откъснати от враговете. Смятало се за „най-ужасно и опасно“ по такова време да се приближиш до жена и опасността се отнасяла и до враговете, които трябвало, ако убият жените, да се очистят от омърсяването, посредством определени свещени билки и корени. В Британска Колумбия индианците сцили си въобразявали, че ако жена с менструация прескочи сноп стрели, те ще са вече безполезни и дори могат да причинят смъртта на собственика си, а също, че ако мине пред ловец, който носи пушка, оръжието никога вече няма да стреля точно. Чипева и други индианци от територията на Хъдсъновия залив отделят менструиращите жени от лагера и ги настаняват в изградени от клони колиби. Изолираните носят дълги качулки, които скриват напълно главата и гърдите им. Те не бива да се допират до домашните мебели или до предмети, употребявани от мъже, „защото се предполага, че с докосването си ги опетняват и по-нататъшната им употреба ще бъде последвана от сигурна беда или нещастие“ като болест или смърт. Тези жени трябва да пият с помощта на лебедова кост. Не бива да ходят по обикновените

пътеки или да пресичат оставена от животно следа. „Не им се разрешава да вървят по леда на замръзнали реки и езера или близо до мястото за ловуване на бобри, а също и там, където е заложена рибарска мрежа – за да не попречат на успеха на мъжете. По такова време им е забранено също да ядат от главата на каквото и да е животно и дори да вървят по или да пресекат следата, оставена от хора, които са докарали, независимо дали на шейна или на гръб, главата на елен, сърна, лос, бобър или пък друг дивеч. Нарушаването на този обичай се смята за най-голям грях, защото хората са твърдо убедени, че то ще стане причина при бъдещи експедиции ловецът да няма успех.“ Лапландците пък забраняват на жени с менструация да минават по тази част от брега, където рибарите ходят обикновено за риба, а ескимосите от Беринговия проток вярват, че ако ловци се приближат до жени с мензис, няма да хванат нищо. По същата причина индианците носачи не търпят жена с менструация да пресича следите на животно и ако се налага, я пренасят над тях. Те смятат, че ако тя нагази в река или езеро, рибата ще измре.

Сред цивилизованите народи в Европа суеверията, натрупани около тази тайнствена страна на женската природа, са не по-малко екстравагантни от онези, които съществуват сред диваците. В най-старата съществуваща енциклопедия – „Естествена история“ на Плиний – списъкът на опасностите, които могат да се очакват от менструацията, е по-дълъг от който и да е списък от суеверия на неукния варварин. Според Плиний докосването на жена с менструация превръща виното в оцет, носи болести по посежите, попарва разсада, влияе лошо на градините, кара плодовете да падат от дърветата, огледалата да потъмняват, бръсначите да затъпвят, желязото и бронзът да ръждясат, особено ако луната е започнала да намалява, избива пчелите или поне ги прогонва от кошериците им, кара кобилите да помятат и т.н. По същия начин на разни места в Европа все още вярват, че ако в пивоварна влезе жена с менструация, бирата ще стане горчива; ако докосне бира, вино, оцет или мляко, ще ги развали; ако направи сладко – то няма да изтрае; ако възседне кобила, тя ще пометне; ако докосне пъпка – ще повехне; ако се качи на черешово дърво, то ще умре. В Брауншвайг хората смятат, че ако жена с менструация помага, когато колят прасето, месото ще се скапе. По такова време жените на гръцкия остров Калимос не бива да отиват на кладенеца за вода, нито да пресичат течаща вода, нито да влизат в морето. Казва се, че присъствието на такава жена в лодка предизвиква буря.

Следователно целта на изолирането на жени с мензис е да се неутрализира опасното влияние, което се предполага, че те излъчват по

такова време. От необикновените предпазни мерки, които се вземат за изолирането на момичетата при първата менструация проличава, че тогава опасността се смята за особено голяма. По-горе дадохме примери за две от тези предпазни мерки, а именно, правилата, че момичето не бива да докосва земята и да вижда слънцето. Кумулативният резултат от тези правила е, че то виси окачено, така да се каже, между небето и земята. Независимо от това дали е завито в своя хамак и овесено под покрива, както в Южна Америка, или е вдигнато над земята в тъмна и тясна клетка, както на о. Нова Ирландия, то е неспособно да направи беля, защото след като е отделено както от земята, така и от слънцето, не е в състояние да отрови със смъртоносната си зараза нито един от двата велики източника на живот. Накратко казано, момичето е обезопасено, да си послужим с езика на електротехниката, като е изолирано. Но предпазните мерки, взети за да го изолират или отделят, се диктуват не само заради сигурността на останалите, а и от грижа за нейната собствена сигурност, защото се смята, че тя самата ще пострада, ако не спазва предписаните ограничения. Видяхме как зулуските момичета например вярват, че ще се спарушат и ще станат на скелети, ако слънцето ги освети, докато са в пубертета, а макусите си въобразяват, че ако млада жена претъпи правилата, ще страда от язви по различни части на тялото си. Накратко казано, момичето се смята заредено с могъща сила, която, ако не се контролира, може да се окаже разрушителна както за него, така и за всичко, с което то влиза в контакт. Целта на въпросните табу е да се затвори тази сила в необходимите за сигурността на всички засегнати граници.

Същото обяснение важи и за правилата, спазвани от божествени царе и жреци. Съзнанието на първобитните хора не прави съществена разлика между така наречената нечистота на момичетата при първата им менструация и светостта на светите мъже. То са само различни прояви на една и съща тайнствена енергия и сама по себе си енергията е нито лоша, нито добра, а според своето приложение става благотворна или злосторна. Следователно, ако на божествените особи, също както на момичетата при първия им цикъл, не разрешават да докосват земята и да виждат слънцето, причината е, от една страна, страх да не би божествеността им да се изпразни с фатална мощ при контакта им с тях, а, от друга – боязън, че божественото същество, изпразнено по този начин от безплътното си свойство, може да не е в състояние да изпълнява в бъдеще онези магически функции, от които зависи сигурността на хората и дори на света като цяло. Следователно въпросните правила попадат в

категорията на онези табу, които разгледахме на друго място в тази книга; те са предназначени да запазят живота на божествената особа, а заедно с нея и живота на нейните поданици и поклонници. Смята се, че никъде този скъпоценен, но опасен живот не може да е едновременно толкова сигурен и безопасен, както ако не е нито на небето, нито на земята, а виси, доколкото това е възможно, между двете.

ГЛАВА LXI

Митът за Балдер

Божество, за което в известен смисъл би могло да се каже, че не е нито на небето, нито на земята, а между двете, а скандинавският Балдер, добрият и красив бог, син на великия бог Один и сам най-мъдрият, най-нежният, най-обичаният от всички безсмъртни. Ето каква е легендата, така както се разказва в по-ранната, прозаичната Едда („Старата Еда“ – бел. NomaD). Веднъж Балдер сънувал лоши сънища, които сякаш предсказвали неговата смърт. Затова боговете се посъветвали и решили да го предпазят от всякаква опасност. Богинята Фриг изтръгнала клетва от огъня и водата, желязото и всички метали, камъните и почвата, от дърветата, болестите и отровите и от всичките четирикраки зверове, от птиците и влечугите, че няма да навредят на Балдер. И Балдер станал неуязвим. Боговете се забавлявали с това, като някои стреляли по него, други го секли, а трети го замеряли с камъни. Но каквото и да правели, не били в състояние да му навредят и те се радвали. Само злосторникът Локи не бил доволен и затова отишъл преоблечен като стара жена при Фриг и тя му казала, че оръжията на боговете не можели да наранят Балдер, защото е накарала всички предмети, животни и растения да се закълнат, че няма да му навредят. Тогава Локи я попитал: „Всички ли са се заклели да пазят Балдер?“ Тя отговорила: „Източно от Валхала расте растение, наречено имел; то ми се стори прекалено младо, за да го карам да се закълне.“ Тогава Локи отишъл и изтръгнал имела и го занесъл на събранията на боговете. Там намерил слепия бог Хотер да стои извън кръга. Локи го попитал: „Защо не стреляш по Балдер?“ А Хотер отвърнал: „Защото не виждам къде е застанал, а освен това нямам оръжие“. Тогава Локи рекъл: „Направи като останалите и почети Балдер, както са го почели и те. Аз ще ти посоча къде стои той, а ти хвърли по него това клонче.“ Хотер взел имела и го хвърлил по Балдер, както го накарал Локи. Имелът ударил Балдер, пронизал го и той паднал мъртъв. И това било най-голямото нещастие, което някога е сполетявало богове и хора. За миг боговете останали безмълвни, а после вдигнали глас и горчиво заплакали. Взели тялото на Балдер и го занесли на брега на морето. Там стоял корабът на Балдер; наричал се „Рингхорн“ и бил най-големият от всички кораби. Боговете искали да пуснат кораба в морето и да изгорят на него тялото на Балдер, но корабът не се помръдвал. Тогава изпратили

да повикат гигантката на име Хирокни. Тя дошла, възседнала вълк и така блъснала кораба, че изскочил огън и цялата земя се разтресла. Тогава взели тялото на Балдер и го сложили на погребална клада на кораба му. Когато жена му Нана видяла това, сърцето ѝ се пръснало от мъка и умряла. Сложили я наред със съпруга ѝ и подпалили погребалната клада. На кладата изгорили и коня на Балдер с цялата му сбура.

Действителна или митична личност, Балдер бил обожаван в Норвегия. Той имал голямо светилище на едно от заливчетата на красивия фиорд Согне, който прониква дълбоко във високите норвежки планини, с техните мрачни борови гори и високи водопади, които се превръщат в пръски, преди да достигнат далеч долу тъмните води на фиорда. Наричали светилището Балдерова дъбрава. Свещената земя била заобиколена с ограда, а вътре в нея имало просторен храм със статуите на много богове, но нито един от тях не бил обожаван така, както обожавали Балдер. Дотолкова дълбоко било страхопочитанието, с което езичниците гледали на това място, че никой мъж не можел да навреди на друг там, да му открадне добитъка или да се оскверни с жена. За статуите на боговете в храма се грижели изключително жени, те поддържали огъня, мажели статуите с мазнина и ги изсушавали с кърпи.

Каквото и да се говори за някаква историческа сърцевина в митичната черупка на легендата за Балдер, подробностите ѝ показват, че тя принадлежи към онази категория митове, които са били драматизирани в ритуали, или, казано по друг начин, които са били изпълнявани като магически обреди с цел да доведат до онзи естествен резултат, който те описват по образен начин. Един миг никога не е толкова картинен и точен в подробностите, както когато представлява книга с думите, които се изговарят и разиграват в свещения обред. Ако можем да докажем, че норвежците и други европейски народи са изпълнявали обреди, наподобяващи случките в легендата, това ще покаже, че норвежката легенда за Балдер е мит от такава категория. Но основните случки в легендата са две – първо, изскубването на имела, и второ – смъртта и изгарянето на бога; може да се установи, че и двете имат свои съответствия в изпълняваните всяка година обреди от отделни или група народи от различни части на Европа. Тези обреди ще бъдат описани и обсъдени в следващите глави. Ще започнем с ежегодните празници на огъня и ще оставим изскубването на имела за по-късно.

ГЛАВА LXII

Празниците на огъня в Европа

1. Изобщо за празниците на огъня

От незапомнени времена селяните в Европа са свикнали да палят на определени дни от годината огньовете, да танцуват около тях или да ги прескачат. По исторически данни обичаите от този вид могат да се проследят до Средните векове, а аналогията, която предлагат сходните обичаи от древността, е убедително доказателство, че техният произход трябва да се търси в периода, който далеч предшества разпространението на християнството. Нещо повече, най-ранно свидетелство за спазването им в Северна Европа дават опитите на християнските синоди през VIII век да ги потъпчат като езически. Нерядко на тези огньовете изгарят чучела или хората се преструват, че изгарят жив човек; имаме също основания да вярваме, че в древността наистина са изгаряли човешки същества. Един кратък преглед на въпросните обичаи ще покаже следи от човешко жертвоприношение и едновременно с това ще помогне, като хвърли светлина върху тяхното значение.

Най-често огньовете се палят през пролетта и около лятното слънцестоене, но по някои места ги има и в края на есента или през зимата, особено в навечерието на празника Всех Святых (31 октомври), на първия ден на Коледа и в навечерието на Дванадесетия ден⁹⁴. Мястото, с което разполагам, не ми дава възможност да опиша надълго и широко тези празници и ще трябва да се задоволя само с някои подобрени случаи, за да илюстрирам общия им характер. Ще започнем с празниците през пролетта, които обикновено се падат на първия ден от пости (Quadragesima или Invocavit), навръх Великден и на Първи май.

2. Огньовете на Велики пости

Обичаят да се палят огньовете на първата неделя от Велики пости е разпространен в Белгия, Северна Франция и в много части на Германия. В белгийската част на Ардените например седмица или две преди деня

94. Богоявление или Йорданов ден. – Бел. пр.

на „големия огън“, както там го наричат, децата обикалят от стопанство на стопанство да събират дърва. В Гранд Але, ако някой им откаже, на следния ден те го преследват и се опитват да начернят лицето му с пепелта от изгасналия огън. Когато дойде определеният ден, насичат храсти, особено раkitак и смрика и вечерта по всички височини пламват огньовете. Смята се, че за да се предпази селото от пожари, от него трябва да се виждат седем огъня. Ако се случи по това време студът да е сковал Мьоз, запалват огньовете и на леда. В Гранд Але изправят стълб, наречен макрал, т.е. „вещицата“, в средата на кладата и огънят се пали от мъжа, който последен се е оженил. В околностите на Морланвелц изгарят сламено чучело. Младите хора и децата танцуват и пеят около огньовете и прескачат жаравата, за да осигурят добра реколтата или щастлив брак през годината или за да се запазят от колики. До началото на XIX век на тази неделя в Брабант мъже и жени, облечени в женски дрехи, отивали на нивите и с пламтящи факли танцували и пеели комична песен, за да прогонят, както те твърдят, „злия сеяч“, който се споменава в Евангелието за този ден. До около 1840 г. в Патюраж, провинция в Ено, обичаят е носел името Escouvion или Scouvion. Всяка година на първата неделя от Велики пости, която се наричала Малкия Скувион, младежите и децата тичали из зеленчуковите и овощните градини със запалени факли. Дока- то тичали, те викали, колкото им глас държи:

Дайте ябълки,
дайте сливи
и череша черни на Скувион!

При тези думи флаконосецът започвал да върти своята разпалена главня и я мятал сред клоните на ябълката, сливата и черешата. Следващата неделя се наричала ден на Големия Скувион и отново тичали със запалени факли из овощните градини, докато се стъмни.

Във френския департамент Ардени около запалените на първата неделя от Велики пости огньовете танцували и пеели всички жители на селото. И тук огънят бивал запалван от мъж или жена, встъпили последни в брак. Обичаят все още се изпълнява на много места в областта. В огъня изгаряли котки или ги изпичали живи, като ги държали над него; и докато те горели, овчарите прекарвали стадата, си през дима и пламъците като сигурно средство да ги предпазят от болести и магии. В някои общини вярвали, че колкото по-енергично танцуват около огъня, толкова по-добра ще е реколтата през годината.

Във френската провинция Франш Конте, западно от планината Юра, първата неделя от Велики пости е известна като Неделята на подпалвачите (Brandons), заради многото огньове, които според обичая палят на този ден. В съботата или неделята селските младежи се запрягат в каруца и я влачат из улиците, спират пред вратите на къщите, където има моми, и молят за наръч дърва. Когато съберат достатъчно, откарват горивото на известно разстояние от селото, натрупват го и го подпалват. Всички хора от енорията идват да видят огъня. Когато в някои села удари вечерната камбана, започват да викат: „Към огъня! Към огъня!“ и това е сигнал да го запалят. Младежи, девойки и деца танцуват около пламъците, а когато те стихнат, всички се надпреварват да прескачат червената жарава. Който успее да го направи, без да изгори дрехите си, ще се ожени през годината. Освен това младите разнасят по улиците или из нивите разпалени факли и когато минат покрай някоя овощна градина викат: „Повече от листата плод!“ Доскоро в Лавирон, в департамента Ду, за огъня отговаряли младите двойки, сключили брак през изтеклата година. В средата забивали кол с прикрепена от върха дървена фигура на петел. После имало надбягване и победителят получавал за награда петела.

Навсякъде из Оверн палят огньове вечерта на първата неделя от Велики пости. Всяко село, всяка паланка, дори всяка махала и изолиран чифлик има своя огън, или както тук го наричат фиго (figo), който лумва, когато започнат да падат сенките на нощта. Можете да видите огньовете да пламтят по високи места и в равнините. После пристъпвали към церемонията с Grannas-mias. Grannomio е сламена факла, прикрепена на върха на върлина. Когато кладата изгори до половина, зрителите запалват факлите от стихващите пламъци и ги отнасят в съседните овощни и зеленчукови градини и ниви, навсякъде, където има плодни дървета. Докато вървят, викат колкото им глас държи: „Грано, приятелю, Грано, татко, Грано, мамо“. Сетне прокарават горящите факли под клоните на всяко дърво и пеят: „Brando, brandounci tsaque brantso, in plan paneil“, което означава „Гори, главня! От всеки клон по кошница!“ В някои села хората тичат и през засетите ниви и тръскат пепелта от факлите по земята; освен това слагат част от пепелта в полозите на кокошките, та те да снесат много яйца през годината. Когато изпълнят церемониите, всички си отиват в къщи и гуляят: по традиция тази вечер се ядат завити в тесто и опържени ябълкови резенчета и тиганици. Очевидно поднасянето на огъня към плодните дръвчета, засетите ниви и полозите на кокошките е заклинание, предназначено да осигури плодородие, а онзи Грано, когото

призовават и който е дал името си на факлите, може много вероятно да е, както предполага д-р Померол, не някой друг, а древният келтски бог Гран, когото римляните отъждествявали с Аполон и за чийто култ свидетелствуват надписи, намерени не само във Франция, но и в Шотландия и по Дунав.

По всичко личи, че обичаят на първата неделя от Велики пости из овощните градини да се разнасят запалени сламени факли (brandons), за да ги оплодят, е бил разпространен из цяла Франция, независимо дали е бил придружен от практиката да се палят огньове или не. Така например в провинция Пикардия „на първата неделя от Велики пости хората разнасяха из нивите факли, за да прогонят полските мишки, плевелите и плесените. Те си представяха, че по този начин допринасят много за градината и подтикваат лука да порасне голям. Децата тичат с факли в ръце из полето да направят земята по-плодородна.“ По същото време жителите на Верже, село между Юра и Комб д'Ен, палят факлите навърх планината и носачите им минават от къща на къща, искат печен грах и карат всички двойки, които са се оженили през течение на годината, да танцуват. Както изглежда в Бери, район в Централна Франция, не палят на този ден огньове, но при залез слънце цялото население, въоръжено с запалени сламени факли, се разпръсва из околността и обикаля ниви, лозя и овощни градини. Видени отдалеч, множеството движещи се светлини, примигващи в тъмнината, изглеждат като блуждаещи огньове, които се гонят из нивите, по склоновете и в долините. Докато мъжете провират своите факли сред клоните на плодните дръвчета, жените и децата връзват ленти от пшеничена слама около стеблата им. Предполага се, че благодарение на тази церемония се отклоняват различните болести, на които са изложени плодовете на земята; а пък сламените ленти около стеблата на дърветата носят плодородие.

В Германия, Австрия и Швейцария са разпространени същите обичаи и те се чествуват пак по това време. На първата неделя от пости младите хора в планините Айфел (Рейнска Пруссия) събирали слама и съчки от къща на къща. Отнасяли ги до някое възвишение и ги натрупвали около висока, стройна бреза, хоризонтално на която прикрепяли парче дърво, за да образуват кръст. Това било известно като „колибата“ или „крепостта“. Запалвали горивото и младите хора обикаляли около пламтящата „крепост“ гологлави, със запалени факли и се молели на глас. Понякога в „колибата“ изгаряли „сламен човек“. Хората следели в каква посока отива димът. Ако поеме към нивите, това било знак, че реколтата ще е богата. На същия ден в някои части на Айфел правят

голямо колело от слама и го извличат с три коня на върха на височината. Когато се свечери, момчетата отиват да запалят колелото и го пускат да се търкаля надолу по склона. В Обершатфелд колелото трябва да се осигури от младежа, който се е оженил последен. В околностите на Ехтернах (Люксембург) същата церемония се нарича „изгаряне на вещицата“. На първата неделя от Велики пости във Форалберг (Тирол) натрупват около млада ела слама и дърва за горене. На върха на дървото връзват наподобяваща човек фигура, наречена „вещицата“. Правят я от стари дрехи и я натъпкват с барут. Когато настъпи нощта, запалват кладата и младежите и девойките танцуват около нея, размахват факли и пеят римувани стихчета, в които могат да се различат думите „зърно във велката, рало в земята“. През първата неделя от Велики пости в Швабия правят от стари дрехи чучело, наречено „вещицата“, „старицата“ или „зимната баба“, и го прикрепят на върлина. Забиват върлината в средата на купчина дърва и ги запалват. Докато „вещицата“ гори, младите хвърлят разпалени дискове във въздуха. Дисковете представляват тънки кръгли парчета дърво, по десетина сантиметра в диаметър, с нарязани краища, за да наподобяват слънцето или звездите. В средата имат дупка, в която е пъхнат краят на пръчка. Преди да хвърлят диска, го разпалват, размахват пръчката и рязко удрят с нея по наклонена дъска, като по този начин увеличават инерцията, придадена на диска. Така горящият диск отскача, издига се високо нагоре и преди да падне на земята, описва дълга огнена траектория. Парчетата от изгорената „вещица“ и дисковете отнасят в къщи и още същата вечер ги заравят в нивите, засети с лен, вярвайки, че така ще ги предпазят от вредители. Жителите на Рьонските възвишения, разположени на границата между Хесен и Бавария, се изкачвали на първата неделя от Велики пости на върха на могила или възвишение. Децата и момците носели факли, намазани с катран метли и омотани със слама върлини. Запалвали увито в запалителни материали колело и го пускали да се търкаля надолу по склона, а младите тичали из нивите с разпалените си факли и метли, докато най-сетне ги хвърляли на куп, около който заставали и запявали химн или народна песен. Целта на тичането из нивите с разпалени факли била да „прогонят злия сеяч“. Или пък се правело в чест на Дева Мария, за да може тя да запази плодовете на земята през годината и да ги благослови. В съседните на Хесен села, между планините Рьон и Фогел, смятат, че там, където се претъркаля горящото колело, нивите ще бъдат запазени от градушки и бури.

И в Швейцария е, или поне било, обичайно вечерта на първата

неделя от пости да се палят огньове по високите места и затова този ден бил известен сред хората като Искрова неделя. Например обичаят бил разпространен навсякъде в кантона Лозана. Младежите обикаляли от къща на къща, молели за дърва и слама, после ги струпували на видима отвсякъде височина или хълм около върлина, на която било окачено сламено чучело, наречено „вещицата“. Като се свечеряло, запалвали купчината и младите танцували бясно наоколо, един плющели с камшици, други дрънкали със звънци, а когато пламъците стихвали, ги прескачали. Това се наричало „изгаряне на вещицата“. По някои места в кантона омотавали стари колела в слама и тръни, запалвали ги и ги пускали да се търкалят пламтящи надолу по склона. Предполагало се, че колкото повече огньове се виждат да изпускат искри и припламват в тъмнината, толкова по-плодородна ще е годината; а колкото по-високо прескачат огъня танцуващите, толкова по-висок ще порасне ленът. В някои области огънят се запалвал от последния встъпил в брак мъж или жена.

Едва ли е възможно да отделим тези огньове, разпалвани на първата неделя от Велики пости, от огньовете, в които горе-долу по същото време изгарят чучело, наперено Смъртта, като част от церемонията с „изнасянето на Смъртта“. Видяхме как в Шпахендорф (Австрийска Силезия) слагат на св. Руперт (т.е. последния ден от карнавала) в дупка извън селото сламено чучело, облечено в кожух и с калпак и го изгарят, а докато гори, всеки се стреми да грабне от него парче, което завързва на клон върху най-високото дърво в своята градина или го заравя в нивата си, смятайки, че това ще накара посевите да растат по-добре. Церемонията е известна като „изгаряне на Смъртта“. Дори когато сламеното чучело не е определено като Смъртта, значението на обичая е по всяка вероятност същото, защото името Смърт, както се опитам да докажа, не означава първоначалния смисъл на обряда. В Коберн, в планината Айфел, младежите правят „сламен човек“ на последния ден от карнавала. Чучелото бива съдено по приетите правила и го обвиняват за всички кражби, извършени през годината в околността. Осъждат го на смърт, развеждат го из селото, застрелват го и го изгарят на клада. Хората танцуват около пламъците, а жената, която се е омъжила последна, трябва да ги прескочи. В Олденбург вечерта на последния ден от карнавала правели снопове от слама и ги запалвали. След това тичали из селото, размахвали горящи ръкойки, крещели и пеели непристойни песни. Най-сетне изгаряли чучелото сред нивите. В околностите на Дюселдорф сламеният човек, изгарян на последния ден от карнавала, бил направен от неовършан сноп жито. През първия понеделник след пролетното равноденствие

цюрихските хлапетии влачели по улиците сламен човек на малка каруца, докато в същото време момичетата разнасяли Майско дръвче. Изгаряли сламения човек, когато камбаните биели за вечерня. На Пепеляна сряда в околностите на Аахен омотавали в грахова слама човек и го отвеждали на определено място, там той се измъквал незабелязано от своята обвивка, която изгаряли, а децата вярвали, че изгарят самия човек. На последния ден от карнавала във Вал ди Ледро (Тирол) правят от слама и съчки фигура, която след това изгарят. Чучелото се нарича Старицата, а церемонията „изгаряне на Старицата“.

3. Великденските огънове

Друг случай, при който устройват такива празници на огъня, е Стара събота – съботата преди Великден. На този ден в католическите страни има обичай всички огънове в черквите да се изгасят, а после да се запалят нови, понякога с кремък и огниво, а друг път с лупа. На този огън запалват голямата Пасхална или Великденска свещ, а с нея и всички светлини в черквата. По много места на Германия палят от „новия огън“ голям огън на открито близо до черквата. Осветяват го и хората идват с дъбови, орехови и брезови пръчки, обгарят ги и ги носят по домовете си. Там изгарят тези пръчки в новозапален огън с молитва бог винаги да пази стопанството от пожари, мълнии и градушка. По този начин всеки дом ползува „нов огън“. Някои хора запазват пръчките през цялата година и ги слагат в огнището при силни гръмотевични бури, за да не падне мълния над къщата или пък със същата цел ги качват на покрива. Други пък ги носят на нивите, градините и поляните с молитва бог винаги да ги закриля от болести и градушка. Смята се, че такива ниви и градини се развиват по-добре от останалите; градушката не бие житото или онова, което расте в тях, нито пък ги нападат мишки, вредители и гъсеници; вещица не може да им причини вреда, а класовете са стегнати и пълни. Освен това обгорените пръчки се привързват към ралото. Пепелта от Великденската клада и от осветените върбови клонки смесват със семето за посев. Понякога в осветената клада изгарят дървена фигура, наречена Юда и дори там, където този обичай е премахнат, често наричат самия огън „изгарянето на Юда“.

Езическият характер на великденските празници на огъня проличава явно от начина, по който ги изпълняват селяните, и от суеверните вярвания, с които са свързани. Огньовете лумват едновременно по

височините в цяла Северна и Централна Германия – от Алтмарк и Анхалт на изток, през Брунsvик, Ханoвер, Олденбург, областта Харц и Хесен, до Вестфалия. Случва се човек да наброи до четиридесет такива огньовете, които пламват едновременно. Доста време преди Великден младежите са заети да събират дърва за горене; всеки селянин участва с по нещо и към кладата се прибавят катранени бурета, газени тенекии и т. п. Съседните села се надпреварват пламъците на чий огън ще са по-високи. Огньовете се палят винаги на една и съща височина, която съответно получава името Великденска планина. Чудесна гледка е да наблюдаващ от някое по-високо място как по околните възвишения кладите пламват една след друга. Според разпространеното сред селяните поверие колкото по-висок е пламъкът, толкова по-плодородна ще е земята, толкова повече осветените от него къщи ще са запазени от пожар и болести. Във Фолкмарсен и по други места на Хесен наблюдавали накъде вятърът духа пламъците и засявали лененото семе в тази посока, уверени, че така то ще расте добре. Главни, взети от такъв огън, закрилят къщите от гръмотевица, пепелта носи на полята плодородие, запазва ги от мишки, а сложена във водата на добитъка, тя кара животните да се множат и ги пази от чума. Когато пламъците започнат да стихват, млади и стари ги прескачат; понякога дори прекарват през димящата жарава добитък. По някои места запалват бурета с катран или колела и ги пускат да се търкалят надолу по склона. Другаде пък младежите палят факли и слама от кладата и тичат наоколо и ги размахват.

В Мюнстерланд Великденските огньовете винаги се палят на определена височина и по тази причина тя е известна като Великденската или Пасхалната планина. Около огъня се събира цялото население. Младите мъже и момите пеят великденски химни и обикалят огъня, докато пламъкът не намалее. После момчетата прескачат огъня, едно по едно, всяко подкрепяно от по двама младежи, които ги държат за ръце и тичат край тях. Момчета тичат в сумрака из нивите с разпалени наръчи слама, за да ги направят плодородни. В Делменхорст (Олденбург) имало обичай да отсекаат две дървета, да ги забият в земята едно до друго и да струпат около всяко по дванадесет бурета катран. После натрупвали наоколо съчки и на велика събота, след като са тичали насам-натам с горящи колове от градините в ръце, момчетата подпалват това съоръжение. В края на церемонията децата се опитват да се начернят едно друго, както и дрехите на големите. В Алтмарк има поверие, че докдето се вижда пламъкът на Великденската клада, житото ще расте добре и през цялата година няма да избухне нито един пожар. В Браунрoде, в планините

Харц, имало обичай да изгарят на Великденската клада катерички. В Алтмарк в тях изгаряли кости.

На Велика събота около Форхейм (в Горна Франкония) изгаряли на гробищата сламено чучело, наричано Юда. Цялото село давало дърва за кладата, на която той загивал, а след това запазвали обгорелите пръчки и ги забивали по нивите на Валпургиевия ден (Първи май), за да запазят пшеницата от главня и милдю. Преди сто и повече години обичаят в Алтенберг, Горна Бавария, бил следният. Следобедът на Велика събота младежите събирали дърва, които натрупвали на житна нива и в средата на кладата слагали висок, целият омотан в слама, дървен кръст. След вечерната служба запалвали фенерите си от осветената свещ в черквата и хукнали колкото се може по-бързо към кладата, като всеки се стремял да стигне пръв до нея. Първият пристигнал запалвал купчината дърва. До огъня не се допусkali жени или момичета, но им разрешавали да го гледат отдалече. Пламъците се издигали, а мъжете и момците се радвали и се веселели, като викали: „Изгаряме Юда!“ На първия ден на Великден мъжът, стигнал пръв до кладата, получавал награда – застанали на вратата на черквата, жените му давали червени яйца. Целта на церемонията била да се предпазят от градушка. В други села от Горна Бавария тя се провеждала между девет и десет часа вечерта на Велика събота и се наричала „изгаряне на Великденския човек“. На височина на около километър и половина от селото младежите издигали висок, завит със слама кръст, който приличал на човек с разперени ръце. Това бил Великденският човек. В церемонията не можел да вземе участие момък под осемнадесет години. Един от младите мъже заставал до Великденския човек с осветена, донесена от черквата вощеница, и я запалвал. Останалите стояли около кръста в голям кръг на равни разстояния. По даден сигнал те се втурвали и го обикаляли три пъти, а когато подавали втори сигнал, се устремявали право към него и към младежа със запалената вощеница; който стигнал пръв до целта, получавал правото да запали Великденския човек. Хората проявявали голяма радост, като гледали как той гори. Когато пламъците свършили своята работа, избирали трима младежи и всеки от тях очертавал по три пъти кръг около пепелта. После всички напускали мястото. На втория ден от Великден селяните събирали пепелта и я разпръсквали по нивите си; освен това те забивали в тях осветени на Връбница клонки и обгорени и осветени на Велики петък пръчки. Те правели всичко това, за да предпазят нивите си от градушка. По някои места в Швабия Великденските огньовете не могат да се палят с желязо, стомана или кремък, а само с триене на дърво.

Изглежда, че обичаят с Великденските огньове е бил разпространен из цяла Централна и Западна Германия. Откриваме го и в Холандия, където огньовете се палели на най-големите височини, а хората танцували наоколо и прескачали пламъците или разпалената жарава. И тук, както често става в Германия, горивото за кладата събират младите, които ходят от врата на врата. В навечерието на Великден на много места в Швеция стрелят във всички посоки с огнестрелни оръжия и палят огромни огньове по хълмове и височини. Според някои предназначението им е да държат настрана троли и други зли духове, които са особено активни през този сезон.

4. Огньовете на Белтейн⁹⁵

По-рано на Първи май в централната планинска част на Шотландия палели с голяма тържественост огньове, известни като Белтейнски, и при тях следите от човешки жертвоприношения били особено ясни и недвусмислени. Обичаят с паленето на тези огньове се е запазил на различни места до края на XVIII век. Описанията на обредите, оставени ни от съвременници, представляват такава странна и интересна картина на древното езичество, че ще ги възпроизведа с думите на самите автори. Най-пълното описание ни е оставил Джон Рамзи, земевладелец от Окътъртайър, близо до Крайф, меценат на Бърнс и приятел на сър Уолтър Скот. Той пише: „Най-значителният от тези друидски празници е Белтейн или Първи май, който до неотдавна се чувствуваше в някои планински части с необикновена тържественост... Изглежда, че и Белтейн, също като други публични религиозни церемонии на друидите, се е изпълнявал по хълмове или възвишения. Те смятали, че ще е унизително за онзи, чийто храм е вселената, да пребивава в изградена от човешка ръка постройка. Затова правели жертвоприношенията си на открито, често по върховете, където пред тях се разкривали най-величествените природни гледки и били най-близо до седалището на топлината и покоя. И така, според традицията, през последните сто години се празнувал и този празник в планините. Но с упадъка на суеверията жителите на всяко селце започнали да го празнуват на височината или на хълма, около който пасе техният добитък. Сутринта младите отивали там и изкопавали ров; околоръст правели седалка от торф за хората, а в средата натрупвали купчина дърва или друго гориво, което в стари времена се

95. Стар келтски празник, Първи май. – Бел. пр.

подпалвало с tein-eigin, т.е. с бедствен огън. И макар че вече от много години хората се задоволявали с обикновен огън, ще опишем процеса, защото, както ще видим, към него все още прибягват при необикновено критични положения.

Предната нощ внимателно изгасят всички огънове в околността и на следващата сутрин приготвят материалите за разпалването на свещения огън. Най-примитивният метод е, изглежда, онзи, който използват на островите Скай, Мъл и Тайри. Намират добре изсъхнала дъбова дъска и пробиват в средата ѝ дупка. Със свредло от същия материал правят приспособление, което поставят в нея. Но по други места механизмът е различен. От зелено дърво правят четвъртита рамка, в чийто център има дървена ос. На едни места са необходими три пъти по трима души, а на други три пъти по девет души, за да въртят на смени тази своеобразна ос. Смята се, че ако някой от тях е извършил убийство, прелюбодеяние, кражба или друго отвратително престъпление, огънят няма да се запали или ще бъде лишен от присъщите си качества. Щом от силното триене започнат да изскачат искри, поднасят вид гъба, която расте по старите букви дървета и лесно пламва. Този огън сякаш е получен направо от небето и на него се приписвали много свойства. Смятало се, че пази от магия, че е безотказно лекарство срещу злокачествени болести както по хората, така и по добитъка; а също се предполагало, че и най-силните отрови могат да бъдат обезвредени от него.“

„След като запалят tein-eigin кладата, започват да приготвят яденето си. Щом свършели да ядат, известно време се забавлявали около огъня с песни и танци. Към края на веселието човекът, който е изпълнявал длъжността ръководител на церемонията, изваждал голям хляб, изпечен с яйца и с подвити краища, наречен ат *Bonnach beal-tine*, т.е. белтейнски хляб. Разделял го на много парчета и го поднасял с голяма тържественост на присъстващите. Имало определено парче и на когото се паднело, го наричали *cailleach beal-tine*, т.е. белтейнски карлайн – едно изпълнено с укор название. Щом се разбере кой е той, част от присъстващите се престорват, че го слагат в огъня, но се намесват останалите, а те са повечето, и той бива спасен. На някои места го просват на земята и се правят, че го разкъсват на четири парчета. След това го замерват с черупки от яйца и той запазва незавидното название цяла година. А докато споменът за празника е все още свеж в паметта на хората, те се стараят да говорят за *cailleach beal-tine* сякаш е мъртъв.“

Към края на XVIII век обичаят Белтейн все още бил на мода в енорията Каландър, красива местност в западен Пъртшър. Енорийският

свещеник от онова време го е описал по следния начин: „На първия ден от май, който се нарича Белтън или Балтейн, на бърдото се събират всички младежи от селото или паланката. В земята изкопават кръгъл ров, толкова дълъг, че около образуваната по този начин «маса» да се съберат всички, които дойдат. После запалват огън и приготвят ядене от яйца и мляко с гъстотата на крем. Омесват овесен хляб и го изпичат върху камък на жаравата. След като изядат крема, разделят хляба на много парчета, по възможност еднакви по размер и форма – толкова парчета, колкото са присъстващите. След това намазват едно от парчетата с въглен, така че да стане съвсем черно. Слагат всичките парчета от хляба в шапка. Всеки изтегля със завързани очи своя късмет. Онзи, който държи шапката, получава последното парче. Който изтегли черното, е «нареченият» човек – той ще бъде принесен в жертва на Ваал, чиято благосклонност искат да измолят, та да направи годината плодородна и да се изхранят хора и животни. Няма много място за съмнение, че някога в тази страна, също както на изток, са правели онези нечовешки жертвоприношения, макар че сега подминават акта на жертвоприношението и само принуждават «начернения» човек да скочи три пъти през пламъците, с което обредната част на празника приключва.“

Томас Пенант, който пътувал из Пъртшър през 1769 г., разказва, че „на Първи май пастирите от всяко село извършват своя Белтейн – селско жертвоприношение. Изкопават квадратен ров и оставят в средата му чим, а на него наклаждат огън с дърва, на който приготвят голямо количество топло питие с яйца, масло, овесено брашно и мляко; има още много бира и уиски и всеки от присъстващите донася по нещо. В началото на обреда част от топлото питие се разлива на земята като възлияние; при това всеки вади овесен хляб, на който има девет четвъртити издатини, всяка наречена на определено същество – предполагаемия пазител на техните стада или на някое определено животно, което ги унищожава; сетне хората се обръщат с лице към огъня и като чупят по една от издатините, я хвърлят през рамо и казват: «Това ти давам, запази конете ми; това е за теб, запази овцете ми; и т.н.» След това използват същия обред срещу вредните животни: «Това давам на теб о, лисицо! Пожали моите агнета! Това е за тебе, о, качулата врано! Това е за теб, о, орльо!» Когато обредът приключи, се засищат с питието, а после двама души скриват останалото; и на следващата неделя се събират да довършат остатъците от предишното угощение.“

Друг автор от XVIII век описва празника Белтейн, който се чествувал в енория Лоугирайт в Пъртшър. Той пише: „На Първи май стар стил

всяка година тук се чествува празник, наречен Белтейн. Празнуват го главно пастирите, които се събират на групи по дванадесет души по нивите и си приготвят вечеря от варено мляко и яйца. Ядат я с някакви хлебчета, изпечени за случай, чиято повърхност е покрита с издатини, наподобяващи гърди.“ В последното описание не се споменава за огньовете, но вероятно е имало, защото един съвременник ни уведомява, че в енория Къркмайкъл, която граничи на изток с Лоугирайт, обичаят да се пали огън на полето и да се пече осветен хляб на Първи май не бил напълно забравен по негово време. Можем да предположим, че хлябът с издутините по-рано се е използвал, за да определи кой ще трябва да е „белтейнският карлайн“ – жертвата, обречена на пламъците. Следа от този обичай е оцеляла може би в традицията на Първи май да се пекаат специални овесени хлебчета и да се търкалят по склона; защото се е смятало, че онзи, чийто хляб се разчупи, докато се търкалят, ще умре или ще е нещастен през следващата година. Тези хлябове или бенък, както ги наричат в Шотландия, изпичали по обикновения начин, по ги намазвали с рядка смес, приготвена от разбити яйца, мляко или сметана и малко овесено брашно. Обичаят сякаш бил разпространен в или близо до Кингъси (Инвърнесшър).

През втората половина на XVII век в Североизточна Шотландия все още палели белтейнски огньовете; пастирите от няколко стопанства събирали сухи дърва, запалвали ги, танцували и се завъртали три пъти по посока „към юг“ около горящата клада. Но в този район, според по-късен източник, белтейнските огньовете не се палели на първи, а на втори май стар стил. Наричали ги костни огньовете. Хората вярвали, че тази вечер и през нощта бродят вещици и омагьосват добитъка, крадат млякото на кравите. За да се противопоставят на тези злосторства, окачвали над вратите на оборите парчета от салинка (също известно като самодивско дърво – Бел. пр.) и орлови нокти, но най-вече самодивско дърво и всеки стопанин и ратай палел огън. Струпвали стара слама от покривите, нова слама, съчки или метли и ги запалвали малко след залез. Докато част от присъстващите подмятали горящата маса, други грабвали части от нея на вили или върлини, тичали насам-натам и ги държали колкото се може по-високо. Междувременно младите танцували около огъня или тичали през дима и викали: „Огън пламти и изгори вещиците; огън, огън, изгори вещиците!“ В някои области търкаляли из пепелта голям кръгъл хляб от ечемичено или овесено брашно. Когато всичкото гориво се свършело, хората разпръсвали пепелта надалеч и докато не стане съвсем тъмно, продължавали да тичат из нея и да викат: „Огън, изгори

вещиците!“

На Хебридската островна група „белтейнският бенък“ е по-малък, отколкото на Св. Михаил, но се приготвя по същия начин; в Уист вече не ги използват, но отец Алан си спомня, че е гледал как неговата баба меси такова нещо преди двадесет и пет години. Освен това обикновено на Първи май се прави и сирене, което се пази до следващия Белтейн, нещо като муска срещу омагьосване на млечните продукти. Изглежда, че белтейнските обичаи са били същите, както и по други места. Всички огньове се загасявали и се запалвал един голям, на върха на хълма, и около него подкарвали добитъка „по посока на слънцето“ (deisil), да бъде запазен през цялата година от болести.

И в Уелс спазвали обичая със запалването на белтейнските огньове в началото на май, но денят, в който ги палели, се променял – от 30 април до 3 май. Понякога получавали огън чрез триене на две парчета дъб, както личи от следното описание: „Запалиха огъня по този начин. Девет мъже си обръщаха джобовите да проверят, че по тях няма какъвто и да е метал. Тогава отиваха в най-близката гора и събираха пръчки от девет различни вида дървета. Отнасяха ги на мястото, където трябваше да се запали огънят. Там изкопаваха кръгла дупка в тревата и нареждаха напърно пръчките. Навсякъде около кръга стояха хора и наблюдаваха какво става. Един от мъжете вземаше две парчета дъбово дърво и ги триеше, докато се запали огън. Поднасяха го към съчките и скоро се получаваше голям пламък. Случваше се да подготвят два огъня един до друг. Тези огньове, независимо от това, дали са един или два, наричаха coelcerth, т.е. огън на открито. Разчупваха на четири кръглите хлебчета от овесено брашно и черно брашно, поставяха ги в малък брашнен чувал и всеки трябваше да вземе своя пай. По традиция последното парче в торбата се падаше на онзи, който я държи. Всеки, комуто се случи да вземе парче чер хляб, трябваше да скочи три пъти през пламъците или да притича три пъти между двата огъня и хората мислеха, че по този начин ще се осигури богата реколта. Виковете и писъците на онези, които трябваше да понесат изпитанието, се чуваха надалеч, а другите, дето им беше късметът парче от овесените хлебчета, пееха, танцуваха и пляскаха одобрително с ръце, докато притежателите на черните парчета прескачаха три пъти пламъците или притичваха три пъти между двата огъня.“

Заслужава да се отбележи поверието, че като прескочат три пъти огньовете или притичат три пъти между тях, хората си осигуряват богата реколта. Според друг източник, който описва уелския фолклор, начинът, по който се предполагало, че се постига този резултат, е следният:

„огньовете, запалени на май или по време на лятното слънцестоене, запазвали земята от магия и следователно осигурявали добра реколта. И пепелта се смятала ценна муска.“ Следователно, както изглежда, хората приемали, че топлината на огньовете опложда нивите, но не пряко, като стимулира семената в почвата, а косвено, като противодействува на злокобното влияние на вещиците или като изгаря тях самите.

Има основание да смятаме, че белтейнски огньовете са се палели и в Ирландия, защото Кормък „или вместо него някой казва, че Първи май произлиза от «щастлив огън», или «два огъня», които друидите от Ерин палели на този ден с големи заклинания; и добавя, че водели добитъка при тези огньовете или го прекарвали между тях като предпазна мярка против болестите на годината“. Обичаят да се прекарва добитъкът през или между огньовете на Първи май или в навечерието на Първи май се е запазил в Ирландия до времето, което още живее в спомените на хората.

Първи май е голям народен празник в по-вътрешните и южните части на Швеция. В навечерието му по всички височини и могили пламват, големи огньовете, които трябва да са запалени от удрянето на два кремъка. Всяко голямо селце има свой огън, около който младите танцуват в кръг. Старите хора наблюдават дали пламъците се наклоняват на север или на юг. В първия случай пролетта ще е студена и ще закъснее, а във втория ще е мека и благоприятна. В навечерието на Първи май младите хора в Чехия палят огньовете по височини и хълмове, по кръстопътища и в пасбища и играят около тях. Те прескачат не само искрящата жарава, но дори и пламъците. Обичаят се нарича „изгаряне на вещиците“. По някои места изгаряли в огньовете чучело, представляващо вещица. Трябва да помним, че навечерието на Първи май е ползуващата се с печална слава Валпургиева нощ, когато вещиците се носят навсякъде из въздуха и бързат да изпълнят пъклените си планове. В тази нощ на вещиците децата във Фойгтланд също палят огньовете по височините и ги прескачат. Нещо повече, те размахват запалени метли или ги подхвърлят във въздуха. Докъдето стига светлината на големите огньовете, дотам нивите ще са благословени. Запалването на огньовете на Валпургиевата нощ се нарича „прогонване на вещиците“. Обичаят да се палят огньовете в навечерието на Първи май (Валпургиевата нощ), за да се изгорят вещиците, е или поне е бил широко разпространен в Тирол, Моравия, Саксония и Силезия.

5. Еньовденски огньове

Но времето, когато тези огнени празници се чествуват най-много в Европа, е лятното слънцестоене, т.е. навечерието на Еньовден (23 юни) или на самия Еньовден (24 юни). На тях е придадена лека християнска окраска, като са нарекли този ден на името на св. Йоан Кръстител, но не можем да се съмняваме, че чествуването датира от време, което далеч предшества началото на нашата ера. Лятното слънцестоене или Еньовден е важна, повратна точка в движението на слънцето, което, след като с всеки изминат ден се изкачвало все по-високо и по-високо на небето, спира и започва да се връща назад, надолу по небесния си път. Няма как първобитният човек да не е наблюдавал с тревога един такъв момент веднага щом е забелязал и е започнал да размишлява за пътя на големите светила; и все още неразбрал своята собствена безпомощност пред огромните циклични промени в природата, той сигурно си е представял, че е в състояние да помогне на слънцето в неговия привиден упадък – да подкрепи неговите олюляващи се стъпки и да запали наново притихващия огън на червената лампа в немощната му ръка. Може би и в мисли от такъв род трябва да търсим зараждането на еньовденските празници на нашите европейски селяни. Каквото и да е техният произход, те са разпространени навсякъде по тази част от земното кълбо, от Ирландия на запад до Русия на изток и от Норвегия и Швеция на север до Испания и Гърция на юг. Според един средновековен автор трите основни черти на еньовденските празници били големите огньове, шествията с факли из нивите и обичаят да се търкаля колело. Той разказва, че момчетата горели кости и всевъзможна мръсотия, за да произведат отвратителен дим и че димът прогонвал някои злосторни дракони, които по това време, възбудени от лятната горещина, се съвкуплявали във въздуха и отравяли кладенците и реките, като изпускали семето си в тях; и обяснява обичая с търкалянето на колелото с това, че то символизира слънцето, което, стигнало до най-високата точка на елиптичния си път, започва да се спуска.

Главните черти на еньовденския празник на огъня наподобяват онези, които установихме при пролетните празници на огъня. Приликата между тези комбинации от церемонии ще проличи ясно от следните примери.

Автор от първата половина на XVI век ни уведомява, че в почти всяко село или град на Германия палят в навечерието на Св. Йоан

Кръстител големи огньове и млади и стари от двата пола се събирали около тях да се забавляват с песни и танци. В тези случаи хората носели венци от див пелин и върбинка и гледали към огъня през китки от ралица, които държали в ръце, и вярвали, че това ще запази очите им здрави през цялата година. При тръгването си всеки хвърлял върбинката и дивия пелин в огъня с думите: „Нека лошият ми късмет си отиде и да изгори заедно с това!“ В Долен Конц, село, разположено на склон, надвесен над р. Мозел, еньовденският празник се чествувал по следния начин. На стръмния връх Щромберг натрупвали слама. Всеки жител или поне всеки стопанин трябвало да даде своя дял слама за купчината. При падането на нощта цялото младо и старо мъжко население се събирало на височината; жени и момичета не допускали да се присъединят към тях. Те трябвало да заемат място при определен поток на половината път надолу по склона. На върха стояло огромно колело, омотано отвсякъде с част от сламата, дадена от селяните; останалата правели на факли. Оста на колелото се подавала по на един метър от двете му страни и по този начин момичетата, които щели да го насочват по време на спускането му по склона, имали за какво да го хванат. Кметът на съседния град Сирк, който винаги получавал по една кошница череша за услугата, давал сигнал; към колелото поднасяли запалена главня и когато то пламнело, двама яки и бързokraки младежи грабвали дръжките му и започвали да тичат надолу по склона с него. Чували се силни викове. Всички девойки и младежи размахвали пламтящи факли и се стараели да направят така, че да горят, докато колелото се търкаля по склона. Голямата цел на младежите, които насочвали колелото, била да го пуснат както пламти във водата на р. Мозел; усилията им рядко се увенчавали с успех, защото на пътя им се изпречвали лозята, които покриват по-голямата част от склона и колелото често изгаряло, преди да стигне до реката. Когато минавало покрай жените и момичетата при потока, те радостно го приветствували, на което мъжете от върха на планината отвръщали и възгласите им отеквали заедно с тези на жителите на съседните села, които наблюдавали зрелището от своите височини на другия бряг на Мозел. Ако успеели да доведат огненото колело до брега на реката и да го угасят във водата, хората очаквали богат гроздобер през годината и жителите на Конц имали право да искат от околните села една каруца, натоварена с бъчви, пълни с бяло вино. От друга страна, те вярвали, че ако пропуснат да извършат церемонията, добитъкът ще бъде нападнат от световъртеж и конвулсии и неспокойно ще се мятат насам-натам из оборите.

Еньовденските огньове са пламтели по цяла Бавария до средата на XIX век. Палели ги най-вече по планините, но също и далеч навътре в равнините и, както се съобщава, в тъмнината и тишината на нощта движещите се групи, осветени от припламването на огнените езици, представлявали внушителна гледка. Прекарвали добитъка през огъня, за да излекуват болните животни и да предпазят здравите от чума и всевъзможни беди през годината. На този ден много стопани загасвали огъня в домашното огнище и го запалвали наново с взета от еньовденската клада главня. По това, колко са високи пламъците на кладата, хората съдели колко висок ще израсне ленът през годината; а всеки, който прескочел горящата купчина, бил сигурен, че няма да го боли гърбът, докато жъне житото. В много части в Бавария вярвали, че ленът ще порасне толкова високо, колкото високо скачат младежите над огъня. На някои места старите забивали три обгорели пръчки от огъня в нивите, уверени, че това ще подтикне лена да расте високо. По други слагали изгоряла главня в покрива на къщата, да я предпазят от пожар. В градовете около Вюрцбург палели огньовете на площада и младите хора, които скачали през тях, носели гирлянди от цветя, особено от див пелин и върбинка и носели в ръцете си клонки ралица. Смятали, че които гледат огъня през клонка ралица, няма да страдат от очни болести през цялата година. Освен това във Вюрцбург през XVI век имало обичай свитата на владиката да хвърля нагоре дървени дискове от височината, която е надвиснала над града. Дисковете изстрелвали с помощта на гъвкави пръчки и техният полет в тъмнината наподобявал огнени дракони.

По същия начин в Швабия младежи и девойки прескачат, хванати за ръка, еньовденския огън и се молят хмелът да порасте три лакти висок, подпалват сламени колела и ги пускат да се търкалят надолу по склона. Понякога, като прескачали огъня по Еньовден, хората подвиквали: „Леи, лен! Нека тази година ленът порасте три лакти висок!“ В Ротенбург накичвали с цветя грубо чучело с форма на човек, наречено Ангела, и го изгаряли в еньовденския огън, а след това момчетата прескачали тлеещите въглени.

В Баден децата също събирали от къщите гориво за огъня на св. Йоан Кръстител и през него младежите и девойките прескачали по двама. И тук, както и другаде, може да се проследи тясна връзка между кладите и реколтата. По някои места се смятало, че онези, които прескочат през пламъците, няма да страдат по жътва от болки в гърба. Понякога, докато прескачали пламъците, младите викали: „Нека хмелът порасте три лакти висок!“ Изглежда, из Баден е била широко разпространена

идеята, че хмелът и житото ще пораснат високи, колкото високо пламтят огнените езици. Смятало се, че родителите на младежите, които скачат най-високо над огъня, ще имат най-богата реколта; от друга страна, ако човек не е дал нищо за огъня, неговите посеви нямало да са благословени, а хмелът нямало изобщо да порасте. В Едерслебен, близо до Сангерхаузен, забивали в земята висок стълб и на него окачвали на верига катранено буре, така че да опре в земята. Подпалвали бурето и го завъртвали около стълба и това давало повод за радостни възгласи.

В навечерието на Св. Йоан Кръстител в Дания и Норвегия палели огньовете по пътища, открити места и по височините. Хората в Норвегия смятали, че огньовете прогонват болестите по добитъка. Твърдят, че в навечерието на Еньовден дори сега палели огньовете по цяла Норвегия. Палят ги, за да пъдят вещиците, които тази нощ летели от всички страни към Блоксберг, където живеела голямата вещица. В Швеция нощта преди Св. Йоан (Св. Ханс) е най-веселата от цялата година. В някои части на страната, особено в провинциите Бохус и Скания и в областите, граничещи с Норвегия, той често се отбелязва със стрелба на оръжия и големи огньовете, които преди наричали Балдерови клади (Balder's Balar); разпалват ги привечер по хълмове и възвишения и те хвърлят кървава светлина върху околната местност. Хората танцуват около огньовете и ги прескачат. В навечерието на Св. Йоан Кръстител в някои части на Норланд палят големи огньовете на кръстопътищата. В тях горят девет различни вида дърво и зрителите хвърлят в пламъците една отровна гъба и така противодействуват на властта на тролите и другите зли духове, които според тях бродят тази нощ; защото в този тайнствен час планините се разтварят и за известно време от техните дълбини се изсипва нечестивата сган да танцува и безчинствува. Селяните вярват, че ако в околността се намира трол, ще се покаже, а ако видят някое животно, например коза или козел близо до пламтящата и пукаща клада, те са дълбоко убедени, че това не е никой друг, а лично Злият дявол. Освен това заслужава да се отбележи, че в Швеция навечерието на Св. Йоан Кръстител е празник не само на огъня, но и на водата, защото се предполага, че по това време някои свещени извори са надарени с чудотворни лечебни свойства и много болни отиват при тях, за да лекуват недъзите си.

В Австрия еньовденските обичаи и суеврия наподобяват немските. В някои части на Тирол например палят големи огньовете и мятат горящи дискове във въздуха. На Еньовден в долината на р. Ин из селото разкарвали парцаливо чучело, а после го изгаряли. Отначало го наричали

Лотер, а после го изопачили на Лютер. В Абрас, едно от селата, където изгарят по този начин чучело на Мартин Лютер, казват, че ако минеш през селото между единадесет и дванадесет часа през нощта срещу Св. Йоан Кръстител и се измиеш в три кладенеца, ще видиш всички онези, които ще умрат през следващата година. На Св. Йоан Кръстител (23 юни) простолюдието в Грац правело кукла, наречена Татерман, влачели я по земята към онова място на реката, където жените белят платното, и я замеряли с горящи метли, докато се подпали. В Ройте (Тирол) вярват, че ленът ще порасте толкова, колкото високо скачат на еньовденската клада, затова същата нощ вземат парчета обгоряло дърво от нея, забиват ги в ленените ниви и ги оставят там, докато приберат ожънатия лен. В Долна Австрия палят по височините големи огньове и около тях момчетата буйствуват и размахват факли, напоени с катран. Онзи, който прескочи три пъти през пламъците, няма да страда от треска през годината. Освен това намазват с катран колела от каруца, запалват ги и ги пускат да се търкалят пламтящи по склоновете.

Големите огньове продължават да пламтят на Еньовден из цяла Чехия. Следобеда момчетата обикалят от къща на къща с ръчни колички и събират гориво, като заплашват свидливите, които не искат да дадат своя дял. Понякога младите мъже повалят висока, стройна ела в гората, за да я изправят след това на някоя височина, а момчетата я накичват с китки, венци от листа и червени панделки. После натрупват около нея съчки и когато падне тъмнината, ги запалват. Докато лумнат пламъците, младежите се катерят по дървото и свалят поставените от момчетата венци. След това младежи и девойки застават от двете страни на огъня и се гледат през венците, да видят дали ще са си верни и ще се оженят ли през следващата година. Сетне момчетата подхвърлят венците през пламъците на момците и тежко на несръчния обожател, който не успее да хване венеца на своята изгора. Когато пламъците намалеят, всяка двойка се хваща за ръце и прескача три пъти огъня. Който направи това, няма да боледува от треска през годината, а ленът ще порасне толкова високо, колкото скачат младите. Момиче, което в навечерието на Еньовден види девет огъня, ще се ожени, преди да изтече годината. Отнасят опърлените венци по домовете и там ги пазят внимателно през цялата година. При гръмотевични бури изгарят в огнището по мъничко от венеца и произнасят молитва; част от него дават на кравите, когато боледуват или се отелват, а с останалото опушват къщата и обора, та хора и животни да са здрави и добре.

Понякога намазват със смола старо колело от каруца, запалват го и

го пускат да се търкаля надолу по склона. Случва се момчетата да съберат всички износени метли, които могат да докопат, да ги натопят в катран, да ги подпалят и да ги размахват или да ги подхвърлят нависоко във въздуха. Или пък се втурват на групи по склона, размахват пламтящи метли и крещят. Остатъците от метлите и жаравата от огъня заравят в зелевите градини, за да запазят реколтата от гъсеници и мушици. Някои хора забиват овъглени пръчки и посипват пепел от еньовденския огън в засетите си ниви и по ливадите, в градините и по покривите на къщите си като талисман против гръмотевици и лошо време; или пък си представят, че поставената на покрива пепел няма да допусне в къщата да избухне каквото и да е пожар. В някои райони, докато гори еньовденският огън, се коронясват или се опасват с див пелин – предполага се, че това е защита против призраци, вещици и болести; венецът от див пелин е сигурна предпазна мярка против възпаление на очите. Понякога момчетата гледат пламъците през гирлянди от полски цветя, като молят огъня очите и клепачите им да станат по-здрави. Онова от тях, което направи това три пъти, няма да страда от възпаление на очите през тази година. На някои места в Чехия прекарвали кравите през еньовденския огън като предпазна мярка против магия.

И в славянските страни чествуват празника на лятното слънцестоеие с подобни обичаи. Видяхме вече, че в навечерието на Св. Йоан Кръстител руските младежи и девойки прескачат голям огън на двойки, като носят в ръце сламено чучело на Купала. През нощта срещу Св. Йоан Кръстител в някои части на Русия изгарят или хвърлят в течаща вода статуя на Купала. Пак в Русия, когато скачат през дима и пламъците, младите носят гирлянди от цветя и пояси от свещени билки; случва се да прекарват и добитъка през огъня, за да го предпазят от вълшебници и магьосници, които по това време гледат как да пият мляко. В Белорусия през пощата срещу Св. Йоан Кръстител забиват обвит в слама стълб и го подпалват. Когато пламъците се издигнат, селянките хвърлят в тях брезови клонки с думите „Дано ленът ми да е висок като този клон!“ В Рутения огньовете се палят от пламъка, получен при триене на дърво. Докато старейшините са заети с това „въртене“ на огъня, останалите запзват почтително мълчание, но когато от дървото лумне огън, те започват да пеят весели песни. Щом запалят огньовете, младите се хващат за ръце и на двойки прескачат, ако не през пламъците, то през дима, а след това прекарват и кравите през огъня.

В много части на Прусия и на Литва в навечерието на Еньовден паят големи огньовете. Всички височини, докдето ти стигат очите, са

осветени от пламъци. Хората ги смятат за предпазна мярка срещу магия, гръмотевица, градушка и болести по добитъка, особено ако на сутринта прекарват добитъка през местата, където са горели огънове. Но огньовете предпазват стопанина най-вече от коварството на вещиците, които се опитват със заклинания и магии да откраднат млякото от кравите му. Затова рано на следващия ден ще видите младежите, които са палили огъня, да обикалят от къща на къща и да получават гърнета с мляко. По същата причина забиват репей и пелин по портите или плета, там, откъдето кравите минават, като отиват на паша, защото това се смята за предпазна мярка против магия.

В Мазурия, област в Източна Пруссия, населявана от поляци, има обичай да изгасят всички огънове в селото. После забиват в земята дъбов стълб и на него прикрепят, като на ос, колело. Селяните въртят на смени това колело с голяма бързина, докато от триенето се получи огън. Всеки взема у дома главня от новия огън и с нея запалва наново огъня в домашното огнище. В навечерието на Еньовден в Сърбия запалват факли от брезова кора и обикалят около кошарите и оборите на добитъка; сетне се качват на височина и оставят факлите да догорят там.

При унгарците Еньовденският празник на огъня има същите черти, които срещаме по толкова места в Европа. На много места има обичай в навечерието на Еньовден да палят големи огънове по височините, да ги прескачат и от начина, по който скачат младите, присъстващите предвиждат дали скоро ще се оженят. Освен това на този ден много унгарски свинари получават огън, като въртят колело около омотана в коноп дървена ос, и прекарват прасетата си през този огън, за да ги предпазят от болести.

Естонците, които също като унгарците принадлежат към туранската група народи⁹⁶, празнуват лятното слънцестоене по същия начин. Те смятат, че огънят на Св. Йоан Кръстител пази добитъка от вещиците, и казват, че като не дойде, ечемикът му ще е пълен с магарешки бодли, а овесът – с бурени. Затова, когато хвърлят гориво в еньовденския огън, естонците от о. Бозел подвикват: „На огъня бурени, на нивата лен!“ или пък подхвърлят цепеници в пламъците с думите „Пораста високо, лен!“ Освен това вземат у дома си обгорели парчета дърво от големия огън и ги държат там, та добитъкът да се множи. В някои части на острова натрупват съчки и други леснозапалими материали около някое дърво, на върха на което се развява знаме. Който успее да събори знамето с

96. Урало-алтайската група – Бел. NomaD.

върлина, преди то да започне да гори, ще се радва на късмет. По-рано празненството продължавало до зазоряване и приключвало с развратни сцени, които изглеждали двойно по-отвратителни в светлата лятна утрин.

Преминавайки през Европа от изток на запад, виждаме, че лятното слънцестоене се отбелязва с обреди, които имат едни и същи основни черти. До около средата на XIX век обичаят да се палят големи огньове на открито по Еньовден бил дотолкова разпространен из Франция, че, както се съобщава, едва ли имало град или село, където да няма огън. Хората танцували около него и го прескачали, за да запазят къщите си от гръмотевици, пожари и магии.

Очевидно обичаят с Еньовденските огньове се спазва и до ден днешен в Бретан. Когато пламъците стихнат, цялото население коленичи около огъня и стар човек започва да се моли на глас. После всички стават и обикалят три пъти огъня. На третия път спират, всеки се навежда да вземе камъче и го хвърля в горящата купчина. След това се разпръсват. В Бретан и Бери вярват, че момиче, което танцува около девет еньовденски огъня, ще се ожени същата година. В долината на р. Орн обичаят бил огънят да се запали точно в момента, когато слънцето се готви да потъне зад хоризонта; селяните подкарват добитъка си през огньовете, за да го защитят от магия, особено от заклинанията на вещици и вълшебници, които се опитват да откраднат млякото и маслото. До първата половина на XIX век в Жюмиеж (Нормандия) празникът Еньовден се отличавал с някои особености, които носят отпечатъка на дълбока древност. Всяка година на 23 юни, навечерието на Св. Йоан Кръстител, братството на Зеления вълк избирало нов ръководител или господар, който трябвало винаги да е от махалата Кониу. Новоизбраният ръководител приемал титлата Зеления вълк и навличал странен костюм, който включвал дълга зелена наметка и много висока конусообразна зелена шапка без периферия. Облечен по този начин, той тръгвал тържествено начело на братята, които пеели химна на св. Йоан Кръстител и следвали разпятието и хоругвата, упътени към мястото, наречено Шук. Там ги посрещали свещеникът, диригентът на хора и самият хор, които отвеждали шествието в енорийската черква. След като чуели литургията, братята отивали в къщата на Зеления вълк, където им сервирали скромна трапеза. Млад мъж и млада жена, накичени с цветя, палели вечерта голям огън и дрънчали със звънци. Сетне Зеленият вълк и братята му, със свалени качулки и хванати за ръце, тичали около огъня след мъжа, избран да е Зеленият вълк през следващата година. Макар че само

първият и последният от тяхната редица имали по една свободна ръка, те трябвало да заобиколят и заловят три пъти бъдещия Зелен вълк, който в усилията си да избяга налагал братята с дългата пръчка, която носел. Когато най-сетне успели, да го хванат, го отнасяли при горящия куп и се престрували, че го хвърлят в него. Когато приключела церемонията, те се връщали в къщата на Зеления вълк, където отново им слагали най-скромна вечеря. До полунощ царяла някаква религиозна тържественост. Но щом ударело полунощ, всичко се променяло. Сдържаността отстъпвала място на свободията; вакхански песни заменяли набожните химни и пискливите трели на селската цигулка едва преодолявали надвикващите се гласове на веселото братство на Зеления вълк. Следния ден, 24 юни или Еньовден, същите участници празнували със същото шумно веселие. Една от церемониите се състояла в разнасянето, при гърмежите на огнестрелни оръжия, на огромен осветен хляб, направен на пластове и увенчан с пирамида от накичени с панделки зеленина. След това проверявали оставените на стъпалата на олтара свещени звънци – белег за дължността на човека, който трябвало да е Зелен вълк през следващата година.

В Шато Тиери, в департамента Ена, обичаят да се палят огньове и да се танцува на празника Св. Йоан Кръстител се запазил до около 1850 г.; палели огньове особено когато юни се случел дъждовен и хората смятали, че като запалят огньовете, дъждът ще спре. Във Вогезите все още има обичай на Еньовден да се палят големи огньове по височините; населението вярва, че те помагат да се запазят плодовете и да се осигури добра реколта.

В навечерието на Св. Йоан Кръстител палели големи огньове почти във всички селца на Поату. Хората ги обикаляли три пъти с клон от орех в ръка. Овчарките и децата прокарвали над пламъците клонки от овча опашка (*verbascum*) и лешник. Предполагало се, че лешниците лекуват зъбобол, а овчата опашка пази добитъка от болест и магия. Когато огънят угаснел, хората вземали със себе си част от пепелта и я пазели в къщи като предпазна мярка против гръмотевици или я разпръсвали по нивите, за да унищожат по този начин къклицата и другите плевели. Освен това в Поату имали обичай в навечерието на Св. Йоан Кръстител да търкалят по нивите горящо колело, обвито в слама, за да ги оплодят.

В планинската част на Команж (Южна Франция) приготвяли Еньовденския огън, като разцепвали ствола на високо дърво, натъпквали пукнатината с талаш и го запалвали. На върха на дървото връзвали венец от цветя и в момента, когато пламъците лумвали, мъжът, който се

е оженил последен, трябвало да се покатери по стълба и да свали цветята. В равнинните части на същата област горивото за еньовденските огньовете подготвяли по обикновения начин, но това трябвало да направят мъжете, които са се оженили след последния летен празник и всеки от тези щастливци бил длъжен да сложи на купчината венец от цветя.

В Прованс летните огньовете са все още популярни. Децата ходят от врата на врата, молят за гориво и много рядко биват отпратени с празни ръце. Преди свещеникът, кметът и общинските съветници образували шествие, отивали при огъня и дори благоволявали да го запалят, след което множеството обикаляло три пъти около горящата купчина дърва. В Екс летният празник се ръководел от т.нар. крал, избран сред младежите заради уменията си да стреля по нишан, оформен като папагал. Той подбирал своите помощници и придружен от великолепа свита, отивал при огъня, запалвал го и откривал танците около него. На следния ден раздавал щедри дарове на последователите си. Властта му траела една година, през която се радвал на определени привилегии. Разрешавало му се да присъствува на литургията, обслужвана от главата на ордена на Рицарите на св. Йоан Кръстител на празника на светеца; имал право да ловува и в къщата му не можели да настаняват войници. Една от гилдиите в Марсилия също избирала на този ден крал на *badache*, т.е. двойната брадва, но както изглежда, той не палел огъня, а това правел най-гържествено префектът или друг представител на ръководителите на града.

В Белгия обичаят да се палят летни огньовете е изчезнал отдавна в големите градове, но се е запазил все още в селските райони и в малките градчета. В тази страна палят огньовете на открито и танцуват около тях в навечерието на Петровден (29 юни) точно по същия начин, както и в другите страни, където го празнуват в навечерието на Св. Йоан Кръстител. Някои казват, че също като тези на Св. Йоан Кръстител, огньовете на Св. Петър се палят, за да се прогонят драконите. Във френска Фландрия до 1789 г. в летния огън изгаряли неизменно сламено чучело, изобрязващо мъж, а на Петровден (29 юни) изгаряли чучело на жена. В Белгия хората прескачат летните огньовете, за да се предпазят от колики и запазват пепелта в къщи – за да се предпазят от пожар.

В много части на Англия е имало обичай да се палят огньовете в деня на лятното слънцестоене и обикновено хората танцували около тях и ги прескачали. В Уелс смятали, че трябва да има три или девет различни вида дървета и обгорели снопове съчки от предишния летен огън, за да се запали новият и той обикновено пламтал на възвишения.

В долината р. Гламорган пускали да се търкаля надолу по склона обвито в слама и запалено колело от каруца. Ако продължавало да гори през целия си път надолу и пламтяло дълго време, очаквали богата реколта. В навечерието на лятното слънцестоене на о. Ман палели огньове на всяка нива откъм страната, от която духа вятърът, така че димът да премине над житото; освен това прибирали добитъка и обикаляли няколко пъти около него със запален прещип. В Ирландия прекарвали добитъка, особено яловия, през летните огньове, а пепелта разхвърляли по нивите, за да ги оплодят, или пък разнасяли по тях разпалени огньове, за да не ги нападне главня или паразити. В Шотландия има малко следи от летни огньове, но по това време в планините на Пъртшър пастирите обикаляли около краварниците три пъти по посока на слънцето с разпалени факли. Правели го, за да пречистят стадата и да ги предпазят от болести.

Практиката да се палят огньове на открито в навечерието на лятното слънцестоене, да се танцува около тях или да ги прескачат е или поне доскоро е било нещо обикновено по цяла Испания и в някои части на Италия и Сицилия. На о. Малта палят големи огньове в навечерието на Св. Йоан Кръстител (денят на лятното слънцестоене); по-рано Великият магистър на Ордена на св. Йоан палел на тази вечер катранени бурета, сложени пред светата Болница. Както твърдят, и в Гърция обичаят на Св. Йоан Кръстител да се палят огньове и хората да ги прескачат е разпространен навсякъде. Една от причините, с които го обясняват, е желанието да се избавят от бълхи. Според друго сведение, докато прескачали огъня, жените викали: „Оставям греховете си назад!“ На о. Лезбос палят огньове в навечерието на Св. Йоан Кръстител край дървета и хората ги прескачат по три пъти с камък на главата и произнасят думите: „Прескачам заешкия огън, главата ми е камък!“ На о. Калимнос смятат, че летният огън осигурява изобилие през идващата година, а освен това помага да се избавят от бълхи. Хората танцуват и пеят около огньовете, с камъни на главите, а после прескачат пламъка или пламтящата жарава. Стихне ли огънят, хвърлят камъните в него, а когато почти е изгаснал, правят с пепелта кръстове по краката си и веднага отиват да се къпят в морето.

Обичаят да се палят големи огньове в навечерието или на самия ден на лятното слънцестоене е широко разпространен сред мюсюлманските народи в Северна Африка, особено в Мароко и Алжир. Той е общ за берберите и за много от арабските или говорещите арабски племена. В тези страни Еньовден (24 юни, стар стил) се нарича l'ansara. Огньовете

се палят в дворовете, на кръстопътища, на нивите и понякога на харманите. За тези случаи усилено търсят растения, които при горене изпускат гъст дим и аромат. Сред тях са гигантският копър, мащерката, седефчето, шушановото семе, лайката, здравецът и дивият джоджен. Хората стоят на дима и най-вече гледат децата им да бъдат обхванати от него, а освен това го насочват към овощните градини и посевите. И те прескачат огньовете; на някои места всеки трябвало да скочи по няколко пъти. Вземат горящи главни и ги разнасят из къщите си, за да ги опушат, прекарват различни неща през огъня и носят болните близо до него, а те произнасят молитви за своето изцеление. Смята се, че такава пепел има благотворни свойства; затова по някои места хората я натриват по косата и тялото си. Някъде вярват, че като прескачат огньовете, се освобождават от всичките си беди, а бездетните двойки ще се сдобият с потомство. Берберите от провинция Риф, в Северно Мароко, използват летните огнове, за да осигурят добруване за себе си, на добитъка и на плодните дръвчета. Те прескачат кладите, уверени, че това ще ги запази здрави, а освен това подпалват огнове под плодни дръвчета, за да попречат на плодовете да окапят. Убедени са също, че като натриват в косата си кашица, направена от пепелта, тя няма да пада. Съобщава се, че във всички тези марокански обичаи благотворният резултат се отдава изцяло на дима, защото той, предполага се, е надарен е магическо свойство, което отстранява нещастieto от хора, животни, плодни дръвчета и посеви.

Празнуването на лятното слънцестоене от мюсюлмански народи има особено значение, защото техният календар, който е чисто лунен, не е коригиран с вмъкване на дни и по необходимост не взема под внимание празници, които се падат на определени дни от слънчевата година; всички чисто мюсюлмански празници, поставени в зависимост от луната, постепенно се преместват заедно с това светило през целия период на обиколката на Земята около Слънцето. Сам по себе си този факт, изглежда, доказва, че също както при християнските народи от Европа празникът на лятното слънцестоене е съвсем независим от религията, която хората публично изповядват и е остатък от далеч по-старото езичество.

6. Хелоуински огнове

От направения по-горе преглед може да заключим, че най-

популярният и най-широко разпространен празник на огъня сред езичниците-предтечи на европейските народи, било голямото чествуване на навечерието или самият Еньовден. Съвпадението с лятното слънцестоене не може да е случайно. По-скоро можем да предположим, че нашите предтечи-езичници съзнателно са устройвали ритуала с огъня на Земята така, че да съвпадне с момента, когато Слънцето достигне най-високата точка на своя път по небето. Ако това е така, то следва, че древните създатели на еньовденските обреди са отбелязали слънцестое-нето или повратните точки във видимото движение на слънцето по не-бето и са регулирали съответно на това своя празничен календар, до известна степен ръководени от астрономически съображения.

Но докато това може да се смята почти сигурно по отношение на коренното население в по-голямата част от континента, това, изглежда, не е така, що се отнася до келтските народи, които обитавали „края на земята“ в Европа – островите и носовете, разположени в северозападния Атлантически океан. Главните келтски празници на огъня, които са се запазили, макар и на ограничена територия и при по-малка тържественост до съвременността и дори до наши дни, са установени очевидно без каквато и да е връзка с положението на слънцето на небето. Те са били два на брой и се падали в интервал от шест месеца, като единия от тях празнували в навечерието на Първи май, а другия – Алгалуоу Ивън, или както е сега известен обикновено като Хелоуин, т.е. на 31 октомври, денят преди Всех Святых. Тези дати не съвпадат с нито една от основните точки, около които се върти слънчевата година, а именно слънцестое-нето – лятно и зимно, и равноденствията – пролетно и есенно. Освен това не съвпадат и с основните сезони на земеделската година – засяването напролет и жътвата наесен. Защото, когато дойде Първи май, семето отдавна вече е заровено в земята, а когато започне ноември – реколтата отдавна е прибрана в хамбарите, нивите се простират голи и последните пожълтели листа на плодните дръвчета бързо окапват. И все пак първи май и първи ноември отбелязват повратни точки от годината в Европа: едната дава път на благодатната топлина и богатата лятна растителност, докато другата предвещава студа и пустошта на зимата.

Тези конкретни моменти от годината, както вече е посочил един на-ходчив учен и автор, макар да има относително малко значение за евро-пейските земеделци, засягат дълбоко европейския скотовъдец, защото с приближаването на лятото той подкарва своя добитък на открито да па-се прясна трева, а с приближаването на зимата го отвежда обратно на сигурно и топло в обора. Следователно съвсем не изглежда

неправдоподобно предположението, че това разделяне на годината на две при келтите – в началото на май и началото на ноември, датира от времето, когато са били скотовъден народ, зависим за своето изхранване от стадата си, и двете големи деления на годината са били за тях дните, в които техният добитък излизал от стопанството в ранното лято и се връщал обратно в него отново в ранна зима. Дори в Централна Европа, която е отдалечена от областта, заемана сега от келтите, сходното разделяне на годината ясно може да се различи в голямата популярност на Първи май и неговото навечерие (Валпургиевата нощ) и, от друга страна, в празника на Всех Святых в началото на ноември, който прикрива под прозрачно християнско покривало древния езически празник на мъртвите. Оттук можем да предположим, че навсякъде в Европа разделението на годината от гледна точка на небесното слънцестоене е било предшествувано, ако можем така да го наречем, от земно разделяне на годината от гледна точка на началото на лятото и началото на зимата.

Но както и да е, двата големи келтски празника на първи май и на първи ноември, или, да сме по-точни, навечерието на тези два дни, си приличат много по начина, по който се празнуват, и по свързаните с тях суеверия, а освен това древният характер, който е оставил отпечатъка си върху тях, издава прастария им езически произход. Празниците на първи май или Белтейн, както го наричали келтите, който дава път на лятото, вече бе описан; остава да дадем някакво описание на съответния празник на Хелоуин, който оповестява идването на зимата.

На времето си Хелоуин е бил може би по-значителният от двата, тъй като келтите сякаш са датирали началото на годината от него, а не от Белтейн. На о. Ман, една от крепостите на келтския език и предания, които са издържали най-дълго обсадата на саксонските завоеватели, първи ноември, стар стил, бил смятан доскоро за началото на нова година. Така например манкски кукери обикаляли на Хелоуин (стар стил), пеели на манкски език новогодишна песен, която започва с думите: „Това е новогодишната нощ (Hogunnaa)“. В Древна Ирландия всяка година палели новия огън на Хелоуин или в навечерието на Самхейн⁹⁷ и от него се палели всички огънове. Такъв обичай сочи категорично, че Самхейн или Всех Святых (първи ноември) е бил първият ден на новата година, тъй като ежегодното запалване на новите огънове съвсем естествено става в началото на годината, та благотворното му влияние да трае през целия период от дванадесет месеца. Друго потвърждение на възгледа, че

97. Samhain – празник на древните келти, отбелязван на 1 ноември. – Бел. пр.

за келтите новата година започвала на първи ноември, са многобройните начини на гадаене, към които келтските народи прибегвали обикновено на Хелоуин, за да разберат каква ще е съдбата им, особено какъв ще е късметът им през идващата година; та нали тези начини да се надникне в бъдещето могат най-естествено да се приложат на практика в началото на годината? По всичко личи, че във въображението на келтите Хелоуин далеч е превъзхождал Белтейн като време за предзнаменования и гадания; от което можем с известна достоверност да заключим, че тяхната година е започвала не от Белтейн, а от Хелоуин. Друго много важно обстоятелство, което навежда на същото заключение, е връзката на мъртвите с Хелоуин. Не само сред келтите, но и по цяла Европа, Хелоуин, нощта, която бележи преминаването от есента към зимата, в древността, изглежда, е била периодът от годината, когато се предполага, че душите на покойниците посещават старите си домове, за да се стоплят на огъня и да се порадват на доброто настроение, с което ги посрещат в кухнята или гостната техните любещи роднини. Може би е била съвсем естествена идеята, че с приближаването си зимата е подкарвала бедните треперещи и гладни духове от голите поля и безлистните гори към подслона на къщата с познатото огнище. Та нима мучащите крави не са се прибирали от летните пасища в горите и по планините да ги хранят и да се грижат за тях в оборите, докато студените ветрове свирят между превиващите се клони и в низините преспите стават все подълбоки? А могат ли добрият стопанин и добрата стопанка да откажат на мъртвите гостоприемството, което оказват на кравите?

Но душите на покойните не са единствените, които се предполага, че витаят невидими в деня, „когато есента на зимата година излиняла дава“. По това време вещиците бързат да свършат пъклените си дела, някои от тях се носят из въздуха на метли, други галопират по пътищата, яхнали женски котки, които тази нощ се превръщат в черни коне. И самодивите са пуснати на свобода и всевъзможни таласъми бродят неопределявани наоколо.

Но макар в съзнанието на келтските селяни Хелоуин да е бил свързан с тайнствеността и страхопочитанието, чествуването на този празник в никакъв случай не е било, поне в модерни времена, мрачно; тъкмо напротив, той има ярки черти, шумни забавления, които го правели най-веселата нощ от годината. Големите огньовете, които пламтели по съседните височини, били измежду нещата, които придавали романтична красота на празника в шотландските планини. „На последния ден от есента децата събираха папрат, бурета от катран, дълги тънки стебла, наречени

gainig, и всичко, което е подходящо за подклаждането на голям огън на открито. Те ги струпваха на някоя височина близо до къщата и вечерта ги подпалваха. Огньовете се наричаха Samhnagan. Всяка къща имаше свой огън и беше въпрос на амбиция кой ще бъде най-големият. Цели области грееха, ярко осветявани от огромните клади, и техният блясък, идващ от многото съседни възвишения, отразен в планинското езеро, представляваше извънредно пъстра картина.“ Изглежда, че също като Белтейнските огньовете, огньовете на Хелоуин са били най-разпространени в планините на Пъртшър. В енорията Каландър те продължавали да пламтят почти до края на XVIII век. Когато огънят загаснал, събирали внимателно пепелта на кръг и отвътре, близо до ръба на кръга слагали по един камък за всеки член на няколкото семейства, свързани с този огън. Ако на следващата сутрин установели, че някой от тези камъни е бил разместен или повреден, хората заживявали с мисълта, че съответният човек е fey, т.е. обладан от свръхестествена сила, и няма да преживее следващите дванадесет месеца. До края на XIX век всяко домакинство в Балкидър имало по Хелоуин своя голям огън, но обичаят бил спазван повече от децата. Палели огъня на високо място близо до къщата; но не танцували около него. Огньовете се палели и в някои области в Североизточна Шотландия, например Бюкън. Както обикновените селяни, така и чифликчиите трябвало да имат свой огън. По селата момчетата ходели от къща на къща и искали от всички торф, най-често с думите: „Дайте торф, да изгорим вещицата!“ След като съберели достатъчно, те го натрупвали заедно със слама, прещип и други лесногорими материали и запалвали купа. След това един след друг младежите лягали на земята, всеки гледал да е колкото се може по-близо до огъня, без да го опърли и оставал в това положение димът да минава над него. Останалите тичали през дима и прескачали своя легнал другар. Когато огънят изгаснал, се надпреварвали кой да разпръсне най-много пепел.

В северната част на Уелс имало обичай всяко семейство да поддържа голям огън, наречен Coel Coeth. Палели го на най-видно място, близо до къщата, а когато вече догарял, всеки хвърлял в пепелта по един предварително означен бял камък. После, след като си кажели молитвите около огъня, се прибирали да спят. На следващата сутрин, щом станели, отивали да търсят своите камъни и ако установели, че някой липсва, били убедени, че онзи, който го е хвърлил в пепелта, няма да доживее следващия Хелоуин. Според сър Джон Рис обичаят да се чествува Хелоуин с големи огньовете по височините не е забравен в Уелс и някои хора все още си спомнят как онези, които са помагали около огньовете,

изчаквали, докато и последната искра в тях угасне, и после внезапно всички побягвали и крещели колкото им глас държи: „Нека черната свиня с рязаните уши да хване последния!“ Както справедливо отбелязва сър Джон Рис, това показва, че първоначално един от групата съвсем сигурно загивал. До наши дни тази поговорка се употребява широко в Карновоншър, където понякога все още споменават страшната черна свиня, за да плашат децата. Сега вече разбираме защо в Долен Бретан всеки хвърля по едно камъче в летния огън. Несъмнено и там, също както в Уелс и Шотландските планини, от положението и състоянието на камъчетата на сутринта на Всех Святих правят предзнаменования за живот или смърт. Обичаят, установен в три самостоятелни народности от келтската група, вероятно датира от периода преди разселването им или най-малкото от времето, преди чужди народи да забият клиновете, които сега ги разделят.

И на о. Ман, друга келтска територия, са чествували доскоро Хелюин, като палели огънове, придружени от обикновените церемонии, предназначени да предотвратят злотворното влияние на самодиви и вещици.

7. Огънове, свързани със зимното слънцестоене

Ако наистина езичниците в древна Европа са отбелязвали, както имаме сериозни основания да вярваме, деня на лятното слънцестоене с голям празник на огъня, от който по някои места са се запазили следи и до наши времена, естествено е да предположим, че те са чествували, с подобни обреди съответно и зимното слънцестоене – двата повратни момента във видимия път на слънцето по небето и от гледна точка на първобитния човек нищо не би могло да изглежда по-подходящо от това да се запалят на земята огънове в двата момента, когато светлината и топлината на голямото светило започват да намаляват или да нарастват.

В ерата на християнството древният зимен празник на огъня в деня на зимното слънцестоене, изглежда, се е запазил или поне до неотдавна се беше запазил в стария обичай на бъдника, дървената обувка или дръвника, както е известен по различни места из Англия. Обичаят е бил широко разпространен из Европа, но най-вече в Англия, Франция и у южните славяни; или поне най-подробните описания на обичая идват от тези райони. Още отдавна английският изследовател на древността Джон Бранд е посочил, че бъдникът е само зимно съответствие на

летния огън на открито, запален в къщи, заради студа и неблагоприятното време през сезона; и това становище се подкрепя от много странни суевория, свързани с бъдника, които очевидно нямат никаква видима връзка с християнството, а носят явен отпечатък на своя езически произход. Но докато отбелязването на слънцестоенето е било и в двата случая празник на огъня, необходимостта или желанието зимното празненство да се състои на затворено му е придал характера на частно или семейно тържество, което е в ярък контраст с публичността на лятното чествуване, когато хората се събирали на открито или на виждана отдалеч височина, запалвали голям огън заедно и танцували или се веселели около него.

В някои части на Централна Германия са спазвали стария обичай с бъдника до около средата на XIX век. В долината на р. Зийг и Лан заравяли бъдника, тежък дъбов пън, под огнището, където макар и да обгарял, много рядко се превръщал в пепел дори и след една година. Когато на следната година поставяли новия пън, счуквали на прах остатъците от стария и ги разпръсвали по нивите през дванадесетте нощи, уверени, че по този начин допринасят за развитието на посевите. В някои села на Вестфалия имало практика да вадят бъдника (Christbrand) от огъня веднага след като обгори и след това го пазели грижливо и го слагали в огъня винаги когато започне гръмотевична буря, защото хората смятали, че мълнията няма да удари къща, в която тлее бъдник. В други села на Вестфалия старият обичай бил да се завърже бъдникът в последния ожънат сноп.

В няколко френски провинции, и най-вече в Прованс, обичаят с бъдника или *trefoir*, както го наричат по много места, се е запазил дълго време. Френски автор от XVII век разобличава като суевение вярата, че пънят, наречен *trefoir*, т.е. бъдник, който слагате в огъня за първи път на Бъдни вечер и продължавате да го държите там по малко всеки ден до Дванадесетата нощ, може, ако се пази под леглото, за да пази къщата през цялата година от огън и мълния; че може да попречи през зимата да измръзнат краката на обитателите на къщата; че може да излекува добитъка от много болести; че ако се накисне парче от него във водата, която пият кравите, това им помага да се отелват; и най-сетне, че ако пепелта от пъна бъде разпръсната по нивите, ще спаси пшеницата от милдю.

В някои части на Франция и Фландрия държали системно остатъците от бъдника под някое легло в къщата като защита против гръмотевични и мълнии; когато чуят гръм, в Бери член от семейството взема

парче от бъдника и го хвърля в огъня, с което се предполага, че отклонява мълниите от къщата. Освен това в Перигор грижливо събират въглените и пепелта и ги пазят като средство за лекуване на подути жлези; част от пъна, която не е изгоряла в огъня, се използва от орачите да направят клин за ралото, защото, както твърдят те, това подтиква семената да се развиват по-добре; а пазят парчета от него до Дванадесетата нощ за кокошките. Някои хора си въобразяват, че ще има толкова пилета, колкото искри излетят от жаравата на пъна, когато го разбутат; а други поставят изгасналите главни под леглото, за да пропъждат паразитите. На различни места из Франция смятат, че обгорелият пън пази къщата от магия и мълния.

И в Англия имало подобни обичаи и вярвания, свързани с бъдника. На Бъдни вечер, съобщава изследователят Джон Бранд, „нашите прадеди запалвали необикновено големи свещи, наречени Коледни свещи, и слагали в огъня пън, наречен бъдник, да осветява къщата и всъщност да превърне нощта в ден“. Старият обичай бил бъдникът да се пали с парче от неговия предшественик, което пазели само за това цяла година – там, където го държали, дяволът не можел да стори беда. Смятало се също, че остатъците от пъна пазят къщата от пожар и мълния.

И до ден днешен южните славяни, особено сърбите, изпълняват обряда с внасянето на бъдника при голяма тържественост. Той обикновено е дъбов, но понякога може да е от маслина или бук. Изглежда, хората вярват, че ще имат толкова телета, агнета, прасета и козлета, колкото искри изскочат, като ударят пъна. Някои дори изнасят на нивите си парче от бъдника – да ги пази от градушка. В Албания разпръсвали пепелта от коледния огън по нивите, за да ги направят плодородни. На Бъдни вечер (по стар стил 6 януари) гуцулите, славянски народ, населяващ Карпатите, палели чрез триене на дърво огън и го поддържали до Дванадесетата нощ.

Заслужава да се отбележи колко разпространено е било вярването, че ако се запазят през годината остатъците от бъдника, те имат свойството да пазят къщата от огън и особено от мълния. Тъй като бъдникът бил често дъбов, възможно е това вярване да е остатък от старата арийска вяра, която свързвала дъба с бога на гръмотевицата. Заслужава да се помисли също и по това, дали лечебните и оплождащите свойства, приписвани на пепелта от бъдника, които, както хората вярвали, имали свойството да лекуват добитъка и хората, дали помагат на кравите да се отелят и дали допринасят за плодородието на земята. Не произлизат ли те от същия дъвен източник?

8. Бедственият огън

Описаните дотук празници на огъня се чествуват периодично в определено време от годината. Но освен тези системно повтарящи се празненства, селяните от много части на Европа са склонни от незапомнени времена да прибягват на неравни промеждутъци, при беда и катастрофа, до огнения обред, и то най-вече когато техният добитък е нападнат от епидемии. Едно описание на народните празници на огъня в Европа няма да е пълно, без да се споменат онези забележителни обреди, които заслужават по-голямо внимание, защото може би могат да се приемат за източник и основа на останалите празници на огъня. Сигурно е обаче едно – че датират от много далечна древност. При тевтонските народи те са известни като бедствени огънове. Понякога тези бедствени огънове носят името „див огън“, като без съмнение ги разграничават от опитомения, който се получава по по-обикновен начин. Сред славянските народи те се наричат „жив огън“.

Историята на обичая може да се проследи от Ранното средновековие, когато е бил осъден от църквата като езическо суеверие, до първата половина на XIX век, когато все още се е практикувал от време на време по различни места в Германия, Англия, Шотландия и Ирландия. Изглежда, че у славяните той се е запазил и за по-дълго. Обикновено повод да се изпълни обредът било избухването на чума, защото се смятало, че „бедственият огън“ безпогрешно лекува това. Животните, подлагани на такова лечение, включвали крави, прасета, коне и понякога гъски. Необходима подготовка за запалването на „бедствения огън“ било да се изгасят всички други огънове и светлини в околността, така че да не остане и искра от тях; хората смятали, че докато в някоя къща гори дори една нощна светлина, бедственият огън няма да се запали. В някои случаи смятали за достатъчно да изгасят всички огънове в селото, но в други това изискване се разпростирало и върху околните села или върху цялата енория. Из Шотландските планини правилото било живеещите между двете най-близки течащи води да угасят в определения ден всички светлини и огънове. Обикновено бедственият огън се разпалвал на открито, но на места из Сърбия го палели в тъмна стая; случвало се мястото да е кръстопът или в дупка на пътя. В Шотландските планини това били хълчетата или малки островчета в реките.

Обикновеният метод да се произведе „бедствен огън“ бил чрез триене на две парчета дърво; не бивало да си служат с кремък и огниво.

Научаваме, че по изключение някои южни славяни получавали „живия огън“, като удряли парче желязо по наковалня. Там, където за него използвали конкретен вид дърво, това е бил, общо взето, дъб, но по долното течение на Рейн огънят се получава, като се трие дъбово дърво или дърво от ела. Чували сме, че в славянските страни използвали топола, слива или дрян. Често материалът е описан просто като сухо дърво. Случва се да са необходими девет вида дървета. Но може би изискването се отнася по-скоро за онова, което служи за гориво, а не се има предвид получаването на жив огън. Конкретният начин за подпалването му бил различен в отделните области; много разпространен бил следният: В земята, на около петдесет сантиметра един от друг забивали два стълба. Всеки от тях имал, откъм страната на другия, по едно гнездо, в което монтирали гладко напречно дърво. Натъпквали двете гнезда с лен, а краищата на дървото набивали плътно в гнездата. Често намазвали наоколо с катран, за да могат по-лесно да получат огън. После около дървото навивали въже, а двама или повече мъже хващали свободните краища на въжето и дърпали ту насам, ту натам, дървото започвало да се върти, докато накрая, от триенето, ленът в гнездата се запалвал. Незабавно поднасяли към искрите кълчища и ги въртели в кръг, докато ги обхване светъл пламък, после слама, а когато и тя пламнела, я използвали да подпалят натрупаното гориво. Много често част от механизма представлявал колело, понякога колело от каруца или дори колело от чекрък; в Абърдийншър то се наричало „голямото колело“; на о. Мъл го въртели от изток на запад около девет оси от дъбово дърво. Понякога се съобщава просто, че триели една о друга две дъски. Друг път пък предписанието изисква използването за целта както колело от каруца, така и ос, около която то се върти – да са нови. По същия начин се казва, че въжето, с което се върти напречното дърво, трябва да е ново и по възможност да е изплетено от нишки, взети от бесило, но това са по-скоро съвети за постигане на идеалното, отколкото нещо задължително.

Освен това има правила за това, какви трябва да са хората, които могат или трябва да произведат живия огън. Понякога се казва, че двамата мъже, които дърпат въжето и въртят напречното дърво, трябва непременно да са братя или поне да са съименници; други пък приемат за достатъчно и двамата да са девствени млади мъже. В някои села на Брауншвайг хората смятали, че ако сред онези, които участвуват в запалването на огъня, има един с различно от останалите собствено име, те напразно ще се трудят. В Силезия дървото, което ще се използва за получаване на живия огън, трябвало да е повалено от двама братя-близнаци.

По западните шотландски острови огънят бил запалван от осемдесет и един женени мъже, които триели две големи дъски една о друга, като работели на смени от по девет души; на о. Северен Юист деветте души по девет, които произвеждали огъня, били всичките първи синове, но не се съобщава дали трябвало да бъдат женени или не. У сърбите се случва живият огън да се пали от момче и момиче между единадесет и четиринадесет години, които работят съвсем голи в тъмна стая; случва се също да го предизвикват старец и старица в тъмна стая. В България хората, които произвеждат живия огън, се събличали; в Кейтнис свалят от себе си всякакъв метал. Ако след дълго триене не се получело нищо, стигали до заключението, че някъде из селото все още гори огън. Тогава грижливо претърсвали от къща на къща и ако намерели някакъв огън, загасвали го, а небрежният домакин бил наказван или му се карали, можело да му се наложи и тежка глоба.

Когато най-сетне живият огън лумвал, подпалвали с него струпаното гориво и веднага, след като пламъкът понамалеел, прекарвали болните животни по искрящата жарава, понякога по определен ред – първо прасетата, после кравите и най-сетне конете. Понякога ги прекарвали по два-три пъти през дима и пламъците така, че се случвало някои от животните да бъдат обгорени до смърт. Щом като през огъня минел добитъкът, младите мъже се втурвали необуздано към пепелта и въглените, пръскали се и се чернели един друг; които от тях били най-начернени, тръгвали триумфално след говедата към селото и дълго време не се миели. От огъня на открито хората отнасяли в къщи живи въглени, за да запалят наново домашните огнища. Понякога гасели главните във вода, слагали ги в яслите на добитъка и ги оставяли известно време там. Пепелта от „бедствения огън“ разпръсвали по нивите, за да предпазят реколтата от вредители; или я отнасяли в къщи, за да си я имат като лек за болести – напръскали с нея болното място или я слагали във вода и давали на болните да пие. По западните шотландски острови и в самата Шотландия, веднага след като запалели с живия огън огъня в домашното огнище, слагали да заври гърне с вода, а след това пръскали с нея хората, заразени от чума, или добитък, нападат от шап. На дима приписвали особени свойства: в Швеция с него кадели плодните дръвчета и рибарските мрежи, та дърветата да дават плодове, а мрежите да хващат риба. В Шотландските планини живият огън се смятал за най-доброто лекарство против магия. Както се съобщава, на о. Мъл палели огъня като лек за шап и обредът се придружавал с принасяне в жертва на болна юница, която насичали на парчета и изгаряли. Словенските и

българските селяни смятали чумата по свинете за зъл демон или вампир, който може да се сплаши, като издигнат между него и стадото огнена преграда. Може би първоначално използването на живия огън за лекуване на шапа навсякъде е почивало на подобно схващане. Както изглежда, в някои части на Германия хората не чакали да избухне чума по добитъка, а изпреварвали събитията и за да избягнат катастрофата, всяка година палели жив огън. По същия начин всяка година на деня на св. Роха селяните в Полша палели по селските улици огньовете и прекарвали по три пъти добитъка през тях, за да предпазят животните от шап. Видяхме, че на Хебридската островна група със същата цел карали добитъка да обикаля три пъти около белтейнските огньовете. В някои швейцарски кантони децата все още палят с триене на дърво жив огън, за да разчистят мъглата.

ГЛАВА LXIII

Тълкуването на празниците на огъня

1. За празниците на огъня изобщо

Направеният по-горе преглед на народните празници на огъня в Европа навеждат на някои общи наблюдения. Преди всичко не може да не ни направи силно впечатление подобие между тези обреди, независимо по кое време на годината стават и в коя част на Европа се чествуват. Обичаят да се палят големи огънове на открито, да се прескачат и да се прекарва през тях добитъкът, сякаш на практика е нещо универсално за цяла Европа, а същото би могло да се каже за шествията или надбягванията с разпалени факли из ниви, овощни градини, пасища или обори. По-малко разпространени са обичаите да се изстрелват запалени дискове във въздуха и да се пуска надолу по склона запалено колело. Церемониалът с бѣдника се различава от останалите празници на огъня със своята интимност и семеен характер, но тази особеност спокойно може да се дължи просто на суровото време сред зима, което прави неприятно публичното чествуване на открито, да не говорим, че един внезапен силен дъжд или сняг могат във всеки момент да ликвидират самия повод за събирането, т.е. да изгасят огъня. Независимо от местните или сезонните различия, приликите между празниците по всяко време на годината и по всички места са много големи. И тъй като самите церемонии си приличат, приличат си и облагите, които хората очакват да получат от тях. Независимо дали се използва под формата на големи клади, запалени на определени места, на факли, които се разнасят от място на място, или пък на въглени и пепел, взети от димящия куп гориво, смята се, че огънят допринася за растежа на посевите и благоденствието на хора и животни. В положителен аспект – като ги стимулира, или в отрицателен – като отклонява опасностите и катастрофите, с които ги заплашват гръмотевици и мълнии, пожари, гниене, милдю, вредители, неплодие, болест и не на последно място – всевъзможни магии.

Но естествено ние се питаме: Как става така, че с такива прости средства хората очакват да постигнат такива големи облаги? По какъв начин те си въобразяват, че могат да получат толкова хубави неща и да избягнат множество беди с помощта на огън и дим, на въглени и пепел?

Съвременните изследователи дават две различни обяснения на празниците на огъня. От една страна, се твърди, че те са слънчеви заклинания или магически церемонии, предназначени да осигурят необходимата слънчева светлина за хора, животни и растения на принципа на имитативната магия – като се разпалват огньовете и като се наподобява на земята големият източник на светлина и топлина на небето. Такова е становището на Вилхелм Манхардт. Бихме могли да го наречем слънчева теория. От друга страна, се твърди, че ритуалните огньовете не са по необходимост свързани със слънцето, а са просто замислени като пречистване, предназначено да изгори и унищожи всякакви вредни влияния, схващани както в лична форма – вещици, демони и чудовища, така и в безлична – като разпространило се замърсяване или влошаване на въздуха. Това е становището на доктор Едвард Вестермарк и очевидно на проф. Ойген Могк. Нея бихме могли да наречем теория за пречистването. Очевидно теориите постулират две много различни представи за огъня, който играе главната роля в обредите. Според едното становище огънят, също както слънцето по нашите географски ширини, е благодатна творческа сила, която стимулира растежа на растенията и развитието на всичко необходимо за здравето и щастието; докато според другото той е свирепа разрушителна сила и тя поражда и унищожава всички зловредни елементи, били те духовни или материални, които застрашават живота на хора, животни и растения. Според едната огънят е стимулант, а според другата – дезинфектант; от едната гледна точка свойството е позитивно, а от другата – негативно.

И все пак колкото и по различен начин да обясняват огъня, двете обяснения може би не са съвсем непримирими. Ако приемем, че запалените на тези празници огньовете са били преди всичко предназначени да наподобят слънчевата светлина и топлина, можем да не гледаме на техните пречистващи и обеззаразяващи свойства, които народното съзнание, изглежда, наистина им приписва като на атрибути, извлечени пряко от пречистващите и обеззаразяващи свойства на слънчевото греене. Така бихме могли да заключим, че докато наподобяването на слънчевото греене при тези церемонии е първично и оригинално, пречистването, което им се приписва, е вторично и производно. Такова заключение, което заема средно положение между двете противопоставящи се теории и признава елемент на истина и в двете, бе възприето от мене в по-ранните издания на този труд; междувременно обаче д-р Вестермарк приведе убедителни доказателства в полза на теорията за пречистването и съм принуден да кажа, че неговите аргументи имат голяма тежест и според

мен при едно по-пълно оглеждане на фактите доказателствата сякаш на-тежават в негова полза. Но въпросът не е дотолкова ясен, че да ни даде възможност да отхвърлим слънчевата теория, без да я обсъдим, и затова имам намерение, преди да обърна внимание на съображенията, които говорят против нея, да приведе онези, които говорят в нейна полза. Една теория, която е имала подкрепата на такъв умен и ерудиран изследова-тел като В. Манхардт, заслужава да бъде изслушана с уважение.

2. Слънчевата теория за празниците на огъня

В една от предишните части на този труд видяхме, че първобитните народи прибягват към магия, за да предизвикат слънчево греене и не би имало нищо чудно, ако първобитните хора в Европа са правили същото. Нещо повече, като имаме предвид европейския климат, който е студен и влажен през голяма част от годината, ще е съвсем естествено слънчеви-те заклинания да са играли много по-важна роля в суеверните обичаи на европейските народи, отколкото в тези на първобитните народи, защото последните живеят по-близо до екватора и следователно получават от природата повече слънчева топлина, отколкото им е нужна. Това стано-вище за празниците ще намери подкрепа в различни аргументи, извле-чени отчасти от техните дати, отчасти от характера на обредите и отчас-ти от влиянието, което според хората те оказват на времето и на растителността.

Преди всичко, когато става дума за датите, не може да е чисто съв-падение, че два от най-важните и широко разпространени празника съв-падат повече или по-малко точно с двете повратни точки във видимия път на слънцето по небето – когато то достига съответно своята най-ви-сока и най-ниска точка. Нещо повече, що се отнася до празненството по Коледа, не ни остава място за предположения, защото знаем от изрични-те свидетелства на древните, че то е въведено от църквата, за да замени стария езически празник на раждането на слънцето, което хората оче-видно схващали като новородено в най-краткия ден от годината и чиято светлина и топлина от този момент забележително нараствали, докато постигнат пълната си сила по Еньовден. Затова съвсем не е пресилено предположението, че първоначалното предназначение на бъдника, кой-то има такова видно място в народните тържества, свързани с Коледа, е било да помогне на измъчващото се посред зимата слънце да запали на-ново своята привидно гаснеща светлина.

Не само датите на някои от празниците, но и начинът на тяхното отбелязване подсказва съзнателно наподобяване на слънцето. Обичаят да се търкаля горящо колело надолу по склона, така често наблюдаван по време на тези церемонии, би могъл лесно да мине за имитация на пътя на слънцето по небето и наподобяването би било особено подходящо в деня на лятното слънцестоене, когато всяка година слънцето започва да слиза. Наистина той се е търкувал по този начин от някои хора, които са го отбелязали. Не по-малко картинно е наподобяването на видимото въртене на светилото с въртенето на катраненото буре около стълба. Освен това общата практика по тези празници да се хвърлят във въздуха пламтящи дискове, понякога нарочно направени във формата на слънцето, може спокойно да показва наличие на имитативна магия. При тях, както при много други случаи, може да се смята, че магическата сила постига резултат с наподобяване или по индукция: като наподобявате желанието резултат, вие действително го причинявате; като имитирате движението на слънцето по небето, вие действително помагате на светилото да следва то своя небесен път акуратно и енергично. Името „небесен огън“, както понякога народът нарича еньовденския огън, говори ясно за съзнателната връзка между земния и небесния огън. Освен това, в подкрепа на гледището, че огънят е замислен като мнимо слънце, се привежда начинът, по който са го запалвали първоначално в такива случаи. Както са доловили някои учени, много е вероятно в минали времена при периодичните празници той навсякъде да се е получавал чрез триенето на две парчета дърво. Този начин продължава да се използва на някои места както на Великденските, така и на Еньовденските празненства и се казва изрично, че е бил общоприет преди Белтейнските празненства в Шотландия и Уелс. Но онова, което прави почти сигурно предположението, че това е неизменният метод за запалване на огъня на тези периодични празници, е аналогията с живия огън, защото той почти винаги се е получавал от триенето на дърво, а понякога от въртенето на колело. Приемливо предположение е, че използването за тази цел колело представя слънцето и ако едно време огньовете на редовно повтарящите се празненства са се получавали по един и същ начин, това може да се смята като потвърждение на възгледа, че те са били първоначално слънчеви заклинания. В действителност има, както посочва Кун, доказателства, че летните огньовете са запалвани точно така. Видяхме, че много унгарски свинари палят в навечерието на Еньовден клада, като въртят колело около завита в коноп дървена ос и прекарват прасетата си през така получения огън. В Обермедлинген (Швабия) „небесният

огън“, както са го наричали там, се палел на Св. Битов ден (15 юни): вземали колело от каруца, което предварително намазвали с катран и усуквали със слама, главината му набивали на върха на върлина, висока четири метра. Запалвали колелото на възвишение и докато слизали с него по склона, хората долу произнасяли определени фрази, с вдигнати към небето очи и ръце. Прикрепеното на върлината колело и неговото запалване показват, че първоначално огънят се е получавал, както в случая с живия огън, от въртенето на колелото. Датата, на която се извършва церемонията (15 юни), е близо до деня на лятното слънцестоене; освен това видяхме, че в Мазурия действително палят или поне са палели енвовденския огън, като са въртели бързо колело около дъбов стълб, макар да няма сведения, че с получения по този начин нов огън са правели клада. Но трябва да имаме предвид, че във всички такива случаи използването на колело би могло да е просто механизирано средство, което улеснява операцията по запалването на огъня, защото увеличава триенето; и при това положение не е необходимо то да има някакво символично значение.

Освен това влиянието, което тези огънове упражняват върху времето и върху растителността, независимо дали са периодични или инцидентни, би могло да се приведе в подкрепа на гледището, че те са слънчеви заклинания, тъй като приписваните им резултати наподобяват тези на слънчевото греене. Например поверието у французите, че в дъждовит юни запалването на летни огънове ще спре дъжда, се разбира, като че те могат да разпръснат облаците, да накарат слънцето да пробие и със своята лъчиста енергия да изсуши мократа земя и отцеждащите се дървета. Споменахме, че швейцарските деца използват живия огън да разчистват мъглата и това може много естествено да се изтълкува като заклинание за слънце. Във Вогезите хората вярват, че летните огънове помагат да се запазят плодовете и да се осигури добра реколта. В Швеция съдят дали предстоящият сезон ще е топъл или студен по посоката, в която вятърът издухва пламъците на огньовете, запалени на Първи май: ако те се отклоняват на юг, ще е топло, а ако отиват на север – студено. Несъмнено тук посоката, в която се наклоняват пламъците, е по-скоро предзнаменование за предстоящото време, отколкото средство да му се повлияе. Но можем да сме до голяма степен сигурни, че това е един от случаите, когато магията е прераснала в гадаене. А в Айфеловите планини, когато димът отива към житните ниви, това е предзнаменование, че реколтата ще е богата. Но по-древното становище може да е било, че димът и пламъците не само предсказват, но и в действителност дават богата

реколта, защото топлината им действа на житото както слънчевата. Може би с оглед на това жителите на о. Ман палели огньовете откъм страната, откъдето духа вятърът, та димът да минава над нивите. И матабелите в Южна Африка палят около април грамадни огньовете в градините си, откъм страната на вятъра „и тяхната идея е, че като минава над посевите, димът ще им помогне да узреят“. А зулусите изгарят „в огъня, запален откъм страната на вятъра, магически вещества, та като окадят градините, да подобрят реколтата“. Освен това идеята на нашите европейски селяни, че посевите ще растат добре, докдето се вижда светлината на огъня, може да се тълкува като остатък от вярата в стимулиращата и оплождаща сила на огньовете. Може да се твърди, че същата вяра проличава отново в практиката жарава, взета от огньовете, да се пръска из нивите с надежда, че ще допринесе за развитието на посевите. Може би това стои и в основата на обичая лененото семе да се засява в посоката, накъдето клонят пламъците, пепелта от огъня да се смесва със семето за посев, да се разпръсва самата пепел по полето, за да го оплоди, да се прикрепи парче от бъдника към ралото, за да могат семената да родят. Мнението, че ленът или конопът ще израстат колкото са високи пламъците или колкото високо скачат хората над тях, принадлежи очевидно към същата категория идеи. Освен това, когато в Конц, на бреговете на Мозел, пламтящото колело, което търкалят надолу по склона, стигне реката, преди да е угаснало, това се посреща като доказателство, че гроздоберът ще е богат. Дотолкова дълбоко е залегнало това вярване, че успешното изпълнение на церемонията давала право на селяните да наложат данък върху собствениците на съседните лозя. Тук може да се приеме, че незагасналото колело представлява незакритото от облаците слънце, което от своя страна предвещава богатата гроздова реколта. Затова каруцата, натоварена с бъчви бяло вино, което селяните получавали от съседните лозя, би могло да мине като заплащане за това, че са осигурили слънце на лозята. По подобен начин в долината на Гламоргън пускали на Еньовден да се търкаля надолу по склона горящо колело и ако огънят загаснал, преди колелото да стигне до подножието на склона, хората очаквали слаба реколта, а ако то горяло по целия път надолу и продължавало да пламти дълго след това, стопаните вярвали, че реколтата през лятото ще е добра. И тук е естествено да се предположи, че селското съзнание е установявало пряка връзка между огъня на полето и огъня на слънцето, от което зависят посевите.

На в народното съзнание стимулиращото и оплождащо влияние на огньовете не се свежда само до растителния свят; то се разпространява и

върху животните. Това личи явно от ирландския обичай да прекарват яловия добитък през летните огньовете, от френското вярване, че натопен във вода, бъдникът помага на кравите да се отелват и в представата на сърбите, че ще имат толкова пилета, телета, агнета и козлета, колкото искри излязат от ударения бъдник, от френския обичай да слагат пепелта от огньовете в положите на кокошките, за да снасят яйца и от немската практика да смесват пепелта от огньовете с водата на добитъка, та животните да се плодят. Освен това има явни признаци, че благодатната топлина на огньовете стимулирала дори човешката плодовитост. В Мароко хората смятат, че бездетните двойки могат да се сдобият с потомство, като прескачат летен огън. Според едно ирландско поверие момичето, което прескочи три пъти летния огън, скоро ще се ожени и ще стане майка на много деца; във Фландрия жените прескачат летните огньовете, за да си осигурят леко раждане; на много места из Франция смятат, че ако момичето танцува около девет огъня, то положително ще се ожени в срок от една година, а в Чехия си представят, че за да му се случи това, е достатъчно да види девет огъня. От друга страна, хората в Лехрейн казват, че ако млад мъж и млада жена прескачат заедно огъня и останат неизцапани от него, младата жена няма да стане майка през следващите дванадесет месеца – пламъците не са я докоснали и оплодили. В някои части на Швейцария и Франция запалването на бъдника се придружава с молитва жените да раждат деца, козите – козлета, а овцете – агнета. Вероятно спазваното по някои места правило огньовете да се палят от човека, който се е оженил последен, принадлежи към същата категория идеи, независимо от това, дали се предполага, че такъв човек получава от огъня или му предава възпроизводително и оплождащо влияние. Общоразпространената практика влюбените да прескачат пламъците, хванати ръка за ръка, може спокойно да се корени в представата, че по този начин бракът им ще бъде благословен с потомство; а подобен мотив би могъл да обясни и обичая, който задължава оженените през годината двойки да танцуват на светлината на факлите. А пък сцените на полова разпуснатост, с които са се отличавали празненствата по Еньовден у естонците и по Първи май в Англия, може да са се породили не от обикновената разпуснатост на веселящи се хора, а от първичната представа, че подобни оргии са оправдани и дори се изискват от някаква тайнствена връзка между човешкия живот и небесните изменения в този повратен момент от годината.

При разглежданите тук празници обичаят да се палят огньовете обикновено се свързва с носенето на запалени факли из нивите, градините,

пасищата, стадата и едва ли можем да се съмняваме, че двата обичая са само два различни начина да се постигне желаната цел, а именно да се спечелят облаги, които според хората произтичат от огъня, бил той неподвижен или преносим. При това положение, ако приемем слънчевата теория като обяснение на тези празници, ще трябва да я отнесем и към факлите; ще трябва да предположим, че обичаят да се върви тържествено или да се тича с разпалени факли из полето е само едно средство да се разпространи на шир и дълж благодарното влияние на слънчевата светлина, която припламващите факли слабо наподобяват. В полза на този възглед може да се каже, че понякога хората разнасят факлите из полето с изричната цел да оплодят нивите и разхвърлят из тях жарава от кладата, за да предотвратят появяването на главня. В навечерието на Дванадесетия ден мъже, жени и деца в Нормандия тичат бясно из нивите и овощните градини със запалени факли, размахват ги сред клоните и ги хвърлят по стеблата на плодните дръвчета, за да изгорят мъха и да прогонят къртиците и полските мишки. „Те вярват, че церемонията изпълнява двойка цел – да прогони вредителите, чието размножаване би било истинска напаст, и да придаде плодовитост на дърветата, нивите и дори на добитъка“; и те си въобразяват, че колкото по-дълго продължи церемонията, толкова по-богата ще е реколтата от плодове на следната есен. В Чехия се казва, че житото ще порасте толкова високо, колкото високо хвърлят пламтящите метли. Освен това тези представи не се ограничават само в Европа. Няколко дни преди новогодишния празник дворцовите евнуси в Корея размахват горящи факли и едновременно паят заклинания, като се предполага, че така осигуряват обилни добиви през следващия сезон. Може да се каже, че обичаят в Поату да се търкала из полето горящо колело, който недвусмислено има за цел да оплоди нивята, вероятно възплъщава същата идея в още по-образна форма; защото по този начин хората правят така, че по земята, която ще приеме в себе си стимулиращото и благотворно влияние на мнимото слънце, трябва да премине то самото, а не неговата светлина и топлина, представена от факлите. Освен това очевидно разнасянето на запалени главни около добитъка е равнозначно на прекарването на животните през огъня; а в такъв случай, щом огънят е заклинание за слънце, и факлите трябва да са нещо такова.

3. Теорията за празниците на пречистващия огън

Дотук изложихме онова, което би могло да се каже за теорията, че на европейските празници огънят се пали като заклинание, което да осигури обилна слънчева топлина и светлина за хората и животните, за посевите и овошките. Остава да разгледаме онова, което би могло да се каже против тази теория и в полза на становището, че при тези ритуали огънят се използва не като творческа сила, а като средство, което пречиства хора, животни и растения, като изгаря и поглъща вредните елементи, били те материални или духовни, които застрашават всички живи същества с болест и смърт.

Първо, трябва да се обърне внимание, че хората, които изпълняват обичаите с огъня, сякаш никога не го отнасят към слънчевата теория, за да ги обяснят, а тъкмо напротив, те излагат често и категорично теорията за пречистването. Това е силен аргумент в полза на последната и против слънчевата теория; защото обяснението, което народът дава на един народен обичай, никога не бива да се отхвърля, освен ако имаме много сериозни причини за това. А в този случай не виждаме особено основание. Схващането за огъня като средство за унищожение, което може да се използва, за да погълне злите неща, е толкова просто и очевидно, че спокойно би могло да хрумне дори и на първобитното селячество, сред което са се зародили тези празници. От друга страна, схващането за огъня като продукт на слънцето, или най-малкото като свързан с него чрез физическа индукция, е далеч по-сложна и не така очевидна; и макар че използването на огъня като заклинание, което да доведе до слънчево време, е сякаш неоспорима, все пак при опитите си да обясним народните обичаи не трябва никога да прибягваме до по-сложните, при наличието на по-прости идеи, особено когато те се поддържат категорично от самите хора. А в случая с празниците на огъня неговите разрушителни качества са нещо, към което хората се връщат отново и отново; също много важно е и това, че магията е сякаш голямото зло, срещу което огънят е насочен. Казва ни се много пъти, че огньовете са предназначени да изгорят или отблъснат вещиците, а понякога намерението е изразено картинно, като изгарят чучело на вещица в огъня. Следователно, имайки пред вид голямата власт, която е имал страхът от магия над съзнанието на европейските народи във всички времена, може да подозираме, че първоначалното предназначение на всички, тези празници на огъня е било просто да унищожат или най-малкото да отърват от вещиците,

защото са ги смятали за причинители на почти всички нещастия и беди, които сполетяват хората, добитъка, посевите.

Това предположение ще се потвърди, когато разучим злините, които, както се смята, огънят лекува. Може би на първо място сред тях трябва да сложим болестите по добитъка; а от всички възможни злини вероятно няма друга, която хората така упорито да приписват на вещици, както тази, че пакостят на стадата и най-вече, че крадат млякото на кравите. Освен това е много важно, че бедственият огън, който вероятно може да се разглежда като родител на периодичните празници на огъня, се пали преди всичко като лек за шап или други болести по добитъка; а това обстоятелство подсказва нещо, което по принцип изглежда вероятно – че обичаят да се пали жив огън се отнася до времето, когато прародителите на европейските народи са преживявали предимно от продуктите на своите стада, а земеделието играело все още подчинена роля в живота им. Вещиците и вълците са двете категории големи врагове, от които пастирите продължават да се страхуват на много места в Европа; и няма нищо чудно, че прибягват към огъня като мощно средство, способно да ги пропъди. Изглежда, че у славяните враговете, които живеят огън трябва да надвие, не са толкова живите вещици, колкото вампири и други зли духове, и церемонията е предназначена по-скоро да пропъди, отколкото да изпепели тези злосторни същества. Но за нас тези различия не са съществени. Важното е да се отбележи, че сред славяните живеят огън, от който по всяка вероятност произхождат всички разгледани тук церемониални огънове, не е заклинание за слънце, а очевидно и недвусмислено само средство да се защитят хората и животните от нападенията на злосторни същества, които селяните смятат, че изгарят или пропъждат с топлината на огъня, тъй както биха изгорили или подплашили диви животни.

Освен това често се предполага, че огньовете предпазват нивите от градушка и сградите от гръмотевици и мълнии. Но хората обикновено смятат, че градушките и гръмотевичните бури се причиняват от вещици; следователно огънят, който пропъжда вещиците, по необходимост служи едновременно и като талисман против градушки, гръмотевици и мълнии. Нещо повече, главните, взети от огньовете, най-често прибиращи в домовете, за да ги предпазят от пожар; и макар това да се прави може би на принципа на хомеопатичната магия, като единият огън се използва като средство против другия, не е изключено неговото предназначение да е било да плаши вещиците-подпалвачки. Друго нещо – хората прескачат огньовете като средство за предотвратяване на колики и

гледат втренчено в пламъците, за да запазят очите си здрави; но в Германия, а вероятно и по други места, отдавали коликите и възпалението на очите на машинациите на вещици. Освен всичко се предполага, че прескачането на огъня помага на човека да не го боли гърбът, като жъне; а пък в Германия тези болки се наричат „вещарски болевки“ и се приписват на действието на магия.

Но ако трябва да разглеждаме огньовете и факлите на празниците на огъня като средство за борба с вещиците и вълшебниците, то вероятно същото обяснение се отнася не само до горящите дискове, които се изстрелват нагоре, но и до горящите колела, които се пускат по склоновете в такива случаи. Можем да предположим, че дисковете и колелата са също предназначени да изгорят вещиците, които невидими витаят във въздуха или бродят из нивите, овощните градини и лозята по склоновете. Наистина винаги се е смятало, че вещиците се носят из въздуха, яхнали метли или други не по-малко удобни превозни средства; и ако е така, най-успешно биха могли да ги достигнат, като изстрелват по тях, докато прелитат над главите в мрака, запалени неща от рода на дискове, факли и метли. Южнославянските селяни вярват, че вещиците се носят в тъмните облаци на градушката, затова стрелят по облаците, за да свалят чумите и през това време ги кълнат с думите: „Триж проклет да си, Иродиа, майка ти е езичница, от бога прокълнатата и окована с кръвта на Спасителя.“ Освен това изнасят гърнета с разпалени въглени и изсипват в тях осветен зехтин, лаврови листа и пелин, за да почнат да димят. Предполага се, че димът се вдига в облаците, зашеметява вещиците и те падат на земята. И за да не паднат на меко, а да се ударят здравата, селянинът бърза да изнесе стол и го обръща с краката нагоре, та вещицата да си счупи краката в краката на стола. Отгоре на това, изпълнен с ожесточение, той нарежда коси, градинарски ножици и други страховити оръжия с острието нагоре, та да посекаат и осакатят бедните гадина, когато паднат от облаците право върху тях.

От тази гледна точка плодородието, което се предполага, че ще последва от използването на огъня под формата на клади, факли, дискове, търкалящи се колела и т.н., не се схваща като пряко следствие от нарастването на слънчевата топлина, т.е. предизвикано от магията на огъня; то е само непряк резултат, дошъл от освобождаването на възпроизводителните свойства на растения и животни от фатално сковаващата ги зла магия. А онова, което се отнася до възпроизводството на растения и животни, може да се отнася и до плодovitостта на хората. Предполага се, че огньовете стимулират брака и дават деца на бездетните двойки. Не е

необходимо този благодатен резултат да следва пряко от някаква стимулираща или оплождаща енергия в самия огън; той може да се дължи на това, че неговата сила е отстранила пречките, които ползващите се с печална слава вещици и вълшебници поставят пред единението на мъжа и жената.

В такъв случай теорията за пречистващото свойство на ритуалните огънове изглежда, общо взето, по-вероятна и съответстваща повече на наличните данни, отколкото противопоставящата ѝ се теория за тяхната връзка със слънцето.

ГЛАВА LXIV

Изгаряне на човешки същества в огньовете

1. Изгаряне на чучела

Все още остава да се запитаме какво е значението на чучелата, изгаряни в огньовете по тези празници. След направения по-горе преглед отговорът изглежда очевиден. Тъй като често се твърди, че огньовете се палят, за да изгорят вещниците и изгаряното в тях чучело понякога се нарича „Вещицата“, ние естествено бихме били склонни да заключим, че всички чучела, погълнати в тези случаи от пламъците, представят вещици или магьосници и обичаят да ги изгарят само замества изгарянето на самите злосторни мъже и жени, тъй като по принципа на хомеопатичната или имитативната магия, като унищожите чучелото на една вещица, ще унищожите и самата нея. Общо взето, това е може би най-вероятното обяснение на изгарянето на сламените фигури с човешка форма на тези празници.

Но все пак то едва ли се отнася до всички случаи и някои от тях допускат и дори изискват друго тълкуване. Защото, както вече отбелязах, трудно можем да отделим чучелата, изгаряни на тези огньовете, от чучелата на Смъртта, които се изгарят или унищожават по някакъв друг начин напролет, а вече изложихме основанията, според които: на така наречените чучела на Смъртта гледаме като на действителни представители на дървесния дух или на духа на растителността. Дали другите чучела, които се изгарят в пролетните и летните огньовете, не се поддават на същото обяснение? Много вероятно. Защото също както заравят парчетата от така наречената Смърт в нивите, за да накарат посевите да растат, така въглените от изгореното в пролетния огън чучело се разхвърлят по нивите и хората вярват, че те пазят посевите от вредители. Освен това правилото, че най-скоро омъжената невяста трябва да прескочи огъня, в който изгарят сламения човек на последния ден от карнавала, е може би предназначено да я направи плодovита. Но както видяхме вече, способността да благословят жените с потомство е специален атрибут на дървесните духове; затова с основание можем да предположим, че горящото чучело, което невястата трябва да прескочи, е представител на оплождащия дървесен дух или на духа на растителността. Характерът

на чучелото като представител на духа на растителността проличава почти безпогрешно, когато фигурата е направена от неовършан сноп жито или е покрита цялата с цветя. Трябва освен това да се отбележи, че вместо кукла както в пролетните, така и в летните огньовете изгарят било живи или отсечени дървета. И като се има пред вид честотата, с която дървесният дух се представя в антропоморфна форма, едва ли ще прибръзаме, ако предположим, че когато в тези огньовете изгорят дърво или пък чучело и двете се приемат за равностойни, защото са представители на дървесния дух. Това потвърждават и наблюденията – първо, понякога преди да изгорят чучелото, го разнасят едновременно с Майско дръвче, като първото носят момчетата, а второто – момичетата и второ – понякога връзват чучелото за живо дърво и го изгарят заедно с него. Едва ли можем да се съмняваме, че в тези случаи дървесният дух е представен в двойствена форма. Нормално е понякога да се забравя истинската същност на чучелото като представител на благотворния дух на растителността. Освен това обичаят да се изгаря благодатният бог е прекалено чужд на по-късните начини на мислене и затова е изложен на погрешно тълкуване. Съвсем естествено с времето хората, като продължавали да изгарят неговия образ, започнали да го отъждествяват с личности, на които по различни причини вече гледали с отвращение, като Юда Искариотски, Лутер и вещиците.

В предишна глава разгледахме основанията да се умъртвява богът или неговият представител. Но когато се случи това да е божество на растителността, има особени основания то да бъде умъртвено с огън. Защото светлината и топлината са необходими за развитието на растителността; и на принципа на индуктивната магия, щом на тяхното влияние се подложи нейният личен представител, ще се осигурят тези необходими за дърветата и посевите условия. С други думи, изгаряйки духа на растителността в огън, който представя слънцето, гарантирате на растителността, поне за известно време, достатъчно слънчева енергия. Може да се възрази, че ако намерението е само да се осигури достатъчна слънчева енергия за растителността, тази цел би се постигнала по-добре на принципа на индуктивната магия, като представителят на растителността просто премине през огъня, вместо да се изгори. И фактически това понякога се прави. Както видяхме, сламената фигура на Купала не се изгаря в летния огън, а само се прекарва назад-напред през него. Но поради вече посочените причини е необходимо божеството да умре, така че на следния ден сваляли от Купала украшенията и го хвърляли в течаща вода. В този руски обичай е възможно, ако не е просто пречистване,

прекарването на изображението през огъня, да е заклинание за слънце; умъртвяването на божеството е отделен акт, а начинът, по който го умъртвяват – удавянето – вероятно е заклинание за дъжд. Но хората обикновено не са намирали за необходимо да правят толкова тънка разлика; защото, както те смятат, поради различни, вече посочени причини, е полезно божеството на растителността да се изложи на значителна топлина, а също и да бъде умъртвено, за това го изгарят и съчетават двете по един примитивен, но резултатен начин.

2. Изгаряне на хора и животни в огньовете

В свързаните с празниците на огъня европейски обичаи има някои черти, които сякаш насочват към една предишна практика да се правят човешки жертвоприношения. Открихме основания да вярваме, че в Европа ролята на представители на дървесния и на житния дух са играли живи хора и те загивали в това си качество. Следователно няма причини те да не са били изгаряни, ако по този начин са можели да осигурят особени облаги. В сметките си първобитният човек не взема пред вид съображението, че някой ще страда. Но в празниците на огъня, които обсъждаме сега, мнимото изгаряне на хора понякога води дотам, че основателно можем да го разглеждаме като оцеляла, но смекчена форма на стария обичай, според който действително са ги изгаряли. В Аахен например човекът, омотан в граховата слама, изиграва ролята си толкова ловко, че децата го смятат наистина за изгорен. В Жюмиеж, в Нормандия, покрит изцяло със зеленина човек, който носи титлата Зеления вълк, е преследван от другарите си и когато го залавят, инсценират хвърлянето му на Еньовденската клада. По същия начин на Белтейнските огньовете в Шотландия хващат мнимата жертва и дават вид, че я хвърлят в пламъците, а известно време след това хората говорели за нея като за покойник. Подобна преструвка като че ли можем да доловим в обичая, спазван в Североизточна Шотландия, когато младеж ляга колкото се може по-близо до Хелоуинския огън и оставя другите момчета да го прескачат. Може би в древността титулованият крал на Екс е управлявал една година, а след това изигравал първия танц около летния огън и изпълнявал не толкова приятното задължение да послужи за гориво в кладата, която в по-късни времена само е подпалвал. Вероятно Манхардт с право разпознава в дадените по-долу обреди следи от стар обичай да се изгаря облечен в листа представител на духа на растителността. На Еньовден във

Волфек (Австрия) момче, завито от горе до долу в елови клонки, ходи от къща на къща, придружено от шумна тълпа и събира дърва за кладата. Като му дадат, то пее:

„Дърва от гората ми дайте,
не вашето кисело мляко!
Аз вино и бира ще пия,
да се радва човечето горско!“

И в някои части на Чехия момчетата, които обикалят домовете да събират дърва за летния огън, омотават едно измежду тях от главата до петите в зелени елови клонки и го водят вързано за въже из цялото село. Празникът на огъня на Св. Йоан Кръстител в Моосхайм (Вюртемберг) продължавал четиринадесет дни и завършвал на втората неделя след Еньовден. На този последен ден оставяли децата да се грижат за огъня, докато по-големите момчета се оттегляли в гората. Там омотавали младеж в листа и клонки и предрешен по този начин, той отивал при огъня, разпръсвал го и го стъпквал. Когато го видели, всички се разбягвали.

Но, изглежда, е възможно да се отиде и по-далеч. Както видяхме, най-недвусмислените следи от човешки жертвоприношения, правени в тези случаи, са оцелели в обичаите, останали при белтейнските огънове в Шотландските планини, т.е. сред келтския народ, който, разположен в отделен ъгъл на Европа и почти напълно изолиран от чуждо влияние, е запазил своето езичество по-добре от всеки друг народ в западната част на континента. Следователно е от значение това, че имаме неоспорими данни за системно практикувани от келтите човешки жертвоприношения на кладата. Най-ранното описание на тези жертвоприношения ни е оставил Юлий Цезар. Като победител на дотогава независимите келти в Галия, Цезар имал пълната възможност да наблюдава националната келтска религия и обичаи, докато те били все още свежи и неопетнени, преди да се стопят под влияние на римската цивилизация. По всичко личи, че в собствените си бележки той е включил и наблюденията на един гръцки изследовател на име Посидон, който пътувал из Галия около петдесет години преди римският пълководец да изведе своите легиони на Ламанша. Изглежда също така, че и гръцкият географ Страбон и историкът Диодор са извели своите описания на келтските жертвоприношения от труда на Посидон, но независимо един от друг и от Цезар, защото всяко от трите описания съдържа отделни детайли, които не могат да се намерят в останалите. Затова, като ги съчетаем, можем да

възстановим с известна достоверност първоначалното описание на Посидон и така да получим представа за принасяните от галските келти жертвоприношения в края на II век преди нашата ера. Излиза, че основните черти на обичая са били следните. Келтите държали осъдени престъпници, за да ги принесат в жертва на боговете на голям празник, който се чествувал веднъж на пет години. Смятало се, че колкото повече са жертвите, толкова по-голямо ще е плодородието на земята. Ако нямало достатъчно престъпници, покривали недостига с военнопленници. Когато му дойдело времето, друидите, т.е. жреците, принасяли жертвите. Част от тях разстрелвали със стрели, други набучвали на кол, а трети изгаряли живи по следния начин: издигали огромни статуи от преплетени клонки или от дърво и трева, напълвали ги с хора, добитък и други твари, а след това подпалвали статуите и ги изгаряли заедно с живото им съдържание.

Такива били големите празници, устройвани на всеки пет години. Но би могло да се предположи с основание, че освен тези петгодишни тържества, чествувани в такива големи мащаби и очевидно с пожертвуването на много хора, е имало всяка година подобни, но по-скромни и поне някои от празниците на огъня, които съдържат следи от човешки жертвоприношения и все още се празнуват всяка година в много части на Европа, са техни преки приемници. Огромните статуи от преплетени и покрити с трева клонки, в които друидите вкарвали своите жертви, ни напомнят за покритите с листа рамки, в които така често е затворен антропоморфният представител на дървесния дух. При това положение, като установява тази очевидна според тях зависимост между плодородието на земята и съответното изпълнение на жертвоприношенията, Манхардт тълкува жертвите на келтите, затворени в изплетените от клони и покрити с трева фигури като представители на дървесния дух или духа на растителността.

Направените от клони друидски великани имали доскоро, ако не и до наши дни, свои представители в пролетните и летните празници в съвременна Европа. Поне до първата половина на XIX век всяка година в най-близката до 7 юли неделя в Дуе минавало шествие. Главната му забележителност била една колосална, висока около десетина метра фигура, изплетена от клони и наречена „Гиганта“, която се движела по улиците с помощта на ролки и въжета, управлявана от скрити в чучелото хора. Фигурата представлявала брониран рицар, въоръжен с копие и сабя, с шлем на главата и щит в ръката. Зад него се придвижвали жена му и трите му деца, всички изработени от клони, на същия принцип, но

по-малки. В Дюнкерк шествието минавало на Еньовден, 24 юни. Празникът, известен като „Безумците на Дюнкерк“, привличал тълпи от зрители. Гигантът бил огромен, изплетен от клонки и висок до 15 метра. Той бил облечен в дълга до земята синя дреха със златни ширити, а под нея се скривали дузина или повече мъже, които го карали да танцува и да кима на зрителите. Това огромно чучело имало името Татко Рейс и носело в джоба си новородено с великански размери. Най-накрая минавала дъщерята на Гиганта, направена като баща си от клони и малко по-дребна, ако не и колкото него голяма. Повечето градове и села в Брабант и Фландрия имат, или поне някога са имали, подобни великани и всяка година ги развеждали за радост на населението, което обичало тези гротескни фигури, говорело за тях с патриотично въодушевление и никога не му омръзвало да ги гледа. В Антверпен Гигантът бил толкова голям, че градът нямал подходяща порта, през която да може да мине и затова той бил възпрепятствуван да посещава своите събратя в съседните градове, както обикновено правели при тържествени случаи другите белгийски великани.

По всичко личи, че в Англия тези плетени колоси били нещо обикновено по Еньовден. Автор от XVI век разказва за „Еньовденските народни тържества в Лондон, където извеждат, за да се веселят хората, големи и грозни великани, които вървят като живи и са в пълно бойно снаряжение. Но отвътре са пълни с хартия и кълчища и хитрите момчета, които надничат отдолу, много бързо откриват това и го използват, за да им се подиграват“. В Честър народните празненства в навечерието на Еньовден включвали появата на четири великански фигури, придружени с чучела на животни, дървени кончета и други фигури. Навечерието на деня на лятното слънцестоене се чувствувало много весело в Бърфорд, Оксфордшър; тогава разнасяли насам-натам из града великан и дракон. Последният оцелял представител на тези ходещи английски великани се запазил в Солзбъри и някъде около 1844 г. един изследовател на миналото го намерил да гние и да се разпада в изоставения салон на шивашката гилдия. Рамката му била направена от летви и обръчи, също както и рамката, която носел на Първи май Зеленият Джек.

В описаните случаи колосите просто са участвували в шествията. Но понякога ги изгаряли в летните клади. Жителите на Rue aux Ours⁹⁸ в Париж правели всяка година голяма, изплетена от клонки фигура, обличали я като войник, развеждали я няколко дни насам-натам из улиците и

98. Мечата улица (фр.). – Бел. пр.

я изгаряли тържествено на 3 юли, а тълпата зрители пеели *Salve regina*⁹⁹. Церемонията се ръководела от личност с титлата „крал“, която носела запален факел в ръка. Горящите късове от статуята разпръсвали сред хората и те се борели за тях. Висок шест метра гигант, изплетен от клонки, бил изгарян всяка година в Бри на Ил дьо Франс в навечерието на Еньовден.

Освен това друидският обичай да се изгарят живи животни, затворени в изплетена ракета, има своето съответствие в пролетните и летните празници. В навечерието на Еньовден в Люшон, в Пиринеите, „издигат в центъра на най-голямото предградие кука колона, направена от здраво изплетена ракета, висока около двадесет метра, и я завиват в зеленина до самия връх; около нея подреждат красиво най-хубавите цветя и храсти, които могат да доставят, и те образуват нещо като фон на сцената. След това напълват колоната със сухи запалителни материали. В определен час – около 8 вечерта – от града се изсипва тържествено шествие; начело върви духовенството, следвано от млади мъже и жени в празнично облекло, които пеят химни и я наобикалят. Междувременно по околните възвишения запалват огънове – гледката е много красива. След това пускат в колоната живи змии, колкото са могли да съберат, и я запалват в основата с факлите, които около петдесет младежи и мъже размахват, докато танцуват около нея с необуздани жестове. За да избягнат пламъците, змиите използват до върха и човек може да ги види как се гърчат, докато паднат и тяхната борба за живот предизвиква възторжена радост сред зрителите. Това е любима ежегодна церемония за жителите на Люшон и околността и според местното предание тя има езически произход.“

Според обичая в Еньовденските огънове, които някога се палели на „Плас дьо Грев“ в Париж, изгаряли кошница, буре или чувал, пълен с живи котки, които окачвали на висока мачта наред кладата; случвало се да изгарят и лисица. Убедени, че носят късмет, хората събирали въглените и пепелта от огъня и ги отнасяли по домовете си. Френските крале често присъствували на тези зрелища и дори палели кладата със собствените си ръце. През 1648 г., увенчан с венец от рози и с букет рози в ръка, Луи XIV запалил огъня, танцувал край него и участвувал в банкетата, даден след това в кметството. Но това бил последният случай, в който монарх е ръководил празнуването на летния огън в Париж. В Мец палели много тържествено летни огънове на морския бряг; в тях изгаряли

99. Поздрав на кралицата (лат.) – Бел. пр.

дузина котки, затворени в плетени от раката кошници, и хората много се забавлявали. По същия начин изгаряли котки и на летния огън в Гап, във Високите Алпи. В Русия понякога в летния огън изгаряли бял петел; в Майсен или Тюрингия в огъня хвърляли конска глава. Случва се да изгарят животни и в пролетните огънове. Във Вогезите на последния ден от карнавала изгарят котки, а в Елзас ги хвърлят във великденския огън. В департамента Ардени хвърлят котки в запалените на първата постна неделя огънове; понякога с изтънчена жестокост ги окачвали на края на върлина и живи ги изпичали. „Котката, която представлявала дявола, никога не страдала достатъчно.“ Докато котките обгаряли в пламъците, овчарите подкарвали своите стада и ги принуждавали да прескачат над пламъците и смятали това за сигурно лекарство против болести и магия. Вече видяхме, че на Великденските огънове понякога изгаряли и катерици.

Следователно в народните празници на съвременна Европа сякаш откриваме следи от жертвените обреди на келтите от Древна Галия. Естествено е най-ясно те да личат в обичаите да се изгарят изплетени от раката гиганти и затворени в кошници животни. А тези обичаи са разпространени най-вече във Франция или по-скоро в по-обширната територия, включена в границите на Древна Галия. Ще забележите, че те обикновено се спазват на или около Еньовден. От това можем да заключим, че първоначалните ритуали, чиито изродени приемници са те, са били в деня на лятното слънцестоене. Това заключение съвпада със заключението, на което навежда общият преглед на европейските народни обичаи – летният празник по всяка вероятност е бил най-широко разпространеният и най-гържествен от всички празници, които древните арийци са чествували в Европа. В същото време трябва да имаме предвид, че като че ли у британските келти най-важните празници на огъня през годината са били Белтейн (Първи май) и Хелюин (последният ден от октомври); това събужда съмнението, дали и келтите в Галия не са празнували своите главни обреди на огъня, включително жертвоприношенията, с изгаряне на хора и животни, в началото на май или в началото на ноември, а не по Еньовден.

Все още ни остава да се запитаме: „Какво е значението на тези жертвоприношения?“ Защо на описаните празници са изгаряли живи хора и животни? Ако правилно тълкуваме съвременните европейски празници на огъня като опити да се пресече властта на магията чрез изгаряне или пропъждане на вещиците и вълшебниците, от това би следвало, че човешките жертвоприношения на келтите се обясняват по същия начин.

Или, с други думи, трябва да допуснем, че хората, които друидите изгаряли в изплетените от раката статуи, са били осъдени на смърт въз основа на това, че са вещици и магьосници и начинът, по който изпълнявали смъртната им присъда – да ги изгарят живи – е избран като най-сигурният да се отърват от тези зловредни и опасни създания. Същото би се отнасяло и до всевъзможния добитък и диви животни, които изгаряли заедно с хората. Можем да предположим, че и тях са ги смятали подвластни на магията, или пък вещици и вълшебници, превърнали се в животни, за да изпълнят демоничните си планове, насочени срещу благоденствието на своите събратя. Това предположение се потвърждава от наблюдението, че жертвите, които най-често изгаряли в съвременните кладя, са котките, а тъкмо те са животните, чийто образ, ако не се броят донякъде и зайците, вещиците най-често приемат. Освен това видяхме, че понякога в летните огньовете изгарят змии и лисици, а както съобщават, уелските и немските вещици се превръщали в лисици и змии. Накратко казано, ако си спомним голямото разнообразие от животни, в които вещиците могат да се преобразят, когато пожелаят, няма да ни е трудно да си обясним с тази хипотеза разнообразието от живи същества, които са изгаряли на празниците в Древна Галия и в съвременна Европа; можем да допуснем, че всички тези жертви са били обречени на пламъците не защото са били животни, а защото са ги смятали за вещици, приели образа на животни, за да изпълнят злите си цели. Едно от преимуществата, които това обяснение дава на жертвоприношенията на древните келти, е, че внася хармония и последователност в отношението на европейците към вещиците – от най-ранни времена допреди около два века, когато растящото влияние на рационализма дискредитирало вярата в магията и сложило край на обичая да се горят вещици. Във всеки случай сега можем да разберем защо друидите вярвали, че колкото повече хора са осъдени на смърт, толкова по-голямо ще е плодородието на земята. Може би на пръв поглед за съвременния читател връзката между дейността на палача и плодородието на земята да не е очевидна. Но замислете се и ще разберете, че ако престъпниците, загиващи на кола или на бесилката, са вещици, които извличат удоволствие от това да носят болести на посевите на селянина, или да ги покосяват с бури и градушки, изстребването на тези отрепки действително ще осигури богатата реколта, защото отстранява една от главните пречки, които спират усилията и попарват надеждите на стопанина.

В. Манхардт обяснява по различен начин разглежданите от нас друидски жертвоприношения. Той предполага, че хората, които друидите

изгаряли в изплетените от ракета статуи, са представлявали духовете на растителността и следователно обичаят с тяхното изгаряне е било магическа церемония, предназначена да осигури необходимата слънчева енергия за посевите. По същия начин той е сякаш склонен да смята, че изгаряните в огньовете животни са представлявали духа на житото, който, както посочихме по-рано в този труд, е приемал образа на животно. Тази теория е несъмнено допустима и големият авторитет на В. Манхардт изисква тя да бъде внимателно огледана. Аз самият я възприех в предишни издания на тази книга, но като размислих, ми се стори, общо взето, по-малко вероятна от теорията, че хората и животните, които са били изгаряни в огньовете, са загивали в качеството си на вещици. Последният възглед намира потвърждение в свидетелството на самите хора, които чествуват празниците на огъня – едно народно название на обичая е „изгаряне на вещици“; в пламъците понякога хвърлят чучела на вещици и се смята, че техните въглени и пепел осигуряват защита против магия. От друга страна, има много малко данни, че изгаряните в огньовете чучела или животни са били приемани за представители на духа на растителността, а огньовете – като заклинания за хубаво време. Що се отнася конкретно до змиите, хвърляни в летния огън в Люшон, аз не зная да съществуват никакви сериозни сведения, че в Европа са смятали змиите за въплъщения на дървесния или на житния дух, макар в други части на света това да е позната представа. Докато народното вярване, че вещиците се преобразяват в животни, е дотолкова разпространено и дълбоко залегнало, а страхът от тези неведоми същества – така силен, че е сякаш по-сигурно да предположим, че изгаряните в огъня котки и други животни са били умъртвявани по-скоро като въплъщения на вещици, отколкото че са загивали като представители на растителността.

ГЛАВА LXV

Балдер и имелът

Читателят вероятно си спомня, че изложеното по-горе описание на народните празници на огъня в Европа беше подсказано от мита за норвежкия бог Балдер, който бил убит от клонче имел и изгорен на голям огън. Сега трябва да се запитаме доколко анализираният току-що обичай ни помага да хвърлим светлина върху мита. В нашето търсене може би ще е удобно да започнем с имела, средството, отнело живота на Балдер.

От незапомнени времена имелът е бил предмет на суеверно преклонение. Както научаваме от един известен пасаж на Плиний, друидите обожавали растението. След като изрежда различните видове имел, авторът продължава: „При обсъждането на този въпрос не би трябвало да остане без внимание обожанието, на което имелът е предмет навсякъде в Галия. Друидите, така наричат те своите магьосници, не признават нищо по-свещено от имела и дървото, на което той расте, стига да е дъб. Но освен това те избират за свои свещени, горички дъбрави и не изпълняват каквито и да е свещени обреди без дъбови листа; така че названието друиди може да се приеме за гръцко, произлязло от култа им към дървото. Защото те вярват, че каквото расте по такова дърво, е изпратено от небето и е знак, че дървото е избрано от самия бог. Иделът се среща много рядко, но когато го намерят, те го събират с тържествени обреди. Това правят най-вече на шестия ден от луната, ден, от който определят началото на месеците си, на годините си и на тридесетгодишния си цикъл, защото на шестия ден луната има достатъчно сила и не е изминала и половината от пътя си. След съответни приготовления за жертвоприношение и за угощение под дървото те го приветствуват като универсален лечител и довеждат на мястото два бели бика, чиито рога не са били връзвани преди. Облечен в бяло жрец се покатерва по дървото и отрязва със златен сърп имела и го събира в бяло платно. После принасят жертвите и се молят на бога собственият му дар да се отрази благодатно за онзи, който го е дарил. Те вярват, че отваря от имел кара яловите животни да раждат и че растението е лек против всякакви болести.“

В друг пасаж Плиний ни разказва как в медицината прерасналият на дъб имел се смятал много лечебен и някои суеверни хора

предполагали, че неговото въздействие е по-голямо, ако растението се бере на първия ден от луната, без при това да се употребява желязо, и ако го събират, не го оставят да докосне земята; събраният по този начин дъбов имел бил известен като лек за епилепсия; жените го носели, за да зачеват лесно; освен това той лекувал много резултатно язви – ако страдащият дъвче парче имел, а друго сложи на болното място. Нещо повече, авторът пише, че имелът, също като оцетът и яйцето, се славел като великолепно средство за гасене на огън.

Ако в последните пасажи Плиний очевидно говори за разпространените сред неговите съвременници поверия, от това следва, че друидите и италиите били до известна степен на едно мнение по отношение ценните свойства на растящия на дъб имел; и едните, и другите го тачели като резултатен лек против много заболявания; и в двата случая му приписвали стимулиращо въздействие, като друидите вярвали, че приготвената настойка от имел опложда ялови крави, а италиите – че ако жена носи парче имел, то би ѝ помогнало да зачене дете. Освен това и според галите, и според италиите, за да прояви растението лечебните си качества, трябва да се събира по определен начин и в определено време. То не бивало да се срязва с желязо и затова друидите го режели със злато; не бивало да докосва земята – затова друидите го събирали в бяло платно. И двата народа се ръководели при избора на време за събиране на растението от положението на луната; различен бил само определеният ден, като италиите предпочитали първия, а друидите шестия.

Ние бихме могли да сравним тези вярвания на древните гали и италици за чудните лечебни свойства на имела със сходните вярвания на съвременните айни в Япония. Съобщава се, че те „като много народи от северен произход, особено се прекланят пред имела. Те гледат на него като на лекарство, което лекува почти всяка болест, като в едни случаи се взема с храната, а в други отделно – като отвара. Предпочитат се листата пред плодовете, тъй като последните са прекалено лепкави, за да се употребяват без особена нужда. Но много хора предполагат, че растението е способно да накара градините да раждат много. Когато се използва за такива цели, наричат листата на ситно и след като се молят над тях, ги засаждат с просо и други семена, а някаква част изяждат с храната си. Знае се също, че и безплодните жени ядат имел, за да могат да раждат. Предполага се, че най-полезен е имелът, който расте на върба. Това е така, защото на върбата гледат като на особено свято дърво.“

Следователно айните са на едно мнение с друидите и смятат, че имелът лекува почти всякаква болест, а също така са единадушни и с

древните италийци, че той помага на жените да раждат. Представата на друидите, че имат е „лек за всичко“, т.е. панацея, може да се сравни и с представата, която има племето вало от Сенегамбия. Тези хора много обожават един вид имел, който наричат тоб; когато тръгват на война, те носят със себе си листа от него, да ги предпазва от рани, сякаш листата са истински талисмани (грис-грис).

Френският автор, който съобщава за обичая, добавя: „Не е ли много странно, че в тази част на Африка имат играе същата роля, както в суевериата на галите? Този общ за двете страни предразсъдък би могъл да има един и същ произход; черни и бели несъмнено са сметнали, всеки сам за себе си, че има нещо свръхестествено в едно растение, което никне и цъфти, без да има корени в земята. Нищо чудно, ако те вярват, че то е паднало от небето и е дар божи.“

Предположението за произхода на суеверието се потвърждава в голяма степен от вярата на другите, че каквото порасне на дъб е изпратено от небето и е знак, че сам бог е избрал дървото, за което съобщава Плиний. Вярването обяснява защо режели имела не с обикновен нож, а със златен сърп и защо когато го срязвали, не го оставяли да докосва земята; вероятно мислели, че това би осквернило небесното растение и чудотворните му качества ще се загубят, щом докосне земята. Можем да сравним обряда, с който друидите срязвали имела, със съответния, предписван в Камбоджа за подобни случаи. Казва се, че ако видиш орхидея да расте като паразит на тамариндово дърво, трябва да се облечеш в бяло, да вземеш ново гърне, да се покачиш на дървото по пладне, да отчупиш растението, да го сложиш в гърне и да пуснеш съда да падне на земята. След това приготвяш в гърнето отвара, от която ставаш неуязвим. Следователно както в Африка смятат, че листата на едно паразитно растение могат да направят онзи, който ги носи по себе си, неуязвим, така в Камбоджа вярват, че отварата от друго паразитно растение има същия ефект върху онези, които я употребяват, било като се измият с нея, или като я пият. Можем да допуснем, че и на двете места представата за неуязвимост произтича от положението на растението – при относително сигурно място над земята то сякаш обещава на своя ощастлив притежател подобна сигурност по отношение на някои от злините, които обкръжават човешкия живот на земята. Вече се натъкнахме на примери, доказващи каква стойност отдава първобитното мислене на такова изгодено положение.

Независимо какъв е произходът на тези вярвания и обичаи, свързани с имела, едно е сигурно – някои от тях имат своята аналогия във

фолклора на съвременните европейски селяни. В различни части на Европа например съществува правилото, че имат да се реже по обикновен начин, а трябва да се събаря с камъни от дървото, на което расте. В швейцарския кантон Аргау например „селяните смятат всички паразитни растения в известен смисъл за свещени, но това най-вече се отнася до прораснал на дъб имел. Те му предписват голяма сила, но се въздържат да го режат по обикновения начин. Когато слънцето е в съзвездието Стрелец и луната намалява, на първия, третия или четвъртия ден преди новата луна, човек трябва да свали имел със стрела от дъба и да го хване с лявата ръка при падането му. Такъв имел е лек за всякакви детски заболявания.“ Швейцарските селяни, също както и старите друиди, приписват на прорасналия на дъб имел специални свойства; и според тях той не бива да се реже по обикновен начин: трябва да се хване като пада на земята; и се слави като панацея за всички болести – поне що се отнася до детските. И сред шведите съществува суеверие, че за да може имелът да запази своите особени свойства, той трябва да бъде свален с изстрел или съборен с камъни от дървото. По същия начин „чак до първата половина на XIX век хората в Уелс вярваха, че за да може имелът да има някаква сила, той трябва да бъде свален с изстрел или с камък от дървото, на което расте“.

До известна степен мнението на съвременните селяни, а дори и на високо образовани хора съвпада с мнението на древните за лечебните качества на имела. Както личи, друидите са нарекли растението, или може би дъба, на който то расте, „лек за всичко“; а се твърди, че „лек за всичко“ продължава да е названието му и в съвременните келтски говори в Бретан, Уелс, Ирландия и Шотландия. Сутринта на Св. Йоан Кръстител (Еньовден) селяните от Пиемонт и Ломбардия излизат да търсят дъбови листа за „маста на св. Йоан“, която според тях лекува всякакви причинени от режещи инструменти рани. Може би първоначално „маста на св. Йоан“ е била чисто и просто имелът, или отвара от него. Защото в Холщайн имелът, особено дъбовият, все още се смята за панацея за пресни рани и талисман, който осигурява успех в лова; а селяните от Лакон (в Южна Франция) са запазили старата вяра на друидите, че имелът е средство против всякакви отрови – те слагат растението на корема на страдащия или му дават да пие отвара от него. Древното поверие че той е лек за епилепсия, се е запазило до модерни времена не само сред невежите, но и сред образованите. В Швеция например болните от епилепсия смятат, че могат да се предпазят от атаките на болестта, като носят нож с дръжка от дъбов имел, а в Германия окачат по същата

причина имел на врата на децата. Народното лечение на епилепсия във френската провинция Бурбоне е отвара от имел, взет от дърво на Св. Йоан Кръстител и сварен с ръжено брашно. В Ботъсфърд, Линкълншър, смятат отварата от имел палиатив за тази ужасна болест. Нещо повече, големите медицински авторитети в Англия и Холандия са го препоръчвали като лек за епилепсия.

Но становището на медиците за лечебните свойства на имела рязко се промениха. Докато друидите били убедени, че той лекува всичко, съвременните лекари, напротив, смятат, че не лекува нищо. Ако последните са прави, трябва да заключим, че древната и широко разпространена вяра в лечебните свойства на имела е чисто суеверие, основано единствено на чудноватите заключения, извлечени от невежеството по отношение паразитната природа на растението, неговото положение високо на клона на някое дърво, което сякаш го закриля от опасностите, на които е изложен живият свят на земната повърхност. От тази гледна точка може би ще разберем защо имелът е предписван толкова дълго и настойчиво като лек за епилепсия. След като не може да падне на земята, защото е пуснал корен в клона на някое дърво високо над нея, от това следвало по необходимост, че болният от епилепсия просто няма как да получи припадък и да падне, щом носи парче имел в джоба си или отвара от него в стомаха си. Вероятно дори и сега голяма част от човешкия род би сметнала за състоятелна такава асоциативна връзка.

Освен това шведските селяни сякаш споделят убеждението на древните италийци, че имелът гаси огън, защото го накапват по таваните на стаите си, за да се предпазят изобщо от беда и по-конкретно от пожар. А в названието „гръмотевична метла“, което хората използват за растението в швейцарския кантон Аргау, се съдържа намек за това, как са започнали да го свързват с такова свойство. Гръмотевичната метла е рoшав, клонест израстък по клоните на дърветата и хората вярват, че той е резултат на мълния; затова в Чехия са убедени, че изгорена в огъня, гръмотевичната метла пази къщата от мълния. След като сама е продукт на мълнията, тя естествено служи, според хомеопатичния принцип, като защита срещу нея и фактически представлява нещо като гръмоотвод. Следователно, когато шведите използват имела да пазят къщите си от огън, може би имат предвид точно огън, запален от мълния, макар да го намират резултатно средство против всякакви пожари.

Освен всичко останало имелът служи не само за гръмоотвод, но и като шперц; защото се твърди, че отваря всякакви ключалки. Но може би най-ценното от всичките му качества е, че пази успешно от

вълшебство и магия. Това несъмнено е причината в Австрия да слагат на прага клонче от имел като предпазна мярка против кошмари; това може би обяснява защо в Северна Англия казват, че ако искаш кравефермата ти да преуспее, трябва да си дадеш снопчето имел на първата крава, която се отели след нова година, защото е добре известно, че нищо не е така пагубно за млякото и маслото както магията. По същия начин, за да има кравефермата успех, в Уелс давали клонче от имел на първата крава, която роди теле след първия час от новата година; а в онези райони, където има в изобилие имел, в стопанствата държат винаги богат запас от него. Когато нямали достатъчно, уелските селяни казвали: „Няма имел, няма късмет“; а ако се случела добра реколта имел, очаквали и богата житна реколта-. В Швеция упорито търсели имел след навечерието на Св. Йоан Кръстител, защото вярвали, „че той до голяма степен притежава тайнствени качества; и че ако на тавана на жилището, в конюшната или над яслата на кравата има окачено клонче имел, тролът ще е безсилен да навреди на човека или на животното“.

Що се отнася до времето, когато трябва да се бере имелът, мненията се разделят. Друидите го събирали преди всичко на шестия ден от луната, древните италийци – очевидно на първия ден от новата луна. В наше време някои предпочитат пълната мартенска луна, а други – бледата луна на зимата, когато слънцето е в съзвездие Стрелец. Но най-предпочитаното време е сякаш навечерието или самия Еньовден. Видяхме, че както във Франция, така и в Швеция приписват на събрания на Еньовден имел особени свойства. Правилото в Швеция гласи, че „имелът трябва да се реже през нощта срещу Еньовден, когато слънцето и луната стоят в знака на своята сила“. В Уелс пък вярват, че ако се постави под възглавницата откъснатото в навечерието на Св. Йоан Кръстител (в навечерието на Еньовден) или по което и да е друго време, преди да се появят плодовете, клонче имел, то ще предизвика пророчески сънища, били те добри или лоши. Следователно имелът е едно от многото растения, чиито магически или лечебни свойства достигат своя връх с кулминацията на Слънцето в най-дългия ден от годината. Така че изглежда съвсем разумно да предположим, че и в очите на друидите, които почитали така много растението, свещеният имел можел да удвоява мистичните си свойства в деня на лятното слънцестоене и следователно най-вероятно са го рязали с тържествени церемонии най-вече в навечерието на Еньовден.

Във всеки случай е сигурно едно, че в родната му Скандинавия имелът, причината за смъртта на Балдер, е бил събиран системно в

навечерието на Еньовден, заради мистичните му качества. В гъстите влажни гори в по-умерените климатични зони на Швеция често ще намерите имел, прораснал по сливи, дъбове и други дървета. Следователно на големия летен празник в Скандинавия се възпроизвежда един от двата основни момента в мита за Балдер. Другият, изгарянето на неговото тяло на клада, намира съответствия в огньовете, които все още пламтят или поне доскоро са пламтели в Дания, Норвегия и Швеция в навечерието на Еньовден. Наистина няма признаци, че в тези огньовете горят някакви чучела, но изгарянето на чучело е черта, която може лесно да отпадне, след като се е забравило значението ѝ. А названието балдерови клади (Balder's Balar), под което са били известни тези летни огньовете едно време в Швеция, прави несъмнена тяхната връзка с Балдер и допуска вероятността, че в миналото на тях са изгаряли жив представител или чучело на Балдер. Денят на лятното слънцестоене бил поставен на Балдер и когато сочи, че Балдер е бил изгорен на този ден, шведският поет Тегнер може спокойно да е следвал старото предание, че лятното слънцестоене е времето; по което добрият бог преждевременно е загинал.

Следователно, доказа се, че главните моменти от мита за Балдер имат своите съответствия в празниците на огъня на нашите европейски селяни и последните несъмнено датират от време, което далеч предшества въвеждането на християнството. Мнимото хвърляне на избраната с жребий жертва в белтейнския огън и същото отношение към бъдещия Зелен вълк на летния огън в Нормандия могат естествено да се изтъкват като следи от един по-стар обичай, когато в такива случаи действително са изгаряли човешки жертви, докато зеленото облекло на Зеления вълк, съчетано с листната обвивка на младежа, който стъпка летния огън в Моосхайм, сякаш подсказва, че хората, умъртвени на тези празници, са загивали в качеството си на дървесни духове или божества на растителността. Всичко това ни навежда логично на заключението, че в мита за Балдер, от една страна, и в празниците на огъня и обичая да се събира имел, от друга, имаме всъщност двете разкъсани и раздалечени половини на първоначалното цяло. Така че бихме могли да приемем с известна доза достоверност, че митът за смъртта на Балдер не е просто мит или само описание на физически явления, направено със заети от човешкия живот образни средства, а че в същото време той е бил легенда, разказвана от хората, за да обяснят защо всяка година са изгаряли по един антропоморфен представител на божеството и са отрязвали имел при тържествена церемония. Ако съм прав, легендата за трагичния край на Балдер е представлявала, така да се каже, текстът на свещената

драма, която се е разигравала всяка година като магически обред, предназначен да накара слънцето да свети, дърветата – да се развиват, посевите – да растат, и да предпази хора и животни от гибелното изкуство на самодиви и тролове, на вещици и вълшебници. С две думи, легендата принадлежи към категорията природни митове, които се очаква да бъдат допълнени с обреди; и тук, както толкова често се случва, митът се отнася към магията, тъй както теорията се отнася към практиката.

Но ако жертвите – хората-балдери, – които загивали в огъня през пролетта или лятото, били умъртвявани като живи възплъщения на дървесни духове или божества на растителността, то излиза, че трябва да разглеждаме Балдер като дървесен дух или божество на растителността. При това положение добре би било да определим, стига да успеем, конкретното дърво или дървета, чийто антропоморфен представител са изгаряли на празниците на огъня. Защото можем да сме съвсем сигурни, че жертвите не се умъртвявани като представители на растителността изобщо. Идеята за растителността изобщо е прекалено абстрактна за първобитното съзнание. Най-вероятно отначало жертвата е представлявала конкретно свещено дърво. Но от всички европейски дървета няма друго, което да претендира с такова голямо право да е свещеното дърво на арийците, както дъбът. Видяхме, че култът към него е доказан за всички големи клонове на арийската раса в Европа; следователно можем наистина да заключим, че той е бил обожаван преди разселването им и че вероятно тяхната прародина е била покрита с дъбови гори.

Следователно, отчитайки първичния характер и забележителната прилика на празниците на огъня, чествувани от всички клонове на арийската раса в Европа, бихме могли да направим извод, че те са част от общите религиозни обреди, които различните народи са отнесли със себе си по своите пътища, далеч от старата родина. Но ако съм прав, съществен белег на онези първобитни празници на огъня е бил изгарянето на човек, представящ дървесния дух. В такъв случай, като се има предвид мястото, което дъбът е заемал в религията на арийците, не ни остава нищо друго, освен да предположим, че дървото, представено по този начин на празниците на огъня, е бил първоначално дъбът. Колкото до келтите и литовците, това заключение едва ли ще бъде оспорвано. Но както за тях, така и за германците, то се потвърждава от един случай на забележителен религиозен консерватизъм. Най-примитивният известен на човека метод да се получи огън е да се трият едно о друго две парчета дърво, докато се запалят, а видяхме, че този метод все още се използва в Европа за запалване на свещени огньовете, като например бедствия

огън и че най-вероятно по-рано към него са прибягвали на всички тези празници на огъня, които вече разгледахме. Понякога обаче е необходимо живеят огън или пък някакъв друг свещен огън да се получи от триенето на конкретен вид дърво, а по всичко личи, че в случаите, когато се предписва какво да е дървото, независимо от това, дали става дума за келти, германци или славяни, това дърво е обикновено дъб. Но ако свещеният огън винаги се е палел чрез триене на дъбова дървесина, можем да заключим, че първоначално и огънят се е запалвал със същия материал. В действителност изглежда, че вечният огън на Веста в Рим е бил поддържан с дъбово дърво и че горивото, употребявано във вечния огън, който горял под свещения дъб в голямото литовско светилище в Ромове, също е било дъбово. От обичая, който според съобщенията все още се спазва от селяните в много планински области в Германия – да подклаждат домашния огън на Еньовден с тежък дъбов пън, би могло да се съди, че в летните огънове по-рано са горели дъб. Пънът се нагласявал така, че да тлее бавно и да се превърне в дървени въглища, но не преди изтичането на годината. А на следващия Еньовден отстранявали обгорелите въглени от стария пън, за да направят място на новия и ги размесвали със семето за посев или ги разпръсвали из градината. Хората вярвали, че това предпазва сготвеното на огнището ядене от магия, запазва късмета на къщата, подпомага растежа на посевите и ги пази от болести и вредители. Следователно обичаят е почти паралелен на този с бъдника в Германия, Франция, Англия, Сърбия и други славянски страни. Така че при тези периодични или инцидентни обреди древните арийци не само са подпалвали, но са и поддържали огъня със свещената дъбова дървесина.

Но ако при тези тържествени обреди огънят винаги е бил подпалван с дъбово дърво, от това следва, че човекът, когото са изгаряли в него като олицетворение на дървесния дух е представлял дъбът, а не някакво друго дърво. По този начин изгаряли свещения дъб в двойствена форма; дървесината на растението изгаряла в огъня, а заедно с нея изгарял и жив човек – олицетворение на дървесния дух на дъба. Извлеченото по този начин заключение по отношение на европейските арийци изобщо се потвърждава от неговото конкретно прилагане от скандинавците, от връзката, която е съществувала при тях между имела и изгарянето на жертвата в летния огън. Видяхме, че сред скандинавците е било обичайно да събират по Еньовден имел. Но поне доколкото проличава от обичая, няма нищо, което да го свързва с летните огънове, в които са изгаряли хора или чучела. Дори, както изглежда вероятно, огънят

първоначално да е запалван с дъбово дърво, защо ще е било необходимо да се скубе имелът? Последната връзка между летния обичай да се събира имел и запалването на огньовете ни дава митът за Балдер, който едва ли би могъл да бъде отделен от въпросните обичаи. Митът показва, че изглежда някога хората са вярвали в съществуването на жизнено важна връзка между имела и антропоморфния представител на дъба, който бивал изгарян в огъня. Според него Балдер не можел да бъде убит от нищо друго на небето и на земята освен от имел и докато имелът оставал на дъба, той бил не само безсмъртен, но и неуязвим. При това положение, ако предположим, че Балдер е бил дъбът, става разбираем произходът на мита. И мелът се е смятал седалище на живота на дъба и докато той оставал незасегнат, нищо не можело да умъртви или дори да нарани дъба. Представата за имела като седалище на живота на дъба се е налагала естествено на съзнанието на примитивните хора от наблюдението, че докато дъбът сменя листата си, растящият на него имел е вечнозелен. Навярно зиме свежите зелени листа сред голите клони са били приветствувани от поклонниците на дървото като знак, че божественият живот, който е престанал да оживява клоните, е оцелял в имела, както сърцето на спящия продължава да бие, докато тялото му е неподвижно. Следователно, когато трябвало да се умъртви богът, т.е. когато трябвало да се изгори свещеното дърво, било необходимо да се започне с откусването на имела. Защото, докато имелът оставал непокътнат, дъбът (така биха могли да си мислят хората) бил неуязвим; всякакви удари на ножовете и брадвите биха отскачали от неговата кора, без да му причинят нищо. Но щом се откъсне свещеното сърце на дъба – имелът, дървото се съгласявало да бъде отсечено. А когато в по-късни времена духът на дървото започнал да се представя от жив човек, било логично да се предположи, че също като дървото, което олицетворявал, той не би могъл да бъде убит или ранен, докато имелът оставал незасегнат. Така че откусването на имела било едновременно сигнал и причина за смъртта му.

Съгласно този възглед неуязвимият Балдер не е нищо повече от едно олицетворение на дъб с пораснал на него имел. Тълкуването сякаш се потвърждава от поверието на древните италийци, че имелът не може да бъде унищожен от огън или вода, защото ако паразитът се смята за неразрушим, то лесно е да се предположи, че той предава собствената си неуязвимост на дървото, на което расте, докато лвете остават свързани. Или, ако облечем същата идея в митическа форма, ще се получи разказът как добрият бог на дъба приютил своя живот в неуязвимия имел, който растял между клоните; как, следователно, дотогава, докато

имелът стоял на мястото си, самото божество оставало неуязвимо; и как най-сетне коварен враг, узнал тайната на неуязвимостта на божеството, откъснал имела от дъба и по този начин убил бога-дъб, а след това изгорил тялото му на огън, който иначе, докато негорящият паразит – седалището на душата му, оставал сред клоните, не би му причинил никаква вреда.

Но тъй като идеята за същество, чийто живот е в известен смисъл извън него, трябва да е странна за много читатели и всъщност все още не е схванато цялото ѝ значение за първобитните суеверия, струва си да я илюстрираме с примери, извлечени от фолклора и народните обичаи. В резултат на това ще докажа, че приемайки тази идея като обяснение за връзката на Балдер с имела, аз приемам един принцип, който е оставил дълбок отпечатък върху съзнанието на първобитния човек.

ГЛАВА LXVI

Отделената от тялото душа в народните приказки

На друго място в този труд видяхме, че по мнението на първобитните хора душата може да се отдели временно от тялото, без да причини по този начин смърт. Такова временно отсъствие според тях е свързано със значителен риск, тъй като по време на скитанията си тя е изложена на най-различни опасности. Но тази власт да се отделя душата от тялото има и още една страна. Няма никакви причини душата да не остане за неопределено време отделена от тялото си, стига да ѝ се осигури без-

опасност; нещо повече, изхождайки от съображения за самозащита, човек би могъл да пожелае душата му никога да не се връща в тялото. Неспособен да схване живота абстрактно, като „трайна възможност за усещане“ или „непрекъснатата настройка на вътрешната нагласа спрямо външните взаимоотношения“ първобитният човек смята, че тя представлява някакво конкретно материално същество, с определен обем, което може да се види и пипне, да се държи в кутия или гърне или пък да се нарани, да получи счупване или да се разбие на парчета. Не е необходимо така схванатият живот да се намира в човека; той може да отсъства от тялото му и все още да продължава да го одушевява, благодарение индукция или телеуправление. Дотогава, докато предметът, който той нарича свой живот или душа, остава незасегнат, личността е добре; ако го наранят, тя страда, ако бъде унищожен – умира. Или иначе казано, когато човек е болен или умре, този факт се обяснява с това, че материалният обект, наречен негов живот или душа, бил той в тялото му или не, е увреден или разрушен. Биха могли обаче да съществуват и обстоятелства, при които останала в човека, душата да е изложена на по-голяма опасност от нараняване, отколкото ако бъде прикътана на някое сигурно и тайно място. Следвайки тази логика, при подобни обстоятелства примитивният човек „изважда“ душата от тялото си и я прибира за сигурно на някое закътано местенце с намерението да си я върне, когато опасността е преминала. Или ако се случи да намери някое място, което ѝ осигурява пълна безопасност, той с радост я оставя там завинаги. Добрата страна на такова решение е, че докато душата стои незасегната на мястото, където я е скрил, самият човек е безсмъртен – нищо не е в състояние да убие тялото, докато животът му не е в него.

Доказателство за това първобитно схващане ни дава една категория

народни приказки, от които най-добре известният пример е норвежката за „Великана без сърце в тялото си“. Такъв род приказки са широко разпространени по цял свят и от това, колко много са те, от разнообразните случки и подробностите, в които е възплътена главната им идея, можем да заключим, че в един ранен исторически етап схващането за отделената от тялото душа е владеело изцяло съзнанието на хората. Защото народните приказки са вярно отражение на света, така както той съществува в първобитното съзнание; и трябва да сме сигурни, че щом се среща често в тях, всяка идея, колкото и абсурдна да ни изглежда тя, ще е била по някое време нещо, в което са вярвали всички. Тази сигурност, поне доколкото е свързана с предполагаемата възможност душата да се отдели от тялото за по-кратки или по-дълги периоди, се потвърждава от изобилни данни за действителните вярвания и обичаи на първобитните хора. Към тях ще се върнем, когато дадем някои примери от народните приказки. Те са подбрани така, че да илюстрират както характерните черти, така и широкото разпространение на тази категория приказки.

На първо място легендата за външната душа е позната под различни варианти на всички арийски народи от Индустан до Хебридите. Най-често срещаният е следният: „Вълшебник, великан или друго приказно същество е неуязвимо и безсмъртно, защото пази душата си скрита на някакво далечно и тайно място; но красива принцеса, която той държи пленена в своя омагьосан замък, изтръгва с хитрост неговата тайна и я разкрива на героя, който намира душата, сърцето, живота или смъртта (в зависимост от това как се нарича) на магьосника и като я унищожава, убива и него. Една индуска приказка например разказва как магьосник на име Пунчкин държал двадесет години в плен една царица и искал да се ожени за нея, но тя не го искала. Най-сетне дошъл синът ѝ и двамата скроили план как да убият Пунчкин. Тогава царицата заговорила мило на магьосника и се престорила, че най-сетне е склонила да го вземе. «Но кажи ми – рекла тя, – ти си съвсем безсмъртен, нали? Нали смъртта никога не може да те достигне? И наистина ли си такъв вълшебник, че не познаваш човешкото страдание?» «Вярно е – отвърнал магьосникът, – че аз не съм като другите. Далеч, далеч оттук, на стотици хиляди километри има пустинна страна, покрита с гъста джунгла. Всред джунглата расте кръг от палмови дървета и в центъра на кръга има сложени един върху друг шест съда с веда; под шестте съда има малка клетка, в която стои малък зелен папагал. Моят живот зависи от живота на папагала – ако го убият и аз ще умра. Но на папагала нищо не може да му се случи, защото мястото, където се намира, е недостъпно и защото по моя

заповед около палмовите дървета стоят хиляди джина и те ще убият всеки, който се приближи.» Но младият син на царицата преодолял всички трудности и се сдобил с папагала. Той го донесъл пред вратата на двореца и започнал да си играе с него. Вълшебникът Пунчкин го видял, излязъл и се опитал да убеди момъка да му даде папагала. «Дай ми папагала!» – викнал Пунчкин. Тогава момъкът хванал папагала и му откъснал едното крило; щом направил това, дясната ръка на магьосника паднала. Тогава Пунчкин протегнал лявата си ръка и викнал: «Дай си ми папагала!» Принцът откъснал и второто крило и лявата ръка на магьосника се търкулила на земята. «Дай ми папагала!» – извикал Пунчкин и паднал на колене. Принцът откъснал десния крак на папагала – паднал десният крак на магьосника; откъснал и левия крак – левият крак на магьосника паднал на земята. От него не останало нищо друго освен трупа и главата; но той все още въртял очи и викал: «Дай ми папагала!» «Е, вземи си папагала!» – извикал момъкът, откъснал главата на птицата и я хвърлил по магьосника. Тозчас главата на Пунчкин се извъртяла и той умрял с ужасен вопъл! В друга индуска приказка дъщерята на един великан-човекоядец го попитала: «Татко, къде държиш душата си?» «На двайсет километра оттук расте дърво» – рекъл той. – Около дървото има тигри и мечки, скорпиони и змии, а на върха му стои една много голяма и бяла змия; на главата ѝ има малка клетка; в клетката има една птица – душата ми е в тази птица.“ Краят на великана-човекоядец е същият, както на магьосника от предишната приказка. Като откъсват крилето и краката на птицата – се откъсват неговите ръце и крака, а когато ѝ откъснат главата, той пада мъртъв. Бенгалска приказка разказва, че всички великани-човекоядци живеят в Цейлон и животът им е в един-единствен лимон. Едно момче нарязва лимона на парчета и всички великани измират.

В сямска или камбоджанска легенда, която произлиза може би от Индия, се казва, че Тосакан или Равана, кралят на Цейлон, имал способността с помощта на магия да отдели душата от тялото си и щом тръгнел на война, я оставял в една кутия у дома. Така ставал неуязвим в боя. Когато се готвел да отиде да: се бие с Рама, дал душата си на един отшелник на име Огненото око, който трябвало да я пази. Боят започнал и Рама видял е удивление, че стрелите му улучват краля, без да го засегнат. Но един от съюзниците на Рама приел чрез магия образа на краля и отишъл при отшелника да поиска обратно душата. Като я получил, литнал във въздуха и се върнал при Рама, който размахвал кутията и я стискал толкова силно, че от тялото на цейлонския крал излязъл всичият въздух и той умрял. В бенгалска приказка един принц, преди да поеме

към далечна страна, посадил със собствените си ръце дърво в двора на бащиния дворец и казал на своите близки: „Това дърво е душата ми. Докато е зелено и свежо, ще знаете, че всичко с мен е наред; когато видите някой клон да повяхва, да знаете, че съм в беда; а ако повехне цялото дърво, знайте, че съм мъртъв и с мен е свършено.“ В друга индийска приказка тръгналият да пътешествува принц оставил зад себе си стебло ечемик с нареждането да се грижат много за него и да го наблюдават, защото ако ечемикът се развивал добре, и той щял да е жив и здрав, а ако клюмнел, чакало го нещастие. Но обезглавили принца, и когато главата му се търкулнала, ечемикът се пречупил надве и класът паднал на земята.

В древни и съвременни гръцки приказки идеята за отделената от тялото душа често се среща. Когато Мелеагър бил на седем дни, на майка му се явили орисниците и ѝ казали, че той ще умре, когато изгори главнята, която пламтяла в огнището. Затова майка му грабнала главнята от огъня и я прибрала в една кутия. Но в по-късни години, разгневена на сина си, че е убил братята си, тя изгорила главнята в огъня и Мелеагър издъхнал след голяма агония, сякаш пламъците разкъсвали вътрешностите му. А пък Ние, царят на Мегара, имал на средата на главата си виолетов или златен косъм и било писано, че откъснат ли косъма, той ще умре. Когато Мегара била обсадена от критяните, дъщерята на царя Сцила се влюбила в техния цар Минос, отскубнала фаталния косъм от главата на баща си и той умрял. В една съвременна гръцка народна приказка силата на някакъв човек е в три златни косъма на главата му. Когато неговата майка ги отскубва, той става слаб и боязлив и враговете му го заклали. В друга съвременна гръцка приказка животът на един вълшебник е свързан с три гълъба, които са в корема на някакъв глиган. Когато убият първия гълъб, магьосникът губи сили; убият ли втория, той тежко се разболява, а убият ли третия – умира. Пак в гръцка приказка същата тази сила на великана-човекоядец е в три пойни птички, които са в корема на дива свиня. Героят убива две от птиците, идва в къщата на великана и го намира да се гърчи на земята. Показва му третата птица, а онзи го моли да я пусне на свобода или да му я даде да я изяде, но героят ѝ извива врата и великанът-човекоядец умира в същия миг.

В съвременна римска версия на „Аладин и вълшебната лампа“ магьосникът казва на принцесата, която държи затворена в една плаваща наред океана скала, че той няма никога да умре. Тя съобщава това на своя съпруг, който е дошъл да я спаси. Принцът отвръща: „Невъзможно е да няма нещо, което да не е фатално за него: Попитай го какво е то!“

Принцесата попитала магьосника и той отвърнал, че в гората има седем-глава хидра; в средната глава на хидрата има зайче, в главата на зайчето има птичка, в главата на птичката има скъпоценен камък и ако някой сложел този камък под възглавницата му, той щял да умре. Принцът намерил камъка, а принцесата го сложила под възглавницата на магьосника. Щом положил глава на нея, той надал три ужасни писъка, обърнал се три пъти и умрял.

Същият вид приказки са разпространени и сред славянските народи. В руска приказка например се разказва как един магьосник на име Кошчей Безсмъртни отвякъл някаква княгиня и я държал затворена в златен палат. Но един ден, когато се разхождала сама и отчаяна из градината на палата, князът стигнал до нея и окуражена от перспективата да избяга с него, княгинята отишла при магьосника и го прильгала с обещания и ласкателства, като му казала: „Приятелю миличък, много те моля, кажи ми никога ли няма да умреш?“ „Разбира се, че няма“ – отвърнал той. „Добре, ами къде е смъртта ти? Да не е у дома?“ „Разбира се, че е – отвърнал той, – тя е в метлата под прага.“ Княгинята грабнала метлата и я хвърлила в огъня; но макар че изгоряла, безсмъртният Кошчей си останал жив; дори и косъм от главата му не се опърлил. Несполучила в първия си опит, притворната безсрамница се нацупила и рекла: „Ти не ме обичаш истински, щом не ми каза къде се намира смъртта ти; но аз не ти се гневя, защото те обичам от все сърце.“ Като му се умилквала по този начин, тя започнала да го моли наистина да ѝ каже къде е неговата смърт. А той се засмял и рекъл: „Защо искаш да знаеш? Е добре, от обич по теб ще ти кажа къде се крие. На едно поле има три зелени дъба, под корените на най-големия дъб има червей и ако някой намери и смаже този червей, ще умра в същия миг.“ Когато княгинята чула това, отишла право при своя принц, да му каже всичко и той търсил, докато намерил дъбовете, изровил червея и го смазал. Тогава хукнал към палата на магьосника, но научил от княгинята, че той е още жив. Тогава тя се заела отново да ласкае и увещава Кошчей и този път той се поддал на коварството, разкрил си сърцето пред нея и ѝ казал истината. „Смъртта ми – рекъл – е далеч отгук в широкия океан и трудно може да се открие. В морето има остров, а на острова расте зелен дъб и под дъба има зелен сандък, и в сандъка има малка кошничка, а в кошничката има заек и в заека има патица, а в патицата – яйце; онзи, който намери яйцето и го счупи, тозчас ще ме убие.“ Князът естествено намерил съдбовното яйце и застанал с него пред безсмъртния магьосник. Страшилището щяло да го убие, но князът започнал да стиска яйцето. Тогава магьосникът

изкрещял от болка и се обърнал към притворната княгиня с думите: „Нали от любов към теб ти казах къде е смъртта ми? Така ли ми се отплащаш?“ И посегнал към меча си, който висял на една кука на вратата; но преди да го стигне, князът смачкал яйцето и безсмъртният магьосник намерил тозчас смъртта си. „В едно от описанията на смъртта на Кошчей се казва, че го е убил ударът, нанесен по челото му с тайнственото яйце – последното звено в магическата верига, с която животът му бил свързан по един мрачен начин. В друга версия на същата история се говори за змия и фаталният удар се нанася с малко камъче, намерено в жълтъка на яйце, което е в една патица, която е в един заек, който е в един камък, който е на един остров.“

И сред тевтонските народи не липсват приказки за отделената от тялото душа. В една от тях, разказвана от саксонците в Трансилвания, се говори за младеж, който стрелял много пъти по една вещица. Куршумите минавали през нея, но не ѝ причинявали нищо и тя само му се смеела и му се подигравала. „Глунав червей – викала, – стреляй колкото си щеш. Нищо не можеш да ми направиш. Защото трябва да знаеш, че животът ми не е у мен, а е далеч, далеч оттук. На една планина има езеро, по езерото плава патица, в патицата има яйце, в яйцето гори светлина – тази светлина е моят живот. Ако успееш да изгасиш светлината, ще настъпи и краят ми. Но това никога, ама никога няма да стане.“ Все пак момъкът намерил яйцето, счупил го, изгасил светлината, а така угаснал и животът на вещицата. В една германска приказка канибал на име Тялото без душа, или Бездушния, пази душата си в кутия, която стои на една скала в средата на Червено море. Някакъв войник се сдобил с кутията и отишъл с нея при Бездушния, който молел войника да му върне душата. Но войникът отворил кутията, извадил душата и я хвърлил през рамото си. В същия миг човекоядецът паднал мъртъв на земята.

В друга германска приказка стар вълшебник живее сам с едно момиче в огромна и мрачна гора. Момичето се бои, че понеже е стар, той може да умре и то да остане само в гората. Но магьосникът го успокоява: „Мило дете, аз не мога да умра и в гърдите си нямам сърце.“ Но девойката го умолява да ѝ каже къде е сърцето му. Затова той рекъл: „Далеч, далеч, оттук, в една незнйна и самотна страна има голяма черква. Черквата е затворена с железни врати и около нея има широк и дълбок ров. Из черквата хвърчи птица и в нея е моето сърце. Докато птицата е жива, ще живея и аз. Тя не може да умре от само себе си и никой не може да я хване; затова и аз не мога да умра и ти няма защо да се безпокоиш.“ Но младият мъж, чиято жена било момичето, преди да го откъдне

магьосникът, успял да стигне до черквата и да хване птицата. Донесъл я при момичето, което скрilo и двамата под леглото на магьосника. Скоро старият магьосник се върнал. Казал, че не се чувства добре. То се разплакало и рекло: „Горко ми, татко умира: в края на краищата и той има в гърдите си сърце.“ „Замълчи, мое дете – отвърнал магьосникът, – аз не мога да умра. Скоро ще ми мине.“ Тогава младият мъж под леглото леко стиснал птицата, при което старият магьосник се почувствувал съвсем зле и седнал. Младият човек стиснал по-здраво птицата и магьосникът паднал в безсъзнание от стола. „А сега я стисни да умре“ – извикало момичето. Нейният любим се подчинил и когато птицата била мъртва, и старият магьосник също лежал мъртъв на пода.

В норвежката приказка „Великанът без сърце в гърдите си“ великанът казва на отвлечената принцеса: „Далеч, далеч в едно езеро има остров, на този остров има черква, в тази черква има кладенец, в този кладенец плава патица, в тази патица има яйце, а в това яйце се намира моето сърце.“ Героят на приказката успява, с помощта на някои животни, към които е проявил добрина, да намери яйцето и да го смачка, при което великанът изпищява жаловито и моли за пощада. Но героят счупва яйцето и великанът отведнъж се пръсва на парчета. В друга норвежка приказка великан-човекоядец казва на отвлечената принцеса, че тя никога няма да може да се върне у дома, ако не намери една песьчинка, която се намира под деветия език на деветата глава на някакъв змей; при това, ако тази песьчинка мине над канарата, в която живеят великаните, те всички ще се пръснат, самата канара ще се превърне в позлатен дворец, а езерото – в зелени ливади. Героят намира песьчинката и я отнася на върха на високата канара, в която живеят човекоядците. Така те се пръсват и всичко друго става, тъй както предсказал единият от тях.

В келтска приказка, записана в западните шотландски планини, пленена кралица пита великана къде държи душата си. След като я мами няколко пъти, той най-сетне ѝ доверява съдбовната тайна: „Под прага има голяма каменна плоча. Под нея има овен. В корема на овена има патица, в корема на патицата – яйце, а в яйцето е душата ми.“ На сутринта, когато великанът излязъл, кралицата успяла да стигне до яйцето, смазала го в ръцете си и в същия миг великанът, който си идвал в мрака у дома, паднал мъртъв. В друга келтска приказка морско чудовище отвлеча кралска дъщеря и един стар ковач заявява, че има един-единствен начин да се убие чудовището. „На острова, който е в средата на езерото, има Eillid. Chaisfhon – белокраката кошута с най-стройните крака и най-бързата крачка, и ако я хванат, от нея ще изскочи една сива врана, ако

хванат враната, от нея ще изскочи една пъстърва, а в устата на пъстървата има яйце и душата на чудовището е в яйцето, счупи ли се яйцето – чудовището ще е мъртво.“ Както обикновено, яйцето бива счупено и чудовището умира.

В ирландска приказка четем как един исполин държал красива девойка затворена в замъка си на върха на една планина, цялата побеляла от костите на героите, които напразно се опитвали да освободят красивата пленница. Напразно героят мушкал и сякъл исполина, докато открил, че единственият начин да го убие, е да натрие една бенка на дясната му страна с някакво яйце, което се намирало в една патица, която била в един сандък, който стоял заключен на дъното на морето. С помощта на няколко готови да му помогнат животни героят се снабдил със скъпоценното яйце и убил исполина, просто като го ударил с него по бенката отдясно на гърдите. По същия начин в една бретонска приказка има великан, на когото не може да навреди ни вода, ни огън, ни стомана. Той казва на седмата си жена, за която се оженил, след като избил всички нейни предшественички: „Аз съм безсмъртен и никой нищо не може да ми направи, докато не разбие в гърдите ми едно яйце, което е в един гълъб, който е в корема на заек; този заек е в корема на вълк, а вълкът е в корема на брат ми, който живее на хиляди километра оттук, така че съм напълно спокоен.“ Един войник успял да се добере до яйцето и да го размаже по гърдите на великана, който незабавно издъхнал. В друга бретонска приказка животът на един великан се помещава в старо чешширено дърво, което расте в градината на неговия замък и за да го убият, е необходимо с един удар на брадвата да се пресече главният корен на дървото, без да се засегне някой от второстепенните. Както обикновено, героят успешно се справя със задачата и в същия миг великанът пада мъртъв на земята.

По този начин проследихме как идеята за отделената от тялото душа присъствува в народните приказки на арийските народи от Индия до Ирландия. Все още трябва да докажем, че същата идея се среща често и във фолклора на народи, които не принадлежат към арийската раса. В древна египетска приказка за „Двамата братя“, записана през царуването на Рамзес II (около 1300 г. преди н.е.), четем как един от братята омагьосал сърцето си и го сложил в цвета на акациево дърво и как, подстрекавани от жена му, отрязали цветето, той тутакси паднал мъртъв, но се върнал към живота, когато брат му намерил загубеното сърце в плода на акацията и го пуснал в чаша прясна вода.

В приказката за Сейф ел-Мулук от „Хиляда и една нощ“ джинът

казва на затворената дъщеря на царя на Индия: „Когато съм се родил, астролозите заявили, че душата ми ще бъде сломена от ръката на царски син. Затова извадих душата си и я скрих в гушата на едно врабче, а врабчето затворих в една кутийка, нея сложих в седем други кутийки, тях сложих в седем сандъка, а сандъците – в голяма мраморна урна, урната оставих на другия край на заобикалящия ни океан, защото тази част е отдалечена от страните, в които живеят хора и никой човек не може да стигне до нея.“ Но Сейф ел-Мулук намерил врабчето, извил му врата и джинът се превърнал в купчина черна пепел. В кабилска приказка великан-човекоядец заявява, че съдбата му се намира в яйце, което е в гълъб, който е в камила, която е в морето. Героят намира яйцето, смачква го в ръцете си и великанът умира. В унгарска народна приказка стара вещица затваря млад принц на име Амброз в дълбините на земята. Най-сетне тя му доверява, че държи глиган в копринена ливада и ако бъде убит, ще намерят вътре заек, а в заека гълъб, в гълъба кутийка, а в кутийката един черен и един лъскав бръмбар: в лъскавия била душата й, а в черния силата. Ако тези два бръмбара умрат, и нейният живот ще свърши. Когато старата вещица си отишла, Амброз убил глигана, извадил заека, от заека гълъба, от гълъба кутийката, а от кутийката – двата бръмбара. Убил черния, но запазил лъскавия. Така вещицата веднага загубила силата си и като се прибрала, трябвало да си легне. Амброз научил от нея как да избяга от затвора си на горния свят, убил лъскавия бръмбар и старата вещица незабавно изпуснала сетен дъх. В калмикска приказка четем как някакъв хан предизвикал един мъдрец да докаже изкуството си, като открадне скъпоценния камък, от който зависел животът на хана. Мъдрецът успял да открадне талисмана, докато охраната му спяла, но не се задоволил с това, а дал още едно доказателство за ловкостта си, като надянал на главата на спящия владетел пикочен мехур. Това било прекалено за хана. На сутринта той уведомил мъдреця, че би могъл да отмени всичко останало, но не можел да понесе позора да бъде коронясан с пикочен мехур и наредил незабавно да езекутират закачливия му приятел. Засегнат от тази проява на царствена неблагодарност, мъдрецът запратил на земята талисмана, който бил все още в ръката му, в същия миг от носа на хана рукнала кръв и той издъхнал.

В една татарска поема двама герои на име Ак Молот и Булат започват смъртен двубой. Ак Молот пронизва врага си със стрела, боричка се с него и го хвърля на земята, но напразно – Булат не умира. Най-сетне, след като боят трае три години, един приятел на Ак Молот вижда как от небето на бяла нишка виси златно сандъче и му хрумва, че там може би

се крие душата на Булат. С една стрела прерязва бялата нишка и сандъчето пада. Отваря го и вижда вътре десет бели птици – една от тях е душата на Булат. Когато видял, че са намерили душата му в сандъчето, Булат се разплакал. Но птиците били избити една след друга и тогава Ак Молот с лекота свършил противника си. В друга татарска поема двама братя, които отиват да се бият с други двама братя, си изваждат душите, превръщат ги на бяла билка с шест стебла и ги скриват в дълбок ров. Но един от враговете им вижда това, изравя душите им, слага ги в позлатен овнешки рог, а рога прибира в колчана си. Двамата воители, чиито души са откраднати, разбират, че нямат шанс да победят и се одобряват с враговете си. Пак в татарска поема ужасен демон предизвиква всички богове и герои. Най-сетне един храбър младеж се бие с демона, връзва ръцете и краката му и го посича със сабята си, но той остава жив. Тогава младият човек го пита: „Кажете ми, къде е скрита душата ти? Защото, ако тя беше в тялото ти, отдавна да си мъртъв.“ Демонът отвърнал: „На седлото на коня ми има торба. В торбата има змия с дванадесет глави. В змията е душата ми. Убиеш ли змията, ще убиеш и мен.“ Тогава младежът свалил торбата от коня, убил дванадесетглавата змия и демонът издъхнал. И още една татарска поема, в която герой на име Кюк хан остава при девойка златен пръстен, където се крие половината от силата му. По-късно, когато след продължителна борба с друг герой не успява да победи, девойката пуска в устата му пръстена. Вдъхнати са му нови сили и той убива врага си.

В монголска приказка героят Жоро надвива своя враг – ламата Чоридонг, по следния начин. Ламата, който е заклинател, изпраща душата си под формата на оса да ужили очите на Жоро. Но Жоро улавя осата и ту затваря, ту отваря шепата си, при което ламата губи и възвръща съзнанието си. В татарска поема двама младежи разпарят корема на стара вещица и изтръгват червата ѝ, но без полза, защото тя продължава да живее. Когато я попитали къде е душата ѝ, тя отвърнала, че е в средата на подметката ѝ под формата на петниста седемглава змия. Тогава един от младежите срязва подметката с меч си, изважда петнистата змия и отсича седемте ѝ глави. И вещицата умира. Друга татарска поема описва как героят Картага се бори с жена-лебед. Дълго мерят силите си, годините идват и отминават, а борбата продължава. Но шареният и черният кон знаят, че душата на жената-лебед не е в нея. Под черната земя се пенят девет морета; там, където те се събират в едно море, то излиза на повърхността на земята. На устието на деветте морета има една медна канара; тази медна канара се издига над повърхността на земята и почти

достига небето. В подножието ѝ има черен ковчег, в черния ковчег има златно ковчеже, а в златното ковчеже е душата на жената-лебед. И тя представлява седем малки птички. Ако убият птичките, жената-лебед веднага ще умре. Затова конете препуснали до подножието на медната канара, отворили черния ковчег, извадили златното ковчеже. Тогава шареният кон се превърнал в плешив човек, отворил златното ковчеже и отсякъл главите на седемте птички. И жената-лебед умряла. Пак в татарска поема героят преследва своята сестра, която е откарала добитък му; предупреждават го да я остави, защото тя е отнесла със себе си душата му в златен меч и златна стрела и ако той я гони, тя ще го убие, като хвърли по него златния меч и изстреля златната стрела.

Една малайска поема разказва, че имало едно време в град Индрапура търговец, който бил богат и преуспяващ, но нямал деца. Един ден, като се разхождал е жена си край реката, намерил момиченце, красиво като ангел. Осиновили го и му дали име Бидасари. Търговецът накарал да му направят златна рибка и в нея пренесъл душата на дъщеря си. Сетне сложил златната рибка в златна кутия, пълна е вода, и я скрил в езерцето, което било сред градината му. След време момичето се превърнало в красива жена. А владетелят на Индрапура имал красива млада царица, която се страхувала да не би той да си вземе втора жена. И като научила за очарователната Бидасари, тя решила да я премахне. Примамила момичето в палата и я измъчвала жестоко, но Бидасари не можела да умре, защото душата ѝ не била в нея. Най-сетне тя не могла да понесе повече мъченията и казала на царицата: „Ако искаш да умра, трябва да донесеш кутията, която е в градината на баща ми.“ Донесли кутията, отворили я и намерили във водата златната рибка. Момичето казало: „Душата ми е в тази рибка. Сутрин трябва да вадиш рибката от водата, а вечер да я връщаш обратно там. Не оставяй рибката да се търкаля, а я вържи около врата си. Ако го направиш, скоро ще умра.“ И царицата извадила рибката от кутията и я вързала около врата си; щом то направила, Бидасари загубила сваят. Но вечерта, когато сложили рибката отново във водата, Бидасари дошла на себе си. Като разбрала, че държи в ръцете си момичето, царицата го изпратила у дома при родителите му. За да спасят дъщеря си от нови мъки, родителите решили да я махнат от града. Затова построили на самотно и пусто място къща и завели Бидасари там. Тя живеела сама, като следвала онова, което ставало с рибката, в която била душата ѝ. Цял ден, докато рибката била извън водата, тя оставала в безсъзнание, но вечерта, когато слагали рибката във водата, тя оживявала. Един ден владетелят бил на лов, попаднал при къщата,

където Бидасари лежала в несвяст и останал поразен от нейната хубост. Опитал се да я разбуди, но напразно. На следния ден привечер се върнал там и тя все още била в безсъзнание, но когато паднала тъмнината, дошла на себе си и му разказала своята тайна. Владетелят се върнал в двореца си, взел рибката от жена си и я сложил във водата. Бидасари веднага се събудила и владетелят се оженил за нея.

Друга приказка за отделената от тялото душа идва от Ниас, остров, разположен западно от Суматра. Имало едно време един вожд, който бил заловен от враговете си. Те се опитали да го убият, но напразно. Водата не го давела, огънят не го горял, а стоманата не го пробождала. Най-сетне жена му разкрила тайната. На главата си имал твърд като медна жица косъм и животът му бил свързан с него. Изскубнали косъма и душата му го напуснала.

В една западноафриканска приказка от Южна Нигерия се разказва как някакъв цар държал душата си в малка кафява птичка, която била кацнала на високо дърво, близо до портите на двореца. Душата била така свързана с птичката, че който убиел птичката със стрела, едновременно с това щял да убие и царя и да наследи царството му. Царицата разкрила тайната на своя любовник, който свалил птицата със стрела и така убил царя и наследил освободения трон. В приказка, разказвана от племето баронга (Южна Африка), се описва как душите на цяло семейство се намирили в една котка. Когато едно момиче от семейството, на име Титишан, се оженило, помолило родителите си да вземе със себе си скъпоценната котка в новия си дом. Но те отказали с думите: „Знаеш, че животът ни е свързан с нея“; и ѝ предложили в замяна антилопа или дори слон. Но тя настоявала за котката и нищо друго не можело да я задоволи. Така че най-накрая я отнесла със себе си и я затворила на място, където никой не можел да я види; дори съпругът ѝ не знаел нищо за нея. Един ден, когато излязла да работи на полето, котката избягала от клетката си, влязла в колибата, надянала бойните доспехи на съпруга и започнала да пее и танцува. Привлечени от шума, някакви деца открили как тя се забавлява, изразили удивлението си и животното започнало още повече да лудува, като отгоре на това ги обидило. Тогава те отишли при собственика и казали: „Някой танцува из къщата ти и дори ни обиди.“ „Дръжте си езиците – рекъл той, – скоро ще ви накарам да престанете да лъжете.“ Отишъл у дома си, скрил се зад вратата и като надникнал, що да види – котката се пъчела из колибата и пеела. Той стрелял по нея и животното паднало мъртво. В същия момент, както си работела на полето, жена му паднала на земята и рекла: „Убили са ме у дома.“ Но ѝ

били останали достатъчно сили да помоли съпруга си да я отнесе в селото на родителите ѝ, като вземе със себе си и мъртвата котка, завита в розка. Там около нея се събрали всички нейни роднини и горчиво я заупрекували, че е настояла да вземе със себе си животното. Щом развили розката и видели мъртвата котка, всички започнали да падат бездиханни. По този начин котешкият клан бил унищожен. Овдовелият съпруг запънал портата на селото с клон, върнал се у дома и разказал на своите приятели как, като убил котката, погубил целия клан, защото животът на всички, които принадлежали към него, зависел от живота на котката.

Подобни идеи срещаме и в разкази на северноамериканските индианци. Навахите например разказват за някакво митично същество, наречено „девойката, която се превръща в мечка“, как да се превръща я научил един койот. Тя била велик и неуязвим воин, защото щом тръгнала на война, изваждала жизнените си органи и ги скривала, така че никой не можел да я убие, а когато боят свършел, ги слагала отново на място. Индианците квакиутл от Британска Колумбия разказват за една великанка-човекоядка, която не можела да умре, защото животът ѝ се намирал в клона на една ела. Храбър младеж я срещнал в гората, разбил главата ѝ с камък, разпилял мозъка ѝ, начупил костите ѝ и ги хвърлил във водата. После, като смятал, че е свършил е великанката, отишъл в къщата ѝ. Там видял вкоренена в пода жена, която го предупредила с думите: „Не се задържай. Зная, че си се опитал да убиеш великанката. Това е четвъртият път, когато се опитват да я убият. Тя никога не умира; сигурно вече почти се е съживила. Ей там, в покрития клон от ела е животът ѝ. Върви и щом я видиш да влиза, застреляй живота ѝ. Тогава тя ще умре.“ Свършила-несвършила да говори, и ето ти задала се великанката, която си пеела. Но момчето застреляло живота ѝ и тя паднала мъртва на земята.

ГЛАВА LXVII

Отделената от тялото душа в народните обичаи

1. Отделената от тялото душа в неодушевени предмети

Следователно идеята, че душата би могла да се настани за по-дълго или по-кратко време на сигурно място извън тялото, или най-малко в косата, се среща в народните приказки на много народи. Остава да се докаже, че идеята не е просто плод на въображение, измислица, сътворена, за да украси една приказка, а наистина е елемент на първобитната религия, породил съответни комбинации от обичаи.

Видяхме как в приказките, готвейки се за бой, героят понякога изважда душата от тялото си, за да стане неуязвим и безсмъртен. Със същото намерение първобитният човек „изважда“ душата от тялото си при различни случаи на действителна или въображаема опасност. Когато едно семейство от Минахаса на о. Целебес например се мести в нова къща, жрецът събира в една торба душите на всички негови членове, а след това ги връща на собствениците им, защото се предполага, че моментът на влизане в нова къща е изпълнен със свръхестествена заплаха. Когато в Южен Целебес някоя жена започне да ражда, човекът, изпратен да доведе доктора или акушерката, винаги носи със себе си някакъв железен предмет, например сатър, който връчва на доктора. Докторът трябва да държи предмета в къщата си, докато свърши раждането, а после да го върне и да получи за това определена сума. Сатърът, или изобщо предметът, представлява душата на жената, а се смята, че в такъв момент тя е на по-сигурно място извън тялото, отколкото в него. Докторът трябва да се грижи много за предмета, защото, ако той се загуби, ще се загуби и душата на жената.

Когато се роди дете, даяките от Пиное, област в Югоизточно Борнео, изпращат за знахаря, който приканва със заклинания душата на новороденото в половинка от кокосов орех, а след това я покрива с парче плат и я поставя на четвъртата чиния или поднос, окачен на върви, висящи от тавана. Този ритуал се повтаря при всяко новолуние до края на първата година. Нашият източник не обяснява предназначението на описания по-горе ритуал, но бихме могли да допуснем, че това се прави,

за да се прибере душата на детето на място, което е по-сигурно от крехкото мъничко телце. Това предположение се потвърждава от обяснението на подобен обичай, спазван по други места из Индийския архипелаг. На островите Кай, когато в къщата има новородено, можете понякога да видите край грубо издяланата дървена статуя на някой праядо да виси разцепена или пък наставена черупка от кокосов орех. Смята се, че душата на новороденото е прибрана временно в кокосовия орех, за да е запазена от нападенията на злите духове; но щом то стане по-голямо и по-силно, душата се намества на постоянно местожителство в собственото му тяло. По същия начин, когато ескимосите от Аляска имат болно дете, знахарят изважда душата от тялото му и я слага за по-сигурно в амулет, а за още по-голяма безопасност прибира амулета в собствената си торба с лекарства. Не е изключено в много случаи амулетите да са били смятани именно кутийки за души, т.е. сейфове, в които се пазят за по-голяма сигурност душите на собствениците. Една старица от народността манганджи в областта Западен Шайър в Британска Западна Африка носела около врата си кухо и дълго около шест сантиметра украшение от слонова кост, което наричала свой живот или своя душа. Естествено тя не се разделяла с него; един плантатор се опитал да го откупи, но напразно. Когато веднъж г. Джеймс Макдоналд седял в къщата на вожда на племето хлуби и чакал да се появи великият човек, който бил зает с украсяването на особата си, един туземец посочил към чифт великолепно волски рога и казал: „Нтаме държи душата си в тези рога.“ Рогата били на принесено в жертва животно и се смятали за свещени. Един магьосник ги бил прикрепил към покрива, за да предпази къщата и обитателите ѝ от гръмотевици. Идеята – добавя г. Макдоналд – съвсем не е чужда на съзнанието на западноафриканците. Там душата на човека може да се намира на покрива на къщата, в някое дърво край извора или на някоя стръмна самотна скала в планината. Сред туземците от полуострова Газела на о. Нова Британия има тайно общество, което е известно под названието ингнiet или ингiet. При влизането си в него всеки мъж получава камък с формата на човек или на животно и се смята, че от този момент нататък душата му е свързана по някакъв начин с камъка. Ако се счупи, това е лошо предзнаменование за него; тогава казват, че гръмотевица е ударила камъка и който го притежава, скоро ще умре. Ако въпреки всичко човекът оцелее, казват, че това не е бил истински камък-душа и той получава нов. Някакъв астроном уведомил император Роман Лакапин, че животът на българския княз Симеон е свързан с някаква колона в Константинопол и ако се махне капителът на колоната, Симеон

незабавно ще умре. Императорът разбрал намека, наредил да махнат капитела и както научил по-късно, Симеон тозчас умрял от сърце.

Освен това видяхме, че в народните приказки душата или силата на човека понякога е свързана с косата му и когато я острижат, той умира или губи сили. По същия начин туземците от о. Амбойна смятали, че силата им е в косата и би ги напуснала, ако ги острижат. Един престъпник, когото измъчвали в холандски съд на този остров, упорито отричал вината си, докато не му отрязали косата и тогава незабавно я признал. Човек, даден под съд за убийство, изтърпял невероятната находчивост на своите инквизитори, докато не видял хирурга, застанал с чифт ножици в ръце. Когато попитал за какво са и те му казали, че с тях ще му острижат косата, той ги помолил да не го правят и признал всичко. Оттогава холандските власти установили практиката, когато мъченията не са в състояние да изтръгнат признание от някой затворник, да стрижат косата му.

В Европа хората смятали, че злосторните сили на магьосниците и вълшебниците се намират в косите им и нищо не е в състояние да ги стресне, докато са на главите им. Затова във Франция било прието да се обръсва цялото тяло на обвинените в магьосничество, преди да ги предадат на изтезания. Милей станал свидетел на инквизицията на някакви хора в Тулуза, от които не могли да изтръгнат никакво признание, докато не ги съблекли голи и не ги обръснали изцяло – тогава те признали, че обвинението е вярно. Една жена, която привидно водела набожен живот, била заподозряна в магьосничество и подложена на мъчения; тя понасяла страданията си с невероятно упорство, докато пълното отстраняване на косите ѝ не я подтикнало да си признае вината. Известният инквизитор Шпренгер се задоволявал да обръсне главата на заподозряната вещица или вълшебник, но неговият по-безкомпромисен колега Кумен обръснал изцяло телата на четиридесет и седем жени, преди да ги предаде на пламъците. Той имал много убедително основание за своята много щателна работа, защото сам сатаната, в проповедта си от амвона на черквата в Норт Беруик успокоил многобройните си слуги, като ги уверил, че няма да им се случи беда, „докато косата им е на тях и не бива да оставят и сълза да падне от очите им“. По същия начин в индийската провинция Бастар, „ако обвинят някого в магьосничество, тълпата го бие и обръснат косата му, тъй като се смята, че неговата способност да прави зло се крие там, избиват предните му зъби, защото, както твърдят, така ще му попречат да си мърмори заклинания... Заподозрените в магьосничество жени трябва да понесат същите изпитания; ако ги

сметнат за виновни им се определя същото наказание и след като ги обръснат, им окачват косите на публично място.“ А когато билите в Индия осъдят някоя жена за магьосничество, след като са я подлагали на различни форми на убеждение, като например бесене с главата надолу и слагане на чер пипер в очите, накрая ѝ отрязват кичур коса и го заравят в земята „та да прекъсне и последната връзка между нея и предишната ѝ способност да прави зло“. По подобен начин при ацтеките в Мексико, когато магьосници и вещици „са извършили злите си дела и е дошло време да се сложи край на презрения им живот, ги хващат и им остригват косата на темето, което им отнема всички възможности да правят магии и заклинания и едва тогава ги умъртвяват и така слагат край на отворотелното им съществуване“.

2. Отделената от тялото душа в растения

Освен това доказахме, че в народните приказки животът на човека понякога е свързан с живота на растение и когато растението повехне веднага ще последва смъртта на човека или смъртта на човека води до повяхване на растението. Когато у племето мбенга, което населява поречието на Габон, в Западна Африка, се родят две деца в един и същи ден, хората засаждат две еднакви дървета и танцуват около тях. Поверието е, че животът на всяко от децата е свързан с живота на едно от дърветата и хората са убедени, че ако това дърво изсъхне или го повалят, детето скоро ще умре. И в Камерун смятат, че животът на човека е индуктивно свързан с живота на някое дърво. Вождът на Стария град в Калабар пазел душата си в свещена горичка близо до един извор. Когато някакви европейци, от лекомислие или незнание, изсекли част от горичката, духът бил ужасно възмутен и според вожда заплашил извършителите на това дело, че ще им се случат всевъзможни беди.

Някои папуаси свързват индуктивно живота на новороденото дете с живота на някое дърво, като забиват в кората му камъче. Предполага се, че това им дава пълна власт над живота на детето, тъй като, ако отсекаят дървото, детето ще умре. След раждане маорите заравяли пъпната връв на свещено място и засаждали над нея млада фиданка. Като порасне, дървото се превръщало в тоху оранга, т.е. признак на живот на детето; ако цъфтяло, и детето щяло да се радва на добро здраве; ако повехнело или залинеело, родителите очаквали най-лошото за чедото си. В някои части на Фиджи пъпната връв на мъжко новородено се засажда заедно с

кокосов орех или с фиданка на хлебно дърво и се предполага, че животът на детето ще е тясно свързан с живота на дървото. При даяките от Ландак и Тайан (области в Холандско Борнео) има обичай да засадят плодно дръвче за детето и оттам нататък според общоразпространеното схващане, съдбата на детето е свързана със съдбата на дървото. Ако дървото порасне бързо, детето ще се развива добре; но ако остане недорасло или се съсухри, човешкото му съответствие не го очаква друго освен нещастие.

Твърдят, че все още имало семейства в Русия, Германия, Англия, Франция и Италия, които имат обичай да засаждат дърво при раждането на детето. Те се надяват, че дървото ще расте заедно с рожбата и за него се полагат особени грижи. Обичаят е все още почти напълно запазен в кантона Аргау в Швейцария. За момче се засажда ябълка, а за момиче – круша, и хората смятат, че детето ще расте или линее заедно с дървото. В Мекленбург изхвърлят плацентата в подножието на младо дърво и смятат, че детето ще расте заедно с дървото. Близо до замъка Далхауаи, недалеч от Единбург, расте дъб, наречен Еджуелово дърво, който според местните хора е свързан по някакъв неведом начин със съдбата на рода Еджуел; защото казват, че когато някой член на рода умре или се готви да умре, от Еджуеловото дърво пада клон. И като видял как в един тих, спокоен ден през юли 1874 г. от дървото паднал голям клон, стар горски възкликнал: „Господарят е умрял.“ Скоро дошла новината, че Фокс Мол – граф Далхаузи, е мъртъв.

Понякога в Англия лекуват рахит и рани, като прекарват деца през разцепеното стебло на ясен и след това приемат, че между детето и дървото се е създала индуктивна връзка. Такова ясеново дърво растеше на края на Шърли хийт, на пътя от Хокли хауз към Бирмингам. „Томас Чилингуърт, синът на собственика на едно съседно стопанство, сега 34-годишен, бил прекаран през подобно дърво, което е съвсем здраво, и той се грижи за него с голяма преданост, не търпи дори да бъде докоснат и един от клоните му, защото според поверието животът на излекувания зависи от живота на дървото и в момента, когато го отсекат, колкото и да е далеч от него той, раната се появява отново, гангрения се води до смърт, какъвто беше случаят с един човек, който карал каруца по въпросния път.“ „Но нерядко – добавя авторът – хората преживяват отсичането на дървото.“ Лечението обикновено се провежда по следния начин: разцепват по дължина млада ясенова фиданка и прекарват детето голо през цепнатината, дълга около метър – два-три или три по три пъти при изгрев слънце. В Западна Англия предписанието е преминаването да

стане „срещу слънцето“. Веднага след изпълнението на ритуала привързват здраво дървото и замазват цепнатината с кал или глина. Поверието гласи, че както се затваря цепнатината в дървото, така ще зараства и раната на тялото на детето, но ако раната на дървото не зарасне, и раната на детето ще остане открита, а ако дървото умре, смъртта на детето е сигурна.

Подобно изцеление за различни болести, но най-вече за рани и рихит е било разпространено в други части на Европа – Германия, Франция, Дания и Швеция; но в тези страни, използвали за целта дъб, а не ясен. В Мекленбург, също както в Англия, са убедени, че установената по този начин индуктивна връзка между дървото и детето е толкова силна, че отсекаат ли дървото, детето ще умре.

3. Отделената от тялото душа у животни

Но в практиката, също както в народните приказки, вярват, че понякога човек е свързан с физическа индуктивна връзка, не само с неодушевени предмети и растения. Предполага се, че същата връзка може да съществува между човека и животното, така че благополучието на единия да зависи от благополучието на другия и когато животното умре, умира и човекът. Аналогията между обичая и приказките е още по-близка, защото и в двата случая властта да се отдели по този начин душата от тялото и да се настани в някое животно е често специална привилегия на магьосници и вещици. Якутите в Сибир например вярват, че всеки шаман или вълшебник държи душата си или едната от душите си, вселена в някое животно, което е грижливо скрито от целия останал свят. „Никой не би могъл да намери отделената ми душа – заявил един прочут вълшебник, – тя е скрита далеч в каменистите планини на Едзиганек.“ Тези отделени от тялото души на вълшебници се появяват под формата на животни сред жилищата на хората само веднъж в годината, когато се стопи и последният сняг и земята почернее. Те бродят навсякъде, но не може да ги види друг освен самите вълшебници. Силните души преминават с рев и шум, докато слабите се прокрадват тихо и потайно. Нерядко те се сбиват и тогава вълшебникът, чиято „външна“ душа е яла бой, се разболява или умира. Най-слаби и малодушни магьосници са онези, чиито души са вселени в кучета, защото кучето не дава на своя човешки двойник мира, а ръфа сърцето му и разкъсва тялото му. Най-силни са онези вълшебници, чиито външни души имат образа на

жребци, лосове, черни мечки, орли или глигани. От своя страна самоедите от Турухивска област твърдят, че всеки шаман има познат дух в образа на глиган, когото води вързан за магически колан. Когато умре глиганът, и шаманът умира; разказват за битки между вълшебници, които изпращат духовете си да се бият, преди лично да се срещнат. Малайците вярват, че „душата на човека може да мине в друг човек или животното, или по-скоро, че между двамата може да възникне такава мистична връзка, че съдбата на единия може да стане напълно зависима от съдбата на другия.“

Меланезийците от Мота, един от островите Нови Хибриди, се придържат в ежедневието си живот към идеята за отделената от тялото душа. На езика на Мота думата таманиу означава „нещо одушевлено или неодушевлено, чието съществуване човек е приел за свързано тясно със своето... Не всеки човек на о. Мота можеше да има таманиу; само някои си представяха, че имат такава връзка с гущер или змия, а може би и с някакъв камък; случваше се това нещо да се търси и намира, като се пие настойка от определени листа, а след това остатъците се събират на купчина; първото видно в купчината живо същество е таманиу. Него го наблюдават, но не го хранят или почитат; туземците вярват, че то се отзовава на повикване и животът на човека е свързан с живота на таманиу, или с неговата безопасност, ако то е живо същество; щом то умре или се счупи, или се загуби, човекът умира. Затова, когато се разболеят, изпращат да видят дали тяхното таманиу е здраво и на сигурно място.“

Изглежда, че теорията за отделената от човешкото тяло и поместена в животна душа е много широко разпространена в Западна Африка, особено в Нигерия, Камерун и Габон. Фаните от Габон вярват, че при своето посвещаване всеки вълшебник свързва живота си с този на някое определено диво животно с обряда на кръвното братство; той пуска кръв от ухото на животното и от собствената си ръка и ги смесва. От този момент между двамата се установява близка връзка и смъртта на единия означава смърт за другия. Този съюз носи на вълшебника или заклинателя голяма власт, която той може да използва по различни начини в своя полза. На първо място, също като магьосника в приказките, който е оставил живота си някъде извън себе си на сигурно място, вълшебникът на фаните се смята вече за неуязвим. Нещо повече, животното, с което е смесил кръвта си, е станал негов довереник, ще се подчинява на всичките му заповеди, каквито и да са те; така че той го използва, за да нарани или убие враговете си. Затова съществото, с което установява връзката на кръвно братство, никога не е опитомено или домашно, а винаги

свирепо и опасно диво животно, като леопард, черна змия, крокодил, хипопотам, глиган или лешояд. От всички същества най-често срещаният довереник на магьосника на фаните е леопардът, а след него идва черната змия; най-рядко е лешоядът. И вещиците подобно на вълшебниците, имат свои довереници; но животните, с които е свързан животът на жените, обикновено се различават от онези, на които мъжете доверяват отделените от тялото си души. Вещицата няма за довереник пантера, а най-често отровна змия, понякога рогата усойница, понякога черна змия, понякога зелена, която живее на банановите дървета; или пък лешояд, бухал или друга нощна птица. Във всеки случай животното или птицата, с която са сключили такъв мистичен съюз вещицата или шаманът, е отделен екземпляр и никога вид; а когато избраното животно умре, съюзът естествено се прекратява, тъй като се предполага, че неговата смърт води до смъртта на човека.

Същите суеверия изповядват туземците от долината на Кръстатата река в Камерун. Група хора, обикновено жителите на едно село, са избрали различни животни, с които вярват, че са свързани с близка дружба или роднинство. Такива животни са хипопотами, слонове, леопарди, крокодили, горили, риба и змии – все същества или много силни, или такива, които могат лесно да се скриват във водата и гъсталака. Съобщава се, че способността им да се крият е незаменимо условие при избора на животното-довереник, тъй като се предполага, че този помощник или приятел трябва да нанесе вреда на врага на собственика си крадешком; например, ако е хипопотам, да изплува внезапно от водата и да обърне кануто му. Вярват, че между животните и техните приятели – хора или роднини, съществува такава индуктивна връзка, че в момента, когато животното умре, човекът също умира и обратното, в момента, в който загине човекът, загива и животното. От това следва, че по животните-роднини не бива да се стреля или да се безпокоят, от страх да не наранят или убият хората, чийто живот е свързан с живота на съответния звяр. Това обаче не пречи на жителите на някое село, които имат за свои приятели слонове, да ходят на лов за слонове. Защото те не уважават вида, а само някои индивиди от него, които са свързани тясно с отделни мъже и жени, и те си въобразяват, че винаги могат да различат братята си слонове от обикновеното стадо слонове, които са само слонове и толкоз. Казва се, че всъщност разпознаването е взаимно. Когато някой ловец, който има за свой приятел слон, срещне човекослон, ако бихме могли така да го наречем, благородното животно вдига крак и прикрива с него лицето си, сякаш казва: „Не стреляй!“ Ако ловецът е

толкова лишен от човешина, че стреля и нарани такъв слон, човекът, чийто живот е свързан с този на слона, ще се разболее.

Балонгите от Камерун смятат, че всеки има по няколко души, една-та от които е в тялото му, а другите – в някое животно, например слон, диво прасе, леопард и т.н. Когато човек се върне болен у дома и рече „скоро ще умра“ и наистина умре, хората са убедени, че една от душите му е била убита в образа на дива свиня или леопард и смъртта на външната душа е причинила смъртта на душата в тялото му. Същата вяра в съществуването на външна душа у живи хора откриваме у ибo, голямо племе, населяващо района на делтата на р. Нигер. Тези хора смятат, че духът на човека може да напусне тялото му за известно време и да се настани в някое животно. Онзи, който иска да придобие такава сила, се снабдява с определено лекарство от знахаря и го смесва с храната си. След това душата му излиза навън и влиза в някое животно. Ако се случи животното да бъде убито, докато душата е настанена в него, човекът ще умре, а ако бъде наранено, тялото на човека веднага ще се покрие с циреи. Това суеверие подстрекава към много тъмни дела, защото може коварен негодник незабелязано да сложи магическото лекарство в храната на врага си, по този начин тайно да прехвърли душата му в някое животно, да убие животното, а заедно с него и човека.

Негрите от Калабар, на устието на р. Нигер, вярват, че всеки човек има четири души, едната от които винаги живее извън тялото, в гората, в образа на диво животно. Тази външна, или както я нарича мис Кингели горска душа, може да бъде всякакво животно, например леопард, риба или костенурка; но тя никога не е домашно животно и още по-малко растение. Човек не може да види своята горска душа, освен ако не е надарен с особено прозрение, но гадателят винаги е в състояние да му каже какво същество е тя и след това човекът да се пази да не убива животно от този вид и да възразява настоятелно срещу това, друг да го убива. Обикновено мъжът и синовете му имат еднакво животно за горска душа, а същото се отнася до майката и нейните дъщери. Но се случва горските души на всички деца от семейството да приличат на тази на бащата: например, ако външната му душа е леопард, всички негови синове и дъщери да имат за външна душа леопард. Случва се, от друга страна, те да се метнат на майка си; ако например външната ѝ душа е костенурка, всички външни души на синовете и дъщерите ѝ да са също костенурки. Дотолкова тясно е свързан животът на човека с животното, което смята за своя външна или горска душа, че смъртта или нараняването на животното означава по необходимост смъртта или нараняването на

човека. И обратното, когато човекът умре, горската му душа не може повече да си намери мира и полудява, втурва се в огъня или напада хора, бива цапната по главата и така идва краят ѝ.

Близко до Екет, в Северен Калабар, има свещено езеро и рибата в него се пази грижливо, защото хората вярват, че в нея са се настанили собствените им души и всяка умъртвена риба означава да угасне един човешки живот. Допреди не много години в р. Калабар имало огромен стар крокодил, за когото хората смятали, че съдържа външната душа на един вожд, чието тяло живеело в Дюк таун. За да се забавляват, вице-консулите отивали от време на време на лов за това животно и веднъж един офицер успял да го засегне. Веднага вождът легнал с рана на крака. Той твърдял, че го е ухапало куче, но запознатите със случая клатели глава и не се съгласявали с такъв прозрачен претекст. Сред няколкото племена, които обитават бреговете на р. Нигер между гр. Локоджей и делтата, е разпространено вярването във възможността човек да има второ аз в образа на някое животно, например крокодил или хипопотам. Хората са убедени, че животът на такъв човек е дотолкова свързан с живота на животното, че онова, което засяга по някакъв начин единия, води до съответно въздействие върху другия и ако единият умре, другият трябва бързо да го последва. Не много отдавна англичанин застрелял хипопотам близо до едно туземно село; приятелите на жената, която умряла същата нощ в селото, поискали и в края на краищата получили пет лири обезщетение за нейното убийство.

Когато при сапотеките от Централна Америка някоя жена тръгнала да ражда, роднините ѝ се събирали в колибата, започвали да чертаят по пода фигури на различни животни и изтривали всяка веднага след като я завършили. Това продължавало до момента на раждането и фигурата, която останела екипирана на пода, започвали да наричат „тона“ или второто аз на детето. „Когато детето пораснело достатъчно голямо, намирало животното, което го представя и се грижело за него, тъй като хората вярвали, че здравето и съществуването им са свързани със здравето и съществуването на животното и смъртта и на двамата ще настъпи едновременно“ или по-скоро, когато животното умре, човекът също ще умре. У индианците от Гватемала и Хондурас нагуал или науал е „онзи одушевен или неодушевен предмет, обикновено животно, който се намира в успоредна връзка с определен човек, така че благоденствието или нещастieto на човека зависят от съдбата на нагуала“. Според един стар автор много индианци от Гватемала „са заблудени от дявола и вярват, че животът им зависи от живота на определено животно (което те

приемат като техния сроден дух) и смятат, че когато звярът умре, и те трябва да умрат; когато го преследват, сърцата им бият силно; когато той губи свят, и те губят свят; нещо повече, случва се, поради дяволска заблуда те да се появяват в образа на този звяръ (който обикновено по техен избор е елен или сърна, лъв или тигър, куче или орел) и в този си образ по тях стрелят и ги нараняват“. Индианците били убедени, че след смъртта на техния нагуал ще последва собствената им смърт. Легендата потвърждава, че при първите битки с испанците на платото Кетцалтенанго нагуалите на индианските вождове са се били под формата на змии. Нагуалът на върховния вожд бил особено забележителен, защото имал образа на голяма птица с блестяща зелена перушина. Испанският генерал Педро де Алварадо убил птицата с копието си и в същия миг индианският вожд паднал мъртъв на земята.

У много племена в Югоизточна Австралия всеки пол гледал на определен вид животно точно тъй, както индианците в Централна Америка се отнасят към своя нагуал, но с тази разлика, че докато индианците очевидно познавали отделните животни, с които е свързан животът им, австралийците знаели само, че животът на всеки от тях е свързан с някое животно от вида, но не можели да кажат кое. И естествено било всеки мъж да щади и закриля всички животни от вида, с който бил свързан животът на мъжете; а всяка жена щадяла и закриляла всички животни, с които бил свързан животът на жените, защото никой не знаел дали смъртта на дадено животно от съответния вид няма да означава нейната или неговата смърт; по същия начин, по който убиването на зелената птица било незабавно последвано от смъртта на индианския вожд, а смъртта на папагала – от смъртта на Пунчкин от приказката. Хората от племето вотдjobалък в Югоизточна Австралия например „вярваха, че нгъннгънът (прилепът) съдържа живота на мъж, а яртаагърк (козодоят) – живота на жена“ и когато някое от тези същества бъде убито, прекъсва животът съответно на някой мъж или на някоя жена. При това положение всеки мъж или всяка жена в лагера се бояли, че той или тя може да са жертвата и поради това в племето наставали големи свади. Научавам, че в тези свади между мъжете и жените не било сигурно коя от страните ще победи, защото се случвало както жените да натупат много яко мъжете със своите тояги за търсене на ямс, така и нерядко да бъдат наранявани или убивани с копия. Вотдjobалъките твърдели, че прилепът бил „брат“ на мъжа, а козодоят бил негова „жена“. Конкретните животински видове, от които според хората зависел животът на половете, били донякъде различни при различните племена. Така например, докато при

вотдjobалъките прилепът бил животното на мъжете, в Гънбауър крийк, по Долен Мъри, той бил сякаш животното на жените, туземците не посягали на него, защото „ако бъде убит, като последствие от това една от техните лубрас (жени) положително ще умре“. Но независимо какви са били конкретните видове животни, с които бил свързан животът на мъжете и на жените, самото вярване и боевете, до които довеждало то, били разпространени в голяма част от Югоизточна Австралия и вероятно са се простирали доста по-далеч. Поверието било много сериозно и на това се дължали боевете, които се водят по този повод. Например при някои племена от Виктория „обикновеният прилеп принадлежи на мъжете, които го пазят от нараняване, дори отиват дотам, че са готови да убият жена си заради тях. Папратният бухал, или голям козодой, принадлежи на жените и макар да носи лошо предназначение и нощем да всява ужас със своя писък, те най-ревностно го закрилят. Ако мъж убие такава птица, те се въбесяват, сякаш е убил някое от децата им и го налагат с дългите върлини“.

Ревнивата закрила, която австралийските мъже и жени оказвали на прилепите и козодоите (защото прилепите и козодоите, изглежда, са били съществата, определени обикновено за двата пола), не се основавала на чисто егоистични съображения. Защото всеки мъж вярвал, че не само собственият му живот, но и животът на неговия баша, брат, синове и т.н. са свързани с живота на конкретни прилепи и затова като закриля вид, той закриля живота на всички свои роднини мъже. По същия начин всяка жена вярва, че животът на майка ѝ, сестрите и дъщерите и т.н. също както и нейният са свързани с живота на определени козодой и като закриля този животински вид, тя закриля живота на всичките си роднини-жени. Но щом се предполага, че животът на хората се съдържа в определени животни, очевидно е, че животните трудно биха могли да бъдат отделени от хората и хората от животните. Ако животните на моя брат Джон е в някой прилеп, то, от една страна, прилепът, също като Джон е мой брат, докато от друга – Джон е мой брат, също като прилепът, тъй като животът му е в някой прилеп. По същия начин, ако животът на моята сестра Мери е в някой козодой, тогава козодоят е моя сестра, а самата Мери е козодой. Това е напълно естествено заключение и австралийците не са пропуснали да го извлекат. Когато прилепът е мъжкото животно, го наричат свой брат, а когато козодоят е женското животно, го наричат своя сестра. И обратното, мъжете се обръщат към жените е названието козодой, а жените към мъжете – с названието прилеп. Това се отнася и до другите животни, съответстващи на половете при

други племена. При курнаите например всички ему-орехчета били „братя на мъжете“, а всички мъже били ему-орехчета; всички прекрасни коприварчета били „сестри“ на жените и всички жени били прекрасни коприварчета.

Когато първобитният човек взема името на някое животно, нарича го свой „брат“ и отказва да го убива, ние казваме, че животното е негов тотем. Следователно у племената в Югоизточна Австралия, които разглеждахме, прилепът и козодоят, ему-орехчето и прекрасното коприварче могат спокойно да се нарекат тотеми на половете. Но определянето на тотеми за половете е относително рядко и досега не е било установявано другаде освен в Австралия. Много по-често тотемът се присвоява не на пол, а на клан и е наследствен по мъжка или по женска линия. Връзката на един индивид с тотема на клана е същата като връзката му с тотема на пола; той не го убива, говори за него като за свой брат и сам се назовава с неговото име. Но ако отношенията си приличат, обяснението, което важи за едното, трябва да важи и за другото. Следователно излиза, че причината един клан да се прекланя пред определен животински или растителен вид (защото родовият тотем може да е и растение) и да се нарича на него, се дължи на вярването, че животът на всеки индивид от клана е свързан с определено животно или растение от този вид и неговата или нейната смърт ще доведе до умъртвяването на това определено животно или до унищожаването на това определено растение. Това обяснение на тотемизма съвпада много добре с дефиницията на сър Джордж Грей на тотема или кобонг, както казват в Западна Австралия. Той пише: „Между дадено семейство и неговия кобонг съществува някаква тайнствена връзка, така че членовете на семейството никога не убиват животно от вида, към който принадлежи техният кобонг, дори ако го намерят заспало; нещо повече, те винаги го убиват без желание и никога, без да му дадат възможност да избяга. Това се дължи на семейната вяра, че някой индивид от вида е техен най-близък приятел и да го убият ще е голямо престъпление, от което трябва внимателно да се пазят. По същия начин един туземец, който има за свой кобонг някакво растение, не може да го бере при определени обстоятелства и в определен период от годината.“ Ще ви направи впечатление, че макар всеки мъж да щади всички животни или растения от вида, те не са еднакво ценни за него; съвсем не, от целия вид има само един индивид, който му е особено скъп; но тъй като не знае кой е този драгоцен индивид, той е принуден да щади всичките от страх да не нарани единия. Освен това обяснението за родовия тотем се съчетава с предполагаемия ефект от

убиването на един индивид от тотемния вид. „Един ден един от черните уби врана. Три или четири дни по-късно умря един буртва (т.е. мъж от клана на враните) на име Лари. Той боледуваше от известно време, но убиването на неговия вингонг (тотем – бел. авт.) ускори смъртта му.“ В този случай умъртвяването на враната предизвикало смъртта на човека от клана на враните, също както в случая с половите тотемни умъртвяването на прилеп предизвиква смъртта на мъжа-прилеп, или умъртвяването на козодоя предизвиква смъртта на жена-козодой. По същия начин умъртвяването на неговия нагуал предизвиква смъртта на индианеца от Централна Америка, умъртвяването на неговата горска душа причинява смъртта на негъра от Калабар, умъртвяването на неговата таманиу – смъртта на островитянина от Банковите острови, и умъртвяването на животното, в което е укрит животът му, предизвиква смъртта на великана или на магьосника от приказките. Явно приказката „Великанът без сърце в гърдите си“ може би ще даде ключа към отношението, което, предполагаме, че съществува между човека и неговия тотем. Съгласно тази теория тотемът е просто съдът, в който човек държи живота си, както Пунчкин държал своя живот в папагал, а Бидасари – в златна рибка. Фактът, че когато даден първобитен човек има едновременно полов и родов тотем, неговият живот ще е свързан с две различни животни и смъртта на всяко от тях би причинила неговата, едва ли може да послужи за валиден аргумент срещу този възглед. Първобитният човек си мисли, че след като човек разполага с повече от едно жизнено важно място по тялото, то няма причини да не разполага с повече от едно жизненоважни места извън него. Защо, след като може да пренесе живота извън себе си, да не пренесе част от него в едно, а друга част в друго нещо? Делимостта на живота, или иначе казано, множеството на душите, е идея, подсказвана от много познати факти и се е харесвала не само на първобитните хора, но и на Платон. Едва когато представата за душата се превръща от квазинаучна хипотеза в теологична догма, става необходимо и съществено да се настоява, че тя е единна и неделима. Необвързаният с догми първобитен човек е свободен да обяснява жизнените факти, като допуска съществуването на колкото души смята за необходимо.

Карибите например предполагали, че има една душа в главата, втора в сърцето и друга души на всички места, където може да се долови пулсирането на артерия. Някои индианци хидаца обясняват явлението постепенна смърт, която започва с умъртвяването на краиниците, с това, че човек има четири души и те не напускат тялото едновременно, а една

след друга и смъртта е пълна едва когато и четирите са си отишли. Някои даяки на о. Борнео и малайците от полуострова вярват, че всеки човек има седем души. Алфурите от Посо на о. Целебес са на мнение, че те са три. Туземците от Лаос предполагат, че тялото е седалище на тридесет души, които се намират в ръцете, краката, устата, очите и т.н. Следователно, от гледна точка на първобитния човек е напълно възможно да има една душа в половия си тотем и друга в родовия. Но, както вече отбелязах, полови тотемите не са установени другаде освен в Австралия; така че на първобитния човек, който практикува тотемизъм, не му се налага по едно и също време да има повече от една душа извън тялото.

Ако това обяснение на тотема като съд, в който човек държи душата си или една от душите си, е вярно, би трябвало да очакваме да съществуват хора, убедени, че всеки от тях държи поне една душа непрекъснато извън тялото си и унищожаването на тази външна душа води със себе си смъртта на собственика. Такъв народ са батаките от о. Суматра. Те са разделени на екзогамни кланове¹⁰⁰ (марга), принадлежността към които се предава по мъжка линия; и за всеки клан има забрана да яде месото на определено животно. Един клан не може да яде тигър, друг – маймуна, трети крокодил, други пък куче, котка, гълъб, бял бивол, скакалец и т.н. Членовете на клана посочвали като причина за това, че се въздържат да ядат месото на определено животно, тъй като произлизат от този вид и след смъртта душите им могат да се преселят в животните, или че те или техните прадеди са задължени по някакъв начин на тези същества. Понякога, но не винаги, кланът носи названието на вида. Следователно батаките имат пълната форма на тотемизма. Но освен това всеки батак вярва, че той има седем или, при по-скромни изчисления, три души. Една от тях е винаги извън тялото, но колкото и далеч да е по време, когато умре, и човекът умира. Авторът, който споменава за това вярване, не казва нищо за тотемизма на батаките; но по аналогия със сведенията за Австралия, Централна Америка и Африка можем да предположим, че външната душа, чиято смърт повлича със себе си смъртта на човека, е настанена в тотемното животно или растение. Наистина батакът не потвърждава категорично, че външната му душа се намира в неговия тотем, а посочва други основания за уважението си към свещеното животно или растение на своя клан, но едва ли може да се смята, че това говори против нашето становище. Защото ако той сериозно вярва, че животът му е свързан с някакъв външен обект, много малко

100. Родова група от хора, между които са забранени браковете. – Бел. пр.

вероятно е, че ще посвети чужд човек в тайната си. Той е извънредно подозрителен и въздържан по отношение на всичко, което засяга вътрешния живот и вярванията му; случвало се е европейци да живеят сред първобитни хора с години, без да установят някое от основните им вярвания и в крайна сметка откритието е било често плод на случая. Преди всичко първобитният човек живее в един силен и непрекъснат страх от убийство чрез магия; въобразява си, че най-дребните отпадъци от неговата особа – отрязаните коси и нокти, слюнката, остатъците от храна, името дори, могат да бъдат използвани от заклинателя за унищожението му и затова е извънредно предпазлив – крие ги или ги унищожава. Но ако той е толкова срамежлив и потаен по въпроси, които са само гранични или външни белези на неговия живот, колко ревниво трябва да крие, колко непробиваема трябва да е сдържаността, с която обвиня цитаделата, вътрешната кула на крепостта! Когато принцесата от приказката пита великана къде си държи душата, той нерядко дава лъжливи или уклончиви отговори и само след много придумвания и ласкателства тя най-сетне успява да изтръгне тайната от него. По своята ревнива въздържаност великанът напомня плахия и прикрит дивак; и едва ли има някаква подбуда, която би го съблазнила да постави в опасност душата си, като разкрие нейното убежище на непознат. Следователно няма какво да се чудим, че възловата тайна на неговия живот е останала толкова време неразгадана и ние трябва да я комбинираме от разпръснатите намеци и частици и от спомените за нея, които все още са се запазили в приказките.

4. Обредът на смъртта и възкръсването

Това схващане за тотемизма хвърля светлина върху една категория религиозни обреди, за които, поне доколкото на мен ми е известно, все още не е дадено задоволително обяснение. У много първобитни племена, особено такива, за които е известно, че се придържат към тотемизъм, има обичай пубертетните момчета да бъдат подложени на някакви обреди на посвещение и един от най-обикновените между тях е мнимото умъртвяване на момчето и връщането му към живота. Те стават разбираеми, ако предположим, че същността им се крие в „изваждането“ на душата на младежа и пренасянето ѝ в неговия тотем. Защото изваждането на душата естествено предполага да се убие момчето или поне да изпадне в подобен на смъртта транс, който първобитният човек едва ли би

различил от самата смърт. В такъв случай връщането към живота ще се отдаде на постепенното възстановяване на организма от огромното сътресение, на което е бил подложен или, и това е по-вероятно, на внасяния в тялото му свеж живот от неговия тотем. В такъв случай същността на тези обреди на посвещение, доколкото се състоят в симулиране на смърт и възкръсване, ще са една размяна на живот или души между човека и неговия тотем. Първобитната вяра във възможността за такава размяна изпъква ясно в една приказка за ловеца-баск, който твърдял, че е убит от мечка, но след като го убила, мечката му вдъхнала собствената си душа, така че сега тялото на мечката е мъртво, но той самият бил мечка, защото го одушевявала нейната душа. Това възкръсване на мъртвия ловец като мечка е точна аналогия на онова, което според предлаганата тук теория става при церемонията с умъртвяването на момчето при пълнолетието и връщането му към живота. Момчето умира като човек и се връща към живота като животно; сега в него вече е животинската душа, докато неговата, човешката, е в животното. В такъв случай той има пълно основание да се нарича Мечка или Вълк и т.н. според своя тотем; и с право се отнася към мечките или вълците и т.н. като към свои братя, след като в тези животни са настанени неговата душа и душите на неговия род.

Ето някои примери на такава предполагаема смърт и възкръсване при посвещение. Когато наблизат пълнолетие, младежите от племето вонги или вонгибони в Нови Южен Уелс се посвещават с тайна церемония, на която могат да присъствуват само посветени мъже. Обредът се състои в избиването на един зъб и даването на ново име на новопосветения, което показва, че той от юноша е станал мъж. Докато избиват зъбите, привързват към една връв плоско парче дърво с назъбени ръбове, наречено кречетало, и го въртят така, че да издава високо бръмчене. Непосветените не бива да виждат този инструмент. На жените е забранено, под страх от смъртно наказание, да присъствуват на обредите. Съобщава се, че всяко от момчетата бива посрещнато от митическо същество, наречено Туремлин (по-често известно под името Дарамулун), което го отвежда на известно разстояние, умъртвява го, а в някои случаи го разрязва на парчета, след което го връща към живота и му избива един зъб. Нашият източник твърди, че момчетата не се съмнявали в могъществото на Туремлин.

Уалароите от горното течение на р. Дарлинг казвали, че при посвещаването момчето срещало призрак, който го убивал и го съживявал отново като млад мъж. Туземците от поречието на Долен Лачлан и Мъри

смятат, че Трумалур (Дарамулун) умъртвява новопосветените и им вдъхва нов живот. В Централна Австралия жените и децата от племето унматiera вярват, че по време на церемонията на посвещаването един дух на име Тванийрика убива младежа, а после го възкресява. Обредът на посвещаване у това племе, също както у други племена в Централна Австралия, включва операциите по сунета¹⁰¹; веднага след втората от операциите младият мъж получава от баща си свещена тояга (чуринга), с която, както му обясняват, духът му е бил свързан в далечното минало. Докато е в джунглата и се възстановява от получените рани, той трябва да върти кречетало иначе някое същество, което живее на небето, ще се спусне и ще го отнесе. У племето бинбинга, което живее по западния бряг на залива Карпентария, жените и децата вярват, че звукът, който произвежда кречеталото при посвещаването, издава духът на име Катайлина; той живее в някой мравуняк и излиза да изяде момчето, а после го връща към живота. По същия начин жените на техните съседи – анула, си въобразяват, че бръмченето на кречеталото е гласът дух, наречен Гнабая, който поглъща момчетата при посвещаването, а след това ги изплюва във вид на посветени мъже.

Като типично за аборигените, които населяват южния бряг на Нови Южен Уелс, можем да посочим племето муринг и при него сцената с възкръсването от мъртвите се представят на новопосветените образно. Разполагаме с описание на церемонията от очевидец. Най-напред пременен във влакнести кори мъж легнал в гроб и го покрили леко с пръчки и пръст. В ръката си държал някакво храстче, което сякаш растяло в пръстта и за да засилят ефекта, в земята наоколо забивали и други храстчета. После довели момчетата и ги накарали да застанат до гроба. След това се приближило шествие от маскирани във влакнести кори мъже. Те представлявали група знахари, водени от двама достолепни старейшини, които идвали на поклонение на гроба на събрат-знахар. Когато малкото шествие, което пеело заклинания към Дарамулун, преминало между скалите и дърветата и излязло на открито и застанало от другата страна на гроба срещу момчетата, двамата старци заели място зад танцьорите. Известно време продължили песните и танците, докато храстчето, което сякаш растяло от гроба, започнало да потреперва. „Вижте!“ завикали мъжете на момчетата, като сочели потрепващите листа. А през това време дръвчето все по-силно треперело, след това буйно се разлюляло и паднало на земята и докато знахарите играели и пеели, мнимият

101. Обрязване, религиозен обред у мохамеданите. – Бел. пр.

мъртвец отхвърлил от себе си покриващата го маса от пръчки и листа, скочил на крака и изиграл в самия гроб своя магически танц и показал в устата си магическите вещества, които уж получил лично от Дарамулун.

У някои племена от Северна Нова Гвинея – ябимите, букауа, кай и тамии – съществува също както у много австралийски аборигени и изискването всеки мъж да бъде обрязан преди пълнолетието си; а племенното посвещаване, в което обрязването заема централно място, се схваща, също както у някои австралийски племена, като процес, в който младежът бива погълнат и изплют от митично чудовище, чийто глас отеква в бръмченето на кречеталото. Впрочем племената от о. Нова Гвинея не само внушават това на жените и децата, но го и разиграват като сцена при обредите на посвещаване, на които не може да присъствува жена или непосветен. За целта в селото или на самото място в гората издигат дълга около тридесет метра колиба. Строят я във формата на митическо чудовище, като краят, който представя главата, е висок, а самата колиба постепенно се снижава към другия си край. Ролята на гръбнак на огромното същество играе изровена с корените бетелова палма, растящите по ствола влакна са неговата козина, а за да се допълни подобие, туземният художник украсява предния край на сградата с чифт изцъклени очи и разтворена уста. След изпълнената с ридания раздяла с майките и роднините жени, които се преструват, че вярват в чудовището, което поглъща милите им рожби, изправят сачисаните момчета лице с лице с тази внушителна сграда, огромното същество издава сърдит рев – т.е. няколко скрити в утробата на чудовището мъже започват да въртят кречеталата си. Процесът на поглъщането се разиграва по различен начин. Тамите карат кандидатите да минат един по един покрай редица от мъже, които въртят над главите си кречетала; кай го представят по-графично – момчетата трябва да минат под скеле, на което стои човек и преглъща, а всъщност гълта по глътка вода винаги, когато някой треперещ младеж мине под него. Но подходящ подарък под формата на прасе убеждава чудовището да смекчи сърцето си и да изплюе своята жертва; онзи, който представя чудовището, приема от негово име подаръка, чува се гъргорене и току-що погълнатата вода плисва на струя върху новопосветения. Това означава, че младият човек е пуснат от корема на чудовището. Сега обаче той трябва да понесе далеч по-болезнената и опасна операция на обрязването. Тя следва незабавно и раната, направена от ножа на оператора, се обяснява като ухапване или одраскване, причинено от чудовището, докато го е изплювало от огромния си търбух. Докато трае операцията, вдигат голям шум с кречеталата – те представят

ужасяващия рев на съществото, което поглъща младия човек.

Ако, както понякога се случва, момчето умре вследствие операцията, го заравят тайно в гората и казват на скърбящата му майка, че чудовището има стомах не само за прасета, но и за, хора и за нещастие нейният син се подхлъзнал в него, а оттам, е невъзможно да бъде изваден. След като ги обрежат, момчетата трябва да останат няколко месеца в уединение, да отбягват всякакъв контакт с жени и дори да се пазят да видят жена. Те живеят в дългата колиба, която представя търбуха на чудовището. Когато момчетата, които вече имат статута на посветени мъже, се завърнат при голяма и тържествена церемония в селото, жените ги посрещат с радостен плач, сякаш мъртвите са се върнали от гроба. Отначало младите мъже държат очите си здраво стиснати, понякога дори замазани с гипс и сякаш не разбират заповедите, които им дава един старейшина. Постепенно обаче те идват на себе си, сякаш излизат от вцепенение и на следния ден се къпят и свалят от себе си кората бял тебешир, с която са били намазани телата им.

Фактът, че всички племена на о. Нова Гвинея използват една и съща дума за кречеталото и за чудовището, което уж поглъща новопосветените при обрязването и чийто ужасяващ рев е представен от бръмченето на безобидните дървени инструменти, е от огромно значение. Освен това заслужава да се отбележи, че на три от четирите възможни езика думата, която се използва за кречеталото и за чудовището, означава също и призрак или дух на умрял, докато на четвъртия език (кай) тя означава „дядо“. От това сякаш следва, че съществото, което поглъща и изплюва новопосветените при церемонията, се смята за могъщ призрак или родов дух и кречеталото е негов материален представител и носи името му. Това би обяснило защо свещеният инструмент се пази така ревниво в тайна и не се допуска да го види жена. Когато не се използват, кречеталата се прибират в сградата на мъжкия клуб, в която жените нямат право да влизат; нещо повече, жените и непосветените не бива да виждат кречеталото под страх от смъртно наказание. По същия начин у тугерите или кая-кая, голямо папуаско племе на южния бряг на Холандска Нова Гвинея, кречеталото е наречено сосом – на името на митичен великан, който идва всяка година заедно с югоизточния мусон. Когато се появи, устройват в негова чест празник и въртят кречеталата. Представят момчетата на великана и той ги убива, а след това се съжالياва над тях и ги връща към живота.

В някои области на Вити Леву, най-големият остров от групата Фиджи, сцената със смъртта и възкръсването се е разигравала пред

новопосветените при голяма тържественост. В оградено свещено място им показвали редица мъртви или привидно мъртви мъже, проснати на земята с разпрани тела, покрити с кръв и с провлечени черва. Но при един вик на висшия жрец мнимите мъртвци скачали на крака и се спускали към реката, за да се почистят от кръвта и вътрешностите на прасета, с които били намазани. Скоро „мъртвците“ се приближавали тържествено в ограденото свещено място, сякаш са се върнали към живот, чисти, свежи и накичени с венци, поклащайки телата си в такта на тържествен химн и заемали местата си пред новопосвещаваните. Такава била сцената на смъртта и възкръсването.

Жителите на Рук, остров, разположен северно от Нова Гвинея и Нова Британия, устройвали празненствата, на които един или двама, маскирани с дървени маски, минавали, танцувайки през селото, следвани от всички останали мъже. Те искали да им бъдат предадени обрязаните момчета, които още не са погълнати от Марсаба (дявола). Треперещите и пищящите от ужас момчета трябвало да пропълзят между краката на маскираните. Тогава шествието отново преминавало през селото и оповестявало, че Марсаба е изял момчетата и няма да ги изплюе, докато не получи подарък във вид на прасета, таро и т.н. Всички давали съобразно възможностите си провизии, които след това се изяждали в името на Марсаба.

В Западен Серам приемат полово зрелите момчета в какианското общество. Съвременните автори обикновено гледат на това общество предимно като на политическа групировка, създадена да се противопостави на чуждото господство. Истината е, че целите са чисто религиозни и социални, макар и да е възможно жреците понякога да са използвали своето могъщо влияние за политически цели. Обществото е всъщност една от онези широко разпространени първобитни институции, чиято основна задача е посвещението на младите мъже. Същинският характер на сдружението бе признат в последните години от изтъкнатия холандски етнолог . Г. Ф. Рийдел. Какианският дом е овален дървен навес, разположен под най-гъстите дървета, навътре в гората и се изгражда така, че да пропусне колкото е възможно по-малко светлина и да е невъзможно да се види какво става вътре. Всяко село има такъв дом. Там завеждат е вързани очи момчетата, следвани от родителите и роднините. Всяко момче го водят за ръце двама мъже, които играят ролята на гарантите или пазители и се грижат за него през периода на посвещаването. Когато пред дома се съберат всички, върховният жрец призовава високо дяволите. Незабавно от навеса се чува ужасяващ рев. Издават го мъже с

бамбукови тръби, които са влезли тайно в сградата през една задна врата, но жените и децата смятат, че там са дяволите и са ужасени от това. Тогава жреците влизат в колибата, а след тях едно по едно и момчетата. Щом някое влезе, отвътре се чува тъп удар като от брадва, разнася се ужасен вик и през покрива на навеса се подава сабя или копие, от което се стича кръв. Това е знак, че главата на момчето е била отсечена и дяволът го е отнесъл на другия свят, за да го пресъздаде и прероди. Затова при вида на кървавата сабя майките плачат и ридаят, защото дяволът е убил децата им. Както изглежда, на някои места блъскат момчетата да минат през отворстие с формата на крокодилски челюсти или човката на касовари¹⁰² и казвали, че дяволът ги е погълнал. Децата прекарват в колибата от пет до девет дни. Докато стоят в тъмното, те чуват рева на бамбуковите тръби, а от време на време гърмежи и дрънкане на саби. Всеки ден ги къпят и намазват лицата и телата им с жълта боя, за да имат вид на погълнати от дявола. По време на престоя им в какианския дом татуират с тръни по един или два кръста на гърдите или на ръката им. Когато не спят, момчетата трябва да седят приведени, без да мърдат и мускул. Докато седят кръстато в редица, с протегнати напред ръце, вождът взема своята тръба и като слага отвора ѝ върху ръцете на всяко едно, издава през нея странни звуци – наподобява гласа на духовете. Така ги предупреждава, заплашвайки ги със смърт, да спазват правилата на какианското общество и никога да не разкриват какво е станало в какианския дом. Освен това жреците казват на новациите да се държат добре с кръвните си роднини и ги учат на традициите и тайните на племето.

Междувременно майките и сестрите на момчетата се връщат вкъщи да скърбят. Но след някой ден мъжете, които са играли ролята на пазители и препоръчители на новопосветените, идват в село и радостно съобщават, че благодарение на намесата на жреците дяволът е върнал момчетата към живот. Мъжете, които носят тази новина, са почти припаднали от изтощение и напръскани с кал, като вестители дошли токущо от отвъдния свят. Преди да напусне какианския дом, всяко момче получава от жреца тояжка, украсена в двата края с пера от петел или касовари. Поверието е, че дяволът е дал тояжките на момчетата, когато ги е върнал към живота и те служат като знак, че са били в страната на духовете. Когато се върнат по домовете си, те се олюляват и влизат вкъщи заднешком, сякаш са забравили как да вървят или пък влизат през

102. Птица, разпространена в Австралия, Нова Гвинея и околните острови. Достига повече от 1,60 м височина и не може да лети. – Бел. пр.

задната врата. Ако им дадат чиния с храна, държат я наопаки. Остават неми и показват какво искат със знаци. Правят така, за да се види, че са все още под влияние на дявола или на духовете. Препоръчителите им трябва да ги научат на всички обикновени неща, сякаш са новородени. Освен това, преди да напуснат какианския дом, на момчетата се забранява строго да ядат определени плодове до следващия тържествен обред. Майките и сестрите им не бива да им решат косите двадесет или тридесет дни. В края на този период върховният жрец ги отвежда на самотно място в гората и им отрязват кичур коса от темето. След тези обреди на посвещение момчетата са вече мъже и могат да се оженят; ако се оженят преди това, ще стане скандал.

В областта на долното поречие на р. Конго обредът на мнимата смърт и възкръсването се изпълнява или по-скоро се е изпълнявал, от членовете на дружество или на тайно общество, наречено ндембо. „В ритуала ндембо знахарите, които извършват посвещаването, карат един човек да падне на земята и да се прави, че е получил някакъв пристъп, в това състояние го отнасят на оградено място извън града. Той се нарича «умиращият ндембо». След него там отиват и останалите – обикновено момчета и момичета, но много често млади мъже и жени... Приемат ги за умрели. Но родителите и приятелите им доставят храна и след един период, който се мени според обичая от три месеца до три години, става така, че знахарят ги връща обратно към живота... Когато знахарят е получил възнаграждението си и се съберат пари (стоки) за угошение, хората ндембо се връщат към живота. Отначало се преструват, че не познават нищо и никого; дори не знаят как да дъвчат храната и тази услуга им правят приятели. Те искат всичко хубаво, което могат да имат непосветените и се бият, ако не го получат, дори душат и убиват хора. Това обаче не им създава неприятности, защото се смята, че не знаят какво правят. Понякога говорят безсмислици и се държат сякаш са се върнали от света на духовете. След това ги познават под друго име, свойствено за онези, които са «умрели ндембо»... Чуваме за съществуването на този обичай далеч нагоре по реката, както и в района на водопадите.“

Сред индианските племена в Северна Америка съществуват някакви религиозни общества, в които се допускат само кандидати, които са преминали през обред на мнимо умъртвяване и връщане към живота. През 1766 и 1767 г. капитан Джонатън Карвър станал свидетел на приемането на един кандидат в общество, наречено „Приятелите на Духа“ (Вакон Кичевах) при наудовесите, племе от народностите сиу или дакота, населяващи района на Големите езера. Кандидатът паднал на колене

пред вожда, който му казал, че „самият е обладан от същия дух, който след няколко минути ще му се предаде; че духът ще го повали мъртъв, но той ще бъде незабавно върнат към живот; прибавя освен това, че предаването на духа, колкото и да е ужасяващо, било необходимо въвеждане към предимствата, на които се радва обществото, в което се готвят да го приемат. Докато говореше, той имаше много възбуден вид; най-сетне неговите чувства придобиха такава сила, че лицето му се разкриви и цялото му тяло се тресеше. В този момент хвърли на младия мъж нещо, което по форма и цвят приличаше на малко бобено зърно и доколкото видях, то влезе в устата му, а човекът незабавно падна неподвижен, сякаш го застреляха.“ Известно време лежа като мъртъв, но върху него се изсипа град от удари и той започна да проявява признаци на живот, докато най-накрая изплю от устата си бобчето или каквото там беше и се върна към живота. У други племена, например при оджибвеите, уинебаго и дакота или сиу, средството, с което привидно умъртвяват кандидата, е торбичка с магически лекарства. Изработват я от кожата на животното (например видра, дива котка, змия, мечка, миешка се мечка, вълк, бухал, невестулка), като в общи линии запазват очертанията им. Всеки член на обществото има такава торбичка, в която държи различни дреболии, които представляват неговите „лекарства“, или иначе казано, муски и амулети. Те вярват, че от разнообразното съдържание, наместено в търбуха на кожената чанта или животното, се излъчва дъх или дух, който има способността не само да повали и убие човека, но и да го съживи. Умъртвяват желясия, като му натикват под носа една от тези „торбички с лекарства“. Той пада като труп, но когато пак му я поднесат, той отново оживява.

Към същата категория обичаи без съмнение принадлежи я описаната от корабкрушенеца Джон Р. Джуит история, на която той станал свидетел по време на пленничеството си при индианците от пролива Нутка. Индианският цар или вожд „стреля е пистолет до ухото на сина си и той падна като убит, при което жените наоколо започнаха да плачат най-жаловито, скубеха от главите си цели шепи коса и нареждаха, че принцът е умрял; в същото време много хора се втурнаха в къщата, въоръжени със своите ками, мускати и т.н. и питаха каква е причината за този рев. Те бяха последвани от двама души, облечени във вълчи кожи и на лицата с маски, които представляваха главите на животните. Последните влязоха на четири крака, грабнаха младия вожд и го отнесоха на гърба си излизайки по същия начин, по който бяха влезли.“ На друго място Джуит споменава, че младият принц – момче на около единадесет

години – носел маска, която наподобявала главата на вълк. При това положение, като се има пред вид, че индианците в тази част на Америка са разделени на тотемни кланове и Вълкът е един от главните измежду тях и тъй като членовете на всеки клан имали навика да носят някаква частца от тотемното животно по себе си, много е вероятно младият вожд да е принадлежал към вълчия клан и описаната от Джуит церемония да представлява умъртвяването на момчето, за да може да се роди наново като вълк, почти по същия начин, по който ловецът баск смятал, че е бил убит и после оживял като мечка.

От времето, когато това предполагаемо обяснение бе изложено за първи път, то получи известно потвърждение от изследванията на д-р Франц Боас сред индианците; макар че както изглежда общността, в която с тази церемония приели сина на вожд не е била толкова тотемен клан, а по-скоро тайно общество, наречено Тлокоала, чийто членове имитирали вълци. Всеки член на обществото трябвало да бъде посветен от вълците. Глутница вълци, представени от облечени във вълчи кожи и с вълчи маски на лицата индианци, идват нощно време и грабват новопосветения и го отнасят в гората. Когато извън селото се чуе воят на вълци, идващи да отведат новопосветения, членовете на обществото чернят лицата си и започват да пеят: „Голяма е възбудата сред всички племена, защото аз съм Тлокоала.“ На следващия ден вълците донасят новопосветения мъртъв и членовете на обществото трябва да го възкресят. Смята се, че вълците са сложили в тялото му магически камък и за да се съживи, трябва да го извадят. Докато стане това, мнимият труп лежи пред къщата. Идват двама вълшебници и изваждат камъка, който, както личи по всичко, е кварц и на новопосветения се вдъхва нов живот. Индианците ниска от Британска Колумбия са разделени на четири основни клана, съответно с тотемни гарван, вълк, орел и мечка и при тяхното посещаване новакът неизменно бива върнат към живота от човек, който изобразява тотемно животно. Така например, когато ще посещават някого в тайно общество, наречено Олала, неговите приятели вадят ножовете и се правят, че го убиват. В действителност го оставят да се измъкне, а вместо това отсичат главата на манекен, с който ловко са го подменили. Тогава жените започват да оплакват и да нареждат. Роднините: му дават погребално угощение и тържествено изгарят чучелото, т.е. устройват му редовно погребение. Цяла година новопосветеният послушник отсъства и го виждат само членове на тайното общество. В края на този период той се връща жив, донася го преоблечен като неговото тотемно животно човек.

Както изглежда, същността на обреда при тези церемонии е умъртвяването на новопосветения в качеството му на човек и връщането му в живота в образа на животното, което оттогава ще бъде негов дух пазител или поне ще е свързано с него с особена близка зависимост. Не трябва да се забравя, че индианците от Гватемала, чийто живот е свързан с животното, си приписват способността да се появяват в образа на конкретното същество, с което са свързани по този индуктивен начин. Следователно е логично да предположим, че по същия начин индианците от Британска Колумбия може би си представят, че животът им зависи от живота на един представител от животинския вид, когото наподобяват с костюма си. Или най-малкото, ако тези индианци не вярват в това сега, то може би в миналото са вярвали и това е помогнало да се оформят ритуалите и церемониите на тотемните кланове и на тайните общества. Тъй като независимо от факта, че тези два вида общности се различават по начина, по който членовете им намират достъп в тях – защото човек се ражда в своя тотемна клана, а бива приет в тайно общество в един по-късен момент от живота си – ние едва ли можем да се съмняваме, че между тях съществува близко сходство и те имат своя корен в един и същ начин на мислене. И ако съм прав, този начин на мислене е възможността да се установи индуктивна връзка с едно животното, дух или друго могъщо същество, в което човек оставя душата си или някаква част от нея на отговорно пазене и получава в замяна способността да прави магии.

Следователно, по силата на предложената тук теория, там, където има тотемизъм и където се преструват, че убиват И връщат отново към живота новопосветения при съответния обред, може да съществува или са съществували не само вяра във възможността душата да се приюти трайно в някакъв външен предмет – животното, растението и всякакви други неща, но и действително намерение да се направи това. Ако се постави въпросът – защо мъжете искат да сложат живота си извън телата, отговорът може да е само един – като великана в приказката, те смятат, че е по-сигурно така, отколкото да го разнасят със себе си, точно тъй, както хората оставят парите си да им ги пази банкер вместо да ги носят със себе си. Видяхме, че понякога в критични периоди животът, или душата, бива временно укрита на сигурно място, докато премине опасността. Но към институции като тотемизма не се прибегва само в случаи на особена заплаха; това са системи, при които всеки, или поне всички мъже, са длъжни да се посветят през определен период от живота си. А периодът на посвещаването е обикновено половата зрелост и този факт идва да

подскаже, че особената опасност, която тотемизмът и сходните му системи се опитват да обезсилят, не възниква, докато не се достигне полова зрелост, или всъщност, че опасността, от която се страхуват, има връзка с отношенията между половете. Лесно, с дълга поредица от факти би могло да се докаже, че в примитивното мислене половите отношения са свързани с много сериозни опасности; но е все още неясна точната природа на предполагаемата опасност. Да се надяваме, че по-задълбоченото и точно запознаване с начина на мислене на първобитния човек ще разкрие с времето тази централна тайна на първобитното общество и по този начин ще даде ключ не само към тотемизма, но и към произхода на брачната система.

ГЛАВА LXVIII

Златната клонка

При това положение възгледът, че животът на Балдер бил в имела, е в пълно съзвучие с първобитния начин на мислене. Наистина сякаш има противоречие в това, че след като животът му е бил в имела, са го убили с това растение. Но когато животът на даден човек се схваща като въплътен в определен предмет, с чието съществуване е неразделно свързано неговото собствено и унищожаването на предмета води до унищожаването на самия него, престава да има значение това, дали въпросният предмет се приема или споменава като негов живот дали негова смърт, както се случва с приказките. Следователно, ако смъртта на един човек е в даден предмет, то ще е съвсем естествено той да бъде убит, ако го ударите с него. В приказките безсмъртният Кошчей бива убит с удар от яйце или камък, в който се крие животът или смъртта му; великаните-човекоядци се пръсват на парчета, когато някаква песъчинка, която без съмнение съдържа живота или смъртта им, се пренесе над техните глави; магьосникът умира щом камъкът, а който се намира животът или смъртта му, бъде поставен под неговата възглавница; предупреждават татарския герой, че той може да бъде убит от златната стрела или златната сабя, в които е укрита душата му.

Вероятно идеята, че животът на дъба е в имела, е възникнала, както вече казах, от наблюдението, че през зимата, когато листата на самото дърво са опаднали, растящият на дъба имел остава зелен. Още повече може да затвърди тази идея фактът, че имателът расте не от земята, а от ствола или клоните на дъба. Първобитният човек би могъл да си помисли, че също като него духът на дъба се е опитал да помести живота си на сигурно място и за тази цел се е спрял на имела, защото бидейки в известен смисъл нито на земята, нито на небето, последният може да се смята задоволително предпазен от опасности. В една от предишните глави посочихме, че първобитният човек се стреми да запази живота на антропоморфните си божества, като ги държи в положение между небето и земята – мястото, където е най-малко вероятно да ги сполетят опасностите, които заобикалят живота на човека на земята. При това положение можем да разберем защо древната и съвременната народна медицина препоръчват имателът да не се докосва до земята и че ако я докосне, ще загуби лечебните си свойства. Това би могло да е остатък от старото

суеверие, че растението, в което е съсредоточен животът на свещеното дърво, не трябва да се излага на риска да влиза в контакт със земята. Една индийска легенда предлага идея, подобна на тази, която се съдържа в мита за Балдер. Индра се заклек на демона Намучи, че ще му вземе живота, но нито през деня, нито през нощта, нито с боздуган, нито с лък, нито с длан, нито с юмрук, нито с влажно, нито със сухо. И го убил в утринния сумрак, като го напръскал с морска пяна. Морската пяна е тъкмо такова нещо, каквото дивакът би избрал за скривалище на своя живот, защото тя заема онова междинно или неопределено положение между земята и небето, или морето и небето, което той намира за сигурно. Следователно не е изненадващо, че речната, пяна е тотем на един клан в Индия.

И отново възгледът, че имат дължи отчасти своята кинетична природа на това, че не расте от почвата, се потвърждава от едно паралелно суеверие за планинския сен или калинка. В Ютланд вярват, че калинката, прораснала на друго дърво, е „извънредно добро средство срещу вълшебство, тъй като щом ме расте на земята, вещиците нямат власт над него, а за да има най-голяма сила, трябва да се отсече на Възнесение“. Затова го слагат над вратата, да попречи на вещиците да влизат. В Швеция и Норвегия приписват магически свойства и на „лятната калинка“ (fjörgönn), т.е. на калинка, която намерят да расте не по обикновения начин на земята, а на друго дърво, на покрив или в пукнатина на скала, поникнала от семето, разпръснато от птиците. Казва се, че който ходи навън по тъмно, трябва да дъвче мъничко „ляеща калинка“; иначе е изложен на риска да го омагьосат и да не е в състояние да се мръдне от мястото си. Също както в скандинавските страни паразитната калинка има славата на противозаклинание срещу вълшебство, така в Германия е все още широко разпространено вярването, че паразитният имел закриля от магия, а както видяхме, в Швеция закачат набрания на Еньовден имел за тавана на къщата, в конюшната или над яслата на кравите и вярват, че той лишава трола от властта му да прави зло на хора или животни.

Възгледът, че имат е послужил не само за средството, с което са умъртвили Балдер, но е съдържал и живота му, съответствува на аналогично шотландско суеверие. Според преданието, съдбата на семейство Хей, от Еръл, имение в Пъртшър, близо до залива Тай, е свързано с имела, който растял на някакъв голям дъб. Член на това семейство отбелязал старото поверие, както следва: Родовите символи са вече почти забравени от семействата, които живеят в равнината; но от древен ръкопис,

а и от преданието, известно на няколко старци в Пъртшър, става ясно, че родовият символ на Хейови бил имелът. По-рано в околностите на Еръл, недалеч от Соколовата канара, имало огромен дъб на незапомнена възраст, който бил пишно покрит с това растение; смятало се, че с дървото са свързани много заклинания и легенди и че съществуването на рода Хей зависи от съществуването на растението. Хората вярвали, че вейка имел, отсечена с нова кама в навечерието на Всех святих от член на рода, след като същият е обиколил дървото три пъти по посока на слънцето и е произнесъл някакво заклинание, било сигурна муска против всякакво вълшебство или магия и сигурна защита в битка. В люлката на новородените слагали откъснати по същия начин вейки и смятали, че това предотвратява опасността да бъдат сменени от феите със самодивски деца. И най-сетне твърдели, че когато изгние коренът на дъба, „трева ще израсте в огнището на Еръл и гарван ще се настани в гнездото на сокола“. Двете най-злощастни неща, които можел да направи човек с името Хей, били да убие бял сокол и да отсече клон от Еръловия дъб. Така и не можах да науча кога е било унищожено старото дърво. Имението е продадено на хора, които не са от този род и, разбира се, твърди се, че фаталният дъб бил отсечен малко преди това. Старото поверие е намерило място в стихове, които преданието приписва на Томас Стихоплетец:

Докато имелът на тоз Ерълов дъб е кацнал
и сам дъбът стои непоклатим,
родът на Хей ще процъфтява,
соколът им от бурята не ще потрепне.

Но ако коренът на този дъб изгние
и клюмне имел на повяхналата гръд,
ще завладеят бурени огнището на Еръл
и гарванът в гнездото на сокола ще се свре.

Становището, че златната клонка е била имел, не е ново. Наистина Вергилий не я отъждествява, а само я сравнява с имел. Но това може да е просто поетично средство, с което иска да придаде мистична слава на смиреното растение. Или, и това е по-вероятно, неговото описание се е основавало на популярното суеверие, че в определени моменти имелът излъчва свръхестествено златисто сияние. Поетът разказва как двата гълба, които водели Еней в мрачната долина, в чиито дълбини растяла Златната клонка

... на желаниа връх на дървото двубагрено кацат,
 гдето през зеленината искри разнобагрито злато,
 както в студената зима в леса зеленее разлистен
 иматът, който не е от стъблото дървесно поникнал,
 и със шафранни цветчета прегръща овалните стволи,
 тъй на клонатия дъб отсияваше златната клонка,
 също тъй нежни листата трептяха на лекия вятър.¹⁰³

Тук Вергилий определено описва как Златната клонка расте на зелен дъб и я сравнява с имела. Почти е неизбежно заключението, че Златната клонка не е нищо друго освен иматът, видян през мъглата на поезията или популярното суеверие.

Но ние посочихме основания да вярваме, че жрецът от дъбравата край Ариция – Горският цар – олицетворявал дървото, на което растяла Златната клонка. Следователно, ако това дърво е било дъб, Горският цар трябва да е бил олицетворение на духа на дъба. При това положение е лесно да се разбере защо преди да могат да го убият, било необходимо да откъснат Златната клонка. Бидейки дух на дъба, животът или смъртта му се съдържали в имела на дъба и докато иматът оставал непокътнат, той също както Балдер не можел да умре. Затова било необходимо иматът да се отчупи, преди да бъде убит, и вероятно, както в случая с Балдер, да се хвърли по него. И за да завършим паралела, е необходимо само да предположим, че по-рано Горският цар е бил изгарян жив или мъртъв, на летния празник на огъня, който, както вече видяхме, се е празнувал всяка година в дъбравата край Ариция. Вечният огън, който горял в дъбравата, също както вечният огън в храма на Веста в Рим и под дъба в Ромове, е бил вероятно подхранван със свещената дъбова дървесина; следователно по-рано Горският цар е намирал своя край в голяма клада, запалена с дъбово дърво. В по-късни времена, както предполагаме, неговата едногодишна власт е била удължавана или съкращавана, в зависимост от случая, съгласно правилото, което му позволявало да живее дотогава, докато все още може да доказва божественото си право със силната си ръка. Но той се спасил от огъня, за да отиде под меча.

Както изглежда, в отдавнашни времена в сърцето на Италия, край чаровното Немийско езеро се е разигравала същата огнена трагедия, каквато по-късно се наложило да наблюдават италиейските търговци и

103. Енеида, VI 203–209, в Публий Вергилий Марон, „Буколики, Георгики. Енеида“, Народна култура, превод Г. Батаклиев. – Бел. пр.

войници сред своите първични роднини – келтите в Галия. И стига римските орли да се бяха устремили към Норвегия, там, сред варварите арийци от Севера, те щяха да видят как тя се повтаря с незначителни отлики. Този обред е бил вероятно съществен аспект на древния арийски култ към дъба.

Остава само да се запитаме защо са нарекли имела Златна клонка? Едва ли белезникавожълтият цвят на плодовете му е достатъчно основание за името, защото Вергилий казва, че клонката била изцяло златна – както стеблото, така и листата. Названието може да е произлязло от златистожълтия цвят, който придобива клонката имел, след като се отреже и се държи няколко месеца; ярката окраска не покрива само листата, а се разпростира и върху стеблата, така че имелът придобива наистина вида на Златната клонка. Бретонските селяни окачват големи снопове имел пред къщите си и през юни клоните изпъкват с яркия златист цвят на листата си. В някои части на Бретан, особено в околностите на Морбихан, окачват клони имел над вратите на конюшните и краварниците, вероятно за да пазят коне и добитък от магия.

Но жълтият цвят на повехналия кон може само отчасти да обясни защо се е смятало, че имелът има свойството да разкрива съкровищата на земята; защото според принципа на хомеопатичната магия има естествено родство между жълтия клон и жълтото злато. Това предположение се потвърждава от аналогията с чудотворните свойства, които народът приписва на митичния жар-цвет, който според поверието цъфти в навечерието на Еньовден със сиянието на злато или огън. В Чехия например казват, че „на Ивановден (Св. Йоан Кръстител – бел. пр.) жар-цвет цъфти със златни цветове и блести като огън“. А особеното на този митичен цвят е, че който го има или се изкачи на планината с него в ръка в навечерието на Еньовден, ще открие златна жилка или ще види как подземните съкровища блестят със син пламък. В Русия казват, че успеш ли да хванеш чудотворния цвят в полунощ, в навечерието на Еньовден, е необходимо само да го подхвърлиш, и той ще падне като звезда точно на мястото, където лежи заровено съкровище. Бретонските иманяри събират в полунощ срещу Еньовден неговото семе и го държат до Връбница на следващата година; тогава разпръскват семето по земята, където смятат, че има заровено съкровище. Тиролските селяни си въобразяват, че на Еньовден могат да се видят как припламват огньовете на скритите съкровища и събраното в такъв мистичен час и при съответните предпазни мерки семето помага да се извади заровеното злато на повърхността. През нощта срещу Св. Йоан Кръстител в швейцарския

кантон Фрибур стояли на пост с надеждата да спечелят съкровище, което понякога сам дяволът им носи. В Чехия казват, че онзи, който се снабди по това време със златния цвят на папратта, жар-цвят, получава ключ към всички скрити съкровища; а също, че ако девойки проснат платно под бързо повяхващия цвят, в него ще напада червено злато. В Тирол и Чехия вярват, че ако сложиш папратово семе между пари, колкото и да ги харчиш, те никога не намаляват. Понякога се предполага, че папратта цъфти на Бъдни вечер и който я обере, ще стане много богат. В Щирия твърдят, че ако събереш папратово семе на Бъдни вечер, ще си в състояние да принудиш дявола да ти донесе торба злато.

Така, на принципа, че подобните неща се привличат, хората очакват, че папратовото семе открива златото само защото, и то е златно на цвят; че това е достатъчна причина то да обогатява своя притежател с неизчерпаем приток на злато. Но в описанията папратовото семе е освен златно, също сияещо и огнено. Следователно, като имаме пред вид, че двата големи дни за събиране на приказното семе са навечерието на Еньовден и Бъдни вечер – с други думи, по време на слънцестоенето (Коледата не е нищо друго освен старо, езическо чествуване на зимното слънцестоене), – ние сме склонни да гледаме най приликата на папратовото семе с огъня като основна, а на златистия му вид – като вторичен и производен. Изглежда, че папратовото семе е смятано за еманация на слънчевия огън в двата повратни момента по неговия път – зимното и лятното слънцестоене. Това становище се потвърждава от германската легенда, в която един ловец се снабдил е папратово семе, като стрелял по слънцето по пладне на Еньовден: паднали три капки кръв, които той уловил в бяло платно, и това било папратово семе. С други думи, то очевидно е кръвта на слънцето и следователно е пряко извлечено от него. Така може да се приеме за вероятно, че хората си обясняват златния цвят на папратовото семе с това, че е еманация на златния слънчев огън.

Но също като папратовото семе имат се събира по Еньовден и по Коледа, с други думи, около лятното или зимното слънцестоене – и се предполага, че също като него той притежава силата да разкрива съкровищата на земята. В навечерието на Еньовден в Швеция правят иманярски пръчки от имел или от четири вида дърво, едното от които трябва да е имел. Иманярът слага пръчката на земята след залез и ако е застанал точно над съкровището, тя мърда като жива. Но ако имат открива злато, той трябва да прави това в качеството си на Златната клонка; а ако се събира около дните на слънцестоенето, излиза, че Златната клонка, също като златното папратово семе, е еманация на слънчевия огън? На

въпроса не можела се отговори просто утвърдително. Видяхме, че старите арийци използвали огньовете по време на слънцестоенето, пък и другите ритуални огньовете, отчасти като заклинания за слънце, т.е. е намерение да снабдят слънцето с нов огън; а след като тези огньовете били стъквани обикновено с триене или разпалване на дъбово дърво, на тях може да им се е струвало, че така периодично подсилват слънцето с огъня, който съдържа свещеният дъб. С други думи, дъбът им изглеждал като първичния склад или резервоар и от него вземали От време на време огън, за да подхранват слънцето. Но щом животът на дъба е в имела, то по тази логика имелът би трябвало да съдържа семето или зародиша на огъня, който се получава от триенето на дъбовото дърво. Следователно може би ще е по-правилно слънчевият огън да се разглежда като еманация на имела, отколкото имелът като еманация на слънчевия огън. Какво чудно тогава, че той сияел със златисто великолепие и се наричал Златна клонка. Но вероятно, също както при папратовото семе, хората са смятали, че той придобива своето златисто сияние само в моментите, за които говорихме, особено по Еньовден, когато от дъба извличат огън, за да запалят слънцето... В Пълвербач, в Шропшър, хората още помнят поверието, че дъбът цъфти в навечерието на Еньовден и цветовете похвалят преди изгрев слънце. Девојката, която иска да знае брачния си късмет, трябва да простре бяло платно под дървото ношем, а на сутринта ще намери малко прах по него – единствено това остава от цветовете. Тя трябва да сложи щипка прах под възглавницата си и тогава ще ѝ се появи на сън бъдещият ѝ съпруг. Ако съм прав, този бързо отминаващ цвят на дъба е бил вероятно имелът в качеството си на Златна клонка. Предположението се потвърждава от факта, че в Уелс откъснатата в навечерието на Еньовден вейка имел се слага по същия начин под възглавницата, за да предизвика пророчески сънища; освен това предписанието как да се улови въображаемият цвят на дъба в бяло платно е точно начинът, който са използвали друидите, за да уловят истинския имел, когато е падал от клона на дъба срязан от златния сърп. Тъй като Шропшър граничи с Уелс, поверието, че дъбът цъфти в навечерието на Еньовден, може да е уелско по произход, макар и в същност то да е частица от примитивната арийска религия. Както вече видяхме, в някои части на Италия селяните излизат сутринта на Еньовден да търсят по дъбовете „маста на св. Йоан Кръстител“, която също като имела лекува всички рани, е може би самият имел в това му възвишено качество. Следователно не е трудно да си представим как на привидно незначителния паразит е дадено названието Златната клонка, което толкова малко отговаря на

обикновения вид на дръвчето. Освен това може би ще разберем защо в древността се е смятало, че имат притежава забележителното свойство да потушава огъня и защо в Швеция все още го държат в къщите като предпазна мярка срещу пожар. Неговата огнена същност го въздига, на принципа на хомеопатичната магия, в най-добрата предпазна мярка срещу вреда, причинена от огън.

Може би тези съображения отчасти обясняват защо Вергилий кара Еней да носи прославената клонка имел със себе си, когато слиза в мрачния подземен свят. Поетът описва как пред самите порти на ада се е ширнала просторна и мрачна гора и как героят следва светлината на двата гълба, които го подмамват, и навлиза в дълбините на вечната гора и зърва далеч пред себе си, през сенките на дърветата, как припламващата светлина на Златната клонка осветява матовите клони над нея. Ако наистина са смятали, че жълтата повехнала клонка имел в печалната есенна гора съдържа семето на огъня, какъв по-добър спътник би могъл да има самотният скиталец сред сенките на отвъдния свят – да хвърля светлина в краката му и да му служи като тояга или бастун? Вържен с него, той би могъл смело да застане лице с лице с ужасяващите призраци, на които ще се натъкне по време на изпълненото му с приключения пътешествие. Затова, когато Еней излиза от гората и стига до бреговете на Стикс, който се извира и тече мудно през адското блато, а мрачният Харон отказва да го преведе, е достатъчно само да измъкне Златната клонка от пазвата си, да я вдигне и веднага напереният лодкар се прекланя пред героя и покорно го приема в странната си ладия, която потъва дълбоко във водата под необикновения товар на живия човек. Както видяхме, дори в неотдавнашни времена са смятали имела за сигурна защита против вещици и тролове, а древните може спокойно да са му отдавали същото магическо свойство. А ако паразитът може, както вярват някои английски селяни, да отваря всички ключалки, защо да не послужи в ръцете на Еней като „Сезам, отвори се“, за да отключи портите на Смъртта.

Сега вече можем да предположим защо в Неми са започнали да смесват Вирбий със слънцето. Ако Вирбий е бил, както се опитам да докажа, дървесен дух, той трябва да е бил духът на дъба, върху който е растяла Златната клонка: защото преданието го представя като първия Горски цар. Вероятно в качеството си на дух на дъба той е трябвало периодично да запалва слънчевия огън и следователно лесно би могъл да бъде смесен със самото слънце. По същия начин можем да обясним защо лицето на Балдер, един дух на дъба, е описано като „толкова красиво

и така сияещо, че от него струяла светлина“ и защо толкова често са го вземали за слънцето. А изобщо бихме могли да кажем, че в първобитното общество, където огън се е произвеждал единствено чрез триене на дърво, първобитният човек трябва да го е приемал по необходимост като свойство, натрупано като сок в дърветата, от които той трябва с труд да го извади. Индианците сеналу, в Калифорния, „изповядват вярата, че някога целият свят е бил огнено кълбо, откъдето тази стихия е минала в дърветата и сега излиза винаги, когато започнат да се трият две парчета едно о друго“. По, същия начин индианците манду, също от Калифорния, твърдят, че „отначало земята е била кълбо от разтопена материя и оттам огънят се влива през корените в ствола и клоните на дърветата, откъдето те могат да го извлекат с помощта на своето свредло“. На Намолук, един от Каролинските острови, казват, че боговете са научили хората да правят огън. Лукавият господар на пламъците Олофает давал огън на птицата мви и ѝ поръчвал да го отнесе в човката си на земята. И птицата политала от дърво на дърво и скътвала дремещата сила на огъня в тях. И оттам хората могат да го извлекат с триене. Древните химни на индийските веди описват бога на огъня Агни „като роден от дърво, като зародиш на растения или разпределен в растенията. За него се казва също, че е влязъл във всички растения или се стреми към тях. Когато го наричат зародиш на дървета или от дървета, както и от растения, това би могло да е намек за огъня, който се получава в горите от триенето на клоните на дърветата“.

Естествено първобитният човек гледа на удареното от гръм дърво като на заредено с двойна или тройна порция огън; та нали със собствените си очи е виждал как могъщият блясък влиза в ствола. Когато индианците, населяващи поречието на р. Томпсън, Британска Колумбия, искали да подпалят къщите на враговете си, изстрелвали в тях стрели от ударено от гръм дърво или прикрепвали към стрелите трески от такова дърво. Селяните венди от Саксония отказват да горят в печките си дървесина от ударени от гръм дървета; казват, че те ще изгорят къщата. По същия начин тонгите от Западна Африка не използват такова дърво за гориво, нито пък се топят на запален огън. Напротив, когато гръм подпали някое дърво, винамванга от Северна Родезия загасват всички огньовете в селото и наново измазват огнищата си, докато подчинените главатари донесат запаления от гърма огън на върховния вожд, който се моли над него. След това вождът изпраща повия огън във всички свои села и селяните награждават вестителите за този дар. Това показва, че гледат на запаления от мълнията огън с преклонение и то е разбираемо,

защото те възприемат гърма и мълнията като самия слязъл на земята бог. По същия начин индианците майду в Калифорния вярват, че Великия мъж е създал света и всичките му обитатели и мълнията е всъщност самият той, който е слязъл бързо от небето и е разцепил дървото с пламтящата си ръка.

Внушава доверие теорията, че преклонението, оказано на дъба от древните европейски народи, и връзката, която установявали между дървото и техния бог-небе, произлизала от това, че в европейските гори мълнията пада много по-често на дъба, отколкото на други дървета. Тази особеност на дървото била установена от поредица наблюдения, предприето през последните години от учени, които имали друга цел, а не да докажат някаква митологична теория. Както и да се обяснява това явление, дали с по-лесното преминаване на електричеството през дъбовата, отколкото през другите видове дървесина, или с нещо друго, самият факт може спокойно да е привлякъл вниманието на нашите първични прадеди, обитаващи просторните гори, които покривали голяма част от Европа; а те естествено си обяснявали явлението простичко и религиозно, като предполагали, че големият бог-небе, пред когото се кланяли и чийто страховит глас долавяли в ехото на гръмотевицата, от всички дървета обичал най-много дъба и често с блясъка на мълнията се спускал от мрачните облаци в него и оставял следа от своето присъствие или преминаване в разцепения и почернял ствол и по попарените листа. И такива дървета бивали заобиколени с ореола на славата, като зрими обиталища на гръмотевичния бог-небе. С положителност се знае, че също като някои първобитни народи гърците и римляните отъждествявали своя велик бог на небето и дъба с блясъка на падналата на земята мълния. И те системно ограждали местата, където е паднал гръм, и ги смятали за свещени. Едва ли ще е прибързано предположението, че предтечите на келти и германци в горите на Централна Европа са почитали по същите причини ударения от гръмотевицата дъб.

Това обяснение на арийското преклонение пред дъба и на свързането на дървото с големия бог на гръмотевицата и небето бе предложено или намекнато много отдавна от Якоб Грим и през последните години получи мощна подкрепа от страна на г. У. Уорд Фаулър. То изглежда по-просто и по-допустимо от обяснението, което бях възприел преди, а именно, че нашите първични прадеди са обожавали дъба предимно заради многото облаги, които са извличали от дървото; а връзката му с небето е била вторична и се е основавала на вярата, че блясъкът на мълнията не е нищо друго освен искра, която богът-небе получава там горе от

триенето на две парчета дъбово дърво – по същия начин както долу на земята неговият обожател дивак пали огън в гората. Съгласно тази теория богът на гръмотевицата и на небето произлиза от първоначалния! бог на дъба. Според теорията, която предпочитам сега обаче, богът на небето и на гръмотевицата е великото първично божество на нашите арийски прадеди и неговата връзка с дъба била просто извод, основан на честотата, с която са виждали ударен от гръмотевица дъб. Ако преди да се потопят в мрака на европейските гори, арийците, както предполагат някои, са бродили със стадата си из широките степи на Русия или Централна Азия, тогава те може би са се прекланяли пред бога на синьото или облачно небе и на бляскащата мълния и едва по-късно, в новия си дом са намислили да го свързват с ударените от гръм дъбове.

Може би новата теория има и допълнително преимущество, че хвърля светлина върху особената святост, която са приписвали на прорасналия върху дъба имел. Сам по себе си фактът, че той рядко прораства на дъба едва ли е достатъчно да обясни мащабите и жизнеността на суеверието. Може би ще открием намек за неговия действителен произход в твърдението на Плиний, че друидите обожавали растението, защото смятали, че е паднало от небето и е доказателство, че сам бог е избрал дървото, на което е прораснало. Дали не са смятали, че имат и паднал на дъба с мълния? Предположението се потвърждава от названието „гръмотевична метла“, което дават на имела в; швейцарския кантон Аргау, защото то показва близка връзка между паразита и гръмотевицата; нещо повече, „гръмотевична метла“ е названието, което обикновено дават в Германия на всеки храстовиден прорастък върху клон, защото невежите наистина смятат, че такова паразитно образуване е плод на мълния. Ако в това предположение има нещо вярно, действителната причина друидите да обожават дъба с прораснал имел повече от всички дървета в гората, е било убеждението, че всеки такъв дъб е не само за-сегнат от мълния, а носи сред клоните си видима рожба на небесния огън; така че като режели имела с мистични обреди, те си осигурявали всички магични свойства на мълнията. Ако това е така, ние трябва явно да заключим, че са смятали имела за рожба на мълнията, не, както досега твърдях, на слънцето в повратната му точка. Наистина може би бихме могли да съчетаем двете привидно противостоящи гледища, като предположим, че в старата религия на арийците имат и падал от слънцето под формата на мълния в деня на лятното слънцестоене. Но такова съчетание е изкуствено и не е доказано, поне доколкото аз зная, от никакви положителни данни. Не бих могъл да кажа дали съществува възможност

двете тълкувания да се обединят въз основа на някакви митични принципи; но дори да се окажат противоречиви, непоследователността едва ли ще е попречила на нашите първични прадеди да ги прегърнат едновременно с еднакво разпалена убеденост; защото първобитният човек, както по-голямата част от човечеството, стои над оковите на педантичната логика. Опитвайки се да проследим криволичещите пътища на неговото мислене, през джунглата на дълбокото невежество и слепия страх, необходимо е винаги да помним, че сме стъпили на омагьосана почва и трябва да внимаваме и да не приемаме за конкретна реалност мъглявите очертания, които пресичат нашия път или се носят над земята и ни говорят безсмислици в мрака. Никога не бихме могли да се поставим напълно на мястото на първобитния човек, да виждаме нещата през неговите очи и да усещаме как сърцата ни туптят с чувствата, които са го разтърсвали. В нашите теории за него и неговото поведение винаги ще има доза несигурност; най-много, към което можем да се стремим, е една допустима степен на достоверност.

За да завършим с това проучване, ще кажем, че ако Балдер наистина, както вече предположих, е олицетворявал дъба с прорасналия на него имел, смъртта му от удара на имела би могла да се обясни, съгласно новата теория, като гибел от удара на мълния. Докато имелът, в който тлеел пламъкът на мълнията, оставал между клоните, на добрия и благ бог на дъба, който бил настанил душата си за по-сигурно между небето и земята в тайнствения паразит, не можело да се случи беда, но когато това седалище на неговия живот или на неговата смърт било откъснато от клона и запратено по ствола, дървото паднало – божеството умирало, ударено от мълния.

А с присъща по един толкова неясен и несигурен въпрос неувереност бихме предположили, че онова, което се каза за Балдер от дъбовете гори на Скандинавия, би могло да се отнесе и към жреца на Диана, Горския цар от Ариция, в дъбовите гори на Италия. Той вероятно е олицетворявал в плът и кръв великия италиански бог Юпитер, благоволил да слезе от небето във вид на мълния и да се настани сред хората в имела – Гръмотевичната метла – Златната клонка – прораснала върху свещения дъб в немийските клисури. Ако е така, ние няма защо да се чудим, че жрецът е пазел с гол меч мистичната клонка, която съдържала живота на бога и неговия собствен живот. Ако съм прав, богинята, на която той служел и за която се женел, била самата Богиня на небето, същинската жена на небесния бог. Защото тя също обичала уединението на горите и самотните възвишения и като се носела в ясните нощи високо в образа

на сребърната луна, гледала с удоволствие красивия си лик, отразен долу в спокойната, гладка повърхност на езерото – Огледалото на Диана.

ГЛАВА LXIX

Прощаване с Неми

Стигаме до края на нашето проучване, но както често се случва при търсенето на истината отговорихме на един въпрос, а повдигнахме редица други; и следвайки пътя си към дома, трябваше да отменим много отклонения, които се откриваха от него и водеха или поне ни се струваше, че водят, към други далечни цели, а не към свещената Немийска дъбрава. Някои от тези пътеки проследихме отчасти; други, ако съдбата е милостива, авторът и читателят ще могат заедно да изминат. Засега сме пътували достатъчно дълго заедно и е време да се разделим. Но преди да го направим, нека се запитаме дали не бихме могли, ако това е възможно, да извлечем някакво по-общо заключение, някакъв урок, някаква надежда и насърчение от печалното описание на човешките грешки и глупост, които привлякоха вниманието ни в тази книга.

Ако имаме пред вид, от една страна, принципната прилика на основните нужди на човека навсякъде и във всички времена, а, от друга – голямата разлика между средствата, които е възприемал, за да ги удовлетвори в различните епохи, ще сме склонни да заключим, че движението на по-възвишените мисли е било, доколкото можем да го проследим, общо взето, от магията към религията и през религията към науката. В магията човекът разчита на собствените си сили, за да се справи с трудностите и опасностите, които го заобикалят от всички страни. Той вярва в някакъв установен природен ред, на който със сигурност може да разчита и който може да използва за своите цели. Когато открие грешката си и признае със съжаление, че предпологаният от него природен ред и контролът, който е смятал, че може да упражнява над него, са били чисто въображение, той престава да разчита на разума си и на своите неподпомогнати от никого усилия и се предава смирено на благоволенieto на някакви велики, невидими същества, скрити зад булото на природата, и на тях приписва всички онези способности с далечни последици, които по-рано е приписвал на себе си. Така в по-будните умове магията постепенно бива заменена с религия, която обяснява последователността на природните явления с подчинението им на волята, страстите и капризите на одушевени същества – подобни на човека, макар и далеч превъзхождащи го по власт.

Но с течение на времето и това обяснение се оказва

незадоволително. Защото то приема, че последователността на природните явления не се определя от неизменни закони, а е до известна степен променлива и безсистемна и това предположение не се потвърждава при едно по-внимателно наблюдение, тъкмо напротив, колкото по-внимателно се вглеждаме в тази последователност, толкова по-силно впечатление ни прави строгата еднаквост, неизменната точност, с която се извършват природните промени навсякъде, където ги проследим. Всяка нова голяма стъпка в областта на познанието е разширявала обхвата на реда и съответно е ограничавала сферата на привидното безредие в света, докато се стигне до сегашния момент, когато сме готови да предвидим, че дори и там, където случайността и бъркотията сякаш все още властвуват, едно по-пълно познание ще превърне привидния Хаос в Космос. Така по-острите умове, които напират и търсят по-дълбоко решение на тайните на Вселената, започват да отхвърлят като несъстоятелна религиозната теория за природата и се връщат в известен смисъл към старата гледна точка на магията, като поддържат категорично твърдението, приемано при магията само косвено, а именно една строга последователност в реда на природните явления, която, стига внимателно да се наблюдава, ни дава възможност да предвидим техния ход със сигурност и да действваме по съответния начин. Накратко казано, религията като обяснение на природата бива заменена от науката.

Но докато науката има дотолкова общо с магията, че и двете почиват на вярата в реда като основен принцип на всички неща едва ли ще е необходимо да напомням на читателите на този труд, че редът, предпологан от магията, се отличава много от онзи, който приема науката. Разликата произлиза естествено от различните пътища, по които се е стигнало до двата вида ред. Защото редът, на който разчита магията, е само едно (продължение, по погрешна аналогия, на реда, в който идеите възникват в нашето съзнание, докато редът, определен от науката, почива на търпеливите и точни наблюдения на самите явления. Изобилието, категоричността и великолепието на постигнатите от науката резултати са достойни да ни вдъхновят с жизнерадостна увереност в правилността на нейния метод. Едва сега, след като е напипвал в тъмното в продължение на много епохи, човекът попадна на ключ към лабиринта, златният ключ, който отваря много врати в съкровищницата на природата. Едва ли ще е пресилено да се каже, че надеждата за напредък – морален и интелектуален, а също и материален – в бъдеще, е свързана със съдбата на науката и че всяко препятствие, поставено на пътя на научното откритие, е престъпление срещу човечеството.

И все пак историята на мисленето би трябвало да ни предпази от заключението, че тъй като научната теория за света е най-добрата формулирана досега, тя е по необходимост пълна и окончателна. Не бива да забравяме, че в основата си научните обобщения, или казано с обикновени думи, законите на природата, са само хипотеза, предложена, за да обясни онази изменчива фантазмагория на мисленето, която възвеличаваме с високопарните названия Свят и Вселена. В последна сметка магията, религията и науката не са нищо друго освен теоретични подходи; и тъй както науката е изместила своите предшественици, след време и тя може да бъде изместена от някоя по-добра хипотеза, от напълно различен начин на възприемане на явленията, на регистриране на сенките върху екрана, каквито нашето поколение не може да си представи. Напредъкът на познанието е безкрайно приближаване към една непрекъснато отдалечаваща се цел. Не бива да мърморим срещу безкрайното дирене:

Fatti non foste a viver come bruti
Ma per seguir virtute e conoscenza.¹⁰⁴

Защото това дирене ще роди големи неща, макар и не ви-,наги приятни. Пред някой бъдещ пътешественик, пред някой велик Одисей в пространствата на мисълта ще се издигнат по-ярки звезди от тези, които светят за нас. Може един ден сънищата на магията да се превърнат в будната действителност на науката. Но пред далечния край на тази чудесна перспектива е полегнала тъмна сянка. Защото колкото и голямо да е нарастването на познанието и властта, която бъдещето ще даде на човека, той едва ли би могъл да се надява да спре напора на онези големи сили, които сякаш се стремят тихо, но безмилостно към разрушаването на цялата тази звездна Вселена, в която плава като пращинка или точица нашата Земя. През идните епохи човек може би ще е способен да предвиди, дори да контролира капризното движение на ветровете и облациите, но едва ли неговите мънички ръчички ще имат силата да дадат ново ускорение на нашата забавяща движението си планета или да запалят наново гаснещия огън на слънцето. Но нека онзи, който трепери пред идеята за далечни катастрофи, да се утеши с мисълта, че тези мрачни

104. За знание и подвиг сте призвани,
а не за скотски и безлик живот!
„Божествена комедия“, Ад, XXVI, 119–120, Народна култура, прев. Любен Любенов и Иван Иванов. – Бел. пр.

предвиждания, също както Земята и Слънцето, са само части от невестествения свят, който изкусната вълшебница мисълта е създала от нищото, фантомите, които е извикала днес, но утре може да пропъди. И те, както толкова много неща, които изглеждат веществени за обикновеното око, може да се стопят във въздуха и да изчезнат.

Без да се впускаме така далеч в бъдещето, ние бихме могли да илюстрираме пътя, по който е минала дотук мисълта, като я оприличим на паяжина, изплетена от три различни нишки – черната на магията, червената на религията и бялата на науката, стига да можем да включим в науката онези прости истини, извлечени от наблюдението на природата, с които хората от всички епохи са разполагали. При това положение, ако сме в състояние да разгледаме паяжината на мисълта, ще забележим, че в самото начало е пъстра – бяло и черно, смесица от истини и погрешни представи, но все още неошарена от червената нишка на религията. Отместите ли погледа си по-нататък, ще видите как в средната ѝ част, там, където религията е навлязла най-дълбоко в тъканта, има тъмно алено петно, но то доловимо просветлява, тъй като бялото на науката навлиза все повече и повече в него. Съвременното мислене, с всички негови различни цели и противоречиви тенденции, може да се сравни с такава пъстра и оцветена на петна мрежа, през която преминават нишки с различен цвят и колкото повече се развива, толкова по-разноцветна става тя. Дали в близкото бъдеще ще продължи голямото движение, което в течение на векове бавно е променило оцветяването на мисълта? Или ще настъпи реакция и тя ще спре напредъка и дори ще разруши много от постигнатото? И да продължим нашата притча, какъв ще е цветът на паяжината, която съдбата тъче в момента на пеещия стан на времето? Дали ще е бяла или червена? Не може да се каже. Нейната начална част е осветена от слаба, едва проблясваща светлина. Облаци и гъста тъмнина скриват другия ѝ край.

Нашето дълго изследователско пътешествие свърши и корабът ни най-сетне свали натежали платна в пристанището. Още веднъж поемаме пътя към Неми. Свечерява се и докато се катерим по дългия склон на Виа Апия, нагоре към Албанските планини, хвърляме поглед назад и виждаме небето, обхванато от пламъка на залеза, неговото златисто великолепие почива като ореол на умиращ светец над Рим и докосва с върха на пламъка купола на св. Петър. Веднъж видяна, такава гледка не се забравя, но ние се обръщаме наново и следваме своя потъмняващ път по хълбока на планината, докато стигаме в Неми и поглеждаме езерото, което бързо изчезва във вечерните сенки на дълбоката падина. Малко се

е променило мястото откак Диана приемала преклонението на своите обожатели в свещената дъбрава. Храмът на горската богиня е изчезнал и Горският цар вече не стои на пост пред Златната клонка. Но немийските дъбрави са все още зелени и докато залезът над тях избелява на запад, към нас идва, носен от вятъра, звукът на черковните камбани на Ариция, които бият за вечерня. Ave Maria.¹⁰⁵ Нежни и тържествени, те звънят от далечния град и замират бавно надалеч над обширните блата на Кампания. Le roi e mort!¹⁰⁶ Ave Maria!

КРАЙ

105. Поздрав Мария (лат.). – Бел. пр.

106. Кралят е мъртъв, да живее кралят! (фр.) – Бел. пр.

© 1890 Джеймс Фрейзър
© 1984 Цветан Петков, превод от английски

James George Frazer
The Golden Bough, 1890

Сканиране: sig_Ivanhoe, 31 януари, 2008 г.
Разпознаване и последна редакция: NomaD, 11 февруари, 2008 г.

Публикация:

Издаелство на Отечествения фронт, 1984

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/5438>]